This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Über dieses Buch

Dies ist ein digitales Exemplar eines Buches, das seit Generationen in den Regalen der Bibliotheken aufbewahrt wurde, bevor es von Google im Rahmen eines Projekts, mit dem die Bücher dieser Welt online verfügbar gemacht werden sollen, sorgfältig gescannt wurde.

Das Buch hat das Urheberrecht überdauert und kann nun öffentlich zugänglich gemacht werden. Ein öffentlich zugängliches Buch ist ein Buch, das niemals Urheberrechten unterlag oder bei dem die Schutzfrist des Urheberrechts abgelaufen ist. Ob ein Buch öffentlich zugänglich ist, kann von Land zu Land unterschiedlich sein. Öffentlich zugängliche Bücher sind unser Tor zur Vergangenheit und stellen ein geschichtliches, kulturelles und wissenschaftliches Vermögen dar, das häufig nur schwierig zu entdecken ist.

Gebrauchsspuren, Anmerkungen und andere Randbemerkungen, die im Originalband enthalten sind, finden sich auch in dieser Datei – eine Erinnerung an die lange Reise, die das Buch vom Verleger zu einer Bibliothek und weiter zu Ihnen hinter sich gebracht hat.

Nutzungsrichtlinien

Google ist stolz, mit Bibliotheken in partnerschaftlicher Zusammenarbeit öffentlich zugängliches Material zu digitalisieren und einer breiten Masse zugänglich zu machen. Öffentlich zugängliche Bücher gehören der Öffentlichkeit, und wir sind nur ihre Hüter. Nichtsdestotrotz ist diese Arbeit kostspielig. Um diese Ressource weiterhin zur Verfügung stellen zu können, haben wir Schritte unternommen, um den Missbrauch durch kommerzielle Parteien zu verhindern. Dazu gehören technische Einschränkungen für automatisierte Abfragen.

Wir bitten Sie um Einhaltung folgender Richtlinien:

+ *Nutzung der Dateien zu nichtkommerziellen Zwecken* Wir haben Google Buchsuche für Endanwender konzipiert und möchten, dass Sie diese Dateien nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke verwenden.

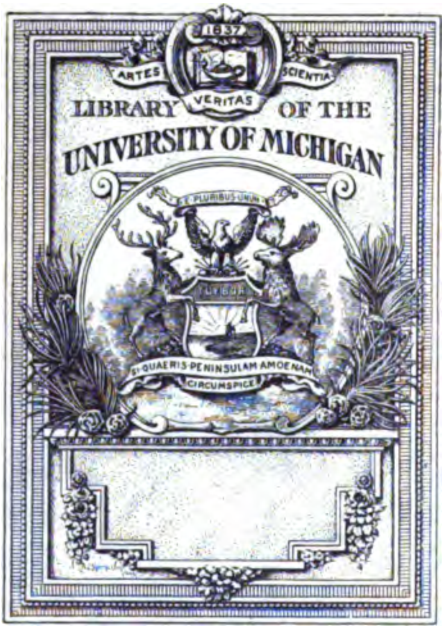
+ *Keine automatisierten Abfragen* Senden Sie keine automatisierten Abfragen irgendwelcher Art an das Google-System. Wenn Sie Recherchen über maschinelle Übersetzung, optische Zeichenerkennung oder andere Bereiche durchführen, in denen der Zugang zu Text in großen Mengen nützlich ist, wenden Sie sich bitte an uns. Wir fördern die Nutzung des öffentlich zugänglichen Materials für diese Zwecke und können Ihnen unter Umständen helfen.

+ *Beibehaltung von Google-Markenelementen* Das "Wasserzeichen" von Google, das Sie in jeder Datei finden, ist wichtig zur Information über dieses Projekt und hilft den Anwendern weiteres Material über Google Buchsuche zu finden. Bitte entfernen Sie das Wasserzeichen nicht.

+ *Bewegen Sie sich innerhalb der Legalität* Unabhängig von Ihrem Verwendungszweck müssen Sie sich Ihrer Verantwortung bewusst sein, sicherzustellen, dass Ihre Nutzung legal ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass ein Buch, das nach unserem Dafürhalten für Nutzer in den USA öffentlich zugänglich ist, auch für Nutzer in anderen Ländern öffentlich zugänglich ist. Ob ein Buch noch dem Urheberrecht unterliegt, ist von Land zu Land verschieden. Wir können keine Beratung leisten, ob eine bestimmte Nutzung eines bestimmten Buches gesetzlich zulässig ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass das Erscheinen eines Buchs in Google Buchsuche bedeutet, dass es in jeder Form und überall auf der Welt verwendet werden kann. Eine Urheberrechtsverletzung kann schwerwiegende Folgen haben.

Über Google Buchsuche

Das Ziel von Google besteht darin, die weltweiten Informationen zu organisieren und allgemein nutzbar und zugänglich zu machen. Google Buchsuche hilft Lesern dabei, die Bücher dieser Welt zu entdecken, und unterstützt Autoren und Verleger dabei, neue Zielgruppen zu erreichen. Den gesamten Buchtext können Sie im Internet unter `http://books.google.com` durchsuchen.

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

261

878
C2
C93
1780

C2
093
1780

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII

108974

DE

BELLO GALLICO ET CIVILI

ACCEDVNT LIBRI

DE

BELLO ALEXANDRINO AFRICANO ET HISPANIENSI

E RECENSIONE

FRANCISCI OVDENDORPII

CVRAVIT EDITIONEM

SAM. FR. NATHAN. MORVS

GR. ET LAT. LINGV. PROF. LIPS.

A. CIↃ IↃCCLXXX

LIPSIAE apud Heredes Weidmann.

et Reichium.

878
C2
O93
1780

Christophorus Cellarius, vir, de omnibus bonis literis longe meritiſſimus, in vſus ſcholarum inſtituerat editionem commentariorum Iulii Caeſaris, et ceterorum, qui cum his fere coniungi ſolent, quae editio primum Lipſiae ſumtu Weidmanni a. 1705 prodiit, ſaepius deinde repetita eſt, nuperrime a. 1767. Sed cum non niſi repeti ſoleret, carebat iis omnibus bonis, quae poſt Cellarii aetatem ſtudio Dauiſii, Clarkii, Oudendorpii, aliorumque interpretum prolata fuerant. Monuit ergo neſcio quis Reichium, honeſtiſſimum bibliopolam, vt, ſi quando paraturus eſſet huius operis repetitionem, alicui demandaret curam editionis augendae illis recentiorum temporum bonis, ne ſcholarum magiſtri adiumento hoc deſtituerentur, tironesue aditu eorum, quae noſtrae aetatis felicitas propoſita haberet, excluderentur. Quam quidem curam mihi demandatam recepi, non quod me prae ceteris idoneum exiſtimarem; ſed quia futurum ſperabam, vt iuuenibus literarum ſtudioſis aliquid vtilitatis adferretur. Quare cum huiusmodi fuerit occaſio editionis, meo qualicumque ſtudio nunc curatae, quiuis intelliget, eam, vt Cellarianam, cui ſuccedit, praeter tirones et hos, qui tirones erudiunt, nemini inſtitutam eſſe.

Prima cura fuit, vt optima recenſio textus, quem dicunt, exhiberetur: quam quidem nemo dubitat doctrinae atque diligentiae Franciſci Oudendorpii deberi, qui poſt Dauiſium et Clarkium, interpretes, cum de lectione, tum de ſenſu in primis meritos, Caeſaris opera edidit,*) ſuperiorum omnium interpretum adparatu diligenter vſus, magna ipſe copia nouorum criticorum praeſidiorum inſtructus, et acumine, fide, ſtudio, patientiaque ſpectatus. Hanc ergo recenſionem nunc ſimpliciter repetii. Etiamſi enim mihi videbar interdum ab ea recedere poſſe, atque adeo debere: tamen haec neque multa, neque grauia erant, poterantque in notulis illuſtrari, praeſertim in editione non critica, ſed ſcholarum vſibus deſtinata. Denuo **) quidem edidit idem ille vir doctus textum horum commentariorum, omnibus animaduerſionibus omiſſis, et denuo caſtigatum, non ex nouis codicibus, ſed ex illo vetere adparatu, quo iam in priore editione vſus erat: ſed quoniam, abſoluta fere editione mea, in hanc alteram recenſionem incidi, vti ea mihi non licuit. Quantum autem comparando intellexi, poſterior recenſio non multum differt a priore, eſtque potius ſententiae, in priore editione propoſitae, mutatio in quibusdam locis, quam, quod modo dixeram, noua et per adminicula noua neceſſario inſtituta recenſio. Proinde, ſi vel maxime poſterior ad manum fuiſſet, tamen priorem, quae pluribus cognita eſt, et propemodum recepta hodie dici poteſt, ſecutus eſſem. Arbitror enim, eiusdem libri recenſiones non nimis augendas eſſe, niſi vel deprauata omnia et interpo-

*) Lugduni Batav. et Roterod. 1737. 4. Vol. 2.

**) Lugduni Bat. 1740. 8.

terpolata ſint, vel noua, eaque excellentiſſima praeſidia editori contigerint.

In animaduerſionibus hanc rationem tenui, vt ex permagna criticarum notarum copia has ſeligerem, quae ibi, vbi non arbitraria orthographia, aut verborum collocatio in ſe libera, aut librariorum manifeſta negligentia, ſed ſenſus, hiſtoria, oratio Caeſari propria, praeſtantia codicum, negligentia aut licentia quorumdam editorum, ſpectanda erat, quae ergo in his cauſam aperirent, cur Oudendorpiana recenſio ab aliis editionibus differret. Quod quia ſaepe factum eſt, fuerunt plures huiusmodi notulae adſpergendae, quam exiſtimauerit vnus et alter, qui hanc editionem, feſtinanter perluſtratam, non niſi in variis lectionibus verſari, talium frequentia offenſus pronunciet. Fortaſſe vero is, qui multitudini iuuenum, quorum alius alia editione vtitur, veterum ſcriptorum libros explicat, non omnino abiiciendas putabit, ſi diſcipulis, cupidius de diſſenſu editionum quaerentibus, cauſas non communes, ſed huic ſcriptori, quem explicat, proprias tradere potuerit: ne, quae poterant abeſſe, et tamen addita ſunt, aut quae adeſſe poterant, et tamen omiſſa ſunt, pro lubitu addita, aut operarum errore omiſſa putent. Et nonne iuuenes quoque, ſi qua lectio, ſi quod verbum incertum ſit, monendi ſunt, cur nihil definiri poſſit? Nonne videtur cauendum, ne, quidquid eſt in textu, id aut omnino, aut quia ibi eſt, certum atque indubitatum exiſtiment? Nonne, qui certo hominum generi ſcribit, huic nominatim inſeruire debet? Proinde ſi his admonitionibus paſſim adiuti fuerint magiſtri, erectiorisque ingenii iuuenes exercitati, non omnino fruſtra ſcriptae videbuntur. Quidquid autem de lectione, e ſcriptis editisque libris ducta, in

 hac

hac editione reperitur, id ex aliorum commentariis huc illatum eſt, qui ipſi e codicibus et priſcis editionibus materiam criticam collegerant. Paucas ipſe addidi coniecturas; ſaepius meum de lectione iudicium interpoſui.

Reliquae animaduerſiones vel ſenſum verborum, vel hiſtoriam et rem illuſtrant. Ac de verborum quidem ſenſu, in tanta Caeſaris perſpicuitate, parcius et breuius;*) de re atque hiſtoria non numquam vberius dixi. Sed in hoc etiam genere excerpſi, quae alii congeſſerant, cum hi, quorum vel notae integrae, vel ſumma breuis in Oudendorpiana editione exſtant, Voſſius, Lipſius, Rubenius, Dauiſius, Clarkius, Lambertus Bos in animaduerſionibus ad ſcriptores graecos et latinos, viri docti in Miſcellaneis Obſeruationibus, Oudendorpius ipſe; tum ii, quorum commentarii in editione Caeſaris Iungermanniana reperiuntur, Rhellicanus, Glareanus, Glandorpius, Ioachimus Camerarius, Io. Mich. Brutus, Aldus Manutius, Fuluius Vrſinus, Ciacconius, Hotomannus, Brantius. Denique Cellarianas adnotationes ſaepe in vſus meos conuerti, quod in hac editione, cui Cellariana occaſionem praebuit, iuſtum et aequum fuit. Cum autem bona fide ſuum cuique reddiderim; quaedam, ab aliis dicta, ad verbum huc transſcripſerim; atque etiam, quae ipſe quidem repereram, ſed ab

aliis

*) Qui Caeſaris libros eo modo, quo rhetores ſolent, diiudicare cupit, is adeat Io. Guilielmi Bergeri librum de naturali pulcritudine orationis, Lipſiae a. 1720. 4. editum, et ideo ſcriptum, vt virtutes Caeſarianae dictionis illuſtrarentur. An auctor eo bene fecerit, quod Caeſaris genus dicendi, ſimplex illud et tenue, potiſſimum ſecundum Longini praecepta de ſublimitate examinauit, viderint alii.

tilis iam occupata cognoueram, aliorum potius, quam mea eſſe dixerim, ne quid arrogaſſe mihi viderer: facillime et certo quiuis intelliget, a quo quidque ſit, a quo ſibi diſſentiendum putet, cui, vtiliter explicanti, gratias agere debeat.

Praeter haec excerpta ex aliorum commentariis, quidnam nunc acceſſerit, exponere liceat. Marclandus, qui Euripideas Supplices commentario interpretatus eſt, ad calcem huius libri edidit Explicationem veterum auctorum, in qua diſputatione multos Caeſaris locos tractauit: vnde pleraque in hanc editionem contuli. Ceterum non noram, an, poſt Oudendorpianam editionem, aliquis vel totum Caeſarem, vel eius partes quasdam longiores grammatice atque critice tractaſſet: ſi quid ex aliorum libris, qui paſſim et obiter quaedam monuerant, notatum habebam, id indicaui. Quod ſi me non nulla grauiora latuerunt, excuſabit eorum humanitas, qui neque omnia ab vno legi, et vel attento negligentiam obrepere poſſe ſciunt. Deinde comparaui veteres earum rerum, quas Caeſar narrauit, ſcriptores praecipuos, Plutarchum, Dionem Caſſium, Appianum, conſultos quidem illos ſaepe a ſuperioribus editoribus; ſed nunc fortaſſe conſtantius et diligentius. Certiſſimum enim eſt, non modo iuuenum animos mature huic comparationi adſuefaciendos eſſe; ſed quemuis etiam lectorem iure ab editoribus eam exſpectare poſſe, cum ita demum nexus rerum et cauſae vtiliter perſpiciantur, ſi quis breuius narrata cum vberioribus deſcriptionibus, cupidum ſcriptorem cum ſeuero et incorrupto teſte aut iudice, reticentem aut fingentem cauſas cum eo, qui vbique et vere eas tradit, adſidue contulerit. In quo autem ſcriptore magis hoc neceſſarium putabimus, quam in eo,

 qui

qui ipſe ſuas res conſignauit, aut amicos earum ſcriptores nactus eſt? qui durius, iniuſtius, libidinoſius ab ſe geſta ſatis callide occultare conſueuit, et haud raro culpam in alios deuoluit? qualia praeſertim in libris de ciuili bello occurrere certum eſt. Iulium Celſum, qui de vita Caeſaris ſcripſit, hiſtoriae cauſa non contuli: pendet enim totus e Caeſaris libris, quos ita deſcripſit in opus ſuum, vt nihil niſi genus dicendi mutaret, plerumque in deterius, multa omitteret, pauciſſima adderet: ſed interdum ſenſus lectionisque cauſa conſului, quamquam ſuperiores editores, Dauiſius praeſertim, vix aliquid memorabile intactum reliquerant. Vſus ſum editione, quae Lugduni Batauorum a. 1713 cum praefatione I. G. Graeuii prodiit, paginis ad Londinenſem editionem accommodatis. Florum, Eutropium, Oroſium, h. e. ieiuna compendia, vbique nominare, fuiſſet, opinor, putidae diligentiae: et vix vnus eſt atque alter locus, in quo neceſſario debeant, et cum fructu poſſint conſuli. Sed aliud eſt opus, lectoribus Caeſaris in primis vtile. Nempe Io. Daniel Ritterus, nobiliſſimus codicis Theodoſiani editor, hiſtoriam Gallorum germanica lingua ſcripſit,*) tam diligenter et prudenter, id quod diuturno vſu cognoui, vt vix ſit de veteris Galliae hiſtoria liber cum vtilior, tum fide dignior. Cuius auctor cum omnino principes ſcriptores, veteres atque recentiores, in his Caeſarem, adierit, examinarit, iisque e ſeuera lege critices et hiſtoriae vſus ſit: putaui, haud exiguam huius meae editionis commendationem fore, ſi Ritterum adſtipulatorem et interpretem ſaepius laudarem, harumque rerum ſtudioſis lectoribus oſtenderem, vbi plura poſſent

*) Prodiit Lipſiae a. 1774. 8.

poſſent reperire, a recentioribus quoque dicta, et Ritteriano operi inſerta. Ipſe liber cum noſtris ad manus ſit, ſatis fuit, lectores ſimpliciter ad eum amandare.

Aliud eſt in his libris rerum genus, quod illuſtratione quidem eget, ſed ab homine de ſchola illuſtrari non poteſt: proelia dico, oppugnationes, obſidiones, itinera. Et ſaepe ad huiusmodi locos delatus optaui, vt ſuſceptam editionis curam rurſus a me deuoluere liceret: ideoque vbi de talibus ſcribendum fuit, timui; poſtquam ſcripſeram, erubui; praeſertim cum ex peritis cognouiſſem, quantopere ab interpretibus Caeſaris ignoratione rei militaris erratum eſſet. Nihilo minus ſpero, quoddam huius editionis ad haec intelligenda adiumentum fore; non illud quidem mihi tribuendum, ſed Carolo Guiſchardo, qui cognomen Quinti Icilii habuit. Hic enim Caeſarem ſic illuſtrauit, vt et peritiam rei militaris adhiberet, et ſuis copiis hiſtoriae, antiquitatis, chronologiae, critices, grammaticaeque artis inopiam aliorum ſubleuaret. Exſtant autem duo eius libri: vnus, Mémoires militaires ſur les Grecs et les Romains,*) in quo nobiliores veteris hiſtoriae expeditiones bellicas, e fontibus hauſtas, ſuis tamen verbis ita deſcribit, vt modum rei gerendae, prudentiam, cauſas exitus in vtramque partem luculenter demonſtret, et dum, quoad licet, veterum cum noſtris temporibus ſimilitudinem ac diſſimilitudinem tangit, multum lucis narrationibus adfundat. Maxime id operam dedit, vt, quae brevius eſſent a veteribus tradita, ea cogitando tam diu verſaret, donec omnibus inuicem comparandis adpareret, qualis modus, ars, et ſeries illarum re-

*) Lugduni a. 1760. 8. Vol. 2.

rum haud dubie ſuffiet. Qua quidem ratione locum de obſidione Aleſiae (B. Gall. 7, 68 ſqq.) et Maſſiliae (B. Civ. 2, init.), tum vniuerſum bellum Africanum tractauit. Alter liber, Mémoires critiques et hiſtoriques ſur pluſieurs points d'antiquités militaires,*) conſtat quatuor voluminibus. Ac primo quidem et ſecundo res, a Caeſare contra Petreium et Afranium in Hiſpania geſtae (B. Civ. 1, 38 ſqq.), vberrime enarrantur, adiectis permultis diſputationibus de antiquitate militari, quae propemodum locum commentarii in veteres ſcriptores tenent. His duobus voluminibus etſi ſaepiſſime vſus ſum: tamen, vbi ſcriptores illius expeditionis Hiſpanienſis commemoraui (B. C. 1, 87), hos etiam Guiſchardinos libros nominare oblitus ſum: cuius negligentiae hanc vnam cauſam reperio, quia ſaepe eorum, quae quotidie ob oculos ſunt et ad manum, obliuiſcimur. Sufficit, me iis vt in vniuerſa hac editione, ita et in illa parte ſedulo vſum eſſe, etſi illo loco non nominaui. E tertio volumine ad illuſtrandum Caeſarem faciunt, quae de legionibus Caeſaris accurate ſcribuntur, et diſputatio, in qua faſti romani veteres cum faſtis, a Caeſare correctis, comparantur, deinde per quatuor annos, ab initiis belli ciuilis vsque ad initia belli Hiſpanienſis, ſeries dierum atque rerum diligentiſſime deducitur. Vltimum volumen quamquam in refutando quodam aduerſario verſatur, pluribus tamen in locis mihi profuit. Equidem ex his libris ea, quae lectoribus, quibus ſcripſi, neceſſaria ſcitu exiſtimabam, depromſi: quae ad ipſam ſcientiam militarem pertinent, ea ſi huc transſcripſiſſem, reprehenſione ſedulitatis dignior, quam laude diligentiae fuiſſem. Quem

*) Berolini a. 1773. 8.

Quem vero librum duobus abhinc annis Pariſiis prodiiſſe, et huc pertinere audiui (Traité ſur l'art des ſiéges et les machines des-anciens par Maizeroy), eum videre mihi non contigit.

Inſunt quoque his commentariis loci claſſici de religione moribusque Gallorum et Germanorum, alius item de Germaniae animalibus: de quibus locis vt nemo a me longam diſputationem, aut omnium, qui his de rebus ſcripti ſunt, librorum enarrationem exſpectabit, ita ſaltem iudicium de his rebus moderari inſtitui, ne tempora miſcerentur, ne vel Tacitus, vel Caeſar, ſi quando diſſentirent, neceſſarii erroris arguerentur, ne romanis vocabulis expreſſa propterea ad mores romanos reuocarentur, ſed ipſius nationis domeſtica ſentiendi agendique conſuetudo ab illis vocabulis exteris ſecerneretur, ne nimium tribueretur etymologiae verborum obſoletorum. Ad quae cognoſcenda et conſtituenda qui me libris ſermonibusque adiuuerunt, viri doctiſſimi in hac vrbe, mihique amiciſſimi, his permagnas gratias ago.

Iis locis, qui ſtructuram pontium, machinarum, aliarumque rerum deſcribunt, nullum ſtudium impendi, cum mihi ſic perſuaſerim, non poſſe, omnibus difficultatibus ſublatis, eam perſpicuitatem teneri, qua ad figuras adeo adumbrandas opus ſit. Vereor etiam, ne tabulae, in editionibus Caeſaris obuiae, multum aberrent a vero: certe ſi quis Aleſiae obſidionem, in editionibus expreſſam, cum ea delineatione, quae eſt in opere Guiſchardino (Mémoires crit. et hiſtor. T. 4. tab. 16.), comparaverit, videbit in editionibus Aleſiam, ſimilem turri, in monte deliciarum cauſa ſtructae, contra in hoc opere omnia horrorem et veritatem militiae ſpirare.

Nomi-

Nominanda denique eſt germanica horum librorum verſio, a Io. Francisco Wagnero, Rectore et Profeſſore Osnabrugenſi, curata, et a. 1765 Stutgardiae edita: quae quoties mihi profuit, dixi: et profuit ſaepius; quoniam, qui eſt fructus verſionum certiſſimus, interdum eo ipſo, quod alia lingua vtimur, facilius rectiusque ceteris verum ſenſum videmus.

Indicem latinitatis confeci nouum, in quo ſimul non nulla de ritibus et rebus antiquis monui; quae vnus et alter tiro ignoraturus, aut non accurate intellecturus videbatur, ceterum ita tralaticia, vt in ipſis notis non ſine offenſione lectorum repeti poſſent. Hiſtoricum indicem ex indicibus, qui in editione Iungermanniana et Cellariana exſtant, compoſui, omiſſisque his, quae nemo in indice hiſtorico quaerit, omnia quam breuiſſime expreſſi.

Iam niſi prolixitatem praefationis vererer, libenter de modo dicerem, quo Caeſaris ceterorumque commentarii ſcripti ſunt; non vt ſimplicitatem eorum venuſtatemque, centies celebratam, meo lectorumque taedio rurſus celebrarem; aut eorum opportunitatem ad publicarum rerum ſcientiam, quam ne diiudicare quidem poſſum, ſine fine et modo extollerem; multo minus vt reprehenſores Caeſaris refutarem, qui neque omnia conſilia ſatis ab eo explicata, neque modum, quo ſingula adminiſtrata ſint, vbiuis copioſe, et ad imitandi diſciplinam perfecte deſcriptum eſſe conqueruntur; de fabrica vero quorumdam operum, a Caeſare inſtitutorum, pontis nominatim in Rheno facti, incredibilem ſibi videri narrationem pronunciant: praeſertim cum refutando fere nihil aliud efficiatur, quam vt vtraque pars, ſiue intelligat veteres ſcriptores,

ſiue

ſiue non intelligat, in ſententia ſua perſtet. Illud, ſi tempus et locus permitterent, dicere cupiebam, quod multos ab his libris legendis deterrere poteſt. Scilicet magna pars Caeſarianarum narrationum verſatur iis in rebus, quas tirones ne legere quidem poſſunt, (omnino enim ineptum mihi videtur, eas a capite ad calcem, nullo delectu facto, cum tironibus perlegere,) adultiores vero lectores, ſtudioſi illi non bellorum, non rei militaris, ſed hiſtoriae, ſed morum ingeniorumque, ne cognoſcere quidem cupiunt. Praeterea huiuſmodi conſignatio rerum, ſingulis diebus geſtarum, qualis dominatur in commentariis atque ephemeridibus, haec ergo habet multa, ne memorabilia quidem; ſed ideo, quia tempore illo potiſſimum euenerunt, conſcripta: eo fere modo, quo maritimorum itinerum deſcriptiones haud pauca hanc vnam ob cauſam admiſcent, quia in ea tempora inciderunt, non quia magnopere profutura videbantur lecturis. Qui ergo in legendis hiſtoriarum monumentis non tam facta, quam ex factis ſeriem viciſſitudinemque rerum, et per facta hominum animos ac ſenſus, et e factorum molitione, adparatu atque exitu imitandi exemplar cognoſcere ſtudent, hi in commentariorum tenuitate non multum nutrimenti reperire ſibi videntur. Sed ſi quis, his omiſſis, quae paucioribus tantum placere aut prodeſſe poſſunt, multa ingeniorum millia, quae in Caeſarianis libris aut verbis difertis deſcribuntur, aut quorum vita et facta cum ſuis cauſis conſiliisque narrantur, attentus ſpectauerit, ac ſub illo narrationum inuolucro latentia inueſtigauerit; ſi Caeſarem, celeritate atque taciturnitate omnia efficientem, hisque artibus adiutum incredibilia feliciter gerentem, ſui ſemper ſimilem, numquam crudelem, perpetuo lenem,

in

in ſummis rerum omnium inopiis tamen vno, eoque ſapientiſſimo, conſilio locupletem, ob oculos habuerit; ſi animum eius dominatorem per integrum decennium, in Gallia transactum, eodem tramite conſtanter ad imperium nitentem viderit; ſi, quidquid egit, ad vnum ſcopum tendere animaduerterit: nonne in humano pectore introſpiciendo, humanaque vita contemplanda ſe verſari concedet? nonne hos, qui diſcunt, de vita, moribus, prudentia, felicitate admonere poterit? nonne hiſtoriae ſtudioſis oſtendere licebit, hiſtoriam non modo eſſe memoriam euentuum, aut ſcholam futurorum magiſtratuum et imperatorum; ſed, quidquid contineat, quocumque modo poſteris tradat, omni aetati, omni generi lectorum, aliquid ſaltem ſuppeditare, doctioribus ad cogitandum iudicandumque, peritis et imperitis ad imitandum cauendumque, iis denique, qui ad humanitatis ſenſus non plane obtuſi ſint, ad ſe ipſos agnoſcendos? Quid Labienum dicam? qui tempore belli Gallici peritiae, fortitudinis, bonae fidei erga imperatorem laude ſumma floruit, omninoque ita in Caeſaris exercitu eminuit, vt, praeter Caeſarem, nemo eſſet eo in conſiliis capiendis ſolertior, in iis exſequendis celerior, in hoſtium ratione detegenda ſagacior, in ſua obtegenda occultior: Labienum, inquam, ſine quo Caeſar, quae in Gallia perfecit, non potuiſſet perficere. Idem ille Labienus, haud parum auarus diuitiarum honorumque, et rapinis Gallicis mirum in modum auctus, ſub initia belli ciuilis, cum Caeſar inſatiabilem eius cupiditatem explere aut nollet, aut non poſſet, iratus Caeſari ad Pompeium tranſiit, allectus pollicitationibus immenſis. Atqui ab eo inde tempore, ſiue haec fuit perfidiae diuinitus immiſſa calamitas, ſiue inſanae irae vis ad excoecan-

dum

dum animum, adeo nihil proſperè geſſit, vt plane alius Labienus videretur, et ſaepe iam a Caeſare victus tam diu ferociret, donec in Mundenſi proelio occumberet. Omnino ſi quos vmquam animi perturbatio transuerſos egit, rectique conſilii facultate ſpoliauit, Pompeiani veriſſime dici poſſunt victi ſuarum opum ſuaeque auctoritatis opinione, ſuo Caeſaris contemtu, ſua imperandi, habendi, omnesque aduerſarios perdendi cupiditate. Qui ſi callido et conſiderato Caeſari eadem animi tranquillitate obuiam iuiſſent, hominumque ſtudia, vt ille, beneuolentia potius ſibi conciliaſſent, quam ſuperbia abalienaſſent, ſi ad incertum potius exitum ſe paraſſent, quam, fama fortunaque Pompeii freti, propriam ſibi neceſſariamque victoriam eſſe exiſtimaſſent: profecto Caeſarem, ſaepe cum fame, tempeſtate, locorum natura conflictatum, interdum ne iuſto quidem exercitu inſtructum, vel copiarum multitudine delere potuiſſent. Arbitror ergo, etiam ex his commentariis fructum, quem omnis hiſtoria offert, capi poſſe.

Quae vero a me in hoc libro tentata aut praeſtita ſunt, ea beneuolentiae atque aequitati lectorum humaniſſime commèndo: quae et illud excuſabit, quod fragmenta Caeſaris, in Suetonio, Gellio et epiſtolis Ciceronianis obuia, omiſi, neque collectionem dictorum Caeſaris, aut reliquias vocabulorum ſingulorum, quae grammatici paſſim ſeruarunt, ex aliis editionibus repetii.

HENRI.

HENRICI DODWELLI

DISSERTATIO

DE AVCTORE

LIB. OCT. DE B. GALL. ET ALEX. AFRIC. ATQVE HISP.

Auctor Prologi ad librum de Bello Gallico VIII. Hirtius potius fuiſſe videtur, quam Oppius.

Si quidem recte habeat locus Suetonii, iam tum extiterint oportet libri omnes, quos pollicetur auctor Prologi ad librum belli Gallici VIII: nondum autem, vt videtur, ſub nomine Iulii Celſi, ſed Oppii duntaxat et Hirtii: erantque ſane ambo illi Caeſari ſatis familiares. Cur autem Oppio tribuerentur, eam cauſam ſatis veriſimilem mihi videre videor, quod auctor ille, quicumque demum is fuerit, Balbo prologum ſuum inſcripſerit. Erant enim ſane Oppius atque Balbus neceſſitudine aliqua, quam neſcimus, vt videtur, inuicem coniunctiſſimi: forte officii alicuius cauſa, vtriusque curae a Caeſare crediti. Certe vtrique inſcriptas nonnullas epiſtolas Caeſaris habemus hodieque in libro Ciceronis ad Atticum IX. Et libros fuiſſe epiſtolarum ad vtrumque, docet Gellius L. XVII. Noct. Attic. cap. 9. qui rationem addit, quod res eius abſentis curarent. Literas curaſſe, docet Cicer. ad Quint. fr. ep. I. Se autem bello Alexandrino atque Africano abfuiſſe, lubens agnoſcit Prologi auctor. Sed abſentia illa Caeſaris erat in Gallia, ſi quidem ex epiſtolis a Cicerone conſeruatis liceat de reliquis augurari. Spectant

tant enim illae ad prima belli ciuilis initia. Ex his igitur epiſtolis ad Oppium datis rerum geſtarum memorias accipere potuit, ſiquis iunior Oppii nomine libros edidiſſet. Ita fiet, vt pari fide dignae ſint rerum geſtarum narrationes, ſeu hos libros ipſe exararit Oppius, ſeu iunior Oppio quiſpiam collegerit e Caeſaris epiſtolis, Oppio inſcriptis atque Balbo. Certe Oppio res Caeſaris etiam arcanas fuiſſe exploratiſſimas, ex eo libro colligitur, quem ſcripſiſſe teſtatur Oppium Suetonius Iul. cap. 52, vt probaret non fuiſſe Caeſaris filium, quem dixerit Cleopatra, nempe Caeſarionem. Minus tamen idoneus fuiſſet Oppius ad ſcribendum de hoc argumento, ſi ipſe quoque bello Alexandrino non interfuiſſet. Melius ergo, hac de cauſa Hirtium huius Prologi auctorem exiſtimabimus. Oppii enim teſtimonio de filio Caeſaris pugnabat etiam Antonius, vix ita certe facturus, niſi Alexandriae cum Caeſare adfuiſſet. Neſcio etiam, an hic fuerit Oppius legatus, cuius mentio in bello Africano cap. 68. Et certe Hirtio magis fauet ipſe Suetonius, dum Hirtii nomine verba ex illo ipſo aduocat Prologo, quae hodieque ibi reperiuntur.

Idem auctor librorum ſequentium de bello Alexandrino, Afric. Hiſp. ſed poſt Caeſaris mortem.

Sic ergo res, ni fallor, habuerit. Primus auctor praedicti Prologi, qui Caeſaris ſcripta digeſſit pariter ac ſuppleuit, non Oppius fuerit, ſed Hirtius, qui proinde ibidem, vbi Balbus, fuerit, quod aſſiduis illius non literis, ſed vocibus, coactus onus illud ſcribendi ſuſceperit. Scripſit ergo Hirtius Prologum ad amicum Caeſaris, Cornelium Balbum Gaditanum ditiſſimum. Et in prologo commentarios a ſe ſcriptos ſupponit rerum geſtarum Galliae, non comparandos ſuperioribus atque inſequentibus Caeſaris ſcriptis. Hi commentarii alii eſſe non poterant ab VIII, qui Prologum proxime excipiebat, belli gallici libro, medio nimirum inter libros Gallici belli priores, quos cenſet ſuperiores, et libros belli

 ciuilis,

ciuilis, quos pro ſcriptis eiusdem Caeſaris habet inſequentibus. Sic nihil habent, quo ſe tueantur Floridus Sabinus et Ludouicus Carrio. Hunc librum ſe contexuiſſe teſtatur Hirtius: proinde iam antea ſcriptum, et medio tamen illo, quem dixi, loco diſpoſitum. Haec erat nimirum ſcriptorum Caeſaris digeſtio illa, de qua loquitur noſter, tot ſeculis recentior, qua ſua ſcriptis ipſius Caeſar media contexuit coaeuus Hirtius. Noſter etiam editos in lucem libros Caeſaris teſtatur ab aliis, qui rebus ipſis interfuerant. Vnde hoc? Nempe ex illis Prologi verbis: *qui ſunt editi, ne ſcientia tantarum rerum ſcriptoribus deeſſet.* Sed perperam noſter intellexit, ſi tum primum editos in lucem Caeſaris commentarios cenſuerit, cum Prologum ſcriberet Hirtius. Nempe poſt mortem Caeſaris. Imo iam antea in clara luce fuiſſe verſatos e Ciceronis conſtat Bruto: imo ex hoc ipſo Prologo. Iam enim probatos omnium iudicio teſtatur, iam in omnium admiratione fuiſſe, quaſi bene emendateque ſcriptos. Non ergo de ſua, ſed Caeſaris, editione loquitur Hirtius, cum illud editionis conſilium agnoſcit, tantum ne ſcientia tantarum rerum ſcriptoribus deeſſet. Exprimunt haec verba Caeſaris potius de ſuis ſcriptis agentis modeſtiam, quam Hirtii de iisdem admirationem. Idem Prologi auctor *nouiſſime imperfecta ab rebus geſtis Alexandriae ad finem vitae Caeſaris ſe confeciſſe* teſtatur. Proinde iam vna cum Prologo libros ſuos iam penitus confectos de bello Alexandrino, Africano, auctor emiſerit. Imo de bello etiam Hiſpanico, (quamquam illius in Prologo non meminerit) quod praedictam epocham, quae ad Caeſaris mortem vsque pertigit, hoc quoque bellum anteceſſerit.

Librum Hirtii de bello Africano multis poſt Hirtium Seculis interpolauit Iulius fortaſſe Celſus.

Et tamen, praeter Hirtium, alium ſaltem fuiſſe cenſet noſter, qui Caeſaris ſcripta ad eiusdem caedem ſuppleuerit. Ita certe loquitur, quaſi ſaltem vno plures hoc idem officium praeſtiterint. Quonam vero id pacto verum

verum eſſe potuit, ſiquidem ad ipſam Caeſaris caedem res geſtas Caeſaris perduxerit Hirtius? Nempe, vt opinor, quod A. Hirtii nonnulla perierint, ſuppleta a Iulio Celſo, alieniſſimaque ab Hirtii mente ſententia interpolata. Bello certe Africano atque Hiſpanico multa legimus, quae vix aeui, quo vixit Hirtius, eſſe potuerint, nedum ipſius Hirtii. Et tamen viceuerſa nonnulla, quae coaeuum ſtylum ſapiant, non autem illum, qui a iuniore fuerit interpolatore. Ab Hirtii etiam vel aetate in libro de bello Africano abhorret vſus vocis *imperator*, quo ſaepe diſceptatum dicit auctor, quis eſſet pro populi romani imperatore agnoſcendus, Caeſar an Scipio. Quaſi nimirum vnicus eſſet populi romani, vt poſtea, imperator, qui rei ſummae praeeſſet. Hoc autem ſeculo qui ſingulis romanae ditionis prouinciis praeerant cum imperio, ſeu cum iure gladii; ii imperatores habebantur. Vix tamen ita appellabantur, niſi ob res geſtas imperatores ab exercitu fuiſſent acclamati. Sic autem Caeſarem imperatorem ne quidem poterant negare Pompeiani, cui dictatura fuerat e ſententia Senatus populique romani delata; quippe etiam ab exercitu imperator fuiſſet appellatus. Sed nec illud coaeui fuiſſe videtur, quod menſe, quo Caeſar in Africam appulit Ianuario, ſcribit auctor per anni tempus in mari claſſes ſine periculo vagari non potuiſſe. Octobris enim Iuliani die XIII coepit anni confuſionis 708 ille Ianuarius, exiitque ante Nov. XI, quo haedi oriebantur, quo ortu coepit Epocha maris clauſi. Quod porro ait centurionem Caeſaris XXXVI annis pro Caeſaris dignitate victoriaque depugnaſſe, ita manifeſto falſum eſt, vt aegre ſcribi potuerit a coaeuo. Detrahantur a praedicto confuſionis anno 708 anni 36, reliquus erit annus V.C. Varronian. 672, quo ſub Caeſare mereri coeperit. Atqui certum eſt primam Caeſaris prouinciam fuiſſe ex praetura, anno Varr. 692. Doluit praeterea Caeſar teſte Suetonio, c. 7. quod nihil dum a ſe memorabile geſtum eſſet in aetate, qua iam Alexander orbem terrarum ſubegiſſet. Aetas illa erat ann. 33, vt praeter alios docet etiam Cicero Philipp. V. Natus eſt Caeſar IV. Id. Quintil. ann. Varr. 654. Sic annum 33 abſoluerit anno demum Varr. 687 ineunte Quintili, annis poſt praedict. 672 quindecim. In hoc tamen numero conſentiunt editiones

tiones exſcriptoresque, in quibus et noſter, ne dubitemus, ab interpolatore ita ſcriptum eſſe. Hic idem liber Q. Ligario vitam in Africa conceſſam eſſe narrat, c. 89. Quod tamen certiſſime falſum eſſe, conſtat ex inſigni Ciceronis, poſt reditum Caeſaris, Oratione pro Ligario. Coaeui ſcriptoris tam craſſus error eſſe vix potuit. Et L. Caeſari vitam a Iulio, facileque conceſſam vult auctor belli Africani. Contra Dio L. XLIII, contra Sueton. Caeſ. c. 75, contra coaeuus Cicero. Mitto rem, quam auctor ipſe incredibilem fatetur, ab equitibus Caeſaris minus XXX Gallis Maurorum equitum duo millia loco eſſe pulſa. Mitto prouocationem centurionis praedicti, vt cum ſuis decem cum cohorte Scipionis firmiſſima concurreret. Haec plane fabulatorum genium ſapiunt potius, quam prudentiſſimorum, quibus ſeculum illud politiſſimum abundabat, ſcriptorum. Huc etiam et illud refero c. 70, quod dicit, Caeſaris ſi non amplius tres aut quatuor milites veterani ſe conuertiſſent, et pila viribus contorta in Numidas infeſtos conieciſſent, amplius II milium numero ad vnum terga vertiſſe. Sunt etiam in dictione plurima, quae nemo peritus harum rerum cenſor ad Caeſaris aetatem retulerit: cap. 12 *galeati.* Non me fugit illud, ſed poëtae: *galeatum ſero duelli poenitet.* S. Hieronymi Prologus galeatus ſerior eſt. Cap. 31 *ignota* peccata legimus, quibus ignoſcebatur. Cap. 19 *innumerabilis.* Cap. 46 *cruciabiliter interfecti. Paruulam cauſſulam* cap. 54. *Paruum ſenatorem* c. 57. *Magnis copiis auxiliisque regis praediti* c. 58. *Suppetias occurrere* c. 66, 68. Cap. 77 *commeatus.* Non a *caſtris* tamen, ſed ad *caſtra.* Cap. 78, *vt haberent facultatem turmas Iulianas circumfundere.* Ibidem *Satagere*, pro proelio laborare. Cap. 88 *mentem in fuga deſtinatam.* Africanum hunc ſcriptorem, hisque temporibus iuniorem, arguunt tot immiſtae voces graecae atque helleniſmi. Qui mixto eſſent genere, *Hibridas* appellat c. 19. *Hippotoxotas* habet ibid. *Epibatas* c. 20, 62, 63. *Cataſcopum*, c. 26. *In ſalo eſſe* huic auctori c. 46, 62, 63, tantundem valet, quod graecis σαλεύειν, et διασαλεύειν, et de naui dicitur, quae liberae fluctuum marinorum agitationi exponitur. Sunt in eodem libro alia, quae coaeuorum peritiam ſapiant. Virgiliarum ſignum confectum memorat poſt VI Kal. Feb. c. 47. Pro vero ſcilicet

illius

illius anni calendario, quo Febr. I in Nouembr. Iuliani diem XI, conueniebat, quo Pleiadum confectionem refert Plinius. Aliter certe ſenſit hic auctor, quam interpolator, qui etiam Ianuarium ab Octobr. Iuliani die XIII incipientem per anni tempus periculoſum eſſe voluit nauigantibus, et quidem ita periculoſum, vt mediis belli caſibus magis tamen eſſet, quam bellum ipſum, metuendus. Et manum etiam coaeuam accuratioremque indicant tot voces militares, aliaeque technicae, magis hic vero temporis decoro reſpondentes, quam pro captu iunioris interpolatoris. Librum ergo Hirtii de bello Africano ad Iulii Celſi aetatem perueniſſe puto; ſed mutilum fortaſſis, aut qui Celſo mutilus haberi poſſet. Hoc vtique praetextu vel ſuis, vel neſcio cuius alterius fabulatoris figmentis interpolauit.

Itidem factum in libro Hirtii de bello Hiſpanico.

In bello Hiſpanico adhuc pauciora coaeui ſcriptoris veſtigia ſunt, plura autem interpolatoris, et quidem eiusdem, qui bellum Africanum ſuis commentis auxerat. Eadem in voce *facultas* elegantia, quae ſupra cap. 12. *Eis ad ignoſcendum nulla eſt data facultas.* Cap. 40. *naues, quae in ſalo fuerunt:* pro exemplo itidem a nobis ſupra obſeruato. Nec diſſimiles alii occurrunt ſequiorum ſeculorum barbariſmi. Cap. 7. *reliquae ex fugitiuis auxiliaras conſiſtebant.* Cap. 12. *bene magnum tempus.* Cap. 13. *ſimulque balliſta miſſa a noſtris turrem deiecit.* Cap. 16. *exiſtimabant eos poſſe conatum efficere.* Cap. 29. *aduerſarii patrocinari loco iniquo non deſinunt.* Cap. 33. *libertum, qui fuiſſet eius concubinus.* Cap. 39. *gradiebatur Hiſpalim.* Cap. 42. *prouinciam depopulauit.* Et praeter morem horum ſcriptorum Ennii poëtae fragmenta aduocat, c. 23, 31. Illa vero quam inepta, quibus tamen Caeſaris, ſummi prudentiſſimique oratoris, perſonam agit hic ſophiſta: *An, me deleto, non animaduertebatis, X habere legiones populum romanum, quae non ſolum vobis obſiſtere, ſed etiam coelum diruere poſſent?* Declamatoris illa, non oratoris, affectatio eſt. Dixerunt quidem Germani, Sueuis ſuis ne Deos quidem immortales pares eſſe potuiſſe, Bell. Gall. L. IV. cap. 10.

ſed

ſed barbari illi, non romani. Inter Ciceronianas multorum coaeuorum legimus epiſtolas, nullam tamen, quae cothurnum illum ſapiat. Nullum erat, aetate Caeſaris, otium iſtiusmodi ingenii luſibus, cum de rebus ſeriis momentoſisque, de vita fortunisque clientum vel fama agerent oratores. Sunt nihilominus primaeui auctoris Hirtii etiam in hoc opere veſtigia. Quae habet communia cum aliis bonae fidei auctoribus, non aliunde emanaſſe cenſeo: inprimis illud, quod Caeſarem dicat dictatorem III, deſignatum IV, non (vt vult auctor alioquin accuratiſſimus in hiſtoria romana, Sigonius) anno, quo Africam recepit, ſed quo bello ciuili in Hiſpania finem impoſuit, Varr. ſcilicet 709. Sic enim coaeua marmora capitolina atque colotiana. Sic etiam coaeui numi. Imo auctor, quem ſequebatur, Plutarchus: melius ſcilicet, quam alii, etiam veteres, nec ab hoc ſeculo admodum remoti, qui dictaturam Caeſaris vnitate faciunt auctiorem. Hirtii etiam perſonam arguit, quod hoc toto bello hiſpanico ſic loquitur auctor, quaſi ipſe praeſens adfuerit, et Caeſaris partes fuerit amplexus. Prima fere perſona *Nos*, inquit, et Caeſarianos *noſtros* appellat. Hoc nempe erat, quod in belli Gallici libri VIII. Prologo ipſe monuerat Hirtius, ſibi ne illud quidem accidiſſe, vt Alexandrino atque Africano bello intereſſet: innuens proinde, in reliquis bellis ſibi quoque operam fuiſſe non inutilem. Non ita certe in bello Alexandrino loquitur, aut Africano. Nusquam ibi prima, ſed tertia perſona, abſentis nimirum potius quam illius, qui rebus ipſe gerendis interfuerit, narrationem inſtituit. Nec puto hoc praeuidiſſe interpolatorem, in reliquis adeo perſonae, quam ſuſtinuit, incautum atque obliuioſum.

CAII

CAII IVLII CAESARIS
COMMENTARII
DE BELLO GALLICO

Conſtat, commentarios dici eas narrationes, quae, neglecto aduenticio cultu, de rebus ipſis tenuiter exponunt, vt, qui maius et ornatius opus ſcribere velit, habeat, vnde petat. (Cic. de orat. 2, 12. et de clar. orat. 75.) Itaque Hirtius in epiſtola, libro octauo de bello Gallico praemiſſa, *Caeſaris*, inquit, *commentarii editi ſunt, ne ſcientia tantarum rerum ſcriptoribus deeſſet*, cf. Cic. ad Div. 5, 12, extr. Graeci autem huiusmodi commentarios ὑπομνήματα, ὑπομνηματισμὸς et ἀπομνημονεύματα dixerunt (vt Strabo lib. 4. p. 177, ὁ Καῖσαρ ἐν τοῖς ὑπομνήμασι), quoniam hoc genere narrandi vni memoriae rerum geſtarum conſulitur (*Mémoires*). Potuiſſe hos commentarios

dici ἐφημερίδας, et reuera nomine hoc a Plutarcho (in vita Caeſ. c. 22) inſignitos eſſe, indubitatum eſt: vtrum vero Caeſar nullam, praeter commentarios, hiſtoriam ſuarum rerum ſcripſerit, an et commentarios hos, et ephemerides, ab his commentariis diuerſas, conſignauerit, dubitatur. Poſteriorem ſententiam defendit Rualdus ad illum Plutarchi locum (p. 858 ed. Reisk.), quia paſſim ex ephemeridibus Caeſaris loci a veteribus recitantur, qui in commentariis eius, hodienum ſuperſtitibus, non occurrunt. Quod argumentum vt eſt perſpicuum, ita multi ſententiam Rualdi ſequuntur. Fabricius vero in Bibl. Lat. 1, 10, 2 his ita occurrit, vt in Caeſaris libris de bello Gallico lacunas eſſe ſtatuat.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO GALLICO

LIBER PRIMVS

Galliae deſcriptio. Eam Helvetii inuadere tentant: ſed duobus proeliis a Caeſare profligantur, et reliquiae in patriam, quam deſeruerant, repelluntur. 1 — 30. Galli apud Caeſarem de Ariouiſto, Germanorum rege, Sequanorum agrum inſidente, conqueruntur: ille componendae rei legatos ad Arioniſtum mittit, ſed fruſtra. 30 — 37. Copias aduerſus eum educit primum pauidas, poſt tamen hortatu ſuo confirmatas. Colloquuntur partium duces, ſed nullo effectu. Proin armis res geritur; et clade accepta, e Gallia profugiunt Germani.

Gallia eſt omnis diuiſa in partes tris, quarum vnam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui ipſorum lingua Celtae, noſtra Galli adpellantur. I. Hi omnes lingua, inſtitutis, legibus inter ſe differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna

Gallia. Intelligit eam duntaxat Galliae partem, quae nondum a Romanis erat debellata. Allobroges enim, et Galliam prouinciam, ne de Ciſalpina dicam, omittit. *Davis.*

Quaedam ex hoc capite excerpſit Ammianus Marcell. 15, 11.

Celtae. Nomen hoc, Galliae Narbonenſis incolis proprium, etiam ita vſurpatum eſſe, vt ad omnes Gallos transferretur, atque adeo interdum Germanos comprehenderet, oſtenderunt Perizonius ad Ael. V. H. 12, 23. et Frickius de Druidis p. 23, qui multos alios ſcriptores de ampliore nominis Celtarum ſignificatione enumerat.

flumen, a Belgis Matrona et Sequana diuidit. Horum omnium fortiſſimi ſunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate Prouinciae longiſſime abſunt, minimeque ad eos mercatores ſaepe commeant, atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important: proximique ſunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt: qua de cauſſa Heluetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere quotidianis proeliis cum Germanis contendunt, quum aut ſuis finibus eos prohibent, aut ipſi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum vna pars, quam Gallos obtinere dictum eſt, initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam ab Sequanis et Heluetiis flumen Rhenum; vergit ad ſeptemtriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, ſpectant in ſeptemtriones et orientem ſolem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae eſt ad Hiſpaniam, pertinet, ſpectat inter occaſum ſolis et ſeptemtriones.

II Apud Heluetios longe nobiliſſimus et ditiſſimus fuit Orgetorix. Is M. Meſſala et M. Piſone Coſſ.

Prouinciae. Eſt ea pars Galliae, quae illo tempore iam in Romanae prouinciae formam redacta erat.

Heluetii. Et hi Galli erant, quippe intra Rhenum contenti. *Cellar.*

Eorum. i. e. Belgarum, Gallorum, Aquitanorum. *Oudendorp.* Monuerat etiam Ciacconius.

ſpectat inter. Videtur *in* pro *inter* legendum, vt paulo ante. Legerim etiam, *et ſpectat.*

Apud Heluetios — Hanc omnem narrationem de Heluetiorum bellis, cum Caeſare geſtis, proſecutus eſt Dio Caſſius (38, 31: T. I. p. 174) ita, vt commentarios Caeſaris haud dubie ante oculos habuerit: nam omnia conſpirant.

Meſſ. et Piſ. Coſſ. Fuit annus ab vrbe condita 693.

Coſſ. regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, et ciuitati perſuaſit, vt de finibus ſuis cum omnibus copiis exirent: perfacile eſſe, quum virtute omnibus praeſtarent, totius Galliae imperio potiri. Id hoc facilius eis perſuaſit, quod vndique loci natura Heluetii continentur: vna ex parte flumine Rheno, latiſſimo atque altiſſimo, qui agrum Heluetium a Germanis diuidit; altera ex parte monte Iura altiſſimo, qui eſt inter Sequanos et Heluetios; tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui prouinciam noſtram ab Heluetiis diuidit. His rebus fiebat, vt et minus late vagarentur, et minus facile finitimis bellum inferre poſſent: qua de cauſſa homines bellandi cupidi magno dolore adficiebantur. Pro multitudine autem hominum, et pro gloria belli atque fortitudinis, anguſtos ſe finis habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia paſſuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti, conſtituerunt, ea, quae ad proficiſcendum pertinerent, comparare; iumentorum et carrorum quam maximum numerum coemere; ſementes quam maximas facere, vt in itinere copia frumenti ſuppeteret; cum proximis ciuitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium ſibi ſatis eſſe duxerunt, in tertium annum profectionem lege confirmant. III

milia — patebant. Nimius vterque numerus Cluuerio (Germ. ant. 2, 4) videtur, cui in longitudinem ſtatis ſunt 170, in latitudinem 80 circiter, abiecto centenario. Adprobat Hadr. Valeſius in notit. Gall. p. 243. Caeſaris autem, an librarii error ſit, incertum eſt. Metaphraſtes graecus vulgarem lectionem, miliariis in ſtadia conuerſis, ſequitur. *Cellar.*

lege. Cum omnes ratum habuerint, quod Orgetorix ciui-

Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur; is ſibi legationem ad ciuitates ſuſcepit. In eo itinere perſuadet Caſtico, Catamantaloedis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et a S. P. Q. R. amicus adpellatus erat, vt regnum in ciuitate ſua occuparet, quod pater ante habuerat: itemque Dumnorigi Aeduo, fratri Diuitiaci, qui eo tempore principatum in ciuitate obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, vt idem conaretur, perſuadet, eique filiam ſuam in matrimonium dat. Perfacile factu eſſe, illis probat, conata perficere, propterea quod ipſe ſuae ciuitatis imperium obtenturus eſſet: non eſſe dubium, quin totius

ciuitati perſuaſerat, res decreta dicitur *lege*. Eſt ergo *lege* idem, quod alibi, *conſilio publico*.

Ad eas res conficiendas Org. Malim, *Ad ea Org.* ceteris omnibus omiſſis, non tam vitandae moleſtae repetitionis cauſa, quae eſt in hoc ſcriptore frequens; quam quod codd. variant: nam alius habet *confirmandas* pro *conficiendas*; alius *leges* pro *res*; alius omnino omittit verba, *ad eas res conficiendas*. Quae varietas videtur ab interpretibus orta, quorum alius *ad ea* retulit ad leges confirmandas, alius ad illas omnes res conficiendas.

is ſibi. Leg. ex auctoritate codd. *Is vbi leg. — ſuſcepit, in eo itinere — —* Nam *ſibi ſuſcipere* vix eſt a Caeſare.

vt regnum occuparet, vt tyrannidem adfectaret. Mox dicit *principatum*.

conaretur. Putet aliquis legendum *conetur*, vt tempus praeſens praeſenti reſpondeat. Sed in narratione poſt praeſentia, quae imperfectorum et perfectorum locum tenent, ponuntur etiam imperfecta. Haec Daviſius et Clarkius centies ita corrigere voluerunt, vt eſſet vbique legitima temporum conſecutio; ſed centies reprehenſi ſunt ab Oudendorpio. Iam Cortius ad Salluſt. Catil. c. 44 oſtenderat, non eſſe omnia ad vnam certam legem reuocanda, monuitque nuper idem Ruhnkenius ad Vellei. Pat. 1, 9, 1. p. 32. De hac tantula re ſemel monuiſſe, ſufficiat.

totius Galliae plurimum Heluetii poſſent: ſe ſuis copiis ſuoque exercitu illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter ſe fidem et iusiurandum dant, et, regno occupato, per tris potentiſſimos ac firmiſſimos populos totius Galliae ſeſe potiri poſſe ſperant.

Ea res vt eſt Heluetiis per indicium enunciata, IIII
moribus ſuis Orgetorigem ex vinculis cauſſam dicere coegerunt: damnatum poenam ſequi oportebat, vt igni cremaretur. Die conſtituta cauſſae dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem ſuam familiam, ad hominum milia decem, vndique coegit, et omnes clientes obaeratosque ſuos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne cauſſam diceret, ſe eripuit. Quum ciuitas, ob eam rem incitata, armis ius ſuum exſequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magiſtratus cogerent, Orgetorix mortuus eſt: neque abeſt ſuſpicio, vt Heluetii arbitrantur, quin ipſe ſibi mortem conſciuerit.

Poſt eius mortem nihilo minus Heluetii id, V
quod conſtituerant, facere conantur, vt e finibus ſuis exeant. Vbi iam ſe ad eam rem paratos eſſe arbitrati ſunt, oppida ſua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua priuata aedificia incendunt, frumentum omne, praeter quod ſecum portaturi erant, comburunt, vt, domum reditionis ſpe ſublata, paratiores ad omnia pericu-

ex vinculis, vinctum verba facere coegerunt.

familiam. Hotomannus ſic deſcribit: *Qui vel in poſſeſſionibus eius ac ruſticis rebus, vel in vectigalibus exercendis operam dabant.* v. ind.

oppida — — incendunt. Et haec, et alia de his Helvetiorum rebus, quamquam ſummatim, attigit Plutarch. in Caeſ. c. 18.

praeter (id) quod. Gell. N. A. 1, 16, *praeter quod ſupra poſui*.

la ſubeunda eſſent: trium menſium molita cibaria ſibi quemque domo efferre iubent. Perſuadent Rauracis et Tulingis et Latobrigis finitimis, vti, eodem vſi conſilio, oppidis ſuis vicisque exuſtis, vna cum iis proficiſcantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, et in agrum Noricum tranſierant, Noreiamque oppugnarant, receptos ad ſe ſocios ſibi adſciſcunt.

VI Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire poſſent: vnum per Sequanos, anguſtum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum, vix qua ſinguli carri ducerentur; mons autem altiſſimus impendebat, vt facile perpauci prohibere poſſent: alterum per prouinciam noſtram, multo facilius atque expeditius, propterea quod Heluetiorum inter fines et Allobrogum, qui nuper

molita cibaria, farinam. In gr. metaphr. eſt ἄλφιτα.

Noreiam. Sic veteres libri, et metaphraſtes, in quo eſt Νορήϊαν, et Peutingeriana tabula, *Cellar.* Ergo reliquae lectiones (magna enim eſt ſcripturae varietas in h. v.) falſae ſunt.

Boios — receptos ad ſe ſocios ſibi adſciſcunt, i. e. foedere ſibi eos iungunt. Recipiunt eos ad ſe, et quidem ita ad ſe recipiunt, ſibi adſciſcunt, vt eos habeant ſocios.

per Sequanos, inter Iuram et Rhodanum. Sed non ſatis intelligo, ſitu locorum comparato, quo tandem modo, qui Sequanorum fines tranſire voluerunt, inter Iuram et Rhodanum, vbi nulli Sequani fuere, iter facere potuerint. Chriſtianus Cruſius in Probabilibus Criticis p. 16 - 20 *Rhenum* voluit legi, pro *Rhodanum*, ſecutus Strabonem et metaphraſin Caeſaris graecam, in qua ſane eſt Ῥῆνος: ita ſit iter inter Iuram et Rhenum, deinde venitur ad Sequanos. Non dubito, Cruſio adſentiri, praeſertim cum et in ed. R. Steph. iam legatur *Rhenum.* Iulius quidem Celſus de vita Caeſ. p. 19 commode his verbis expreſſit: *alterum erat iter ſub montem Iuram in Sequanos.*

vix qua. i. e. qua parte ſeu regione vix ſing. c. d — In edd. vulgg. eſt, *quo vix.*

nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado tranſitur. Extremum oppidum Allobrogum eſt, proximumque Heluetiorum finibus, Geneua. Ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus ſeſe vel perſuaſuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, exiſtimabant; vel vi coacturos, vt per ſuos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant: is dies erat a. d. V. Kal. Apr. L. Piſone et A. Gabinio Coſſ.

VII Caeſari quum id nunciatum eſſet, eos per prouinciam noſtram iter facere conari, maturat ab vrbe proficiſci; et, quam maximis itineribus poteſt, in Galliam vlteriorem contendit, et ad Geneuam peruenit: prouinciae toti quam maximum poteſt militum numerum imperat: (erat omnino in Gallia vlteriore legio vna) pontem, qui erat ad Geneuam, iubet reſcindi. Vbi de eius aduentu Heluetii certiores facti ſunt, legatos ad eum mittunt, nobiliſſimos ciuitatis, cuius legationis Nameius et Verudoctius principem locum obtinebant, qui dicerent, ſibi eſſe in animo, ſine vllo maleficio iter per prouinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, vt eius voluntate id ſibi facere liceat. Caeſar, quod memoria tenebat, L. Caſſium conſulem occiſum, exercitumque eius ab Helvetiis pulſum, et ſub iugum miſſum, concedendum non putabat: neque homines inimico animo, data facultate per prouinciam itineris faciundi, tempera-

nuper pacati, a C. Pomtinio praetore. Cic. de prov. conſ. c. 13. Epit. Liv. lib. 103. Hoc iam omnes interpretes monuerunt.

Piſ. et Gabin. Coſſ. Fuit annus P. V. C. 696.

Caſſium occiſum. Vid. c. 12. Epitome Liv. lib. 65. *Rhellicanus.*

peraturos ab iniuria et maleficio exiſtimabat. Tamen, vt ſpatium intercedere poſſet, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis reſpondit, diem ſe ad deliberandum ſumturum; ſi quid vellent, a. d. idus Apr. reuerterentur.

VIII Interea ea legione, quam ſecum habebat, militibusque, qui ex prouincia conuenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetiis

a lacu — qui in fl. Rhod. influit. Si vere aeſtimes, lacus non in flumen, ſed flumen in lacum influit. Haec fuit cauſa, cur monitu Rhenani ſenſim in vulgg. edd. introduceretur alia lectio, *a lacu L. quem fl. Rhodanum influit.* Sed cum *Rhodanum* caſu primo non dicatur, et infra (7, 57) occurrat, *palus influit in Sequanam flumen*, quem locum iam Glareanus comparauit: non videtur dicendi genus, quamquam rarum, mutandum eſſe, vt iam Caſaub. ad Strabon. p. 207, et poſt hunc Oudendorpius ad h. l. monuerunt. Daviſius maluit, *qua* (pro *qui*) *in fl. Rh. infl.*

a lacu Lemanno — ad montem Iuram — murum perducit. Non ſatis adparet, cur Caeſar ea potiſſimum parte, *a lacu Lemanno ad Iuram*, murum duxerit. Nam ſi murum duxit a ſeptemtrionali ſeu vlteriore litore lacus ad montem Iuram, neceſſe eſt, eius milites, qui murum ſtruxerunt, fuiſſe trans Rhodanum et lacum Lemannum. Sed certum eſt, eos fuiſſe cis Rhodanum, ad meridionalem eius ripam, quia Helvetios, Rhodanum tranſire volentes, repulerunt in vlteriorem ripam. Ergo ibi, vbi non fuerunt, non potuerunt murum ſtruere. Accedit, quod Dio Caſſ. 38, 32. diſerte dicit, Helvetios, per Allobrogum fines tranſeuntes, murum oppoſitum offendiſſe. Ergo fuit murus ibi, vbi ſunt Allobroges, adeoque cis Rhodanum. Alias difficultates Voſſius indicauit, quae tamen corruunt, ſi ſupra c. 6. cum metaphraſi graeca *Rhenus* pro *Rhodanus* legatur. Ego eam, quae mihi grauiſſima videbatur, indicaui. Cum ergo murus non vltra, ſed cis Rhodanum ductus ſit, vbi montes quidem ſunt, ſed nul-

tiis diuidit, milia paſſuum decem nouem murum, in altitudinem pedum ſedecim, foſſamque perducit. Eo opere perfecto, praeſidia diſponit, caſtella communit, quo facilius, ſi ſe inuito tranſire conarentur, prohiberi poſſit. Vbi ea dies, quam conſtituerat cum legatis, venit, et legati ad eum reuerterunt, negat, ſe more et exemplo populi Romani poſſe iter vlli per prouinciam dare; et ſi vim facere conentur, prohibiturum oſtendit. Heluetii, ea ſpe deiecti, nauibus iunctis ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo

nullus, qui dicitur Iura: perſpicuum eſt, nomen *Iura* eſſe vitioſum et delendum. Si hoc deletur, omnia quoque illa verba, *qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidit*, delenda ſunt: nam haec deſcribunt montem Iuram, qui trans Rhodanum eſt; ſed nunc montes cis Rhodanum ſunt intelligendi. Idem Voſſius viderat, verba, *qui fin. Sequ. ab Heluet. diu.* eſſe delenda; ſed non viderat, etiam verbum *Iuram* eſſe tollendum: finxerat potius, montes cis Rhodanum etiam dictos eſſe *Iuram*. Quod ſi in tam obſcura re licet aliquid conſtituere, omiſſis iis, quae dixi omittenda eſſe, locum ſic legendum puto: *a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montes milia paſſuum — — murum — — foſſamque perducit*. Sed tutius fortaſſe eſt, cum Daviſio et Clarkio fateri, non eſſe locum perſpicuum ſatis, neque poſſe omnia expediri.

decem nouem. Nimia eſt haec muri longitudo. Ergo recte monuit Voſſius, aut *decem*, aut *nouem* legendum eſſe, non coniunctim *decem nouem*. Probauit hanc ſententiam Cellarius, idemque viſum eſſe Cluuerio (Germ. ant. 2, 4) oſtendit. Probavit etiam Daviſius, quia in Iulio Celſo p. 21 eſt *decem*, ſine illo *nouem*.

prob. poſſ. Vulgo contra codd. legitur, *prohiberi poſſent*.

nauibus ratibusque, alii vadis. Sic Daviſ. et Oudendorp. e codd. Sed edd. vulgg. poſt Hotomannum coeperunt exhibere, *nauibus ratibusque alii, alii vadis*, bis poſito verbo *alii*. Cum autem et alibi ſoleat *alius*

do fluminis erat, nonnumquam interdiu, ſaepius noctu, ſi perrumpere poſſent, conati, operis munitione et militum concurſu et telis repulſi, hoc conatu deſtiterunt.

VIIII Relinquebatur vna per Sequanos via, qua, Sequanis inuitis, propter anguſtias ire non poterant. His quum ſua ſponte perſuadere non poſſent, legatos ad Dumnorigem Aeduum mittunt, vt eo deprecatore a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat, et Heluetiis erat amicus, quod ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus nouis rebus ſtudebat, et quam plurimas ciuitates ſuo ſibi beneficio habere obſtrictas volebat. Itaque rem ſuſcipit, et a Sequanis impetrat, vt per fines ſuos Heluetios ire patiantur, obſidesque vti inter ſeſe dent, perficit: Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant; Heluetii, vt ſine maleficio et iniuria tranſeant.

X Caeſari renunciatur, Heluetiis eſſe in animo, per agrum Sequanorum et Aeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Toloſatium finibus abſunt, quae ciuitas eſt in Prouincia. Id ſi fieret, intellegebat, magno cum Prouinciae periculo futurum, vt homines bellicoſos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis

alius alterutro loco omitti, vbi bis ponendum erat, et in codd. h. l. omittatur, recte ſublatum eſt. Iam dixerat hoc Gronov. ad Liv. 3, 37.

operis munitione. Intelligit murum, foſſam et caſtella, de quibus paulo ante dixerat.

Orget. filiam duxerat. Cf. c. 3.

renunciatur. Vulgo *nunciatur*, contra codd. Significatio h. l. nihil quidem differt; ſed quaeritur, quae vera lectio ſit.

tariis finitimos haberet.. Ob eas cauſas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit: ipſe in Italiam magnis itineribus contendit, duasque ibi legiones conſcribit, et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit, et, qua proximum iter in vlteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, et Graioceli, et Caturiges, locis ſuperioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his proeliis pulſis, ab Ocelo, quod eſt citerioris Prouinciae extremum, in fines Vocontiorum vlterioris Prouinciae die ſeptimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Seguſianos exercitum ducit. Hi ſunt extra Prouinciam trans Rhodanum primi.

Heluetii iam per anguſtias et fines Sequanorum XI
ſuas copias transduxerant, et in Aeduorum fines peruenerant, eorumque agros populabantur. Aedui, quum ſe ſuaque ab iis defendere non poſſent, legatos ad Caeſarem mittunt rogatum auxilium: ita ſe omni tempore de populo Romano meritos eſſe,

munitioni, quam fecerat. Cf. c. 8.

Italiam, Galliam citeriorem. Cf. c. 24, vbi hae legiones dicuntur in Gallia citeriore conſcriptae. De legionibus, quibus Caeſar in hoc bello vſus eſt, de earum nominibus, de genere militum, quibus conſtabant, de earum fortitudine et rebus geſtis, exſtat erudite ſcripta diſputatio in libro, qui inſcribitur, Memoires critiques et hiſtoriques ſur pluſieurs points d'antiquités militaires par Charles Guichard, nommé Quintus Icilius. Tom. 3. p. 1 — 130. inprimis Sect. I et II.

Graioceli. Hoc Daviſius pro vulg. *Garoceli* reſtituit. Nomen habuerunt ab Alpibus Graiis et Ocelo.

Ocelo. Strabo lib. 4. p. 179 Ocelum finem terrae Cottii dixit, quae fuit in Alpibus Cottiis. Fuit ergo Ocelum finis Ciſalpinae Galliae in Alpibus; vicus, an oppidum, non liquet. *Cellar.*

eſſe, vt paene in conſpectu exercitus noſtri agri vaſtari, liberi eorum in ſeruitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore Aedui Ambarri, neceſſarii et conſanguinei Aeduorum, Caeſarem certiorem faciunt, ſeſe, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hoſtium prohibere: item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos poſſeſſionesque habebant, fuga ſe ad Caeſarem recipiunt, et demonſtrant, ſibi praeter agri ſolum nihil eſſe reliqui. Quibus rebus adductus Caeſar, non exſpectandum ſibi ſtatuit, dum, omnibus fortunis ſociorum conſumtis, in Santonis Heluetii peruenirent.

XII Flumen eſt Arar, quod per fines Aeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita vt oculis, in vtram partem fluat, iudicari non

Aedui Ambarri. Edd. vulgg. hunc locum ſic exhibent: *Eodem tempore, quo Aedui, Ambarri quoque* — Sed nullus codex habet *quo* et *quoque*. Ergo ſuaſit Clarkius hanc lectionem: *Eodem temp. Aedui Ambarri neceſſ.* — quam Oudendorpius recepit: atque ita ſunt Ambarri pars ciuitatis Aeduae, dicunturque Aedui Ambarri, vt Locri Opuntii et Ozolae, ita vt Opuntii ſint pars Locrenſis ciuitatis. Mihi quidem cum Ciaccono videtur legendum: *Eodem tempore Ambarri, neceſſarii* — — ceteris omnibus omiſſis, quia ſic eſt in metaphraſi graeca. Hanc lectionem alius aliter explicare voluit, Ambarros quoque eſſe Aeduos, Ambarros eſſe diuerſos ab Aeduis, ambos eodem tempore legatos miſiſſe: e quibus explicationibus varietates plures enatae ſunt. Infra c. 14 Ambarri ab Aeduis ita diſtinguuntur, vt non videantur eſſe pars ciuitatis Aeduae. Idem intelligitur e loco Liuii (5, 34), vbi deinceps enumerantur Bituriges, Aruerni, Senones, Aedui, Ambarri, Carnutes: apertum enim eſt, Ambarros eſſe ciuitatem, a ceteris diuerſam, vt Aruerni, Carnutes, aliique peculiares gentes Gallicae fuerunt.

non poſſit. Id Heluetii ratibus ac lintribus iunctis tranſibant. Vbi per exploratores Caeſar certior factus eſt, tres iam copiarum partes Heluetios id flumen transduxiſſe, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam eſſe: de tertia vigilia cum legionibus tribus e caſtris profectus, ad eam partem peruenit, quae nondum flumen tranſierat. Eos impeditos et inopinantes adgreſſus, magnam eorum partem concidit: reliqui fugae ſeſe mandarunt, atque in proximas ſiluas abdiderunt. Is pagus adpellabatur Tigurinus: nam omnis ciuitas Heluetia in quatuor pagos diuiſa eſt. Hic pagus vnus, quum domo exiſſet, patrum noſtrorum memoria L. Caſſium conſulem interfecerat, et eius exercitum ſub iugum miſerat. Ita, ſiue caſu, ſiue conſilio deorum immortalium, quae pars ciuitatis Heluetiae inſignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps poenas perſoluit. Qua in re Caeſar non ſolum publicas, ſed etiam priuatas iniurias vltus eſt, quod eius ſoceri L. Piſonis auum, L. Piſonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo Caſſium, interfecerant.

Hoc proelio facto, reliquas copias Heluetiorum vt conſequi poſſet, pontem in Arari faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Heluetii, XIII

repen-

adgreſſus — concidit. Non ipſe Caeſar fecit, ſed per Labienum legatum, vt diſerte tradit Plutarch. in Caeſ. cap. 18.

pagus. Paulo ante dixit, *pars Heluetiorum*: paulo poſt, *pars ciuitatis Heluetiae.* Facile ergo, quid ſit pagus, his comparandis intelligitur. cf. c. 37.

Caſſium. cf. c. 7. Haec ipſis his verbis leguntur in Appiani fragmento de bellis Gallicis (p. 755 ed. Steph.), ducta ex Claudii Pauli annalibus.

ſoceri L. Piſonis. cf. Sueton. Iul. c. 21.

repentino eius aduentu commoti, quum id, quod ipſi diebus viginti aegerrime confecerant, vt flumen tranſirent, vno illum die feciſſe intellegerent, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Caſſiano dux Heluetiorum fuerat. Is ita cum Caeſare agit: Si pacem populus Romanus cum Heluetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Heluetios, vbi eos Caeſar conſtituiſſet, atque eſſe voluiſſet: ſin bello perſequi perſeueraret, reminiſceretur et veteris incommodi populi Romani, et priſtinae virtutis Heluetiorum. Quod improuiſo vnum pagum adortus eſſet, quum ii, qui flumen tranſiſſent, ſuis auxilium ferre non poſſent, ne ob eam rem aut ſuae magno opere virtuti tribueret, aut ipſos deſpiceret: ſe ita a patribus maioribusque ſuis didiciſſe, vt magis virtute, quam dolo contenderent, aut inſidiis niterentur. Quare ne committeret, vt is locus, vbi conſtitiſſent, ex calamitate populi Romani et internecione exercitus nomen caperet, aut memoriam proderet.

XIIII His Caeſar ita reſpondit: Eo ſibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Heluetii commemoraſſent, memoria teneret: atque eo grauius ferre, quo minus merito populi Romani accidiſſent: qui ſi alicuius iniuriae ſibi conſcius fuiſſet, non fuiſſe difficile cauere; ſed eo deceptum, quod neque commiſſum a ſe intellegeret, quare timeret; neque ſine cauſſa timendum putaret. Quod ſi veteris contumeliae obliuiſci vellet; num etiam recentium iniuriarum, quod eo inuito iter per Prouinciam

veteris incommodi. Eſt ipſa illa clades Caſſiana.

tribueret ſc. quidquam.

eo minus dubitationis, vtrum pacem cum Heluetiis faceret, an bello eos perſequi vellet.

vinciam per vim tentaſſent, quod Aeduos, quod Ambarros, quod Allobrogas vexaſſent, memoriam deponere poſſe? Quod ſua victoria tam inſolenter gloriarentur, quodque tam diu ſe impune iniurias tuliſſe admirarentur, eodem pertinere: conſueſſe enim deos immortales, quo grauius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro ſcelere eorum vlciſci velint, his ſecundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita ſint, tamen, ſi obſides ab iis ſibi dentur, vti ea, quae polliceantur, facturos intellegat; et ſi Aeduis de iniuriis, quas ipſis ſociisque eorum intulerint, item ſi Allobrogibus ſatisfaciant, ſeſe cum iis pacem eſſe facturum. Diuico reſpondit: Ita Heluetios a maioribus ſuis inſtitutos eſſe, vti obſides accipere, non dare, conſuerint: eius rei populum Romanum teſtem eſſe.

XV Hoc reſponſo dato, diſceſſit. Poſtero die caſtra ex eo loco mouent: idem Caeſar facit, equitatumque omnem, ad numerum quattuor milium, quem ex omni Prouincia et Aeduis atque eorum ſociis coactum habebat, praemittit, qui videant, quas in partes hoſtes iter faciant. Qui cupidius nouiſſimum agmen inſecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum proelium committunt; et pauci de noſtris cadunt. Quo proelio ſublati Heluetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius ſubſiſtere, nonnumquam et nouiſſimo agmine proelio noſtros laceſſere coeperunt. Caeſar ſuos a proelio continebat, ac ſatis

 habe-

Ambarros. cf. c. 11.

poſſe. Sic quidem codd. et vett. edd. Sed vulgo melius, *poſſet.*

eodem pertinere, eamdem vim habere in animo Caeſaris, eum mouere, ne iis pacem concederet.

quo grauius, vt eo grauius doleant.

habebat in praeſentia, hoſtem rapinis, pabulationibus populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, vti inter nouiſſimum hoſtium agmen, et noſtrum primum, non amplius quinis aut ſenis milibus paſſuum intereſſet.

XVI Interim quotidie Caeſar Aeduos frumentum, quod eſſent publice polliciti, flagitare: nam propter frigora, quod Gallia ſub ſeptemtrionibus, vt ante dictum eſt, poſita eſt, non modo frumenta in agris matura non erant, ſed ne pabuli quidem ſatis magna copia ſuppetebat: eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus ſubuexerat, propterea vti minus poterat, quod iter ab Arare Heluetii auerterant, a quibus diſcedere nolebat. Diem ex die ducere Aedui; conferri, comportari, adeſſe dicere. Vbi ſe diutius duci intellexit, et diem inſtare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in caſtris habebat, in his Diuitiaco et Liſco, qui ſummo magiſtratu praeerat (quem Vergobretum adpellant Aedui, qui creatur annuus, et vitae necisque in ſuos habet poteſtatem,) grauiter eos accuſat, quod, quum neque emi, neque ex agris ſumi poſſet, tam neceſſario tempore, tam propinquis hoſtibus, ab iis non ſubleuetur: praeſertim quum magna ex parte eorum

pabulationibus. Hoc verbum ab edd. vulgg. abeſt, culpa Voſſii.

vt ante dictum eſt. An reſpicit verba capitis primi: *vergit ad ſeptemtriones?*

conferri et *comportari* non ſubtiliter diſtinxerim; putem tamen conferri a ſingulis, comportari in vnum locum id, quod ſinguli contulerant. In metaphr. gr. eſt ἀθροίζεσθαι et ἄγεσθαι.

magiſtratu, datiuo caſu ſine acceſſione vocalis i, quod ſolemne Caeſari fuiſſe, Gellius N. A. 4, 16 demonſtrauit. *Cellar.* Plura exempla Oudendorpius collegit. De ſummo Aeduorum magiſtratu quaedam traduntur infra 7, 33.

eorum precibus adductus bellum ſuſceperit, multo etiam grauius, quod ſit deſtitutus, queritur.

Tum demum Liſcus, oratione Caeſaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: Eſſe nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat; qui priuatim plus poſſint, quam ipſi magiſtratus. Hos ſeditioſa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod praeſtare dicant, ſi iam principatum Galliae obtinere non poſſint, Gallorum, quam Romanorum imperia perferre: neque dubitare debeant, quin, ſi Helvetios ſuperauerint Romani, vna cum reliqua Gallia Aeduis libertatem ſint erepturi. Ab iisdem noſtra conſilia, quaeque in caſtris gerantur, hoſtibus enunciari: hos a ſe coerceri non poſſe: quin etiam, quod neceſſario rem coactus Caeſari enunciarit, intellegere ſeſe, quanto id cum periculo fecerit; et ob eam cauſſam, quam diu potuerit, tacuiſſe. XVII

Caeſar hac oratione Liſci Dumnorigem, Diuitiaci fratrem, deſignari ſentiebat: ſed, quod pluribus praeſentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liſcum retinet: quaerit ex ſolo ea, quae in conuentu dixerat. Dicit liberius atque audacius. Eadem ſecreto ab aliis quaerit; reperit eſſe vera. Ipſum eſſe Dumnorigem, ſumma audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum nouarum: compluris annos XVIII

 porto-

precibus adductus. Conf. c. 11.

neque dubitare debeant. Turbatur in verbo *debeant* ſyntaxis, nam non pendet hoc verbum ab aliquo ſuperiorum. Clarkius in *debere* voluit mutari, Oudendorpius omitti. Sed non puto, ex omni ἀνακολουθίᾳ faciendam eſſe legitimam conſecutionem orationis.

ab aliis quaerit. Abeſt *quaerit* ab edd. vulgg. Sed exſtat in omnibus codicibus.

portoria reliquaque omnia Aeduorum vectigalia paruo pretio redemta habere, propterea quod illo licente contra liceri audeat nemo. His rebus et ſuam rem familiarem auxiſſe, et facultates ad largiendum magnas comparaſſe: magnum numerum equitatus ſuo ſumtu ſemper alere, et circum ſe habere: neque ſolum domi, ſed etiam apud finitimas ciuitates largiter poſſe: atque huius potentiae cauſſa matrem in Biturigibus homini illic nobiliſſimo ac potentiſſimo collocaſſe: ipſum ex Heluetiis vxorem habere: ſororem ex matre et propinquas ſuas nuptum in alias ciuitates collocaſſe: fauere et cupere Heluetiis propter eam adfinitatem: odiſſe etiam ſuo nomine Caeſarem et Romanos, quod eorum aduentu potentia eius deminuta, et Diuitiacus frater in antiquum locum gratiae atque honoris ſit reſtitutus. Si quid accidat Romanis, ſummam in ſpem regni obtinendi per Heluetios venire; imperio populi Romani non modo de regno, ſed etiam de ea, quam habeat, gratia deſperare. Reperiebat etiam Caeſar in quaerendo, quod proelium equeſtre aduerſum paucis ante diebus eſſet factum, initium eius fugae factum a Dumnorige atque eius equitibus, (nam equitatu, quem auxilio Caeſari Aedui miſerant, Dumnorix praeerat) eorum fuga reliquum eſſe equitatum perterritum.

XVIIII Quibus rebus cognitis, quum ad has ſuſpiciones certiſſimae res accederent, quod per fines Sequanorum Heluetios traduxiſſet, quod obſides inter

Diuitiacus reſtit. Cf. c. 3.
imperio pop. Rom. i. e. imperante pop. Rom. Sed 2, 1 eſt, *in imperio*, eodem ſenſu et modo additur, modo omittitur illud *in*.

proelium equeſtre. Cf. c. 15.
quod — — traduxiſſet, i. e. impetraſſet a Sequanis, vt per fines ſuos Heluetios ire paterentur. Cf. c. 9.

ter eos dandos curaſſet, quod ea omnia non modo iniuſſu ſuo et ciuitatis, ſed etiam inſcientibus ipſis feciſſet, quod a magiſtratu Aeduorum accuſaretur: ſatis eſſe cauſſae arbitrabatur, quare in eum aut ipſe animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omnibus rebus vnum repugnabat, quod Diuitiaci fratris ſummum in populum Romanum ſtudium, ſummam in ſe voluntatem, egregiam fidem, iuſtitiam, temperantiam cognouerat: nam, ne eius ſupplicio Diuitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque priusquam quidquam conaretur, Diuitiacum ad ſe vocari iubet; et, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliae prouinciae, familiarem ſuum, cui ſummam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: ſimul commonefacit, quae ipſo praeſente in concilio Gallorum de Dumnorige ſint dicta, et oſtendit, quae ſeparatim quisque de eo apud ſe dixerit: petit atque hortatur, vt ſine eius offenſione animi vel ipſe de eo, cauſſa cognita, ſtatuat, vel ciuitatem ſtatuere iubeat.

Diuitiacus multis cum lacrimis, Caeſarem complexus, obſecrare coepit, ne quid grauius in fratrem ſtatueret: ſcire ſe, illa eſſe vera, nec quemquam ex eo plus, quam ſe, doloris capere, propterea quod, quum ipſe gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adoleſcentiam poſſet, per ſe creuiſſet: quibus opibus ac neruis non ſolum ad minuendam gratiam, ſed paene ad perniciem ſuam vteretur: ſeſe tamen et amore fraterno, et exiſtimatione vulgi commoueri. XX

 Quod

iniuſſu ſuo, iniuſſu Caeſaris.

inſc. ipſis, i. e. ciuibus.

in concilio Gall. Cf. c. 16 — 18.

et oſtendit. Haec verba abſunt ab edd. vulgg.

Quod ſi quid ei a Caeſare grauius accidiſſet, quum ipſe eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem exiſtimaturum, non ſua voluntate factum: qua ex re futurum, vti totius Galliae animi a ſe auerterentur. Haec quum pluribus verbis flens a Caeſare peteret, Caeſar eius dextram prendit: conſolatus rogat, finem orandi faciat: tanti eius apud ſe gratiam eſſe oſtendit, vti et reipublicae iniuriam et ſuum dolorem eius voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad ſe vocat; fratrem adhibet; quae in eo reprehendat, oſtendit; quae ipſe intellegat, quae ciuitas queratur, proponit; monet, vt in reliquum tempus omnes ſuſpiciones vitet; praeterita ſe Diuitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi cuſtodes ponit, vt, quae agat, quibuscum loquatur, ſcire poſſit.

XXI Eodem die ab exploratoribus certior factus, hoſtes ſub monte conſediſſe milia paſſuum ab ipſius caſtris octo: qualis eſſet natura montis, et qualis in circuitu adſcenſus, qui cognoſcerent, miſit. Renunciatum eſt, facilem eſſe. De tertia vigilia T. Labienum, legatum pro praetore, cum duabus legio-

reipubl. iniuriam, factam reipublicae.

legatum pro praetore. Auguſtus, formam ciuitatis conſtituens, et prouinciarum romanárum rationem deſcribens, eſſe voluit legatos pro praetore, (*πρεσβευτὰς ἀντιστρατηγοὺς*. DioCaſſ.41, 13. p. 705. ed. Hamb.) qui fuere praeſides prouinciarum. Cum ergo Labienus non potuerit hoc ſenſu eſſe legatus pro praetore, placuit non nullis, *propere* potius legere, quam *pro praetore*, ſed codd. inuitis. At Carrio (antiqu. lect. 3, 8) et Vrſinus ad h. l. et Spanhemius (de vſu et praeſt. numiſm. p. 560. quorum ſcriptorum locos Cellarius iam indicauit) e numis, tempore Auguſti antiquioribus, oſtenderunt, etiam liberae reipublicae aetate fuiſſe legatos pro

legionibus et iis ducibus, qui iter cognouerant, ſummum iugum montis adſcendere iubet; quid ſui conſilii ſit, oſtendit. Ipſe de quarta vigilia eodem itinere, quo hoſtes ierant, ad eos contendit, equitatumque omnem ante ſe mittit. P. Conſidius, qui rei militaris peritiſſimus habebatur, et in exercitu L. Sullae, et poſtea in M. Craſſi fuerat, cum exploratoribus praemittitur.

XXII Prima luce, quum ſummus mons a T. Labieno teneretur, ipſe ab hoſtium caſtris non longius mile et quingentis paſſibus abeſſet, neque, vt poſtea ex captiuis comperit, aut ipſius aduentus, aut Labieni, cognitus eſſet: Conſidius equo admiſſo ad eum adcurrit; dicit, montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hoſtibus teneri; id ſe a Gallicis armis atque inſignibus cognouiſſe. Caeſar ſuas copias in proximum collem ſubducit, aciem inſtruit. Labienus, vt erat ei praeceptum a Caeſare, ne proelium committeret, niſi ipſius copiae prope hoſtium caſtra viſae eſſent, vt vndique vno tempore in hoſtes impetus fieret, monte occupato noſtros exſpectabat, proelioque abſtinebat. Multo denique die per exploratores Caeſar cognouit, et montem

pro praetore, qui, vt Spanhemii verbis vtar, vice praetorum, ſub auſpiciis proconſulis aut imperatoris, parti exercitus aut prouinciae praeerant. Cui deſcriptioni congruit ea, quae iam ante in Vrſini nota ad h. l. propoſita erat, ſed auctior vna parte: ſcilicet, legatum *abſente proconſule* aliquo miſſum dictum videri legatum pro praetore. Ac talis fuit Labienus, etiamſi, quod iam Oudendorpius animaduertit, Labienus aliis omnibus locis ſimpliciter legatus Caeſaris dicitur, vt adeo locus noſter plane ſingularis, res vero ipſa non extra omnem dubitationem poſita videatur. In metaphr. gr. eſt ὑποςρατηγὸς, ſine illo *pro praetore*. Vrſini ſententiam Dauiſius ſuam fecit.

inſignibus. v. ind.

a ſuis teneri, et Heluetios caſtra mouiſſe, et Conſidium, timore perterritum, quod non vidiſſet, pro viſo ſibi renunciaſſe. Eo die, quo conſuerat, interuallo, hoſtes ſequitur, et milia paſſuum tria ab eorum caſtris caſtra ponit.

XXIII Poſtridie eius diei, quod omnino biduum ſupererat, quum exercitui frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Aeduorum longe maximo ac copioſiſſimo, non amplius milibus paſſuum XVIII aberat, rei frumentariae proſpiciendum exiſtimauit, iter ab Heluetiis auertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitiuos L. Aemilii, decurionis equitum Gallorum, hoſtibus nunciatur. Heluetii, ſeu quod timore perterritos Romanos diſcedere a ſe exiſtimarent, eo magis, quod pridie, ſuperioribus locis occupatis, proelium non commiſiſſent; ſiue eo, quod re frumentaria intercludi poſſe confiderent; commutato conſilio atque itinere conuerſo, noſtros a nouiſſimo agmine inſequi ac laceſſere coeperunt.

XXIIII Poſtquam id animum aduertit, copias ſuas Caeſar in proximum collem ſubducit, equitatumque, qui ſuſtineret hoſtium impetum, miſit. Ipſe interim in colle medio triplicem aciem inſtruxit legionum quatuor veteranarum, ita, vti ſupra ſe in ſummo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conſcripſerat, et omnia auxilia collocaret: ac totum montem hominibus compleri, et interea ſarcinas in vnum locum conferri, et eum ab iis, qui

oppido Aeduorum. Scilicet ab Aeduis potiſſimum Caeſar frumentum exſpectabat. Cf. c. 16. Hoc oppidum intelligendum eſt, cum Plutarchus (in Caeſ. c. 18), hanc rem attingens, dicit: Καῖσαρ εἰς πόλιν τινὰ φίλην ἄγει τὸν ϛρατόν.

quas — conſcripſerat. Cf. c. 10.

qui in ſuperiore acie conſtiterant, muniri iuſſit. Heluetii, cum omnibus ſuis carris ſecuti, impedimenta in vnum locum contulerunt: ipſi, confertiſſima acie reiecto noſtro equitatu, phalange facta, ſub primam noſtram aciem ſucceſſerunt.

Caeſar, primum ſuo, deinde omnium ex con- XXV
ſpectu remotis equis, vt aequato omnium periculo ſpem fugae tolleret, cohortatus ſuos, proelium commiſit. Milites, e loco ſuperiore pilis miſſis, facile hoſtium phalangem perfregerunt. Ea disiecta, gla-

phalange facta. Oroſius (6, 7), vbi ea tractat, quae Caeſar infra (c. 52) narrauit, perſpicue deſcripſit phalangem Germanorum, quae deſcriptio, propter Germanorum cum Gallis ſimilitudinem, etiam in Gallorum phalangem, de qua hic ſermo eſt, conuenit. Dicit ergo, fieri Germanorum phalangem, *coacto in vnum agmine, ſcutisque ſupra caput contextis.* Itaque phalanx Germanorum fuit eadem, quae teſtudo Romanorum, quam Liuius 34, 39, et Arrianus in Tactic. p. 33 deſcripſerunt. Ipſe vero Caeſar infra dicit, milites Romanos in phalangas Germanorum inſiliiſſe, *ſcuta* manibus reuulſiſſe, et *deſuper* vulneraſſe hoſtes: quae quidem indicant, contexta fuiſſe ſcuta ſuper capita. Oroſii locum iam Rhellicanus et Manutius cum noſtro compararunt. Igitur phalanx h. l. non tam eſt συνασπισμός, vt Gesnero in Theſ. Lingu. Lat. viſum eſt, quam χελώνη. vid. omnino Arrianus loco paulo ante indicato.

ſuo (equo remoto). Plutarch. in Caeſ. c. 18. Ὡς τῷ Καίσαρι ἵππος προσήχθη, τούτῳ μὲν, ἔφη, νικήσας χρήσομαι πρὸς τὴν δίωξιν, νῦν δ᾽ ἴωμεν (ſc. πεζοὶ) ἐπὶ τοὺς πολεμίους. καὶ πεζὸς ὁρμήσας ἐνέβαλε, Cf. Sueton. Iul. c. 60, quem locum omnes interpretes iam contulerunt.

ex conſpectu. Non iungenda ſunt haec, *omnium ex conſpectu;* ſed haec, *remotis ex conſpectu equis.* Puderet hoc monere, niſi vidiſſem, quosdam offenſos fuiſſe verbis, *ex conſpectu,* eaque deleta voluiſſe: quod iis non potuiſſet in mentem venire, niſi inepte coniunxiſſent cum genitiuo *omnium.*

gladiis deſtrictis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, pluribus eorum ſcutis vno ictu pilorum transfixis et colligatis, quum ferrum ſe inflexiſſet, neque euellere, neque, ſiniſtra impedita, ſatis commode pugnare poterant; multi vt diu iactato brachio praeoptarent ſcutum manu emittere, et nudo corpore pugnare. Tandem vulneribus defeſſi, et pedem referre, et, quod mons ſuberat circiter mile paſſuum, eo ſe recipere coeperunt. Capto monte et ſuccedentibus noſtris, Boii et Tulingi, qui hominum milibus circiter XV agmen hoſtium claudebant, et nouiſſimis praeſidio erant, ex itinere noſtros latere aperto adgreſſi, circumuenere: et id conſpicati Heluetii, qui in montem ſeſe receperant, rurſus inſtare, et proelium redintegrare coeperunt. Romani conuerſa ſigna bipartito intulerunt: prima ac ſecunda acies, vt victis ac ſubmotis reſiſteret; tertia, vt venientes exciperet.

Ita

pluribus ſcutis — colligatis. Nam ſcuta capitibus ſic imponebantur, vt non margo marginem tangeret, et veluti fricaret, ſed vt ſcuti vnius pars fere dimidia tegeret ſcuti alterius ſuperficiem fere dimidiam. Ergo ictu pilorum poterant commode ſcuta ad minimum duo transfigi, atque ita ferro colligari ſ. adfigi alterum alteri.

conuerſa ſigna intulerunt, h. e. conuerſione facta (ſie machen eine Schwenckung) intulerunt ſigna hoſti. Neſcio, quid difficultatis h. l. quaeſiuerint interpretes: nam ſtatu et τάξει exercitus hoſtilis mutata, etiam ſtatus et τάξις exercitus Romani mutata eſt. Si non omnes mutarunt τάξιν, tamen pars eorum eam mutauit, et de his illud *conuerſus* intelligendum eſt.

exciperet. Si codd. et vett. edd. ſequi velimus, legendum erit *ſuſtineret*, cui Oudendorpius praetulit *exciperet*, quia putat elegantius, quam quod a librariis profectum ſit. Quod mihi non videtur: nam *excipere* et *ſuſtinere* tam crebro et con-

Ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum eſt. Diutius quum noſtrorum impetus ſuſtinere non poſſent, alteri ſe, vt coeperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta et carros ſuos ſe contulerunt. Nam hoc toto proelio, quum ab hora ſeptima ad veſperum pugnatum ſit, auerſum hoſtem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum eſt, propterea quod pro vallo carros obiecerant, et e loco ſuperiore in noſtros venientes tela coniiciebant, et nonnulli inter carros rotasque mataras ac tragulas ſubiiciebant, noſtrosque vulnerabant. XXVI

Diu

conſtanter in hac re dicuntur, vt neutrum videatur elegantius.

hora ſeptima. Eſt *circiter* prima pomeridiana, e ratione noſtra. Veteres noctium et dierum ſpatia *ſub aequinoctium* ſic diuiſerunt, vt nox inciperet ab noſtra ſexta hora veſpertina, deſineretque in ſexta matutina; diei vero initium eſſet ſexta matutina, et finis ſexta veſpertina. Itaque dies conſtabat duodenis horis, quae a prima ad duodecimam deinceps numerabantur: nox quaternis vigiliis, vigiliae ternis horis: quamquam et noctis hora prima, ſecunda, etc. numeratae ſunt, vt 8, 35. B. Af. 70. *Creſcente* vero et *decreſcente* die, erant horae illae duodenae longiores aut breuiores, vt et vigiliae. Aen. Tact. c. 22. Semper vero noſtra duodecima, ipſe medius dies, eſt veterum hora ſexta, ideoque regrediendo et progrediendo reperiri *circiter* (et ſic intellexi, quoties monui) poteſt comparatio noſtrarum et veterum horarum.

mataras. Hoc nomine genus teli Gallici adpellatum eſt, cuius mentionem Liuius (7, 24), et auctor librorum ad Herennium (4, 32), et alii fecerunt, quos diligenter enumerauit Drakenborgius ad Liuium. Strabo (4, pag. 196) dicit eſſe εἶδος παλτοῦ, et gr. metaphr. Caeſaris παλτὸν h. l. poſuit. Heſychius Μαδάρεις eſſe dicit πλατύτερα λογχίδια, et verbum Celticum eſſe diſerte monet. Ceterum vt adpareret, et *madaris*, et *materis*, et *mataris* ſcribi ſolere: nam barbarorum verborum

 ſcrip-

Diu quum eſſet pugnatum, impedimentis caſtrisque noſtri potiti ſunt. Ibi Orgetorigis filia, atque vnus e filiis captus eſt. Ex eo proelio circiter milia hominum CXXX ſuperfuerunt, eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermiſſo; in fines Lingonum die quarto peruenerunt, quum et propter vulnera militum, et propter ſepulturam occiſorum, noſtri, triduum morati, eos ſequi non potuiſſent. Caeſar ad Lingonas litteras nunciosque miſit, ne eos frumento, neue alia re iuuarent: qui ſi iuuiſſent, ſe eodem loco, quo Heluetios, habiturum. Ipſe, triduo intermiſſo, cum omnibus copiis eos ſequi coepit.

XXVII Heluetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miſerunt. Qui quum eum in itinere conueniſſent, ſeque ad pedes proieciſſent, ſuppliciterque locuti flentes pacem petiſſent, atque eos in eo loco, quo tum eſſent, ſuum aduentum exſpectare iuſſiſſet, paruerunt. Eo poſtquam Caeſar peruenit, obſides, arma, ſeruos, qui ad eos perfugiſſent, popoſcit. Dum ea conquiruntur et con-

ſcriptura variat: ſic *mazacas*, quod in edd. Caeſaris irrepſerat, plane vitioſum eſt.

Orgetorigis filia. Tradit Plutarchus (Caeſ. cap. 18), interfuiſſe huic proelio mulieres et liberos Gallorum, (ſolebant enim exercitum ſequi,) et pertinaciter pugnantes cateruatim occubuiſſe.

nullam partem — intermiſſo. Haec puto delenda: voluit aliquis verbum *continenter* explicare, et in margine ſcripſit, *nullam partem noctis itinere intermiſſo.* Etiam Gruterus et Oudendorpius ταυτολογίᾳ offenſi ſunt, et abſunt haec verba a graeca metaphraſi.

eodem loco. Contra codd. poſt hoc verbum edd. vulgg. addiderant, *illos.*

ſuum aduentum, ſuum reditum.

conferuntur, nocte intermiſſa, circiter hominum milia VI eius pagi, qui Vrbigenus adpellatur, ſiue timore perterriti, ne armis traditis ſupplicio adficerentur, ſiue ſpe ſalutis inducti, quod, in tanta multitudine dediticiorum, ſuam fugam aut occultari, aut omnino ignorari poſſe exiſtimarent, prima nocte ex caſtris Heluetiorum egreſſi, ad Rhenum fineſque Germanorum contenderunt.

Quod vbi Caeſar reſciit, quorum per fines ierant, his, vti conquirerent et reducerent, ſi ſibi purgati eſſe vellent, imperauit: reductos in hoſtium numero habuit: reliquos omnes, obſidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines ſuos, vnde erant profecti, reuerti iuſſit, et quod, omnibus fructibus amiſſis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit, vt his frumenti copiam facerent: ipſos oppida vicoſque, quos incenderant, reſtituere iuſſit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit, eum locum, vnde Heluetii diſceſſerant, vacare; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e ſuis finibus in Heluetiorum fines tranſirent, et finitimi Galliae prouinciae Allobrogibuſque eſſent. Boios, petentibus XXVIII

Aeduis,

Vrbigenus. Sic quidam codd. et edd. quamquam in plerisque eſt *Verbigenus*, aut *Virbigenus*, aut *Verbiginius.* Sed Cellarius (in notit. orbis ant. p. 275) poſt Cluuerium ex Antonini itinerario (p. 348 ed. Weſſeling.) oſtendit, *Vrbigenus* eſſe veram lectionem, quia in illo itinerario *Vrba*, oppidum Heluetiae, occurrit. Ritterus in hiſt. vet. Galliae p. 54 exiſtimat, vetus verbum fuiſſe *Vrbegoew* vel *Vrbege*, idque ſignificare tractum ad Vrbam: nam Gau, Gow, Ga, Ge eſſe tractum, neminem fugit. Cf. 1, 12 et 37 de pagis.

incenderant. Cf. c. 5.

Id — fecit. Repetit et laudat Plutarch. in Caeſ. c. 18.

Aeduis, quod egregia virtute erant cogniti, vt in finibus ſuis collocarent, conceſſit: quibus illi agros dederunt, quosque poſtea in parem iuris libertatisque conditionem, atque ipſi erant, receperunt.

XXVIIII In caſtris Heluetiorum tabulae repertae ſunt, litteris Graecis confectae, et ad Caeſarem relatae, qui,

tabulae, literis Graecis confectae. Etiam alio horum commentariorum loco (6, 14) Caeſar tradit, Druidas in rebus, quae non ad ipſorum diſciplinam pertineant, h. e. priuatis ac publicis rationibus, literis graecis vti ſolere. Literas graecas hic ſermonem graecum interpretor. Haec ipſa refert Strabo (4. p. 181): nam paulo ante ſuam aetatem in Gallia dicit inualuiſſe morem, formulas pactorum, rerum contractarum, mutuique negotii graece ſcribendi: τὰ συμβόλαια ἑλληνιςὶ γράφουσι. Et h. l. ἑλληνιςὶ interpretor, *lingua graeca.* Cum ergo hic mos iam Caeſaris aetate viguerit in Gallia, conſtitui poteſt, illud *paulo ante Strabonis aetatem* ſic capiendum eſſe, vt iam ante Caeſaris in Galliam aduentum ſtatuamus hunc morem ibi introductum. Haec de tempore, quod nos quidem ſciamus. Modus autem, quo literae graecae in Galliam importatae ſunt, ab eodem Strabone traditur: nam Maſſilienſes, colonia graeca (Strabo 4. p. 179. Iuſtin. 43, 4), paulo ante Strabonis aetatem tantum Graecorum amorem iniecerunt Gallis, ὥςε καὶ συμβόλαια Ἑλληνιςὶ γράφειν. Si Galli eo vsque imitati ſunt Graecos, vt *adeo* (ὥςε καὶ) formulas iſtiusmodi graece ſcriberent, non in vno hoc genere fuerunt Helleniſtae, ſed cum in aliis, tum in hoc nominatim: et mirum eſt, amorem illum vsque eo proceſſiſſe, vt in his adeo aliquid innouarent, in quibus homines vulgo tenaciſſimi ſunt moris patrii. Ergo per Maſſilienſes occaſio graecè ſcribendi Gallis oblata eſt. Quodſi Caeſaris tempore Druidae tantum, aut potiſſimum, vſum graecarum literarum habuerunt; (in barbaris enim gentibus talia non ſolent celeriter et apud omnes inualeſcere,) neque omnia omnino, ſed, quantum nobis conſtat, formulae rerum contractarum graece ſcriptae ſunt: non exiſtimandum eſt, omnes Gallos Caeſa-

quibus, in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exiſſet eorum, qui arma ferre poſſent: et item ſeparatim pueri, ſenes, mulieresque. Quarum omnium rerum ſumma erat, capitum Heluetiorum milia CCLXIII, Tulingorum milia XXXVI, Latobrigorum XIIII, Rauracorum XXIII, Boio-

Caeſaris tempore graecarum literarum intelligentes fuiſſe; ſed hanc fuiſſe partem doctrinae Gallicae, ſi quis graece ſciret. Quod ergo Caeſar legato ſuo epiſtolam, Graecis literis conſignatam, miſit, ne intercepta legi a Neruiis poſſet (5, 48), id non poteſt iis, quae antea dixi, opponi, aut inde concludi, Gallos graece neſciuiſſe, quia graece ſcriptam epiſtolam non potuerint intelligere, ideoque, ſi quando literae graecae a Gallis vſurpatae dicantur, intelligendas eſſe formas et figuras literarum graecarum, per quas vocabula Gallica expreſſa ſint, vt ſi quis germanica verba formis literarum latinarum exprimat. Iam enim monui, non Gallos omnes graece intellexiſſe, ſed eos, qui docti eſſent atque haberentur. Accedit, quod Neruii maxime feri et remotiſſimi a cultioribus Gallis fuere, (vid. 2, 4 et 15) vt ab his ad illos aut non, aut ſero demum vſus linguae graecae propagatus videatur. Alterum, quod ſententiae ſupra propoſitae magis aduerſari videtur, eſt ex eo horum commentariorum loco (1, 19), vbi Caeſar cum Diuitiaco, nobiliſſimo Galliae viro, eodemque Druida (Cic. de Diuin. 1, 41), per interpretem locutus dicitur: id quod negant neceſſarium fuiſſe, ſi Diuitiacus graece intellexiſſet: ita enim Caeſarem cum eo graece loqui potuiſſe. Sed et hic habeo, quod reſpondeam. Concedam, Diuitiacum eſſe eundem, de quo Cicero loquitur, adeoque fuiſſe Druidam; concedam, eum tabulas formulasque rerum contractarum graecas conficere potuiſſe; tamen negem, eum loqui graece potuiſſe. Quis neſcit, quanto interuallo diſtet facultas intelligendae alicuius linguae, certarumque formularum concipiendarum, a facultate loquendi? praeſertim cum, quae Galli graece conſignarunt, fuerint omnia ex vno genere, tabulae et formulae. Sed poteſt aliquis vſu has cogni-

Boiorum XXXII: ex his, qui arma ferre poſſent, ad milia XCII. Summa omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, cenſu

tas et tritas habere; ſunt enim paucorum et certorum verborum; et tamen carere facultate omnia verbis exprimendi illo ſermone, quo ſermone formulas ſolemnes vſurpat, aut intelligendi quodlibet colloquium, eo ſermone habitum, aut adeo libros legendi. Cum ergo mihi videantur difficultates remoueri poſſe, quas opponunt ei ſententiae, quae graecas literas his in locis interpretatur *ſermonem graecum*: non poſſum certam et indubitatam dicere eorum ſententiam, qui literas graecas eſſe malunt formas et figuras literarum graecarum: quamquam plerique interpretes Caeſaris, atque etiam Fabricius ad Caſſium Dionem (40, 9), rem ſic intelligi volunt, atque etiam ſic intelligi poteſt. Illud libenter concedo, in hoc loco, qui de tabulis cenſualibus exponit, poſſe et debere tantum formas literarum graecarum intelligi, cum nihil ſcribendum fuerit, niſi nomina pagorum, familiarum, hominum, et notae numerorum: quae ſane ſunt vocabula Gallica, literarum graecarum figuris expreſſa. Sed hic locus rem non conficit: quaerendum erat de omnibus locis, vbi ſit mentio literarum graecarum inter Gallos. Ac ſi hoc vno loco poſſet ſic, vt plerique volunt, accipi, tamen in aliis locis fuerit durum, praeſertim cum cauſae, quare ſic putent intelligi debere, non ſufficere videantur.

Summa omnium — — milia CCCLXVIII. Sed multum variant ſcriptores in hoc numero: Plutarchus in Caeſ. c. 18 τριάκοντα μυριάδας Gallorum fuiſſe dicit: Polyaenus in ſtrategem. (8, 23 p. 735) ὀκτὼ μυριάδας Helvetiorum: Strabo (4, p. 193) periiſſe refert Gallorum τετταράκοντα μυριάδας, reliquos (octo milia fuiſſe dicit) domum rediiſſe. Qui omnes ſcriptores cum numeros non aliunde potuerint certa fide cognoſcere, quam e Caeſaris commentariis, et tamen tantopere varient: ſequitur, vti Caſaubonus ad Strabonem monuit, et res ipſa declarat, librarios errorem introduxiſſe, confuſis turbatisque numerorum notis.

cenſu habito, vt Caeſar imperauerat, repertus eſt numerus milium C et X.

Bello Heluetiorum confecto, totius fere Galliae legati, principes ciuitatum, ad Caeſarem gratulatum conuenerunt: intellegere ſeſe, tametſi, pro veteribus Heluetiorum iniuriis populi Romani, ab iis poenas bello repetiſſet, tamen eam rem non minus ex vſu terrae Galliae, quam populi Romani accidiſſe: propterea quod eo conſilio florentiſſimis rebus domos ſuas Heluetii reliquiſſent, vt toti Galliae bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportuniſſimum ac fructuoſiſſimum iudicaſſent, reliquasque ciuitates ſtipendiarias haberent. Petierunt, vti ſibi concilium totius Galliae in diem certam indicere, idque Caeſaris voluntate facere liceret: ſeſe habere quasdam res, quas ex communi conſenſu ab eo petere vellent. Ea re permiſſa, diem concilio conſtituerunt, et iureiurando, ne quis enunciaret, niſi quibus communi conſilio mandatum eſſet, inter ſe ſanxerunt. XXX

Eo concilio dimiſſo, iidem principes ciuitatum, qui ante fuerant ad Caeſarem, reuerterunt, petieruntque, vti ſibi ſecreto in occulto de ſua omniumque ſalute cum eo agere liceret Ea re impetrata, ſeſe omnes flentes Caeſari ad pedes proiecerunt: non minus ſe id contendere et laborare, ne ea, quae dixiſſent, enunciarentur, quam vti ea, quae vellent, impetrarent, propterea quod, ſi XXXI

Helu. iniur. pop. Rom. quas iniurias Heluetii fecerunt populo R. Sic et c. 20. *iniuria reipublicae.*

fuerant ad Caeſarem, i. e. apud Caeſarem.

ſecreto in occulto. Sic quidem codices; ſed vel *ſecreto*, vel *in occulto* tollendum eſſe, quis non ſponte videt?

enunciatum eſſet, ſummum in cruciatum ſe venturos viderent. Locutus eſt pro his Diuitiacus Aeduus: Galliae totius factiones eſſe duas: harum alterius principatum tenere Aeduos, alterius Aruernos. Hi quum tantopere de potentatu inter ſe multos annos contenderent, factum eſſe, vti ab Aruernis Sequanisque Germani mercede arceſſerentur. Horum primo circiter milia XV. Rhenum tranſiſſe: poſteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamaſſent, transductos plures: nunc eſſe in Gallia ad C et XX milium numerum; cum his Aeduos eorumque clientes ſemel atque iterum armis contendiſſe; magnam calamitatem pulſos accepiſſe, omnem nobilitatem, omnem ſenatum, omnem equitatum amiſiſſe. Quibus proeliis calamitatibusque fractos, qui et ſua virtute, et populi Romani hoſpitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuiſſent, coactos eſſe Sequanis obſides dare, nobiliſſimos ciuitatis, et iureiurando ciuitatem obſtringere, ſeſe neque obſides repetituros, neque auxilium a populo Romano imploraturos, neque recuſaturos, quo minus perpetuo ſub illorum ditione atque imperio eſſent. Vnum ſe eſſe ex omni ciuitate Aeduorum, qui adduci non potuerit, vt iuraret, aut ſuos liberos obſides daret. Ob eam rem ſe ex ciuitate profugiſſe, et Romam ad ſenatum veniſſe, auxilium poſtulatum, quod ſolus neque iureiurando neque obſidibus teneretur. Sed peius victoribus Sequanis, quam Aeduis victis, accidiſſe: propterea quod Ariouiſtus, rex Germanorum,

potentatu. Monuit Cellarius, idem verbum apud Liv. 26, 38, et Lactant. div. inſt. 6, 17 legi. vid. Bunemannus ad Lactant.

mercede. Cf. 6, 12.

clientes. v. ind.

Romam — veniſſe. Cic. de Diuin. 1, 41. *Dauis.*

norum, in eorum finibus conſediſſet, tertiamque partem agri Sequani, qui eſſet optimus totius Galliae, occupauiſſet, et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quod paucis menſibus ante Harudum milia hominum XXIIII ad eum veniſſent, quibus locus ac ſedes pararentur. Futurum eſſe paucis annis, vti omnes ex Galliae finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum tranſirent: neque enim conferendum eſſe Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc conſuetudinem victus cum illa comparandam. Ariouiſtum autem, vt ſemel Gallorum copias proelio vicerit, quod proelium factum ſit Admagetobriae, ſuperbe et crudeliter imperare, obſides nobiliſſimi cuiusque liberos poſcere, et in eos omnia exempla cruciatusque edere, ſi qua res non ad nutum aut ad voluntatem eius facta ſit: hominem eſſe barbarum, iracundum, temerarium: non poſſe eius imperia diutius ſuſtineri. Niſi ſi quid in Caeſare populoque Romano ſit auxilii, omnibus Gallis idem eſſe faciundum, quod Heluetii fecerint, vt domo emigrent, aliud domicilium, alias ſedes, remotas a Germanis, petant, fortunamque, quaecumque accidat, experiantur. Haec ſi enunciata Ariouiſto ſint, non dubitare, quin de omnibus obſidibus, qui apud eum ſint, grauiſſimum ſupplicium ſumat. Caeſarem vel auctoritate ſua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi Romani deter-

Harudes vicini Marcomannis inter Rhenum et Danubium, a fontibus nouum. *Cellar.*

Admagetobria ignotus locus, a nemine praeterea memoratus. *Cellar.* Vulgatae edd. et metaphr. gr. *Amagetobriae* contra codices.

exempla cruciatusque, i. e. exempla cruciatuum: exempla vero ſunt, *genera*. Vulgo omiſerunt *que*, quia non viderant, eſſe ἓν διὰ δυοῖν.

rere poſſe, ne maior multitudo Germanorum Rhenum transducatur: Galliamque omnem ab Arioviſti iniuria poſſe defendere.

XXXII Hac oratione ab Diuitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Caeſare petere coeperunt. Animaduertit Caeſar, vnos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent; ſed triſtes, capite demiſſo, terram intueri. Eius rei quae cauſſa eſſet miratus ex ipſis quaeſiit. Nihil Sequani reſpondere, ſed in eadem triſtitia taciti permanere. Quum ab iis ſaepius quaereret, neque vllam omnino vocem exprimere poſſet, idem Diuitiacus Aeduus reſpondit: Hoc eſſe miſeriorem grauioremque fortunam Sequanorum, quam reliquorum, quod ſoli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent, abſentisque Ariouiſti crudelitatem, velut ſi coram adeſſet, horrerent: propterea quod reliquis tamen fugae facultas daretur; Sequanis vero, qui intra fines ſuos Ariouiſtum recepiſſent, quorum oppida omnia in eius poteſtate eſſent, omnes cruciatus eſſent perferendi.

XXXIII His rebus cognitis, Caeſar Gallorum animos verbis confirmauit, pollicitusque eſt, ſibi eam rem curae futuram: magnam ſe habere ſpem, et beneficio ſuo et auctoritate adductum Ariouiſtum finem iniuriis facturum. Hac oratione habita, concilium dimiſit, et ſecundum ea multae res eum hortabantur, quare ſibi eam rem cogitandam et ſuſcipiendam putaret; inprimis quod Aeduos, fratres conſanguineosque ſaepe-

beneficio ſuo. Cf. c. 35. Plutarch. in Caeſ. cap. 19. Καῖσαρ τὸν Ἀριόβιστον ἐν Ῥώμῃ σύμμαχον ἐποιήσατο. Cf. Dio Caſſ. 38, 34.

fratres conſangu. Cic. ad Att. 1, 19. Tacit. Ann. 11, 25. Eumen. Panegyr. c. 2. *Cellar.*

ſaepenumero ab ſenatu adpellatos, in ſeruitute atque in ditione videbat Germanorum teneri, eorumque obſides eſſe apud Ariouiſtum ac Sequanos intellegebat: quod in tanto imperio populi Romani turpiſſimum ſibi et reipublicae eſſe arbitrabatur. Paullatim autem Germanos conſueſcere Rhenum tranſire; et in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculoſum videbat: neque ſibi homines feros ac barbaros temperaturos exiſtimabat, quin, quum omnem Galliam occupaſſent, vt ante Cimbri Teutonique feciſſent, in Prouinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; praeſertim quum Sequanos a Prouincia noſtra Rhodanus diuideret. Quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. Ipſe autem Ariouiſtus tantos ſibi ſpiritus, tantam arrogantiam ſumſerat, vt ferendus non videretur.

Quamobrem placuit ei, vt ad Ariouiſtum legatos mitteret, qui ab eo poſtularent, vti aliquem locum medium vtriusque colloquio diceret: velle ſeſe de republica et ſummis vtriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariouiſtus reſpondit: Si quid ipſi a Caeſare opus eſſet, ſeſe ad eum venturum fuiſſe; ſi quid ille ſe velit, illum ad ſe venire oportere. Praeterea ſe neque ſine exercitu in eas partes Galliae venire audere, quas Caeſar poſſideret; neque exercitum ſine magno commeatu atque emolimento in vnum locum contrahere poſſe: ſibi au- XXXIIII

 tem

Cimbri Teutonique. Vellei. 2, 12. Florus 3, 3. Eutrop. 5, 1. *Cellar.* De cauſis belli h. l. commemoratis vid. ad c. 35.

legatos. Al. *legatum.* Alii omittunt hoc verbum, et poteſt omitti.

diceret. Alii *deligeret*, quae eſt interpretatio.

emolimento, labore, opera. Vt enim *eniti* eſt, nitendo perue-

tem mirum videri, quid in ſua Gallia, quam bello viciſſet, aut Caeſari, aut omnino populo Romano negotii eſſet.

XXXV His reſponſis ad Caeſarem relatis, iterum ad eum Caeſar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto ſuo populique Romani beneficio adfectus, quum in conſulatu ſuo rex atque amicus a ſenatu adpellatus eſſet, hanc ſibi populoque Romano gratiam referret, vt in colloquium venire inuitatus grauaretur, neque de communi re dicendum ſibi et cognoſcendum putaret; haec eſſe, quae ab eo poſtularet: primum, ne quam hominum multitudinem amplius trans Rhenum in Galliam transduceret: deinde obſides, quos haberet ab Aeduis, redderet, Sequaniſque permitteret, vt, quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; neue Aeduos iniuria laceſſeret, neue his ſociiſque eorum bellum inferret: ſi id ita feciſſet, ſibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo

peruenire aliquo, vel efficere aliquid; *niſus* autem laborem et operam ſignificat: ſic eſt *emoliti*, moliendo conandoque peruenire aliquo, efficere aliquid, et *emolimentum* ipſe labor. Quidam legi maluerunt *molimentum*, quod non differret ab illo altero, *emolimentum*. In codd. autem h. l. conſtanter legitur, *emolumento*. At putant plerique interpretes, *emolumentum* et *emolimentum* non magis differre, quam *monumentum* et *monimentum*, et cum emolimentum primo ſignificet molitionem et ſuſceptionem, ſignificare deinde etiam effectum molitionis, profectum, atque fructum. Et hanc ſententiam probo. De his etiam editores Velleii Pat. ad 1, 17, et nuperrime Ruhnkenius ad 2, 78 eiusdem ſcriptoris, diſputarunt. Exempla verbi, hoc modo vſurpati, iam Geſnerus in Theſ. Lat. Lingu. diligenter tractauit, ſed ita, vt vellet *emolimentum* ſcribi, vbi eſſet molitio, ne cum *emolumento*, h. e. fructu, confunderetur.

eo futuram: ſi non impetraret, ſeſe, quoniam M. Meſſala M. Piſone Coſſ. ſenatus cenſuiſſet, vti, quicumque Galliam prouinciam obtineret, quod commodo reipublicae facere poſſet, Aeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet, ſe Aeduorum iniurias non neglecturum.

Ad haec Ariouiſtus reſpondit: Ius eſſe belli, vt, qui viciſſent, iis, quos viciſſent, quemadmodum vellent, imperarent: item populum Romanum victis non ad alterius praeſcriptum, ſed ad ſuum arbitrium imperare conſueſſe. Si ipſe populo Romano non praeſcriberet, quemadmodum ſuo iure vteretur; non oportere ſeſe a populo Romano in ſuo iure impediri. Aeduos ſibi, quoniam belli fortunam tentaſſent, et armis congreſſi ac ſuperati eſſent, ſtipendiarios eſſe factos. Magnam Caeſarem iniuriam facere, qui ſuo aduentu vectigalia ſibi deteriora faceret. Aeduis ſe obſides redditurum non eſſe, neque iis, neque eorum ſociis iniuria bellum illaturum, ſi in eo manerent, quod conueniſſet, ſtipendiumque quotannis penderent: ſi id non fe- XXXVI

C 5 ciſſent,

Meſſ. et Piſ. Coſſ. A. V. C. 693.

quod com. reip. fac. poſſet, ita facere, ne reſp. inde detrimentum caperet.

ſe Aed. iniur. Eſt *ſe* repetitio prioris illius *ſeſe*, quod *ſeſe* etſi in codd. et edd. vett. legebatur, tamen alii omiſerant, alii in *ſcire ſeſe* mutarant.

non neglecturum. De hac omni re Dio Caſſius 38, 34 monet, Caeſarem haec Ariouiſto nuncianda curaſſe, non tam vt terrorem ei incuteret, quam vt eum irritaret, et hac ratione bellum captaret: omnino enim Caeſarem quiduis egiſſe, vt aliud ex alio bellum necteretur in Gallia. Cf. ibid. c. 31. et Sueton. Iul. c. 24. Ergo illae omnes ſpecioſiſſimae cauſae, quae ſupra c. 33 expoſitae ſunt, a Caeſare, ſcriptore, nimio belligerandi ſtudio praetextae ſunt.

eſſent, longe iis fraternum nomen populi Romani afuturum. Quod ſibi Caeſar denunciaret, ſe Aeduorum iniurias non neglecturum; neminem ſecum ſine ſua pernicie contendiſſe. Quum vellet, congrederetur; intellecturum, quid inuicti Germani, exercitatiſſimi in armis, qui inter annos

I XIIII tectum non ſubiſſent, virtute poſſent.

XXXVII Haec eodem tempore Caeſari mandata referebantur, et legati ab Aeduis et a Treuiris veniebant. Aedui queſtum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati eſſent, fines eorum popularentur; ſeſe ne obſidibus quidem datis pacem Ariouiſti redimere potuiſſe: Treuiri autem, pagos centum Sueuorum ad ripas Rheni conſediſſe, qui Rhenum tranſire conarentur; iis praeeſſe Naſuam et Cimberium fratres. Quibus rebus Caeſar vehementer commotus, maturandum ſibi exiſtimauit, ne, ſi noua manus Sueuorum cum veteribus copiis Ariouiſti ſeſe coniunxiſſet, minus facile reſiſti poſſet. Itaque re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariouiſtum contendit.

Quum

fraternum nomen. Cf. c. 33. Vulgo legitur: *longe ab his fratr.* — — vid. ind. in *abeſſe.*

inter annos. Vulg. *intra.*

Harudes. Cf. c. 31.

Treuiri autem ſc. nunciatum veniebant.

pagos centum Sueu. i. e. milites, ex ſingulis centum pagorum delectos: nam centum omnino pagi Sueuorum fuerunt, e quibus quotannis ſingula millia armatorum educebantur. Cf. 4, 1. *Cellar.* Tralatitium eſt, Latinos pagum ita dixiſſe, vt exprimerent hoc verbo id, quod noſtri maiores dixerunt *Gau*, cuius verbi veſtigia in pluribus regionum nominibus ſuperſunt. Vid. c. 12, et 27, et praeter alios Dithmarum ad Taciti German. c. 12, vbi ſcriptores de hac re collegit, et Wachteri Gloſſarium germanicum in *Gau.*

Quum tridui viam proceſſiſſet, nunciatum eſt ei, Arioviſtum cum ſuis omnibus copiis ad occupandum Veſontionem, quod eſt oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam a ſuis finibus proceſſiſſe. Id ne accideret, magno opere ſibi praecauendum Caeſar exiſtimabat: namque omnium rerum, quae ad bellum vſui erant, ſumma erat in eo oppido facultas; idque natura loci ſic muniebatur, vt magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Dubis, vt circino circumductum, paene totum oppidum cingit: reliquum ſpatium, quod eſt non amplius pedum DC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita vt radices montis ex vtraque parte ripae fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit, et cum oppido coniungit. Huc Caeſar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit, occupatoque oppido, ibi praeſidium collocat. XXXVIII.

Dum

Dubis. Certum eſt e Strabone (lib. 4. p. 186 et 192), Dubin, Galliae fluuium, cum Arari coniunctum, in Rhodanum influere: et fuit ibi, vbi hae res geſtae ſunt, quae h. l. exponuntur. Cum ergo in codd. varietur vehementer, (nam ſcribitur Alduabis, Alduadubis, Alduaduſius, Adduadubis, Alduasdubis) maluit Cellarius poſt Valeſium et Voſſium aliquid certi ponere, et *Dubis* h. l. legendum eſſe iudicauit. Hunc reliqui editores Caeſaris ſecuti ſunt. Vnde fluxerit illa corruptio, et qui factum ſit, vt veteres libri conſtanter ab initio aliquot ſyllabas adderent, quis inueſtiget? Putet aliquis, quia flumen Ἀδούας ter a Strabone commemoratur (p. 192. 204. 209), in hoc fortaſſis eſſe aliquid adminiculi; ſed ille Aduas eſt ad lacum Larium, procul a Sequanis, in quorum finibus hae res geſtae ſunt, remotum.

contingant ſc. ripam.

XXXVIIII Dum paucos dies ad Veſontionem rei frumentariae commeatusque cauſſa moratur, ex percunctatione noſtrorum, vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis eſſe praedicabant, ſaepenumero ſeſe cum eis congreſſos ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuiſſe, tantus ſubito timor omnem exercitum occupauit, vt non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus eſt a tribunis militum, praefectis, reliquisque, qui, ex vrbe amicitiae cauſſa Caeſarem ſecuti, magnum periculum miſerabantur, quod non magnum in re militari vſum habebant: quorum alius, alia cauſſa illata, quam ſibi ad proficiſcendum neceſſariam eſſe diceret, petebat, vt eius voluntate diſcedere liceret: nonnulli, pudore adducti, vt timoris ſuſpicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrimas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut ſuum fatum querebantur, aut cum familiaribus ſuis commune periculum miſerabantur. Vulgo totis caſtris teſtamenta obſignabantur. Horum vocibus ac timore paullatim etiam ii, qui magnum in caſtris vſum habebant, milites, centurionesque, quique equitatui praeerant, perturbabantur. Qui ſe ex his minus timidos exiſtimari volebant, non ſe hoſtem vereri,

magnum peric. miſerab. quod. Haec verba a codd. pluribus et edd. antt. et metaphraſi gr. abſunt; leguntur tamen in quibusdam codd. Lectio incerta eſt.

teſtamenta. Per ſe intelligitur, haec de militaribus teſtamentis eſſe capienda, quorum ritus et iura a reliquis teſtamentis diuerſa fuiſſe, ex Inſtitutionibus Iuſtiniani (lib. 2. tit. 11.) notum eſt. Dauiſius conferri vult Freinshem. ad Flor. 3, 10.

vereri, ſed anguſtias itineris et magnitudinem ſiluarum, quae intercederent inter ipſos atque Ariouiſtum, aut rem frumentariam, vt ſatis commode ſupportari poſſet, timere dicebant. Nonnulli etiam Caeſari renunciabant, quum caſtra moueri ac ſigna ferri iuſſiſſet, non fore dicto audientes milites, nec propter timorem ſigna laturos.

Haec quum animaduertiſſet, conuocato conſilio, omniumque ordinum ad id conſilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incuſauit: primum, quod, aut quam in partem, aut quo conſilio ducerentur, ſibi quaerendum aut cogitandum putarent. Ariouiſtum, ſe conſule, cupidiſſime populi Romani amicitiam adpetiſſe; cur hunc tam temere quisquam ab officio diſceſſurum iudicaret? Sibi quidem perſuaderi, cognitis ſuis poſtulatis, atque aequitate conditionum perſpecta, eum neque ſuam, neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quod ſi furore atque amentia impulſus bellum intuliſſet, quid tandem vererentur? aut cur de ſua virtute, aut de ipſius diligentia deſperarent? Factum eius hoſtis periculum patrum noſtrorum memoria, quum, Cimbris et Teutonis a C. Mario pulſis, non minorem laudem exercitus, quam ipſe imperator, meritus videbatur: factum etiam nuper in Italia ſeruili tumultu, XL

omnium ordinum, i. e. centuriarum. Et cum priores cuiusuis legionis centuriae fuerint honeſtiores (digniore gradu) ceteris, ideoque primores centuriones ceteris honore praelati, poteſt illud *omnium ordinum* etiam ſignificare, *omnium graduum*.

poſtulatis. Cf. c. 35.

de ſua (militum) *virtute, aut de ipſius* (Caeſaris) *diligentia*.

videbatur. Leg. *videatur*. Etiamnum rem iudicantibus ita videtur.

nuper, poſt Cimbricum bellum, bello ſeruili, quod in

tumultu, quos tamen aliquid vſus ac diſciplina, quam a nobis accepiſſent, ſubleuarent. Ex quo iudicari poſſet, quantum haberet in ſe boni conſtantia; propterea quod, quos aliquamdiu inermos ſine cauſſa timuiſſent, hos poſtea armatos ac victores ſuperaſſent. Denique hos eſſe eosdem, quibuscum ſaepenumero Heluetii congreſſi, non ſolum in ſuis, ſed etiam in illorum finibus, plerumque ſuperarint, qui tamen pares eſſe noſtro exercitu non potuerint. Si quos aduerſum proelium et fuga Gallorum commoueret, hos, ſi quaererent, reperire poſſe, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariouiſtum, quum multos menſes caſtris ſe ac paludibus tenuiſſet, neque ſui poteſtatem feciſſet, deſperantes iam de pugna et diſperſos ſubito adortum, magis ratione et conſilio, quam virtute, viciſſe. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuiſſet, hac ne ipſum quidem ſperare, noſtros exercitus capi poſſe. Qui ſuum timorem in rei frumentariae ſimulationem anguſtiasque itineris conferrent, facere arroganter, quum aut de officio imperatoris deſperare, aut praeſcribere viderentur. Haec ſibi eſſe curae; frumentum Sequanos,

in Epitome 97 Liu. hiſtoriae memoratur, et a ſeruis Germanis, captis a Mario, geſtum eſt. Itaque Caeſar hoc exemplo demonſtrat, vinci Germanos poſſe. *Cellar.* Idem Glareanus, Glandorpius et Hotomannus monuerant.

quos ſc. ſeruos.

ſubleuarent. Leg. *ſubleuarint.* Res praeterita eſt.

eſſe eosdem. Vulgo addunt, *Germanos.*

adu. proel. et fuga Gall. Cf. c. 31 et 15.

Qui ſuum — conferrent. Simulatio rei frumentariae eſt ſimulatio curae ac timoris, ne frumentum non poſſit ſupportari: cf. c. 39: et timorem conferre in ſimulationem rei eſt, ſimulare, timorem oriri ex re.

nos, Leucos, Lingonas ſubminiſtrare; iamque eſſe in agris frumenta matura: de itinere ipſos breui tempore iudicaturos. Quod non fore dicto audientes milites, neque ſigna laturi dicantur, nihil ſe ea re commoueri: ſcire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut, male re geſta, fortunam defuiſſe; aut, aliquo facinore comperto, auaritiam eſſe conuictam. Suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Heluetiorum bello eſſe perſpectam. Itaque ſe, quod in longiorem diem collaturus eſſet, repraeſentaturum, et proxima nocte de quarta vigilia caſtra moturum, vt quam primum intellegere poſſet, vtrum apud eos pudor atque officium, an timor valeret. Quod ſi praeterea nemo ſequatur, tamen ſe cum ſola decima legione iturum, de qua non dubitaret; ſibique eam praetoriam cohortem futuram. Huic legioni Caeſar et indulſerat praecipue, et propter virtutem confidebat maxime.

Hac oratione habita, mirum in modum conuerſae ſunt omnium mentes, ſummaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata eſt, princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de ſe optimum iudicium feciſſet, ſeque eſſe ad bellum gerendum paratiſſimam confirmauit. XLI

Deinde

Leucos. Belgiam Gallicam inhabitarunt, vicini Lingonibus.

milites. Abeſt a MSS. Additur in edd. Sed explicandi cauſa additum eſt a lectoribus aut librariis. Cf. c. 39 extr. vbi res narrata eſt.

Heluetiorum bello. Conf. c. 27.

eſſet. Immo, *fuiſſet*, e codd. et edd. quibusdam: *was er würde verſchoben haben* — — Ceterum hanc orationem Caeſaris attigit Plutarch. in eius vita c. 19. Aliam, ex ſuo ingenio fictam, ſcripſit Dio Caſſius (38, 35 — 47), tamquam a Caeſare habitam.

Deinde reliquae legiones per tribunos militum et primorum ordinum centuriones egerunt, vti Caeſari ſatisfacerent: ſe neque vmquam dubitaſſe, neque timuiſſe, neque de ſumma belli ſuum iudicium, ſed imperatoris eſſe, exiſtimauiſſe. Eorum ſatisfactione accepta, et itinere exquiſito per Diuitiacum, quod ex aliis ei maximam fidem habebat, vt millium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, vt dixerat, profectus eſt. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus eſt, Ariouiſti copias a noſtris militibus paſſuum quatuor et viginti abeſſe.

XLII Cognito Caeſaris aduentu, Ariouiſtus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio poſtulaſſet, id per ſe fieri licere, quoniam propius acceſſiſſet: ſeque id ſine periculo facere poſſe exiſtimare. Non reſpuit conditionem Caeſar: iamque eum ad ſanitatem reuerti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegaſſet, vltro polliceretur; magnamque in ſpem veniebat, pro ſuis tantis populique Romani in eum beneficiis, cognitis ſuis poſtulatis, fore, vti pertinacia deſiſteret. Dies colloquio dictus eſt, ex eo die quintus. Interim quum ſaepe vltro citroque legati inter eos mitterentur, Ariouiſtus poſtulauit, ne quem peditem ad colloquium Caeſar adduceret: vereri ſe, ne per inſidias ab eo circumueniretur: vterque cum equitatu veniret: alia ratione

ſe

per trib. — — centuriones. Hanc lectionem metaphraſis gr. expreſſit. Sed in pleriſque codd. legitur: *cum tribunis m. et pr. o. centurionibus:* quae et ipſa lectio commodum ſenſum habet, nempe milites deliberaſſe cum ducibus, quo modo Caeſari ſatis facerent.

quod ex aliis. Vulgo contra codd. additur, *Gallis*, vt mox *quadraginta* pro *quinquaginta*.

ſe non eſſe venturum. Caeſar, quod neque colloquium interpoſita cauſſa tolli volebat, neque ſalutem ſuam Gallorum equitatui committere audebat, commodiſſimum eſſe ſtatuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, eo legionarios milites legionis decimae, cui quam maxime confidebat, imponere, vt praeſidium quam amiciſſimum, ſi quid facto opus eſſet, haberet. Quod quum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit, plus, quam pollicitus eſſet, Caeſarem ei facere: pollicitum, ſe in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum, nunc ad equum reſcribere.

Planicies erat magna, et in ea tumulus terreus XLIII ſatis grandis. Hic locus aequo fere ſpatio ab caſtris vtrisque aberat. Eo, vt erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Caeſar, quam equis deuexerat, paſſibus ducentis ab eo tumulo conſtituit. Item equites Ariouiſti pari interuallo conſtiterunt. Ariouiſtus, ex equis vt colloquerentur, et, praeter ſe, denos vt ad colloquium adducerent, poſtulauit. Vbi eo ventum eſt, Caeſar initio orationis ſua ſenatusque in eum beneficia commemorauit, quod rex appellatus eſſet a ſenatu, quod amicus, quod munera ampliſſima miſſa: quam rem et paucis contigiſſe, et pro magnis hominum officiis conſueſſe tribui

reſcribere eſt, aliter ſcribere, ſcriptum mutare. Cum ergo is, cuius nomen in peditum catalogo ſcriptum erat, deinde in equitum catalogum transſcribitur, hoc dici poteſt *reſcribere*, quia ſcriptum mutatur. Sed h. l. omnino dicitur, peditibus vti loco equitum.

equis deuexerat, equis vectos ad illum vsque locum ſecum deduxerat.

ampliſſima. Multi codd. *ampliſſime*. Recte.

et — magnis. Vulgo; *et a Romanis pro maximis* contra codd. et vett. edd.

tribui docebat: illum, quùm neque aditum, neque cauſſam poſtulandi iuſtam haberet, beneficio ac liberalitate ſua ac ſenatus ea praemia conſecutum. Docebat etiam, quam veteres, quamque iuſtae cauſſae neceſſitudinis ipſis cum Aeduis intercederent, quae ſenatus conſulta, quoties, quamque honorifica in eos facta eſſent: vt omni tempore totius Galliae principatum Aedui tenuiſſent, prius etiam, quam noſtram amicitiam adpetiſſent: populi Romani hanc eſſe conſuetudinem, vt ſocios atque amicos non modo ſui nihil deperdere, ſed gratia, dignitate, honore auctiores velit eſſe: quod vero ad amicitiam populi Romani attuliſſent, id iis eripi, quis pati poſſet? Poſtulauit deinde eadem, quae legatis in mandatis dederat, ne aut Aeduis, aut eorum ſociis bellum inferret; obſides redderet: ſi nullam partem Germanorum domum remittere poſſet, at ne quos amplius Rhenum tranſire pateretur.

XLIIII Arioviſtus ad poſtulata Caeſaris pauca reſpondit; de ſuis virtutibus multa praedicauit: Tranſiſſe Rhenum ſeſe, non ſua ſponte, ſed rogatum et arceſſitum a Gallis; non ſine magna ſpe magniſque praemiis domum propinquoſque reliquiſſe; ſedes habere in Gallia, ab ipſis conceſſas; obſides ipſorum voluntate datos; ſtipendium capere iure belli, quod victores victis imponere conſuerint; non ſeſe Gallis, ſed Gallos ſibi bellum intuliſſe; omnes Galliae ciuitates ad ſe oppugnandum veniſſe, ac contra ſe caſtra habuiſſe; eas omnes copias a ſe vno proelio fuſas

ſui nihil, nihil ſui iuris, auctoritatis, opum, ditionis. In metaphr. gr. οὐδὲν τῆς σφῶν ὑποβάλλειν.

quod — attuliſſent, quod poſſediſſent tum, cum ad ſocietatem pop. rom. acceſſiſſent.

ſpe. Cf. c. 31.

ſtipendium. Cap. 36: *Aedui ſtipendiarii facti.*

fuſas ac ſuperatas eſſe; ſi iterum experiri velint, iterum paratum ſeſe decertare; ſi pace vti velint, iniquum eſſe, de ſtipendio recuſare, quod ſua voluntate ad id tempus pependerint. Amicitiam populi Romani ſibi ornamento et praeſidio, non detrimento eſſe oportere, idque ſe ea ſpe petiſſe. Si per populum Romanum ſtipendium remittatur, non minus libenter ſeſe recuſaturum populi Romani amicitiam, quam adpetierit. Quod multitudinem Germanorum in Galliam transducat, id ſe ſui muniendi, non Galliae impugnandae cauſſa facere; eius rei teſtimonium eſſe, quod, niſi rogatus, non venerit, et quod bellum non intulerit, ſed defenderit. Se prius in Galliam veniſſe, quam populum Romanum. Numquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae prouinciae fines egreſſum. Quid ſibi vellet? Cur in ſuas poſſeſſiones veniret? Prouinciam ſuam eſſe hanc Galliam, ſicut illam noſtram. Vt ipſi concedi non oporteret, ſi in noſtros fines impetum faceret: ſic item nos eſſe iniquos, qui in ſuo iure ſe interpellaremus. Quod fratres a ſenatu Aeduos adpellatos diceret, non ſe tam barbarum, neque tam imperitum eſſe rerum, vt non ſciret, neque bello Allobrogum proximo Aeduos Romanis auxilium tuliſſe, neque ipſos in his contentionibus, quae Aedui ſecum et cum Sequanis habuiſſent, auxilio populi Romani vſos eſſe. Debere ſe ſuſpicari, ſimulata Caeſarem amicitia,

 quod

fratres. Cf. c. 33. Vulgo legebatur: *Quod ex ſenatusconſulto Aeduos adpellatos amicos diceret.* Sed cum *fratres* in omnibus fere codd. legeretur, in nullo autem *ex Senatusconſulto*, ſed *a Se:* critici tum *fratres* receperunt; tum *a Se* monuerunt eſſe, a Senatu. Verbum *amicos* alii addunt, alii omittunt.

bello All. proximo. Cf. c. 6.

quod exercitum in Gallia habeat, ſui opprimendi cauſſa habere. Qui niſi decedat; atque exercitum deducat ex his regionibus, ſeſe illum non pro amico, ſed pro hoſte habiturum: quod ſi eum interfecerit, multis ſeſe nobilibus principibusque populi Romani gratum eſſe facturum; id ſe ab ipſis per eorum nuncios compertum habere, quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redimere poſſet. Quod ſi deceſſiſſet, et liberam poſſeſſionem Galliae ſibi tradidiſſet, magno ſe illum praemio remuneraturum, et quaecumque bella geri vellet, ſine vllo eius labore et periculo confecturum.

XLV Multa ab Caeſare in eam ſententiam dicta ſunt, quare negotio deſiſtere non poſſet, et neque ſuam, neque populi Romani conſuetudinem pati, vti optime meritos ſocios deſereret: neque ſe iudicare, Galliam potius eſſe Arioviſti, quam populi Romani. Bello ſuperatos eſſe Aruernos et Rutenos ab Q. Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignouiſſet, neque in prouinciam redegiſſet, neque ſtipendium impoſuiſſet. Quod ſi antiquiſſimum quodque tempus ſpectari oporteret, populi Romani iuſtiſſimum eſſe in Gallia imperium; ſi iudicium ſenatus obſeruari oporteret, liberam debere eſſe Galliam, quam bello victam ſuis legibus vti voluiſſet.

XLVI Dum haec in colloquio geruntur, Caeſari nunciatum eſt, equites Arioviſti propius tumulum accedere, et ad noſtros adequitare, lapides telaque in noſtros coniicere. Caeſar loquendi finem fecit, ſeque ad ſuos recepit, ſuisque imperauit, ne quod omnino telum in hoſtes reiicerent. Nam etſi ſine vllo periculo legionis delectae cum equitatu proelium

a Fab. Max. vid. Strabo l. 61. vbi huius victoriae l. 4. p. 191. et epitom. Liv. mentio fit.

lium fore videbat: tamen committendum non putabat, vt, pulſis hoſtibus, dici poſſet, eos ab ſe per fidem in colloquio circumuentos. Poſteaquam in vulgus militum elatum eſt, qua arrogantia in colloquio Ariouiſtus vſus omni Gallia Romanis interdixiſſet, impetumque in noſtros eius equites feciſſent, eaque res colloquium vt diremiſſet: multo maior alacritas ſtudiumque pugnandi maius exercitui iniectum eſt.

Biduo poſt Ariouiſtus ad Caeſarem legatos mittit, velle ſe de his rebus, quae inter eos agi coeptae, neque perfectae eſſent, agere cum eo: vti aut iterum colloquio diem conſtitueret; aut, ſi id minus vellet, ex ſuis legatis aliquem ad ſe mitteret. Colloquendi Caeſari cauſſa viſa non eſt, et eo magis, quod pridie eius diei Germani retineri non poterant, quin in noſtros tela coniicerent. Legatum ex ſuis ſeſe magno cum periculo ad eum miſſurum, et hominibus feris obiecturum, exiſtimabat. Commodiſſimum viſum eſt, C. Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, ſumma virtute et humanitate adoleſcentem, (cuius pater a C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat) et propter fidem, et propter linguae Gallicae ſcientiam, qua multa iam Ario- XLVII

per fidem, propter fidem datam et acceptam: vt in illa formula ſolemni: *ne propter te fidemue tuam captus fraudatusque ſim*: apud Cic. de offic. 3, 17.

legatis. Dubitat Dauiſius, vtrum hoc verbum praeeunte metaphraſte graeco omittendum, an in *legatum* mutandum ſit.

poterant. Leg. *potuerant.*

C. Valer. Cf. c. 19 et 53. Si ergo ibi habuit praenomen *Caii*, non poteſt hic cognomen *Marci* habere, vt in metaphr. gr. et edd. quibusdam legitur: neque diuerſos homines fuiſſe, res ipſa declarat, etſi ſecus viſum eſt Ciacconio, ita tamen, vt fluctuaret. Monuerunt Dauiſ. et Oudendorp.

viſtus longinqua conſuetudine vtebatur, et quod in eo peccandi Germanis cauſſa non eſſet, ad eum mittere, et M. Mettium, qui hoſpitio Arioviſti vſus erat. His mandauit, vt, quae diceret Arioui-ſtus, cognoſcerent, et ad ſe referrent. Quos quum apud ſe in caſtris Arioviſtus conſpexiſſet, exercitu ſuo praeſente, conclamauit: Quid ad ſe venirent? An ſpeculandi cauſſa? Conantis dicere prohibuit, et in catenas coniecit.

XLVIII Eodem die caſtra promouit, et milibus paſſuum ſex a Caeſaris caſtris ſub monte conſedit. Poſtri-die eius diei praeter caſtra Caeſaris ſuas copias trans-duxit, et milibus paſſuum duobus vltra eum caſtra fecit, eo conſilio, vti frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Aeduis ſupportaretur, Caeſarem inter-cluderet. Ex eo die dies continuos quinque Caeſar pro caſtris ſuas copias produxit, et aciem inſtructam habuit, vt, ſi vellet Arioviſtus proelio contendere, ei poteſtas non deeſſet. Arioviſtus his omnibus diebus exercitum caſtris continuit: equeſtri proelio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo ſe Germani exercuerant. Equitum milia erant ſex; totidem numero pedites velociſſimi ac fortiſſimi; quos ex omni copia ſinguli ſingulos, ſuae ſalutis cauſſa, delegerant. Cum his in proeliis verſaban-tur, ad hos ſe equites recipiebant: hi, ſi quid erat durius, concurrebant: ſi qui, grauiore vulnere ac-cepto, equo deciderat, circumſiſtebant: ſi quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta

conclamauit. Ita codd. Sed vulgg. *clamauit*, quaſi non poſſet vnus dici *con-clamare*.

ſing. ſing. Dicebant etiam: *vir virum legit*. Tac. Germ. c. 6. Fuit ergo hoc genus pe-ditum, quos Graeci ἅμιππους dixerunt, vt e Xenophontis hiſt. gr. 7, 5, 23 adparet, vbi plura dixi.

tanta erat horum exercitatione celeritas, vt, iubis equorum ſubleuati, curſum adaequarent.

Vbi eum caſtris ſe tenere Caeſar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, vltra eum locum, quo in loco Germani conſederant, circiter paſſus ſexcentos ab eis, caſtris idoneum locum delegit, acieque triplici inſtructa, ad eum locum venit. Primam et ſecundam aciem in armis eſſe, tertiam caſtra munire iuſſit. Hic locus ab hoſte circiter paſſus ſexcentos, vti dictum eſt, aberat. Eo circiter hominum numero XVI milia expedita cum omni equitatu Ariouiſtus miſit, quae copiae noſtros perterrerent, et munitione prohiberent. Nihilo ſecius Caeſar, vt ante conſtituerat, duas acies hoſtem propulſare, tertiam opus perficere iuſſit. Munitis caſtris, duas ibi legiones reliquit, et partem auxiliorum; quatuor reliquas in caſtra maiora reduxit. XLVIIII

Proximo die, inſtituto ſuo, Caeſar e caſtris vtrisque copias ſuas eduxit; paullumque a maioribus progreſſus, aciem inſtruxit, hoſtibusque pugnandi poteſtatem fecit. Vbi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in caſtra reduxit. Tum demum Ariouiſtus partem ſuarum copiarum, quae caſtra minora oppugnaret, miſit: acriter vtrimque vsque ad veſperum pugnatum eſt. Solis occaſu ſuas copias Ariouiſtus, multis et illatis et acceptis vulneribus, in caſtra reduxit. Quum ex captiuis quaereret Caeſar, quam ob rem Ariouiſtus proelio non decertaret; hanc reperiebat cauſſam, quod apud Germanos ea conſuetudo eſſet, vt L

a maioribus. Plerique codd. et edd. addunt *caſtris.* Recte.

apud Germanos conſuetudo. Attigerunt hanc conſuetudinem Plutarch. in Caeſ.

matres familiae eorum ſortibus et vaticinationibus declararent, vtrum proelium committi ex vſu eſſet, nec ne: eas ita dicere: Non eſſe fas, Germanos ſuperare, ſi ante nouam lunam proelio contendiſſent.

LI Poſtridie eius diei Caeſar praeſidio vtrisque caſtris, quod ſatis eſſe viſum eſt, reliquit, omnes alarios in conſpectu hoſtium pro caſtris minoribus conſtituit, quod minus multitudine militum legionariorum pro hoſtium numero valebat, vt ad ſpeciem alariis vteretur. Ipſe, triplici inſtructa acie, vsque ad caſtra hoſtium acceſſit. Tum demum neceſſario Germani ſuas copias caſtris eduxerunt, generatimque conſtituerunt paribusque interuallis, Haru-

Caeſ. c. 19. et Dio Caſſ. 38, 48, vbi hoc ipſum bellum Caeſaris cum Ariouiſto deſcribitur. De mulieribus his fatidicis, quibus nomen Alrunarum ſeu Alironiarum (v. Wachteri Gloſſar. German. in v. *Alraunen*) fuiſſe perhibent, egit Keyslerus peculiari diſputatione in antiquitatibus ſelectis ſeptemtrionalibus et Celticis, et poſt hunc Schedius, qui de diis Germanis ſcripſit, pag. 643. etiam Dithmarus ad Taciti German. c. 8. aut interpretes Taciti ad Hiſt. 4, 61. Sed lectu digniſſima eſt diſputatio Ritteri de his Druidiſſis, (nam et ſic adpellantur) inſerta Hiſtoriae Gallorum p. 281.

familiae e codd. recepit Oudendorpius, pro vulg. *familias*; nam vtrumque dicitur.

ſortibus. Sortes ſunt diuinationis genus, cum literae, notae, dicta, inſcripta foliis, talis, ligno, ſcidulis, mixta aut concuſſa exhibentur iis, qui deos conſulunt, vt, quod primum veluti ſortitione exierit, aut protractum ſit, id reſponſi diuini vim habeat. Patet tamen hoc verbum latius; nam omnino reſponſa diuina dicuntur ſortes. v. Lipſii Electa 2, 12. Hugo de prima ſcribendi origine c. 26. p. 237. ed. Trotz. et in primis van Dale de oraculis, pluribus in locis.

Non eſſe fas, non licere per religionem.

alarios v. ind.

generatim v. ind.

Harudes, Marcomannos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos, omnemque aciem ſuam rhedis et carris circumdederunt, ne qua ſpes in fuga relinqueretur. Eo mulieres impoſuerunt, quae in proelium proficiſcentes milites paſſis crinibus flentes implorabant, ne ſe in ſeruitutem Romanis traderent.

Caeſar ſingulis legionibus ſingulos legatos et quaeſtorem praefecit, vti eos teſtis ſuae quisque virtutis haberet. Ipſe a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hoſtium eſſe animum aduerterat, proelium commiſit. Ita noſtri acriter in hoſtes, ſigno dato, impetum fecerunt, itaque hoſtes repente celeriterque procurrerunt, vt ſpatium pila in hoſtes coniiciendi non daretur. Reiectis pilis, comminus gladiis pugnatum eſt: at Germani, celeriter ex conſuetudine ſua phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. Reperti ſunt complures noſtri milites, qui in phalangas inſilirent, et ſcuta manibus reuellerent, et deſuper vulnerarent. Quum hoſtium acies a ſiniſtro cornu pulſa atque in fugam conuerſa eſſet, a dextro cornu vehementer multitudine ſuorum noſtram aciem premebant. Id quum animaduertiſſet P. Craſſus adoleſcens, qui equitatu praeerat, quod expeditior erat, quam hi, qui inter aciem verſabantur, tertiam aciem laborantibus noſtris ſubſidio miſit. LII

milites abeſt a multis libris, et poteſt abeſſe. Mox plerique et metaphr. gr. *manibus*, pauci *crinibus*.

phalange facta. Cf. c. 24.

phalangas. Germani generatim et per interualla ſtantes pugnabant, vt c. 51 dictum eſt. Ergo *plures* eorum phalanges fuerunt.

LIII Ita proelium reſtitutum eſt, atque omnes hoſtes terga verterunt, neque prius fugere deſtiterunt, quam ad flumen Rhenum milia paſſuum ex eo loco circiter quinquaginta peruenerunt. Ibi perpauci aut viribus confiſi transnatare contenderunt, aut lintribus inuentis ſibi ſalutem repererunt. In his fuit Arioviſtus, qui, nauiculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit: reliquos omnes conſecuti equites noſtri interfecerunt. Duae fuerunt Arioviſti vxores, vna Sueua natione, quam ab domo ſecum eduxerat; altera Norica, regis Vocionis ſoror, quam in Gallia duxerat, a fratre miſſam: vtraeque in ea fuga perierunt. Duae filiae harum, altera occiſa, altera capta eſt. C. Valerius Procillus, quum a cuſtodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipſum Caeſarem, hoſtes equitatu perſequentem, incidit. Quae quidem res Caeſari non minorem, quam ipſa victoria, voluptatem attulit, quod hominem honeſtiſſimum prouinciae Galliae, ſuum familiarem et hoſpitem, ereptum e manibus hoſtium, ſibi reſtitutum videbat, neque eius

quinquaginta. Hic numerus plane incertus eſt. Omnes codd. habent *quinque:* vnus Oroſius, qui proelium hoc et ipſe (6, 7) deſcripſit, poſuit *quinquaginta*. Variant etiam Graeci, qui ſpatium per ſtadia metiuntur: nam in Plutarch. Caeſ. (cap. 19) alii codd. *σταδίους τριακοσίους*, alii *τετρακοσίους* exhibent; in Caeſaris metaphraſi graeca *στάδια τεσσαράκοντα* legitur. Ceterum tironum cauſa liceat monere, ſtadium conſtare 125 paſſibus, et octo ſtadia efficere vnum milliare romanum, ſiue mille paſſus.

repererunt. Ita codd. Sed vulgo, *petierunt.*

ab domo ſecum eduxerat. Incerta lectio eſt. Alii, *quam domo ſecum duxerat:* alii, *qu. d. ſ. edux:* alii, *quam ab d. ſ. ed.* vel *dux:* alii, *quam d. ſ. addux.*

honeſtiſſimum. c. 19, *princeps Galliae.*

eius calamitate de tanta voluptate et gratulatione quidquam fortuna deminuerat. Is, ſe praeſente, de ſe ter ſortibus conſultum dicebat, vtrum igni ſtatim necaretur, an in aliud tempus reſeruaretur: ſortium beneficio ſe eſſe incolumem. Item M. Mettius repertus, et ad eum reductus eſt.

Hoc proelio trans Rhenum nunciato, Sueui, qui ad ripas Rheni venerant, domum reuerti coeperunt: quos Vbii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos inſecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Caeſar, vna aeſtate duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni poſtulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum praepoſuit: ipſe in citeriorem Galliam ad conuentus agendos profectus eſt. LIIII

ſortibus. v. ad c. 50.
conuentus. v. ind.

C. IVLII

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO GALLICO

LIBER SECVNDVS

Belgae omnes contra P. R. coniurant, praeter Remos: quorum oppidum Bibrax Caeſar liberat. 1 — 11. *Diſcedentes Belgas inſecutus vincit.* 11. 12. *Sueſſiones, Bellouacos, Ambianos in fidem accipit: Neruios fortiter repugnantes debellat.* 12 — 29. *Item Aduatucos.* 29 — 35. *Plures alios P. Craſſus ſuperauit.*

Qvum eſſet Caeſar in citeriore Gallia in hibernis, ita vti ſupra demonſtrauimus, crebri ad eum rumores adferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam eſſe Galliae partem dixeramus, contra populum Romanum coniurare, obſideſque inter ſe dare: coniurandi has eſſe cauſſas: primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noſter adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis ſollicitarentur, partim qui, vt Germanos diutius in Gallia verſari noluerant, ita populi Romani exercitum hiemare atque inueteraſcere in Gallia moleſte ferebant; partim qui mobilitate et leuitate animi nouis imperiis ſtudebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus, atque his, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna

dixeramus. Cf. 1, 1. *pacata Gallia*, quae proprie dicitur, a Belgis diſtincta. *Cellar.* vid. 1, 1.

regna occupabantur; qui minus facile eam rem in imperio noſtro conſequi poterant.

II His nunciis literisque commotus Caeſar duas legiones in citeriore Gallia nouas conſcripſit, et inita aeſtate, in interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum miſit. Ipſe, quum primum pabuli copia eſſe inciperet, ad exercitum venit: dat negotium Senonibus reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quae apud eos gerantur, cognoſcant, ſeque de his rebus certiorem faciant. Hi conſtanter omnes nunciauerunt, manus cogi, exercitum in vnum locum conduci. Tum vero dubitandum non exiſtimauit, quin ad eos [duodecimo die] proficiſceretur. Re frumentaria prouiſa, caſtra mouet, diebusque circiter quindecim ad fines Belgarum peruenit.

III Eo quum de improuiſo celeriusque omnium opinione veniſſet, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis ſunt, ad eum legatos, Iccium et Andebrogium, primos ciuitatis, miſerunt, qui dicerent,

ſe

in imperio noſtro, imperante populo rom. Cf. 1, 18.

inita aeſt. Alii, *ineunte*, vt ἀρχομένου θέρους in gr. metaphr. Cum vero vtraque lectio in codd. pluribus reperiatur promiſcue, vix poteſt dici, vtra verior ſit.

interiorem. Sic omnes fere codd. et edd. vett. Sed mutatum hoc eſt in *vlteriorem*. Enimuero *interior* eſt ipſa illa *vlterior*: nam altius ſ. interius in Galliam penetrat, qui vlteriorem Galliam ex Italia adit: huic ergo, ex Italia venienti, illa Gallia eſt *interior*. Quidquid autem, vt notum eſt, et Dauiſius ad h. l. repetiit, a finibus remotius eſt, id dicitur *interius*, vt in Tacit. Germ. c. 5. *interiores Germani*.

duodecimo die. Dubia plane ſunt haec verba: abſunt a codd. plerisque, recte opinor; leguntur in nonnullis; metaphr. gr. vero habet ὡς τάχιστα.

ex Belgis, ſi quis e Belgis Galliam adeat.

ſe ſuaque omnia in fidem atque poteſtatem populi Romani permittere: neque ſe cum Belgis reliquis conſenſiſſe, neque contra populum Romanum omnino coniuraſſe: paratosque eſſe, et obſides dare, et imperata facere, et oppidis recipere, et frumento ceterisque rebus iuuare: reliquos omnes Belgas in armis eſſe: Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, ſeſe cum his coniunxiſſe, tantumque eſſe eorum omnium furorem, vt ne Sueſſiones quidem, fratres conſanguineosque ſuos, qui eodem iure, iisdem legibus vtantur, vnum imperium vnumque magiſtratum cum ipſis habeant, deterrere potuerint, quin cum his conſentirent.

IIII Quum ab his quaereret, quae ciuitates, quantaeque in armis eſſent, et quid in bello poſſent, ſic reperiebat: pleroſque Belgas eſſe ortos ab Germanis; Rhenumque antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi conſediſſe, Galloſque, qui ea loca incolerent, expuliſſe; ſolosque eſſe, qui, patrum noſtrorum memoria omni Gallia vexata, Teutonos Cimbrosque intra fines ſuos ingredi prohibuerint. Qua ex re fieri, vti earum rerum memoria magnam ſibi auctoritatem magnosque ſpiritus in re militari ſumerent. De numero eorum omnia ſe habere explorata, Remi dicebant, propterea quod propinquitatibus adfinitatibusque coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus ſit, cognouerint. Plurimum inter eos Bellouacos et virtute, et auctoritate, et hominum numero valere: hos poſſe conficere

qui cis Rhenum incolunt. Sic codd. omnes, excepto vno, et edd. antt. vt Oudendorp. monuit. Recentiores his ſubſtituerunt, *qui ripas Rheni incolunt*, quae totidem verbis in gr. metaphr. leguntur.

facere armata milia centum; pollicitos ex eo numero electa LX, totiusque belli imperium ſibi poſtulare. Sueſſiones ſuos eſſe finitimos, latiſſimos feraciſſimosque agros poſſidere. Apud eos fuiſſe regem noſtra etiam memoria Diuitiacum, totius Galliae potentiſſimum, qui quum magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit: nunc eſſe regem Galbam: ad hunc, propter iuſtitiam prudentiamque, ſummam totius belli omnium voluntate deferri: oppida habere numero XII, polliceri milia armata quinquaginta: totidem Neruios, qui maxime feri inter ipſos habeantur, longiſſimeque abſint: XV milia Atrebates: Ambianos X milia: Morinos XXV milia: Menapios VIIII milia: Caletos X milia: Velocaſſes et Veromanduos totidem: Aduatucos XXVIIII milia, Condruſos, Eburones, Caeraeſos, Paemanos, qui vno nomine Germani adpellantur, arbitrari ad XL milia.

Caeſar Remos cohortatus, liberaliterque oratione proſecutus, omnem ſenatum ad ſe conuenire, principumque liberos obſides ad ſe adduci iuſſit. Quae omnia ab his diligenter ad diem facta ſunt. Ipſe, Diuitiacum Aeduum magno opere cohortatus, V

electa LX. ſc. millia: idque verbum edd. recentiores addiderunt, etſi multi codd. id non habent, vnde Oudendorp. rurſus ſuſtulit.

Galbam. Error ſcripturae videtur, quod Dio Caſſius 39, 1. hunc regem adpellauit 'Αδρᾶι.

XV milia Atrebates. Non modo in nominibus ipſarum gentium eſt ſcripturae diuerſitas in codicibus; ſed numeri quoque ita paſſim variant in iisdem codd. atque edd. tum vero apud Iul. Celſum, metaphraſten graecum, et Oroſium (6, 7), vt profecto nulla ſatis certa lectio vbique conſtitui poſſit.

tus, docet, quanto opere rei publicae communis-que ſalutis interſit, manus hoſtium diſtineri, ne cum tanta multitudine vno tempore confligendum ſit. Id fieri poſſe, ſi ſuas copias Aedui in fines Bellouacorum introduxerint, et eorum agros populari coeperint. His mandatis, eum ab ſe dimittit. Poſtquam omnes Belgarum copias in vnum locum coactas ad ſe venire vidit, neque iam longe abeſſe ab his, quos miſerat, exploratoribus et ab Remis cognouit; flumen Axonam, quod eſt in extremis Remorum finibus, exercitum transducere maturauit, atque ibi caſtra poſuit. Quae res et latus vnum caſtrorum ripis fluminis muniebat, et, poſt eum quae eſſent, tuta ab hoſtibus reddebat, et commeatus ab Remis reliquisque ciuitatibus vt ſine periculo ad eum portari poſſet, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi praeſidium ponit, et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum, legatum, cum ſex cohortibus relinquit: caſtra in altitudinem pedum duodecim vallo, foſſaque duodeuiginti pedum, munire iubet.

VI Ab his caſtris oppidum Remorum, nomine Bibrax, aberat milia paſſuum VIII. Id ex itinere magno impetu Belgae oppugnare coeperunt. Aegre eo die ſuſtentatum eſt. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio eſt haec. Vbi, circumiecta mul-

vidit. Hoc verbum Oudendorpius e ſuis codd. et vett. edd. reſtituit, omiſſum fortaſſe eo, quod mox *cognouit* ſequebatur.

poſt eum ſc. Caeſarem. Monuit Clarkius. Quae lectio cum eſſet paulo obſcurior, *eum* mutari coeptum eſt in *ea*, quod vulgg. edd. habent contra codd.

Gallorum — Vbi. Ex multiplici varietate lectionis Oudendorpius id, quod in textu nunc eſt, recepit. Edd. vulgg. habent: *Gall. ead. at Belg. opp. eſt. Hi, ubi — —* Iſtud *haec* aut *Hi* redundat.

multitudine hominum totis moenibus, vndique lapides in murum iaci coepti ſunt, murusque defenſoribus nudatus eſt, teſtudine facta portas ſuccedunt, murumque ſubruunt. Quod tum facile fiebat. Nam quum tanta multitudo lapides ac tela coniicerent, in muro conſiſtendi poteſtas erat nulli. Quum finem oppugnandi nox feciſſet, Iccius Remus, ſumma nobilitate et gratia inter ſuos, qui tum oppido praeerat; vnus ex iis, qui legati de pace ad Caeſarem venerant, nuncios ad eum mittit, niſi ſubſidium ſibi ſubmittatur, ſeſe diutius ſuſtinere non poſſe.

VII Eo de media nocte Caeſar, iisdem ducibus vſus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas, et Cretas ſagittarios, et funditores Baleares ſubſidio oppidanis mittit: quorum aduentu et Remis, cum ſpe defenſionis, ſtudium propugnandi acceſſit, et hoſtibus eadem de cauſſa ſpes potiundi oppidi diſceſſit. Itaque, paulliſper apud oppidum morati, agrosque Remorum depopulati, omnibus vicis aedificiisque, quos adire poterant, incenſis, ad caſtra Caeſaris omni-

Iccius. Cf. c. 3.

Numidas. Sunt leuis armaturae milites. Cf. c. 10.

Cretas. Οἱ Κρῆτες εἰσὶ τοξεύειν ἀγαθοί. Aelian. V. H. 1, 10. *Cellar.*

Baleares. De incolis inſularum Balearidum in Hiſpanico mari notiſſima ſunt, quae Strabo (geogr. 3, p. 168) ſcripſit: σφενδονῆται ἄριστοι λέγονται, καὶ τοῦτ᾽ ἤσκησαν, ὥς φασι, διαφερόντως, ἐξ ὅτου Φοίνικες κατέχον τὰς νήσους. Cf. Liv. 28, 37. Atque hoc ſcire ſufficit: nam hoc vnum eſt certum: cetera omnia, quae de cauſa nominis tradi ſolent, veluti a βάλλειν (Diod. Sic. 5, 17), aut e ſermone phoenicio (Strabo 14, p. 654), aut a quodam Baleo (Livian. epit. lib. 60), haec igitur omnia incerta ſunt, efficta nimio ſtudio etymologiae, quod eo veterum et recentiorum multos ſcriptores de gentium originibus tenuit.

quos adire. Vel legendum

tus, docet, quanto opere rei publicae communi-que ſalutis interſit, manus hoſtium diſtineri, ne cum tanta multitudine vno tempore confligendum ſit. Id fieri poſſe, ſi ſuas copias Aedui in fines Bellouacorum introduxerint, et eorum agros populari coeperint. His mandatis, eum ab ſe dimittit. Poſtquam omnes Belgarum copias in vnum locum coactas ad ſe venire vidit, neque iam longe abeſſe ab his, quos miſerat, exploratoribus et ab Remis cognouit; flumen Axonam, quod eſt in extremis Remorum finibus, exercitum transducere maturauit, atque ibi caſtra poſuit. Quae res et latus vnum caſtrorum ripis fluminis muniebat, et, poſt eum quae eſſent, tuta ab hoſtibus reddebat, et commeatus ab Remis reliquisque ciuitatibus vt ſine periculo ad eum portari poſſet, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi praeſidium ponit, et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum, legatum, cum ſex cohortibus relinquit: caſtra in altitudinem pedum duodecim vallo, foſſaque duodeuiginti pedum, munire iubet.

VI Ab his caſtris oppidum Remorum, nomine Bibrax, aberat milia paſſuum VIII. Id ex itinere magno impetu Belgae oppugnare coeperunt. Aegre eo die ſuſtentatum eſt. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio eſt haec. Vbi, circumiecta mul-

vidit. Hoc verbum Oudendorpius e ſuis codd. et vett. edd. reſtituit, omiſſum fortaſſe eo, quod mox *cognouit* ſequebatur.

poſt eum ſc. Caeſarem. Monuit Clarkius. Quae lectio cum eſſet paulo obſcurior, *eum* mutari coeptum eſt in *ea*, quod vulgg. edd. habent contra codd.

Gallorum — Vbi. Ex multiplici varietate lectionis Oudendorpius id, quod in textu nunc eſt, recepit. Edd. vulgg. habent: *Gall. ead. at Belg. opp. eſt. Hi, vbi — —* Iſtud *haec* aut *Hi* redundat.

multitudine hominum totis moenibus, vndique lapides in murum iaci coepti ſunt, murusque defenſoribus nudatus eſt, teſtudine facta portas ſuccedunt, murumque ſubruunt. Quod tum facile fiebat. Nam quum tanta multitudo lapides ac tela coniicerent, in muro conſiſtendi poteſtas erat nulli. Quum finem oppugnandi nox feciſſet, Iccius Remus, ſumma nobilitate et gratia inter ſuos, qui tum oppido praeerat, vnus ex iis, qui legati de pace ad Caeſarem venerant, nuncios ad eum mittit, niſi ſubſidium ſibi ſubmittatur, ſeſe diutius ſuſtinere non poſſe.

VII Eo de media nocte Caeſar, iisdem ducibus vſus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas, et Cretas ſagittarios, et funditores Baleares ſubſidio oppidanis mittit: quorum aduentu et Remis, cum ſpe defenſionis, ſtudium propugnandi acceſſit, et hoſtibus eadem de cauſſa ſpes potiundi oppidi diſceſſit. Itaque, paulliſper apud oppidum morati, agrosque Remorum depopulati, omnibus vicis aedificiisque, quos adire poterant, incenſis, ad caſtra Caeſaris omni-

Iccius. Cf. c. 3.

Numidas. Sunt leuis armaturae milites. Cf. c. 10.

Cretas. Οἱ Κρῆτες εἰσὶ τοξόται ἀγαθοί. Aelian. V. H. 1, 10. *Cellar.*

Baleares. De incolis inſularum Balearidum in Hiſpanico mari notiſſima ſunt, quae Strabo (geogr. 3, p. 168) ſcripſit: σφενδονῆται ἄριστοι λέγονται, καὶ τοῦτ᾽ ἤσκησαν, ὥς φασι, διαφερόντως, ἐξ ὅτου Φοίνικες κατέσχον τὰς νήσους. Cf. Liv. 28, 37. Atque hoc ſcire ſufficit: nam hoc vnum eſt certum; cetera omnia, quae de cauſa nominis tradi ſolent, veluti a βάλλειν (Diod. Sic. 5, 17), aut e ſermone phoenicio (Strabo 14, p. 654), aut a quodam Baleo (Livian. epit. lib. 60), haec igitur omnia incerta ſunt, efficta nimio ſtudio etymologiae, quod et veterum et recentiorum multos ſcriptores de gentium originibus tenuit.

quos adire. Vel legendum,

omnibus copiis contenderunt, et ab millibus paſſuum minus II caſtra poſuerunt, quae caſtra, vt fumo atque ignibus ſignificabatur, amplius milibus paſſuum VIII in latitudinem patebant.

VIII Caeſar primo, et propter multitudinem hoſtium, et propter eximiam opinionem virtutis, proelio ſuperſedere ſtatuit; quotidie tamen equeſtribus proeliis, quid hoſtis virtute poſſet, et quid noſtri auderent, periclitabatur. Vbi noſtros non eſſe inferiores intellexit, loco pro caſtris, ad aciem inſtruendam natura opportuno atque idoneo, (quod is collis, vbi caſtra poſita erant, paullulum ex planitie editus, tantum aduerſus in latitudinem patebat, quantum loci acies inſtructa occupare poterat, atque ex vtraque parte lateris deiectus habebat, et frontem leniter faſtigatus paullatim ad planitiem redibat) ab vtroque latere eius collis transuerſam foſſam obduxit circiter paſſuum C D, et ad extremas foſſas caſtella conſtituit, ibique tormenta collocauit, ne, quum aciem inſtruxiſſet, hoſtes, quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes ſuos circumuenire poſſent. Hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conſcripſerat, in caſtris relictis, vt, ſi qua opus eſſet, ſubſidio duci poſſent, reliquas ſex

dum, *quae*, vel *quot*, vel *quo*.

paullulum ex plan. editus, leniter accliuis.

aduerſus. An, ea parte, quae aduerſa, e regione erat?

deiectus habebat, varios veluti gradus (Abſaetze), per quos, vt per praecipitia, deſiliendum potius, quam deſcendendum erat. Vno verbo, latera non erant ſenſim aut leniter decliuia.

frontem, i. e. quoad frontem. Alii, *in frontem*, explicandi cauſa ediderunt. Frontem dicit eam partem, quae eſt e regione hominis, ſub monte ſtantis, et a lateribus diſtinguitur: niſi quis malit, eſſe cacumen.

conſcripſerat. Cf. c. 2.

ſex legiones pro caſtris in acie conſtituit. Hoſtes item ſuas copias ex caſtris eductas inſtruxerunt.

Palus erat non magna inter noſtrum atque hoſtium exercitum. Hanc ſi noſtri tranſirent, hoſtes exſpectabant: noſtri autem, ſi ab illis initium tranſeundi fieret, vt impeditos adgrederentur, parati in armis erant. Interim proelio equeſtri inter duas acies contendebatur. Vbi neutri tranſeundi initium faciunt, ſecundiore equitum proelio noſtris, Caeſar ſuos in caſtra reduxit. Hoſtes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod eſſe poſt noſtra caſtra demonſtratum eſt. Ibi vadis repertis, partem ſuarum copiarum transducere conati ſunt eo conſilio, vt, ſi poſſent, caſtellum, cui praeerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interſcinderent; ſi minus potuiſſent, agros Remorum popularentur, qui magno nobis vſui ad bellum gerendum erant, commeatuque noſtros prohiberent. VIIII

Caeſar, certior factus ab Titurio, omnem equitatum et leuis armaturae Numidas, funditores ſagittarioſque pontem transducit, atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum eſt. Hoſtes impeditos noſtri in flumine adgreſſi, magnum eorum numerum occiderunt. Per eorum corpora reliquos, audaciſſime tranſire conantes, multitudine telorum repulerunt; primos, qui tranſierant, equitatu circumuentos interfecerunt. Hoſtes, vbi et de expugnando oppido, et de flumine tranſeundo ſpem ſe fefelliſſe intellexerunt, neque noſtros in locum iniquiorem progredi pugnandi cauſſa viderunt, X

E a ... derunt,

demonſtratum eſt. Cf. cap. 5.

comm. n. prob. Vulgo contra codd. *commeatusque noſtros ſuſtinebant.*

derunt, atque ipſos res frumentaria deficere coepit; concilio conuocato conſtituerunt, optimum eſſe, domum ſuam quemque reuerti, et, quorum in fines primum Romani exercitum introduxiſſent, ad eos defendendos vndique conuenirent, vt potius in ſuis, quam in alienis finibus decertarent, et domeſticis copiis rei frumentariae vterentur. Ad eam ſententiam cum reliquis cauſſis haec quoque ratio eos deduxit, quod Diuitiacum atque Aeduos finibus Bellouacorum adpropinquâre cognouerant. His perſuaderi, vt diutius morarentur, neque ſuis auxilium ferrent, non poterat.

XI Ea re conſtituta, ſecunda vigilia magno cum ſtrepitu ac tumultu caſtris egreſſi, nullo certo ordine, neque imperio, quum ſibi quisque primum itineris locum peteret, et domum peruenire properaret, fecerunt, vt conſimilis fugae profectio videretur. Hac re ſtatim Caeſar per ſpeculatores cognita, inſidias veritus, quod, qua de cauſſa diſcederent, nondum perſpexerat, exercitum equitatumque caſtris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouiſſimum agmen moraretur, praemiſit. His Q. Pedium et L. Aurunculeium Cottam legatos praefecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus ſubſequi iuſſit. Hi, nouiſſimos adorti, et multa milia paſſuum proſecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, quum ab extremo agmine, ad

et, quorum — Leg. *vt, quorum.*

vt potius — Leg. *et pot.*

Diuit. — — *adpropinquare.* Factum erat ſuaſu et hortatu Caeſaris. vid. cap. 5.

Hi, nouiſſimos — *ponerent.* Haec periodus in vulgg. edd. in duas diſcerpta, et varie perturbata eſt. Oudendorpius e codd. reſtituit.

ab extr. agm. i. e. ii in extremo agmine.

ad quos ventum erat, conſiſterent, fortiterque impetum noſtrorum militum ſuſtinerent; priores, (quod abeſſe a periculo viderentur, neque vlla neceſſitate, neque imperio continerentur,) exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga ſibi praeſidium ponerent. Ita ſine vllo periculo tantam eorum multitudinem noſtri interfecerunt, quantum fuit diei ſpatium: ſub occaſumque ſolis ſequi deſtiterunt, ſeque in caſtra, vt erat imperatum, receperunt.

Poſtridie eius diei Caeſar, prius quam ſe hoſtes ex pauore ac fuga reciperent, in fines Sueſſionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit, et magno itinere confecto ad oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defenſoribus eſſe audiebat, propter latitudinem foſſae murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Caſtris munitis, vineas agere, quaeque ad oppugnandum vſui erant, comparare coepit. Interim omnis ex fuga Sueſſionum multitudo in oppidum proxima nocte conuenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere iacto, turribusque conſtitutis, magnitudine operum, quae neque viderant ante Galli, neque audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Caeſarem de deditione mittunt; et, petentibus Remis, vt conſeruarentur, impetrant. XII

Caeſar, obſidibus acceptis, primis ciuitatis, atque ipſius Galbae regis duobus filiis, armisque omnibus ex oppido traditis, in deditionem Sueſſiones XIII

 accepit,

praeſidium. Pauci codd. *ſubſidium.* Caeſar libentius *praeſidium* hoc ſenſu dicit. Ceterum Dio Caſſ. 39, 2, et Plutarch. in Caeſ. c. 20. hanc expeditionem pauciſſimis attigerunt.

Galbae. vid. c. 4.

accepit, exercitumque in Bellouacos ducit. Qui quum ſe ſuaque omnia in oppidum Bratuſpantium contuliſſent, atque ab eo oppido Caeſar cum exercitu circiter milia paſſuum quinque abeſſet, omnes maiores natu, ex oppido egreſſi, manus ad Caeſarem tendere, et voce ſignificare coeperunt, ſeſe in eius fidem ac poteſtatem venire, neque contra populum Romanum armis contendere. Item quum ad oppidum acceſſiſſet, caſtraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro paſſis manibus ſuo more pacem ab Romanis petierunt.

XIIII Pro his Diuitiacus (nam poſt diſceſſum Belgarum, dimiſſis Aeduorum copiis, ad eum reuerterat) facit verba: Bellouacos omni tempore in fide atque amicitia ciuitatis Aeduae fuiſſe: impulſos ab ſuis principibus, qui dicerent, Aeduos, a Caeſare in ſeruitutem redactos, omnes indignitates contumeliasque perferre, et ab Aeduis defeciſſe, et populo Romano bellum intuliſſe. Qui huius conſilii principes fuiſſent, quod intellegerent, quantam calamitatem ciuitati intuliſſent, in Britanniam profugiſſe. Petere non ſolum Bellouacos, ſed etiam pro his Aeduos, vt ſua clementia ac manſuetudine in eos vtatur. Quod ſi fecerit, Aeduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxiliis atque opibus, ſi qua bella inciderint, ſuſtentare conſuerint.

XV Caeſar honoris Diuitiaci atque Aeduorum cauſſa ſeſe eos in fidem recepturum et conſeruaturum dixit: ſed quod erat ciuitas magna inter Belgas auctoritate, atque hominum multitudine praeſtabat, DC obſides popoſcit. His traditis, omnibusque armis ex

ad eum reu. ad Caeſarem. *Suſtentare.* Aedui a Belgis auxilium petere ſolent, vt pares ſint bello gerendo.

ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambiano-rum peruenit, qui ſe ſuaque omnia ſine mora dediderunt. Eorum fines Neruii attingebant: quo-rum de natura moribusque Caeſar quum quaereret, ſic reperiebat: Nullum aditum eſſe ad eos mercato-ribus: nihil pati vini reliquarumque rerum, ad lu-xuriam pertinentium, inferri, quod iis rebus re-langueſcere animos eorum, et remitti virtutem ex-iſtimarent: eſſe homines feros magnaeque virtutis: increpitare atque incuſare reliquos Belgas, qui ſe populo Romano dedidiſſent, patriamque virtutem proieciſſent: confirmare, ſeſe neque legatos miſſu-ros, neque vllam conditionem pacis accepturos.

Quum per eorum fines triduum iter feciſſet, in-veniebat ex captiuis, Sabin flumen ab caſtris ſuis non amplius milia paſſuum decem abeſſe: trans id flumen omnis Neruios conſediſſe, aduentumque ibi Romanorum exſpectare, vna cum Atrebatibus et Veromanduis, finitimis ſuis: (nam his vtrisque perſuaſerant, vt eamdem belli fortunam experiren-tur) exſpectari etiam ab his Aduatucorum copias, atque eſſe in itinere: mulieres, quique per aetatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum con-iecisse, quo propter paludes exercitui aditus non eſſet. XVI

His rebus cognitis, exploratores centurionesque praemittit, qui locum idoneum caſtris deligant. Quumque ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis XVII

ad luxur. pertin. Haec verba ab haud paucis libris abſunt. Si omittantur, vo-luit Caeſar dicere, id quod iam Oudendorpius vidit, Ner-vios omnino nihil mercium velle extrinſecus importari.

animos eorum. Deleue-rim *eorum*, quod fieri poſſe ſenſit Oudendorp. Si ad Neruios referretur, debebat eſſe *ſuos*.

complures, Caeſarem ſecuti, vna iter facerent: quidam ex his, vt poſtea ex captiuis cognitum eſt, eorum dierum conſuetudine itineris noſtri exercitus perſpecta, nocte ad Neruios peruenerunt, atque iis demonſtrarunt, inter ſingulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, neque eſſe quidquam negotii, quum prima legio in caſtra veniſſet, reliquaeque legiones magnum ſpatium abeſſent, hanc ſub ſarcinis adoriri: qua pulſa, impedimentisque direptis, futurum, vt reliquae contra conſiſtere non auderent. Adiuuabat etiam eorum conſilium, qui rem deferebant, quod Neruii antiquitus, quum equitatu nihil poſſent, (neque enim ad hoc tempus ei rei ſtudent, ſed, quidquid poſſunt, pedeſtribus valent copiis,) quo facilius finitimorum equitatum, ſi praedandi cauſſa ad eos veniſſet, impedirent, teneris arboribus inciſis atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enatis, et rubis ſentibusque interiectis effecerant, vt inſtar muri hae ſepes munimenta praeberent; quo non modo intrari, ſed ne perſpici quidem poſſet. His rebus quum iter agminis noſtri impediretur, non omittendum ſibi conſilium Neruii exiſtimauerunt.

XVIII Loci natura erat haec, quem locum noſtri caſtris delegerant. Collis, ab ſummo aequaliter decliuis, ad flumen Sabin, quod ſupra nominauimus, verge-

eorum d. conſ. — perſpecta, cognouerant modum, quo exercitus romanus per illos dies ſolitus erat iter facere, quale agmen rom. ſolebat eſſe.

non modo intrari. Vulgo, *non modo non intrari*, contra codd. Scilicet latini ſolebant pro *non modo non* ponere *non modo*, ſequente illo *ſed ne quidem*. Res eſt tralaticia. Vid. ind. et praeter alios Erneſti Clav. Cic. in *non*.

aequaliter, ita, vt neque eminentiora neque depreſſiora loca haberet.

vergebat. Ab eo flumine pari adcliuitate collis naſcebatur, aduerſus huic et contrarius, paſſus circiter ducentos, infima apertus, ab ſuperiore parte ſilueſtris, vt non facile introrſus perſpici poſſet. Intra eas ſiluas hoſtes in occulto ſeſe continebant: in aperto loco ſecundum flumen paucae ſtationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

Caeſar, equitatu praemiſſo, ſubſequebatur om- XVIIII
nibus copiis: ſed ratio ordoque agminis aliter ſe habebat, ac Belgae ad Neruios detulerant. Nam quod ad hoſtis adpropinquabat, conſuetudine ſua Caeſar ſex legiones expeditas ducebat: poſt eas totius exercitus impedimenta collocarat: inde duae legiones, quae proxime conſcriptae erant, totum agmen claudebant, praeſidioque impedimentis erant. Equites noſtri, cum funditoribus ſagittariisque flumen transgreſſi, cum hoſtium equitatu proelium commiſerunt. Quum ſe illi identidem in ſiluas ad ſuos reciperent, ac rurſus ex ſilua in noſtros impetum facerent, neque noſtri longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant,

infima, quoad infima loca, quoad radices. Sic c. 8. *frontem faſtigatus.* Hoc *infima* Oudendorp. ex vno codice recte reſtituit: ceteri omnes ſyntaxin rariorem male mutarant in *infimus*, *infimis*, *inferius*.

apertus, nullis arboribus veſtitus.

quod ad hoſtis (i. e. hoſtes) *adprop.* Haec eſt vnius codicis, et tamen vnice vera lectio. Vulgo, *quod hoſtis adpropin.* Sed hoſtis non adpropinquabat, exſpectabat enim trans flumen aduentum Romanorum. v. c. 16. Monuerunt Vrſinus, Dauiſ. et Oudendorp.

proxime. Cf. c. 2.

porrecta ac. Delendum eſt *ac*, ſenſus autem hic: *quem ad finem* (quousque) *loca aperta* (nullis ſiluis tecta) *porrecta pertinebant* (extendebantur). Vt dicitur, *porrectus extenditur* ſeu *procurrit.*

cedentes inſequi auderent: interim legiones ſex, quae primae venerant, opere dimenſo, caſtra munire coeperunt. Vbi prima impedimenta noſtri exercitus ab his, qui in ſiluis abditi latebant, viſa ſunt, (quod tempus inter eos committendi proelii conuenerat) ita, vt intra ſiluas aciem ordinesque conſtituerant, atque ipſi ſeſe confirmauerant, ſubito omnibus copiis prouolauerunt, impetumque in noſtros equites fecerunt. His facile pulſis ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt, vt paene vno tempore et ad ſiluas, et in flumine, et iam in manibus noſtris hoſtes viderentur. Eadem autem celeritate aduerſo colle ad noſtra caſtra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX Caeſari omnia vno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat inſigne, quum ad arma concurri oporteret: ſignum tuba dandum: ab opere reuocandi milites: qui paullo longius aggeris

currit, pro, *porrectus eſt*: ſic *porrectus pertinet ad aliquem locum*, pro, *porrectus eſt vsque ad illum locum*. Varietas lectionis (*ad* pro *ac*, et *aperta loca* pro *loca aperta*) atque diſſenſus interpretum indicat, lectionem vulg. vitio laborare.

opere dimenſo, i. e. ſpatio dimenſo, in quo opus (caſtra) munire volebant. Puto eſſe id, quod vſitatius dicitur *caſtra metari*.

tempus — conuenerat. Cf. cap. 17.

confirmauerant, conſilio capiendo, pollicendo, cohortando.

in flumine. Hoc flumen transgreſſi Neruii volebant Caeſaris exercitum, in altera ripa relictum, adoriri. Hinc transgreſſi flumen erant *in manibus Romanorum*, h. e. prope Romanos, adſtantes caſtris Romanorum, *ὑπόγυιοι*.

aduerſo colle, i. e. ibi, vbi erat collis, qui e regione alterius collis erat. v. c. 18.

ſign. tuba dandum. Hoc erat ſignum ipſius conflictus inchoandi.

geris petendi cauſſa proceſſerant, arceſſendi: acies inſtruenda, milites cohortandi, ſignum dandum: quarum rerum magnam partem temporis breuitas et ſucceſſus et incurſus hoſtium impediebat. His difficultatibus duae res erant ſubſidio, ſcientia atque vſus militum, quod, ſuperioribus proeliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipſi ſibi praeſcribere, quam ab aliis doceri poterant; et quod ab opere ſingulisque legionibus ſingulos legatos Caeſar diſcedere, niſi munitis caſtris, vetuerat. Hi, propter propinquitatem et celeritatem hoſtium, nihil iam Caeſaris imperium ſpectabant, ſed per ſe, quae videbantur, adminiſtrabant.

Caeſar, neceſſariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit, et ad legionem decimam deuenit. Milites non longiore oratione cohortatus, quam vti ſuae priſtinae virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hoſtiumque impetum fortiter ſuſtinerent, quod non longius hoſtes aberant, quam quo telum adiici poſſet, proelii committendi ſignum dedit. Atque in alteram partem item cohortandi cauſſa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hoſtiumque tam paratus ad dimicandum animus, vt non modo ad inſignia accommodanda, ſed etiam ad galeas induendas, ſcutisque XXI

ſignum dandum, teſſera danda. Monuerunt Rhellicanus et Brantius.

ſucceſſus, acceſſio, adpropinquatio. Edd. recentiores male hoc verbum omiſerunt, quod per codd. ſatis tutum eſt.

incurſus, ipſe impetus, quem faciebant. Si quis tamen cum Dauiſio delere velit verba *et incurſus*, nihil deerit ad ſenſus integritatem. In gr. metaphr. tantum eſt, ἡ τῦ χρόνυ βραχύτης καὶ ἡ τῶν πολεμίων ἐπιδρομή.

galeas induendas. Etiam gr. metaphr. τὰς περικεφαλαίας

tisque tegimenta detrahenda tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere caſu deuenit, quaeque prima ſigna conſpexit, ad haec conſiſtit, ne, in quaerendis ſuis, pugnandi tempus dimitteret.

XXII Inſtructo exercitu, magis vt loci natura deiectusque collis et neceſſitas temporis, quam vt rei militaris ratio atque ordo poſtulabat, quum diuerſis locis legiones, aliae alia in parte, hoſtibus reſiſterent, ſepibusque denſiſſimis, vt ante demonſtrauimus, interiectis proſpectus impediretur: neque certa ſubſidia collocari, neque quid in quaque parte opus eſſet prouideri, neque ab vno omnia imperia adminiſtrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate fortunae quoque euentus varii ſequebantur.

XXIII Legionis nonae et decimae milites, vt in ſiniſtra parte acie conſtiterant, pilis emiſſis, curſu ac laſſitudine exanimatos vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco ſuperiore in flumen compulerunt, et tranſire conantes inſecuti gladiis magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipſi tranſire flumen non dubitauerunt; et in locum iniquum progreſſi, rurſus regreſſos ac reſiſtentes hoſtes redintegrato proelio in fugam dederunt. Item alia in parte diuerſae duae legiones, vndecima et octaua, profligatis Veroman-

roman-

κωλας ἐνδύεσθαι habet. v. ind. Ergo lectionem, *inducendas*, non probo: nam *inducere galeas* mihi videtur ſignificare, eas tegere aliqua re, obducere.

tegimenta erant e corio facta, ne formae et colores, ſcutis additi, puluere aut aeris iniuria corrumperentur. *Douiſ.* Hinc apud Cic. N. D. 2, 14, *clypeorum inuolucra.*

deiectus, decliuitas. In gr. metaphr. *τὸ τῦ ὄρυς κάταντες.*

demonſtrauimus. cap. 17.

acie. Hanc antiquam genitiui formam pro *aciei* reſtituit e codd. Oudendorpius, et Gellium N. A. 9, 14 contulit.

romanduis, quibuscum erant congreſſi, ex loco ſuperiore in ipſis fluminis ripis proeliabantur. At tum totis fere a fronte et ab ſiniſtra parte nudatis caſtris, quum in dextro cornu legio duodecima, et non magno ab ea interuallo ſeptima conſtitiſſet, omnes Neruii confertiſſimo agmine, duce Boduognato, qui ſummam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumuenire, pars ſummum locum caſtrorum petere coepit.

Eodem tempore equites noſtri leuisque armaturae pedites, qui cum iis vna fuerant, quos primo hoſtium impetu pulſos dixeram, quum ſe in caſtra reciperent, aduerſis hoſtibus occurrebant, ac rurſus aliam in partem fugam petebant: et calones, qui ab decumana porta ac ſummo iugo collis noſtros victores flumen tranſiſſe conſpexerant, praedandi cauſſa egreſſi, quum reſpexiſſent, et hoſtes in noſtris caſtris verſari vidiſſent, praecipites fugae ſeſe mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur, aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos virtutis opinio eſt ſingularis, qui auxilii cauſſa ab ciuitate miſſi ad Caeſarem venerant, quum multitudine hoſtium caſtra noſtra compleri, legiones XXIIII

At tum totis. Erat in codd. *attonitis*, in recentioribus edd. *at totis.* Inde fecit Oudendorp. *at tum totis.*

ſummum locum caſtr. Intelligit collem, ad quem caſtra erant: cf. c. 19. et ſic metaphr. gr. cepit, πρὸς τὰ ἄκρα τείνειν. Mox cap. 24. ſummum iugum collis eius dicitur, ad quem collem caſtra erant.

dixeram. c. 19.

adv. hoſt. occurr. obuiam fiebant hoſtibus, è regione venientibus per caſtra, quae hoſtes iam occupauerant.

nes premi et paene circumuentos teneri, calones, equites, funditores, Numidas, diuerſos diſſipatoſque in omnes partes fugere vidiſſent, deſperatis noſtris rebus, domum contenderunt: Romanos pulſos ſuperatoſque, caſtris impedimentiſque eorum hoſtes potitos, ciuitati renunciauerunt.

XXV Caeſar, ab decimae legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, vbi ſuos vrgueri, ſigniſque in vnum locum collatis duodecimae legionis confertos milites ſibi ipſos ad pugnam eſſe impedimento; quartae cohortis omnibus centurionibus occiſis, ſigniferoque interfecto, ſigno amiſſo, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occiſis, in his primopilo, P. Sex-

tio

diuerſos, alios alio loco.

ab dec. leg. cohort. Cf. cap. 21.

primopilo, i. e. centurione primi pili: hunc enim centurionem putant ſimpliciter dictum eſſe primum pilum. Sed cum hoc incertum ſit, (v. Geſn. theſ. L. L. in *pilus*, et Camerarius ad h. l. Caeſaris, qui ſe dubitare dicit de huius nominis forma,) malim *primi pili*, vt ſyntaxis ſit: *centurionibus vulneratis, in his primi pili* (ſc. centurione): plane vt apud Liv. 7, 41. *qui — primus centurio erat, quem nunc primi pili* (ſc. centurionem) *adpellant*. In codd. Caeſaris et *primopilo*, et *primi pili* legitur, e quo edd. recentiores *primipilo* fecerunt, quae forma ne latina quidem videtur. Gr. metaphr. plane omiſit. Sententiae interpretum de hac re, an centurio primi pili etiam dictus ſit primus pilus, primipilus, primopilus (Dionyſ. Halic. 9. p. 569 ed. Sylb.), et quae ſcriptura praeferenda ſit, cognoſci poſſunt e nota Oudendorpii ad h. l. qui iam indicauit notas Glareani atque Drakenborgii ad Liv. 2, 27. et Cortii ad Salluſt. Iugurth. c. 38. Lipſium (de milit. rom. 2, 8) eadem tractaſſe, conſtat. Equidem arbitror, ex eo, quod v. c. Laetorius dicebatur centurio primi pili, ortam eſſe hanc ellipſin, *Laetorius primi pili*: quae ellipſis deinde variandae et corrumpendae lectionis occaſionem dedit librariis. Sed

ſi

tio Baculo, fortiſſimo viro, multis grauibusque vulneribus confecto, vt iam ſe ſuſtinere non poſſet; reliquos eſſe tardiores; et nonnullos ab nouiſſimis deſertos proelio excedere, ac tela vitare; hoſtes neque a fronte ex inferiore loco ſubeuntes intermittere, et ab vtroque latere inſtare; et rem eſſe in anguſto vidit, neque vllum eſſe ſubſidium, quod ſubmitti poſſet: ſcuto ab nouiſſimis vni militi detracto, quod ipſe eo ſine ſcuto venerat, in primam aciem proceſſit, centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, ſigna inferre et manipulos laxare iuſſit, quo facilius gladiis vti poſſent. Cuius aduentu ſpe illata militibus, ac redintegrato animo, quum pro ſe quisque, in conſpectu imperatoris, et iam in extremis ſuis rebus, operam nauare cuperet, paullum hoſtium impetus tardatus eſt.

Caeſar, quum ſeptimam legionem, quae iuxta conſtiterat, item vrgueri ab hoſte vidiſſet, tribunos militum monuit, vt paullatim ſeſe legiones coniungerent, et conuerſa ſigna in hoſtes inferrent. Quo facto, quum alius alii ſubſidium ferrent, neque timerent, ne auerſi ab hoſte circumuenirentur, audacius reſiſtere ac fortius pugnare coeperunt. Interim milites legionum duarum, quae in nouiſſimo XXVI

ſi quem mouet inſcriptio, ab Vrſino ad h. l. verbo indicata, et a Geſnero in theſ. L. L. illata, vt defendat *primus pilus*, pro, centurio primi pili, non magnopere repugnabo. Cf. ad 5, 30.

deſertos ſc. ducibus, qui non amplius habebant duces, a quibus pugnare iuberentur et cogerentur. In vno cod. eſt *deſerto*, quaſi *deſerto proelio* iungendum ſit, ſenſu ſatis commodo; ſed non puto neceſſariam eſſe mutationem lectionis, quam omnes alii codd. exhibent.

laxare, ſic per interualla collocare, ne nimis conferti ſtent: ita enim ſteterant, vt paulo ante dictum eſt.

ſimo agmine praeſidio impedimentis fuerant, proelio nunciato, curſu incitato, in ſummo colle ab hoſtibus conſpiciebantur. Et T. Labienus, caſtris hoſtium potitus, et ex loco ſuperiore, quae res in noſtris caſtris gererentur, conſpicatus, decimam legionem ſubſidio noſtris miſit. Qui quum ex equitum et calonum fuga, quo in loco res eſſet, quantoque in periculo et caſtra, et legiones, et imperator verſaretur, cognouiſſent: nihil ad celeritatem ſibi reliqui fecerunt.

XXVII Horum aduentu tanta rerum commutatio eſt facta, vt noſtri, etiam qui vulneribus confecti procubuiſſent, ſcutis innixi, proelium redintegrarent; tum calones, perterritos hoſtes conſpicati, etiam inermes armatis occurrerent; equites vero, vt turpitudinem fugae virtute delerent, omnibus in locis pugnae ſe legionariis militibus praeferrent. At hoſtes, etiam in extrema ſpe ſalutis, tantam virtutem praeſtiterunt, vt, quum primi eorum cecidiſſent, proximi iacentibus inſiſterent, atque ex eorum corporibus pugnarent; his deiectis, et coaceruatis cadaveribus, qui ſupereſſent, vt ex tumulo, tela in noſtros coniicerent, et pila intercepta remitterent: vt non nequidquam, tantae virtutis homines iudicari deberet auſos eſſe tranſire latiſſimum flumen, adſcendere altiſſimas ripas, ſubire iniquiſſimum locum: quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII Hoc proelio facto, et prope ad internecionem gente ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos vna cum pueris mulieribusque in aeſtuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nunciata, quum

ad internecionem. Plutarchus in Caeſ. 20 non niſi quingentos euaſiſſe refert.

dixeramus. vid. cap. 16. Aeſtuarium dicitur, cum oceanus, ſe effundens in oſtia flumi-

quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium, qui ſupererant, conſenſu legatos ad Caeſarem miſerunt, ſeque ei dediderunt, et in commemoranda ciuitatis calamitate ex DC ad III ſenatores, ex hominum milibus LX vix ad D, qui arma ferre poſſent, ſeſe redactos eſſe dixerunt. Quos Caeſar, vt in miſeros ac ſupplices vſus miſericordia videretur, diligentiſſime conſeruauit, ſuisque finibus atque oppidis vti iuſſit, et finitimis imperauit, vt ab iniuria et maleficio ſe ſuosque prohiberent.

XXVIIII Aduatuci, de quibus ſupra ſcripſimus, quum omnibus copiis auxilio Neruiis venirent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reuerterunt; cunctis oppidis caſtellisque deſertis, ſua omnia in vnum oppidum, egregie natura munitum, contulerunt. Quod quum ex omnibus in circuitu partibus altiſſimas rupes deſpectusque haberet, vna ex parte leniter accliuis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum, relinquebatur: quem locum duplici altiſſimo muro munierant; tum magni ponderis ſaxa et praeacutas trabes in muro collocarant. Ipſi erant ex Cimbris Teutonisque prognati; qui, quum iter

in

fluminis, lacum efficit, qui eosdem cum oceano patitur aeſtus (i. e. fluxum et refluxum). Haec ſunt verba Caſauboni ad Strabon. 4. p. 190. quibuscum Plinianus locus (epiſt. 9, 33) conferri poteſt, et Taciti Annal. 2, 8. Verbum et infra 3, 9 occurrit.

ex DC ad III ſen. Cellarius CD edidit, quia numerus ſexcentorum nimius eſt, et Plutarch. in Caeſ. c. 20 tradit, e quadringentis ſenatoribus tres eſſe ſeruatos. Sed illum alterum numerum non modo codd. Caeſaris, ſed et metaphr. gr. et Iul. Celſus, et epitomator Liuii (lib. 104) ſeruant. Non tanti eſt, his immorari, nec licet aliquid mutare, quia nobis nimium videtur.

ſupra. cap. 16.

in prouinciam noſtram atque Italiam facerent, iis impedimentis, quae ſecum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depoſitis, cuſtodiae ex ſuis ac praeſidio ſex milia hominum vna reliquerunt. Hi, poſt eorum obitum, multos annos a finitimis exagitati, quum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent, conſenſu eorum omnium pace facta, hunc ſibi domicilio locum delegerunt.

XXX Ac primo aduentu exercitus noſtri crebras ex oppido excurſiones faciebant, paruulisque proeliis cum noſtris contendebant: poſtea vallo pedum XII, in circuitu XV milium, crebrisque caſtellis circummuniti, oppido ſeſe continebant. Vbi, vineis actis, aggere exſtructo, turrim procul conſtitui viderunt, primum irridere ex muro atque increpitare vocibus, quo tanta machinatio ab tanto ſpatio inſtitueretur? quibusnam manibus, aut quibus viribus, praeſertim homines tantulae ſtaturae, (nam plerumque hominibus Gallis prae magnitudine corporum ſuorum breuitas noſtra contemtui eſt) tanti oneris turrim in muros ſeſe collocare confiderent?

XXXI Vbi vero moueri, et adpropinquare moenibus viderunt, noua atque inuſitata ſpecie commoti, legatos ad Caeſarem de pace miſerunt, qui, ad hunc modum locuti: non ſe exiſtimare, Romanos ſine ope diuina bellum gerere, qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate promouere [et ex propinquitate pugnare] poſſent: ſe ſuaque omnia eorum

vna. Quid hoc ſibi hoc loco vult? Abeſt a cod. Vrſini et metaphr. gr.

poſt eorum obitum, Cimbris Teutonisque a Mario victis.

vallo pedum XII ſc. in altitudinem. Addidit hoc metaphr. gr. Cf. 2, 5.

et ex prop. pugn. Haec a multis codd. abſunt, teſte Oudendorpio.

eorum poteſtati permittere, dixerunt. Vnum petere ac deprecari: ſi forte, pro ſua clementia ac manſuetudine, quam ipſi ab aliis audirent, ſtatuiſſet, Aduatucos eſſe conſeruandos, ne ſe armis deſpoliaret: ſibi omnes fere finitimos eſſe inimicos, ac ſuae virtuti inuidere; a quibus ſe defendere, traditis armis, non poſſent. Sibi praeſtare, ſi in eum caſum deducerentur, quamuis fortunam a populo Romano pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari conſueſſent.

XXXII Ad haec Caeſar reſpondit: Se magis conſuetudine ſua, quam merito eorum, ciuitatem conſeruaturum, ſi, priusquam aries murum attigiſſet, ſe dedidiſſent: ſed deditionis nullam eſſe conditionem, niſi armis traditis: ſe id, quod in Neruiis feciſſet, facturum, finitimisque imperaturum, ne quam dedititiis populi Romani iniuriam inferrent. Re nunciata ad ſuos, quae imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in foſſam, quae erat ante oppidum, iacta, ſic vt prope ſummam muri aggerisque altitudinem aceruí armorum adaequarent; et tamen circiter parte tertia, vt poſtea perſpectum eſt, celata atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace ſunt vſi.

XXXIII Sub veſperum Caeſar portas claudi, militesque ex oppido exire iuſſit, ne quam noctu oppidani ab militibus iniuriam acciperent. Illi, ante inito, vt intellectum eſt, conſilio, quod deditione facta noſtros praeſidia deducturos, aut denique indiligentius ſeruaturos crediderant, partim cum his, quae reti-

deducturos. E plerisque codd. leg. *non inducturos*, quod et Manutio viſum eſt. *denique*, i. e. in ſumma, vno verbo. Cf. ind. et Geſneri Theſ. L. L. *ſeruaturos*, obſeruaturos, cuſtodituros.

retinuerant et celauerant, armis, partim ſcutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quae ſubito, vt temporis exiguitas poſtulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia, qua minime arduus ad noſtras munitiones adſcenſus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, vt ante Caeſar imperarat, ignibus ſignificatione facta, ex proximis caſtellis eo concurſum eſt, pugnatumque ab hoſtibus ita acriter, vt a viris fortibus, in extrema ſpe ſalutis, iniquo loco, contra eos, qui ex vallo turribusque tela iacerent, pugnari debuit, quum in vna virtute omnis ſpes ſalutis conſiſteret. Occiſis ad hominum milibus quatuor, reliqui in oppidum reiecti ſunt. Poſtridie eius diei, refractis portis, quum iam defenderet nemo, atque intromiſſis militibus noſtris, ſectionem eius oppidi vniuerſam Caeſar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus eſt milium LIII.

XXXIIII Eodem tempore a P. Craſſo, quem cum legione vna miſerat ad Venetos, Vnellos, Oſiſmios, Curioſolitas, Seſuuios, Aulercos, Rhedones, quae ſunt

ſectionem — vendidit. Conſtat, ſectionem eſſe ritum bona publice vendendi, ſed ita, vt ſingulatim diſtrahantur auctionis ritu: nam *ſecare bona* eſt in hac re idem, quod diſtrahere. Ergo Caeſar vniuerſam huius oppidi praedam, cuius potiſſima pars fuerunt ipſi captiui, vendidit aliquot redemtoribus, qui dici poſſunt entrepreneurs, vt hi illam praedam diſtraherent vendendo ſ. auctione: hoc enim eſt, vendere ſectionem, ſcilicet vendere alicui res, vt eas deinde auctione diſtrahat. Dio Caſſ. 39, 4 de hac ipſa re, *οὐδεὶς συγγνώμης ἔτυχεν, ἀλλὰ πάντες ἐπράθησαν*. Vt autem Caeſar dixit, *ſectionem oppidi vendere*, ſic Cic. de Inu. 1, 45, *ſectio praedae venit*, vbi vid. Erneſt. in Clav. Cic.

his, qui emerant. Hi ſunt, opinor, illi redemtores.

Seſuuios. Ciacconius, Vſſinus

ſunt maritimae ciuitates, Oceanumque attingunt, certior factus eſt, omnes eas ciuitates in ditionem poteſtatemque populi Romani eſſe redactas.

XXXV His rebus geſtis omni Gallia pacata, tanta huius belli ad barbaros opinio perlata eſt, vti ab his nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Caeſarem, quae ſe obſides daturas, imperata facturas, pollicerentur: quas legationes Caeſar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima aeſtate ad ſe reuerti iuſſit. Ipſe in Carnutes, Andes, Turoneſque, quae ciuitates propinquae his locis erant, vbi bellum geſſerat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus eſt, ob easque res, ex litteris Caeſaris, dies XV ſupplicatio decreta eſt, quod ante id tempus accidit nulli.

ſinus et Voſſius *Lexuuios* aut *Lexouios* ſcribendum putant, quia Seſuuii nuſpiam, Lexovii vero alibi (3, 9. 17. 29) vna cum his gentibus commemorantur, quibuscum h. l. coniuncti ſunt. Idem placuit Rittero in hiſt. Gall. p. 72. Cf. dicta ad 5, 53. de ciuitatibus Armoricis. Cf. etiam 3, 7.

ſupplicatio. Plutarch. in Caeſ. cap. 21. Ἡ σύγκλητος πεντεκαίδεκα ἡμέρας ἐψηφίσατο θύειν τοῖς θεοῖς, καὶ σχολάζειν ἑορτάζοντας. Conf. ind. De re, et πολιτείᾳ, quae Caeſari hunc honorem exhibuit, omnino conſulendus eſt Cic. de prov. conſ. c. 16. 11. 12. vbi hae res Caeſaris magnifice collaudantur.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO GALLICO

Liber Tertius.

Ser. Galba, legatus Caeſaris, gentes quasdam ſub Alpibus, Allobroges verſus ſitas, ſubegit: rebellantes et caſtra legionis obſidentes, eruptione facta, proſtrauit. 1 — 7. Eodem tempore Armorici, h. e. Veneti cum finitimis, legatis retentis, rebellant, quos Caeſar nauali bello domuit, 7 — 17, Titurio Sabino interea vincente Vnellos, 17 — 20, Craſſo Aquitanos: 20 — 28. Morinos Menapiosque, quoad anni tempeſtas permiſit, Caeſar adfligit: dein ſuos in hiberna reducit.

Quum in Italiam proficiſceretur Caeſar, Seruium Galbam cum legione duodecima et parte equitatus in Nantuates, Veragros, Sedunosque miſit, qui ab finibus Allobrogum, et lacu Lemanno, et flumine Rhodano, ad ſummas Alpes pertinent. Cauſſa mittendi fuit, quod iter per Alpis, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire conſuerant, patefieri volebat. Huic permiſit, ſi opus eſſe arbitraretur, vti in eis locis legionem hiemandi cauſſa collocaret. Galba, ſecundis aliquot proeliis factis, caſtelliſque compluribus eorum expugnatis, miſſis ad eum vndique legatis, obſidibusque datis, et pace facta, conſtituit, cohortis duas in Nantuatibus collocare, et ipſe cum reliquis eius legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui adpellatur Octodurus, hiemare: qui vicus,

cus, poſitus in valle, non magna adiecta planicie, altiſſimis montibus vndique continetur. Quum hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partem eius vici Gallis conceſſit, alteram, vacuam ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum attribuit. Eum locum vallo foſſaque muniuit.

Quum dies hibernorum complures tranſiſſent, II frumentumque eo comportari iuſſiſſet, ſubito per exploratores certior factus eſt, ex ea parte vici, quam Gallis conceſſerat, omnes noctu diſceſſiſſe, montesque, qui impenderent, a maxima multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de cauſſis acciderat, vt ſubito Galli belli renouandi legionisque opprimendae conſilium caperent: primum, quod legionem, neque eam pleniſſimam, detractis cohortibus duabus, et compluribus ſingillatim, qui commeatus petendi cauſſa miſſi erant, abſentibus, propter paucitatem deſpiciebant: tum etiam, quod propter iniquitatem loci, quum ipſi ex montibus in vallem decurrerent et tela coniicerent, ne primum quidem poſſe impetum ſuum ſuſtineri exiſtimabant. Accedebat, quod ſuos ab ſe liberos abſtractos obſidum nomine dolebant: et Romanos non ſolum itinerum cauſſa, ſed etiam perpetuae poſſeſſionis, culmina Alpium occupare conari, et ea loca finitimae prouinciae adiungere, ſibi perſuaſum habebant.

F 4 His

ad hiemandum. Verba haec huc transtulerunt Ciacconius et Hotomannus; nam in MSS. et edd. vett. inepte poſita erant ante verbum *conceſſit*. Quaedam edd. recentt. vt et metaphr. gr. omnino omiſerunt.

ſingillatim, ſingulorum militum, qui ſinguli diſceſſerant.

Accedebat — dolebant. Cauſam hanc, eamque haud dubie grauiſſimam, prae ceteris vrget Iul. Celſ. p. 54.

III His nunciis acceptis, Galba, quum neque opus hibernorum munitionesque plene eſſent perfectae, neque de frumento reliquoque commeatu ſatis eſſet prouiſum, quod, deditione facta obſidibusque acceptis, nihil de bello timendum exiſtimauerat, conſilio celeriter conuocato, ſententias exquirere coepit. Quo in conſilio, quum tantum repentini periculi praeter opinionem accidiſſet, ac iam omnia fere ſuperiora loca multitudine armatorum completa conſpicerentur, neque ſubſidio veniri, neque commeatus ſupportari interclusis itineribus poſſent, prope iam deſperata ſalute, nonnullae huiusmodi ſententiae dicebantur, vt, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eo perueniſſent, ad ſalutem contenderent. Maiori tamen parti placuit, hoc reſeruato ad extremum conſilio, interim rei euentum experiri, et caſtra defendere.

IIII Breui ſpatio interiecto, vix vt his rebus, quas conſtituiſſent, collocandis atque adminiſtrandis tempus daretur, hoſtes ex omnibus partibus, ſigno dato, decurrere, lapides gaeſaque in vallum coniicere: noſtri primo integris viribus fortiter repugnare,

opus hibern. exaedificatio tabernarum.

collocandis, inſtituendis, diſponendis. In graec. metaphr. eſt διατάσσειν.

gaeſa. Si, quidquid apud veteres ſcriptores et in gloſſariis reperitur, coniungamus, efficitur, gaeſa fuiſſe iacula, quibus vſi ſint milites leuis armaturae, inprimis inter barbaras gentes. Suidas in Γαῖσα et Γερσὰ fuiſſe dicit κοντὸς, et μακρόθεν κεντοῦντας, et οἷον δόρατα. v. Heſych. in Γαισὸς, vbi interpretes multos ſcriptores commemorarunt. Add. Drakenborch. ad Sil. Ital. 1, 629. Ceterum vt h. l. *ſaxa et gaeſa*, ſic apud Oroſium 6, 8, vbi haec ipſa narrat, *ſaxa et tela* coniunguntur.

gnare, neque vllum fruſtra telum ex loco ſuperiore mittere: vt quaeque pars caſtrorum nudata defenſoribus premi videbatur, eo occurrere, et auxilium ferre: ſed hoc ſuperari, quod diuturnitate pugnae hoſtes defeſſi proelio excedebant, alii integris viribus ſuccedebant: quarum rerum a noſtris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defeſſo ex pugna excedendi, ſed ne ſaucio quidem eius loci, vbi conſtiterat, relinquendi ac ſui recipiendi facultas dabatur.

V Quum iam amplius horis ſex continenter pugnaretur, ac non ſolum vires, ſed etiam tela noſtris deficerent, atque hoſtes acrius inſtarent, languidioribusque noſtris vallum ſcindere et foſſas complere coepiſſent, resque eſſet iam ad extremum perducta caſum: P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Neruico proelio compluribus confectum vulneribus diximus, et item C. Voluſenus, tribunus militum, vir et conſilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt, atque vnam eſſe ſpem ſalutis docent, ſi, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. Itaque, conuocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulliſper intermitterent proelium, ac tantummodo tela miſſa exciperent, ſeque ex labore reficerent: poſt dato ſigno ex caſtris erumperent, atque omnem ſpem ſalutis in virtute ponerent.

VI Quod iuſſi ſunt, faciunt, ac ſubito omnibus portis eruptione facta, neque cognoſcendi, quid

 fieret,

ex loco ſuperiore, e vallo. Non poteſt mons intelligi: nam non Romani, ſed Galli veniebant e monte. cf. c. 2. Monuit Voſſius, probauit Cellarius et Clarkius.

diximus. vid. 2, 25. Rem hoc capite deſcriptam attigit Dio Caſſ. 39, 5.

fieret, neque ſui colligendi hoſtibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna, eos, qui in ſpem potiundorum caſtrorum venerant, vndique circumuentos interficiunt, et ex hominum milibus amplius triginta, quem numerum barbarorum ad caſtra veniſſe conſtabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam coniiciunt, ac ne in locis quidem ſuperioribus conſiſtere patiuntur. Sic omnium hoſtium copiis fuſis, armisque exutis, ſe in caſtra munitionesque ſuas recipiunt. Quo proelio facto, quod ſaepius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio ſe in hiberna conſilio veniſſe meminerat, aliis occurriſſe rebus viderat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus, poſtero die omnibus eius vici aedificiis incenſis, in prouinciam reuerti contendit: ac nullo hoſte prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuatis, inde in Allobrogas perduxit, ibique hiemauit.

VII His rebus geſtis, quum omnibus de cauſſis Caeſar pacatam Galliam exiſtimaret, ſuperatis Belgis, expulſis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus eſſet, quod eas quoque nationes adire, et regiones cognoſcere volebat, ſubitum bellum in Gallia coortum eſt. Eius belli haec fuit cauſſa. P. Craſſus adoleſcens cum legione ſeptima proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunosque militum complures in finitimas ciuitates frumenti commeatusque petendi cauſſa dimiſit: quo in numero erat T. Terraſidius,

occurriſſe, in eas caſu incidiſſe.

P. Craſſus. Cf. 2, 34.

dimiſit, non vt vi vterentur, ſed legatorum nomine, qui ſibi hoc tribui rogarent. cf. c. 9 et 16.

raſidius, miſſus in Eſubios, M. Trebius Gallus in Curioſolitas, Q. Velanius cum T. Silio in Venetos.

Huius ciuitatis eſt longe ampliſſima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum, quod et naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare conſuerunt, et ſcientia atque vſu nauticarum rerum reliquos antecedunt, et in magno impetu maris atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipſi, omnes fere, qui eo mari vti conſuerunt, habent vectigales. Ab iis fit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos ſuos ſe obſides, quos Craſſo dediſſent, recuperaturos exiſtimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, (vt ſunt Gallorum ſubita et repentina conſilia) eadem de cauſſa Trebium Terraſidiumque retinent: et celeriter miſſis legatis, per ſuos principes inter ſe coniurant, nihil niſi communi conſilio acturos, eumdem- VIII

Eſubios. Hoc in magna lectionis varietate (*Eaſubios, Euſebios, Eſubios, Subios*) Oudendorpius recepit. Sed cum Eſubios nemo commemoret, et gr. metaphr. h. l. nominet *Vnellos*, probo hos, qui *Vnellos* ſcribi volunt, praeſertim cum etiam 2, 34, et 7, 75 nominentur. De Venetis v. Ritteri hiſt. Gall. p. 70.

impetu. Perplacet Lipſii coniectura, *ambitu*, vt adeo intelligatur magnus et apertus ambitus maris. Nam ſi vel maxime *in magno impetu maris* ſignificet, *in impetuoſo mari*, vt Oudendorpius explicauit: tamen non video, cur Veneti vectigales habuerint alios *in impetuoſo mari*, cum impetus maris et vectigalium exactio mihi quidem nullo nexu coniuncta videantur, aut vllo modo ad ſe relata.

aperto, late patenti. cf. cap. 9, vbi concluſum mare (mediterraneum, quo Romani vtebantur) et apertiſſimus Oceanus, quem Veneti accolebant, opponuntur.

exiſtimabant. Conſentit Dio Caſſ. 39, 40. et adſignat hoc bellum anno P. V. C. 698, Marcellino et Philippo Coſſ.

demque omnis fortunae exitum eſſe laturos: reliquasque ciuitates ſollicitant, vt in ea libertate, quam a maioribus acceperant, permanere, quam Romanorum ſeruitutem perferre mallent. Omni ora maritima celeriter ad ſuam ſententiam perducta, communem legationem ad P. Craſſum mittunt, ſi velit ſuos recipere, obſides ſibi remittat.

VIIII Quibus de rebus Caeſar ab Craſſo certior factus, quod ipſe aberat longius, naues interim longas aedificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia inſtitui, nautas gubernatoresque comparari iubet. His rebus celeriter adminiſtratis, ipſe, quum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquaeque item ciuitates, cognito Caeſaris aduentu, ſimul quod, quantum in ſe facinus admiſiſſent, intellegebant, (legatos, quod nomen ad omnes nationes ſanctum inuiolatumque ſemper fuiſſet, retentos ab ſe et in vincula coniectos,) pro magnitudine periculi bellum parare, et maxime ea, quae ad vſum nauium pertinent, prouidere inſtituunt; hoc maiore ſpe, quod multum natura loci confidebant. Pedeſtria eſſe itinera conciſa aeſtuariis, nauigationem impeditam propter inſcientiam locorum paucitatemque portuum ſciebant: neque noſtros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud ſe morari poſſe, confidebant: ac iam, vt omnia

acceperant. Imo, *acceperint*, vt Ciacconius monuit.

mallent. Leg. *malint*, e cod. Oxon.

quantum — admiſ. quantum ſibi nocuiſſent.

aeſtuariis. cf. 2, 28. *conciſa*, hic illic interrupta.

inſcientiam. Vulgo, *inſcitiam*. Sed inſcitia potius dicitur tum, cum quis ignorat, quae ſunt venuſtatis, humanitatis, ſolertiae, ingenii, vt *inſcitus* et *inſcite* vſurpantur.

omnia contra opinionem acciderent, tamen ſe plurimum nauibus poſſe: Romanos neque vllam facultatem habere nauium, neque eorum locorum, vbi bellum geſturi eſſent, vada, portus, inſulasque noniſſe: ac longe aliam eſſe nauigationem in concluſo mari, atque in vaſtiſſimo atque apertiſſimo Oceano, perſpiciebant. His initis conſiliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant, naves in Venetiam, vbi Caeſarem primum bellum geſturum conſtabat, quam plurimas poſſunt, cogunt. Socios ſibi ad id bellum Oſiſmios, Lexouios, Nannetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintes, Menapios adſciſcunt: auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones poſita eſt, arceſſunt.

Erant hae difficultates belli gerendi, quas ſupra oſtendimus; ſed multa Caeſarem tamen ad id bellum incitabant: iniuriae retentorum equitum Romanorum; rebellio facta poſt deditionem; defectio datis obſidibus; tot ciuitatum coniuratio; in primis, ne hac parte neglecta, reliquae nationes idem ſibi licere arbitrarentur. Itaque quum intellegeret, omnes fere Gallos nouis rebus ſtudere, et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati ſtudere, et conditionem ſeruitutis odiſſe, prius quam plures ciuitates X

Ambiliatos. Sic codd. plerique, quos Oudendorp. ſecutus eſt. Alii, vel *Ambiani*, vel *Ambialites*, *Ambialiates*. Apud Oroſ. 6, 8. ſunt *Ambiuariti*. Et ſunt plures varietates. Nihil in his certum eſt.

Diablintes Valeſius ſcribendum docuit, non, *Diablintres*, vt apud Oroſium l. l. legitur. *Cellar.*

auxilia. Non puto differre a ſociis, quos modo dixerat, ſed orationem variari.

iniuriae, quae factae erant equitibus eo, quod, cum eſſent legati, tamen retenti erant.

tes conſpirarent, partiendum ſibi ac latius diſtribuendum exercitum putauit.

XI Itaque T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi Rheno flumini ſunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Remos reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat, Germanosque, qui auxilio a Belgis arceſſiti dicebantur, ſi per vim nauibus flumen tranſire conentur, prohibeat. P. Craſſum cum cohortibus legionariis duodecim, et magno numero equitatus, in Aquitaniam proficiſci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantae nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curioſolitas, Lexouiosque mittit, qui eam manum diſtinendam curet. D. Brutum adoleſcentem claſſi Gallicisque nauibus, quas ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regionibus conuenire iuſſerat, praeficit, et, quum primum poſſit, in Venetos proficiſci iubet. Ipſe eo pedeſtribus copiis contendit.

XII Erant eiusmodi fere ſitus oppidorum, vt, poſita in extremis lingulis promontoriisque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto ſe aeſtus incitauiſſet, quod bis accidit ſemper horarum XII ſpatio, neque nauibus, quod, rurſus minuente aeſtu, naues in vadis adflictarentur. Ita vtraque re oppidorum oppugnatio impediebatur; ac ſi quando magnitudine operis forte ſuperati, extruſo mari aggere

in Galliam proprie dictam, ſiue Celticam. *Rhellican.* et *Cellar.*

lingulis. Alii, *linguis.* Sed idem eſt: nam pars continentis, porrecta in mare, lingua et lingula dicitur.

aeſtus. v. ind.

operis, (aggeris et molium) *ſuperati* (abſoluti, ad finem perducti ab obſidentibus).

extruſo, ſubmoto, ac veluti repulſo. Sic bene explicauit Oudendorp.

aggere ac molibus, atque his ferme oppidi moenibus adaequatis, ſuis fortunis deſperare coeperant, magno numero nauium adpulſo, cuius rei ſummam facultatem habebant, ſua deportabant omnia, ſeque in proxima oppida recipiebant. Ibi ſe rurſus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Haec eo facilius magnam partem aeſtatis faciebant, quod noſtrae naues tempeſtatibus detinebantur, ſummaque erat vaſto atque aperto mari, magnis aeſtibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas nauigandi.

Namque ipſorum naues ad hunc modum factae armataeque erant. Carinae aliquanto planiores, quam noſtrarum nauium, quo facilius vada ac deceſſum aeſtus excipere poſſent: prorae admodum erectae, atque item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempeſtatumque adcommodatae: naues totae factae ex robore, ad quamuis vim et contumeliam perferendam: tranſtra pedalibus in latitudinem trabibus confixa clauis ferreis, digiti pollicis craſſitudine: ancorae, pro funibus, ferreis catenis reuinctae: pelles pro velis, alutaeque tenuiter confectae: hae ſiue propter lini inopiam atque eius vſus inſcien- XIII

excipere vada, ferre incommoda, a vadis metuenda, iis ferendis parem eſſe, aduerſus ea durare. Modus loquendi eſt ex eo, quod murus vel ſcutum dicitur *excipere impetum, ictum*. Ergo etiam nauis excipit deceſſum aeſtus, cum durat, etiamſi eſt in ſicco et arenis deſtituta, cum ferre poteſt hoc incommodum. Bene expreſſit metaphr. gr. *ὑπο*φέρειν. Idem eſt, quod hoc capite extremo legitur, *in vadis tutius conſiſtere, et ab aeſtu derelictas nihil ſaxa et cautes timere*.

hae. Hoc verbum, etſi Oudendorpius in multis codd. reperit, et ſic explicauit, *hoc quidem fiebat*, tamen puto delendum, natum fortaſſe ex vltima verbi praegreſſi ſyllaba.

ſcientiam, ſiue eo, quod eſt magis veriſimile, quod tantas tempeſtates Oceani tantosque impetus ventorum ſuſtineri, ac tanta onera nauium regi velis non ſatis commode, arbitrabantur. Cum his nauibus noſtrae claſſi eiusmodi congreſſus erat, vt vna celeritate et pulſu remorum praeſtaret, reliqua, pro loci natura, pro vi tempeſtatum, illis eſſent aptiora et adcommodatiora: neque enim his noſtrae roſtro nocere poterant; tanta in eis erat firmitudo: neque propter altitudinem facile telum adiiciebatur, et eadem de cauſſa minus commode ſcopulis continebantur. Accedebat, vt, quum ſaeuire ventus coepiſſet et ſe vento dediſſent, et tempeſtatem ferrent facilius, et in vadis conſiſterent tutius, et, ab aeſtu derelictae, nihil ſaxa et cautes timerent: quarum rerum omnium noſtris nauibus caſus erant extimeſcendi.

XIIII Compluribus expugnatis oppidis, Caeſar, vbi intellexit, fruſtra tantum laborem ſumi, neque hoſtium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri poſſe, ſtatuit exſpectandam claſſem. Quae vbi conuenit, ac primum ab hoſtibus viſa eſt: circiter CCXX naues eorum paratiſſimae, atque omni genere armorum ornatiſſimae, profectae ex portu noſtris aduerſae conſtiterunt: neque ſatis Bruto, qui

ſcopulis. Nihil ad rem faciunt ſcopuli. Ergo veriſſima eſt ſententia Hotomanni, qui *copulis* legi voluit. Copulas autem interpretatur manus ferreas, ſeu harpagones, h. e. aſſeres, vnco ferreo praefixos, qui nauibus iniecti eas veluti manu prehenſas tenebant. Poſſunt tirones legere Liv. 30, 10. Flor. 2, 2, 9. Probarunt Dauiſ. et Oudendorp. hanc coniecturam, etiamſi *copula* nullo alio loco hac ſignificatione dicatur. Laboratum eſſe in ſenſu loci, etiam inde cognoſcitur, quia recentiores *incommode* pro *commode* vulgare coeperant.

qui claſſi praeerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibus ſingulae naues erant attributae, conſtabat, quid agerent, aut quam rationem pugnae inſiſterent. Roſtro enim noceri non poſſe cognouerant; turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris nauibus ſuperabat, vt neque ex inferiore loco ſatis commode tela adiici poſſent, et miſſa ab Gallis grauius acciderent. Vna erat magno vſui res praeparata a noſtris, falces praeacutae, inſertae adfixaeque longuriis, non abſimili forma muralium falcium. His quum funes, qui antemnas ad malos deſtinabant, comprehenſi adductique erant, nauigio remis incitato praerumpebantur. Quibus abſciſſis, antemnae neceſſario concidebant, vt, quum omnis Gallicis nauibus ſpes in velis armamentisque conſiſteret, his ereptis, omnis vſus nauium vno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen poſitum in virtute, qua noſtri milites facile ſuperabant, atque eo magis, quod in conſpectu Caeſaris atque omnis exercitus res gerebatur, vt nullum paullo fortius factum latere poſſet: omnes enim colles ac loca ſuperiora, vnde erat propinquus deſpectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV Disiectis, vt diximus, antemnis, quum ſingulas

vt neque — — acciderent. Non poenitebit, contuliſſe Liv. 30, 10. *Romanae naues altitudine aliquantum ſuperabant Punicas: ex roſtratis Poeni vana pleraque, vtpote ſupino iactu, tela in ſuperiorem locum mittebant; grauior ac pondere ipſo libratior ſuperne e romanis ictus erat.*

falcium. vid. ind.

deſtinabant, adligabant, adfigebant. v. ind. Vulgo male, *diſtinebant.*

Disiectis. Res ipſa neceſſariam facit aliam lectionem, *deiectis*, quam vt ex ingenio propoſuit Vrſinus, quia Caeſar c. 14 antemnas concidiſſe dixerat, ita in quibusdam codd. Oudendorpius

las binae ac ternae naues circumſteterant, milites ſumma vi tranſcendere in hoſtium naues contendebant. Quod poſtquam barbari fieri animaduerterunt, expugnatis compluribus nauibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga ſalutem petere contenderunt: ac iam conuerſis in eam partem nauibus, quo ventus ferebat, tanta ſubito malacia ac tranquillitas exſtitit, vt ſe ex loco mouere non poſſent. Quae quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna: nam ſingulas noſtri conſectati expugnauerunt, vt perpaucae ex omni numero, noctis interuentu, ad terram peruenerint, quum ab hora fere quarta vsque ad ſolis occaſum pugnaretur.

XVI Quo proelio bellum Venetorum totiusque orae maritimae confectum eſt. Nam quum omnis iuventus, omnes etiam grauioris aetatis, in quibus aliquid conſilii aut dignitatis fuit, eo conuenerant; tum, nauium quod vbique fuerat, in vnum locum coegerant: quibus amiſſis, reliqui, neque quo ſe reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque ſe ſuaque omnia Caeſari dediderunt. In quos eo grauius Caeſar vindicandum ſtatuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris ius legatorum conſeruaretur. Itaque, omni ſenatu necato, reliquos ſub corona vendidit.

Dum

pius reperit, et metaphr. gr. expreſſit verbo καταβάλλειν.

circumſteterant. Ita MSS. et edd. vett. teſtibus Clarkio et Oudendorpio. Vulgo *circumſiſterent.*

hora quarta. Eſt noſtra decima antemeridiana. Cf. dicta ad I, 26.

bellum — confectum eſt. Deſcripſit has res Dio Caſſ. 39, 40 — 44. Attigit Strabo 4. p. 194. 195.

Dum haec in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum iis copiis, quas a Caeſare acceperat, in fines Vnellorum peruenit. His praeerat Viridouix, ac ſummam imperii tenebat earum omnium ciuitatum, quae defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias coegerat. Atque his paucis diebus Aulerci Eburouices, Lexouiique, ſenatu ſuo interfecto, quod auctores belli eſſe nolebant, portas clauſerunt, ſeque cum Viridouice coniunxerunt; magnaque praeterea multitudo vndique ex Gallia perditorum hominum latronumque conuenerant, quos ſpes praedandi ſtudiumque bellandi ab agricultura et quotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco caſtris ſeſe tenebat, quum Viridouix contra eum duum millium ſpatio conſediſſet, quotidieque productis copiis pugnandi poteſtatem faceret; vt iam non ſolum hoſtibus in contemtionem Sabinus veniret, ſed etiam noſtrorum militum vocibus non nihil carperetur: tantamque opinionem timoris praebuit, vt iam ad vallum caſtrorum hoſtes accedere auderent. Id ea de cauſſa faciebat, quod cum tanta multitudine hoſtium, praeſertim eo abſente, qui ſummam imperii teneret, niſi aequo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non exiſtimabat. XVII

Hac confirmata opinione timoris, idoneum quemdam hominem et callidum delegit, Gallum, ex his, quos auxilii cauſſa ſecum habebat. Huic magnis XVIII

G 2

Sabinus — peruenit. Cf. c. 11.

Aulerci Eburouices. Erant Aulerci duorum generum, Eburouices et Cenomani, quibus quidam tertium genus addunt, Diablintes. Plin. H. N. 4, 18, 32. *Aulerci, qui cognominantur Eburouices, et qui Cenomani.* Haec Cellarius ad h. l. Cf. Ritteri hiſt. Gall. p. 79.

idon. omnibus rebus, ratione omnium rerum.

magnis praemiis pollicitationibusque perſuadet, vti ad hoſtes tranſeat, et, quid fieri velit, edocet. Qui vbi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit: quibus anguſtiis ipſe Caeſar a Venetis prematur, docet: neque longius abeſſe, quin proxima nocte Sabinus clam ex caſtris exercitum educat, et ad Caeſarem auxilii ferendi cauſſa proficiſcatur. Quod vbi auditum eſt, conclamant omnes, occaſionem negotii bene gerendi amittendam non eſſe, ad caſtra iri oportere. Multae res ad hoc conſilium Gallos hortabantur: ſuperiorum dierum Sabini cunctatio, perfugae confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat prouiſum, ſpes Venetici belli, et quod fere libenter homines id, quod volunt, credunt. His rebus adducti, non prius Viridouicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his ſit conceſſum, arma vti capiant, et ad caſtra contendant. Qua re conceſſa, laeti, vt explorata victoria, ſarmentis virgultisque collectis, quibus foſſas Romanorum compleant, ad caſtra pergunt.

XVIIII Locus erat caſtrorum editus, et paullatim ab imo accliuis, circiter paſſus mile. Huc magno curſu contenderunt, vt quam minimum ſpatii ad ſe colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique peruenerunt. Sabinus, ſuos hortatus, cupientibus ſignum dat. Impeditis hoſtibus propter ea, quae ferebant, onera, ſubito duabus portis eruptionem fieri iubet. Factum eſt opportunitate loci,

neque longius abeſſe, es fehlte nicht ſonderlich, nicht eben gar viel. Haec eſt vis comparativi *longius* h. l.

Spes Venet. belli, ſperabant, fore vt Veneti feliciter contra Caeſarem bellum gererent: neſciebant enim, bellum illud confectum eſſe.

loci, hoſtium inſcientia ac defatigatione, virtute militum, ſuperiorum pugnarum exercitatione, vt ne vnum quidem noſtrorum impetum ferrent, ac ſtatim terga verterent. Quos impeditos integris viribus milites noſtri conſecuti, magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites conſectati, paucos, qui ex fuga euaſerant, reliquerunt. Sic vno tempore et de nauali pugna Sabinus, et de Sabini victoria Caeſar certior factus, ciuitatesque omnes ſe ſtatim Titurio dediderunt. Nam vt ad bella ſuſcipienda Gallorum alacer ac promtus eſt animus, ſic mollis ac minime reſiſtens ad calamitates perferendas mens eorum eſt.

Eodem fere tempore P. Craſſus, quum in Aquitaniam perueniſſet, quae pars, vt ante dictum eſt, et regionum latitudine, et multitudine hominum, ex tertia parte Galliae eſt aeſtimanda, quum intellegeret, in his locis ſibi bellum gerendum, vbi paucis ante annis L. Valerius Praeconinus, legatus, exercitu pulſo, interfectus eſſet, atque vnde L. Manilius, Proconſul, impedimentis amiſſis profugiſſet, non mediocrem ſibi diligentiam adhibendam intellegebat. Itaque re frumentaria prouiſa, auxiliis equitatuque comparato, multis praeterea viris fortibus XX

G 3 Toloſa,

inſcientia. Sic et h. l. plerique codd. Ergo et h. l. critici vulgatum, *inſcitia*, reiecerunt. vid. c. 9. Ceterum et hanc dimicationem Dio Caſſ. 39, 45. deſcribit.

quum in Aquit. perveniſſet. Cf. c. 11.

ante. vid. 1, 1.

ex tert. p. G. eſt aeſt. pro tertia p. G. habenda eſt.

paucis ante annis. Multo ſtudio conantur, tempus hoc et bellum definire; ſed tot vtuntur coniecturis, vt ad veritatem hiſtoriae nihil proficiatur. Ego neſcio, quando et quo bello haec euenerint. Et quid attinet ſcire?

Toloſa, Carcaſone et Narbone, quae ſunt ciuitates Galliae prouinciae finitimae, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sotiatum fines exercitum introduxit. Cuius aduentu cognito, Sotiates, magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen noſtrum adorti, primum equeſtre proelium commiſerunt: deinde, equitatu ſuo pulſo, atque inſequentibus noſtris, ſubito pedeſtris copias, quas in conualle ex inſidiis collocaverant, oſtenderunt. Hi, noſtros disiectos adorti, proelium renouauerunt.

XXI Pugnatum eſt diu atque acriter, quum Sotiates, ſuperioribus victoriis freti, in ſua virtute totius Aquitaniae ſalutem poſitam putarent; noſtri autem, quid ſine imperatore et ſine reliquis legionibus, adoleſcentulo duce, efficere poſſent, perſpici cuperent: tamen confecti vulneribus hoſtes terga vertere. Quorum magno numero interfecto, Craſſus ex itinere oppidum Sotiatum oppugnare coepit. Quibus fortiter reſiſtentibus, vineas turresque egit.

Illi,

quae ſunt — finitimae. Hoc eſt falſum: non ſunt ciuitates, in finibus prouinciae ſitae, ſed in ipſa provincia. Hoc omnes interpretes agnouerunt, et Cellarius de Toloſa contulit 1, 10, *Toloſatium ciuitas eſt in prouincia.*

ex his regionibus. Cur hoc additur? Eſt inane additamentum. Iam dixerat, *Toloſa Carcaſone et Narbone euocauit;* cur repetit, ex his regionibus? Neceſſario igitur locus eſt emendandus, vt Ciacconius eum emendari voluit, et Clarkius in MS. regio reperit, et Cellarius iam edidit: legetur autem hoc modo: *quae ſunt ciuitates Galliae prouinciae, finitimae his regionibus, nom. euoc.* Cum dicit, *his regionibus,* Aquitaniam intelligit, vbi Craſſus cum maxime bellum gerebat. Sic et veritati conſulitur, et illa moleſtior antea adpendix, *ex his regionibus,* non eſt amplius adpendix.

Illi, alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, (cuius rei ſunt longe peritiſſimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos aerariae ſecturae ſunt,) vbi diligentia noſtrorum nihil his rebus profici poſſe intellexerunt, legatos ad Craſſum mittunt, ſeque in deditionem vt recipiat, petunt. Qua re impetrata, arma tradere iuſſi, faciunt.

Atque in ea re omnium noſtrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui ſummam imperii tenebat, cum ſexcentis deuotis, quos illi Soldurios adpellant, (quorum haec eſt conditio, XXII

 vti

ſecturae. Quilibet videt, fodinas aerarias intelligi; ſed neque adparet, cur hae dicantur *ſecturae*, et recte deſiderat Voſſius exempla ſimilium locorum. Ergo, vt in re incerta, varias lectiones adſcripſi: eſt in pleriſque codd. *ſecturaeque*, in aliis paſſim *ſtricturae*, *ſtructurae*, *securaeque*, *ſaturaeque*. Quidni vero aerariae ſtructurae dicantur, vt a noſtris der Bergbau? Quae ad illuſtrandam lectionem *ſtricturae* commemorantur e Plin. H. N. 34, 14, 41, aut Virgilii Aen. 8, 420, ea ſunt ab hoc loco alieniſſima.

Adcantuannus. Variat huius vocabuli ſcriptura tantopere, vt nulla lectio certa dici poſſit: legitur autem Adiatunus, Adiatonnus, Adiatomus, Adiaterinus, Ἀδκαντούαννος, et aliis modis.

Soldurios. Perſpicua quidem eſt horum deſcriptio in h. l. Illud tamen quaerendum eſt, ad quod genus hominum referendi ſint hi deuoti: nam deuotos fuiſſe, eſt aliquid, quod de iis dici poteſt; non autem exhaurit omnem rem. Wachterus in gloſſar. German. et Ritterus in hiſtoria Gallorum p. 221 exiſtimant, Soldurios hos nihil differre ab ambactis, de quibus Caeſar infra (6, 15) locutus eſt, adeoque fuiſſe, vt Ritteri verbis vtar, homines liberos, clientes equitis ſeu nobilis, a quo vel bonis ipſius adminiſtrandis praefecti ſint, vel beneficii nomine partem agri colendam fruendamque acceperint ea lege, vt equiti illi in quibusdam rebus miniſterium praeſtarent et obedientiam. Idem Ritterus exiſti-

vti omnibus in vita commodis vna cum his fruantur, quorum ſe amicitiae dediderint; ſi quid iis per vim accidat, aut eumdem caſum vna ferant, aut ſibi mortem conſciſcant: neque adhuc hominum memoria repertus eſt quisquam, qui, eo interfecto, cuius ſe amicitiae deuouiſſet, mori recuſaret,) cum iis Adcantuannus, eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis ſublato, quum ad arma milites concurriſſent, vehementerque ibi pugnatum eſſet, repulſus in oppidum, tamen vti eadem deditionis conditione vteretur, a Craſſo impetrauit.

Armis

exiſtimat, hos eſſe θεράποντας ἐλευθέρους, quos Diod. Sic. 5, 29 dicit e pauperibus deligi, inque proeliis fungi munere aurigandi, aut cum equite illo pugnandi, vt milites eius. Monet denique, eosdem fuiſſe Langobardorum vaſallos. In ſectanda verbi etymologia eo minus operam poſuerim, quo plus Romani et Graeci extera vocabula mutilarunt, vt raro aliquid certi dici poſſit: etiamſi non repugnem, ſi quis comparet noſtra verba Sold, Soldat: modo ne augeantur coniecturae, quas collegit praeter Wachterum, in hac re diligentiſſimum, Bergerus de naturali pulcritudine orationis p. 385, quaſi Soldurii eſſent Soldner, ſtipendio conducti, aut Souldurers, ad vitam vsque deponendam perſeuerantes, aut Sieldieners, ad extremum ſpiritum fidi clientes, aut Holdurii, fidi viri, die dem Herrn treu, *hold* und gewaertig ſind. Ceterum cum *deuoti* dicuntur, ſic dicuntur, vt clientem patrono deuotum, addictum, deditum adpellamus, vt ipſe Caeſar paulo poſt explicat, *amicitiae aliorum dediti.* Locus Athenaei (dipnoſoph. 6, 13, p. 249) multo examine indiget: nam quod ibi Siloduni dicuntur, id falſum eſſe adparet: quod Siloduni vertitur εὐχωλιμαῖοι, id non accuratum eſt, quia verbum Soldurius aut Silodunus non vertitur, *deuotus*, ſed hoc eſt attributum Soldurioram: quod regum comites dicuntur, et vti veſte et diaeta eadem, qua rex, ea quoque cautionem habent.

XXIII

Armis obſidibusque acceptis, Craſſus in fines Vocatium et Taruſatium profectus eſt. Tum vero barbari commoti, quod oppidum, et natura loci et manu munitum, paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognouerant, legatos quoquo verſus dimittere, coniurare, obſides inter ſe dare, copias parare coeperunt. Mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quae ſunt citerioris Hiſpaniae, finitimae Aquitaniae: inde auxilia ducesque arceſſuntur. Quorum aduentu magna cum auctoritate, et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deliguntur, qui vna cum Q. Sertorio omnis annos fuerant, ſummamque ſcientiam rei militaris habere exiſtimabantur. Hi conſuetudine populi Romani loca capere, caſtra munire, commeatibus noſtros intercludere inſtituunt. Quod vbi Craſſus animaduertit, ſuas copias propter exiguitatem non facile diduci; hoſtem et vagari, et vias obſidere, et caſtris ſatis praeſidii relinquere; ob eam cauſſam minus commode frumentum commeatumque ſibi ſupportari; in dies hoſtium numerum augeri; non cunctandum exiſtimauit, quin pugna decertaret. Hac re ad conſilium delata, vbi omnes idem ſentire intellexit, poſterum diem pugnae conſtituit.

G 5 Prima

ad eas ciuitates. Ritterus in hiſtoria Gallorum p. 20 exiſtimat, hos fuiſſe illos conuenas, ſ. illam colluuiem hominum, qui, in bello Sertoriano ex montibus Pyrenaeis deiecti, in finitimas Aquitaniae partes venerant, interque Aquitanos vixerant. Multa ibi erudite de his conuenis diſputantur.

magna cum auct. cum opinione maioris dignitatis auctarumque virium.

Sertorio. Hic in Hiſpania turbas dederat. Flor. 3, 22. Eutrop. 6, 1.

conſuet. pop. rom. Scil. a Sertorio didicerant.

loca (caſtris idonea) *capere.*

XXIIII Prima luce, productis omnibus copiis, duplici acie inſtituta, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid hoſtes conſilii caperent, exſpectabat. Illi, etſi propter multitudinem et veterem belli gloriam paucitatemque noſtrorum ſe tuto dimicaturos exiſtimabant, tamen tutius eſſe arbitrabantur, obſeſſis viis, commeatu intercluſo, ſine vllo vulnere victoria potiri: et, ſi propter inopiam rei frumentariae Romani ſeſe recipere coepiſſent, impeditos in agmine et ſub ſarcinis, inferiores animo, adoriri cogitabant. Hoc conſilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, ſeſe caſtris tenebant. Hac re perſpecta, Craſſus, quum ſua cunctatione atque opinione timidiores hoſtes noſtros milites alacriores ad pugnandum effeciſſent, atque omnium voces audirentur, exſpectari diutius non oportere, quin ad caſtra iretur, cohortatus ſuos, omnibus cupientibus, ad hoſtium caſtra contendit.

XXV Ibi quum alii foſſas complerent, alii multis telis coniectis defenſores vallo munitionibusque depellerent, auxiliareſque, quibus ad pugnam non multum Craſſus confidebat, lapidibus teliſque ſubminiſtrandis et ad aggerem ceſpitibus comportandis, ſpeciem atque opinionem pugnantium praeberent, quum item ab hoſtibus conſtanter ac non timide

hoſtes erant *timidiores*, quia cunctabantur, et opinionem timoris excitabant apud Romanos. Ergo *opinione ſua* eſt, *opinione de ſe excitata*. Sic intellexit etiam auctor metaphr. gr. ᾗ φόβου παρεῖχον δόξῃ τοὺς Ῥωμαίους προθυμοτέρους ἀπειργάσαντο.

effeciſſent. Ita plures codd. apud Oudendorpium. Vulgatum *effeciſſet* aperte vitioſum eſt, omninoque locus eſt in codd. et edd. variatus, quia non viderant, quid eſſet *opinione ſua*, et *hoſtes timidiores* eſſe nominativum.

mide pugnaretur, telaque ex loco ſuperiore miſſa non fruſtra acciderent: equites, circumitis hoſtium caſtris, Craſſo renunciauerunt, non eadem eſſe diligentia ab decumana porta caſtra munita, facilemque aditum habere.

Craſſus, equitum praefectos cohortatus, vt ma- XXVI
gnis praemiis pollicitationibusque ſuos excitarent, quid fieri velit, oſtendit. Illi, vt erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quae, praeſidio caſtris relictae, intritae ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hoſtium caſtris conſpici poſſent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenerunt, atque, his prorutis, prius in hoſtium caſtris conſtiterunt, quam plane ab iis videri, aut, quid rei gereretur, cognoſci poſſet. Tum vero, clamore ab ea parte audito, noſtri redintegratis viribus, quod plerumque in ſpe victoriae accidere conſueuit, acrius impugnare coeperunt. Hoſtes vndique circumuenti, deſperatis omnibus rebus, ſe per munitiones deiicere, et fuga ſalutem petere intenderunt. Quos equitatus apertiſſimis campis conſectatus, ex milium quinquaginta numero, quae ex Aquitania Cantabrisque conueniſſe conſtabat, vix quarta parte relicta, multa nocte ſe in caſtra recepit.

Hac

decum. porta. Bene Cellarius monuit, haec Gallorum caſtra ideo habuiſſe decumanam portam, quae Romanis propria Gallisque inuſitata fuit, quia caſtra more romano munierant. Conf. cap. 23.

intritae. Sic quatuor codd. teſte Oudendorpio. Inde alii deprauatas lectiones fecerunt, *interitae*, *interritae*. Recentior lectio, *integrae*, eſt interpretamentum.

prorutis. Ita viri docti ediderunt, cum in codd. eſſet *proruptis*.

XXVII Hac audita pugna, magna pars Aquitaniae ſeſe Craſſo dedidit, obſidesque vltro miſit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Taruſates, Eluſates, Garites, Auſci, Garumni, Sibuzates, Cocoſates. Paucae vltimae nationes, anni tempore confiſae, quod hiems ſuberat, hoc facere neglexerunt.

XXVIII Eodem fere tempore Caeſar, etſi prope exacta iam aeſtas erat, tamen, quod omni Gallia pacata Morini Menapiique ſupererant, qui in armis eſſent, neque ad eum vmquam legatos de pace miſiſſent, arbitratus, id bellum celeriter confici poſſe, eo exercitum adduxit: qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum agere inſtituerunt. Nam quod intellegebant, maximas nationes, quae proelio contendiſſent, pulſas ſuperatasque eſſe, continentesque ſiluas ac paludes habebant, eo ſe ſuaque omnia contulerunt. Ad quarum initium ſiluarum quum Caeſar perueniſſet, caſtraque munire inſtituiſſet, neque hoſtis interim viſus eſſet, diſperſis in opere noſtris, ſubito ex omnibus partibus ſiluae euolauerunt, et in noſtros impetum fecerunt. Noſtri celeriter arma ceperunt, eosque in ſiluas repulerunt, et, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis ſecuti, paucos ex ſuis deperdiderunt.

Reli-

Hac audita pugna. Eam Dio Caſſius 39, 46 deſcripſit.

bellum agere. Ex obſeruatt. Gronov. (2, 3), quas Cellarius et Dauiſius iam indicauerunt, duo exempla huius phraſeos huc transtuli, e Curt. 4, 10. et Pompon. Mela 1, 16. Cellarius addidit Cornel. Hannib. cap. 8. Ergo alteram h. l. lectionem, *bellum gerere coeperunt*, quis non videt eſſe interpretamentum?

Reliquis deinceps diebus Caeſar ſiluas caedere XXVIIII inſtituit; et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri poſſet, omnem eam materiam, quae erat caeſa, conuerſam ad hoſtem collocabat, et pro vallo ad vtrumque latus exſtruebat. Incredibili celeritate magno ſpatio paucis diebus confecto, quum iam pecus atque extrema impedimenta ab noſtris tenerentur, ipſi denſiores ſiluas peterent, eiusmodi tempeſtates ſunt conſecutae, vti opus neceſſario intermitteretur, et, continuatione imbrium, diutius ſub pellibus milites contineri non poſſent. Itaque vaſtatis omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incenſis, Caeſar exercitum reduxit, et in Aulercis Lexouiisque, reliquis item ciuitatibus, quae proxime bellum fecerant, in hibernis collocauit.

ſub pellibus. v. ind. Summam cap. 28 et 29 tradidit Dio Caſſ. 39, 44.

proxime. In plerisque codd. et edd. vett. eſt, *maxime:* non male. De re cf. c. 9.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO GALLICO

LIBER QVARTVS

Vſipetes et Tenchtheri, Germani, a Sueuis exacti, qui Sueui obiter deſcribuntur, Menapios inuadunt, et inde in Eburones progreſſi, a Caeſare magna ſtrage ſuperantur. Qui euaſerant, in Sigambros trans Rhenum ſe recipiunt. 1 — 17. *Caeſar, fabricato ponte, tranſit Rhenum, Sigambros vltus, Vbiisque liberatis, reuertitur.* 17 — 20. *Inde in Galliam regreſſus, e Morinis ſoluit in Britanniam; et parte eius difficulter ſubacta, in Galliam reuertitur,* 20 — 36, *et Morinos ſubigit.*

Ea, quae ſecuta eſt, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Craſſo Coſſ. Vſipetes Germani et item Tenchtheri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum tranſierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. Cauſſa tranſeundi fuit, quod ab Sueuis complures annos exagitati bello premebantur, et agricultura prohibebantur. Sueuorum gens eſt longe maxima et bellicoſiſſima Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis ſingula milia armatorum

Cn. Pomp. M. Cr. Coſſ. Eſt annus P. V. C. 699.

centum pagos. Cf. 1, 37. Tacit. German. c. 39.

ex quibus — ſingula millia, *ex his* pagis collecta, educunt *e finibus* (extra patriam).

rum bellandi cauſſa ex finibus educunt. Reliqui, qui domi manſerint, ſe atque illos alunt. Hi rurſus inuicem anno poſt in armis ſunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, nec ratio atque vſus belli intermittitur. Sed priuati ac ſeparati agri apud eos nihil eſt; neque longius anno remanere vno in loco incolendi cauſſa licet. Neque multum frumento, ſed maximam partem lacte atque pecore viuunt, multumque ſunt in venationibus: quae res et cibi genere, et quotidiana exercitatione, et libertate vitae (quod, a pueris nullo officio aut diſciplina adſuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciunt) et vires alit, et immani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam ſe conſuetudinem adduxerunt, vt locis frigidiſſimis, neque veſtitus, praeter pellis, habeant quidquam, (quarum propter exiguitatem magna eſt corporis pars aperta,) et lauentur in fluminibus.

Mercatoribus eſt ad eos aditus magis eo, vt, quae II
bello ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo vllam rem ad ſe importari deſiderent: quin etiam iumentis, quibus maxime Gallia delectatur, quaeque impenſo parant pretio, Germani importatis his non vtuntur: ſed quae ſunt apud eos nata, praua atque deformia, haec quotidiana exercitatione ſummi vt ſint laboris efficiunt. Equeſtribus proeliis ſaepe ex equis deſiliunt, ac pedibus proeliantur; equosque eodem remanere veſtigio adſuefaciunt;

Reliqui — alunt. Ita codd. et metaphr. gr. Sed vulgo ſic in edd. recentioribus legebatur locus: *reliqui domi manent, pro ſe atque illis colunt.*

Germani imp. his. Deleverim *Germani* et *his*: nam *his*, etſi plerique codd. habent, redundat, nec de Germanis omnibus omnino h. l. ſermo eſt, nec legitur *Germanis* in metaphr. gr.

faciunt; ad quos ſe celeriter, quum vſus eſt, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam aut inertius habetur, quam ephippiis vti. Itaque ad quemuis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. Vinum ad ſe omnino importari non ſinunt, quod ea re ad laborem ferendum remolleſcere homines atque effeminari arbitrantur.

III Publice maximam putant eſſe laudem, quam latiſſime a ſuis finibus vacare agros: hac re ſignificari, magnum numerum ciuitatium ſuam vim ſuſtinere non poſſe. Itaque vna ex parte a Sueuis circiter milia paſſuum DC agri vacare dicuntur. Ad alteram partem ſuccedunt Vbii, (quorum fuit ciuitas ampla atque florens, vt eſt captus Germanorum;) et paullo, quam ſunt eiusdem generis, et ceteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multumque ad eos mercatores ventitant, et ipſi propter propinquitatem Gallicis ſunt moribus adſuefacti. Hos quum Sueui, multis ſaepe bellis experti, propter amplitudinem grauitatemque ciuitatis, finibus expellere non potuiſſent, tamen vectigales ſibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

In

Publice, ratione reipublicae.

milia paſſuum DC. Multos offendit tantum vaſtorum agrorum ſpatium; et tres codd. habent *centum*. Sed quis talia definiat?

et paulo — humaniores. Obſcuritas horum verborum, et multiplex codd. varietas, arguunt hunc locum corruptionis. Legerim: *paulo, quam qui ſunt eiusdem generis* (i. e. gentis), *humaniores.* Ita plane metaphr. gr. καὶ ἡμερώτεροί τι τῶν ἄλλων ὁμοεθνῶν εἰσὶν οἱ Οὔβιοι. Voluit aliquis interpretari haec, *humaniores*, *quam qui ſunt eiusdem generis*: ſcripſit ergo in margine, *humaniores ceteris* (ſc. Germanis).

In eadem cauſſa fuerunt Vſipetes et Tenchtheri, IIII
quos ſupra diximus, qui complures annos Sueuorum vim ſuſtinuerunt; ad extremum tamen agris expulſi, et multis locis Germaniae triennium vagati, ad Rhenum peruenerunt: quas regiones Menapii incolebant, et ad vtramque ripam fluminis agros, aedificia, vicosque habebant; ſed tantae multitudinis aditu perterriti, ex his aedificiis, quae trans flumen habuerant, demigrauerunt, et, cis Rhenum diſpoſitis praeſidiis, Germanos tranſire prohibebant. Illi, omnia experti, quum neque vi contendere propter inopiam nauium, neque clam tranſire propter cuſtodias Menapiorum poſſent, reuerti ſe in ſuas ſedes regionesque ſimulauerunt; et tridui viam progreſſi, rurſus reuerterunt, atque, omni hoc itinere vna nocte equitatu confecto, inſcios inopinantesque Menapios oppreſſerunt, qui, de Germanorum diſceſſu per exploratores certiores facti, ſine metu trans Rhenum in ſuos vicos remigrauerant. His interfectis, nauibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum quieta in ſuis ſedibus erat, certior fieret, flumen tranſierunt, atque omnibus eorum aedificiis occupatis, reliquam partem hiemis ſe eorum copiis aluerunt.

His de rebus Caeſar certior factus, et infirmitatem Gallorum veritus, quod ſunt in conſiliis capiendis mobiles, et nouis plerumque rebus ſtudent, nihil V

hil

In ead. cauſſ. f. eadem forte vſi ſunt, eodem modo vexati ſunt. Cf. c. 1.

habuerant, demigrauerunt. Leg. *erant, demigrauerant.* Vt locus nunc in edd. habet, plane nullus eſt temporum nexus, et velle hanc negligentiam gratam adpellare, merum effugium eſt.

nihil his committendum exiſtimauit. Eſt autem hoc Gallicae conſuetudinis, vti et viatores, etiam inuitos, conſiſtere cogant, et, quod quisque eorum de quaque re audierit aut cognouerit, quaerant, et mercatores in oppidis vulgus circumſiſtat, quibusque ex regionibus veniant, quasque ibi res cognouerint, pronunciare cogant. His rumoribus atque auditionibus permoti, de ſummis ſaepe rebus conſilia ineunt, quorum eos e veſtigio poenitere neceſſe eſt, quum incertis rumoribus ſeruiant, et plerique ad voluntatem eorum ficta reſpondeant.

VI Qua conſuetudine cognita, Caeſar, ne grauiori bello occurreret, maturius, quam conſuerat, ad exercitum proficiſcitur. Eo quum veniſſet, ea, quae fore ſuſpicatus erat, facta cognouit, miſſas legationes ab nonnullis ciuitatibus ad Germanos, inuitatosque eos, vti ab Rheno diſcederent; omniaque quae poſtulaſſent, ab ſe fore parata. Qua ſpe adducti Germani latius iam vagabantur, et in finis Eburonum et Condruſorum, qui ſunt Treuirorum clientes, peruenerant. Principibus Galliae euocatis, Caeſar ea, quae cognouerat, diſſimulanda ſibi exiſtimauit, eorumque animis permulſis et confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere conſtituit.

Re

committendum. Nulla ſua conſilia iis aperienda, eorum fidei committenda exiſtimauit. Cf. c. 6. extr.

ne — occurreret, ne in id incideret, eo implicaretur. Cf. 3, 6.

Germanos, h. e. Vſipetes et Tenchtheros. Cf. c. 4.

omniaque. Delendum *que*.

clientes. Hoc ad Condruſos tantum pertinere, non item ad Eburones, qui liberi fuerunt, e Cluuerio (German. ant. 2, 15) repetiit Cellarius. Cf. ind. in *clientes*.

Re frumentaria comparata, equitibusque delectis, iter in ea loca facere coepit, quibus in locis eſſe Germanos audiebat. A quibus quum paucorum dierum iter abeſſet, legati ab his venerunt, quorum haec fuit oratio: Germanos neque priores populo Romano bellum inferre, neque tamen recuſare, ſi laceſſantur, quin armis contendant; quod Germanorum conſuetudo haec ſit a maioribus tradita, quicumque bellum inferant, reſiſtere, neque deprecari: haec tamen dicere, veniſſe inuitos, eiectos domo. Si ſuam gratiam Romani velint, poſſe eis vtiles eſſe amicos: vel ſibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis poſſederint. Seſe vnis Sueuis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares eſſe poſſint: reliquum quidem in terris eſſe neminem, quem non ſuperare poſſint. VII

Ad haec Caeſar, quae viſum eſt, reſpondit; ſed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiam eſſe poſſe, ſi in Gallia remanerent: neque verum eſſe, qui ſuos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque vllos in Gallia vacare agros, qui dari, tantae praeſertim multitudini, ſine iniuria poſſint. Sed licere, ſi velint, in Vbiorum finibus conſidere, quorum ſint legati apud ſe, et de Sueuorum iniuriis querantur, et a ſe auxilium petant: hoc ſe Vbiis imperaturum. VIII

verum eſſe, aequum. Monuit Brantius et Dauiſ. In gr. metaphr. bene eſt, εὔλογον.

de Sueuorum iniuriis. Hae ſupra c. 3. extr. deſcriptae ſunt.

vt imperaturum. Sed durius ſit imperare his, qui, iniuriis affecti, auxilium implorant. Neque vero haec duorum codicum lectio, tam incommodum ſenſum efficiens, certa eſt: omninoque dubitari poteſt, quid Caeſar h. l. ſcripſerit. Ergo varietatem notaui. Plerique codd. habent, *hoc Sueuis imperaturum*: inepte:

VIIII Legati haec ſe ad ſuos relaturos dixerunt, et, re deliberata, poſt diem tertium ad Caeſarem reuerſuros: interea ne propius ſe caſtra moueret, petierunt. Ne id quidem Caeſar ab ſe impetrari poſſe dixit: cognouerat enim, magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante praedandi frumentandique cauſſa ad Ambiuaritos trans Moſam miſſam. Hos exſpectari equites, atque eius rei cauſſa moram interponi, arbitrabatur.

X Moſa profluit ex monte Voſego, qui eſt in finibus Lingonum, et, parte quadam ex Rheno recepta, quae adpellatur Vahalis, inſulamque efficit Batauorum, in Oceanum influit, neque longius ab Oceano milibus paſſuum LXXX in Rhenum tranſit. Rhenus

Caeſar enim Sueuis imperare non poterat. Alii, *hoc Sueuis impetraturum*, quod eſt abſurdum. Alii, *ab Vbiis impetraturos*, a quo non multum recedit metaphr. gr. ταῦτα παρ' αὐτῶν (Οὐβίων) νομίζω ἀπονεμήσεσθαι, quae ſi latine vertantur, *hoc ſe ab iis impetraturum*, veram lectionem fortaſſe tenebimus. Illud *ils* cum vellent explicare, vtrum ad propius, an remotius ſubiectum referretur, etſi nulla explicatione in tanta perſpicuitate rei opus erat: alii margini adſcripſerunt recte *Vbiis*, alii perperam *Sueuis*.

Ambiuaritos. Ignoti plane ſunt, diuerſi tamen ab Ambiuaretis, Aeduorum clientibus, qui infra 7, 75 nominantur. *Cellar*.

Voſego. Sic e codd. inſcriptione quadam et medii aeui ſcriptoribus ediderunt Dauiſ. et Oudendorp. In gr. metaphr. eſt Βοσῆκος, qua forma *Voſegus* exprimitur.

ex Rheno. Sic conſtantiſſime MSS. Sed *Rheni* in recentioribus. *Oudendorp*.

Vahalis. Idem nomen in Tacit. Ann. 2, 6 occurrit, vbi fere haec ipſa de Rheno tradit. Varietas ſcripturae (*Walis*, *Valis*, *Vahus*, *Vacalus*, Βάκαλος, *Vaculus*) rurſus ex eo eſt, quia Romani extera nomina immutarunt. Litera W facile arguit originem Germanicam.

et parte quadam — — tranſit. Hanc lectionem Oudendorpius in codd. bene multis reperit. Eius partem priorem, *et parte — influit*,

nus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo ſpatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribucorum, Treuirorum citatus fertur: et, vbi Oceano adpropinquat, in plures diffluit partes, multis ingentibusque inſulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur, (ex quibus ſunt, qui piſcibus atque ouis auium viuere exiſtimantur) multisque capitibus in Oceanum influit.

XI Caeſar quum ab hoſte non amplius paſſuum XII milibus abeſſet, vt erat conſtitutum, ad eum legati reuertuntur: qui, in itinere congreſſi, magnopere, ne longius progrederetur, orabant. Quum id

influit, recte ſe habere puto; poſterior vero pars, *neque longius — tranſit*, haud dubie vitioſa eſt. Ergo adſcripſi alteram lectionem, quae in edd. valgo reperitur, et, ſi quis naturam curſumque fluminis, quam codices, ſequi malit, in vniuerſum praeferenda eſt. Eſt autem haec: *et, parte quadam Rheni recepta, quae adpellatur Vahalis, inſulam efficit Batauorum, neque longius ab eo millibus paſſuum LXXX in Oceanum tranſit.* Quae lectio cum ab ipſo ſitu naturae commendationem veri habeat, accipit etiam ex eo auctoritatem, quia graeca metaphraſis eam verbum de verbo expreſſit.

capitibus. Docuit Oudendorpius ad Lucanum (3, 201), cum ex aliis, tum e Liuiano loco (33, 41), *caput fluminis* etiam *oſtium* ſignificare, etſi plerumque eſt *fons*. Ergo in huiusmodi locis, quod et Gesnero in Theſ. L. L. viſum eſt, caput indicat partem ſummam, extremam. In gr. metaphr. eſt, πολλοῖς στόμασιν ἐκβάλλει εἰς Ὠκεανόν. Ceterum de multitudine oſtiorum Rheni, et diſſenſu ſcriptorum ſuper hac re, et fide Caeſaris, et modo eius explicandi, adeundus eſt diligentiſſimus Cellarius in Notit. Orbis T. 1. L. 2. C. 3. init. qui exiſtimat, Caeſarem, cum *multa* oſtia dixerit, intellexiſſe etiam riuos et elices, per quos ſub illas regiones Rhenus diffuſus fuerit.

id non impetraſſent, petebant, vti ad eos equites, qui agmen anteceſſiſſent, praemitteret, eosque pugna prohiberet; ſibique vti poteſtatem faceret, in Vbios legatos mittendi: quorum ſi principes ac ſenatus ſibi iureiurando fidem feciſſent, ea conditione, quae a Caeſare ferretur, ſe vſuros oſtendebant: ad has res conficiendas ſibi tridui ſpatium daret. Haec omnia Caeſar eodem illo pertinere arbitrabatur, vt, tridui mora interpoſita, equites eorum, qui abeſſent, reuerterentur: tamen ſeſe non longius milibus paſſuum quatuor aquationis cauſſa proceſſurum eo die dixit: huc poſtero die quam frequentiſſimi conuenirent, vt de eorum poſtulatis cognoſceret. Interim ad praefectos, qui cum omni equitatu anteceſſerant, mittit, qui nunciarent, ne hoſtes proelio laceſſerent; et ſi ipſi laceſſerentur, ſuſtinerent, quoad ipſe cum exercitu propius acceſſiſſet.

XII At hoſtes, vbi primum noſtros equites conſpexerunt, quorum erat quinque milium numerus, quum ipſi non amplius DCCC equites haberent, quod ii, qui frumentandi cauſſa ierant trans Moſam, nondum redierant, nihil timentibus noſtris, quod legati eorum paullo ante a Caeſare diſceſſerant, atque is dies induciis erat ab iis petitus, impetu facto, celeriter noſtros perturbauerunt. Rurſus reſiſtentibus noſtris, conſuetudine ſua ad pedes deſiluerunt, ſubfoſſisque equis, compluribusque noſtris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt, atque ita perterritos egerunt, vt non prius fuga deſiſterent, quam in conſpectum agminis noſtri veniſſent. In eo proelio ex equitibus noſtris interficiuntur quatuor et ſeptuaginta, in his vir fortiſſimus, Piſo, Aqui-

quae a Caeſ. ferretur. Cf. c. 8.

Rurſus ſignificat porro, aut, viciſſim.

Aquitanus, ampliſſimo genere natus, cuius auus in ciuitate ſua regnum obtinuerat, amicus ab ſenatu noſtro adpellatus. Hic quum fratri intercluſo ab hoſtibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit: ipſe equo vulnerato deiectus, quoad potuit, fortiſſime reſtitit. Quum circumuentus, multis vulneribus acceptis, cecidiſſet, atque id frater, qui iam proelio exceſſerat, procul animum aduertiſſet, incitato equo ſe hoſtibus obtulit, atque interfectus eſt.

Hoc facto proelio, Caeſar neque iam ſibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab his, qui per dolum atque inſidias, petita pace, vltro bellum intuliſſent: exſpectare vero, XIII
dum hoſtium copiae augerentur, equitatusque reuerteretur, ſummae dementiae eſſe iudicabat: et cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos hoſtes vno proelio auctoritatis eſſent conſecuti, ſentiebat: quibus ad conſilia capienda nihil ſpatii dandum exiſtimabat. His conſtitutis rebus, et conſilio cum legatis et quaeſtore communicato, ne quem diem pugnae praetermitteret, opportuniſſima res accidit, quod poſtridie eius diei mane eadem et perfidia et ſimulatione vſi Germani, frequentes, omnibus principibus maioribusque natu adhibitis, ad eum in caſtra venerunt; ſimul, vt dicebatur, ſui purgandi cauſſa, quod contra, atque eſſet dictum et ipſi petiſſent, proelium pridie commiſiſſent; ſimul vt, ſi quid poſſent, de induciis fallendo impetrarent. Quos ſibi Caeſar oblatos gauiſus,

infirmitate, mobilitate, Cf. c. 5.

apud eos (Gallos) *hoſtes* (Caeſaris, i. e. Germani).

gauiſus. Satis certa eſt haec lectio propter metaphr. gr. in qua eſt [illegible], etſi, quod mirum eſt, omnes fere MSS. *grauius* exhibent.

illos retineri iuſſit; ipſe omnes copias caſtris eduxit, equitatumque, quod recenti proelio perterritum eſſe exiſtimabat, agmen ſubſequi iuſſit.

XIIII Acie triplici inſtituta, et celeriter VIII milium itinere confecto, prius ad hoſtium caſtra peruenit, quam, quid ageretur, Germani ſentire poſſent. Qui, omnibus rebus ſubito perterriti, et celeritate aduentus noſtri, et diſceſſu ſuorum, neque conſilii habendi, neque arma capiendi ſpatio dato, perturbantur, copiasne aduerſus hoſtem educere, an caſtra defendere, an fuga ſalutem petere, praeſtaret. Quorum timor quum fremitu et concurſu ſignificaretur, milites noſtri, priſtini diei perfidia incitati, in caſtra irruperunt. Quorum qui celeriter arma capere potuerunt, paulliſper noſtris reſtiterunt, atque inter carros impedimentaque proelium commiſerunt: at reliqua multitudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus ſuis domo exceſſerant, Rhenumque tranſierant) paſſim fugere coepit; ad quos conſectandos Caeſar equitatum miſit.

Ger-

retineri iuſſit. Plutarch. in Caeſ. c. 22 repetit quidem ex hoc loco, quae Caeſar c. 12 et 13 de perfidia Germanorum narrauit, (ὁ Καῖσαρ ἐν ταῖς ἐφημερίσι γέγραφεν —) ſed addit, Canuſium tradidiſſe, has res Catoni adeo fuiſſe improbatas, vt Caeſarem, reum παρασπονδήματος, hoſtibus dedendum cenſeret. (Cf. Sueton. Iul. c. 24) Hoc παρασπόνδημα in eo videtur fuiſſe, quod interea, dum legati apud eum fuerunt, hoſtes adgreſſus eſt: praeſertim ſi Dio Caſſius (39, 47, 48) conferatur, qui proelium, c. 12 deſcriptum, petulantiae iuniorum tribuit, quam ſeniores vsque eo improbarint, vt legationem ad Caeſarem deprecandi cauſa ſuſciperent. Hos igitur ſeniores, legatos, deprecatores, retinuit, et interea vicit eos, pro quibus deprecaturi venerant. Quaedam horum Brantius iam attigerat.

conſilii. Mauult Oudendorpius, *concilii.* Mox, etſi codd. inuitis, legendum *perturbabantur.*

Germani, poſt tergum clamore audito, quum ſuos interfici viderent, armis abiectis, ſignisque militaribus relictis, ſe ex caſtris eiecerunt: et quum ad confluentem Moſae et Rheni perueniſſent, reliqua fuga deſperata, magno numero interfecto, reliqui ſe in flumen praecipitauerunt, atque ibi timore, laſſitudine, vi fluminis oppreſſi perierunt. Noſtri ad vnum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hoſtium numerus capitum CDXXX milium fuiſſet, ſe in caſtra receperunt. Caeſar his, quos in caſtris retinuerat, diſcedendi poteſtatem fecit: illi ſupplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexauerant, remanere ſe apud eum velle dixerunt. His Caeſar libertatem conceſſit. XV

Germanico bello confecto, multis de cauſſis Caeſar ſtatuit, ſibi Rhenum eſſe tranſeundum: quarum illa fuit iuſtiſſima, quod, quum videret, Germanos tam facile impelli, vt in Galliam venirent, ſuis quoque rebus eos timere voluit, quum intellegerent, et poſſe et audere populi Romani exercitum Rhenum tranſire. Acceſſit etiam, quod illa pars equitatus Vſipetum et Tenchtherorum, quam ſupra commemoraui praedandi frumentandique cauſſa Moſam tranſiſſe, neque proelio interfuiſſe, poſt fugam ſuorum ſe trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat, ſeque cum iis coniunxerat. Ad quos quum Caeſar nuncios miſiſſet, qui poſtularent, eos, qui ſibi Galliaeque bellum intuliſſent, ſibi dederent, reſponderunt: populi Romani imperium Rhenum finire: ſi, ſe inuito Germanos in Galliam tranſire, non aequum exiſtimaret, cur ſui quidquam eſſe imperii aut poteſtatis trans Rhenum XVI

ſupra commemoraui. Locus eſt c. 12.

num poſtularet? Vbii autem, qui vni ex transrhenanis ad Caeſarem legatos miſerant, amicitiam fecerant, obſides dederant, magnopere orabant, vt ſibi auxilium ferret, quod grauiter ab Sueuis premerentur; vel, ſi id facere occupationibus reipublicae prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id ſibi ad auxilium ſpemque reliqui temporis ſatis futurum: tantum eſſe nomen atque opinionem eius exercitus, Arioviſto pulſo, et hoc nouiſſimo proelio facto, etiam ad vltimas Germanorum nationes, vti opinione et amicitia populi Romani tuti eſſe poſſint. Nauium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.

XVII Caeſar his de cauſſis, quas commemoraui, Rhenum tranſire decreuerat; ſed nauibus tranſire, neque ſatis tutum eſſe arbitrabatur, neque ſuae neque populi Romani dignitatis eſſe ſtatuebat. Itaque, etſi ſumma difficultas faciundi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis, tamen id ſibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum exiſtimabat. Rationem pontis hanc inſtituit. Tigna bina ſesquipedalia, paullum ab imo praeacuta, dimenſa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter ſe iungebat. Haec quum machinationibus immiſſa in flumen defixerat, fiſtucisque adegerat, non ſublicae

legatos miſerant. Cf. c. 8. Omnes autem cauſas, hoc capite commemoratas, Dio Caſſius (39, 48) vanitatis arguit, tribuitque tranſeundi Rheni conatum vni cupiditati inclareſcendi, quae Caeſarem impulerit, vt aliis intentata ipſe tentaret. De poſteriore conſentit Plutarch. in Caeſ. c. 22.

fiſtucis. Eſt fiſtuca, ſi tironum cauſa monere licet, machina, qua palos tundunt ita, vt altius infigantur ſolo *(einrammeln)*, aut lapides, in via ſtratos, complanant, aut pauimenta ſolidant. Sed non

cae modo derecta ad perpendiculum, ſed prona ac faſtigata, vt ſecundum naturam fluminis procumberent: iis item contraria duo, ad eumdem modum iuncta, interuallo pedum quadragenum, ab inferiore parte, contra vim atque impetum fluminis conuerſa ſtatuebat. Haec vtraque inſuper bipedalibus trabibus immiſſis, quantum eorum tignorum iunctura diſtabat, binis vtrimque fibulis ab extrema parte, diſtinebantur: quibus diſcluſis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, vt, quo maior vis aquae ſe incitauiſſet, hoc artius illigata tenerentur. Haec derecta materia iniecta contexebantur, et longuriis

non modo ea machina, quae manu opificis leuata tundit, fiſtuca dicitur; ſed et haec, quae trochleis leuata et rurſus delapſa ſubiectos palos pondere et ictu infigit. vid. Geſneri Theſ. L. L. et inprimis Hotomannus ad hunc Caeſaris locum.

derecta. v. ind.

prona ac faſtigata, ita prona, vt faſtigio ſimilia eſſent. Faſtigium autem eſt tectum templorum, figura plani inclinati decurrens: vnde pronum et faſtigatum eſt inclinatum.

ſecundum naturam fluminis, dem Strome nach.

item eſt initium apodoſeos periodi.

duo. Immo *bina. Clark.*

ab inferiore parte (fluminis), weiter unten.

Haec vtraque, tigna illa prona in ſuperiore et inferiore fluminis parte defixa.

iunctura, ſpatium ab vna ſerie tignorum ad alteram, quod ſpatium nunc tegendum erat, vt tranſiri poſſet; nam hoc eſt iungere res diſtantes, efficere, vt ab vna ad aliam vna ſerie veniri poſſit, quaſi cohaererent.

binis fibulis, ita vt eſſent binae fibulae ſ. copulae, Klammern, claui trabales.

diſtinebantur, interpoſitu trabium. Eodem modo mox *diſcluſis*, interpoſitu trabium.

reuinctis, additis vtrimque copulis ſ. fibulis.

Haec, hoc totum opus.

derecta (an potius, *directa*? v. ind.) *materia iniecta*, materia (ligna, crates, et quidquid inſeruit veluti ſolo pontis,

guriis cratibusque conſternebantur: ac nihilo ſecius ſublicae et ad inferiorem partem fluminis oblique agebantur, quae, pro pariete ſubiectae, et cum omni opere coniunctae, vim fluminis exciperent: et aliae item ſupra pontem mediocri ſpatio, vt, ſi arborum trunci ſiue naues deiiciendi operis eſſent a barbaris miſſae, his defenſoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVIII Diebus decem, quibus materia coepta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Caeſar, ad vtramque partem pontis firmo praeſidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim a compluribus ciuitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter reſpondit, obſidesque ad ſe adduci iubet. At Sigambri ex eo tempore, quo pons inſtitui coeptus eſt, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Vſipetibus apud ſe habebant, finibus

cis, per quod inceditur) iniicitur eadem directione qua longitudinem.

oblique agebantur, inclinabantur. Sed fortaſſe erro, dum ſic interpretor.

pro pariete ſubiectae. Paulo poſt tales trabes adpellat *defenſores*. Sunt veluti murus aut agger. Tanto magis probo, quod Oudendorpius e quibusdam codd. recepit *pariete*, cum vulgo *ariete* legeretur. Plutarch. in Caeſ. c. 22 dicit *προβόλους ξύλων μεγάλων*.

deiiciendi operis ſc. cauſſa. Verbum hoc, omiſſum in codd. multis, (eſt enim ellipſis non rara: v. Oudendorp. ad 4, 1) alii interpretandi cauſa addiderunt — De ſtructura huius pontis ſcripſiſſe Iucundum Veronenſem, monuit ad h. l. Camerarius. Hotomannus addit Budaeum, Cardanum, Io. Buteonem, (cuius ſingularis liber de hoc ponte exſtat) Turnebum (Aduerſ. 24, 30). Brantius adiungit Lipſium in Poliorcet. 2, 5.

in fines Sigambrorum. In hos enim ſe receperant nuper equites Germani. vid. cap. 16.

bus ſuis excesserant, ſuaque omnia exportauerant, ſeque in ſolitudinem ac ſiluas abdiderant.

XVIIII Caeſar, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis aedificiisque incenſis, frumentisque ſuccifis, ſe in fines Vbiorum recepit; atque iis auxilium ſuum pollicitus, ſi ab Sueuis premerentur, haec ab iis cognouit: Sueuos, poſteaquam per exploratores pontem fieri comperiſſent, more ſuo concilio habito, nuncios in omnes partes dimiſiſſe, vti de oppidis demigrarent, liberos, vxores, ſuaque omnia in ſiluas deponerent, atque omnes, qui arma ferre poſſent, vnum in locum conuenirent: hunc eſſe delectum medium fere regionum earum, quas Sueui obtinerent: hic Romanorum aduentum exſpectare, atque ibi decertare conſtituiſſe. Quod vbi Caeſar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum cauſſa transducere exercitum conſtituerat, vt Germanis metum iniiceret, vt Sigambros vlciſceretur, vt Vbios obſidione liberaret, diebus omnino X et VIII trans Rhenum conſumtis, ſatis et ad laudem et ad vtilitatem profectum arbitratus, ſe in Galliam recepit, pontemque reſcidit.

XX Exigua parte aeſtatis reliqua, Caeſar, etſi in his locis, quod omnis Gallia ad ſeptemtriones vergit, maturae ſunt hiemes, tamen in Britanniam proficiſci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis

ſe in fin. Vbiorum recepit. Cauſa ex c. 16. diſcenda eſt.

ſe in Galliam recepit. Res ipſa loquitur, timore perculſum Caeſarem non auſum eſſe cum Sueuis congredi. *Glandorpius.*

in Britann. profic. contendit. Dio Caſſius (39, 53) monuit, nihil vtilitatis ex hac expeditione Britannica neque ad Caeſarem, neque ad ciuitatem redundaſſe, praeter famam patefactae Romanis inſulae. Conſentit Plutarch. in Caeſ. cap. 23. Miram cauſam Suetonius in Caeſ. c. 47 addidit, ſpe margari-

bellis hoſtibus noſtris inde ſubminiſtrata auxilia intellegebat: et, ſi tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno ſibi vſui fore arbitrabatur, ſi modo inſulam adiſſet, genus hominum perſpexiſſet, loca, portus, aditus cognouiſſet: quae omnia fere Gallis erant incognita. Neque enim temere praeter mercatores illo adit quiſquam, neque iis ipſis quidquam, praeter oram maritimam atque eas regiones, quae ſunt contra Gallias, notum eſt. Itaque, euocatis ad ſe vndique mercatoribus, neque quanta eſſet inſulae magnitudo, neque quae aut quantae nationes incolerent, neque quem vſum belli haberent, aut quibus inſtitutis vterentur, neque qui eſſent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

XXI Ad haec cognoſcenda, priusquam periculum faceret, idoneum eſſe arbitratus C. Voluſenum, cum naui longa praemittit. Huic mandat, vti, exploratis omnibus rebus, ad ſe quam primum reuertatur: ipſe cum omnibus copiis in Morinos proficiſcitur, quod inde erat breuiſſimus in Britanniam transiectus. Huc naues vndique ex finitimis regionibus, et, quam ſuperiore aeſtate ad Veneticum bellum fecerat, claſſem iubet conuenire. Interim, conſi-

garitarum Caeſarem Britanniam petiſſe; credibile tamen ſit, opinionem magnarum Britanniae opum fuiſſe, ſi Ciceronianus locus (ad Div. 7, 7) conferatur.

C. Voluſ. praemittit. Haec, vt interpretes monuerunt, repugnant loco Suetonii (Caeſ. c. 58), vbi Caeſar *per ſe*, h. e. ipſe exploraſſe dicitur regiones. Atque vt aliis viſus eſt Suetonius obliuione quadam erraſſe, quod et ego arbitror, ſic fuerunt, qui vellent emendationibus iuuare Suetonii locum, de quibus Erneſti ad Suetonium dixit.

ad Ven. bell. fecerat. Cf. 3, 9.

conſilio eius cognito, et per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus eius inſulae ciuitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obſides dare, atque imperio populi Romani obtemperare. Quibus auditis liberaliter pollicitus, hortatúsque, vt in ea ſententia permanerent, eos domum remittit; et cum his vna Commium, quem ipſe, Atrebatibus ſuperatis, regem ibi conſtituerat, cuius et virtutem et conſilium probabat, et quem ſibi fidelem arbitrabatur, cuiusque auctoritas in iis regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas poſſit, adeat ciuitates, horteturque, vt populi Romani fidem ſequantur; ſeque celeriter eo venturum nunciet. Voluſenus, perſpectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi ac ſe barbaris committere non auderet, quinto die ad Caeſarem reuertitur; quaeque ibi perſpexiſſet, renunciat.

XXII Dum in his locis Caeſar nauium parandarum cauſſa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui ſe de ſuperioris temporis conſilio excuſarent, quod homines barbari et noſtrae conſuetudinis imperiti bellum populo Romano feciſſent, ſeque ea, quae imperaſſet, facturos pollicerentur. Hoc ſibi ſatis opportune Caeſar accidiſſe

Commium. In theſauro Brandenburg. Vol. 1. p. 305 exſtat numus, in cuius vna facie circa equum *Commios*, in altera capiti galeato *Garman* adſcriptum eſt: quem Begerus ad hunc Commium Atrebatem refert. *Cellar.* De altero verbo *German* Begerus dubitanter ſcripſit, an fortaſſe ſit idem, quod *Germanus*; ſed hoc foret vberioris diſputationis, quam pro meo conſilio. Maſcouius in hiſtoria Germanorum T. 1. p. 37 non improbat hanc numi huius explicationem de Commio.

magni hab. Vulg. *magna.*

diſſe arbitratus, quod neque poſt tergum hoſtem relinquere volebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neque has tantularum rerum occupationes ſibi Britanniae anteponendas iudicabat, magnum his obſidum numerum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recepit. Nauibus circiter LXXX onerariis coactis, contractisque, quot ſatis eſſe ad duas transportandas legiones exiſtimabat, quidquid praeterea nauium longarum habebat, quaeſtori, legatis, praefectisque diſtribuit. Huc accedebant XVIII onerariae naues, quae ex eo loco ab milibus paſſuum VIII vento tenebantur, quo minus in eumdem portum peruenire poſſent. Has equitibus diſtribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottae, legatis, in Menapios atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpitium Rufum, legatum, cum eo praeſidio, quod ſatis eſſe arbitrabatur, portum tenere iuſſit.

XXIII His conſtitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempeſtatem, tertia fere vigilia ſoluit, equitesque

coactis. Hoc pertinet ad vniuerſam ſummam nauium, quas collegerat. Gr. metaphr. συναλίζειν.

contractis. Hoc pertinet ad eas, quas ex vniuerſa ſumma delectas congregarat, vna proficiſci iuſſerat, vt duas legiones transportarent. Gr. metaphr. ἐκλέγεσθαι.

tertia f. vig. ſoluit, ex portu Itio ſ. Iccio (cf. 5, 2), vt Strabo adnotauit (4, 138), quem de priore Caeſaris traiectu in Britanniam loqui, (nam non ita multo poſt rurſus eo contendit: vid. 5, 2) ex tempore et hora in notitia orbis ant. T. 1. p. 375 probauimus. *Cellar*. Exſtat diſſertatio Io. Georg. Eccardi de portu Iccio, inſerta Miſcellaneis Lipſienſ. T. 8. p. 255, vnde idem ille vir doctus in libro de origine Germanorum ſect. 93. p. 209. edit. Gotting. quaedam repetiit. Sententias autem virorum doctorum varias, qui

teſque in vlteriórem portum progredi, et naues conſcendere, et ſe ſequi iuſſit: a quibus quum id paullo tardius eſſet adminiſtratum, ipſe hora diei circiter quarta cum primis nauibus Britanniam attigit; atque ibi in omnibus collibus expoſitas hoſtium copias armatas conſpexit. Cuius loci haec erat natura: adeo montibus anguſtis mare continebatur, vti ex locis ſuperioribus in litus telum adiici poſſet. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquae naues eo conueniïrent, ad horam

qui portum Iccium putarunt eſſe aut Mardicum, aut Geſſoriacum, aut Witſantum, aut Caletum, aut Stapulas, collegit, praeter Cellarium in nobiliſſimo opere geographico, Fabricius in bibl. lat. lib. 1. cap. 10. ſect. 2. vbi de Caeſare agitur. Collegit etiam Ritterus in hiſtoria Gallorum p. 97. Attigit Weſſelingius ad Antonini itineraria p. 363.

in vlteriorem portum. Hic paulo poſt c. 28 *ſuperior* vocatur, in ortum et ad dextram ab Itio recedens: cui opponitur *inferior*, ab Itio recedens in occaſum, c. 36. Cf. c. 28. vbi *ſuperior portus* memoratur, et *inferior pars inſulae, quae eſt propius ſolis occaſum.* Sic ergo plagae diſcernuntur in hoc litore. *Cellarius.*

hora quarta. Eſt circiter decima antemeridiana. Cf. 1, 26.

adeo — continebatur. His verbis explicat, quae fuerit natura loci, et poteſt ante *adeo* intelligi *ſcilicet.* Hanc explicationem, abrupte poſitam, voluerunt arctius nectere cum ſuperioribus, et addiderunt *atque.* Inde *adeo* obliteratum, et ex eo factum eſt vel *atque ita*, vel *atque ibi*, quae ſingula in codd. et edd. reperiuntur. Ergo recte Oudendorp. reuocauit id, quod in textu eſt.

montibus anguſtis. Quinam ſint h. l. montes anguſti, iis explicandum relinquo, qui loca, quae Caeſar hic deſcribit, viderunt. Iidem definient, quid h. l. ſit *continere.* Iulius Celſus eamdem rem his verbis expreſſit: *praeruptae rupes, pelago impendentes:* quibuscum Ciceronis locus (ad Attic. 4, 16), iam a Glandorpio comparatus, conuenit:

ram nonam in ancoris exſpectauit. Interim legatis tribuniſque militum conuocatis, et quae ex Voluſeno cognoſſet, et quae fieri vellet, oſtendit, monuitque, vt rei militaris ratio, maxime vt maritimae res poſtularent, vt quae celerem atque inſtabilem motum haberent, ad nutum et ad tempus omnes res ab iis adminiſtrarentur. His dimiſſis, et ventum et aeſtum vno tempore nactus ſecundum, dato ſigno, et ſublatis ancoris, circiter milia paſſuum VII ab eo loco progreſſus, aperto ac plano litore naues conſtituit.

XXIIII At barbari, conſilio Romanorum cognito, praemiſſo equitatu et eſſedariis, quo plerumque genere in proeliis vti conſuerunt, reliquis copiis ſubſecuti, noſtros nauibus egredi prohibebant. Erat ob has cauſſas ſumma difficultas, quod naues propter magnitudinem, niſi in alto, conſtitui non poterant; militibus autem ignotis locis, impeditis manibus, magno et graui armorum onere oppreſſis, ſimul et de nauibus deſiliendum, et in fluctibus conſiſtendum, et cum hoſtibus erat pugnandum: quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progreſſi, omnibus membris expediti, notiſſimis locis audacter tela coniicerent, et equos inſuefactos incitarent. Quibus rebus noſtri perterriti, atque huius omnino generis

conſtat, aditus Britanniae eſſe munitos mirificis molibus.

ad horam nonam. Eſt tertia pomeridiana.

monuit, (vt) *omnes res adminiſtrarentur, vt* (vti) *ratio rei militaris et res marit. poſtularent, vt* (quippe) *quae — haberent.*

celerem et inſtab. mot. habere, facillime mutari, valde mutabilem eſſe.

eſſedarii, qui ex eſſedis (curribus bellicis) pugnant. Vid. omnino c. 33.

inſuefactos, adſuetos: vt *inſueuiſſe* dicitur, qui eſt adſuefactus rei. In gr. metaphr. eſt, εἰθισμένους.

generis pugnae imperiti, non omnes eadem alacritate ac ſtudio, quo in pedeſtribus vti proeliis conſueuerant, vtebantur.

Quod vbi Caeſar animum aduertit, naues longas, quarum et ſpecies erat barbaris inuſitatior, et motus ad vſum expeditior, paullum remoueri ab onerariis nauibus, et remis incitari, et ad latus apertum hoſtium conſtitui, atque inde fundis, ſagittis, tormentis, hoſtes propelli ac ſubmoueri iuſſit: quae res magno vſui noſtris fuit. Nam et nauium figura, et remorum motu, et inuſitato genere tormentorum permoti barbari conſtiterunt, ac paullum modo pedem retulerunt. Atque noſtris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam ferebat, conteſtatus deos, vt ea res legioni feliciter eueniret: Deſilite, inquit, commilitones, niſi vultis aquilam hoſtibus prodere: ego certe meum reipublicae atque imperatori officium praeſtitero. Hoc quum magna voce dixiſſet, ex naui ſe proiecit, atque in hoſtes aquilam ferre coepit. Tum noſtri, cohortati inter ſe, ne tantum dedecus admitteretur, vniuerſi ex naui deſiluerunt: hos item alii ex proximis nauibus quum conſpexiſſent, ſubſecuti hoſtibus adpropinquarunt. XXV

Pugnatum eſt ab vtrisque acriter; noſtri tamen, quod neque ordines ſeruare, neque firmiter inſiſtere, neque ſigna ſubſequi poterant, atque alius alia ex naui, quibuscumque ſignis occurrerat, ſe adgregabat, magno opere perturbabantur. Hoſtes vero, notis omnibus vadis, vbi ex litore aliquos ſingulares ex naui egredientes conſpexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur: plures paucos circumſiſtebant: alii ab latere aperto in vniuerſos tela coniiciebant. Quod quum animum aduertiſſet Caeſar, XXVI

ſcaphas longarum nauium, item ſpeculatoria nauigia militibus compleri iuſſit, et quos laborantes conſpexerat, iis ſubſidia ſubmittebat. Noſtri, ſimul in arido conſtiterunt, ſuis omnibus conſecutis, in hoſtes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt, neque longius proſequi potuerunt, quod equites curſum tenere atque inſulam capere non potuerant. Hoc vnum ad priſtinam fortunam Caeſari defuit.

XXVII Hoſtes proelio ſuperati, ſimul atque ſe ex fuga receperunt, ſtatim ad Caeſarem legatos de pace miſerunt: obſides daturos, quaeque imperaſſet, ſeſe facturos, polliciti ſunt. Vna cum his legatis Commius Atrebas venit, quem ſupra demonſtraueram a Caeſare in Britanniam praemiſſum. Hunc illi e naui egreſſum, quum ad eos imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula coniecerant: tum, proelio facto, remiſerunt, et in petenda pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt, et, propter imprudentiam vt ignoſceretur, petiuerunt. Caeſar queſtus, quod, quum vltro in continentem legatis miſſis pacem ab ſe petiſſent, bellum

equites curſum tenere non pot. i. e. equites, quos Caeſar iuſſerat ſe ſequi (c. 23), tempeſtate fuerant deiecti, alio delati, vt ſequi non poſſent (c. 28). Nam nauigantes *curſum tenent*, cum ſecundo vento prouehuntur, et, quo tendunt, veniunt. In gr. metaphr. eſt εὐθυδρομεῖν.

ſupra. Cf. c. 21. Vulgo, *demonſtrauimus.*

quum ad eos — perferret. Haud dubie reuocanda eſt lectio metaphraſeos graecae et codicum omnino omnium, praeter vnum: eſt autem haec: *quum ad eos oratoris modo* (nomine et iure legati, quaſi legatus eſſet) *Caeſaris mandata perferret.* In hoc enim eſt iniuria, quod *legatum* comprehenderunt. Iudicauit etiam Oudendorpius, non temere videri damnandam hanc lectionem.

vltro legatis miſſis. Cf. c. 21. *Continens* eſt Gallia.

bellum ſine cauſſa intuliſſent, ignoſcere imprudentiae dixit, obſidesque imperauit: quorum illi partem ſtatim dederunt, partem, ex longinquioribus locis arceſſitam, paucis diebus ſeſe daturos dixerunt. Interea ſuos remigrare in agros iuſſerunt, principesque vndique conuenere, et ſe ciuitatesque ſuas Caeſari commendare coeperunt.

His rebus pace confirmata, poſt diem IIII, quam eſt in Britanniam ventum, naues XVIII, de quibus ſupra demonſtratum eſt, quae equites ſuſtulerant, ex ſuperiore portu leni vento ſoluerunt. Quae quum adpropinquarent Britanniae, et ex caſtris viderentur, tanta tempeſtas ſubito coorta eſt, vt nulla earum curſum tenere poſſet, ſed aliae eodem, vnde erant profectae, referrentur; aliae ad inferiorem partem inſulae, quae eſt propius ſolis occaſum, magno ſui cum periculo deiicerentur: quae tamen, ancoris iactis quum fluctibus complerentur, neceſſario aduerſa nocte in altum prouectae continentem petierunt. XXVIII

Eadem nocte accidit, vt eſſet luna plena, qui dies maritimos aeſtus maximos in Oceano efficere conſueuit: noſtrisque id erat incognitum. Ita vno tempore et longas naues, quibus Caeſar exercitum transportandum curauerat, quasque in aridum ſubduxerat, aeſtus complebat; et onerarias, quae ad ancoras erant deligatae, tempeſtas adflictabat; neque vlla noſtris facultas aut adminiſtrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus nauibus fractis, reliquae quum eſſent, funibus ancoris reliquisque armamentis amiſſis, ad nauigandum inutiles, magna, id quod neceſſe erat accidere, totius exercitus pertur- XXVIIII

 turba-

conuenere. Potius, *conuenire.*

ſupra. vid. c. 23. De *ſuſtulerant* v. ind. in *tollere.*

turbatio facta eſt: neque enim naues erant aliae, quibus reportari poſſent; et omnia deerant, quae ad reficiendas eas vſui ſunt; et, quod omnibus conſtabat, hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem prouiſum non erat.

XXX Quibus rebus cognitis, principes Britanniae, qui poſt proelium factum ad ea, quae iuſſerat Caeſar, facienda conuenerant, inter ſe collocuti, quum equites, et naues, et frumentum Romanis deeſſe intellegerent, et paucitatem militum ex caſtrorum exiguitate cognoſcerent, quae hoc erant etiam anguſtiora, quod ſine impedimentis Caeſar legiones transportauerat, optimum factu eſſe duxerunt, rebellione facta, frumento commeatuque noſtros prohibere, et rem in hiemem producere, quod, iis ſuperatis, aut reditu interclusis, neminem poſtea belli inferendi cauſſa in Britanniam tranſiturum confidebant.

XXXI Itaque, rurſus coniuratione facta, paullatim ex caſtris diſcedere, ac ſuos clam ex agris deducere coeperunt. At Caeſar, etſi nondum eorum conſilia cognouerat, tamen et ex euentu nauium ſuarum, et ex eo, quod obſides dare intermiſerant, fore id, quod accidit, ſuſpicabatur. Itaque ad omnes caſus ſubſidia comparabat: nam et frumentum ex agris quotidie in caſtra conferebat, et quae grauiſſime adflictae erant naues, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas vtebatur, et quae ad eas res erant vſui, ex continenti comportari iubebat. Itaque, quum id ſummo ſtudio a militibus adminiſtraretur, duodecim nauibus amiſſis, reliquis vt nauigari commode poſſet, effecit.

Dum

hiemare. Rectius, *hiemari.*

aere. v. ind. in *aes*, vbi naues aeratae deſcribuntur.

Dum ea geruntur, legione ex conſuetudine vna frumentatum miſſa, quae adpellabatur ſeptima, neque vlla ad id tempus belli ſuſpicione interpoſita, quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in caſtra ventitaret, ii, qui pro portis caſtrorum in ſtatione erant, Caeſari renunciarunt, puluerem maiorem, quam conſuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter feciſſet. Caeſar id, quod erat, ſuſpicatus, aliquid noui a barbaris initum conſilii, cohortes, quae in ſtationibus erant, ſecum in eam partem proficiſci, duas ex reliquis in ſtationem ſuccedere, reliquas armari, et confeſtim ſeſe ſubſequi iuſſit. Quum paullo longius a caſtris proceſſiſſet, ſuos ab hoſtibus premi, atque aegre ſuſtinere, et conferta legione ex omnibus partibus tela coniici animum aduertit. Nam quod, omni ex reliquis partibus demeſſo frumento, vna pars erat reliqua, ſuſpicati hoſtes, huc noſtros eſſe venturos, noctu in ſiluis delituerant: tum diſperſos, depoſitis armis, in metendo occupatos, ſubito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant: ſimul equitatu atque eſſedis circumdederant. XXXII

Genus hoc eſt ex eſſedis pugnae: primo per omnes partes perequitant, et tela coniiciunt, atque ipſo terrore equorum et ſtrepitu rotarum ordines plerumque perturbant: et quum ſe inter equitum turmas inſinuauerint, ex eſſedis deſiliunt, et pedibus proeliantur. Aurigae interim paullatim ex proelio XXXIII

 exce-

in agris. Principes Britannorum iuſſerant ſuos, in agros remigrare (c. 27), et clam ex agris deducere coeperant (c. 30). Hinc intelligetur, quid hoc ſit, Britannorum partem in agris remanſiſſe.

excedunt, atque ita curru ſe collocant, vt, ſi illi a multitudine hoſtium premantur, expeditum ad ſuos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, ſtabilitatem peditum in proeliis praeſtant, ac tantum vſu quotidiano et exercitatione efficiunt, vti in decliui ac praecipiti loco incitatos equos ſuſtinere, et breui moderari ac flectere, et per temonem percurrere, et in iugo inſiſtere, et inde ſe in currus citiſſime recipere conſuerint.

XXXIIII Quibus rebus, perturbatis noſtris nouitate pugnae, tempore opportuniſſimo Caeſar auxilium tulit: namque eius aduentu hoſtes conſtiterunt, noſtri ſe ex timore receperunt. Quo facto, ad laceſſendum et ad committendum proelium alienum eſſe tempus arbitratus, ſuo ſe loco continuit, et breui tempore intermiſſo in caſtra legiones reduxit. Dum haec geruntur, noſtris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, diſceſſerunt. Secutae ſunt continuos complures dies tempeſtates, quae et noſtros in caſtris continerent, et hoſtem a pugna prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiſerunt, paucitatemque noſtrorum militum ſuis praedicauerunt, et, quanta praedae faciendae atque in perpetuum ſui liberandi facultas daretur, ſi Romanos caſtris expuliſſent, demonſtrauerunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta, ad caſtra venerunt.

XXXV Caeſar, etſi idem, quod ſuperioribus diebus acciderat, fore videbat, vt, ſi eſſent hoſtes pulſi, cele-

curru ſe. Pro his leg. *currus* e codd. et metaphr. gr. Ipſa res, etiam ſine codicibus, declarat.

praeſtant et efficiunt, vt ſint mobiles (variis in locis pugnent, vagentur) et ſtabiles (vno in loco pugnent).

qui erant in agris reliqui. Sunt ii Britanni, de quibus c. 32. dixerat.

celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter triginta, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum eſt, ſecum transportauerat, legiones in acie pro caſtris conſtituit. Commiſſo proelio, diutius noſtrorum militum impetum hoſtes ferre non potuerunt, ac terga verterunt. Quos tanto ſpatio ſecuti, quantum curſu et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde, omnibus longe lateque adflictis incenſisque, ſe in caſtra receperunt.

Eodem die legati, ab hoſtibus miſſi ad Caeſarem de pace, venerunt. His Caeſar numerum obſidum, quem antea imperauerat, duplicauit, eosque in continentem adduci iuſſit, quod, propinqua die aequinoctii, infirmis nauibus, hiemi nauigationem ſubiiciendam non exiſtimabat. Ipſe, idoneam tempeſtatem nactus, paullo poſt mediam noctem naues ſoluit, quae omnes incolumes ad continentem peruenerunt; ſed ex his onerariae duae eosdem, quos reliquae, portus capere non potuerunt, ſed paullo infra delatae ſunt. XXXVI

Quibus ex nauibus quum eſſent expoſiti milites circiter CCC, atque in caſtra contenderent, Morini, quos Caeſar, in Britanniam proficiſcens, pacatos reliquerat, ſpe praedae adducti, primo non ita magno ſuorum numero circumſteterunt, ac, ſi ſeſe interfici nollent, arma ponere iuſſerunt. Quum illi orbe facto ſeſe defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter milia VI conuenerunt. Qua re nunciata, Caeſar omnem ex caſtris equitatum XXXVII

I 5 ſuis

dictum eſt. vid. cap. 21 et 27.

adfl. inc. Pro his vulgo legebatur, *aedificiis incenſis*, Ouvt et plures MSS. atque gr. metaphr. exhibent: ſed iam Cellarius monuit, Gronovium (Obſerv. 4. 8) e cod. Andino reſtituiſſe, *adflictis incenſisque*, quod ipſum Oudendorpius in Oxon. MS. occurrere dixit.

ſuis auxilio miſit. Interim noſtri milites impetum hoſtium ſuſtinuerunt, atque amplius horis quatuor fortiſſime pugnauerunt, et, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Poſtea vero quam equitatus noſter in conſpectum venit, hoſtes abiectis armis terga verterunt, magnusque eorum numerus eſt occiſus.

XXXVIII Caeſar poſtero die T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, miſit. Qui quum propter ſiccitates paludum, quo ſe reciperent, non haberent, quo perfugio ſuperiore anno fuerant vſi, omnes fere in poteſtatem Labieni venerunt. At Q. Titurius et L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vaſtatis, frumentis ſucciſis, aedificiis incenſis, quod Menapii ſe omnes in denſiſſimas ſiluas abdiderant, ſe ad Caeſarem receperunt. Caeſar in Belgis omnium legionum hiberna conſtituit. Eo duae omnino ciuitates ex Britannia obſides miſerunt, reliquae neglexerunt. His rebus geſtis, ex literis Caeſaris dierum XX ſupplicatio a ſenatu decreta eſt.

quo perf. — venerunt. Adeo multiplex eſt in codd. lectio huius loci, vt Oudendorpius fateatur, ſibi de ea non liquere. Quae hic in textu ſunt, ea habet metaphraſis graeca.

duxerant. vid. c. 22. *Eo* (in Belgas) *obſides miſerunt.* Cum ergo Caeſar c. 36. obſides in continentem mitti iuſſerit, ex noſtro loco diſcimus, continentem indicare Galliam. Cf. c. 27.

C. IVLII

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO GALLICO

Liber Qvintvs

Caeſar claſſem parari in Gallis iubet: ipſe Piruſtas in Illyrico coercet. 1. *Inde reuerſus, compoſitis Treuirorum turbis, et Dumnorige coercito, iterum traiicit in Britanniam,* 2 — 9, *quae deſcribitur,* 12: *ibique bella gerit feliciter.* 13 — 23. *Poſt reditum deficiunt Galli, et Eburones Sabinum ac Cottam legatos cum legione caedunt,* 27 — 38: *Neruii Q. Ciceronis caſtra grauiter oppugnant,* 39 — 46, *a Caeſare profligantur.* 46 — 52. *Senones et Treuiri res nouas moliuntur: interfecto Induciomaro, fit Gallia quietior.*

Lucio Domitio, Appio Claudio, Conſulibus, diſcedens ab hibernis Caeſar in Italiam, vt quotannis facere conſuerat, legatis imperat, quos legionibus praefecerat, vti, quamplurimas poſſent, hieme naues aedificandas veteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonſtrat. Ad celeritatem onerandi ſubductionesque paullo facit humiliores, quam quibus in noſtro mari vti conſueuimus; atque id

L. Dom. Ap. Cl. Coſſ. Eſt annus P. V. C. 700.

Italiam, i. e. Galliam prouinciam ſ. citeriorem.

ſubduct. Non ſpreuerim lectionem aliam, *ſubductionisque*, a Ciacconio indicatam.

in noſtro mari, i. e. mediterraneo: hoc enim intelligitur, cum Romani *noſtrum mare* dicunt. vid. Pompon. Mela 1, 1, vt iam Rhellicanus et Glandorpius monuerunt.

id eo magis, quod propter crebras commutationes aeſtuum minus magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera et ad multitudinem iumentorum transportandam paullo latiores, quam quibus in reliquis vtimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem multum humilitas adiuuat. Ea, quae ſunt vſui ad armandas naues, ex Hiſpania adportari iubet. Ipſe, conuentibus Galliae citerioris peractis, in Illyricum proficiſcitur, quod a Piruſtis finitimam partem Prouinciae incurſionibus vaſtari audiebat. Eo quum veniſſet, ciuitatibus milites imperat, certumque in locum conuenire iubet. Qua re nunciata, Piruſtae legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum conſilio, ſeſeque paratos eſſe demonſtrant, omnibus rationibus de iniuriis ſatisfacere. Accepta oratione eorum, Caeſar obſides imperat, eosque ad certam diem adduci iubet: niſi ita fecerint, ſeſe bello ciuitatem perſecuturum demonſtrat. His ad diem adductis, vt imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem aeſtiment, poenamque conſtituant.

II His confectis rebus, conuentibusque peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atque inde ad exercitum proficiſcitur. Eo quum veniſſet, circuitis omnibus hibernis, ſingulari militum ſtudio, in ſumma omnium rerum inopia, circiter DC eius generis, cuius ſupra demonſtrauimus, naues, et longas

ex Hiſpania. Mirificum prouentum ſparti in Hiſpania eſſe, docebunt Strabo 3. p. 160. Plin. H. N. 19, 11. *Daviſ.*

in Illyricum. Nempe Caeſar acceperat prouinciam Galliam Ciſalpinam, Illyrico adiecto: vt e Suetonii Iul. c. 22 Cellarius oſtendit. Idem e Ptolemaeo (2, 17) monuit, Piruſtas eſſe Illyrici gentem, verſus Macedoniam habitantem.

longas XXVIII inuenit inſtructas, neque multum abeſſe ab eo, quin paucis diebus deduci poſſent. Collaudatis militibus, atque iis, qui negotio praefuerant, quid fieri velit, oſtendit, atque omnis ad portum Itium conuenire iubet, quo ex portu commodiſſimum in Britanniam [transiectum] eſſe cognouerat, circiter milium paſſuum XXX, transmiſſum a continenti. Huic rei quod ſatis eſſe viſum eſt militum, reliquit: ipſe cum legionibus expeditis IIII, et equitibus DCCC in fines Treuirorum proficiſcitur, quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque transrhenanos ſollicitare dicebantur.

Haec ciuitas longe plurimum totius Galliae III
equitatu valet, magnasque habet copias peditum, Rhenumque, vt ſupra demonſtrauimus, tangit. In ea ciuitate duo de principatu inter ſe contendebant, Induciomarus et Cingetorix: ex quibus alter, ſimul atque de Caeſaris legionumque aduentu cognitum eſt, ad eum venit; ſe ſuosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi Romani defecturos confirmauit; quaeque in Treuiris gererentur, oſtendit. At Induciomarus equitatum peditatumque cogere, iisque, qui per aetatem in armis eſſe non poterant, in ſiluam Arduennam abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines Treuirorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare inſtituit. Sed poſtea quam nonnulli principes ex ea ciuitate, et familiaritate Cingetorigis adducti, et aduentu noſtri exer-

citus

portum Itium. Cf. 4, 23.

transiectum. Hoc verbum eſſe gloſſema verbi *transmiſſum*, quod mox ſequitur, poſt Faernum Hotomannus monuit.

ſiluam Arduennam. vid. 6, 29.

citus perterriti, ad Caeſarem venerunt, et de ſuis priuatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam ciuitati conſulere non poſſent: Induciomarus veritus, ne ab omnibus deſereretur, legatos ad Caeſarem mittit; ſeſe idcirco ab ſuis diſcedere atque ad eum venire noluiſſe, quo facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis diſceſſu plebs propter imprudentiam laberetur. Itaque eſſe ciuitatem in ſua poteſtate, ſeque, ſi Caeſar permitteret, ad eum in caſtra venturum, et ſuas ciuitatisque fortunas eius fidei permiſſurum.

IIII Caeſar, etſi intellegebat, qua de cauſſa ea dicerentur, quaeque eum res ab inſtituto conſilio deterreret, tamen, ne aeſtatem in Treuiris conſumere cogeretur, omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis, Induciomarum ad ſe cum ducentis obſidibus venire iuſſit. His adductis, in iis filio propinquisque eius omnibus, quos nominatim euocauerat, conſolatus Induciomarum hortatusque eſt, vti in officio permaneret: nihilo tamen ſecius principibus Treuirorum ad ſe conuocatis, hos ſingillatim Cingetorigi conciliauit: quod quum merito eius ab ſe fieri intellegebat, tum magni intereſſe arbitrabatur, eius auctoritatem inter ſuos quamplurimum valere, cuius tam egregiam in ſe voluntatem perſpexiſſet. Id factum grauiter tulit Induciomarus, ſuam gratiam inter ſuos minui, et, qui iam ante inimico in nos animo fuiſſet, multo grauius hoc dolore exarſit.

V His rebus conſtitutis, Caeſar ad portum Itium cum legionibus peruenit. Ibi cognoſcit, XL naves, quae in Meldis factae erant, tempeſtate reiectas,

in Meldis. Iam antiquiores offenſi ſunt hac lectione, quoniam Meldae mediterranei fuerunt, apud quos claſſem

tas, curſum tenere non potuiſſe, atque eodem, vnde erant profectae, reuertiſſe: reliquas paratas ad nauigandum, atque omnibus rebus inſtructas invenit. Eodem equitatus totius Galliae conuenit, numero milium quatuor, principesque omnibus ex ciuitatibus: ex quibus perpaucos, quorum in ſe fidem perſpexerat, relinquere in Gallia, reliquos obſidum loco ſecum ducere decreuerat; quod, quum ipſe abeſſet, motum Galliae verebatur.

Erat vna cum ceteris Dumnorix Aeduus, de quo ab nobis antea dictum eſt. Hunc ſecum habere in primis conſtituerat, quod eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis cognouerat. Accedebat huc, quod iam in concilio Aeduorum Dumnorix dixerat, ſibi a Caeſare regnum ciuitatis deferri: quod dictum Aedui grauiter ferebant, neque recuſandi aut deprecandi cauſſa legatos ad Caeſarem mittere audebant. Id factum ex ſuis hoſpitibus Caeſar cognouerat. Ille omnibus primo precibus petere contendit, vt in Gallia relinqueretur; partim, quod inſuetus nauigandi mare timeret; partim, quod religionibus ſeſe diceret impediri. Poſtea quam id obſtinate ſibi negari vidit, omni ſpe impetrandi ademta, principes Galliae ſollicitare, ſeuocare ſingulos hortarique coepit, vti in conti- VI

ſem aedificatam eſſe non credibile ſit. Ergo vel *Belgis* cum codd. et edd. quibusdam legetur: vel duo populi fuerunt, qui eodem nomine Meldarum vſi ſunt, alii ad Oceanum, (quamquam hoc e Strabonis loco 4, p. 194. non videtur certo ſequi, vt Caſaubonus monuit) alii in mediterraneis locis: vel omnino corruptum eſt hoc verbum. Haec eſt ſumma eorum, quae Rhellicanus praeſertim ad h. l. ſcripſit.

dictum eſt. Cf. 1, 3.
religionibus. v. ind.

continenti remanerent; metu territare, non ſine cauſſa fieri, vt Gallia omni nobilitate ſpoliaretur: id eſſe conſilium Caeſaris, vt, quos in conſpectu Galliae interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret: fidem reliquis interponere, iusiurandum poſcere, vt, quod eſſe ex vſu Galliae intellexiſſent, communi conſilio adminiſtrarent. Haec a compluribus ad Caeſarem deferebantur.

VII Qua re cognita, Caeſar, quod tantum ciuitati Aeduae dignitatis tribuerat, coercendum atque deterrendum, quibuscumque rebus poſſet, Dumnorigem ſtatuebat; quod longius eius amentiam progredi videbat, proſpiciendum, ne quid ſibi ac reipublicae nocere poſſet. Itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quod corus ventus nauigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare conſueuit, dabat operam, vt in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen ſecius omnia eius conſilia cognoſceret: tandem idoneam tempeſtatem nactus, milites equitesque conſcendere in naues iubet. At, omnium impeditis animis, Dumnorix cum equitibus Aeduorum a caſtris, inſciente Caeſare, domum diſcedere coepit. Qua re nunciata, Caeſar, intermiſſa profectione, atque omnibus rebus poſtpoſitis, magnam partem equitatus ad eum inſequendum mittit, retrahique imperat: ſi vim faciat, neque pareat, interfici iubet: nihil hunc ſe abſente pro ſano facturum arbitratus, qui praeſentis imperium neglexiſſet. Ille

tribuerat. Cf. 1, 33.

impeditis, ita diſtractis apparando itinere, vt ne ſentirent molitiones et fraudes Dumnorigis.

pro ſano, vt ſanum et ſapientem.

Ille enim reuocatus reſiſtere, ac ſe manu defendere, ſuorumque fidem implorare coepit, ſaepe clamitans, liberum ſe liberaeque ciuitatis eſſe. Illi, vt erat imperatum, circumſiſtunt hominem atque interficiunt; at Aedui equites ad Caeſarem omnes reuertuntur.

His rebus geſtis, Labieno in continente cum tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto, vt portus tueretur, et rem frumentariam prouideret, quaeque in Gallia gererentur, cognoſceret, conſiliumque pro tempore et pro re caperet, ipſe cum quinque legionibus et pari numero equitum, quem in continenti relinquebat, ſolis occaſu naves ſoluit; et Leni Africo provectus, media circiter nocte vento intermiſſo, curſum non tenuit; et longius delatus aeſtu, orta luce, ſub ſiniſtra Britanniam relictam conſpexit. Tum rurſus aeſtus commutationem ſecutus, remis contendit, vt eam partem inſulae caperet, qua optimum eſſe egreſſum ſuperiore aeſtate cognouerat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis grauibusque nauigiis, non intermiſſo remigandi labore, longarum nauium curſum adaequarunt. Acceſſum eſt ad Britanniam omnibus nauibus meridiano fere tempore: neque in eo loco hoſtis et viſus, ſed, vt poſtea Caeſar ex captiuis comperit, quum magnae manus eo conuenissent, multitudine nauium perterritae, (quae cum annotinis priuatisque, quas ſui quisque commodi fece- VIII

enim, enim vero. vid. Gronov. ad Liv. 34, 32.

relinquebat, ſolis occaſu. Hanc lectionem Gronouius (Obſ. 4, 4) et Oudendorpius in codd. repererunt: altera eſt, *reliquerat, ad ſolis occaſum:* vtraque bene habet, nec vllo modo definiri hic poteſt, quae verba Caeſar ſcripſerit.

ſui — commodi ſc. cauſa. vid. ind. in *cauſa*.

feceraт, amplius DCCC vno erant viſae tempore,) a litore diſceſſerant, ac ſe in ſuperiora loca abdiderant.

VIIII Caeſar, expoſito exercitu, et loco caſtris idoneo capto, vbi ex captiuis cognouit, quo in loco hoſtium copiae conſediſſent, cohortibus X ad mare relictis, et equitibus CCC, qui praeſidio nauibus eſſent, de tertia vigilia ad hoſtes contendit, eo minus veritus nauibus, quod in litore molli atque aperto deligatas ad anchoram relinquebat; et praeſidio nauibus Q. Atrium praefecit. Ipſe, noctu progreſſus milia paſſuum circiter XII, hoſtium copias conſpicatus eſt. Illi, equitatu atque eſſedis ad flumen progreſſi, ex loco ſuperiore noſtros prohibere, et proelium committere coeperunt. Repulſi ab equitatu, ſe in ſiluas abdiderunt, locum nacti, egregie et natura et opere munitum, quem domeſtici belli, vt videbatur, cauſſa iam ante praeparauerant: nam crebris arboribus ſucciſis omnes introitus erant praecluſi. Ipſi ex ſiluis rari propugnabant, noſtroſque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis VII, teſtudine facta, et aggere ad munitiones adiecto, locum ceperunt, eoſque ex ſiluis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Caeſar proſequi vetuit, et quod loci naturam ignorabat, et quod, magna parte diei conſumta, munitioni caſtrorum tempus relinqui volebat.

X Poſtridie eius diei mane tripartito milites equiteſque in expeditionem miſit, vt eos, qui fugerant, perſequerentur. Iis aliquantum itineris progreſſis, quum iam extremi eſſent in conſpectu, equites a Q. Atrio

molli, nullis ſcopulis pe- riculoſo; *aperto*, nullis rupibus aut prominentiis impedito.

Atrio ad Caeſarem venerunt, qui nunciarent, ſuperiori nocte, maxima coorta tempeſtate, prope omnes naues adflictas atque in litore eiectas eſſe; quod neque anchorae funesque ſubſiſterent, neque nautae gubernatoresque vim pati tempeſtatis poſſent: itaque ex eo concurſu nauium magnum eſſe incommodum acceptum.

XI His rebus cognitis, Caeſar legiones equitatumque reuocari atque itinere deſiſtere iubet: ipſe ad naues reuertitur: eadem fere, quae ex nunciis literisque cognouerat, coram perſpicit, ſic vt, amiſſis circiter XL nauibus, reliquae tamen refici poſſe magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros delegit, et ex continenti alios arceſſiri iubet; Labieno ſcribit, vt, quam-plurimas poſſit, iis legionibus, quae ſint apud eum, naues inſtituat. Ipſe, etſi res erat multae operae ac laboris, tamen commodiſſimum eſſe ſtatuit, omnes naues ſubduci, et cum caſtris vna munitione coniungi. In his rebus circiter dies decem conſumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermiſſis. Subductis nauibus, caſtrisque egregie munitis, easdem copias, quas ante, praeſidio nauibus reliquit: ipſe eodem, vnde redierat, proficiſcitur. Eo quum veniſſet, maiores iam vndique in eum locum copiae Britannorum conuenerant, ſumma imperii bellique adminiſtrandi communi conſilio permiſſa Caſſiuellauno, cuius fines a maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod adpellatur Tameſis, a mari circiter milia paſſuum LXXX. Huic ſuperiore tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella inter-

munitione. Naues et tentoria vno eodemque vallo ac foſſa cingebantur. cf. c. 22.

vnde (paulo ante ad litus et claſſem) *redierat.*

fecerat, amplius DCCC vno erant viſae tempore,) a litore diſceſſerant, ac ſe in ſuperiora loca abdiderant.

VIIII. Caeſar, expoſito exercitu, et loco caſtris idoneo capto, vbi ex captiuis cognouit, quo in loco hoſtium copiae conſediſſent, cohortibus X ad mare relictis, et equitibus CCC, qui praeſidio nauibus eſſent, de tertia vigilia ad hoſtes contendit, eo minus veritus nauibus, quod in litore *molli* atque *aperto* deligatas ad anchoram relinquebat; et praeſidio nauibus Q. Atrium praefecit. Ipſe, noctu progreſſus milia paſſuum circiter XII, hoſtium copias conſpicatus eſt. Illi, equitatu atque eſſedis ad flumen progreſſi, ex loco ſuperiore noſtros prohibere, et proelium committere coeperunt. Repulſi ab equitatu, ſe in ſiluas abdiderunt, locum nacti, egregie et natura et opere munitum, quem domeſtici belli, vt videbatur, cauſſa iam ante praeparauerant: nam crebris arboribus ſucciſis omnes introitus erant praecluſi. Ipſi ex ſiluis rari propugnabant, noſtroſque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis VII, teſtudine facta, et aggere ad munitiones adiecto, locum ceperunt, eoſque ex ſiluis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Caeſar proſequi vetuit, et quod loci naturam ignorabat, et quod, magna parte diei conſumta, munitioni caſtrorum tempus relinqui volebat.

X. Poſtridie eius diei mane tripartito milites equiteſque in expeditionem miſit, vt eos, qui fugerant, perſequerentur. Iis aliquantum itineris progreſſis, quum iam extremi eſſent in conſpectu, equites a Q.

Atrio

molli, nullis ſcopulis periculoſo; *aperto*, nullis rupibus aut prominentiis impedito.

Atrio ad Caeſarem venerunt, qui nunciarent, ſu-
periori nocte, maxima coorta tempeſtate, prope
omnes naues adflictas atque in litore eiectas eſſe;
quod neque anchorae funesque ſubſiſterent, neque
nautae gubernatoresque vim pati tempeſtatis poſ-
ſent: itaque ex eo concurſu nauium magnum eſſe
incommodum acceptum.

His rebus cognitis, Caeſar legiones equitatum- XI
que reuocari atque itinere deſiſtere iubet: ipſe ad
naues reuertitur: eadem fere, quae ex nunciis lite-
risque cognouerat, coram perſpicit, ſic vt, amiſſis
circiter XL nauibus, reliquae tamen refici poſſe
magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus
fabros delegit, et ex continenti alios arceſſiri iubet;
Labieno ſcribit, vt, quam-plurimas poſſit, iis le-
gionibus, quae ſint apud eum, naues inſtituat.
Ipſe, etſi res erat multae operae ac laboris, tamen
commodiſſimum eſſe ſtatuit, omnes naues ſubduci,
et cum caſtris vna munitione coniungi. In his re-
bus circiter dies decem conſumit, ne nocturnis qui-
dem temporibus ad laborem militum intermiſſis.
Subductis nauibus, caſtrisque egregie munitis, eas-
dem copias, quas ante, praeſidio nauibus reliquit:
ipſe eodem, vnde redierat, proficiſcitur. Eo quum
veniſſet, maiores iam vndique in eum locum co-
piae Britannorum conuenerant, ſumma imperii bel-
lique adminiſtrandi communi conſilio permiſſa Caſ-
ſiuellauno, cuius fines a maritimis ciuitatibus flu-
men diuidit, quod adpellatur Tameſis, a mari cir-
citer milia paſſuum LXXX. Huic ſuperiore tem-
pore cum reliquis ciuitatibus continentia bella in-

munitione. Naues et tentoria vno eodemque vallo ac foſſa cingebantur. cf. c. 22.

vnde (paulo ante ad litus et claſſem) *redierat.*

terceſſerant: ſed noſtro aduentu permoti Britanni hunc toti bello imperioque praefecerant.

XII Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos natos in inſula ipſa memoria proditum dicunt: maritima pars ab iis, qui praedae ac belli inferendi cauſſa ex Belgis tranſierant; qui omnes fere iis nominibus ciuitatum adpellantur, quibus orti ex ciuitatibus eo peruenerunt, et bello illato ibi remanſerunt, atque agros colere coeperunt. Hominum eſt infinita multitudo, creberrimaque aedificia, fere Gallicis conſimilia: pecorum magnus numerus. Vtuntur autem aere, aut taleis ferreis, ad certum pondus examinatis, pro nummo. Naſcitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis

natos in inſula, αὐτόχθονας, aborigines, terrigenas. cf. 6, 18. Sic et Diod. Sic. 5, 21, vbi quaedam de Britannia, ſimilia narrationi Caeſaris, occurrunt.

Vtuntur — nummo. Huius loci lectio plane incerta eſt. Ergo varietatem omnem notaui. Alii, *vtuntur aut* (vel, *autem*) *aere*, *aut nummo aereo*, *aut aliis ferreis*. Alii, *vtuntur aut aereo*, *aut* — Alii *aureo* pro *aereo*. Alii, *aut annulis* (pro *aliis*) *ferreis*. Alii, *aut lanceis ferreis*. Alii, *aut taleis ferreis*. Faernus *laminis* legi voluit. A duobus codd. abſunt verba, *pro nummo*. Ergo fuerit temerarium, aliquid definire velle. Quid alibi ſit *talea*, vid. in ind. et conſtat e lexicis. Si ergo h. l. idem verbum legatur, quid tandem erit *talea ferrea*, qua quis pro nummo vtatur? Non ſufficit dicere, eſſe particulam ferri praeſectam: nam non quidquid praeſectum eſt, ſed ſurculus praeſectus, aut quod formam ſurculi praeſecti, vel bacilli ſ. ſtimuli refert, id demum dici poteſt talea. Multo minus *taleae* eſſe poſſunt laminae, vt cuidam placuit: hae enim nihil ſimile habent cum taleis. Perplacet Voſſii coniectura, *talis*, quae videtur cuiuis in mentem venire debere: et facile potuiſſent tali ferrei pro nummis eſſe. Sed, vt dixi, lectio plane incerta eſt.

timis ferrum; ſed eius exigua eſt copia: aere vtuntur importato. Materia cuiusque generis, vt in Gallia, eſt, praeter fagum atque abietem. Leporem et gallinam et anſerem guſtare, fas non putant; haec tamen alunt animi voluptatisque cauſſa. Loca ſunt temperatiora, quam in Gallia, remiſſioribus frigoribus.

Inſula natura triquetra, cuius vnum latus eſt contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui eſt ad Cantium, quo fere ex Gallia naues adpelluntur, ad orientem ſolem; inferior ad meridiem ſpectat. Hoc latus tenet circiter milia paſſuum D. Alterum vergit ad Hiſpaniam atque occidentem ſolem, qua ex parte eſt Hibernia, dimidio minor, vt aeſtimatur, quam Britannia; ſed pari ſpatio tranſmiſſus, atque ex Gallia, eſt in Britanniam. In hoc medio curſu eſt inſula, quae adpellatur Mona; complures praeterea minores obiectae inſulae exiſtimantur; de quibus inſulis nonnulli ſcripſerunt, dies continuos XXX ſub bruma eſſe noctem. Nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, niſi certis ex aqua menſuris breuiores eſſe, quam in continenti, noctes videbamus. Huius eſt longitudo lateris, vt fert illorum opinio, DCC milium. Tertium eſt contra ſeptemtriones, cui parti nulla eſt obiecta terra; ſed eius angulus lateris maxime ad Germaniam ſpectat. huic milia paſſuum DCCC in longitudi- XIII

Materia, arbores, frutices.

certis ex aqua menſuris, clepſydris.

videbamus. Recte puto abeſſe hoc verbum a cod. Oxon. Si quis ſeruet, paulo ante *niſi* erit pro *ſed tantummodo*, vt Davis. et Oudendorp. monuerunt. Vulgata lectio, *niſi quod certis — videbamus*, eſt ab his, qui explicare locum voluerunt.

numquam conferti, ſed rari magniſque interuallis proeliarentur, ſtationesque diſpoſitas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes defatigatis ſuccederent.

XVII Poſtero die procul a caſtris hoſtes in collibus conſtiterunt, rarique ſe oſtendere, et lenius, quam pridie, noſtros equites proelio laceſſere coeperunt. Sed meridie, quum Caeſar pabulandi cauſſa tres legiones atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato miſiſſet, repente ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt, ſic, vti ab ſignis legionibusque non abſiſterent. Noſtri, acriter in eos impetu facto, repulerunt, neque finem ſequendi fecerunt, quoad ſubſidio confiſi equites, quum poſt ſe legiones viderent, praecipites hoſtes egerunt: magnoque eorum numero interfecto, neque ſui colligendi, neque conſiſtendi, aut ex eſſedis deſiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quae vndique conuenerant, auxilia diſceſſerunt: neque poſt id tempus vnquam ſummis nobiſcum copiis hoſtes contenderunt.

XVIII Caeſar, cognito conſilio eorum, ad flumen Tameſin in fines Caſſiuellauni exercitum duxit; quod flumen vno omnino loco pedibus, atque hoc aegre, tranſiri poteſt. Eo quum veniſſet, animum aduertit, ad alteram fluminis ripam magnas eſſe copias hoſtium inſtructas: ripa autem erat acutis ſudibus praefixis munita; eiusdemque generis ſub aqua defixae ſudes flumine tegebantur. His rebus cogni-

lenius, minore ſtudio. Al. *lentius*, quod interpretamentum eſt.

ſummis (an legendum *omnibus?*) *copiis*. Quodſi quis nolit, *ſummae copiae* erunt maximae, numeroſiſſimae, vt c. 18, *magnae copiae*. Metaphr. graec. οὐκέτι πολλῇ δυνάμει τοῖς Ῥωμαίοις συνέμιξαν.

cognitis a captiuis perfugisque, Caeſar, praemiſſo equitatu, confeſtim legiones ſubſequi iuſſit. Sed ea celeritate atque eo impetu milites ierunt, quum capite ſolo ex aqua exſtarent, vt hoſtes impetum legionum atque equitum ſuſtinere non poſſent, ripasque dimitterent, ac ſe fugae mandarent.

Caſſiuellaunus, vt ſupra demonſtrauimus, omni depoſita ſpe contentionis, dimiſſis amplioribus copiis, milibus circiter quatuor eſſedariorum relictis, itinera noſtra ſeruabat, paullulumque ex via excedebat, locisque impeditis ac ſilueſtribus ſeſe occultabat, atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora atque homines ex agris in ſiluas compellebat: et, quum equitatus noſter liberius praedandi vaſtandique cauſſa ſe in agros effunderet, omnibus viis notis ſemitisque eſſedarios ex ſiluis emittebat, et magno cum periculo noſtrorum equitum cum iis confligebat; atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, vt neque longius ab agmine legionem diſcedi Caeſar pateretur, et tantum in agris vaſtandis incendiisque faciendis hoſtibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant. XVIIII

Interim Trinobantes, prope firmiſſima earum regionum ciuitas, ex qua Mandubratius adoleſcens, Caeſaris fidem ſecutus, ad eum in continentem Galliam venerat, (cuius pater Imanuentius in ea ciui- XX

vt ſupra demonſtrauimus. Nihil tale ſupra dixerat Caeſar de Caſſiuellauno. Ergo Clarkius locum ſic intelligit, quaſi Caeſar ſcripſiſſet: *omni, vt ſupra demonſtrauimus, ſpe depoſita:* nam c. 17 extr. dixerat Caeſar, Britannos ſpem depoſuiſſe.

effunderet. Leg. *eiiceret* ſeu *eiecerat*, e codd. plerisque: nam *effundere* eſt interpretamentum.

in continentem Galliam. Hinc

ciuitate regnum obtinuerat, interfectusque erat a Caſſiuellauno; ipſe fuga mortem vitauerat) legatos ad Caeſarem mittunt, pollicenturque, ſeſe ei dedituros, atque imperata facturos: petunt, vt Mandubratium ab iniuria Caſſiuellauni defendat, atque in ciuitatem mittat, qui praeſit imperiumque obtineat. His Caeſar imperat obſides XL, frumentumque exercitui, Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt, obſides ad numerum frumentaque miſerunt.

XXI Trinobantibus defenſis, atque ab omni militum iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Caſſi, legationibus miſſis ſeſe Caeſari dedunt. Ab his cognoſcit, non longe ex eo loco oppidum Caſſiuellauni abeſſe, ſiluis paludibusque munitum, quo ſatis magnus hominum pecorisque numerus conuenerit. (Oppidum autem Britanni vocant, quum ſiluas impeditas vallo atque foſſa munierunt, quo incurſionis hoſtium vitandae cauſſa conuenire conſuerunt.) Eo proficiſcitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hoſtes, paulliſper morati, militum

Hinc explicandum, quid in hac narratione ſit alibi (c. 22. 23) *continens*. Etiam ſupra c. 8. 11. et 4, 38. Galliam ſimpliciter dixit *continentem*. Et fortaſſe h. l. *Galliam* explicandi cauſa intruſum eſt, vt plures interpretes monuerunt.

Cenimagni — — Opiniones quorumdam de nominibus et ſedibus horum populorum collegit, poſt Camdenum in Britannia, Cellarius in opere geograph. pag. 409. Sed ſunt merae coniecturae.

Oppidum vocant — — Strabo 4. p. 200. Πόλεις Βρεττανῶν εἰσὶν οἱ δρυμοί· περιφράξαντες γὰρ δένδρεσι καταβεβλημένοις εὐρυχωρῆ κύκλον, καὶ αὐτοὶ ἐνταῦθα καλυβοποιοῦνται, καὶ τὰ βοσκήματα κατασταθμεύουσιν, οὐ πρὸς πολὺν χρόνον. Locum iam Hotomannus indicarat.

militum noſtrorum impetum non tulerunt, ſeſeque alia ex parte oppidi eiecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus, multique in fuga ſunt comprehenſi atque interfecti.

Dum haec in his locis geruntur, Caſſiuellaunus ad Cantium, quod eſſe ad mare ſupra demonſtrauimus, quibus regionibus quatuor reges praeerant, Cingetorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit, atque his imperat, vti, coactis omnibus copiis, caſtra naualia de improuiſo adoriantur atque oppugnent. Ii cum ad caſtra veniſſent, noſtri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, ſuos incolumes reduxerunt. Caſſiuellaunus, hoc praelio nunciato, tot detrimentis acceptis, vaſtatis finibus, maxime etiam permotus defectione ciuitatium, legatos per Atrebatem Commium de deditione ad Caeſarem mittit. Caeſar, quum ſtatuiſſet, hiemem in continenti propter repentinos Galliae motus agere, neque multum aeſtatis ſupereſſet, atque id facile extrahi poſſe intellegeret, obſides imperat, et, quid in annos ſingulos vectigalis populo Romano Britannia penderet, conſtituit: interdicit atque imperat Caſſiuellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. XXII

Obſidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naues inuenit refectas. His deductis, quod et captiuorum magnum numerum habebat, et nonnullae tempeſtate deperierant naues, duobus commeatibus exer- XXIII

ſupra. vid. c. 13.

imperat. Nam ſumma rerum Caſſiuellauno tradita erat. vid. cap. 11. Ibidem de caſtris naualibus dicitur.

Lugotorige. Alii, *Cingetorige.*

Atrebat. Comm. v. 4, 21.

in continenti, in Gallia. cf. cap. 20.

commeatibus. v. ind.

exercitum reportare inſtituit. Ac ſic accidit, vti ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neque hoc, neque ſuperiore anno, vlla omnino nauis, quae milites portaret, deſideraretur: at ex iis, quae inanes ex continenti ad eum remitterentur, [et] prioris commeatus expoſitis militibus, et quas poſtea Labienus faciendas curauerat numero LX, perpaucae locum caperent; reliquae fere omnes reiicerentur. Quas quum aliquamdiu Caeſar fruſtra exſpectaſſet, ne anni tempore a nauigatione excluderetur, quod aequinoctium ſuberat, neceſſario anguſtius milites collocauit; ac ſumma tranquillitate conſecuta, ſecunda inita quum ſoluiſſet vigilia, prima luce terram attigit, omnesque incolumes naues perduxit.

XXIIII Subductis nauibus, concilioque Gallorum Samarobriuae peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propter ſiccitates anguſtius prouenerat, coactus eſt aliter, ac ſuperioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesque in plures ciuitates diſtribuere: ex quibus vnam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Neruios

Q. Ci-

reportare. Alii *deportare:* quod et ipſum dici poteſt, ſed non eſt neceſſe: nam *exercitum*, quem nuper in Britanniam transportarat, nunc reportat.

ex continenti, i. e. e Gallia. Mox *et* ante *prioris* tollendum eſt, vt Manutius monuit. De Labieno vid. cap. 11.

Samarobriuae. Hinc intelligendus Cic. ad Div. 7, 11. 12. 16. vt Cellarius vidit, cuius opus geographicum T. 1. p. 269. 385. de hoc oppido conſulendum eſt. De diuerſitate ſcripturae in hoc nomine iam Oudendorpius monuit egiſſe etiam viros doctos ad Antonin. itinerar. p. 380. De coniecturis etymologicis, Samarobriuam ſ. Samarobrigam ſignificare pontem, in flumine Samara factum, *Samarbrueck*, vid. Cellar. ibid. et Ritteri hiſt. Gall. p. 92.

Q. Ciceroni, tertiam in Eſſuos L. Roſcio, quartam in Remis cum T. Labieno in confinio Treuirorum hiemare iuſſit; tres in Belgio collocauit: his M. Craſſum quaeſtorem, et L. Munatium Plancum et C. Trebonium, legatos, praefecit. Vnam legionem, quam proxime trans Padum conſcripſerat, et cohortes quinque in Eburones, quorum pars maxima eſt inter Moſam ac Rhenum, qui ſub imperio Ambiorigis et Catiuolci erant, miſit. His militibus Q. Titurium Sabinum et L. Aurunculeium Cottam, legatos, praeeſſe iuſſit. Ad hunc modum diſtributis legionibus, facillime inopiae frumentariae ſeſe mederi poſſe exiſtimauit: atque harum tamen omnium legionum hiberna (praeter eam, quam L. Roſcio in pacatiſſimam et quietiſſimam partem ducendam dederat) milibus paſſuum centum continebantur. Ipſe interea, quoad legiones collocatas munitaque hiberna cognouiſſet, in Gallia morari conſtituit.

Erat in Carnutibus ſummo loco natus Tasgetius, cuius maiores in ſua ciuitate regnum obtinuerant. Huic Caeſar, pro eius virtute atque in ſe beneuolentia, quod in omnibus bellis ſingulari eius opera fuerat vſus, maiorum locum reſtituerat. XXV Tertium iam hunc annum regnantem inimici, iam multis palam ex ciuitate auctoribus, eum interfecerunt. Defertur ea res ad Caeſarem. Ille veritus, quod

Eſſuos. Quia nemo vmquam Eſſuorum meminit, Voſſius et Valeſius cenſent, *Aeduos* legendum eſſe. *Cellar.* Haec probant etiam Daviſius ad h. l. et Clarkius.

Belgio. Eſt pars Galliae Belgicae, non tota: complectitur Bellouacos (vid. c. 46), Atrebates, Ambianos, vid. Notitia orb. ant. 2, 3. p. 398. *Cellar.*

Tertium — interfecerunt. Adeo magna eſt in his verbis lectionis varietas, vt nullo modo conſtare poſſit de lectione

Rhenum tranſiſſe; hanc adfore biduo. Ipſorum eſſe conſilium, velintne prius, quam finitimi ſentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter milia paſſuum circiter L, alter paullo amplius ab his abſit. Illud ſe polliceri, et iureiurando confirmare, tutum iter per fines ſuos daturum; quod quum faciat, et ciuitati ſeſe conſulere, quod hibernis leuetur, et Caeſari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita, diſcedit Ambiorix.

XXVIII Arpineius et Iunius, quae audierunt, ad legatos deferunt. Illi, repentina re perturbati, etſi ab hoſte ea dicebantur, non tamen neglegenda exiſtimabant: maximeque hac re permouebantur, quod, ciuitatem ignobilem atque humilem Eburonum ſua ſponte populo Romano bellum facere auſam, vix erat credendum. Itaque ad conſilium rem deferunt, magnaque inter eos exſiſtit controuerſia. L. Aurunculeius, compluresque tribuni militum, et primorum ordinum centuriones, nihil temere agendum, neque ex hibernis iniuſſu Caeſaris diſcedendum, exiſtimabant: quantaſuis magnas etiam copias Germanorum ſuſtineri poſſe munitis hibernis, docebant: rem eſſe teſtimonio, quod primum hoſtium impetum, multis vltro vulneribus illatis, fortiſſime ſuſtinuerint: re frumentaria non premi: interea et ex proximis hibernis, et a Caeſare conuentura ſubſidia: poſtremo, quid eſſe leuius aut turpius, quam, auctore hoſte, de ſummis rebus capere conſilium?

Contra

Eburonum. Hi erant ſub Ambiorigis imperio (c. 24), et in hos culpam contulerat Ambiorix.

magnas etiam. Haec verba deleuerim. Voluit aliquis explicare *quantaſuis copias*, et explicauit ſic, *magnas etiam copias*.

Contra ea Titurius, ſero facturos, clamitabat, XXVIIII
quum maiores manus hoſtium, adiunctis Germanis, conueniſſent: aut quum aliquid calamitatis in proximis hibernis eſſet acceptum, breuem conſulendi eſſe occaſionem: Caeſarem arbitrari profectum in Italiam: neque aliter Carnutes interficiundi Tasgetii conſilium fuiſſe capturos, neque Eburones, ſi ille adeſſet, tanta cum contemtione noſtri ad caſtra venturos eſſe: non hoſtem auctorem, ſed rem ſpectare; ſubeſſe Rhenum; magno eſſe Germanis dolori Arioviſti mortem, et ſuperiores noſtras victorias: ardere Galliam, tot contumeliis acceptis ſub populi Romani imperium redactam, ſuperiore gloria rei militaris exſtincta. Poſtremo, quis hoc ſibi perſuaderet, ſine certa re Ambiorigem ad eiusmodi conſilium deſcendiſſe? Suam ſententiam in vtramque partem eſſe tutam: ſi nihil ſit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos; ſi Gallia omnis cum Germanis conſentiat, vnam eſſe in celeritate poſitam ſalutem. Cottae quidem atque eorum, qui diſſentirent, conſilium quem haberet exitum? In quo ſi non praeſens periculum, at certe longinqua obſidione fames eſſet pertimeſcenda.

Hac

Tasgetii. Cf. c. 25.

ſubeſſe, propinquum eſſe.

Ariov. mortem. Cluuerius (German. 1, 55) mauult *ſortem* legi, quia victus Arioviſtus effugerit. vid. ſupra 1, 53. At potuit e vulnere, in Gallia accepto, aut moerore mori. Libri conſentiunt omnes in lectione *mortem*, etiam Iul. Celſus p. 65, et graeca metaphraſis. *Cellar.* Ante Cellarium iam Hotomannus monuerat.

ſine certa re — deſcendiſſe, conſilium dediſſe ſ. ſuaſiſſe Romanis id, quod paulo ante ſuaſit (c. 27 extr.), niſi rem certo cognitam habuiſſet.

XXX Hac in vtramque partem diſputatione habita, quum a Cotta primisque ordinibus acriter reſiſteretur, Vincite, inquit, ſi ita vultis, Sabinus, et id clariore voce, vt magna pars militum exaudiret: neque is ſum, inquit, qui grauiſſime ex vobis mortis periculo terrear: hi ſapient, et ſi grauius quid acciderit, abs te rationem repoſcent: qui, ſi per te liceat, perendino die cum proximis hibernis coniuncti, communem cum reliquis belli caſum ſuſtineant, nec reiecti et relegati longe ab ceteris aut ferro aut fame intereant.

XXXI Conſurgitur ex conſilio; comprehendunt vtrumque et orant, ne ſua diſſenſione et pertinacia rem in ſummum periculum deducant: facilem eſſe rem, ſeu maneant, ſeu proficiſcantur, ſi modo vnum omnes ſentiant ac probent; contra in diſſenſione nullam ſe ſalutem perſpicere. Res diſputatione ad mediam noctem perducitur: tandem dat Cotta permotus manus: ſuperat ſententia Sabini: pronunciatur, prima luce ituros: conſumitur vigiliis reliqua pars noctis, quum ſua quisque miles circumſpiceret, quid ſecum portare poſſet, quid ex inſtrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec ſine periculo maneatur, et lan-

primis ordinibus, i. e. centurionibus primorum ordinum. Sic 6, 7. *tribuni militum et primi ordines*, h. e. centuriones pr. ord. vbi vid. Daviſius. In vtroque loco metaphr. gr. *primos ordines* vertit, πρώτους ταξιάρχους. Cf. Intt. ad Vellei. Pat. 2, 92. et Gronov. ad Liv. 30, 4. Et fortaſſe hoc exemplo defendat aliquis, centurionem primi pili potuiſſe ſimpliciter dici primum pilum, de quo ad 2, 25 dictum eſt.

Omnia excogitantur, quilibet militum, vt fit in diſſenſu et perturbatione, excogitat et comminiſcitur ſpecioſas cauſas, cur hoc aut alio modo agat, agendumque putet. Alius ergo putat

languore militum et vigiliis periculum augeatur. Prima luce ſic ex caſtris proficiſcuntur, vt quibus eſſet perſuaſum, non ab hoſte, ſed ab homine amiciſſimo Ambiorige conſilium datum, longiſſimo agmine, maximisque impedimentis.

At hoſtes, poſteaquam ex nocturno fremitu vi- XXXII
giliisque de profectione eorum ſenſerunt, collocatis inſidiis bipartito in ſiluis opportuno atque occulto loco, a milibus paſſuum circiter duobus, Romanorum aduentum exſpectabant: et quum ſe maior pars agminis in magnam conuallem demiſiſſet, ex vtraque parte eius vallis ſubito ſe oſtenderunt, nouiſſimosque premere, et primos prohibere adſcenſu, atque iniquiſſimo noſtris loco proelium committere coeperunt.

Tum demum Titurius, vt qui nihil ante pro- XXXIII
vidiſſet, trepidare, concurſare, cohortesque diſponere; haec tamen ipſa timide, atque vt eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere conſueuit, qui in ipſo negotio conſilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitaſſet, haec poſſe in itinere accidere, atque ob eam cauſſam profectionis auctor non fuiſſet, nulla in re communi ſaluti deerat, et in adpellandis cohortandisque militibus imperatoris, et in pugna militis officia praeſtabat. Quumque propter longitudinem agminis minus facile per ſe omnia obire, et, quid quoque loco faciendum eſſet, prouidere poſſent; iuſſerunt pro-

tat feſtinandum eſſe iter, et totam noctem adparandum; nam ſi cunctentur et maneant, non ſine periculo maneri: alius contra negat feſtinandum iter; nam adparatu eius vigiliisque in languorem coniici poſſe milites, et hoc languore periculum augeri.

maximis (permultis) *impedimentis*.

nunciare, vt impedimenta relinquerent, atque in orbem conſiſterent. Quod conſilium etſi in eiuſmodi caſu reprehendendum non eſt, tamen incommode accidit: nam et noſtris militibus ſpem minuit, et hoſtes ad pugnandum alacriores effecit, quod non ſine ſummo timore et deſperatione id factum videbatur. Praeterea accidit, quod fieri neceſſe erat, vt vulgo milites ab ſignis diſcederent, quae quisque eorum cariſſima haberet, ab impedimentis petere atque abripere properaret, clamore ac fletu omnia complerentur.

XXXIIII At barbaris conſilium non defuit: nam duces eorum tota acie pronunciare iuſſerunt, ne quis ab loco diſcederet: illorum eſſe praedam, atque illis reſeruari, quaecumque Romani reliquiſſent: proinde omnia in victoria poſita exiſtimarent. Erant et virtute et numero pugnando pares noſtri, tamen etſi ab duce et a fortuna deſerebantur: tamen omnem ſpem ſalutis in virtute ponebant, et quoties quaeque cohors procurreret, ab ea parte magnus hoſtium numerus cadebat. Qua re animaduerſa, Ambiorix pronunciari iubet, vt procul tela coniiciant, neu propius accedant, et quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: leuitate armorum

Erant — ponebant. Locum ſic intelligo: Erant quidem noſtri, etſi a fortuna et duce deſtituti, nihilo minus aliis *duabus de cauſis*, et virtute et numero, pares pugnando, h. e. ſatis validi ad pugnandum (nam hoc eſt, pugnando par); tamen ſpem ſalutis in virtute, *in vna tantum re*, non ſimul in numero, ponebant. Sic locum intellexi, vt primum legi: ſic vidi cepiſſe metaphraſten graecum. Aliorum interpretum emendationes, explicationes, mutataſque diſtinctiones vide apud Oudendorpium. *Tamen etſi* pro *etſi*. v. ind.

rum et quotidiana exercitatione nihil iis noceri poſſe: rurſus ſe ad ſigna recipientes inſequantur.

Quo praecepto ab iis diligentiſſime obſeruato, XXXV quum quaepiam cohors ex orbe exceſſerat, atque impetum fecerat, hoſtes velociſſime refugiebant. Interim eam partem nudari neceſſe erat, et ab latere aperto tela recipi. Rurſus, quum in eum locum, vnde erant egreſſi, reuerti coeperant, et ab iis, qui ceſſerant, et ab iis, qui proximi ſteterant, circumueniebantur; ſin autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinquebatur, neque ab tanta multitudine coniecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, reſiſtebant, et magna parte diei conſumta, quum a prima luce ad horam octauam pugnaretur, nihil, quod ipſis eſſet indignum, committebant. Tum T. Baluentio, qui ſuperiore anno primum pilum duxerat, viro forti et magnae auctoritatis, vtrumque femur tragula transiicitur: Q. Lucanius, eiusdem ordinis, fortiſſime pugnans, dum circumuento filio ſubuenit, interficitur: L. Cotta, legatus, omnes cohortes ordinesque adhortans, in aduerſum os funda vulneratur.

His rebus permotus Q. Titurius, quum procul XXXVI Ambiorigem ſuos cohortantem conſpexiſſet, interpretem ſuum, Cn. Pompeium, ad eum mittit, rogatum, vt ſibi militibusque parcat. Ille adpellatus reſpondit: ſi velit ſecum colloqui, licere; ſperare, a multitudine impetrari poſſe, quod ad militum ſalutem pertineat; ipſi vero nihil nocitum iri, inque eam rem ſe ſuam fidem interponere. Ille cum Cotta ſaucio communicat, ſi videatur, pugna

 vt

horam octauam. Eſt circiter ſecunda pomeridiana. Cf. 1, 26.

vt excedant, et cum Ambiorige vna colloquantur: ſperare, ab eo de ſua ac militum ſalute impetrari poſſe. Cotta ſe ad armatum hoſtem iturum negat, atque in eo conſtitit.

XXXVII Sabinus, quos in praeſentia tribunos militum circum ſe habebat et primorum ordinum centuriones, ſe ſequi iubet: et quum propius Ambiorigem acceſſiſſet, iuſſus arma abiicere, imperatum facit, ſuisque, vt idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter ſe agunt, longiorque conſulto ab Ambiorige inſtituitur ſermo, paullatim circumuentus interficitur. Tum vero ſuo more victoriam conclamant, atque vlulatum tollunt, impetuque in noſtros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum; reliqui ſe in caſtra recipiunt, vnde erant egreſſi: ex quibus L. Petroſidius aquilifer, quum magna multitudine hoſtium premeretur, aquilam intra vallum proiecit, ipſe pro caſtris fortiſſime pugnans occiditur. Illi aegre ad noctem oppugnationem ſuſtinent: noctu ad vnum omnes, deſperata ſalute, ſe ipſi interficiunt. Pauci ex proelio elapſi, incertis itineribus per ſiluas ad T. Labienum legatum in hiberna perueniunt, atque eum de rebus geſtis certiorem faciunt.

XXXVIII Hac victoria ſublatus Ambiorix, ſtatim cum equitatu in Aduatucos, qui erant eius regno finitimi, proficiſcitur; neque noctem neque diem intermittit, peditatumque ſe ſubſequi iubet. Re

conſtitit, perſtitit in ſententia. Vulgo contra codices, *perſeuerat*, quae eſt explicatio.

Illi (qui in caſtra ſe receperant) *aegre — ſuſtinent*. In edd. quibusdam *alii* pro *illi* legitur, quod eſt idem. De dolore Caeſaris ex hac clade v. Sueton. Iul. c. 67.

Re demonſtrata, Aduatuciſque concitatis, poſtero die in Neruios peruenit, hortaturque, ne ſui in perpetuum liberandi atque vlciſcendi Romanos, pro iis, quas acceperint, iniuriis, occaſionem dimittant: interfectos eſſe legatos duo, magnamque partem exercitus interiſſe demonſtrat; nihil eſſe negotii, ſubito oppreſſam legionem, quae cum Cicerone hiemet, interfici; ſe ad eam rem profitetur adiutorem. Facile hac oratione Neruiis perſuadet.

Itaque, confeſtim dimiſſis nunciis ad Ceutrones, XXXVIIII Grudios, Leuacos, Pleumoxios, Geidunos, qui omnes ſub eorum imperio ſunt, quam maximas manus poſſunt, cogunt, et de improuiſo ad Ciceronis hiberna aduolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit neceſſe, vt nonnulli milites, qui lignationis munitioniſque cauſſa in ſiluas diſceſſiſſent, repentino equitum aduentu interciperentur. His circumventis, magna manu Eburones, Neruii, Aduatuci, atque horum omnium ſocii et clientes, legionem oppugnare incipiunt: noſtri celeriter ad arma concurrunt, vallum conſcendunt. Aegre is dies ſuſtentatur, quod omnem ſpem hoſtes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam in perpetuum ſe fore victores confidebant.

Mittuntur ad Caeſarem confeſtim ab Cicerone XL litterae, magnis propoſitis praemiis, ſi pertuliſſent. Obſeſſis omnibus viis, miſſi intercipiuntur. Noctu

Re demonſtrata, poſtquam ſuam victoriam narrauerat, et, quid in animo haberet, expoſuerat.

Ceutrones — — Hi omnes ſunt ignoti populi.

Huic quoque accidit ſc. id, quod nuper (c. 26) Sabino et Cottae.

munitionis cauſſa, vt colligerent materiam muniendi, h. e. vallos ſ. palos. Cf. cap. 40.

ex ea materia, quam munitionis cauſſa comportaverant, turres admodum CXX excitantur incredibili celeritate: quae deeſſe operi videbantur, perficiuntur. Hoſtes poſtero die, multo maioribus copiis coactis, caſtra oppugnant, foſſam complent. Ab noſtris eadem ratione, qua pridie, reſiſtitur: hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non aegris, non vulneratis facultas quietis datur: quaecumque ad proximi diei oppugnationem opus ſunt, noctu comparantur: multae praeuſtae ſudes, magnus muralium pilorum numerus inſtituitur; turres contabulantur, pinnae loricaeque ex cratibus attexuntur. Ipſe

turres CXX. Et metaphraſis habet ἑκατὸν καὶ εἴκοσι, ne de numero dubites. *Cellarius.* Dubitauerat autem Hotomannus, quia ipſi incredibile viſum erat.

murale pilum, quod de muro deiicitur, vt adſcendentes hoſtes deturbentur. Cf. 7, 82, *tranſiecti muralibus pilis.* Quomodo differant a pilis, in acie vſitatis, (v. ind. in *pilum*) neſcio.

contabulantur turres, ſtruuntur tabulata (Boden von Bretern) in ſumma turri, ex quibus tabulatis milites pugnant. Cf. ind.

pinnae (die Zinnen) ſunt quadrata lapidea aut lignea, eaque derecta, i. e. poſita ad perpendiculum, in ſummo ambitu murorum aut turrium ita diſpoſita, vt inter pinnas ſingulas relicta ſint interualla ſingula (Schieſsſcharten). Poſt pinnam ſtat miles, tectus pinnae altitudine, et ita tutus mittit lapides aut alia tela per illa interualla relicta. Exempla ſunt caſtella priſca Gothicae ſtructurae, paſſim obuia, aut corona muralis, qualem Cybele geſtat.

loricae ex cratibus, crates, (ſiue opus plexile e viminibus,) quibus ſummus turrium ambitus praeſepitur circumcirca, ein geflochtenes Gelender um den Thurm. Adieci tironum cauſa locum Curtii (9, 4, 30), qui rem ob oculos ponere videtur: *Alexander muro admoveri iubet ſcalas, euaditque in murum. Anguſta muri corona erat* (i. e. ſummus ambi-

Ipſe Cicero, quum tenuiſſima valetudine eſſet, ne nocturnum quidem ſibi tempus ad quietem relinquebat, vt vltro militum concurſu ac vocibus ſibi parcere cogeretur.

Tunc duces principesque Neruiorum, qui aliquem ſermonis aditum cauſſamque amicitiae cum Cicerone habebant, colloqui ſeſe velle dicunt. Facta poteſtate, eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant, omnem eſſe in armis Galliam, Germanos Rhenum tranſiſſe, Caeſaris reliquorumque hiberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem oſtentant fidei faciundae cauſſa: errare eos dicunt, ſi quidquam ab his praeſidii ſperent, qui ſuis rebus diffidant; ſeſe tamen hoc eſſe in Ciceronem populumque Romanum animo, vt nihil niſi hiberna recuſent, atque hanc inueteraſcere conſuetudinem nolint: licere illis incolumibus per ſe ex hibernis diſcedere, et quascumque in partes velint, ſine metu proficiſci. Cicero ad haec vnum modo reſpondit: Non eſſe conſuetudinem populi Romani, vllam accipere ab hoſte armato conditionem: ſi ab armis diſcedere velint, ſe adiutore vtantur, legatosque ad Caeſarem XLI

 mittant:

ambitus muri non erat latus), *non pinnae, ſicut alibi, faſtigium eius diſtinxerant* (i. e. non erant in illius muri ſummo ambitu per interualla diſpoſitae pinnae, vt alibi fit); *ſed perpetua* (vna ſerie procurrens circumcirca) *lorica obducta tranſitum ſepſerat* (impediebat, quo minus poſſet tranſire, vti aliquis vulgo inter pinnas tranſire poterat, et in vrbem deſilire).

ſermonis aditum, veniam et conſuetudinem adeundi, et cum eo colloquendi.

Amb. cum Tit. Cf. c. 27.

Amb. oſtentant, eum adeſſe iactabundi dicunt (venerat enim, vt eſt cap. 38), vt Ciceronem eo magis perterrefaciant.

mittant: ſperare, pro eius iuſtitia, quae petierint, impetraturos.

XLII Ab hac ſpe repulſi Neruii, vallo pedum XI et foſſa pedum XV hiberna cingunt. Haec et ſuperiorum annorum conſuetudine a noſtris cognouerant; et, quosdam de exercitu nacti captiuos, ab his docebantur: ſed, nulla ferramentorum copia, quae ſunt ad hunc vſum idonea, gladiis ceſpitem circumcidere, manibus ſagulisque terram exhaurire cogebantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cognoſci potuit: nam minus horis tribus milium decem in circuitu munitionem perfecerunt; reli-

nulla — copia. Eſt caſus ſextus, abſolute poſitus, pro, *propter nullam copiam, quia nullam copiam habebant.* Hoc non animaduerſo, contra codd. fere omnes procuſa eſt haec edd. vulgg. lectio: *ſed nulla his ferr. copia* (ſc. erat), *quae eſſet ad* —

manibus ſagulisque. Si haec lectio vera eſt, ſenſus erit, eos terram, manibus comprehenſam, ſeu manipulos terrae, in ſagulis ſ. veſtimentis depoſuiſſe, et ſic deportaſſe, deſtitutos corbibus aut aliis vaſis. Ita quidem cepit hoc Oroſius, cuius verba (6, 10) haec ſunt: *gladiis concidunt terram, et ſagulis exportant.* Repetiit haec Glandorpius. Sed modus loquendi habet aliquid duri: vnde, quamquam et metaphr. graec. χιτῶνας habet, voluerunt tamen alii pro *ſagulis* legi *furculis*, alii *ſarculis*: quod vel inde refellitur, quia hi Galli nulla ferramenta habuerunt. Marclandus editioni Supplicum Mulierum Euripidis adiecit (p. 244) explicationes veterum aliquot graecorum et latinorum, in quibus (p. 262) et hunc locum tractat, et legi vult: *manibus tragulisque* (ſiue iaculi quodam genere; v. ind.) *exhaurire*, i. e. effodere, confertque ex Horat. Epod. 5, 30. *terram ligonibus exhaurire*, et Lucan. 4, 294. *gladiis fodere ſolum.* Coniectura eſt valde ſpecioſa.

milium decem ſc. paſſuum: quod verbum vulgo additur. Sed omnino non eſt certa huius loci lectio in definienda menſura: adeo diſſen-

reliquiſque diebus turres ad altitudinem valli, falces teſtudineſque, quas iidem captiui docuerant, parare ac facere coeperunt.

XLIII Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, feruentes fuſili ex argilla glandes fundis, et

ſentiunt codices, Oroſius, et metaphraſtes graecus: quia vero nihil conſtitui poteſt, nolui iſtas varietates enumerare.

ad altitud. congruas altitudini, aequantes altitudinem. De falcibus v. ind.

ferv. fuſili ex arg. glandes. Quia nihil reperire potui, quo adquieſcerem, et quod cum linguae conſuetudini, tum naturae rei congrueret, quamquam multos artis peritos interrogavi: adſcripſi, quidquid collegi, vt lectoribus ipſis eſſet optio. Oroſius ergo (6, 10) dicit: *Neruios fundis intorſiſſe teſtas feruentes*, adeoque locum ſic intellexit, vt glans ex argilla fuſili eſſet teſta. In quo primo fauentem ſibi habet vſum loquendi: nam quidquid funda mittitur, id glans adpellatur, etſi non eſt globulus aut lapis: deinde natura rei fert: nam vas argillaceum poteſt candefieri, vti ſolent vaſa chemicorum concipere tantam ignearum particularum copiam, vt candeant ferri more: tertio argilla, in vaſis formam ficta, neceſſario eſt fuſilis. In hac tamen explicatione Oroſiana illud mihi quidem ſemper offenſioni fuit, Caeſarem, vnice perſpicuum ſcriptorem, hoc loco rei perſpicuae deſcriptione ſatis obſcura vſum eſſe. Lipſius (Poliorc. 5, 2), probante ad h. l. Brantio, intelligit vaſa argillacea, feruenti materia repleta, eaque abuſione quadam glandes dici cenſet. Ex hac ergo ratione videntur Neruii vas argillaceum, plenum materia feruenti, impoſuiſſe fundae, et ope fundae ieciſſe materiam ferventem (glandem feruentem) ex argillaceo vaſe (ex argilla fuſili, fuſa in vaſis formam). Atque haec ſententia tollit aliquam difficultatem: nam ſi ipſa vaſa candentia impoſuiſſent ipſi fundae coriaceae, corium neceſſario ignis vi combuſtum fuiſſet; quod ſecus eſt, ſi materia feruens, in vaſe aliquo abſcondita, fundae demum impoſita eſt. Voſſius ad h. l. dicit, id quod propemodum cuiuis lectori primum

et feruefacta iacula in caſas, quae more Gallico ſtramentis erant tectae, iacere coeperunt. Hae celeriter ignem comprehenderunt, et venti magnitudine in omnem caſtrorum locum diſtulerunt. Hoſtes, maximo clamore inſecuti, quaſi parta iam atque explorata victoria, turres teſtudinesque agere, et ſcalis vallum adſcendere coeperunt. At tanta militum virtus atque ea praeſentia animi fuit, vt, quum vndique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, ſuaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intellegerent, non modo demigrandi cauſſa de vallo decederet nemo, ſed paene ne reſpiceret quidem quisquam; ac tum omnes accerrime fortiſſimeque pugna-

mum offertur, intelligendum ſibi videri argillae genus, vnde hodienum ſtatuae funduntur. Putat ergo, globulos argillaceos, ex argilla fuſos, candentes fundis miſſos eſſe, conſentitque cum metaphraſte graeco, qui σφαίρας διαπύρους, ἐξ ἀργίλλης τετηγμένης κατεσκευασμένας, fuiſſe dicit: vix enim poteſt argilla τετηγμένη aliter intelligi, quam quae quadam arte ita tractabilis (fuſilis) reddita eſt, vt in omnes formas fingi poſſit. Ceterum nulla eſt harum ſententiarum, quin etiam alicui eorum, quos interrogaui, ſponte in mentem venerit. Illud extra dubitationem poſitum videtur, *ferueus* eſſe h. l. *candens*. Liceat quoque coniecturas de emendando verbo *fuſilis* proponere, ne quid videar praetermiſiſſe. Ergo maluerunt legi vel *fictilis*, vel *foſſilis*, vel *fiſſilis*, vel *miſſilis*. Hotomannus etiam *aruina* pro *argilla* legi poſſe ſuſpicatus eſt.

feruefacta iacula. An ſunt ignita tela? In gr. metaphr. διάπυρα βέλη dicuntur. Tales fuere malleoli, quos ad c. 14. de bello Alex. deſcripſi. Idem Voſſio et Daviſio placuit.

caſas. Sunt tabernacula in hibernis Romanorum.

inſecuti. Potius e codd. legendum erit: *Hoſtes maximo clamore, ſicuti parta iam* — i. e. vt fit, vbi iam parta eſt victoria.

pugnarent. Hic dies noſtris longe grauiſſimus fuit; ſed tamen hunc habuit euentum, vt eo die maximus hoſtium numerus vulneraretur atque interficeretur, vt ſe ſub ipſo vallo conſtipauerant, receſſumque primis vltimi non dabant. Paullum quidem intermiſſa flamma, et quodam loco turri adacta et contingente vallum, tertiae cohortis centuriones ex eo, quo ſtabant, loco receſſerunt, ſuosque omnes remouerunt; nutu vocibusque hoſtes, ſi introire vellent, vocare coeperunt, quorum progredi auſus eſt nemo. Tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisque ſuccenſa eſt.

Erant in ea legione fortiſſimi viri centuriones, qui iam primis ordinibus adpropinquarent, T. Pulſio, et L. Varenus. Hi perpetuas inter ſe controverſias habebant, quinam anteferretur, omnibusque annis de loco ſummis ſimultatibus contendebant. Ex iis Pulſio, quum acerrime ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandae virtutis tuae ſpectas? hic dies, hic dies de noſtris controuerſiis iudicabit. Haec quum dixiſſet, procedit extra munitiones, quaque pars hoſtium conſertiſſima viſa eſt, in eam irrumpit. Ne Varenus quidem tum vallo ſeſe continet, XLIIII

Pulſio. Al. *Pullo*, *Pullus*.

quinam. Vulgo, *vter alteri*, quae eſt explicatio.

de loco, honeſtiore, priore.

probandae. In codd. et edd. antt. plerisque eſt pro hoc verbo, *pro laude*, nullo fortaſſe ſenſu. *Probandae* e graec. metaphr. defenditur a Daviſio et Clarkio, vbi eſt, *καιρὸς τοῦ ἐπιδείξασθαι ἀρετήν*.

ſpectas, circumſpicis, quaeris. Vulgo, *exſpectas*.

procedit — irrumpit. Haec particula adeo variatur in libris ſcriptis et editis, vt nullo modo certa manus Caeſaris reperiri poſſit, etſi omnino de ſenſu conſtat. Lectio Oudendorpiana cum metaphraſi graeca exacte conſpirat.

tinet, ſed omnium veritus exiſtimationem ſubſequitur. Mediocri ſpatio relicto, Pulſio pilum in hoſtes mittit, atque vnum ex multitudine procurrentem transiicit, quo percuſſo et exanimato, hunc ſcutis protegunt hoſtes, in illum tela vniuerſi coniiciunt, neque dant regrediundi facultatem. Transfigitur ſcutum Pulſioni, et verutum in balteo defigitur. Auertit hic caſus vaginam, et gladium educere conanti dextram moratur manum: impeditum hoſtes circumſiſtunt. Succurrit inimicus illi Varenus, et laboranti ſubuenit. Ad hunc ſe confeſtim a Pulſione omnis multitudo conuertit: illum veruto transfixum arbitrantur. Occurſat ocius gladio, cominusque rem gerit Varenus, atque vno interfecto, reliquos paullum propellit, dum cupidius inſtat, in locum inferiorem deiectus concidit. Huic rurſus circumuento fert ſubſidium Pulſio, atque ambo incolumes, compluribus interfectis, ſumma cum laude ſeſe intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione et certamine vtrumque verſauit, vt alter alteri inimicus auxilio ſalutique eſſet, neque diiudicari poſſet, vter vtri virtute anteferendus videretur.

XLV Quanto erat in dies grauior atque aſperior oppugnatio, et maxime quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defenſorum peruenerat, tanto crebriores litterae nunciique ad Caeſa-

illum veruto — — Varenus. Et in hac particula certus quidem eſt ſenſus; ſed incerta manus Caeſaris, praeſertim in verbis *illic vero occurſat ocius.* Gruterus e veſtigiis librorum legi voluit: *illum veruto arbitrantur transfixum: gladio comminus rem gerit Var.* Oudendorpius vero: *illum veruto rentur transf. Ocius gladio Varenus comm. r. g.*

verſauit, modo hac, modo illa ſorte per vices vti voluit.

Caeſarem mittebantur: quorum pars deprehenſa in conſpectu noſtrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat vnus intus Neruius, nomine Vertico, loco natus honeſto, qui a prima obſidione ad Ciceronem perfugerat, ſuamque ei fidem praeſtiterat. Hic ſeruo ſpe libertatis magnisque perſuadet praemiis, vt litteras ad Caeſarem deferat. Has ille in iaculo illigatas effert; et Gallus inter Gallos ſine vlla ſuſpicione verſatus ad Caeſarem peruenit. Ab eo de periculis Ciceronis legionisque cognoſcitur.

Caeſar, acceptis litteris hora circiter vndecima diei, ſtatim nuncium in Bellouacos ad M. Craſſum quaeſtorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo milia paſſuum XXV. Iubet media nocte legionem proficiſci, celeriterque ad ſe venire. Exiit cum nuncio Craſſus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, vt in Atrebatium fines legionem adducat, qua ſibi iter faciundum ſciebat. Scribit Labieno, ſi reipublicae commodo facere poſſet, cum legione ad fines Neruiorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paullo abeſſet longius, non putat exſpectandam; equites circiter quadringentos ex proximis hibernis cogit. XLVI

Hora circiter tertia ab antecurſoribus de Craſſi aduentu certior factus, eo die milia paſſuum viginti progreditur. Craſſum Samarobriuae praeficit, legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obſides ciuitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eo tolerandae hiemis cauſſa deuexerat, relinquebat. Fabius, vt imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione XLVII

hora undec. Est circiter quinta pomeridiana.
ad Craſſum. vid. c. 24.

Ibidem eſt de Fabio.
Hora tertia. Eſt fere octaua matutina.

gione occurrit. Labienus, interitu Sabini et caede cohortium cognita, quum omnes ad eum Treuirorum copiae veniſſent, veritus, ne, ſi ex hibernis fugae ſimilem profectionem feciſſet, hoſtium impetum ſuſtinere non poſſet, praeſertim quos recenti victoria efferri ſciret, litteras Caeſari remittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus eſſet: rem geſtam in Eburonibus perſcribit: docet, omnes equitatus peditatusque copias Treuirorum tria milia paſſuum longe ab ſuis caſtris conſediſſe.

XLVIII Caeſar, conſilio eius probato, etſi, opinione trium legionum deiectus, ad duas redierat, tamen vnum communis ſalutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Neruiorum fines. Ibi ex captiuis cognoſcit, quae apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res ſit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis perſuadet, vti ad Ciceronem epiſtolam deferat. Hanc Graecis conſcriptam litteris mittit, ne, intercepta epiſtola, noſtra ab hoſtibus conſilia cognoſcantur. Si adire non poſſit, monet, vt tragulam cum epiſtola, ad amentum deligata, intra munitiones caſtrorum abiiciat. In litteris ſcribit, ſe cum legionibus profectum celeriter adfore: hortatur, vt priſtinam virtutem retineat. Gallus, periculum

veritus, ne — — non poſſet. Ita Oudendorpius, codices ſecutus, edidit. Vulgata lectio nec latina eſt, nec digna, quae amplius repetatur: eſt autem haec: *veritus, ſi — feciſſet, vt hoſt. imp. ſuſt. non poſſet.*

rem geſt. in Eburon. Eſt clades Sabini et Cottae, qui in Eburonibus hiemarant. Cf. c. 24.

Treuirorum. Hi enim concitarant Eburones. Cf. cap. 26.

Graecis litteris. v. ad 1, 29. Narrauit etiam Polyaenus de ſtrategemat. 8, 23, 6.

culum veritus, vt erat praeceptum, tragulam mittit. Haec caſu ad turrim adhaeſit, neque ab noſtris biduo animaduerſa, tertio die a quodam milite conſpicitur; demta ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conuentu militum recitat, maximaque omnes laetitia adficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur, quae res omnem dubitationem aduentus legionum expulit.

Galli, re cognita per exploratores, obſidionem relinquunt, ad Caeſarem omnibus copiis contendunt: eae erant armatorum circiter milia LX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem ſupra demonſtrauimus, repetit, qui litteras ad Caeſarem deferat: hunc admonet, iter caute diligenterque faciat: perſcribit in litteris, hoſtes ab ſe diſceſſiſſe, omnemque ad eum multitudinem conuertiſſe. Quibus litteris circiter media nocte Caeſar adlatis ſuos facit certiores, eosque ad dimicandum animo confirmat: poſtero die luce prima mouet caſtra, et circiter milia paſſuum quatuor progreſſus, trans vallem magnam et riuum multitudinem hoſtium conſpicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tum, quoniam liberatum obſidione Ciceronem ſciebat, eoque omnino remittendum de celeritate exiſtimabat, XLVIIII

conſe-

data facultate, quia erat facultas nanciſcendi hominem, quem commode mittere poſſet, quem Galli non agnoſcerent.

demonſtrauimus. v. c. 45.

cum tantis copiis. Alii bene multi codices, *tantulis*: hoc intelligendum erit de exiguo Caeſaris exercitu, et *cum tantulis copiis dimicare* ſignificabit, habentem tantulas copias dimicare cum hoſte

Tum. Nexus non eſt perſpicuus, et habent alii *tamen*, pro, *tum*. Debebat eſſe: *Ergo tum quidem*: certe ſic explicandum eſt.

conſedit, et, quam aequiſſimo loco poteſt, caſtra communit. Atque haec, etſi erant exigua per ſe, vix hominum milium VII, praeſertim nullis cum impedimentis, tamen anguſtiis viarum, quam maxime poteſt, contrahit, eo conſilio, vt in ſummam contemtionem hoſtibus veniat. Interim, ſpeculatoribus in omnes partes dimiſſis, explorat, quo commodiſſime itinere vallem tranſire poſſit.

L. Eo die, paruulis equeſtribus proeliis ad aquam factis, vtrique ſeſe ſuo loco continent; Galli, quod ampliores copias, quae nondum conuenerant, exſpectabant; Caeſar, ſi forte timoris ſimulatione hoſtes in ſuum locum elicere poſſet, vt citra vallem pro caſtris proelio contenderet; ſi id efficere non poſſet, vt, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem riuumque tranſiret. Prima luce hoſtium equitatus ad caſtra accedit, proeliumque cum noſtris equitibus committit. Caeſar conſulto equites cedere, ſeque in caſtra recipere iubet; ſimul ex omnibus partibus caſtra altiore vallo muniri, portasque obſtrui, atque in his adminiſtrandis rebus quam maxime concurſari, et cum ſimulatione timoris agi iubet.

LI. Quibus omnibus rebus hoſtes inuitati copias transducunt, aciemque iniquo loco conſtituunt; noſtris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt, et tela intra munitionem ex omnibus partibus coniiciunt; praeconibusque circummiſſis pronunciari iubent, ſeu quis Gallus, ſeu quis Romanus velit ante horam tertiam ad ſe tranſire, ſine periculo licere; poſt id tempus non fore poteſtatem: ac ſic noſtros contemſerunt, vt, obſtructis in ſpeciem portis ſingulis ordinibus ceſpitum, quod ea

ordinibus ceſpitum. In ſingulis portis caſtrorum poſiti erant ordines (ſtrata plura) ceſpitum alii ſuper aliis.

ea non poſſe introrumpere videbantur, alii vallum manu ſcindere, alii foſſas complere inciperent. Tum Caeſar, omnibus portis eruptione facta, equitatuque emiſſo, celeriter hoſtes dat in fugam, ſic, vti omnino pugnandi cauſſa reſiſteret nemo; magnumque ex eis numerum occidit, atque omnes armis exuit.

Longius proſequi veritus, quod ſiluae paludesque intercedebant, neque etiam paruulo detrimento illorum locum relinqui videbat, omnibus ſuis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem peruenit. Inſtitutas turres, teſtudines, munitionesque hoſtium admiratur: producta legione cognoſcit, non decimum quemque eſſe relictum militem ſine LII

 vul-

ſcindere. Hoc vel ſine codicibus ponendum erat; ſed codd. plerique teſte Oudendorpio habent *ſcindere.* Tamen ineptiſſima lectio, *manu ſcandere*, per editiones eſt propagata — — Exſtat narratio de hac Nerviorum molitione apud Plutarch. in Caeſ. c. 24. et Dion. Caſſ. 40, 7-11.

neque etiam — videbat. Neſcimus in inſigni codd. varietate, quid Caeſar h. l. ſcripſerit; et interpretes magnopere diſſentiunt. Licebitne, *enim* pro *etiam* e tribus codicibus recipere, et hoc totum comma, *neque — — videbat*, parentheſi includere? Ita ſenſus erit: videbat, relinqui locum (ab hoſtibus fugientibus) non paruo cum detrimento illorum (hoſtium), i. e. hoſtes fugere ex loco, in quo hactenus fuerant, magno cum detrimento ſuo, vt multi eorum in ſiluis et paludibus perirent. Admonitus ergo hoc exemplo, noluit eos proſequi, ne idem detrimentum acciperet, quod hoſtes, ex hoc loco diſcedentes, accipere videbat. Sed illud deminutiuum *paruulus* ita non ſatis aptum eſt. Lambini coniecturam ingenioſam, *neque etiam paruulo detrimento* (ſuorum) *vllum locum relinqui volebat*, probarunt Voſſius et Clarkius: fateor tamen, Caeſarem, ſi hoc voluiſſet, ſcripturum fuiſſe, *ac ne paruulo quidem detr. vl. l. r. vol.* Manet lectio incerta.

vulnere. Ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum virtute ſint res adminiſtratae: Ciceronem pro eius merito legionemque collaudat: centuriones ſingillatim tribunosque militum adpellat, quorum egregiam fuiſſe virtutem teſtimonio Ciceronis cognouerat: de caſu Sabini et Cottae certius ex captiuis cognoſcit. Poſtero die concione habita rem geſtam proponit, milites conſolatur et confirmat: quod detrimentum culpa et temeritate legati ſit acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet, quod, beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo, neque hoſtibus diutina laetatio, neque ipſis longior dolor relinquatur.

LIII Interim ad Labienum per Remos incredibili celeritate de victoria Caeſaris fama perfertur, vt, quum ab hibernis Ciceronis milia paſſuum LX abeſſet, eoque poſt horam nonam diei Caeſar perueniſſet, ante mediam noctem ad portas caſtrorum clamor oriretur, quo clamore ſignificatio victoriae gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treuiros perlata, Induciomarus, qui poſtero die caſtra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasque omnes in Treuiros reducit. Caeſar Fabium cum legione in ſua remittit hiberna, ipſe cum tribus legionibus circum Samarobriuam trinis hibernis hiemare conſtituit; et, quod tanti motus Galliae exſtiterant, totam hiemem ipſe ad exer-

laetatio. Recepit Oudendorpius hoc verbum, pro vulg. *laetitia*, e codd. pluribus; negat tamen, ſe exemplum eius apud alium auctorem bonum reperiſſe. Sed cum forma verbi analogiae grammaticae reſpondeat, non repudiem.

horam nonam. Eſt circiter tertia pomeridiana.

ad Treuiros. Cf. c. 24 et 47.

exercitum manere decreuit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliae ciuitates de bello conſultabant, nuncios legationesque in omnes partes dimittebant, et quid reliqui conſilii caperent, atque vnde initium belli fieret, explorabant, nocturnaque in locis deſertis concilia habebant. Neque vllum fere totius hiemis tempus ſine ſollicitudine Caeſaris interceſſit, quin aliquem de conciliis ac motu Gallorum nuncium acciperet. In his ab L. Roſcio legato, quem legioni XIII praefecerat, certior eſt factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quae Armoricae adpellantur, oppugnandi ſui cauſſa conueniſſe: neque longius milia paſſuum VIII ab hibernis ſuis afuiſſe; ſed nun-

 cio

Armoricae. Ex aliis horum commentariorum locis (7, 75 et 8, 31) conſtat, has ciuitates maritimas fuiſſe. Cf. 2, 34 et 3, 7. 9. 17. 29. et 7, 4. vbi ciuitates ſingulae enumerantur. Etſi vero non pauci, quos in opere geographico ſecutus eſt Cellarius, exiſtimarunt, verbum Armoricus factum eſſe e Celticis, *ar moer* (am Meer), ad mare, vel ſupra mare, de quo in gloſſario Wachterus monuit in v. Mer: tamen alii, in his Ritterus in hiſt. Gall. p. 76, maluerunt originem verbi huius repetere e Celtico *Ar*, quod ſignificet ſolum pingue, pratis et paſcuis laetiſſimum, aut omnino aruum, atque adeo annonam, omnemque terrae prouentum (vid. Wachter. gloſſ. in v. Ar), et *Armoricos* interpretari incolas eiusmodi foecundae regionis, ad oram maritimam ſitae, vel in vniuerſum poſſeſſores agrorum ad oram maris. Idem ille Ritterus oſtendit, non eodem vbiuis ſenſu Armoricas ciuitates apud veteres dici; modo enim plures, modo pauciores hoc nomine comprehendi; apud Caeſarem autem eas intelligi, quae inter Sequanam et Ligerim in peninſula illa vniuerſa ad Oceanum Britannicum ſedes habuerint. Nolui ergo colligere omnes locos, vbi hoc verbum occurrit alia ſignificatione, quam apud Caeſarem. Qui vult, adeat Cellarii opus geographicum. Tom. I. pag. 195 ſqq.

cio adlato de victoria Caeſaris, diſceſſiſſe, adeo, vt fugae ſimilis diſceſſus videretur.

LIIII At Caeſar, principibus cuiusque ciuitatis ad ſe euocatis, alios territando, quum ſe ſcire, quae fierent, denunciaret, alios cohortando, magnam partem Galliae in officio tenuit. Tamen Senones, quae eſt ciuitas in primis firma, et magnae inter Gallos auctoritatis, Cauarinum, quem Caeſar apud eos regem conſtituerat, (cuius frater Moritasgus, aduentu in Galliam Caeſaris, cuiusque maiores regnum obtinuerant,) interficere publico conſilio conati, quum ille praeſenſiſſet ac profugiſſet, vsque ad fines inſecuti, regno domoque expulerunt: et miſſis ad Caeſarem ſatisfaciundi cauſſa legatis, quum is omnem ad ſe ſenatum venire iuſſiſſet, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros valuit, eſſe repertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit, vt, praeter Aeduos et Remos, quos praecipuo ſemper honore Caeſar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici belli officiis, nulla fere ciuitas fuerit non ſuſpecta nobis. Idque adeo haud ſcio mirandumne ſit, quum compluribus aliis de cauſſis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum ſe eius opinionis deperdidiſſe, vt a populo Romano imperia perferrent, grauiſſime dolebant.

LV Treuiri vero atque Induciomarus totius hiemis nullum tempus intermiſerunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, ciuitates ſollicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus noſtri interfecta, multo minorem ſupereſſe dicerent partem. Neque tamen vlli ciuitati Germanorum perſuaderi potuit, vt Rhenum tranſiret, quum ſe bis expertos dice-

dicerent, Arioviſti bello et Tenchtherorum tranſitu, non eſſe amplius fortunam tentandam. Hac ſpe lapſus Induciomarus, nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exſules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad ſe allicere coepit. Ac tantam ſibi iam iis rebus in Gallia auctoritatem comparauerat, vt vndique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice priuatimque peterent.

Vbi intellexit vltro ad ſe veniri, altera ex parte LVI
Senones Carnutesque conſcientia facinoris inſtigari, altera Neruios Aduatucosque bellum Romanis parare, neque ſibi voluntariorum copias defore, ſi ex finibus ſuis progredi coepiſſet: armatum concilium indicit, (hoc more Gallorum eſt initium belli,) quo lege communi omnes puberes armati conuenire conſuerunt; qui ex iis nouiſſimus venit, in conſpectu multitudinis omnibus cruciatibus adfectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum ſuum, (quem ſupra demonſtravimus, Caeſaris ſecutum fidem, ab eo non diſceſſiſſe,) hoſtem iudicat, bonaque eius publicat. His rebus confectis, in concilio pronunciat, arceſſitum ſe a Senonibus et Carnutibus, aliisque compluribus Galliae ciuitatibus, huc iter facturum per fines Remorum, eorumque agros populaturum, ac prius,

 quam

exercere. Sic metaphr. gr. et omnes Oudendorpii codices. Vulgo, mutata quoque diſtinctione: *exigere a finitimis, equos parare.*

conſcientia facinoris. Hoc facinus cap. 25 et 54 deſcriptum eſt.

armatum concilium. Cf. Liu. 21, 20.

conſuerunt. Vulgo e paucioribus libris, *coguntur.*

ſupra demonſtr. Cf. c. 3.

iudicat. Alii, *iudicandum curat*, quae eſt explicatio.

quam id faciat, Labieni caſtra oppugnaturum: quae fieri velit, praecipit.

LVII Labienus, quum et loci natura et manu muniſſimis caſtris ſeſe teneret, de ſuo ac legionis periculo nihil timebat; ne quam occaſionem rei bene gerendae dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige atque eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas ciuitates, equitesque vndique euocat: iis certam diem conueniendi dicit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Induciomarus ſub caſtris eius vagabatur, alias vt ſitum caſtrorum cognoſceret, alias colloquendi aut territandi cauſſa: equites plerumque omnes tela intra vallum coniiciebant. Labienus ſuos intra munitiones continebat, timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

LVIII Quum maiore in dies contemtione Induciomarus ad caſtra accederet, nocte vna, intromiſſis equitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos arceſſendos curauerat, tanta diligentia omnes ſuos cuſtodiis intra caſtra continuit, vt nulla ratione ea res enunciari, aut ad Treuiros perferri poſſet. Interim ex conſuetudine quotidiana Induciomarus ad caſtra accedit, atque ibi magnam partem diei conſumit; equites tela coniiciunt, et magna cum contumelia verborum noſtros ad pugnam euocant. Nullo ab noſtris dato reſponſo, vbi viſum eſt, ſub veſperum diſperſi ac diſſipati diſcedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; praecipit atque interdicit, proterritis hoſtibus atque in fugam con-

intromiſſis, receptis in caſtra Labieni.

praecipit atque interdicit. Poteſt *praecipit* referri eo, quod

coniectis, (quod fore, ſicut accidit, videbat,) vnum omnes petant Induciomarum; neu quis quem prius vulneret, quam illum interfectum viderit, quod mora reliquorum illum ſpatium nactum effugere nolebat; magna proponit iis, qui occiderint, praemia: ſubmittit cohortes equitibus ſubſidio. Comprobat hominis conſilium fortuna, et quum vnum omnes peterent, in ipſo fluminis vado deprehenſus Induciomarus interficitur, caputque eius refertur in caſtra: redeuntes equites, quos poſſunt, conſectantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum et Neruiorum, quae conuenerant, copiae diſcedunt; paulloque habuit poſt id factum Caeſar quietiorem Galliam.

quod omnes vnum petere iubet; et *interdicit* eo, quod prohibet, ne quem prius Induciomaro vulnerent. Fortaſſe tamen interdicere omnino eſt edicere, pronunciare, interponere ſuam ſententiam iubendi prohibendique cauſa: ſaltem interdictum in iure nonnumquam eſt idem, quod edictum ſimpliciter.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO GALLICO

Liber Sextus

Caeſar maiores motus praeuidens, copias auget: 1: Neruiis, Senonibus Carnutibusque in deditionem acceptis, Menapios debellat, 3 — 9. Treuiros Labienus. Iterum Rhenum Caeſar tranſit, 9, qua occaſione Germanos cum Gallis comparans, mores vtriusque gentis, etiam illius ſiluas, cum feris inuiſis alibi, deſcribit. 11 — 29. Tentatis fruſtra Sueuis, in Eburones reuertitur, 29 — 33, quos dum vaſtat, Sigambri Ciceronis caſtra oppugnant, metu Caeſaris aduentantis refugiunt. 35 — 42. Ille Eburonibus vaſtatis, in Italiam ad conuentus agendos proficiſcitur.

Multis de cauſſis Caeſar, maiorem Galliae motum exſpectans, per M. Silanum, C. Antiſtium Reginum, T. Sextium, legatos, dilectum habere inſtituit: ſimul ab Cn. Pompeio proconſule petit,

Cn. Pompeio. Anno vrbis conditae 699 Pompeio conſuli decreta eſt in proximum quinquennium Hiſpania prouincia, quam pro conſule adminiſtraret, permiſſumque, vt quos, quot numero, et vndecumque vellet, milites conſcriberet (v. Dio Caſſ. 39, 33). Conſcripſit ergo, vt Caeſar *h. l.* tradit, etiam in Ciſalpina Gallia legiones. Dum vero abitum in prouinciam parat, reſiſtunt ei quidam tribuni plebis, et perficiunt, vt, miſſis in Hiſpaniam Petreio et Afranio, legatis, ipſe Pompeius in Italia reſtaret. Cui morae, ne coactus reſtare videretur, hanc cauſam praetexuit, ſe rei frumentariae cauſa

petit, quoniam ipſe ad vrbem cum imperio reipublicae cauſſa maneret, quos ex Ciſalpina Gallia conſulis ſacramento rogauiſſet, ad ſigna conuenire et ad ſe proficiſci iuberet: magni intereſſe etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliae exiſtimans, tantas videri Italiae facultates, vt, ſi quid eſſet in bello detrimenti acceptum, non modo id breui tempore ſarciri, ſed etiam maioribus adaugeri copiis poſſet. Quod quum Pompeius et reipublicae et amicitiae tribuiſſet, celeriter confecto per ſuos dilectu, tribus ante exactam hiemem et conſtitutis et adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiſerat, et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani diſciplina atque opes poſſent.

Inter-

cauſa (hoc eſt ergo h. l. apud Caeſarem: *reipublicae cauſa remanere*) reſtare (Dio Caſſ. 39, 39), cuius cura ei duobus abhinc annis Cicerone auctore cum proconſulari imperio in quinquennium demandata erat. (v. Cic. pro dom. c. 4 ſqq. et Dio Caſſ. 39, 9. vbi Fabricius plura collegit.) Dum ergo ad vrbem eſt, Caeſar ab eo petiit, vt legionem ad ſe proficiſci in Galliam pateretur. Adnuit Pompeius; ſed ſub initia belli ciuilis hanc legionem ſatis callide a Caeſare abduxit, quo Caeſar non parum offenſus eſt, quaſi Pompeius ipſum militibus et opibus exſpoliare vellet (vid. infra de bell. Gall. 8, 54. et Appian. de B. C. p. 446. ed. Steph.), fuitque haec res, vt prudentiſſimus Plutarchus (in Caeſ. cap. 25) monuit, haud leue momentum ad exordia belli ciuilis.

conſulis ſacramentum, ſi vera lectio eſt, ſignificabit ſacramentum, quo conſul adigit milites, quo eos obſtringit. Sed libenter accedo iis, qui *conſul* legi volunt. Pompeius *conſul* dilectum habuerat, et milites rogarat ſacramento interpoſito, an vellent nomina dare militiae. Ceterum cf. ind. in *ſacramentum*.

ſarciri. Plerique codd. *reſarciri*.

II Interfecto Induciomaro, vt docuimus, ad eius propinquos a Treuiris imperium defertur. Illi finitimos Germanos ſollicitare, et pecuniam polliceri non deſiſtunt: quum ab proximis impetrare non poſſent, vlteriores tentant. Inuentis nonnullis ciuitatibus, iureiurando inter ſe confirmant, obſidibusque de pecunia cauent: Ambiorigem ſibi ſocietate et foedere adiungunt. Quibus rebus cognitis, Caeſar, quum vndique bellum parari videret, Neruios, Aduatucos, Menapios, adiunctis ciſrhenanis omnibus Germanis, eſſe in armis, Senones ad imperatum non venire, et cum Carnutibus finitimisque ciuitatibus conſilia communicare, a Treviris Germanos crebris legationibus ſollicitari; maturius ſibi de bello cogitandum putauit.

III Itaque nondum hieme confecta, proximis quatuor legionibus coactis, de improuiſo in fines Nerviorum contendit; et prius, quam illi aut conuenire aut profugere poſſent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque ea praeda militibus conceſſa, vaſtatisque agris, in deditionem venire atque obſides ſibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rurſus legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliae primo vere, vti inſtituerat, indicto, quum reliqui, praeter Senones Carnutes Treuirosque, veniſſent, initium belli ac defectionis hoc eſſe arbitratus, vt omnia poſtponere videretur, concilium Lutetiam Pariſiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, ciuitatemque patrum memoria coniunxerant; ſed ab hoc conſilio afuiſſe exiſtimabantur. Hac re pro ſuggeſtu pronunciata, eodem

vt docuimus. vid. 5, 58. 5, 54.

non deſiſtunt. vid. 5, 55.

Senones — venire. Cf.

vti inſtituerat, vt quotannis ſolebat. Cf. c. 44.

eodem die cum legionibus in Senones proficiſcitur, magnisque itineribus eo peruenit.

IIII Cognito eius aduentu, Acco, qui princeps eius conſilii fuerat, iubet in oppida multitudinem conuenire; conantibus, prius quam id effici poſſet, adeſſe Romanos nunciatur; neceſſario ſententia deſiſtunt, legatosque deprecandi cauſſa ad Caeſarem mittunt; adeunt per Aeduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. Libenter Caeſar petentibus Aeduis dat veniam, excuſationemque accipit; quod aeſtiuum tempus inſtantis belli, non quaeſtionis eſſe arbitrabatur. Obſidibus imperatis centum, hos Aeduis cuſtodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos obſidesque mittunt, vſi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientela: eadem ferunt reſponſa. Peragit concilium Caeſar, equitesque imperat ciuitatibus.

V Hac parte Galliae pacata, totus et mente et animo in bellum Treuirorum et Ambiorigis inſiſtit. Cauarinum cum equitatu Senonum ſecum proficiſci iubet, ne quis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod meruerat, odio ciuitatis, motus exſiſtat. His rebus conſtitutis, quod pro explorato habebat, Ambiorigem proelio non eſſe concertaturum, reliqua eius conſilia animo circumſpiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus ſiluisque muniti, qui vni ex Gallia de pace ad Caeſarem legatos numquam miſerant. Cum iis eſſe hoſpitium Ambiorigi ſciebat: item per Treuiros veniſſe Germanis in amicitiam, cognouerat. Haec

quorum — erat in fide ciuitas. Senones erant clientes et ſocii Aeduorum.

Cauarinum. Cf. 5, 54.

odio ciuitatis. Quia Caeſar eum regem conſtituerat, incurrit Cauarinus odium ſuorum.

Haec prius illi detrahenda auxilia exiſtimabat, quam ipſum bello laceſſeret; ne, deſperata ſalute, aut ſe in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito conſilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duasque legiones ad eum proficiſci iubet: ipſe cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiſcitur. Illi, nulla coacta manu, loci praeſidio freti, in ſiluas paludesque confugiunt, ſuaque eodem conferunt.

VI Caeſar, partitis copiis cum C. Fabio legato, et M. Craſſo quaeſtore, celeriterque effectis pontibus, adit tripartito, aedificia vicosque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum pacis petendae cauſſa mittunt. Ille, obſidibus acceptis, hoſtium ſe habiturum numero confirmat, ſi aut Ambiorigem, aut eius legatos, finibus ſuis recepiſſent. His confirmatis rebus, Commium Atrebatem cum equitatu cuſtodis loco in Menapiis relinquit; ipſe in Treuiros proficiſcitur.

VII Dum haec a Caeſare geruntur, Treuiri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum vna legione, quae in eorum finibus hiemabat, adoriri parabant: iamque ab eo non longius bidui via aberant, quum duas veniſſe legiones miſſu Caeſaris cognoſcunt. Poſitis caſtris a milibus paſſuum XV, auxilia Germanorum exſpectare conſtituunt. Labienus, hoſtium cognito conſilio, ſperans, temeritate

cum transrhen. congredi, eorum fines adire, ſeque cum iis coniungere: erat enim Treuiris amicus. Metaphr. gr. *συμμαχίαν ποιῆσαι.*

confirmatis rebus, conſtitutis, vt omnia recte haberent.

Commium Atrebatem. Cf. 4, 21.

tate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, praeſidio cohortium quinque impedimentis relicto, cum XXV cohortibus magnoque equitatu contra hoſtem proficiſcitur, et M paſſuum intermiſſo ſpatio, caſtra communit. Erat inter Labienum atque hoſtem difficili tranſitu flumen, ripisque praeruptis: hoc neque ipſe tranſire in animo habebat, neque hoſtes tranſituros exiſtimabat. Augebatur auxiliorum quotidie ſpes. Loquitur in conſilio palam, quoniam Germani adpropinquare dicantur, ſeſe ſuas exercitusque fortunas in dubium non deuocaturum, et poſtero die prima luce caſtra moturum. Celeriter haec ad hoſtes deferuntur, vt ex magno Gallorum equitatus numero non nullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus noctu, tribunis militum primisque ordinibus coactis, quid ſui ſit conſilii, proponit, et quo facilius hoſtibus timoris det ſuſpicionem, maiore ſtrepitu et tumultu, quam populi Romani fert conſuetudo, caſtra moueri iubet. His rebus fugae ſimilem profectionem efficit. Haec quoque per exploratores ante lucem, in tanta propinquitate caſtrorum, ad hoſtes deferuntur.

Vix agmen nouiſſimum extra munitiones proceſſerat, quum Galli, cohortati inter ſe, ne ſperatam praedam ex manibus dimitterent; longum eſſe, perterritis Romanis, Germanorum auxilium exſpectare; neque ſuam pati dignitatem, vt tantis copiis tam exiguam manum, praeſertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant; flumen tranſire, et iniquo loco proelium committere non dubitant. Quae fore ſuſpicatus Labienus, vt omnes citra flumen eliceret, eadem vſus ſimulatione itine- VIII

trib. mil. prim. ordinibus. v. ad 5, 30.

itineris, placide progrediebatur. Tum, praemiſſis paullum impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis, Habetis, inquit, milites, quam petiſtis, facultatem: hoſtem impedito atque iniquo loco tenetis: praeſtate eamdem nobis ducibus virtutem, quam ſaepenumero imperatori praeſtitiſtis: adeſſe eum, et haec coram cernere, exiſtimate. Simul ſigna ad hoſtem conuerti aciemque dirigi iubet: et paucis turmis praeſidio ad impedimenta dimiſſis, reliquos equites ad latera diſponit. Celeriter noſtri clamore ſublato pila in hoſtes immittunt. Illi, vbi praeter ſpem, quos fugere credebant, infeſtis ſignis ad ſe ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt, ac primo concurſu in fugam coniecti, proximas ſiluas petiuerunt: quos Labienus equitatu conſectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis poſt diebus ciuitatem recepit: nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Treuirorum fuga, ſeſe domum contulerunt. Cum iis propinqui Inducionmari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos, ex ciuitate exceſſere. Cingetorigi, quem ab initio permanſiſſe in officio demonſtrauimus, principatus atque imperium eſt traditum.

VIIII Caeſar, poſtquam ex Menapiis in Treuiros venit, duabus de cauſſis Rhenum tranſire conſtituit: quarum erat altera, quod auxilia contra ſe Treuiris miſerant; altera, ne Ambiorix ad eos receptum haberet. His conſtitutis rebus, paullum ſupra eum locum, quo ante exercitum transduxerat, facere pontem

propinqui Induc. cf. c. 2. De Cingetorige v. 5, 3. 56.

in Treuiros venit. Redit narratio ad c. 6. extr.

Ambiorix. Cf. c. 5.

ſupra eum locum. De nupero ponte vid. 4, 17. etſi non conſtat, quo potiſſimum loco

pontem inſtituit. Nota atque inſtituta ratione, magno militum ſtudio, paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treuiris praeſidio ad pontem relicto, ne quis ab iis ſubito motus oriretur, reliquas copias equitatumque transducit. Vbii, qui ante obſides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi ſui cauſſa ad eum legatos mittunt, qui doceant, neque ex ſua ciuitate auxilia in Treuiros miſſa, neque ab ſe fidem laeſam: petunt atque orant, vt ſibi parcat, ne communi odio Germanorum innocentes pro nocentibus poenas pendant: ſi amplius obſidum velit, dare pollicentur. Cognita Caeſar cauſſa reperit, ab Sueuis auxilia miſſa eſſe, Vbiorum ſatisfactionem accepit, aditus viasque in Sueuos perquirit.

Interim paucis poſt diebus fit ab Vbiis certior, Sueuos omnes vnum in locum copias cogere, atque iis nationibus, quae ſub eorum ſint imperio, denunciare, vti auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, caſtris idoneum locum deligit, Vbiis imperat, vt pecora deducant, ſuaque omnia ex agris in oppida conferant, ſperans, barbaros atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem poſſe deduci: mandat, vt crebros exploratores in Sueuos mittant, quaeque apud eos gerantur, cognoſcant. Illi imperata faciunt, et paucis diebus intermiſſis referunt, Sueuos omnes, X

loco factus ſit. Quoniam autem pons, qui nunc ſit, in Treuirorum partibus factus eſt: nam in Treuiris praeſidium ad pontem relictum eſſe mox dicitur: videtur colligi poſſe, nuperum pontem paulo ſupra Treuirorum agrum ſtructum eſſe. Cellarius (v. eum ad 4, 19) exiſtimauit, eum in Vbiorum finibus fuiſſe.

Vbii. Cf. 4, 16. Ibidem eſt de Sueuis.

omnes, poſteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerint, cum omnibus ſuis ſociorumque copiis, quas coegiſſent, penitus ad extremos fines ſeſe recepiſſe: ſiluam eſſe ibi infinita magnitudine, quae adpellatur Bacenis, hanc longe introrſus pertinere, et pro natiuo muro obiectam, Cheruſcos ab Sueuis, Sueuosque ab Cheruſcis, iniuriis incurſionibusque prohibere: ad eius initium ſiluae Sueuos aduentum Romanorum exſpectare conſtituiſſe.

XI. Quoniam ad hunc locum peruentum eſt, non alienum eſſe videtur, de Galliae Germaniaeque moribus, et quo differant eae nationes inter ſeſe, proponere. In Gallia non ſolum in omnibus ciuitatibus, atque in omnibus pagis partibusque, ſed paene

Bacenis. Omnes propemodum conſentiunt, hanc fuiſſe partem Hercyniae ſiluae, de qua infra cap. 25. Cellarius ad h. l. accuratius definiturus ſic diſputat: quia Bacenis in extremis Cattorum fuerit, (nam Catti ſederunt ibi, vbi Caeſaris Sueui ſunt. cf. 1, 54. 4, 3. Sed de his praeter alios egit Illuſtriſſimus Buenauius in hiſtoria imperii Germanici P. I. p. 28 et 32) et ab his ſeiunxerit Cheruſcos, Viſurgim inter et Albim habitantes, videri Bacenin non longe afuiſſe ab illis Hercyniae ſiluae reliquiis, quae hodie dicuntur der Hartz. Eodem inclinat Buenauius l. l. p. 24. Eccardus de Germanorum origine §. 96. p. 216 eam quaerit inter Fuldam et Werram, amnes.

ab Sueuis, ab ea parte, qua Sueui ſunt, ad fines Sueuorum.

in pagis partibusque. Partes eſt commune nomen, quo regiones alicuius terrae inſigniuntur, vt cum partes Italiae, Macedoniae, Achaiae dicuntur: Pagi eſt nomen proprium, quo regiones ſiue partes Gallicarum ciuitatium inſigniuntur. cf. 1, 37. Ergo re ipſa non differunt, vt c. 23 et 43 *regiones et pagi* non differunt, niſi quod *regiones* communi nomine, *pagi* proprio dicuntur.

paene etiam in ſingulis domibus factiones ſunt: earumque factionum principes ſunt, qui ſummam auctoritatem eorum iudicio habere exiſtimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque ſumma omnium rerum conſiliorumque redeat. Idque eius rei cauſſa antiquitus inſtitutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret: ſuos enim quisque opprimi et circumueniri non patitur, neque, aliter ſi faciant, vllam inter ſuos habent auctoritatem. Haec eadem ratio eſt in ſumma totius Galliae: namque omnes ciuitates in partes diuiſae ſunt duas.

Quum Caeſar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Aedui, alterius Sequani. Hi quum per ſe minus valerent, quod ſumma auctoritas antiquitus erat in Aeduis, magnaeque eorum erant clientelae, Germanos atque Ariouiſtum ſibi adiunxerant, eosque ad ſe magnis iacturis pollicitationibusque perduxerant. Proeliis vero compluribus factis ſecundis, atque omni nobilitate Aeduorum interfecta, tantum potentia anteceſſerant, vt magnam partem clientium ab Aeduis ad ſe transducerent, obſidesque ab iis principum filios acciperent, et publice iurare cogerent, nihil ſe contra Sequanos conſilii inituros; et partem finitimi agri, per vim occupatam, poſſiderent, Galliaeque totius principatum obtinerent. Qua neceſſitate adductus Diuitiacus, auxilii petendi cauſſa Romam ad ſena- XII

quorum ad arbitrium — redeat, h. e. vt ad horum arbitrium — — redire iure poſſit ac debeat.

in ſumma totius Galliae, h. e. in ſumma rerum publicarum, ſiue in adminiſtratione et forma vniuerſae ciuitatis Gallicae.

Aedui — Sequani. Cf. 1, 31.

iacturis (largitionibus v. ind.) *pollicitat.* Idem eſt, quod 1, 31, *mercede arceſſiverant Germanos.*

tum profectus, infecta re redierat. Aduentu Caeſaris facta commutatione rerum, obſidibus Aeduis redditis, veteribus clientelis reſtitutis, nouis per Caeſarem comparatis, (quod hi, qui ſe ad eorum amicitiam adgregauerant, meliore conditione atque aequiore imperio ſe vti videbant) reliquis rebus eorum, gratia, dignitate amplificata, Sequani principatum dimiſerant. In eorum locum Remi ſucceſſerant; quos quod adaequare apud Caeſarem gratia intellegebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Aeduis coniungi poterant, ſe Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita et nouam et repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum ſtatu res erat, vt longe principes haberentur Aedui, ſecundum locum dignitatis Remi obtinerent.

XIII In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo ſunt numero atque honore, genera ſunt duo: nam plebes paene ſeruorum habetur loco, quae per ſe nihil audet, et nullo adhibetur conſilio. Plerique, quum aut aere alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, ſeſe in ſeruitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia ſunt iura, quae dominis in ſeruos. Sed de his duobus generibus alterum eſt Druidum, alterum equitum. Illi

facta commutatione rerum, per victoriam, ab Arioviſto deportatam, quae libro primo deſcripta eſt. Cf. nominatim 1, 35.

adaequare. Intelligebatur, Remos adaequare Aeduos gratia, Remos aeque ac Aeduos in gratia eſſe.

nullo (vulg. *nulli*) *adhib. conſil.* Obſoleta forma eſt, *nullo*, multis exemplis ad h. l. illuſtrata ab Oudendorpio — De natura et moribus Galliae conferendus eſt Diod. Sic. 5, 24-33. et Strabo lib. 4. p. 195 ſqq.

Druidum. Scriptores veteres ac recentiores, qui Druidum mentionem fecerunt,

Illi rebus diuinis interſunt, ſacrificia publica ac priuata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adoleſcentium numerus diſciplinae cauſſa concurrit, magnoque ii ſunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controuerſiis publicis priuatisque conſtituunt; et ſi quod eſt admiſſum facinus, ſi caedes facta, ſi de haereditate, ſi de finibus controuerſia eſt, iidem decernunt; praemia poenasque conſtituunt: ſi qui aut priuatus aut publicus eorum

 decreto

runt, aut vberius de iis expoſuerunt, commemorauit magno numero Elias Schedius de diis germanis, addiditque plures Iarkius, Schediani libri editor. Copioſiſſimum vero catalogum omnium de hac re ſcriptorum confecit Io. Georg. Frick in peculiari libro de Druidis, qui Vlmae 1744 prodiit. Sed et iure nominandus eſt Ritterus in hiſtoria Gallorum (p. 267), qui de Druidibus breuiter quidem, ſed tam accurate et vtiliter expoſuit, vt dubitem, an in illa breuitate maior poſſit diligentia intelligi — Nomen Druidum, ſiue ortum fuerit e verbo Derwyddon, *dominus quercus*; ſiue e verbo Druthin, Drottin, *dominus;* illud tamen conſtat, et eſt hodie confectum, nomen hoc neque ex hebraico *daraſcb*, quaſi Druidae ſint ſcrutatores (vid. Schedium p. 377), neque ex graeco *δρῦς*, neque ex vlla peregrina lingua deriuandum eſſe: eſt enim domeſticum verbum; vt Celtica lingua omnino non ex aliis linguis repetenda eſt.

interſunt rebus diuinis, non vt ceteri Galli, ſed ita, (id enim ſequitur) vt et publica, et priuata ſacrificia ipſi Druidae adminiſtrent. Sunt ergo ſacerdotes Gallorum.

religiones interpretantur, de Deo eiusque colendi modo, de cauſis et vi rituum, de ominibus, deque omnibus religionis partibus exponunt, ſuntque adeo Gallorum theologi.

Nam fere de omn. controv. — interdicunt. Ex his iure concluſit Ritterus (hiſt. Gall. p. 273), ſi Druidum tanta poteſtas fuerit, exiguas opes fuiſſe ſummorum Galliae magiſtratuum, hosque non niſi in bellis auctoritate polluiſſe.

publicus. Si haec lectio vera eſt, (non pauci vero libri,

decreto non ſtetit, ſacrificiis interdicunt. Haec poena apud eos eſt grauiſſima. Quibus ita eſt interdictum, ii numero impiorum ac ſceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum ſermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus ius redditur, neque honos vllus communicatur. His autem omnibus Druidibus praeeſt vnus, qui ſummam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, ſi qui ex reliquis excellit dignitate, ſuccedit: at ſi ſunt plures pares, ſuffragio Druidum adlegitur, nonnumquam etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, conſidunt in loco conſecrato. Huc omnes vndique, qui controuerſias habent, conueniunt, eorumque decretis iudiciisque parent. Diſciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata eſſe exiſtimatur: et nunc, qui diligentius eam rem cognoſcere volunt, plerumque illo diſcendi cauſſa proficiſcuntur.

XIIII Druides a bello abeſſe conſuerunt, neque tributa vna cum reliquis pendunt; militiae vacationem omniumque rerum habent immunitatem. Tantis exci-

libri, fortaſſe ex emendatione, habent *populus*) ſignificat, vt omnes vident, eum, qui munere publico fungitur; ſed haec eſt rariſſima, et vix alibi obuia ſignificatio, quae h. l. non niſi ex oppoſito verbo cognoſci poteſt.

adlegitur. Cum adlegere proprie ſit, aliquem per ſuffragia addere collegio ei, in quo nondum fuerat, vt legitimus collegarum numerus fiat integer (v. Erneſti Clav. Cicer.); hoc loco autem is, qui iam intereſt collegio, vnus e Druidibus, in demortui locum ſufficiatur; Oudendorpius putauit, ſcribendum eſſe *eligitur*, vel *deligitur*, vel *delegitur*.

regio — media. Hoc non nimis vrgendum eſſe, ſed laxius dici mediam regionem, monuit Cellarius.

excitati praemiis, et ſua ſponte multi in diſciplinam conueniunt, et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum verſuum ediſcere dicuntur: itaque annos nonnulli vicenos in diſciplina permanent. Neque fas eſſe exiſtimant, ea litteris mandare, quum in reliquis fere rebus, publicis priuatisque rationibus, Graecis vtantur litteris. Id mihi duabus de cauſſis inſtituiſſe videntur; quod neque in vulgum diſciplinam efferri velint, neque eos, qui diſcant, litteris confiſos, minus memoriae ſtudere: quod fere plerisque accidit, vt praeſidio litterarum diligentiam in perdiſcendo ac memoriam remittant. In primis hoc volunt perſuadere, non interire animas, ſed ab aliis poſt mortem tranſire ad alios: atque hoc maxime ad virtutem excitari putant,

vicenos annos. Repetit haec Pompon. Mela 3, 2, vbi alia quaedam de Druidis adduntur.

graecis litteris. vide dicta ad 1, 29, quibus addere tum oblitus ſum diſputationem Ritteri ſuper hac re, hiſtoriae Gallorum inſertam (p. 319-330), quamquam non tam illuſtrauit Caeſarem, quam contra recentiores diſputauit. *Rationes* autem publicae priuataeque quaenam ſunt? An tabulae rationum conficiendarum intelliguntur, vt pecuniariae, catalogorum tabulae, quales ſupra (1, 29) dicuntur, et ſimiles aliae? Fortaſſe quis illa *συμβόλαια* intelligat, de quibus e Strabone ibidem dixi. In graeca metaphraſi eſt, *ἐν ἄλλοις ἅπασι δημοσίοις τε καὶ ἰδίοις πράγμασι*, omiſſo verbo *rationibus.* Et fuit, cum ſuperuacuum hoc verbum putaui; aut cum diſtinctionem mutandam in hunc modum ſuſpicatus ſum, *in rel. fere rebus publicis, priuatisque rationibus:* ſed ſic quoque priuatae rationes egebunt explicatione. Cupio ergo ab aliis edoceri.

non interire animas. Idem tradunt Lucan. Pharſal. I. 450. Strabo 4. p. 197. Pompon. Mela 3, 2. Ammian. Marcell. 15, 9. multique alii.

tranſire ad alios. Haec ſententia Druidum occaſionem praebuit Guilielmo Irho-

putant, metu mortis neglecto. Multa praeterea de ſideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac poteſtate diſputant, et iuuentuti tradunt.

XV Alterum genus eſt Equitum. Hi, quum eſt vſus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Caeſaris aduentum fere quotannis accidere ſolebat, vti aut ipſi iniurias inferrent, aut illatas propulſarent,) omnes in bello verſantur: atque eorum vt quisque eſt genere copiisque ampliſſimus, ita plurimos circum ſe ambactos clien-

Irhouio, qui de palingeneſia veterum ſ. metempſychoſi Pythagorica ſcripſit (Amſtelod. 1733), de Druidis multa diſſerendi (lib. 2. c. 6 et 7). Negat Irhouius, Druidis tribui poſſe *μετεμψύχωσιν* Pythagoricam ſenſu pinguiore, ſiue tranſitum animarum humanarum in bruta; vult potius intelligi tranſitum ex alio orbe in alium. Sed verba Caeſaris nihil continent de *orbe*. Nec neceſſe eſt, vt tranſitus animae humanae in *brutum* intelligatur; ſed ab aliis *hominibus* ad alios migrare animas videntur docuiſſe. Et ſic diſerte explicat Diod. Sic. 5, 28. Illud incertum eſt, verum Druidae a Pythagora, an hic ab illis acceperit hanc ſententiam. Ac ne opus quidem eſt, vt, ſi quis quid ſtatuerit, quod et Pythagorae viſum eſt, illico credamus, hunc hominem cum Pythagora aliquid conſuetudinis habuiſſe, aut ad alterum ab altero fluxiſſe opinionem. Nonne potuit eadem ſententia pluribus in mentem venire? Qui enim, cetera indocti, credunt, animas non interire, hi, quippe ſenſibus et adſpectabili mundo adſueti, quam procliues erunt ad comminiſcendum aliquod ſuperſtitis animae habitaculum, quam corpore ſeiunctam viuere vix videntur intelligere poſſe.

ambactos. Hi quinam fuerint, ſupra (3, 22) dixi: ſunt enim ambacti iidem, qui ſoldurii. Nunc de verbi origine addere liceat, Ambaht eſſe domeſticum verbum, et ſignificare eum, qui alterum aſſectatur, adſiduus-

clienteſque habent. Hanc vnam gratiam potentiamque nouerunt.

XVI Natio eſt omnis Gallorum admodum dedita religionibus; atque ob eam cauſſam, qui ſunt adfecti grauioribus morbis, quique in proeliis periculisque verſantur, aut pro victimis homines immolant, aut

duusque miniſter et comes eius eſt: etſi alii alio modo etymologiam deſcribunt, quaſi ex amt (munus) et achten (curare) verbum ſit compoſitum: de quo equidem vehementer dubito. Si quid addendum eſt iis, quae alii dixerunt, reperi verbum Andbahts, miniſter, in verſione gothica epiſtolae Pauli ad Romanos, vbi Rom. 13, 3. 4 bis legitur. *waldufni iſt andbahts gths*, h. e. poteſtas eſt *miniſter* Dei. Rurſus Rom. 15, 8 *διάκονος* vertitur *andbaht*. Edidit huius verſionis fragmenta e codice reſcripto Knittelius, vir doctiſſimus, vbi p. 25 et 45 hi loci occurrunt. Cf. p. 325, vbi hoc verbum denuo, ſed paucis, attigit, lectoreſque ad Schilteri gloſſarium amandauit. Fruſtra igitur e lingua latina explicare nonnulli conati ſunt, vt Dacerius ad Feſtum in *ambactus*. vid. Ritteri hiſtoria Gallorum p. 221. 222, qui et alios ſcriptores laudauit.

clientes. Optime ergo Caeſar verbum ambaht, Romanis barbarum, interpretatus eſt latino clientis vocabulo.

gratiam, beneuolentiam, non, quam quis aliis ipſe gratificando exhibet, ſed in qua ipſe eſt apud alios, quam init ab aliis, et per quam conciliat ſibi potentiam. Sic dicitur gratia a ſcriptoribus illius aetatis.

omnis Gallorum. Cum plerique codd. *omnium* habeant, neſcio, cur hoc non ſeruatum ſit ab Oudendorpio.

religionibus, ritibus ſacris, iisque ſuperſtitioſis — Omnino de religione Gallorum ſcripſerunt Martins, monachus Benedictinus, et Pelloutier. Ille edidit La religion de Gaulois, hic ſcripſit Hiſtoire des Celtes et particulierement des Gaulois. Vtriusque ſcriptoris ſtudium, omnia Celtica e religione patriarcharum repetendi, et notum eſt, et erroris conuictum a Rittero in Hiſt. Gallorum p. 198 ſeqq.

homines immolant. Ex homine immolato deinde au-

ſe immolaturos vouent, adminiſtrisque ad ea ſacrificia Druidibus vtuntur; quod, pro vita hominis niſi hominis vita reddatur, non poſſe aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceque eiusdem generis habent inſtituta ſacrificia. Alii immani magnitudine ſimulacra habent, quorum contexta viminibus membra viuis hominibus com-

guria et omina capiebant, ſi verum tradiderunt Diod. Sic. 5, 31, et Strabo 4. p. 198. Nam, vt eſt apud Strabonem, gladio percutiebant vel tergum recens immolati, vel locum ſuper diaphragmate. Cum ergo in neruis et fibris recens mortui reliquum eſſet aliquid, vitale dicam, an irritabile, atque adeo cadauer palpitaret, hoc iis erat omini. Diodorus autem (quem obſcurius de hac re ſcripſiſſe puto) tradit, modum, quo percuſſus humi procubuerit, et palpitationem membrorum, et fluxum ſanguinis fuiſſe Gallis loco diuinationis. Hic ergo non videtur de homine iam immolato loqui; ſed de eo, qui cum maxime immolatur, et de ipſo actu immolationis, quid inter immolandum obſeruarint — Scriptores de ritu *ἀνθρωποθυσίας*, a variis gentibus recepto, collegit Fabricius in bibliogr. antiqu. p. 349.

ſimulacra. Non intellexerim cum Rittero (hiſt. Gall. p. 218) deorum ſimulacra, (ille enim vertit Goetzenbilder) cum Caeſar non addiderit *deorum*: videntur fuiſſe portentoſae et monſtroſae machinae vimineae, vtcumque referentes formam corporis humani, vt ruricolae e ſtramine plectunt ſimulacra hominum ad feras et aues abigendas (Strohbilder, Strohmaenner). Strabo, de hac re loquens (4. p. 198), coloſſum foeni exſtructum incenſumque dicit. Hic ergo aut illud tradit, quod apud quasdam gentes nationis gallicae vſitatum fuit, aut, quae fando inaudierat, non ita plané intellexit, vt Caeſar, qui ipſe oculis haec vſurparat, fecitque e ſimulacro, viminibus contexto, coloſſum foeni. Diodorus Sic. (5, 32) rumores acceptos in vniuerſum exprimit, Galloſque huius ſupplicii cauſa rogos magnos ſtruxiſſe refert: cuius verba e Caeſare et Strabone demum accuratius definiri poſſunt.

complent, quibus ſuccenſis, circumuenti flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut in latrocinio, aut aliqua noxa ſint comprehenſi, gratiora diis immortalibus eſſe arbitrantur: ſed quum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium ſupplicia deſcendunt.

XVII Deum maxime Mercurium colunt: huius ſunt plurima ſimulacra, hunc omnium inuentorem artium

Supplicia. Maleficos in quintum quemque annum adſeruarunt, vt ab omnibus eodem tempore ſupplicium ſumeretur. Tradidit hoc Diod. Sic. 5, 32.

gratiora diis immortalibus. Ergo Galli poenam ciuilem, ſupplicium, eſſe voluerunt partem religionis, et locum ſacrificii tenere.

ad innocent. ſuppl. Ergo vtique neceſſarium fuit per religionem Gallorum, vt interdum homines diis immolarentur. Et dixit Caeſar paulo ante, *publice* eos humana ſacrificia inſtituta habuiſſe. E qua quidem crudelitate tamen aliqua humanitatis ſcintilla emicat, quoniam capitis reos potiſſimum immolarunt, quos ſic quoque publicae ſecuritatis cauſa ſuppliciis adficere neceſſe fuiſſet.

Mercurium. Vix admonendi ſunt tirones, Caeſarem numinibus gallicis, propter aliquam cum graecis latiniſque diis ſimilitudinem, nomina graeca et latina impoſuiſſe, omiſſis vocabulis gallicis. Allaborarunt ergo viri docti in eo, vt reperirent ipſa nomina gallica. In quo ſtudio adiuti ſunt partim monumentis priſcis, partim locis Lucani, Lactantii, Herodiani, pluriumque veterum ſcriptorum, qui nomina domeſtica numinum gallicorum ſervarunt. Quae quidem nomina etſi deinceps indicabo, quia dubitari nequit, illos ſcriptores vere gallica nomina cognita habuiſſe: tamen omnis res mihi hactenus videtur lubrica, quia definiri vbique nequit, nec quod potiſſimum numen gallicum dictum ſit Taramis, Heſus; nec quae forma vocabuli gallici fuerit, quam ſcriptores latini in aliam latiniorem formam mutarunt. Hoc vel exemplo Mercurii diſci poteſt. Alius eum putat dictum eſſe Wodam (vid. Voſſius ad h. l.): alius Theut et Teutatem (v. intt. ad Lucan.

tium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quaeſtus pecuniae mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. Poſt hunc, Apollinem, et Martem, et Iouem, et Mineruam: de his eamdem fere, quam reliquae gentes, habent opinionem; Apollinem morbos depellere, Mineruam operum

can. Pharſal. 1, 445, et ad Liv. 26, 44, vbi falſa lectio eſt quarumdam editionum, *quem Mercurium Teutaten adpellant*). Conferri etiam poteſt Schedius de diis germanis p. 155, et Ritteri hiſtoria Gallorum pag. 261, vbi multo plures ſcriptores laudati ſunt. Sed ex omnibus adparet, nos neſcire, neque vtrum peculiare numen fuerit, an aliqua ἐνέργεια diuina, et modus aut pars prouidentiae diuinae, mente tantum concepta a Gallis; neque, ſi numen fuerit, quo nomine inſignitum fuerit a Gallis numen illud, quod Caeſari placuit cum Mercurio comparare.

Apollinem. Hunc opinantur dictum eſſe Belenum, freti loco Herodiani (8, 3), de Aquileienſibus obſidione preſſis haec narrantis: Θεὸς ἐπιχώριος νίκην ὑπισχνεῖτο· Βέλιν δὲ καλοῦσι τοῦτον, σέβουσί τε ὑπερφυῶς, Ἀπόλλωνα εἶναι ἐθέλοντες. Inſcriptiones, Apollinis Beleni mentionem facientes, repertas in Gallia, collegit Ritterus in hiſt. Gall. p. 257. Sed nihilo minus dubium manet, qualis forma et ſonus vocabuli gallici fuerit, quod exteri in Βέλις, Belenus, Belinus, mutarunt: nec tuto colligitur, quia aliquando aliquo in loco iſtiusmodi monumentum repertum eſt, nomen, in eo obuium, omnibus temporibus atque in omnibus Galliae ciuitatibus vſitatum fuiſſe: multo minus auſim adſentiri his, qui, auctore Eccardo in de orig. German. §. 56. p. 122, ex vocabulo *balain*, quod ferrum et chalybem indicat, exſculpunt, Apollinem metallorum praeſidem fuiſſe. Plures de hac re ſcriptores v. apud Schedium de diis germanis p. 163, qui, poſt alios plures, tandem eo delabitur, vt Belum et Baalem, orientis numen, hic reperire ſibi videatur.

Mineruam. Schedius, vbi de hac dea loquitur (p. 200. 201), ita omnia turbat, vt Minerua, Venus, Veſta ex eius opinione tandem pro vna eademque dea habendae ſint. Equidem ne cum ſpecie

operum atque artificiorum initia tranſdere; Iouem imperium caeleſtium tenere; Martem bella regere. Huic

cie quidem veri reperi aliquod nomen gallicum, quo illa Minerua ſit adpellata. Tanto libentius eo inclino, vt exiſtimem, Gallos cogitaſſe animo et credidiſſe plures prouidentiae ἐνεργείας (operationes) et beneficia; ſed non illa beneficia ſingula ſingulis nominibus nuncupaſſe, aut pro ſingulis numinibus habuiſſe.

Iouem. Hunc volunt dictum eſſe Taranin, vel Taramin, vel Taranum. v. Ritteri hiſt. Gall. p. 241 et 250. Confugiunt etiam ad Lucan. Pharſal. 1, 446, vbi Taranis, nomen gallici numinis, occurrit: ſed vnde conſtabit certo, hunc eſſe Iouem?

Martem. Hunc eſſe Heſum, ſiue Eſum, autumant, quod nomen apud Lucan. l. l. et Lactant. diuin. inſtitut. 1, 21 dicitur eſſe nomen numinis gallici: quamquam aliis placuit, Heſum eſſe Iouem. De Heſo tribus locis Ritterus in hiſt. Gall. dixit, p. 226. 241. 252. Idem profert e Gruteri inſcriptt. (XL, 9) cognomen Gallicum Martis, quod eſt Camulus. Aliud monumentum, Pariſiis repertum, exhibuit aeri inciſum Eccardus de orig. Germ. ad p. 123, in quo vir, vegetae aetatis, inguina linteo cinctus, cetera nudus, praeterquam quod e ſiniſtro humero per pectus ad vmbilicum vsque defluit quaedam quaſi faſcia laxior et rugoſa, (quem eſſe puto pannum conuolutum, palliolo ſimilem, qui potuerit explicari, et corpori circumuolui, ſi a tempeſtatis iniuriis muniendum eſſet corpus,) vir ergo ille caput ramis redimitus in formam coronae oleaginae, qualem Apollo geſtare ſolet, adſtat arbori, ſiniſtra ramum prehendens, dextra ſecurim attollens, quippe ramum ſucciſurus, genu ſiniſtro nixus trunco arboris. Inſcriptum eſt nomen *Eſus*. Scimus ergo, Eſum fuiſſe εἴδωλον Gallicum; an Eſus fuerit Mars, quis definiet? Addatur Schedius pag. 161, cuius editor Iarkius de monumento Pariſino plures ſcriptores commemorauit. Omnino de numinibus, hactenus enumeratis, ſic ſtatuendum videtur, Gallos exiſtimaſſe, corpora humana, opes, negotia, itinera, bella, contineri atque gubernari ab vna natura, aut pluribus fortaſſe naturis, vltra humanam conditionem vita, vi, dignitate, longe euectis;

Huic, quum proelio dimicare conſtituerunt, ea, quae bello ceperint, plerumque deuouent. Quae ſuperauerint, animalia capta immolant; reliquas res in vnum locum conferunt. Multis in ciuitatibus harum rerum exſtructos tumulos locis conſecratis conſpicari licet: neque ſaepe accidit, vt, neglecta quispiam religione, aut capta apud ſe occultare,

tis; illos vero homines, in deorum numerum receptos, rerumque omnium moderatores, quales Iupiter et Apollo Graecorum Latinorumque fuerunt, Gallis plane fuiſſe ignotos. An ſingulis mundi rerumque humanarum partibus ſingulas eiusmodi naturas celſiores praefecerint; an eadem vi, qua Graeci Iouem et Apollinem, praeditas exiſtimarint; an eo modo, quo Graeci, diſtinxerint, vt adeo gallicus mercaturae praeſes a gallica opificiorum magiſtra eodem plane modo, vti Mercurius romanus a Mineruа romana, differret; de his omnibus magnopere dubitari poteſt. Romani et Graeci quidquid religionis exterae repererunt, id plane ex ſua religione aeſtimarunt, atque, ſi quando Gallos pro mercaturae opificiique ſucceſſu vota facere, ab iisque has res deo commendari viderunt, illico iis obtruſerunt Mercurium et Mineruam, incurii de reliquo, an ille deus eſſet homo ἀποθεωθείς, an vnus eſſet, an plures.

Quae ſuperauerint. Verum vidit Clarkius, cum legendum eſſe dixit, *Quum ſuperauerunt*, i. e. quum victoriam deportarunt. Ergo ante proelium deuouent Marti praedam futuram; poſt proelium, parta victoria, immolant partem praedae, animalia; partem reliquam reponunt in perpetuam memoriam.

harum rerum exſtructos tumulos. Hinc auſim interpretari Diodorum Sic 5, 27, qui de coaceruato in locis ſacris a Gallis auro, quod nemo tangere audeat, loquitur. Praedam dicere debebat, non aurum tantummodo: auxit enim rem vltra fidem. Idem mihi videtur de loco Strabonis (4. p. 188), qui e Poſidonio ſua hauſit; ſed Poſidonius de Gallica praeda, Marti ſacrata, vt de theſauris templi Delphici locutus eſt.

tare, aut poſita tollere auderet; grauiſſimumque ei rei ſupplicium cum cruciatu conſtitutum eſt.

XVIII Galli ſe omnes ab Dite patre prognatos praedicant, idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam cauſſam ſpatia omnis temporis non numero dierum,

ab Dite patre prognatos. Vel exigua cum graecis latinisque ſcriptoribus et veterum opinionibus familiaritas declarat, ſi qua natio vel e terra, vel ab inferno aut ſubterraneo deo (nam terra et ſubterraneus deus ſunt idem; v. Cic N. D. 2, 26. de Plutone) prognata dicatur, intelligendos eſſe aborigines, hoc eſt, non conſtare de huius nationis origine ex alia natione. cf. 5, 12. Et ſic diſerte loquitur is, quem et Dauiſius contulit, Ammianus Marcellinus (15, 9), vbi de Gallorum origine agit: *Aborigines primos in his regionibus* (Gallicis) *viſos eſſe, quidam firmarunt.* Paulo poſt addit, Druidas tamen faſſos eſſe, *alios quoque* (praeter illos aborigines) *ab inſulis extimis confluxiſſe et tractibus transrhenanis.* Fruſtra ergo quaerat aliquis nomen gallicum, quo illud numen ſubterraneum, ſimile Plutonis, inſigniuerint: nam Galli videntur nihil aliud Caeſari narraſſe, quam ſe *ex terra* eſſe ortos. Quis auſit definire, quomodo Druidae hanc narratiunculam exornarint: nam et his ſuas fabulas fuiſſe opinor: aut quomodo Caeſar eam veſte mythologica induerit.

Ob eam cauſam. Vtrum Caeſar ex ſua opinione dixit, *hanc* fuiſſe cauſam, an a Gallis diſerte *hanc* cauſam acceperit? Hoc ante omnia conſtituere debebant ii, qui Caeſarem in hac re ineptiiſſe dicunt, in quibus ſunt Dauiſius ad h. l. et Georgius Chriſtianus Gebauerus in commentatione de comitiis veterum Germanorum ad Taciti German. c. 11. p. 21. (Gottingae 1754). Si Caeſar ex opinione ſua dixit, non probo; potuit enim falli; ſin a Druidis ſic edocti Galli fuerint, (et quis hoc vtique neget?) nullus erit reprehenſioni locus. Nam ſi fuit opinio, e ſinu terrae ortam eſſe nationem: quam veriſimile eſt, eos, qui e tenebris in lucem prodierint, initium temporis numerandi a nocte facere, qua merſi primo latuerant, et ad diem progredi, in cuius lucem emerſerant! Non poenitet

dierum, ſed noctium finiunt; dies natales, et menſium et annorum initia ſic obſeruant, vt noctem dies ſubſequatur. In reliquis vitae inſtitutis hoc fere ab reliquis differunt, quod ſuos liberos, niſi quum adoleuerint, vt munus militiae ſuſtinere poſſint, palam ad ſe adire non patiuntur; filiumque puerili aetate in publico, in conſpectu patris, adſiſtere, turpe ducunt.

XVIIII Viri, quantas pecunias ab vxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex ſuis bonis, aeſtimatione facta, cum dotibus communicant. Huius omnis pecuniae coniunctim ratio habetur, fructusque ſeruantur:

niret decerpere quaedam ex Hachenbergii Germania media (diſſ. 8. ſect. 16), etſi ille de Germanis loquitur: Non fallar, inquit, ſi Bohemorum Plutonem ſub tellure comprehendam: quo pertinent cuncti infernales dii, quos ex ipſa terrarum caligine ſeptemtrionales maxime templis (videtur *loca ſacra* dicere voluiſſe) ſuis admouerunt: ipſa quoque nox, cuius honori datum eſt, vt numero noctium ſpatia omnis temporis Germani, Saxones, Dani, Sueci, Angli definirent, ad tellurem referenda eſt, quum et Graeci furuam illam ac nigram deam in terrae matris veneratione complexi fuerint.

finiunt, definiunt. Ergo non dicunt, vt exemplo vtar, *poſt octo dies*; ſed, *poſt octo noctes*. Idem fuit priſcorum Germanorum mos, Tacito auctore in German. c. 11, qui mos diutiſſime tenuit, vt permulti viri docti ex monumentis publicis docuerunt, quorum ſcripta partim Dithmarus ad Taciti locum, partim Gebauerus in commentatione modo dicta (p. 22-24) indicauit, in qua multos de hoc more locos, ab aliis non obſeruatos, protulit, vnde eum ad annum vsque 1566 obtinuiſſe intelligitur.

noctem dies ſubſequitur, initium metiendi ſpatii viginti quatuor horarum, quem κατ' ἐξοχὴν *diem* dicimus, faciunt a nocte, vt Iudaei ab vna veſpera ad alteram veſperam dierum ſpatia numerarunt, et vt olim νυχθήμερον (nox priore, dies poſteriore loco) dictum eſt.

vantur: vter eorum vita ſuperarit, ad eum pars vtriusque cum fructibus ſuperiorum temporum peruenit. Viri in vxores, ſicut in liberos, vitae necisque habent poteſtatem: et quum pater familiae, illuſtriori loco natus, deceſſit, eius propinqui conueniunt, et, de morte ſi res in ſuſpicionem venit, de vxoribus in ſeruilem modum quaeſtionem habent, et, ſi compertum eſt, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera ſunt pro cultu Gallorum magnifica et ſumtuoſa; omniaque, quae viuis cordi fuiſſe arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia: ac paullo ſupra hanc memoriam ſerui et clientes, quos ab iis dilectos eſſe conſtabat, iuſtis funeribus confectis, vna cremabantur.

Quae ciuitates commodius ſuam rem publicam adminiſtrare exiſtimantur, habent legibus ſanctum, ſi quis quid de re publica a finitimis rumore ac fama acceperit, vti ad magiſtratum deferat, neue cum quo alio communicet: quod ſaepe homines temerarios atque imperitos falſis rumoribus terreri, et ad facinus impelli, et de ſummis rebus conſilium capere cognitum eſt. Magiſtratus, quae viſa ſunt, occultant; quaeque eſſe ex vſu iudicauerint, multitudini produnt. De re publica niſi per concilium loqui non conceditur. XX

Ger-

pater familiae. Sic codd. Cf. 1, 50.

iuſtis funeribus. Aut tollendum eſt *funeribus*, aut mutandum in *funebribus*, vt monuit Oudendorpius: nam ea ſolemnia, quae in funere de more ciuitatis obtinent, *κατ' ἐξοχὴν* dicuntur *iuſta*, (id, quod mortuo debemus) aut *iuſta funebria*; vnde vel *facere iuſta*, vel *facere iuſta funebria*.

XXI Germani multum ab hac conſuetudine differunt: nam neque Druides habent, qui rebus diui-

¹ *neque Druides habent.* Vnice tenendum eſt, Caeſarem Druides finita plane ſignificatione dicere, h. e. homines ordinis certi, auctoritatis certae, vt nobilibus pares, iisque adeo ſuperiores ſint, iuris certi, occupationum certarum, diſciplinae et profeſſionis certae, nominis certi, (quippe Druidae dicebantur) vno verbo, homines tales, quales paulo ante c. 13 et 14 deſcripſerat. Si ergo Caeſar h. l. ſcripſiſſet: *Germani Druides habent*: praebuiſſet occaſionem errori; nam quilibet lector cogitaſſet de Druidibus illis, de quibus antea narratum erat. Atqui Germani profecto non habuerunt Druides, quales Caeſar antea deſcripſerat. Neceſſe igitur eſt, niſi plane velimus eſſe iniqui, vt verba Caeſaris ſic intelligamus: non eſſe in Germania genus hominum, qui dicti ſint Druides, qui ſimpliciter poſſint dici Druides, et omni ex parte Druidibus, deſcriptis ſupra, comparari. (Sed permulti velut ex compoſito dicunt, Caeſarem erraſſe, quia Tacitus (German. c. 7. 10. 11) ſacerdotes Germanorum commemorat. Commemorat ſane; an vero ſacerdotes, quales Tacitus deſcripſit, illico ſunt iidem, qui Druidae, quales Caeſar deſcripſerat? Sacerdotes Germanorum, vt vno exemplo vtar, bellis interfuerunt (Tac. German. cap. 7); Druidae Gallorum a bello afuerunt (Caeſ. ſupra c. 14): et hoc abeſſe a bello differt a militiae vacatione, ſi quis locum Caeſaris inſpexerit. Sacerdotes Germanorum in comitiis (*tum*, inquit Tacitus c. 11, loquens de comitiis) coercendi ius habuerunt; Druidae Gallorum iudices priuatarum publicarumque cauſarum fuerunt (Caeſar c. 13), quod apud Germanos principum ius fuit (Caeſ. c. 23). An ergo ſacerdotes illi ſunt plane ſimiles Druidarum? Libentiſſime ergo ſubſcribo ſententiae Maſcouii (in hiſtor. Germanorum lib. 2. §. 36. p. 50), qui Germanis fuiſſe quidem ſacerdotes concedit; ſed eos nec habuiſſe nomen, nec doctrinam, nec inſtituta Druidarum, agnoſcit. Vt e Dithmari notis ad Tacitum (Germ. c. 7) didici, idem viſum eſt Eſaiae Puſendorfio et Schurzfleiſchio. Scriptores in vtramque partem

diuinis praeſint, neque ſacrificiis ſtudent. Deorum numero eos ſolos ducunt, quos cernunt, et quorum

O 2 rum

quam collegit Frickius de Druidis Part. I. c. 1. §. 7. In Caeſare refutando copioſius fuit Irhouius de palingeneſia lib. 2. c. 7. Sed in eodem defendendo felicem operam nuper collocauit Fulda, rerum patriarum ſcientiſſimus, in diſſertatione de numinibus veterum Germanorum, quae inſerta eſt collectaneis hiſtoricis (Geſchichtforſcher T. I. p. 98), quae cura Meuſelii an. 1775 prodire coeperunt.

rebus diuinis praeeſſe. Sit ergo ita, vti Tacitus (German. c. 10) dixit, ſacerdotes ciuitatis publicis auſpiciis praeeſſe: tamen hi ſacerdotes non fuerunt Druidae. Et hoc Caeſar voluit. Videntur etiam res diuinae h. l. nominatim eſſe ſacrificia, ob ea, quae ſequuntur.

neque ſacrificiis ſtudent. His verbis Caeſaris non dicitur, Germanos plane nullis ſacrificiis vti ſolere; ſed, eos non magnopere ſacrificiis vti, non multum ac ſaepe ſacrificare. Cf. dicta ad c. 22, vbi *agriculturae non ſtudere*, per ipſam rei naturam et hiſtoriam, ſimili modo capiendum eſt, eos non magnopere deditos eſſe agriculturae. Quae ſacrificia et quibus ritibus fecerint priſci Germani, neſcio: fortaſſe euchariſtica potius fuerunt, vt oblata deo munera, vt arma, praedae, et huiusmodi donaria, quam victimae, romano ritu caeſae. Quas cum Caeſar caedi non vidiſſet, neque lac, vinum, liba, oleum offerri diis, (norat autem ipſe e patria religione haec praecipua ſacrificiorum genera) pronunciauit, religionem Germanorum non verſari magnopere in ſacrificiis, eamque aeſtimauit e romana religione. Illud e Tacito (Germ. c. 9 et 39) ſcimus, Germanos Mercurio certis diebus homines immolaſſe, ab iisque caeſas eſſe victimas (ibid. cap. 9). Sed fortaſſe hoc inualuit poſt ea tempora, quibus Caeſar ibi fuit: fortaſſe e Gallorum moribus (cf. c. 16) tranſiit in Germaniam: fortaſſe non apud omnes Germanos hic mos valuit: fortaſſe haec caedes hominum non fuit ſacrificium, ſed, vt viſum eſt Fuldae, (in Meuſelii collectaneis hiſtoricis T. 1. p. 96) genus aliquod conſultandi mortuorum animas per occaſionem huius caedis: fortaſſe, (id quod veri ſimillimum

mum

rum aperte opibus iuuantur, Solem, et Vulcanum, et Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita

mum eſt, et Antonio placuit, (de quo paulo poſt dixi) fuit caedes captiuorum poſt victoriam, in loco ſacro ſolemni ritu adminiſtrata, vt eſſet gratiarum actio, ſolemnis triumphi profeſſio, et gaudii, vltionis, victoriaeque complementum. Res denſis tenebris offuſa latet: nolim ergo Caeſarem ſimpliciter mendacii et erroris arguere.

Deorum numero — Lunam. Haec deſcriptio ſatis declarat, priſcos Germanos maxime memorabiles mundi partes, earumque beneficia, attendiſſe, admiratos eſſe, et veneratione quadam coluiſſe; illas vero notiones, quas Graeci Romanique cum his partibus naturae fabuloſe coniunxerunt, ignoraſſe. Quod ſi cum hac deſcriptione comparemus, eos templa nulla ſtruxiſſe, et regnatoris omnium, Dei, notitiam habuiſſe (Tac. German. 39), etiam terram matrem veneratos eſſe (ibid. c. 40): recte videtur colligi, priſcos Germanos ab idololatria, quae proprie dicitur, alienos fuiſſe, et religione multo puriore, quam Graecos et Romanos, vſos eſſe. Vnde etiam Vulcanus, quem Caeſar latino vocabulo dixit, eſt *ignis*, ſiue ſolis ignem intelligas, ſiue ſacrum ignem in conuentibus illorum accenſum putes, effigiem ſolis. Eſtne igitur mirum et incredibile, quod Caeſar negauit, Germanos habuiſſe Druidas, ſacrificiisque ſtuduiſſe? Nonne videtur immolatio hominum fuiſſe caedes, alio conſilio facta, quam vt mercaturae itinerumque praeſes deus propitius redderetur? Sed nihil in his tenebris reperturum me eſſe confido, et ex animi ſententia probo modeſtam diſputationem Michaelis Ignatii Schmidii, in hiſtoria Germanorum T. 1. p. 43, qui, miſſis omnibus coniecturis, fatetur, nec poſſe religionem Germanorum explicari, nec magnopere vtile videri — De Luna apud Germanos culta ſi quis collectanea, non bene digeſta, legere velit, reperiet apud Schedium de diis German. cap. 9: ſed vix reperiet, quo poſſit niti.

reliquos ne fama quidem acceperunt. Et tamen Tacitus (German. c. 9) Mercurium et Iſidem a Germanis coli perhibet, addit etiam Herculem et Martem. Non audeo

Vita omnis in venationibus atque in ſtudiis rei militaris conſiſtit: ab paruulis labori ac duritiae ſtudent. Qui diutiſſime impuberes permanſerunt, ma-

ximam

audeo haec repudiare, ſed nec ſuſtineo explicare; etſi poſſunt non ſine ſpecie veri explicari. Illud mihi ſemper obuerſatur, quod paulo ante dixi, multa poſt Caeſaris aetatem Germaniae importata videri, multa item non nullis Germaniae gentibus, quas Caeſar non adierit, propria fuiſſe, vt Iſidis cultus Sueuorum parti: vnde puto, nec Caeſarem e Tacito, nec Tacitum e Caeſare vbiuis explicari, nec alterum propter alterum dignum indignumque fide dici haberique poſſe. Singuli ſunt audiendi, agnoſcendumque, multa nos latere, omnia vero a Romanis romana interpretatione tradi. Non poenitebit cum diſputatione Fuldae, ſupra laudata, conferre, quae Antonius, de antiquitate patria meritiſſimus, mihique amiciſſimus, ſuper religione Germanorum ſcripſit. Inſerta eſt eius diſſertatio Muſeo Germanico (menſ. Ianuar. 1779 p. 25), et locum de ſacrificiis Germanorum bene illuſtrat. Ceterum et Fulda et Antonius illud inprimis monuerunt, Germanos non modo a Gallis, ſed et ab ſe inuicem origine, aetatibus, gentibus, ritibus denique diſcernendos eſſe, nec Caeſarem, ſi quid ab aliis diſſenſerit, reiiciendum, et e recentioribus caſtigandum eſſe, quoniam de antiquiore, et origini propiore, Germanisque veris et priſcis propria religione ſcripſerit. Nec male quis tres Germanorum antiquiorum aetates conſtituat, vnam ante Caeſarem; alteram, quae Caeſaris memoria fuit; tertiam Tacito aequalem.

impuberes permanſerunt, cum mulieribus non conſueuerunt, ſe geſſerunt impuberes, nondum maturos matrimonio: ab hominis enim arbitrio non pendet, vt ſerius aut ocius pubes fiat. Hinc Pompon. Mela 3, 3. de Germanis: *Longiſſima apud eos pueritia eſt:* quod eodem modo eſt capiendum, diutiſſime eos a concubitu abſtinere. In gr. metaphr. eſt, τὰς ἐξ αὐτῶν ὅτι πλεῖστον χρόνον ἀγάμους διαμένοντας μάλιστα ἐπαινοῦσι. Haec omnia iam Dauiſius monuerat. Addi his debet locus Taciti (Germ. c. 20): *Sera iuuenum Venus, eoque inex-*

ximam inter ſuos ferunt laudem: hoc ali ſtaturam, ali hoc vires neruosque confirmari putant. Intra annum vero viceſimum feminae notitiam habuiſſe, in turpiſſimis habent rebus: cuius rei nulla eſt occultatio, quod et promiſcue in fluminibus perluuntur, et pellibus aut paruis rhenonum tegimentis vtuntur, magna corporis parte nuda.

XXII Agriculturae non ſtudent; maiorque pars victus eorum in lacte, caſeo, carne conſiſtit: neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios; ſed magiſtratus ac principes in annos ſingulos gentibus cognationibusque hominum, qui vna coie-

inexhauſta pubertas (vigor corporis).

cuius rei n. eſt occultatio, non occultant ſexum.

rhenonum tegimentis. Sequor ſententiam Beckmanni, qui de Germaniae veteris animalibus ſcripſit (p. 63. 64. cf. dicta ad cap. 26), et rhenonum tegumenta monuit eſſe pelles rhenonum (der Rennthiere), quia priscum Germaniae vocabulum, *Rhen*, quod in lingua Suecica ſuperſit, hanc belluam ſignificet, quae nunc dicitur das Rennthier. De re confer Tac. German. c. 17. Reliquos locos, a Cellario collectos, (Varronis L. L. 4, 35. Iſidori orig. 19, 23. Sidonii epiſt. 4, 20. Seruii ad Virgil. Georg. 3, 383) ſi quis contulerit, non multum lucri inde capiet.

Agriculturae non ſtudent. Non omnino quidem negligunt agriculturam; cur enim agros partiri et poſſidere opus fuiſſet? ſed non magnopere ſtudent ei, non vltra, quam neceſſe eſt, non omnes. cf. cap. 29. Supra (4, 1) de Sueuis: *agricultura non intermittitur ab iis, non multum frumento, ſed maximam partem lacte atque pecore viuunt*. Haec attigerat Glandorpius: et quis non ſponte videat, illud *non ſtudere rei* ſic capiendum eſſe, *non magnopere operam dare rei*? Cf. Tac. German. c. 26.

gentibus. An gentes h. l. ſunt familiae, vt Romani gentem Semproniam, Corneliam, aliasque dicebant? Poterit tamen gens, vt alibi, eſſe pars populi ſeu nationis, vt Sueui gens Germanici populi ſunt.

coierunt, quantum, et quo loco viſum eſt, agri attribuunt, atque anno poſt alio tranſire cogunt. Eius rei multas adferunt cauſſas; ne, aſſidua conſuetudine capti, ſtudium belli gerundi agricultura commutent; ne latos fines parare ſtudeant, potentioresque humiliores poſſeſſionibus expellant; ne accuratius ad frigora atque aeſtus vitandos aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re factiones diſſenſionesque naſcuntur; vt animi aequitate plebem contineant, quum ſuas quisque opes cum potentiſſimis aequari videat.

XXIII Ciuitatibus maxima laus eſt, quam latiſſimas circum ſe vaſtatis finibus ſolitudines habere. Hoc proprium virtutis exiſtimant, expulſos agris finitimos cedere, neque quemquam prope audere conſiſtere: ſimul hoc ſe fore tutiores arbitrantur, repentinae incurſionis timore ſublato. Quum bellum ciuitas aut illatum defendit, aut infert: magiſtratus, qui ei bello praeſint, vt vitae necisque habeant poteſtatem, deliguntur. In pace nullus communis eſt magiſtratus, ſed principes regionum atque pagorum inter ſuos ius dicunt, controuerſiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quae extra fines cuiusque ciuitatis fiunt; atque ea iuuentutis exercendae ac deſidiae minuendae cauſſa fieri praedicant. Atque vbi quis ex principibus in concilio dixit, ſe ducem fore; qui ſequi velint,

 profi-

ne accuratius — aedificent. De rudibus Germanorum aedificiis v. Tac. German. cap. 16.

latiſſ. ſolitudines habere. Cf. 4, 3.

magiſtratus — deliguntur. Supplicia vero, a magiſtratu decreta, ſacerdotes manu ſua a condemnatis ſumſerunt (Tac. German. c. 7), id quod tum nullam contumeliae opinionem habuit.

qui ſequi. Ante *qui* recentiores *vt* inſeruerant contra codd.

profiteantur; conſurgunt ii, qui et cauſſam et hominem probant, ſuumque auxilium pollicentur, atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis ſecuti non ſunt, in deſertorum ac proditorum numero ducuntur, omniumque iis rerum poſtea fides abrogatur. Hoſpites violare, fas non putant; qui quaque de cauſſa ad eos venerint, ab iniuria prohibent, ſanctosque habent; iis omnium domus patent, victusque communicatur.

XXIIII Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute ſuperarent, vltro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quae fertiliſſima ſunt, Germaniae loca circum Hercyniam ſilvam, (quam Eratoſtheni et quibusdam Graecis fama notam eſſe video, quam illi Orcyniam adpellant,) Volcae Tectoſages occupauerunt, atque ibi conſe-

cauſſam (rem) *probant.* Sic dicitur *cauſa Caeſaris et Pompeii*, ſic, *cauſam populi romani defendere*, ſic, *bonam et malam cauſam ſuſcipere, defendere*. Sane cauſſa non ſignificat rem; ſed ſenſus in verſione et interpretatione eo redit, vt intelligi poſſit ipſa res.

trans Rhenum colonias mitterent. Haud dubie Caeſar ea tempora in animo habuit, de quibus Liuius (4. 35) in nobili loco de migrationibus Gallorum agit. Narrat autem, Priſco Tarquinio regnante coloniam Gallorum Sigoueſo duce verſus Hercyniam ſiluam migraſſe. Putabat etiam Maſcouius (Hiſtor. German. p. 4), hunc Caeſaris locum de illa colonia intelligi poſſe. Egit autem de migrationibus Gallorum tribus, et de hoc Caeſaris loco, Georg. Gottlieb Plato, alio nomine Wild, in diſputatione, Ratisbonae 1777 edita, in qua Boioarios non a Boiis, ſed Langobardis, ortos eſſe docet.

Volcae Tectoſages, id eſt, Tectoſages, gens ſ. pars nationis Volcarum. Strabo (4. p. 187) dicit: *τῶν Οὐολκῶν οἱ Τεκτοσάγες καλούμενοι.* Tacitus (German. cap. 28), vbi

conſederunt. Quae gens ad hoc tempus iis ſedibus ſeſe continet, ſummamque habet iuſtitiae et bellicae laudis opinionem: nunc quoque in eadem inopia, egeſtate, patientia, qua Germani, permanent, eodem victu et cultu corporis vtuntur; Gallis autem prouinciae propinquitas, et transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque vſus largitur. Paullatim adſuefacti ſuperari, multisque victi proeliis, ne ſe quidem ipſi cum illis virtute comparant.

XXV Huius Hercyniae ſiluae, quae ſupra demonſtrata eſt, latitudo nouem dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri poteſt, neque menſuras itinerum nouerunt. Oritur ab Heluetiorum, et Nemetum,

vbi hunc locum Caeſaris commemorat, addit, etiam Heluetios et Boios olim in Germaniam commigraſſe. Hinc ſupra (1, 5) Caeſar ſcripſerat: *Boii, qui trans Rhenum incoluerant.* Fruſtra ergo Schedius (de diis Germ. p. 13. 14.) negat, vera Caeſarem locutum eſſe, cum Gallos trans Rhenum migraſſe ſcripſerit. Nempe putat, Germanos hoc non paſſuros fuiſſe. Sed hiſtoria non refutatur ratiocinando.

nunc quoque, cod. Petavian. *nunc quidem*, cod. Dukerian. Solum verbum *nunc*, cod. Oxon. *nunc quoniam*, cod. Leid. pr. et Scalig. *nunc quod*, codd. reliqui omnes. *nuncque*, edd. vulgg.

Quis ergo definiat, quid Caeſar ſcripſerit? Videtur ſcripſiſſe, *ac nunc quoque*.

Gallis autem, iis, qui in Gallia remanſerunt, non migrarunt.

prouinciae, eius partis Galliae, quae eſt prouincia romana. Edd. plures omiſerunt hoc verbum; ſed abeſſe nequit; codex vnus, *prouinciae*; reliqui, *prouinciarum*. Sed vnice verum eſt, per ipſam rem, lectio media, *prouinciae*.

Hercyniae ſiluae latitudo. De hac re poſt Cluuerium (in German. ant.) abunde egit Cellarius in notit. orb. ant. T. 1. L. 5. c. 5. p. 461. De parte huius ſiluae, quae eſt Bacenis, vid. ad 6, 10.

finiri, definiri.

tum, et Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium: hinc ſe flectit ſiniſtrorſus, diuerſis ab flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit: neque quisquam eſt huius Germaniae, qui ſe aut adiſſe ad initium eius ſiluae dicat, quum dierum iter LX proceſſerit, aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in ea genera ferarum naſci conſtat, quae reliquis in locis viſa non ſint: ex quibus quae maxime differant ab ceteris, et memoriae prodenda videantur, haec ſunt.

XXVI Eſt bos cerui figura, cuius a media fronte inter aures vnum cornu exſiſtit, excelſius magisque directum

tum

Anartium. Deſignante Ptolemaeo (2, 8), cui Ἀναρτοι dicuntur, ſunt Anartes ſeu Anarti Dacis a ſeptemtrione continui. *Cellar.*

huius Germaniae, partis huius Germaniae, de qua Caeſar proxime locutus erat. *Daviſ.*

qui ſe. Poſt haec verba codd. et edd. magno numero addunt *aut audiſſe*. Sed, vt res loquitur, et Oudendorpius monuit, plane redundant haec verba; quia ſequitur, *aut acceperit*. Foret ergo mera tautologia, *qui ſe audiſſe dicat*, et, *qui acceperit*. Ergo deleuit ille vir doctus hoc additamentum.

Eſt bos cerui figura — — *magnitudoque cornuum.* Scriptus eſt ſingularis libellus a Ioan. Beckmanno, *de hiſtoria naturali veterum*, qui Petropoli et Gottingae a. 1766 prodiit. Exſtat eiusdem viri doctiſſimi alia diſſertatio *de praecipuis Germaniae antiquae animalibus*, in Bueſchingii commentariis Ruſſicis (Bueſchings Abhandlungen und Nachrichten von und aus Ruſsland. Regiomont. 1765). In his libellis Beckmannus hos ipſos Caeſaris locos tractauit, docuitque, bouem hoc loco deſcriptum eſſe haud dubie rhenonem (cf. c. 21), ſeu tarandum Linnaei, das Rennthier, et ad platycerotas Plinii (H. N. 11, 37) referendum videri. Monuit item, has beſtias hodie in Ger-

tum his, quae nobis nota ſunt, cornibus. Ab eius ſummo, ſicut palmae, rami quam late diffunduntur. Eadem eſt feminae marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

XXVII Sunt item, quae adpellantur Alces. Harum eſt con-

Germania ideo non reperiri, quoniam, exciſis ſiluis et agris cultis, longe clementius coelum ſit, quam illa fuerit aetate. Loci ſunt in de pr. Germ. ant. an. p. 60. et de hiſt. nat. vet. p. 193. Idem multis aliis viſum eſt, Buffono nominatim, diligentiſſimo naturae interpreti, qui deſcriptionem hanc tarandi, a Caeſare ſuppeditatam, accuratiſſimam iudicat. v. Hiſtoire naturelle T. 12. p. 82. Quae cum ita ſint, Caeſar rhenonem abuſione quadam dixit bovem; omninoque veteres ſolebant maiora animalia quadrupeda, ipſis antea non viſa, bobusque ſimilia, communi nomine boues adpellare, et ita ad aliquod genus referre.

Alces. Haec bellua Buffono (T. 12. p. 83) et Beckmanno (de Germ. an. p. 39. de hiſt. nat. vet. p. 199) videtur ea, quam noſtra lingua adpellat das Elendthier, ſiue Ceruus Alces Linnaei. Nomen Alcis repetunt ab antiquo belluae huius nomine Celtico, Elch ſiue Elg, cui ſimile, Elk, Aelg et Oelg, etiamnum in ſeptemtrionalium Europaeorum ſermone reſtat. Atque vt non negant, interdum Alci ea tribui a veteribus, quae Ceruo Alci non conueniant; ſic erraſſe putant Plinium (H. N. 8, 15), quia Alcen et Achlin diuerſas belluas eſſe dixit. vid. Buffon. p. 86. 87. Schloezerus (in commercio epiſtolari P. 1. ſect. 2. p. 79) partim repetit, quae de priſco vocabulo Elg alii dixerant, partim e monumentis ſaeculi decimi et vndecimi ſuſpicatur, in regione Trentana (Dronthe) tum quidem fuiſſe adhuc illam belluam: nam Elo, quod nomen eſt in illis monumentis, putat eſſe detortum ex Elg. Ceterum vt magis cultae ſunt regiones, ita Alces vlterius conceſſerunt e cultis et clementioribus locis in frigidiſſima, quae Alcibus natura adſignauit. Cui opera maiora non ſunt ad manus, is in Ritteri hiſt. Gallorum p. 336-342 quaedam reperiet.

conſimilis capris figura, et varietas pellium; ſed magnitudine paullo antecedunt, mutilaeque ſunt cornibus,

capris. Audiendus erat Salmaſius, qui, quamquam veram cauſam non vidit, recte tamen (in Exercitt. Plin., p. 164) monuit, legendum eſſe *capreis:* et ſic eſt in cod. Oxon. Caeſaris. Caprea eſt capreolus Linnaei, das Reh. Ita cenſuit Buffonus pag. 83, cenſuit etiam Beckmannus de Germ. anim. p. 40. et de hiſt. nat. vet. p. 195. Quae autem a viris, harum rerum peritis, re bene examinata dicuntur, ea ſunt omnibus codicibus et collectaneis philologicis praeferenda.

varietas pellium. Pro vario anni tempore varius eſt color pellium. Haec autem varietas non eſt pars ſimilitudinis cum capreis; ſed eſt περίτασις per ſe, a ſcriptore addita illi alteri, ſiue ſimilitudini cum capreis. Conf. Beckmann. de German. animal. p. 41.

mutilae ſunt cornibus. Ex his verbis et Buffonus (p. 83) et Beckmannus (de Germ. an. p. 41) concluſerunt, Caeſarem non niſi alces feminas [illegible]iſſe, quoniam hae nullis [illegible]bus praeditae ſunt, etſi [illegible]es mares cornibus [illegible] Conf. Pauſan. in [illegible] 5, 12. Sed dubito, an verba, *mutilae ſunt cornibus,* ſignificare poſſint, *nulla cornua habent.* Contemplatus ergo effigies cornuum alcis maris, quas exhibuerunt Buffonus (pag. 122) et Pennantus (Synopſis of quadrupeds pag. 40), videbam, ea multum inuicem differre, nec niſi vnum in ſumma parte mutilum eſſe; etſi hoc vitium temporis iniuria illatum videtur (v. Buffon. p. 122). Reſtabat ergo, quod facile in oculos incurrit, alcis cornua ſimilia eſſe latiſſimis foliis, vnde partes reuulſae ſint: le bois (haec ſunt Buffoni verba p. 94.) de l'élan eſt, pour ainſi dire, decoupé et chevillé ſur la tranche. Fortaſſis ergo Caeſar hanc ſimilitudinem, quam alius, vt fit, aliter concipere ſolet, vtcumque expreſſit verbo *mutilus.* Sed multo facilius res expediri poteſt. Nam alces femina, in opere Buffoniano delineata, habet cornuum initia, e fronte protuberantia, ſeu truncum aliquem, e quo rami naſci poſſint, ſed veluti ſerra aut cultro praeſectus eſt ille inchoatus truncus. Veriſſime igitur dici poterunt alces feminae mutilae cornibus.

bus, et crura ſine nodis articuliſque habent; neque quietis cauſſa procumbunt, neque, ſi quo adflictae caſu conciderint, erigere ſeſe aut ſubleuare poſſunt. His ſunt arbores pro cubilibus: ad eas ſe adplicant, atque ita, paullum modo reclinatae, quietem capiunt: quarum ex veſtigiis quum eſt animaduerſum a venatoribus, quo ſe recipere conſuerint, omnes eo loco aut a radicibus ſubruunt, aut accidunt arbores tantum, vt ſumma ſpecies earum ſtantium relinquatur. Huc quum ſe conſuetudine reclinauerint, infirmas arbores pondere adfligunt, atque vna ipſae concidunt.

Tertium eſt genus eorum, qui vri adpellantur. XXVIII Hi ſunt magnitudine paullo infra elephantos; ſpecie et colore et figura tauri. Magna vis eorum, et magna velocitas: neque homini, neque ferae, quam conſpexerint, parcunt. Hos ſtudioſe foueis captos interficiunt. Hoc ſe labore durant homines adoleſcentes, atque hoc genere venationis exercent; et, qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quae ſint teſtimonio, magnam ferunt laudem. Sed adſueſcere ad homines et manſuefieri, ne paruuli quidem excepti, poſſunt. Amplitudo cornuum, et figura, et ſpecies, multum

et crura ſine nodis — poſſunt. In his neceſſe eſt Caeſarem ſecutum eſſe famam incertam: naturae quidem et veritati haec repugnant. Buffonus p. 83 ſic iudicauit: L'élan a les jambes fort roides, c'eſt-à-dire, les articulations très-fermes: et comme les anciens étoient perſuadés qu'il y avoit des animaux, tels que l'éléphant, qui ne pouvoient ni plier les jambes, ni ſe coucher; il n'eſt pas étonnant qu'ils aient attribué à l'élan cette partie de la fable de l'éléphant. Cf. p. 111.

Vri, Auerochſen. Etiam Linnaeus numerauit bouis tauri varietatem alteram hunc Vrum.

tum a noſtrorum boum cornibus differt. Haec ſtudioſe conquiſita ab labris argento circumcludunt, atque in ampliſſimis epulis pro poculis vtuntur.

XXVIIII Caeſar, poſtquam per Vbios exploratores comperit, Sueuos ſeſe in ſiluas recepiſſe, inopiam frumenti veritus, quod, vt ſupra demonſtrauimus, minime omnes Germani agriculturae ſtudent, conſtituit, non progredi longius: ſed, ne omnino metum reditus ſui barbaris tolleret, atque vt eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem vltimam pontis, quae ripas Vbiorum contingebat, in longitudinem pedum CC reſcindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum quatuor conſtituit, praeſidiumque cohortium XII pontis tuendi cauſſa ponit, magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco praeſidioque C. Volcatium Tullum adoleſcentem praefecit: ipſe, quum matureſcere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, (per Arduennam ſiluam, quae eſt totius Galliae maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Treuirorum ad Neruios pertinet, milibusque amplius D in longitudinem patet,) L. Minucium Baſilum cum omni

comperit. Redit narratio ad ea, quae cap. 10 coepta erant.

ſupra. Cf. c. 22.

bellum Ambiorigis. Cf. cap. 5.

per Arduennam ſiluam — — patet. Haec verba fortaſſe non ſunt a Caeſare: nam abſunt a metaphraſi graeca, vt multi interpretes monuerunt, et pugnare videantur cum iis, quae ſupra (5, 3) tradita ſunt. Ac de pugna quidem vtriusque loci Cellarius (Notit. orb. ant. T. 1. p. 273) exiſtimat, Arduennam ſiluam a Rheno Treuirorum ad Scaldim et *Neruios*, inferius vero ad *Rhemos* vsque pertinuiſſe, aliasque multas gentes complexam eſſe, et hactenus componi duos locos poſſe; ſed idem agnouit, in numero *milibus amplius D* haereri, quoniam nimius ſit; ſin ſuaſu

omni equitatu praemittit, ſi quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere poſſit; monet, vt ignes fieri in caſtris prohibeat, ne qua eius aduentus procul ſignificatio fiat: ſeſe confeſtim ſubſequi dicit.

XXX Baſilus, vt imperatum eſt, facit; celeriter contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipſum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus eſſe dicebatur. Multum quum in omnibus rebus, tum in re militari poteſt fortuna. Nam ſicut magno accidit caſu, vt in ipſum incautum atque etiam imparatum incideret, priusque eius aduentus ab hominibus videretur, quam fama ac nunciis adferretur: ſic magnae fuit fortunae, omni militari inſtrumento, quod circum ſe habebat, erepto, rhedis equisque comprehenſis, ipſum effugere mortem. Sed hoc eo factum eſt, quod, aedificio circumdato ſilua, (vt ſunt fere domicilia Gallorum, qui, vitandi aeſtus cauſſa, plerumque ſiluarum ac fluminum petunt propinquitates,) comites familiaresque eius anguſto in loco paullisper equitum noſtrorum vim ſuſtinuerunt. His pugnantibus, illum in equum quidam ex ſuis intulit: fugientem ſiluae texerunt. Sic et ad ſubeundum periculum, et ad vitandum, multum fortuna valuit.

Ambio-

ſu Voſſii ex Oroſio (6, 10 in edd. antt.) *milibus amplius L* ponatur, (et ſic edidit Cellarius,) non eſſe hanc magnitudinem plane ingentem. Non male igitur aliquis dixerit, haec omnia verba in marginem relata eſſe ab aliquo ex Oroſio, et e margine in textum irrepſiſſe.

priusque — adferretur. Haec omnia abſunt a metaphr. gr. In codd. pluribus modis variantur: pro *hominibus* eſt *omnibus*, pro *nunciis* eſt *nuncius*, et *aduentus* vel ponitur bis, vel poſt *nuncius* tantum legitur. Eſt ergo in hac etiam particula manus Caeſaris incerta.

XXXI Ambiorix copias ſuas iudicione non conduxerit, quod proelio dimicandum non exiſtimarit, an tempore excluſus, et repentino equitum aduentu prohibitus, quum reliquum exercitum ſubſequi crederet, dubium eſt: ſed certe, clam dimiſſis per agros nunciis, ſibi quemque conſulere iuſſit: quorum pars in Arduennam ſiluam, pars in continentes paludes profugit; qui proximi Oceanum fuerunt, hi inſulis ſeſe occultauerunt, quas aeſtus efficere conſuerunt: multi, ex ſuis finibus egreſſi, ſe ſuaque omnia alieniſſimis crediderunt. Catiuolcus, rex dimidiae partis Eburonum, qui vna cum Ambiorige conſilium inierat, aetate iam confectus, quum laborem aut belli aut fugae ferre non poſſet, omnibus precibus deteſtatus Ambiorigem, qui eius conſilii auctor fuiſſet, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaque copia eſt, ſe exanimauit.

XXXII Segni Condruſique, ex gente et numero Germanorum, qui ſunt inter Eburones Treuirosque, legatos ad Caeſarem miſerunt, oratum, ne ſe in hoſtium numero duceret, neue omnium Germanorum, qui eſſent citra Rhenum, vnam eſſe cauſſam iudicaret: nihil ſe de bello cogitaſſe, nulla Ambiorigi auxilia miſiſſe. Caeſar, explorata re quaeſtione captiuorum, ſi qui ad eos Eburones ex fuga conueniſſent, ad ſe vt reducerentur, imperauit: ſi ita feciſſent, fines eorum ſe violaturum negauit. Tum copiis in tris partes diſtributis, impedimenta omnium legionum Aduatucam contulit. Id caſtelli nomen eſt. Hoc fere eſt in me-

diis

Catiuolcus — exanimauit. Haec periodus pulcerrime ſtructa eſt.

precibus, imprecationibus: nam et hae ſunt preces, quibus petitur a Deo, vt aliquem male perdat.

diis Eburonum finibus, vbi Titurius atque Aurunculeius hiemandi cauſſa conſederant. Hunc quum reliquis rebus locum probabat, tum quod ſuperioris anni munitiones integrae manebant, vt militum laborem ſubleuaret. Praeſidio impedimentis legionem XIIII reliquit, vnam ex iis tribus, quas proxime conſcriptas ex Italia transduxerat. Ei legioni caſtrisque Q. Tullium Ciceronem praeficit, ducentosque equites attribuit.

Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus XXXIII tribus ad Oceanum verſus in eas partes, quae Menapios attingunt, proficiſci iubet: C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quae Aduatucis adiacet, depopulandam mittit: ipſe cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Moſam, extremasque Arduennae partis ire conſtituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Diſcedens, poſt diem ſeptimum ſeſe reuerſurum, confirmat: quam ad diem ei legioni, quae in praeſidio relinquebatur, frumentum deberi ſciebat. Labienum Treboniumque hortatur, ſi reipublicae commodo facere poſſint, ad eam diem reuertantur; vt, rurſus communicato conſilio, exploratisque hoſtium rationibus, aliud belli initium capere poſſent.

Erat,

Titur. et Aurunc. Cf. 5, 24 — 38.

munitiones, hiberna munita. v. ibid. Infra c. 37 caſtellum dicitur.

Scaldem. Interpres gr. Σάβιν, nunc Sambre: atque ita expeditae rationes ſunt. Qui Scaldim vel Scaldem tuentur, hi vel erraſſe Caeſarem dicunt, vel aliam nunc faciem horum fluminum, merſa forte terrae parte, per quam Scaldis ad Moſam decucurrerit. *Cellarius.* Cf. 2, 16. 18. E contrario Dauiſius et Oudendorpius, alios auctores recentiores ſecuti, et Ritterus in hiſt. Gall. p. 86, defendunt alteram lectionem, *Scaldem*.

XXXIIII Erat, vt ſupra demonſtrauimus, manus certa nulla, non oppidum, non praeſidium, quod ſe armis defenderet; ſed in omnes partes diſperſa multitudo. Vbi cuique aut vallis abdita, aut locus ſilveſtris, aut palus impedita, ſpem praeſidii aut ſalutis aliquam offerebat, conſederat. Haec loca vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in ſumma exercitus tuenda, (nullum enim poterat vniuerſis ab perterritis ac diſperſis periculum accidere) ſed in ſingulis militibus conſeruandis; quae tamen ex parte res ad ſalutem exercitus pertinebat. Nam et praedae cupiditas multos longius euocabat, et ſiluae incertis occultisque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici, ſtirpemque hominum ſceleratorum interfici vellet, dimittendae plures manus, diducendique erant milites: ſi continere ad ſigna manipulos vellet, vt inſtituta ratio et conſuetudo exercitus Romani poſtulabat, locus ipſe erat praeſidio barbaris, neque ex occulto inſidiandi et diſperſos circum-

ſupra demonſtr. v. cap. 31. *Manus certa nulla*, quia, vt ibidem eſt, Ambiorix copias non conduxerat, ſed paſſim latere iuſſerat.

aut locus — impedita. Cod. Vrſini et Andinae membranae: *aut locis ſilueſtribus palus impedita.* Bene. Caeſar non videtur in genere maſculino *ſilueſtris*, pro *ſilueſter*, dixiſſe.

Haec loca — nota Hiulca oratio eſt, quae nec cum ſuperioribus vinculo aliquo cohaeret, nec cum iis, quae ſequuntur, per illud *quae ſa-*tis apte coniungitur. Ergo primo pro *haec* ſcripſerim *quae*, et verba, *quae loca vicin. er. nota*, poſuerim poſt *palus impedita*. Deinde *loca vicinitatibus nota* puto eſſe vel nota propter vicinitates, vel nota vicinis accolis.

diligentiam (Caeſaris) *requirebat.*

ſumma exercitus, vniuerſus exercitus.

Nam et praedae — prohibebant. Haec omnia verba fortaſſe ponenda ſunt poſt verbum *conſeruandis*.

circumueniendi ſingulis deerat audacia. At in eiuſmodi difficultatibus, quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur; vt potius in nocendo aliquid omitteretur, etſi omnium animi ad vlciſcendum ardebant, quam cum aliquo detrimento militum noceretur. Caeſar ad finitimas ciuitates nuncios dimittit, omnes ad ſe euocat ſpe praedae, ad diripiendos Eburones, vt potius in ſiluis Gallorum vita, quam legionarius miles, periclitetur; ſimul vt, magna multitudine circumfuſa, pro tali facinore, ſtirps ac nomen ciuitatis tollatur. Magnus vndique numerus celeriter conuenit.

Haec in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesque adpetebat ſeptimus, quem ad diem Caeſar ad impedimenta legionemque reuerti conſtituerat. Hic, quantum in bello fortuna poſſit, et quantos adferat caſus, cognoſci potuit. Diſſipatis ac perterritis hoſtibus, vt demonſtrauimus, manus erat nulla, quae paruam modo cauſſam timoris adferret. Trans Rhenum ad Germanos peruenit fama, diripi Eburones, atque vltro omnes ad praedam euocari. Cogunt equitum duo milia Sigambri, qui ſunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Vſipetes ſupra docuimus: tranſeunt Rhenum nauibus ratibusque, XXX milibus paſſuum infra eum locum, vbi pons erat inperfectus praeſidiumque, ab Caeſare relictum: XXXV

P 2 primos

in nocendo aliquid omittitur, non nocetur tantum et toties, quantum et quoties noceri poteſt.

nomen ciuitatis tollatur. Qui Eburonum ſuperſtites fuerunt, hi in Tungrorum nomen conceſſerunt. *Glandorp.* et *Cellar.* Cf. Ritteri hiſt. Gall. p. 107.

reuerti conſtituerat. Cf. cap. 33.

ſupra docuimus. Conf. 4, 16.

inperfectus. v. c. 29. Eſt ergo pons, qui non amplius per-

primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga diſperſos excipiunt, magno pecoris numero, cuius ſunt cupidiſſimi barbari, potiuntur. Inuitati praeda, longius procedunt: non hos palus, in bello latrociniisque natos, non ſiluae morantur: quibus in locis ſit Caeſar, ex captiuis quaerunt; profectum longius reperiunt, omnemque exercitum diſceſſiſſe cognoſcunt. Atque vnus ex captiuis, Quid vos, inquit, hanc miſeram ac tenuem ſectamini praedam, quibus licet iam eſſe fortunatiſſimis? Tribus horis Aduatucam venire poteſtis: huc omnes ſuas fortunas exercitus Romanorum contulit: praeſidii tantum eſt, vt ne murus quidem cingi poſſit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata ſpe, Germani, quam nacti erant praedam, in occulto relinquunt; ipſi Aduatucam contendunt, vſi eodem duce, cuius haec indicio cognouerant.

XXXVI Cicero, qui per omnes ſuperiores dies praeceptis Caeſaris ſumma diligentia milites in caſtris continuiſſet, ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi paſſus eſſet, ſeptimo die diffidens, de numero dierum Caeſarem fidem ſeruaturum, quod longius eum progreſſum audiebat, neque vlla de eius reditu fama adferebatur; ſimul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam paene obſeſſionem adpellabant, ſi quidem ex caſtris egredi non

perfectus erat, qui nunc imperfectus erat, parte aliqua reſciſſa.

fortunas contulit. v. c. 32.

in occulto rel. in ſiluis. v. c. 41. De temeritate et caſu huius molitionis Germanorum c. 42 dicit: *eo conſilio Rhenum tranſierant*. — *obtulerant* — De hac cum Germanis concertatione paucis egit Dio Caſſ. 40, 32.

qui illius pat. — *adpellabant*, dicebant, eum ita patienter intra caſtra ſe continere, vt hoc nihil differret ab obſidione.

non liceret, nullum eiusmodi caſum exſpectans, quo, nouem oppoſitis legionibus maximoque equitatu, diſperſis ac paene deletis hoſtibus, in milibus paſſuum III offendi poſſet; quinque cohortes frumentatum in proximas ſegetes miſit, quas inter et caſtra vnus omnino collis intererat. Complures erant in caſtris ex legionibus aegri relicti; ex quibus qui hoc ſpatio dierum conualuerant, circiter CCC ſub vexillo vna mittuntur: magna praeterea multitudo calonum, magna vis iumentorum, quae in caſtris ſubſederat, facta poteſtate, ſequitur.

Hoc ipſo tempore et caſu Germani equites interueniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, curſu ab decumana porta in caſtra irrumpere conantur: nec prius ſunt viſi, obiectis ab ea parte ſiluis, quam caſtris adpropinquarent, vsque eo, vt, qui ſub vallo tenderent mercatores, recipiendi ſui facultatem non haberent. Inopinantes noſtri re noua perturbantur, ac vix primum impetum cohors in ſtatione ſuſtinet. Circumfunduntur ex reliquis hoſtes partibus, ſi quem aditum reperire poſſent. Aegre noſtri portas tuentur, reliquos aditus locus ipſe per ſe munitioque defendit. Totis trepidatur caſtris, atque alius ex alio cauſſam tumultus quaerit; neque quo ſigna ferantur, neque quam in partem quisque conueniat, prouident. Alius capta iam caſtra pronunciat; alius, deleto exercitu atque imperatore, victores barbaros veniſſe contendit: plerique nouas XXXVII

nouem legionibus. vid. c. 33. Nouem legiones variis in locis oppoſitae erant hoſtibus.

in mil. paſſ. tr. intra tria milia paſſuum.

ſub vexillo. Praefertur vexillum.

tempore et caſu. Redundat *et*, vt Clark. et Oudendorp. monuerunt.

ſibi ex loco religiones fingunt, Cottaeque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint caſtello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, vt ex captiuo audierant, nullum eſſe intus praeſidium. Perrumpere nituntur, ſeque ipſi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXVIII Erat aeger in praeſidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum ad Caeſarem duxerat, cuius mentionem ſuperioribus proeliis fecimus, ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic, diffiſus ſuae atque omnium ſaluti, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hoſtes, atque in ſummo eſſe rem diſcrimine: capit arma a proximis, atque in porta conſiſtit. Conſequuntur hunc centuriones eius cohortis, quae in ſtatione erat: paulliſper vna proelium ſuſtinent. Relinquit animus Sextium, grauibus acceptis vulneribus: aegre per manus tractus ſeruatur. Hoc ſpatio interpoſito, reliqui ſeſe confirmant tantum, vt in munitionibus conſiſtere audeant, ſpeciemque defenſorum praebeant.

XXXVIIII Interim confecta frumentatione, milites noſtri clamorem exaudiunt; praecurrunt equites, quanto res

religiones fingunt, putant, religioni ſibi eſſe debere, contra religionem ſe egiſſe, quod in loco male ominato conſederint. Dicit *nouas*, quia nunc demum cogitabant hoc, quod antea non cogitarant: nunc erat illa opinio noua.

Cottae et Tit. Cf. c. 32. et 5, 28 ſqq.

nullum praeſidium, perexiguum: nam hoc e captiuo audierant. Cf. c. 35.

ad Caeſarem, apud Caeſarem. Et hoc *apud* habent quidam libri; ſed interpretamentum eſt.

mentionem fecimus. Cf. 2, 25. 3, 5.

Relinquit animus Sextium, animi deliquium paſſus eſt, vt medici loquuntur. *Deficiens* additum ante *aegre* in vno cod. Oxon. exſtat; ſed videtur redundare.

res ſit in periculo, cognoſcunt. Hic vero nulla munitio eſt, quae perterritos recipiat: modo conſcripti, atque vſus militaris imperiti, ad tribunum militum centurionesque ora conuertunt: quid ab his praecipiatur, exſpectant. Nemo eſt tam fortis, quin rei nouitate perturbetur. Barbari, ſigna procul conſpicati, oppugnatione deſiſtunt: rediſſe primo legiones credunt, quas longius diſceſſiſſe ex captiuis cognouerant: poſtea, deſpecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

XL Calones in proximum tumulum procurrunt: hinc celeriter deiecti, ſe in ſigna manipulosque coniiciunt: eo magis timidos perterrent milites. Alii, cuneo facto vt celeriter perrumpant, cenſent, quoniam tam propinqua ſint caſtra; et ſi pars aliqua circumuenta ceciderit, at reliquos ſeruari poſſe confidunt: alii, vt in iugo conſiſtant, atque eumdem omnes ferant caſum. Hoc veteres non probant milites, quos ſub vexillo vna profectos docuimus. Itaque inter ſe cohortati, duce C. Trebonio, equite Romano, qui eis erat praepoſitus, per medios hoſtes perrumpunt, incolumesque ad vnum omnes in caſtra perueniunt. Hos ſubſecuti calones equitesque eodem impetu, militum virtute ſeruantur. At ii, qui in iugo conſtiterant, nullo etiam nunc vſu rei militaris percepto, neque in eo, quod probauerant, conſilio permanere, vt ſe loco ſuperiore defenderent, neque eam, quam profuiſſe aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt; ſed, ſe in caſtra recipere conati, iniquum in locum demiſerant. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum virtutis cauſſa in ſuperiores erant ordines huius le-

P 4 gionis

vſu percepto. vid. ind. in *vſus.*

gionis transducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortiſſime pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute ſubmotis hoſtibus, praeter ſpem incolumis in caſtra peruenit; pars a barbaris circumuenta periit.

XLI Germani, deſperata expugnatione caſtrorum, quod noſtros iam conſtitiſſe in munitionibus videbant, cum ea praeda, quam in ſiluis depoſuerant, trans Rhenum ſeſe receperunt. Ac tantus fuit etiam poſt diſceſſum hoſtium terror, vt ea nocte, quum C. Voluſenus miſſus cum equitatu ad caſtra veniſſet, fidem non faceret, adeſſe cum incolumi Caeſarem exercitu. Sic omnium animos timor praeoccupauerat, vt, paene alienata mente, deletis omnibus copiis equitatum tantum ſe ex fuga recepiſſe, dicerent, neque, incolumi exercitu, Germanos caſtra oppugnaturos fuiſſe contenderent. Quem timorem Caeſaris aduentus ſuſtulit.

XLII Reuerſus ille, euentus belli non ignorans, vnum, quod cohortes ex ſtatione et praeſidio eſſent emiſſae, queſtus, ne minimo quidem caſu locum relinqui debuiſſe, multum fortunam in repentino hoſtium

adeſſe Caeſarem. Hotomannus huc refert locum e Sueton. Iul. c. 58. *Caeſar, obſeſſione caſtrorum in Germania nunciata, per ſtationes hoſtium Gallico habitu penetrauit ad ſuos.* Et videntur verba huc referenda. Sed Suetonius errauit, cum *in Germania* dixit: nam a Germanis, qui in Galliam tranſierant, caſtra ſunt obſeſſa, non autem in Germania.

euentus belli non ign. nouit, quam varii eſſent et incerti euentus belli, eosque non eſſe in ducis militumque poteſtate, non caueri praeuiderique poſſe, nec ſemper culpam contrahere alicui, ſi aduerſi fuerint. Noluit ergo milites ſuos magnopere reprehendere.

caſu, caſui. Cf. 1, 16.

hoſtium aduentu potuiſſe iudicauit; multo etiam amplius, quod paene ab ipſo vallo portisque caſtrorum barbaros auertiſſent. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo conſilio Rhenum tranſierant, vt Ambiorigis fines depopularentur, ad caſtra Romanorum delati, optatiſſimum Ambiorigi beneficium obtulerant. XLII

Caeſar, rurſus ad vexandos hoſtes profectus, XLIII
magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia aedificia, quae quisque conſpexerat, incendebantur: praeda ex omnibus locis agebatur: frumenta non ſolum a tanta multitudine iumentorum atque hominum conſumebantur, ſed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant; vt, ſi qui etiam in praeſentia ſe occultaſſent, tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac ſaepe in eum locum ventum eſt, tanto in omnis partis diuiſo equitatu, vt modo viſum ab ſe Ambiorigem in fuga captiui, nec plane etiam abiſſe ex conſpectu contenderent, vt, ſpe conſequendi illata, atque infinito labore ſuſcepto, qui ſe ſummam ab Caeſare gratiam inituros putarent, paene naturam ſtudio vincerent, ſemperque paullum ad ſummam felicitatem defuiſſe videretur, atque ille latebris ac ſiluis aut ſaltibus ſe eriperet, et noctu occul-

Rhenum tranſierant. vid. cap. 35.

vt modo (paulo ante) *viſum* — Vulgo legebatur: *vt non modo — captiui, ſed nec* — E codd. Oudendorpius reſtituit veriorem lectionem, eiectis verbis *non* et *ſed*.

vt (adeo) *ſpe conſ. ill.*

ac ſiluis. Haec abſunt a plerisque codd. In paucioribus *aut ſiluis* legitur. Sunt ergo verba adſuta.

occultatus alias regiones parteſque peteret, non maiore equitum praeſidio, quam quatuor, quibus ſolis vitam ſuam committere audebat.

XLIIII Tali modo vaſtatis regionibus, exercitum Caeſar duarum cohortium damno Durocortorum Remorum reducit, concilioque in eum locum Galliae indicto, de coniuratione Senonum et Carnutum quaeſtionem habere inſtituit; et de Accone, qui princeps eius conſilii fuerat, grauiore ſententia pronunciata, more maiorum ſupplicium ſumſit. Nonnulli iudicium veriti profugerunt; quibus quum aqua atque igni interdixiſſet, duas legiones ad fines Treuirorum, in Lingonibus, ſex reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocauit; frumentoque exercitu prouiſo, vt inſtituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus eſt.

de Accone. Cf. c. 4.

C. IVLII

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO GALLICO

Liber Septimvs

Galli denuo rebellant duce Vercingetorige. 1 — 6. *Caeſar improuiſo Aruernos opprimit, oppida Senonum Carnutumque capit, Biturigum Auarico fatigatur, expugnat tamen.* 7 — 29. *Aeduorum turbas componit,* 32 — 34, *quae grauiores reſurgunt, dum ille Gergouiam oppugnat.* 36 — 54. *Soluta obſidione, in Aeduos profecto, Labienus, re in Pariſiis feliciter geſta, ſe coniungit.* 54 — 63. *Deficiunt plures Aeduorum exemplo, et Caeſarem in Sequanis adgreſſi, ab eodem vincuntur.* 63 — 68. *Vercingetorix Aleſiam ſe confert, quam Caeſar operoſa obſidione, profligatis qui auxilio venerant, ad deditionem cogit. Legiones in biberna diſtribuit.*

Quieta Gallia, Caeſar, vt conſtituerat, in Italiam ad conuentus agendos proficiſcitur. Ibi cognoſcit de Clodii caede: de ſenatusque conſulto certior factus, vt omnes iuniores Italiae coniurarent, dilectum tota prouincia habere inſtituit. Eae res in Galliam Tranſalpinam celeriter perferuntur. Addunt

de Clodii caede. Cic. pro Milon. c. 9. 10. Appian. de Bell. Civ. 2. pag. 439. ed. Steph. Dio Caſſ. 40, 48.

de ſen. conſulto. Cic. ibid. cap. 26. et Aſconius in argumento Milonianae orationis.

coniurarent. Cum propter periculi vicinitatem non liceret, ſingulos ſacramento rogare: omnes, edicto in vnum locum conuocati, *ſimul iurabant*, quae dicta eſt *coniuratio.* v. Seruius ad Virg. Aen. 8, 5. *Cellarius.*

dunt ipſi et adfingunt rumoribus Galli, quod res poſcere videbatur, retineri vrbano motu Caeſarem, neque in tantis diſſenſionibus ad exercitum venire poſſe. Hac impulſi occaſione, qui iam ante ſe populi Romani imperio ſubiectos dolerent, liberius atque audacius de bello conſilia inire incipiunt. Indictis inter ſe principes Galliae conciliis ſilueſtribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte; hunc caſum ad ipſos recidere poſſe demonſtrant; miſerantur communem Galliae fortunam; omnibus pollicitationibus ac praemiis depoſcunt, qui belli initium faciant, et ſui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Eius in primis rationem habendam dicunt, priusquam eorum clandeſtina conſilia efferantur, vt Caeſar ab exercitu intercludatur. Id eſſe facile, quod neque legiones, abſente imperatore, audeant ex hibernis egredi; neque imperator ſine praeſidio ad legiones peruenire poſſit: poſtremo in acie praeſtare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a maioribus acceperint, recuperare.

II His rebus agitatis, profitentur Carnutes, ſe nullum periculum communis ſalutis cauſſa recuſare, principesque ex omnibus bellum facturos pollicentur; et quoniam in praeſentia de obſidibus cauere inter ſe non poſſint, ne res efferatur, vt iureiurando ac fide ſanciatur, petunt, collatis militaribus ſignis, (quo more eorum grauiſſimae cerimoniae continen-

de Acconis morte. Conf. 6, 44.

profitentur Carnutes. Cum hac narratione conferendi ſunt Plutarch. in Caeſ. cap. 25 ſqq. Dio Caſſ. 40, 33 ſqq. Oroſius 6, 11. Attigit Strabo 4. p. 191.

grauiſſ. cerim. ritus, qui magnam auctoritatem et vim ad obſtringendos religioneque implendos animos habent,

nentur,) ne, facto initio belli, ab reliquis deſerantur. Tum, collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei conſtituto, ab concilio diſceditur.

Vbi ea dies venit, Carnutes, Cotuato et Conetoduno ducibus, deſperatis hominibus, Genabum dato ſigno concurrunt, ciuesque Romanos, qui negotiandi cauſſa ibi conſtiterant, in his C. Fuſium Citam, honeſtum equitem Romanum, qui rei frumentariae iuſſu Caeſaris praeerat, interficiunt, bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliae ciuitates fama perfertur: (nam, vbi maior atque illuſtrior incidit res, clamore per agros regionesque ſignificant; hunc alii deinceps excipiunt, et proximis tradunt; vt tum accidit:) nam, quae Genabi oriente ſole geſta eſſent, ante primam confectam vigiliam in finibus Aruernorum audita ſunt; quod ſpatium eſt milium circiter CLX. III

Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, IIII
Aruernus, ſummae potentiae adoleſcens, (cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat, et ob eam cauſſam, quod regnum adpetebat, ab ciuitate erat interfectus,) conuocatis ſuis clientibus, facile eos incendit. Cognito eius conſilio, ad arma concurritur: ab Gobanitione, patruo ſuo, reliquisque princi-

bent, ritus ſacroſancti et inviolabiles, conſtant hac re, ſignorum comportatione, more Gallis vſitato. Ergo ſi quid volunt inuiolabili cerimonia ſancire et ratum facere, more maiorum vtuntur hac comportatione ſignorum, per quae iurant, ſeque obſtringunt.

Citam. Sic codd. Vulgo, *Cottam.* Non legit hoc cognomen metaphr. gr.

ſpatium milium CLX. ſc. paſſuum. Quod verbum *paſſuum* etſi abeſt a codd. quibuſdam, more conſueto Romanis, tamen, vt ſolet, vulgo additum eſt in codd. et edd.

concurritur. Lectio quorum-

principibus, qui hanc tentandam fortunam non exiſtimabant, expellitur ex oppido Gergouia: non deſtitit tamen, atque in agris habet dilectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit ex ciuitate, ad ſuam ſententiam perducit: hortatur, vt communis libertatis cauſſa arma capiant: magnisque coactis copiis, aduerſarios ſuos, a quibus paullo ante erat eiectus, expellit ex ciuitate. Rex ab ſuis adpellatur; dimittit quoquouerſus legationes; obteſtatur, vt in fide maneant. Celeriter ſibi Senones, Pariſios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemouices, Andes, reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit: omnium conſenſu ad eum defertur imperium. Qua oblata poteſtate, omnibus his ciuitatibus obſides imperat, certum numerum militum ad ſe celeriter adduci iubet, armorum quantum quaeque ciuitas domi, quodque ante tempus efficiat, conſtituit: in primis equitatui ſtudet. Summae diligentiae ſummam imperii ſeueritatem addit: magnitudine ſupplicii dubitantes cogit: nam, maiore commiſſo delicto, igni atque omnibus tormentis necat: leuiore de cauſſa, auribus deſectis, aut ſingulis effoſſis oculis, domum remittit, vt ſint reliquis documento, et magnitudine poenae perterreant alios.

V His ſuppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum, ſummae hominem audaciae, cum parte copiarum in Rutenos mittit: ipſe in Bituriges proficiſcitur. Eius aduentu Bituriges ad Aeduos, quorum erant in fide, legatos mittunt ſubſidium

rumdam codd. et edd. eſt: *concurrunt*. *Prohibetur ab Goban.* —

qui Oceanum attingunt. Sunt illae Aremoricae ciuitates, de quibus ſupra (2, 34. et 5, 53) dixi.

ſidium rogatum, quo facilius hoſtium copias ſuſtinere poſſint. Aedui de conſilio legatorum, quos Caeſar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque ſubſidio Biturigibus mittunt. Qui quum ad flumen Ligerim veniſſent, quod Bituriges ab Aeduis diuidit, paucos dies ibi morati, neque flumen tranſire auſi, domum reuertuntur, legatisque noſtris renunciant, ſe Biturigum perfidiam veritos reuertiſſe, quibus id conſilii fuiſſe cognouerint, vt, ſi flumen tranſiſſent, vna ex parte ipſi, altera Aruerni ſe circumſiſterent. Id eane de cauſſa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis conſtat, non videtur pro certo eſſe ponendum. Bituriges eorum diſceſſu ſtatim ſe cum Aruernis coniungunt.

His rebus in Italiam Caeſari nunciatis, quum iam ille vrbanas res virtute Cn. Pompeii commodiorem in ſtatum perueniſſe intellegeret, in Tranſalpinam Galliam profectus eſt. Eo quum veniſſet, magna difficultate adficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire poſſet. Nam ſi legiones in prouinciam arceſſeret, ſe abſente in itinere proelio dimicaturas intellegebat: ſi ipſe ad exercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, ſuam ſalutem recte committi videbat. VI

Interim Lucterius Cadurcus, in Rutenos miſſus, eam ciuitatem Aruernis conciliat. Progreſſus in Nitiobriges et Gabalos, ab vtrisque obſides accipit, et magna coacta manu, in prouinciam Narbonem verſus eruptionem facere contendit. Qua re nunciata, Caeſar omnibus conſiliis anteuertendum exiſtima- VII

virtute Pompeii. v. ſcriptores rerum romanarum, ad c. 1. commemoratos.

pacati. Alii codd. *quieti.* Sed hoc eſt gloſſema.

ſtimauit, vt Narbonem proficiſceretur. Eo quum veniſſet, timentes confirmat, praeſidia in Rutenis prouincialibus, Volcis Arecomicis, Toloſatibus, circumque Narbonem, quae loca hoſtibus erant finitima, conſtituit: partem copiarum ex prouincia, ſupplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet.

VIII His rebus comparatis, repreſſo jam Lucterio et remoto, quod intrare intra praeſidia periculoſum putabat, in Heluios proficiſcitur: etſi mons Ceuenna, qui Aruernos ab Heluiis diſcludit, duriſſimo tempore anni, altiſſima niue iter impediebat: tamen diſcuſſa niue ſex in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, ſummo militum labore ad fines Aruernorum peruenit. Quibus oppreſſis inopinantibus, quod ſe Ceuenna, vt muro, munitos exiſtimabant, ac ne ſingulari quidem vmquam homini eo tempore anni ſemitae patuerant, equitibus imperat, vt, quam latiſſime poſſint, vagentur, et quam maximum hoſtibus terrorem inferant. Celeriter haec fama ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Arverni circumſiſtunt atque obſecrant, vt ſuis fortunis conſulat, neu ſe ab hoſtibus diripi patiatur; praeſertim quum videat, omne ad ſe bellum translatum. Quorum ille precibus permotus, caſtra ex Biturigibus mouet in Aruernos verſus.

At

Rutenis prouinc. Ruteni in limite prouinciae Romanae ad occaſum: pars illorum in prouincia, pars extra illam. *Cellarius.*

Volcis Arecomicis, Volcarum parte ea, qui dicebantur Arecomici. Cf. 6, 24 Volcas Tectoſages.

militum labore. Plerique codd. *ſudore*, quae eſt verior lectio.

At Caeſar, biduum in iis locis moratus, quod haec de Vercingetorige vſu ventura opinione praeceperat, per cauſſam ſupplementi equitatusque cogendi ab exercitu diſcedit; Brutum adoleſcentem iis copiis praeficit; hunc monet, vt in omnis partes equites quam latiſſime peruagentur: daturum ſe operam, ne longius triduo ab caſtris abſit. His conſtitutis rebus, ſuis inopinantibus, quam maximis poteſt itineribus, Viennam peruenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo praemiſerat, neque diurno neque nocturno itinere intermiſſo, per fines Aeduorum in Lingones contendit, vbi duae legiones hiemabant, vt, ſi quid etiam de ſua ſalute ab Aeduis iniretur conſilii, celeritate praecurreret. Eo quum perueniſſet, ad reliquas legiones mittit, priusque in vnum locum omnes cogit, quam de eius aduentu Aruernis nunciari poſſet. Hac re cognita, Vercingetorix rurſus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus Gergouiam, Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico proelio victos Caeſar collocauerat, Aeduisque attribuerat, oppugnare inſtituit. VIIII

Magnam

Gergouiam Boi. opp. Suſpecta multis Gergouia Boiorum; nota et probata Aruernorum (c. 4 et 34). *Cellarius.* Immerito ſuſpectum habent hoc nomen Scaliger aliique, cum Gergouia haec dicta ſit Boiorum, altera Aruernorum. *Clarkius.* Idem, quod Clarkio placuit, viſum erat Ciacconio; ſed cum varietur ſcriptura huius verbi (*Gergonia*, *Gortona*, Γεργοβίνα, *Gorgobia*, *Gorbolia*), ideoque incerta ſit, quis tandem definiat, vnam aut duas fuiſſe eiusdem nominis vrbes, nec potius fateatur, nobis de hoc nomine h. l. non conſtare?

quos ibi — collocauerat. Vid. omnino 1, 28.

Aeduis attribuerat, vt iis ſtipendia et tributa ſoluerent. Cf. c. 10.

Q

X Magnam haec res Caeſari difficultatem ad conſilium capiendum adferebat: ſi reliquam partem hiemis vno in loco legiones contineret, ne, ſtipendiariis Aeduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo praeſidium videret poſitum eſſe: ſin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris ſubuectionibus laboraret. Praeſtare viſum eſt tamen, omnes difficultates perpeti, quam, tanta contumelia accepta, omnium ſuorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Aeduos de ſupportando commeatu, praemittit ad Boios, qui de ſuo aduentu doceant, hortenturque, vt in fide maneant, atque hoſtium impetum magno animo ſuſtineant. Duabus Agendici legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiſcitur.

XI Altero die quum ad oppidum Senonum Vellaunodunum veniſſet, ne quem poſt ſe hoſtem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria vteretur, oppugnare inſtituit, idque biduo circumuallauit: tertio die miſſis ex oppido legatis de deditione, arma proferri, iumenta produci, DC obſides dari iubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit: ipſe, vt quam primum iter faceret Genabum Carnutum, proficiſcitur, qui, tum primum adlato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, quum longius eam rem ductum iri exiſtimarent, praeſidium

vt quam pr. iter fac. Genabum, vt primo quoque tempore, ſine mora, contendere poſſet Genabum. *Proficiſcitur*, inchoat iter, er bricht auf: nam hoc eſt proficiſci. Quid ergo eſt in his abſurdi aut obſcuri? Er bricht auf, um ohne Verzug auf Genabum los zu gehen. Tamen multa ſunt ſuper h. l. diſputata. Mutaui vulgarem diſtinctionem, et *iter facere Genabum* coniunxi.

dium Genabi tuendi cauſſa, quod eo mitterent, comparabant. Huc biduo peruenit; caſtris ante oppidum poſitis, diei tempore excluſus, in poſterum oppugnationem differt, quaeque ad eam rem vſui ſint, militibus imperat; et, quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat, veritus, ne nocte ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Genabenſes, paullo ante mediam noctem ſilentio ex oppido egreſſi, flumen tranſire coeperunt. Qua re per exploratores nunciata, Caeſar legiones, quas expeditas eſſe iuſſerat, portis incenſis, intromittit, atque oppido potitur, perpaucis ex hoſtium numero deſideratis, quin cuncti viui caperentur, quod pontis atque itinerum anguſtiae multitudini fugam intercluſerant. Oppidum diripit atque incendit, praedam militibus donat, exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines peruenit.

Vercingetorix, vbi de Caeſaris aduentu cognovit, oppugnatione deſtitit, atque obuiam Caeſari proficiſcitur. Ille oppidum (Biturigum, poſitum in via,) Nouiodunum oppugnare inſtituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum veniſſent, oratum, vt ſibi ignoſceret, ſuaeque vitae conſuleret; vt cele- XII

quod eo mitterent. Haec verba ſunt ſuperuacua. Si Carnutes Genabum praeſidio tueri voluerunt, ſponte intelligitur, praeſidium eos mittere eo voluiſſe et debuiſſe.

continebat. v. ind.

oppugnatione (Gergouiae vid. c. 9) *deſtitit.*

Bitur. poſ. in via. Haec, quia abſunt a plerisque codd. et edd. antiquis, Oudendorpius reſecari vult. Addit vir ille doctus et hanc cauſam, non Biturigum fuiſſe oppidum, ſed Aeduorum (cap. 55), in finibus Biturigum, quo occupato demum in fines Biturigum Caeſar profectus ſit.

ritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat con-ſecutus, arma proferri, equos produci, obſides dari iubet. Parte iam obſidum transdita, quum reliqua adminiſtrarentur, centurionibus et paucis militibus intromiſſis, qui arma iumentaque conquirerent, equitatus hoſtium procul viſus eſt, qui agmen Vercingetorigis anteceſſerat. Quem ſimulatque oppidani conſpexerunt, atque in ſpem auxilii venerunt; clamore ſublato arma capere, portas claudere, murum complere coeperunt. Centuriones in oppido quum ex ſignificatione Gallorum noui aliquid ab his iniri conſilii intellexiſſent, gladiis deſtrictis portas occupauerunt, ſuosque omnes incolumes receperunt.

XIII Caeſar ex caſtris equitatum educi iubet, proeſiumque equeſtre committit: laborantibus iam ſuis Germanos equites circiter CD ſubmittit, quos ab initio ſecum habere inſtituerat. Eorum impetum Galli ſuſtinere non potuerunt, atque in fugam coniecti, multis amiſſis, ſeſe ad agmen receperunt: quibus profligatis, rurſus oppidani perterriti comprehenſos eos, quorum opera plebem concitatam exiſtimabant, ad Caeſarem perduxerunt, ſeſeque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Caeſar ad oppidum Auaricum, quod erat maximum munitiſſimumque in finibus Biturigum, atque agri fertiliſſima regione, profectus eſt; quod, eo oppido recepto, ciuitatem Biturigum ſe in poteſtatem redacturum confidebat.

XIIII Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni acceptis, ſuos ad concilium conuocat. Docet, longe alia ratione eſſe bellum gerendum, atque antea ſit geſtum: omnibus modis huic rei ſtudendum, vt pabulatione et commeatu Romani prohibeantur: id eſſe facile,

quod

quod equitatu ipſi abundent, et quod anni tempore ſubleuentur: pabulum ſecari non poſſe; neceſſario diſperſos hoſtes ex aedificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri poſſe. Praeterea ſalutis cauſſa rei familiaris commoda negligenda; vicos atque aedificia incendi oportere hoc ſpatio, a Boia quoquo verſus, quo pabulandi cauſſa adire poſſe videantur. Harum ipſis rerum copiam ſuppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus ſubleuentur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius ab caſtris progreſſuros: neque intereſſe, ipſosne interficiant, impedimentisne exuant, quibus amiſſis bellum geri non poſſit. Praeterea oppida incendi oportere, quae non munitione et loci natura ab omni ſint periculo tuta; neu ſuis ſint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis propoſita ad copiam commeatus praedamque tollendam. Haec ſi grauia aut acerba videantur, multo illa grauius aeſtimare debere, liberos, coniuges in ſeruitutem abſtrahi, ipſos interfici; quae ſit neceſſe accidere victis.

Omnium conſenſu hac ſententia probata, vno die amplius XX vrbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis ciuitatibus. In omnibus partibus incendia conſpiciuntur; quae etſi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc ſibi ſolatii propone- XV.

a Boia. Aut fatendum erit, eſſe hoc nomen oppidi, nobis incogniti; et quidni hoc fateamur? aut, Voſſii et Cellarii ſuaſu, *a Boiis* legetur: nam haec res geſta eſt in finibus Boiorum. vid. c. 9. 16.

ipſosne — impedimentisne. Ergo duplex *ne* eſt pro *vtrum* et *an.*

propoſita, parata, et veluti ad manum, ad deportandam inde copiam.

ponebant, [quod ſe, prope] explorata victoria, celeriter amiſſa recuperaturos [confidebant]. Deliberatur de Auarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliae vrbem, quae et praeſidio et ornamento ſit ciuitati, ſuis manibus ſuccendere cogerentur; facile ſe loci natura defenſuros dicunt, quod, prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata, vnum habeat et peranguſtum aditum. Datur petentibus venia, diſſuadente primo Vercingetorige, poſt concedente, et precibus ipſorum, et miſericordia volgi. Defenſores oppido idonei deliguntur.

XVI Vercingetorix minoribus Caeſarem itineribus ſubſequitur, et locum caſtris deligit, paludibus ſiluisque munitum, ab Auarico longe milia paſſuum XVI. Ibi per certos exploratores in ſingula diei tempora, quae ad Auaricum agerentur, cognoſcebat, et, quid fieri vellet, imperabat: omnes noſtras pabulationes frumentationesque obſeruabat, diſperſosque, quum longius neceſſario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo adficiebat: etſi, quantum ratione prouideri poterat, ab noſtris occurrebatur, vt incertis temporibus diuerſisque itineribus iretur.

XVII Caſtris ad eam partem oppidi poſitis, Caeſar, quae intermiſſa a flumine et palude aditum, vt ſupra

quod ſe prope, et paulo poſt, *confidebant*, certo delenda ſunt; Oudendorpius dubitanter ſignificauit, ea delenda videri. Alii libri non habent, *quod ſe prope:* ab aliis abeſt, *ſe prope:* alii pro *confidebant* ponunt *ſperabant*. Haec ſunt certa indicia verborum adſutorum.

pars intermiſſa a flum. et pal. non obducta flum. et pal. vbi non erat flumen et palus. Cf. c. 15.

pra diximus, anguſtum habebat, aggerem adparare, vineas agere, turres duas conſtituere coepit: nam circumuallare loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios atque Aeduos adhortari non deſtitit: quorum alteri, quod nullo ſtudio agebant, non multum adiuuabant; alteri non magnis facultatibus, quod ciuitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, conſumſerunt. Summa difficultate rei frumentariae adfecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum, incendiis aedificiorum, vsque eo, vt complures dies milites frumento caruerint, et, pecore e longinquioribus vicis adacto, extremam famem ſuſtentarent, nulla tamen vox eſt ab iis audita, populi Romani maieſtate et ſuperioribus victoriis indigna. Quin etiam Caeſar quum in opere ſingulas legiones adpellaret, et, ſi acerbius inopiam ferrent, ſe dimiſſurum oppugnationem diceret; vniuerſi ab eo, ne id faceret, petebant: ſic ſe compluris annos illo imperante meruiſſe, vt nullam ignominiam acciperent, numquam infecta re diſcederent: hoc ſe ignominiae laturos loco, ſi inceptam oppugnationem reliquiſſent: praeſtare, omnes perferre acerbitates, quam non ciuibus Romanis, qui Genabi perfidia Gallorum interiſſent, parentarent. Haec eadem centurionibus tribunisque militum mandabant, vt per eos ad Caeſarem deferrentur.

Quum iam muro turres adpropinquaſſent, ex captiuis Caeſar cognouit, Vercingetorigem conſumto pabulo caſtra mouiſſe propius Auaricum, atque ipſum cum equitatu expeditisque, qui inter equites proeliari conſueſſent, inſidiarum cauſſa eo XVIII

caruerint. Leg. *carerent.* *qui — proel. conſueſſent.* *qui Genabi — interiſſent.* Deſcribuntur ſupra 1, 48. Cf. c. 3.

profectum, quo noſtros poſtero die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis, media nocte ſilentio profectus, ad hoſtium caſtra mane peruenit. Illi, celeriter per exploratores aduentu Caeſaris cognito, carros impedimentaque ſua in artiores ſiluas abdiderunt, copias omnis in loco aperto atque edito inſtruxerunt. Qua re nunciata, Caeſar celeriter ſarcinas conferri, arma expediri iuſſit.

XVIIII Collis erat, leniter ab infimo adcliuis: hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. Hoc ſe colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque diſtributi in ciuitates, omnia vada ac ſaltus eius paludis certis cuſtodibus obtinebant, ſic animo parati, vt, ſi eam paludem Romani perrumpere conarentur, haeſitantes premerent ex loco ſuperiore: vt, qui propinquitatem loci videret, paratos prope aequo Marte ad dimicandum exiſtimaret; qui iniquitatem conditionis perſpiceret, inani ſimulatione ſeſe oſtentare cognoſceret. Indignantes milites Caeſar, quod conſpectum ſuum hoſtes ferre poſſent, tantulo ſpatio interiecto, et ſignum proelii expoſcentes, edocet, quanto detrimento, et quot virorum fortium morte neceſſe ſit conſtare victoriam: quos quum ſic animo paratos videat, vt nullum pro ſua laude periculum recuſent, ſummae ſe iniquitatis condemnari debere, niſi

generatim. v. ind. Et *in ciuitates* videtur delendum: nam generatim eſt h. l. *per genera ſ. ciuitates.*

videret — cognoſceret. Sic e codd. Clarkius et Oudendorpius: vulgo, *viderent, exiſtimarent* etc.

ſit, videat, recuſent. Sic e codd. Oudendorpius: vulgo, *eſſet, videret, recuſarent.*

niſi eorum vitam ſua ſalute habeat cariorem. Sic milites conſolatus, eodem die reducit in caſtra; reliqua, quae ad oppugnationem oppidi pertinebant, adminiſtrare inſtituit.

Vercingetorix, quum ad ſuos rediſſet, proditionis inſimulatus, quod caſtra propius Romanos mouiſſet, quod cum omni equitatu diſceſſiſſet, quod ſine imperio tantas copias reliquiſſet, quod eius diſceſſu Romani tanta opportunitate et celeritate veniſſent; non haec omnia fortuito, aut ſine conſilio accidere potuiſſe; regnum illum Galliae malle Caeſaris conceſſu, quam ipſorum habere beneficio: tali modo accuſatus ad haec reſpondit: Quod caſtra mouiſſet, factum inopia pabuli, etiam ipſis hortantibus: quod propius Romanos acceſſiſſet, perſuaſum loci opportunitate, qui ſe ipſum munitione defenderet: equitum vero operam neque in loco paluſtri deſiderari debuiſſe, et illic fuiſſe vtilem, quo ſint profecti: ſummam imperii ſe conſulto nulli diſcedentem tradidiſſe, ne is multitudinis ſtudio ad dimicandum impelleretur; cui rei propter animi mollitiem ſtudere omnes videret, quod diutius laborem ferre non poſſent. Romani ſi caſu interuenerint, fortunae; ſi alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco ſuperiore cognoſcere, et virtutem deſpicere potuerint; qui, dimicare non auſi, turpiter ſe in caſtra receperint. Imperium ſe ab Caeſare per proditionem nullum deſiderare, quod habere victoria poſſet, quae iam eſſet ſibi atque omnibus Gallis explorata: quin etiam ipſis remit- XX

Q 5 tere,

ſua ſalute, ſua vita.

ipſis remittere, ſe non vrgere et inſtare, vt hoc vel illud credant, ſe pati eos vti ſua opinione.

tere, ſi ſibi magis honorem tribuere, quam ab ſe ſalutem accipere videantur. Haec vt intellegatis, inquit, ſincere a me pronunciari, audite Romanos milites. Producit ſeruos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, et fame vinculisque excruciauerat. Hi, iam ante edocti, quae interrogati pronunciarent, milites ſe eſſe legionarios dicunt; fame et inopia adductos clam ex caſtris exiſſe, ſi quid frumenti aut pecoris in agris reperire poſſent: ſimili omnem exercitum inopia premi, nec iam vires ſufficere cuiquam, nec ferre operis laborem poſſe: itaque ſtatuiſſe imperatorem, ſi nihil in oppugnatione oppidi profeciſſet, triduo exercitum deducere. Haec, inquit, a me, Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis inſimulatis, cuius opera ſine veſtro ſanguine tantum exercitum victorem fame paene conſumtum videtis; quem, turpiter ſe ex hac fuga recipientem, ne qua ciuitas ſuis finibus recipiat, a me prouiſum eſt.

XXI Conclamat omnis multitudo, et ſuo more armis concrepat; quod facere in eo conſuerunt, cuius orationem adprobant; ſummum eſſe Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum; nec maiore ratione bellum adminiſtrari poſſe. Statuunt, vt decem milia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum ſubmittantur, nec ſolis Biturigibus communem ſalutem committendam cenſent; quod penes eos, ſi id oppidum retinuiſſent, ſummam victoriae conſtare intellegebant.

XXII Singulari militum noſtrorum virtuti conſilia cuiusque modi Gallorum occurrebant, vt eſt ſummae

operis laborem, eundi, muniendi, oppugnandi moleſtiam. Cf. c. 28.

Singulari — virtuti, quam in oppugnando Auarico demonſtrabant: hanc enim vrbem oppugnabant. vid. c. 17 et 19 fin.

mae genus ſolertiae, atque ad omnia imitanda atque efficienda, quae ab quoque tradantur, aptiſſimum. Nam et laqueis falces auertebant, quas quum deſtinauerant, tormentis introrſus reducebant; et aggerem cuniculis ſubtrahebant, eo ſcientius, quod apud eos magnae ſunt ferrariae, atque omne genus cuniculorum notum atque vſitatum eſt. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulauerant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; et noſtrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expreſſerat, commiſſis

laqueis falces auertebant, falces murales (vid. ind. in *falx*) laqueis capiunt (Veget. de re mil. 4, 23), et ſic auertunt a muro, ne ei infigantur.

deſtinauerant, laqueo prehenſas figebant, immotas tenebant, ne poſſent muro immitti. v. ind.

tormentis, an contortis funibus? Cf. omnino de B. Civ. 3, 9. *praeſectis mulierum crinibus tormenta fecerunt*. Florus 2, 15, 10. *mulieres crines ſuos in tormentorum vincula contulerunt*.

aggerem cuniculis ſubtrahebant, cuniculis ductis efficiebant, vt agger, baſis turrium, ſubſideret, turribusque impoſitis ſubtraheretur.

ferrariae (fodinae). Idem narrauit ſupra 3, 21.

turribus contabulauerant. Quid ſit *contabulare turres*, vid. in ind. Sed *murum contabulare turribus* fortaſſe ſignificat, aliam pone aliam turrim ponere circa murum, vt ex vnius tabulato tranſiri poſſit in alterius tabulatum, ſicque circa murum totum propemodum continuum tabulatum: vno verbo, cingere murum contabulatis turribus. Metaphr. graec. πύργοις ἐπύργωσαν πᾶν τὸ τεῖχος.

aggeri. An vallo, quo cingebatur vrbs? Metaphr. gr. τεύχωμα.

agger quotidianus, tantum aggeris, quantum quotidie egerebatur ſ. iaciebatur.

agger exprimit turres, agger, baſis turrium, ſurgens (dum altior indies fit egeſta maiore

miſſis ſuarum turrium malis, adaequabant; et apertos cuniculos praeuſta ac praeacuta materia, et pice feruefacta, et maximi ponderis ſaxis morabantur, moenibusque adpropinquare prohibebant.

XXIII Muris autem omnibus Gallicis haec fere forma eſt. Trabes directae, perpetuae in longitudinem, paribus interuallis diſtantes inter ſe binos pedes, in ſolo collocantur: hae reuinciuntur introrſus, et multo aggere veſtiuntur. Ea autem, quae diximus, interualla grandibus in fronte ſaxis effarciuntur. His collocatis et coagmentatis, alius inſuper

maiore copia terrae) facit, vt et turres ſurgant (altiores fiant).

mali turrium committuntur, trabes longiores, quibus conſtare ſolent turres, ſuperimponuntur altera alteri, et colligantur, vt quam longiſſimae fiant.

apertos cuniculos — morabantur, aperturam ſeu exitum cuniculi replebant et obſtruebant multis rebus, et ſic morabantur hoſtes, ne poſſent adire. Vt ſi dicam, *hiatum antri moror*, in hiatu antri pono aliquid, quod ingredi aut egredi volentes moratur et impedit.

Trabes directae, grade Balken. v. ind. Mox dicit, *rectis lineis*.

perpetuae in long. continuata ſerie nexae (h. e. ſic, vt extrema extremis coeant, vel extremitas vnius extremitati alterius illigata infixaque ſit), et quidem in longitudinem. Sic, monente Oudendorpio, hoc intellexit Lambertus Bos in animadv. ad Caeſ. p. 21, firmauitque ſententiam conferendo Ioſephi loco (Bell. Iud. 7, 33), qui in edit. Havercampiana exſtat lib. 7, c. 8. §. 5. Locus ipſe noſtro eſt ita ſimilis, vt neceſſario cum eo ſit conferendus.

diſtantes, quoad altitudinem.

in ſolo collocantur, humi ponuntur, in ſolo porriguntur: non autem ſolo infiguntur ſic, vt erectae ſtent. Monuerunt Daviſ. et Clark.

reuinciuntur, copulantur per trabes alias, oblique impoſitas illis directis et humi porrectis. Monuerunt Rhellicanus et Hotomannus.

introrſus, ergo in latitudinem.

aggere, terra egeſta.

per ordo adiicitur, vt idem illud interuallum ſeruetur; neque inter ſe contingant trabes, ſed paribus intermiſſae ſpatiis, ſingulae ſingulis ſaxis interiectis, arte contineantur. Sic deinceps omne opus contexitur, dum iuſta muri altitudo expleatur. Hoc quum in ſpeciem varietatemque opus deforme non eſt, alternis trabibus ac ſaxis, quae rectis lineis ſuos ordines ſeruant; tum ad vtilitatem et defenſionem vrbium ſummam habet opportunitatem; quod et ab incendio lapis, et ab ariete materia defendit, quae, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrſus reuincta, neque perrumpi, neque diſtrahi poteſt.

Iis tot rebus impedita oppugnatione, milites, quum toto tempore frigore et adſiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia haec ſuperauerunt, et diebus XXV aggerem, latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX, exſtruxerunt. Quum is murum hoſtium paene contingeret, et Caeſar ad opus conſuetudine excubaret, militeſque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paullo ante tertiam vigiliam eſt animaduerſum, fumare aggerem, quem cuniculo hoſtes ſuccenderant: eodemque tempore toto muro clamore ſublato, duabus portis ab vtroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces atque aridam materiem de muro in aggerem eminus iaciebant, picem reli- XXIIII

quas-

ſingulis ſaxis, ſingulis ſaxorum ſtratis ſ. ordinibus.

materia, quidquid praeter lapides in eo muro eſt.

pedes quadragenos. An hoc longitudinem ſingularum trabium indicat?

reuincta. An, *reuinctis*? Sed vt omnino quamlibet admonitionem libenter feram, ita in huiusmodi praeſertim loco ſi erroris fuero accuſatus, non mirabor me erraſſe. Tractauit locum Lipſius Poliorcet. 2, 3 et 3, 5.

quasque res, quibus ignis excitari poteſt, fundebant; vt, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri poſſet. Tamen, quod inſtituto Caeſaris duae ſemper legiones pro caſtris excubabant, pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter factum eſt, vt alii eruptionibus reſiſterent, alii turres reducerent, aggeremque interſcinderent, omnis vero ex caſtris multitudo ad reſtinguendum concurreret.

XXV Quum in omnibus locis, conſumta iam reliqua parte noctis, pugnaretur, ſemperque hoſtibus ſpes victoriae redintegraretur; eo magis, quod deuſtos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animum aduertebant; ſemperque ipſi recentes defeſſis ſuccederent, omnemque Galliae ſalutem in illo veſtigio temporis poſitam arbitrarentur: accidit, inſpectantibus nobis, quod, dignum memoria viſum, praetermittendum non exiſtimauimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus ſeui ac picis transditas glebas in ignem e regione turris proiiciebat, ſcorpione ab latere dextro

pluresque. Al. *duaeque.*

pluteos. v. ind.

apertos, non tectos.

ſcorpio, auctore Vegetio (de re mil. 4, 22), ideo nuncupatus eſt, quod paruis ſubtilibusque ſpiculis infert mortem: Idem Vegetius retulit inter machinas bellicas, quibus obſeſſi ſe defendere conſueuerunt: et ſic de B. Afric. c. 29 et 31 legitur: ſed in noſtro loco et de B. Afr. c. 56 eſt in machinis, quibus obſidentes vtuntur. Hoc tamen eſt leue: nam redit eodem, ſiue oppugnando ſiue defendendo noceat ſcorpio. Machinam multis deſcripſit Ammianus Marcellinus (23, 4), cuius locum Gesnerus in Theſ. L. L. interpretatus eſt. Idem Ammianus (19, 7) dicit: *per ſcorpionum ferreas fundas rotundi lapides acti ſunt.* Videntur ergo veteres ope ſcorpionis varii generis tela torſiſſe; ipſa vero machina eius-

dextro transiectus exanimatusque concidit. Hunc ex proximis vnus iacentem transgreſſus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu ſcorpionis exanimato altero, ſucceſſit tertius, et tertio, quartus; nec prius ille eſt a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam, reſtincto aggere, atque omni parte ſubmotis hoſtibus, finis eſt pugnandi factus.

Omnia experti Galli, quod res nulla ſucceſſerat, poſtero die conſilium ceperunt, ex oppido profugere, hortante et iubente Vercingetorige. Id, ſilentio noctis conati, non magna iactura ſuorum ſeſe effecturos ſperabant, propterea quod neque longe ab oppido caſtra Vercingetorigis aberant, et palus perpetua, quae intercedebat, Romanos ad inſequendum tardabat. Iamque hoc facere noctu adparabant, quum matresfamiliae repente in publicum procurrerunt, flentesque, proiectae ad pedes ſuorum, omnibus precibus petierunt, ne ſe et communes liberos hoſtibus ad ſupplicium dederent, quos ad capiendam fugam naturae et virium infirmitas impediret. Vbi eos in ſententia perſtare viderunt, quod plerumque in ſummo periculo timor miſericordiam non recipit, conclamare et ſignificare de fuga Romanis coeperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viae praeoccuparentur, conſilio deſtiterunt. XXVI

Poſtero die Caeſar, promota turri directisque operibus, quae facere inſtituerat, magno coorto imbri, XXVII

eiusque tractatio, vt Geſnerus monuit, fortaſſe diuerſis temporibus diuerſa fuit.

matres familiae. Ita codd. Cf. 1, 50. et ind.

directisque operibus. Oudendorpius ſic explicat: *oppidum verſus promotis, et inſtitutis, ſiue ita diſpoſitis, vt operibus illis iam factis noceri*

imbri, non inutilem hanc ad capiendum conſilium tempeſtatem arbitratus, quod paullo incautius cuſtodias in muro diſpoſitas videbat, ſuos quoque languidius in opere verſari iuſſit, et quid fieri vellet, oſtendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatur, vt aliquando pro tantis laboribus fructum victoriae perciperent: his, qui primi murum adſcendiſſent, praemia propoſuit, militibusque ſignum dedit. Illi ſubito ex omnibus partibus euolauerunt, murumque celeriter compleuerunt.

XXVIII Hoſtes, re noua perterriti, muro turribusque deiecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim conſtiterunt, hoc animo, vt, ſi qua ex parte obuiam contra

ceri et adpropinquari poſſet vrbi. Lectio non videtur certa: habent enim alii *derectis*, alii *directis*, *derelictis*, *erectis*, item codd. quidam, metaphr. graec. et edd. pleraeque *perfectis:* tamen ſi Caeſar *perfectis* ſcripſiſſet, nemo hoc mutaſſet. Sequor ergo Oudendorpium, et locum intelligo ſic, vt ſi Caeſar ſcripſiſſet: *promota turri directisque* (ad vrbem aliis) *operibus* (machinis, oppugnando deſtinatis). Cf. cap. 19 extr.

in occulto eſt mera explicatio verborum *intra vineas*, nec expreſſit metaphr. graeca, et abeſt a codd. quatuor: nam qui ſunt intra vineas, medias inter vineas (v. ind.), hi ſunt vineis ſ. machinis illis tecti. Quod ergo intra vineas fit, id fit in occulto, vt hoſtes id cernere nequeant. Lectiones variae aut ſunt falſae, vt *extra vineas:* aut ſunt interpretamenta, vt *extra caſtra*, vel *iuxta vineas:* aut ſunt a librariis e pluribus conflatae, vt *extra caſtra vineas*, ſeu *extra caſtra vineasque:* legitur etiam in codd. pluribus, *legionibus expeditis*, recte. Ergo, quo et Oudendorpius inclinat, legendum erit: *Legionibus intra vineas expeditis, cohortatur*, (malim cum aliis, *cohortatus*,) *vt aliquando* — — Hanc conſtructionem imperiti non potuerunt concoquere, etſi recta eſt; ſed putarunt *legiones cohortatur* eſſe coniungendum.

expeditas, ad pugnam remque gerendam paratas.

obuiam deleuerim: eſt interpre-

contra veniretur, acie inſtructa depugnarent. Vbi neminem in aequum locum ſeſe demittere, ſed toto vndique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino ſpes fugae tolleretur, abiectis armis, vltimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt: parsque ibi, quum anguſto portarum exitu ſe ipſi premerent, a militibus; pars, iam egreſſa portis, ab equitibus eſt interfecta: nec fuit quisquam, qui praedae ſtuderet. Sic et Genabenſi caede, et labore operis incitati, non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XXXX milium, vix DCCC, qui primo clamore audito ſe ex oppido eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem peruenerunt. Quos ille, multa iam nocte, ſilentio ex fuga excepit, (veritus, ne qua in caſtris ex eorum concurſu et miſericordia vulgi ſeditio oriretur,) vt, procul in via diſpoſitis familiaribus ſuis principibusque ciuitatum, diſparandos deducendosque ad ſuos cura-

terpretamentum verbi: *contra*. Idem Hotomanno viſum eſt.

Genabenſi caede. Cf c. 3.

labore operis, quia in munitione tantum laboris et moleſtiae exhauriendum fuerat. Cf. c. 20.

ex fuga excepit. Alii contra omnes fere codices, *ſic ex fuga excepit*. Voluere locum explicare: nam *ſic* intelligendum eſt.

diſparandos, ſeiungendos, ſeparandos. Vid. Plautus in prologo Rud. v. 6. Duo codd. habent, *diſpertiendos*. Sic Oudendorpius h. l. explicat, defendit, et illuſtrat. Addatur Cic. de Inuent. 1, 28. vbi *diſparare* explicatur verbo ſeparare.

ad ſuos, in eam partem caſtrorum, vbi ſui erant. Ergo cum exercitus gallicus conſtaret multarum ciuitatum hominibus, homines ſingularum ciuitatum tenebant ſingulas caſtrorum partes. Qui igitur nunc e fuga excipiuntur, hi deducuntur in eam partem caſtrorum, in qua populares eorum ſeorſim erant. Cf. *generatim* in ind. et c. 36.

curaret, quae cuique ciuitati pars caſtrorum ab initio obuenerat.

XXVIIII Poſtero die concilio conuocato, conſolatus cohortatusque eſt, ne ſe admodum animo demitterent, neue perturbarentur incommodo: non virtute, neque in acie viciſſe Romanos, ſed artificio quodam et ſcientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipſi imperiti: errare, ſi qui in bello omnis ſecundos rerum prouentus exſpectent: ſibi numquam placuiſſe, Auaricum defendi, cuius rei teſtes ipſos haberet; ſed factum imprudentia Biturigum, et nimia obſequentia reliquorum, vti hoc incommodum acciperetur: id tamen ſe celeriter maioribus commodis ſanaturum. Nam quae ab reliquis Gallis ciuitates diſſentirent, has ſua diligentia adiuncturum, atque vnum conſilium totius Galliae effecturum, cuius conſenſu ne orbis quidem terrarum poſſit obſiſtere: idque ſe prope iam effectum habere. Interea aequum eſſe, ab iis communis ſalutis cauſſa impetrari, vt caſtra munire inſtituerent, quo facilius repentinos hoſtium impetus ſuſtinere poſſent.

XXX Fuit haec oratio non ingrata Gallis, maxime, quod ipſe animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque ſe in occultum abdiderat, et conſpectum multitudinis fugerat: plusque animo prouidere et praeſentire exiſtimabatur, quod, re integra, primo incendendum Auaricum, poſt deſerendum cenſuerat. Itaque vt reliquorum imperatorum res aduerſae auctoritatem minuunt, ſic huius ex

prouentus. Vulgo *euentus*; ſed illud Daviſ. et Oudendorp. bene defenderunt. Exemplum v. in ind.

obſequentia. De re v. c. 15.

conſenſu. Vulgo *conſenſui*. Cf. 1, 16.

Auar. — cenſuerat. Cf. cap. 14.

ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur: ſimul in ſpem veniebant eius adfirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus, primumque eo tempore Galli caſtra munire inſtituerunt, et ſic ſunt animo conſternati, homines inſueti laboris, vt omnia, quae imperarentur, ſibi patienda et perferenda exiſtimarent.

XXXI Nec minus, quam eſt pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, vt reliquas ciuitates adiungeret, atque earum principes donis pollicitationibusque adliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione ſubdola, aut amicitia facillime capi poſſet. Qui Auarico expugnato refugerant, armandos veſtiendosque curat. Simul vt deminutae copiae redintegrarentur, imperat certum numerum militum ciuitatibus, quem, et quam ante diem in caſtra adduci velit; ſagittariosque omnes, quorum erat permagnus in Gallia numerus, conquiri et ad ſe mitti iubet. His rebus celeriter id, quod Auarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus, Ollouiconis filius, rex Nitiobrigum, cuius pater ab ſenatu noſtro amicus erat adpellatus, cum magno equitum ſuorum numero, et quos ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit.

XXXII Caeſar, Auarici complures dies commoratus, ſummamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore atque inopia refecit. Iam prope hieme confecta, quum ipſo

 anni

quorum oratione aut amic. capi quisque poſſet. Hunc eſſe ordinem verborum, Clarkius et Oudendorpius monuerunt: et ſic metaphraſtes graecus interpretatus eſt.

rex Nitiobrigum. De his Vercingetorigi conciliatis vid. c. 7.

anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, et ad hoſtem proficiſci conſtituiſſet, ſiue eum ex paludibus ſiluisque elicere, ſiue obſidione premere poſſet; legati ad eum principes Aeduorum veniunt, oratum, vt maxime neceſſario tempore ciuitati ſubueniat: ſummo eſſe in periculo rem; quod, quum ſinguli magiſtratus antiquitus creari, atque regiam poteſtatem annuam obtinere conſueſſent, duo magiſtratum gerant, et ſe vterque eorum legibus creatum eſſe dicat. Horum eſſe alterum Conuictolitanem, florentem et illuſtrem adoleſcentem; alterum Cotum, antiquiſſima familia natum, atque ipſum hominem ſummae potentiae et magnae cognationis; cuius frater Valetiacus proximo anno eundem magiſtratum geſſerit: ciuitatem omnem eſſe in armis, diuiſum ſenatum, diuiſum populum [in] ſuas cuiusque eorum clientelas. Quod ſi diutius alatur controuerſia, fore, vti pars cum parte ciuitatis confligat; id ne accidat, poſitum in eius diligentia atque auctoritate.

XXXIII Caeſar, etſi a bello atque hoſte diſcedere detrimentoſum eſſe exiſtimabat, tamen, non ignorans, quanta ex diſſenſionibus incommoda oriri conſueſſent, ne tanta et tam coniuncta populo Romano ciuitas, quam ipſe ſemper aluiſſet, omnibusque rebus ornaſſet, ad vim atque ad arma deſcenderet, atque ea pars, quae minus ſibi confideret, auxilia a Vercingetorige arceſſeret, huic rei praeuertendum

annuum obtinere. Conf. 1, 16.

populum in ſuas. Delerim *in*, quia a codd. pleriſque et edd. vett. abeſt, et ipſe Oudendorpius agnouit, Scaligerum primum illud *in* exhibuiſſe. Ergo ſic procurrit oratio: *diu. ſenatum, diu. populum, ſuas cui. e. clientelas* (eſſe). Frangit vim orationis illud *in*.

detrimentoſum. vid. ind.

dum exiſtimauit; et quod legibus Aeduorum iis, qui ſummum magiſtratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut de legibus eorum deminuiſſe videretur, ipſe in Aeduos proficiſci ſtatuit, ſenatumque omnem, et quos inter controuerſia eſſet, ad ſe Decetiam euocauit. Quum prope omnis ciuitas eo conueniſſet, docereturque, paucis clam conuocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renunciatum, quum leges duo ex vna familia, viuo vtroque, non ſolum magiſtratus creari vetarent, ſed etiam in ſenatu eſſe prohiberent: Cotum imperium deponere coegit; Conuictolitanem, qui per ſacerdotes more ciuitatis, intermiſſis magiſtratibus, eſſet creatus, poteſtatem obtinere iuſſit.

XXXIIII Hoc decreto interpoſito, cohortatus Aeduos, vt controuerſiarum ac diſſenſionum obliuiſcerentur,

 atque,

Decetiam. Hoc nomen Vrſinus in ſuo codice, et Oudendorpius in ſeptem MSS. optimis reperit. Alii habent *etiam*, aut omnino omittunt hoc verbum. Vrſinum Cellarius iam ſecutus erat. Weſſelingii notam ad Antonini itinerar. p. 367, qui et ipſe Vrſinum probarat, contulit Oudendorpius.

imperium. Vulgo *magiſtratum* contra codd. teſte Oudendorpio.

intermiſſis magiſtratibus. Adſentior Daviſio, *intromiſſis mag.* legenti, e veſtigiis metaphraſeos graecae, quae παρόντων τῶν ἀρχόντων habet. Accedere mihi videtur haec cauſa, quod Caeſar ſingula ſingulis opponit, et Cotum *a fratre*, Conuictolitanem *a ſacerdotibus*; illum *paucis clam conuocatis*, hunc *intromiſſis magiſtratibus* creatum dicit. Clarkius etiam probauit emendationem Daviſii; ſin cui vulgata placeat, putat ſenſum eſſe poſſe, *quo tempore vacabat magiſtratus.* Sed nonne haec eſſet περίεργα plane ſuperuacua? Lamberti Boſii coniectura, ex eius animadv. ad Caeſ. p. 22. ab Oudendorpio iam prolata, *intermixtis magiſtratibus*, rem eamdem, quam Daviſii emendatio, exprimit.

atque, omnibus omiſſis his rebus, huic bello ſerui-rent, eaque, quae meruiſſent, praemia ab ſe, deuicta Gallia, exſpectarent, equitatumque omnem et peditum milia X ſibi celeriter mitterent, quae in praeſidiis rei frumentariae cauſſa diſponeret, exercitum in duas partes diuiſit; IIII legiones in Senones Pariſiosque Labieno ducendas dedit; VI ipſe in Aruernos, ad oppidum Gergouiam ſecundum flumen Elauer duxit: equitatus partem illi attribuit, partem ſibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere coepit.

XXXV Quum vterque vtrique eſſet exercitus in conſpectu, fereque e regione caſtris caſtra poneret, diſpoſitis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent, erat in magnis Caeſari difficultatibus res, ne maiorem aeſtatis partem flumine impediretur; quod non fere ante autumnum Elauer vado tranſiri ſolet. Itaque, ne id accideret, ſilueſtri

Elaueris. Hoc eſt additamentum recentius. Caeſar ſcripſerat, *ab altera parte:* alius deinde explicauit ſic, *ab altera fluminis parte;* alius, *ab altera Elaueris parte;* nam haec eſt varietas ſcripturae in h. l. Videtur Oudendorpio idem placuiſſe, etſi fluctuat.

Quum vterque — poneret. Tam multiplex eſt h. l. varietas, diligenter enarrata ab Oudendorpio, vt vulgata lectio non poſſit certo dici a Caeſare profecta, et locum additamentis obrutum eſſe adpareat, quibus reſectis fortaſſe prima lectio reperiri poterit, quam fuiſſe puto hanc: *Quum vtrimque eſſent in conſpectu, fere caſtris caſtra opponebant. Diſpoſitis* — Sic *vtrimque* explicatum eſt adſcriptis verbis, *vterque exercitus;* et *e regione* quale ſit gloſſema, facile intelligitur. *Opponere* eſt a Lipſio: codd. enim verbum ſimplex *ponere* habent. Ceterum *que* poſt *fere* abeſt a quibusdam, et *ponebant* in pluribus legitur.

ſilueſtri loco caſtris poſitis, e regione vnius eorum pontium, quos Vercingetorix reſcindendos curauerat, poſtero die cum duobus legionibus in occulto reſtitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, vt conſueuerat, miſit, captis (quartis) quibusque cohortibus, vti numerus legionum conſtare videretur. His, quam longiſſime poſſent, progredi iuſſis, quum iam ex diei tempore coniecturam caperet, in caſtra peruentum, iisdem ſublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit. Celeriter effecto opere legionibusque transductis, et loco caſtris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingetorix, re cognita, ne contra ſuam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus anteceſſit.

Caeſar ex eo loco quintis caſtris Gergouiam peruenit, equeſtrique proelio eo die leui facto, perſpecto vrbis ſitu, quae, poſita in altiſſimo monte, omnis aditus difficiles habebat, de expugnatione XXXVI

 deſpe-

captis — cohortibus. Et haec eſt incerta lectio. Pro *captis* pauci codd. recentes habent *demtis:* verbum numeri *quartis* abeſt a plerisque: *quibusque* non niſi in vno cod. videtur exſtare, pro quo codd. omnes *quibusdam* habent, praeter vnum, in quo eſt *quidem.* Sic per codd. verior lectio erit: *captis quibusdam cohortibus.* Etſi autem res certa eſt, Caeſarem efficere voluiſſe, ne hoſtes ſentirent, duas legiones reſtitiſſe in occulto; ſed vt putarent, omnes ſex legiones (vid. c. 34) eſſe integras: tamen quaeri poteſt, quid hoc ſibi velit, eum hoc effeciſſe, *captis quibusdam cohortibus.* Haud dubie ex his *cohortibus quibusdam* confecit aliquam militum manum, quae videretur eſſe inſtar duarum legionum relictarum. Vitium eſt in verbo *captis.* Ceterum rem, hoc capite narratam, repetiit Polyaenus in Strateg. 8, 23, 9. Conf. Dion. Caſſ. 40, 35.

deſperauit; de obſeſſione non prius agendum conſtituit, quam rem frumentariam expediſſet. At Vercingetorix, caſtris prope oppidum in monte poſitis, mediocribus circum ſe interuallis ſeparatim ſingularum ciuitatium copias collocauerat; atque omnibus eius iugi collibus occupatis, qua deſpici poterat, horribilem ſpeciem praebebat: principesque earum ciuitatium, quos ſibi ad conſilium capiendum delegerat, prima luce quotidie ad ſe iubebat conuenire, ſeu quid communicandum, ſeu quid adminiſtrandum videretur: neque vllum fere diem intermittebat, quin equeſtri proelio, interiectis ſagittariis, quid in quoque eſſet animi ac virtutis ſuorum, periclitaretur. Erat e regione oppidi collis ſub ipſis radicibus montis, egregie munitus, atque ex omni parte circumciſus: (quem ſi tenerent
1. noſtri, et aquae magna parte et pabulatione libera prohibituri hoſtes videbantur; ſed is locus praeſidio ab iis non nimis firmo tenebatur:) tamen ſilentio noctis Caeſar, ex caſtris egreſſus, prius quam ſubſidio ex oppido veniri poſſet, deiecto praeſidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit, foſſamque duplicem duodenum pedum a maioribus caſtris ad minora perduxit, vt tuto ad repentino hoſtium incurſu etiam ſinguli commeare poſſent.

Dum

de expugnatione — conſtituit. Senſus eſt perſpicuus: vidit, non poſſe vrbem capi, etſi obſideretur; voluit tamen eam obſidione aliquamdiu premere, ſed commeatu antea prouiſo. Et hic ſenſus in metaphr. graec. expreſſus eſt. Cum autem codd. aliquot non habeant verba, *deſperauit, de obſeſſione*, quae et Iulius Celſus omiſit: cumque alii rurſus *oppugnatione* pro *expugnatione* exhibeant: non male ſuſpicatur Oudendorpius, Caeſarem ſimpliciter ſcripſiſſe: *de oppugnatione non prius agendum conſtituit.*

qua deſpici poterat in caſtra romana. Cf. c. 45.

Dum haec ad Gergouiam geruntur, Conuictolitanis Aeduus, cui magiſtratum adiudicatum a Caeſare demonſtrauimus, ſollicitatus ab Aruernis pecunia, cum quibusdam adoleſcentibus colloquitur, quorum erat princeps Litauicus, atque eius fratres, ampliſſima familia nati adoleſcentes. Cum iis praemium communicat, hortaturque, vt ſe liberos et imperio natos meminerint: vnam eſſe Aeduorum ciuitatem, quae certiſſimam Galliae victoriam diſtineat; eius auctoritate reliquas contineri; qua transducta, locum conſiſtendi Romanis in Gallia non fore: eſſe nonnullo ſe Caeſaris beneficio adfectum, ſic tamen, vt iuſtiſſimam apud eum cauſſam obtinuerit; ſed plus communi libertati tribuere: cur enim potius Aedui de ſuo iure et de legibus ad Caeſarem diſceptatorem, quam Romani ad Aeduos, veniant? Celeriter adoleſcentibus et oratione magiſtratus et praemio deductis, quum ſe vel principes eius conſilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur, quod ciuitatem temere ad ſuſcipiendum bellum adduci poſſe non confidebant. Placuit, vti Litauicus decem illis milibus, quae Caeſari ad bellum mitterentur, praeficeretur, atque ea ducen- XXXVII

demonſtrauimus. cap. 33. De his Aeduorum molitionibus cf. Dio Caſſ. 40, 37.

praemium communicat, pecuniam, qua ſollicitatus fuerat. *Hotomannus.* Altera lectio *primum*, quae etiam in metaphr. graec. occurrit, nihili eſt.

diſceptatorem. Aliae lectiones, *diſceptaturi, diſceptatum*, ſunt corruptiones verae lectionis.

praemio deductis, a ſocietate romana ad Gallos, vt antea Aedui *transducti* a Romanis ad Gallos. Ergo non opus eſt, cum Voſſio *praemii ſpe ductis* legere, aut cum aliis dubitare, an *deduci* poſſit poni pro *adduci*. Manet verbo ſua vis, deduci ab ſociis.

decem illis milibus. vid. cap. 34.

ducenda curaret, fratresque eius ad Caeſarem praecurrerent. Reliqua, qua ratione agi placeat, conſtituunt.

XXXVIII Litauicus, accepto exercitu, quum milia paſſuum circiter XXX ab Gergouia abeſſet, conuocatis ſubito militibus, lacrimans, Quo proficiſcimur, inquit, milites? Omnis noſter equitatus, omnis nobilitas interiit: principes ciuitatis, Eporedorix et Viridomarus, inſimulati proditionis, ab Romanis indicta cauſſa interfecti ſunt. Haec ab iis cognoſcite, qui ex ipſa caede fugerunt: nam ego, fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quae geſta ſunt, pronunciare. Producuntur ii, quos ille edocuerat, quae dici vellet, atque eadem, quae Litauicus pronunciauerat, multitudini exponunt: omnes equites Aeduorum interfectos, quod collocuti cum Aruernis dicerentur; ipſos ſe inter multitudinem militum occultaſſe, atque ex media caede profugiſſe. Conclamant Aedui, et Litauicum, vt ſibi conſulat, obſecrant. Quaſi vero, inquit ille, conſilii ſit res, ac non neceſſe ſit nobis Gergouiam contendere, et cum Aruernis noſmet coniungere. An dubitamus, quin, nefario facinore admiſſo, Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, ſi quid eſt in nobis animi, perſequamur eorum mortem, qui indigniſſime interierunt, atque hos latrones interficiamus. Oſtendit ciues Romanos, qui eius praeſidii fiducia vna erant. Continuo magnum numerum frumenti commeatusque diripit, ipſos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota ciuitate

equitatus, nobilitas. Extremo hoc capite, *equites et principes.*

Epor. et Virid. Hi cum equitatu ad Caeſarem praecurrerant. Cf. c. 39.

tate Aeduorum dimittit, eodem mendacio de caede equitum et principum permouet: hortatur, vt ſimili ratione, atque ipſe fecerit, ſuas iniurias perſequantur.

Eporedorix Aeduus, ſummo loco natus adoleſcens, et ſummae domi potentiae, et vna Viridomarus, pari aetate et gratia, ſed genere diſpari, quem Caeſar, ſibi ab Diuitiaco transditum, ex humili loco ad ſummam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati. His erat inter ſe de principatu contentio, et in illa magiſtratuum controuerſia alter pro Conuictolitane, alter pro Coto ſummis opibus pugnauerant. Ex iis Eporedorix, cognito Litauici conſilio, media fere nocte rem ad Caeſarem defert; orat, ne patiatur, ciuitatem prauis adoleſcentium conſiliis ab amicitia populi Romani deficere, quod futurum prouideat, ſi ſe tot hominum milia cum hoſtibus coniunxerint, quorum ſalutem neque propinqui neglegere, neque ciuitas leui momento aeſtimare poſſet. XXXVIIII

Magna adfectus ſollicitudine hoc nuncio Caeſar, quod ſemper Aeduorum ciuitati praecipue indulſerat, nulla interpoſita dubitatione legiones expeditas quatuor equitatumque omnem ex caſtris educit: nec fuit ſpatium tali tempore ad contrahenda caſtra, quod res poſita in celeritate videbatur. C. Fabium legatum cum legionibus II caſtris praeſidio XL

quorum ſalutem — poſſet. Ergo Aedui non deſerent illa tot millia ſuorum, nec contra eos cum Caeſare conſentient.

ad contrahenda caſtra. Hoc quid ſit, ex alio loco (5,49) diſci poteſt. Cf. mox c.41. vbi haec caſtra dicuntur fuiſſe magna, magno ambitu. Add. Iul. Celſus p. 138.

ſidio relinquit. Fratres Litauici quum compre-hendi iuſſiſſet, paullo ante reperit ad hoſtes profu-giſſe. Adhortatus milites, ne neceſſario tempore itineris labore permoueantur, cupidiſſimis omnibus, progreſſus milia paſſuum XXV, agmen Aeduorum conſpicatus, immiſſo equitatu, iter eorum mora-tur atque impedit, interdicitque omnibus, ne quem-quam interficiant. Eporedorigem et Viridoma-rum, quos illi interfectos exiſtimabant, inter equi-tes verſari, ſuosque adpellare iubet. Iis cognitis, et Litauici fraude perſpecta, Aedui manus tendere, et deditionem ſignificare, et proiectis armis mor-tem deprecari incipiunt. Litauicus cum ſuis clien-tibus, quibus nefas more Gallorum eſt, etiam in extrema fortuna deſerere patronos, Gergouiam pro-fugit.

XLI Caeſar, nunciis ad ciuitatem Aeduorum miſſis, qui ſuo beneficio conſeruatos docerent, quos iure belli interficere potuiſſet, tribusque horis noctis ex-ercitui ad quietem datis, caſtra ad Gergouiam mo-vit. Medio fere itinere equites, ab Fabio miſſi, quanto res in periculo fuerit, exponunt; ſummis copiis caſtra oppugnata demonſtrant; quum crebro integri defeſſis ſuccederent, noſtrosque aſſiduo la-bore defatigarent, quibus propter magnitudinem caſtrorum perpetuo eſſet eisdem in vallo permanen-dum; multitudine ſagittarum atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad haec ſuſtinenda ma-gno vſui fuiſſe tormenta: Fabium diſceſſu eorum, duabus relictis portis, obſtruere ceteras, pluteosque vallo

tormenta. Si non neceſ-ſaria, ingeniosa tamen eſt emendatio Hotomanni, qui *tomenta* legi malit. Con-firmat loco valde ſimili, e libris de B. Civ. 3. 44. extr.

pluteos. vid. ind.

vallo addere, et ſe in poſterum diem ſimilem ad caſum parare. His rebus cognitis, Caeſar ſummo ſtudio militum ante ortum ſolis in caſtra peruenit.

Dum haec ad Gergouiam geruntur, Aedui, primis nunciis ab Litauico acceptis, nullum ſibi ad cognoſcendum ſpatium relinquunt. Impellit alios auaritia, alios iracundia et temeritas, quae maxime illi hominum generi eſt innata, vt leuem auditionem habeat pro re comperta. Bona ciuium Romanorum diripiunt, caedes faciunt, in ſeruitutem abſtrahunt. Adiuuat rem proclinatam Conuictolitanis, plebemque ad furorem impellit, vt, facinore admiſſo, ad ſanitatem pudeat reuerti. M. Ariſtium tribunum militum, iter ad legionem facientem, data fide ex oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi cauſſa ibi conſtiterant. Hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obſident; multis vtrimque interfectis, maiorem multitudinem ad arma concitant. XLII

Interim nuncio adlato, omnes eorum milites in poteſtate Caeſaris teneri, concurrunt ad Ariſtium; nihil publico factum conſilio demonſtrant; quaeſtionem de bonis direptis decernunt; Litauici fratrumque bona publicant; legatos ad Caeſarem ſui purgandi gratia mittunt. Haec faciunt recuperandorum ſuorum cauſſa: ſed contaminati facinore, et capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, et timore poenae exterriti, conſilia clam de bello inire incipiunt, ciuitatesque reliquas legationibus ſollicitant. Quae tametſi Caeſar intellegebat, tamen, quam mitiſſime poteſt, legatos XLIII

nunciis acceptis. Hos miſerat Litauicus. v. c. 38 extr.

legatos adpellat: nihil ſe propter inſcientiam leuitatemque vulgi grauius de ciuitate iudicare, neque de ſua in Aeduos beneuolentia deminuere. Ipſe, maiorem Galliae motum exſpectans, ne ab omnibus ciuitatibus circumſiſteretur, conſilia inibat, quemadmodum ab Gergouia diſcederet, ac rurſus omnem exercitum contraheret; ne profectio, nata ab timore defectionis, ſimilis fugae videretur.

XLIIII Haec cogitanti accidere viſa eſt facultas bene gerendae rei. Nam quum minora in caſtra operis perſpiciendi cauſſa veniſſet, animaduertit collem, qui ab hoſtibus tenebatur, nudatum hominibus, qui ſuperioribus diebus vix prae multitudine cerni poterat. Admiratus quaerit ex perſugis cauſſam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Conſtabat inter omnes, quod iam ipſe Caeſar per exploratores cognouerat, dorſum eſſe eius iugi prope aequum; ſed ſilueſtre et anguſtum, qua eſſet aditus ad alteram oppidi partem: huic loco vehementer illos timere, nec iam aliter ſentire, vno colle ab Romanis occupato, ſi alterum amiſiſſent, quin paene circumuallati atque omni exitu et pabulatione intercluſi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes a Vercingetorige euocatos.

Hac

omnem exercitum (ſuas et Labieni copias. vid. c. 34) *contraheret.* Vidit ſenſum Rhellicanus.

minora in caſtra. vid. 26 extr. Ibidem eſt de [illegible]*us* eſt munitio.

[illegible] *ang.* Omnes [illegible]ent, *ſed hunc* [illegible] In vno eſt, [illegible] *ang.* Inde ſi quid exſculpi poteſt, Deviſſus audiendus erit, qui voluit legi, *ſed hac* (parte) *ſilueſtre et anguſtum, qua* — An aliquid lucis capiet locus e Polyaeno? Deſcripſit collem in Strateg. 8, 23, 10, et deſcriptio fauet ſententiae Daviſii.

vno colle ab R. occ. Cf. cap. 36 extr.

Hac re cognita, Caeſar mittit complures equitum turmas eo de media nocte: iis imperat, vt paullo tumultuoſius omnibus in locis peruagarentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex caſtris mulorumque produci, eque iis ſtramenta detrahi, mulionesque cum caſſidibus, equitum ſpecie ac ſimulatione, collibus circumuehi iubet. His paucos addit equites, qui latius oſtentationis cauſſa vagarentur. Longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. Haec procul ex oppido videbantur, vt erat a Gergouia deſpectus in caſtra; neque tanto ſpatio, certi quid eſſet, explorari poterat. Legionem vnam eodem iugo mittit, et paullo progreſſam inferiore conſtituit loco, ſiluisque occultat. Augetur Gallis ſuſpicio, atque omnes illo ad munitionem copiae transducuntur. Vacua caſtra hoſtium Caeſar conſpicatus, tectis inſignibus ſuorum, occultatisque ſignis militaribus, raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus caſtris in minora transducit, legatisque, quos ſingulis legioni- XLV.

bus

magnum numerum — detrahi. Lectio eſt valde perturbata. Reſectis additamentis, veram ſcripturam hanc reſtare puto: *magnum numerum impedimentorum ex caſtris produci, mulionesque* — Voluit aliquis monere, impedimenta eſſe h. l. mulos, impedimenta geſtantes; (de qua ſignificatione vid. Hotomannus ad h. l. Oudendorp. ad Frontin. 2, 1, 5.) ergo addidit *mulorum* in margine, quod et Hotomannus tolli voluit. Ex hoc ortum porro eſt, *eque iis ſtramenta detrahi*, quae verba in metaphr. gr. plane non leguntur, et ſingula per codices, vbi exſtant, dubitationem habent: vt rurſus omnia illa, *mulorumque produci eque iis ſtramenta*, a libris quibusdam penitus abſunt. Certe locus eſt additamentis onuſtus. vid. ind. in *ſtramenta.*

eodem iugo, verſus eumdem collem.

inſignibus. vid. ind.

V. bus praefecerat, quid fieri vellet, oſtendit: in primis monet, vt contineant milites, ne ſtudio pugnandi aut ſpe praedae longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc vna celeritate poſſe vitari: occaſionis eſſe rem, non proelii. His rebus expoſitis, ſignum dat, et ab dextera parte alio adſcenſu eodem tempore Aeduos mittit.

XLVI Oppidi murus ab planitie atque initio adſcenſus, recta regione, ſi nullus amfractus intercederet, MCC paſſus aberat: quidquid huic circuitus ad molliendum cliuum acceſſerat, id ſpatium itineris augebat. A medio fere colle in longitudinem, vt natura montis ferebat, ex grandibus ſaxis ſex pedum murum, qui noſtrorum impetum tardaret, praeduxerant Galli, atque, inferiore omni ſpatio vacuo relicto, ſuperiorem partem collis vsque ad murum oppidi denſiſſimis caſtris compleuerant. Milites, dato ſigno, celeriter ad munitionem perueniunt, eamque transgreſſi, trinis caſtris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis caſtris celeritas, vt Teutomatus, rex Nitiobrigum, ſubito in tabernaculo oppreſſus, vt meridie conquieuerat, ſuperiore corporis parte nudata, vulne-

recta regione. Hoc eſt ſuperfluum interpretamentum, quo aliquis explicare voluit verba, *ſi null. amfr. interc.*

quidquid huic ſc. adſcenſui, qui fit recta regione.

circuitus mollit cliuum, efficit, vt per minus ardua cliui loca adſcendatur. Metaphr. gr. ἡ σκολιότης ῥᾳδίαν ἀπεργάζεται τὴν ὄρους ἀνάβασιν.

trinis caſtris. Supra c. 36 diſerte traditum eſt, ſingularum ciuitatium copias ſeparatim collocatas fuiſſe. Ergo fuerunt ſingularum ſingula caſtra, quae numerantur vt plura et diuerſa, etſi vnus exercitus eſt. Ex his Caeſar nunc tria occupat.

Teutomatus. vid. c. 31.

ſuper. corp. part. nudata, thorace depoſito. *[illegible]*

vulnerato equo, vix ſe ex manibus praedantium militum eriperet.

Conſecutus id, quod animo propoſuerat, Caeſar receptui cani iuſſit, legionisque decimae, quacum erat concionatus, ſigna conſtitere. At reliquarum milites legionum, non exaudito tubae ſono, quod ſatis magna valles intercedebat, tamen ab tribunis militum legatisque, vt erat a Caeſare praeceptum, retinebantur: ſed elati ſpe celeris victoriae, et hoſtium fuga, ſuperiorumque temporum ſecundis proeliis, nihil adeo arduum ſibi exiſtimabant, quod non virtute conſequi poſſent; neque prius finem ſequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque adpropinquarent. Tum vero ex omnibus vrbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, quum hoſtem intra portas eſſe exiſtimarent, ſeſe ex oppido eiecerunt. Matres familiae de muro veſtem argentumque iactabant, et pectoris fine prominentes, paſſis manibus obteſtabantur Romanos, vt ſibi parcerent, neu, ſicut XLVII

quacum erat concionatus. Lectio haec eſt perabſurda. Senſum eius gr. metaphraſis ſic expreſſit: *ad quam concionem habuerat*. Sed, vt monuit Voſſius, et res declarat, tum non fuit tempus concionandi, nec dicitur latine, *cum populo concionari*, pro, concionem habere ad populum. Igitur probo Voſſium, Cellarium, alios, qui, quoniam nihil melius reperiri potuit, Gryphianam editionem ſecuti ſunt, in qua legitur, *qua tum erat comitatus*, vndecumque demum haec lectio fluxerit. Sic legio, Caeſarem comitans, diſtinguitur a ceteris, magno ſpatio remotis. Et ſic diſerte Iul. Celſus p. 142 deſcribit: *ſubſtitit legio, quae propinqua erat; altera vero remotior* — —

pectoris fine, pectore tenus. Recepit hoc e duobus MSS. et exemplis illuſtrauit Oudendorpius. Vulgo, *pectore nudo*.

ſicut Auarici feciſſent, ne mulieribus quidem atque infantibus abſtinerent. Nonnullae, de muris per manus demiſſae, ſeſe militibus tradebant. L. Fabius, centurio legionis VIII, quem inter ſuos eo die dixiſſe conſtabat, excitari ſe Auaricenſibus praemiis, neque commiſſurum, vt prius quisquam murum adſcenderet, tres ſuos nactus manipulares, atque ab iis ſubleuatus, murum adſcendit. Eos ipſe rurſus ſingulos exceptans, in murum extulit.

XLVIII Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, vt ſupra demonſtrauimus, munitionis cauſſa conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri, praemiſſis equitibus, magno concurſu eo contenderunt. Eorum vt quisque primus venerat, ſub muro conſiſtebat, ſuorumque pugnantium numerum augebat. Quorum quum magna multitudo conueniſſet, matres familiae, quae paullo ante Romanis de muro manus tendebant, ſuos obteſtari, et more Gallico paſſum capillum oſtentare, liberosque in conſpectum proferre coeperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero, aequa contentio: ſimul et curſu et ſpatio pugnae defatigati, non facile recentes atque integros ſuſtinebant.

XLVIIII Caeſar, quum iniquo loco pugnari, hoſtiumque augeri copias videret, praemetuens ſuis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus caſtris praeſidio reliquerat, mittit, vt cohortes ex caſtris celeriter educeret, et ſub infimo colle ab dextro latere hoſtium conſtitueret: vt, ſi noſtros depulſos loco vidiſſet, quo minus libere hoſtes inſequerentur, terreret. Ipſe paullum ex eo loco cum legione progreſſus, vbi conſtiterat, euentum pugnae exſpectabat.

Quum

Quum acerrime comminus pugnaretur, hoſtes loco et numero, noſtri virtute confiderent: ſubito ſunt Aedui viſi, ab latere noſtris aperto, quos Caeſar ab dextra parte alio adſcenſu, manus diſtinendae cauſſa, miſerat. Hi ſimilitudine armorum vehementer noſtros perterruerunt: ac tametſi dextris humeris exſertis animaduertebantur, quod inſigne pacatis eſſe conſuerat, tamen id ipſum ſui fallendi cauſſa milites ab hoſtibus factum exiſtimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique vna murum adſcenderant, circumuenti atque interfecti de muro praecipitantur. M. Petreius, eiusdem legionis centurio, quum portas excidere conatus eſſet, a multitudine oppreſſus ac ſibi deſperans, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus ſuis, qui illum ſecuti erant, Quoniam, inquit, me vna vobiſcum ſeruare non poſſum, veſtrae quidem certe vitae proſpiciam, quos cupiditate gloriae adductus in periculum deduxi. Vos, data facultate, vobis conſulite. Simul in medios hoſtis irrupit, duobusque interfectis, reliquos a porta paullum ſubmouit. Conantibus auxiliari ſuis, Fruſtra, inquit, meae vitae ſubuenire conamini, quem iam ſanguis viresque deficiunt: proinde hinc abite, dum eſt facultas, vosque ad legionem recipite. Ita pugnans poſt paullum concidit, ac ſuis ſaluti fuit.

ab latere noſtris aperto, vbi ad noſtros adiri poterat. De Aeduis vid. c. 45. extr.

ſimil. armorum. Arma, Gallicis armis ſimilia habebant, ideoque hoſtes eſſe videbantur.

humeri exſerti, veſtibus nudati. *Daviſius.*

pacatis. Libri ſcripti multi, *inſigne pacatum*, h. e. inſigne pacis et amicitiae: quam lectionem in poeta praeferrem.

LI Noſtri, quum vndique premerentur, XLVI centurionibus amiſſis, deiecti ſunt loco: ſed intolerantius Gallos inſequentes legio X tardauit, quae pro ſubſidio paullo aequiore loco conſtiterat. Hanc rurſus XIII legionis cohortes exceperunt, quae, ex caſtris minoribus eductae, cum T. Sextio legato ceperant locum ſuperiorem. Legiones, vbi primum planitiem attigerunt, infeſtis contra hoſtes ſignis conſtiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis ſuos intra munitiones reduxit. Eo die milites ſunt paullo minus DCC deſiderati.

LII Poſtero die Caeſar, concione aduocata, temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod ſibi ipſi iudicauiſſent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, neque ſigno recipiendi dato conſtitiſſent, neque a tribunis militum legatisque retineri potuiſſent: expoſito, quid iniquitas loci poſſet, quid ipſe ad Auaricum ſenſiſſet, quum, ſine duce et ſine equitatu deprehenſis hoſtibus, exploratam victoriam dimiſiſſet, ne paruum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret. Quanto opere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non caſtrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuiſſet; tanto opere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus ſe, quam imperatorem, de victoria atque exitu rerum ſentire exiſtimarent: nec minus ſe in milite modeſtiam et continentiam, quam

ab radicibus — intra munitiones. vid. c. 46.

milites ſunt — deſiderati. Hanc cladem memorat Sueton. in Iul. c. 25. *Dauiſius.*

expoſito, i. e. expoſito ſimul illo. Sic quidam codd. iique meliores. Vulgo, *expoſuit.*

ad Auaricum. Cf. cap. 18. 19.

quam virtutem atque animi magnitudinem deſiderare.

Hac habita concione, et ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc cauſſam animo permouerentur, neu, quod iniquitas loci attuliſſet, id virtuti hoſtium tribuerent, eadem de profectione cogitans, quae ante ſenſerat, legiones ex caſtris eduxit, aciemque idoneo loco conſtituit. Quum Vercingetorix nihilo magis in aequum locum deſcenderet, leui facto equeſtri proelio atque eo ſecundo, in caſtra exercitum reduxit. Quum hoc idem poſtero die feciſſet, ſatis ad Gallicam oſtentationem minuendam, militumque animos confirmandos factum exiſtimans; in Aeduos caſtra mouit. Ne tum quidem inſecutis hoſtibus, tertio die ad flumen Elauer pontem refecit, atque exercitum transduxit. LIII

Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Aeduis adpellatus, diſcit, cum omni equitatu Litauicum ad ſollicitandos Aeduos profectum eſſe: opus eſſe, et ipſos praecedere ad confirmandam ciuitatem. Etſi multis iam rebus perfidiam Aeduorum perſpectam habebat, atque horum diſceſſu admaturari defectionem ciuitatis exiſtimabat: tamen retinendos eos non LIIII

S 3 cenſuit,

quae ante ſenſerat. Cf. cap. 43 extr. Nolebat ita diſcedere, vt fugere videretur.

nihilo magis, non magis tunc deſcendebat, quam antea deſcenderat: haerebant enim Galli in montis ſuperiore parte: vid. c. 46: et quamquam Romanos inſecuti deſcenderant, cap. 51, tamen in munitiones fuerant reducti. ibid. Altera lectio, *nihilo minus*, etſi eſt plerorumque codicum, tamen per ipſam rem falſa eſt: nam palam eſt, Gallos detrectaſſe pugnam acie inſtructa. Verum ſenſum metaphr. gr. expreſſit.

reduxit ſc. Caeſar.

cenſuit, ne aut inferre iniuriam videretur, aut dare timoris aliquam ſuſpicionem. Diſcedentibus his breuiter ſua in Aeduos merita exponit: quos et quam humiles accepiſſet, compulſos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, impoſito ſtipendio, obſidibus ſumma cum contumelia extortis; et quam in fortunam, quamque in amplitudinem deduxiſſet, vt non ſolum in priſtinum ſtatum rediſſent, ſed omnium temporum dignitatem et gratiam anteceſſiſſe viderentur. His datis mandatis, eos ab ſe dimiſit.

LV Nouiodunum erat oppidum Aeduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco poſitum. Huc Caeſar omnes obſides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, ſuorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, huius belli cauſſa in Italia atque Hiſpania coemtum, miſerat. Eo quum Eporedorix Viridomarusque veniſſent, et de ſtatu ciuitatis cognouiſſent, Litauicum Bibracte ab Aeduis receptum, quod eſt oppidum apud eos maximae auctoritatis, Conuictolitanem magiſtratum magnamque partem ſenatus ad eum conueniſſe, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice miſſos: non praetermittendum tantum commodum exiſtimauerunt. Itaque, interfectis Nouioduni cuſtodibus, quique eo negotiandi aut itineris cauſſa conuenerant, pecuniam atque equos inter ſe partiti ſunt; obſides ciuitatum Bibracte ad magiſtratum deducendos curauerunt; oppidum, quod ab ſe teneri non poſſe iudicabant, ne cui eſſet vſui Romanis, incenderunt; frumenti quod ſubito potuerunt, nauibus auexerunt, reliquum flumine atque

quam humiles accepiſſet. Cf. 6, 12.

que incendio corruperunt; ipſi ex finitimis regionibus copias cogere, praeſidia cuſtodiasque ad ripas Ligeris diſponere, equitatumque omnibus locis, iniiciendi timoris cauſſa, oſtentare coeperunt, ſi ab re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex prouincia excludere poſſent. Quam ad ſpem multum eos adiuuabat, quod Liger ex niuibus creuerat, vt omnino vado non poſſe tranſiri videretur.

LVI Quibus rebus cognitis, Caeſar maturandum ſibi cenſuit, ſi eſſet in perficiendis pontibus periclitandum, vt prius, quam eſſent maiores eo coactae copiae, dimicaret. Nam vt commutato conſilio iter in

ſi ab re fr. — prov. excl. poſſent. Et hic locus laborat additamentis. Veram ſcripturam, reliquis omiſſis, eſſe puto hanc: *ſi re frumentaria Romanos excludere poſſent*, h. e. ſi litoribus obequitando poſſent impedire, quo minus Romani frumentatum irent. Ergo non modo commeatum, Nouioduni paratum, vaſtarunt; ſed nunc quoque occaſionem frumentandi iis eripiunt. Iam videamus de varietate lectionis, et veſtigiis additamentorum. Primo in Iul. Celſo p. 147 nihil eſt de hoc, Gallos e prouincia excludere Caeſarem conatos eſſe. Secundo, non poteſt intelligi, quomodo voluerint Caeſarem excludere prouincia, h. e. ea parte Galliae, quae dicitur prouincia, (nam haec ſemper eſt in his libris prouincia) cum Caeſar tunc non fuerit prope prouinciam, nec eo contenderit: Aeduos enim tunc aggreſſus eſt. Tertio, *excludere* bis poſitum h. l. ferri non poteſt: quod ii ſenſerunt, qui pro *excludere* poſteriore loco ſcripſerunt *expellere*, vt in codd. quibusdam legitur. Quarto, inopia frumenti Caeſarem non excluſiſſent prouincia; ſed eo ſe recipere coegiſſent. cf. c. 59. Igitur cum aliquis lector, non ſatis attentus, explicare vellet verba Caeſaris, *re frumentaria*, adſcripſit margini, *inopia coactos*, quaſi ſenſus eſſet, per rem frumentariam, per eius inopiam. Cum deinde vellet oſtendere, vnde excludere voluerint, addidit, *e prouincia.* His immiſſis in con-

in prouinciam conuerteret, vt nemo non tum quidem neceſſario faciundum exiſtimabat, quum infamia atque indignitas rei, et oppoſitus mons Ceuenna, viarumque difficultas impediebat, tum maxime, quod Agendico, Labieno, atque iis legionibus, quas vna miſerat, vehementer timebat. Itaque, admodum magnis diurnis atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim peruenit; vadoque per equites inuento, pro rei neceſſitate opportuno, vt brachia modo atque humeri ad ſuſtinenda arma liberi ab aqua eſſe poſſent, diſpoſito equi-

contextum verborum, duplicatum eſt *excludere*, additumque eſt *aut*. Ceterum vt plerique codd. *ab re frum.* habent, ſic alii omittunt *ab*, vnus *aut* pro eo poſuit, quae omnia ſunt adſuta. Sed vtatur per me quisque ſuo ſenſu.

vt nemo non. Haec verba Oudendorpius e coniectura Ciacconii recepit: non bene. In codd. legitur vel, *vt nemo tunc quidem;* vel, *vt ne metu quidem;* vel, *id ne metu quidem.* Leuiſſima mutatione legerim, *id nemo tunc qu. fac. exiſt.*

quum infamia. Legendum vel inuitis MSS. cum R. Stephano: *quum quod infamia —*

Agendico. Et hic ſecutus eſt Oudendorpius coniecturam non neceſſariam Ciacconii, quae vno codice nititur, in quo *Agedincum Labieno* exſtat. Sed vid. ad cap. 57. Legendum eſt, vt et Daviſius vidit, e codd. plerisque et edd. antt: *quod abiuncto* (ἀποχωρισθέντι, ab ſe remoto) *Labieno — timebat.* Et ſic metaphr. gr. ἀπόντι Λαβιηνῷ δεδιώς. Si qui codd. habent *adiuncto*, id quis non videt detortum eſſe ex *abiuncto?* Reliquae varietates, *aduicto L.* aut *a Labieno*, aut *ad Labienum* ne annotari quidem merentur. Vulgo *adiungi* in edd. receptum eſt.

atque iis legionibus. Cf. c. 34. vbi quatuor legiones in Senones Pariſiosque ducendae Labieno datae dicuntur.

timebat. Sic omnes codd. Ergo vulgatum, *cupiebat*, eſt ex emendatione recentiorum, vt paulo ante *adiungi.*

equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hoſtibus primo adſpectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit: frumentumque in agris et copiam pecoris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere inſtituit.

Dum haec apud Caeſarem geruntur, Labienus eo ſupplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, vt eſſet impedimentis praeſidio, cum quatuor legionibus Lutetiam proficiſcitur. Id eſt oppidum Pariſiorum, poſitum in inſula fluminis Sequanae. Cuius aduentu ab hoſtibus cognito, magnae ex finitimis ciuitatibus copiae conuenerunt. Summa imperii transditur Camulogeno Aulerco, qui, prope confectus aetate, tamen propter ſingularem ſcientiam rei militaris ad eum eſt honorem euocatus. Is quum animum aduertiſſet, perpetuam eſſe paludem, quae influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic conſedit, noſtrosque tranſitu prohibere inſtituit. LVII

Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. Poſtquam id difficilius confieri animaduertit, ſilentio e caſtris tertia vigilia egreſſus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum peruenit. Id eſt oppidum Senonum, in inſula Sequanae poſitum, vt paullo ante Lutetiam diximus. Deprehenſis nauibus circiter L, celeriterque coniunctis, atque eo militibus impoſitis, et rei nouitate perterritis oppi- LVIII

ſupplemento relicto Agendici. Ergo Caeſar, ad Ligerim verſans, neſciebat, Labienum, ab eo remotum, reliquiſſe Agendici copiarum partem; neque adeo potuit Agendico timere, vt Cracconius c. 56 legi voluit. *Melodunum.* Sic codd. omnes. Scaligerum, qui *Metioſedum* legi voluit, improbauit Cellarius ad h. l. et in opere geographico T. 1. p. 207 et 208.

danis, quorum magna pars erat ad bellum euocata, ſine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem ſuperioribus diebus hoſtes reſciderant, exercitum transducit, et ſecundo flumine ad Lutetiam iter facere coepit. Hoſtes, re cognita ab iis, qui a Meloduno profugerant, Lutetiam incendi, pontesque eius oppidi reſcindi iubent: ipſi profecti a palude, in ripis Sequanae, e regione Lutetiae, contra Labieni caſtra conſidunt.

LVIIII Iam Caeſar a Gergouia diſceſſiſſe audiebatur: iam de Aeduorum defectione et ſecundo Galliae motu rumores adferebantur, Gallique in colloquiis, intercluſum itinere et Ligeri Caeſarem, inopia frumenti coactum, in prouinciam contendiſſe confirmabant. Bellouaci autem, defectione Aeduorum cognita, qui ante erant per ſe infideles, manus cogere atque aperte bellum parare coeperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud ſibi capiendum conſilium, atque antea ſenſerat, intellegebat: neque iam, vt aliquid adquireret, proelioque hoſtes laceſſeret; ſed vt incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellouaci, quae ciuitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, inſtabant; alteram Camulogenus parato atque inſtructo exercitu tenebat: tum legiones, a praeſidio atque impedimentis interclusas, maximum flumen diſtinebat. Tantis ſubito difficultatibus obiectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LX Itaque ſub veſperum conſilio conuocato, cohortatus, vt ea, quae imperaſſet, diligenter induſtrie-

motu ſecundo, qui proſpere ſucceſſerat. Monuit Hotomannus.

itinere et Ligeri, tranſitu Ligeris.

duſtrieque adminiſtrarent, naues, quas a Meloduno deduxerat, ſingulas equitibus Romanis attribuit, et prima confecta vigilia, quatuor milia paſſuum ſecundo flumine progredi ſilentio, ibique ſe exſpectari iubet. Quinque cohortes, quas minime firmas ad dimicandum eſſe exiſtimabat, caſtris praeſidio relinquit: quinque eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerſo flumine magno tumultu proficiſci imperat. Conquirit etiam lintres: has, magno ſonitu remorum incitatas, in eamdem partem mittit. Ipſe poſt paulo, ſilentio egreſſus, cum tribus legionibus eum locum petit, quo naues adpelli iuſſerat.

Eo quum eſſet ventum, exploratores hoſtium, vt omni fluminis parte erant diſpoſiti, inopinantes, quod magna ſubito erat coorta tempeſtas, ab noſtris opprimuntur: exercitus equitatusque, equitibus Romanis adminiſtrantibus, quos ei negotio praefecerat, celeriter transmittitur. Vno fere tempore ſub lucem hoſtibus nunciatur, in caſtris Romanorum praeter conſuetudinem tumultuari, et magnum ire agmen aduerſo flumine, ſonitumque remorum in eadem parte exaudiri, et paullo infra milites nauibus tranſportari. Quibus rebus auditis, quod exiſtimabant tribus locis tranſire legiones, atque omnes, perturbatos defectione Aeduorum, fugam parare, ſuas quoque copias in tris partes diſtribuerunt. Nam, et praeſidio e regione caſtrorum relicto, et parua manu Metioſedum verſus miſſa, quae tantum progrederetur, quantum naues proceſſiſſent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. LXI

Prima luce et noſtri omnes erant transportati, et hoſtium acies cernebatur. Labienus, milites cohorta- LXII

exercitus (pedites) *equitatusque.*

hortatus, vt ſuae priſtinae virtutis, et tot ſecundiſſimorum proeliorum memoriam retinerent, atque ipſum Caeſarem, cuius ductu ſaepenumero hoſtes ſuperaſſent, praeſentem adeſſe exiſtimarent, dat ſignum proelii. Primo concurſu ab dextro cornu, vbi ſeptima legio conſtiterat, hoſtes pelluntur, atque in fugam coniiciuntur: ab ſiniſtro, quem locum duodecima legio tenebat, quum primi ordines hoſtium transfixi pilis concidiſſent, tamen acerrime reliqui reſiſtebant, nec dabat ſuſpicionem fugae quisquam. Ipſe dux hoſtium Camulogenus ſuis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriae, quum ſeptimae legionis tribunis eſſet nunciatum, quae in ſiniſtro cornu gererentur, poſt tergum hoſtium legionem oſtenderunt, ſignaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco ceſſit, ſed circumuenti omnes interfectique ſunt. Eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui praeſidio contra caſtra Labieni erant relicti, quum proelium commiſſum audiſſent, ſubſidio ſuis ierunt, collemque ceperunt, neque noſtrorum militum victorum impetum ſuſtinere potuerunt. Sic, cum ſuis fugientibus permixti, quos non ſiluae montesque texerunt, ab equitatu ſunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus reuertitur Agendicum, vbi impedimenta totius exercitus relicta erant: inde cum omnibus copiis ad Caeſarem peruenit.

LXIII Defectione Aeduorum cognita, bellum augetur. Legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad ſollicitandas ciuitates nituntur. Nacti obſides, quos Caeſar

contra caſtra Lab. e regione caſtrorum. vid cap. 61 extr. *Nacti obſides*, vid. c. 55.

ſar apud eos depoſuerat, horum ſupplicio dubitantes territant. Petunt a Vercingetorige Aedui, ad ſe veniat, rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata contendunt, vt ipſis ſumma imperii transdatur; et re in controuerſiam deducta, totius Galliae concilium Bibracte indicitur. Eodem conueniunt vndique frequentes. Multitudinis ſuffragiis res permittitur: ad vnum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treuiri afuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum ſequebantur; Treuiri, quod aberant longius, et ab Germanis premebantur: quae fuit cauſſa, quare toto abeſſent bello, et neutris auxilia mitterent. Magno dolore Aedui ferunt, ſe deiectos principatu; queruntur fortunae commutationem, et Caeſaris indulgentiam in ſe requirunt; neque tamen, ſuſcepto bello, ſuum conſilium ab reliquis ſeparare audent. Inuiti, ſummae ſpei adoleſcentes, Eporedorix et Viridomarus, Vercingetorigi parent.

Ille imperat reliquis ciuitatibus obſides: denique ei rei conſtituit diem: huc omnes equites, XV millia numero, celeriter conuenire iubet: peditatu, quem ante habuerit, ſe fore contentum dicit, neque fortunam tentaturum, aut in acie dimicaturum; ſed, quoniam abundet equitatu, perfacile eſſe factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: aequo modo animo ſua ipſi frumenta corrumpant, aedificiaque incendant, qua rei familiaris iactura perpetuum imperium libertatemque ſe conſequi videant. His conſtitutis rebus, Aeduis Seguſianisque, qui ſunt finitimi prouinciae, X millia LXIIII

requirunt, deſiderant, amiſſam ſentiunt. *Clarkius.*

denique. v. ind.

lia peditum imperat: huc addit equites DCCC. His praeficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus iubet. Altera ex parte Gabalos proximosque pagos Aruernorum in Heluios; item Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos mittit. Nihilo minus clandeſtinis nunciis legationibusque Allobrogas ſollicitat, quorum mentes nondum ab ſuperiore bello reſediſſe ſperabat. Horum principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius prouinciae pollicetur.

LXV Ad hos omnes caſus prouiſa erant praeſidia cohortium duarum et viginti, quae ex ipſa coacta prouincia ab L. Caeſare legato ad omnes partes opponebantur. Heluii, ſua ſponte cum finitimis proelio congreſſi, pelluntur, et C. Valerio Donotauro, Caburi filio, principe ciuitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum diſpoſitis praeſidiis, magna cum cura et diligentia ſuos tuentur. Caeſar, quod hoſtes equitatu ſuperiores eſſe intellegebat, et, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex prouincia atque Italia ſubleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas ſuperioribus annis pacauerat, equitesque ab his arceſſit et leuis armaturae pedites, qui inter eos proeliari conſueuerant. Eorum aduentu, quod minus idoneis equis vtebantur, a tribunis militum reliquisque, ſed et equitibus Romanis atque euocatis, equos ſumit, Germanisque diſtribuit.

Interea,

Volcarum Arecom. vid. ad 6, 24.

ab ſuperiore bello. Cf. 1, 6. *Hotomannus.*

ſuos tuentur. In edd. quibusdam reperi, *ſuos fines s.* Sic et metaphr. graec. τὴν σφῶν χώραν διαφυλάττουσι.

pedites, qui — conſueuerant. Cf. 1, 48.

a trib. mil. — Romanis. Equites h. l. non ſunt ſi milites,

Interea, dum haec geruntur, hoſtium copiae LXVI ex Aruernis, equitesque, qui toti Galliae erant imperati, conueniunt. Magno horum coacto numero, quum Caeſar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius ſubſidium prouinciae ferri poſſet, circiter milia paſſuum X ab Romanis trinis caſtris Vercingetorix conſedit: conuocatisque ad concilium praefectis equitum, veniſſe tempus victoriae demonſtrat: fugere in prouinciam Romanos, Galliaque excedere: id ſibi ad praeſentem obtinendam libertatem ſatis eſſe; ad reliqui temporis pacem atque otium parum profici: maioribus enim coactis copiis reuerſuros, neque finem belli facturos. Proinde agmine impeditos adoriantur. Si pedites ſuis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter confici non poſſe; ſi, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis, ſuae ſaluti conſulant, et vſu rerum neceſſariarum et dignitate ſpoliatum iri. Nam de equitibus hoſtium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipſos quidem debere dubitare. Id quo maiore faciant animo, copias ſe omnes pro caſtris habiturum, et terrori hoſtibus futurum. Conclamant equites, ſanctiſſimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad vxorem aditum habeat, qui non bis per agmen hoſtium perequitarit.

Probata re, atque omnibus ad iusiurandum adactis, LXVII poſtero die in tris partes diſtributo equitatu, duae

lites, qui peditibus opponi ſolent; ſed ciues ordinis equeſtris, quales c. 60 init. intelliguntur. Verba *ſed et* dubia ſunt: nam vel *ſed* deeſt; vel *ſederet* pro *ſed et* legitur; vel *ſed et equ. Rom.* penitus deeſt. Si abſint verba, *ſed et*, nemo deſideret. De euocatis vid. ind.

duae ſe acies ab duobus lateribus oſtendunt: vna a primo agmine iter impedire coepit. Qua re nunciata, Caeſar ſuum quoque equitatum, tripartito diuiſum, ire contra hoſtem iubet. Pugnatur vna tunc omnibus in partibus: conſiſtit agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur. Si qua in parte noſtri laborare aut grauius premi videbantur, eo ſigna inferri Caeſar aciemque conuerti iubebat: quae res et hoſtes ad inſequendum tardabat, et noſtros ſpe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, ſummum iugum nacti, hoſtes loco depellunt; fugientes vsque ad flumen, vbi Vercingetorix cum pedeſtribus copiis conſederat, perſequuntur, compluresque interficiunt. Qua re animaduerſa, reliqui, ne circumuenirentur, veriti, ſe fugae mandant. Omnibus locis fit caedes: tres nobiliſſimi Aedui capti ad Caeſarem perducuntur: Cotus, praefectus equitum, qui controuerſiam cum Conuictolitane proximis comitiis habuerat; et Cavarillus, qui poſt defectionem Litauici pedeſtribus copiis praefuerat; et Eporedorix, quo duce ante aduentum Caeſaris Aedui cum Sequanis bello contenderant.

LXVIII Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias ſuas, vt pro caſtris collocauerat, reduxit; protinusque Aleſiam, quod eſt oppidum Mandubiorum, iter facere coepit; celeriterque impedimenta ex caſtris educi, et ſe ſubſequi iuſſit. Caeſar, impedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus praeſidio relictis, ſecutus, quantum diei tempus eſt paſſum, circiter tribus milibus hoſtium ex nouiſſimo agmine interfectis, altero die ad Aleſiam caſtra fecit. Perſpecto vrbis ſitu, perterritisque

Cotus. Cf. c. 33.

que hoſtibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulſi, adhortatus ad laborem milites, Aleſiam circumuallare inſtituit.

Ipſum erat oppidum in colle ſummo, admodum edito loco, vt, niſi obſidione, expugnari non poſſe videretur. Cuius collis radices duo duabus ex partibus flumina ſubluebant. Ante id oppidum planities circiter milia paſſuum III in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto ſpatio, pari altitudinis faſtigio, oppidum cingebant. Sub muro, quae pars collis ad orientem ſolem ſpectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleuerant, foſſamque et maceriam ſex in altitudinem pedum praeduxerant. Eius munitionis, quae ab Romanis inſtituebatur, circuitus XI milium paſſuum tenebat. Caſtra opportunis locis erant poſita, ibique caſtella XXIII facta; LXVIIII

Aleſiam circumv. inſtit. De hoc loco, quem equidem propter rei militaris ignorationem non ſatis intelligo, neque explicare audeo, exſtant duae diſputationes doctiſſimi militis, Guiſchardi, ſeu Quinti Icilii (Mémoires militaires ſur les Grecs et les Romains. T. 1. p. 282, vbi ſuis verbis ſuoque modo hanc omnem Caeſaris narrationem repetiit. Item Mémoires ſur pluſieurs points d'antiquités militaires. T. 4. p. 131. vbi plura ſubtilius et vberius explicat). In altero libro etiam tabula eſt, obſidionis adumbrationem exhibens: vnde vel periti, vel diligentius rem cognoſcere et cum Folardi diſquiſitionibus comparare volentes, plura haurire poterunt. Etiam Lipſius (Poliorc. 2, 2) locum hunc perſecutus eſt. Rem omnem Plutarchus (in Caeſ. c. 27) breuiter narrauit. Oroſium (6, 11) conferre, vix operae pretium eſt; nec prodeſt multum Iulius Celſus (p. 153). Nec locus Dionis Caſſii (40, 39. 40) ad rem intelligendam ſufficit, niſi Caeſaris narratio fuerit ad manus.

duo flumina, Lutoſa et Oſera.

caſtella XXIII. César établit

facta; quibus in caſtellis interdiu ſtationes diſponebantur, ne qua ſubito eruptio fieret: haec eadem noctu excubitoribus ac firmis praeſidiis tenebantur.

LXX Opere inſtituto, fit equeſtre proelium in ea planitie, quam intermiſſam collibus III milia paſſuum in longitudinem patere, ſupra demonſtrauimus. Summa vi ab vtrisque contenditur. Laborantibus noſtris Caeſar Germanos ſubmittit, legionesque pro caſtris conſtituit, ne qua ſubito irruptio ab hoſtium peditatu fiat. Praeſidio legionum addito, noſtris animus augetur: hoſtes, in fugam coniecti, ſe ipſi multitudine impediunt, atque anguſtioribus portis relictis coartantur. Tum Germani acrius vsque ad munitiones ſequuntur. Fit magna caedes: nonnulli, relictis equis, foſſam tranſire et maceriam tranſcendere conantur. Paullum legiones Caeſar, quas pro vallo conſtituerat, promoueri iubet. Non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur; veniri ad ſe confeſtim exiſtimantes, ad arma conclamant; nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne caſtra nudentur. Multis

établit vingt et trois redoutes placées de diſtance en diſtance autour de la montagne que les troupes de Vercingetorix avoient occupée. *Guiſchardus* (T. 4. p. 137). Conf. de B. Civ. 3, 43.

intermiſſam collibus, mediam inter colles, vacuam colle, non tectam colle aliquo. Cf. c. 17.

anguſt. portis relictis, quia non niſi portae anguſt. *reliquae* erant, per quas intrarent. Sic expoſuit Oudendorpius. Qui *relictum* putarunt eſſe *deſertum*, hi tollere voluerunt *relictis*, etſi codd omnes habent.

coartantur. Al. *coacervantur*, quae eſt interpretatio.

tis interfectis, compluribus equis captis, Germani ſeſe recipiunt.

Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, conſilium capit, omnem ab ſe equitatum noctu dimittere. Diſcedentibus mandat, vt ſuam quisque eorum ciuitatem adeat, omnesque, qui per aetatem arma ferre poſſint, ad bellum cogant; ſua in illos merita proponit, obteſtaturque, vt ſuae ſalutis rationem habeant, neu ſe, de communi libertate optime meritum, in cruciatum hoſtibus dedant: quod ſi indiligentiores fuerint, milia hominum delecta LXXX vna ſecum interitura demonſtrat; ratione inita, frumentum ſe exigue dierum XXX habere, ſed paullo etiam longius tolerare poſſe parcendo. His datis mandatis, qua erat noſtrum opus intermiſſum, ſecunda vigilia ſilentio equitatum dimittit; frumentum omne ad ſe ferri iubet; capitis poenam iis, qui non paruerint, conſtituit: pecus, cuius magna erat ab Mandubiis compulſa copia, viritim diſtribuit; frumentum parce et paullatim metiri inſtituit; copias omnes, quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliae exſpectare, et bellum adminiſtrare parat. LXXI

Quibus rebus ex perfugis et captiuis cognitis, Caeſar haec genera munitionis inſtituit. Foſſam pedum XX directis lateribus duxit, vt eius ſolum tantumdem pateret, quantum ſumma labra diſtabant. Reliquas omnes munitiones ab ea foſſa pedes CD reduxit: id LXXII

qua erat n. op. intermiſſum, vbi nondum erat aliqua munitio noſtra: nondum enim eam perfecerant Romani.

reduxit, remotas eſſe, diſtare voluit, ita inſtituit, vt diſtarent. De difficultate numeri, *pedes CD*, diſputat Guiſchardus pag. 143 ſqq. vultque legi, *paſſus CD*.

id hoc conſilio, (quoniam tantum eſſet neceſſario ſpatium complexus; nec facile totum corpus militum corona cingeretur,) ne de improuiſo aut noctu ad munitiones hoſtium multitudo aduolaret; aut interdiu tela in noſtros, operi deſtinatos, coniicere poſſent. Hoc intermiſſo ſpatio, duas foſſas, XV pedes latas, eadem altitudine perduxit: quarum interiorem, campeſtribus ac demiſſis locis, aqua ex flumine deriuata compleuit. Poſt eas aggerem ac vallum XII pedum exſtruxit; huic loricam pinnasque adiecit, grandibus ceruis eminentibus ad commiſſu-

hoc conſilio. Rem optime illuſtrauit Guiſchardus T. 4. p. 144. Ce foſſé perdu ne pouvoit avoir pour objet que de former autour du poſte de l'ennemi une enceinte moins grande et moins difficile à garder que celle de la ligne (munitio XI milium paſſuum), et de procurer aux ſoldats la liberté de travailler derriere cette enceinte, ſans avoir à tout moment à craindre les traits et les ſorties des Gaulois.

quoniam — cingeretur, quoniam neceſſe fuiſſet, tanti ambitus munitionem inſtituere, ſcilicet XI milium paſſuum (vid. c. 69), nec poſſet tamen hoc totum opus, haec tota munitio, militum praeſidiis vbique, circumcirca, obtineri.

corpus. Munitio nullo modo dici poteſt *corpus,* etſi codd. quidam hoc verbum habent. Ergo ex aliis codd. recte receperunt alii editores *opus.*

duas foſſas. Ces deux foſſés bordoient les remparts de l'une et de l'autre ligne. *Guiſchardus* (T. 4. p. 153). Sed fortaſſe nondum ſatis confectum eſt, vbi potiſſimum et quales fuerint hae duae foſſae.

lorica et *plutei* h. l. eamdem rem exprimunt, vt Voſſius ad h. l. et Guiſchardus p. 160 monuerunt. Cf. ind. in *pluteus.*

pinnas. vid. ad 5, 40.

cerui, ſtipites ſ. trunci furcati, quos Geſnerus in Theſ. L. L. non male confert cum eo impedimento, quod hoſtium impetum retardat, et a noſtris dicitur ſpaniſche Reuter. vid. ad Liv. 44, 11. Scriptores laudauit

miſſuras pluteorum atque aggeris, qui adſcenſum hoſtium tardarent; et turres toto opere circumdedit, quae pedes LXXX inter ſe diſtarent.

LXXIII Erat eodem tempore et materiari, et frumentari, et tantas munitiones fieri neceſſe, deminutis noſtris copiis, quae longius ab caſtris progrediebantur: ac nonnumquam opera noſtra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis ſumma vi facere conabantur. Quare ad haec rurſus opera addendum Caeſar putauit, quo minore numero militum munitiones defendi poſſent. Itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abſciſis, atque horum dolabratis ac praeacutis cacuminibus, perpetuae foſſae, quinos pedes altae, ducebantur. Huc illi ſtipites demiſſi, et ab infimo reuincti, ne reuelli poſſent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines, coniuncti inter ſe atque implicati; quo qui intrauerant, ſe ipſi acutiſſimis vallis induebant. Hos cippos adpellabant. Ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem diſpoſitos, ſcrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paullatim anguſtiore ad infimum faſtigio. Huc teretes ſtipites, ſemi-

T 3

dauit Broukhuſ. ad Tibull. 4, 1, 84, quem et ipſum Gesnerus iam contulit. Explicatio Guiſchardi (T. 4. pag. 160) haec eſt: Une fraiſe de paliſſades avec leurs branches taillées en pointes ſemblables aux bois de cerf.

deminutis n. cop. vt adeo deminuerentur copiae.

dolabratis. Codd. optimi habent *delibratis*, i. e. cortice nudatis: et ſic in gr. metaphr. ἀπoξέσας. Veteres non tam dixerunt *dolabrare*, quam *dolare*, cum voluerunt exprimere, aliquid dolabra aptare. Sic Oudendorp. de h. l. indicauit.

ab ramis eminebant, ea parte tenus, qua rami enati erant, tegebantur; ab ea inde parte eminebant.

vallis. Hi valli ſunt ipſi illi trunci et rami praeacuti. De cippo et quincunce vid. ind.

paullatim — faſtigio, extre-

feminis craſſitudine, ab ſummo praeacuti et praeuſti, demittebantur ita, vt non amplius digitis quatuor ex terra eminerent: ſimul, confirmandi et ſtabiliendi cauſſa, ſinguli ab infimo ſolo pedes terra exculcabantur: reliqua pars ſcrobis ad occultandas inſidias viminibus ac virgultis integebatur. Huius generis octoni ordines ducti, ternos inter ſe pedes diſtabant. Id ex ſimilitudine floris lilium adpellabant. Ante haec taleae, pedem longae, ferreis hamis infixis, totae in terram infodiebantur, mediocribusque intermiſſis ſpatiis, omnibus locis diſſerebantur, quos ſtimulos nominabant.

LXXIIII His rebus perfectis, regiones ſecutus quam potuit aequiſſimas pro loci natura, XIIII milia paſſuum complexus, pares eiusdem generis munitiones,

tremitas ſcrobis infima erat anguſtior, quam ſummitas ſ. ſummus margo. Ergo faſtigium eſt extremitas infima. Oudendorpius iam contulit Virg. Georg. 2, 288, et monuit, lectionem alteram, *ad ſummum* pro *ad infimum*, eſſe a correctione eorum, qui faſtigium putarint non niſi de extremitate ſumma dici.

ſinguli — exculcabantur, in ſingulis ſcrobibus ſinguli pedes, ſ. ſpatium vnius pedis, terra calcata replebatur. Ergo vna pars ſcrobis terra plena erat; reliqua, vt ſequitur, virgultis integebatur. Sic intellexerunt Glareanus ad h. l. qui breuiter et perſpicue expoſuit, item Lipſius (Poliorc. 2, 2), et Oudendorpius. Quodſi non totus ſcrobs terra plenus fuit, falſa eſt codd. quorundam lectio, *ſinguli* (ſc. ſtipites) *ab infimo ſolo pedes tres* (altitudine trium pedum) *terra exculcabantur:* nam totus ſcrobs fuit tres pedes altus; ſed non totus fuit plenus terra. Ceterum ſunt et aliae varietates, quae locum interpolatum eſſe arguant. An *exculcare* alibi ſit calcando replere, dubito. Locus eſt incertae lectionis.

ſtimulos. Cf. B. Afr. 31. *ſtili caeci*.

XIIII — complexus, in circuitu XIIII milium paſſuum.

nes, diuerſas ab his, contra exteriorem hoſtem perfecit, vt ne magna quidem multitudine, ſi ita accidat eius diſceſſu, munitionum praeſidia circumfundi poſſent: ne autem cum periculo ex caſtris egredi cogantur, dierum XXX pabulum frumentumque habere omnes conuectum iubet.

LXXV Dum haec ad Aleſiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre poſſent, vt cenſuit Vercingetorix, conuocandos ſtatuunt, ſed certum numerum cuique ciuitati imperandum; ne, tanta multitudine confuſa, nec moderari, nec diſcernere ſuos, nec frumentandi rationem habere poſſent. Imperant Aeduis, atque eorum

pares munitiones perfecit. Guiſchardus T. 4. p. 162 intelligit aliam circumuallationem quatuordecim milium paſſuum; quae (relate ad eam, quam Caeſar c. 69 deſcripſit, et vndecim milium paſſuum circuitu fuiſſe dixit;) eſt exterior. Quae, idem ille, accommodate ad rem militarem contra aduerſarium ſuum diſputat, ea non ſunt harum notarum. Illud vnum quaeſo, vt aliquis ad haec verba attendat: *munitiones pares*, et *eiusdem generis*, (ſed fortaſſe hic eſt pleonasmus,) et *diuerſae*, (quatenus?), et *diuerſae ab his* (a quibus?). Hoc quid ſit, quia non ſatis poſſum adſequi, nec probare nec improbare audeo. Adieci verſionem Guiſchardi: Ce travail fini, il fit faire des ouvrages de la même eſpece dû côté oppoſé contre l'ennemi du dehors. Etiam graec. metaphr. ſic expreſſit: ὁμοίας τοῦ αὐτοῦ εἴδους ὀχυρώσεις, κατ' ἐναντία (ergo loco diuerſae) ταῖς προτέραις (ergo ab his, quas ante deſcripſerat), κατὰ τοῦ ἔξωθεν πολεμίου ἐποιήσατο.

exterior hoſtis. Intelligit eum equitatum, quem Vercingetorix caſtello dimiſerat (c. 71), et copias, ab illo equitatu collectas, qui omnes ne mox aduentarent, verendum erat.

eius diſceſſu, quia ille (hoſtis, ſ. equitatus) diſceſſerat (e caſtello). Sic cepit Guiſchardus T. 4. p. 167, et in altero libro (Mémoires militaires) T. 1. p. 299.

vt cenſuit Vercing. vid. cap. 71.

eorum clientibus, Segusianis, Ambiuaretis, Aulercis Brannouicibus, Brannouiis, milia XXXV; parem numerum Aruernis, adiunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui ſub imperio Aruernorum eſſe conſuerunt; Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena milia; Bellouacis X; totidem Lemouicibus; octona Pictouibus, et Turonis, et Pariſiis, et Heluiis; Sueſſionibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Neruiis, Morinis, Nitiobrigibus quina milia;

Ambiuaretis. Diuerſi ſunt ab Ambiuaritis, ſupra 4, 9 commemoratis: variant etiam libri h. l. vt nec de lectione certi ſimus. *Cellarius.*

Aul. Brann. Brann. Haec omnia ſunt incerta: nec conſtat, qui ſint, nec vbi ſint, nec, vtrum tres, an duo populi ſint.

Eleutheri Cadurci. Cadurcos populum Galliae fuiſſe, certum eſt. vid. Strabo 4. p. 191. Si ergo horum pars fuerunt Eleutheri, iure quaerit Ritterus in hiſt. Gall. p. 30, vnde cognomen graecum ἐλεύθεροι habuerint, et in quo eorum libertas fuerit. Exiſtimat ergo, aut Eleutheros eſſe populum peculiarem, nobis ignotum, vitiata fortaſſe verbi ſcriptura (et variant codices): aut Eleutheros mutari poſſe in *Elentheros*, h. e. peregrinos, qui aliunde venerint in iſta loca: nititurque eo, quod in celtica lingua *el* ſit peregrinus, *ellend* (fremd Land), extera terra, *ellenther*, extraneus.

Velauni. Nec huius verbi ſcriptura ſatis certa eſt. Cf. Ritter. l. l. p. 27. De Gabalis dixit p. 28. (cf. ſupra c. 7). De Rutenis p. 33.

duodena. Sic MSS. plerique, non duodecim. *Oudendorpius.*

Heluiis. MSS. omnes corrupte *Heluetii, Eluetii.* Rurſus profertur lectio *Heluicii, Heleutheri, Eleutheri.* Voſſius repoſuit *Heluiis*, idque Oudendorpius in ſchedis Pulmanni reperit.

Sueſſionibus. Al. *Senonibus*, aperto vitio. Alii *Eleutheris Sueſſionibus*, inuita hiſtoria. Alii Senonas hos ſeu Sueſſionas referunt ad ſuperiorem periodum.

Petrocorii incoluerunt eas terras, quae hodie dicuntur *Perigord.* Monuit Cellarius.

Cetera

milia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus IV; Bellocaſſis, Lexouiis, Aulercis Eburonibus terna; Rauracis et Boiis XXX; vniuerſis ciuitatibus, quae Oceanum attingunt, quaeque eorum conſuetudine Armoricae adpellantur, (quo ſunt in numero Curioſolites, Rhedones, Ambibari, Caletes, Oſismii, Lemouices, Veneti, Vnelli) ſex. Ex his Bellouaci ſuum numerum non contulerunt, quod ſe ſuo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum geſturos dicerent, neque cuiusquam imperio obtemperaturos: rogati tamen ab Commio, pro eius hoſpitio bina milia miſerunt.

Huius opera Commii, ita vt antea demonſtrauimus, fideli atque vtili ſuperioribus annis erat vſus in Britannia Caeſar: quibus ille pro meritis ciuitatem eius immunem eſſe iuſſerat, iura legesque reddiderat, atque ipſi Morinos attribuerat. Tanta tamen vniuerſae Galliae conſenſio fuit libertatis vindicandae, et priſtinae belli laudis recuperandae, vt neque beneficiis, neque amicitiae memoria mouerentur; LXXVI

 omnes

Cetera vid. apud Ritterum in hiſt. Gall. p. 34.

Auleyci Cenomani. vid. ad 3, 17.

Bellocaſſi. Plerique hoc putant deprauatum e *Velocaſſis*, qui 2, 4 et 8, 7 commemorantur.

Aul. Eburon. Cf. 3, 17.

Boiis XXX. Glareanus ad h. l. pro XXX legendum putat *bina*, vt ſumma, c. 76 indicata, conſtet.

Armoricae. vid. ad 5, 53.

Lemouices cum iam ante ſint nominati, delent quidam hoc nomen: Valeſius in notit. Galliae p. 269 putat, duos fuiſſe populos ſ. partes gentis Lemouicum. Haec Cellarius ad h. l. ſcripſit. Verbum *Veneti* a plerisque codd. abeſt h. l.

ſex. Sic legendum eſſe, non autem *ſena*, ſcilicet vt ſumma conſtet, vidit Glareanus, repetiitque Clarkius.

demonſtrauimus. Conf. 4, 21.

omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent, coactis equitum VIII milibus, et peditum circiter CCXL. Haec in Aeduorum finibus recenſebantur, numerusque inibatur; praefecti conſtituebantur: Commio Atrebati, Viridomaro et Eporedorigi, Aeduis, Vergaſillauno Aruerno, conſobrino Vercingetorigis, ſumma imperii transditur. His delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum conſilio bellum adminiſtraretur. Omnes alacres et fiduciae pleni ad Aleſiam proficiſcuntur: neque erat omnium quisquam, qui adſpectum modo tantae multitudinis ſuſtineri poſſe arbitraretur; praeſertim ancipiti proelio, quum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur.

LXXVII At ii, qui Aleſiae obſidebantur, praeterita die, qua ſuorum auxilia exſpectauerant, conſumto omni frumento, inſcii, quid in Aeduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum ſuarum conſultabant. Apud quos variis dictis ſententiis, quarum pars deditionem, pars, dum vires ſuppeterent, eruptionem cenſebant, non praetereunda videtur oratio Critognati, propter eius ſingularem ac nefariam crudelitatem. Hic, ſummo in Aruernis ortus loco, et magnae habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum ſententia dicturus ſum, qui turpiſſimam ſeruitutem deditionis nomine adpellant;

neque

coactis — CCXL. Hoc numero Glareanus nitebatur, cum locum capitis ſuperioris diligentiſſime tractaret, et diſſenſum in illis numeris ſic moderaretur, vt tandem ſinguli numeri ſummam h. l. traditam efficerent. Certe, vt vidi, omnes reliqui Glareanum ſecuti ſunt.

numerus inibatur. His verbis explicatur τὸ recenſere.

praefecti. c. 83. duces.

neque hos habendos ciuium loco, neque ad concilium adhibendos cenſeo. Cum iis mihi res ſit, qui eruptionem probant: quorum in conſilio, omnium veſtrum conſenſu, priſtinae reſidere virtutis memoria videtur. Animi eſt iſta mollities, non virtus, inopiam paulliſper ferre non poſſe. Qui ſe vltro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc ſententiam probarem, (nam apud me tantum dignitas poteſt,) ſi nullam, praeterquam vitae noſtrae, iacturam fieri viderem; ſed in conſilio capiendo omnem Galliam reſpiciamus, quam ad noſtrum auxilium concitauimus. Quid, hominum milibus LXXX vno loco interfectis, propinquis conſanguineisque noſtris animi fore exiſtimatis, ſi paene in ipſis cadaueribus proelio decertare cogentur? Nolite hos veſtro auxilio exſpoliare, qui veſtrae ſalutis cauſſa ſuum periculum neglexerint; nec ſtultitia ac temeritate veſtra, aut imbecillitate animi, omnem Galliam proſternere, et perpetuae ſeruituti addicere. An, quod ad diem non venerunt, de eorum fide conſtantiaque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis vlterioribus munitionibus animine cauſſa quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis con-

tantum dign. pot. E codd. receptum eſt *tantum*, pro vulg. *multum*.

milibus LXXX. Tot milia ſecum habuit Vercingetorix. Cf. c. 71.

vlterioribus munitionibus. vid. cap. 74.

Quid ergo? — putatis. Cum cogito varias lectiones, puto ſic legendum: *Quid* (pro, cur) *ergo Romanos in il. vlt. mun. quotidie exerceri putatis?* vt omnia ſine diſtinctione cohaereant, et iſtud *animine cauſa*, vt interpretamentum, tollatur. Nam in aliis codd. eſt: *Romanorum animos*, omiſſo deinde verbo *cauſa*. In aliis eſt *animi cauſa*, omiſſo *ne*. In aliis eſt lectio vulgata. Ergo eſt mera explicatio in his additamentis.

confirmari non poteſtis, omni aditu praeſepto; iis vtimini teſtibus, adpropinquare eorum aduentum; cuius rei timore exterriti, diem noctemque in opere verſantur. Quid ergo mei conſilii eſt? Facere, quod noſtri maiores, nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque, fecerunt; qui in oppida compulſi, ac ſimili inopia ſubacti, eorum corporibus, qui aetate inutiles ad bellum videbantur, vitam tolerauerunt, neque ſe hoſtibus tradiderunt. Cuius rei ſi exemplum non haberemus, tamen libertatis cauſſa inſtitui, et poſteris prodi, pulcherrimum iudicarem. Nam quid illi ſimile bello fuit? Depopulata Gallia, Cimbri, magnaque illata calamitate, finibus quidem noſtris aliquando exceſſerunt, atque alias terras petierunt; iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt: Romani vero quid petunt aliud, aut quid volunt, niſi inuidia adducti, quos fama nobiles potentesque bello cognouerunt, horum in agris ciuitatibusque conſidere, atque his aeternam iniungere ſeruitutem? Neque enim vmquam alia conditione bella geſſerunt. Quod ſi ea, quae in longinquis nationibus geruntur, ignoratis; reſpicite finitimam Galliam, quae in prouinciam redacta, iure et legibus commutatis, ſecuribus ſubiecta, perpetua premitur ſeruitute.

Senten-

iis vtimini. Leg. *bis*, nam ad Romanos refertur.

corporibus vitam tolerauerunt, mactarunt infantes, et inutiles ad bellum, et ſic famem depulerunt.

Nam quid illi bello (a Cimbris illato) *ſimile fuit* (cum his rebus, quibus nunc vtimur, cum his miſeriis, quibus nunc vexamur)? Hunc verborum ſenſum, paulo obſcuriorem, qui non animaduerterant, pro *illi bello*, quod in omnibus codd. legitur, poſuerunt *huic bello*, faciliore ſenſu: inter quos eſt metaphraſtes graecus.

Sententiis dictis, conſtituunt, vt, qui valitudine aut aetate inutiles ſint bello, oppido excedant, atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati ſententiam deſcendant: illo tamen potius vtendum conſilio, ſi res cogat atque auxilia morentur, quam aut deditionis aut pacis ſubeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque vxoribus exire coguntur. Hi, quum ad munitiones Romanorum acceſſiſſent, flentes omnibus precibus orabant, vt ſe, in ſeruitutem receptos, cibo iuuarent. At Caeſar, diſpoſitis in vallo cuſtodiis, recipi prohibebat. LXXVIII

Interea Commius et reliqui duces, quibus ſumma imperii permiſſa erat, cum omnibus copiis ad Aleſiam perueniunt, et colle exteriore occupato, non longius D paſſibus ab noſtris munitionibus conſidunt. Poſtero die equitatu ex caſtris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III milia paſſuum patere demonſtrauimus, complent, pedeſtresque copias paullum ab eo loco abditas in locis ſuperioribus conſtituunt. Erat ex oppido Aleſia deſpectus in campum. Concurritur, his auxiliis viſis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad laetitiam excitantur. Itaque productis copiis ante oppidum conſidunt, et proximam foſſam cratibus integunt, atque aggere explent, ſeque ad eruptionem atque omnes caſus comparant. LXXVIIII

Caeſar

ad Crit. ſent. deſc. Etſi codd. omnes, praeter Oxon. et metaphr. graecam, legunt, *a Crit. ſententia diſcedant:* tamen falſa eſt haec lectio. Perturbata ſemel ſententia, perturbata ſunt porro verba, quae ſequuntur: nam in multis codd. eſt: *illo tamen tempore vt.* —

Mandubii. Aleſia Mandubiorum oppidum eſt. Cf. cap. 68.

planitiem. Cf. c. 69.

LXXX Caeſar, omni exercitu ad vtramque partem munitionum diſpoſito, vt, ſi vſus veniat, ſuum quisque locum teneat et nouerit, equitatum ex caſtris educi, et proelium committi iubet. Erat ex omnibus caſtris, quae ſummum vndique iugum tenebant, deſpectus; atque omnium militum intenti animi pugnae prouentum exſpectabant. Galli inter equites raros ſagittarios expeditosque leuis armaturae interiecerant, qui ſuis cedentibus auxilio ſuccurrerent, et noſtrorum equitum impetus ſuſtinerent. Ab his complures de improuiſo vulnerati, proelio excedebant. Quum ſuos pugna ſuperiores eſſe Galli
I. confiderent, et noſtros premi multitudine viderent: ex omnibus partibus et ii, qui munitionibus continebantur, et ii, qui ad auxilium conuenerant, clamore et vlulatu ſuorum animos confirmabant. Quod in conſpectu omnium res gerebatur, neque recte ac turpiter factum celari poterat: vtrosque et laudis cupiditas, et timor ignominiae ad virtutem excitabant. Quum a meridie prope ad ſolis occaſum dubia victoria pugnaretur, Germani vna in parte confertis turmis in hoſtes impetum fecerunt, eosque propulerunt: quibus in fugam coniectis, ſagittarii circumuenti interfectique ſunt. Item ex reliquis partibus noſtri, cedentes vsque ad caſtra inſecuti, ſui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Aleſia proceſſerant, moeſti, prope victoria deſperata, ſe in oppidum receperunt.

LXXXI Vno die intermiſſo, Galli, atque hoc ſpatio magno cratium ſcalarum harpagonum numero effecto, media nocte ſilentio ex caſtris egreſſi, ad campeſtres munitiones accedunt. Subito clamore ſub-

prouentum [illegible] codd. Vid. [illegible] ind. [illegible]

campeſtres munitiones ſunt [illegible]eae, quas c. 74. deſcripſit.

In

ſublato, qua ſignificatione, qui in oppido obſidebantur, de ſuo aduentu cognoſcere poſſent, crates proiicere, fundis, ſagittis, lapidibus noſtros de vallo deturbare, reliquaque, quae ad oppugnationem pertinent, adminiſtrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba ſignum ſuis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Noſtri, vt ſuperioribus diebus ſuus cuique erat locus definitus, ad munitiones accedunt: fundis, librilibus, ſudibusque, quas in opere diſpoſuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Proſpectu tenebris ademto, multa vtrimque vulnera accipiuntur; complura tormentis tela coniiciuntur. At M. Antonius et C. Trebonius, legati, quibus eae partes ad defendendum obuenerant, qua ex parte noſtros premi intellexerant, iis auxilio ex vlterioribus caſtellis deductos ſubmittebant.

Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: poſteaquam propius ſucceſſerunt, aut ſe ipſi ſtimulis inopinantes induebant, aut in ſcrobes delapſi transfodiebantur, aut ex vallo et turribus transiecti pilis muralibus interibant. Multis vndique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, quum lux adpeteret, veriti, ne ab latere aperto ex ſuperioribus caſtris eruptione circumuenirentur, ſe ad ſuos receperunt. At interiores, dum ea, quae a Vercingetorige ad erup- LXXXII

In aequiore loco factae erant.

librilibus. Librilia adpellantur inſtrumenta bellica, ſaxa ſcilicet ad brachii craſſitudinem, in modum flagellorum loris reuincta. *Feſtus*. Graec. metaphr. λίθοις μεγάλοις vertit.

delapſi. Alii codd. *delati*, non male.

adpeteret. Quidam codd. *adpareret*, ex interpretatione.

interiores, oppido incluſi.

eruptionem praeparata erant, proferunt, priores foſſas explent; diutius in iis rebus adminiſtrandis morati, prius ſuos diſceſſiſſe cognouerunt, quam munitionibus adpropinquarent.

LXXXIII Ita, re infecta, in oppidum reuerterunt. Bis magno cum detrimento repulſi Galli, quid agant, conſulunt: locorum peritos adhibent: ab his ſuperiorum caſtrorum ſitus munitionesque agnoſcunt. Erat a ſeptemtrionibus collis, quem propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant noſtri, neceſſarioque paene iniquo loco, et leniter decliui, caſtra fecerant. Haec C. Antiſtius Reginus, et C. Caninius Rebilus, legati, cum duabus legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, duces hoſtium LX milia ex omni numero delegunt earum ciuitatum, quae maximam virtutis opinionem habebant; quid quoque pacto agi placeat, occulte inter ſe conſtituunt; adeundi tempus definiunt, quum meridies eſſe videatur. Iis copiis Vergaſillaunum Aruernum, vnum ex quatuor ducibus, propinquum Vercingetorigis, praeficiunt. Ille ex caſtris prima vigilia egreſſus, prope confecto ſub lucem itinere, poſt montem ſe occultauit, militesque ex nocturno labore ſeſe reficere iuſſit.

priores foſſas expl. Leg. et pr. f. repl. *Clarkius.*

ſuperiorum caſtrorum, quae in ſuperiore ſ. edito loco erant, vt mox ipſe Caeſar deſcribit. Extremo capite his opponuntur munitiones campeſtres, de quibus c. 74 dixit.

quem propter — fecerant. Inconſultis codd. editores vulgo poſuerunt: *quem quia propter — neceſſario paene — fecerunt.* Veram ergo lectionem Oudendorpius reſtituit.

quoque pacto, quisquis modus adminiſtrandae rei neceſſarius fuerit, quicumque caſus ſe obtulerit, auf jeden Fall.

iuſſit. Quum iam meridies adpropinquare videretur, ad ea caſtra, quae ſupra demonſtrauimus, contendit: eodemque tempore equitatus ad campeſtres munitiones accedere, et reliquae copiae ſeſe pro caſtris oſtendere coeperunt.

Vercingetorix ex arce Aleſiae ſuos conſpicatus, LXXXIIII
ex oppido egreditur; a caſtris longurios, muſculos, falces, reliquaque, quae eruptionis cauſſa parauerat,

a caſtris. Fuerunt caſtra Vercingetorigis, vt cap. 70 extr. diſerte dicuntur. Haec caſtra ibidem munitiones adpellantur, etiam dicuntur maceria et foſſa. Atqui de hac maceria et foſſa, ſub muro Aleſiae ducta, dictum eſt c. 69. Sunt igitur Vercingetorigis caſtra ipſa illa maceria et foſſa. Hoc ergo eſt, *a caſtris profert*. Nec video, cur non potuerint longurii, et muſculi, et reliqua, in illa munitione ſ. caſtris eſſe fabricata et repoſita: nec credo, etſi Vercingetorix cum ſuis in oppidum reuerſus eſt (c. 82 extr.), plane nullum praeſidium horum caſtrorum relictum eſſe: immo reuera relictum fuit (cap. 70 extr.). Quodſi relictum eſt, potuerunt ibi iſtae res et confici et adſeruari. Vidit hoc Clarkius, tamen non probauit; ſedOudendorpius tenet hanc lectionem. Equidem puto, ſi quis ſuperiora attente legerit, eum ne dubitaturum quidem eſſe hoc loco: nec tam multa dixiſſem, niſi tot dubitationes et emendationes prolatas reperiſſem, omnes illas inde natas, quia, caſtra Vercingetorigis quae eſſent, non potuerant adſequi. Alii ergo interpretes corrigendum putant locum: nam Glareanus dicit, *a caſtris* nihil ad ſenſum facere, eſſe ergo *raſtros* legendum. Hotomanno placuit, *contos* legere. Lipſius (Poliorc. 1, 9) voluit ſcribi, *ac crates*, quod et Ciacconio viſum eſt, quia Vercingetorix non caſtris, ſed oppido ſe continuerit. Ceterum metaphr. graec. ſic expreſſit: Βερκιγγέτοριξ — ἐκ τῆς πόλεως ἐξήγαγε τὸ σὺν αὐτῷ στράτευμα, non diſerte vertit illud *a caſtris*. Siue autem *caſtris*, ſiue *a caſtris*, ſiue *e caſtris* legatur, (ita enim variatur lectio,) id nihil differt, nec eſt in hac varietate cauſa mutandi loci.

muſculos. vid. ind.

rat, profert. Pugnatur vno tempore omnibus locis acriter, atque omnia tentantur: qua minime viſa pars firma eſt, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus diſtinetur, nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos noſtros valuit clamor, qui poſt tergum pugnantibus exſtitit, quod ſuum periculum in aliena vident virtute conſiſtere: omnia enim plerumque, quae abſunt, vehementius hominum mentes perturbant.

LXXXV Caeſar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoſcit, laborantibus auxilium ſubmittit. Vtrisque ad animum occurrit, vnum illud eſſe tempus, quo maxime contendi conueniat. Galli, niſi perfregerint munitiones, de omni ſalute deſperant: Romani, ſi rem obtinuerint, finem omnium laborum exſpectant. Maxime ad ſuperiores munitiones laboratur, quo Vergaſillaunum miſſum demonſtrauimus. Exiguum loci ad decliuitatem faſtigium magnum habet momentum. Alii tela con-

quod ſuum per. — conſiſtere, quia non poſſunt ipſi omnibus in locis adeſſe, non ipſi ſemet ipſos defendere, intelligunt, ab aliorum virtute pendere, vtrum euaſuri ſint periculum, nec ne. Non pauci pro *virtute* habent *ſalute*, quod eodem redit, ſi res omnino ſpectetur; ſed non opus eſt hac lectione.

auxilium. Hoc verbum, quod exciderat, e metaphr. gr. et quibusdam codd. Daviſ. et Oudendorp. recte reſtituerunt.

tempus. Poſt hoc verbum fruſtra additur vulgo, *praedicat.*

Exiguum — momentum. Haec verba non intelligo, etſi video, deſcribi locum, de quo c. 83 dixerat: *erat collis — caſtra fecerant.* Legerim, *Iniquum loci faſtigium m. hab. mom.* Exſtat enim *iniquum* in codd. fere omnibus et metaphr. gr. Sic *faſtigium* eſt collis decliuitas, et haec decliuitas dicitur *iniqua*, vt cap. 83. Quia ergo Romani in decliui ideoque iniquo et difficili loco erant, magnum haec res

coniiciunt; alii teſtudine facta ſubeunt; defatigatis in vicem integri ſuccedunt. Agger, ab vniuerſis in munitionem coniectus, et adſcenſum dat Gallis, et ea, quae in terram occultauerant Romani, contegit: nec iam arma noſtris, nec vires ſuppetunt.

LXXXVI His rebus cognitis, Caeſar Labienum cum cohortibus ſex ſubſidio laborantibus mittit: imperat, ſi ſuſtinere non poſſit, deductis cohortibus eruptione pugnet; id, niſi neceſſario, ne faciat. Ipſe adit reliquos; cohortatur, ne labori ſuccumbant; omnium ſuperiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet conſiſtere. Interiores, deſperatis campeſtribus locis propter magnitudinem munitionum, loca praerupta ex adſcenſu tentant: huc ea, quae parauerant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere et cratibus foſſas explent, aditus expediunt: falcibus vallum ac loricam reſcindunt.

LXXXVII Caeſar mittit primo Brutum adoleſcentem cum cohortibus ſex, poſt cum aliis ſeptem C. Fabium legatum: poſtremo ipſe, quum vehementius pugnarent, integros ſubſidio adducit. Reſtituto proelio ac repulſis hoſtibus, eo, quo Labienum miſerat, con-

res habebat momentum, vt ibi valde laborarent. Verba *ad decliuitatem* puto orta ex interpretatione, cum quis vellet faſtigium explicare, et *decliuitas* adſcriberet: id deinde mutatum, aptatumque conſtructioni vtcumque, irrepſit. Sed vtatur quisque ſuo ſenſu.

Agger, terra congeſta, accumulata. Sic et cap. 57 et 86. *aggere foſſas explent*.

quae in terram — ſunt lilia et ſtimuli. vid. c. 73.

Interiores. vid. c. 82.

foſſas explent. Haec verba, ab aliis omiſſa, Oudendorpius e pleriſque codd. recte reſtituit.

loricam. vid. c. 72.

contendit; cohortes quatuor ex proximo caſtello deducit; equitum ſe partem ſequi, partem circumire exteriores munitiones, et ab tergo hoſtes adoriri iubet. Labienus, poſtquam neque aggeres, neque foſſae vim hoſtium ſuſtinere poterant, coactis vna de quadraginta cohortibus, quas ex proximis praeſidiis deductas fors obtulit, Caeſarem per nuncios facit certiorem, quid faciundum exiſtimet. Accelerat Caeſar, vt proelio interſit.

LXXXVIII Eius aduentu ex colore veſtitus cognito, (quo inſigni in proeliis vti conſueuerat,) turmisque equitum et cohortibus viſis, quas ſe ſequi iuſſerat, vt de locis ſuperioribus haec decliuia et deuexa cernebantur, hoſtes proelium committunt. Vtrimque clamore ſublato, excipit rurſus ex vallo atque omnibus

vna de quadr. Leg. *vndequadraginta.* Et in gr. metaphr. eſt, τριάκοντα καὶ ἐννέα.

ex colore veſtitus. Haud dubie intelligitur paludamentum, quod fuiſſe rubicundi vt plurimum coloris, neminem fugit. Dio Caſſ. 42, 40, de Caeſare, in ſummo diſcrimine verſante, et enatando ſalutem petente, ὁ Καῖσαρ τὰ ἱμάτια ἁλουργῆ ἀπέῤῥιψε, ſcilicet ne ab hoſtibus agnoſceretur: et Florus 4, 2, 59 paludamentum adpellat. Cf. Sueton. Iul. 64. etſi hic in re ipſa diſſentit a ceteris. Liv. 7, 34. *Imperator, ſagulo gregali* (quo gregarii milites vtuntur,) *amictus, ne ducem circumire hoſtes notarent, omnia perluſtrauit.* Cum autem non proprium Caeſari fuerit, geſtare paludamentum, ſed omnibus imperatoribus commune: dudum exiſtimaram, verba, quae ſequuntur, *quo inſigni in proeliis vti conſueuerat*, ab aliquo in margine notata eſſe, et in textum irrepſiſſe, cum e notis Brantii et Dauiſii ad h. l. intellexi, iam Lipſium (in analectis ad libros de milit. rom. 2, 12. pag. XII) idem cenſuiſſe. Nam quod Dauiſius ſuſpicatur, Caeſarem veſtitu ſingularis coloris vſum eſſe, id nullo nititur fundamento.

nibus munitionibus clamor. Noſtri, omiſſis pilis, gladiis rem gerunt. Repente poſt tergum equitatus cernitur: cohortes aliae adpropinquant: hoſtes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna caedes. Sedulius, dux et princeps Lemouicum, occiditur: Vergaſillaunus Aruernus viuus in fuga comprehenditur: ſigna militaria LXXIIII ad Caeſarem referuntur: pauci ex tanto numero ſe incolumes in caſtra recipiunt. Conſpicati ex oppido caedem et fugam ſuorum, deſperata ſalute, copias a munitionibus reducunt. Fit protinus, hac re audita, ex caſtris Gallorum fuga. Quod niſi crebris ſubſidiis ac totius diei labore milites fuiſſent defeſſi, omnes hoſtium copiae deleri potuiſſent. De media nocte miſſus equitatus nouiſſimum agmen conſequitur: magnus numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fuga in ciuitates diſcedunt.

Poſtero die Vercingetorix, concilio conuocato, id ſe bellum ſuſcepiſſe non ſuarum neceſſitatum, ſed communis libertatis cauſſa, demonſtrat; et quoniam ſit fortunae cedendum, ad vtramque rem ſe illis offerre, ſeu morte ſua Romanis ſatisfacere, ſeu viuum transdere velint. Mittuntur de his rebus ad Caeſarem legati. Iubet arma transdi, principes produci. Ipſe in munitione pro caſtris conſedit: eo duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma proiiciuntur. Reſeruatis Aeduis atque Aruernis, LXXXVIIII

Vercingetorix deditur. Narrat Dio Caſſius (40, 41), Vercingetorigem, fretum priſtina Caeſaris amicitia, improuiſo ad Caeſarem, in tribunali ſedentem, acceſſiſſe, ſupplicemque veniam rogaſſe; ſed hanc ipſam ob cauſam, quoniam amicitiae iura violauerit, in vincula coniectum, in triumpho ductum, et tandem interfectum eſſe. Cf. 43, 19.

nis, ſi per eos ciuitates recuperare poſſet, ex reliquis captiuis toto exercitu capita ſingula praedae nomine diſtribuit.

XC. His rebus confectis, in Aeduos proficiſcitur; ciuitatem recipit. Eo legati ab Aruernis miſſi, quae imperaret, ſe facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obſidum. Legiones in hiberna mittit: captiuorum circiter XX milia Aeduis Aruernisque reddit: T. Labienum cum duabus legionibus et equitatu in Sequanos proficiſci iubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit: C. Fabium et L. Minucium Baſilum cum duabus legionibus in Remis collocat, ne quam ab finitimis Bellouacis calamitatem accipiant. C. Antiſtium Reginum in Ambivaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rutenos cum ſingulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem et P. Sulpicium Cabilloni et Matiſcone in Aeduis ad Ararim, rei frumentariae cauſſa, collocat. Ipſe Bibracte hiemare conſtituit. His rebus litteris Caeſaris cognitis, Romae dierum XX ſupplicatio indicitur.

INCERTI

INCERTI AVCTORIS LIBER

DE BELLO GALLICO

QVEM VVLGO NVMERANT OCTAVVM

COMMENTARIORVM CAESARIS

Auctore Suetonio (Iul. 56) conſtat, hunc librum non eſſe a Caeſare ſcriptum; ſed Hirtio auctori tributum, quamquam cum aliqua dubitatione. Et eſt Hirtii nomen in quibusdam codicibus praeſcriptum. Sed qui librarii praeſcripſerunt nomen Auli Hirtii Panſae, (praeſcripſerunt autem plerique, teſte Oudendorpio) hi manifeſte errarunt, quoniam Hirtius et Panſa duo diuerſi viri fuerunt, qui A. V. 711 conſulatu functi ſunt. Cf. Sueton. Aug. 10. Nonnulli Oppium nominarunt. Igitur cum alius alium auctorem ediderit, eſt res incerta quidem, veriſimillima tamen de Hirtio auctore ſententia. Suetonius quidem aliquot verba epiſtolae, huic libro praemiſſae, repetit, et Hirtii verba eſſe ſimpliciter dicit. Haec eſt ſumma eorum, quae interpretes de hac re diſputarunt. Dodwelli diſſertatio de auctore huius libri, quem Hirtio potius quam Oppio attribuit, exſtat etiam in editione Caeſaris Oudendorpiana T. 2. p. 1007. Plutarchum in vita Caeſaris res libri huius octaui plane praeteriiſſe, miror. Nec metaphraſtes graecus eum vertit.

COM-

COMMENTARIORVM

DE BELLO GALLICO

LIBER OCTAVVS

Coactus adſiduis tuis vocibus, Balbe, quum quotidiana mea recuſatio non difficultatis excuſationem, ſed inertiae videretur deprecationem habere, difficillimam rem ſuſcepi. Caeſaris noſtri commentarios rerum geſtarum Galliae, non comparandos ſuperioribus atque inſequentibus eius ſcriptis, contexui, nouiſſimumque imperfectum ab rebus geſtis Alexandriae confeci vsque ad exitum non qui-

deprecatio inertiae, quae oritur ab inertia, cum quis rem declinat, quia ipſe iners eſt.

rerum geſtarum Galliae. Haec verba abſunt ab vno codice. *Voſſius.* Liceat ſingulas huius corrupti loci varietates enotare, vt cuivis lectori liberum iudicium ſit.

comparandos: ſic codd. recentiſſimi. *comparantibus:* ſic codices duodecim antiqui, et editiones, Beroaldina priores. *comparentibus:* ſic codex vnus, iſque antiquiſſimus. *comparandis:* cod. Oxon. qui et ipſe bonus eſt. Haec Oudendorpius annotauit.

nouiſſimumque imperfectum: ſic plerique MSS. et edd. vett. *nouiſſimeque imperfectum:* ſic tres codd. ſatis boni. *nouiſſimum ac imperfectum:* ſic duo codd. recentes. *nouiſſimeque imperfecta:* haec eſt lectio vulgaris.

Caeſaris noſtri — confeci. Quis ergo facile dixerit, quaenam huius loci vera lectio ſit? Si non temerarium videtur, proponam, quomodo locus mea qualicumque ſententia legi poſſit: *Caeſaris noſtri commentariis comparentibus* (qui comparent, adſunt, non interciderunt), *ſuperioribus* (qui hunc librum octauum ante-

quidem ciuilis diſſenſionis, cuius finem nullum videmus, ſed vitae Caeſaris. Quos vtinam qui legent, ſcire poſſint, quam inuitus ſuſceperim ſcribendos.

antecedunt,) *atque inſequentibus* (qui hunc librum octauum ſequuntur), *contexui nouiſſimum* (vltimum adieci librum libris ſeptem de bello gallico, vltimum item libris tribus de bello ciuili), *atque imperfectum* (eum librum, qui non abſolutus erat: is eſt tertius de bello ciuili, vere abruptus v. eius caput vlt.), *ab rebus geſtis Alexandriae confeci* (feci, vt eſſet integer, perfeci, *vsque ad exitum* — — Cui placuerit varias lectiones examinare, is nihil a me ſine codicibus receptum, quaedam e coniectura eſſe omiſſa reperiet. Singula vindicare, vix opus eſt. Nam id, quod adeſt, quod in omnium oculis et manibus verſatur, dici *comparere*, neminem fugit. Et fortaſſe Caeſar ſcripſerat plura de his bellis, quam quae ſeruata ſunt; fortaſſe noluit ſchedas omnes ſeruari, quia non redegerat in ordinem; vt adeo Hirtius loqueretur de his, quae comparerent adhuc. Quod nouiſſimum *commentarium* dicit nouiſſimum librum, et *vnum* librum adpellat *commentarium*, id eſt e conſuetudine huius ſcriptoris: nam ſingulos libros adpellat ſingulos commentarios. vid. c. 4. 48. et paſſim. De ſignificatione verbi *conficere* non dubitabunt, qui, quid ſit *conficere negotium, munerum*, et alia, cogitauerint: etſi *librum conficere* alibi plerumque ſimpliciter eſt *ſcribere, conſignare.* Sed, vt dixi, tantum ſuſpicor, ſic legi poſſe, et praeuideo, vt ſit in huiusmodi locis, alios aliter exiſtimaturos, et quemlibet ſuam ſententiam probaturum eſſe, vt et ſuperiores interpretes in diuerſa abierunt.

Sed vitae Caeſaris. Hodie tamen non exſtant ea omnia, quae hic ſcriptor addidit. vid. libr. de B. Afr. extr. aut adeo de B. Hiſpan. extr. etſi non conſtat, an liber de B. Hiſp. ſit ab eodem auctore, qui lib. 8. de B. G. et libros de B. Alex. et Afr. ſcripſerat.

Quos qui legent. Quoniam dicit *quos* numero plurali, neceſſe eſt, vt ſuperiora verba ſic intelligantur, vt duobus diuerſis libris agnoſcamus ab hoc auctore continuatos eſſe commentarios Caeſaris.

bendos, quo facilius caream ſtultitiae atque adrogantiae crimine, qui me mediis interpoſuerim Caeſaris ſcriptis. Conſtat enim inter omnes, nihil tam operoſe ab aliis eſſe perfectum, quod non horum elegantia commentariorum ſuperetur: qui ſunt editi, ne ſcientia tantarum rerum ſcriptoribus deeſſet; adeoque probantur omnium iudicio, vt praerepta, non praebita facultas ſcriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior noſtra, quam reliquorum, eſt admiratio: ceteri enim, quam bene atque emendate; nos etiam, quam facile atque celeriter eos perfecerit, ſcimus. Erat autem in Caeſare quum facultas atque elegantia ſumma ſcribendi, tum veriſſima ſcientia ſuorum conſiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, vt Alexandrino atque Africano bello intereſſem: quae bella quamquam ex parte nobis Caeſaris ſermone ſunt nota; tamen aliter audimus ea, quae rerum nouitate aut admiratione nos capiunt, aliter, quae pro teſtimonio ſumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excuſationis cauſſas colligo, ne cum Caeſare conferar, hoc ipſo crimen adrogantiae ſubeo, quod me iudicio cuiusquam exiſtimem poſſe cum Caeſare comparari. Vale.

praebita facultas. vid. admonitionem, libris de B. Gall. a me praemiſſam.

perfecerit. Edd. vulgares, *confecerit*, contra codd.

pro teſtimonio, quorum ipſi teſtes et ſpectatores fuimus.

Galli bella renouant. Caeſar, vaſtatis Biturigum atque Carnutum agris, 1 — 7, Bellouacos et ſocios proeliis vincit. 7 — 24. Nouum a Pictonibus, Carnutis et Armoricis motum bellum, a C. Fabio conficitur. 24 — 30. Caninius Lucterii Cadurci, et Drappetis Senonis copias profligat; atque hunc capit. 36 — 37. Caeſar, Caninio accedens, Vxellodunum expugnat. 40 — 44. Commio Atrebati, equeſtri pugna victo, datur venia. 44 — 48. Sequenti anno, pacatae Galliae res ſingulas Caeſar diſponit: contra quem inimici in vrbe conſpirant.

Omni Gallia deuicta, Caeſar quum [a] ſuperiore aeſtate nullum bellandi tempus intermiſiſſet, militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet; complures eodem tempore ciuitates renouare belli conſilia nunciabantur, coniurationesque facere. Cuius rei veriſimilis cauſſa adferebatur, quod Gallis omnibus cognitum eſſet, neque vlla multitudine, in vnum locum coacta, reſiſti poſſe Romanis; nec, ſi diuerſa bella complures eodem tempore iniſſent ciuitates, ſatis auxilii, aut ſpatii, aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia perſequenda: non eſſe autem alicui ciuitati ſortem incommodi recuſandam, ſi tali mora reliquae poſſent ſe vindicare in libertatem.

II Quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Caeſar M. Antonium quaeſtorem ſuis praefecit hibernis: ipſe cum equitatus praeſidio pridie kal. Ianuarias

a ſuper. aeſtate. Aut non nimis vrgendum eſt hoc: bellum enim renouatum eſt ipſa hieme (cf. 7, 8-10): aut, idque potius, cum Clarkio e cod. regio iſtud *a* tollendum.

iniſſent, coepiſſent. Sic duo codd. optimi. Al. *intuliſſent*.

tali mora, exſpectando, donec complures exercitus, diuerſis locis aduerſus Romanos bellantes, eos ſenſim debilitaſſent.

rias ab oppido Bibracte proficiſcitur ad legionem XIII, quam non longe a finibus Aeduorum collocauerat in finibus Biturigum, eique adiungit legionem XI, quae proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copioſiſſimos agros Biturigum inducit: qui quum latos fines et complura oppida haberent, vnius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent coniurationesque facerent.

Repentino aduentu Caeſaris accidit, quod im- III
paratis diſiectisque accidere fuit neceſſe, vt ſine timore vllo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida poſſent: namque etiam illud vulgare incurſionis ſignum hoſtium, quod incendiis aedificiorum intellegi conſueuit, Caeſaris id erat interdicto ſublatum: ne aut copia pabuli frumentique, ſi longius progredi vellet, deficeretur; aut hoſtes incendiis terrerentur. Multis hominum milibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut priuatis hoſpitiis confiſi, aut ſocietate conſiliorum, confugerant. Fruſtra: nam Caeſar magnis itineribus omnibus locis occurrit;

legionem XIII. Hunc numerum editores propter ea, quae c. 11 narrantur, receperunt. Vulgo XII.

incurſionis puto delendum: voluit aliquis explicare *ſignum hoſtium*, quod eſſe poteſt vel ſignum, quod hoſtes dant, (et ſic ceperim hoc loco,) vel, e quo intelligitur hoſtium incurſio: adſcripſitque ideo *incurſionis*, vt adeo ſit *ſign. incurſ. hoſt.* Seruant quidem codd. hoc verbum; ſed vnus codex antiquus et bonus habet *incurſionibus*, in quo eſt cauſa ſuſpicionis.

ſignum incendiis intelligitur. Vt dicimus, ſignum dare re aliqua: ſic et dici poteſt, ſignum intelligere (datum) re aliqua, τεκμαίρεσθαι τινι.

Caeſaris id. Oudendorpius e libris bonis addidit *id*.

rit; nec dat vlli ciuitati ſpatium de aliena potius, quam de domeſtica ſalute cogitandi: qua celeritate et fideles amicos retinebat, et dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione propoſita, Bituriges, quum ſibi viderent clementia Caeſaris reditum patere in eius amicitiam, finitimasque ciuitates ſine vlla poena dediſſe obſides, atque in fidem receptas eſſe, idem fecerunt.

IIII Caeſar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, ſtudioſiſſime permanſerant in labore, ducenos ſeſtertios, centurionibus II milia numinum praedae nomine condonanda pollicetur; legionibusque in hiberna remiſſis, ipſe ſe recipit die XXXX Bibracte. Ibi quum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intuliſſe bellum ſibi querebantur. Qua re cognita, quum non amplius X et VIII dies in hibernis eſſet commoratus, legiones XIIII et VI ex hibernis ab Arare educit; quas ibi collocatas, explicandae rei frumentariae cauſſa, ſuperiore commentario demonſtratum eſt. Ita cum duabus legionibus ad perſequendos Carnutes proficiſcitur.

V Quum fama exercitus ad hoſtes eſſet perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, deſertis vicis oppidisque, quae tolerandae hiemis cauſſa, conſtitutis repente exiguis ad neceſſitatem aedificiis, incolebant, (nuper enim deuicti complura oppida dimiſerant,) diſperſi profugiunt. Caeſar erumpentes eo-

condonanda. In omnibus codd. praeter vnum recentem eſt *condonata*, ſenſu nullo: ergo vulgata lectio videtur hactenus e correctione fluxiſſe. Ciacconius voluit tolli: non malè.

ſuper. comment. Cf. 7, 90. De *explicare* vid. ind.

dimiſerant. vid. ind.

eo maxime tempore acerrimas tempeſtates quum ſubire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo caſtra ponit, atque in tecta partim Gallorum, partim quae, coniectis celeriter ſtramentis tentoriorum integendorum gratia, erant inaedificata, milites contegit: equites tamen et auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quaſcumque petiſſe dicebantur hoſtes: nec fruſtra: nam plerumque magna praeda potiti noſtri reuertuntur. Oppreſſi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulſi nullo loco diutius conſiſtere auderent, nec ſiluarum praeſidio tempeſtatibus duriſſimis tegi poſſent, diſperſi, magna parte amiſſa ſuorum, diſſipantur in finitimas ciuitates.

VI Caeſar tempore anni difficillimo quum ſatis haberet conuenientes manus diſſipare, ne quod initium belli naſceretur; quantumque in ratione eſſet, exploratum haberet, ſub tempus aeſtiuorum nullum ſummum bellum poſſe conflari: C. Trebonium cum II legionibus, quas ſecum habebat, in hibernis Genabi collocauit; ipſe, quum crebris legationibus Remorum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria

coniectis ſtram. An *congeſtis?* Omnia vero verba: *partim Gall. — contegit:* ſunt incertae lectionis, nec vnum fere eſt, quin alicubi aliter ſcribatur.

inaedificata, non ſtramentis; foret enim abſurdum; ſed *inaedificata* eſt *ibi, illo loco aedificata*, et ſtramenta ſunt materia, e qua aedificantur. In vno cod. eſt ſimplex, *aedificata*.

milites contegit. Omnino leg. *coniecit.* Sic. 2, 16, *homines in locum* (tutum) *coniicere.* vid. ind.

quantum in ratione (cogitatione, coniectura) *eſſet* (poſitum), quantum poſſet cogitando coniectandoque intelligi.

ſummum, grauiſſimum. Sed Gronouius ad Liv. (26, 10), vt Oudendorpius monuit, intelligit bellum, in quo ſumma rei vertitur.

gloria Gallos omnes Belgasque praeſtabant, finitimasque his ciuitates, duce Correo Bellouaco et Commio Atrebate, exercitus comparare, atque in vnum locum cogere, vt omni multitudine in fines Sueſſionum, qui Remis erant attributi, facerent impreſſionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, ſed etiam ad ſalutem ſuam iudicaret, nullam calamitatem ſocios optime de republica meritos accipere; legionem ex hibernis euocat rurſus XI, litteras autem ad C. Fabium mittit, vt in fines Sueſſionum legiones II, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus ab T. Labieno arceſſit. Ita, quantum hibernorum opportunitas bellique ratio poſtulabat, perpetuo ſuo labore, in vicem legionibus expeditionum onus iniungebat.

VII His copiis coactis, ad Bellouacos proficiſcitur, caſtrisque in eorum finibus poſitis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hoſtium conſilia cognoſceret. Equites officio functi renunciant, paucos in aedificiis eſſe inventos, atque hos, non qui agrorum colendorum cauſſa remanſiſſent, (namque eſſe vndique diligenter demigratum,) ſed qui ſpeculandi gratia eſſent remiſſi. A quibus quum quaereret Caeſar, quo loco multitudo eſſet Bellouacorum, quodue eſſet conſilium eorum, inueniebat, Bellouacos omnes, qui arma ferre poſſent, in vnum locum conueniſſe; itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Velliocaſſes, Atreba-

colendorum. Si vel maxime e duobus libris vetuſtis et optimis praeferatur *incolendorum:* tamen et vulgatae ſenſus eſt, non remanſiſſe ideo, vt agros illos ſ. regionem illam incolerent: quia ſequitur: nam omnes fere demigrarant, ſ. nemo ibi incolebat. Cf. c. 3 et 5.

Velliocaſſes. Fortaſſe *Velocaſſes*, vt 2, 4 et apud Oroſium de hac ipſa re (6, 11). Monuit Ciacconius.

Atrebatas locum caſtris excelſum, in ſilua, impedita circumdatum palude, delegiſſe; omnia impedimenta in vlteriores ſiluas contuliſſe; complures eſſe principes belli auctores, ſed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei ſummo eſſe odio nomen populi Romani intellexiſſent; paucis ante diebus ex his caſtris Atrebatem Commium diſceſſiſſe, ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua, et multitudo eſſet infinita: conſtituiſſe autem Bellouacos, omnium principum conſenſu, ſumma plebis cupiditate, ſi (vt dicebatur) Caeſar cum tribus legionibus veniret, offerre ſe ad dimicandum, ne miſeriore ac duriore poſtea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur: ſi maiores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegiſſent; pabulatione autem, quae propter anni tempus quum exigua tum disiecta eſſet, et frumentatione, et reliquo commeatu ex inſidiis prohibere Romanos.

Quae Caeſar conſentientibus pluribus quum cognouiſſet, atque ea, quae proponerentur, conſilia plena prudentiae, longeque a temeritate barbarorum remota VIII

in ſilua — palude. Leg. *in ſilua, impedita* (quae ſilva impedita erat, difficiles aditus habebat) *palude* (propter paludem). Voluerunt explicare illud *impedita ſilva*, ideoque adſcripſerunt *circumdata*, (ſic enim codd. fere omnes,) quod deinde edd. mutarunt in *circumdatum*. Sed et plures ſunt varietates, neque ſatis certa ſcriptura demonſtrari poteſt. Oroſius (6, 11) ſic expreſſit: *locum cinctum atque impeditum vndique paludibus capiunt.*

copias adduceret. Duo codd. antt. et boni, *ageret*. Bene: nam *adducere* eſt interpretamentum. v. ind.

pabulatio disiecta, cum disiecti, diſperſi, alii aliis locis, paſſim pabula colligunt. Cf. c. 16. *Raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquiritur.*

remota eſſe iudicaret: omnibus rebus inſeruiendum ſtatuit, quo celerius hoſtis, contemta ſuorum paucitate, prodiret in aciem: ſingularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII et VIIII habebat; ſummae ſpei delectaeque iuuentutis XI, quae, octauo iam ſtipendio functa, tamen collatione reliquarum nondum eamdem vetuſtatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque conſilio aduocato, rebus iis, quae ad ſe eſſent delatae, omnibus expoſitis, animos multitudinis confirmat. Si forte hoſtes trium legionum numero poſſet elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita conſtituit, vt legio VII, VIII, VIIII ante omnia irent impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, vt in expeditionibus eſſe conſueuit) cogeret vndecima, ne maioris multitudinis ſpecies accidere hoſtibus poſſet, quam ipſi depopoſciſſent. Hac ratione paene quadrato agmine inſtructo, in conſpectum hoſtium, celerius opinione eorum, exercitum adducit.

Quum

veterrimas. Vulgo *veteranas* contra codd.

functa abeſt a plerisque libris; exſtat tamen in bonis.

accidere hoſtibus, eorum oculis offerri. Notum eſt, rem dici accidere ad aures, animum, oculos, quae afficit oculos (agit in oculos). Eſt graecum προσπίπτειν.

depopoſciſſent. Dixerant hoſtes (vid. c. 7), ſe velle dimicare, ſi Caeſar cum tribus legionibus veniret. Haec igitur promiſſio certaminis cum hoſtium numero certo eſt nunc illud, depoſcere numerum certum.

quadrato agmine. Non omnes eodem modo deſcribunt hoc agmen. Adieci ergo verba Salmaſii (in de re militari Rom. c. 10 p. 103 edit. Lugdun. a. 1657), qui, Quadratum agmen, inquit, non dicitur, cuius latitudo aequalis ſit in omnes adſpectus longitudini; ſed quod frontem habet recta linea exaequatam, et ad extremitates

Quum repente inſtructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Caeſarem plena fiduciae conſilia perlata, ſiue certaminis periculo, ſiue ſubito aduentu, ſeu exſpectatione noſtri conſilii, copias inſtruunt pro caſtris, nec loco ſuperiore decedunt. Caeſar, etſi dimicare optauerat, tamen, admiratus tantam multitudinem hoſtium, valle intermiſſa, magis in altitudinem depreſſa, quam late patente, caſtra caſtris hoſtium confert. Haec imperat vallo pedum XII VIIII

tates angulos rectos. Hanc ſententiam Salmaſii repetiit Guiſchardus (Mémoires crit. et hiſtor. ſur les antiquités militaires T. I. p. 195), et his verbis expreſſit: La figure reſſembloit à une parallélogramme quelconque à angles droits. Probat deinde rem, illuſtratque multis exemplis, quibus efficit, quadratum agmen eſſe idem illud, quod Polybius (6, 38) deſcripſit, a verbis, *Χρῶνται δὲ καὶ ἑτέρῳ γένει πορείας*, vsque ad verba, *Οὕτω δὲ συντάξαντες*. Noſtrum hunc locum Guiſchardus p. 227 tractat, et de illo *paene quadrato agmine* haec addit: Comme la quatrieme légion marchoit ſeparée des autres et ſur une ſeule colonne, la figure d'un quarré que la marche parallele des trois colonnes repréſente ordinairement, n'étoit pas parfaite. Euincit quoque, quadrato agmine et triplici acie venire (vid. ind. in acies) eamdem rem exprimere, et vtilitatem agminis quadrati fuiſſe hanc, vt, ſi exercitus in itinere improuiſo ab hoſtibus opprimeretur, agmen conſiſtens illico eſſet acies inſtructa, quae et ipſa dicta eſt quadrata. Ceterum cum his omnibus non confundendum eſt *in orbem pugnare*. vid. ind. in *orbis*. De quadrato agmine add. Schwebelius ad Veget. de re mil. 3, 20.

certaminis periculo, vel, vt periclitarentur aleam certaminis; vel, quia periculum ſubeundi certaminis inſtabat. Malim poſterius.

in altit. depreſſa; vno verbo, profunda. Sic in *altitudinem erectus* foret ſimpliciter altus.

caſtra caſtris confert, ſua caſtra caſtris hoſtium propinqua, et e regione ponit. vid. ind.

muniri, coroniſque loriculam pro ratione eius altitudinis inaedificari; foſſam duplicem pedum quinum denum lateribus directis deprimi; turris crebras excitari in altitudinem III tabulatorum, pontibus transiectis conſtratisque coniungi, quorum fron-

coroniſque — inaedificari. Haud cunctanter fateor, me haec non intelligere, praeſertim cum ne lectio quidem certa ſit. Nempe vel deeſt *loriculam;* vel deeſt *coronis;* vel deſunt verba, *pro ratione eius altitudinis;* vel, vbi leguntur, variant rurſus pluribus modis. Quid ſit lorica valli, poteſt ex 7, 72 intelligi; et rogo lectores, vt illum locum conferant: ſed quid ſit, loriculam valli coronis inaedificare, id quaero. Oudendorpius ſic explicat: *in ſummo rotundi valli faſtigio aedificare loriculam.* Sed cur dixit *coronis,* plurali numero, ſi eſt faſtigium ſeu margo ſummus? Rurſus Geſnerus in Theſ. L. L. non agnoſcit verbum *loriculam,* et coronis inaedificare explicat ſic, *lorica intermiſſa pinnis inaedificare caſtra:* dubitat tamen de lectione. Si quid in lectione incerta dici poteſt, legerim: *coroniſque hoc* (ſc. vallum) *pro r. e. inaedificari.* Coronae ſunt ipſa illa loricula: quod verbum, vt fortaſſe notius, cum aliquis interpretandi cauſa margini adſcripſiſſet, venit in textum, et e caſu ſexto, *loricula,* factus eſt quartus. Iam vallum inaedificatur coronis ſ. loricula, cum circa marginem valli ſit corona ſ. loricula. Quodſi ex architectura addatur, coronas eſſe proiectiones ſ. prominentias parietum, quae hodie dicantur corniche (Kranz), de quo Laeti Lexicon Vitruuianum adiri poteſt: tanto minus mirum fuerit, coronis iſtiusmodi, circa vallum procurrentibus, dici inaedificatum vallum, et has eſſe illam loricam, quae alibi dicitur. Dubito an e loco Vegetii (de re mil. 4, 28) exſculpi aliquid poſſit, vbi loriculam eſſe dicit, foſſam, vallo ſudibusque et turriculis inſtructam. Sed nihil definio.

lat. directis. vid. 7, 72. et ind.

deprimere foſſam, fodere, (facere, vt fiat profunda.)

pontes conſtrati, tabulae, quae ſic ſternuntur ſ. ponuntur, ab vna turri ad aliam porrectae, vt veluti in ponte tranſiri poſſit ex alia in aliam.

Sic

frontes viminea loricula munirentur, vt hoſtis a duplici foſſa duplici propugnatorum ordine defenderetur: quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine eſſet, hoc audacius longiusque tela permitteret; alter, qui propior hoſtem in ipſo vallo collocatus eſſet, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque turres impoſuit.

Huius munitionis duplex erat conſilium. Namque et operum magnitudinem et timorem ſuum ſperabat fiduciam barbaris adlaturum: et, quum pabulatum frumentatumque longius eſſet proficiſcendum, paruis copiis caſtra munitione ipſa videbat poſſe defendi. Interim crebro paucis vtrimque procurrentibus, inter bina caſtra palude interiecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnumquam aut noſtra auxilia Gallorum Germanorumque tranſibant, acriusque hoſtes inſequebantur; aut viciſſim hoſtes, eamdem transgreſſi, noſtros longius ſubmouebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, id quod accidere erat neceſſe, quum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquireretur, vt impeditis locis diſperſi pabulatores circumvenirentur: quae res etſi mediocre detrimentum iumentorum ac ſeruorum noſtris adferebat, tamen ſtultas cogitationes incitabat barbarorum; atque eo X

 magis,

Sic *coniunguntur* turres. *Tranſiecti conſtratique*, i. e. tranſuerſim ſtrati ſ. poſiti.

frontes, pars anterior pontis.

viminea loricula turris. vid. dicta ad 5, 40.

defenderetur, arceretur. Lectio vulg. *depelleretur* eſt interpretamentum. Verba *duplici foſſa*, quae vulgo abſunt, Dauiſius et Oudendorpius e codd. reſtituerunt.

auxilia Gallorum, quae conſtabant Gallicis militibus.

eamdem. Ita pauci. Plerique *eodem*, quidam *eadem*. Res ipſa neceſſarium facit *eamdem*.

magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arceſſenda docui, cum equitibus venerat: qui tamen etſi numero non amplius erant quingenti, tamen Germanorum aduentu barbari inflabantur.

XI Caeſar, quum animum aduerteret, hoſtem complures dies caſtris, palude et loci natura munitis, ſe tenere; neque oppugnari caſtra eorum ſine dimicatione pernicioſa, nec locum munitionibus claudi, niſi a maiore exercitu, poſſe: litteras ad Trebonium mittit, vt, quam celerrime poſſet, legionem XIII, quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arceſſeret, atque ita cum III legionibus magnis itineribus ad ſe veniret: ipſe equites in vicem Remorum ac Lingonum, reliquarumque ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, praeſidio pabulationibus mittit, qui ſubitas hoſtium incurſiones ſuſtinerent.

XII Quod quum quotidie fieret, ac iam conſuetudine diligentia minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate, Bellouaci, delecta manu peditum, cognitis ſtationibus quotidianis equitum noſtrorum, ſilueſtribus locis inſidias diſponunt; eodemque equites poſtero die mittunt, qui primum elicerent noſtros inſidiis, deinde circumuentos adgrederentur. Cuius mali ſors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obuenerat. Namque ii, quum repente

docui. Cf. c. 7. Vulgo *dixeram.*

magnis itin. Leg. e Leid. pr. *quam magnis itin.* vid. ind. in *quam.*

elic. noſtros inſidiis, i. e. ad inſidias, ad locum, vbi inſidiae poſitae erant. Sic explicauit Oudendorpius. Locus non intellectus variatus eſt ſcribendo, *inſidiae*, *in inſidiis*, et vulgo *in inſidias.*

pente hoſtium equites animum aduertiſſent, ac numero ſuperiores paucitatem contemſiſſent, cupidius inſecuti, a peditibus vndique ſunt circumdati: quo facto perturbati, celerius, quam conſuetudo fert equeſtris proelii, ſe receperunt, amiſſo Vertiſco, principe ciuitatis, praefecto equitum: qui quum vix equo propter aetatem poſſet vti, tamen, conſuetudine Gallorum, neque aetatis excuſatione in ſuſcipienda praefectura vſus erat, neque dimicari ſine ſe voluerat. Inſtantur atque incitantur hoſtium animi ſecundo proelio, principe et praefecto Remorum interfecto, noſtrique detrimento admonentur, diligentius exploratis locis ſtationes diſponere, ac moderatius cedentem inſequi hoſtem.

XIII Non intermittuntur interim quotidiana proelia in conſpectu vtrorumque caſtrorum, quae ad vada tranſitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani, quos propterea Caeſar transduxerat Rhenum, vt equitibus interpoſiti proeliarentur, quum conſtantius vniuerſi paludem tranſiſſent, paucisque reſiſtentibus interfectis pertinacius reliquam multitudinem eſſent inſecuti: perterriti non ſolum ii, qui aut comminus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur, ſed etiam, qui longius ſubſidiari conſueverant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugae fecerunt, ſaepe amiſſis ſuperioribus locis, quam ſe aut in caſtra ſuorum reciperent, aut nonnulli, pavore coacti, longius profugerent. Quorum periculo ſic omnes copiae ſunt perturbatae, vt vix iudicari

Inſtantur. Sic duo codd. antt. et boni. Ergo alia lectio, *inflammantur*, ab his eſt, qui voluerunt emendare.

equitibus interpoſiti. Cf. 1, 48. 7, 18. et paſſim.

pauore. MSS. fere omnes *pudore.* Bene, vt et Oudendorpius vidit.

dicari poſſet, vtrum ſecundis paruulis rebus inſolentiores, an aduerſis mediocribus timidiores eſſent.

XIIII Compluribus diebus iisdem in caſtris conſumtis, quum propius acceſſiſſe legiones et C. Trebonium legatum cognouiſſent: duces Bellouacorum, veriti ſimilem obſeſſionem Aleſiae, noctu dimittunt eos, quos aut aetate aut viribus inferiores, aut inermes habebant, vnaque reliqua impedimenta. Quorum perturbatum et confuſum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos ſequi Gallos conſueuit) oppreſſi luce, copias armatorum pro ſuis inſtruunt caſtris, ne prius Romani perſequi ſe inciperent, quam longius agmen impedimentorum ſuorum proceſſiſſet. At Caeſar neque reſiſtentes adgrediundos, neque cedentes tanto collis adſcenſu laceſſendos iudicabat; neque non vsque eo legiones admouendas, vt diſcedere ex eo loco ſine periculo barbari, militibus inſtantibus, non

paruulis. Sic tres codd. antt. Sed alii, et ipſi ſatis boni, *minimis.* Mox *aduerſis mediocribus* iidem tres codices; reliqui, *aduerſo mediocri caſu.* Non puto, in talibus certo definiri poſſe, vtra lectio verior ſit.

expeditos, ſine impedimentis. Ergo nunc tanto maior carrorum copia erat, quia impedimenta in agmine erant.

copias — caſtris. Sic in vno codice haec ve[illegible], Manutius et Cia[illegible] nue[illegible] ple[illegible] apud Oudendorpium conſentiunt, niſi quod *in* habent loco *pro.* Perantiqua rurſus in duobus bonis libris lectio eſt: *copiis armatorum caſtrorum vias inſtruunt*; quam adſcripſi, ſi quis inde aliquid eruere poſſit. Equidem eam multis modis, ſed fruſtra tentaui.

laceſſendos. Aut hoc delendum eſt, aut antea *adgrediundos.* Nullus codex habet vtrumque, plerique *adgrediundos.* Verba *neque cedentes* ex antt. et bonis codd. recepit Oudendorpius.

non poſſent. Ita, quum paludem impeditam a caſtris caſtra diuidere, quae tranſeundi difficultas celeritatem inſequendi tardare poſſet; atque id iugum, quod trans paludem paene ad hoſtium caſtra pertineret, mediocri valle a caſtris eorum interciſum animum aduerteret: pontibus palude conſtrata, legiones transducit, celeriterque in ſummam planitiem iugi peruenit, quae decliui faſtigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus inſtructis, ad vltimum iugum peruenit, aciemque eo loco conſtituit, vnde tormento miſſa tela in hoſtium cuneos coniici poſſent.

XV Barbari, confiſi loci natura, quum dimicare non recuſarent, ſi forte Romani ſubire collem conarentur, paullatimque copias diſtributas dimittere non auderent, ne diſperſi perturbarentur, in acie permanſerunt. Quorum pertinacia cognita, Caeſar, viginti cohortibus inſtructis, caſtrisque eo loco metatis, muniri iubet caſtra. Abſolutis operibus, legiones pro vallo inſtructas collocat: equites frenatis equis in ſtationibus diſponit. Bellouaci, quum Romanos ad inſequendum paratos viderent, neque pernoctare, aut diutius permanere ſine cibariis eodem loco poſſent, tale conſilium ſui recipiendi inierunt. Faſces, vti conſederant, (namque

Ita, quum — diuidere. Nullum horum verborum eſt in codd. ſine varietate. Fortaſſe e veſtigiis varr. lectt. legi poterit: *Itaque quum palude impedita* (ſic codd. omnes) *caſtra caſtris diuiderentur* (ſic tres codd.). Cauſa corruptionis fuit in eo, quia ſubiectum prioris commatis eſt *caſtra*, in poſteriore intelligi debet *Caeſar*.

muniebatur, ipſo ſitu ab aditu repentino tuta erat.

ſine cibariis. Sic libri boni duo; ceteri, *ſine periculo*.

conſederant, locum occuparant, in quo commorabantur

que in acie ſedere Gallos conſueſſe, ſuperioribus commentariis declaratum eſt) ſtramentorum ae virgultorum, quorum ſumma erat in caſtris copia, per manus inter ſe transditos, ante aciem collocaverunt, extremoque tempore diei, ſigno pronunciato, vno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente a conſpectu texit Romanorum. Quod vbi accidit, barbari vehementiſſimo curſu fugerunt.

XVI Caeſar, etſi diſceſſum hoſtium animum aduertere non poterat, incendiis oppoſitis; tamen id conſilium quum fugae cauſſa initum ſuſpicaretur, legiones promouet, turmas mittit ad inſequendum: ipſe veritus inſidias, ne forte in eodem loco ſubſiſtere hoſtis, atque elicere noſtros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites quum intrare fumum et flammam denſiſſimam timerent; ac, ſi qui cupidius intrauerant, vix ſuorum ipſi prio-

bantur. Alii *vbi* pro *vti*: non bene: nam *vti conſederant* eſt, quod alibi dicitur *vt erant*, ὡς εἶχον.

nam in acie — decl. eſt. Hoc nuspiam dictum eſt in commentariis Caeſaris: nam, qui loci in hanc rem laudantur (de B. Gall. 3, 18, quem locum Hotomannus protulit, aut ibid. 3, 17; quo Fabricius ad Dion. Caſſ. 39, 45 vſus eſt), hi ergo profecto nihil tale continent, quale continere debent, quoniam in priore nihil niſi *ſarmenta et virgulta* legitur; ſed quid hoc ad rem? in poſteriore vero *hoſtis conſedit* ſignificat, *hoſtis caſtra poſuit.* Praeterea eſt abſurdum, milites in acie ſedere. Quare credo Waſſio, ad Salluſt. Iugurth. (cap. 24) ſtatuenti, hanc totam parentheſin eſſe ab inepto homine, qui non intellexerit τὸ *conſederant*, et adſcripſerit aliquid de ſtulto hoc ritu et commenticio, ideoque omnia haec verba, incluſa parentheſi, eſſe penitus tollenda. Haec eſt ſumma eorum, quae interpretes de h. l. dixerunt.

Equites — Haec et breuius, et indiligentius narrauit Dio Caſſ. 40, 42.

priores partes aduerterent equorum; inſidias veriti, liberam facultatem ſui recipiendi Bellouacis dederunt. Ita fuga, timoris ſimul calliditatisque plena, ſine vllo detrimento milia non amplius X progreſſi hoſtes, loco munitiſſimo caſtra poſuerunt. Inde, quum ſaepe in inſidiis equites peditesque diſponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

Quod quum crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit Caeſar, Correum, Bellouacorum ducem, fortiſſimorum milia VI peditum delegiſſe, equitesque ex omni numero M, quos in inſidiis eo loco collocarat, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum miſſuros ſuſpicaretur. Quo cognito conſilio, Caeſar legiones plures, quam ſolebat, educit; equitatumque, qua conſuetudine pabulatoribus mittere praeſidia conſuerat, praemittit. Huic interponit auxilia leuis armaturae: ipſe cum legionibus, quam poteſt maxime, adpropinquat. XVII

Hoſtes in inſidiis diſpoſiti, quum ſibi delegiſſent campum ad rem gerendam, non amplius patentem in omnes partes paſſibus M, ſiluis vndique impeditiſſimis aut altiſſimo flumine munitum, velut indagine hunc inſidiis circumdederunt. Noſtri, explorato hoſtium conſilio, ad proeliandum animo atque armis parati, quum ſubſequentibus legionibus nullam dimicationem recuſarent, turmatim in eum locum deuenerunt. Quorum aduentu quum ſibi Correus oblatam occaſionem rei gerendae exiſtimaret, primum cum paucis ſe oſtendit, atque XVIII

collocarat. Leg. *collocarit.*

equitatumque — *equitatum, quem ſua conſu. p. m. praeſidio conſ.* Sic Leg. Dauiſ. et Clarkius.

atque in proximas turmas impetum fecit. Noſtri conſtanter incurſum ſuſtinent inſidiatorum; neque plures in vnum locum conueniunt, quod plerumque equeſtribus proeliis quum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipſorum detrimentum accipitur.

XVIIII Quum diſpoſitis turmis in vicem rari proeliarentur, neque ab lateribus circumueniri ſuos paterentur: erumpunt ceteri, Correo proeliante, ex ſiluis. Fit magna contentione diuerſum proelium. Quod quum diutius pari Marte iniretur, paullatim ex ſiluis inſtructa multitudo procedit peditum, quae noſtros cogit cedere equites: quibus celeriter ſubveniunt leuis armaturae pedites, quos ante legiones miſſos docui, turmisque noſtrorum interpoſiti, conſtanter proeliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, vt ratio poſtulabat proelii, qui ſuſtinuerant primos impetus inſidiarum, hoc ipſo fiunt ſuperiores, quod nullum ab inſidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones, crebrique eodem tempore et noſtris et hoſtibus nuncii adferuntur, imperatorem inſtructis copiis adeſſe. Qua re cognita, praeſidio cohortium confiſi noſtri, acerrime proeliantur, ne, ſi tardius rem geſſiſſent, victoriae gloriam communicaſſe cum legionibus viderentur. Hoſtes concidunt animis, atque itineribus diuerſis fugam quaerunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipſi tenebant-

quod quum accidit propter timorem, ſi quando fiat hoc, vt plures in vnum locum conueniant, timore adacti, — — Sic recte explicauit et defendit locum Oudendorpius.

diuerſum proelium, in diuerſis campi locis, paſſim.

nebantur: victi tamen perculſique, maiore parte amiſſa, quo fors tulerat, conſternati profugiunt, partim ſiluis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga a noſtris acriter inſequentibus conficiuntur: quum interim nulla calamitate victus Correus excedere proelio ſiluasque petere, aut, inuitantibus noſtris ad deditionem, potuit adduci, quin, fortiſſime proeliando compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores, in ſe tela coniicere.

Tali modo re geſta, recentibus proelii veſtigiis ingreſſus Caeſar, quum victos tanta calamitate exiſtimaret hoſtes, nuncio accepto, locum caſtrorum relicturos, quae non longius ab ea caede abeſſe plus minus octo milibus dicebantur, tametſi flumine impeditum tranſitum videbat, tamen exercitu transducto progreditur. At Bellouaci reliquaeque ciuitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui ſiluarum beneficio caſum euitauerant, omnibus aduerſis, cognita calamitate, interfecto Correo, amiſſo equitatu et fortiſſimis peditibus, quum aduentare Romanos exiſtimarent, concilio repente cantu tubarum conuocato, conclamant, legati obſidesque ad Caeſarem mittantur. XX

Hoc

quum interim — conſicere. Sic ſcripſiſſe auctorem, non poſſum mihi perſuadere: nam haec oratio non eſt intricata; ſed perturbata. Quid ſcripſerit, neſcio: ſuſpicor, ſic legi poſſe: *Quum interim nulla calamitate victus Correus,* ut (hanc particulam abſorpſit ſuperius verbum) *excederet proelio ſiluasque peteret, inuitantibus noſtris ad deditionem, haud* (ſic quidam codd. et edd. vett. pro *aut) potuerit* (ita neceſſario legendum) *adduci, quin fortiſſime* — —

recentibus — ingreſſus, ibat per eum campum, vbi recens proelium commiſſum erat.

octo milibus ſc. paſſuum. Et hoc verbum addunt edd.

XXI Hoc omnibus probato conſilio, Commius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e veſtigio mittunt ad Caeſarem legatos, petuntque, vt ea poena ſit contentus hoſtium, quam ſi ſine dimicatione inferre integris poſſet, pro ſua clementia atque humanitate numquam profecto eſſet illaturus: adflictas opes equeſtri proelio Bellouacorum eſſe; delectorum peditum multa milia interiſſe; vix refugiſſe nuncios caedis: tamen magnum, vt in tanta calamitate, Bellouacos eo proelio commodum eſſe conſecutos, quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, eſſet interfectus; numquam enim ſenatum tantum in ciuitate, illo viuo, quantum imperitam plebem, potuiſſe.

XXII Haec orantibus legatis, commemorat Caeſar, eodem tempore ſuperiore anno Bellouacos ceterasque Galliae ciuitates ſuſcepiſſe bellum; pertinaciſſime hos ex omnibus in ſententia permanſiſſe, neque ad ſanitatem reliquorum deditione eſſe perductos: ſcire atque intellegere ſe, cauſſam peccati facillime mortuis delegari; neminem vero tantum pollere, vt, inuitis principibus, reſiſtente ſenatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare et gerere poſſet: ſed tamen ſe contentum fore ea poena, quam ſibi ipſi contraxiſſent.

XXIII Nocte inſequenti legati reſponſa ad ſuos referunt, obſides conficiunt. Concurrunt reliquarum ciuitatium legati, quae Bellouacorum ſpeculabantur euentum. Obſides dant, imperata faciunt, ex-

cepto

integris, non victis et adflictis.

adflictas. Duo boni codd. *adfectas:* recte. Vulgatum eſt interpretatio.

delegari. vid. ind.

cepto Commio, quem timor prohibebat, cuiusquam fidei ſuam committere ſalutem. Nam ſuperiore anno T. Labienus, Caeſare in Gallia citeriore ius dicente, quum Commium comperiſſet ſollicitare ciuitates, et coniurationem contra Caeſarem facere, infidelitatem eius ſine vlla perfidia iudicauit comprimi poſſe. Quem quia non arbitrabatur vocatum in caſtra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Voluſenum Quadratum miſit, qui eum per ſimulationem colloquii curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tradit centuriones. Quum in colloquium ventum eſſet, et, vt conuenerat, manum Commii Voluſenus adripuiſſet; et centurio, velut inſueta re permotus, vellet Commium interficere; celeriter a familiaribus prohibitus Commii, conficere hominem non potuit: grauiter tamen primo ictu gladio caput percuſſit. Quum vtrimque gladii deſtricti eſſent; non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit vtrorumque conſilium: noſtrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant adfectum; Gallorum, quod, inſidiis cognitis, plura, quam videbant, extimeſcebant. Quo facto ſtatuiſſe Commius dicebatur, numquam in conſpectum cuiusquam Romani venire.

XXIIII Bellicoſiſſimis gentibus deuictis, Caeſar, quum videret, nullam iam eſſe ciuitatem, quae bellum pararet, quo ſibi reſiſteret; ſed nonnullos ex oppidis

ſuperiore anno. Et tamen Dio Caſſius (40, 43) haec ita narrat, vt ſi nunc acciSſent.

idoneos ei. Haec vulgo abſunt; e pleriſque reſtituit Dauiſius. Sed puto, *idoneos* eſſe ſuperfluum, nec exſtat in duobus libris optimis.

velut inſu. r. permotus, ſimulabat, ſe permoueri re inſueta; quaſi Commius arripuiſſet Voluſenum, vim ei illaturus.

dis demigrare, ex agris diffugere, ad praeſens imperium euitandum: plures in partes exercitum dimittere conſtituit; M. Antonium quaeſtorem cum legione XI ſibi coniungit; C. Fabium legatum cum cohortibus XXV mittit in diuerſiſſimam Galliae partem; quod ibi quasdam ciuitates in armis eſſe audiebat, neque C. Caninium Rebilum, legatum, qui in illis regionibus praeerat, ſatis firmas II legiones habere exiſtimabat. T. Labienum ad ſe euocat, legionemque XII, quae cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias ciuium Romanorum tuendas; ne quod ſimile incommodum accideret decurſione barbarorum, ac ſuperiore aeſtate Tergeſtinis accidiſſet, qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppreſſi. Ipſe ad vaſtandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiſcitur, quem perterritum ac fugientem quum redigi poſſe in ſuam poteſtatem deſperaſſet, proximum ſuae dignitatis eſſe ducebat, adeo fines eius vaſtare ciuibus, aedificiis, pecore, vt odio ſuorum Ambiorix, ſi quos fortuna feciſſet reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem.

XXV Quum in omnis partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimiſiſſet, atque omnia caedibus,

qui — praeerat ſc. legionibus: er hatte das Commando daſelbſt. De Rebili hibernis cf. 7, 90.

Tog. Gall. quae c. 23 citerior dicta eſt, et propter ciuitatem datam a togae vſu nomen togatae habuit. *Cellarius.* Neque tamen ea huius nominis cauſa praetereunda eſt, quae ex hoc ipſo loco intelligi poteſt, colonias ciuium romanorum ibi fuiſſe.

Tergeſtinis. Nullus veterum, quod ſciam, huius cladis meminit. *Voſſius.* Tergeſte, Carnicorum oppidum, ad Hadriaticum mare. *Cellarius.*

vaſtare, vacuefacere. vid. ind.

-bus, incendiis, rapinis vaſtaſſet, magno numero hominum interfecto aut capto: Labienum cum duabus legionibus in Treuiros mittit, quorum ciuitas, propter Germaniae vicinitatem quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate non multum a Germanis differebat, neque imperata vmquam, niſi exercitu coacta, faciebat.

XXVI Interim C. Caninius, legatus, quum magnam multitudinem conueniſſe hoſtium in fines Pictonum litteris nunciisque Duratii cognoſceret, (qui perpetuo in amicitia Romanorum permanſerat, quum pars quaedam ciuitatis eius defeciſſet) ad oppidum Lemonum contendit. Quo quum aduentaret, atque ex captiuis certius cognoſceret, multis hominum milibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium clauſum Lemoni oppugnari; neque infirmas legiones hoſtibus committere auderet; caſtra munito loco poſuit. Dumnacus, quum adpropinquare Caninium cognouiſſet, copiis omnibus ad legiones conuerſis, caſtra Romanorum oppugnare inſtituit. Quum complures dies in oppugnatione conſumſiſſet, et, magno ſuorum detrimento, nullam partem munitionum conuellere potuiſſet, rurſus ad obſidendum Lemonum redit.

XXVII Eodem tempore C. Fabius, legatus, complures ciuitates in fidem recipit, obſidibus firmat, litteriſque C. Caninii Rebili fit certior, quae in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiſcitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dumnacus, aduentu Fabii cognito, deſperata ſalute, ſi eodem tempore coactus eſſet et Romanum externum

Lemonum. Alii, Limonum.

firmat, vt in fide maneant, efficit.

num ſuſtinere hoſtem, et reſpicere ac timere oppidanos, repente ex eo loco cum copiis recedit: nec ſe ſatis tutum fore arbitratur, niſi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem tranſeundum, copias transduxiſſet. Fabius, etſi nondum in conſpectum venerat hoſtibus, neque ſe cum Caninio coniunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potiſſimum credidit, hoſtes perterritos eum locum, quem petebat, petituros. Itaque cum copiis ad eumdem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum proceſſiſſet, ſine defatigatione equorum in eadem ſe reciperet caſtra. Conſequuntur equites noſtri, vt erat praeceptum, inuaduntque Dumnaci agmen: et fugientes perterritosque ſub ſarcinis in itinere adgreſſi, magna praeda, multis interfectis, potiuntur. Ita, re bene geſta, ſe recipiunt in caſtra.

XXVIII Inſequenti nocte Fabius equites praemittit, ſic paratos, vt confligerent, atque omne agmen morarentur, dum conſequeretur ipſe. Cuius praeceptis vt res gereretur, Q. Atius Varus, praefectus equitum, ſingularis et animi et prudentiae vir, ſuos hortatur, agmenque hoſtium conſecutus, turmas partim idoneis locis diſponit, partim equitum proelium committit. Conſiſtit audacius equitatus hoſtium, ſuccedentibus ſibi peditibus, qui, toto agmine ſubſiſtentes, equitibus ſuis contra noſtros ferunt auxilium. Fit proelium acri certamine: namque noſtri, contemtis pridie ſuperatis hoſtibus, quum ſubſequi legiones meminiſſent, et pudore cedendi, et cupiditate per ſe conficiendi proelii, fortiſſime contra pedites proeliabantur; hoſtesque, nihil amplius copiarum acceſſurum credentes, vt pridie

die cognouerant, delendi equitatus noſtri nacti oc-
caſionem videbantur.

Quum aliquamdiu ſumma contentione dimica- XXVIIII
retur, Dumnacus inſtruit aciem, quae ſuis eſſet
3 equitibus in vicem praeſidio. Tum repente con-
fertae legiones in conſpectum hoſtium veniunt.
Quibus viſis perculſae barbarorum turmae, perter-
ritae acies hoſtium, perturbato impedimentorum
agmine, magno clamore diſcurſuque paſſim fugae
ſe mandant. At noſtri equites, qui paullo ante
cum reſiſtentibus fortiſſime conflixerant, laetitia
victoriae elati, magno vndique clamore ſublato,
cedentibus circumfuſi, quantum equorum vires ad
perſequendum dextraeque ad caedendum valent,
tantum eo proelio interficiunt. Itaque amplius mi-
libus XII aut armatorum, aut eorum, qui timore
arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo ca-
pitur impedimentorum.

Qua ex fuga, quum conſtaret, Drappeten Se- XXX
nonem, (qui, vt primum defecerat Gallia, col-
lectis vndique perditis hominibus, ſeruis ad liber-
tatem vocatis, exſulibus omnium ciuitatium adſci-
tis, receptis latronibus, impedimenta et commea-
tus Romanorum interceperat) non amplius homi-
num II milibus ex fuga collectis, prouinciam pe-
tere, vnaque conſilium cum eo Lucterium Cadur-
cum cepiſſe, (quem ſuperiore commentario, pri-
ma defectione Galliae, facere in prouinciam impe-
tum voluiſſe, cognitum eſt:) Caninius legatus cum
legionibus II ad eos perſequendos contendit, ne

turmae equitum, *acies* peditum.

vt primum def. Gall. Cf. 7, 4.

ſuper. comment. Cf. 7, 7.

prima defectione, initio defectionis.

de detrimento aut timore prouinciae magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur.

XXXI C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes ceterasque proficiſcitur ciuitates, quarum eo praelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias eſſe acciſas ſciebat: non enim dubitabat, quin recenti calamitate ſubmiſſiores eſſent futurae; dato vero ſpatio ac tempore, eodem inſtante Dumnaco, poſſent concitari. Qua in re ſumma felicitas celeritasque in recipiendis ciuitatibus Fabium conſequitur. Nam Carnutes, qui ſaepe vexati numquam pacis fecerant mentionem, datis obſidibus, veniunt in deditionem; ceteraeque ciuitates, poſitae in vltimis Galliae finibus, Oceano coniunctae, quae Armoricae adpellantur, auctoritate adductae Carnutum, aduentu Fabii legionumque imperata ſine mora faciunt. Dumnacus, ſuis finibus expulſus, errans latitansque ſolus extremas Galliae regiones petere coactus eſt.

XXXII At Drappes, vnaque Lucterius, quum legiones Caniniumque adeſſe cognoſcerent; nec ſe ſine certa pernicie, perſequente exercitu, putarent prouinciae fines intrare poſſe; nec iam liberam vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent; conſiſtunt in agris Cadurcorum. Ibi, quum Lucterius apud ſuos ciues, quondam integris rebus, multum potuiſſet, ſemperque auctor nouorum conſiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet, oppidum Vxellodunum, quod in clientela

fuerat

de detrimento. Delendum eſt *de*, quod nulli fere codd. agnoſcunt, vt alii iam monuerunt.

inſtante. Al. *inſtigante*, quod interpretamentum eſt.

Carnutes numquam pacis fec. ment. Sed vid. 6, 4. Monuit Voſſius.

Armoricae. vid. 5, 53.

fuerat eius, natura loci egregie munitum, occupat ſuis et Drappetis copiis, oppidanosque ſibi coniungit.

Quo quum confeſtim C. Caninius veniſſet, animaduerteretque, omnes oppidi partes praeruptiſſimis ſaxis eſſe munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis adſcendere eſſet difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae ſi clandeſtina fuga ſubtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, ſed ne legiones quidem poſſent: tripartito cohortibus diuiſis, trina excelſiſſimo loco caſtra fecit, a quibus paullatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere inſtituit. XXXIII

Quod quum animum aduerterent oppidani, miſerrimaque Aleſiae memoria ſolliciti ſimilem caſum obſeſſionis vererentur; maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret, frumenti rationem eſſe habendam: conſtituunt omnium conſenſu, parte ibi relicta copiarum, ipſi cum expeditis ad importandum frumentum proficiſci. Eo conſilio probato, proxima nocte, duobus milibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drappes et Lucterius educunt: ii, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria ſubleuare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus ſumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant: nonnumquam autem expeditionibus nocturnis caſtella noſtrorum adoriuntur. Quam ob cauſſam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum XXXIIII

 tueri

moratur. Cf. c. 37. *prohibitus eſt timore, munitione circumdare oppidanos.* Ergo *conatur,* quod codd. habent, recte

latione ſanat. Quum in Carnutes veniſſet, quorum [conſilio] in ciuitate ſuperiore commentario Caeſar expoſuit initium belli eſſe ortum, quod praecipue eos propter conſcientiam facti timere animum advertebat, quo celerius ciuitatem metu liberaret, principem ſceleris ipſius et concitatorem belli, Gutruatum, ad ſupplicium depoſcit: qui, etſi ne ciuibus quidem ſuis ſe committebat, tamen celeriter, omnium cura quaeſitus, in caſtra perducitur. Cogitur in eius ſupplicium Caeſar contra naturam ſuam, maximo militum concurſu, qui ei omnia pericula et detrimenta belli, a Gutruato accepta, referebant, adeo vt verberibus exanimatum corpus ſecuri feriretur.

XXXVIIII Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quae de Drappete et Lucterio geſta eſſent, quoque in conſilio permanerent oppidani. Quorum etſi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poena eſſe adficiendam iudicabat; ne vniuerſa Gallia, non vires ſibi defuiſſe ad reſiſtendum Romanis, ſed conſtantiam, putaret; neue hoc exemplo ceterae ciuitates, locorum opportunitate fretae, ſe vindicarent in libertatem: quum omnibus Gallis notum ſciret, reliquam eſſe vnam aeſtatem ſuae prouinciae; quam ſi ſuſtinere potuiſſent, nullum vltra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum

quorum conſilio Deeſt *conſilio* in codd. non modo antiquis et bonis, ſed et plerisque: et turbat ſenſum. Ergo Dauiſ. et Clark. recte ſuſtulerunt.

ſuper. comment. Cf. 7, 2. *Gutruatum.* Cf. 7, 3, vbi duo auctores belli nominantur, ſed nullus Gutruatus, cuius nomen h. l. tantopere variatur, vt aut neſciamus, quale Hirtius ſcripſerit, aut in *Cotuatus* mutandum ſit.

quae de — geſta eſſent, quae iis accidiſſent. Vſitatius dici, *quid de iis factum eſſet*, monuit Clarkius.

gatum cum legionibus duabus reliquit, qui iuſtis itineribus ſe ſubſequeretur: ipſe cum omni equitatu, quam poteſt celerrime, ad Caninium contendit.

Quum contra exſpectationem omnium Caeſar Vxellodunum veniſſet, oppidumque operibus clauſum animum aduerteret; neque ab oppugnatione recedi videret vlla conditione poſſe; magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognoſſet; aqua prohibere hoſtem tentare coepit. Flumen infimam vallem diuidebat, quae totum paene montem cingebat, in quo poſitum erat praeruptum vndique oppidum Vxellodunum. Hoc auerti loci natura prohibebat; ſic enim in imis radicibus montis ferebatur, vt nullam in partem depreſſis foſſis deriuari poſſet. Erat autem oppidanis difficilis et praeruptus eo deſcenſus, vt, prohibentibus noſtris, ſine vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen, neque arduo ſe recipere poſſent adſcenſu. Qua difficultate eorum cognita, Caeſar, ſagittariis funditoribusque diſpoſitis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos deſcenſus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos, quorum omnis poſtea multitudo aquatum vnum in locum conueniebat. XL

Sub ipſum enim oppidi murum magnus fons aquae prorumpebat, ab ea parte, quae fere pedum CCC interuallo fluminis circuitu vacabat. Hoc XLI

 fonte

neque ab opp. — poſſe, intelligebat, vtique oppugnandum eſſe oppidum, vti Caninius coeperat: nam volebat Caeſar, vt eſt cap. 39, frangere pertinaciam hominum.

quae (leg. cum Voſſio, *quod*) *totum p. m. cing.*

quae fluminis circuitu vacabat, pars vallis vacua, ſ. non tecta, non obducta erat flumine, circueunte totum fere oppidum.

fonte prohiberi poſſe oppidanos quum optarent reliqui, Caeſar vnus videret; [non ſine magno periculo] e regione eius vineas agere aduerſus montem, et aggeres inſtruere coepit, magno cum labore et continua dimicatione. Oppidani enim, loco ſuperiore decurrentes, eminus ſine periculo proeliabantur, multosque pertinaciter ſuccedentes vulnerabant; vt tamen non deterrerentur milites noſtri vineas proferre, (et labore) atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos ab vineis agunt ad caput fontis, quod genus operis ſine vllo periculo et ſine ſuſpicione hoſtium facere licebat. Exſtruitur agger in altitudinem pedum VIIII, collocatur in eo turris X tabulatorum, non quidem quae moenibus aequaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) ſed quae ſuperaret fontis faſtigium. Ex ea quum tela tormen-

non ſine magno periculo. Omittunt haec verba libri ſcripti antiquiſſimi et optimi, tum ceteri etiam complures. Recte, vt Voſſius vidit: nam foret propemodum tautologia, ſi hic *non ſine magno periculo*, mox *magno cum lab. et cont. dimic.* diceretur.

ſuccedentes, accedentes Romanos. vid. ind.

et labore non exſtat in antt. et bonis codd.

cuniculos — fontis. Haec lectio eſt ab ingenio Dauiſii, ducta tamen e perſpicuis codd. veſtigiis, vbi fere *cuniculos agunt ad vineas ad caput fontis* legitur; nam ceterae varietates ſunt leviores. Vulgata vero lectio: *cuniculos, crates ac vineas agunt ad caput fontis*: abſona eſt, vt interpretes inde a Voſſio monuerunt. Cellarius ſic ediderat: *cuniculos ad aggeres ac vineas agunt et ad caput fontis*: ſed Dauiſius verum vidit.

ſine ſuſpicione hoſtium, vt hoſtes ne ſuſpicarentur quidem, tale quid fieri: cuniculi enim ſub terra agebantur. Ergo Romani non admouerunt crates et vineas, vt in vulgata lectione erat: nam hoc hoſtes potuiſſent ipſis ſuis oculis videre.

fontis faſtigium, locum altio-

tormentis iacerentur ad fontis aditus, nec ſine periculo poſſent adaquari oppidani; non tantum pecora atque iumenta, ſed etiam magna hominum multitudo ſiti conſumebatur.

Quo malo perterriti oppidani cupas ſeuo, pice, ſcindulis complent: eas ardentes in opera prouoluunt. Eodem tempore acerrime proeliantur, vt ab incendio reſtinguendo dimicatione et periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipſis operibus flamma exſtitit. Quaecumque enim per locum praecipitem miſſa erant, ea, vineis et aggere ſuppreſſa, comprehendebant id ipſum, quod morabatur. Milites contra noſtri, quamquam perículoſo genere proelii locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratiſſimo ſuſtinebant animo: res enim gerebatur et excelſo loco, et in conſpectu exercitus noſtri; magnusque vtrimque clamor oriebatur. Ita quam quisque poterat maxime inſignis, quo notior teſtatiorque virtus eius eſſet, telis hoſtium flammaeque ſe offerebant. XLII

Caeſar quum complures ſuos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adſcendere, et, ſimulatione moenium occupandorum, XLIII

altiorem montis, e quo fons proſiliebat. Fons prorumpebat ſub murum oppidi (c. 41. in.): oppidum erat in ſummo monte: ergo fons ibi, in altiore montis loco prorumpebat: hinc faſtigium fontis eſt locus altior montis, vnde fons ſcaturit.

dimicatione et periculo, i. e. dimicationis periculo. Et haec explicatio, *dimicationis periculo*, inuaſit in multis libris locum verae lectionis.

ſuppreſſa, impedita, quo minus procurrerent vlterius. Cf. ind.

id ipſum, quod mor. vineas et aggerem.

ex omn. oppidi partibus. Idem eſt, vt ſi dixiſſet, verſus omnes oppidi partes.

rum, clamorem vndique iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, quum, quid ageretur in locis reliquis, eſſent ignari, ſuſpenſi reuocant ab impugnandis operibus armatos, murisque diſponunt. Ita noſtri ſine proelii facto celeriter opera flamma comprehenſa partim reſtinguunt, partim interſcindunt. Quum pertinaciter reſiſterent oppidani, et, iam magna parte ſuorum ſiti amiſſa, in ſententia permanerent; ad poſtremum cuniculis venae fontis interciſae ſunt atque auerſae. Quo facto exhauſtus repente perennis exaruit fons, tantamque attulit oppidanis ſalutis deſperationem, vt id non hominum conſilio, ſed deorum voluntate factum putarent. Itaque, neceſſitate coacti, ſe transdiderunt.

XLIIII Caeſar, quum ſuam lenitatem cognitam omnibus ſciret, neque vereretur, ne quid crudelitate naturae videretur aſperius feciſſe, neque exitum conſiliorum ſuorum animum aduerteret, ſi tali ratione diuerſis in locis plures rebellare conſilia iniſſent; exemplo ſupplicii deterrendos reliquos exiſtimauit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus praecidit; vitam conceſſit, quo teſtatior eſſet poena improborum. Drappes, quem captum eſſe a Caninio docui, ſiue indignatione et dolore vinculorum, ſiue timore grauioris ſupplicii, paucis diebus

ſuſpenſi, dubii, haeſitantes. Non eſt ſynonymum verbi *ignarus*, quod omiſerunt ii, qui tautologiam opinatam effugere voluerunt. Rurſus alii omiſere verbum *ſuſpenſi*.

ſine proelii facto. Hoc ne latinum quidem eſt: altera lectio, *ſine proelio facto*, facilius ferri poteſt.

reſiſterent delendum eſt, quia abeſt a plerisque codd.

et, iam magna parte. Leg. *magna etiam parte*. Sic plerique codd.

reb. conſilia iniſſent. Vulgo, *reb. coepiſſent*.

bus ſe cibo abſtinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Lucterius, quem profugiſſe ex proelio ſcripſi, quum in poteſtatem veniſſet Epasnacti Arverni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei ſe committebat, quod nusquam diutius ſine periculo commoraturus videbatur, quum ſibi conſcius eſſet, quam inimicum deberet Caeſarem habere;) hunc Epasnactus Aruernus, amiciſſimus populi Romani, ſine dubitatione vlla vinctum ad Caeſarem deduxit.

Labienus interim in Treuiris equeſtre proelium ſecundum facit; compluribusque Treuiris interfectis, et Germanis, qui nulli aduerſus Romanos auxilia denegabant, principes eorum viuos in ſuam redegit poteſtatem; atque in iis Surum Aeduum, qui et virtutis et generis ſummam nobilitatem habebat, ſolusque ex Aeduis ad id tempus permanſerat in armis. XLV

Ea re cognita, Caeſar, quum in omnibus partibus Galliae bene res geſtas videret, iudicaretque, ſuperioribus aeſtiuis Galliam deuictam et ſubactam eſſe; Aquitaniam numquam ipſe adiſſet, ſed per P. Craſſum quadam ex parte deuiciſſet; cum II legionibus in eam partem eſt profectus, vt ibi extremum tempus conſumeret aeſtiuorum: quam rem, ſicut cetera, celeriter feliciterque confecit: namque omnes Aquitaniae ciuitates legatos ad eum miſerunt, obſidesque ei dederunt. Quibus rebus geſtis, ipſe cum equitum praeſidio Narbonem profectus eſt, exercitum per legatos in hiberna deduxit: quatuor legiones in Belgio collocauit cum M. Antonio, et C. Trebonio, et P. Vatinio, et Q. Tullio, legatis: duas in Aeduos miſit, quorum in omni Gallia ſummam eſſe auctoritatem ſciebat: duas in Turonis ad fines Carnutum poſuit, quae omnem regio- XLVI

regionem coniunctam Oceano continerent: duas reliquas in Lemouicum finis, non longe ab Aruernis, ne qua pars Galliae vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipſe in prouincia moratus, quum celeriter omnes conuentus percucurriſſet, publicas controverſias cognouiſſet, bene meritis praemia tribuiſſet, (cognoſcendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in rempublicam fuiſſet totius Galliae defectione, quam ſuſtinuerat fidelitate atque auxiliis prouinciae illius) his rebus confectis, ad legiones in Belgium ſe recipit, hibernatque Nemetocennae.

XLVII Ibi cognoſcit, Commium Atrebatem proelio cum equitatu ſuo contendiſſe. Nam quum Antonius in hiberna veniſſet, ciuitasque Atrebatum in officio maneret; Commius, qui poſt illam vulnerationem, quam ſupra commemoraui, ſemper ad omnes motus paratus ſuis ciuibus eſſe conſueſſet, ne conſilia belli quaerentibus auctor armorum duxque deeſſet, parente Romanis ciuitate, cum ſuis equitibus ſe ſuosque latrociniis alebat, infeſtisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.

XLVIII Erat attributus Antonio praefectus equitum, C. Voluſenus Quadratus, qui cum eo hiemaret. Hunc Antonius ad perſequendum equitatum hoſtium mittit. Voluſenus autem ad eam virtutem, quae ſingularis in eo erat, magnum odium Commii

conuentus. vid. ind.

quam (defectionem) *ſuſtinuerat* (Caeſar non ſuccubuerat illi, vires ad eam opprimendam habuerat) *fidel. atque auct. prouinciae* (eius partis Galliae, quae prouincia romana erat). In fine *illius* delendum eſſe vidit Clarkius, quia prouincia κατ' ἐξοχὴν in his libris dicitur.

ſupra commem. Cf. c. 23. *magnum odium.* Cf. ibid.

mii adiungebat; quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque diſpoſitis inſidiis, ſaepius eius equites adgreſſus, ſecunda proelia faciebat. Nouiſſime, quum vehementius contenderetur, ac Voluſenus ipſius intercipiendi Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis inſecutus eſſet, ille autem fuga vehementi Voluſenum longius produxiſſet; repente omnium ſuorum inuocat fidem atque auxilium, ne ſua vulnera, perfidia interpoſita, paterentur inulta; conuerſoque equo, ſe a ceteris incautius permittit in praefectum. Faciunt idem omnes eius equites, paucosque noſtros conuertunt atque inſequuntur. Commius incenſum calcaribus equum iungit equo Quadrati, lanceaque infeſta medium femur eius magnis viribus transiicit. Praefecto vulnerato, non dubitant noſtri reſiſtere, et conuerſi hoſtem pellere. Quod vbi accidit, complures hoſtium, magno noſtrorum impetu perculſi, vulnerantur, et partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod vbi malum dux equi velocitate euitauit, grauiter vulneratus praefectus, vt vitae

quo libentius, vt adeo tanto libentius —

perfidia interp. Ita vt Romani perfidia vterentur, vt eſſent perfidi. Sic latine dici poſſe, non dubito: ſed e quibusdam libris bonis praetulerim cum Voſſio, *perfidia* (aut *perfide*) *impoſita*, i. e. vulnera ei impoſita, illata erant, fraude et perfidia Voluſeni. vid. c. 23. *Vulnus imponere alicui* quia non frequenter dicitur, etſi bene (vid. Erneſtii Clav. Cic.), videntur mutaſſe locum librarii.

perculſi. Leg. *pulſi*, ſi vel in nullo codd. eſſet. Sed eſt in optimis.

intercip. — euitauit. Leg. *intercipiuntur: quod malum dux* (i. e. Commius) *equi veloc. euitauit.* Atque hic deſinit periodus. Haec Dauiſius, codicis vnius ductus auctoritate monuit. Iam ſequitur in omnibus fere codicibus: *ac ſic* (vel *ſi*: male) *proelio ſecundo grauiter*

vitae periculum aditurus videretur, refertur in caſtra. Commius autem, ſiue expiato ſuo dolore, ſiue magna parte amiſſa ſuorum, legatos ad Antonium mittit, ſeque et ibi futurum, vbi praeſcripſerit, et ea facturum, quae imperauerit, obſidibus datis firmat. Vnum illud orat vt timori ſuo concedatur, ne in conſpectum veniat cuiuſquam Romani. Quam poſtulationem Antonius quum iudicaret ab iuſto naſci timore, veniam petenti dedit, obſides accepit.

Scio, Caeſarem ſingulorum annorum ſingulos commentarios confeciſſe: quod ego non exiſtimaui mihi eſſe faciendum, propterea quod inſequens annus, L. Paullo C. Marcello Coſſ. nullas res Galliae habet magno opere geſtas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Caeſar exercitusque eo tempore fuiſſent, pauca ſcribenda coniungendaque huic commentario ſtatui.

XLVIIII Caeſar, in Belgio quum hiemaret, vnum illud propoſitum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli ſpem aut cauſſam dare armorum: nihil enim minus volebat, quam ſub deceſſu ſuo neceſſitatem ſibi aliquam imponi belli gerendi, ne, quum exercitum deducturus eſſet, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter ſine praeſenti periculo ſuſciperet. Itaque, honorifice ciuitates adpellando, principes maximis praemiis adficiendo, nulla onera noua imponendo, defeſſam tot aduer-

viter ab eo (Dauiſius malit *adeo:* bene) *vulneratus* —

L. Paulo C. Marc. Coſſ. Fuit annus 704 P. V. C.

aduerſis proeliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit.

Ipſe, hibernis peractis, contra conſuetudinem in Italiam quam maximis itineribus eſt profectus, vt municipia et colonias adpellaret, quibus M. Antonii, quaeſtoris ſui, commendaret ſacerdotii petitionem. Contendebat enim gratia quum libenter pro homine ſibi coniunctiſſimo, quem paullo ante praemiſerat ad petitionem, tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui M. Antonii repulſa Caeſaris decedentis conuellere gratiam cupiebant. Hunc etſi augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat: tamen non minus iuſtam ſibi cauſſam municipia et colonias adeundi exiſtimauit, vt iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium ſuum Antonio praeſtitiſſent; ſimulque ſe et honorem ſuum in ſequentis anni commendaret petitione, propterea quod inſolenter aduerſarii ſui gloriarentur, L. Len- L.

II.

conditione parendi meliore, cum viderent, ſe ita fore in imperio pop. romani, vt pace vterentur.

ſacerdotii, auguratus, quem etiam Plin. Epp. 4, 8 ſacerdotium dixit. *Cellarius.* Mox diſerte dicitur creatus augur. Quod autem auguratus petitio h. l. ſuffragiis populi commendatur, cum olim cooptarentur augures, id eo factum eſt, quia lex Domitia ſanxerat, vt ſacerdotes, in his augures, comitiis populi crearentur: quam legem etſi Cornelia lex ſuſtulerat, reſtituit tamen A. V. 691 Labienus, tribunus plebis. Cf. Fabric. ad Dion. Caſſ. 37, 37. et Erneſti Clav. Cic. in *Lex Domitia.*

decedentis de prouincia. *Cellarius.* Quia vero e repulſa Antonii potuiſſe intelligi, Caeſarem parum valere ſua commendatione; imminuta et couuulſa eſſet opinio de Caeſaris gratia et potentia apud omnes.

L. Lentulum et C. Marcellum Coſſ. creatos, qui omnem honorem et dignitatem Caeſaris exſpoliarent; ereptum Sergio Galbae conſulatum, quum is multo plus gratia ſuffragiisque valuiſſet, quod ſibi coniunctus et familiaritate et neceſſitudine legationis eſſet.

LI Exceptus eſt Caeſaris aduentus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili honore atque amore: tum primum enim veniebat ab illo vniuerſae Galliae bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, qua Caeſar iturus erat, excogitari poſſet. Cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat: hoſtiae omnibus locis immolabantur: tricliniis ſtratis fora templaque occupabantur, vt vel exſpectatiſſimi triumphi laetitia praecipi poſſet. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

LII Quum omnes regiones Galliae Togatae Caeſar percucurriſſet, ſumma cum celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit: legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Treuirorum euocatis, eo profectus eſt, ibique exercitum luſtrauit. T. Labienum Galliae Togatae praefecit, quo maiore commendatione conciliaretur ad conſulatus petitionem. Ipſe

Lent. et Marc. Fuerunt Coſſ. a. 705 P. V. C.

qui — exſpol. Vulgo, *qui omni honore et dignitate Caeſarem exſp.* ſed inuitis codd.

Sergio Galbae. Hic legatus Caeſaris in Gallia fuerat (lib. 3. in.). Cum conſulatum deinde peteret, repulſam tulit propter Caeſaris amicitiam: ex quo Caeſari infenſus cum Caſſio et Bruto conſpirauit. Sueton. Galb. 3. *Cellarius.*

Nemetocenn. Cf. c. 46 extr.

conciliaretur ciuibus romanis in Gallia, ſuffragii ius habentibus. Monuit Dauiſius.

Ipſe tantum itinerum faciebat, quantum ſatis eſſe ad mutationem locorum, propter ſalubritatem, exiſtimabat. Ibi quamquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis ſuis ſollicitari; certiorque fiebat, id agi paucorum conſiliis, vt, interpoſita ſenatus auctoritate, aliqua parte exercitus ſpoliaretur; tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque, contra ſenatus auctoritatem vt aliquid faceret, potuit adduci: iudicabat enim, liberis ſententiis patrum conſcriptorum cauſſam ſuam facile obtineri. Nam C. Curio, tribunus plebis, quum Caeſaris cauſſam dignitatemque defendendam ſuſcepiſſet, ſaepe erat ſenatui pollicitus, ſi quem timor armorum Caeſaris laederet, et, quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, diſcederet vterque ab armis exercitusque dimitteret, fore eo facto liberam et ſui iuris ciuitatem. Neque hoc tantum pollicitus eſt; ſed etiam per ſe diſceſſionem facere coepit: (quod ne fieret, conſules amici-

Lab. ſollicitari. Et ſtetit poſtea a Pompeii partibus. *Cellarius.*

ſpoliaretur. Cf. cap. 54, vbi hoc narratur. In paucis iis, de quibus h. l. ſermo eſt, praecipue Marcellus conſul fuit.

Curio. Ille eſt, ad quem Ciceronis epiſtolae (lib. 2) exſtant. Cf. Sueton. Caeſ. 29. 36. *Cellarius.* Add. Appian. Civ. 2. pag. 444. ed. Steph. Dio Caſſ. 40, 62. Vellei. Paterc. 2, 48, qui mores Curionis adumbrat. Attigit etiam Plutarchus in Caeſ. cap. 30.

quum — ſuſcepiſſet. Magnis Caeſaris largitionibus Curio in eius partes traductus eſt.

per ſe (ipſe) *diſc. f. coep.* Rogauit Senatum, num placeret, vt et Caeſar et Pompeius exercitus dimitterent: multi enim eo rem trahebant, vt ſolus Caeſar ab armis diſcederet. Appian. p. 446. Ceterum ingenioſa eſt emendatio Faerni, ab Vrſino indicata: *ſed etiam S. C. per diſceſſionem facere coepit.*

amicique Pompeii iuſſerunt,) atque ita rem mode- rando diſceſſerunt.

LIII Magnum hoc teſtimonium ſenatus erat vniuerſi, conueniensque ſuperiori facto. Nam Marcellus proximo anno, quum impugnaret Caeſaris dignitatem, contra legem Pompeii et Craſſi retulerat ante tempus ad ſenatum de Caeſaris prouinciis, ſententiisque dictis,

quod ne fieret — iuſſerunt, i. e. hoc prohibuerunt. Sed partim non poterat tribunus plebis ſimpliciter prohibendo impediri, partim dubitavit Oudendorpius, an latinum ſatis ſit, *iubeo, ne quid fiat*, etſi plerorumque codd. haec lectio eſt. Quod autem in aliis codd. *ſuaſerunt* pro *iuſſerunt* legitur, id eſt lenius verbum, quam pro ſumma contentione, qua tum ea res in ſenatu agitata eſt. Lectio rurſus vulg. *interceſſerunt* eſt a manu emendatrice. Ergo ſcimus quidem, conſules amicosque Pompeii *obſtitiſſe* Curioni, hoc eſt, efficere voluiſſe, ne in Curionis ſententiam iretur, neue Pompeius quoque exercitum dimittere iuberetur (Appian. p. 444. ἐνισταμένων πολλῶν); quae vero verba Hirtius h. l. ſcripſerit, neſcimus.

diſceſſerunt plerique in hanc ſententiam, vt vtrique imperium abrogaretur, neque adeo Pompeius Caeſari praeferretur. vid. Appian. p. 446 extr. Fortaſſe ergo legendum: *atque ita rem eo moderante diſceſſerunt:* nam nec *moderando*, nec *diſceſſerunt* ad Conſules referri poteſt; hi enim non exhibuiſſent teſtimonium fauoris erga Caeſarem; ſed quia c. 53 ſequitur, magnum hoc fauoris teſtimonium fuiſſe, neceſſe eſt, vt in hoc *diſceſſerunt* ſit honorifica ſenatus de Caeſare ſuffragatio. Cf. Plutarch. in Pompeio c. 58.

Marcellus. vid. Sueton. Iul. c. 28. *Retulit Marcellus ad ſenatum, vt Caeſari ante tempus ſuccederetur, et ne abſentis ratio comitiis haberetur.*

contra leg. Pomp. et Craſſi, qua Caeſari Gallia in alterum quinquennium decreta erat. Appian. B. C. 2, p. 437. Sueton. Iul. cap. 24. Plutarch. in Pompeio c. 51.

ante tempus. Nondum effluxerat quinquennium. cf. B. C. 1, 9.

de prouinciis. Acceperat Caeſar Galliam Ciſalpinam, Illyrico adiecto, mox etiam Comatam. Sueton. Iul. 22.

dictis, diſceſſionem faciente Marcello, qui ſibi omnem dignitatem ex Caeſaris inuidia quaerebat, ſenatus frequens in alia omnia tranſiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Caeſaris, ſed admonebantur, quo maiores pararent neceſſitudines, quibus cogi poſſet ſenatus id probare, quod ipſi conſtituiſſent.

Fit deinde S. C. vt ad bellum Parthicum legio vna a Cn. Pompeio, altera a C. Caeſare mitterentur: neque obſcure hae duae legiones vni Caeſari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Caeſarem miſerat, confectam ex dilectu prouinciae Caeſaris, eam tamquam ex ſuo numero dedit. Caeſar tamen, quum de voluntate aduerſariorum ſuorum ſe exſpoliari nemini dubium eſſet, Cn. Pompeio legionem remiſit, et ſuo nomine XV, quam in Gallia citeriore habuerat, ex S.ᵗ C. iubet transdi. In eius locum XIII legionem in Italiam mittit, quae praeſidia tueatur, ex quibus praeſidiis XV deducebatur. Ipſe exercitui diſtribuit hiberna: C. Trebonium cum legionibus quatuor in Belgio LIIII

 collo-

Fit S. C. Appian. p. 446 in. Dio Caſſ. 40, 65. 66.

bellum Parth. Hoc tum Bibulo imperatore gerebatur. Dio Caſſ. 40, 29, vbi Fabricius Ciceronis locos collegit.

quam ad Caeſarem miſerat. vid. dicta ad 6, 1.

prouinciae Caeſaris, eam — Vulgo alia diſtinctione et lectione, *prouinciae, Caeſari eam* — quod contra hiſtoriam eſt. *Caeſaris* in codd. duobus, et vno quidem bono, reperit Oudendorpius; diſtinctionem mutarunt iam multi interpretes.

dedit Bibulo ad bellum Parthicum.

ſuorum ſe exſpoliari. Haec verba puto eſſe tollenda: certe, qui varias lectt. conſuluerit, intelliget ea dubia eſſe: atque verbum *ſuorum* profecto non eſt ab Hirtio.

et ſuo nomine. Vulgo, *et ex ſuo numero,* quae eſt mera interpretatio.

exerc. diſtr. bib. Alii, *exercitum diſtr. per bib.* Sed hi voluerunt vſitatiorem ſyntaxin ſubſtituere rariori.

collocat; C. Fabium cum totidem in Aeduos deducit. Sic enim exiſtimabat, tutiſſimam fore Galliam, ſi Belgae, quorum maxima virtus, et Aedui, quorum auctoritas ſumma eſſet, exercitibus continerentur. Ipſe in Italiam profectus eſt.

LV Quo quum veniſſet, cognoſcit, per C. Marcellum conſulem, legiones duas, ab ſe remiſſas, quae ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio transditas, atque in Italia retentas eſſe. Hoc facto, quamquam nulli erat dubium, quidnam contra Caeſarem pararetur, tamen Caeſar omnia patienda eſſe ſtatuit, quoad ſibi ſpes aliqua relinqueretur, iure potiùs diſceptandi, quam belli gerundi. Contendit

transditas — eſſe. Dio Caſſ. 40, 66.

quidnam pararetur. Sic codd. Oudendorpii magno numero: vulgata, *quin arma c. C. pararentur*, rurſus eſt explicatio.

Contendit. Hoc verbum in pluribus, et quibusdam bonae notae codd. addi, in vno vero etiam *Contendit quadam vtraque die futurum* legi, teſtatur Oudendorpius, et deeſſe hic nonnulla exiſtimat. Ac profecto videtur Hirtius ad illa vsque tempora progredi voluiſſe, quibus euenit id, quod ineunte libro primo de ciuili bello narratur. Certe, vt nunc legitur libri illius initium, non cohaeret plane cum huius libri verbis et rebus vltimis. Res, quae deſunt, ex Appiano p. 447 facile poſſunt addi. Scilicet Caeſar, qui iam in Italia erat, per literas *contendit* ab ſenatu, vt etiam Pompeius ſe imperio abdicaret, ſeque idem facturum promiſit; ſin minus, ſe neque ſibi, neque patriae defuturum. Iam cohaeret initium libri primi de bello ciuili: *Litteris Caeſaris conſulibus redditis* — Haec ergo eſt rerum ſeries, neque opus erit, cum Voſſio et Glandorpio exiſtimare, initium libri primi de bello ciuili deeſſe.

CAII

CAII IVLII CAESARIS

COMMENTARII

DE BELLO CIVILI

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO CIVILI

LIBER PRIMVS

Cauſſa et origo ciuilis belli. Caeſar totam Italiam fauore municipiorum celeriter occupat. 1 — 24. *Pompeium Brundiſii obſidet; ille tamen elabitur: oppidum deditur.* 25 — 29. *Eiecti a Caeſarianis e Sardinia Cotta; e Sicilia Cato.* 30. *Caeſar ad vrbem proficiſcitur, ſed irritis iis, quae de pace agere deſtinauerat, in Galliam vlteriorem contendit*, 32, 33, *et Maſſiliae obſidione legatis commiſſa*, 36, *in Hiſpaniam profectus, poſt multa incommoda Pompeianos duces, Afranium et Petreium, ad deditionem cogit.*

Litteris a Fabio C. Caeſaris conſulibus redditis, aegre ab iis impetratum eſt, ſumma tribunorum plebis contentione, vt in ſenatu recitarentur: vt vero ex litteris ad ſenatum referretur, impetrari

Litteris — redditis. De his literis ad 8, 55 paulo ante dictum eſt. Cf. Sueton. Iul. 29. 30. Dio Caſſ. 41, 1.

a Fabio. Hoc eſt falſum: nam Dio Caſſ. d. l. et Appian. Civ. p. 447 eas a Curione redditas conſulibus dicunt, nec fuit tum aliquis Fabius, in hac controuerſia inſignis. Ergo aut *a Curione* legendum, aut, vt mihi videtur, verba *a Fabio* plane tollenda ſunt, aut cum Oudendorpio *Literis a Caio Caeſare* legetur, quia in ant. et bono cod. reperitur, *a Fabio Caeſare.*

tribunorum plebis, Caſſii et Antonii. Cf. c. 2 extr. Appian. p. 448. Dio Caſſ. d. l.

ex litteris, ea de re, quae in litteris ſcripta erat.

trari non potuit. Referunt conſules de republica (in ciuitate). L. Lentulus conſul ſenatu reique publicae ſe non defuturum pollicetur, ſi audacter ac fortiter ſententias dicere velint: ſin Caeſarem reſpiciant, atque eius gratiam ſequantur, vt ſuperioribus fecerint temporibus, ſe ſibi conſilium capturum, neque ſenatus auctoritati obtemperaturum; habere ſe quoque ad Caeſaris gratiam atque amicitiam receptum. In eamdem ſententiam loquitur Scipio: Pompeio eſſe in animo, reipublicae non deeſſe, ſi ſenatus ſequatur; ſin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam eius auxilium, ſi poſtea velit, ſenatum imploraturum.

II Haec Scipionis oratio, quod ſenatus in vrbe habebatur, Pompeiusque aderat, ex ipſius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem ſententiam, vt primo M. Marcellus, ingreſſus in eam orationem, non oportere ante de ea re ad ſenatum referri, quam dilectus tota Italia habiti, et exercitus conſcripti eſſent; quo praeſidio tuto et libere ſenatus, quae vellet, decernere auderet: vt M. Calidius, qui cenſebat, vt Pompeius in ſuas prouincias proficiſceretur, ne qua eſſet armorum cauſſa; timere Caeſarem, abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum reſeruare et retinere eas ad vrbem Pompeius videretur: vt M. Rufus, qui ſententiam

in ciuitate. Multis haec verba ſuſpecta ſunt, quaſi a librario inſerta, quia Caeſar potius *in vrbe* dixiſſet, vt c. 2, quod ſenatui extra vrbem habito (cap. 3 et 6) opponitur. *Cellarius.*

Lentulus collegam habuit C. Marcellum, anno 705 P. V. C.

Pompeius aderat, in ſuburbio erat. Dio Caſſ. 41, 2. *Cellarius.*

de ea re. Sic codd. Sed vulgo, *de republica.*

duabus legionibus. vid. ſupra 8, 54.

tiam Calidii paucis fere mutatis rebus ſequebatur: hi omnes, conuicio L. Lentuli conſulis correpti, exagitabantur. Lentulus ſententiam Calidii pronunciaturum ſe omnino negauit. Marcellus, perterritus conuiciis, a ſua ſententia diſceſſit. Sic vocibus conſulis, terrore praeſentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique compulſi, inuiti et coacti Scipionis ſententiam ſequuntur: vti ante certam diem Caeſar exercitum dimittat; ſi non faciat, eum aduerſus rempublicam facturum videri. Intercedit M. Antonius, Q. Caſſius, tribuni plebis. Refertur confeſtim de interceſſione tribunorum: dicuntur ſententiae graues: vt quisque acerbiſſime crudeliſſimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Caeſaris collaudatur.

Miſſo ad veſperum ſenatu, omnes, qui ſunt eius ordinis, a Pompeio euocantur. Laudat Pompeius, III

pronunciaturum. Pronunciat conſul ſententias, cum eas, quae dictae ſunt, breviter repetit et enumerat, vt ſenatus in ſuffragia diſcedere poſſit.

terrore praeſ. exerc. qui cum Pompeio erat.

aduerſus remp. fact. Mollior formula, quam, hoſtem iudicari; re autem huic fere conſentiens. *Cellarius*.

a Pompeio euocantur, extra vrbem euocantur ſenatores, vt ſenatus habeatur. Cf. c. 6. *Cellarius*. Οἱ ἄρχοντες στρατοπέδων (ac talis erat Pompeius) εἰς τὴν πόλιν οὐκ εἰσίασιν. Plutarch. in Pompeio c. 58. Praeterea Marclandus (in Explicationibus vett. aliquot auctorum, ad calcem Suppl. Eurip. p. 264) legi vult: *Omnes ſui — a Pomp. euocantur*: vt *ſui* ſint fautores et amici partium Pompeii: eſſe enim incredibile, totum ſenatum euocatum eſſe a Pompeio, et Caeſarem nullos ibi amicos habuiſſe. Sed nonne ſponte intelligitur, illud *omnes* in tantum, in quantum res patitur, capiendum eſſe? Talia non puto corrigi debere. Eodem modo arguuntur interpretes in ſequentibus verbis: *Laudat Pomp. atque in p. confirmat*: in quibus nemo haerere poteſt. Tamen

peius, atque in poſterum confirmat; ſegniores caſtigat atque incitat. Multi vndique ex veteribus Pompeii exercitibus ſpe praemiorum atque ordinum euocantur: multi ex duabus legionibus, quae ſunt transditae a Caeſare, arceſſuntur: completur vrbs. Ad ius comitiorum tribunos plebis C. Curio euocat: omnes amici conſulum, neceſſarii Pompeii atque eorum, qui veteres inimicitias cum Caeſare gerebant, in ſenatum coguntur, quorum vocibus et concurſu terrentur infirmiores, dubii confirmantur,

Tamen edd. quaedam habent: *Laudat promtos atque* — Alius maluit: *Laudat acres atque* — Rurſus Marclaudus voluit legi: *Laudat alteros atque* — Quaſi vero non ſponte adpareat, ſi *ſegniores* ſint caſtigati, eos, qui laudati ſint, fuiſſe a ſegnioribus diuerſos.

ordinum euocantur. vid. ind. in his duobus verbis.

duabus legionibus. Conf. 8, 58.

completur vrbs. Vtrum hoc vult, omnes in vrbem confugiſſe metu aduentantis Caeſaris? An, militibus Pompeii vrbem completam fuiſſe? Appian. pag. 448. Etiam, quae ſequuntur, incerta et obſcura ſunt: nam vulgata lectio eſt ex emendatione interpretum, et poteſt e c. 9 quodammodo defendi, vbi, vt libera comitia populo permittantur, Caeſar poſtulat. Sed plerique codd. habent *completur vrbs et ius comitium*, et pro *Curio* in plerisque eſt *centurio.* Nolo coniecturas interpretum, ab Oudendorpio collectas, repetere: vnam addam, quam ille vir doctus non potuit indicare, e Chriſtiani Cruſii Probabilibus criticis (p. 20), qui legi vult: *completur vrbs, et in comitium tribunos pl. C. Curio euocat*, ſc. vt tribuni in comitio ante deliberarent, quam ſenatus haberetur. Sed puto, locum hunc non poſſe noſtris coniecturis plane ſanari: nam enarrantur ſingulae res, quae tum euenerunt, quae non poſſunt aliae ex aliis intelligi ita, vt coniectura vnam ex altera eruat; et oratio, per inciſa procurrens, hoc ipſum declarat, ſingulas περιστάσεις ſingulis membris expreſſas eſſe. Quis ergo auſit dicere, quaenam potiſſimum περίστασις in verbis corruptis lateat?

tur, pleriſque vero libere decernendi poteſtas eripitur. Pollicetur L. Piſo cenſor, ſeſe iturum ad Caeſarem; item L. Roſcius praetor, qui de his rebus eum doceant: ſex dies ad eam rem conficiendam ſpatii poſtulant. Dicuntur etiam a nonnullis ſententiae, vt legati ad Caeſarem mittantur, qui voluntatem ſenatus ei proponant.

Omnibus his reſiſtitur, omnibusque oratio conſulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiae Caeſaris incitant, et dolor repulſae. Lentulus aeris alieni magnitudine, et ſpe exercitus ac prouinciarum, et regum adpellandorum largitionibus mouetur, ſeque alterum fore Sullam inter ſuos gloriatur, ad quem ſumma imperii redeat. Scipionem eadem ſpes prouinciae atque exercituum impellit, quos ſe pro neceſſitudine partiturum cum Pompeio arbitratur; ſimul iudiciorum metus, adulatio, atque oſtentatio ſui et potentium, qui in republica iudiciisque tum plurimum pollebant. Ipſe Pompeius, ab inimicis Caeſaris incitatus, et quod neminem ſecum dignitate exaequari volebat, totum ſe ab eius amicitia auerterat, et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipſe maximam partem illo adfinitatis tempore adiunxerat IIII

Cae-

L. Piſo, cenſor cum Ap. Claudio, idemque ſocer Caeſaris. *Cellarius.* Conf. Dio Caſſ. 40, 63.

dolor repulſae. Conſulatum cum M. Marcello et Ser. Sulpicio, vt inualeſcenti Caeſaris et Pompeii potentiae reſiſteret, petierat; ſed impeditus ab vtriusque amicis fuit. v. Dio Caſſ. 40, 58. *Cellarius.*

iudiciorum metus: quia Scipio, Pompeii ſocer, lege Pompeia fuerat a Memmio ambitus accuſatus. *Cellarius.*

oſtentatio ſui et potentium, oſtentabat ſe et amicitiam potentium. *Manutius.*

Caeſari. Simul infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere Aſiae Syriaeque ad ſuam potentiam dominatumque conuerterat, rem ad arma deduci ſtudebat.

V His de cauſſis aguntur omnia ruptim atque turbate; nec docendi Caeſaris propinquis eius ſpatium datur; nec tribunis plebis ſui periculi deprecandi, neque etiam extremi iuris interceſſione retinendi, quod L. Sulla reliquerat, facultas tribuitur; ſed de ſua ſalute ſeptimo die cogitare coguntur; quod illi turbulentiſſimi ſuperioribus temporibus tribuni plebis octauo denique menſe ſuarum actionum reſpicere ac timere conſuerant. Decurritur ad illud extremum atque vltimum S. C. quo, niſi paene in ipſo vrbis incendio atque deſperatione omnium ſalutis,

infamia duarum legionum, quam ſibi contraxerat retentis duabus legionibus. Cf. ſupra 8, 54.

iter Aſiae, in Aſiam, ad bellum Parthicum. vid. ibid. et Plutarch. Anton. c. 5.

ruptim. Immo, *raptim.*

tribunis plebis. Adeo acris contentio fuit inter conſulem, Antonium Caſſiumque tribunos, et Curionem, vt ad extremum conſul iis ſuaderet, e curia diſcedere, ne fortaſſe violarentur. Appian. p. 448. Dio Caſſ. 41, 2. 3. Plutarch. in Caeſ. c. 31. in Anton. c. 5. Hinc paulo poſt: *Profugiunt ex vrbe tribuni.*

Sulla reliquerat. Cf. c. 7. vid. Erneſti Clav. Cic. in Lege Cornelia tribunitia, vbi et noſter locus explicatur.

ſeptimo die poſt, quam literas Caeſaris (vid. cap. 1) conſulibus reddiderant.

octauo menſe ſuarum actionum (ſui muneris), h. e. menſe eo, quo noui conſules creabantur, ex quo tempore tribuni hos deſignatos conſules timere coeperunt, quibus rationem actorum deberent reddere. Sic Cellarius ex Hotomanni notis explicauit locum.

Decurritur — S. C. vid. Liv. 3, 4. Salluſt. Cat. 29. Cic. Catil. 1, 2. *Cellarius.* Comparari debet et de hoc, et de omnibus, quae hic narrantur, Cicero ad Div. 16, 11.

lutis, latorum audacia numquam ante diſceſſum eſt; dent operam conſules, praetores, tribuni plebis, quique conſulares ſunt ad vrbem, ne quid reſpublica detrimenti capiat. Haec S. C.a perſcribuntur
6. a. d. VIII Idus Ianuarias. Itaque quinque primis diebus, quibus haberi ſenatus potuit, qua ex die conſulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, et de imperio Caeſaris, et de ampliſſimis viris, tribunis plebis, grauiſſime acerbiſſimeque decernitur. Profugiunt ſtatim ex vrbe tribuni plebis, ſeſeque ad Caeſarem conferunt. Is eo tempore erat Rauennae, exſpectabatque ſuis leniſſimis poſtulatis reſponſa, ſi qua hominum aequitate res ad otium deduci poſſet.

Proxi-

latorum audacia. Vtique legendum, *latronumque audacia,* vt Manutius monuit. Latrones ſunt peſſimi ciues: et ipſe Caeſar hoc ipſo tempore latro dictus et habitus eſt ab inimicis. Plutarch. in Pompei. c. 58, Μάρκελλος λῃστὴν ἀπεκάλει τὸν Καίσαρα. Id. in Caeſ. cap. 30. Λέντλος ἐβόα, ὅπλων δεῖν πρὸς ἄνδρα λῃστὴν, οὐ ψήφων.

diſceſſum eſt. Leg. *deſcenſum eſt,* quam viri docti coniecturam etiam probauit Oudendorpius. Et videtur cuiuis in mentem venire debere.

conſulares. Probo hos, qui *proconſules* legere volunt, partim quia ſic in Cic. ad Div. 16, 11 legitur, partim quia adduntur verba *ad vrbem,* quae indicant, eos non in prouinciis fuiſſe. Atqui eſſe in prouinciis, fuit proconſulum.

biduo comitiali. Dies comitialis erat, quo comitia populi habebantur, ideoque ſenatus haberi non poterat. vid. Erneſti Clav. Cic. in Lege Pupia.

profugiunt veſtitu ſeruili in rheda meritoria: quae res Caeſaris milites vehementer contra Pompeianos irritauit. Plutarch. in Caeſ. c. 31. Appian. p. 448.

leniſſimis poſtulatis. Sunt literae, c. 1. commemoratae, quas tamen, vt Hotomannus monuit, Cicero ad Div. 16, 11 minaces et acerbas adpellat.

VI Proximis diebus habetur ſenatus extra vrbem. Pompeius eadem illa, quae per Scipionem oſtenderat, agit; ſenatus virtutem conſtantiamque collaudat; copias ſuas exponit; legiones habere ſeſe paratas decem; praeterea cognitum compertumque ſibi, alieno eſſe animo in Caeſarem milites, neque iis poſſe perſuaderi, vti eum defendant aut ſequantur. Saltem de reliquis rebus ad ſenatum refertur: tota Italia dilectus habeantur; Fauſtus Sulla propraetor in Mauritaniam mittatur; pecunia vti ex aerario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Iuba, vt ſocius ſit atque amicus: Marcellus vero paſſurum ſe in praeſentia negat. De Fauſto impedit Philippus, tribunus plebis. De reliquis rebus S. C. perſcribuntur, prouinciae priuatis decernuntur, duae conſulares, reliquae praetoriae: Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia. Philippus et Marcellus priuato conſilio praetereuntur, neque eorum ſortes deiiciuntur. In reliquas prouincias praetores mittuntur,

extra vrbem, vt Pompeius intereſſe deliberationi poſſet. Cf. c. 2 et 3.

per Scipionem. vid. c. 2.

cognitum comp. ſibi. Conſulto fuerant eiusmodi rumores de Caeſaris exercitu ſparſi, vt Pompeius falleretur. Plutarch. Pomp. c. 57.

Saltem addidit Oudendorpius e codd. et ſic interpretatus eſt: *quidquid ſit, ſaltem de rel.* Edd. multae habent *ſtatim.* Quid vero, ſi hoc verbum *ſaltem* referatur ad ſuperiorem periodum, *aut ſequantur ſaltem*, h. e. ſaltem ab eius partibus ſtent, non contra eum arma capiant, etſi defendere nolint eum armis.

propraetor eſt emendatio Aldi Manutii: in MSS. omnibus et edd. primis *propere* legitur. *Oudendorpius.*

priuatis, non conſularibus, non praetoriis. vid. c. 85. Monuit Cellarius.

Philippus, quia Caeſaris adfinis, vitricus Octauiani fuit. Sueton. Aug. cap. 8. *Cellarius.* Pro *Marcellus* habent plerique codd. et edd. *Cotta.* Ergo in hoc nomine incerta eſt lectio.

tuntur, neque exſpectant, quod ſuperioribus annis acciderat, vt de eorum imperio ad populum feratur, paludatique, votis nuncupatis, exeant. Conſules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex vrbe proficiſcuntur, lictoresque habent in vrbe et Capitolio priuati, contra omnia vetuſtatis exempla. Tota Italia dilectus habentur, arma imperantur, pecuniae a municipiis exiguntur, e fanis tolluntur, omnia diuina humanaque iura permiſcentur.

VII Quibus rebus cognitis, Caeſar apud milites concionatur. Omnium temporum iniurias inimicorum in ſe commemorat, a quibus ſeductum ac deprauatum Pompeium queritur, inuidia atque obtrectatione laudis ſuae, cuius ipſe honori et dignitati ſemper fauerit adiutorque fuerit. Nouum in republica introductum exemplum queritur, vt tribunitia interceſſio armis notaretur atque opprimeretur,

Conſules — proficiſcuntur. Haec, ſic poſita, non videntur a Caeſare eſſe. Dudum exiſtimaram, excidiſſe verbum, quod indicaret *modum illegitimum*, quo ex vrbe profecti ſint, cum Glandorpium vidi legere voluiſſe: *Similiter* (i. e. nondum votis nuncupatis) *conſules* — Ac tale quid paulo poſt accidiſſe, Plutarch. in Pompeio c. 61 refert, et in Caeſ. c. 34. Eodem tendit coniectura Oudendorpii, quae haec eſt: *paludatique, votis non nuncupatis, conſules - - - proficiſcuntur.*

priuati, quibus priuatis decretae erant prouinciae.

ſeductum. Sic Oudendorp. ex ingenio. In omnibus codd. eſt *deductum*, i. e. a Caeſaris amicitia et veteri conſuetudine deductum. Cf. 7, 37. Poterat ergo vetus lectio ſeruari, etſi Oudendorpiana eumdem ſenſum habet.

armis notatur, aduentante exercitu Pompeii, curiam cincturo, ignominia adficiuntur tribuni, quia nihil valet eorum interceſſio. Appian. p. 448.

tur, quae ſuperioribus annis armis eſſet reſtituta. Sullam, nudata omnibus rebus tribunitia poteſtate, tamen interceſſionem liberam reliquiſſe: Pompeium, qui amiſſa reſtituiſſe videatur, dona etiam, quae ante habuerit, ademiſſe. Quotiescumque ſit decretum, darent magiſtratus operam, ne quid respublica detrimenti caperet, (qua voce et quo S. C. populus Romanus ad arma ſit vocatus,) factum in pernicioſis legibus, in vi tribunitia, in ſeceſſione populi, templis locisque editioribus occupatis. Atque haec ſuperioris aetatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum caſibus docet. Quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla ſeceſſio facta. Hortatur, cuius imperatoris ductu nouem annis rempublicam feliciſſime geſſerint, plurimaque proelia ſecunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacauerint, vt eius exiſtimationem dignitatemque ab inimicis defendant. Conclamant legionis XIII, quae aderat, milites, (hanc enim initio tumultus euocauerat; reliquae nondum conuenerant) ſeſe paratos eſſe, imperatoris ſui tribunorumque plebis iniurias defendere.

Cognita

reſtituta. Salluſt. Cat. 38. Aſcon. in Cic. Diuinat. p. 19. *Cellarius.* Atqui eam Pompeius non reſtituit *armis*, ſed lege. Cic. Verr. 1, 15. Ergo verbum *armis* delendum eſt.

Sullam. vid. c. 5.

dona. Multi voluerunt legi *bona*; Marclandus in explicationibus vett. auctt. maluit, *omnia*. Certe *dona* dici h. l. non poſſunt.

templis — occupatis, vt Gracchus Capitolium occupauit. *Rhellicanus.*

Sat. atque Gracch. vid. Florus 3, 14. 15. 16. *Cellarius.*

remp. gerunt milites, qui eam defendunt.

omnem tantummodo ad Galliam referri poteſt.

euocauerat hibernis. Sic cap. 8.

Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea legione proficiſcitur, ibique tribunos plebis, qui ad eum confugerant, conuenit; reliquas legiones ex hibernis euocat, et ſubſequi iubet. Eo L. Caeſar adoleſcens venit, cuius pater Caeſaris erat legatus. Is, reliquo ſermone confecto, cuius rei cauſſa venerat, habere ſe a Pompeio ad eum priuati officii mandata demonſtrat: velle Pompeium ſe Caeſari purgatum, ne ea, quae reipublicae cauſſa egerit, in ſuam contumeliam vertat; ſemper ſe reipublicae commoda priuatis neceſſitatibus habuiſſe potiora: Caeſarem quoque pro ſua dignitate debere et ſtudium et iracundiam ſuam reipublicae dimittere, neque adeo grauiter iraſci inimicis, ne, quum illis nocere ſe ſperet, reipublicae noceat. Pauca eiusdem generis addit, cum excuſatione Pompeii coniuncta. Eadem fere atque eisdem rebus praetor Roſcius agit cum Caeſare, ſibique Pompeium commemoraſſe demonſtrat. VIII

Quae res etſi nihil ad leuandas iniurias pertinere videbantur: tamen, idoneos nactus homines, per VIIII

 quos

Ariminum proficiſcitur. Multi ſunt veteres in hac re narranda. Sueton. Iul. 31. 32. Plutarch. Caeſ. 32. Nunc ergo armorum ciuilium initium factum eſt.

tribunos pl. Cf. c. 5.

a Pompeio mandata. Perpulit Pompeium ad hoc conſilium mire, quod de Caeſaris molitionibus multa inaudierat, ipſe vero exercitum nondum collectum habebat, denique, qui ei fauebant, maluerant conditionibus ferendis, quam armis committendis controuerſias componi. Dio Caſſ. 41, 5.

neceſſitatibus. Libri antiquiores habent, *neceſſitudinibus:* vtrumque ſignificat idem; ſed poterat antiquior lectio ſeruari.

eisdem rebus. Leg. *eisdem de r.* Nec magis hoc reiici poteſt, quam apud Ciceronem: *haec atque talia narrat.* Alia lectio, *eisdem diebus*, ex emendatione Rubenii eſt.

quos ea, quae vellet, ad eum perferrentur, petit ab vtroque, quoniam Pompeii mandata ad ſe detulerint, ne grauentur ſua quoque ad eum poſtulata deferre; ſi paruo labore magnas controuerſias tollere, atque omnem Italiam metu liberare poſſint: ſibi ſemper reipublicae primam fuiſſe dignitatem, vitaque potiorem; doluiſſe ſe, quod populi Romani beneficium ſibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque ſemeſtri imperio, in vrbem retraheretur, cuius abſentis rationem haberi proximis comitiis populus iuſſiſſet; tamen hanc iacturam honoris ſui reipublicae cauſſa aequo animo tuliſſe: quum litteras ad ſenatum miſerit, vt omnes ab exercitibus diſcederent, ne id quidem impetraviſſe: tota Italia dilectus haberi, retineri legiones duas, quae ab ſe ſimulatione Parthici belli ſint abductae: ciuitatem eſſe in armis. Quonam haec omnia, niſi ad ſuam perniciem, pertinere? Sed tamen ad omnia ſe deſcendere paratum, atque omnia pati reipublicae cauſſa. Proficiſcatur Pompeius in ſuas prouincias; ipſi exercitus dimittant; diſcedant in Italia omnes ab armis; metus e ciuitate tollatur; libera comitia atque omnis respublica ſenatui populoque Romano permittatur. Haec quo facilius certisque conditionibus fiant, et iureiurando ſanciantur; aut ipſe propius accedat, aut ſe patiatur accedere: fore, vti per colloquia omnes controverſiae componantur.

Acceptis

erepto ſem. imp. vid. ad 8, 58.

prox. comitiis conſularibus. Appian. p. 442.

Parthici belli. vid. 8, 54.

ipſi (Caeſar et Pompeius) *exercitus dimittant.* Monuit Clarkius poſt Hotomannum. Vulgo, *dimittantur.*

Acceptis mandatis, Roſcius cum L. Caeſare Capuam peruenit, ibique conſules Pompeiumque inuenit. Poſtulata Caeſaris renunciat. Illi deliberata re reſpondent, ſcriptaque ad eum mandata per eos remittunt, quorum haec erat ſumma: Caeſar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quae ſi feciſſet, Pompeium in Hiſpanias iturum. Interea, quoad fides eſſet data, Caeſarem facturum, quae polliceretur, non intermiſſuros conſules Pompeiumque dilectus. X

Erat iniqua conditio, poſtulare, vt Caeſar Arimino excederet, atque in prouinciam reuerteretur; ipſum et prouincias et legiones alienas tenere: exercitum Caeſaris velle dimitti; dilectus habere: polliceri, ſe in prouinciam iturum; neque, ante quem diem iturus ſit, definire: vt, ſi peracto Caeſaris conſulatu Pompeius profectus non eſſet, nulla tamen mendacii religione obſtrictus videretur: tempus vero colloquio non dare, neque acceſſurum polliceri, magnam pacis deſperationem adferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus V Arretium mittit: ipſe Arimini cum duabus legionibus ſubſiſtit, ibique dilectum habere inſtituit: Piſaurum, Fanum, Anconam ſingulis cohortibus occupat. XI

Interea certior factus, Iguuium Thermum praetorem cohortibus quinque tenere, oppidum munire, omniumque eſſe Iguuinorum optimam erga ſe voluntatem, Curionem cum tribus cohortibus, XII

 quas

legiones alienas, ereptas Caeſari. Cf. 8, 54.

cum duabus legionibus. Immo, *cohortibus*: vid. c. 12: nam vnam tantum legionem Arimini habuit. vid. cap. 8. Ergo bene monuit Dauiſius, *legionibus* delendum, et *cohortibus* e ſuperioribus repetendum eſſe.

quas Piſauri et Arimini habebat, mittit. Cuius adventu cognito, diffiſus municipii voluntate Thermus, cohortes ex vrbe educit, et profugit: milites in itinere ab eo diſcedunt, ac domum reuertuntur. Curio omnium ſumma voluntate Iguuium recipit. Quibus rebus cognitis, confiſus municipiorum voluntatibus Caeſar, cohortes legionis XIII ex praeſidiis deducit, Auximumque proficiſcitur: quod oppidum Attius cohortibus introductis tenebat, dilectumque toto Piceno circummiſſis ſenatoribus habebat.

XIII Aduentu Caeſaris cognito, decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conueniunt: docent, ſui iudicii rem non eſſe; neque ſe, neque reliquos municipes pati poſſe, C. Caeſarem, imperatorem bene de republica meritum, tantis rebus geſtis, oppido moenibusque prohiberi: proinde habeat rationem poſteritatis et periculi ſui. Quorum oratione permotus Attius Varus, praeſidium, quod introduxerat, ex oppido educit, ac profugit. Hunc ex primo ordine pauci Caeſaris conſecuti milites conſiſtere cogunt: commiſſo proelio, deſeritur a ſuis Varus; nonnulla pars militum domum diſcedit; reliqui ad Caeſarem perueniunt: atque vna cum iis deprehenſus L. Pupius, primipili centurio, adducitur, qui hunc eumdem ordinem in exercitu Cn. Pompeii

decuriones. vid. ind.

poſteritatis, famae apud poſteros. *Voſſius.*

profugit in Africam. vid. cap. 31.

ex primo ordine. Voſſius maluit, *ex primo agmine*; Marclandus vero in Explic. vett. auctr. p. 265 *ex primis ordinibus*: ſcilicet ne nimis exigua manus fuiſſe videatur. Eſt autem *Ordo* ex vſitata ratione centuria.

L. Pupius. Marclandus ibidem e codd. lectione SL *Pupius* eruit *Spurius Pupius.*

peii antea duxerat. At Caeſar milites Attianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, ſeque eorum facti memorem fore pollicetur.

Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente XIIII
terror inuaſit, vt, quum Lentulus conſul ad aperiendum aerarium veniſſet, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, protinus, aperto ſanctiore aerario, ex vrbe profugeret: Caeſar enim aduentare, iam iamque et adeſſe eius equites falſo nunciabantur. Hunc Marcellus collega, et plerique magiſtratus conſecuti ſunt. Cn. Pompeius, pridie eius diei ex vrbe profectus, iter ad legiones habebat, quas a Caeſare acceptas in Apulia hibernorum cauſſa diſpoſuerat. Dilectus intra vrbem intermittuntur: nihil citra Capuam tutum eſſe omnibus videtur. Capuae primum ſeſe confirmant et colligunt, dilectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere inſtituunt; gladiatoresque, quos ibi Caeſar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, et ſe ſequi iuſſit: quos poſtea, monitus ab ſuis, quod ea res omnium iudicio repre-

ex S. C. Cf. c. 6.

aperto ſanct. aer. Aliter ſcribere Caeſari non permittebat poſteritatis verecundia, vt aerarium, quod ab eo effractum omnes auctores teſtantur (Dio Caſſ. 41, 17. Appian. p. 453. Plutarch. Caeſ. 35. Florus 4, 2, 21), diceret ſe apertum a Lentulo inueniſſe. *Voſſius.* De terroribus, quibus ipſa Roma tum exagitata eſt, vid. Dio Caſſ. 41, 6-10. Appian. p. 450.

ex vrbe profectus, e ſuburbio. Cf. c. 2. 3. 6.

libertati confirmat. Al. *libertatis*: al. *in libertatem*. Malim cum Lipſio: *libertate* (donanda) *confirmat* (reddit firmos, liberat dubitatione, ne dubitent accedere ad partes Pompeii). Cf. c. 15. 21.

hendebatur, circum familiares conuentus Campaniae cuſtodiae cauſſa diſtribuit.

XV Auximo Caeſar progreſſus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctae earum regionum praefecturae libentiſſimis animis eum recipiunt, exercitumque eius omnibus rebus iuuant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus conſtituerat, ſuaque pecunia exaedificauerat, ad eum legati veniunt, quaeque imperauerit, ſe cupidiſſime facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio XII Caeſarem conſequitur. Cum his duabus Aſculum Picenum proficiſcitur. Id oppidum Lentulus Spinther decem cohortibus tenebat: qui, Caeſaris aduentu cognito, profugit ex oppido, cohorteſque ſecum abducere conatus, a magna parte militum deſeritur. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, miſſum a Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum cauſſa: a quo factus Vibullius certior, quae res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipſum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas poteſt, contrahit cohortes

circum fam. conv. Camp. Philippus Rubenius Elect. 1, 8 reſtituit, *circum familias conv. Campani*, quod et Dion. Voſſio placebat, et Gronouio Obſ. 3, 23. *Cellarius.* Idem Dauiſio placuit. Nititur emendatio loco Ciceronis (ad Att. 7, 14), eoque valde perſpicuo. Conventus Campanus, vt conſtat, ſunt ciues romani, Capuae viuentes (vid. ind. in *conuentus*) ideoque familiae conuentus ſunt familiae illorum ciuium romanorum.

praefecturae. vid. ind.

Vibullium. De hoc, et Hirro, et Domitio cf. mutuas Ciceronis et Pompeii epiſtolas, in Epp. ad Att. 8, 11. ſqq. *Vlcilles* eſt corruptum nomen. *Domitius* eſt is, de quo ſupra cap. 6, qui iuſſus erat Caeſari in Galliа ſuccedere. Epiſtolae Pompeii, ad Domitium ſcriptae, exſtant in Epp. Cic. ad Att. 8, 12.

hortes ex dilectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Vlcillem Hirrum, cum ſex cohortibus, quas ibi in praeſidio habuerat, excipit: quibus coactis, XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit, Caeſaremque adeſſe cum legionibus duabus nunciat. Domitius per ſe circiter XX cohortes Alba, ex Marſis et Pelignis, et finitimis ab regionibus coegerat.

Recepto Aſculo, expulſoque Lentulo, Caeſar conquiri milites, qui ab eo diſceſſerant, dilectumque inſtitui iubet: ipſe, vnum diem ibi rei frumentariae cauſſa moratus, Corfinium contendit. Eo quum veniſſet, cohortes quinque, praemiſſae a Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido milia paſſuum circiter III. Ibi cum antecurſoribus Caeſaris proelio commiſſo, celeriter Domitiani, a ponte repulſi, ſe in oppidum receperunt. Caeſar, legionibus transductis, ad oppidum conſtitit, iuxtaque murum caſtra poſuit. XVI

Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno propoſito praemio, cum litteris mittit, qui petant atque orent, vt ſibi ſubueniat: Caeſarem duobus exercitibus et locorum anguſtiis facile intercludi poſſe, frumentoque prohiberi. Quod niſi fecerit, ſe cohorteſque amplius XXX, magnumque numerum ſenatorum atque equitum Romanorum, in periculum eſſe venturum. Interim ſuos cohortatus, tormenta in muris diſpo- XVII

Aa 5 nit,

Aſculo. Quidam codd. *Firmo;* vnus *oppido.* Ergo Oudendorpius coniecit, vel legi poſſe, *Recepto Firmo, Aſculoque ex Lent.* vel, *Recepto oppido;* ſic enim alium e cap. 15 adſcripſiſſe *Aſculo* (ibi Lentulus erat); alium *Firmo* e Cic. ad Att. 8, 12. Poſterior ratio iam Voſſio placuit, et eſt ſine dubio vera.

nit, certasque cuique partes ad cuſtodiam vrbis attribuit: militibus in concione agros ex ſuis poſſeſſionibus pollicetur, quaterna in ſingulos iugera, et pro rata parte centurionibus euocatisque.

XVIII Interim Caeſari nunciatur, Sulmonenſes, quod oppidum a Corfinio VII milium interuallo abeſt, cupere ea facere, quae vellet; ſed a Q. Lucretio, ſenatore, et Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium praeſidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis octauae cohortibus quinque. Sulmonenſes, ſimul atque noſtra ſigna viderunt, portas aperuerunt, vniuerſique, et oppidani et milites, obuiam gratulantes Antonio exierunt: Lucretius et Attius de muro ſe deiecerunt. Attius, ad Antonium deductus, petit, vt ad Caeſarem mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio eodem die, quo profectus erat, reuertitur. Caeſar eas cohortes cum exercitu ſuo coniunxit, Attiumque incolumem dimiſit. Caeſar tribus primis diebus caſtra magnis operibus munire, et ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquasque copias exſpectare inſtituit. Eo triduo legio VIII ad eum venit, cohorteſque ex nouis Galliae dilectibus XXII, equitesque ab rege Norico circiter CCC. Quorum aduentu altera caſtra ad alteram oppidi partem ponit. His caſtris Curionem praefecit: reliquis diebus oppidum vallo caſtellisque circumuenire inſtituit. Cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore miſſi ad Pompeium reuertuntur.

Litte-

legionis octauae. Aut hic, aut paulo poſt, vbi triduo poſt demum legio VIII veniſſe dicitur, numerus VIII vitioſus eſt.

Litteris perlectis, Domitius diſſimulans in concilio pronunciat, Pompeium celeriter ſubſidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quaeque vſui ad defendendum oppidum ſint, parent: ipſe arcano cum paucis familiaribus ſuis colloquitur, conſiliumque fugae capere conſtituit. Quum vultus Domitii cum oratione non conſentiret, atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam ſuperioribus diebus conſueſſet, multumque cum ſuis conſiliandi cauſſa ſecreto praeter conſuetudinem colloqueretur, concilia conuentusque hominum fugeret: res diutius tegi diſſimularique non potuit. Pompeius enim reſcripſerat, ſeſe rem in ſummum periculum deducturum non eſſe, neque ſuo conſilio aut voluntate Domitium ſe in oppidum Corfinium contuliſſe: proinde, ſi qua facultas fuiſſet, ad ſe cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri poſſet, obſidione atque oppidi circummunitione fiebat. XVIIII

Diuulgato Domitii conſilio, milites, qui erant Corfinii, prima veſperi ſeceſſionem faciunt: atque ita inter ſe per tribunos militum centurionesque atque honeſtiſſimos ſui generis colloquuntur; obſideri ſe a Caeſare; opera munitionesque prope eſſe perfectas; ducem ſuum Domitium, cuius ſpe atque fiducia permanſerint, proiectis omnibus, fugae conſilium capere: debere ſe ſuae ſalutis rationem habere. Ab his primo Marſi diſſentire incipiunt, eamque oppidi partem, quae munitiſſima videretur, XX

prima veſperi hora. Vulgo *veſpera* contra codd. *Oudendorpius.*

honeſt. ſui generis, eos militum gregariorum, qui aetate rebusque fortiter geſtis eſſent ceteris honeſtiores ſ. nobiliores.

proiectis omnibus, proditis, neglecta omnium ſalute.

tur, occupant: tantaque inter eos diſſenſio exſiſtit, vt manum conſerere atque armis dimicare conentur: poſt paullo tamen, internunciis vltro citroque miſſis, quae ignorabant, de L. Domitii fuga cognoſcunt. Itaque omnes vno conſilio Domitium, productum in publicum, circumſiſtunt et cuſtodiunt, legatosque ex ſuo numero ad Caeſarem mittunt; ſeſe paratos eſſe portas aperire, quaeque imperauerit, facere, et L. Domitium viuum in eius poteſtatem transdere.

XXI. Quibus rebus cognitis, Caeſar, etſi magni intereſſe arbitrabatur, quam primum oppido potiri, cohortesque ad ſe in caſtra transducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falſis nunciis commutatio fieret voluntatis, quod ſaepe in bello paruis momentis magni caſus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu et nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas murosque adſeruari iubet. Ipſe iis operibus, quae facere inſtituerat, milites diſponit, non certis ſpatiis intermiſſis, vt erat ſuperiorum dierum conſuetudo; ſed perpetuis vigiliis ſtationibusque, vt contingant inter ſe, atque omnem munitionem expleant: tribunos militum et praefectos circummittit, atque hortatur, non ſolum ab eruptionibus caueant, ſed etiam ſingulorum hominum occultos exitus adſeruent. Neque vero tam remiſſo ac languido

animi confirmatio vel eſt oratio, qua moeſti eriguntur ad ſpem, dubitantesque dubitatione liberantur; vel erit contumacia eorum, qui ſibi proponunt vtique pugnare aut perire. Malim prius; nam de poſteriore potius dixiſſet *obfirmatio*.

intercederent, immiſcerent ſe, acciderent.

guido animo quiſquam omnium fuit, qui ea nocte conquieuerit: tanta erat ſumma rerum exſpectatio, vt alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipſis Corfinienſibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque euentus exciperent.

Quarta circiter vigilia Lentulus Spinther de muro cum vigiliis cuſtodibusque noſtris colloquitur, velle, ſi ſibi fiat poteſtas, Caeſarem conuenire. Facta poteſtate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites diſcedunt, quam in conſpectum Caeſaris deducatur. Cum eo de ſalute ſua orat atque obſecrat, ſibi vt parcat, veteremque amicitiam commemorat, Caeſarisque in ſe beneficia exponit, quae erant maxima: quod per eum in collegium pontificum venerat, quod prouinciam Hiſpaniam ex praetura habuerat, quod in petitione conſulatus ab eo erat ſubleuatus. Cuius orationem Caeſar interpellat: ſe non maleficii cauſſa ex prouincia egreſſum, ſed vti ſe a contumeliis inimicorum defenderet; vt tribunos plebis ea re ex ciuitate expulſos in ſuam dignitatem reſtitueret; vt ſe et populum Romanum, paucorum factione oppreſſum, in libertatem vindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, vti in oppidum reuerti liceat, petit; quod de ſua ſalute impetrauerit, fore etiam XXII

ſumma rerum. Leg. *ſummae rerum.* Monuit Lipſius, probauit Oudendorpius. *Tanta ſumma* coniungi non poſſunt.

Cum eo — orat, cum eo per preces agit. Formulam loquendi Dauiſius e Plauti Aſin. 3, 3, 71, et Curcul. 3, 62 (vbi vid. Gronov.) defendit. Ergo vulgatum *agit* pro *orat* eſt ex emendatione. Et fortaſſe totum illud, *de ſalute ſua agit*, eſt interpretamentum, et Caeſar ſimpliciter ſcripſit: *cum eo orat atque obſecrat:* ſic ſimile erit hoc exemplis aliis.

etiam reliquis ad ſuam ſpem ſolatio: adeo eſſe perterritos nonnullos, vt ſuae vitae durius conſulere cogantur. Facta poteſtate diſcedit.

XXIII Caeſar, vbi illuxit, omnes ſenatores ſenatorumque liberos, tribunos militum equitesque Romanos ad ſe produci iubet. Erant ſenatorii ordinis L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus, quaeſtor, L. Rubrius: praeterea filius Domitii, aliique complures adoleſcentes, et magnus numerus equitum Romanorum et decurionum, quos ex municipiis Domitius euocauerat. Hos omnes productos a contumeliis militum conuiciisque prohibet: pauca apud eos loquitur, quod ſibi a parte eorum gratia relata non ſit pro ſuis in eos maximis beneficiis. Dimittit omnes incolumes. Seſtertium ſexagies, quod aduexerat Domitius, atque in publicum depoſuerat, adlatum ad ſe ab duumuiris Corfinienſibus, Domitio reddit, ne continentior in vita hominum, quam in pecunia, fuiſſe videatur; etſi eam pecuniam publicam eſſe conſtabat, datamque a Pompeio in ſtipendium. Milites Domitianos ſacramentum apud ſe dicere iubet, atque eo die caſtra mouet, iuſtumque iter conficit, ſeptem omnino dies ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium, in Apuliam peruenit.

Pompe-

Erant ſenatorii ordinis. Omnes codd. Oudendorpii habent: *erant quinquaginta ordines:* ſed Vrſini libri, *erant primi ordinis.* Inde coniicit Oudendorpius: *erant quinque primi ordinis.* Dubito, an Caeſar ſic ſcripſerit; quid ſcripſerit, exputare non poſſum — De rebus ad Corfinium geſtis vid. Dio Caſſ. 41, 11. Appian. p. 451. Plutarch. Caeſ. c. 34. Sed hi omnes e pleniore Caeſaris narratione explicandi ſunt.

Dimittit omnes incolumes. Huc pertinet epiſtola Caeſaris in Cic. Epp. ad Att. 9, 6 et 16.

Pompeius, iis rebus cognitis, quae erant ad Corfinium geſtae, Luceria proficiſcitur Canuſium, atque inde Brundiſium. Copias vndique omnes ex nouis dilectibus ad ſe cogi iubet; ſeruos, paſtores armat, atque his equos attribuit: ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius praetor Alba cum cohortibus ſex profugit, Rutilus Lupus praetor Tarracina cum tribus: quae procul equitatum Caeſaris conſpicatae, cui praeerat Biuius Curius, relicto praetore, ſigna ad Curium transferunt, atque ad eum tranſeunt. Item reliquis itineribus nonnullae cohortes in agmen Caeſaris, aliae in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehenſus ex itinere Cn. Magius, Cremona, praefectus fabrum Cn. Pompeii, quem Caeſar ad eum remittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad ſe Brundiſium ſit venturus, intereſſe reipublicae et communis ſalutis, ſe cum Pompeio colloqui; neque vero idem perfici longo itineris ſpatio, quum per alios conditiones ferantur, ac ſi coram de omnibus conditionibus diſceptetur. XXIII

His

Luceria. Inde literas dedit ad Ciceronem, inſertas epp. ad Att. 8, 11.

inde Brund. Quo die, e Cic. Epp. ad Att. 9, 1. diſci poteſt.

Biuius corruptum praenomen. De re eſt aliquid in Cic. Epp. ad Att. 9, 6.

Cremona oriundus.

atque ad ſe — venturus. Caeſar ad Pompeium venturus eſt. Sed hoc nullo modo his verbis exprimi poteſt: *Caeſar nunciari Pompeio iubet, quoniam — — atque ad ſe* (Pompeium) *ſit venturus.* Ergo pro *atque ad ſe* legendum puto: *antequam ipſe Br. ſit vent.* Si quis malit, cum Ciacconio leget, *atque ipſe Br. ſ. v.*

perfici. Leg. *profici*, e duobus codd. bonis, probante Oudendorpio.

XXV His datis mandatis, Brundiſium cum legionibus ſex peruenit, veteranis tribus, reliquis, quas ex nouo dilectu confecerat, atque in itinere compleuerat: Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miſerat. Reperit, conſules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundiſii cum cohortibus viginti: (neque certum inueniri poterat, obtinendine Brundiſii cauſſa ibi remanſiſſet, quo facilius omne Hadriaticum mare extremis Italiae partibus regionibusque Graeciae in poteſtatem haberet, atque ex vtraque parte bellum adminiſtrare poſſet; an inopia nauium ibi reſtitiſſet:) veritusque, ne Italiam ille dimittendam non exiſtimaret, exitus adminiſtrationesque Brundiſini portus impedire inſtituit: quorum operum haec erat ratio. Qua fauces erant anguſtiſſimae portus, moles atque aggerem ab vtraque parte litoris iaciebat, quod his locis erat vadoſum mare. Longius progreſſus, cum agger altiore aqua contineri non poſſet, rates duplices, quoquouerſus pedum triginta, e regione molis collocabat. Has quaternis ancoris ex quatuor angulis deſtinabat, ne fluctibus mouerentur. His perfectis collocatisque alias deinceps pari magnitudine rates iungebat; has terra atque aggere integebat, ne aditus atque incurſus ad defendendum impediretur: a fronte atque ab vtroque latere cratibus ac pluteis prote-

Brund. — peruenit. vid. literas Caeſaris, ad Oppium datas illo tempore, in Cic. Epp. ad Att. 9, 13. 14.

extremis Ital. Leg. *cum extr. It.* Marclandus in Explicatt. vett. auctt. p. 266. putabat, legi poſſe: *extremis — Graeciae opportunum.*

adminiſtratio portus, cum quis vtitur portu, vt vult.

contineri. An, *continuari?* vt hoc ſit, vlterius produci.

deſtinabat. vid. ind.

protegebat: in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu nauium incendiisque defenderet.

Contra haec Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brundiſino deprehenderat, adornabat. XXVI
Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque, multis tormentis et omni genere telorum completas, ad opera Caeſaris adpellebat, vt rates perrumperet, atque opera diſturbaret. Sic quotidie vtrimque eminus fundis, ſagittis, reliquisque telis pugnabatur. Atque haec ita Caeſar adminiſtrabat, vt conditiones pacis dimittendas non exiſtimaret. Ac tametſi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miſerat, ad ſe non remitti; atque ea res ſaepe tentata etſi impetus eius conſiliaque tardabat: tamen omnibus rebus in eo perſeuerandum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem neceſſariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii cauſſa: mandat, vt Libonem de concilianda pace hortetur; inprimis, vt ipſe cum Pompeio colloqueretur, poſtulat: magnopere ſeſe confidere demonſtrat, ſi eius rei ſit poteſtas facta, fore, vt aequis conditionibus ab armis diſcedatur: cuius rei magnam partem laudis atque exiſtimationis ad Libonem peruenturam, ſi, illo auctore atque agente, ab armis ſit diſceſſum. Libo, a colloquio Caninii digreſſus, ad Pompeium proficiſcitur: paullo poſt renunciat, quod conſules abſint, ſine illis de compoſitione agi non poſſe. Ita ſaepius rem fruſtra tentatam Caeſar aliquando dimittendam ſibi iudicat, et de bello agendum. XXVII

Prope dimidia parte operis a Caeſare effecta, diebusque in ea re conſumtis nouem, naues, a conſuli-

omnibus rebus perſeuer. omnino perſeuerare.

ſulibus Dyrrhachio remiſſae, quae priorem partem exercitus eo deportauerant, Brundiſium reuertuntur. Pompeius, ſiue operibus Caeſaris permotus, ſiue etiam quod ab initio Italia excedere conſtituerat, aduentu nauium profectionem parare incipit: et, quo facilius impetum Caeſaris tardaret, ne ſub ipſa profectione milites oppidum irrumperent, portas obſtruit, vicos plateasque inaedificat, foſſas transverſas viis praeducit, atque ibi ſudes ſtipitesque praeacutos defigit. Haec leuibus cratibus terraque inaequat; aditus autem atque itinera duo, quae extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis praeacutis, praeſepit. His paratis rebus, milites ſilentio naues conſcendere iubet; expeditos autem ex euocatis ſagittariis funditoribusque raros in muro turribusque diſponit. Hos certo ſigno reuocare conſtituit, quum omnes milites naves conſcendiſſent; atque iis expedito loco actuaria nauigia relinquit.

XXVIII Brundiſini, Pompeianorum militum iniuriis atque ipſius Pompeii contumeliis permoti, Caeſaris rebus fauebant. Itaque, cognita Pompeii profectione, concurſantibus illis atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis ſignificabant: per quos re cognita, Caeſar ſcalas parari militesque armari iubet, ne quam rei gerendae facultatem dimittat. Pompeius ſub noctem naues ſoluit. Qui erant in muro cuſtodiae cauſſa collocati, eo ſigno, quod conuenerat, reuocantur, notisque itineribus ad naues decurrunt. Milites, poſitis ſcalis, muros adſcendunt; ſed moniti a Brundiſinis, vt vallum caecum foſſasque

inaedificat. vid. ind.

expedito loco, e quo facile, ſine difficultate et periculo diſcedere poſſent.

caecum. vid. ind. Sed *vallum* puto abuſiue dici: eſt enim foſſa, pone quam ſtipites defixi erant. vid. c. 27.

que caueant, ſubſiſtunt; et longo itinere ab his circumducti, ad portum perueniunt, duasque naues cum militibus, quae ad moles Caeſaris adhaeſerant, ſcaphis lintribusque deprehendunt, deprehenſas excipiunt.

Caeſar, etſi ad ſpem conficiendi negotii maxime probabat, coactis nauibus mare tranſire, et Pompeium ſequi, prius quam ille ſeſe transmarinis auxiliis confirmaret: tamen eius rei moram temporisque longinquitatem timebat, quod, omnibus coactis nauibus, Pompeius praeſentem facultatem inſequendi ſui ademerat. Relinquebatur, vt ex longinquioribus regionibus Galliae Picenique, et a freto naues eſſent exſpectandae. Id propter anni tempus longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hiſpanias confirmari, (quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii deuincta) auxilia, equitatum parari, Galliam Italiamque tentari, ſe abſente, nolebat. XXVIIII

Itaque in praeſentia Pompeii inſequendi rationem omittit; in Hiſpaniam proficiſci conſtituit; duumuiris municipiorum omnium imperat, vt naves XXX

c. 27. Ergo habet ſimilitudinem cum vallo, h. e. foſſa et aggere, quo caſtra aut oppida vulgo cinguntur.

a freto. Dauiſius Gaditanum fretum, Oudendorpius Siculum intelligit. Poſterius veriſimilius eſt ideo, quia Caeſar (c. 25) copias in Siciliam miſerat, vnde reverſuras naues nunc exſpectabat.

Hiſpanias confirmari, vt tanto certius in Pompeii fide permanerent.

altera (citerior) *maximis beneficiis* (inde a bello Sertoriano). *Cellarius*. De rebus, ad Brundiſium geſtis, conf. Plutarch. in Pompeio c. 62. 63. Appian. p. 452. Fuga Pompeii prudenter reprehenſa eſt a Dione Caſſ. 41, 13.

Pomp. inſ. rationem, cogitationem de inſ. Pompeio, conſilium inſequendi.

ſulibus Dyrrhachio remiſſae, quae priorem partem exercitus eo deportauerant, Brundiſium reuertuntur. Pompeius, ſiue operibus Caeſaris permotus, ſiue etiam quod ab initio Italia excedere conſtituerat, aduentu nauium profectionem parare incipit: et, quo facilius impetum Caeſaris tardaret, ne ſub ipſa profectione milites oppidum irrumperent, portas obſtruit, vicos plateasque inaedificat, foſſas transverſas viis praeducit, atque ibi ſudes ſtipitesque praeacutos defigit. Haec leuibus cratibus terraque inaequat; aditus autem atque itinera duo, quae extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis praeacutis, praeſepit. His paratis rebus, milites ſilentio naues conſcendere iubet; expeditos autem ex euocatis ſagittariis funditoribusque raros in muro turribusque diſponit. Hos certo ſigno reuocare conſtituit, quum omnes milites naves conſcendiſſent; atque iis expedito loco actuaria nauigia relinquit.

XXVIII Brundiſini, Pompeianorum militum iniuriis atque ipſius Pompeii contumeliis permoti, Caeſaris rebus fauebant. Itaque, cognita Pompeii profectione, concurſantibus illis atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis ſignificabant: per quos re cognita, Caeſar ſcalas parari militesque armari iubet, ne quam rei gerendae facultatem dimittat. Pompeius ſub noctem naues ſoluit. Qui erant in muro cuſtodiae cauſſa collocati, eo ſigno, quod conuenerat, reuocantur, notisque itineribus ad naues decurrunt. Milites, poſitis ſcalis, muros adſcendunt; ſed moniti a Brundiſinis, vt vallum caecum foſſasque

que

inaedificat. vid. ind. *expedito loco,* e quo facile, ſine difficultate et periculo diſcedere poſſent.

caecum. vid. ind. Sed *vallum* puto abuſiue dici: eſt enim foſſa, pone quam ſtipites defixi erant. vid. c. 27.

que caueant, ſubſiſtunt; et longo itinere ab his circumducti, ad portum perueniunt, duasque naues cum militibus, quae ad moles Caeſaris adhaeſerant, ſcaphis lintribusque deprehendunt, deprehenſas excipiunt.

Caeſar, etſi ad ſpem conficiendi negotii maxime probabat, coactis nauibus mare tranſire, et Pompeium ſequi, prius quam ille ſeſe transmarinis auxiliis confirmaret: tamen eius rei moram temporisque longinquitatem timebat, quod, omnibus coactis nauibus, Pompeius praeſentem facultatem inſequendi ſui ademerat. Relinquebatur, vt ex longinquioribus regionibus Galliae Picenique, et a freto naues eſſent exſpectandae. Id propter anni tempus longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hiſpanias confirmari, (quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii deuincta) auxilia, equitatum parari, Galliam Italiamque tentari, ſe abſente, nolebat. XXVIIII

Itaque in praeſentia Pompeii inſequendi rationem omittit; in Hiſpaniam proficiſci conſtituit; duumuiris municipiorum omnium imperat, vt na- XXX

Bb 2 ves

c. 27. Ergo habet ſimilitudinem cum vallo, h. e. foſſa et aggere, quo caſtra aut oppida vulgo cinguntur.

a freto. Dauiſius Gaditanum fretum, Oudendorpius Siculum intelligit. Poſterius veriſimilius eſt ideo, quia Caeſar (c. 25) copias in Siciliam miſerat, vnde reverſuras naues nunc exſpectabat.

Hiſpanias confirmari, vt tanto certius in Pompeii fide permanerent.

altera (citerior) *maximis beneficiis* (inde a bello Sertoriano). *Cellarius*. De rebus, ad Brundiſium geſtis, conf. Plutarch. in Pompeio c. 62. 63. Appian. p. 452. Fuga Pompeii prudenter reprehenſa eſt a Dione Caſſ. 41, 13.

Pomp. inſ. rationem, cogitationem de inſ. Pompeio, conſilium inſequendi.

ves conquirant, Brundiſiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione vna Valerium legatum; in Siciliam Curionem propraetorem cum legionibus tribus; eumdem, quum Siciliam recepiſſet, protinus in Africam transducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato, Africam ſorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, ſimul ad ſe Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, ſua ſponte ex oppido Cottam eiiciunt. Ille perterritus, quod omnem prouinciam conſentire intellegeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas veteres reficiebat, nouas ciuitatibus imperabat. Haec magno ſtudio agebat. In Lucanis Brutiisque per legatos ſuos ciuium Romanorum dilectus habebat: equitum peditumque certum numerum a ciuitatibus Siciliae exigebat. Quibus rebus paene perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur in concione, ſeſe proiectum ac proditum a Cn. Pompeio, qui, omnibus rebus imparatiſſimus, non neceſſarium bellum ſuſcepiſſet; et ab ſe reliquisque in ſenatu interrogatus, omnia ſibi eſſe ad bellum apta ac parata, confirmauiſſet. Haec in concione queſtus, ex prouincia fugit.

XXXI Nacti vacuas ab imperiis Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perueniunt. Tubero, quum in Africam veniſſet, inuenit in prouincia cum imperio Attium Varum, qui ad Auximum,

M. Cato. vid. Plutarch. in huius vita c. 53. Sed et hic, et Appian. p. 452. Aſinium Pollionem veniſſe cum Caeſariano exercitu dicunt, cum Caeſar h. l. et Dio Caſſ. 41, 41. Curionem nominet. Fortaſſe Pollio cum paucis praemiſſus, Curio cum pluribus ſecutus eſt. Cf. Appian. p. 453.

Tubero. vid. Cic. pro Ligar. c. 1. 2.

mum, vt ſupra demonſtrauimus, amiſſis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat, atque eam ſua ſponte vacuam occupauerat, dilectuque habito, duas legiones effecerat, hominum et locorum notitia et vſu eius prouinciae nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex praetura eam prouinciam obtinuerat. Hic venientem Vticam nauibus Tuberonem portu atque oppido prohibet, neque adfectum valetudine filium exponere in terram patitur; ſed ſublatis anchoris excedere eo loco cogit.

His rebus confectis, Caeſar, vt reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipſe ad vrbem proficiſcitur. Coacto ſenatu, iniurias inimicorum commemorat, docet, ſe nullum extraordinarium honorem adpetiſſe, ſed exſpectato legitimo tempore conſulatus, eo fuiſſe contentum, quod omnibus ciuibus pateret: latum ab decem tribunis plebis, contra dicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante, et, priſtina conſuetudine, dicendi mora dies extrahente, vt ſui ratio abſentis haberetur, ipſo conſule Pompeio: qui ſi improbaſſet, cur ferri paſſus eſſet? ſin probaſſet, cur ſe vti populi beneficio prohibuiſſet? XXXII

ſupra demonſtrauimus. Cf. cap. 13.

ſua ſponte vacua imperio: nolebat habere praeſidem, etſi Tubero ei deſtinatus erat praeſes. v. Cic. d. l.

Coacto ſenatu ab Antonio et Caſſio, tribunis plebis. Dio Caſſ. 41, 15.

exſp. legitimo tempore, h. e. decennio poſt primum conſulatum.

ab decem tribunis plebis. Cic. ad Att. 7, 3. *Hotomannus.*

priſtina conſuetudine. Multi interpretes iam indicarunt locum Gellii N. A. 4, 10.

conſule Pompeio. Sueton. Iul. 28. *Cellarius.* Add. Appian. p. 442.

Patientiam proponit ſuam, quum de exercitibus dimittendis vltro poſtulauiſſet; in quo iacturam dignitatis atque honoris ipſe facturus eſſet. Acerbitatem inimicorum docet, qui, quod ab altero poſtularent, in ſe recuſarent, atque omnia permiſceri mallent, quam imperium exercitusque dimittere. Iniuriam in eripiendis legionibus praedicat: crudelitatem et inſolentiam in circumſcribendis tribunis plebis, conditiones a ſe latas, et expoſtita colloquia et denegata, commemorat. Pro quibus rebus orat ac poſtulat, rempublicam ſuſcipiant, atque vna ſecum adminiſtrent: ſin timore defugiant, illis ſe oneri non futurum, et per ſe rempublicam adminiſtraturum. Legatos ad Pompeium de compoſitione mitti oportere: neque ſe reformidare, quod in ſenatu paullo ante Pompeius dixiſſet, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui, timoremque eorum, qui mitterent, ſignificari: tenuis atque infirmi haec animi videri: ſe vero, vt operibus anteire ſtuduerit, ſic iuſtitia et aequitate velle ſuperare.

XXXIII Probat rem ſenatus de mittendis legatis; ſed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timoris cauſſa pro ſe quisque id munus legationis recu-

vltro poſtulauiſſet in literis, de quibus c. 1. et de B. G. 8, vlt.

erip. legionibus. Cf. 8, 54. *Praedicare* eſt narrare, vt B. G. 4, 34.

circumſcr. tribunis plebis. vid. c. 5.

illis ſe oneri non futurum. Non negligenda eſt aliorum codd. lectio: *illi ſe oneri non defuturum:* etſi, vtra ſit a Caeſaris manu, nemo certo dixerit.

operibus, rebus geſtis, vt Liu. 1, 16 opera immortalia dixit. Altera lectio, *opibus,* et in paucis codicibus, nata e compendio ſcribendi, vt Oudendorpius vidit, reperitur, et parum commoda eſt.

recuſabat. Pompeius enim diſcedens ab vrbe in ſenatu dixerat, eodem ſe habiturum loco, qui Romae remanſiſſent, et qui in caſtris Caeſaris fuiſſent. Sic triduum diſputationibus excuſationibusque extrahitur. Subiicitur etiam L. Metellus tribunus plebis ab inimicis Caeſaris, qui hanc rem diſtrahat, reliquasque res, quascumque agere inſtituerit, impediat. Cuius cognito conſilio, Caeſar, fruſtra diebus aliquot conſumtis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quae agere deſtinauerat, ab vrbe proficiſcitur, atque in vlteriorem Galliam peruenit.

Quo quum veniſſet, cognoſcit, miſſum in Hiſpaniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante Corfinio captum ipſe dimiſerat: profectum item Domitium ad occupandam Maſſiliam nauibus actuariis ſeptem, quas Igilii et in Coſano a priuatis coactas ſeruis, libertis, colonis ſuis compleuerat: praemiſſos etiam legatos Maſſilienſes domum, nobiles adoleſcentes, quos ab vrbe diſcedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Caeſaris officia veterum ſuorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Maſſilienſes portas Caeſari clauſerant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque ſupra Maſſiliam incolebant, ad ſe voca- XXXIIII

Metellus. vid. Plutarch. Caeſ. c. 35. Appian. p. 453. Dio Caſſ. 41, 17.

reliquasque res, h. e. Caeſari, aerarium ſanctius (vid. ad c. 14) ſpoliaturo, Metellus reſtitit.

infectis iis. Sed reuera ſuſtulit pecuniam ex aerario.

dimiſerat. vid. c. 23.

leg. Maſſil. Fortaſſe Maſſilienſes adoleſcentes tum Romae erant, cum Pompeius vrbe diſceſſit, quibus haec mandata ad ciuitatem dedit. *Cellarius.*

Albicos. Cf. c. 57.

cauerant: frumentum ex finitimis regionibus atque ex omnibus caſtellis in vrbem conuexerant: armorum officinas in vrbe inſtituerant: muros, claſſem, portas refecerant.

XXXV Euocat ad ſe Caeſar Maſſilienſium quindecim primos: cum his agit, ne initium inferendi belli ab Maſſilienſibus oriatur: debere eos Italiae totius auctoritatem ſequi potius, quam vnius hominis voluntati obtemperare. Reliqua, quae ad eorum ſanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem domum legati referunt; atque ex auctoritate haec Caeſari renunciant: intellegere ſe, diuiſum eſſe populum Romanum in partes duas; neque ſui iudicii, neque ſuarum eſſe virium, decernere, vtra pars iuſtiorem habeat cauſſam: principes vero eſſe earum partium Cn. Pompeium et C. Caeſarem, patronos ciuitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum et Heluiorum publice iis conceſſerit: alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliaque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem ſe quoque voluntatem tribuere debere, et neutrum eorum contra alterum iuuare, aut vrbe aut portibus recipere.

Haec

quindecim primos. Senatus Maſſilienſium conſtabat ſexcentis: his praefuere quindecim: his rurſus tres. Strabo 4. p. 179. *Voſſius.* Simile quid eſt in Cic. pro Roſc. Am. 9, vbi *decem primi* occurrunt. *Ciacconius.*

ex auctoritate ſenatus. De re vid. Dio Caſſ. 41, 19.

Volc. Arecom. Cf. 6, 24.

victas Gallias. Non adparet, quomodo Galliae fuerint attributae Maſſilienſibus. Quamdiu vero non conſtat, nec de re, ad quam reſpicitur, nec de lectione, (eſt autem in vno cod. *attrituerit* pro *attribuerit*): vix locum habebit emendatio. Probant tamen Clarkius et Oudendorpius coniecturam Glandorpii, *victos Salyas,* qui vicini Maſſilienſibus fuerunt.

Haec dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Maſſiliam peruenit; atque ab iis receptus vrbi praeficitur. Summa ei belli adminiſtrandi permittitur. Eius imperio claſſem quoquouerſus dimittunt: onerarias naues, quas vbique poſſunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: parum clauis aut materia atque armamentis inſtructis ad reliquas armandas reficiendasque vtuntur: frumenti quod inuentum eſt, in publicum conferunt: reliquas merces commeatusque ad obſidionem vrbis, ſi accidat, reſeruant. Quibus iniuriis permotus Caeſar, legiones tres Maſſiliam adducit; turres vineasque ad oppugnationem vrbis agere, naues longas Arelate numero duodecim facere inſtituit. Quibus effectis armatisque diebus triginta, a qua die materia caeſa eſt, adductisque Maſſiliam, his D. Brutum praeficit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Maſſiliae relinquit. XXXVI

Dum haec parat atque adminiſtrat, C. Fabium legatum cum legionibus tribus, quas Narbone circumque ea loca hiemandi cauſſa diſpoſuerat, in Hiſpaniam praemittit, celeriterque Pyrenaeos ſaltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato praeſidiis tenebantur: reliquas legiones, quae longius hiemabant, ſubſequi iubet. Fabius, vt erat imperatum, adhibita celeritate, praeſidium ex ſaltu deiecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit. XXXVII

Aduentu Vibullii Rufi, quem a Pompeio miſſum in Hiſpaniam demonſtratum eſt, Afranius et XXXVIII

Bb 5 Petre-

parum clauis. Vitioſa emendatio eſt *earum* pro *parum*. Omnino deſcribuntur naues, vetuſtate collapſae, quarum inſtrumenta attrita erant. Sic naues parum inſtructae erant.

demonſtratum eſt. Conf. cap. 34.

Petreius et Varro, legati Pompeii, quorum vnus tribus legionibus Hiſpaniam citeriorem; alter a ſaltu Caſtulonenſi ad Anam duabus legionibus; tertius ab Ana Vettonum agrum Luſitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter ſe partiuntur, vti Petreius ex Luſitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiſcatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem vlteriorem Hiſpaniam tueatur. His rebus conſtitutis, equites auxiliaque toti Luſitaniae a Petreio; Celtiberis, Cantabris, barbariſque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium peruenit. Conſtituunt communi conſilio, bellum ad Ilerdam, propter ipſius loci opportunitatem, gerere.

XXXVIIII Erant, vt ſupra demonſtratum eſt, legiones Afranii tres, Petreii duae, praeterea ſcutatae citerioris prouinciae, et cetratae vlterioris Hiſpaniae cohortes circiter octoginta, equitum vtriusque prouinciae circiter quinque milia. Caeſar legiones in Hiſpaniam praemiſerat, ad ſex milia auxilia peditum, equitum tria milia, quae omnibus ſuperioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quem ipſe parauerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus nobiliſſimo et fortiſſimo quoque euocato. Hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam prouinciam attingunt. Audierat, Pompeium per Mauritaniam cum legionibus

ſcutatae et *cetratae* refertur ad *cohortes*. Monuit Glandorpius. Cf. c. 55.

Hinc. Verba h. l. mutilata eſſe, adparet; et monuere multi.

Audierat. Duo codd. recentes: *poſtquam audierat*. Ita ſaltem intelligendum eſt, ne h. l. rurſus aliquid deſit.

bus iter in Hiſpaniam facere, confeſtimque eſſe venturum: ſimul a tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias ſumſit: has exercitui diſtribuit. Quo facto, duas res conſecutus eſt, quod pignore animos centurionum deuinxit, et largitione redemit militum voluntates.

Fabius finitimarum ciuitatum animos litteris nunciisque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter ſe diſtantes milia paſſuum quatuor. His pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quae citra flumen fuerant, ſuperioribus diebus conſumſerat. Hoc idem fere, atque eadem de cauſſa, Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroque inter ſe equeſtribus proeliis contendebant. Huc quum quotidiana conſuetudine congreſſae pabulatoribus praeſidio proprio legiones Fabianae duae flumen tranſiſſent, impedimentaque et omnis equitatus ſequeretur: ſubito vi ventorum et aquae magnitudine pons eſt interruptus, et reliqua multitudo equitum intercluſa. Quo cognito a Petreio et Afranio ex aggere atque cratibus, quae flumine ferebantur, celeriter ſuo ponte Afranius, quem oppido caſtrisque coniunctum habebat, legiones quatuor equitatumque omnem transiecit, duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cuius aduentu nunciato, L. Plancus, qui legionibus praeerat, neceſſaria re coactus, locum capit ſuperiorem, diuerſamque aciem in duas partes conſtituit, ne ab equitatu circum- XL

Huc — congreſſae, quae huc iuerant. Vt *commeare aliquo* eſt, *adire aliquem locum:* ſic *congredi aliquo* eodem modo dici potuit.

praeſidio proprio, quod ſemper et certo comitabatur pabulatores.

ex aggere, materia congeſta, qua pons inſtratus fuerat. vid. ind.

diuerſamque — conſtituit. Idem

circumueniri poſſet. Ita, congreſſus impari numero, magnos impetus legionum equitatusque ſuſtinet. Commiſſo ab equitibus proelio, ſigna duarum legionum procul ab vtrisque conſpiciuntur, quas C. Fabius vlteriore ponte ſubſidio noſtris miſerat, ſuſpicatus fore id, quod accidit, vt duces aduerſariorum occaſione et beneficio fortunae ad noſtros opprimendos vterentur: quarum aduentu proelium dirimitur, ac ſuas vterque legiones reducit in caſtra.

XLI Eo biduo Caeſar cum equitibus nongentis, quos ſibi praeſidio reliquerat, in caſtra peruenit. Pons, qui fuerat tempeſtate interruptus, paene erat refectus: hunc noctu perfici iuſſit. Ipſe, cognita locorum natura, ponti caſtrisque praeſidio ſex cohortis relinquit, atque omnia impedimenta, et poſtero die omnibus copiis, triplici inſtructa acie, ad Ilerdam proficiſcitur, et ſub caſtris Afranii conſtitit: et, ibi paulliſper ſub armis moratus, facit aequo loco pugnandi poteſtatem. Poteſtate facta, Afranius copias educit, et in medio colle ſub caſtris conſtituit. Caeſar, vbi cognouit, per Afranium ſtare, quo minus proelio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermiſſis circiter paſſibus quadringentis, caſtra facere conſtituit: et, ne in opere faciundo milites repentino hoſtium incurſu exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere et procul videri neceſſe erat; ſed a fronte contra hoſtem pedum quindecim foſ-
ſam

Idem eſt, vt ſi dixiſſet: *diverſam aciem in diuerſis locis conſtituit*, ſeu, *duas acies in duobus locis conſtituit*.

vlteriore (ſuperiore) *ponte*. *paene*. Vulg. *neque*, contra codd.

ſub armis. Mox, *in armis*.

ſam fieri iuſſit. Prima et ſecunda acies in armis, vt ab initio conſtituta erat, permanebat: poſt hos opus in occulto a tertia acie fiebat. Sic omne prius eſt perfectum, quam intellegeretur ab Afranio, caſtra muniri.

XLII Sub veſperum Caeſar intra hanc foſſam legiones reducit, atque ibi ſub armis proxima nocte conquieſcit. Poſtero die omnem exercitum intra foſſam continet, et, quod longius erat agger petendus, in praeſentia ſimilem rationem operis inſtituit, ſingulaque latera caſtrorum ſingulis attribuit legionibus munienda, foſſasque ad eamdem magnitudinem perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hoſtem conſtituit. Afranius Petreiusque terrendi cauſſa, atque operis impediendi, copias ſuas ad infimas montis radices producunt, et proelio laceſſunt. Neque idcirco Caeſar opus intermittit, confiſus praeſidio legionum trium, et munitione foſſae. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progreſſi, copias in caſtra reducunt. Tertio die Caeſar vallo caſtra communit: reliquas cohortes, quas in ſuperioribus caſtris reliquerat, impedimentaque ad ſe transduci iubet.

XLIII Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, vbi caſtra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter paſſuum trecentorum: atque in hoc fere medio ſpatio tumulus erat paullo editior: quem ſi occupaſſet Caeſar et communiſſet, ab oppido et ponte et commeatu omni, quem in oppidum contulerant, ſe interclusurum aduerſarios confidebat. Hoc ſperans, legiones tres ex caſtris educit,

ſimilem rat. operis, qua vſus erat ſuperiore die.

in ſuperioribus caſtris. vid. cap. 41.

cit, acieque in locis idoneis inſtructa, vnius legionis anteſignanos procurrere, atque occupare eum tumulum iubet. Qua re cognita, celeriter, quae in ſtatione pro caſtris erant Afranii cohortes, breviore itinere ad eumdem occupandum locum mittuntur. Contenditur proelio, et, quod prius in tumulum Afraniani venerant, noſtri repelluntur, atque, aliis ſubmiſſis praeſidiis, terga vertere, ſeque ad ſigna legionum recipere coguntur.

XLIIII Genus erat pugnae militum illorum, vt magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines ſuos non magnopere ſeruarent, rari diſperſique pugnarent: ſi premerentur, pedem referre, et loco excedere, non turpe exiſtimarent, cum Luſitanis reliquisque barbaris genere quodam pugnae adſuefacti: quod fere fit, quibus quisque in locis miles inueterauit, vti multum earum regionum conſuetudine moueatur. Haec tamen ratio noſtros perturbat, inſuetos huius generis pugnae: circumiri enim ſeſe ab aperto latere, procurrentibus ſingulis, arbitrabantur; ipſi autem ſuos ordines ſeruare, neque ab ſignis diſcedere, neque ſine gravi cauſſa eum locum, quem ceperant, dimitti cenſuerant oportere. Itaque, perturbatis anteſignanis, legio, quae in eo cornu conſtiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem ſeſe recepit.

XLV Caeſar, paene omni acie perterrita, quod praeter opinionem conſuetudinemque acciderat, cohortatus ſuos, legionem nonam ſubſidio ducit: hoſtem, inſolenter atque acriter noſtros inſequentem,

acieque — inſtructa. Plerique codd. *conſtructa*, duo *ſtructa*. Et ſaepe dicitur, *ſtruere aciem.*

genere quodam. An, *genere eodem?*

moueatur ad imitandum.

tem, ſupprimit, rurſusque terga vertere, ſeque ad oppidum Ilerdam recipere, et ſub muro conſiſtere cogit. Sed nonae legionis milites, elati ſtudio, dum ſarcire acceptum detrimentum volunt, temere inſecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur, et ſub montem, in quo erat oppidum poſitum Ilerda, ſuccedunt. Hinc ſe recipere quum vellent, rurſus illi ex loco ſuperiore noſtros premebant. Praeruptus locus erat, vtraque ex parte directus; ac tantum in latitudinem patebat, vt tres inſtructae cohortes eum locum explerent, et neque ſubſidia a lateribus ſubmitti, neque equites laborantibus vſui eſſe poſſent. Ab oppido autem decliuis locus tenui faſtigio vergebat in longitudinem paſſuum circiter CD. Hac noſtris erat receptus; quod eo, incitati ſtudio, inconſultius proceſſerant. Hoc pugnabatur loco, et propter anguſtias iniquo, et quod ſub ipſis radicibus montis conſtiterant, vt nullum fruſtra telum in eos mitteretur: tamen virtute et patientia nitebantur, atque omnia vulnera ſuſtinebant. Augebantur illis copiae, atque ex caſtris cohortes per oppidum crebro ſubmittebantur, vt integri defeſſis ſuccederent. Hoc idem Caeſar facere cogebatur, vt, ſubmiſſis in eumdem locum cohortibus, defeſſos reciperet.

Hoc quum eſſet modo pugnatum continenter horis quinque, noſtrique grauius a multitudine premerentur; conſumtis omnibus telis, gladiis deſtrictis, impetum aduerſus montem in cohortis faciunt, paucisque deiectis, reliquos ſeſe conuertere cogunt. Submotis ſub murum cohortibus, ac nonnulla parte XLVI

propter

ſupprimit. vid. ind.
directus. vid. ind.

Augebantur — copiae. Boni codd. *augebatur copia.* vid. ind. in *copia.*

cuadris ...

propter terrorem in oppidum compulſis, facilis eſt noſtris receptus datus. Equitatus autem noſter ab vtroque latere, etſi deiectis atque inferioribus locis conſtiterat, tamen in ſummum iugum virtute connititur, atque inter duas acies perequitans commodiorem ac tutiorem noſtris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum eſt. Noſtri in primo congreſſu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo haſtato legionis XIIII, qui propter eximiam virtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat. Vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Caecilius, primi pili centurio, et praeter eum centuriones quatuor, milites amplius ducenti.

XLVII Sed haec eius diei praefertur opinio, vt ſe vtrique ſuperiores diſceſſiſſe exiſtimarent; Afraniani, quod, quum eſſe omnium iudicio inferiores viderentur, comminus tamen diu ſtetiſſent, et noſtrorum impetum ſuſtinuiſſent, et initio locum tumulumque tenuiſſent, quae cauſſa pugnandi fuerat, et noſtros primo congreſſu terga vertere coegiſſent: noſtri autem, quod, iniquo loco atque impari congreſſi numero, quinque horis proelium ſuſtinuiſſent, quod montem gladiis deſtrictis adſcendiſſent, quod ex loco ſuperiore terga vertere aduerſarios coegiſſent, atque in oppidum compuliſſent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum eſt, magnis operibus munierunt, praeſidiumque ibi poſuerunt.

XLVIII Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo haec geſta ſunt. Tanta enim tempeſtas cooritur, vt, numquam illis locis maiores aquas fuiſſe, conſta-

deiectis locis, ad radices tumuli.

praefertur. An ſenſus, vtrique prae ſe ferebant hanc opinionem?

conſtaret: tum autem ex omnibus montibus niues proluit, ac ſummas ripas fluminis ſuperauit, pontisque ambo, quos C. Fabius fecerat, vno die interrupit. Quae res magnas difficultates exercitui Caeſaris attulit. Caſtra enim, vt ſupra demonſtratum eſt, quum eſſent inter flumina duo, Sicorim et Cingam, ſpatio milium XXX, neutrum horum tranſiri poterat, neceſſarioque omnes his anguſtiis continebantur. Neque ciuitates, quae ad Caeſaris amicitiam acceſſerant, frumentum ſupportare; neque ii, qui pabulatum longius progreſſi erant, intercluſi fluminibus, reuerti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in caſtra peruenire poterant. Tempus erat anni difficillimum, quo neque frumenta in hibernis erant, neque multum a maturitate aberant: ac ciuitates exinanitae, quod Afranius paene omne frumentum ante Caeſaris aduentum Ilerdam conuexerat; reliqui ſi quid fuerat, Caeſar ſuperioribus diebus conſumſerat: pecora, quod ſecundum poterat eſſe inopiae ſubſidium, propter bellum finitimae ciuitates longius remouerant: qui erant pabulandi aut frumentandi cauſſa progreſſi, hos leuis armaturae Luſitani, peritique earum regionum cetrati citerioris Hiſpaniae, conſectabantur, quibus erat procliue trans-

nare

niues proluit ſc. tempeſtas. Ergo tempeſtas fecit, vt niues diffluerent. Vulgo, *nix profluit*.

vt ſupra demonſtratum eſt. Videtur reſpicere c. 40 et 41, vbi hoc fere dixit; ſed his ipſis verbis, et hoc plane, non dixit.

maximi comitatus, Caravanen.

in hibernis, in iis locis, vbi fuerant nuper hiberna, et in quos erant per hiemem comportata frumenta. Vulgo contra codd. *in herbis*.

nare flumen, quod conſuetudo eorum omnium eſt, vt ſine vtribus ad exercitum non eant.

XLVIIII At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. Multum erat frumentum prouiſum et conuectum ſuperioribus temporibus: multum ex omni prouincia comportabatur: magna copia pabuli ſuppetebat. Harum rerum omnium facultates ſine vllo periculo pons Ilerdae praebebat, et loca trans flumen integra, quo omnino Caeſar adire non poterat.

L Hae permanſerunt aquae dies complures. Conatus eſt Caeſar reficere pontes: ſed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam diſpoſitae cohortes aduerſariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tum ipſius fluminis natura atque aquae magnitudine, tum quod ex totis ripis in vnum atque anguſtum locum tela iaciebantur; atque erat difficile, eodem tempore rapidiſſimo flumine opera perficere, et tela vitare.

LI Nunciatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Caeſarem, ad flumen conſtitiſſe. Venerant eo ſagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris magnisque impedimentis, vt fert Gallica conſuetudo. Erant praeterea cuiusque generis hominum miſia circiter ſex cum ſeruis liberisque: ſed nullus ordo, nullum imperium certum, cum ſuo quisque conſilio vteretur, atque omnes ſine timore iter facerent, vſi ſuperiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honeſti

vtribus, quibus incubantes flumina transnarent. Sueton. Iul. 57. *Dauiſius.* Cf. Liv. 21, 27.

loca integra, nondum vacuefacta pabulationibus.

fluminis natura. Erat enim, vt ſequitur, rapidiſſimum.

ſuper. temp. atque it. licentia, i. e. licentia ſ. ſecuritas, qua iter fecerant ſuperiore

neſti adoleſcentes, ſenatorum filii et ordinis equeſtris; erant legationes ciuitatum; erant legati Caeſaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos cum omni equitatu tribusque legionibus Afranius de nocte proficiſcitur, imprudentesque ante miſſis equitibus adgreditur. Celeriter tamen ſeſe Galli equites expediunt, proeliumque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hoſtium numerum pauci ſuſtinuere; ſed, vbi ſigna legionum adpropinquare coeperunt, paucis amiſſis, ſeſe in montes proximos conferunt. Hoc pugnae tempus magnum attulit noſtris ad ſalutem momentum: nacti enim ſpatium, ſe in loca ſuperiora receperunt. Deſiderati ſunt eo die ſagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus.

His tamen omnibus annona creuit: quae fere res non ſolum inopia praeſentis, ſed etiam futuri temporis timore ingraueſcere conſueuit. Iamque ad denarios L in ſingulos modios annona peruenerat, et militum vires inopia frumenti deminuerat; atque incommoda in dies augebantur; et tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac ſe fortuna inclinauerat, vt noſtri magna inopia neceſſariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, ſuperioresque haberentur. Caeſar iis ciuitatibus, quae ad eius amicitiam acceſſerant, LII

 quo

periore tempore, antequam ad hoc flumen impeditum venerant. Eſt ἓν διὰ δυοῖν, iter et ſuperius tempus, pro, iter ſuperioris temporis.

ad denarios L. Cum codd. habeant, *ad XL*, Oudendorpius hoc iudicat eſſe compendium ſcribendi, vt X ſit nota denarii, L nota numeri, probatque adeo hos, qui *ad denarios L* ediderunt.

quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores ciuitates dimittebat; ipſe praeſentem inopiam, quibus poterat ſubſidiis, tutabatur.

LIII Haec Afranius Petreiusque et eorum amici pleniora etiam atque vberiora Romam ad ſuos perſcribebant. Multa rumor fingebat, vt paene bellum confectum videretur. Quibus litteris nunciisque Romam perlatis, magni domum concurſus ad Afranium, magnae gratulationes fiebant: multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiſcebantur: alii, vt principes talem nuncium attuliſſe; alii, ne euentum belli exſpectaſſe, aut ex omnibus nouiſſimi veniſſe viderentur.

LIIII Quum in his anguſtiis res eſſet, atque omnes viae ab Afranianis militibus equitibusque obſiderentur, nec pontes perfici poſſent; imperat militibus Caeſar, vt naues faciant, cuius generis eum ſuperioribus annis vſus Britanniae docuerat. Carinae primum ac ſtatumina ex leui materia fiebant: reliquum corpus nauium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris iunctis deuehit noctu milia paſſuum a caſtris XXII, militesque his nauibus flumen transportat, continentemque ripae collem improuiſo occupat. Hunc celeriter, prius quam ab aduerſariis ſentiatur, communit. Huc legionem poſtea transiicit; atque ex vtraque parte pontem inſtitutum perficit biduo. Ita commeatus,

concurſus ad Afran. Domum Afranii Romae adierunt, eiusque propinquis gratulati ſunt. *Domum concurſus* dicitur, vt *domum reditio*, 1, 5. *Ad Afranium* eſt, ad domum Afranii. Haec fere monuerat Dauiſius.

pontem inſtitutum perficit. Tres optimi codd. habent *inſtituit*; reliqui ſeruant *inſtitu-*

tatus, et qui frumenti cauſſa proceſſerant, tuto ad ſe recipit, et rem frumentariam expedire incipit.

Eodem die equitum magnam partem flumen transiecit, qui, inopinantis pabulatores et ſine vllo diſſipatos timore adgreſſi, quam magnum numerum iumentorum atque hominum intercipiunt; cohortibusque cetratis ſubſidio miſſis, ſcienter in duas partes ſeſe diſtribuunt; alii, vt praedae praeſidio ſint; alii, vt venientibus reſiſtant, atque eos propellant: vnamque cohortem, quae temere ante ceteras extra aciem procurrerat, ſecluſam ab reliquis circumueniunt atque interficiunt, incolumesque cum magna praeda eodem ponte in caſtra reuertuntur. LV

Dum haec ad Ilerdam geruntur, Maſſilienſes, vſi L. Domitii conſilio, naues longas expediunt, numero XVII, quarum erant XI tectae. Multa huc minora nauigia addunt, vt ipſa multitudine noſtra claſſis terreatur: magnum numerum ſagittariorum, magnum Albicorum, de quibus ſupra demonſtratum eſt, imponunt, atque hos praemiis pollicitationibusque incitant. Certas ſibi depoſcit naues Domitius, atque has colonis paſtoribusque, quos ſecum adduxerat, complet. Sic, omnibus rebus inſtructa claſſe, magna fiducia ad noſtras naues pro- LVI

ſtitutum. Forte legendum: *pontem inſtituit*, *inſtitutum bid. perf.* Haec ſunt verba Marclandi in Explicat. vett. auctt. p. 266.

qui — proceſſerant. Cf. cap. 48.

expedire, difficultates illius rei minuere.

quam magnum. vid. ind. in *quam*. Vulgo, *quam maximum.*

Maſſilienſes. Redit narratio ad c. 36.

tectae. vid. ind.

ſupra demonſtratum eſt. cap. 34.

Certas naues, certum numerum nauium.

cedunt; quibus praeerat D. Brutus. Hae ad inſulam, quae eſt contra Maſſiliam, ſtationes obtinebant.

LVII Erat multo inferior numero nauium Brutus: ſed delectos ex omnibus legionibus fortiſſimos viros anteſignanos centuriones Caeſar ei claſſi attribuerat, qui ſibi id muneris depopoſcerant. Ii manus ferreas atque harpagones parauerant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum ſe inſtruxerant. Ita, cognito hoſtium aduentu, ſuas naues ex portu educunt, cum Maſſilienſibus confligunt. Pugnatum vtrimque eſt fortiſſime atque acerrime; neque multum Albici noſtris virtute cedebant, homines aſperi et montani, exercitati in armis: atque ii, modo digreſſi a Maſſilienſibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant; paſtoresque indomiti, ſpe libertatis excitati, ſub oculis domini ſuam probare operam ſtudebant.

LVIII Ipſi Maſſilienſes, et celeritate nauium, et ſcientia gubernatorum confiſi, noſtros eludebant, impetusque eorum excipiebant; et, quoad licebat latiore ſpatio, producta longius acie, circumuenire noſtros, aut pluribus nauibus adoriri ſingulas, aut remos transcurrentes detergere, ſi poſſent, contendebant; quum propius erat neceſſario ventum, ab ſcien-

centuriones, ideo, vt eſſent centuriones, fungerentur munere centurionum.

latiore ſpatio, quippe extra portum.

producta longius, in longitudinem extenſa.

transcurrentes, transcurrendo. Nauis, per medias hoſtiles vecta, vi et impetu vecturae remos earum refringit, (hoc enim eſt *detergere remos*) iisque refractis conuerſa ad ſuos redit. Sexcenties hoc in narrationibus veterum ſcriptorum occurrit. Graece dicitur [illegible].

ſcientia gubernatorum atque artificiis ad virtutem montanorum confugiebant. Noſtri, quod minus exercitatis remigibus minusque peritis gubernatoribus vtebantur, (qui repente ex onerariis nauibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis,) tum etiam grauitate et tarditate nauium impediebantur: factae enim ſubito ex humida materia non eumdem vſum celeritatis habebant. Itaque, dum locus comminus pugnandi daretur, aequo animo ſingulas binis nauibus obiiciebant, atque iniecta manu ferrea, et retenta vtraque naue, diuerſi pugnabant, atque in hoſtium naues tranſcendebant; et, magno numero Albicorum et paſtorum interfecto, partem nauium deprimunt; non nullas cum hominibus capiunt; reliquas in portum compellunt. Eo die naues Maſſilienſium cum iis, quae ſunt captae, intereunt nouem.

Hoc primum Caeſari ad Ilerdam nunciatur; LVIIII
ſimul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi, perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur: alias, non longo ab caſtris progreſſi ſpatio, vt celerem receptum haberent, anguſtius pabulabantur; alias longiore circuitu: cuſtodias ſtationesque equitum vitabant, aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viſo,

 ex

ſubito ex humida materia. Cf. omnino c. 36.

diuerſi pugnabant, pars cum hac, pars cum illa naue: nam ſingulae naues Caeſaris cum binis hoſtilibus pugnabant.

Hoc primum Caeſ. Aut legetur, *Hoc proelium*, quam lectionem Ciacconius codicum eſſe dicit; ſed codices non nominauit: aut, quia exſtat etiam in codd. *Hoc primum cum Caeſari* — —, inde erui poterit: *Hoc quum primum Caeſari* — *nunciatur* —

perterriti virt. equitum. Redit ad c. 55.

ex medio itinere proiectis ſarcinis fugiebant. Poſtremo et plures intermittere dies, et praeter conſuetudinem omnium noctu conſtituerant pabulari.

LX Interim Oſcenſes et Calagurritani, qui erant cum Oſcenſibus contributi, mittunt ad eum legatos, ſeſeque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenſes, et Iacetani, et Auſetani, et paucis poſt diebus Illurgauonenſes, qui flumen Iberum attingunt, inſequuntur. Petit ab his omnibus, vt ſe frumento iuuent: pollicentur, atque, omnibus vndique conquiſitis iumentis, in caſtra deportant. Tranſit etiam cohors Illurgauonenſis ad eum, cognito ciuitatis conſilio, et ſigna ex ſtatione transfert. Magna celeriter commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis quinque ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, exſtinctis rumoribus de auxiliis legionum, quae cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multae longinquiores ciuitates ab Afranio deſciſcunt, et Caeſaris amicitiam ſequuntur.

LXI Quibus rebus perterritis animis aduerſariorum, Caeſar, ne ſemper magno circuitu per pontem equitatus eſſet mittendus, nactus idoneum locum, foſſas pedum triginta in latitudinem complures facere inſtituit, quibus partem aliquam Sicoris auerteret, vadumque in eo flumine efficeret. His paene effectis, magnum in timorem Afranius Petreiusque perueniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur; quod multum Caeſar equitatu valebat. Itaque conſtituunt ipſi iis locis excedere, et in Celtiberiam bellum transferre. Huic conſi-

Iacetani. Al. *Lacetani.* *per Mauritaniam.* Conf. *celeriter 'fit' commutatio.* cap. 39.
Sic edd. vulgg.

conſilio ſuffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quae ſuperiore bello cum L. Sertorio ſteterant ciuitates, victae nomen atque imperium abſentis timebant; quae in amicitia manſerant, Pompeii magnis adfectae beneficiis eum diligebant: Caeſaris autem in barbaris erat nomen obſcurius. Hinc magnos equitatus magnaque auxilia exſpectabant, et ſuis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito conſilio, toto flumine Ibero nauis conquirere, et Octogeſam adduci iubent. Id erat oppidum poſitum ad Iberum, miliaque paſſuum a caſtris aberat viginti. Ad eum locum fluminis, nauibus iunctis, pontem imperant fieri, legionesque duas flumen Sicorim transducunt, caſtraque muniunt vallo pedum duodecim.

Qua re per exploratores cognita, ſummo labore militum Caeſar, continuato diem noctemque opere in flumine auertendo, huc iam deduxerat rem, vt equites, etſi difficulter atque aegre fiebat, poſſent tamen atque auderent flumen tranſire; pedites vero tantummodo humeris ac ſummo pectore exſtare, et quum altitudine aquae, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum [non] impedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur, et in Sicori vadum reperiebatur. LXII

Iam vero eo magis illi maturandum iter exiſtimabant. Itaque duabus auxiliaribus cohortibus LXIII

nomen abſentis Pompeii. Flor. 3, 2. *Dauiſius.*

exſtare. Leg. *exſtarent*, e quibusdam codd. Mox *non* tollendum eſſe, plures monuerunt: et eſt perſpicuum e cap. 63, vbi ſoli equites transmittuntur.

pons effectus ab Afranio.

Ilerdae praeſidio relictis, omnibus copiis Sicorim tranſeunt, et cum duabus legionibus, quas ſuperioribus diebus transduxerant, caſtra coniungunt. Relinquebatur Caeſari nihil, niſi vti equitatu agmen aduerſariorum male haberet et carperet: pons enim ipſius magnum circuitum habebat, vt multo breviore itinere illi ad Iberum peruenire poſſent. Equites ab eo miſſi flumen tranſeunt: et quum de tertia vigilia Petreius atque Afranius caſtra mouiſſent, repente ſeſe ad nouiſſimum agmen oſtendunt, et, magna multitudine circumfuſa, morari atque iter impedire incipiunt.

LXIIII Prima luce ex ſuperioribus locis, quae Caeſaris caſtris erant coniuncta, cernebatur, equitatus noſtri proelio nouiſſimos illorum premi vehementer, ac nonnunquam ſuſtinere. extremum agmen atque interrumpi: alias inferri ſigna, et vniuerſarum cohortium impetu noſtros propelli; deinde rurſus conuerſos inſequi. Totis vero caſtris milites circulari et dolere, hoſtem ex manibus dimitti, bellum neceſſario longius duci: centuriones tribunosque militum adire, atque obſecrare, vt per eos Caeſar certior fieret, ne labori ſuo neu periculo parceret: paratos eſſe, ſeſe poſſe et audere ea transire flumen, qua transductus eſſet equitatus. Quorum ſtudio et vocibus excitatus Caeſar, etſi timebat tantae magnitudinis flumini exercitum obiicere, conandum tamen atque experiendum iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi iubet, quorum aut animus aut vires videbantur ſuſtinere

nere

pons — habebat, tranſire pontem velle poſtulabat magnum circuitum. Cf. c. 61. *ſuſtinere.* Imo, *ſubſiſtere*, vt edd. antt. habent.

paratos eſſe. Vel haec verba, vel *poſſe et audere* delenda ſunt.

nere non poſſe: hos cum legione vna praeſidio caſtris relinquit: reliquas legiones expeditas educit, magnoque numero iumentorum in flumine ſupra atque infra conſtituto, transducit exercitum. Pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac ſubleuantur: interiit tamen nemo. Transducto incolumi exercitu, copias inſtruit, triplicemque aciem ducere incipit. At tantum fuit in militibus ſtudii, vt, milium VI ad iter addito circuitu, magnaque ad vadum fluminis mora interpoſita, eos, qui de tertia vigilia exiſſent, ante horam diei nonam conſequerentur.

LXV Quos vbi Afranius procul viſos cum Petreio conſpexit, noua re perterritus locis ſuperioribus conſiſtit, aciemque inſtruit. Caeſar in campis exercitum reficit, ne defeſſum proelio obiiciat. Rurſus conantis progredi inſequitur et moratur. Illi neceſſario maturius, quam conſtituerant, caſtra ponunt: ſuberant enim montes, atque a milibus paſſuum quinque itinera difficilia atque anguſta excipiebant. Hos intra montes ſe recipiebant, vt equitatum effugerent Caeſaris, praeſidiisque in anguſtiis collocatis, exercitum itinere prohiberent, ipſi ſine periculo ac timore Iberum copias transducerent; quod

expeditas, nihil niſi arma geſtantes.

ſupra atque infra conſt. Conf. B. G. 7, 56.

triplicem aciem. vid. ind. in acies.

ad iter. Haec verba edd. vulgg. omiſerant, contra codd.

ad vadum. Haec verba Ioſ. Scaliger huc transtulit, cum in codd. ſine ſenſu legerentur ante *circuitu*.

eos, qui — exiſſent. Cf. cap. 36.

hora nona. Eſt circiter quarta pomeridiana.

procul viſos. An delendum *viſos*, vt Ciacconius monuit? Clarkius putat eſſe idem, quod adparentes (φανέντας): non putem plane idem eſſe.

quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum. Sed totius diei pugna atque itineris labore defeſſi, rem in poſterum diem diſtulerunt. Caeſar quoque in proximo colle caſtra ponit.

LXVI Media circiter nocte iis, qui adaquandi cauſſa longius a caſtris proceſſerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Caeſar, duces aduerſariorum ſilentio copias caſtris educere. Quo cognito, ſignum dari iubet, et vaſa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu impediti ſub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Caeſaris in anguſtiis tenerentur, iter ſupprimunt, copiasque in caſtris continent. Poſtero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiſcitur. Hoc idem fit ex Caeſaris caſtris, Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perſpiciat. Vterque idem ſuis renunciat, quinque milia paſſuum proxima intercedere itineris campeſtris; inde excipere loca aſpera et montuoſa: qui prior has anguſtias occupauerit, ab hoc hoſtem prohiberi, nihil eſſe negotii.

LXVII Diſputatur in conſilio a Petreio et Afranio, et tempus profectionis quaeritur. Plerique cenſebant, vt noctu iter facerent: poſſe prius ad anguſtias veniri, quam ſentirentur. Alii, quod pridie noctu conclamatum eſſet in caſtris Caeſaris, argumenti ſumebant loco, non poſſe clam exiri; circumfundi noctu

iis — correptis. Quidam codd. *ii — correpti;* vnde Marclandus in Explicat. vett. auct. p. 266 *ii* putat ortum e nota numeri II, et eſſe legendum *duo*. Sed nihil mutandum videtur — Locum Frontini (Strateg. 1, 8, 8) iam Voſſius indicauit.

ſub onere. Vſitatius, ſub ſarcinis.

ſupprimunt. vid. ind.

Decidius Saxa. vid. Cic. Philipp. 11, 5. et 13, 13, et paſſim.

noctu equitatum Caeſaris, atque omnia loca atque itinera obſideri: nocturnaque proelia eſſe vitanda, quod perterritus miles in ciuili diſſenſione timori magis, quam religioni, conſulere conſuerit: at lucem multum per ſe pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum et centurionum praeſentiam adferre: quibus rebus coerceri milites, et in officio contineri ſoleant. Quare omni ratione eſſe interdiu perrumpendum: etſi aliquo accepto detrimento; tamen ſumma exercitus ſalua, locum, quem petant, capi poſſe. Haec euicit in conſilio ſententia, et prima luce poſtridie conſtituunt proficiſci.

LXVIII Caeſar, exploratis regionibus, albente coelo, omnes copias caſtris educit; magnoque circuitu nullo certo itinere exercitum ducit: nam, quae itinera ad Iberum atque Octogeſam pertinebant, caſtris hoſtium oppoſitis tenebantur. Ipſi erant transſcendendae valles maximae ac difficillimae; ſaxa multis locis praerupta iter impediebant; vt arma per manus neceſſario transderentur, militesque inermi ſubleuatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recuſabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore exiſtimabant, ſi hoſtem Ibero intercludere et frumento prohibere potuiſſent.

LXVIIII Ac primo Afraniani milites viſendi cauſſa laeti ex caſtris procurrebant, contumelioſisque vocibus proſequebantur, nec non neceſſarii victus inopia coactos

religioni conſulit, qui diligentiſſime facit, quod iusiurandum et officium poſtulant. *Timor*, ne ciues et conſanguineos caedant. c. 74.

omnium oculis. An, *in omnium oculis?*

nec non e codd. paucis additum eſt. Omiſerant edd. vulgg. Sed cum alii codd. pro illo *nec non* habeant *nos* aut *hos*: putem legendum: *proſequebantur noſtros, neceſſarii* — —

coactos fugere, atque ad Ilerdam reuerti: erat enim iter a propoſito diuerſum, contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum ſuum conſilium laudibus ferebant, quod ſe caſtris tenuiſſent; multumque eorum opinionem adiuuabat, quod ſine iumentis impedimentisque ad iter profectos videbant, vt, non poſſe diutius inopiam ſuſtinere, confiderent. Sed vbi paullatim retorqueri agmen ad dextram conſpexerunt, iamque primos ſuperare regionem caſtrorum animum aduerterunt: nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris, quin ſtatim caſtris exeundum atque occurrendum putarent. Conclamatur ad arma, atque omnes copiae, paucis praeſidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt.

LXX Erat in celeritate omne poſitum certamen, vtri prius anguſtias montesque occuparent: ſed exercitum Caeſaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Caeſaris inſequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat neceſſario deducta, vt, ſi priores montis, quos petebant, attigiſſent, ipſi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus cohortesque, in caſtris relictas, ſeruare non poſſent, quibus, intercluſis exercitu Caeſaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Caeſar, atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hoſtem aciem inſtruit. Afranius, quum ab equitatu nouiſſimum agmen premeretur, et ante ſe hoſtem videret, collem quemdam nactus, ibi conſtitit. Ex eo loco quatuor cetratorum cohortis in montem, qui erat in conſpectu

ipſi (quidem) *per. vitarent*, (ſed) *imped. ſeruare non poſſent*.

ex magnis rupibus, i. e. *ſuperatis m. rup.* Gronov. obſ. 4, 10. *Cellarius*.

ſpectu omnium excelſiſſimus, mittit. Hunc magno curſu concitatos iubet occupare, eo conſilio, vti ipſe eodem omnibus copiis contenderet, et, mutato itinere, iugis Octogeſam perueniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent, conſpicatus equitatus Caeſaris, in cohortis impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati ſuſtinere potuerunt, omnesque ab eis circumuenti in conſpectu vtriusque exercitus interficiuntur.

Erat occaſio bene gerendae rei. Neque vero id Caeſarem fugiebat, tanto ſub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum ſuſtinere non poſſe, praeſertim circumdatum vndique equitatu, quum in loco aequo atque aperto confligeretur: idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribunique militum, ne dubitaret proelium committere; omnium eſſe militum paratiſſimos animos: Afranianos contra multis rebus ſui timoris ſigna miſiſſe, quod ſuis non ſubueniſſent, quod de colle non decederent, quod vix equitum incurſus ſuſtinerent, collatisque in vnum locum ſignis, conferti, neque ordines, neque ſigna ſeruarent. Quod ſi iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum eſſet Afranio, nec ſine aqua permanere poſſet. LXXI

Caeſar in eam ſpem venerat, ſe ſine pugna et ſine vulnere ſuorum rem conficere poſſe, quod re frumentaria aduerſarios intercluſiſſet: cur etiam ſecundo proelio aliquos ex ſuis amitteret? cur vulnerari pateretur optime de ſe meritos milites? cur denique fortunam periclitaretur? praeſertim quum non minus eſſet imperatoris, conſilio ſuperare, quam LXXII

iugis, per iuga. *Hotomannus.*

quam gladio. Mouebatur etiam miſericordia ciuium, quos interficiendos videbat: quibus ſaluis atque incolumibus, rem obtinere malebat. Hoc conſilium Caeſaris a plerisque non probabatur; milites vero palam inter ſe loquebantur, quoniam talis occaſio victoriae dimitteretur, etiam quum vellet Caeſar, ſeſe non eſſe pugnaturos. Ille in ſua ſententia perſeuerat, et paullulum ex eo loco digreditur, vt timorem aduerſariis minuat. Petreius atque Afranius, oblata facultate, in caſtra ſeſe referunt. Caeſar, praeſidiis in montibus diſpoſitis, omni ad Iberum intercluſo itinere, quam proxime poteſt hoſtium caſtris caſtra communit.

LXXIII Poſtero die duces aduerſariorum perturbati, quod omnem rei frumentariae fluminisque Iberi ſpem dimiſerant, de reliquis rebus conſultabant. Erat vnum iter, Ilerdam ſi reuerti vellent; alterum, ſi Tarraconem peterent. Haec conſiliantibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi noſtro. Qua re cognita, crebras ſtationes diſponunt equitum et cohortium alariarum, legionariasque interiiciunt cohortis, vallumque ex caſtris ad aquam ducere incipiunt, vt intra munitionem, et ſine timore, et ſine ſtationibus aquari poſſent. Id opus inter ſe Petreius atque Afranius partiuntur, ipſique perficiendi operis cauſſa longius progrediuntur.

LXXIIII Quorum diſceſſu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt, et quem quisque in caſtris notum aut municipem habebat, conquirit atque euocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, quod ſibi perterritis pridie pepercisſent: eorum ſe beneficio viuere: deinde imperatoris fidem

alariarum. vid. ind. in *ala.*

fidem quaerunt, rectêne ſe illi ſint commiſſuri; et, quod non ab initio fecerint, armaque cum hominibus neceſſariis et conſanguineis contulerint, queruntur. His prouocati ſermonibus, fidem ab imperatore de Petreii et Afranii vita petunt, ne quod in ſe ſcelus concepiſſe, neu ſuos prodidiſſe videantur. Quibus confirmatis rebus, ſe ſtatim ſigna tranſlaturos confirmant, legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Caeſarem mittunt. Interim alii ſuos in caſtra inuitandi cauſſa adducunt; alii ab ſuis adducuntur, adeo vt vna caſtra iam facta ex binis viderentur: compluresque tribuni militum et centuriones ad Caeſarem veniunt, ſeque ei commendant. Hoc idem fit a principibus Hiſpaniae, quos illi euocauerant, et ſecum in caſtris habebant obſidum loco. Ii ſuos notos hoſpitesque quaerebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Caeſarem. Afranii etiam filius adoleſcens de ſua ac parentis ſui ſalute cum Caeſare per Sulpicium legatum agebat. Erant plena laetitia et gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitaſſe, et eorum, qui ſine vulnere tantas res confeciſſe videbantur: magnumque fructum ſuae priſtinae lenitatis omnium iudicio Caeſar ferebat, conſiliumque eius a cunctis probabatur.

Quibus

rectêne, an ſine periculo fallaciae et damni.

armaque cum hom. Leg. e codd. *armaque quod cum hom.* vt Oudendorpius vidit.

in ſe ſcelus concipere, ſcelere (proditione ſuorum) efficere, vt in ſe haereat culpa; vt obnoxii ſint culpae. Alibi dicitur, maculam ſceleris in ſe concipere.

inuitandi cauſa, vt eos coenae adhibeant, humaniterque excipiant. Sic Daviſius cum Graeuio (ad Iuſtin. 1, 6) intellexit.

alii (Caeſariani) *ab ſuis* (Afranianis) *adducuntur* (in caſtra Afranii).

LXXV Quibus rebus nunciatis Afranio, ab inſtituto opere diſcedit, ſeque in caſtra recipit; ſic paratus, vt videbatur, vt, quicumque accidiſſet caſus, hunc quieto et aequo animo ferret. Petreius vero non deſerit ſeſe; armat familiam; cum hac et praetoria cohorte cetratorum, barbariſque equitibus paucis, beneficiariis ſuis, quos ſuae cuſtodiae cauſſa habere conſuerat, improuiſo ad vallum aduolat, colloquia militum interrumpit, noſtros repellit a caſtris: quos deprehendit, interficit. Reliqui coeunt inter ſe, et, repentino periculo exterriti, ſiniſtras ſagis inuoluunt, gladioſque deſtringunt, atque ita ſe a cetratis equitibusque defendunt, caſtrorum propinquitate confiſi; ſeque in caſtra recipiunt, et ab iis cohortibus, quae erant in ſtatione ad portas, defenduntur.

LXXVI Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militesque adpellat; neu ſe, neu Pompeium abſentem, imperatorem ſuum, aduerſariis ad ſupplicium tradant, obſecrat. Fit celeriter concurſus in praetorium. Poſtulat, vt iurent omnes, ſe exercitum ducesque non deſerturos, neque prodituros, neque ſibi ſeparatim a reliquis conſilium capturos. Princeps in haec verba iurat ipſe; idem iusiurandum adigit Afranium; ſubſequuntur tribuni militum centurionesque; centuriatim producti milites idem iurant. Edicunt, penes quem quisque ſit Caeſaris miles, vt producatur: productos palam in praetorio interficiunt. Sed pleroſque hi, qui receperant, celant, noctuque per vallum emit-

non deſerit ſe, non diſcedit ab indole ſua.

familia, famuli, liberti, coloni. Sic Voſſius et Glandorpius explicant ex cap. 34 et Lucan. Pharſal. 4, 205.

beneficiariis. vid. ind.

emittunt. Sic terror oblatus a ducibus, crudelitas in ſupplicio, noua religio iuriſiurandi, ſpem praeſentis deditionis ſuſtulit, menteſque militum conuertit, et rem ad priſtinam belli rationem redegit.

LXXVII Caeſar, qui milites aduerſariorum in caſtra per tempus colloquii venerant, ſumma diligentia conquiri et remitti iubet: ſed ex numero tribunorum militum centurionumque nonnulli ſua voluntate apud eum remanſerunt, quos ille poſtea magno in honore habuit; centuriones in ampliores ordines, equites Romanos in tribunitium reſtituit honorem.

LXXVIII Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur aegre, frumenti copiam legionarii nonnullam habebant; quod dierum XXII ab Ilerda frumentum iuſſi erant efferre; cetrati auxiliareſque nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguae, et corpora inſueta ad onera portanda: itaque magnus eorum quotidie numerus ad Caeſarem perfugiebat. In his erat anguſtiis res; ſed ex propoſitis conſiliis duobus explicitius videbatur, Ilerdam reuerti, quod ibi paullulum frumenti reliquerant: ibi ſe reliquum conſilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo ſpatio plures rem poſſe caſus recipere intellegebant. Hoc probato conſilio, ex caſtris proficiſcuntur. Caeſar, equitatu praemiſſo, qui nouiſſimum agmen carperet atque impediret,

Dd 2 ipſe

in tribun. reſtit. hon. tribunos militum fecit. *Cellarius.* Pro *equites romanos* Voſſius e codice vno *et tribunos* legi vult, quia paulo ante tribuni militum veniſſe dicuntur, et non omnes tribuni militum fuerunt equites, ſed et plebeii. Eadem lectio eſt in vno codice Oudendorpii.

ad parandum. Sine dubio hoc rectum eſt, Nihilominus in omnibus MSS. meis, numero decem, ſcribitur *ad prandium.* Debuiſſet ſaltem *parandum* addi. *Oudendorpius.*

ipſe cum legionibus ſubſequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus proeliarentur.

LXXVIIII Genus erat hoc pugnae. Expeditae cohortes nouiſſimum agmen claudebant; pluriesque in locis campeſtribus ſubſiſtebant: ſi mons erat adſcendendus, facile ipſa loci natura periculum repellebat, quod ex locis ſuperioribus, qui anteceſſerant, deſuper ſuos adſcendentes protegebant. Quum vallis aut locus decliuis ſuberat, neque ii, qui anteceſſerant, morantibus opem ferre poterant, equites vero ex loco ſuperiore in auerſos tela coniiciebant: tum magno erat in periculo res. Relinquebatur, vt, quum eiusmodi eſſet locis adpropinquatum, legionum ſigna conſiſtere iuberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo ſubmoto, repente incitati curſu ſeſe in valles vniuerſi demitterent, atque ita transgreſſi, rurſus in locis ſuperiori-

pluriesque. Sic Ciacconius, ſenſu commodo: in codd. eſt *pluresque,* ſenſu nullo: dubitatur tamen, an illius aetatis ſcriptores *pluries* dixerint; ſed Ciacconius amandat lectores ad Gell. N. A. 5. vlt. Equidem probo edd. primarum lectionem: *pluresque — ſuſtinebant*, h e. pluribus pares erant.

deſuper habent quidem codices; ſed eſt tautologia: *deſuper protegere,* et *ex locis ſuperioribus prot.* eſt idem. Ergo *deſuper* eſt interpretamentum.

equites (Caeſariani) *vero ex loco ſuperiore* (deſcendentes, inſecuturi hoſtem, qui ante deſcenderat) *in auerſos* (fugientes Afranianos) *tela coniiciebant.* In codd. *aduerſos* falſa lectio eſt, vt fere omnes interpretes monuerunt.

Relinquebatur. Felix eſt haec coniectura Oudendorpii; exſtat tamen haec lectio iam in ed. Cellariana. Edd. vulgg. habent, *tum inquirebant.* Codd. exhibent lectiones ſine ſenſu, praeter vnam, *requirebatur,* quae in duobus exſtat, et ferri quodammodo poteſt.

rioribus conſiſterent. Nam tantum ab equitum ſuorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, vt eos, ſuperioribus perterritos proeliis, in medium reciperent agmen, vltroque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Caeſaris exciperentur.

Tali dum pugnatur modo, lente atque paullatim proceditur, crebroque, vt ſint auxilio ſuis, ſubſiſtunt: vt tum accidit. Milia enim progreſſi quatuor, vehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelſum capiunt, ibique vna fronte contra hoſtem caſtra muniunt, neque iumentis onera deponunt. Vbi Caeſaris caſtra poſita, tabernaculaque conſtituta, et dimiſſos equites pabulandi cauſſa animum aduerterunt, ſeſe ſubito proripiunt hora circiter ſexta eiusdem diei, et ſpem nacti morae, diſceſſu noſtrorum equitum, iter facere incipiunt. Qua re animum aduerſa, Caeſar relictis legionibus ſubſequitur, praeſidio impedimentis paucas cohortis relinquit: hora decima ſubſequi pabulatores, LXXX

Dd 3 equi-

tantum — aberant, tantum aberat, vt poſſent equitum auxiliis vti.

Tali dum (leg. *quum*) — *ſubſiſtunt*. Eſt iudicium narrantis, quo indicat, quid vulgo tali tempore fieri ſoleat.

vna fronte. Intelligit Caeſar, caſtra non, vt alias, a quatuor partibus munita eſſe, ſed tantum ab vna, quae ad hoſtem vergebat. *Oudendorpius*. Ergo in verbis *contra hoſtem*, h. e. e regione hoſtis, explicatio eſt. Sed videtur, vt cap. 41, legendum, *ibique a fronte c. h.* — Tum c. 42 de reliquis lateribus caſtrorum munitis ſermo eſt.

hora ſexta. Eſt ipſum tempus meridianum.

relictis legionibus. Immo eum vulgg. edd. legendum, *eductis*: quamquam Oudendorpius relictas legiones intelligit eas, quae reliquae apud Caeſarem erant. Et fortaſſe vir doctus has oppoſitas putauit equitatui, dimiſſo ad pabulandum.

equitesque reuocari iubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur: pugnatur acriter ad nouiſſimum agmen, adeo, vt paene terga conuertant: complures que milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Inſtabat agmen Caeſaris, atque vniuerſum imminebat.

LXXXI Tum vero neque ad explorandum idoneum locum caſtris, neque ad progrediendum data facultate, conſiſtunt neceſſario, et procul ab aqua, et natura iniquo loco, caſtra ponunt. Sed iisdem de cauſſis Caeſar, quae ſupra ſunt demonſtratae, proelio amplius non laceſſit, et eo die tabernacula ſtatui paſſus non eſt, quo paratiores eſſent ad inſequendum omnes, ſiue noctu, ſiue interdiu erumperent. Illi enim, aduerſo vitio caſtrorum, tota nocte munitiones proferunt, caſtraque caſtris conuertunt. Hoc idem poſtero die a prima luce faciunt, totumque in ea re diem conſumunt. Sed, quantum opere proceſſerant, et caſtra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, et praeſenti malo aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi cauſſa nemo egreditur ex caſtris; proximo die, praeſidio in caſtris relicto, vniuerſas ad aquam copias educunt; pabulatum emittitur nemo. His eos ſupplices malis habere Caeſar, et neceſſariam ſubire dedi-

quae ſupra ſ. dem. vid. cap. 72. *Cellarius.*

Illi enim, enimuero. vid. ind. in *enim.* Aduertunt caſtrorum vitium, qui animaduertunt, ſe procul ab aqua et iniquo loco caſtra poſuiſſe.

caſtra c. conuertunt, commutant; prioribus relictis, alia rurſus alibi faciunt. Sic Voſſius explicat, probantque Cellarius et Oudendorpius. Senſum puto eſſe hunc; an *conuertunt* ſit vera ſcriptura, ſubdubito.

His eos ſuppl. — His malis voluit efficere, vt eos ſupplices ſibi haberet. Sic legendum putat Oudendorpius.

deditionem, quam proelio decertare, malebat: conatur tamen eos vallo foſſaque circumuenire, vt quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur; quo neceſſario deſcenſuros exiſtimabat. Illi, et inopià pabuli adducti, et, quo eſſent ad id expeditiores, omnia ſarcinaria iumenta interfici iubent.

In his operibus conſiliisque biduum conſumitur: tertio die magna iam pars operis Caeſaris proceſſerat. Illi impediendae rei cauſſa, hora circiter octaua ſigno dato, legiones educunt, aciemque ſub caſtris inſtruunt. Caeſar ab opere legiones reuocat, equitatum omnem conuenire iubet, aciem inſtruit: contra opinionem enim militum famamque omnium videri proelium defugiſſe, magnum detrimentum adferebat. Sed eisdem de cauſſis, quae ſunt cognitae, quo minus dimicare vellet, mouebatur; atque hoc etiam magis, quod ſpatii breui- LXXXII

pius. Vulgo legebatur: *Hic eos ſupplices male haberi* — et eſt multiplex diuerſitas. Legendum, vt Ciacconius ſuſpicatus eſt, et plane exſtat in codice omnium optimo: *His eos ſuppliciis* (i. e. miſeriis, quae ſunt poenae loco) *male haberi* — Eſt autem *ſupplicium* verbum Caeſari vſitatum in hac re. vid. c. 84 et ind.

ad id, ad repentinas eruptiones. Sic Oudendorpius. Malo cum aliis legere, *ad iter*, etſi codd. ferunt *ad id*.

imped. rei cauſſa. Sic editores veteres vtcumque conſtituerunt lectionem. In libris vett. plerisque exſtat: *impediendae rei, quae munitionis cauſa fiebat*. Sed in his eſt interpretamentum. Caeſar ſcripſerat: *impediendae rei* (ſc. cauſa), *quae fiebat*; nam hoc *cauſa* paſſim omittitur. vid. ind. in h. v. Ergo aliquis, explicaturus locum, addidit in margine: *munitionis cauſa*. Idem fere iam alii monuerunt; et videtur cuiuis in mentem venire poſſe.

quae ſunt cognitae, iam aliquoties indicatae. Conf. c. 72 et 81.

tas, etiam in fugam coniectis aduerſariis, non multum ad ſummam victoriae iuuare poterat: non enim amplius pedum milibus duobus ab caſtris caſtra diſtabant. Hinc duas partes acies occupabant; tertia vacabat, ad incurſum atque impetum militum relicta. Si proelium committeretur, propinquitas caſtrorum celerem ſuperatis ex fuga receptum dabat. Hac de cauſſa conſtituerat, ſigna inferentibus reſiſtere, prior proelio non laceſſere.

LXXXIII Acies erat Afraniana duplex legionum quinque; tertium in ſubſidiis locum alariae cohortes obtinebant: Caeſaris triplex: ſed primam aciem quaternae cohortes ex quinque legionibus tenebant; has ſubſidiariae ternae, et rurſus aliae totidem ſuae cuiusque legionis ſubſequebantur; ſagittarii funditoresque media continebantur acie; equitatus latera cingebat. Tali inſtructa acie, tenere vterque propoſitum videbatur; Caeſar niſi coactus proelium non committere; ille, vt opera Caeſaris impediret. Producitur tamen res, aciesque ad ſolis occaſum continentur; inde vtrique in caſtra diſcedunt. Poſtero die munitiones inſtitutas Caeſar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare, ſi tranſire poſſent. Qua re animum aduerſa, Caeſar Germanos leuis armaturae equitumque partem flumen transiicit, crebrasque in ripis cuſtodias diſponit.

LXXXIIII Tandem, omnibus rebus obſeſſi, quartum iam diem ſine pabulo retentis iumentis, aquae, lignorum,

Acies erat — obtinebant. Hanc lectionem exhibuit coniectura Ciacconius, probauitque Clarkio et Oudendorpio. Codd. et edd. mire variant.

Caeſar — committere. Vulgo, *Caeſar, vt niſi — committeret:* et libri multum variant. Ex his Oudendorpius ſuam lectionem eruit, quam probo.

rum, frumenti inopia, colloquium petunt, et id, ſi fieri poſſit, ſemoto a militibus loco. Vbi id a Caeſare negatum, et, palam ſi colloqui vellent, conceſſum eſt; datur obſidis loco Caeſari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Caeſar delegit. Audiente vtroque exercitu, loquitur Afranius: Non eſſe aut ipſis, aut militibus ſuccenſendum, quod fidem erga imperatorem ſuum Cn. Pompeium conſeruare voluerint, ſed ſatis iam feciſſe officio, ſatisque ſupplicii tuliſſe, perpeſſos omnium rerum inopiam: nunc vero, paene vt feras, circummunitos prohiberi aqua, prohiberi ingreſſu, neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre poſſe: itaque ſe victos confiteri: orare atque obſecrare, ſi qui locus miſericordiae relinquatur, ne ad vltimum ſupplicium progredi neceſſe habeant. Haec quam poteſt demiſſiſſime atque ſubiectiſſime exponit.

Ad ea Caeſar reſpondit: Nulli omnium has partis vel querimoniae, vel miſerationis, minus conueniſſe: reliquos enim omnis ſuum officium praeſtitiſſe; ſe, qui etiam bona conditione, et loco et tempore aequo, confligere noluerit, vt quam integerrima eſſent ad pacem omnia; exercitum ſuum, qui, iniuria etiam accepta ſuisque interfectis, LXXXV

 quos

vt feras. Haec eſt Voſſii coniectura; ſed codd. lectio eſt, *vt feminas.*

ingreſſu. Immo *egreſſu,* vt vidit Voſſius.

ſupplicium. vid. ind.

Nulli omnium — Neminem minus decere, quam Afranium et Petreium, ſuſcipere et gerere partes querentis aut miſerantis. *Miſeratio* eſt oratio, commouens miſericordiam.

integra ſunt ad pacem omnia, nihil eſt factum, in quo ſit impedimentum pacis, omnibus de cauſis licet adhuc pacem facere.

ſuisque interfectis. Conf. cap. 76. 77.

quos in ſua poteſtate habuerit, conſeruarit et texerit; illius denique exercitus milites, qui per ſe de concilianda pace egerint: qua in re omnium ſuorum vitae conſulendum putarint. Sic omnium ordinum partis in miſericordia conſtitiſſe; ipſos duces a pace abhorruiſſe, eos neque induciarum iura ſeruaſſe, et homines imperitos et per colloquium deceptos crudeliſſime interfeciſſe. Accidiſſe igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia atque adrogantia accidere ſoleat, vti eo recurrant, et id cupidiſſime petant, quod paullo ante contempſerint. Neque nunc ſe illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate poſtulare, quibus rebus augeantur opes ſuae; ſed eos exercitus, quos contra ſe multos iam annos aluerint, velle dimitti. Neque enim ſex legiones alia de cauſſa miſſas in Hiſpaniam, ſeptimamque ibi conſcriptam, neque tot tantasque claſſis paratas, neque ſubmiſſos duces, rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hiſpanias, nihil ad vſum prouinciae prouiſum, quae propter diuturnitatem pacis nullum auxilium deſiderarit; omnia haec iam pridem contra ſe parari, in ſe noui generis imperia conſtitui, vt idem ad portas vrbanis praeſidia rebus, et duas bellicoſiſſimas prouincias abſens tot annos obtineat: in ſe iura magiſtratuum

qui per ſe — egerint. vid. cap. 74.

Sic omnium — conſtitiſſe. Omnium ordinum homines, Caeſar, Caeſariani, milites Afraniani, dux, exercitus, has egerunt partes, vt miſericordes ſe gererent.

induciarum. Cf. c. 75. In multis edd. eſt, eos neque *colloquii, neque induciarum iura* — et fortaſſe per errorem verba haec exciderant e Dauiſ. et Oudendorp. editione.

vt idem — obtineat. Pompeius deſcribitur, vt ex initio huius libri ſatis conſtat.

praeſidia. An, *praeſidio ſit?* Vulgo *praeſideat.*

duas bellic. prov. Hiſpaniam et Africam. *Dauiſius.*

tuum commutari, ne ex praetura et conſulatu, vt ſemper, ſed per paucos probati et electi in prouincias mittantur: in ſe aetatis excuſationem nihil valere, quod ſuperioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur: in ſe vno non ſeruari, quod ſit omnibus datum ſemper imperatoribus, vt, rebus feliciter geſtis, aut cum honore aliquo, aut certe ſine ignominia domum reuertantur, exercitumque dimittant. Quae tamen omnia et ſe tuliſſe patienter, et eſſe laturum; neque nunc id agere, vt ab illis abductum exercitum teneat ipſe, quod tamen ſibi difficile non ſit; ſed ne illi habeant, quo contra ſe vti poſſint. Proinde, vt eſſet dictum, prouinciis excederent, exercitumque dimitterent: ſi id ſit factum, nociturum ſe nemini: hanc vnam atque extremam pacis eſſe conditionem. LXXXV

Id vero militibus fuit pergratum et iucundum, vt ex ipſa ſignificatione potuit cognoſci; vt, qui aliquid victi incommodi exſpectauiſſent, vltro praemium miſſionis ferrent. Nam quum de loco et tempore eius rei controuerſia inferretur: et voce et manibus vniuerſi ex vallo, vbi conſtiterant, ſignificare coeperunt, vt ſtatim dimitterentur, neque omni interpoſita fide firmum eſſe poſſe, ſi in aliud tempus differretur. Paucis quum eſſet in vtramque partem verbis diſputatum; res huc deducitur, vt ii, qui habeant domicilium aut poſſeſſiones in Hiſpania, LXXXVI

ne ex praet. et conſ. ne hi, qui praetores et conſules fuiſſent — Cf. c. 6.

per paucos prob. et electi. Cf. ibid.

in ſe aetatis — Non licebat veterano militi, per aetatem militiae vacationem habere; ſed euocabantur, modo Caeſari ea re damnum daretur. Vide c. 3. *Multi undique — euocantur.* Ergo *ad obtinendos exercitus* eſt, ideo vt Pompeius habere poſſit exercitus integros, neque careat iis, vnde poſſint exercitus confici.

nia, ſtatim; reliqui ad Varum flumen dimittantur: ne quid eis noceatur, neu quis inuitus ſacramento dicere cogatur a Caeſare, cauetur.

LXXXVII Caeſar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, ſe frumentum daturum pollicetur: addit etiam, vt, quid quisque eorum in bello amiſerit, quae ſint penes milites ſuos, iis, qui amiſerint, reſtituatur: militibus, aequa facta aeſtimatione, pecuniam pro iis rebus ſoluit. Quascumque poſtea controuerſias inter ſe milites habuerint, ſua ſponte ad Caeſarem in ius adierunt. Petreius atque Afranius, quum ſtipendium ab legionibus paene ſeditione facta flagitarentur, cuius illi diem nondum veniſſe dicerent, Caeſar vt cognoſceret, poſtulant; eoque vtrique, quod ſtatuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimiſſa, duas legiones ſuas antecedere, reliquas ſubſequi iuſſit, vt non longo inter ſe ſpatio caſtra facerent; eique negotio Q. Fuſium Calenum legatum praefecit. Hoc eius praeſcripto ex Hiſpania ad Varum flumen eſt iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimiſſa.

Varum flumen, quod Italiam Galliamque ſub Alpibus diſterminat. *Cellarius.*

ſacramento. vid. ind.

habuerint. Leg. *habuerunt.*

in ius adierunt. Sic Voſſius, e coniectura Iani Guilielmi, reſtituit, cum in MSS. bonis legeretur *intus adierunt*; in aliis paulo minoris pretii, *introduxerunt*; in vno, eoque optimo, *iuſtius adierunt.*

Q. Fuſium Cal. Cic. Philip. 8, 4. 10, 2. 11, 6. 12, 2. *Cellarius.* De rebus, hactenus in Hiſpania geſtis, pauciſſima leguntur in Plutarch. Caeſ. c. 36: paulo plura in Appian. Ciuil. 2, p. 453. 454. Diligenter narrauit Dio Caſſ. 41, 20 - 24. Addi poteſt Lucani Pharſal. 4, 1 - 401.

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARII
DE BELLO CIVILI

LIBER SECVNDVS

Maſſiliae, vndique arctius obſeſſae, ſubſidio cum claſſe aduenit Naſidius: coniunctaque ſua claſſe oppidanae, infeliciter pugnat cum Caeſariana. Trebonius inauditae molis machinas ad oppidum exſtruit, quibus Maſſilienſes territi inducias petunt; obtentas violant, et opera Trebonii diiiciunt: quibus feſtinanter reparatis, denuo de deditione agunt. 1 — 17. *Interim Varro in vlteriore Hiſpania, dum bellum adparat, ab omnibus deſertus in poteſtatem Caeſaris venit.* 17 — 22. *Etiam Maſſilienſes ſe dedunt.* 22. *Curio in Africa primo res proſpere gerit:* 23 — 36: *poſt temerarie proelio decertans, cum toto exercitu caeditur.*

Dum haec in Hiſpania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Maſſiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turresque ad oppidum agere inſtituit. Vna erat proxima portui naualibusque; altera ad partem, qua eſt aditus ex Gallia atque Hiſpania ad id mare, quod adigit ad oſtium Rhodani. Maſſilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari adluitur: reli-

qua

oppugnatio Maſſiliae. Cf. 1, 34-37, et 56-59.

qua eſt aditus — Rhodani. Ex magna varietate huius loci vix certa lectio proferri poteſt; ſaltem cum Iſ. Voſſio ad Pompon. Melam (2,5), vt Dauiſius monuit, pro *adigit* legetur *attingit*. Phraſin, *attingere ad aliquid*, defenderunt interpretes ad h. l.

qua quarta eſt, quae aditum habet a terra. Huius quoque ſpatii pars ea, quae ad arcem pertinet, loci natura et valle altiſſima munita, longam et difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni prouincia vocat: vimina materiamque comportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta exſtruit.

II Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum adparatus, tantaque multitudo tormentorum, vt eorum vim nullae contextae viminibus vineae ſuſtinere poſſent. Aſſeres enim pedum duodecim, cuſpidibus praefixi, atque hi maximis baliſtis miſſi, per quatuor ordines cratium in terra defigebantur. Itaque, pedalibus lignis coniunctis inter ſe, porticus integebantur; atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat teſtudo pedum LX, aequandi loci cauſſa, facta item ex fortiſ-

Aſſeres. v. ind. — Hanc expeditionem, contra Maſſilienſes ſuſceptam, diligenter tractauit explicauitque Guiſchardus: vid. Mémoires militaires ſur les Grecs et les Romains, T. 2. p. 53.

cratium. Crates ſunt opus plexile vimineum, quo vineae integuntur. vid. ind. in *vinea.* Quia ergo h. l. quatuor ordines (vier Schichten: cf. 5, 51. *ordines ceſpitum*) cratium impoſiti erant vineae, dicuntur hoſtes tela ſ. aſſeres tanta vi miſiſſe, vt per quatuor illos ordines ſ. quadruplex tectum vi ſumma penetrarent, et in terra defigerentur.

porticus (vineae, ſic dictae a ſimilitudine porticus) *integebantur* (a militibus Trebonii), quia crates non ſuſtinebant vim telorum hoſtilium.

hac ratione: vt in graecis ταύτῃ.

inter manus, manibus, manuum adminiſtratione. Cic. Verr. 5, 11. Liv. 3, 13. vbi vid. Drakenborchius.

aequandi loci cauſa, h. e. vt milites, teſtudine tecti, exple-

fortiſſimis lignis, inuoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus et lapides defendi poſſent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum omnem adminiſtrationem tardabat. Tum crebrae per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri et turribus inferebantur, quae facile noſtri repellebant milites, magnisque vltro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum reiiciebant. IIII

III Interim L. Naſidius, ab Cn. Pompeio cum claſſe nauium ſedecim, in quibus paucae erant aeratae, L. Domitio Maſſilienſibusque ſubſidio miſſus, freto Siciliae, imprudente atque inopinante Curione, peruehitur: adpulſisque Meſſanam nauibus, atque inde propter repentinum terrorem principum ac ſenatus fuga facta, ex naualibus eorum vnam deducit. Hac adiuncta ad reliquas naues, curſum Maſſiliam verſus perficit; praemiſſaque clam nauicula, Domitium Maſſilienſesque de ſuo aduentu certiores facit, eosque magnopere hortatur, vt

tur.

explerent foſſam, qua Maſſilienſes vrbem cinxerant et munierant. Guiſchardus p. 55. de hac teſtudine ſic loquitur: Trebonius l'employa ici pour préparer et niveller le terrein, que la jettée devroit couvrir. Tractat eumdem locum in Mémoires critiques et hiſtoriques T. 4. p. 128, vbi de hac teſtudine dicit: elle dévança les travailleurs pour leur faciliter les moyens d'applanir le terrain — Il n'y a presque pas de doute, que par cet *aequandi loci cauſa* les hiſtoriens n'entendent le comblement du foſſé. Rem omnem vero huc refert, Caeſarianos ſub teſtudine expleſſe foſſam, quae Maſſiliam cinxerit. Et ſic explicat etiam Vitruuianum locum (10, 20), *teſtudo ad congeſtionem foſſarum*, i. e. dont la deſtination étoit de protéger le comblement du foſſé.

Albicos. Cf. 1, 34. 57.

aeratae. vid. ind. in *aes.*

Curione. Cf. 1, 31.

rurſus cum Bruti claſſe, additis ſuis auxiliis, confligant.

IIII Maſſilienſes, poſt ſuperius incommodum, veteres ad eumdem numerum ex naualibus productas naues refecerant, ſummaque induſtria armauerant, (remigum gubernatorumque magna copia ſuppetebat) piſcatoriasque adiecerant atque contexerant, vt eſſent ab ictu telorum remiges tuti: has ſagittariis tormentisque compleuerunt. Tali modo inſtructa claſſe, omnium ſeniorum, matrum familias, virginum precibus et fletu excitati, vt extremo tempore ciuitati ſubuenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicauerant, naues conſcendunt. Communi enim fit vitio naturae, vt inuiſis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque exterreamur: vt tum accidit. Aduentus enim L. Naſidii ſumma ſpe et voluntate ciuitatem compleuerat. Nacti idoneum ventum, ex portu exeunt, et Tauroenta, quod eſt caſtellum Maſſilienſium, ad Naſidium perueniunt, ibique naues expediunt, rurſusque ſe ad confligendum animo confirmant, et conſilia communicant. Dextra pars Maſſilienſibus attribuitur, ſiniſtra Naſidio.

Eodem

ſuperius incomm. Cf. 1, 58.

remigum. Hic addendum erit, *enim.*

latitantibus. Quia codd. aliquot habent *latitatis*, verbum ſine ſenſu, Marclandus in Explicat. vett. auct. p. 267 legi vult *intentatis.* Vulgata lectio melior eſt. Tribus verbis Caeſar deſcribit res *futuras*, de quarum exitu nunc non conſtat.

Tauroenta. Stephanus Byzantius ſcripſit Ταυρόεις, quod nomen Iſ. Voſſius Melae (2, 5) reddidit. Ptolemaeus Ταυρόεντιον proxime poſt Maſſiliam ab ortu poſuit: e quo Strabonem (4. p. 180 vbi Ταυρέντιον eſt) Caſaubonus emendat. *Cellarius.* Videtur fuiſſe ad ſinum Telonenſem, vbi nunc bini portus le bras de S. George et l'Eveſcat. *Weſſelingius* (ad Antonin. itinerar. p. 506).

Eodem Brutus contendit, aucto nauium numero. Nam ad eas, quae factae fuerant Arelate per Caeſarem, captiuae Maſſilienſium acceſſerant ſex. Has ſuperioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus inſtruxerat. Itaque ſuos cohortatus, quos integros ſuperauiſſent, vt victos contemnerent, plenus ſpei bonae atque animi aduerſus eos proficiſcitur. Facile erat, ex caſtris C. Trebonii atque omnibus ſuperioribus locis proſpicere in vrbem, vt omnis iuventus, quae in oppido remanſerat, omnesque ſuperioris aetatis, cum liberis atque vxoribus publicisque cuſtodiis, aut ex muro ad coelum manus tenderent, aut templa deorum immortalium adirent, et ante ſimulacra proiecti victoriam ab diis expoſcerent: neque erat quisquam omnium, quin in eius diei caſu ſuarum omnium fortunarum euentum conſiſtere exiſtimaret. Nam et honeſti ex iuuentute, et cuiusque aetatis ampliſſimi, nominatim euocati atque obſecrati, naues conſcenderant; vt, ſi quid aduerſi accidiſſet, ne ad conandum quidem ſibi quidquam reliqui fore viderent; ſi ſuperauiſſent, vel domeſticis opibus, vel externis auxiliis, de ſalute vrbis confiderent. V

Commiſſo proelio, Maſſilienſibus res nulla ad virtutem defuit: ſed memores eorum praeceptorum, quae paullo ante ab ſuis acceperant, hoc animo decertabant, vt nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, et, quibus in pugna vitae periculum accideret, non ita multo ſe reliquorum ciuium VI

Arelate. Cf. 1, 36.

ſuperior aetas, ſenectus.

honeſti, nobili familia orti.

Commiſſo proelio, interea dum committitur proelium.

praeceptorum. Sunt adhortationes, de quibus cap. 4.

vium fatum antecedere exiſtimarent, quibus, urbe capta, eadem eſſet belli fortuna patienda. Diductisque noſtris paullatim nauibus, et artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur, et, ſi quando noſtri facultatem nacti ferreis manibus iniectis nauem religauerant, vndique ſuis laborantibus ſuccurrebant. Neque vero coniuncti Albicis comminus pugnando deficiebant; neque multum cedebant virtute noſtris: ſimul ex minoribus nauibus magna vis eminus miſſa telorum multa noſtris [de improviſo] imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant: conſpicataeque naues triremes duae nauem D. Bruti, quae ex inſigni facile agnoſci poterat, duabus ex partibus ſeſe in eam incitauerant: ſed tantum, re prouiſa, Brutus celeritate nauis eniſus eſt, vt paruo momento antecederet. Illae adeo grauiter inter ſe incitatae conflixerunt, vt vehementiſſime vtraeque ex concurſu laborarent; altera vero praefracto roſtro tota collabefieret. Qua re animum aduerſa, quae proximae ei loco ex Bruti claſſe naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt.

VII Sed Naſidianae naues nullo vſui fuerunt, celeriterque pugna exceſſerunt: non enim has aut conſpectus patriae, aut propinquorum praecepta ad extremum vitae periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero nauium nulla deſiderata eſt, ex Maſſilienſium claſſe quinque ſunt depreſſae, quatuor captae, vna cum Naſidianis profugit: quae omnes citeriorem Hiſpaniam petiuerunt: at ex reliquis vna prae-

ferreis manibus. v. ind. in *harpago* et *manus*.

inſigne praetoriae nauis fuiſſe vexillum purpureum, interdum et aliud quid, e Scheffero de milit. nav. pag. 175 repetiit Daviſius.

praemiſſa Maſſiliam, huius nuncii perferendi gratia; quum iam adpropinquaret vrbi, omnis ſeſe multitudo ad cognoſcendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, vt vrbs ab hoſtibus capta eodem veſtigio videretur. Maſſilienſes tamen nihilo ſequius ad defenſionem vrbis reliqua adparare coeperunt.

Eſt animaduerſum ab legionariis, qui dexteram partem operis adminiſtrabant, ex crebris hoſtium eruptionibus, magno ſibi eſſe praeſidio poſſe, ſi pro caſtello ac receptaculo turrim ex latere ſub muro feciſſent, quam primo ad repentinos incurſus humilem paruamque fecerant. Huc ſe referebant: hinc, ſi qua maior oppreſſerat vis, propugnabant: hinc ad repellendum et proſequendum hoſtem procurrebant. Patebat haec quoquouerſus pedes triginta, ſed parietum craſſitudo pedum quinque: poſtea vero, vt eſt rerum omnium magiſter vſus, hominum adhibita ſolertia, inuentum eſt, magno eſſe vſui poſſe, ſi haec eſſet in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum eſt. VIII

Vbi turris altitudo perducta eſt ad contabulationem; eam in parietes inſtruxerunt ita, vt capita tignorum extrema parietum ſtructura tegerentur, ne quid emineret, vbi ignis hoſtium adhaereſceret. VIIII

Ee 2 Hanc

ſequius. Al. *ſecius*, quod eſt idem. Al. *ſegnius*, non male.

Eſt animaduerſum — Hoc caput cum nono in francogallicum ſermonem tranſtulit, et illuſtrauit Guiſchardus in Mémoires critiques et hiſtoriques T. 4. p. 104, cum iam antea in Mémoires militaires T. 2. p. 58. eumdem locum tractaſſet, et tabula aeri inciſa illuſtraſſet.

turrim ex latere, turrim latericiam.

Hanc inſuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum paſſum eſt, laterculo adſtruxerunt, ſupraque eum locum duo tigna transuerſa iniecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus ſuſpenderent eam contignationem, quae turri tegimento eſſet futura: ſupraque ea tigna directo transuerſas trabes iniecerunt, easque axibus religauerunt. Has trabes paullo longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt, vt eſſet, vbi

contignationem laterculo adſtruere. Quid hoc ſit, non intelligo: ſuſpicor, ſenſum eſſe, eos inde ab eo loco, vbi contignatio fuit, rurſus impoſuiſſe quoquouerſus, et velut adſtruxiſſe opus lateritium, vt turris fieret altior. Sed ſi hic eſſet ſenſus, ſcribere debuiſſet Caeſar: *ad hanc contignationem* (ibi, vbi eſt contignatio) — *latericium adſtruxerunt.* Guiſchardus ſic vertit: On continua à murer, au deſſus de ce plancher tant que la protection des mantelets et des galeries le permit. Eundem ſenſum expreſſit Wagnerus in verſione germanica. Ergo hi eodem modo, quo ego, ceperunt. Addam lectiones varias. MSS. omnes habent *latericulo*, quod Marclandus in explicat. vett. auctt. p. 268 mutat in *latericio:* quod probo. Optimus codex habet *adſtrinxerunt*, non bene: alius *conſtruxerunt*, non male.

quantum — paſſum eſt. Sub pluteo et vineis ſtantes ſtruebant turrim, vt paulo poſt dicitur. Ergo in tantum potuerunt turrim altiorem ſtruendo facere, in quantum altus erat pluteus et vineae, quibus ſtruentes tegebantur; ſin altius voluiſſent aedificare, non fuiſſent tecti pluteo et vineis.

ſuſpenderent. Infra ſynonymum eſt tollere, hinaufſchrauben.

directo, recta linea.

axibus (mit Bohlen oder Bretern) *religauerunt.* Ergo tabulis ligneis trabes illas copulant inuicem et figunt. vid. omnino ind. in *reuincire.*

eminentior, quam extremus paries, procurrens ſ. prominens vltra ſuperficiem parietis. Nam extremus paries eſt ibi, vbi ſuperficies eſt.

vbi tegimenta praependere poſſent ad defendendos ictus ac repellendos, quum inter eam contignationem parietes exſtruerentur: eamque contabulationem ſummam lateribus lutoque conſtrauerunt, ne quid ignis hoſtium nocere poſſet: centonesque inſuper iniecerunt, ne aut tela tormentis miſſa tabulationem perfringerent, aut ſaxa ex catapultis lateritium diſcuterent. Storias autem ex funibus anchorariis tres, in longitudinem parietum turris, latas quatuor pedes fecerunt, easque ex tribus partibus, quae ad hoſtes vergebant, eminentibus trabibus circum turrim praependentes religauerunt: quod vnum genus tegimenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transiici poſſe. Vbi vero ea pars turris, quae erat perfecta, tecta atque munita eſt ab omni ictu hoſtium, pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per ſe ipſum prehenſionibus ex contignatione prima ſuſpendere ac tollere coeperunt: vbi, quantum ſtoriarum demiſſio patiebatur, tantum eleuabant. Intra haec tegimenta

tegimenta, v. c. cilicia, coria.

quum inter — Melius vulgo, *dum*.

Storia, opus textile vilius, quo humus inſternitur. Matratzen. Decken.

per ſe ipſum. Par ces mots Céſar marque ſans équivoque, que les reſſorts qu'on employoit pour l'élévation de la plateforme étoit dans la plateforme même et dans ſon équilibre. *Guiſchardus* T. 4. p. 113.

prehenſio, genus machinae, quo per modum cochleae tectum vel tignationes ſubleuantur et attolluntur. *Cellarius*. Codices variant a nam et *preſſionibus* habent, quas et ipſas e Vitruuio docent machinationes fuiſſe ad tollenda et eleuanda onera, ſiue, vt Voſſio ad h. l. et Laeto in Lex. Vitruuiano videtur, hypomochlium.

quantum ſtor. dem. patieb. quanta erat ſtoriarum praependentium longitudo ad homines inter operandum protegendos. *Clarkius*.

menta abditi atque muniti parietes lateribus exſtruebant, rurſusque alia prehenſione ad aedificandum ſibi locum expediebant. Vbi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item, vt primo, tecta extremis lateribus inſtruebant, exque ea contignatione rurſus ſummam contabulationem ſtoriasque eleuabant. Ita tuto ac ſine vllo vulnere ac periculo ſex tabulata exſtruxerunt, feneſtrasque, quibus in locis viſum eſt, ad tormenta mittenda in ſtruendo reliquerunt.

X Vbi ex ea turri, quae circum eſſent, opera tueri ſe poſſe confiſi ſunt; muſculum pedum LX longum, ex materia bipedali, quem a turri lateritia ad hoſtium turrim murumque perducerent, facere inſtituerunt; cujus muſculi haec erat forma. Duae primum trabes in ſolo aeque longae, diſtantes inter ſe pedes quatuor, collocantur, inque eis columellae pedum in altitudinem quinque defiguntur. Has inter ſe capreolis molli faſtigio coniungunt, vbi tigna, quae muſculi tegendi cauſſa ponant, collocentur. Eo ſuper tigna bipedalia iniiciunt, eaque laminis clauisque religant. Ad extremum muſculi tectum trabesque extremas quadratas regulas, quatuor

prehenſione. Hic conſentiunt codices, niſi quod *prenſione* habent, vnus etiam corrupte *penſione*.

tormenta mittenda. vid. ind. in *tormentum*. De omni hoc loco cf. Turnebi Adverſ. 11, 24.

pedum. Leg. cum aliis *pedes*.

materia bip. tigna bipedalia.

capreolis. Omnes fere conſentiunt, capreolos eſſe tigna, ſic vtrimque proclinata verſus columnam, vt vtrimque niſu ac reniſu firment columnam, ne vacillet. Collegit ſententias Laetus in Lexico Vitruv. p. 19. 20, et graece dici συγκύπτας, poſt alios monuit. *Molle faſtigium* eſt, leniter proclinatum.

regulas, ligna directa, qualia normae loco fabri admovent

tuor patentes digitos, deſignant, quae lateres, qui ſuper muſculo ſtruantur, contineant. Ita faſtigato atque ordinatim ſtructo, vt trabes erant in capreolis collocatae, lateribus lutoque muſculus, vt ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus eſſet, contegitur. Super lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua immiſſa lateres diluere poſſet. Coria autem, ne rurſus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne, tectum vineis, ad ipſam turrim perficiunt, ſubitoque, inopinantibus hoſtibus, machinatione nauali, phalangis ſubiectis, ad turrim hoſtium admouent, vt aedificio iungatur.

Quo malo perterriti ſubito oppidani ſaxa, quam maxima poſſunt, vectibus promouent, praecipitataque muro in muſculum deuoluunt. Ictum fir- XI

vent parietibus, vt, an linea recta ſeruetur, examinent. Interdum regulae ſunt die Leiſten an der Wand.

tectum vineis. Aedificantes muſculum ſtant ſub vineis.

phalangae, ſ. palangae, ſ. φάλαγγες, ſunt cylindri lignei, ſuppoſiti oneri, vt ſuper iis facilius prouoluatur (Walzen). Plerumque iis vſi ſunt veteres in nauibus e litore deducendis, aut in litus ſubducendis: vnde Heſychio ſunt νεῶν ὑπερείσματα, et, vt iam alii monuerunt, Iulio Polluci in onomaſt. 7, 190, τὰ τῶν νεωλκῶν ξύλα, οἷς ὑποβληθεῖσιν ἐφέλκονται αἱ νῆες. Conf. Apollon. Rhod. Argon. 1, 375. 388. et 2, 845. Cf. 3, 40, *ſubiectis ſcutulis.* Hinc intelligitur, cur Caeſar dixerit *machinatione nauali*, h. e. machinatione, qua vulgo in re nautica vti ſolent — Ceterum et hoc et ſuperius caput illuſtrauit Lipſius Poliorc. 1, 4. 9. Muſculi figuram Guiſchardus exhibuit (Mémoires militaires T. 2. p. 58), longe diuerſam ab ea, quae in editionibus quibusdam Caeſaris exhibetur, ſed haud dubie multo veriorem, Caeſarianaeque deſcriptioni magis congruam.

mitas materiae ſuſtinet; et, quidquid incidit, faſtigio muſculi elabitur. Id vbi vident, mutant conſilium: cupas, taeda ac pice refertas, incendunt, easque de muro in muſculum deuoluunt. Inuolutae labuntur, delapſae ab lateribus longuriis furcisque ab opere remouentur. Interim ſub muſculo milites vectibus infima ſaxa turris hoſtium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. Muſculus ex turri lateritia a noſtris telis tormentisque defenditur: hoſtes ex muro ac turribus ſubmouentur: non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus iam lapidibus ex ea, quae ſuberat, turri ſubductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua conſequens procumbebat.

XII Tum hoſtes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, deorum ira perculſi, vrbis direptione perterriti, inermes cum infulis ſeſe porta foras vniuerſi proripiunt; ad legatos atque exercitum ſupplices manus tendunt. Qua noua re oblata, omnis adminiſtratio belli conſiſtit, militesque, auerſi a proelio, ad ſtudium audiendi et cognoſcendi feruntur. Vbi hoſtes ad legatos exercitumque peruenerunt, vniuerſi ſe ad pedes proiiciunt: orant, vt aduentus Caeſaris exſpectetur: captam ſuam vrbem videre, opera perfecta, turrem ſubrutam; itaque

labuntur de faſtigio.

turris rep. — perculſi. Haec omnia abſunt a cod. Cuiac. Petav. Norvic. Leid. primo, qui eſt codex optimus, Voſſ. Lovan. neque temere fieri potuit, vt tam multa a pluribus omitterentur. Et eſt aliquid tautologiae in his, *ruina repentina commoti*, et, *inopinato malo turbati*. Etiam *direptione perterritus* neceſſario h. l. erit, metu direptionis imminentis perterritus. Eſt igitur incertum, an verba haec, et quidem omnia ac ſingula, Caeſaris ſint.

opera (machinas et munitiones Caeſariani exercitus) *perfecta*.

que a defenſione deſiſtere: nullam exoriri moram poſſe, quo minus, quum veniſſet, ſi imperata non facerent, ad nutum e veſtigio diriperentur. Docent, ſi omnino turris concidiſſet, non poſſe milites contineri, quin ſpe praedae in vrbem irrumperent, vrbemque delerent. Haec atque eiusdem generis complura, vt ab hominibus doctis, magna cum miſericordia fletuque pronunciantur.

Quibus rebus commoti legati milites ex opere deducunt, oppugnatione deſiſtunt, operibus cuſtodias relinquunt. Induciarum quodam genere miſericordia facto, aduentus Caeſaris exſpectatur: nullum ex muro, nullum a noſtris mittitur telum: vt re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt. Caeſar enim per litteras Trebonio magnopere mandauerat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne grauius permoti milites, et defectionis odio, et contemtione ſui, et diutino labore, omnes puberes interficerent: quod ſe facturos minabantur: aegreque tunc ſunt retenti, quin oppidum irrumperent, grauiterque eam rem tulerunt, quod ſtetiſſe per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur. XIII

At hoſtes ſine fide tempus atque occaſionem fraudis ac doli quaerunt; interiectisque aliquot diebus, noſtris languentibus atque animo remiſſis, ſubito, meridiano tempore, quum alius diſceſſiſſet, alius ex diutino labore in ipſis operibus quieti ſe dediſſet, arma vero omnia repoſita contectaque eſſent, portis ſe foras erumpunt, ſecundo magnoque XIIII

hominibus doctis, facundis. *Voſſius*. Et quidni aliqua Graecarum literarum adſuetudo (v. ad 1, 29) eos hactenus quoque expoliuerit? Cic. pro Flacco. 26.

arma contecta. vid. ad B. G. 2, 21.

vento ignem operibus inferunt. Hunc ſic diſtulit ventus, vti vno tempore agger, plutei, teſtudo, turris, tormenta flammam conciperent, et prius haec omnia conſumerentur, quam, quemadmodum accidiſſet, animaduerti poſſet. Noſtri, repentina fortuna permoti, arma, quae poſſunt, arripiunt: alii ex caſtris ſeſe incitant: fit in hoſtes impetus; ſed muro ſagittis tormentiſque, fugientes perſequi, prohibentur. Illi ſub murum ſe recipiunt, ibique muſculum turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum menſium labor hoſtium perfidia, et vi tempeſtatis, puncto temporis interiit. Tentauerunt hoc idem Maſſilienſes poſtero die: eamdem nacti tempeſtatem, maiori cum fiducia ad alteram turrem, aggeremque eruptione pugnauerunt, multumque ignem intulerunt. Sed vt ſuperioris temporis contentionem noſtri omnem remiſerant, ita proximi diei caſu admoniti omnia ad defenſionem parauerant. Itaque, multis interfectis, reliquos infecta re in oppidum repulerunt.

XV Trebonius ea, quae ſunt amiſſa, multo maiore ſtudio militum adminiſtrare et reficere inſtituit. Nam vbi tantos ſuos labores et adparatus male cecidiſſe viderunt, induciiſque per ſcelus violatis ſuam virtutem irriſui fore perdoluerunt, quod, vnde agger omnino comportari poſſet, nihil erat reliquum: omnibus arboribus longe lateque in finibus Maſſilienſium exciſis et conuectis, aggerem noui generis atque inauditum ex lateritiis duobus muris, ſenum pedum craſſitudine, atque eorum murorum contignationem facere inſtituerunt, aequa fere latitu-

muro ſagittis prohibentur, ſagittis, e muro miſſis.
ſuperioris temporis contentionem (antiquam fortitudinem) *remiſerant* (per aliquot dies).

latitudine, atque ille congeſtus ex materia fuerat
agger. Vbi aut ſpatium inter muros, aut imbecil-
litas materiae poſtulare videretur, pilae interponun-
tur, transuerſaria tigna iniiciuntur, quae firma-
mento eſſe poſſint: et quidquid eſt contignatum,
cratibus conſternitur, cratesque luto integuntur.
Sub tecto miles, dextera ac ſiniſtra muro tectus, ad- 2
uerſus plutei obiectu, operi quaecumque vſui ſunt,
ſine periculo ſupportat. Celeriter res adminiſtra-
tur: diuturni laboris detrimentum ſolertia et vir-
tute militum breui reconcinnatur: portae, quibus
locis videtur, eruptionis cauſſa in muro relin-
quuntur.

XVI Quod vbi hoſtes viderunt, ea, quae diu longó-que ſpatio refici non poſſe ſperáſſent, paucorum dierum opéra et labore ita refecta, vt nullus perfidiae neque eruptioni locus eſſet, neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri poſſet; eodemque exemplo ſentiunt, totam vrbem, qua ſit aditus ab terra, muro turribusque circumiri poſſe, ſic, vt ipſis conſiſtendi in ſuis munitionibus locus non eſſet, quum paene inaedificata in muris ab exercitu noſtro moenia vide-

latitudine. Plures malunt *altitudine*.

aduerſus, a fronte.

reconcinnatur. Recte hoc, quisquis fuerit, repoſuit pro vitioſa codicum omnium lectione, quae eſt *reconciliatur*. Nam reconcinnare in aedificando poni pro reſarcire, reficere collapſa, ex Cic. ad Qu. Fr. 2, 6, iam docuerat Cellarius. Si ergo ruinoſa reconcinnare dicitur, dici etiam poteſt detrimentum reconcinnari, quia detrimentum h. l. eſt detrimentum, ruina acceptum (den Schaden ausbeſſern).

paene inaed. — *moenia*. Moenia hoſtium lateritia (c. 15) ita prope muros vrbis Maſſilienſis ſtructa erant, vt eos fere tangerent.

videretur, ac tela manu coniicerentur, ſuorumque tormentorum vſum, quibus ipſi magna ſperaviſſent, ſpatio propinquitatis interire; parique conditione ex muro ac turribus bellandi data, virtute ſe noſtris adaequare non poſſe intellegunt: ad eaſdem deditionis conditiones recurrunt.

XVII M. Varro in vlteriore Hiſpania initio, cognitis iis rebus, quae ſunt in Italia geſtae, diffidens Pompeianis rebus, amiciſſime de Caeſare loquebatur: praeoccupatum ſeſe legatione ab Cn. Pompeio, teneri obſtrictum fide: neceſſitudinem quidem ſibi nihilo minorem cum Caeſare intercedere; neque ſe ignorare, quod eſſet officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quae vires ſuae, quae voluntas erga Caeſarem totius prouinciae. Haec omnibus ferebat ſermonibus, neque ſe in vllam partem mouebat. Poſtea vero, quum Caeſarem ad Maſſiliam detineri cognouit, copias Petreii cum exercitu Afranii eſſe coniunctas, magna auxilia conueniſſe, magna eſſe in ſpe atque exſpectari, et conſentire omnem citeriorem prouinciam; quaeque poſtea acciderant, de anguſtiis ad Ilerdam rei frumentariae, accepit; atque haec ad eum latius atque inflatius Afranius perſcribebat: ſe quoque ad motum fortunae mouere coepit.

XVIII Dilectum habuit tota prouincia; legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addi-

M. Varro. Cf. 1, 38. *legatione*, munere legati. *fiduciariam operam*, adminiſtrationem belli, ſibi creditam ea lege, vt ea rurſus cederet, ſi imperator eum cedere voluiſſet. Ita fere Geſnerus in Theſ. L. L. Conferri poteſt Erneſti Cl. Cic. in *fiducia*. Sed res eſt tralaticia.

magna (auxilia) *eſſe in ſpe* — Vulgo *exſpectatione* contra codices.

inflatius. Exempla vid. in ind.

addidit; frumenti magnum numerum coegit, quod Maſſilienſibus, item quod Afranio Petreioque mitteret; naues longas decem Gaditanis, vt facerent, imperauit; complures praeterea in Hiſpali faciendas curauit; pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo ſex cohortes praeſidii cauſſa ex prouincia miſit; Caiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandae hereditatis cauſſa venerat, miſſus a Domitio, oppido Gadibus praefecit; arma omnia priuata ac publica in domum Gallonii contulit; ipſe habuit graues in Caeſarem conciones. Saepe ex tribunali praedicauit, aduerſa Caeſarem proelia feciſſe, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugiſſe, haec ſe certis nunciis, certis auctoribus, comperiſſe. Quibus rebus perterritos ciuis Romanos eius prouinciae ſibi ad rempublicam adminiſtrandam HS. CXC et argenti pondo XX milia, tritici modios CXX milia polliceri coegit. Quas Caeſari eſſe amicas ciuitates arbitrabatur, iis grauiora onera iniungebat, praeſidiaque eo deducebat; et iudicia in priuatos reddebat, qui verba atque orationem aduerſus

ex fano Herculis. Sacra Herculi, tamquam ſemper peregrinabundo, extra muros fiebant. Curtius 4, 2, 4. *Cellarius.* Cf. c. 21.

HS CXC. Lege aduerbialiter: centies et nonagies ſeſtertium. *Cellarius.* Seſtertium continet mille ſeſtertios (Kaiſergroſchen).

argenti — milia, i. e. viginti milia librarum argenti pondo, zwanzig tauſend Pfund am Gewicht. Iam Cellarius laudauit Gronovium de Seſtert. 1, 6, et admonuit, libram argenti eſſe centum drachmas (ſic Graeci), ſeu denarios (ſic Romani). Denarius ſ. drachma ſunt tres circiter groſſi noſtri. Add. Perizon. ad Sanctii Minerv. p. 598.

praeſidiaque — reddebat. Haec verba vulgo poſt *addicebat* legebantur inepte. Verum

ſus rempublicam habuiſſent, eorum (que) bona in publicum addicebat; prouinciam omnem in ſua et Pompeii verba iusiurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quae ſunt geſtae in citeriore Hiſpania, parabat bellum. Ratio autem haec erat belli, vt ſe cum duabus legionibus Gades conferret, naues frumentumque omne ibi contineret: prouinciam enim omnem Caeſaris rebus fauere cognouerat. In inſula, frumento nauibusque comparatis, bellum duci non difficile exiſtimabat. Caeſar, etſi multis neceſſariisque rebus in Italiam reuocabatur, tamen conſtituerat, nullam partem belli in Hiſpaniis relinquere; quod magna eſſe Pompeii beneficia et magnas clientelas in citeriore prouincia ſciebat.

XVIIII Itaque, duabus legionibus miſſis in vlteriorem Hiſpaniam cum Q. Caſſio, tribuno plebis, ipſe cum ſexcentis equitibus magnis itineribus progreditur, edictumque praemittit, ad quam diem magiſtratus principesque omnium ciuitatum ſibi eſſe praeſto Cordubae vellet. Quo edicto tota prouincia peruulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem ſenatus Cordubam mitteret; nullusue ciuis

rum ordinem Hotomannus reſtituit, conſentientibus quinque codd. Oudendorpii, in quibus eſt optimus, Leidenſis primus.

eorum. Leg. *eorumque.*

inſula. Et haec dicta eſt *Gades*, ad oſtia Baetis fluminis. vid. Cellarii notit. orbis T. 1. lib. 2. cap. 1. p. 155.

neceſſariis rebus. In his videtur fuiſſe ſeditio militum, Placentiae orta, et feliciter compoſita, de qua vid. Sueton. Iul. c. 69 et Dio Caſſ. 41, 26, qui longam orationem, tum a Caeſare dictam, ſuo operi intulit. Etſi vero tempus ipſum definire non poſſum, tamen res in ea tempora incidit, de quibus infra c. 22 extr. dicitur. Volui ſaltem de ea monere, quia Caeſar plane ſilentio praeteriit.

Pompeii beneficia. Conf. 1, 29.

ciuis Romanus paullo notior, quin ad diem conueniret. Simul ipſe Cordubae conuentus per ſe portas Varroni clauſit, cuſtodias vigiliasque in turribus muroque diſpoſuit. Cohortes duas, quae colonicae adpellabantur, quum eo caſu veniſſent, tuendi oppidi cauſſa apud ſe retinuit. Iisdem diebus Carmonenſes, quae eſt longe firmiſſima totius prouinciae ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus a Varrone praeſidio, per ſe cohortes eiecit, portasque praecluſit.

XX Hoc vero magis properare Varro, vt cum legionibus quam primum Gades contenderet, ne itinere aut transiectu intercluderetur: tanta ac tam ſecunda in Caeſarem voluntas prouinciae reperiebatur. Progreſſo ei paullo longius litterae a Gadibus redduntur, ſimul atque ſit cognitum de edicto Caeſaris, conſenſiſſe Gaditanos principes cum tribunis cohortium, quae eſſent ibi in praeſidio, vt Gallonium ex oppido expellerent, vrbem inſulamque Caeſari

ad diem. Alii codd. et edd. *ad ſtatutum diem.* In talibus non definiri poteſt, quid quouis loco ſcriptor poſuerit. Huiusmodi varietates paſſim enoto, vt tirones agnoſcant, non ſemper poſſe ſententiam praecidi.

conuentus. vid. ind.

colonicae. Cellarius interpretatur, *quae in coloniis conſcriptae erant:* Voſſius vero (ad B. C. 1, 75), *quae colonis* (vid. ind.) *et ſeruis conſtabant,* et eodem ſenſu dictam putat c. 20 vernaculam cohortem. Malim Cellarium ſequi.

tribuni cohortium minores videntur, quam illi ſex in quauis legione, qui eam alternis vicibus regebant. Plinius Epp. 3, 9, 18 de Priſco dicit: *qui tribunus cohortium ſub Claſſico fuerat.* Cf. Lipſius de milit. rom. 2, 9. *Cellarius.* Addi poteſt Vegetius de re mil. 2, 12, vbi legionem dicit decem cohortes habere: primae tribunum praeeſſe; reliquas a tribunis, vel a praepoſitis regi.

Caeſari ſeruarent. Hoc inito conſilio, denunciaviſſe Gallonio, vt ſua ſponte, dum ſine periculo liceret, excederet Gadibus; ſi id non feciſſet, ſibi conſilium capturos: hoc timore adductum Gallonium Gadibus exceſſiſſe. His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quae vernacula adpellabatur, ex caſtris Varronis, adſtante et inſpectante ipſo, ſigna ſuſtulit, ſeſeque Hiſpalin recepit, atque in foro et porticibus ſine maleficio conſedit. Quod factum adeo eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, vt domum ad ſe quisque hoſpitio cupidiſſime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, quum, itinere conuerſo, ſeſe Italicam venturum promiſiſſet, certior ab ſuis factus eſt, praecluſas eſſe portas. Tum vero, omni intercluſus itinere, ad Caeſarem mittit, paratum ſe eſſe, legionem, cui iuſſerit, transdere. Ille ad eum Sex. Caeſarem mittit, atque huic transdi iubet. Transdita legione, Varro Cordubam ad Caeſarem venit: relatis ad eum publicis cum fide rationibus, quod penes eum eſt pecuniae, transdit, et, quod vbique habeat frumenti ac nauium, oſtendit.

XXI Caeſar, concione habita Cordubae, omnibus generatim gratias agit: ciuibus Romanis, quod oppidum in ſua poteſtate ſtuduiſſent habere; Hiſpanis, quod praeſidia expuliſſent; Gaditanis, quod conatus aduerſariorum infregiſſent, ſeſeque in libertatem vindicaſſent; tribunis militum centurionibusque, qui eo praeſidii cauſſa venerant, quod eorum conſilia ſua virtute confirmaſſent: pecunias, quas

vernacula. An, quae conſtat indigenis? vt adeo diſtinguatur a colonica legione, de qua c. 19.

conuentus. vid. ind.

Italica, colonia Hiſpaniae Baeticae. *Cellarius.*

generatim. vid. ind.

quas erant in publicum Varroni ciues Romani polliciti, remittit; bona reſtituit iis, quos liberius locutos hanc poenam tuliſſe cognouerat: tributis quibusdam publicis priuatisque praemiis, reliquos in poſterum bona ſpe complet, biduumque Cordubae commoratus, Gades proficiſcitur: pecunias monumentaque, quae ex fano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet: prouinciae Q. Caſſium praeficit, huic quatuor legiones attribuit: ipſe iis nauibus, quas M. Varro, quasque Gaditani iuſſu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit. Ibi totius fere citerioris prouinciae legationes Caeſaris aduentum exſpectabant. Eadem ratione priuatim ac publice quibusdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone diſcedit, pedibusque Narbonem, atque inde Maſſiliam peruenit: ibi, legem de dictatore latam, ſeſeque dictatorem dictum a M. Lepido praetore, cognoſcit.

Maſſilienſes, omnibus defeſſi malis, rei frumentariae ad ſummam inopiam adducti, bis proelio nauali ſuperati, crebris eruptionibus fuſi, graui etiam peſtilentia conflictati ex diutina concluſione et mutatione victus, (panico enim vetere atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod, ad huiusmodi caſus antiquitus paratum, in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis XXII

polliciti. vid. c. 18. Ibidem eſt de his, qui liberius locuti erant.

Caſſium. Appian. Civ. 2. p. 454. Dio Caſſ. 41, 24.

habitis honoribus. In his fuit ius ciuitatis, quod Caeſar omnibus Gaditanis conceſſit. Dio Caſſ. d. l.

a Lepido praetore. Hoc ergo, quod praetor dictatorem dixit, a more maiorum abhorrens fuit. Dio Caſſ. 41, 36. Appian. Civ. 2. p. 457.

Maſſilienſes. Redit ad cap. 15.

xiliis prouinciarum et exercituum deſperatis, quos in Caeſaris poteſtatem veniſſe cognouerant, ſeſe dedere ſine fraude conſtituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Maſſilienſium voluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus ſuis attribuerat, vnam ipſe conſcenderat, nactus turbidam tempeſtatem, eſt profectus. Hunc conſpicatae naues, quae iuſſu Bruti conſuetudine quotidiana ad portum excubabant, ſublatis anchoris, ſequi coeperunt. Ex iis vnum ipſius nauigium contendit, et fugere perſeuerauit, auxilioque tempeſtatis ex conſpectu abiit; duo, perterrita concurſu noſtrarum nauium, ſeſe in portum receperunt. Maſſilienſes arma tormentaque ex oppido, vt eſt imperatum, proferunt; nauis ex portu naualibusque educunt; pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Caeſar magis eos pro nomine et vetuſtate, quam pro meritis in ſe ciuitatis, conſeruans, duas ibi legiones praeſidio relinquit, caeteras in Italiam mittit: ipſe ad vrbem proficiſcitur.

XXIII Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, et iam ab initio copias P. Attii Vari deſpiciens, duas legiones ex quatuor, quas a Cae-

ſine fraude. Cf. c. 14.

contendit et f. perſ. contento curſu fugere perſ.

pro nomine et vetuſtate, propter antiquam gloriam et famam. Dio Caſſ. 41, 25 narrat, Caeſarem Maſſilienſibus, omnibus aliis ademtis, vnam libertatem reliquiſſe, quia Pompeius Phocaeam, e qua ciuitate Maſſiliam colonia deducta erat, libertate donauerat. Ibi Fabricius Cic. Philipp. 8, 6 contulit.

ad vrbem proficiſcitur. Ibi dictaturam ſuſcepit, nuper ei decretam. c. 21. Quae autem eo tempore egit, ea infra 3, 1 tradentur.

Curio. De hoc et Varo cf. 1, 31.

a Caeſare acceperat, et quingentos equites transportabat; biduoque et noctibus tribus nauigatione conſumtis, adpulit ad eum locum, qui adpellatur Aquilaria. Hic locus abeſt a Clupeis paſſuum XXII milia, habetque non incommodam aeſtate ſtationem, et duobus eminentibus promontoriis continetur. Huius aduentum L. Caeſar filius cum decem longis nauibus ad Clupeam praeſtolans, quas naues Vticae, ex praedonum bello ſubductas, P. Attius reficiendas huius belli cauſſa curauerat, veritusque nauium multitudinem, ex alto refugerat, adpulſaque ad proximum littus trireme conſtrata, et in littore relicta, pedibus Adrumetum profugerat: (id oppidum C. Conſidius Longus vnius legionis praeſidio tuebatur:) reliquae Caeſaris naues eius fuga Adrumetum ſe receperunt. Hunc ſecutus M. Rufus Quaeſtor nauibus duodecim, quas praeſidio onerariis nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, poſtquam in littore relictam nauem conſpexit, hanc remulco abſtraxit: ipſe ad Curionem cum claſſe redit.

Curio Marcum Vticam nauibus praemittit: ipſe eodem cum exercitu proficiſcitur, biduique iter progreſſus, ad flumen Bagradam peruenit: ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit; ipſe cum equitatu antecedit ad caſtra exploranda Corneliana, quod is locus peridoneus ca- XXIIII

Ff 2 ſtris

Aquilaria. Huius nulla alibi mentio. *Cellarius.*

Clupeae et *Clupea*, ſita ad Mercurii promontorium, a Carthagine in ortum aeſtiuum. Liv. 27, 29. 29, 32. *Idem.*

duobus promontoriis, Apollinis et Mercurii, quorum hoc nunc Cap Bon ab oriente, illud Cap Zibeeb ab occidente ſinum claudit. *Heynius* (ad Virgil. Aen. 1. Excurſ. 6. p. 113).

L. Caeſar filius. De hoc, et eius patre vid. 1, 8.

caſtra Corneliana. Non ſunt caſtra, quae aliquis Cor-

ſtris habebatur. Id autem eſt iugum directum, eminens in mare, vtraque ex parte praeruptum atque aſperum, ſed tamen paullo leniore faſtigio ab ea parte, quae ad Vticam vergit. Abeſt directo itinere ab Vtica paullo amplius paſſuum mile. Sed hoc itinere eſt fons, quo mare ſuccedit longius, lateque is locus reſtagnat: quem ſi qui vitare voluerit, ſex milium circuitu in oppidum perueniet.

XXV Hoc explorato loco, Curio caſtra Vari conſpicit, muro oppidoque coniuncta, ad portam, quae adpellatur Bellica, admodum munita natura loci: vna ex parte ipſo oppido Vtica, altera theatro, quod eſt ante oppidum, ſubſtructionibus eius operis maximis aditu ad caſtra difficili et anguſto. Simul animaduertit, multa vndique portari atque agi pleniſſimis viis, quae repentini tumultus timore ex agris in vrbem conferantur. Huc equitatum mittit, vt diriperet, atque haberet loco praedae. Eodemque tempore his rebus ſubſidio ſexcenti equites Numidae ex oppido, peditesque quadringenti mittuntur a Varo, quos auxilii cauſſa rex Iuba paucis diebus ante Vticam miſerat. Huic et paternum hoſpitium cum Pompeio, et ſimultas cum Curione intercedebat; quod tribunus plebis legem

Cornelius illo tempore iis in locis poſuit; ſed eſt locus, qui in memoriam caſtrorum, a Scipione in bellis Punicis ibi poſitorum, nomen caſtrorum Cornelianorum habuit. vid. Cellarii notit. orbis P. 3. p. 154. Cf. infra cap. 30 et 37 Appiano Civ. 2. p. 455 eſt ὁ χάραξ ὁ Σκιπίωνος.

fons. Hunc Afri veneno infecerunt, Curionisque exercitui haud leue damnum attulerunt. Appianus d. l.

ſuccedit, exuberans expanditur. vid. ind.

theatro. In MSS. meis omnibus eſt *a theatro*. Recte, vt ſit *aditus a theatro*. Haec Oudendorpius.

conferantur. Immo, *conferebantur*: et ſic edd. vulgg.

legem promulgauerat, qua lege regnum Iubae publicauerat. Concurrunt equites inter ſe, neque vero primum impetum noſtrorum Numidae ferre potuerunt; ſed interfectis circiter CXX, reliqui ſe in caſtra ad oppidum receperunt. Interim, aduentu longarum nauium, Curio pronunciari onerariis nauibus iubet, quae ſtabant ad Vticam numero circiter ducentae, ſe in hoſtium habiturum loco, qui non e veſtigio ad caſtra Corneliana vela direxiſſet. Qua pronunciatione facta, temporis puncto, ſublatis anchoris, omnes Vticam relinquunt, et, quo imperatum eſt, tranſeunt: quae res omnium rerum copia compleuit exercitum.

His rebus geſtis, Curio ſe in caſtra ad Bagradam recepit, atque vniuerſi exercitus conclamatione imperator adpellatur: poſteroque die Vticam exercitum ducit, et prope oppidum caſtra ponit. Nondum opere caſtrorum perfecto, equites ex ſtatione nunciant, magna auxilia equitum peditumque, ab rege miſſa, Vticam venire: eodemque tempore vis magna pulueris cernebatur, et e veſtigio temporis primum agmen erat in conſpectu. Noui- XXVI

 tate

publicauerat. Dio Caſſ. 41, 41.

imperator. Solet dux, victoria parta, ab exercitu imperator ſalutari, hoc eſt, nomen *Imperator* additur nunc nomini ducis, eſtque titulus, quem vulgo dicimus, honorificus, neque tali tempore ſignificat ſimpliciter eum, qui exercitui cum imperio praeeſt. Appianus Civ. 2, p. 455, de hac ipſa re haec ſcripſit: Ἔστι τιμὴ τοῖς στρατηγοῖς τόδε τὸ προσαγόρευμα (Αὐτοκράτωρ) παρὰ τῶν στρατῶν, καθάπερ αὐτοῖς ἐπιμαρτυρόντων, ἀξίως σφῶν αὐτοκράτορας εἶναι. Καὶ τήνδε τὴν τιμὴν οἱ στρατηγοὶ πάλαι μὲν ἐπὶ πᾶσι τοῖς μεγίστοις ἔργοις προσίεντο· νῦν δὲ ὅρον εἶναι τῇδε τῇ εὐφημίᾳ πυνθάνομαι, τὸ μυρίους πεσεῖν. Vaniſſimus ergo fuit Curio, qui, paucis interfectis, tanto honore ſe ornari paſſus eſt. Cf. 3, 31.

tate rei Curio permotus, praemittit equites, qui primum impetum ſuſtineant ac morentur: ipſe, celeriter ab opere deductis legionibus, aciem inſtruit: equites committunt proelium: et prius, quam plane legiones explicari et conſiſtere poſſent, tota auxilia regis, impedita ac perturbata, quod nullo ordine et ſine timore iter fecerant, in fugam ſe conliciunt: equitatuque omni fere incolumi, quod ſe per littora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt.

XXVII Proxima nocte centuriones Marſi duo ex caſtris Curionis cum manipularibus ſuis duobus et viginti ad Attium Varum perfugiunt. Hi ſeu vere, quam habuerant, opinionem perferunt, ſiue etiam auribus Vari ſeruiunt, (nam quae volumus, et credimus libenter; et, quae ſentimus ipſi, reliquos ſentire ſperamus) confirmant quidem certe, totius exercitus animos alienos eſſe a Curione: maxime opus eſſe, in conſpectum exercitum venire, et colloquendi dari facultatem. Qua opinione adductus Varus, poſtero die mane legiones ex caſtris educit: facit idem Curio: atque vna valle non magna interiecta ſuas vterque copias inſtruit.

XXVIII Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus, quem fuiſſe Corfinii, ſupra demonſtratum eſt. Hic, dimiſſus a Caeſare, in Africam venerat; legionesque eas transduxerat Curio, quas ſuperioribus temporibus Corfinio receperat Caeſar; adeo vt, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulique conſtarent. Hanc nactus adpellationis cauſſam Quinctilius, circumire aciem Curionis, atque obſecrare milites coepit, ne primi ſacramenti, quod apud

ſupra demonſtratum eſt. Cf. 1, 23.

adpellationis cauſa. Paulo ante, *colloquendi facultas.*

apud Domitium atque apud ſe quaeſtorem dixiſſent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem eſſent vſi fortuna, eademque in obſidione perpeſſi; neu pro iis pugnarent, a quibus contumelia perfugae adpellarentur. His pauca ad ſpem largitionis addidit, quae ab ſua liberalitate, ſi ſe atque Attium ſecuti eſſent, exſpectare deberent.

Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit ſignificatio, atque ita ſuas vterque copias reducit: atque in caſtris Curionis magnus omnium inceſſit timor: nam is variis hominum ſermonibus celeriter augetur: vnusquisque enim opiniones fingebat, et ad id, quod ab alio audierat, ſui aliquid timoris addebat. Hoc vbi vno auctore ad plures permanauerat, atque alius alii transdiderat, plures auctores eius rei videbantur. XXVIIII
[Ciuile bellum; genus hominum, quod liceret libere facere, et ſequi, quod vellet; legiones eae, quae paullo ante apud aduerſarios fuerant; nam etiam Caeſaris beneficium mutauerat conſuetudo, qua offerrentur municipia etiam diuerſis partibus coniuncta: neque enim ex Marſis Pelignisque veniebant, vt qui ſuperiore nocte in contuberniis; commilitonesque nonnulli grauiores ſermones mi-

contumelia. Al. *in contumeliam* —

inceſſit. Poſt hoc verbum vel addendum, vel intelligendum ſaltem eſt *animos.*

Ciuile bellum — Haec vsque ad finem capitis multis modis corrupta ſunt, nec videntur reſtitui poſſe. Coniecturas bene multas, de hoc loco propoſitas, enumerare nolui: nam vix poſſunt omnes probari.

Caeſaris beneficium, quo captos Corfinii ſeruarat. Cf. 1, 23. *Cellar.* Ergo *conſuetudo mutat beneficium* ſignificabit, facit, vt vileſcat. Ciacconius maluit, *minuerat.*

litum vulgo durius accipiebant: nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, ſingebantur.]

XXX Quibus de cauſſis conſilio conuocato, de ſumma rerum deliberare incipit. Erant ſententiae, quae conandum omnibus modis, caſtraque Vari oppugnanda cenſerent; quod huiusmodi militum conſiliis otium maxime contrarium eſſe arbitrarentur: poſtremo praeſtare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam, deſertos et circumuentos ab ſuis, grauiſſimum ſupplicium pati. Porro erant, qui cenſerent, de tertia vigilia in caſtra Corneliana recedendum, vt, maiore ſpatio temporis interiecto, militum mentes ſanarentur; ſimul, ſi quid grauius accidiſſet, magna multitudine nauium et tutius et facilius in Siciliam receptus daretur.

XXXI Curio, vtrumque improbans conſilium, quantum alteri ſententiae deeſſet animi, tantum alteri ſupereſſe dicebat; hos turpiſſimae fugae rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia et opere et natura loci muni-

quod huiusm. — arbitrarentur. Otium non eſt contrarium iſtiusmodi ſeditioſis et timidis conſiliis; imo vero iis fauet, eaque alit. Ergo legerim: *quod* (quam oppugnationem caſtrorum) *hui. mil. conciliis* (conciliabulis) *otioſis max. contr. arbitr.* Poterit etiam *conſiliis* ſeruari. Et vt concilia otioſa ſunt otioſorum concilia; ſic labor et occupatio ſunt iis contraria, h. e. eorum remedium. Aliis aliter viſum eſt de loco; ſed liceat mihi hic meo ſenſu vti. Ingenioſa tamen eſt Clarkii coniectura, qui locum eodem modo, quo ego, intellexit, et vnum illud verbum *otium* in *omnium* mutari poſſe putat, vt adeo omnium maxime contrarium conſiliis illis dicatur, ſi caſtra Vari oppugnentur.

caſtra Cornel. vid. ad cap. 24.

munitiſſima caſtra expugnari poſſe confidimus? aut vero quid proficimus, ſi, accepto magno detrimento, ab oppugnatione caſtrorum diſcedimus? quaſi non et felicitas rerum geſtarum exercitus beneuolentiam imperatoribus, et res aduerſae odia concilient. Caſtrorum autem mutatio quid habet, niſi turpem fugam, et deſperationem omnium, et alienationem exercitus? Nam neque pudentes ſuſpicari oportet, ſibi parum credi; neque improbos ſcire, ſeſe timeri: quod illis licentiam timor augeat noſter; his ſtudia deminuat. Quod ſi iam, inquit, haec explorata habemus, quae de exercitus alienatione dicuntur, quae quidem ego aut omnino falſa, aut certe minora opinione eſſe confido: quanto, haec diſſimulare et occultare, quam per nos confirmari, praeſtat? An non, vti corporis vulnera, ita exercitus incommoda ſunt tegenda, ne ſpem aduerſariis augeamus? At etiam, vt media nocte proficiſcamur, addunt: quo maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur: namque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime aduerſaria eſt. Quare neque tanti ſum animi, vt ſine ſpe caſtra oppugnanda cenſeam; neque tanti timoris, vt ipſe deficiam: atque omnia prius experienda arbitror, magnaque ex parte iam me vna vobiſcum de re iudicium facturum confido.

 Dimiſſo

pudentes, qui verentur male agere, σώφρονες, αἰδήμονες. Haec, etſi paucorum codicum, lectio certe praeferenda eſt alteri, *prudentes*. Ergo *improbi* ſunt, in quibus eſt, vt ipſe ſcriptor dicit, licentia.

illis, improbis: *his*, pudentibus. *Clarkius*.

huiusmodi res, i. e. conatus improbi. *Tenentur*, impediuntur.

quibus rebus, pudori et metui.

XXXII Dimiſſo conſilio, concionem aduocat militum: commemorat, quo ſit eorum vſus ſtudio ad Corfinium Caeſar: vt magnam partem Italiae, beneficio atque auctoritate eorum, ſuam fecerit. Vos enim veſtrumque factum, inquit, omnia deinceps municipia ſunt ſecuta, neque ſine cauſſa et Caeſar amiciſſime de vobis, et illi grauiſſime iudicauerant. Pompeius enim, nullo proelio pulſus, veſtri facti praeiudicio demotus Italia excèſſit: Caeſar me, quem ſibi cariſſimum habuit, prouinciamque Siciliam atque Africam, ſine quibus vrbem atque Italiam tueri non poteſt, veſtrae fidei commiſit. Adſunt, qui vos hortentur, vt a nobis deſciſcatis. Quid enim eſt illis optatius, quam vno tempore et nos circumuenire, et vos nefario ſcelere obſtringere? Aut quid irati grauius de vobis ſentire poſſunt, quam vt eos prodatis, qui ſe vobis omnia debere iudicant; in eorum poteſtatem veniatis, qui ſe per vos periſſe exiſtimant? An vero in Hiſpania res geſtas Caeſaris non audiſtis? duos pulſos exercitus? duos ſuperatos duces? duas receptas prouincias? haec acta diebus quadraginta, quibus in conſpectum aduerſariorum venerit Caeſar? An, qui incolumes reſiſtere non potuerunt, perditi reſiſtant?

auctoritate, exemplo, quod magnam vim habet.

grauiſſime, honorificentiſſime: nempe vos non parui faciendos eſſe.

facti praeiudicium, i. e. factum, quod eſt praeiudicium. Praeiudicium vero eſt, quidquid rem antecedit ita, vt ex hoc et propter hoc iudicetur, quid poſtea in hac ſimilibusque rebus agendum ſit, aut euenturum videatur. Ergo cum Corfinienſes defeciſſent, poterat ex hoc et propter hoc iudicari, ceteros quoque deficere poſſe, atque etiam defecturos eſſe. Quomodo Pompeius poſt Corfinienſium deditionem timere ſibi et effugere coeperit, v. 1, 24. 27.

grauius (veſtrae famae turpius) *ſentire*.

ſiſtant? vos autem, incerta victoria Caeſarem ſecuti, diiudicata iam belli fortuna, victum ſequamini, quum veſtri officii praemia percipere debeatis? Deſertos enim ſe ac proditos a vobis dicunt, et prioris ſacramenti mentionem faciunt. Vosne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deſeruit? Nonne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? non ſibi, clam vobis, ſalutem fuga petiuit? non, proditi per illum, Caeſaris beneficio eſtis conſeruati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit, quum, proiectis faſcibus et depoſito imperio, priuatus et captus ipſe in alienam veniſſet poteſtatem? Relinquitur noua religio, vt, eo neglecto ſacramento, quo nunc tenemini, reſpiciatis illud, quod deditione ducis et capitis deminutione ſublatum eſt. At, credo, ſi Caeſarem probatis, in me offenditis, qui de meis in vos meritis praedicaturus non ſum, quae ſunt adhuc et mea voluntate et veſtra exſpectatione leuiora; ſed tamen ſui laboris milites ſemper euentu belli praemia petiuerunt: qui qualis ſit futurus, ne vos quidem dubita-

victum (Pompeium) *ſequamini.*

Deſertos enim, enimuero. vid. ind.

noua religio, per ironiam dicitur. *Rhellicanus.*

capitis deminutio eſt, (eaque maxima; nam fuit triplex) cum quis ius ciuitatis et libertatem et familiam amittit. Iam capti bello, his omnibus amiſſis, in ſeruilem tranſibant more romano conditionem. Liv. 22, 16, 15. Ergo et hi, qui Corfinii venerant in poteſtatem victoris, eo ſenſu capite deminuti videntur dici. Sed vidit Hotomannus, rem hoc loco praeter modum augeri. Etſi enim in bellis cum externis hoſtibus talis deminutio capitis erat: tamen in ciuili bello capti non iure et lege detruſi ſunt in illam ſeruilem conditionem, amiſſo iure ciuitatis, libertate, familia. Erit ergo h. l. ſimpliciter intelligendum, eos in alterius poteſtatem veniſſe.

bitatis. Diligentiam quidem noſtram, aut quem ad finem adhuc res proceſſit, fortunamque cur praeteream? An poenitet vos, quod ſaluum atque incolumem exercitum, nulla omnino naue deſiderata, transduxerim? quod claſſem hoſtium primo impetu adueniens profligauerim? quod bis per biduum equeſtri proelio ſuperauerim? quod ex portu ſinuque aduerſariorum ducentas naues onerarias adduxerim, eoque illos compulerim, vt neque pedeſtri itinere, neque nauibus commeatu iuuari poſſint? Hac vos fortuna atque his ducibus repudiatis, Corfinienſium ignominiam, an Italiae fugam, an Hiſpaniarum deditionem, an Africi belli praeiudicia ſequimini? Equidem me Caeſaris militem dici volui; vos me imperatoris nomine adpellauiſtis. Cuius ſi vos poenitet, veſtrum vobis beneficium remitto; mihi meum reſtituite nomen; ne ad contumeliam honorem dediſſe videamini.

XXXIII Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant, vt magno cum dolore infidelitatis ſuſpicionem ſuſtinere viderentur: diſcedentem vero ex concione vniuerſi cohortantur, magno ſit animo, neu dubitet proelium committere, et ſuam fidem virtutemque experiri. Quo facto

ducentas naues. Cf. cap. 25 extr. *adduxerim*, ad noſtras partes, vt nos copiis earum vteremur.

Africi belli praeiudicia, id, quod ſub initium belli in Africa accidit, et cui ſimile quid rurſus accidere poteſt, videturque euenturum. *Sequi ignominiam, fugam, deditionem*, eſt ſequi eos, qui ignominia adfecti ſunt, fugerunt, ſe dediderunt. Ergo et *ſequi praeiudicia belli*, ſequi hos, qui ſub initia belli, in Africa geſti, victi ſunt, eſt poſthac haud dubie rurſus vincentur, qui infauſta belli initia habuerunt — Ceterum, qui illud *an* repetitum aliquoties praetulerunt, pro quo in MSS. paſſim eſt *in*, ii ſine dubio verum viderunt.

facto commutata omnium voluntate et opinione, conſenſu ſuo conſtituit Curio, quum primum ſit data poteſtas, proelio rem committere. Poſtero die productos, eodem loco, quo ſuperioribus diebus conſtiterat, in acie collocat: ne Varus quidem Attius dubitat copias producere, ſiue ſollicitandi milites, ſiue aequo loco dimicandi detur occaſio, ne facultatem praetermittat.

Erat vallis inter duas acies, vt ſupra demonſtratum eſt, non ita magno, at difficili et arduo adſcenſu. Hanc vterque ſi aduerſariorum copiae tranſire conarentur, exſpectabat, quo aequiore loco proelium committeret. Simul ab ſiniſtro cornu P. Attii equitatus omnis, et vna leuis armaturae interiecti complures, quum ſe in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, et duas Marrucinorum cohortis mittit: quorum primum impetum equites hoſtium non tulerunt, ſed, admiſſis equis, ad ſuos refugerunt: relicti ab his, qui vna procurrerant, leuis armaturae circumueniebantur atque interficiebantur ab noſtris. Huc tota Vari conuerſa acies ſuos fugere et concidi videbat. Tum Rebilus, legatus Caeſaris, quem Curio ſecum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere vſum in re militari ſciebat, Perterritum, inquit, hoſtem vides, Curio: quid dubitas vti temporis opportunitate? Ille vnum elocutus, vt memoria tenerent mili- XXXIIII

conſenſu ſuo Oudendorpius ſic explicat, Curionem, qui noluerit antea proelium committere, nunc conſenſiſſe, vt fieret proelium, ideoque ſuo conſenſu nunc conſtituiſſe. Tamen multo melius erit, vel *ſuorum*, vel potius *ſummo* legere, vt edd. vulgg. iam ediderunt.

ſupra demonſtratum eſt. vid. cap. 27.

magno. Lege e cap. 27 *magna*, vt multi monuerunt.

milites ea, quae pridie ſibi confirmaſſent, ſequi ſeſe iubet, et praecurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, vt in adſcenſu, niſi ſubleuati a ſuis, primi non facile eniterentur. Sed praeoccupatus animus Attianorum militum timore, et fuga, et caede ſuorum, nihil de reſiſtendo cogitabat, omnesque iam ſe ab equitatu circumueniri arbitrabantur. Itaque prius, quam telum adiici poſſet, aut noſtri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, ſeque in caſtra recepit.

XXXV Qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus de exercitu Curionis, primum agmen fugientium conſecutus, magna voce Varum nomine adpellans requirebat: vti vnus eſſe ex eius militibus, et monere aliquid velle ac dicere videretur. Vbi ille, ſaepius adpellatus, adſpexit ac reſtitit, et, quis eſſet, aut quid vellet, quaeſiuit; humerum apertum gladio adpetit, paullumque abfuit, quin Varum interficeret: quod ille periculum, ſublato ad eius conatum ſcuto, vitauit. Fabius, a proximis militibus circumuentus, interficitur. Hac fugientium multitudine ac turba portae caſtrorum occupantur, atque iter impeditur; pluresque in eo loco ſine vulnere, quam in proelio aut fuga, intereunt, neque multum abfuit, quin etiam caſtris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem curſu in oppidum contenderunt. Sed quum loci natura et munitio caſtrorum aditum prohibebat; tum quod ad proelium egreſſi Curionis milites iis rebus indigebant, quae ad oppugnationem caſtrorum erant vſui. Itaque Curio exercitum in caſtra reducit, ſuis omni-

praecurrit ante omnes. Lucan. Pharſal. 4, 702.

humerum apertum, hoc eſt, dextrum, qui ſcuto non tegebatur. *Voſſius.*

omnibus praeter Fabium incolumibus, ex numero aduerſariorum circiter ſexcentis interfectis, ac mile vulneratis: qui omnes, diſceſſu Curionis, multique praeterea, per ſimulationem vulnerum, ex caſtris in oppidum propter timorem ſeſe recipiunt. Qua re animum aduerſa, Varus, et terrore exercitus cognito, buccinatore in caſtris et paucis ad ſpeciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia ſilentio exercitum in oppidum reducit.

Poſtero die Curio Vticam obſidere, et vallo circummunire inſtituit. Erat in oppido multitudo inſolens belli, diuturnitate otii: Vticenſes pro quibusdam Caeſaris in ſe beneficiis illi amiciſſimi: conuentus is, qui ex variis generibus conſtaret: terror ex ſuperioribus proeliis magnus. Itaque de deditione omnes palam loquebantur, et cum P. Attio agebant, ne ſua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Haec quum agerentur, nuncii praemiſſi ab rege Iuba venerunt, qui illum cum magnis copiis adeſſe dicerent, et de cuſtodia ac defenſione vrbis hortarentur: quae res eorum perterritos animos confirmauit. XXXVI

Nunciabantur haec eadem Curioni, ſed aliquamdiu fides fieri non poterat: tantam habebat ſuarum XXXVII

ac mile vulneratis. Verbum *mile* Vrſinus e codice reſtituit: in aliis codd. vel deeſt, vel in vno *ac eo vuln.* legitur, vt in aliis rurſus *atque vuln.* Ciacconius, et poſt hunc Daviſius, iam monuit, Appianum Civ. 2, p. 455 tradere, ſexcentos e Vari exercitu periiſſe, *multoque plures* vulneratos eſſe.

conuentus. Cf. ind.

palam. Mirum eſt, in multis codd. non peſſimis *in palam* legi, quod Daviſius exemplis, ſed vltimae latinitatis, et analogia verbi *inſuper* defendit, cui Oudendorpius *inibi, incoram, inſimul* addidit. Voſſius *multi iam palam* maluit.

rum rerum fiduciam: iamque Caeſaris in Hiſpania res ſecundae in Africam nunciis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus ſublatus, nihil contra ſe regem niſurum exiſtimabat. Sed vbi certis auctoribus comperit, minus quinque et viginti milibus longe ab Vtica eius copias abeſſe; relictis munitionibus, ſeſe in caſtra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, caſtra munire, materiam conferre coepit, ſtatimque in Siciliam miſit, vti duae legiones reliquusque equitatus ad ſe mitteretur. Caſtra erant ad bellum ducendum aptiſſima, natura et loci munitione, et maris propinquitate, et aquae et ſalis copia, cuius magna vis iam ex proximis erat ſalinis eo congeſta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant pleniſſimi agri, deficere poterat. Itaque omnium ſuorum conſenſu Curio reliquas copias exſpectare, et bellum ducere parabat.

XXXVIII His conſtitutis rebus, probatisque conſiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Iubam, reuocatum finitimo bello et controuerſiis Leptitanorum, reſti-

caſtra Corneliana. vid. ad cap. 24.

natura et loci munitione. Leg. *natura loci*, *et mun.* Monuit etiam Marclandus in Explic. vett. auctt. p. 268. Et quis non ſponte videat?

ex perfugis — audit. Narrant rem Appian. 2. p. 455. Dio Caſſ. 41, 42. Fraudem paucis attigit Frontinus Strateg. 2, 5, 40.

controuerſiis Leptit. De his vid. B. Afr. c. 97. Cf. ibid. c. 7. et Cellarium in notit. orb. T. 2. P. 3. p. 135. vbi oſtendit, hanc Leptin eſſe minorem, in ea regione ſitam, quae Byzacium dicta eſt, haud procul Adrumeto, et diuerſam a Lepti maiore, quae longe remota fuit a minore, et ab eodem viro docto d. l. p. 122 deſcripta eſt. Vtraque cum alibi, tum in itinerar. Anton. p. 57. 58 ed. Weſſeling. commemoratur. Atque ſic correxit Cellarius ea, quae in notis ad noſtrum hunc locum

reſtitiſſe in regno; Saburam, eius praefectum, cum mediocribus copiis miſſum, Vticae adpropinquare. His auctoribus temere credens, conſilium commutat, et proelio rem committere conſtituit. Multum ad hanc rem probandam adiuuat adoleſcentia, magnitudo animi, ſuperioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerendae. His rebus impulſus, equitatum omnem prima nocte ad caſtra hoſtium mittit, ad flumen Bagradam, quibus praeerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex cum omnibus copiis inſequebatur, et ſex milium paſſuum interuallo a Sabura conſederat. Equites miſſi nocte iter conficiunt, imprudentes atque inopinantes hoſtes adgrediuntur: Numidae enim, quadam barbara conſuetudine, nullis ordinibus paſſim conſederant. 17.
Hos oppreſſos ſomno et diſperſos adorti, magnum eorum numerum interficiunt; multi perterriti profugiunt. Quo facto, ad Curionem equites reuertuntur, captiuosque ad eum reducunt.

Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exie- XXXVIIII
rat, cohortibus quinque caſtris praeſidio relictis. Progreſſus milia paſſuum ſex, equites conuenit, rem geſtam cognouit; ex captiuis quaerit, quis caſtris ad Bagradam praeſit? reſpondent, Saburam. Reliqua ſtudio itineris conficiundi quaerere praetermittit, proximaque reſpiciens ſigna, Videtisne, inquit, milites, captiuorum orationem cum perfugis conuenire? abeſſe regem, exiguas eſſe copias miſſas, quae paucis equitibus pares eſſe non potuerunt? Proinde ad praedam, ad gloriam properate, vt iam de praemiis veſtris, et de referenda gratia cogitare inci-

eum ſuſpicatus fuerat, corruptum ſibi videri nomen Leptitanorum, deceptus forte a Glareano, qui et ipſe hic haeſerat.

prouentus. vid. ind.

incipiamus. Erant per ſe magna, quae geſſerant equites, praeſertim quum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur; haec tamen ab ipſis inflatius commemorabantur, vt de ſuis homines laudibus libenter praedicant. Multa praeterea ſpolia praeferebantur, capti homines equitesque producebantur: vt, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita ſpei Curionis militum ſtudia non deerant. Equites ſequi iubet ſeſe, iterque accelerat, vt quam maxime ex fuga perterritos adoriri poſſet. At illi, itinere totius noctis confecti, ſubſequi non poterant, atque alii alio loco reſiſtebant. Ne haec quidem res Curionem ad ſpem morabatur.

XL Iuba, certior factus a Sabura de nocturno proelio, duo milia Hiſpanorum et Gallorum equitum, quos ſuae cuſtodiae cauſſa circum ſe habere conſuerat, et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburae ſubmittit: ipſe cum reliquis copiis elephantisque ſexaginta lentius ſubſequitur, ſuſpicatus, praemiſſis equitibus, ipſum adfore Curionem. Sabura copias equitum peditumque inſtruit, atque his imperat, vt ſimulatione timoris paullatim cedant, ac pedem referant: ſeſe, quum opus eſſet, ſignum proelii daturum, et, quod rem poſtulare cognouiſſet, imperaturum. Curio, ad ſuperiorem ſpem addita praeſentis temporis opinione, hoſtes fugere arbi-

homines equitesque. Leg. *equique*, vt multi monuerunt: nam illud cum quibusdam perſuadere mihi non poſſum, homines eſſe h. l. pedites.

ad ſpem, quod attinebat ad eius ſpem. Vulgo, *ab ſpe.* — Temeritatem Curionis Appianus d. l. etiam eo arguit, quod tempeſtate feruida, per arenoſas aridasque regiones, torrentibus exſiccatis, Bagrada vero flumine ab hoſtibus occupato, ad hoſtem contenderit.

arbitratus, copias ex locis ſuperioribus in campum deducit.

Quibus ex locis quum longius eſſet progreſſus, confecto iam labore exercitu, ſedecim milium ſpatio conſtitit. Dat ſuis ſignum Sabura, aciem conſtituit, et circumire ordines atque hortari incipit; ſed peditatu duntaxat procul ad ſpeciem vtitur, equites in aciem mittit. Non deeſt negotio Curio, ſuosque hortatur, vt ſpem omnem in virtute reponant: ne militibus quidem, vt defeſſis, neque equitibus, vt paucis et labore confectis, ſtudium ad pugnandum virtusque deerat: ſed ii erant numero ducenti, reliqui in itinere ſubſtiterant. Hi quamcumque in partem impetum fecerant, hoſtes loco cedere cogebant; ſed neque longius fugientes proſequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hoſtium ab vtroque cornu circumire aciem noſtram, et auerſos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procucurriſſent, Numidae integri celeritate impetum noſtrorum effugiebant, rurſusque ad ordines ſuos ſe recipientes circumibant, et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere ordinesque ſeruare, neque procurrere et caſum ſubire, tutum videbatur. Hoſtium copiae, ſubmiſſis ab rege auxiliis, crebro augebantur: noſtros vires laſſitudine deficiebant: ſimul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hoſtium circumdata tenebatur. Hi, de ſalute ſua deſperantes, vt extremo vitae tempore homines facere conſuerunt, aut ſuam mortem miſerabantur, aut parentes ſuos commendabant, ſi quos ex eo peri- XLI

 culo

auerſos, a tergo. *procucurriſſent*. vid. ind.

culo fortuna ſeruare potuiſſet. Plena erant omnia timoris et luctus.

XLII Curio vbi, perterritis omnibus, neque cohortationes ſuas, neque preces audiri intellegit, vnam, vt miſeris in rebus, ſpem reliquam ſalutis eſſe arbitratus, proximos colles capere vniuerſos, atque eo ſigna inferri iubet. Hos quoque praeoccupat miſſus a Sabura equitatus. Tum vero ad ſummam deſperationem noſtri perueniunt, et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius, praefectus equitum, cum paucis equitibus circumſiſtens, vt fuga ſalutem petat, atque in caſtra contendat; et ſe ab eo non diſceſſurum pollicetur. At Curio, numquam, amiſſo exercitu, quem a Caeſare fidei ſuae commiſſum acceperit, ſe in eius conſpectum reuerſurum confirmat; atque ita proelians interficitur. Equites perpauci ex proelio ſe recipiunt: ſed ii, quos ad nouiſſimum agmen equorum reficiendorum cauſſa ſubſtitiſſe demonſtratum eſt, fuga totius exercitus procul animaduerſa, ſeſe incolumes

in

integri, qui ne tentarunt quidem fugere, ſed, vt ſunt, procumbunt. Sunt ergo integri ad caedem. Nam is eſt integer ad commodum aut incommodum aliquod, qui nihil dum fecit aut paſſus eſt, quo illud commodum aut incommodum impediretur vel adiuuaretur, tardaretur aut accelераretur. Qui ergo nondum effugere coepit caedem, is eſt integer ad caedem.

proelians interficitur. Eius caput ad Iubam perlatum eſt. Appian. 2, p. 456.

ſubſtitiſſe demonſtr. eſt. c. 39 extr. Hoc loco comparato, quilibet intelliget, *ad nouiſſimum agmen* eſſe omnino, a tergo exercitus, in hoſtes contendentis. Ergo fortaſſe ſine cauſſa Marclandus in Explicat. vett. auctt. p. 269 difficultatem in eo quaerit, quod ibi nihil de agmine nouiſſimo dictum eſt.

fuga totius exerc. procul animad.

in caſtra conferunt. Milites ad vnum omnes interficiuntur.

His rebus cognitis, M. Rufus quaeſtor, in caſtris relictus a Curione, cohortatur ſuos, ne animo deficiant. Illi orant atque obſecrant, vt in Siciliam nauibus reportentur. Pollicetur, magiſtriſque imperat nauium, vt primo veſpere omnes ſcaphas ad litus adpulſas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, vt alii adeſſe copias Iubae dicerent, alii cum legionibus inſtare Varum, iamque ſe puluerem venientem cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat; alii claſſem hoſtium celeriter aduolaturam ſuſpicarentur. Itaque, perterritis omnibus, ſibi quisque conſulebat. Qui in claſſe erant, proficiſci properabant: horum fuga nauium onerariarum magiſtros incitabat: pauci lenunculi ad offi- XLIII

animad. Idem ille Marclandus dicit, falſum eſſe hoc de fuga totius exercitus, quia non omnes fugerunt, vt Caeſar ipſe dixit: vultque adeo ſic legi: *ſed ii — — fuga, totius exercitus periculo animaduerſo, ſeſe — conferunt.* Non repugno; neque tamen neceſſarium puto, verba tantopere vrgere. Cum enim cogito, exercitum Curionis, vndiquaque cinctum et deſperantem, nullos ordines ſeruaſſe, atque adeo victores perequitantes et victos, partim fugientes, partim procumbentes, mixtos fuiſſe inuicem: nonne hoc procul animaduertentibus praebuerit ſpeciem totius exercitus fugientis, neque reſiſtentis? nonne, vbi nemo reſiſtit, totus exercitus fuſus fugatusque dici poterit? Non quaeritur ad ἀκρίβειαν, an omnes omnino fugerint; ſed quid procul ſtantium oculis oblatum ſit.

lenunculi. Nonius Marcellus: *lenunculus, nauigium piſcatorium:* qui ex Salluſtii Hiſt. 2 adfert: *per noctem in lenunculo piſcari.* In gloſſis ſcribitur *lenunculus,* quod putes a *lembunculus* ortum, quo Tacitus 14, 5 vſus eſt. Sed etiam inſcriptiones veteres *corporis lenunculariorum* mentionem fecerunt, quod vulgarem ſcripturam

cium imperiumque conueniebant: ſed tanta erat, completis litoribus, contentio, qui potiſſimum ex magno numero conſcenderent, vt multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur.

XLIIII Quibus rebus accidit, vt pauci milites patresque familiae, qui aut gratia, aut miſericordia valerent, aut naues adnare poſſent, recepti, in Siciliam incolumes peruenirent: reliquae copiae, miſſis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus, ſeſe ei dediderunt: quorum cohortes militum poſtero die ante oppidum Iuba conſpicatus, ſuam eſſe praedicans praedam, magnam partem eorum interfici iuſſit; paucos electos in regnum remiſit. Quum Varus ſuam fidem ab eo laedi quereretur, neque reſiſtere auderet: ipſe equo in oppidum vectus, proſequentibus compluribus ſenatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius et Licinius Damaſippus, paucis diebus, quae fieri vellet Vticae, conſtituit atque imperauit, diebusque poſt paucis ſe in regnum cum omnibus copiis recepit.

confirmat. *Cellarius.* De re omnino conſentit Appianus; *in paucis* quaedam diverſitas eſt. Qui hic nauium magiſtri dicuntur, ii ſunt apud Appianum *ἔμποροι*, et cura ſeruandarum reliquiarum exercitus tribuitur etiam Aſinio Pollioni, qui cum paucis e proelio effugerat.

interfici iuſſit. In moenibus eos diſpoſuit, et ita expoſitos ſpectaculo telis configi iuſſit. Appian. 2. pag. 456 — Propter operam, a Iuba ſtrenue nauatam, Pompeiana factio Iubam regem adpellandum eſſe decreuit; Caeſariana vero factio Bocchum et Bogudem, hoſtes Pompeii, ſimili honore ornauit. Dio Caſſ. 41, 42.

C. IVLII

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO CIVILI

LIBER TERTIVS

Caeſar rebus urbanis ordinatis in Graeciam traiicit: 1 — 6. *Amiſſa claſſis parte, oblatisque pacis conditionibus* 6 — 11. *Oricum, Apolloniam, alia occupat.* 11. 12. *Pompeius Dyrrhachium contendit. Bibulus in claſſe moritur. Colloquia de pace turbantur.* 12 — 20. *Motus Caelii et Milonis opprimuntur.* 20 — 23. *Libo Brundiſinum portum fruſtra obſidet.* 24. 25. *Antonius, quos traiecit, cum Caeſare iungit.* 25 — 31. *Scipio Syriacas legiones adducit; Cn. Domitius Scipioni in Macedonia oppoſitus.* 31 — 41. *Pompeius a Caeſare ad Dyrrhachium obſeſſus: Caeſar duplici clade adfectus.* 41 — 72. *Fugiens Caeſar cum Domitio coniungitur.* 72 — 80. *Theſſaliam occupat.* 80. 81. *Ibi Pompeius duplici clade adfectus vincitur, fugatur.* 84 — 101. *Caſſius claſſem Caeſaris in Sicilia incendit.* 101. *Pompeius in Aegypto interficitur:* 104. 105: *Caeſar, eum perſequens, Alexandriae nouo bello implicatur.*

Dictatore habente comitia Caeſare, conſules creantur Iulius Caeſar et P. Seruilius: is enim erat annus, quo per leges ei conſulem fieri liceret.

Dictatore Caeſare. Redit narratio ad 2, 21. 22.

Caeſar et Seruilius. Conſulatu hoc functi ſunt anno P.V.C. 706. Sed Pompeiana factio, Theſſalonicae congregata, cum hos conſules non agnoſceret, Lentulum et Marcellum, ſuperioris anni conſules, habuit loco et numero conſulum, ſed eos proconſules adpellauit. Dio Caſſ. 41. 43.

annus, quo — liceret. Annus

His rebus confectis, quum fides tota Italia eſſet anguſtior, neque creditae pecuniae ſoluerentur, conſtituit, vt arbitri darentur; per eos fierent aeſtimationes poſſeſſionum et rerum, quanti quaeque illarum ante bellum fuiſſent, atque eae creditoribus transderentur. Hoc et ad timorem nouarum tabularum tollendum minuendumque, qui fere bella et ciuiles diſſenſiones ſequi conſueuit, et ad debitorum tuendam exiſtimationem, eſſe aptiſſimum exiſtimauit. Item, praetoribus tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus, nonnullos, ambitus Pompeia lege damnatos illis temporibus, quibus in vrbe praeſidia legionum Pompeius habuerat, (quae iudicia, aliis audientibus iudicibus, aliis ſententiam ferentibus, ſingulis diebus erant perfecta,) in integrum reſtituit; qui ſe illi initio ciuilis belli obtulerant, ſi ſua

opera

Annus decimus a primo conſulatu. Liv. 7, 42. *Cellarius.* Veterem hanc legem repetiit, et denuo ſanxit Sylla, auctore Appiano Ciuil. 1, p. 413.

conſtituit — aptiſſimum exiſtimauit. Sueton. Iul. c. 42. Plutarch. Caeſ. c. 37. Dio Caſſ. 41, 37. 38. Appian. 2. p. 458. Cf. ind. in *tabulae nouae.* De turbis inde enatis cf. infra c. 20.

Pompeia lege. Dio Caſſ. 40, 52. *Cellarius.*

praeſidia legion. in vrbe. Cicero pro Mil. c. 1. et Aſconius in argumento Milonianae.

quae iudicia — perfecta. Et haec lucem capiunt ex Aſconiano illo argumento. Teſtes per triduum auditi ſunt; quarto die omnes iuſſi ſunt adeſſe in diem poſterum. Tum accuſator et reus verba fecerunt, eodemque die ſententia pronunciata eſt. Erit ergo *audire* hoc loco, teſtes audire, omnemque cauſam cognoſcere. Fieri enim potuit, vt, qui non interfuiſſent ſuperioribus diebus, aut ſemel ſaltem afuiſſent, hi deinde cum ceteris ſuffragarentur. vid Ciacconius ad h. l. qui poſt *audientibus* addi voluit *teſtes.*

in integrum reſtituit, excepto Milone. Appianus p. 458.

opera in bello vti vellet, proinde aeſtimans, ac ſi vſus eſſet, quoniam ſui feciſſent poteſtatem: ſtatuerat enim, hos prius iudicio populi debere reſtitui, quam ſuo beneficio videri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in praeripiendo populi beneficio videretur.

II His rebus, et feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiundis vndecim dies tribuit, dictaturaque ſe abdicat, et ab vrbe proficiſcitur, Brundiſiumque peruenit: eo legiones duodecim et equitatum omnem venire iuſſerat. Sed tantum nauium reperit, vt anguſte quindecim milia legionariorum militum, quingentos equites transportare poſſent. Hoc vnum, inopia nauium, Caeſari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque eae copiae ipſae hoc infre-

 quen-

proinde — ac. Et *proinde ac*, et *perinde ac*, eodem ſenſu dicitur.

ingratus erga populum, a quo conſul creatus fuerat.

comitiis omnibus, quibus eum magiſtratus vrbanos (Dio Caſſ. 41, 36), tum proconſules et propraetores (Appian. p. 457) creauit.

vndecim dies, ex quo dictaturam ſuſceperat.

ab vrbe proficiſcitur, menſe Decembri anni P. V. C. 705, non exſpectatis calendis Ianuariis, quibus conſulatum rite auſpicaretur. Sic Appian. p. 458. Infra vero c. 6. Caeſar dicitur pridie nonas Ianuarias iam Brundiſii fuiſſe, et inde ſoluiſſe. De his tamen recte intelligendis monuit Vſſerius in Annal. ad an. Mundi 3956 p. 458, Ianuarium illum reſpondere *Octobri* Iuliano, e vitioſa tum ratione anni romani: inde non eſſe mirum, cur infra demum c. 9 hiems adpropinquaſſe dicatur.

inopia nauium. Verba haec videntur ab aliena manu aſſuta, vt plures iam monuerunt.

Atque eae copiae — Hae copiae, etſi vix capi poterant a nauibus, tamen erant multo infrequentiores, ſ. pauciores, quam numerus eorum fuiſſet, niſi morbis aliisque incommodis deminutus eſſet — Plutarch. in Caeſ. c. 37 refert, milites, con-

quentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hiſpania magnum numerum deminuerat, et grauis autumnus in Apulia circumque Brundiſium, ex ſaluberrimis Galliae et Hiſpaniae regionibus, omnem exercitum valetudine tentauerat.

III Pompeius, annuum ſpatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoſte otioſum fuerat, magnam ex Aſia Cycladibusque inſulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice et Aegypto claſſem coegerat; magnam omnibus locis aedificandam curauerat; magnam imperatam Aſiae, Syriae, regibusque omnibus, et dynaſtis, et tetrarchis, et liberis Achaiae populis pecuniam exegerat; magnam ſocietates earum prouinciarum, quas ipſe obtinebat, ſibi numerare coegerat.

IIII Legiones effecerat ciuium Romanorum nouem; quinque ex Italia quas transduxerat; vnam ex Sicilia veteranam, quam, factam ex duabus, gemellam adpellabat; vnam ex Creta et Macedonia, ex veteranis militibus, qui, dimiſſi a ſuperioribus imperatoribus, in iis prouinciis conſederant: duas ex Aſia, quas Lentulus Conſul conſcribendas curauerat.

Prae-

confectos labore vulneribusque, aegerrime tuliſſe, quod nondum quies ipſis indulgeretur a Caeſare, ideoque lente conueniſſe Brundiſium: ſed vbi intellexiſſent, Caeſarem iam ſoluiſſe, verecundia plenos vnum illud optaſſe, vt eum mox ſequi poſſent.

ex ſalub. — regionibus, poſt commorationem in ſaluberrimis regionibus.

annuum ſpatium ab eo inde tempore, quo Caeſar e Gallia in Italiam cum exercitu venerat. vid. init. libri primi.

ſocietates publicanorum. *Hotomannus.*

Lentulus conſul, h. e. ſuperiore anno, quo conſul fuerat. vid. ad c. 1. Verbum *conſul* fortaſſe in quibusdam edd. omiſſum eſt, quia

Praeterea magnum numerum ex Theſſalia, Boeotia, Achaia, Epiroque, ſupplementi nomine, in legiones diſtribuerat. His Antonianos milites admiſcuerat. Praeter has, exſpectabat cum Scipione ex Syria legiones duas; ſagittarios ex Creta, Lacedaemone, Ponto atque Syria, reliquisque ciuitatibus, tria milia numero habebat; funditorum cohortes ſexcenarias duas; equitum ſeptem milia, ex quibus ſexcentos Gallos Deiotarus adduxerat, quingentos Ariobarzanes ex Cappadocia, ad eumdem numerum Cotys ex Thracia dederat, et Sadalam filium miſerat. Ex Macedonia ducenti erant, quibus Rhaſcypolis praeerat, excellenti virtute: quingentos ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius praeſidii cauſſa apud regem Ptolemaeum reliquerat, Pompeius filius cum claſſe adduxerat; octingentos, quos ex ſeruis ſuis paſtorumque ſuorum coegerat; trecentos Tarcondarius

quia putarunt, de hoc anno agi, quo Caeſar et Seruilius conſules fuerunt. Sed de ſuperiore anno ſermo eſt.

Antonianos milites. Cf. c. 10 et 67. Sueton. in Iul. c. 36 inter clades, quas legati Caeſaris acceperunt, refert, C. Antonium in Illyrico (ad Corcyram, cf. c. 10) in aduerſariorum deueniſſe poteſtatem. Narrauit Dio Caſſ. 41, 40. vbi vid. Fabricius. Oroſius 6, 15: *Antonius, quum ſe Octauio cum quindecim cohortibus dediſſet, omnes ad Pompeium deducti ſunt.* Cf. Ciacconius ad libr. ſecundum extr.

cohortes ſexcen. duas. Cohors ſexcenaria eſt, quae conſtat ſexcentis. Sic explicauit, et reſtituit locum ope codicum bonorum Oudendorpius, cum vulgo ederetur: *funditorum cohortes ſex, mercenarias duas.* Idem contulit cohortes quadragenarias, quinquagenarias, quae eodem ſenſu dicuntur.

Gabinius Ptolemaeum in regnum Aegypti reduxerat, eiecto Archelao, quem ſibi regem adſciuerant. Liv. epit. 105. Dio Caſſ. 39, 55. ſqq. *Daviſius.*

quos ex ſeruis — Fortaſſe cum Lipſio in analect. ad

darius Caſtor et Donilaus ex Gallograecia dederant. Horum alter vna venerat, alter filium miſerat. Ducenti ex Syria a Comageno Antiocho, cui magna praemia Pompeius tribuit, miſſi erant; in his plerique hippotoxotae. Huc Dardanos, Beſſos, partim mercenarios, partim imperio aut gratia comparatos; item Macedonas, Theſſalos, ac reliquarum gentium et ciuitatum adiecerat, atque eum, quem ſupra demonſtrauimus, numerum expleuerat.

V Frumenti vim maximam ex Theſſalia, Aſia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regionibus comparauerat: hiemare Dyrrhachii, Apolloniae, omnibusque oppidis maritimis conſtituerat, vt mare Caeſarem tranſire prohiberet: eius rei cauſſa omni ora maritima claſſem diſpoſuerat. Praeerat Aegyptiis nauibus Pompeius filius; Aſiaticis D. Laelius et C. Triarius; Syriacis C. Caſſius; Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicae atque Achaicae claſſi Scribonius Libo et M. Octauius: toti tamen officio

ad dialogos de milit. rom. p. VI. legi poterit: *quos ex ſeruitiis paſtoribusque ſuorum coegerat.* Locum hunc debeo Oudendorpio. Cf. 1, 24: *Pompeius ſeruos paſtoresque armat, atque his equos attribuit.*

Comageno Ant. quem Pompeius extremae ſub Tauro Syriae, quae Comagene dicitur, praepoſuerat. Cic. ad D. 15, 1. *Cellarius.*

Dardani, populus Moeſiae ſuperioris, Illyricum et Macedoniam verſus: *Beſſi*, Thraciae, in Haemo monte. *Idem.*

quem ſupra demonſtr. An ſeptem milia?

cum C. Coponio. Cic. de Div. 1, 32. et epiſtola Pompeii in Ciceronianis ad Atticum 8, 12. Haec Ciacconius indicarat, et vulgo in Caeſaris loco male legi *cum Pomponio* monuerat.

Liburnica claſſis. Liburnia, Dalmatiae vicina — Hic Libo et Octauius Antonium, de quo cap. 4, vicerunt — Copias Pompeii recenſuit etiam Appianus Civ. 2, p. 458. Plutarch. Pompei. cap. 64.

officio maritimo M. Bibulus praepoſitus cuncta ad- IIV
miniſtrabat: ad hunc ſumma imperii reſpiciebat.

Caeſar, vt Brundiſium venit, concionatus apud VI
milites: quoniam prope ad finem laborum ac periculorum eſſet peruentum, aequo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent, ipſi expediti naues conſcenderent, quo maior numerus militum poſſet imponi; omniaque ex victoria et ex ſua liberalitate ſperarent: conclamantibus omnibus, imperaret quod vellet; quodcumque imperauiſſet, ſe aequo animo eſſe facturos; pridie Nonas Ianua-
rias naues ſoluit, impoſitis, vt ſupra demonſtratum IIIV
eſt, legionibus ſeptem. Poſtridie terram attigit Cerauniorum. Saxa inter et alia loca periculoſa quietam nactus ſtationem, et portus omnes timens, quos teneri ab aduerſariis arbitrabatur, ad eum locum, qui adpellatur Pharſalia, omnibus nauibus ad vnam incolumibus, milites expoſuit.

Erant

vt ſupra demonſtr. c. 2. In bonis codd. *impoſitae legiones* pro *impoſitis legionibus* legitur, quod ferri poteſt, ſi poſt *ſoluit* punctum ponatur, et comma hoc, *impoſitae — ſeptem*, vt per ſe poſitum accipiatur.

Cerauniorum. Sic Victorius Var. lect. 13, 1 legendum eſſe vidit, pro *Graecorum*, *Germaniorum*, *Germiniorum*, quae in codd. et edd. antt. exſtant. Probauit Cellarius, Daviſius, qui diligenter rem illuſtrauit, et Oudendorpius: et loquitur ipſa res, quia in litore Epiri, vbi Caeſar adpulit, montes Ceraunii ſ. Acroceraunii fuerunt: et Appian. 2, pag. 461. cum Dione Caſſ. 41, 44. et Lucano 5, 457 diſerte Ceraunios montes nominant, ad quos ventorum vi Caeſar ſit illo tempore delatus. Probo deinde Daviſianam diſtinctionem: *Poſtridie terr. attigit. Cerauniorum ſaxa inter* —

Pharſalia. Sic codd. omnes. Poſt Aldum *Pharſalus* editum eſt, monente Oudendorpio. Sed cum Pharſalus fuerit mediterranea vrbs Theſſaliae, vt conſtat, non potuit Caeſar ad Pharſalum milites exponere. Eſt

ergo

VII Erant Orici Lucretius Veſpillo et Minucius Rufus cum Aſiaticis nauibus duodeuiginti, quibus iuſſu D. Laelii praeerant; M. Bibulus cum nauibus CX Corcyrae. Sed neque ii, ſibi confiſi, ex portu prodire ſunt auſi, quum Caeſar omnino duodecim naues longas praeſidio duxiſſet, in quibus erant conſtratae quatuor: neque Bibulus, impeditis nauibus diſperſiſque remigibus, ſatis mature occurrit, quod prius ad continentem viſus eſt Caeſar, quam de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur.

VIII Expoſitis militibus, naues eadem nocte Brundiſium a Caeſare remittuntur, vt reliquae legiones equitatusque transportari poſſent. Huic officio praepoſitus erat Fufius Kalenus, legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed ſerius a terra prouectae naues, neque vſae nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyrae certior factus de aduentu Caeſaris, ſperans, alicui ſe parti onuſtarum nauium occurrere poſſe, inanibus occurrit, et, nactus circiter triginta, in eas indiligentiae ſuae ac doloris iracun-

ergo haec lectio falſa. Iam multi interpretes proferunt annotationem Pauli Marſi ad Ouid. Faſt. 4, 236, vbi dicit, ſe in antiquo Caeſaris codice reperiſſe *Palaeſte* pro *Pharſalia*. Ergo, etſi nullo alio loco Palaeſte, vrbs Epiri, commemoratur, tamen ſumunt, fuiſſe in Epiro vrbem *Palaeſte*. Firmant hanc opinionem loco Lucani (4,460), vbi, de hac ipſa nauigatione loquens, claſſem Caeſaris dicit *Paleſtinas vncis confixiſſe harenas*. Fit ergo haec ſententia ſi non certa, at veriſimilis, *Palaeſte* ſ. *Paleſte* hic legendum eſſe. Multa in hanc ſententiam collegiſſe Palmerium (Graec. ant. 2, 2, p. 239), iam Cellarius monuerat. Ceterum cf. Intt. ad Lucan. d. l.

indiligentiae. Sic Vrſini codex: et eſt neceſſario ſic legendum: nam Bibulus fuit indiligens, quia, vt eſt c. 7, non

iracundia erupit, omnesque incendit; eodemque igne nautas dominosque nauium interfecit, magnitudine poenae reliquos deterrere ſperans. Hoc confecto negocio, a Salonis ad Orici portum ſtationes litoraque omnia longe lateque claſſibus occupauit: cuſtodiiſque diligentius diſpoſitis, ipſe grauiſſima hieme in nauibus excubabat, neque vllum laborem aut munus deſpiciens, neque ſubſidium exſpectans, ſi in Caeſaris complexum venire poſſet.

VIIII Diſceſſu Liburnarum ex Illyrico, M. Octauius cum iis, quas habebat, nauibus Salonas peruenit. Ibi concitatis Dalmatis reliquisque barbaris, Iſſam a Caeſaris amicitia auertit: conuentum Salonis quum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi permouere poſſet, oppidum oppugnare inſtituit:

non ſatis mature occurrit Caeſari, et Dio Caſſ. 41, 44 dicit, Καίσαρ, λαθὼν τὸν Βίβυλον, ἐπεραιώθη. Ceteri codd. habent *diligentiae.* Cf. ind.

iracundia. Leg. *iracundiam,* vt Faerno et Daviſio placuit.

cuſtodiiſque. Tollendum eſt *que*, et comma hoc cum *occupauit* iungendum: deinde legendum *excubans*, quod omnes codd. praeter vnum habent.

neque vllum — poſſet. Senſus eſt perſpicuus, Bibulum duriſſima quauis conditione vti velle, ſi modo confligere cum Caeſare poſſit. Si Caeſar ſcripſit, vt libri antiqui exhibent, *in complexum Caeſaris venire*, pro, praelio confligere: dixit ad imitationem ſermonis graeci, συμπλέκεσθαί τινι. Sed mirum fuerit, Caeſarem hoc nouo Romanis graeciſmo vſum eſſe. In duobus codd. eſt *conſpectum*; non male. Mox legitur in codd. vilioribus: *veniret. Sed poſt diſceſſum*; in melioribus: *venire poſſet. Diſceſſu.*

Diſceſſu Liburn. De claſſe Liburnica vid. cap. 5. Sed quando et quorſum diſceſſerunt? Exiſtimant quidam interpretes, Antonianos captos (vid. ad c. 4) his nauibus ad Pompeium deductos eſſe per Libonem: itaque Octauium cum reliquis nauibus nunc Salonas veniſſe.

tuit: eſt autem oppidum et loci natura, et colle munitum: ſed celeriter ciues Romani, ligneis effectis turribus, iis ſeſe muniuerunt; et quum eſſent infirmi ad reſiſtendum propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium deſcenderunt, ſeruosque omnes puberes liberauerunt, et, praeſectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita ſententia, Octauius quinis caſtris oppidum circumdedit, atque vno tempore obſidione et oppugnationibus eos premere coepit. Illi omnia perpeti parati, maxime a re frumentaria laborabant. Quare miſſis ad Caeſarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, vt poterant, per ſe incommoda ſuſtinebant: et longo interpoſito ſpatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octauianos effeciſſet, nacti occaſionem meridiani temporis, diſceſſu eorum, pueris mulieribusque in muro diſpoſitis, ne quid quotidianae conſuetudinis deſideraretur, ipſi, manu facta, cum iis, quos nuper manumiſſos liberauerant, in proxima Octauii caſtra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera ſunt adorti, inde tertia, et quarta, et deinceps reliqua: omnibusque eos caſtris expulerunt, et, magno numero interfecto, reliquos atque ipſum Octauium in naues confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Iamque hiems adpropinquabat, et, tantis detrimentis

tormenta, funes. vid. ad B. G. 7, 22.

manumiſſos, codd. recentiores: *maximi*, codd. optimi: *maxime*, codex vnus. Oudendorpius ergo *nuper maxime* coniungit, vt ſit, nuperrime. Sed quidni etiam codd. recentiores veram lectionem habeant?

hiems adpropinquabat. vid. ad c. 2. ex Vſſerii annalibus prolata, quae h. l. etiam Daviſius probauit.

ſis acceptis, Octauius, deſperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium ſeſe ad Pompeium recepit.

X Demonſtrauimus, L. Vibullium Rufum, Pompeii praefectum, bis in poteſtatem perueniſſe Caeſaris, atque ab eo eſſe dimiſſum, ſemel ad Corſinium, iterum in Hiſpania. Hunc pro ſuis beneficiis Caeſar idoneum iudicauerat, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret; eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intellegebat. Erat autem haec ſumma mandatorum, debere vtrumque pertinaciae finem facere, et ab armis diſcedere, neque amplius fortunam periclitari: ſatis eſſe magna vtrimque incommoda accepta, quae pro diſciplina et praeceptis habere poſſent, vt reliquos caſus timerent. Illum Italia expulſum, amiſſa Sicilia et Sardinia duabusque Hiſpaniis, et cohortibus in Italia atque Hiſpania ciuium Romanorum centum atque triginta; ſe morte Curionis et detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditione ad Corcyram. Proinde ſibi ac reipublicae parcerent; quantum in bello fortuna poſſet, iam ipſi incommodis ſuis ſatis eſſent documento. Hoc vnum eſſe tempus de pace agendi, dum ſibi vterque confideret, et pares ambo viderentur: ſi vero alteri paullum modo tribuiſſet fortuna, non eſſe vſurum conditionibus pacis eum, qui ſuperior videretur,

neque

Vibullium Rufum. Cf. 1, 34.

ad Pompeium mitteret. Attigit Plutarch. in Caeſ. c. 65, vbi Vibullius corrupte ſcribitur Ἰύβιος. Fortaſſe Ῥῦφος.

deditione ad Corcyram. vid. ad c. 4 de militibus Antonianis. Corcyram eſſe h. l. Corcyram nigram, ad Illyricum, diuerſam ab altera nobiliore, e regione Epiri ſita, de qua c. 16 ſermo eſt, exiſtimat ad h. l. Voſſius. Dio Caſſ. 41, 40 νησίδιόν τι dixerat, ne nomine quidem addito.

neque fore aequa parte contentum, qui ſe omnia habiturum conſideret: conditiones pacis, quoniam antea conuenire non potuiſſent, Romae ab ſenatu et a populo peti debere: interea et reipublicae et ipſis placere oportere, ſi vterque in concione ſtatim iurauiſſet, ſe triduo proximo exercitum dimiſſurum: depoſitis armis auxiliisque, quibus nunc confiderent, neceſſario populi ſenatusque iudicio fore vtrumque contentum. Haec quo facilius Pompeio probari poſſent, omnes ſuas terreſtres vrbiumque copias dimiſſurum.

XI Vibullius, his expoſitis a Caeſare, non minus neceſſarium eſſe exiſtimauit, de repentino aduentu Caeſaris Pompeium fieri certiorem, vti ad id conſilium capere poſſet, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato et nocte et die itinere, atque mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit, vt adeſſe Caeſarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candauia, iterque ex Macedonia in hiberna Apolloniam Dyrrhachiumque habebat. Sed re noua perturbatus, maioribus itineribus Apolloniam petere

tere

placere. Hoc verbum puto corruptum eſſe h. l.

vrbium copiae, quae κατ' ἐξοχὴν praeſidia vrbica dicuntur; *terreſtres*, reliquae omnes terreſtres in caſtris. Cf. Voſſius ad c. 15.

his expoſitis a Caeſare. Pro *a Caeſare* in omnibus MSS. eſt *Corcyrae*, quae lectio vt eſt falſa, (neque enim Corcyrae Caeſar fuit, vt ibi exponeret haec Vibullio; neque Pompeius Corcyrae, vt ibi haec ei Vibullius exponeret; ſed in Candauia fuit) ſic altera illa non eſt certa. Nemo deſideret, ſi totum hoc abſit.

atque ideo. Omnes codd. *atque eidem.* An, *atque idem?*

Candauia, regio aſpera, per quam a Dyrrhachio et Apollonia in interiorem et propriam Macedoniam iter erat. *Cellarius.*

tere coepit, ne Caeſar orae maritimae ciuitates occuparet. At ille, expoſitis militibus, eodem die Oricum proficiſcitur. Quo quum veniſſet, L. Torquatus, qui iuſſu Pompeii oppido praeerat, praeſidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clauſis oppidum defendere; quum Graecos murum adſcendere atque arma capere iuberet; illi autem ſe contra imperium populi Romani pugnaturos eſſe negarent; oppidani autem etiam ſua ſponte Caeſarem recipere conarentur; deſperatis omnibus auxiliis, portas aperuit, et ſe atque oppidum Caeſari dedidit, incolumisque ab eo conſeruatus eſt.

Recepto Caeſar Orico, nulla interpoſita mora, Apolloniam proficiſcitur. Eius aduentu audito, L. Staberius, qui ibi praeerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obſidesque ab Apolloniatibus exigere coepit. Illi vero daturos ſe negare, neque portas conſuli praecluſuros; neque ſibi iudicium ſumturos contra, atque omnis Italia populusque Romanus iudicauiſſet. Quorum cognita voluntate, clam profugit Apollonia Staberius. Illi ad Caeſarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt. Hos ſequuntur Bullidenſes, Amantiani, et reliquae finitimae ciuitates, totaque Epiros, et, legatis ad Caeſarem miſſis, quae imperaret, facturos pollicentur. XII

At Pompeius, cognitis iis rebus, quae erant Orici atque Apolloniae geſtae, Dyrrhachio timens, diurnis eo nocturnisque itineribus contendit. Simul ac Caeſar adpropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quod properans noctem XIII

Parthini, gens Illyrica. *Idem.*

contra imperium populi Romani, contra Caeſarem, conſulem, qui eum imperio erat. Cf. c. 12.

diei coniunxerat, neque iter intermiſerat, vt paene omnes in Epiro finitimisque regionibus ſigna relinquerent, complures arma proiicerent, ac fugae ſimile iter videretur. Sed quum prope Dyrrhachium Pompeius conſtitiſſet, caſtraque metari iuſſiſſet, perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit, iuratque, ſe eum non deſerturum, eumdemque caſum ſubiturum, quemcumque ei fortuna tribuiſſet. Hoc idem reliqui iurant legati: hos tribuni militum centurionesque ſequuntur, atque idem omnis exercitus iurat. Caeſar, praeoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit, caſtraque ad flumen Apſum ponit in finibus Apolloniatium, vt vigiliis caſtellisque bene meritae ciuitates tutae eſſent praeſidio; ibique reliquarum ex Italia legionum aduentum exſpectare, et ſub pellibus hiemare conſtituit. Hoc idem Pompeius facit, et trans flumen Apſum poſitis caſtris, eo copias omnes auxiliaque conduxit.

XIIII Kalenus, legionibus equitibusque Brundiſii in naues impoſitis, vt erat praeceptum a Caeſare, quantum nauium facultatem habebat, naues ſoluit, paullumque progreſſus a portu, litteras a Caeſare accipit, quibus eſt certior factus, portus litoraque omnia

Labienus, Caeſaris in bello Gallico legatus, qui nuper ad Pompeium tranſierat. Cf. B. G. 8, 52.

praeocc. itinere ad Dyrr. Senſus eſt verus; Pompeius enim prior venit Dyrrhachium (cf. Appian. 2. p. 462): ſed nullus codex habet *praeoccupato*, ſed vel *perfecto occ.* vel *profecto occ.* Ciacconius exiſtimat, *praecepto itinere*, Caeſarem ſcripſiſſe, et huius interpretamentum eſſe *occupato*. Fortaſſe; ſaltem *praecipere* eſt interdum, priorem facere aliquid, antefrui et potiri re, quam potuit alter.

praeſidio redundat, vt iam Cellarius vidit.

Kalenus. vid. c. 8.

nia claſſibus aduerſariorum teneri. Quo cognito, ſe in portum recipit, nauesque omnes reuocat. Vna ex iis, quae perſeuerauit, neque imperio Kaleni obtemperauit, quod erat ſine militibus, priuatoque conſilio adminiſtrabatur, delata Oricum, atque a Bibulo expugnata eſt: qui de ſeruis liberisque omnibus ad impuberes ſupplicium ſumit, et ad vnum interficit. Ita exiguo tempore, magnoque caſu totius exercitus ſalus conſtitit.

Bibulus, vt ſupra demonſtratum eſt, erat cum claſſe ad Oricum: et ſicuti mari portibusque Caeſarem prohibebat, ita ipſe omni terra earum regionum prohibebatur: praeſidiis enim diſpoſitis, omnia litora a Caeſare tenebantur, neque lignandi, neque aquandi, neque naues ad terram religandi poteſtas fiebat. Erat res in magna difficultate, ſummisque anguſtiis rerum neceſſariarum premebantur, adeo vt cogerentur, ſicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyra nauibus onerariis ſupportare: atque vno etiam tempore accidit, vt, difficilioribus vſi tempeſtatibus, ex pellibus, quibus erant tectae naues, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter atque aequo animo ferebant, neque ſibi nudanda litora XV

praeſidiis — tenebantur. Miratur Marclandus in Explicat. vett. auct. pag. 271, quomodo Caeſar potuerit omnia litora tenere, cum cap. 14 aduerſarii dicantur omnia litora tenere. Enimvero Caeſar *praeſidiis* terreſtribus *diſpoſitis* tenebat litora, ne aduerſarii exſcendere in litus poſſent; aduerſarii *claſſe* tenebant litora, ne Caeſar nauigare poſſet. Hoſtes in mari prohibent Caeſarem a nauigatione; Caeſar in continenti prohibet hoſtes ab exſcenſione. Ergo nulla emendatione opus erit, et diuerſa ratione cum Caeſar, tum hoſtes, tenent litora. Cf. c. 17.

et relinquendos portus exiſtimabant. Sed quum eſſent, in quibus demonſtraui, anguſtiis, ac ſe Libo cum Bibulo coniunxiſſet, loquuntur ambo ex nauibus cum M? Acilio et Statio Murco, legatis, quorum alter oppidi muris, alter praeſidiis terreſtribus praeerat; velle ſe de maximis rebus cum Caeſare loqui, ſi ſibi eius facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandae cauſſa, vt de compoſitione acturi viderentur. Interim poſtulant, vt ſint induciae, atque ab iis impetrant: magnum enim, quod adferebant, videbatur, et Caeſarem id ſumme ſciebant cupere, et profectum aliquid Vibullii mandatis exiſtimabatur.

XVI Caeſar, eo tempore cum legione vna profectus ad recipiendas vlteriores ciuitates, et rem frumentariam expediendam, qua anguſte vtebatur, erat ad Buthrotum, oppoſitum Corcyrae. Ibi certior ab Acilio et Murco per litteras factus de poſtulatis Libonis et Bibuli, legionem relinquit; ipſe Oricum reuertitur. Eo quum veniſſet, euocantur illi ad colloquium. Prodit Libo, atque excuſat Bibulum, quod is iracundia ſumma erat, inimicitiasque habebat etiam priuatas cum Caeſare, ex aedilitate et praetura conceptas; ob eam rem colloquium vitaſſe, ne res maximae ſpei maximaeque vtilitatis eius

Libo. vid. c. 5.

Vibullii mandatis. Cf. c. 10. Vulgo, *Bibuli*, quod iam Voſſius et Cellarius correxerunt. *Profectum* habent codd. boni; alii, *profecturum.*

oppoſitum Corcyrae. In cod. Leid. primo, eoque optimo, legitur *oppoſitum:* et hoc ſitus locorum confirmat: in ceteris *oppidum*, quod geographiae repugnat.

ex aedilitate. Sueton. Iul. 10. *ex praetura.* De hac ſilent ſcriptores. Inimicitias e conſulatu idem Sueton. c. 20. enarrauit. Haec Dauiſius poſt Glandorpium et Manutium notarat.

eius iracundia impedirentur. Pompeii ſummam eſſe ac fuiſſe ſemper voluntatem, vt componerentur, atque ab armis diſcederetur: ſed poteſtatem ſe eius rei nullam habere, propterea quod de concilii ſententia ſummam belli rerumque omnium Pompeio permiſerint: ſed poſtulatis Caeſaris cognitis, miſſuros ad Pompeium, atque illum reliqua per ſe acturum, hortantibus ipſis: interea manerent induciae, dum ab illo rediri poſſet; neue alter alteri noceret. Huc addit pauca de cauſſa, et de copiis auxiliisque ſuis: quibus rebus neque tum reſpondendum Caeſar exiſtimauit, neque nunc, vt memoriae prodantur, ſatis cauſſae putamus.

Poſtulabat Caeſar, vt legatos ſibi ad Pompeium ſine periculo mittere liceret; idque ipſi fore reciperent, aut acceptos per ſe ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret, ſic belli rationem eſſe diuiſam, vt illi claſſe naues auxiliaque ſua impedirent, ipſe vt aqua terraque eos prohiberet: ſi hoc ſibi remitti vellent, remitterent ipſi de maritimis cuſtodiis; ſin illud tenerent, ſe quoque id retenturum: nihilo minus tamen agi poſſe de compoſitione, vt haec non remitterentur; neque hanc rem eſſe impedimenti loco. Illi neque legatos Caeſaris recipere, neque periculum praeſtare eorum, ſed totam rem ad Pompeium reiicere: vnum inſtare, XVII

vt componerentur res illae. Vulgo *componeretur*, quod verum puto.

concilii. Voſſius ſenatum intelligit. Malim cum quibusdam edd. *conſilii*; nam ſenatus deliberans et decernens intelligitur, et hic *conſilium* dicitur.

neque hanc rem — *Caeſ. recipere.* Quidquid variarum lectionum hic ſedulo colligitur, id omne eſt ab errante librariorum oculo et manu qui verba traiecerunt. Ordinem verborum edd. vulgatae bene reſtituerunt.

de induciis, vehementiſſimeque contendere. Quos vbi Caeſar intellexit praeſentis periculi atque inopiae vitandae cauſſa omnem orationem inſtituiſſe, neque vllam ſpem aut conditionem pacis adferre; ad reliquam cogitationem belli ſeſe recepit.

XVIII Bibulus, multos dies terra prohibitus, et graviore morbo ex frigore ac labore implicitus, quum neque curari poſſet, neque ſuſceptum officium deſerere vellet, vim morbi ſuſtinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem vnum ſumma imperii redit; ſed ſeparatim ſuam quisque claſſem ad arbitrium ſuum adminiſtrabat. Vibullius, ſedato tumultu, quem repentinus Caeſaris aduentus concitauerat, vbi primum, rurſus adhibito Libone, et L. Lucceio et Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius conſueuerat, de mandatis Caeſaris agere inſtituit, eum ingreſſum in ſermonem Pompeius interpellauit, et loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut vita, aut ciuitate opus eſt, quam beneficio Caeſaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex qua profectus ſum, reductus exiſtimabor. Bello perfecto, ab iis Caeſar haec dicta cognouit, qui ſermoni interfuerunt: conatus tamen nihilo minus eſt, aliis rationibus per colloquia de pace agere.

Inter

quibus communicare. Sic libri omnes. Quod vero ſcriptores latini (optimae aetatis) ſemper dicunt, *communicare cum aliquo*, non, *alicui:* dubitaui in curis poſterioribus c. 5 de integritate huius loci. Poſt me Gronovius obſ. 2, 6 confirmauit, qui eamdem ob rationem *quibuscum* ſcribi iuſſit. *Cellarius.* Ac tanto magis hoc recipiendum erat, cum etiam Vrſini codex *quibuscum* habeat. Errores non debebant, verecundia codicum neſcio qua, ſeruari.

Inter bina caſtra Pompeii atque Caeſaris vnum flumen tantum intererat, Apſus, crebraque inter ſe colloquia milites habebant: neque vllum interim telum per pactiones colloquentium transiiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipſam fluminis, qui ea, quae maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret, et crebro magna voce pronunciaret, liceretne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere, quod etiam fugitiuis ab ſaltu Pyrenaeo praedonibusque licuiſſet; praeſertim, vt id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent? Multa ſuppliciter locutus, vt de ſua atque omnium ſalute debebat, ſilentioque ab vtrisque militibus auditus; reſponſum eſt ab altera parte, A. Varronem profiteri, ſe altera die ad colloquium venturum, atque vna etiam vtrimque admodum tuto legati venire, et quae vellent, exponere poſſent; certum- XVIIII

Apſus. Cf. c. 13.

Mittit (Caeſar) *P. Vatinium.*

de pace legatos mittere. Conſtanter codd. exhibent: *duos legatos mittere.* Fortaſſe Caeſar ſcripſerat: *liceretne ciuibus ad ſuos* (hoc aliquis interpretatus eſt, addito verbo *ciues*) *legatos mittere.*

fugitiui ab ſaltu Pyren. De his ad B. G. 3, 23 dixi. Cellarius ad noſtrum locum de his ipſis conuenis poſt Valeſium (notit. Gall. p. 117) monuit.

vt id agerent. Meliores libri, *cum id agerent.*

locutus. Addendum h. l. *eſt* e cod. Norvic. quo Daviſius vſus eſt. Deinde poſt *auditus* punctum ponendum erit.

atque vna — poſſent. Haec corrupta ſunt. In pluribus MSS. eſt *vis* pro *etiam*; in duobus non ſpernendis *vbi* vel *ibi* pro eodem illo *etiam*. Et variatur ſcriptura aliis modis. In his tenebris ſi quid videre licet, Oudendorpius vidit, qui ſic intelligit: *atqua vna* (ſc. locus), *vbi vtrimque — certumque — conſtituitur.* Ergo et locus et tempus conueniendi conſtituitur. His interea adſentior.

que ei rei tempus conſtituitur. Quo quum eſſet poſtero die ventum, magna vtrimque multitudo conuenit, magnaque erat eius rei exſpectatio, atque omnium intenti animi ad pacem eſſe videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodit, ſubmiſſa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt vndique ſubito tela immiſſa, quae ille obtectus armis militum vitauit. Vulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, centuriones militesque nonnulli. Tum Labienus, Deſinite ergo de compoſitione loqui: nam nobis, niſi Caeſaris capite relato, pax eſſe nulla poteſt.

XX Iisdem temporibus Romae M. Coelius Rufus praetor, cauſſa debitorum ſuſcepta, initio magiſtratus

ſubmiſſa — incipit. In his verbis plures haeſerunt, quoniam Labienus altercans, inque duriſſima oratione deſinens, non videatur vſus eſſe ſubmiſſa oratione: neque hoc ſenſu, vt animi ſummiſſi oratio eſſet; neque illo, vt vox moderatior, quae non exaudiri poſſet. Sunt etiam varietates quaedam, vt *ſumma:* omittuntur item verba *loqui* et *atque.* Vnde Oudendorpius ingenioſe coniicit, legi poſſe: *ſed omiſſa oratione de pace, altercari c. V. inc.* Quid vero, ſi Labienum dixerim primo leniore atque moderata oratione vſum; deinde progreſſum ad diſputationem alternam; tandem in iracundiam erupiſſe? Nonne hoc naturae rei animique humani accommodatum fuerit?

ille vitauit. Vatinium intelligit Iul. Celſus p. 197. *Daviſius.*

Romae non legitur in decem codd. Oudendorpii, nec in edd. primis. Et poteſt abeſſe.

Coelius R. praetor, olim Caeſari amicus (cf. 1, 2. 2, 43), ſed ab eo offenſus, quia non ipſe, ſed Trebonius praetor *vrbanus* a Caeſare conſtitutus erat. v. Dio Caſſ. 42, 22. vbi hae turbae copioſius deſcribuntur. De re cf. Cic. Epp. ad Div. 8, 17. Vellei. Paterc. 2, 68.

tus tribunal ſuum iuxta C. Trebonii praetoris vrbani ſellam collocauit; et ſi quis adpellaſſet de aeſtimatione et de ſolutionibus, quae per arbitrum fierent, vt Caeſar praeſens conſtituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat aequitate decreti, et humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer et moderate ius dicendum exiſtimabat, vt reperiri non poſſent, a quibus initium adpellandi naſceretur. Nam fortaſſe inopiam excuſare, et calamitatem aut propriam ſuam aut temporum queri, et difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris eſt animi: integras vero tenere poſſeſſiones, qui ſe debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiae eſt? Itaque, hoc qui poſtularet, reperiebatur nemo. Atque ipſis, ad quorum commodum pertinebat, durior inuentus eſt Coelius: et ab hoc profectus initio, ne fruſtra ingreſſus turpem cauſſam videretur, legem promulgauit, vt ſexies ſeni dies ſine vſuris creditae pecuniae ſoluantur.

Quum reſiſteret Seruilius conſul, reliquique magiſtratus, et minus opinione ſua efficeret: ad hominum excitanda ſtudia, ſublata priore lege, duas promulgauit; vnam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donauit; alteram tabu- XXI

per arbitrum. In bonis codd. eſt *per arbitrium*, ſenſu eodem.

Caeſar — conſtituerat. Cf. c. 1. huius libri.

propriam ſuam. Alterutrum redundat. Ergo cum cod. Leid. primo *propriam* omittendum eſt.

ſexies ſeni dies. Iam oſtendit Daviſius, Gronovium in de ſeſtertiis 4, 5, p. 636 ſic legendum iudicaſſe: *vt ſemiſſe in dies ſine* — — h. e. vt dimidium crediti reſtituerent debitores, et quidem praefinitis diebus ſ. penſionibus. Idem placuiſſe Lipſio, monuit Oudendorpius — Saltem non incommodus, vt in incerta lectione, ſenſus eſt, etſi nihil certi dici poteſt.

tabularum nouarum; impetuque multitudinis in C. Trebonium facto, et nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbauit. De quibus rebus Seruilius conſul ad ſenatum retulit, ſenatusque Coelium ab republica remouendum cenſuit. Hoc decreto eum conſul ſenatu prohibuit, et concionari conantem de roſtris deduxit. Ille, ignominia et dolore permotus, palam ſe proficiſci ad Caeſarem ſimulauit; clam, nunciis ad Milonem miſſis, (qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus,) atque eo in Italiam euocato, quod, magnis muneribus datis, gladiatoriae familiae reliquias habebat, ſibi coniunxit, atque eum in Thurinum ad ſollicitandos paſtores praemiſit. Ipſe quum Caſilinum veniſſet, vnoque tempore ſigna eius militaria atque arma Capuae eſſent comprehenſa, et familia Neapoli viſa, atque proditio oppidi adpareret, patefactis conſiliis, excluſus Capua, et periculum veritus, quod conuentus arma ceperat, atque eum hoſtis loco habendum exiſti-

tabularum nov. vid. ind.

ad Milonem, qui Maſſiliae exſul vixit. Ceteris ergo exſulibus nuper (cf. c. 1.) a Caeſare reuocatis, vnus Milo reuocatus non erat. Hinc odium in Caeſarem. Dio Caſſ. 40, 54. 42, 24.

muneribus (gladiatoriis) *datis*. Cic. pro Mil. c. 35. *Cellarius*.

ſigna eius (Milonis) *mil. et arma*, Dio Caſſ. 42, 25. Μίλων ἔπταισε πρὸς τῇ Καπύῃ.

viſa, atque proditio. E multiplici varietate codd. et edd. vett. in verbis his (*viſa de prod. viſa quae prod. viſaque prod. viſa et prod. vis atque proditio*) eruit alius aliam lectionem; fortaſſe vero nulla mutatione lectionis vulgatae opus eſt. Eodem tempore tria fiunt: Capuae comprehenduntur Milonis arma; Neapoli gladiatores eius iam conſpiciuntur; ſic adparet proditio Capuae imminens.

excluſus Capua. Nec poterat, nec audebat Coelius Capuam contendere. vid. Dio Caſſ. d. l.

eum (Milonem) *hoſtis loco* — Addit Dio, Senatum Romae cenſuiſſe, vi et armis

exiſtimabat, conſilio deſtitit, atque eo itinere ſeſe auertit.

XXII Interim Milo, dimiſſis circum municipia litteris, ea, quae faceret, iuſſu atque imperio facere Pompeii, quae mandata ad ſe per Bibulum delata eſſent, quos ex aere alieno laborare arbitrabatur, ſollicitabat. Apud quos quum proficere nihil poſſet, quibusdam ſolutis ergaſtulis, Coſam in agro Thurino oppu-

armis coercendum eſſe Milonem. *Commentar.* vid. ind.

Coſa Etruriae oppidum fuit, de quo multa Cellarius in notit. orbis Tom. 1. pag. 719. Cum ergo h. l. Coſa in agro Thurino ſita dicatur: aut duae fuerunt Coſae, vna Etruriae, vulgo nota; altera in agro Thurino, ad ſinum Tarentinum, hoc loco obuia: aut ſcriptura huius nominis vitioſa eſt h. l. Cluuerius quidem (Ital. 4, 8), monente Cellario, vtitur Pliniano loco (H. N. 2, 56. al. 57), vbi Milo iuxta *caſtellum Cariſſanum* occiſus dicitur, pro quo legi vult *Caſſanum*, quia hodienum in Thurino agro ſit *Caſſano* oppidum epiſcopale. Ita *Coſa* erit in *Caſſa* mutandum. Sed malim prius, duas Coſas fuiſſe. Alia difficultas eſt in eo, quod Vellei. Paterc. 2, 68 Milonem ad Compſam in Hirpinis cecidiſſe refert. Nam ſi vel maxime cum Ruhnkenio ad Vellei. 1, 14 dicamus, duas fuiſſe Coſas, Coſam vero et Compſam nihil differre: tamen, vt Cellarius vidit, non poteſt idem locus in Hirpinis et agro Thurino ſitus dici. Fueruntne ergo tres Coſae? Sed hoc eſſet abuti coniecturis. Potius Coſa videtur vera ſcriptura, eaque reſtituenda Plinio (quia etiam Liviana epitome 14, et Vellei. 1, 14 Coſam, ab illa Etruſca Coſa diuerſam, ſed ſitu non definito, nominant, et plures cognomines fuiſſe vrbes hoc modo indicant): illud vero conſtitui non poterit, vtrum Coſa, ad quam Milo caeſus eſt, fuerit Thurinorum in Lucania iuxta Caeſarem, an Hirpinorum iuxta Velleium, an adeo Apulorum iuxta Dionem Caſſ. 42, 25, qui in Apulia periiſſe Milonem refert: niſi fines Lucanorum, Hirpinorum et Apulorum diuerſis temporibus diuerſos, et inde diſſenſionis aliquid natum dica-

oppugnare coepit. Eo quum a Q. Pedio praetore cum legione ** lapide ictus ex muro, periit: et Coelius, profectus, vt dictitabat, ad Caeſarem, peruenit Thurios: vbi, quum quosdam eius municipii ſollicitaret, equitibusque Caeſaris Gallis atque Hiſpanis, qui eo praeſidii cauſſa miſſi erant, pecuniam polliceretur, ab iis eſt interfectus. Ita magnarum initia rerum, quae occupatione magiſtratuum et temporum ſollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum habuerunt.

XXIIII Libo, profectus ab Orico cum claſſe, cui praeerat, nauium quinquaginta, Brundiſium venit, inſulam-

dicamus. Sed cum facillimum ſit, in talibus errare, iudicent alii.

Eo quum — periit. Haec non ſunt integra; nec variae lectiones ducunt in viam. Verum ergo viderunt, qui lacunam eſſe iudicarunt. *Eſſet*, vulgo additum poſt *ictus*, non habent codices.

quosdam eius municipii. Mire variantur haec verba. Codex Lovan. habet, *cum Coſam eius ſollicitaret*. Edd. primae habent *quosque* pro *quosdam*. A tribus codd. non optimis verba *eius municipii* abſunt; et in duobus horum codd. legitur: *cum conſtantius ſollicitaret*. Hinc Marclandus in Explic. vett. auctt. p. 271 legi vult: *cum Conſentinos ſollicitaret*: eſſe enim Conſentiam metropolin Bruttiorum, conterminam Thuriis.

praeſidii. Hoc e Manutii et Faerni coniectura veniſſe in editiones, in codd. et edd. antt. vero *praedandi* exſtare, docuit Oudendorpius.

occupatione mag. quia magiſtratus prohibiti erant occupatione, quo minus occurrerent malo, quantum neceſſe eſſet. Sic de B. Al. c. 34 dicitur aliquis tentare iura populi, occupatione belli, h. e. quia populus, prohibitus occupatione et adminiſtratione belli, non ſatis vigilare, atque tueri iura ſua poteſt. Quod autem dicit, *occ. mag. et temporum*, id eodem pertinet; eſt enim occupatio magiſtratuum, quam effecerunt tempora iſta. Cf. B. G. 4, 16, *prohibitus occupatione reipublicae id facere*.

ſulamque, quae contra Brundiſinum portum eſt, occupauit; quod praeſtare arbitrabatur, vnum locum, qua neceſſarius noſtris erat egreſſus, quam omnium litora ac portus cuſtodia clauſos teneri. Hic repentino aduentu naues onerarias quasdam nactus incendit, et vnam frumento onuſtam abduxit, magnumque noſtris terrorem iniecit, et noctu militibus et ſagittariis in terram expoſitis, praeſidium equitum deiecit, et adeo loci opportunitate profecit, vti ad Pompeium litteras mitteret, naues reliquas, ſi vellet, ſubduci et refici iuberet: ſua claſſe auxilia ſeſe Caeſaris prohibiturum.

XXIIII Erat eo tempore Antonius Brundiſii, qui, virtuti militum confiſus, ſcaphas nauium magnarum circiter ſexaginta cratibus pluteisque contexit, eoque milites delectos impoſuit, atque eas in litore pluribus locis ſeparatim diſpoſuit, nauesque triremes duas, quas Brundiſii faciendas curauerat, per cauſſam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iuſſit. Has cum audacius progreſſas Libo vidiſſet, ſperans intercipi poſſe, quadriremes quinque ad eas miſit. Quae quum nauibus noſtris adpropinquaſſent, noſtri veterani in portum refugiebant: illi, ſtudio incitati, incautius ſequebantur. Iam ex omnibus partibus ſubito Antonianae ſcaphae, ſigno dato, ſe in hoſtes incitauerunt, primoque impetu vnam ex his quadriremem cum remigibus defenſoribusque ſuis ceperunt, reliquas turpiter refugere coegerunt. Ad hoc detrimentum acceſſit, vt, equitibus per oram maritimam ab Antonio diſpoſitis,

omnium litora. Immo, *omnia*, vt iam alii monuerunt.
teneri. Optimi codd. *tueri.* Bene.

Antonius. vid. Plutarch. in huius vita c. 7. Dio Caſſ. 41, 48. Sed tantum attigerunt rem.

poſitis, aquari prohiberentur. Qua neceſſitate et ignominia permotus Libo, diſceſſit a Brundiſio, obſeſſionemque noſtrorum omiſit.

XXV Multi iam menſes tranſierant, et hiems iam praecipitauerat, neque Brundiſio naues legionesque ad Caeſarem veniebant: ac nonnullae eius rei praetermiſſae occaſiones Caeſari videbantur, quod certe ſaepe flauerant venti, quibus neceſſario committendum exiſtimabat: quantoque eius amplius proceſſerat temporis, tanto erant alacriores ad cuſtodias, qui claſſibus praeerant; maioremque fiduciam prohibendi habebant, et crebris Pompeii litteris caſtigabantur, quoniam primo venientem Caeſarem non prohibuiſſent, vt reliquos eius exercitus impedirent: duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exſpectabant. Quibus rebus permotus Caeſar Brundiſium ad ſuos ſeuerius ſcripſit, nacti ido-

Multi menſes tranſierant, ex quo Caeſar Brundiſium venerat. Cf. c. 2, vbi etiam de vero menſe illius itineris ex Vſſerio admonitum eſt.

committendum (ſe, aut naues) *exiſtimabat.*

qui claſſibus (Pompeii) *praeerant*. Cf. c. 18.

duriusque — exſpectabant. Haec verba ſunt obſcura. Quinam exſpectabant? Caeſariani an Pompeiani? Si ſyntaxin ſequaris, Pompeiani: ſi rem, Caeſariani. Praeferamus ergo id, quod res poſtulat. Iam dum hi, qui Brundiſii ſunt, morantur, quid nanciſcuntur morando? quid exſpectant? Nempe durius quotidie tempus ad nauigandum fiet. Hactenus bene. Illud vero *lenioribus ventis* quid eſt? An, quia lenius flare venti incipiebant? Sed hoc fuiſſet iis valde commodum poſt hiemis inclementiam. Oudendorpius ſenſum loci putabat eſſe hunc: dum exſpectant leniores ventos ad transportandum, exſpectando accipiunt quotidie durius tempus. Sed hoc non eſt in verbis, niſi ſic legatur: *duriusque qu. tempus, exſpectandis* (vel, optandis) *ad transportandum lenioribus ventis, exſpectabant.*

Caeſar — ad ſuos — ſcrip-

idoneum ventum ne occaſionem nauigandi dimitterent, ſiue ad litora Apolloniatium curſum dirigere, atque eo naues eiicere poſſent. Haec a cuſtodibus claſſium loca maxime vacabant, quod ſe longius portibus committere non auderent.

Illi, adhibita audacia et virtute, adminiſtrantibus M. Antonio et Fuſio Kaleno, multum ipſis militibus hortantibus, neque vllum periculum pro ſalute Caeſaris recuſantibus, nacti auſtrum, naues ſoluunt, atque altera die Apolloniam Dyrrhachiumque praeteruehuntur. Qui quum eſſent ex continenti viſi, C. Coponius, qui Dyrrhachii claſſi Rhodiae XXVI

ſcripſit. Reticuit h. l. Caeſar ſuum quoddam facinus, illuſtre quidem magnitudinis animi documentum, ſed quo patrando militis potius, quam imperatoris officio functus eſt. Scilicet dum accubat, repente ſurgit e conuiuio, ſimulatione mandatorum, quae cuipiam dare velit. Sumit ſeruilem veſtitum, vehitur curru ad litus, conſcendit nauigium, et, neſcio gubernatore, quem vehat, ipſe traiicere Brundiſium audet. Vrgente procella et fluctibus, et gubernatore deſperante, ſe Caeſarem eſſe profitetur. Excitatus gubernator nititur; ſed fruſtra. Ergo redeundum fuit ad litus. Atque ita demum Brundiſium literas miſit. Appian. Civ. 2. p. 463. ſq. Plutarch. Caeſ. c. 38. Dio Caſſ. 41, 46. Sueton. Iul. cap. 58. Florus 4, 2, 37. et alii.

dimitterent. Poſt hoc verbum edd. quaedam, contra codd. auctoritatem, adſuerunt, *et ad Oricum.* In iisdem edd. mox eſt *dirigerent, quod eo.*

ſiue ad litora. Legendum eſſe *ſi vel ad lit.* hoc ſenſu: *ſi ſaltem ad litora:* Hotomannus, Daviſius et Clarkius iudicarunt.

quod ſe longius — h. e. quod non auderent mari ſe committere longius a portibus. Et fortaſſe Voſſius recte cenſuit, *a* inſerendum eſſe ante *portibus.*

Kaleno. vid. c. 8.

ipſis militibus hortantibus, quos nunc poenitentia nuperae tarditatis (vid. ad c. 2) ceperat.

Coponius. vid. c. 5. Contra Dio Caſſ. 41, 48 a Libone

diae praeerat, naues ex portu educit, et quum iam noſtris remiſſiore vento adpropinquaſſent, idem auſter increbuit, noſtriſque praeſidio fuit. Neque vero ille ob eam cauſſam conatu deſiſtebat, ſed labore et perſeuerantia nautarum ſe vim tempeſtatis ſuperare poſſe ſperabat, praeteruectoſque Dyrrhachium magna vi venti nihilo ſecius ſequebatur. Noſtri, vſi fortunae beneficio, tamen impetum claſſis timebant, ſi forte ventus remiſiſſet. Nacti portum, qui adpellatur Nymphaeum, vltra Liſſum milia paſſuum tria, eo naues introduxerunt, (qui portus ab africo tegebatur, ab auſtro non erat tutus,) leuiusque tempeſtatis, quam claſſis, periculum aeſtimauerunt. Quo ſimul atque intus eſt itum, incredibili felicitate auſter, qui per biduum flauerat, in africum ſe vertit.

XXVII Hic ſubitam commutationem fortunae videre licuit. Qui modo ſibi timuerant, hos tutiſſimus portus recipiebat: qui noſtris nauibus periculum intulerant, de ſuo timere cogebantur. Itaque, tempore commutato, tempeſtas et noſtros texit, et naues Rhodias adflixit, ita vt ad vnam omnes conſtratae, numero ſedecim, eliderentur, et naufragio interirent, et ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad ſcopulos adliſa interficeretur, pars ab noſtris diſtraheretur: quos omnes conſeruatos Caeſar domum remiſit.

Noſtrae

bone haec geſta eſſe narrat. Sed Caeſar potius audiendus eſt.

Nymphaeum. Ibi et rupes igniuoma, et bituminoſum ſolum, et oraculum. vid. Fabricius ad Dion. Caſſ. 41, 45.

Liſſus, vrbs vltima Illyrici ad Macedoniam. *Cellarius.*

diſtraheretur. Clarkius explicat, *diſperſi capiuntur.* Vix ita dici hoc poteſt. Oudendorpius *detraheretur* e duobus codd. legi vult, et

Noſtrae naues duae, tardius curſu confecto, in noctem coniectae, quum ignorarent, quem locum reliquae cepiſſent, contra Liſſum in anchoris conſtiterunt. Has, ſcaphis minoribusque nauigiis compluribus ſummiſſis, Otacilius Craſſus, qui Liſſi praeerat, expugnare parabat: ſimul de deditione eorum agebat, et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos viginti ex legione tironum ſuſtulerat: altera ex veterana paullo minus ducentis. His cognoſci licuit, quantum eſſet hominibus praeſidii in animi fortitudine. Tirones enim, multitudine nauium perterriti, et ſalo nauſeaque confecti, iureiurando accepto, nihil iis nocituros hoſtes, ſe Otacilio dediderunt: qui omnes, ad eum producti, contra religionem iurisiurandi in eius conſpectu crudeliſſime interficiuntur. At veteranae legionis milites, item conflictati et tempeſtatis et ſentinae vitiis, neque ex priſtina virtute remittendum aliquid putauerunt; ſed, tractandis conditionibus et ſimulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eiicere cogunt; ipſi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt, et luce prima, miſſis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae maritimae adſeruabant, circiter qua- XXVIII

Ii 2 drin-

et explicat, a ſcopulis detractos eſſe. Bene. Daviſius corrigit, *extraheretur*, et ex aqua extractos intelligit.

paulo minus ducentis. Poſt haec verba in edd. additur, *ſe compleuerat*, inuitis codicibus.

His (leg. *Hic*, etſi nullus codex habet) *cognoſci* —

neque ex priſt. Vulgo *non* pro *neque*.

ſed, tractandis cond. Leg. *et* pro *ſed*. Saepe enim *neque* ſequenti *et* ita ponitur, vt alterum alteri reſpondeat, cum vnum membrum negat, alterum ait. Exempla vid. in ind. in *neque*.

adſeruabant, cuſtodiebant. vid. ind. In quibusdam

drinġentis, quique eos armati ex praeſidio ſecuti ſunt, ſe defenderunt, et nonnullis eorum interfectis, incolumes ſe ad noſtros receperunt.

XXVIIII Quo facto, conuentus ciuium Romanorum, qui Liſſum obtinebant, quod oppidum iis antea Caeſar attribuerat, muniendumque curauerat, Antonium recepit, omnibusque rebus iuuit. Otacilius, ſibi timens, oppido fugit, et ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copiis Antonius, quarum erat ſumma veteranarum trium legionum, vniusque tironum, et equitum octingentorum, pleraſque naues in Italiam remittit ad reliquos milites equiteſque transportandos: pontones, quod eſt genus nauium Gallicarum, Liſſi relinquit, hoc conſilio, vt ſi forte Pompeius, vacuam exiſtimans Italiam, eo transieciſſet exercitum, quae opinio erat edita in vulgus, aliquam Caeſar ad inſequendum facultatem haberet: nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum expoſuiſſet, et quid militum transuexiſſet.

XXX Haec eodem fere tempore Caeſar atque Pompeius cognoſcunt: nam praeteruectas Apolloniam Dyrrhachiumque naues viderant; ipſi iter ſecundum eas terra direxerant; ſed quo eſſent eae delatae, primis diebus ignorabant: cognitaque re, diuerſa ſibi ambo conſilia capiunt: Caeſar, vt quam primum ſe cum Antonio coniungeret; Pompeius, vt venientibus in itinere ſe opponeret, et ſi imprudentes ex inſi-

dam codd. eſt *obſeruabant* eodem ſenſu; ſed illud exquiſitius eſt.

Ex omnibus copiis. Verum viderunt, qui *expoſitis copiis* legendum eſſe monuerunt. Talia vtique debebant recipi, etſi in nullo codice reperiuntur.

et ſi imprud. Delendum *et*, vt alii monuerunt. *Sit* pro *ſi* eſt error, natus ex altero illo errore, quo *et* irrepſerat.

inſidiis adoriri poſſet: eodemque die vterque eorum ex caſtris ſtatiuis a flumine Apſo exercitum educunt; Pompeius clam et noctu, Caeſar palam atque interdiu. Sed Caeſari circuitu maiore iter erat longius, aduerſo flumine, vt vado tranſire poſſet: Pompeius, quia expedito itinere flumen ei tranſeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque, eum vbi adpropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit, ſuosque omnes caſtris continuit, ignesque fieri prohibuit, quo occultior eſſet eius aduentus. Haec ad Antonium ſtatim per Graecos deferuntur. Ille, miſſis ad Caeſarem nunciis, vnum diem ſeſe caſtris tenuit: altero die ad eum peruenit Caeſar. Cuius aduentu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco diſcedit, omnibusque copiis ad Aſparagium Dyrrhachinorum peruenit, atque ibi idoneo loco caſtra ponit.

His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, ſeſe imperatorem adpellauerat. Quo facto, ciuitatibus tyrannisque magnas imperauerat pecunias: item a publicanis ſuae prouinciae debitam biennii pecuniam exegerat, et ab eisdem inſequentis anni mutuam praeceperat, equitesque toti prouinciae imperauerat. Quibus coactis, finitimis hoſtibus Parthis poſt ſe relictis, qui paullo ante M. Craſſum imperatorem XXXI

Ii 3 inter-

a flumine Apſo. Cf. c. 19.

expedito itinere, propter expeditum iter, h. e. iter breuius, nullo circuitu, opportunum.

Scipio, Syriae proconſul. Cf. 1, 6.

detrimentis — acceptis. A barbaris clade adfectus tamen ſibi victoriam et nomen imperatoris tribuerat. *Cellarius.* Ergo ridetur a Caeſare. De imperatoris adpellatione vid. ad 2, 26.

interfecerant, et M. Bibulum in obſidione habuerant, legiones equitesque ex Syria deduxerat: ſummaque in ſollicitudine ac timore Parthici belli in prouinciam quum veniſſet, ac nonnullae militum voces tum audirentur, ſeſe, contra hoſtem ſi ducerentur, ituros, contra ciuem et conſulem arma non laturos; deductis Pergamum atque in locupletiſſimas vrbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit, et confirmandorum militum cauſſa diripiendas iis ciuitates dedit.

XXXII Interim acerbiſſime imperatae pecuniae tota prouincia exigebantur: multa praeterea generatim ad auaritiam excogitabantur. In capita ſingula ſeruorum ac liberorum tributum imponebatur: columnaria, oſtiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturae imperabantur: cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc ſatis eſſe ad cogendas pecunias videbatur. Non ſolum vrbibus, ſed paene vicis caſtellisque ſingulis cum imperio praeficiebantur. Qui horum quid acerbiſſime crudeliſſimeque fecerat, is et vir et ciuis optimus habebatur. Erat plena lictorum et imperiorum prouincia; differta praeceptis atque exactoribus, qui, prae-

M. Bibulum. vid. ad B. G. 8, 54.

in prouinciam quum veniſſet. E Syria venit in Aſiae minoris partem eam, quae κατ' ἐξοχὴν prouincia populi romani dicta eſt, per quam Scipioni ad Pompeium in Macedoniam tranſeundum erat. Monuit hoc Cellarius.

generatim, per ſingula genera hominum, et pro ſingulis generibus rerum tributa impoſita ſunt. v. ind.

columnarium, tributum, quod pro ſingulis columnis pendebatur. *Oſtiarium*, pro aedium oſtiis. De illo Cic. ad Att. 13, 6: de hoc ad D. 3, 8. *Cellarius.*

cuius modo. Quidam codd. *cuiusmodi:* non male.

differta recte receptum eſt e codicibus; vulgo, *conferta;*

praeter imperatas pecunias, ſuo etiam priuato compendio ſeruiebant: dictitabant enim, ſe, domo patriaque expulſos, omnibus neceſſariis egere rebus, vt honeſta praeſcriptione rem turpiſſimam tegerent. Accedebant ad haec grauiſſimae vſurae, quod in bello plerumque accidere conſueuit, vniuerſis imperatis pecuniis: quibus in rebus prolationem diei donationem eſſe dicebant. Itaque aes alienum prouinciae eo biennio multiplicatum eſt. Neque minus ob eam cauſſam ciuibus Romanis eius prouinciae, [ſed] in ſingulos conuentus ſingulasque ciuitates, certae pecuniae imperabantur, mutuasque illas ex SC. exigi dictitabant: publicanis, vti in ſorte fecerant, inſequentis anni vectigal promutuum.

Ii 4 Prae-

ferta, quamquam ſenſus idem eſt. Sed quod *praeceptis* e MSS. receptum eſt, id non probo; praefero potius cum vulgg. edd. *praefectis*, etſi codd. hoc non habent.

priuato comp. Quidam codd. *priu. imperio compendioque.* Sed iſti exactores nullum habuerunt imperium. Compendium vero eſt acceſſio, lucrum ſuperadditum, proprie id, quod vna appenditur emtori, quod iuſto ponderi additur (Zugabe). Iam omnino, *lucrum.*

honeſt. praeſcr. honeſto nomine.

vti in ſorte fecerant. Egregia eſt Faerni, Ciacconii, Glandorpii coniectura, *vt in Syria fecerant:* nam hoc ipſum Scipio in Syria fecerat, vt eſt c. 31: nunc in Aſia prouincia item auaritiae rapiniſque indulgetur. Probauit Cellarius.

promutuum. ſi eſt vera lectio, (habent autem codd. optimi) nihil aliud eſt, quam *mutuum:* nullo enim modo, vt quidam volunt, ſignificare poteſt id, quod in anteceſſum ſoluitur. Fortaſſe vero verbum hoc non eſt ex aetate Caeſaris. Vnde cum MSS. duobus et edd. antt. malim, *pro mutuo*, quod et Cellario et Geſnero in Theſ. L. L. placuit, etſi ſenſus idem eſt.

XXXIII Praeterea Epheſi a fano Dianae depoſitas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, certaque eius rei die conſtituta, quum in fanum ventum eſſet, adhibitis compluribus ſenatorii ordinis, quos aduocauerat Scipio, litterae ei redduntur a Pompeio, mare tranſiiſſe eum legionibus Caeſarem: properaret ad ſe cum exercitu venire, omniaque poſthaberet. His litteris acceptis, quos aduocauerat, dimittit, ipſe iter in Macedoniam parare incipit, paucisque poſt diebus eſt profectus. Haec res Epheſiae pecuniae ſalutem attulit.

XXXIIII Caeſar, Antonii exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendae orae maritimae cauſſa poſuerat, tentandas ſibi prouincias, longiusque procedendum exiſtimabat; et quum ad eum ex Theſſalia Aetoliaque legati veniſſent, qui praeſidio miſſo pollicerentur, earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Caſſium Longinum cum legione tironum, quae adpellabatur ſeptima vigeſima, atque equitibus ducentis in Theſſaliam; C. Caluiſium Sabinum cum cohortibus quinque paucisque equitibus in Aetoliam miſit, maxime eos, quod erant propinquae regiones, de re frumentaria vt prouiderent, hortatus eſt. Cn. Domitium Caluinum cum legionibus duabus, vndecima et duodecima, et equitibus quingentis in Macedoniam proficiſci iubet: cuius prouinciae ab ea parte, quae Libera adpella-

certaque eius rei die conſtituta. Feliciſſima eſt haec Vrſini emendatio. Alia lectio, quae edd. vulgg. adhaeſit, *ceteraſque eius Deae ſtatuas*, nihili eſt: quid enim erit *ceteras*? Sufficit, codices plures habere, *ceteraque eius diei conſtituta*, vnde Vrſini coniectura facillimam mutationem eruit.

maxime eos. Leg. *maximeque* e quibusdam codd. et edd. antt. Quaedam cum his nexa vid. c. 55.

Libera. Libertas illa ex Aemi-

pellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, miſſus legatus, omnium ſuorum excellens ſtudium profitebatur.

Ex his Caluiſius, primo aduentu ſumma omnium Aetolorum receptus voluntate, praeſidiis adverſariorum Calydone et Naupacto reiectis, omni Aetolia potitus eſt. Caſſius in Theſſaliam cum legione peruenit. Hic quum eſſent factiones duae, varia voluntate ciuitatum vtebatur. Hegeſaretos, veteris homo potentiae, Pompeianis rebus ſtudebat: Petreius, ſummae nobilitatis adoleſcens, ſuis ac ſuorum opibus Caeſarem enixe iuuabat. XXXV

Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit: et quum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire coepiſſent, nunciatum eſt, adeſſe Scipionem cum legionibus, magna et opinione et fama omnium: nam plerumque in nouitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniae moratus, XXXVI

Aemilii Pauli conſtitutione, de qua Liv. 45, 29, videtur reliqua fuiſſe, etſi partis huius liberae ſitus atque limites definiri non poſſunt. *Cellarius.* Glandorpius e Strabone (7, p. 326) colligit, quartam Macedoniae partem, (e diſtributione Aemilii Pauli Liv. 45, 29) in qua Lynceſtae et Pelagones fuerunt (Liv. 45, 30. Diod. Sic. T. 2. p. 643 ed. Weſſeling.) eſſe hanc Liberam, quia Strabo hanc partem recentiori tempore Liberam dictam eſſe refert. Hoc probat Oudendorpius, et e Plin. H. N. 4, 10 addit, *Liberi Amantini et Oreſtae*, qui ſunt Macedoniae populi: et quia cognomen Liberae horum ſcriptorum tempore adhuc vſitatum fuerit, in noſtro loco vult legi *adpellatur*, pro *adpellabatur.*

reiectis. Recte hoc in edd. recentioribus ſubſtitutum eſt lectioni vitioſae codicum, *relictis.*

Petreius. Offendit hoc romanum nomen hominis Theſſali quosdam interpretes. Oudendorpius in duobus codd. repefit *Preteus*, quod ei non negligendum videtur.

fama (magna) *antecedit.* De

magno impetu tetendit ad Domitium, et quum ab eo milia paſſuum viginti abfuiſſet, ſubito ſe ad Caſſium Longinum in Theſſaliam conuertit. Hoc adeo celeriter fecit, vt ſimul adeſſe et venire nunciaretur. Et quo iter expeditius faceret, M. Fauonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam a Theſſalia diuidit, cum cohortibus octo praeſidio impedimentis legionum reliquit, caſtellumque ibi muniri iuſſit. Eodem tempore equitatus regis Cotys ad caſtra Caſſii aduolauit, qui circum Theſſaliam eſſe conſueuerat. Tum timore perterritus Caſſius, cognito Scipionis aduentu, viſisque equitibus, quos Scipionis eſſe arbitrabatur, ad montes ſe conuertit, qui Theſſaliam cingunt, atque ex his locis Ambraciam verſus iter facere coepit. At Scipionem, properantem ſequi, litterae ſunt conſecutae a M. Fauonio, Domitium cum legionibus adeſſe, neque ſe praeſidium, vbi conſtitutus eſſet, ſine auxilio Scipionis tenere poſſe. Quibus litteris acceptis, conſilium Scipio iterque commutat; Caſſium ſequi deſiſtit, Fauonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere ad eum peruenit, tam opportuno tempore, vt ſimul Domitiani exercitus puluis cerneretur, et primi antecurſores Scipionis viderentur. Ita Caſſio induſtria Domitii, Fauonio Scipionis celeritas ſalutem attulit.

XXXVII Scipio, biduum caſtris ſtatiuis moratus ad flumen, quod inter eum et Domitii agmen fluebat, Haliacmonem tertio die prima luce exercitum vado transducit, et caſtris poſitis, poſtero die mane copias ante frontem caſtrorum ſtruit. Domitius tum quoque ſibi dubitandum non putauit, quin, pro-

De re ipſa verbo monuit Dio Caſſ. 41, 51.

copias — ſtruit. Vulgo, *inſtruit* contra codd.

productis legionibus, proelio decertaret. Sed, quum eſſet inter bina caſtra campus circiter milium paſſuum ſex, Domitius caſtris Scipionis aciem ſuam ſubiecit: ille a vallo non diſcedere perſeuerauit: attamen aegre retentis Domitianis militibus, eſt factum, ne proelio contenderetur; et maxime, quod riuus difficilibus ripis, caſtris Scipionis ſubiectus, progreſſus noſtrorum impediebat. Quorum ſtudium alacritatemque pugnandi quum cognouiſſet Scipio, ſuſpicatus fore, vt poſtero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia caſtris ſe continere, qui magna exſpectatione veniſſet, temere progreſſus turpem habuit exitum, et noctu, ne conclamatis quidem vaſis, flumen tranſit, atque in eamdem partem, ex qua venerat, rediit; ibique prope flumen edito natura loco caſtra poſuit. Paucis diebus interpoſitis, noctu inſidias equitum collocauit, quo in loco ſuperioribus fere diebus noſtri pabulari conſueuerant. Et quum quotidiana conſuetudine Q. Varus, praefectus equitum Domitii, veniſſet, ſubito illi ex inſidiis conſurrexerunt: ſed noſtri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad ſuos quisque ordines rediit, atque vltro vniverſi in hoſtes impetum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, noſtri, duobus amiſſis, in caſtra ſe receperunt.

His rebus geſtis, Domitius, ſperans Scipionem ad pugnam elici poſſe, ſimulauit, ſeſe anguſtiis rei frumentariae adductum caſtra mouere; vaſisque militari more conclamatis, progreſſus milia paſſuum tria, loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque collocauit. Scipio, ad ſequendum paratus, equitatum magnamque partem leuis armaturae ad explo- XXXVIII

caſtris — ſubiecit, propius caſtra duxit. Cf. ind.

plorandum iter Domitii et cognoſcendum praemiſit. Qui quum eſſent progreſſi, primaeque turmae inſidias intrauiſſent, ex fremitu equorum illata ſuſpicione, ad ſuos ſe recipere coeperunt: quique hos ſequebantur, celerem eorum receptum conſpicati, reſtiterunt. Noſtri, cognitis inſidiis, ne fruſtra reliquos exſpectarent, duas nacti [hoſtium] turmas exceperunt: (in his fuit M. Opimius, praefectus equitum) reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium perduxerunt.

XXXVIIII Deductis orae maritimae praeſidiis, Caeſar, vt ſupra demonſtratum eſt, tres cohortes Orici oppidi tuendi cauſſa reliquit, iisdemque cuſtodiam nauium longarum transdidit, quas ex Italia transduxerat. Huic officio oppidoque praeerat Acilius legatus. Is naues noſtras interiorem in partem poſt oppidum reduxit, et ad terram deligauit, faucibusque portus nauem onerariam ſubmerſam obiecit, et huic alteram coniunxit, ſuper qua turrim effectam ad ipſum introi-

cognitis inſidiis. Omnes codd. habent, *cognitis hoſtium inſidiis*, quod Voſſius recte mutauit in *cog. hoſti inſidiis*. Ergo non video, cur alii, relicta Voſſii ſententia, pro arbitrio verbum *hoſtium* paulo poſt intruſerint poſt verbum *nacti*, quaſi a librariis traiectum.

earum turmarum. Non intelligit duas turmas exceptas; ſed omnes illas turmas equeſtres, quas Scipio ad explorandum praemiſerat, quarum duae erant exceptae, reliquarum milites nunc aut caeſi aut capti ſunt. Sic intellectus locus non habet lacunam, vt Marclando viſum eſt.

vt ſupra demonſtratum eſt. c. 34, vbi dixit, legionem Orico deductam eſſe, quae orae tuendae cauſa ibi poſita fuerat.

inter. in partem. Ciaeconius *portum* legi maluit, et hic, et c. 40. Non male; ſaltem pars interior portus intelligenda eſt, cui fauces, aditus portus, opponuntur.

introitum portus oppoſuit, et militibus compleuit, tuendamque ad omnes repentinos caſus transdidit.

Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeius filius, qui claſſi Aegyptiae praeerat, ad Oricum venit, ſubmerſamque nauim, remulco multisque contendens funibus, adduxit; atque alteram nauem, quae erat ad cuſtodiam ab Acilio poſita, pluribus adgreſſus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, vt ex ſuperiori pugnans loco, integrosque ſemper defatigatis ſubmittens, et reliquis partibus ſimul ex terra XL

adduxit, ad ſe adtraxit. *Oudendorpius*. Vulgo, *abduxit* — Rem paucis narrauit Dio Caſſ. 42, 12, ſed Caeſarianus locus nihil lucis inde capit.

ad libram fecerat turres. Dicuntur turres ad libram factae, quia binae erant in naui, vel in prora et puppi, vel ad vtrumque latus, vt altera alterius aequaret pondus, ne turris inclinaret. De his turribus Scheffer. de mil. nav. 2, 5. *Cellarius*. Iam etſi verum eſt de duabus vnius nauis turribus: tamen frigere videtur hoc additamentum, *ad libram*. Quis enim non ſponte intelligat hoc, artifices ſpectaſſe aequilibrium? Eſtne neceſſe, vt hoc moneatur? Nam ideo non ſolitae ſunt *duae* turres ſtrui, vt ſic aequilibrium ſeruaretur: quoniam interdum, vt paulo ante, nauis *vnam* tantum turrim habuit, ſine periculo inclinandi. Audiamus ergo et alios. Ac Rhellicanus quidem, quocum Voſſius videtur facere, ſic interpretatur: *ad perpendiculum factae*. Sed nonne et hoc ſponte intelligitur, artifices ſic ſtruxiſſe turres? Rurſus Hotomannus intelligit *turres eiusdem altitudinis*, quaſi libra dimenſas et examinatas, qualia ſunt corpora duo, *σταφύλῃ ἐΐσας*, apud Homer. Iliad. 2, 765, h. e. corpora duo paris altitudinis. Ac Polenus ad Frontin. de aquaeduct. p. 61, docte oſtendit, *ad libram facta* ſignificare ea, quae ſint eiusdem altitudinis. Qui ſi eſt vſus loquendi, videtur et in hoc Caeſaris loco tenendus. Sed libenter alios audiam.

ex ſuperiori loco, e ſuis turribus.

pugnans. An, *pugnaret?*

ra ſcalis, et claſſe moenia oppidi tentans, vt aduerſariorum manus diduceret, labore et multitudine telorum noſtros vicit: defectisque defenſoribus, qui omnes ſcaphis excepti refugerant, etiam nauem expugnauit; eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quae paene inſulam contra oppidum effecerat, quatuor biremes, ſubiectis ſcutulis, impulſas vectibus in interiorem partem transduxit. Ita ex vtraque parte naues longas adgreſſus, quae erant deligatae ad terram atque inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Laelium ab Aſiatica claſſe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia importari in oppidum prohibebat: ipſe, Liſſum profectus, naues onerarias triginta, a M. Antonio relictas, intra portum adgreſſus omnes incendit:

defectis codices: *deiectis* edd. vulgg.

molem, prominentiam in ſuperficie aquarum.

quatuor biremes. Leg. e codd. duobus monitu Clarkii et Oudendorpii *qua quat. bir.* vt *qua* ſit, *qua parte*.

ſcutulas interpretes plerique putant eſſe palangas, de quibus ad 2, 10 dictum eſt. Et haec eſt veriſimilior ſententia. Turnebus Adv. 27, 24 legi voluit *rutulis* ſ. *rotulis*; Schefferus de mil. nav. 3, 3 *ſcutinis*, quae putat coria, oleo iñuncta, fuiſſe, ſuper quibus lubrico lapſu promotae naues ſint. Illum Voſſius, et Laetus in Lex. Vitruuiano, hunc Daviſius ſecutus est. Ciacconius maluit *ſuculis*, quae et ipſae ſunt cylindri, lignis manubrii loco decuſſatim traiectis, quibus opifices ita vtuntur, vt, dum voluntur, circumuoluatur funis tractorius: vt Laetus d. l. et Gesnerus in Theſ. L. L. poſt Budaeum oſtenderunt. Equidem talia dirimere non ſuſtineo, praeſertim cum huiusmodi machinationes ne definiri quidem poſſint, niſi etiam de ſitu locorum ſatis conſtet, qui eas vel neceſſarias reddit, vel adiuuat, et, oculis demum conſpectus, indicat, quae machinationum eſſe potuerit, aut fuiſſe videatur ratio.

cendit: Liſſum expugnare conatus, defendentibus ciuibus Romanis, qui eius erant conuentus, militibusque, quos praeſidii cauſſa miſerat Caeſar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amiſſis, re infecta, inde diſceſſit.

Caeſar, poſtquam Pompeium ad Aſparagium eſſe cognouit, eodem cum exercitu profectus, expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius praeſidium habebat, tertio die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaque eum caſtra poſuit; et poſtridie, eductis omnibus copiis, acie inſtructa, decernendi poteſtatem Pompeio fecit. Vbi illum ſuis locis ſe tenere animum aduertit, reducto in caſtra exercitu, aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimauit. Itaque poſtero die omnibus copiis, magno circuitu, difficili anguſtoque itinere, Dyrrhachium profectus eſt, ſperans, Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi poſſe, quod omnem commeatum totiusque belli adparatum is eo contuliſſet: vt accidit. Pompeius enim, primo ignorans eius conſilium, quod diuerſo ab ea regione itinere profectum videbat, anguſtiis rei frumentariae compulſum diſceſſiſſe exiſtimabat: poſtea, per exploratores certior factus, poſtero die caſtra mouit, breuiore itinere ſe occurrere ei poſſe ſperans. Quod fore ſuſpicatus Caeſar, militesque adhortatus, vt aequo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermiſſo, mane Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur, atque ibi caſtra poſuit. XLI

Pompeius, interclusus Dyrrhachio, vbi propoſitum tenere non potuit, ſecundo vſus conſilio, edito XLII

ad Aſparagium. Redit ad c. 30.

edito loco, qui adpellatur Petra, aditumque habet nauibus mediocrem, atque eas a quibusdam protegit ventis, caſtra communit. Eo partem nauium longarum conuenire, frumentum commeatumque ab Aſia atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Caeſar, longius bellum ductum iri exiſtimans, et de Italicis commeatibus deſperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompeianis tenebantur, claſſesque ipſius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariae cauſſa Q. Tullium et L. Canuleium legatum miſit: quodque hae regiones aberant longius, locis certis horrea conſtituit, vecturasque frumenti finitimis ciuitatibus deſcripſit; item Liſſo Parthinisque, et omnibus caſtellis, quod eſſet frumenti, conquiri iuſſit. Id erat perexiguum, quum ipſius agri natura, quod ſunt loca aſpera et montuoſa, ac plerumque vtuntur frumento importato; tum quod Pompeius haec prouiderat, et ſuperioribus diebus praedae loco Parthinos habuerat, frumentumque omne conquiſitum, ſpoliatis effoſſisque eorum domibus, per equites comportarat.

XLIII Quibus rebus cognitis, Caeſar conſilium capit ex loci natura. Erant enim circum caſtra Pompeii permulti editi atque aſperi colles: hos primum praeſidiis tenuit, caſtellaque ibi communiit. Inde, vt loci cuiusque natura ferebat, ex caſtello in caſtellum perducta munitione, circumuallare Pompeium inſtituit: haec ſpectans, quod anguſta re frumentaria

Q. Tullium. Hoc nomen edd. vulgg omiſerant. Exſtat in Leid. primo, qui eſt optimus, vt in ceteris codd. aperta ſunt veſtigia duorum nominum, vt *Q. Titium*, *Quintilium*, *Q. Tillium*. Sed ita etiam *legatos*, ſcribendum erit.

caſtella ibi communiit. De caſtellis vid. de B. G. 7, 69.

taria vtebatur, quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo vndique frumentum commeatumque exercitui ſupportare poſſet; ſimul, vti pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumque eius ad rem gerendam inutilem efficeret; tertio, vt auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuiſſet, illum a Caeſare obſideri, neque audere proelio dimicare.

Pompeius neque a mari Dyrrhachioque diſcedere volebat, quod omnem adparatum belli, tela, arma, tormenta, ibi collocauerat, frumentumque exercitui nauibus ſupportabat; neque munitiones Caeſaris prohibere poterat, niſi proelio decertare vellet, quod eo tempore ſtatuerat non eſſe faciendum. Relinquebatur, vt, extremam rationem belli ſequens, quam plurimos colles occuparet, et quam latiſſimas regiones praeſidiis teneret, Caeſariſque copias, quam maxime poſſet, diſtineret: id quod accidit. Caſtellis enim quatuor et viginti effectis, quindecim milia paſſuum circuitu amplexus, hoc ſpatio pabulabatur; multaque erant intra eum locum manu ſata, quibus interim iumenta paſceret. Atque vt noſtri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex caſtellis in pro- XLIIII

qui perpet. munit. Pronomen *qui* contra omnes codd. intruſum eſt ab editoribus quibusdam.

habebant. Et hoc eſt ab editoribus: in codd. et edd. antt. omnibus legitur *videbant.* Tota haec particula eſt corrupta: ſi quid tentare licet, legerim: *Atque vt noſtri perpetuas mun. habebant, perd. — caſtella, quia, ne quo — — timebant.* Marclandus in Explicat. vett. auctt. pag. 272 hanc lectionem proponit: *Atque vt noſtris perpetuae munitiones fiebant, perductae — —* Deinde delet verbum *timebant.*

proxima caſtella, ne quo loco erumperent Pompeiani, et noſtros poſt tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore ſpatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco noſtri intrare, atque ipſos a tergo circumuenire poſſent. Sed illi operibus vincebant, quod et numero militum praeſtabant, et interiore ſpatio minorem circuitum habebant. Quae quum erant loca Caeſari capienda, etſi prohibere Pompeius totis copiis et dimicare non conſtituerat: tamen ſuis locis ſagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum, multique ex noſtris vulnerabantur, magnusque inceſſerat timor ſagittarum, atque omnes fere milites aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut tegimenta fecerant, quibus tela vitarent.

XLV In occupandis praeſidiis magna vi vterque nitebatur, Caeſar, vt quam anguſtiſſime Pompeium contineret; Pompeius, vt quam plurimos colles quam maximo circuitu occuparet: crebraque ob eam cauſſam proelia fiebant. In his quum legio Caeſaris nona praeſidium quoddam occupauiſſet, et munire coepiſſet; huic loco propinquum et contrarium collem Pompeius occupauit, noſtrosque opere prohibere coepit: et quum vna ex parte prope aequum aditum haberet, primum ſagittariis funditoribusque circumiectis, poſtea leuis armaturae magna multitudine miſſa, tormentisque prolatis, munitiones impediebat: neque erat facile noſtris, vno tempore propugnare et munire. Caeſar, quum ſuos

Quae quum (an, *dum?*) *erant loca* —

coactis. Vulgo, *ſubcoactis*; quidam *ſubactis*. Sic ergo error natus eſt: non intellexerunt *coactum*, inde fecerunt *ſubactum*, ex hoc rurſus *ſubcoactum*. vid. ind.

praeſidiis, locis, vbi praeſidia collocarentur.

ſuos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere ſe iuſſit, et loco excedere. Erat per decliue receptus: illi autem hoc acrius inſtabant, neque regredi noſtros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud ſuos Pompeius dixiſſe, non recuſare ſe, quin nullius vſus imperator exiſtimaretur, ſi ſine maximo detrimento legiones Caeſaris ſeſe recepiſſent inde, quo temere eſſent progreſſae.

Caeſar, receptui ſuorum timens, crates ad extremum tumulum contra hoſtem proferri, et aduerſas locari; intra has mediocri latitudine foſſam, tectis militibus, obduci iuſſit, locumque in omnes partes quam maxime impediri; ipſe idoneis locis funditores inſtruxit, vt praeſidio noſtris ſe recipientibus eſſent. His rebus completis, legiones reduci iuſſit. Pompeiani hoc inſolentius atque audacius noſtros premere et inſtare coeperunt, cratesque, pro munitione obiectas, propulerunt, vt foſſas tranſcenderent. Quod quum animaduertiſſet Caeſar, veritus, ne non reducti, ſed reiecti viderentur, maiusque detrimentum caperetur, a medio fere ſpatio ſuos per Antonium, qui ei legioni praeerat, cohortatus, tuba ſignum dari, atque in hoſtes impetum fieri iuſſit. Milites legionis nonae ſubito conſpirati pila coniecerunt, et, ex inferiore XLVI.

recipere ſe iuſſit. In optimis MSS. eſt *iuſſit*; vulgo *ſtatuit*. Sed Caeſar non ſtatuit, ſe recipere.

tectis (pluteo et vinea) *militibus*, qui foſſam ducebant.

His rebus completis. Marclandus in Explic. vett. auctt. p. 273 malit *confectis*, quem ſequor.

conſpirati, (ſic boni quidam codd.) in arctius ſpatium collecti, vt cum ſerpens colligitur in ſpiram. Ergo omnino ſignificat coartatos, condenſatos. Reliquae lectiones aut ſunt falſae, vt *conſpicati*; aut interpretamenta, vt *complicati* et *conſtipati*.

loco aduerſus cliuum incitati curſu, praecipites Pompeianos egerunt, et terga vertere coegerunt: quibus ad recipiendum crates directae, longuriique obiecti, et inſtitutae foſſae magno impedimento fuerunt. Noſtri vero, qui ſatis habebant ſine detrimento diſcedere, compluribus interfectis, quinque omnino ſuorum amiſſis, quietiſſime ſe receperunt, paulloque circa eum locum morati, aliis comprehenſis collibus, munitiones perfecerunt.

XLVII Erat noua et inuſitata belli ratio, quum tot caſtellorum numero, tantoque ſpatio, et tantis munitionibus, et toto obſidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicumque alterum obſidere conati ſunt, perculſos atque infirmos hoſtes adorti, aut proelio ſuperatos, aut aliqua offenſione permotos continuerunt, quum ipſi numero militum equitumque praeſtarent: cauſſa autem obſidionis haec fere eſſe conſueuit, vt frumento hoſtes prohibeantur. At contra integras atque incolumes copias Caeſar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copia abundarent: quotidie enim magnus vndique nauium numerus conueniebat, quae commeatum ſupportarent; neque vllus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte ſecundum curſum haberent. Ipſe autem, conſumtis omnibus longe lateque frumentis, ſummis erat in anguſtiis: ſed tamen haec ſingulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim, eadem ſe ſuperiore anno in Hiſpania perpeſſos, labore et patientia maximum bellum confeciſſe: meminerant, ad Aleſiam magnam ſe inopiam perpeſſos, multo etiam maio-

clinum. Hoc a Manutio eſt. Faernus legebat *tumulum*, cum in MSS. omnibus et edd. primis ſit *pilum*, ſub quo aliud latere videtur. *Oudendorpius.*

in Hiſpania. Cf. 1, 48.
ad Aleſiam. B.G. 7, 68 ſqq.

maiorem ad Auaricum, maximarum ſe gentium victores diſceſſiſſe. Non, illis hordeum quum daretur, non legumina recuſabant: pecus vero, cuius rei ſumma erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

XLVIII Eſt etiam genus radicis inuentum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod adpellatur chara, quod admiſtum lacte multum inopiam leuabat. Id ad ſimilitudinem panis efficiebant. Eius erat magna

 copia.

ad Auaricum. ibid. c. 18 ſqq.

qui fuerant cum Valerio. Qualisnam eſt haec deſcriptio? Quis inde intelligat, quinam hi homines fuerint? In bonis codd. legitur: *qui fuerant Valeribus*: vnde adparet, verba corrupta eſſe. Qui vult, legat Voſſium, operoſe docentem, quis ille Valerius fuerit.

chara. Si de ſcriptura huius verbi ſatis conſtaret, (ſcribitur enim in codd. et antt.edd. *chara*, *chata*, *catha*, voluntque rurſus alii legi *carus*, alii *chera*) fortaſſe poſſet aliquid reperiri; etſi nihil difficilius definitu eſt illis plantarum nominibus, quae in veterum ſcriptis occurrunt. Nunc, cum ne de nomine quidem conſtet, quis auſit rem definire? Plerique petunt aliquid adiumenti e loco Pliniano (H. N. 19, 8, 41 extr.), vbi Caeſaris milites apud Dyrrhachium *lapſana* vixiſſe dicuntur, quam plantam hodiernum botanici deſcribunt, eorumque nonnulli vertunt wilder Kohl. Sed monent etiam, caules quidem eius et folia victui inſeruire, non autem (quae eſt Harduini ad Plinium ſententia) eam inde parari poſſe maſſam, quae in panes formetur. Ac fortaſſe quidem dicat aliquis, vtcumque inde formatos eſſe quosdam panes ab his, qui ſumma inopia premerentur; ſed et Harduinus nihil a vero abhorrens cenſuit, cum dixit, milites Caeſaris, praeter lapſanam, illo tempore etiam alia radice ad panificium vſos eſſe, quae radix in Caeſaris libris ſcribatur *chara*. Si ergo *chara* eſt aliud quid, quam *lapſana*; aut ſaltem eſſe poteſt: non licet e loco Plinii locum Caeſaris ſecure interpretari, eritque agnoſcendum, non conſtare nobis de hac radice.

copia. Ex hoc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani famem noſtris obiectarent, vulgo in eos iaciebant, vt ſpem eorum minuerent.

XLVIIII Iamque frumenta matureſcere incipiebant, atque ipſa ſpes inopiam ſuſtentabat, quod celeriter ſe habituros copiam confidebant: crebraeque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, prius ſe cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus dimiſſuros. Libenter etiam ex perfugis cognoſcebant, equos eorum vix tolerari, reliqua vero iumenta interiſſe; vti autem ipſos valetudine non bona, quum anguſtiis loci, et odore tetro ex multitudine cadauerum, et quotidianis laboribus, inſuetos operum, tum aquae ſumma inopia adfectos: omnia enim flumina atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Caeſar aut auerterat, aut magnis operibus obſtruxerat. Atque vt erant loca montuoſa, et ad ſpecus anguſtiae vallium, has ſublicis in terram demiſſis praeſepſerat, terramque adgeſſerat, vt aquam continerent. Itaque illi neceſſario loca

Libenter. Vulgo *frequenter* contra codd.

tolerari. vid. ind. — Inopiam hanc Lucanus (6, 80 ſqq.) bene deſcripſit.

anguſtiae vallium ad ſpecus, i. e. ang. vall. quae poterant eſſe loco ſpecuum, habere vſum et vim ſpecuum. Specus autem in de B. Alex. cap. 5 et 6 ſunt meatus ſubterranei, canales. Cf. Liv. 10, 10. Fortaſſe ergo hoc dicit, anguſtam vallem fuiſſe veluti meatum ſ. canalem, per quem aut ſponte profiueret aqua, e montibus in vallem delata; aut, arte adiuta foſſisque ductis, deriuari poſſet. Et vt in altero loco ſpecus interſepiuntur, ita h. l. praeſepiuntur, obſtruuntur, ne aqua profluat. Putabam etiam, ſpecum fortaſſe ciſternam ſ. lacum ſignificare poſſe, ideoque aquas in vallibus, vti in ciſternis, collectas et praeſeptas eſſe. Sed neque exempla alterius ſignificatus habeo, neque ſuſtineo rem definire.

loca ſequi demiſſa ac paluſtria, et puteos fodere, cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibusdam praeſidiis aberant longius, et celeriter aeſtibus exareſcebant. At Caeſaris exercitus optima valetudine ſummaque aquae copia vtebatur; tum commeatus omni genere praeter frumentum abundabat: quibus quotidie melius ſuccedere tempus, maioremque ſpem maturitate frumentorum proponi videbant.

L In nouo genere belli nouae ab vtrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, quum animum aduertiſſent ex ignibus, nocte cohortes noſtras ad munitiones excubare, ſilentio adgreſſi vniuerſas, intra multitudinem ſagittas coniiciebant, et ſe confeſtim ad ſuos recipiebant. Quibus rebus noſtri, vſu docti, haec reperiebant remedia, vt alio loco ignes facerent, [alio excubarent]. * * *

LI Interim certior factus P. Sulla, quem diſcedens caſtris praefecerat Caeſar, auxilio cohorti venit cum legionibus duabus, cuius aduentu facile ſunt repulſi Pompeiani. Neque vero conſpectum aut impetum noſtrorum tulerunt; primisque deiectis, reliqui ſe verterunt, et loco ceſſerunt. Sed inſequentes noſtros, ne longius proſeque-

praeſidiis, locis, vbi praeſidia erant, vt c. 45.

quibus quot. mel. temp. ſuccedere (an, accedere?) — *videbant* (Caeſariani). Nempe accedebat tempus meſſis.

In nouo genere belli. Cf. cap. 47.

alio excubarent. Haec verba abſunt ab omnibus codd. et edd. ant. Et adparet, cum e ſerie rerum, tum ex aliis ſcriptoribus, vt Appiano Civ. 2. pag. 465. Dione Caſſ. 41, 50. Plutarcho Caeſ. cap. 39, quaedam hic deeſſe.

aux. cohorti venit. De hac cohorte vid. Sueton. Iul. 68. *Denique, vna ſextae legionis cohors*.

ſequerentur, Sulla reuocauit. At plerique exiſtimant, ſi acrius inſequi voluiſſet, bellum eo die potuiſſe finiri. Cuius conſilium reprehendendum non videtur: aliae enim ſunt legati partes, atque imperatoris: alter omnia agere ad praeſcriptum, alter libere ad ſummam rerum conſulere debet. Sulla, a Caeſare caſtris relictus, liberatis ſuis, hoc fuit contentus, neque proelio decertare voluit, (quae res tamen fortaſſe aliquem reciperet caſum) ne imperatorias ſibi partes ſumſiſſe videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem adferebat. Nam, ex iniquo progreſſi loco, in ſummo conſtiterant: ſi per decliue ſeſe reciperent, noſtros ex ſuperiore inſequentes loco verebantur: neque multum ad ſolis occaſum ſupererat temporis; ſpe enim conficiendi negotii prope in noctem rem duxerant. Ita, neceſſario atque ex tempore capto conſilio, Pompeius tumulum quemdam occupauit, qui tantum aberat a noſtro caſtello, vt telum tormentumue miſſum adigi non poſſet. Hoc conſedit loco, atque eum communiit, omnesque ibi copias continuit.

LII Eodem tempore duobus praeterea locis pugnatum eſt: nam plura caſtella Pompeius pariter, diſtinendae

At plerique — finiri. Hanc totam particulam puto eſſe additamentum, e margine receptum. Nam partim qua ſyntaxin non cohaeret cum his illud *cuius conſilium*, partim aliquis hoc in margine monuit, etſi Caeſar conſilium hoc probet, plerosque tamen illud reprehendere.

conſulere (accommodate) *ad ſummam rerum.*

quae res tamen. Non inutile eſt *tamen*, vt quidam monuerunt: noſtri vertunt h. l. *gleichwohl.* Habent autem codd. fere omnes: *Res recipit caſum* (aduerſum), i. e. poteſt infeliciter cedere, habet exitum ambiguum.

tormentum miſſum. v. ind.

nendae manus cauſſa, tentauerat, ne ex proximis praeſidiis ſuccurri poſſet. Vno loco Volcatius Tullus impetum legionis ſuſtinuit cohortibus tribus, atque eam loco depulit; altero Germani, munitiones noſtras egreſſi, compluribus interfectis, ſeſe ad ſuos incolumes receperunt.

Ita vno die ſex proeliis factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum milium numero ex Pompeianis cecidiſſe reperiebamus, euocatos centurionesque complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, eius, qui praetor Aſiam obtinuerat: ſignaque ſunt ſex militaria relata. Noſtri non amplius viginti omnibus ſunt proeliis deſiderati. Sed in caſtello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex vna cohorte centuriones oculos amiſerunt. Et quum laboris ſui periculique teſtimonium adferre vellent, milia ſagittarum circiter triginta, in caſtellum coniecta, Caeſari renumerauerunt: ſcutoque ad eum relato Scaeuae centurionis, inuenta ſunt in eo fo- LIII

 ramina

ad Dyrrhachium — ad munitiones. Caeſar a caſtellis (munitionibus) progreſſus ipſam vrbem Dyrrhachium oppugnauit, vbi propemodum periit: Pompeius interea in caſtellis eius magnam ſtragem edidit. Sic eodem tempore ac die et ad muros Dyrrhachii, et ad caſtra Caeſaris pugnatum eſt. vid Appian. et Dio Caſſ. d. l.

ad duor. mil. (multitudinem ſ. ſummam) *numero.* Sed plerique MSS. habent, *ad duo milia numero.*

euocatos. Poſt hoc verbum edd. addunt, *manipulares.* Sed Caeſar vult monere, qui in omni illo numero fuerint memorabiles. Ergo non manipulares, h. e. gregarios quosuis milites, addere potuit.

Scaeuae. Huius fortitudinem Lucanus 6, 144 ſqq. non ſine vi poetica deſcripſit. Cf. Sueton. Iul. 68. Numerus CCXXX fidem excedit, et

ramina CCXXX. Quem Caeſar, vt erat de ſe meritus et de republica, donatum milibus ducentis aeris, ab octauis ordinibus ad primipilum ſe transducere pronunciauit: eius enim opera caſtellum magna ex parte conſeruatum eſſe conſtabat: cohortemque poſtea duplici ſtipendio frumentoue et ſpeciariis militaribusque donis ampliſſime donauit.

LIIII Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exſtruxit, et in altitudinem pedum quindecim effectis operibus, vineis eam partem caſtrorum obtexit; et quinque intermiſſis diebus, alteram noctem ſubnubilam nactus, exſtruc-

et habent quidam libri CXX, vt Cellarius quoque edidit ex Sueton. d. l. et Valer. Max. 3, 2. Nihil ergo certi dici poteſt.

aeris in vno cod. Bongarſ. eſt; in ceteris pro eo legitur *atque*, in Vrſiniano ne hoc quidem. In illo igitur *atque* vitium eſt, et poſt *ducentis milibus* intelligetur *ſeſtertiûm*.

primipilum. Sic quidem codices; ſed malunt Manutius, Cellarius, Clarkius, *primum pilum*, quia primus pilus eſt primus ordo, ad quem Scaeua ab octauo promotus eſt; primipilus vero (ſi modo verbum hoc probum eſt: vid. ind. in *pilus*) eſt centurio ipſe primi pili.

ſpeciariis. Cum in iure vinum, oleum, triticum, et alia, ſpecies dicantur: putarunt, eſſe ſpeciaria dona, quae conſtant huiusmodi ſpeciebus. Addi poterat Vegetius de re mil. 3, 8, vbi dicitur *ſubuectio frumenti ceterarumque ſpecierum.* Sed non videtur Caeſaris aetate haec ſignificatio vſitata fuiſſe, multo minus forma adiectiui *ſpeciarius.* Ac legitur quidem in MSS. Oudendorpii *frumentoue ſpeciariis militaribusque d.* Quia vero in quibusdam *frumento veſpeciariis* repertum eſt, rurſus *que* poſt *militaribus* omittitur, item *et* ante *ſpeciariis* additur: audiendus videtur Voſſius, qui emendauit, *frumento, veſte, et aliis militaribus donis:* quae quidem emendatio, vt ſimpliciſſima, Clarkio, Cellario, Oudendorpio, aliisque ſe probauit, etſi et aliae quaedam coniectu-

exſtructis omnibus caſtrorum portis, et ad impediendum obiectis, tertia inita vigilia, ſilentio exercitum eduxit, et ſe in antiquas munitiones recepit.

Aetolia, Acarnania, Amphilochis per Caſſium Longinum et Caluiſium Sabinum, vt demonſtrauimus, receptis, tentandam ſibi Achaiam, ac paullo longius progrediendum exiſtimabat Caeſar. Itaque eo Fuſium Kalenum miſit, et Q. Sabinum et Caſſium cum cohortibus adiungit. Quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaiam, miſſus a Pompeio, obtinebat, Iſthmum praemunire inſtituit, vt Achaia Fuſium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum, voluntate ipſarum ciuitatum recepit, nonnullas vrbes per vim expugnauit, reliquas ciuitates, circummiſſis legationibus, amicitia Caeſari conciliare ſtudebat. In his rebus fere erat Fuſius occupatus. LV

Omnibus deinceps diebus Caeſar exercitum in aciem aequum in locum produxit, ſi Pompeius proelio decertare vellet, vt paene caſtris Pompeii legiones ſubiiceret: tantumque a vallo eius prima acies aberat, vti ne in eam telum tormentumne adigi LVI

lecturae propoſitae ſunt, in his Victorii (varr. lectt. 1, 23), cui placebat: *frumento, veſte, diariis, milit.* — cum Cic. ad Att. 8, 14 dixerit, Caeſarem milites diariis incitaſſe. Sunt autem diaria, vel victus, vel praemium, in dies ſingulos datum aut promiſſum.

exſtructis — portis. Leg. *obſtructis*, vt cod. Leid. primus, qui eſt bonus, et quaedam edd. habent, et multi monuerunt.

et ad imp. obiectis. Deeſt aliquid. Ergo cum Clarkio legerim, *et cratibus ad imp. obi.* Marclandus in Explicat. vett. auctt. p. 273 hanc particulam ſic legi vult: *ericiis omnibus c. p. ad imp. obiectis.* De ericio vid. c. 67. Sed verbum *obſtructis* per cod. Leid. ſatis certum eſt.

vt demonſtrauimus. c. 34. Attigit Dio Caſſ. 41, 51.

gi poſſet. Pompeius autem, vt famam et opinionem hominum teneret, ſic pro caſtris exercitum conſtituebat, vt tertia acies vallum contingeret, omnis quidem inſtructus exercitus telis ex vallo abiectis protegi poſſet.

LVII Haec quum in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam veniſſe conſtaret, non oblitus priſtini inſtituti Caeſar, mittit ad eum Clodium, ſuum atque illius familiarem, quem, ab illo transditum initio et commendatum, in ſuorum neceſſariorum numero habere inſtituerat. Huic dat litteras mandataque ad eum, quorum haec erat ſumma: ſeſe omnia de pace expertum: nihil adhuc arbitrari factum vitio eorum, quos eſſe auctores eius rei voluiſſet, quod ſua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem ea auctoritate eſſe, vt non ſolum libere, quae probaſſet, exponere, ſed etiam magna ex parte compellere, atque errantem regere poſſet: praeeſſe autem ſuo nomine exercitui, vt, praeter auctoritatem, vires quoque ad coercendum haberet: quod ſi feciſſet, quietem Italiae, pacem prouinciarum, ſalutem imperii vni omnes acceptam relaturos. Haec ad eum mandata Clodius refert. Ac primis diebus, vt videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur, caſtigato Scipione a Fauonio, vt poſtea confecto bello reperiebamus: infectaque re ſeſe ad Caeſarem recepit.

LVIII Caeſar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, et pabulatione prohiberet,

Scipionem. vid. c. 36.

praeeſt ſuo nomine exercitui, qui ipſe eſt imperator, nec ſub imperatore bellum gerit. Erat autem Scipio proconſul Syriae. Cf. c. 31.

Fauonius. Cf. c. 36.

beret, aditus duos, quos eſſe anguſtos demonſtrauimus, magnis operibus praemuniuit, caſtellaque his locis poſuit. Pompeius, vbi nihil profici equitatu cognouit, paucis intermiſſis diebus, rurſum eum nauibus ad ſe intra munitiones recipit. Erat ſumma inopia pabuli, adeo vt foliis ex arboribus ſtrictis, et teneris arundinum radicibus contuſis, equos alerent: frumenta enim, quae fuerant intra munitiones ſata, conſumſerant, et cogebantur, Corcyra atque Acarnania, longo interiecto nauigationis ſpatio, pabulum ſupportare: quoque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed, poſtquam non modo hordeum pabulumque omnibus in locis herbaeque deſectae, ſed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum ſibi aliquid Pompeius de eruptione exiſtimauit.

Erant apud Caeſarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roſcillus et Aegus, Abducilli filii, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, ſingulari virtute homines, quorum opera Caeſar omnibus Gallicis bellis optima fortiſſimaque erat vſus. His domi ob has cauſſas ampliſſimos magiſtratus mandauerat, atque eos extra ordinem in ſenatum legendos curauerat, agroſque in Gallia, ex hoſtibus captos, praemiaque rei pecuniariae magna tribuerat, locupleteſque ex egentibus fecerat. Hi propter virtutem non ſolum apud Caeſarem in honore erant, ſed etiam apud exercitum cari habebantur: ſed freti amicitia Caeſaris, et ſtulta ac barbara adrogantia elati, deſpiciebant ſuos, ſtipendiumque LVIIII

anguſtos demonſtrauimus. Vbi? Haeſit etiam Ciacconius et Marclandus in Explicat. vett. auctt. p. 274.

fructus. Quaedam edd. *frons* e coniectura.

que equitum fraudabant, et praedam omnem domum auertebant. Quibus illi rebus permoti vniuerſi Caeſarem adierunt, palamque de eorum iniuriis ſunt queſti; et ad cetera addiderunt, falſum ab his equitum numerum deferri, quorum ſtipendium auerterent.

LX Caeſar neque tempus illud animaduerſionis eſſe exiſtimans, et multa virtuti eorum concedens, rem totam diſtulit; illos ſecreto caſtigauit, quod quaeſtui equites haberent; monuitque, vt ex ſua amicitia omnia exſpectarent, et ex praeteritis ſuis officiis reliqua ſperarent. Magnam tamen haec res illis offenſionem et contemtionem ad omnes attulit: idque ita eſſe quum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domeſtico iudicio atque animi conſcientia intellegebant. Quo pudore adducti, et fortaſſe non ſe liberari, ſed in aliud tempus reſeruari arbitrati, diſcedere a nobis, et nouam tentare fortunam, nouasque experiri amicitias conſtituerunt: et cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati ſunt, praefectum equitum, C. Voluſenum, interficere, vt poſtea, bello confecto, cognitum eſt; vt cum munere aliquo perfugiſſe ad Pompeium viderentur. Poſtquam id difficilius viſum eſt, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac ſuis ſatisfacere et

Quibus illi rebus. — Deleuerim *illi.*

vt ex ſua (Caeſaris) *amic. om. exſp.* vt a Caeſare amiciſſimo omnia exſpectarent, neque ipſi fraudibus et artibus malis creſcere ſtuderent. Sic *ex praeteritis* Caeſaris *officiis reliqua ſperant*, cum ſperant, et in poſterum talia officia ipſis Caeſarem praeſtiturum, qualia praeſtiterit ſuperiori tempore. Haec quomodo nonnullis videri potuerint corrupta, non aſſequor.

et fraudata reſtituere vellent, multis coemtis equis, ad Pompeium tranſierunt cum iis, quos ſui conſilii participes habebant.

LXI Quos Pompeius, quod erant honeſto loco nati, et inſtructi liberaliter magnoque comitatu et multis iumentis venerant, virique fortes habebantur, et in honore apud Caeſarem fuerant, quodque nouum et praeter conſuetudinem acciderat, omnia ſua praeſidia circumduxit, atque oſtentauit: nam ante id tempus nemo aut miles aut eques a Caeſare ad Pompeium tranſierat, quum paene quotidie a Pompeio ad Caeſarem perfugerent, vulgo vero vniuerſi in Epiro atque Aetolia conſcripti milites, earumque regionum omnium, quae a Caeſare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus; ſeu quid in munitionibus perfectum non erat, ſeu quid a peritioribus rei militaris deſiderari videbatur; temporibusque rerum et ſpatiis locorum et cuſtodiarum varia diligentia animaduerſa, prout cuiusque eorum, qui negotiis praeerant, aut natura aut ſtudium ferebat, haec ad Pompeium omnia detulerunt.

LXII Quibus ille cognitis, eruptionisque iam ante capto conſilio, vt demonſtratum eſt, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare iubet. His paratis rebus, magnum numerum

vulgo (ſine diſcrimine) *vniuerſi*. Non debebat illud *vulgo* a quibusdam deleri, aut alterum *vniuerſi*. vid. Erneſt. Clav. Cic.

cognitis omnibus rebus, cum ſcirent, quidquid in Caeſaris caſtris fieret.

temporibus rerum animaduerſis, quo tempore quidque fieri in caſtris Caeſaris ſoleret.

varia diligentia. Haec lectio in quibusdam codd. exſtat, et e ceterorum veſtigiis eruta eſt, vbi *viria*, *vera*, *viribus ac dil.* occurrit.

numerum leuis armaturae et ſagittariorum, aggeremque omnem noctu in ſcaphas et naues actuarias imponit, et de media nocte cohortes ſexaginta, ex maximis caſtris praeſidiisque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quae pertinebant ad mare, longiſſimeque a maximis caſtris Caeſaris aberant. Eodem naues, quas demonſtrauimus aggere et leuis armaturae militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naues longas habebat, mittit, et quid a quoque fieri velit, praecipit. Ad eas munitiones Caeſar Lentulum Marcellinum quaeſtorem cum legione nona poſitum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda vtebatur, Fuluium Poſtumum adiutorem ſubmiſerat.

LXIII Erat eo loco foſſa pedum quindecim, et vallus contra hoſtem in altitudinem pedum decem, tantumdemque eius valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermiſſo ſpatio pedum ſexcentorum, alter conuerſus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione: hoc enim ſuperioribus diebus timens Caeſar, ne nauibus noſtri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, vt, ſi ancipiti proelio dimicaretur, poſſet reſiſti. Sed operum magnitudo, et continens omnium dierum labor, quod milia paſſuum in circuitu ſeptemdecim munitiones erat complexus, perficiendi ſpatium non dabat. Itaque contra mare transuerſum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quae res nota erat Pompeio, delata per Allobrogas perfugas, magnumque noſtris attulit incommodum. Nam, vt ad mare noſtrae cohor-

vallus h. l. idem quod *vallum*. vid. ind.

munitiones erat complex. Leg. *munitione*, vt Clarkius monuit.

cohortes nonae legionis excubuerant, acceſſere ſubito prima luce Pompeiani exercitus, nouusque eorum aduentus exſtitit; ſimul ex nauibus circumuecti milites in exteriorem vallum tela iaciebant, foſſaeque aggere complebantur: et legionarii, interioris munitionis defenſores, ſcalis admotis, tormentis cuiusque generis telisque terrebant; magnaque multitudo ſagittariorum ab vtraque parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod vnum noſtris erat telum, viminea tegimenta galeis impoſita defendebant. Itaque quum omnibus rebus noſtri premerentur, atque aegre reſiſterent; animaduerſum eſt vitium munitionis, quod ſupra demonſtratum eſt, atque inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare nauibus expoſiti in aduerſos noſtros impetum fecerunt, atque ex vtraque munitione deiectos terga vertere coegerunt.

Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes ſubſidio noſtris laborantibus ſummittit: quae ex caſtris fugientes conſpicatae, neque illos ſuo aduentu confirmare potuerunt, neque ipſae hoſtium impetum tulerunt. Itaque, quodcumque addebatur ſubſidio, id, corruptum timore fugientium, terrorem et periculum augebat: hominum enim multitudine receptus impediebatur. In eo proelio, quum graui vulnere eſſet adfectus aquilifer, et a viribus deficeretur, conſpicatus equites noſtros, hanc ego, inquit, et viuus multos per annos magna diligentia defendi, et nunc moriens eadem fide Caeſari reſtituo. Nolite, obſecro, committere, quod ante in exercitu Caeſaris non accidit, vt rei militaris LXIIII

legionarii (Pompeii) *terrebant defenſores* (Caeſarianos). Sic cepit Clarkius.

taris dedecus admittatur; incolumemque ad eum referte. Hoc caſu aquila conſeruatur, omnibus primae cohortis centurionibus interfectis, praeter principem priorem.

LXV Iamque Pompeiani, magna caede noſtrorum, caſtris Marcellini adpropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: et M. Antonius, qui proximum locum praeſidiorum tenebat, ea re nunciata, cum cohortibus duodecim deſcendens ex loco ſuperiore cernebatur. Cuius aduentus Pompeianos compreſſit, noſtrosque firmauit, vt ſe ex maximo timore colligerent. Neque multo poſt Caeſar, ſignificatione per caſtella fumo facta, vt erat ſuperioris temporis conſuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex praeſidiis, eodem venit. Qui, cognito detrimento, quum animaduertiſſet, Pompeium extra munitiones egreſſum, caſtra ſecundum mare, vt libere pabulari poſſet, nec minus aditum nauibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propoſitum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iuſſit.

LXVI Qua perfecta munitione, animaduerſum eſt ab ſpeculatoribus Caeſaris, cohortes quasdam, quod inſtar legionis videretur, eſſe poſt ſiluam, et in vetera caſtra duci. Caſtrorum hic ſitus erat. Superioribus diebus, nona Caeſaris legio quum ſe obieciſſet Pompeianis copiis, atque opera, vt

princeps prior e ſententia Lipſii (de mil. rom. 2, 8. p. 78) eſt centurio prioris centuriae ſ. ordinis principum. Cellarius amandauit lectores ad Liv. 42, 34. Veget. 2, 8. De principibus in legione v. Polyb. 6, 19 ſqq. Liv. 8, 8.

cohortes — videretur, i. e. quasdam cohortes, et quidem id cohortium, quod — — ſiue, tantum cohortium, quantum videretur inſtar legionis.

vt demonſtrauimus, circummuniret, caſtra eo loco poſuit. Haec ſiluam quamdam contingebant, neque longius a mari paſſibus quadringentis aberant. Poſt, mutato conſilio quibusdam de cauſſis, Caeſar paullo vltra eum locum caſtra tranſtulit: paucisque intermiſſis diebus haec eadem Pompeius occupauerat, et, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, maiorem adiecerat munitionem. Ita minora caſtra, incluſa maioribus, caſtelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo caſtrorum ſiniſtro munitionem ad flumen perduxerat, circiter paſſus quadringentos, quo liberius ac ſine periculo milites aquarentur: ſed is quoque, mutato conſilio quibusdam de cauſſis, quas commemorari neceſſe non eſt, eo loco exceſſerat. Ita complures dies manſerant caſtra: munitiones quidem integrae omnes erant.

Eo ſigno legionis illato, ſpeculatores Caeſari renunciarunt. Hoc idem viſum ex ſuperioribus quibusdam caſtellis confirmauerant. Is locus aberat a nouis Pompeii caſtris circiter paſſus quingentos. Hanc legionem ſperans Caeſar ſe opprimere poſſe, et cupiens eius diei detrimentum ſarcire, reliquit in opere cohortes duas, quae ſpeciem munitionis praeberent: ipſe diuerſo itinere, quam potuit occultiſſime, reliquas cohortes, numero tres et triginta, in quibus erat legio nona, multis amiſſis centurionibus, deminutoque militum numero, ad legionem Pompeii caſtraque minora duplici acie duxit. LXVII

 Neque

vt demonſtrauimus. cap. 45. 46. *Opera* e codd. Oudendorpius recepit, cum antea *opere* legeretur, et propterea locus quibusdam interpretibus mutilus viſus eſſet.

Eo (in vetera caſtra: c. 66) *ſigno leg. ill.* Sic iam Rhellicanus interpretatus eſt.

Neque eum prima opinio feſellit. Nam et peruenit prius, quam Pompeius ſentire poſſet: et tametſi erant munitiones caſtrorum magnae, tamen ſiniſtro cornu, vbi erat ipſe, celeriter adgreſſus Pompeianos ex vallo deturbauit. Erat obiectus portis ericius. Hic paullisper eſt pugnatum, quum irrumpere noſtri conarentur, illi caſtra defenderent, fortiſſime T. Pulcione, cuius opera proditum exercitum C. Antonii demonſtrauimus, e loco propugnante. Sed tamen noſtri virtute vicerunt: exciſoque ericio, primo in maiora caſtra, poſt etiam in caſtellum, quod erat incluſum maioribus caſtris, irruperunt, et quod eo pulſa legio ſeſe receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

LXVIII Sed fortuna, quae plurimum poteſt, quum in reliquis rebus, tum praecipue in bello, paruis momentis magnas rerum commutationes efficit: vt tum accidit. Munitionem, quam pertinere a caſtris ad flumen ſupra demonſtrauimus, dextri Caeſaris cornu cohortes, ignorantia loci, ſunt ſecutae, quum portam quaererent, caſtrorumque eam munitionem eſſe arbitrarentur. Quod quum eſſet animad-

ericius nihil aliud, quam transuerſariae ad portas trabes, aculeis confixae, eaeque verſatiles. *Lipſius* (Poliorc. 5,4). Conf. Salluſtii edit. Haverc. T. 2. p. 83. et edit. Cort. p. 979.

demonſtrauimus. Non hanc ipſam rem narrauit; ſed aliquid, quod ad hanc rem pertinet, c. 4 adſperſit. Cf. dicta ad c. 4 de Antonianis militibus. Ergo plerique interpretes exiſtimant, aliquam libri ſecundi partem intercidiſſe.

caſtellum. Cf. c. 66.

ſunt ſecutae, venerunt eo, delatae ſunt eo.

Quod quum eſſet. Redundat *quod*, aut potius nectit cum ſuperioribus ſequentia, vt *quod ſi*, *quod niſi*, *quod vbi*: etſi *quod* verti non neceſſe eſt. Cf. ind.

animaduerſum, coniunctam eſſe flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, tranſcenderunt, omniſque noſter equitatus eas cohortes eſt ſecutus.

LXVIIII Interim Pompeius, hac ſatis longa interiecta mora, et re nunciata, quintam legionem, ab opere deductam, ſubſidio ſuis duxit: eodemque tempore equitatus eius noſtris equitibus adpropinquabat, et acies inſtructa a noſtris, qui caſtra occupauerant, cernebatur, omniaque ſunt ſubito mutata. Pompeiana enim legio, celeris ſpe ſubſidii confirmata, ab decumana porta reſiſtere conabatur, atque vltro in noſtros impetum faciebat. Equitatus Caeſaris, quod anguſto itinere per aggeres adſcendebat, receptui ſuo timens, initium fugae faciebat. Dextrum cornu, quod erat a ſiniſtro ſecluſum, terrore equitum animaduerſo, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, qua proruebat, ſeſe recipiebat, ac plerique ex iis, ne in anguſtias inciderent, decem pedum munitionis ſe in foſſas praecipitabant: primiſque oppreſſis, reliqui per horum corpora ſalutem ſibi atque exitum pariebant. Siniſtro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adeſſe et ſuos fugere cernerent, veriti, ne anguſtiis intercluderentur, quum extra et intus hoſtem haberent, eodem, quo venerant, receptui ſibi conſulebant, omniaque erant tumultus, timoris, fugae plena, adeo vt, quum Caeſar ſigna fugientium manu prehen-

protinus. Leg. *prorutis*, iudice Ciacconio, probantibus Oudendorpio et Clarkio. In codd. eſt *protinus*, vel *poſitis*, vel *prout iis*, ſine ſenſu.

ex parte, qua pror. Leg. cum Faerno: *ea parte, qua perruperat* ſc. munitionem. Sed et *proruerat* eodem ſenſu dictum ſeruari poterit.

receptui ſibi. Leg. *receptu*, monente Voſſio.

deret et conſiſtere iuberet; alii dimiſſis equis eumdem curſum conficerent, alii ex metu etiam ſigna dimitterent, neque quiſquam omnino conſiſteret.

LXX His tantis malis haec ſubſidia ſuccurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius inſidias timens, (credo, quod haec praeter ſpem acciderant eius, qui paullo ante ex caſtris fugientes ſuos conſpexerat,) munitionibus adpropinquare aliquamdiu non audebat, equitesque eius, anguſtiis portisque a Caeſaris militibus occupatis, ad inſequendum tardabantur. Ita paruae res magnum in vtramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim, a caſtris ad flumen perductae, expugnatis iam caſtris Pompeii, propriam et expeditam Caeſaris victoriam interpellauerunt: eadem res, celeritate inſequentium tardata, noſtris ſalutem attulit.

LXXI Duobus his vnius diei proeliis Caeſar deſiderauit milites DCCCCLX, et notos equites Rom. Felginatem Tuticanum Gallum, ſenatoris filium; C. Felginatem Placentia; A. Granium Puteolis; M. Sacratiuirum Capua; tribunos militum et centuriones XXXII. Sed horum omnium pars magna, in foſſis munitionibusque et fluminis ripis oppreſſa ſuorum terrore ac fuga, ſine vllo vulnere interiit, ſigna-

dimiſſis equis. Leg. *admiſſis*, vt Faernus, Ciacconius, Hotomannus viderunt.

anguſtiis — occupatis. In plerisque codd. eſt: *anguſtiis portis*, *atque his a C. m. occ.* quam eſſe puto lectionem veram.

propriam et expeditam. Omnino reſcribendum, *prope iam expeditam*, vt MS. Norvic. exhibet. *Daviſius*.

Duobus his — — centuriones XXXII. Haec in codd. ita ſunt turbata, diuerſitate conſtructionis, discrepantia nominum, additis aut mutatis numeris, vt de vera lectione omnino deſperandum ſit.

ſignaque ſunt militaria XXXII amiſſa. Pompeius eo proelio imperator eſt adpellatus. Hoc nomen obtinuit, atque ita ſe poſtea ſalutari paſſus eſt; ſed neque in litteris, quas ſcribere eſt ſolitus, neque in faſcibus inſignia laureae praetulit. At Labienus, quum ab eo impetrauiſſet, vt ſibi captiuos transdi iuberet, omnes productos oſtentationis, vt videbatur, cauſſa, quo maior perfugae fides haberetur, commilitones adpellans, et magna verborum contumelia interrogans, ſolerentne veterani milites fugere, in omnium conſpectu interficit.

His rebus tantum fiduciae ac ſpiritus Pompeianis acceſſit, vt non de ratione belli cogitarent, ſed viciſſe iam ſibi viderentur. Non illi paucitatem noſtrorum militum, non iniquitatem loci atque anguſtias, praeoccupatis caſtris, et ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abſciſſum in duas partes exercitum, quum altera alteri auxilium ferre non poſſet, cauſſae fuiſſe cogitabant. Non ad haec addebant, non ex concurſu acri facto, non proelio dimicatum, ſibique ipſos multitudine atque anguſtiis maius attuliſſe detrimentum, quam ab hoſte accepiſſent. Non denique communes belli caſus recordabantur, quam paruulae ſaepe cauſſae vel falſae ſuſpicionis, vel terroris repentini, vel ob- LXXII

imperator. Cf. ad 2, 26.

laureae. In bello ciuili nolebat vti lauro, ſigno victoriae. Dio Caſſ. 41, 52. Literas etiam victoris, praeſertim quibus Senatui victoria nunciabatur, vulgo lauro ornatas fuiſſe, et hac de cauſa laureatas dictas, ſatis notum eſt.

perfugae. Labienus, deſerto Caeſare, tranſierat ad Pompeium.

non ex concurſu acri facto. Nonne *ex* delendum? De effuſa Pompeii gloriatione pauca apud Appian. 2. pag. 467. Plutarch. Pomp. c. 66.

iectae religionis, magna detrimenta intuliſſent; quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio, in exercitu eſſet offenſum: ſed, proinde ac ſi virtute viciſſent, neque vlla commutatio rerum poſſet accidere, per orbem terrarum fama ac litteris victoriam eius diei concelebrabant.

LXXIII Caeſar, ab ſuperioribus conſiliis depulſus, omnem ſibi commutandam belli rationem exiſtimauit. Itaque vno tempore praeſidiis omnibus deductis, et oppugnatione dimiſſa, coactoque in vnum locum exercitu, concionem apud milites habuit, hortatusque eſt, ne ea, quae accidiſſent, grauiter ferrent, neue his rebus terrerentur, multisque ſecundis proeliis vnum aduerſum, et id mediocre, opponerent: habendam fortunae gratiam, quod Italiam ſine aliquo vulnere cepiſſent; quod duas Hiſpanias, bellicoſiſſimorum hominum peritiſſimis atque exercitatiſſimis ducibus, pacauiſſent; quod finitimas frumentariasque prouincias in poteſtatem redegiſſent: denique recordari debere, qua felicitate inter medias hoſtium claſſes, oppletis non ſolum portibus, ſed etiam litoribus, omnes incolumes eſſent transportati: ſi non omnia caderent ſecunda, fortunam eſſe induſtria ſubleuandam: quod eſſet acceptum detrimenti, eius iuri potius, quam ſuae culpae, debere

Hiſpanias — ducibus, tum, cum Hiſpaniae habebant duces peritos, nominatim Afranium et Petreium. vid. l. 1.

frumentarias prov. Siciliam et Africam.

felicitate. Sic codd. boni. In paucis et edd. vulg. *facilitate.*

eius (fortunae) *iuri*, quod fortuna in omnes habet: eſt enim omnium domina. Mirae ſunt h. l. varietates, vt *exercitus potius*, vel *cuiuis potius*, vel *cuiusuis potius*. Sed *eius iuri potius* in duobus codd. reperitur: et quis non praeferat, ſi vel in vno exſtet?

debere tribui: locum ſe aequum ad dimicandum dediſſe, potitum eſſe hoſtium caſtris, expuliſſe ac ſuperaſſe pugnantes: ſed, ſiue ipſorum perturbatio, ſiue error aliquis, ſiue etiam fortuna partam iam praeſentemque victoriam interpellauiſſet, dandam omnibus operam, vt acceptum incommodum virtute ſarciretur: quod ſi eſſet factum, detrimentum in bonum verteret, vti ad Gergouiam accidiſſet, atque ii, qui ante dimicare timuiſſent, vltro ſe proelio offerrent.

Hac habita concione, nonnullos ſigniferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus inceſſit ex incommodo dolor, tantumque ſtudium infamiae ſarciendae, vt nemo aut tribuni aut centurionis imperium deſideraret, et ſibi quisque etiam poenae loco grauiores imponeret labores, ſimulque omnes arderent cupiditate pugnandi: LXXIIII

Ll 5

locum — aequum. Sic cod. Norvic. apud Daviſium. Ceterae omnes lectiones, quantumuis antiquae, ſunt falſae, vt *locum ſecum*, *l. ſecurum*, *locum ſecundum*, vnde Voſſius et Ciacconius *locum ſe tutum*, Scaliger *locum ſe tum* coniecturis effecerant. Caeſar hoc dicere vult, ſe non metuiſſe hoſtes, quoniam iis *in loco adeo aequo*, in quo fortaſſe vincere poſſent, nec Caeſar a montibus aut fluminibus haberet aliquid praecipui adiumenti, decertandi facultatem dediſſet, aut ſe iis ad proelium obtuliſſet.

verteret, verſurum ſe eſſe, μεταβάλοιτο ἄν. Ceterum nullus quidem codex verba *quod ſi — verteret* ſic exhibet, vt in textu leguntur: nam vel *ſi* abeſt, vel *vt* additur ante *detrimentum*, vnde alius aliter correxit; recte tamen monuit Clarkius, lectionem hanc textus proxime ad codd. ſcripturam accedere, viderique interea probandam.

ad Gergouiam. de B. G. 7, 51 ſqq.

tantus inceſſit dolor. Milites poſtularunt adeo a Caeſare, vt decimus quisque ab eo puniretur. Appian. 2, p. 467. Cf. Sueton. Iul. 68.

di: quum ſuperioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco, et rem proelio committendam exiſtimarent. Contra ea Caeſar neque ſatis militibus perterritis confidebat, ſpatiumque interponendum ad recreandos animos putabat, relictisque munitionibus, magnopere rei frumentariae timebat.

LXXV Itaque, nulla interpoſita mora, ſauciorum modo et aegrorum habita ratione, impedimenta omnia ſilentio prima nocte ex caſtris Apolloniam praemiſit, ac conquieſcere ante iter confectum vetuit. His vna legio miſſa praeſidio eſt. His explicitis rebus, duas in caſtris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia, compluribus portis eductas, eodem itinere praemiſit; paruoque ſpatio intermiſſo, vt et militare inſtitutum ſeruaretur, et quam ſeriſſime eius profectio cognoſceretur, conclamari iuſſit; ſtatim-

ſuper. ord. nonnulli, quidam legati, tribuni militum, centuriones; omnino, qui erant loco honeſtiore. Apud Appianum eſt, quosdam *amicos* eum cohortatos eſſe, ad proelium.

relictisque — timebat. Haec abſona eſſe, quis non videat? Si Caeſar relinquit ſua caſtra, non vexabitur inopia; adibit enim loca, in quibus eſt copia frumenti; et hoc deinde ita facit. Sin remanet in caſtris, in quibus vexatus eſt dudum inopia, vexabitur et porro. Ergo cum Voſſio leniſſima mutatione legetur: *ſpatiumque — putabat, relictis munitionibus; et magnopere — —*

quam ſeriſſime. Et haec lectio, recte, opinor, eſt ab editoribus effecta e ſcriptura codd. ſeptem, in his bonorum, qui habent *quam ſuetiſſime:* in ceteris MSS. eſt *ne citiſſima eius pr.* quod interpretamento ſimile videtur, aut alii recenſioni textus. Exemplum aduerbii *ſeriſſime* e Plin. H. N. 15, 17 Cellarius protulit.

conclamari vaſa. vid. ind. Et hoc eſt illud militare inſtitutum.

ſtatimque egreſſus, et nouiſſimum agmen conſecutus, celeriter ex conſpectu caſtrorum diſceſſit. Neque vero Pompeius, cognito conſilio eius, moram vllam ad inſequendum intulit: ſed eadem ſpectans, ſi itinere impeditos et perterritos deprehendere poſſet, exercitum e caſtris eduxit, equitatumque praemiſit ad nouiſſimum agmen demorandum; neque conſequi potuit, quod multum expedito itinere anteceſſerat Caeſar. Sed quum ventum eſſet ad flumen Genuſum, quod ripis erat impeditis, conſecutus equitatus

eadem (nunc quoque) *ſpectans*, quae ſemper ſolebat ſpectare. Cf. cap. 85 init. Quod autem Caeſar dicit, Pompeium ſine mora ſecutum eſſe; contra ea Sueton. (Iul. cap. 36) et Dio Caſſius (41, 52) narrant, Pompeium non ſecutum eſſe, ideoque ab ipſo Caeſare reprehenſum: id e Plutarcho (Caeſ. cap. 39) diiudicari poteſt. Nempe Suetonius et Dio volunt, Pompeium, finito proelio ſe in caſtra recepiſſe, nec *fugientibus ex acie* ſtatim inſtitiſſe; ſed Caeſar loquitur de his, quae die vno aut duobus poſt euenerunt, h. e. Pompeium Caeſari alio *proficiſcenti et caſtra mouenti* inſtitiſſe: quamquam non gnauiter inſtitit. vid. c. 77.

Genuſum. Diſtinxi olim cum pluribus Genuſum a Panyaſo: iam, Caeſaris itineribus ac caſtris accuratius inſpectis, minus dubito, Panyaſum et Genuſum eumdem amnem eſſe, altero vocabulo fortaſſis corrupto. Idem Ciacconio, et in ſchedis ad Liuium (44, 30) Fuluio Vrſino viſum eſt. Prima caſtra fuerunt ad Apſum (cap. 13): altera ad Aſparagium (c. 30. 41): tertia ad Dyrrhachium: vnde pulſus Caeſar, transducto Genuſum exercitu, in veteribus ſuis caſtris contra Aſparagium conſedit; at Pompeius in ſuis ad Aſparagium, tam propinquis Dyrrhachio, vt milites in priora caſtra recurrerent, ſarcinas relictas repetituri. Vides ſic, Genuſum inter Dyrrhachium et Apſum eſſe, vbi et Panyaſum Ptolemaeus poſuit. *Cellarius.* Sed in opere geographico T. I. p. 1025 rurſus diſtinguit Genuſum a Panyaſo: diſtinguit etiam Palmerius in Graec. ant. 1, 22. p. 133, et hoc videtur verum. Situs

tus nouiſſimos proelio detinebat. Huic ſuos Caeſar equites oppoſuit, expeditosque anteſignanos admiſcuit quadringentos, qui tantum profecerunt, vt, equeſtri proelio commiſſo, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipſi incolumes ſe ad agmen reciperent.

LXXVI Confecto iuſto itinere eius diei, quod propoſuerat Caeſar, transductoque exercitu flumen Genuſum, veteribus ſuis in caſtris contra Aſparagium conſedit, militesque omnes intra vallum caſtrorum continuit, equitatumque, per cauſſam pabulandi emiſſum, confeſtim decumana porta in caſtra ſe recipere iuſſit. Simili ratione Pompeius, confecto eius-

Situs ergo fluminum deinceps eſt hic: Dyrrhachio venitur ad Panyaſum, ab hoc ad Apſum, inde ad Genuſum.

iuſtum iter diei. Guiſchardus (Mémoires critiques et hiſtoriques T. 1. p. 102 ſqq.) refutat eos, qui e Vegetio (1, 9) concludunt, viginti millibus paſſuum, aut viginti quatuor millibus abſolutum eſſe iuſtum diei iter. Oſtendit igitur, iuſtum diei iter eſſe ſatis magnum viae ſpatium pro ſpatio diei, ſiue vt verbis eius vtar: L'expreſſion *iuſtum iter* nous dit ſimplement, que Céſar fit une bonne journée, une bonne marche, ſans y attacher l'idée de quelque diſtance. Argumentis vtitur cum aliis, tum hoc, quod ab eo loco, vbi Caeſar confecto itinere iuſto conſedit, Pompeiani, in eodem loco verſantes, tamen in vetera caſtra, *vt in vicina*, redierunt. Vnde hic locus, vbi conſederunt, a veteribus caſtris non viginti aut quatuor et viginti milia paſſuum abeſſe potuit. Mihi quidem etiam inde, quia additur, *quod iter propoſuerat Caeſar*, intelligi videtur, non fuiſſe finitum et certum viae ſpatium; ſed in arbitrio Caeſaris et temporum neceſſitate poſitum, quousque vellet deberetque Caeſar illo die progredi. Omnem rem conficit numerus paſſuum, qui capite hoc extremo traditur.

eiusdem diei itinere, in ſuis veteribus caſtris ad Aſparagium conſedit, eiusque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignandi pabulandique cauſſa longius progrediebantur; alii, quod ſubito conſilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum et ſarcinarum relicta, ad haec repetenda inuitati propinquitate ſuperiorum caſtrorum, depoſitis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad ſequendum impeditis, Caeſar, quod fore prouiderat, meridiano fere tempore, ſigno profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque eius diei itinere, octo milia paſſuum ex eo loco diſcedit: quod facere Pompeius diſceſſu militum non potuit.

Poſtero die Caeſar, ſimiliter praemiſſis prima LXXVII nocte impedimentis, de quarta vigilia ipſe egreditur, vt, ſi qua impoſita eſſet dimicandi neceſſitas, ſubitum caſum expedito exercitu ſubiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum eſt, vt altiſſimis fluminibus atque impeditiſſimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, et reliquorum dierum fruſtra labore ſuſcepto, quum ſe magnis itineribus extenderet, et progreſſos conſequi cuperet, quarto die finem ſequendi fecit, atque aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimauit.

Caeſari, ad ſaucios deponendos, ſtipendium LXXVIII exercitui dandum, ſocios confirmandos, praeſidium vrbibus relinquendum, neceſſe erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti neceſſe: timensque Domitio, ne

in contubernio, in tentorio ſuo et contubernalium.

Domitio, qui in Macedonia erat. c. 36.

ne aduentu Pompeii praeoccuparetur, ad eum omni celeritate et ſtudio incitatus ferebatur. Totius autem rei conſilium his rationibus explicabat, vt, ſi Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparauerat, frumento ac commeatu abſtractum, pari conditione belli ſecum decertare cogeret: ſi in Italiam tranſiret; coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiae ſubſidio proficiſceretur: ſin Apolloniam Oricumque oppugnare, et ſe omni maritima ora excludere conaretur; obſeſſo tamen Scipione, neceſſario illum ſuis auxilium ferre cogeret. Itaque, praemiſſis nunciis ad Cn. Domitium, Caeſar ſcripſit, et, quid fieri vellet, oſtendit: praeſidioque Apolloniae cohortibus quatuor, Liſſi vna, tribus Orici relictis, quique erant ex vulneribus aegri, depoſitis, per Epirum atque Acarnaniam iter facere coepit. Pompeius quoque, de Caeſaris conſilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum ſibi exiſtimabat, ſi Caeſar iter illo haberet, vt ſubſidium Scipioni ferret; ſi ab ora maritima Corcyraque diſcedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia exſpectaret, ipſe vt omnibus copiis Domitium adgrederetur.

LXXVIIII Iis de cauſſis vterque eorum celeritati ſtudebat, et ſuis vt eſſet auxilio, et, ad opprimendos aduerſarios, ne occaſioni temporis deeſſet. Sed Caeſarem

Scipione. vid. ibid.

Corcyraque. Offenſus eſt Marclandus in Explic. vett. auctt. p. 274 hoc nomine, partim quia in codd. mire variatur; partim quia non Caeſar, ſed Pompeius Corcyram tenuerit. Ergo legi vult *Oriciaque*, vt Oricia ſit regio circa Oricum. Confert Stephanum Byz. in Ὠρικία, et iure dicit, Caeſarem *illo* tempore Oricum tenuiſſe.

rem Apollonia a directo itinere auerterat: Pompeius per Candauiam iter in Macedoniam expeditum habebat. Acceſſit etiam ex improuiſo aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures caſtris Scipionis caſtra collata habuiſſet, rei frumentariae cauſſa ab eo diſceſſerat, et Heracleam [Senticam], quae eſt ſubiecta Candauiae, iter fecerat, vt ipſa fortuna illum obiicere Pompeio videretur. Haec ad id tempus Caeſar ignorabat. Simul, a Pompeio litteris per omnes prouincias ciuitatesque dimiſſis de proelio ad Dyrrhachium facto, latius inflatiusque multo, quam res erat geſta; fama percrebuerat, pulſum fugere Caeſarem, paene omnibus copiis amiſſis: haec itinera infeſta reddiderat, haec ciuitates nonnullas ab eius amicitia auerterat. Quibus accidit rebus, vt pluribus dimiſſi itineribus, a Caeſare ad Domitium, et ab Domitio ad Caeſarem, nulla ratione iter conficere poſſent. Sed Allobro-

Apollonia, voluntas et neceſſitas adeundi Apolloniam. De Candauia vid. c. 11.

Senticam. Liuius (45, 19) et Plinius (6, 10) *Sinticam* ſcripſerunt. In Caeſare a manu ſcioli hoc verbum additum videtur. Nam Heraclea Sintica nimium a Candauia remota. Quantum ſpatium eſt ab Illyrico monte, Candauia, ad Biſaltas in Thraciae confinio. Propior Candauiae aut contigua Heraclea Lynceſtidis, quam non dubito Caeſarem vel ſcripſiſſe, vel in animo habuiſſe. Nec vacabat Pompeio, ad Sintos, Biſaltas et Strymonem excurrere; ſed belli rationes in citerioribus detinebant. *Cellarius*. Probauit haec Oudendorpius, et Weſſelingio ad Antonini itinerar. p. 607 probata eſſe monuit.

de proelio ad D. facto. Sic nullus codex: nam abeſt *de*, vel ſcribitur pro eo *ac*, vel *quibus*, vel legitur in cod. optimo, *proelium factum*. Sed puto ex his veram lectionem erutam eſſe per hos, qui id, quod in textu eſt, ediderunt: nam c. 80 plane eadem verba leguntur de hac ipſa re.

lobroges, Roſcilli atque Aegi familiares, quos perfugiſſe ad Pompeium demonſtrauimus, conſpicati in itinere exploratores Domitii, ſeu priſtina ſua conſuetudine, quod vna in Gallia bella geſſerant, ſeu gloria elati, cuncta, vt erant acta, expoſuerunt, et Caeſaris profectionem et aduentum Pompeii docuerunt. A quibus Domitius certior factus, vix quatuor horarum ſpatio antecedens, hoſtium beneficio periculum vitauit, et ad Aeginium, quod eſt obiectum oppoſitumque Theſſaliae, Caeſari venienti occurrit.

LXXX Coniuncto exercitu, Caeſar Gomphos peruenit, quod eſt oppidum primum Theſſaliae venientibus ab Epiro, quae gens paucis ante menſibus vltro ad Caeſarem legatos miſerat, vt ſuis omnibus facultatibus vteretur, praeſidiumque ab eo militum petierat. Sed eo fama iam praecurrerat, quam ſupra docuimus, de proelio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androſthenes, praetor Theſſaliae, quum ſe victoriae Pompeii comitem eſſe mallet, quam ſocium Caeſaris in rebus aduerſis, omnem ex agris multitudinem ſeruorum ac liberorum in oppidum cogit, portasque praecludit, et ad Scipionem Pompeiumque nuncios mittit, vt ſibi ſubſidio veniant; ſe confidere munitionibus oppidi, ſi celeriter ſuccurratur: longinquam obpugnationem ſuſtinere non poſſe. Scipio, diſceſſu exercituum ab Dyrrhachio cognito, Lariſſam legiones adduxerat: Pompeius nondum Theſſaliae adpro-

demonſtrauimus. vid. c. 59.
paucis ante menſibus. Edd. quaedam *diebus*, quod ipſa res non patitur.
praetor, ſummus magiſtratus — De Gomphis expugnatis pauca habent Appian. Civ. 2. p. 468. Dio Caſſ. 41, 51. Plutarch. Caeſ. c. 41.

adpropinquabat. Caeſar, caſtris munitis, ſcalas muſculosque ad repentinam oppugnationem fieri, et crates parari iuſſit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum vſum haberet ad ſubleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento; ſimul reliquis ciuitatibus huius vrbis exemplo inferre terrorem; et id fieri celeriter, priusquam auxilia concurrerent. Itaque, vſus ſingulari militum ſtudio, eodem, quo venerat, die poſt horam nonam oppidum altiſſimis moenibus oppugnare adgreſſus, ante ſolis occaſum expugnavit, et ad diripiendum militibus conceſſit; ſtatimque ab oppido caſtra mouit, et Metropolim venit, ſic, vt nuncios expugnati oppidi famamque antecederet.

Metropolitae, primum eodem vſi conſilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauſerunt, murosque armatis compleuerunt: ſed poſtea, caſu ciuitatis Gomphenſis cognito ex captiuis, quos Caeſar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt. Quibus diligentiſſime conſeruatis, collata fortuna Metropolitum cum caſu Gomphenſium, nulla Theſſaliae fuit ciuitas, praeter Lariſſaeos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Caeſari parerent, atque imperata facerent. Ille, ſegetis idoneum locum in agris nactus, quae prope iam matura LXXXI

Gomphenſis. In omnibus codd. eſt *comprehenſis*, in Leidenſ. primo *compreſſae.* Ciacconius vere repoſuit *Gomphenſis*: ſi quis enim Dionem Caſſ. conferat, videbit, his ipſis fere verbis, quibus Caeſar vſus erat, rem narrari.

ſegetis idoneum locum. Ergone hoc ſignificat locum Caeſari opportunum, propter ſegetem, quae ibi erat? Sed quis facile frumenti locum idoneum hoc ſenſu dicat? Atqui verbum *ſegetis* abeſt ab optimis codicibus. Tamen propter ſequentia, *quae*

tura erat, ibi aduentum exſpectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre conſtituit.

LXXXII Pompeius paucis poſt diebus in Theſſaliam peruenit, concionatusque apud cunctum exercitum, ſuis agit gratias; Scipionis milites cohortatur, vt, parta iam victoria, praedae ac praemiorum velint eſſe participes: receptisque omnibus in vna caſtra legionibus, ſuum cum Scipione honorem partitur, claſſicumque apud eum cani, et alterum illi iubet praetorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobusque magnis exercitibus coniunctis, priſtina omnium confirmatur opinio, et ſpes victoriae augetur adeo, vt, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; et, ſi quando quid Pompeius tardius aut conſideratius faceret, vnius eſſe negotium diei, ſed illum delectari imperio, et conſulares praetoriosque ſeruorum habere numero, dicerent. Iamque inter ſe palam de praemiis ac ſacerdo-

quae prope iam matura erat (ſiue *erant*, vt boni codd. habent) tale verbum praecedere debuit. Fortaſſe ergo, vt et Oudendorpio viſum eſt, in verbis aliquid mendi latet, etſi ſenſum omnino videmus.

claſſicum — cani, aeque apud Scipionem cani, atque apud Pompeium. Cum enim duo ſummi duces aut conſules in vnis caſtris erant, apud vtrumque claſſicum canebatur: ideoque Asdrubal, ſuſpicatus alterum conſulem in caſtra veniſſe, obſeruari iubet, ſemel bisne ſignum canat in caſtris. Liv. 27, 47. *Cellarius.* Cf. Veget. 2, 22 et ind.

ſi quando quid — — dicerent. Non haec modo dicebant; ſed Pompeium iocabundi regem et Agamemnonem adpellabant. Appian. 2, p. 470. Plutarch. Pompei. 66. 67.

Iamque inter ſe — Ab hac temeritate alieniſſimum fuiſſe Pompeium, iidem ſcriptores referunt; ſed eum metu, aut torpore, aut fato ceſſiſſe libidini nobilium, qui in eius caſtris erant.

de praemiis. Marclandus in Explicat. vett. auctt. p. 275 legendum putat *de prae-*

ſacerdotiis contendebant, in annosque conſulatum definiebant; alii domos bonaque eorum, qui in caſtris erant Caeſaris, petebant: magnaque inter eos in conſilio fuit controuerſia, oporteretne L. Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos miſſus eſſet, proximis comitiis praetoriis abſentis rationem haberi: quum eius neceſſarii fidem implorarent Pompeii, praeſtaret, quod proficiſcenti recepiſſet, ne per eius auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne vnus omnes antecederet, recuſarent.

LXXXIII Iam de ſacerdotio Caeſaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus, quotidianis contentionibus ad grauiſſimas verborum contumelias palam deſcenderunt: quum Lentulus aetatis honorem oſtentaret, Domitius vrbanam gratiam dignitatemque iactaret, Scipio adfinitate Pompeii confideret. Poſtulauit etiam L. Afranium proditionis exercitus Attius Rufus apud Pompeium, quod geſtum in Hiſpania diceret.

 Et

praeturis, partim ob cap. 83, (vbi equidem nihil de praeturis nominatim video; immo vero de *praemiis* pecuniae ibi dicitur) partim ob locum Plutarchi in Pomp. c. 67, vbi de his viris eſt, ὑπατείας καὶ στρατηγίας ἐμνῶντο. Et propter hunc locum, ſi non neceſſaria, veriſimilis tamen eſt viri doctiſſimi coniectura.

de ſacerdotio, pontificatu maximo. Plutarch. d. l. περὶ τῆς Καίσαρος ἀρχιερωσύνης. *Cellarius.*

Domitius. Eſt L. Dom. Ahenobarbus, qui ad Pharſalum periit (c. 99), isque Pompeianus: at Cn. Domitius Caluinus, Caeſarianus (c. 78). *Idem.*

quod geſtum in Hiſpania diceret. Haec omnia puto delenda eſſe, vt Grutero quoque viſum eſt. Ne plena quidem et perfecta ſententia eſt. Voluit aliquis monere, reſpici ad res in Hiſpania ab Afranio geſtas, de quibus lib. I. extr. Monuit ergo in margine his verbis: *quod geſtum in Hiſpania, dicere videtur* (nam in cod. Voſſ. eſt *videretur*). Id inde in textum irrepſit.

Et L. Domitius in conſilio dixit, placere ſibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad iudicandum iis, qui ordinis eſſent ſenatorii, belloque vna cum ipſis interfuiſſent, ſententiasque de ſingulis ferrent, qui Romae remanſiſſent, quique intra praeſidia Pompeii fuiſſent, neque operam in re militari praeſtitiſſent: vnam fore tabellam, qui liberandos omni periculo cenſerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. Poſtremo omnes aut de honoribus ſuis, aut de praemiis pecuniae, aut de perſequendis inimicitiis agebant; nec, quibus rationibus ſuperare poſſent, ſed, quemadmodum vti victoria deberent, cogitabant.

LXXXIIII Re frumentaria praeparata, confirmatisque militibus, et ſatis longo ſpatio temporis a Dyrrhachinis proeliis intermiſſo, quo ſatis perſpectum habere militum animum videretur, tentandum Caeſar exiſtimauit, quidnam Pompeius propoſiti aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex caſtris exercitum eduxit, aciemque inſtruxit, primum ſuis locis, paulloque a caſtris Pompeii longius; continentibus vero diebus, vt progrederetur a caſtris ſuis, collibusque Pompeianis aciem ſubiiceret. Quae res in dies confirmatiorem eius exercitum efficiebat. Superius tamen inſtitutum in equitibus, quod demonſtrauimus, ſeruabat, vt, quoniam numero multis partibus eſſet inferior, adoleſcentes atque expeditos, ex anteſignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites proeliari iuberet, qui quotidiana conſue-

ſententiasque — ferrent, h. e. qui (vt) ſent. de ſing. ferrent. Monuit Clarkius.

intra praeſidia, in caſtris, tuti laterent.

quod demonſtrauimus. Vbi? In Gallicis bellicis hoc ſaepius factum eſt, vt B. G. 1, 48, quod Caeſar videtur imitatus hoc tempore.

conſuetudine vſum quoque eius generis proeliorum perciperent. His erat rebus effectum, vt equites mile apertioribus etiam locis ſeptem milium Pompeianorum impetum, quum adeſſet vſus, ſuſtinere auderent, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies proelium ſecundum equeſtre fecit, atque vnum Allobrogem ex duobus, quos perfugiſſe ad Pompeium ſupra docuimus, cum quibusdam interfecit.

Pompeius, quia caſtra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem inſtruebat; ſemper, vt videbatur, ſpectans, ſi iniquis locis Caeſar ſe ſubiiceret. Caeſar, nulla ratione ad pugnam elici poſſe Pompeium exiſtimans, hanc ſibi commodiſſimam belli rationem iudicauit, vti caſtra ex eo loco moueret, ſemperque eſſet in itineribus: hoc ſperans, vt, mouendis caſtris pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re vteretur; ſimulque in itinere vt aliquam occaſionem dimicandi nanciſceretur, et inſolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His conſtitutis rebus, ſigno iam profectionis dato, tabernaculisque detenſis, animaduerſum eſt, paullo ante, extra quotidianam conſuetudinem, longius a vallo eſſe aciem Pompeii progreſſam, vt non ini- LXXXV

Mm 3 quo

quum adeſſet vſus, quum vſus veniſſet, quum opus eſſet.

vnum Allobrogem. Tres codd. boni, *Aegum Allobrog.* Recte: nam c. 59 exſtat hoc nomen vnius horum Allobrogum. Idem Dauiſio et Oudendorpio viſum eſt.

ante, extra quotid. conſuet. Haec quatuor verba abſunt a cod. optimo, Leidenſi primo. Ergo Marclandus in Explic. vett. auctr. p. 275 ea tolli vult; non enim adparere, quid ſit *paulo ante.* Sed dubito, an vnius codicis auctoritate haec omnia ſtatim tollenda ſint, praeſertim cum *paulo ante* poſſit commode intelligi.

quo loco poſſe dimicari videretur. Tunc Caeſar apud ſuos, quum iam eſſet agmen in portis, Differendum eſt, inquit, iter in praeſentia nobis, et de proelio cogitandum, ſicut ſemper depopoſcimus: animo ſimus ad dimicandum parati; non facile occaſionem poſtea reperiemus: confeſtimque expeditas copias educit.

LXXXVI Pompeius quoque, vt poſtea cognitum eſt, ſuorum omnium hortatu ſtatuerat proelio decertare. Namque etiam in conſilio ſuperioribus diebus dixerat, priusquam concurrerent acies, fore, vti exercitus Caeſaris pelleretur. Id cum eſſent plerique admirati, Scio me, inquit, paene incredibilem rem polliceri; ſed rationem conſilii mei accipite, quo firmiore animo in proelium prodeatis. Perſuaſi equitibus noſtris, idque mihi ſe facturos confirmauerunt, vt, quum propius ſit acceſſum, dextrum Caeſaris cornu ab latere aperto adgrederentur, vt, circumuenta ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hoſtem iaceretur. Ita ſine periculo legionum, et paene ſine vulnere, bellum conficiemus. Id autem difficile non eſt, quum tantum equitatu valeamus. Simul denunciauit, vt eſſent animo parati in poſterum; et, quoniam fieret dimicandi poteſtas, vt ſaepe cogitauiſſent, ne vſu manuque reliquorum opinionem fallerent.

Hunc

cogitandum — parati. E veſtigiis codd. potius legetur: *cogitandum, ſi, vt ſemper depopoſcimus, animo ſumus parati. Non — cogitauiſſent.* An, *rogitauiſſent?* cf. c. 82. Gruterus malit, *agitauiſſent*, Dauiſius, *optauiſſent.*

vſu manuque nihil aliud eſt, quam, quod habent codd. quidam, *vſu manuum*, ſeu *vſu manus.* Dubium eſt, vtrum Caeſar ſcripſerit.

Hunc Labienus excepit, et, quum Caeſaris co- LXXXVII
pias deſpiceret, Pompeii conſilium ſummis laudibus efferret, Noli, inquit, exiſtimare, Pompei, hunc eſſe exercitum, qui Galliam Germaniamque deuicerit. Omnibus interfui proeliis, neque temere incognitam rem pronuncio. Perexigua pars illius exercitus ſupereſt, magna pars deperiit: quod accidere tot proeliis fuit neceſſe: multos autumni peſtilentia in Italia conſumſit, multi domum diſceſſerunt, multi ſunt relicti in continenti. An non exaudiſtis, ex iis, qui per cauſſam valetudinis remanſerunt, cohortes eſſe Brundiſii factas? Hae copiae, quas videtis, ex dilectibus horum annorum in citeriore Gallia ſunt refectae, et plerique ſunt ex coloniis Transpadanis: attamen, quod fuit roboris, duobus proeliis Dyrrhachinis interiit. Haec quum dixiſſet, iurauit, ſe, niſi victorem, in caſtra non reuerſurum: reliquosque, vt idem facerent, hortatus eſt. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit. Nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret. Haec quum facta eſſent in conſilio, magna ſpe et laetitia omnium diſceſſum eſt: ac iam animo victoriam praecipiebant, quod de re tanta, et a tam perito imperatore, nihil fruſtra confirmari videbatur.

Caeſar, quum Pompeii caſtris adpropinquaſſet, LXXXVIII
ad hunc modum aciem eius inſtructam animaduertit.

rit. Significat autem *vſu manuque*, tum, cum ventum eſt ad rem, cum manibus vtendum eſt, facto opus eſt. Cicero dicit, *adminiſtratione manuum opus eſſe*, hoc eſt, vſu manuque. Si quis malit; *vſum* dicat tractationem ipſam rei, et *manum*, facta, operam.

exaudiſtis. Vulgo, *audiſtis*. Nempe ſenſus eſt: annon fama ad vos vsque penetrauit? Dicitur vero is *exaudire*, ad quem vsque clamor, ſtrepitus, vox procul veniens penetrat.

factas, conſcriptas, collectas.

Erant in ſiniſtro cornu legiones duae, transditae a Caeſare initio diſſenſionis ex S. C. quarum vna prima, altera tertia adpellabatur. In eo loco ipſe erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Cilicienſis legio, coniuncta cum cohortibus Hiſpanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatae. Has firmiſſimas ſe habere Pompeius exiſtimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuaque interiecerat, numeroque cohortes CX expleuerat. Haec erant milia XLV, euocatorum circiter duo, quae ex beneficiariis ſuperiorum exercituum ad eum conuenerant; quae tota acie diſperſerat. Reliquas cohortes ſeptem caſtris propinquisque caſtellis praeſidio diſpoſuerat. Dextrum cornu eius riuus quidam impeditis ripis muniebat: quam ob cauſſam cunctum equitatum, ſagittarios funditoresque omnes, in ſiniſtro cornu obiecerat.

LXXXVIIII Caeſar, ſuperius inſtitutum ſeruans, decimam legionem in dextro cornu, nonam in ſiniſtro collocauerat, tametſi erat Dyrrhachinis proeliis vehementer attenuata; et huic ſic adiunxit octauam, vt paene vnam ex duabus efficeret; atque alteram alteri praeſidio eſſe iuſſerat. Cohortes in acie octoginta

transditae a Caeſare. vid. de B. G. 8, 54.

docuimus. vid. 1, 86. 87.

milia XLV. Miror, de huius loci numeris tam multa quaeri. Non poſſunt haec noſtris coniecturis et computationibus definiri; nec in illorum temporum turbis et tumultibus exiſtimandum eſt, certam rationem cohortium legionumque obſeruatam eſſe — De hac acie Pompeiana cf. Plutarch. in Pomp. cap. 69. Appian. 2, p. 471. ſq.

riuus quidam, Enipeus. vid. Lucanus 7, 116. 224. *Cellarius.* Add. Appian. 2, p. 474. ὁ Πομπήϊος παρέταξε τὸν στρατὸν μεταξὺ Φαρσάλου τε πόλεως, καὶ Ἐνιπέως ποταμοῦ. Frontin. Strateg. 2, 3, 22.

ginta conſtitutas habebat, quae ſumma erat milium XXII. Cohortes duas caſtris praeſidio reliquerat. Siniſtro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media acie Cn. Domitium praepoſuerat; ipſe contra Pompeium conſtitit. Simul, his rebus animaduerſis, quas demonſtrauimus, timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter ex tertia acie ſingulas cohortes detraxit, atque ex his quartam inſtituit, equitatuique oppoſuit, et, quid fieri vellet, oſtendit, monuitque, eius diei victoriam in earum cohortium virtute conſtare. Simul tertiae aciei totique exercitui imperauit, ne iniuſſu ſuo concurreret: ſe, quum id fieri vellet, vexillo ſignum daturum.

Exercitum quum militari more ad pugnam cohortaretur, ſuaque in eum perpetui temporis officia praedicaret, in primis commemorauit, teſtibus ſe militibus vti poſſe, quanto ſtudio pacem petiſſet, XC

Mm 5 quae

ſumma erat milium XXII. Sic plane Plutarch. et Appian. d. l. Cur ergo alius XXXII, alius XL, alius XLIIII legi mauult?

Antonium, ὡς πολεμικώτατον τῶν ὑπὸ τῷ Καίσαρι. Plutarch. Anton. c. 8.

ex tertia acie ſingulas cohortes. Quomodo *ſingulas?* Nempe e ſingulis legionibus tertiae aciei ſingulas cohortes. Aliter hoc intelligi non poteſt, et ſic conſtanter loquuntur veteres: ſic et Voſſius explicuit, probantibus Cellario et Clarkio. Cum autem Plutarchus in Pomp. c. 69 narret, Caeſarem *ſex* cohortes ex vltima acie detraxiſſe (cf. Frontin. Strateg. 2, 3, 22): poſſumus quidem hoc loco vti ad explicandam explendamque Caeſaris narrationem; non autem ad verba eius emendanda. Et tamen fecerunt hoc, qui *ſenas* aut *ſex* pro *ſingulas* legi voluerunt, aut vt Marclandus in Explicat. vett. auctt. p. 276: *celeriter ſex tertiae aciei ſingulas cohortes detraxit:* qui *ſingulas* explicat, ſingulatim, vnam poſt alteram, non omnes ſimul et eodem tempore, ne hoſtes ſentirent, plures vna detractas eſſe.

quae per *Vatinium* in colloquiis, quae per *A. Clodium* cum Scipione egiſſet, quibus modis ad Oricum *cum Libone* de mittendis legatis contendiſſet: neque ſe vnquam abuti militum ſanguine, neque rempublicam alterutro exercitu priuare voluiſſe. Hac habita oratione, expoſcentibus militibus, et ſtudio pugnae ardentibus, tuba ſignum dedit.

XCI Erat *Craſtinus* euocatus in exercitu Caeſaris, qui ſuperiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, vir ſingulari virtute. Hic, ſigno dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuiſtis, et veſtro imperatori, quam conſtituiſtis, operam date: vnum hoc proelium ſupereſt, quo confecto, et ille ſuam dignitatem, et nos noſtram libertatem recuperabimus. Simul reſpiciens Caeſarem, Faciam, inquit, hodie, imperator, vt aut viuo mihi, aut mortuo gratias agas. Haec quum dixiſſet, primus ex dextro cornu procurrit, atque eum milites electi circiter centum et viginti voluntarii eiusdem centuriae ſunt proſecuti.

XCII Inter duas acies tantum erat relictum ſpatii, vt ſatis eſſet ad concurſum vtriusque exercitus: ſed Pompeius ſuis praedixerat, vt Caeſaris impetum exciperent, neue ſe loco mouerent, aciemque eius diſtrahi paterentur: idque admonitu C. Triarii feciſſe dicebatur, vt primus excurſus visque militum infringeretur, aciesque diſtenderetur, atque in ſuis ordinibus diſpoſiti, diſperſos adorirentur: leniusque caſura pila ſperabat, in loco retentis militibus, quam ſi ipſi immiſſis telis occurriſſent: ſimul fore, vt, dupli-

Vatinium. cap. 19.

Clodium. c. 57.

cum Libone. c. 16.

Craſtinus. Lucan. 7, 471. *Cellarius.* Omnes ſcriptores huius belli et hanc rem narrarunt.

duplicato curſu, Caeſaris milites exanimarentur, et laſſitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur, propterea quod eſt quaedam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quae ſtudio pugnae incenditur. Hanc non reprimere, ſed augere imperatores debent, neque fruſtra antiquitus inſtitutum eſt, vt ſigna vndique concinerent, clamoremque vniuerſi tollerent: quibus rebus et hoſtes terreri, et ſuos incitari exiſtimauerunt.

Sed noſtri milites, dato ſigno, quum infeſtis pilis procucurriſſent, atque animaduertiſſent, non concurri a Pompeianis: vſu periti, ac ſuperioribus pugnis exercitati, ſua ſponte curſum repreſſerunt, et ad medium fere ſpatium conſtiterunt, ne conſumtis viribus adpropinquarent; paruoque intermiſſo temporis ſpatio, ac rurſus renouato curſu, pila miſerunt, celeriterque, vt erat praeceptum a Caeſare, gladios ſtrinxerunt. Neque vero Pompeiani huic rei defuerunt. Nam et tela miſſa exceperunt, et impetum legionum tulerunt, et ordines conſeruauerunt, piliſque miſſis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites ab ſiniſtro Pompeii cornu, vt erat imperatum, vniuerſi procucurrerunt, omniſque multitudo ſagittariorum ſe profudit: quorum impetum noſter equitatus non tulit, ſed paullum loco motus ceſſit: equiteſque Pompeiani hoc acrius inſtare, et ſe turmatim explicare, aciemque noſtram a latere aperto circuire coeperunt. Quod vbi Caeſar animum aduertit, quartae aciei, quam XCIII

exanimarentur. Sic ed. Ald. Sed in codd. eſt vel *exinanirentur*, vel *exiſtimarentur*, vel in Petauiano, quem Oudendorpius optimum dicit, *aeſtuarent*, quod eidem viro docto placet.

innata, vid. omnino ind.

quam inſtituerat ſex cohortium numero, ſignum dedit. Illi celeriter procucurrerunt, infeſtisque ſignis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt, vt eorum nemo conſiſteret, omnesque conuerſi non ſolum loco excederent, ſed protinus incitati fuga montes altiſſimos peterent. Quibus ſubmotis; omnes ſagittarii funditoresque deſtituti, inermes, ſine praeſidio, interfecti ſunt. Eodem impetu cohortes ſiniſtrum cornu, pugnantibus etiam tum ac reſiſtentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosque a tergo ſunt adorti.

XCIIII Eodem tempore tertiam aciem Caeſar, quae quieta fuerat, et ſe ad id tempus loco tenuerat, procurrere iuſſit. Ita, quum recentes atque integri defeſſis ſucceſſiſſent, alii autem a tergo adorirentur, ſuſtinere Pompeiani non potuerunt, atque vniuerſi terga verterunt. Neque vero Caeſarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quae contra equitatum in quarta acie collocatae eſſent, initium victoriae oriretur, vt ipſe in cohortandis militibus pronunciauerat. Ab his enim primum equitatus eſt pulſus, ab iisdem factae caedes ſagittariorum atque funditorum, ab iisdem acies Pompeiana a ſiniſtra parte erat circumita, atque initium fugae factum. Sed Pompeius, vt equitatum ſuum pulſum vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animum aduertit, aliis diffiſus acie exceſſit, protinusque ſe in caſtra equo contulit, et iis centurionibus,

ſex cohort. numero. Eſt hoc verum; vid. ad c. 89; ſed in nullo cod. ſic legitur: hi enim *ex cohort. numero* habent. Ergo *ſex* eſt a correctoribus.

deſtituti ab equitibus; *inermes*, telis profuſis; *ſine praeſidio*, a nullis equitibus defenſi.

circumita. Vulgo, *circumuenta.* Ante hoc verbum τὸ *erat* tollendum eſt, vt quidam monuerunt.

bus, quos in ſtatione ad praetorium portam poſuerat, clare, vt milites exaudirent, Tuemini, inquit, caſtra, et defendite diligenter, ſi quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, et caſtrorum praeſidia confirmo. Haec quum dixiſſet, ſe in praetorium contulit, ſummae rei diffidens, et tamen euentum exſpectans.

Caeſar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulſis, nullum ſpatium perterritis dare oportere exiſtimans, milites cohortatus eſt, vt beneficio fortunae vterentur, caſtraque oppugnarent: qui, etſi magno aeſtu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Caſtra a cohortibus, quae ibi praeſidio erant relictae, induſtrie defendebantur, multo etiam acrius a Thracibus barbariſque auxiliis. Nam qui acie refugerant milites, et animo perterriti, et laſſitudine confecti, miſſis plerique armis ſigniſque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de caſtrorum defenſione cogitabant. Neque vero diutius, qui in vallo conſtiterant, multitudinem telorum ſuſtinere potuerunt; ſed confecti vulneribus locum reliquerunt, protinusque omnes, ducibus vſi centurionibus tribuniſque militum, in altiſſimos montes, qui ad caſtra pertinebant, confugerunt. XCV

In caſtris Pompeii videre licuit trichilas ſtruc- XCVI

trichilae ſunt, vt Ouidii (Faſt. 3, 528) verbis dicam, caſae frondeae, e ramo factae, quas et vmbras (vid. Feſtus in h. v.) et vmbracula nominare veteres ſolebant. Accurate deſcripſit Heynius (ad Virgil. Copam v. 8), vbi, Trichila et Trichilum, inquit, eſt pergula, ex vitibus aliaue arbore, pedamentis et iugis firmata, implicitis frondibus concamerata et arcuata, notiore voce hypampelos dicta. Laudat vir doctus intt. ad Columell. 10. 378. Iam lectio haec, *trichilas*, ab omnibus codi-

ſtructas, magnum argenti pondus expoſitum, recentibus ceſpitibus tabernacula conſtrata, L. etiam Lentuli et nonnullorum tabernacula protecta edera; multaque praeterea, quae nimiam luxuriam et victoriae fiduciam deſignarent: vt facile aeſtimari poſſet, nihil eos de euentu eius diei timuiſſe, qui non neceſſarias conquirerent voluptates. At hi miſerrimo ac patientiſſimo exercitui Caeſaris luxuriem obiiciebant, cui ſemper omnia ad neceſſarium vſum defuiſſent. Pompeius, iam quum intra vallum noſtri verſarentur, equum nactus, detractis inſigni-

codicibus Caeſaris firmatur conſtanter; illa vero altera, *triclinia*, ex ed. Aldina, et a correctore ſine dubio originem habet.

ſtructas. Hoc in nullo cod. legitur; ſed eſt ex emendatione Salmaſii, probata Voſſio aliisque. Vera codd. lectio eſt, *ſtratas.* Si enim dici poteſt coenaculum ſtratum, i. e. menſis tricliniaribus ſtratum, in quo poſita parataque ſunt triclinia: poterit etiam dici trichila ſtrata, h. e. menſis ſtrata, in qua poſitae parataeque ſunt menſae. Atqui apud Macrobium Saturnal. 2, 9 e veteri ſcriptore proferuntur haec verba: *triclinia lectis eburneis ſtrata.* Eodem modo in libris ſacris (Marc. 14, 15. Luc. 22, 11) dicitur ἀνώγεον ἐστρωμένον, quod Scaliger (de emendat. tempp. p. 571) bene vertit, coenaculum lectis ſtratum. Ergo non debebant viri docti dubitare, an trichila dici poſſet ſterni, multoque minus phraſin hanc corrigere. Si quis tamen malit emendare, non contendam de eo. Lipſius (de mil. rom. 5, 16. p. 326) trichilas ſtratas eodem modo, quo ante interpretatus ſum, deſcripſit, *vmbracula ad coenationem inſtrata fuiſſe, lectosque diſpoſitos.*

tabernacula militum. Differunt ergo haec ab illis luxurioſis vmbraculis, neque eadem res, vt Voſſius putabat, bis dicitur — De luxuria hac intempeſtiua cf. Plutarch. in Pomp. c. 72.

patientiſſimo. In MSS. cunctis, ne vno quidem excepto, et edd. antt. legi *potentiſſimo*, monuit Oudendorpius. Neque tamen locum habere poteſt.

inſignibus imperatoris, decumana porta ſe ex caſtris eiecit, protinusque equo citato Lariſſam contendit. Neque ibi conſtitit, ſed eadem celeritate, paucos ſuos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermiſſo, comitatu equitum triginta ad mare peruenit, nauemque frumentariam conſcendit; ſaepe, vt dicebatur, querens, tantum ſe opinionem fefelliſſe, vt, a quo genere hominum victoriam ſperaſſet, ab eo, initio fugae facto, paene proditus videretur.

Caeſar, caſtris potitus, a militibus contendit, ne, in praeda occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circumuenire inſtituit. Pompeiani, quod is mons erat ſine aqua, diffiſi ei loco, relicto monte, vniuerſi iuris eius Lariſſam verſus ſe recipere coeperunt. Qua re animaduerſa, Caeſar copias ſuas diuiſit, partemque legionum in caſtris Pompeii remanere iuſſit, partem in ſua caſtra remiſit; quatuor XCVII ſecum

inſignibus imperat. paludamento. Nam Plutarchus de Pompeio (in eius vita c. 72), qui in caſtra ex acie effugerat: λαβὼν ἐσθῆτα, τῇ παρούσῃ τύχῃ πρέπουσαν, ὑπεξῆλθε, et in vita Caeſaris c. 45 diſertis verbis: ἀπεδύσατο τὴν ἐναγώνιον καὶ στρατηγικὴν ἐσθῆτα. Appian. 2. p. 479, τὴν στολὴν ἐνήλλαξε — — De fuga Pompeii in Aegyptum vsque exſtat apud Plutarchum (in Pomp. c. 73 ſqq.) pulcerrima, ad miſerandum facta, multorumque moribus expreſſis variata narratio.

iuris eius. Verba haec ſenſu carent. Cum vero abſint a cod. Palatino, Scaliger et Dauiſius ea omittenda eſſe cenſent. Clarkius *iugis eis* legi maluit, h. e. per iuga ea. Ex aliis lectionibus, *vires eius*, *viris eius*, et *vniuerſi ſimul Lariſſam*, nihil poteſt erui, etſi quidam *viris equis* legi voluerunt. Nondum puto repertam eſſe veram lectionem.

Qua re (MSS. fere omnes, *ſpe*) *animaduerſa*, *Caeſar* — Poteſt codd. lectio explicari; ſed non ſine duritie.

ſecum legiones duxit, commodioreque itinere Pompeianis occurrere coepit, et progreſſus milia paſſuum ſex aciem inſtruxit. Qua re animaduerſa, Pompeiani in quodam monte conſtiterunt. Hunc montem flumen ſubluebat. Caeſar, milites cohortatus, etſi totius diei continenti labore erant confecti, noxque iam ſuberat, tamen munitione flumen a monte ſeclusit, ne noctu aquari Pompeiani poſſent. Quo iam perfecto opere, illi de deditione, miſſis legatis, agere coeperunt. Pauci ordinis ſenatorii, qui ſe cum iis coniunxerant, nocte fuga ſalutem petierunt.

XCVIII Caeſar prima luce omnes eos, qui in monte conſederant, ex ſuperioribus locis in planitiem deſcendere, atque arma proiicere iuſſit. Quod vbi ſine recuſatione fecerunt, paſſisque palmis, proiecti ad terram, flentes ab eo ſalutem petierunt; conſolatus conſurgere iuſſit, et pauca apud eos de lenitate ſua locutus, quo minore eſſent timore, omnes conſeruauit; militibusque ſuis commendauit, ne qui eorum violarentur, neu quid ſui deſiderarent. Hac adhibita diligentia, ex caſtris ſibi legiones alias occurrere, et eas, quas ſecum duxerat, inuicem requieſcere, atque in caſtra reuerti iuſſit: eodemque die Lariſſam peruenit.

XCVIIII In eo proelio non amplius ducentos milites deſiderauit; ſed centuriones, fortes viros, circiter triginta amiſit. Interfectus eſt etiam fortiſſime pugnans Craſtinus, cuius mentionem ſupra fecimus, gladio in os aduerſum coniecto. Neque id fuit falſum, quod ille, in pugnam proficiſcens, dixerat: ſic

milit. commendauit. Sic codd. magno numero; nec adparet, vnde irrepſerit lectio vulgata, *militibus iuſſit,* ſatis illa indigna Caeſare.

Craſtinus. Cf. c. 91.

ſic enim Caeſar exiſtimabat, eo proelio excellentiſſimam virtutem Craſtini fuiſſe, optimeque eum de ſe meritum iudicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter milia quindecim cecidiſſe videbantur: ſed in deditionem venerunt amplius milia quatuor et viginti: (namque etiam cohortes, quae praeſidio in caſtellis fuerant, ſeſe Sullae dediderunt:) multi praeterea in finitimas ciuitates refugerunt, ſignaque militaria ex proelio ad Caeſarem ſunt relata CLXXX, et aquilae nouem. L. Domitius, ex caſtris in montem refugiens, quum vires eum laſſitudine defeciſſent, ab equitibus eſt interfectus.

Eodem tempore D. Laelius cum claſſe ad Brundiſium venit; eademque ratione, qua factum a Libone antea demonſtrauimus, inſulam obiectam portui Brundiſino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundiſio praeerat, tectis inſtructisque ſcaphis elicuit naues Laelianas; atque ex his longius productam vnam quinqueremem, et minores duas, in anguſtiis portus cepit; itemque per equites diſpoſitos aqua prohibere claſſiarios C

Sullae. Hic edd. vulgg. addunt *ſimiliter*, male. Praeceſſerat iam *etiam*. Ceterum de hac pugna Pharſalica conferendi ſunt Appianus (2. p. 475-479), et Plutarchus (in Caeſaris et Pompeii vita), ideo, quia nonnulla addiderunt, a Caeſare omiſſa, vt de Pompeio fugiente; item de lacrymis Caeſari et Pompeio et militibus obortis; de Caeſare, qui ſuos iuſſerat hoſtium os et faciem potiſſimum vulnerare. Dio Caſſius (41, 58 ſqq.), etſi proelium non accurate deſcripſit, tamen non ſine ſenſu et iudicio de eo locutus eſt. Lucanum cum omnes norint, nominare non opus eſt: pertinet autem huc carminis liber ſeptimus. Caeſaris in conſeruandis ciuibus humanitatem, et in condonando indulgentiam, omnes huius belli ſcriptores, tum et Cicero ſaepe, magnificis verbis collaudarunt.

Laelius, claſſi Pompeianae praefuit. c. 5.

a Libone. Et hic nauibus Pompeii praefuit. c. 23.

tectae ſcaphae. vid. c. 25.

rios inſtituit. Sed Laelius, tempore anni commodiore vſus ad nauigandum, onerariis nauibus Corcyra Dyrrhachioque aquam ſuis ſupportabat, neque a propoſito deterrebatur, neque, ante proelium in Theſſalia factum cognitum, aut ignominia amiſſarum nauium, aut neceſſariarum rerum inopia, ex portu inſulaque expelli potuit.

CI Iisdem fere temporibus Caſſius cum claſſe Syrorum, et Phoenicum, et Cilicum, in Siciliam venit. Et quum eſſet Caeſaris claſſis diuiſa in duas partes, et dimidiae parti praeeſſet P. Sulpicius praetor Vibone ad fretum, dimidiae M. Pomponius ad Meſſanam: prius Caſſius ad Meſſanam nauibus aduolauit, quam Pomponius de eius aduentu cognoſceret; perturbatumque eum nactus, nullis cuſtodiis, neque ordinibus certis, magno vento et ſecundo completas onerarias naues taeda, et pice, et ſtupa, reliquisque rebus, quae ſunt ad incendia, in Pomponianam claſſem immiſit, atque omnes naues incendit quinque et triginta: e quibus erant viginti conſtratae: tantusque eo facto timor inceſſit, vt, quum eſſet legio praeſidio Meſſanae, vix oppidum defenderetur: et, niſi eo ipſo tempore quidam nuncii de Caeſaris victoria per diſpoſitos equites eſſent adlati, exiſtimabant plerique, futurum fuiſſe, vti amitteretur. Sed opportuniſſime nunciis adlatis, oppidum fuit defenſum, Caſſiusque ad Sulpicianam inde claſſem profectus eſt Vibonem, adplicatisque noſtris ad terram

Vibone. Sic codd. quidam: recte: nam altera lectio *Liboque* inepta eſt, quia Libo, vt modo vidimus, claſſis Pompeianae parti praefuit.

conſtratae. vid. ind. Alii *roſtratae.* Non dici poteſt, vtra verior lectio ſit.

adplicatisque noſtris (Leg. *noſtri) ad terram nauibus, propter — ratione egit* (Leg. *egerunt*). *Caſſius ſecundum* — Sic haec legenda eſſe praeeunti-

ram nauibus, propter eumdem timorem pari atque antea ratione egit. Secundum nactus ventum, onerarias naues circiter quadraginta, praeparatas ad incendium, immiſit, et flamma ab vtroque cornu comprehenſa naues ſunt combuſtae quinque. Quumque ignis magnitudine venti latius ſerperet, milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti praeſidio nauibus, ex numero aegrotum, ignominiam non tulerunt; ſed ſua ſponte naues conſcenderunt, et a terra ſoluerunt, impetuque facto in Caſſianam claſſem, quinqueremes duas, in quarum altera erat Caſſius, ceperunt: ſed Caſſius exceptus ſcapha refugit. Praeterea duae ſunt deprehenſae triremes. Neque multo poſt de proelio facto in Theſſalia cognitum eſt, vt ipſis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi a legatis amicisque Caeſaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Caſſius cum claſſe diſceſſit.

Caeſar, omnibus rebus relictis, perſequendum ſibi Pompeium exiſtimauit, quascumque in partes ex fuga ſe recepiſſet, ne rurſus copias comparare alias, et bellum renouare poſſet: et quantumcumque itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur; legionemque vnam minoribus itineribus ſubſequi iuſſit. Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propoſitum, vti omnes eius prouinciae iuniores, Graeci ciuesque Romani, iurandi cauſſa conuenirent; ſed vtrum auertendae ſuſpicionis cauſſa Pompeius propoſuiſſet, vt quam diutiſſime longioris fugae conſilium occultaret, an nouis dilectibus, ſi nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, exiſtimari non poterat. Ipſe ad anchoram CII

Nn 2 vna

euntibus codd. vidit Oudendorpius. Illud quidem *noſtri* pro *noſtris* vir doctus ex ingenio mutauit; ſed *egerunt* et *Caſſius* in codd. antiquiſſimis eſt.

vna nocte conſtitit, et vocatis ad ſe Amphipoli hoſpitibus, et pecunia ad neceſſarios ſumtus corrogata, cognito Caeſaris aduentu, ex eo loco diſceſſit, et Mytilenas paucis diebus venit. Biduum tempeſtate retentus, nauibusque aliis additis actuariis, in Ciliciam atque inde Cyprum peruenit. Ibi cognoſcit, conſenſu omnium Antiochenſium ciuiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arcem captam eſſe, excludendi ſui cauſſa, nunciosque dimiſſos ad eos, qui ſe ex fuga in finitimas ciuitates recepiſſe dicerentur, ne Antiochiam adirent: id ſi feciſſent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui ſuperiore anno conſul fuerat, et P. Lentulo conſulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi: qui quum ex fuga Pompeium ſequerentur, atque in inſulam veniſſent, oppido ac portu recepti non erant: miſſisque ad eos nunciis, vt ex iis locis diſcederent, contra voluntatem ſuam naues ſoluerunt. Iamque de Caeſaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur.

CIII Quibus cognitis rebus, Pompeius, depoſito adeundae Syriae conſilio, pecunia ſocietatis ſublata, et a quibusdam priuatis ſumta, et aeris magno pondere ad militarem vſum in naues impoſito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis ſocietatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat, quosque ex ſuis quisque ad hanc rem idoneos exiſtimabat, Peluſium peruenit. Ibi caſu rex erat Ptolemaeus, puer aetate, magnis copiis, cum ſorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante menſi-

arcem captam eſſe. Poſt *arcem* quidam inſeruerant *Antiochiae*, vnde vitioſa lectio *ante* orta eſt.

tatis publicanorum: vt mox *familiae* (ſerui) *ſocietatum* illarum. cf. c. 31 — De conſilio itineris mutato alia quaedam Plutarchus in Pomp. c. 76 addidit.

menſibus per ſuos propinquos atque amicos regno expulerat: caſtraque Cleopatrae non longo ſpatio ab eius caſtris diſtabant. Ad eum Pompeius miſit, vt pro hoſpitio atque amicitia patris Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed, qui ab eo miſſi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui coeperunt, eosque hortari, vt ſuum officium Pompeio praeſtarent, neue eius fortunam deſpicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites; quos, ex eius exercitu acceptos in Syria, Gabinius Alexandriam transduxerat, belloque confecto, apud Ptolemaeum, patrem pueri, reliquerat.

His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter aetatem eius in procuratione erant regni, ſiue timore adducti, vt poſtea praedicabant, ne, ſollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Aegyptumque occuparet; ſiue deſpecta eius fortuna, vt plerumque in calamitate ex amicis inimici exſiſtunt; his, qui erant ab eo miſſi, palam liberaliter reſponderunt, eumque ad regem venire iuſſerunt: ipſi, clam conſilio inito, Achillan, praefectum regium, ſingulari hominem audacia, et L. Septimium, tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miſerunt. Ab his liberaliter ipſe adpellatus, et quadam notitia Septimii productus, quod bello praedonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruulam conſcendit cum paucis ſuis; et ibi ab Achilla CIIII

 et

Gabinius, Syriae proconſul, exſulem regem Ptolemaeum Auleten cum exercitu reduxerat. *Cellarius.* Cf. Liv. epit. 105. Dio Caſſius 39, 55 ſqq. vbi Fabricius multa collegit.

amici regis, quorum principes fuerunt Pothinus, Theodotus rhetor, idemque Ptolemaei praeceptor (Liv. epit. 112), et Achillas. Cf. c. 108. et Plutarch. Pompei. cap. 77.

et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur ab rege, et in cuſtodia necatur.

CV Caeſar, quum in Aſiam veniſſet, reperiebat, T. Ampium conatum eſſe tollere pecunias Epheſo ex fano Dianae, eiusque rei cauſſa ſenatores omnes ex prouincia euocaſſe, vt iis teſtibus in ſumma pecuniae vteretur; ſed interpellatum aduentu Caeſaris profugiſſe. Ita duobus temporibus Epheſiae pecuniae Caeſar auxilium tulit. Item conſtabat, Elide in templo Mineruae, repetitis atque enumeratis diebus, quo die proelium ſecundum feciſſet Caeſar, ſimulacrum Victoriae, quod ante ipſam Mineruam collocatum erat, et ante ad ſimulacrum Mineruae ſpectabat, ad valuas ſe templi limenque conuertiſſe. Eodemque die Antiochiae in Syria bis tantus exercitus clamor et ſignorum ſonus exauditus eſt, vt in muris armata ciuitas diſcurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis ac remotis templi, quo praeter ſacerdotes adire fas non eſt, quae Graeci ἄδυτα adpellant, tympana ſonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriae, vbi Caeſaris ſtatuam conſecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pauimento exſtitiſſe oſtendebatur.

Caeſar,

interficitur Pompeius. De hac caede cf. Dio Caſſ. 42, 3. ſqq. Appian. 2. p. 480. Legendus etiam de fuga eius et caede Lucanus lib. 8. toto.

duobus temporibus. v. c. 33.

repetunt et enumerant dies, enumerant eos ita, vt repetant ſ. initium faciant ab eo die, quo proelium commiſſum eſt.

remotis templi. Leg. *reconditis*, e codd. bonis. Ex eo in aliis *conditis*, in aliis *recognitis*, et in edd. vulg. *remotis* factum eſt.

quae Graec. ἄδ. adp. Hoc eſt haud dubie additamentum recentioris manus. Caeſaris aetate omnibus notum erat, illam templi partem dici adytum.

in tecto. Leg. *integra.* Hanc emendationem Oudendorpius ad Iulium Obſequ. de prodig. cap. 125. p. 193 pro-

Caeſar, paucos dies in Aſia moratus, quum audiſſet Pompeium Cypri viſum, coniectans, eum in Aegyptum iter habere, propter neceſſitudines regni reliquasque eius loci opportunitates, cum legionibus, vna, quam ex Theſſalia ſe ſequi iuſſerat, et altera, quam ex Achaia a Q. Fuſio legato euocauerat, equitibusque octingentis, et nauibus longis Rhodiis decem, et Aſiaticis paucis, Alexandriam peruenit. In his erant legionibus hominum tria milia CC, reliqui, vulneribus ex proeliis et labore ac magnitudine itineris confecti, conſequi non po- CVI

propoſuit, quia Iul. Obſ. dicit, *Enata palma matura magnitudine;* et Valerius Max. 1, 6: *Enata palma iuſtae magnitudinis.* Atque hanc coniecturam denuo in notis ad Caeſarem dicit ſibi probari. Cauſa emendationis eſt, quia palma, in tecto enata, non eadem potuit ex pauimento exſiſtere: et quia Plutarchus in Caeſ. c. 47, accurata deſcriptione vſus, dicit, palmam *ante baſin ſtatuae* Caeſaris e ſolo conſolidato, atque inſuper lapidibus conſtrato, enatam eſſe: quod ipſum, *ad baſin ſtatuae*, etiam Valerius et Iulius Obſequens tradiderunt, etſi verbis aliis. Eſt ergo pauimentum h. l. ſolum marmoreum, vel, vt Plutarchus dicit, χωρίον λίθῳ σκληρῷ ἄνωθεν κατεστρωμένον, quod etiam dicitur λιθόστρωτον. vid. Wetſten. ad euang. Ioann. 19, 13. Atque ſic illud, *inter coagmenta lapidum*, facile intelligi poteſt: ſunt enim teſſellae marmoreae coagmentatae, inter quas media palma emicuit. Dauiſius quidem componere conatus eſt haec duo, *in tecto* et *ex pauimento*, et oſtendit, etiam tecta e pauimento ſ. opere pauito (de quo ad B. Alex. c. 1 dicetur) facta eſſe. Quod etſi verum eſt: tamen, ſi Caeſar hoc voluiſſet, ſcripſiſſet *enata e tecti pauimento*, non autem *enata in tecto ex pauimento*, interiectis etiam quibusdam verbis inter ea, quae diuelli cogitando non poſſunt.

in Aſia. Per hanc commorationem Cnidiis libertatem conceſſit, qua paulo ante Theſſalos in Europa donauerat. Plutarch. in Caeſ. c. 48.

neceſſitudines regni. Cum patre regis ius hoſpitii Pompeius habuerat. Cf. c. 103.

tuerant. Sed Caeſar, confiſus fama rerum geſtarum, infirmis auxiliis proficiſci non dubitauerat, atque omnem ſibi locum tutum fore exiſtimabat. Alexandriae de Pompeii morte cognoſcit: atque ibi primum e naui egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido praeſidii cauſſa reliquerat, et concurſum ad ſe fieri videt, quod faſces anteferrentur. In hoc omnis multitudo maieſtatem regiam minui praedicabat. Hoc ſedato tumultu, crebrae continuis diebus ex concurſu multitudinis concitationes fiebant, compluresque milites huius vrbis omnibus partibus interficiebantur.

CVII Quibus rebus animaduerſis, legiones ſibi alias ex Aſia adduci iuſſit, quas ex Pompeianis militibus confecerat: ipſe enim neceſſario eteſiis tenebatur, qui Alexandria nauigantibus ſunt aduerſiſſimi venti. Interim controuerſias regum ad populum Romanum et ad ſe, quod eſſet conſul, pertinere exiſtimans, atque eo magis officio ſuo conuenire, quod ſuperiore conſulatu cum patre Ptolemaeo et lege et S. C. ſocietas erat facta, oſtendit, ſibi placere, regem Ptolemaeum atque ſororem eius Cleopatram exercitus, quos

de Pompeii morte. Cuius caput et annulus, leone enſem tenente inſignitus, Caeſari ab aulicis Ptolemaei oblata ſunt, quorum adſpectu lacrimaſſe dicitur: Plutarch. Pomp. c. 80. Caeſ. cap. 48. Praeterea Dio Caſſ. 42, 18 refert, Romae non ante creditum eſſe de nece Pompeii, quam eius annulus eo fuerit adlatus, quem annulum dicit tria tropaea inſculpta habuiſſe: de quo Dionis et Plutarchi diſſenſu laborare velle, foret temporis inutilis iactura.

controu. regum, regis et Cleopatrae, ſororis. vid. c. 103. Sic B. Al. 33. Liv. 1. 39, *exciti reges*, i. e. rex et regina: vbi v. Gronov. et Drakenborch. Cf. Bentlei. ad Horat. Serm. 1, 1, 100.

pertinere exiſtimans. Alii judicarunt, Caeſarem non neceſſarium hoc bellum ſuſcepiſſe; ſed Cleopatrae amore adductum. Plutarch. Caeſ. cap. 48.

quas haberent, dimittere, et de controuerſiis iure apud ſe potius, quam inter ſe armis diſceptare.

Erat in procuratione regni propter aetatem pueri nutricius eius, eunuchus, nomine Pothinus. Is primum inter ſuos queri atque indignari coepit, regem ad dicendam cauſſam euocari: deinde adiutores quosdam, conſcios ſui, nactus ex regis amicis, exercitum a Peluſio clam Alexandriam euocauit, atque eumdem Achillan, cuius ſupra meminimus, omnibus copiis praefecit. Hunc, incitatum ſuis, et regis inflatum pollicitationibus, quae fieri vellet, litteris nunciisque edocuit. In teſtamento Ptolemaei patris heredes erant ſcripti ex duobus filiis maior, et ex duabus ea, quae aetate antecedebat. Haec vti fierent, per omnes deos, perque foedera, quae Romae feciſſet, eodem teſtamento Ptolemaeus populum Romanum obteſtabatur. Tabulae teſtamenti vnae per legatos eius Romam erant adlatae, vt in aerario ponerentur, (hae quum propter publicas occupationes poni non potuiſſent, apud Pompeium ſunt depoſitae) alterae, eodem exemplo, relictae atque obſignatae Alexandriae proferebantur. CVIII

De his rebus quum ageretur apud Caeſarem, isque maxime vellet pro communi amico atque arbi- CVIIII

 tro

indignari coepit. Fuit tamen alia quoque cauſa, qua Caeſar indignationem Aegyptiorum commouit. Nam cum Ptolemaeus Auletes ingentem pecuniae ſummam Caeſari debuiſſet, Caeſar vero reſidua debiti nunc paulo ſeuerius exigeret, ac ne ſacris quidem parceret: multorum animos ab ſe abalienauit. Plutarch. Caeſ. c. 48. Dio Caſſ. 42, 9. 34.

Achillan. cap. 104.

pro amico. vid. ind. in *pro* — Hoc tempore Plutarchus in Caeſ. c. 50 refert, Cleopatram primum in Caeſaris conſpectum veniſſe, eumque ſic cepiſſe, vt, placato ſorori fratre, efficeret Caeſar, vt conſociato imperio Ptolemaeus et Cleopatra vti vellent. Cf. Dio Caſſ. 42,

tro controuerſias regum componere: ſubito exercitus regius equitatusque omnis venire Alexandriam
[illegible] nunciatur. Caeſaris copiae nequaquam erant tantae, vt eis, extra oppidum ſi eſſet dimicandum, confideret. Relinquebatur, vt ſe ſuis locis oppido teneret, conſiliumque Achillae cognoſceret. Milites tamen omnes in armis eſſe iuſſit, regemque hortatus eſt, vt ex ſuis neceſſariis, quos haberet maximae auctoritatis, legatos ad Achillan mitteret, et, quid eſſet ſuae voluntatis, oſtenderet. A quo miſſi Dioſcorides et Serapion, qui ambo legati Romae fuerant, magnamque apud patrem Ptolemaeum auctoritatem habuerant, ad Achillan peruenerunt. Quos ille, quum in conſpectum eius veniſſent, prius, quam audiret, aut, cuius rei cauſſa miſſi eſſent, cognoſceret, corripi ac interfici iuſſit: quorum alter accepto vulnere occupatus, per ſuos pro occiſo ſublatus, alter interfectus eſt. Quo facto, regem vt in ſua poteſtate haberet, Caeſar effecit, magnamque regium nomen apud ſuos auctoritatem habere exiſtimans, et vt potius priuato paucorum et latronum, quam regio conſilio, ſuſceptum bellum videretur.

Erant

42, 34. 35. Lucan. Pharſal. 10. init. Ibi dum aliquis detegit, Caeſari ab amicis Ptolemaei inſidias ſtrui, Pothinus paulo poſt interficitur (c. 112. extr.), Achillas ad exercitum aufugit. Sic ergo adparet, cur h. l. dicatur ſubito exercitus regius Alexandriam veniſſe.

alter, accepto vulnere, occupatus, perque (ſic leg. puto pro *per*) *ſuos — ſublatus eſt.* Ergo *occupatus et ſublatus eſt* vel ſignificat, citius ſublatus eſt, quam poſſet interfici; vel, arreptus et ſ. eſt. Alii *vulnere occupatus* coniunxerunt, et, quia hoc nihil eſſe videbant, correxerunt, vt Gronouius (Obſ. 4, 8, p. 605 ed. Lipſ.), qui *ſopitus* pro *occupatus* legi voluit. De re cf. Dio Caſſ. 42, 37 ſqq.

magnamque. Delendum *que*, quod iam alii omiſerunt.

et vt pot. Delendum *et*.

Erant cum Achilla copiae, vt neque numero, neque genere hominum, neque vſu rei militaris contemnendae viderentur: milia enim viginti in armis habebat. Hae conſtabant ex Gabinianis militibus, qui iam in conſuetudinem Alexandrinae vitae ac licentiae venerant, et nomen diſciplinamque populi Romani dedidicerant, vxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex praedonibus latronibusque Syriae Ciliciaeque prouinciae, finitimarumque regionum. Multi praeterea capitis damnati exſulesque conuenerant: fugitiuisque omnibus noſtris certus erat Alexandriae receptus, certaque vitae conditio, vt, dato nomine, militum eſſent numero: quorum ſi quis a domino prehenderetur, concurſu militum eripiebatur, qui vim ſuorum, quod in ſimili culpa verſabantur, ipſi pro ſuo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem depoſcere, hi bona locupletum diripere ſtipendii augendi cauſſa, regis domum obſidere, regno expellere alios, alios arceſſere, vetere quodam Alexandrini exercitus inſtituto, conſueuerant. Erant praeterea equitum milia duo. Inueterauerant hi omnes compluribus Alexandriae bellis, Ptolemaeum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegyptiis geſſerant. Hunc vſum rei militaris habebant. CX

His copiis fidens Achillas, paucitatemque militum Caeſaris deſpiciens, occupabat Alexandriam, praeter eam oppidi partem, quam Caeſar cum militi- CXI

Gabiniani milites. Cf. cap. 103.

vim ſuorum, vim, ſuis illatam.

pro ſuo periculo, vt ſuum periculum.

Bibuli filios. Locum Valerii Max. (4, 1, 15) huc pertinentem, Manutius et Ciacconius indicarunt.

praeter eam opp. partem. Sic cod. Voſſianus. Ceterae lectio-

litibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus; ſed Caeſar, diſpoſitis per vias cohortibus, impetum eius ſuſtinuit. Eodemque tempore pugnatum eſt ad portum; ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur, et magna multitudine naues longas occupare hoſtes conabantur, quarum erant quinquaginta auxilio miſſae ad Pompeium, proelioque in Theſſalia facto domum redierant. Illae triremes omnes et quinqueremes, aptae inſtructaeque omnibus rebus ad nauigandum. Praeter has duae et viginti, quae praeſidii cauſſa Alexandriae eſſe conſueuerant, conſtratae omnes: quas ſi occupauiſſent, claſſe Caeſari erepta, portum ac mare totum in ſua poteſtate haberent, commeatu auxiliisque Caeſarem prohiberent. Itaque tanta eſt contentione actum, quanta agi debuit, quum ille celerem in ea re victoriam, hi ſalutem ſuam conſiſtere viderent. Sed rem obtinuit Caeſar; omnesque eas naues, et reliquas, quae erant in naualibus, incendit, quod tam late tueri tam parua manu non poterat, confeſtimque ad Pharum nauibus milites expoſuit.

CXII Pharus eſt in inſula turris, magna altitudine, mirificis operibus exſtructa, quae nomen ab inſula accepit. Haec inſula, obiecta Alexandriae, portum efficit:

lectiones, vulgo expreſſae, non videntur verae, v. c. *praeterea opp. partem*.

conatus, etſi conatus erat. Domus Caeſaris fuit regia. cap. 112.

naues incendit. Hoc incendio conflagraſſe nobiliſſimam bibliothecam Alexandrinam, auctores ſunt Plutarchus in Caeſ. cap. 49. Dio Caſſ. 42, 38. (vbi vid. Fabricius) Ammianus Marcell. 22, 16, et alii bene multi. Nuperrime de hac quoque re diligentiſſime expoſuit Chriſti. Dan. Beckius in ſpecimine hiſtoriae bibliothecarum Alexandrinarum ſect. 10.

turris. Herodian. 4, 2. Ammian. Marcell. 22, 16.

efficit: ſed a ſuperioribus regionibus in longitudinem paſſuum nongentorum in mare iactis molibus, anguſto itinere et ponte cum oppido coniungitur. In hac ſunt inſula domicilia Aegyptiorum, et vicus, oppidi magnitudine: quaeque vbique naues imprudentia aut tempeſtate paullulum ſuo curſu deceſſerint, has more praedonum diripere conſueuerunt. Iis autem inuitis, a quibus Pharos tenetur, non poteſt eſſe propter anguſtias nauibus introitus in portum. Hoc tum veritus Caeſar, hoſtibus in pugna occupatis, militibusque expoſitis, Pharon adprehendit, atque ibi praeſidium poſuit. Quibus eſt rebus effectum, vt tuto frumentum auxiliaque nauibus ad eum ſupportari poſſent. Dimiſit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia euocauit. Reliquis oppidi partibus ſic eſt pugnatum, vt aequo proelio diſcederetur, et neutri pellerentur, (id efficiebant anguſtiae loci) paucisque vtrimque interfectis, Caeſar, loca maxime neceſſaria complexus, noctu praemunit. Hoc tractu oppidi pars erat regiae exigua, in quam ipſe habitandi cauſſa initio erat inductus, et theatrum, coniunctum domui, quod

a ſuperioribus regionibus. Alexandria in duas partes diuiſa fuit, ſuperiorem et inferiorem (B. Alex. cap. 1.): illa fuit mari propior, haec ab eo remotior. (cf. ibid. 2. 6. die Oberſtadt und die Niederſtadt.) Ergo a parte inde ſuperiore, ſeu a ſuperioribus regionibus, moles iactae ſunt. Pluralis *regiones* neminem offendet, cum B. Alex. c. 2. partes inferiores, et cap. 6. loca ſuperiora dicantur. Cellarius monet, Brodaeum (Miſcell. 3, 5), Scaligerum (ad Euſeb. p. 132), Valeſium (ad Ammian. Marc. p. 342), Hodium (de interprett. ſeptuaginta p. 294), legi voluiſſe, *a ſuperioribus regibus*, id quod et Marclando in Explicat. vett. auctt. p. 279 viſum eſt. Sed nulla mutatione videtur opus eſſe.

Dimiſit. Haec lectio, nunc recepta, videtur neceſſaria propter ipſam rem, etſi codd. plerique habent *deduxit*.

quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, et ad reliqua naualia. Has munitiones inſequentibus auxit diebus, vt pro muro obiectas haberet, neu dimicare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemaei regis, vacuam poſſeſſionem regni ſperans, ad Achillan ſeſe ex regia transiecit, vnaque bellum adminiſtrare coepit. Sed celeriter eſt inter eos de principatu controuerſia orta; quae res apud milites largitiones auxit: magnis enim iacturis ſibi quisque eorum animos conciliabat. Haec dum apud hoſtes geruntur, Pothinus, nutricius pueri, et procurator regni, in parte Caeſaris, cum ad Achillan nuncios mitteret, hortareturque, ne negotio deſiſteret, neue animo deficeret, indicatis deprehenſisque internunciis, a Caeſare eſt interfectus. Haec initia belli Alexandrini fuerunt.

reliqua naualia. Cur autem *reliqua?* Legerim, *ad regia naualia*, vbi regiae naues ſtabant. Cf. de B. Al. cap. 13, vbi regiae naualia commemorantur, quae, vt ex noſtro loco adparet, vicina regiae fuerunt, quoniam e theatro, regiae coniuncto, aditus ad naualia fuit.

filia minor, Arſinoe. de B. Al. c. 4. *Cellarius.* Add. Dio Caſſ. 42, 39.

ſperans, contra teſtamentum patris. c. 108. De *iacturis* vid. ind.

eſt inter eos — orta. Cf. B. Al. cap. 4. Cum Arſinoe fuit Ganymedes, qui eam abduxerat in caſtra, et Achillan contra ſe et Arſinoen irritauit ita, vt ipſe potiore eſſet auctoritate. Dio Caſſ. 42, 40.

in parte Caeſaris, h. e. in ea parte vrbis, in qua Caeſar erat. vid. B. Al. c. 6 et 32, vbi *pars Caeſaris* eodem ſenſu dicitur. Iam Caeſar erat ibi, vbi rex erat (cap. 109 extr.): Pothinus, nutricius regis, erat cum rege. Erat ergo Pothinus ibi, vbi Caeſar erat, in ea parte vrbis, in qua Caeſar verſabatur. Qui *in parte Caeſaris eſſe* cum Ciacconio interpretantur, a partibus Caeſaris ſtare, hi errant: nam Pothinus Caeſari inimiciſſimus fuit.

DE

DE
BELLO ALEXANDRINO
LIBER SINGVLARIS
INCERTI AVCTORIS

Si Suetonii aetate incertus fuit auctor huius libri, vt ipſe in vita Iulii Caeſaris c. 56 dixit: non videtur poſſe hodie nomen auctoris libro praeſcribi. In codicibus praeſcribitur vel Oppii, vel Hirtii nomen; e Suetonio haud dubie: qui vero librarii Caeſaris, Celſi, Suetonii nomen praeſcripſerunt, hi non minus errarunt, quam qui eum eſſe ab Hirtio Panſa ſcriptum putarunt, de quo errore ad initia libri octaui de bello Gallico admonitum eſt. Cf. etiam dicta ad epiſtolam, Balbo ſcriptam, eidem libro octauo praemiſſam, e qua veriſimile fit, eumdem eſſe illius libri et huius de bello Alexandrino auctorem.

LIBER SINGVLARIS

DE

BELLO ALEXANDRINO

Deſcripto ſitu Alexandriae et ſtructura, munitionibusque Caeſaris in vrbe et ad portum, pugnae referuntur: 1 — 23. Regem Ptolemaeum, quem in poteſtate habebat, Arſinoe ſorore interim cum Ganymede imperium obtinente, dimiſit Caeſar; 24: ſed grauiter ab eo oppugnatus vincit tandem, Mithridate Pergameno adiuuante, et rex in Nilo perit. 25 — 32. Quo ſublato, Caeſar Cleopatram et minorem fratrem reges conſtituit, 33, et Syriam adit. Ponticum bellum aduerſus Pharnacem deſcribitur, per Domitium Caluinum improſpere geſtum 34 — 42. Dein Illyricum virtute Vatinii reſtitutum eſt Caeſari 42 — 48. Sub idem tempus turbae in Hiſpania vlteriore a Caſſio Longino excitatae, eiusdemque ſedatae morte. 48 — 65. Conſtituta Syria, Cilicia, Cappadocia, 65. 66, venia Deiotaro conceſſa, 67, denique Pharnace celeriter oppreſſo, Caeſar in Italiam reuertitur.

Bello Alexandrino conflato, Caeſar Rhodo atque ex Syria Ciliciaque omnem claſſem arceſſit; Creta ſagittarios, equites ab rege Nabataeorum Malcho euocat; tormenta vndique conquiri, et frumentum mitti, auxiliaque adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur, atque omnes

ex Syr. Cilic. Cf. cap. 25. 26.

Malcho. Hunc partis Arabiae regem permouit Antipater, qui tum Iudaeam administrabat, et a Caeſaris partibus ſtabat, vt auxiliares copias Caeſari mitteret. Ioſephus Archaeol. 14, 8.

munitiones augentur, vt nuper

nes oppidi partes, quae minus firmae eſſe viderentur, teſtudinibus atque muſculis aptantur: ex aedificiis autem per foramina in proxima aedificia arietes immittuntur, quantumque aut ruinis deiicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio fere tuta eſt Alexandria, quod ſine contignatione ac materia ſunt aedificia, et ſtructuris atque fornicibus continentur, tectaque ſunt rudere aut pauimentis. Caeſar maxime ſtudebat, vt, quam anguſtiſſimam partem oppidi palus a meridie interiecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis a reliqua parte vrbis excluderet: illud ſpectans, primum, vt, quum eſſet in duas partes vrbs diuiſa, acies vno conſilio atque imperio adminiſtraretur; deinde, vt laborantibus ſuccurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri poſſet; in primis vero, vt aqua pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod vtrumque palus large praebere poterat.

II Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio vlla aut mora inferebatur: nam in omnes partes,

nuper coeptum erat. vid. B. C. 3, 112.

aptantur, vt ibi eſſe poſſint machinae, vtque firmiores eſſe poſſint.

contignatio ac materia, contignatae trabes.

ſtructura et fornices, ſtructi fornices.

rudus aut (an, *et?*) *pauimenta*, rudus, quod eſt pauimentum, e quo fit pauimentum. Rudus ſignificat teſtas, lapillos, aliamque arenoſam et glareoſam materiam conciſam, contuſam, comminutam, quae calce et aqua adfuſa miſcetur in maſſam. Hanc maſſam pauiendo conſolidant; ita fit e rudere pauimentum. Ex hac ergo maſſa conſolidata fuerunt aedium tecta. Cf. de B. H. 8. Vitruv. 7, 1. Ceteros locos Gesnerus in Theſ. L. L. diligentiſſime collegit.

partes, per quas fines Aegyptii regnumque pertinet,
legatos conquiſitoresque dilectus habendi cauſſa mi-
ſerant, magnumque numerum in oppidum telo-
rum atque tormentorum conuexerant, et innume-
rabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in
vrbe maximae armorum erant inſtitutae officinae.
Seruos praeterea puberes armauerant, quibus do-
mini locupletiores victum quotidianum ſtipendium-
que praebebant. Hac multitudine diſpoſita, mu-
nitiones ſemotarum partium tuebantur; veteranas
cohortes vacuas in celeberrimis vrbis locis habebant,
vt, quacunque regione pugnaretur, integris viri-
bus ad auxilium ferendum opportunae eſſent.
Omnibus viis atque angiportis triplicem vallum ob- II
duxerant: erat autem quadrato exſtructus ſaxo, ne-
que minus quadraginta pedes altitudinis habebat:
quaeque partes vrbis inferiores erant, has altiſſimis
turribus denorum tabulatorum munierant. Prae-
terea alias ambulatorias totidem tabulatorum con-
fixerant; ſubiectisque eas rotis, funibus iumentisque
obiectis, directis plateis in quamcumque erat viſum
partem mouebant.

Vrbs fertiliſſima et copioſiſſima omnium re- III
rum adparatus ſuggerebat. Ipſi homines, ingenio-
ſiſſimi atque acutiſſimi, quae a nobis fieri viderant,
ea ſollertia efficiebant, vt noſtri illorum opera imi-
tari viderentur; et ſua ſponte multa reperiebant,

fines Aegyptii regnumque, fines regni Aegyptii.

innumerabilem multitudinem hominum, ſeu militum. Monuerunt Ciacconius et Dauiſius.

Hac multitudine recens collecta: opponuntur veteranis cohortibus.

opportunae. Leg. e quibusdam codd. *opportuni,* ſc. Alexandrini: hinc fluxit plerorumque codd. lectio, *opponi poſſent* ſc. cohortes, id quod interpretamentum eſt.

vnoque tempore et noſtras munitiones infeſtabant, et ſuas defendebant: atque haec principes in conciliis concionibusque agitabant, populum Romanum paullatim in conſuetudinem eius regni occupandi venire: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuiſſe in Aegypto; Pompeium ſe ex fuga eodem recepiſſe; Caeſarem veniſſe cum copiis; neque morte Pompeii quidquam profectum, quo minus Caeſar apud ſe commoraretur: quem ſi non expuliſſent, futuram ex regno prouinciam: idque agendum mature: namque eum, interclusum tempeſtatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non poſſe.

IIII Interim diſſenſione orta inter Achillan, qui veterano exercitui praeerat, et Arſinoen, regis Ptolemaei minorem filiam, vt ſupra demonſtratum eſt, quum vterque vtrique inſidiaretur, et ſummam imperii ipſe obtinere vellet, praeoccupat Arſinoe per Ganymeden eunuchum, nutricium ſuum, atque Achillan interficit. Hoc occiſo, ipſa ſine vllo ſocio et cuſtode omne imperium obtinebat: exercitus Ganymedi transditur: is, ſuſcepto officio, largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia adminiſtrat.

V Alexandria eſt fere tota ſuffoſa, ſpecusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quae paullatim ſpatio temporis liqueſcit ac ſubſidit. Hac vti domini aedificiorum atque eorum familiae conſueuerunt: nam quae flumine

Gabinium. vid. de B. C. 3, 103. De Pompeio ibid.

ſupra demonſtratum eſt. de B. C. 3, 112.

ſpecus, canales ſubterraneos. Conf. B. C. 3, 49. Plutarchus, de hac re in vita Caeſ. cap. 49 loquens, τὰς διώρυχας dixit.

mine Nilo fertur, adeo eſt limoſa atque turbida, vt multos varioſque morbos efficiat: ſed ea plebes ac multitudo contenta eſt neceſſario, quod fons vrbe tota nullus eſt. Hoc tamen flumen in ea parte vrbis erat, quae ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto eſt admonitus Ganymedes, poſſe noſtros aqua intercludi; qui, diſtributi munitionum tuendarum cauſſa, vicatim ex priuatis aedificiis, ſpecubus ac puteis extracta aqua vtebantur.

VI Hoc probato conſilio, magnum ac difficile opus adgreditur. Interſeptis enim ſpecubus, atque omnibus vrbis partibus excluſis, quae ab ipſo tenebantur, aquae magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit. Hanc locis ſuperioribus fundere in partem Caeſaris non intermittebat; quamobrem ſalſior paullo praeter conſuetudinem aqua trahebatur ex proximis aedificiis, magnamque hominibus admirationem praebebat, quam ob cauſſam id accidiſſet: nec ſatis ſibi ipſi credebant, quum ſe inferiores eiusdem generis ac ſaporis aqua dicerent vti, atque ante conſueſſent: vulgoque inter ſe conferebant, et deguſtando, quantum inter ſe differrent aquae, cognoſcebant. Paruo vero tempo-

puteis, ciſternis, in quas e ſpecubus defluxit aqua limo purgata, vt in iis ſeruaretur.

excluſis. Eas partes vrbis, quas ipſe tenet, obductis operibus ſubterraneis excludit et ſeparat ab illa parte, in qua Caeſar eſt, ne e parte Ganymedis aqua per ſpecus fluat in partem Caeſaris. Sic paulo ante c. 1, partem vnam operibus excludere ab alia.

aquam exprimit, ſc. inde ab eo loco, vbi opera obduxerat in ſpecubus. Sic prior pars ſpecus aquam depuratam habet, poſterior nunc repletur marina impura.

locis ſuperioribus vrbis, quae propiora mari erant.

inferiores, incolae inferioris partis vrbis.

ris ſpatio, haec propior bibi omnino non poterat; illa inferior corruptior iam ſalſiorque reperiebatur.

VII Quo facto dubitatione ſublata, tantus inceſſit timor, vt ad extremum caſum periculi omnes deducti viderentur, atque alii morari Caeſarem dicerent, quin naues conſcendere iuberet, alii multo grauiorem extimeſcerent caſum; quod neque celari Alexandrinis poſſent in adparanda fuga, quum tam paruo ſpatio diſtarent ab ipſis; neque, illis imminentibus atque inſequentibus, vllus in naues receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Caeſaris, quam domiciliis ipſorum non mouerat, quod ea ſe fidelem palam noſtris eſſe ſimulabat, et deſciuiſſe a ſuis videbatur; vt, ſi mihi defendendi eſſent Alexandrini, quod neque fallaces eſſent, neque temerarii, multa oratio fruſtra abſumeretur. Quum vero vno tempore et natio eorum et natura cognoſcatur; aptiſſimum eſſe hoc genus ad proditionem, nemo dubitare poteſt.

VIII Caeſar ſuorum timorem conſolatione et ratione minuebat. Nam puteis foſſis aquam dulcem poſſe reperiri adfirmabat: omnia enim litora naturaliter aquae

propior Caeſari, in ſuperioribus locis.

quin (qui non, quia non, quod non) *naues conſc. iub.* Ergo ii dicunt eum morari, qui accuſant eius cunctationem.

grauiorem. Codd. et edd. vett. habent *grauius:* bene: et huius explicatio eſt vulgata, *grauiorem caſum.*

vt, ſi mihi — abſumeretur. Fortaſſe in his non habemus manum ſcriptoris genuinam: ſunt enim plures variae lectiones, quae ſemper in hoc loco laboratum eſſe arguant.

Quum vero — cognoſcatur. Cum vero fieri ſoleat, vt, ſi quis Alexandriam venerit, eodem tempore, quo primum nationem cognoſcit, naturam quoque eorum cognoſcat — De eorum perfidia vid. c. 24.

aquae dulcis venas habere. Quod ſi alia eſſet litoris Aegyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hoſtes claſſem haberent, prohiberi ſeſe non poſſe, quo minus quotidie aquam nauibus peterent, vel a ſiniſtra parte a Paraetonio, vel a dextra ab inſula; quae diuerſae nauigationes numquam vno tempore aduerſis ventis praecluderentur. Fugae vero nullum eſſe conſilium non ſolum iis, qui primam dignitatem haberent, ſed ne iis quidem, qui nihil, praeterquam de vita, cogitarent: magno negotio impetus hoſtium aduerſos ex munitionibus ſuſtineri, quibus relictis, nec loco nec numero pares eſſe poſſe: magnam autem moram et difficultatem adſcenſum in naues habere, praeſertim ex ſcaphis: ſummam eſſe contra in Alexandrinis velocitatem, locorumque et aedificiorum notitiam: hos, praecipue in victoria inſolentes, praecurſuros, et loca excelſiora atque aedificia occupaturos; ita fuga nauibusque noſtros prohibituros: proinde eius conſilii obliuiſcerentur, atque omni ratione eſſe vincendum cogitarent.

Hac oratione apud ſuos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium, vt, reliquis operibus intermiſſis, ad fodiendos puteos animum conferant, neue quam partem nocturni temporis intermittant. Quo ſuſcepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna vna nocte vis aquae dulcis inuenta eſt. Ita opero- VIIII

ab inſula, Pharo. *Cellarius*.

qui primam dignit. haberent, qui dignitatem, id quod dignum eſt viro et laudabile, primo loco ponerent, omnibus aliis rebus anteponerent. Monuit etiam Clarkius, hunc ſenſum eſſe.

ſis Alexandrinorum machinationibus maximisque conatibus non longi temporis labore occurſum eſt. Eo biduo legio XXXVII ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, impoſita in naues a Domitio Caluino, ad litora Africae, paullo ſupra Alexandriam, delata eſt. Hae naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur: ſed loca ſunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. Hi quum diu retinerentur, atque aquae inopia premerentur, nauigio actuario Caeſarem faciunt certiorem.

X Caeſar, vt per ſe conſilium caperet, quid faciendum videretur, nauim conſcendit, atque omnem claſſem ſe ſequi iuſſit, nullis noſtris militibus impoſitis; quod, quum longius paullo diſcederet, munitiones nudare nolebat. Quumque ad eum locum acceſſiſſet, qui adpellatur Cherſoneſus, aquandique cauſſa remiges in terram expoſuiſſet, nonnulli ex eo numero, quum longius a nauibus praedatum proceſſiſſent, ab equitibus hoſtium ſunt excepti: ex iis cognouerunt, Caeſarem ipſum in claſſe veniſſe, nec vllos milites in nauibus habere. Qua re comperta, magnam ſibi facultatem fortunam obtuliſſe bene gerendae rei crediderunt. Itaque naues omnes, quas paratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus inſtruxerunt, Caeſarique redeunti cum claſſe occurrerunt: qui duabus de cauſſis eo die dimicare nolebat, quod et nullos milites in nauibus habebat, et poſt horam decimam diei res agebatur, nox autem adlatura videbatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: ſibi etiam

dedititiis Pompei Conſ. B. C. 3, 99. *Cellarius.* *vt per ſe* (ipſe praeſens) *conſ. cap.*

etiam hortandi ſuos auxilium defuturum; quod nulla ſatis idonea eſſet hortatio, qua neque virtutem poſſet notare, neque inertiam. Quibus de cauſſis naues, quas potuit, Caeſar ad terram detrahit, quem in locum illos ſucceſſuros non exiſtimabat.

Erat vna nauis Rhodia in dextro Caeſaris cornu, XI longe ab reliquis collocata. Hanc conſpicati hoſtes non tenuerunt ſeſe, magnoque impetu quatuor ad eam conſtratae naues, et complures apertae, contenderunt. Cui coactus eſt Caeſar ferre ſubſidium, ne turpem in conſpectu contumeliam acciperet; quamquam ſi quid grauius illis accidiſſet, merito caſurum iudicabat. Proelium commiſſum eſt magna contentione Rhodiorum: qui quum in omnibus dimicationibus et ſcientia et virtute praeſtitiſſent, tum maxime illo tempore totum onus ſuſtinere non recuſabant, ne quod ſuorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita proelium ſecundiſſimum eſt factum. Capta eſt vna hoſtium quadriremis, depreſſa eſt altera: deinde omnibus epibatis nudatae: magna praeterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum eſt interfecta. Quod niſi nox proelium diremiſſet, tota claſſe hoſtium Caeſar potitus eſſet. Hac calamitate perterritis hoſtibus, aduerſo vento leniter flante, naues onerarias Caeſar remulco victricibus ſuis nauibus Alexandriam deducit.

depreſſa eſt altera. Poſt haec verba codd. recentiores addunt, *alteraque perturbata;* antiquiores non addunt. Gronouium (Obſ. 4, 19) pro *perturbata* legi velle *perforata*, monuit Dauiſius.

deinde omnibus (vulgo, *omnes*) *epib. nudatae.* Facile credo Dauiſio, *dein duae* legendum eſſe; aut Turnebo, *duae* pro *deinde* legenti. De epibatis vid. ind.

remulco — h. e. captas naves, remulco (v. ind.) religatas e ſuis nauibus, deducit.

XII Eo detrimento adeo ſunt fracti Alexandrini, quum iam non virtute propugnatorum, ſed ſcientia claſſiariorum ſe victos viderent, ** quibus et ſuperioribus locis ſubleuabantur, vt ex aedificiis defendi poſſent: et materiam cunctam obiicerent, quod noſtrae claſſis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Iidem, poſtea quam Ganymedes in concilio confirmauit, ſeſe et eas, quae eſſent amiſſae, reſtituturum, et numerum adaucturum, magna ſpe et fiducia veteres reficere naues, accuratiusque huic rei ſtudere atque inſeruire inſtituerunt: ac tametſi amplius CX nauibus longis in portu naualibusque amiſerant, non tamen reparandae claſſis cogitationem depoſuerunt: videbant enim, non auxilia Caeſari, non commeatus ſupportari poſſe, ſi claſſe ipſi valerent. Praeterea nautici homines, vrbis et regionis maritimae, quotidianoque vſu a pueris exercitati, ad naturale ac domeſticum bonum refugere cupiebant, et quantum paruulis nauigiis profeciſſent, ſentiebant. Itaque omni ſtudio ad parandam claſſem incubuerunt.

XIII Erant omnibus oſtiis Nili cuſtodiae exigendi portorii cauſſa diſpoſitae. Naues veteres erant in occultis regiae naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant vſi. Has reficiebant; illas Alexan-

ex aedificiis. Ciacconius *vix aed.* correxerat, quod alii receperunt, quia non animaduerterant lacunam, quae paulo ante eſt.

nautici. Hoc puto delendum: nam homines vrbis et reg. maritimae ſunt vno verbo *maritimi*, et a pueris exercitati ſunt vno verbo *nautici*, quod verbum aliquis in margine explicandi cauſa addiderat. Sic c. 16 maritimi nauticique dicuntur coniunctim et ſine explicatione; hoc loco periphraſis horum verborum eſt.

regiae naualibus. vid. de B. C. 3, 112.

Alexandriam reuocabant. Deerant remi; porticus, gymnaſia, aedificia publica detegebant, aſſeres remorum vſum obtinebant: aliud naturalis ſollertia, aliud vrbis copia ſubminiſtrabat. Poſtremo non longam nauigationem parabant, ſed praeſentis temporis neceſſitati ſeruiebant, et in ipſo portu confligendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes duas et viginti, quinqueremes quinque confecerunt. Ad has minores apertasque complures adiecerunt, et in portu periclitati remigio, quid quaeque earum efficere poſſet, idoneos milites impoſuerunt, ſeque ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Caeſar Rhodias naues nouem habebat, (nam, decem miſſis, vna in curſu litore Aegyptio defecerat) Ponticas octo, Lycias quinque, ex Aſia duodecim. Ex his quinqueremes quinque erant, et quadriremes decem: reliquae infra hanc magnitudinem, et pleraeque apertae. Tamen virtute militum confiſus, cognitis hoſtium copiis, ſe ad dimicandum parabat.

Poſtquam eo ventum eſt, vt ſibi vterque eorum confideret; Caeſar Pharon claſſe circumuehitur, aduerſasque naues hoſtibus conſtituit; in dextro cornu Rhodias collocat, in ſiniſtro Ponticas: inter has ſpatium quadringentorum paſſuum relinquit, quod ſatis eſſe ad explicandas naues videbatur. Poſt hunc ordinem reliquas naues ſubſidio diſtribuit: quae quamque earum ſequatur, et cui ſubueniat, conſtituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini claſſem producunt atque inſtruunt: in fronte collocant duas et viginti, reliquas ſubſidiarias in ſecundo ordine conſtituunt. Magnum praeterea numerum minorum nauigiorum et ſcaphatum XIIII

pharum producunt cum malleolis ignibusque, ſi quid ipſa multitudo, et clamor, et flamma noſtris terroris adferre poſſent. Erant inter duas claſſes vada tranſitu anguſto, quae pertinent ad regionem Africae: (ſic enim praedicant, partem eſſe Alexandriae dimidiam Africae:) ſatisque diu inter ipſos eſt exſpectatum, ab vtris transeundi fieret initium; propterea quod, eis qui intraſſent, et ad explicandam claſſem, et ad receptum, ſi durior accidiſſet caſus, impeditiores fore videbantur.

XV. Rhodiis nauibus praeerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum noſtris hominibus, quam cum Graecis, comparandus. Hic ob notiſſimam ſcientiam atque animi magnitudinem delec-

malleoli ignesque ſunt malleoli igniti, genus telorum ignitorum. Erat autem omnino ignitum telum lignum teres (haſtile, ſagitta, iaculum), circumdatum repletumque pice, ſtuppa, aliaque ignem concipiente materia, quod antequam mittebatur, incendi ſolebat: ignis ergo inter volandum augetur, et, cuicumque telum adhaeſerit, id incendit. Vnum genus, falaricam, Livius (21, 8) deſcripſit; aliud, malleolum, Ammianus Marcellinus (23, 4).

ad regionem Africae, h. e. vsque ad eam regionem vrbis Alexandrinae, vbi Africa incipit, vbi confinia Africae et Aſiae ſunt ex opinione illorum hominum. Inde ſequitur, partem Alexandriae dimidiam eſſe Africae, et intelligitur, alteram partem dimidiam eſſe Aſiae.

propterea quod, *eis* (in ea vada) *qui intraſſent* — (hi) *imped. f. videb.* Sic Oudendorpius reſtituit lectionem, et explicauit locum: *eis* e codd. pro vulg. *eo*, aut pro *ei* vel *ii*, quod quidam codd. habent, recepit. Mihi quidem videtur vulgata verior: *propterea quod*, *eo qui intraſſent* — Dixerat, eſſe vada tranſitu anguſto: qui ergo eo (in ea vada) intrant, hi erunt impeditiores ad pugnam. *Intrare vada* etiam c. 15 occurrit.

Euphranor. De huius meritis et exitu triſti vid. cap. 25.

delectus eſt ab Rhodiis, qui imperium claſſis obtineret. Qui, vbi Caeſaris animum aduertit, Videris mihi, inquit, Caeſar, vereri, ſi haec vada primis nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam claſſem poſſis explicare. Nobis rem committe, nos proelium ſuſtinebimus, (neque tuum iudicium fallemus) dum reliqui ſubſequantur: hos quidem diutius in noſtro conſpectu gloriari, magno nobis et dedecori et dolori eſt. Caeſar illum adhortatus, atque omnibus laudibus proſecutus, dat ſignum pugnae. Progreſſas vltra vadum quatuor Rhodias naues circumſiſtunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Suſtinent illi, atque arte ſollertiaque ſe explicant: ac tantum doctrina potuit, vt in diſpari numero nulla transverſa hoſti obiiceretur, nullius remi detergerentur, ſed ſemper venientibus aduerſae occurrerent. Interim ſunt reliquae ſubſecutae. Tum neceſſario diſceſſum ab arte eſt, propter anguſtias loci, atque omne certamen in virtute conſtitit. Neque vero Alexandriae fuit quiſquam aut noſtrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altiſſima tecta peteret, atque ex omni proſpectu locum ſpectaculo caperet, precibusque et voto victoriam ſuis ab diis immortalibus expoſceret.

Minime autem par erat proelii certamen: noſtris enim prorſus neque terra neque mari effugium dabatur victis, omniaque victoribus erant futura in XVI

incer-

ex omni proſpectu, quocumque demum loco ſtare et proſpicere poſſet.

noſtris enim prorſus. Fere omnes libri pro *prorſus* habent *pulſis*: bene. Sed ita mox delebitur *victis*, quod interpretamentum eſt eius, qui monere voluit, pulſos et victores opponi, vt victos et victores.

incerto: illi ſi ſuperaſſent nauibus, omnia tenerent; ſi inferiores fuiſſent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud graue ac miſerum videbatur, perpaucos de ſumma rerum ac de ſalute omnium decertare: quorum ſi qui aut animo aut virtute ceſſiſſet, reliquis etiam eſſet cauendum, quibus pro ſe pugnandi facultas non fuiſſet. Haec ſuperioribus diebus ſaepenumero Caeſar ſuis expoſuerat, vt hoc maiori animo contenderent, quod omnium ſalutem ſibi commendatam viderent. Eadem ſuum quisque contubernalem, amicum, notum proſequens erat obteſtatus, ne ſuam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficiſceretur. Itaque hoc animo eſt decertatum, vt neque maritimis nauticisque ſollertia atque ars praeſidium ferret; neque numero nauium praeſtantibus multitudo prodeſſet, neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti noſtrorum poſſent adaequari. Capitur hoc proelio quinqueremis vna et biremis cum defenſoribus remigibusque, et deprimuntur tres, noſtris incolumibus omnibus: reliquae propinquam fugam ad oppidum capiunt, quas protexerunt ex molibus atque aedificiis imminentibus, et noſtros adire propius prohibuerunt.

Hoc

maritimis nauticisque. Cf. cap. 12.

flexi ad virtutem. Dauiſius ingenioſe coniecit, legendum eſſe, *electi ad virtutem*, i. e. propter virtutem, ratione virtutis, *εἰς ἀρετήν*. Probauit coniecturam Clarkius et e B. C. 3, 84. comparauit, *electi ad pernicitatem.*

multitudine. E codd. poſt hoc verbum addendum eſt *hoſtium.*

viri. Non certum eſt hoc verbum, ſi codd. ſpectentur, et poteſt commode abeſſe.

Hoc ne ſibi ſaepius accidere poſſet, omni ratione Caeſar contendendum exiſtimauit, vt inſulam molemque, ad inſulam pertinentem, in ſuam redigeret poteſtatem: perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, et illam et vrbem vno tempore tentari poſſe confidebat. Quo capto conſilio, cohortes decem, et leuis armaturae electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora ſcaphasque imponit: inde alteram inſulae partem diſtinendae manus cauſſa conſtratis nauibus adgreditur, praemiis magnis propoſitis, qui primus inſulam cepiſſet. Ac primo impetum noſtrorum pariter ſuſtinuerunt: vno enim tempore et ex tectis aedificiorum propugnabant, et litora armati defendebant; quo propter aſperitatem loci non facilis noſtris aditus dabatur; et ſcaphis nauibusque longis quinque mobiliter et ſcienter anguſtias loci tuebantur. Sed vbi, locis primum cognitis vadisque pertentatis, pauci noſtri in litore conſtiterunt, atque hos ſunt alii ſubſecuti, conſtanterque in eos, qui in litore aequo inſtiterant, impetum fecerunt; omnes Pharitae terga verterunt. His pulſis cuſtodia portus relicta, ad litora et vicum adplicauerunt, ſeque ex nauibus ad tuenda aedificia eiecerunt. XVII

Neque

molemque, ad inſulam pertinentem. Deſcripta eſt moles B. C. 3, 112.

in oppido, et illam et vrbem. Haec tantopere variantur in libris ſcriptis, vt de vera lectione conſtare nequeat: neque vlla vllius codicis lectio ſenſum commodum habet. Nolo igitur explicationes et emendationes lectionis incertae tentare.

inde alteram. An, *ipſe alteram?* Illud *inde* eſt in vno codice; ceteri omnes habent vel *in*, vel *neque*, vel *inque*.

ad litora et v. ad. Plerique codd. habent, *naues ad litora et v. adp.* De vico cf. B. C. 3, 112.

XVIII Neque vero diutius ipſi ex munitione ſe continere potuerunt: etſi erat non diſſimile, atque Alexandriae, genus aedificiorum, vt minora maioribus conferantur, turresque editae et coniunctae muri locum obtinebant: neque noſtri aut ſcalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum. Sed terror hominibus mentem conſiliumque eripit, et membra debilitat: vt tunc accidit. Qui ſe in aequo loco ac plano pares eſſe confidebant, iidem, perterriti fuga ſuorum et caede paucorum, triginta pedum altitudine in aedificiis conſiſtere auſi non ſunt, ſeque per molem in mare praecipitauerunt, et octingentorum paſſuum interuallo ad oppidum enatauerunt. Multi tamen ex iis capti interfectique ſunt, ſed numerus captiuorum omnino fuit DC.

XVIIII Caeſar, praeda militibus conceſſa, aedificia diripi iuſſit, caſtellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communiuit, atque ibi praeſidium poſuit. Hunc fuga Pharitae reliquerant; fortiorem illum propioremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum poſtero die ſimili ratione adgreditur, quod, his obtentis duobus, omnem nauigiorum excurſum et repentina latrocinia ſublatum iri videbatur. Iamque eos, qui praeſidio eum locum tenebant, tormentis ex nauibus ſagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat; et cohortium trium inſtar in terram expoſuerat: non enim plures conſiſtere anguſtiae loci patiebantur; reliquae copiae in nauibus ſtatio-

ipſi ex munitione. Et *ipſi* et *ex* a bonis codd. abeſt; nec quisquam deſiderabit, ſi omittatur.

genus aedificiorum. Cf. c. 1.

fuit DC. In codd. vero *ſex millia* legitur, quem numerum, vt nimium, videntur editores mutaſſe.

ſtationem obtinebant: Quo facto imperat, pontem aduerſus hoſtem praeuallari; et, qua exitus nauibus erat fornice exſtructo, quo pons ſuſtinebatur, lapidibus oppleri atque obſtrui: quorum altero opere effecto, vt nulla omnino ſcapha egredi poſſet, altero inſtituto, omnes Alexandrinorum copiae ex oppido ſe eiecerant, et contra munitiones pontis latiore loco conſtiterunt; eodemque tempore, quae conſueuerant nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem conſtituerunt. Pugnabatur a nobis ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quae erat aduerſus pontem, et ex nauibus contra molem.

In his rebus occupato Caeſare, militesque hortante, remigum magnus numerus et claſſiariorum ex longis nauibus noſtris in molem ſe eiecit. Pars eorum ſtudio ſpectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum nauigia hoſtium lapidibus ac fundis a mole repellebant, ac multum proficere multitudine telorum videbantur. Sed poſtquam vltra eum locum, ab latere eorum aperto, auſi ſunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci; vt ſine ſignis certisque ordinibus, ſine ratione prodierant, ſic temere in naues refugere coeperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini plures ex nauibus egrediebantur, noſtrosque acrius perturbatos inſequebantur. Simul, qui in nauibus longis remanſerant, ſcalas rapere, nauesque a terra repellere properabant, ne hoſtes nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites noſtri cohortium trium, quae in ponte ac prima mole conſtiterant, quum poſt ſe clamorem exaudirent, fugam ſuorum viderent, magnam vim telorum aduerſi ſuſtinerent, veriti, ne ab tergo circumuenirentur, et diſceſſu nauium omnino reditu intercluderentur, munitionem in XX

pontem inſtitutam reliquerunt, et magno curſu incitati ad naues contenderunt: quorum pars, proximas nacta naues, multitudine hominum atque onere depreſſa eſt; pars reſiſtens et dubitans, quid eſſet capiendum conſilii, ab Alexandrinis interfecta eſt; nonnulli feliciore exitu, expeditas ad ancoras naues conſecuti, incolumes diſceſſerunt; pauci adleuati ſcutis, et animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt.

XXI Caeſar, quoad potuit, cohortando ſuos ad pontem et munitiones contendere, eodem in periculo verſatus eſt. Poſtquam vniuerſos cedere animadvertit, in ſuum nauigium ſe recepit. Quo multitudo hominum inſecuta quum irrumperet, neque adminiſtrandi neque repellendi a terra facultas daretur; fore, quod accidit, ſuſpicatus, ſeſe ex nauigio eiecit, atque ad eas, quae longius conſtiterant, naues adnatauit. Hinc ſuis laborantibus ſubſidio ſcaphas mittens, nonnullos conſeruauit; nauigium quidem

adleuati ſcutis, portantur a ſcutis per mare, ſuper ſcutis natant. Quidam codd. *adleuatis ſcutis*, ita vt inter natandum ſcuta attollerent, ſeque iis tegerent. Sed ſequor priorem lectionem.

adminiſtrandi. vid. ind.

naues adnatauit. Eo tempore, vt Plutarchus in Caeſ. c. 49, Appianus p. 484, Suetonius in Iul. c. 64, Dio Caſſius 42, 40 narrant, hac animi praeſentia Caeſar fuit, vt manum laeuam inter natandum leuaret, ne libelli, quos tenebat, madeſicrent. Verbo haec monuerat Brantius. Etſi vero Suetonius negat, eum paludamentum abieciſſe: tamen Appianus et Dio hoc confirmant, aduntque adeo, Alexandrinos illud ſublatum tropaeo adfixiſſe. Fortaſſe Suetonius, quippe Romanus, cui talia certo cognita eſſe poterant, diſertis verbis addidit, non dimiſſum eſſe a Caeſare paludamentum, vt rumorem, ea de re inter exteros ſparſum, ſua narratione oppoſita vanitatis argueret. Vſſerius tamen (Annal. p. 471) ceterorum narrationem Suetonianae praefert.

quidem eius, multitudine depreſſum militum, vna cum hominibus interiit. Hoc proelio deſiderati ſunt ex numero legionariorum militum circiter quadringenti, et paullo vltra eum numerum claſſiarii et remiges. Alexandrini eo loco caſtellum magnis munitionibus multisque tormentis confirmauerunt, atque, egeſtis ex mari lapidibus, libere ſunt vſi poſtea ad mittenda nauigia.

XXII Hoc detrimento milites noſtri tantum abfuerunt vt perturbarentur, vt incenſi potius atque incitati magnas acceſſiones fecerint in operibus hoſtium expugnandis, in proeliis quotidianis, quandocumque ſors obtulerat, procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis ** manum comprehendi multum operibus, et ardentibus ſtudiis militum: nec diuulgata Caeſaris hortatio ſubſequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem:

Pp 2 vt

paulo vltra e. num. Vera eſt duorum codd. lectio, *prope eum numerum.* Si cui aliter videtur, is e variis lectionibus (*paulo poſt eum numerum*, vel, *paulo eum numerum*, vel e vulgata, *paulo vltra e num.*) meliorem eligat.

tantum abfuerunt — fecerint. Credo, hanc eſſe probabilem lectionem, quia res ipſa talem ſenſum poſtulat: codices tamen valde diſcrepant, et miras lectiones exhibent, ex quibus erui poterit tale quid: *Hoc detr. acc. mil. noſtri minime ſunt perturbati, ſed incenſi, atque magnas acceſſiones fecerunt — —*

*manum *** Locus corruptus, cui a nemine adhuc medicina inuenta eſt. *Cellarius.*

ſubſequi. Hoc non intelligo, faſſusque eſt Oudendorpius, ſe non aſſequi ſenſum. Multis modis tentaui; ſed nihil, quod repereram, erat in his verbis: illud vnum videbatur ferri poſſe, ſi *ſubſequi* eſſet *aſſequi*, quaſi labor et cupiditas ita feſtinaſſent, vt hortatio (ne ſibi nocerent labore et cupiditate) non poſſet eos aſſequi, ſatis mature ad eos peruenire. Sed foret hic ſenſus valde contortus.

vt magis deterrendi et continendi a periculoſiſſimis eſſent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum.

XXIII Alexandrini, quum Romanos et ſecundis rebus confirmari, et aduerſis incitari viderent, neque vllum belli tertium caſum noſſent, quo poſſent eſſe firmiores, vt coniectura conſequi poſſumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Caeſaris erant praeſidiis, aut ſuo priore conſilio, per occultos nuncios regis probato, legatos ad Caeſarem miſerunt, vt dimitteret regem, tranſireque ad ſuos pateretur: paratam enim omnem multitudinem eſſe, confectam taedio puellae, fiduciario regno, dominatione crudeliſſima Ganymedis, facere id, quod rex imperaſſet: quo ſi auctore in Caeſaris fidem amicitiamque venturi eſſent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus ſe dederent.

XXIIII Caeſar, etſi fallacem gentem, ſemperque alia cogitantem, alia ſimulantem, bene cognitam habebat;

ſuo priore conſilio. Sic quidem codices; ſed Alexandrini hoc conſilium nondum ceperant. Clarkius explicat ſic, illos prius dediſſe conſilium, quam ab aliis accepiſſent, et ſic dici h. l. *prius*, quaſi eſſet, priores conſilio ſuo miſerunt. Ego vero probo eas editiones, in quibus *ſuopte conſilio*, h. e. ſuo ipſorum conſilio, legitur — Pertinet huc Dio Caſſ. 42, 42.

regis probato. Melior eſt altera lectio *regi.*

puellae, Arſinoes. Cf. c. 4.

fiduciario regno. Ipſe rex, puer, in poteſtate Caeſaris erat, a quo diligentiſſime cuſtodiebatur (de B. C. 3, 109). Arſinoe, regis ſoror, erat apud exercitum, vt interea exercitui eſſet nomine et loco regis (vid. ibid. et huius libri c. 4). Haec igitur habebat regnum fiduciarium, h. e. ad tempus ei creditum, donec legitimo domino, puero, reſtitueretur. Exemplum verbi *fiduciarius* vid. B. C. 2, 17.

bebat; tamen petentibus dare veniam, vtile eſſe ſtatuit: quod, ſi quo pacto ſentirent ea, quae poſtularent, manſurum in fide dimiſſum regem credebat; ſin, id quod magis illorum naturae conueniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, ſplendidius atque honeſtius ſeſe contra regem, quam contra conuenarum ac fugitiuorum manum, bellum eſſe geſturum. Itaque regem cohortatus, vt conſuleret regno paterno, parceret praeclariſſimae patriae, quae turpiſſimis incendiis et ruinis eſſet deformata, ciues ſuos primum ad ſanitatem reuocaret, deinde conſeruaret, fidem populo Romano ſibique praeſtaret; quum ipſe tantum ei crederet, vt ad hoſtes armatos eum mitteret; dextra dextram tenens, dimittere coepit adulta iam aetate puerum. At regius animus, diſciplinis fallaciſſimis eruditus, ne a gentis ſuae moribus degeneraret, flens orare contra Caeſarem coepit, ne ſe dimitteret: non enim regnum ipſum ſibi conſpectu Caeſaris eſſe iucundius. Compreſſis pueri lacrimis, Caeſar ipſe commotus, celeriter, ſi illa ſentiret, fore eum ſecum adfirmans, ad ſuos dimiſit. Ille, vt ex carceribus in liberum curſum emiſſus, adeo contra Caeſarem acriter bellum gerere coepit, vt lacrimas, quas in colloquio proiecerat, gaudio videretur profudiſſe. Accidiſſe hoc complures Caeſaris legati, amici, centuriones, militesque laetabantur, quod nimia bonitas eius fallaciis pueri eluſa eſſet: quaſi vero id Caeſar bonitate tantum adductus, ac non prudentiſſimo conſilio feciſſet.

Quum, duce adſumto, Alexandrini nihilo ſe firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterent; eludentibusque militibus regis aetatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque ſe quidquam proficere viderent; rumoresque XXV

que exiſterent, magna Caeſari praeſidia terreſtri itinere Syria Ciliciaque adducti (quod nondum Caeſari auditum erat): commeatum, qui noſtris mari ſupportabatur, intercipere ſtatuerunt. Itaque, expeditis nauigiis, locis idoneis ad Canopum in ſtatione diſpoſitis nauibus, inſidiabantur noſtris commeatibus. Quod vbi Caeſari nunciatum eſt, claſſem iubet expediri atque inſtrui. Praeficit huic Tib. Neronem. Proficiſcuntur in ea claſſe Rhodiae naves, atque in his Euphranor, ſine quo nulla vmquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quae plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornauit, ad duriorem caſum reſeruat, ſuperiorum temporum diſſimilis, Euphranorem proſequebatur. Nam quum ad Canopum ventum eſſet, inſtructaque vtrimque claſſis conflixiſſet, et ſua conſuetudine Euphranor primus proelium commiſiſſet, et illic triremem hoſtium perforaſſet, ac demerſiſſet: proximam longius inſecutus, parum celeriter inſequentibus reliquis, circumuentus ab Alexandrinis eſt. Cui ſubſidium nemo tulit, ſiue quod in ipſo ſatis praeſidii pro virtute ac felicitate eius putarent eſſe, ſiue quod ipſi ſibi timebant. Itaque vnus ex omnibus eo proelio bene rem geſſit, ſolus cum ſua quadriremi victrice periit.

XXVI Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnae nobilitatis domi, ſcientiaeque in bello et virtutis, fidei dignitatiſque in amicitia Caeſaris, [illegible] miſſus

Syria Ciliciaque Cf. c. 1.

commeatum Ante verbum hoc in edd. irrepſerat *interea*

Tib. Neronem. Cf. Sueton. Tiber. c. 4.

Euphranor. vid. c. 15.

proſequebatur. Melior altera lectio, *perſequebatur.*

Mithridat. Pergam. Cf. *Cellarius.* c. 78. Dio Caſſ. 42, 41.

miſſus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia arceſſenda, cum magnis copiis, quas celeriter, et propenſiſſima ciuitatum voluntate, et ſua diligentia, confecerat, itinere pedeſtri, quo coniungitur Aegyptus Syriae, Peluſium adducit: idque oppidum, firmo praeſidio occupatum Achillae propter opportunitatem loci, (namque tota Aegyptus maritimo acceſſu Pharo, pedeſtri Peluſio, velut clauſtris, munita exiſtimatur) repente magnis circumdatum copiis, multiplici praeſidio pertinaciter propugnantibus, et copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defeſſisque ſubiiciebat, et perſeuerantia conſtantiaque oppugnandi, quo die eſt adgreſſus, in ſuam redegit poteſtatem, praeſidiumque ibi ſuum collocauit. Inde, re bene geſta, Alexandriam ad Caeſarem contendit, omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quae plerumque adeſt victori, pacarat, atque in amicitiam Caeſaris redegerat.

Locus eſt fere regionum illarum nobiliſſimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen a ſimilitudine litterae cepit: nam pars quaedam fluminis Nili, mire deriuata inter ſe, duo- XXVII

Pp 4 bus

in Syr. Cilic. Cap. 1. *adducit.* Nihili eſt lectio haec: *Mithridates cum copiis adducit:* quem enim adducit? Cum ergo cod. regius Clarkii ſupra habeat, *magnas copias*, pro *cum magnis copiis*; cum Ciacconius in ſuo libro *magnas copias* exſtare dixerit; cum quaedam edd. idem iam receperint, et ſic omnia recta ſint, ſi legatur, *Mithridates magnas copias adducit*; plane non video, cur falſae iſtae lectiones non numquam ſeruentur, et vix mihi temperaui, quin h. l. a recenſione Oudendorpiana recederem.

propugnantibus oppidanis. Hoc verbum nunc non bene omiſſum eſt a ſcriptore.

deriuata, in varios veluti riuos diuiſa, discurrens. Verbum *mire* per codices incer-

bus itineribus paullatim medium inter ſe ſpatium relinquens, diuerſiſſimo ad litus interuallo mari coniungitur. Cui loco quum adpropinquare Mithridaten rex cognouiſſet, et transeundum ei flumen ſciret, magnas aduerſus eum copias miſit, quibus vel ſuperari delerique Mithridaten, vel ſine dubio retineri poſſe credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci, ſic ſatis habebat, interclusum a Caeſare a ſe retineri. Quae primae copiae flumen a Delta tranſire, et Mithridati occurrere potuerunt, proelium commiſerunt, feſtinantes praeripere ſubſequentibus victoriae ſocietatem: quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, conſuetudine noſtra caſtris vallatis, ſuſtinuit. Quum vero incaute atque inſolenter ſuccedere eos munitionibus videret, eruptione vndique facta, magnum numerum eorum interfecit. Quod niſi locorum notitia reliqui ſe texiſſent, partimque in naues, quibus flumen tranſierant, recepiſſent, funditus deleti eſſent. Qui vt paullulum ab illo timore ſe recrearunt, adiunctis iis, qui ſubſequebantur, rurſus oppugnare Mithridaten coeperunt.

XXVIII Mittitur a Mithridate nuncius Caeſari, qui rem geſtam perferret. Cognoſcit ex ſuis, eadem haec acci-

incertum eſt; habent alii, alii omittunt: ſed videtur ob ſimilitudinem verbi praecedentis negligenter omiſſum.

mari coniung. Vulgo, *a mari:* male.

magna cum prudentia. Hic codex Ciacconii addit, *conſtantiaque militum:* bene. Alii, *conſtantiaque virtutum* (male) *et Alexandrinorum imprudentia.* Sed illud, *et Alex impr.*, eſt alienum additamentum.

ſuccedere. vid. ind.

qui rem geſtam perferret. Socius victoriae Mithridatis fuit Antipater, Herodis M. pater, cum Iudaeis. Ioſeph. Archaeol. 14, 8. Hinc amicitia Caeſaris cum Antipatro, e qua initium fortunae Herodis fuit. *Cellarius.* Monuerant

accidiſſe, rex. Ita paene ſub idem tempus et rex ad opprimendum Mithridaten proficiſcitur, et Caeſar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili nauigatione rex eſt vſus, in qua magnam et paratam claſſem habebat. Caeſar eodem itinere vti noluit, ne nauibus in flumine dimicaret: ſed circumuectus eo mari, quod Africae partis eſſe dicitur, ſicuti ſupra demonſtrauimus, prius tamen regis copiis occurrit, quam is Mithridaten adgredi poſſet, eumque ad ſe victorem incolumi exercitu recepit. Conſederat cum copiis rex loco natura munito, quod erat ipſe excelſior, planitie ex omnibus partibus ſubiecta, tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. Vnum latus erat adiectum flumini Nilo; alterum editiſſimo loco ductum, vt partem caſtrorum obtineret; tertium palude cingebatur.

muerant Glandorpius et Rhellicanus — Ac Mithridates iis ipſis literis, quibus victoriam Caeſari nunciauit, magnopere ei laudauit et commendauit Antipatrum. Cf. Vſſerii Annales p. 471. 472.

in qua magnam. Habent codd. *in quo*: et quis non ſine codd. ſic corrigat? Tamen et hoc vitium eſt ſervatum, atque adeo defenſum.

ſupra demonſtr. cap. 14. *Cellarius.*

alterum — obtineret. Caſtra regis erant in loco excelſiore, cuius latus aliquod ductum erat (procurrebat, extendebatur) editiſſimo loco (in ſummo cacumine, per ſummum cacumen illius excelſioris loci), vt adeo caperet partem caſtrorum, vt ibi eſſe poſſet pars caſtrorum. Et c. 30. 31 caſtrorum pars aliquoties dicitur in ſummo loco fuiſſe. Fortaſſe hic eſt ſenſus; ſed nolo defendere. Adſcribam alteram lectionem, ſi quis ea moneatur ad quaerendum: *alt. ed. loco duct. in part. caſtr. obtinebat.* Fortaſſe auctor potuiſſet ſcribere: *alterum editiſſimo loco tutam partem caſtrorum obtinebat,*

bus itineribus paullatim medium inter ſe ſpatium relinquens, diuerſiſſimo ad litus interuallo mari coniungitur. Cui loco quum adpropinquare Mithridaten rex cognouiſſet, et transeundum ei flumen ſciret, magnas aduerſus eum copias miſit, quibus vel ſuperari delerique Mithridaten, vel ſine dubio retineri poſſe credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci, ſic ſatis habebat, interclusum a Caeſare a ſe retineri. Quae primae copiae flumen a Delta tranſire, et Mithridati occurrere potuerunt, proelium commiſerunt, feſtinantes praeripere ſubſequentibus victoriae ſocietatem: quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, conſuetudine noſtra caſtris vallatis, ſuſtinuit. Quum vero incaute atque inſolenter ſuccedere eos munitionibus videret, eruptione vndique facta, magnum numerum eorum interfecit. Quod niſi locorum notitia reliqui ſe texiſſent, partimque in naues, quibus flumen tranſierant, recepiſſent, funditus deleti eſſent. Qui vt paullulum ab illo timore ſe recrearunt, adiunctis iis, qui ſubſequebantur, rurſus oppugnare Mithridaten coeperunt.

XXVIII Mittitur a Mithridate nuncius Caeſari, qui rem geſtam perferret. Cognoſcit ex ſuis, eadem haec acci-

incertum eſt; habent alii, alii omittunt: ſed videtur ob ſimilitudinem verbi praecedentis negligenter omiſſum.

mari coniung. Vulgo, *a mari:* male.

magna cum prudentia. Hic codex Ciacconii addit, *conſtantiaque militum:* bene. Alii, *conſtantiaque virtutum* (male) *et Alexandrinorum imprudentia.* Sed illud, *et Alex. impr.*, eſt alienum additamentum.

ſuccedere. vid. ind.

qui rem geſtam perferret. Socius victoriae Mithridatis fuit Antipater, Herodis M. pater, cum Iudaeis. Ioſeph. Archaeol. 14, 8. Hinc amicitia Caeſaris cum Antipatro, e qua initium fortunae Herodis fuit. *Cellarius.* Monuerant

accidiſſe, rex. Ita paene ſub idem tempus et rex ad opprimendum Mithridaten proficiſcitur, et Caeſar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili nauigatione rex eſt vſus, in qua magnam et paratam claſſem habebat. Caeſar eodem itinere vti noluit, ne nauibus in flumine dimicaret: ſed circumuectus eo mari, quod Africae partis eſſe dicitur, ſicuti ſupra demonſtrauimus, prius tamen regis copiis occurrit, quam is Mithridaten adgredi poſſet, eumque ad ſe victorem incolumi exercitu recepit. Conſederat cum copiis rex loco natura munito, quod erat ipſe excelſior, planitie ex omnibus partibus ſubiecta, tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. Vnum latus erat adiectum flumini Nilo; alterum editiſſimo loco ductum, vt partem caſtrorum obtineret; tertium palude cingebatur.

muerant Glandorpius et Rhellicanus — Ac Mithridates iis ipſis literis, quibus victoriam Caeſari nunciauit, magnopere ei laudauit et commendauit Antipatrum. Cf. Vſſerii Annales p. 471. 472.

in qua magnam. Habent codd. *in quo:* et quis non ſine codd. ſic corrigat? Tamen et hoc vitium eſt ſeruatum, atque adeo defenſum.

ſupra demonſtr. cap. 14. *Cellarius.*

alterum — obtineret. Caſtra regis erant in loco excelſiore, cuius latus aliquod ductum erat (procurrebat, extendebatur) editiſſimo loco (in ſummo cacumine, per ſummum cacumen illius excelſioris loci), vt adeo caperet partem caſtrorum, vt ibi eſſe poſſet pars caſtrorum. Et c. 30. 31 caſtrorum pars aliquoties dicitur in ſummo loco fuiſſe. Fortaſſe hic eſt ſenſus; ſed nolo defendere. Adſcribam alteram lectionem, ſi quis ea moneatur ad quaerendum: *alt. ed. loco duct. in part. caſtr. obtinebat.* Fortaſſe auctor potuiſſet ſcribere: *alterum editiſſimo loco tutam partem caſtrorum obtinebat,*

XXVIIII Inter caſtra regis et Caeſaris iter flumen intercedebat anguſtum, altiſſimis ripis, quod in Nilum influebat; aberat autem ab regis caſtris milia paſſuum circiter ſeptem. Rex quum hoc itinere venire Caeſarem comperiſſet, equitatum omnem expeditosque delectos pedites ad id flumen miſit, qui tranſitu Caeſarem prohiberent, et eminus ex ripis proelium impar inirent: nullum enim proceſſum virtus habebat, aut periculum ignauia ſubibat. Quae res incendit dolore milites equitesque noſtros, quod tam diu pari proelio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani, diſperſi vada fluminis quaerentes, partim demiſſioribus ripis flumen transnarunt; et legionarii, magnis arboribus exciſis, quae longitudine vtramque ripam contingerent, proiectis, repentinoque aggere iniecto, flumen tranſierunt. Quorum impetum adeo pertimuerunt hoſtes, vt in fuga ſpem ſalutis collocarent: ſed id fruſtra; namque ex fuga pauci ad regem refugerunt, paene omni reliqua multitudine interfecta.

XXX Caeſar, re praeclariſſime geſta, quum ſubitum aduentum ſuum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus victor ad caſtra regis pertendit. Haec quum et opere magno vallata, et loci natura munita aduerteret, confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret, laſſos

proelium impar, in quo qui virtute et fortitudine vti vult, nullos hac ſua virtute progreſſus inſignes facere, aut virtute multum efficere poteſt; qui vero timidus et ignauus eſt, nullum propterea damnum metuit aut accipit.

pari proelio, pari fortuna et euentu, vt neutro inclinaret victoria.

proiectis. Leg. *et proiectis* e quibusdam codd.

aggere. vid. ind.

laſſos itinere ac proeliando milites ad oppugnanda caſtra ſuccedere noluit. Itaque, non magno interuallo relicto ab hoſte, caſtra poſuit. Poſtero die caſtellum, quod rex in proximo vico non longe a ſuis caſtris muniuerat, brachiisque cum opere caſtrorum coniunxerat, vici obtinendi cauſſa, Caeſar adgreſſus omnibus copiis expugnat, non quo id minori numero militum conſequi difficile factu putaret; ſed vt ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus caſtra regis oppugnaret. Itaque eo curſu, quo refugientes Alexandrinos ex caſtello in caſtra ſunt milites inſecuti, munitionibus ſucceſſerunt, acerrimeque eminus proeliari coeperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis noſtris dabatur; vna, quam liberum acceſſum habere demonſtraui; altera, quae mediocre interuallum inter caſtra et flumen Nilum habebat. Maxima et electiſſima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quae facillimum aditum habebat. Plurimum autem proficiebant in repellendis vulnerandisque noſtris, qui regione fluminis Nili propugnabant: diuerſis enim telis noſtri figebantur, aduerſi ex vallo caſtrorum, auerſi ex flumine, in quo multae naues, inſtructae funditoribus et ſagittariis, noſtros impugnabant.

XXXI Caeſar, quum videret, milites acrius proeliari non poſſe, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; quumque animum aduerteret, excelſiſſimum locum caſtrorum relictum eſſe ab Alexan-

bracchiis. vid. ind.

demonſtraui. Dixerat c. 28, caſtra regis tribus lateribus fuiſſe tecta. Ergo quartum latus liberum acceſſum habuit.

proficiebant. Vulgo additur *hoſtes;* quod tamen etiam quidam codd. habent.

Alexandrinis, quod et per ſe munitus eſſet, et ſtudio partim pugnandi, partim ſpectandi decucurriſſent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illo circuire caſtra, et ſummum locum adgredi iuſſit; iisque Carſulenum praefecit, et animi magnitudine et rei militaris ſcientia virum praeſtantem. Quo vt ventum eſt, paucis defendentibus munitionem, noſtris contra militibus acerrime pugnantibus, diuerſo clamore et proelio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes caſtrorum discurrere coeperunt. Quorum perturbatione noſtrorum animi adeo ſunt incitati, vt paene eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editiſſimum locum caſtrorum caperent: ex quo decurrentes magnam multitudinem hoſtium in caſtris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, aceruatim ſe de valló praecipitauerunt in eam partem, quae flumini erat adiuncta. Horum primis in ipſa foſſa munitionis magna ruina oppreſſis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. Conſtat fugiſſe ex caſtris regem ipſum, receptumque in nauem, multitudine eorum, qui ad proximas naues adnatabant, demerſo nauigio, periiſſe.

XXXII Re feliciſſime celerrimeque geſta, Caeſar magnae victoriae fiducia proximo terreſtri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte oppidi victor introiit, quae praeſidio hoſtium tenebatur. Neque eum conſilium ſuum fefellit, quin hoſtes, eo proelio audito, nihil iam de bello eſſent cogitaturi. Dignum adueniens fructum virtutis et animi

ruina. Vulgo, *vi.*

regem ipſum — periiſſe. Florus 4, 2, 60: regis corpus obrutum limo repertum eſt in aureae loricae honore. — De proelio hoc cf. Dio Caſſ. 42, 43.

animi magnitudinis tulit: omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibusque ſuis relictis, veſte ea ſumta, qua ſupplices dominantes deprecari conſueuerunt, ſacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offenſos iratosque animos regum erant ſoliti, aduenienti Caeſari occurrerunt, ſeque ei dediderunt. Caeſar in fidem receptos conſolatus, per hoſtium munitiones in ſuam partem oppidi magna gratulatione venit ſuorum: qui non tantum bellum ipſum ac dimicationem, ſed etiam talem aduentum eius felicem fuiſſe laetabantur.

Caeſar, Aegypto atque Alexandria potitus, reges conſtituit, quos Ptolemaeus teſtamento ſcripſerat, atque obteſtatus erat populum Romanum, ne mutarentur. Nam, maiore ex duobus pueris rege amiſſo, minori transdidit regnum, maiorique ex duabus filiis, Cleopatrae, quae manſerat in fide praeſidiisque eius: minorem Arſinoen, cuius nomine diu regnaſſe impotenter Ganymeden docuimus, XXXIII

veſte ea ſumta. Simpliciter viliorem et detritam puto intelligi. Mox *praelatis ſacris* ex edd. antt. cum Oudendorpio meliorem lectionem eſſe puto.

felicem fuiſſe laetabantur. Deleuerim *felicem*, et pro eo e ſuperioribus huc poſuerim *talem.* Laetabantur, non tantum bellum et dimicationem talem (talem, qualis fuerat, h. e. felicem) fuiſſe; ſed et aduentum fuiſſe talem (h. e. felicem). Voluit ergo aliquis illud *talem* explicare, ideoque addidit *felicem.*

teſtamento. De B. C. 3, 108.

Cleopatrae. Dio Caſſius (42, 44) cum hac ſocietate regni coniunctum fuiſſe dicit matrimonium Cleopatrae cum hoc ſuo fratre: nempe, vt vxor fratris et pueri omnia ſola poſſet et teneret.

regnaſſe impotenter. Supra c. 23 dicitur crudeliſſima Ganymedis dominatio: et dicitur homo *impotens,* quisquis ſe non habet in pote-

nius, deducere ex regno ſtatuit; ne qua rurſus noua diſſenſio, priusquam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines ſeditioſos naſceretur. Legione veterana ſexta ſecum reducta, ceteras ibi reliquit, quo firmius eſſet eorum regum imperium, qui neque amorem ſuorum habere poterant, quod fideliter permanſerant in Caeſaris amicitia; neque vetuſtatis auctoritatem, paucis diebus reges conſtituti: ſimul ad imperii noſtri dignitatem vtilitatemque publicam pertinere exiſtimabat, ſi permanerent in fide reges, praeſidiis eos noſtris eſſe tutos; et hos, ſi eſſent ingrati, poſſe iisdem praeſidiis coerceri. Sic rebus omnibus confectis et collocatis, ipſe itinere terreſtri profectus eſt in Syriam.

XXXIIII Dum haec in Aegypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Caluinum, cui Caeſar Aſiam finitimasque prouincias adminiſtrandas transdiderat, venit oratum, ne Armeniam minorem, regnum ſuum, neue Cappadociam, regnum Ariobarzanis, poſſideri vaſtarique pateretur a Pharnace: quo malo niſi libe-

poteſtate, ſed ſuae libidini et temeritati omnia indulget; aut ira *impotens*, quae impedit, quo minus quis ſe habeat in poteſtate; aut agere aliquid *impotenter*, qui agit ita, vt ſe numquam refrenet.

deducere ex regno ſtatuit. Finito bello, Caeſar Arſinoen, non ſine inuidia, in triumpho duxit. Dio Caſſ. 43, 19.

regis imperia. Leg. cum Lipſio, *regia imperia*, i. e. Cleopatrae et fratris: vel cum Dauiſio, *regum imperia*, eodem ſenſu. vid. ad B. C. 3, 107.

reducta. Melior vulgata, *deducta*.

Deiotarus, Cf. cap. 67. Ciceronis orationem, pro eo habitam, norunt omnes.

Pharnaces, Mithridatis filius, tantummodo partem regni paterni, Boſporum Cimmerium, a Pompeio acceperat anno vrbis 691. Dio Caſſ. 37, 14. His Appianus B. Mithr.

liberarentur, imperata ſe facere, pecuniamque promiſſam Caeſari non poſſe perſoluere. Domitius, non tantum ad explicandos ſumtus rei militaris quum pecuniam neceſſariam eſſe iudicaret; ſed etiam turpe populo Romano et Caeſari victori, ſibique infame eſſe ſtatueret, regna ſociorum atque amicorum ab externo rege occupari; nuncios confeſtim ad Pharnacem miſit, Armenia Cappadociaque decederet, neue, occupatione belli ciuilis, populi Romani ius maieſtatemque tentaret. Hanc denunciationem quum maiorem vim habituram exiſtimaret, ſi propius eas regiones cum exercitu acceſſiſſet: ad legiones profectus, vnam ex tribus triceſimam ſextam ſecum ducit, duas in Aegyptum ad Caeſarem mittit, litteris eius euocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terreſtri per Syriam erat miſſa. Adiungit Cn. Domitius legioni triceſimae ſextae duas ab Deiotaro, quas ille diſciplina atque armatura noſtra complures annos conſtitutas habebat, equitesque centum; totidemque ab Ariobarzane ſumit. Mittit P. Sextium ad C. Plaetorium, Quaeſtorem, vt legionem adduceret, quae ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat: Quinctumque Patiſium in Ciliciam ad auxilia arceſſenda. Quae copiae celeriter omnes iuſſu Domitii Comana conuenerunt.

Interim

Mithr. p. 251 addit, diuiſo Mithridatis regno, eodem illo tempore Ariobarzani Cappadociam attributam eſſe. Volebat ergo Pharnaces recuperare omne paternum regnum (c. 35), et, Caeſare ac Pompeio occupatis bello ciuili, Deiotarum et Ariobarzanem adgreſſus erat. Dio Caſſ. 42, 45.

occupat. belli civ. quia populus, occupatus hoc bello, prouincias et externa defendere ac curare non poſſet.

Comana (τὰ Κόμανα) eſſe h. l. Ponti vrbem, a Strabone (lib. 12. p. 547 et 557) com-

XXXV Interim legati a Pharnace reſponſa referunt, Cappadocia ſe deceſſiſſe, Armeniam minorem recepiſſe, quam paterno nomine iure obtinere deberet; denique eius regni cauſſa integra Caeſari ſeruaretur: paratum enim ſe facere, quod is ſtatuiſſet. Cn. Domitius, quum animaduerteret, eum Cappadocia deceſſiſſe, non voluntate adductum, ſed neceſſitate; quod facilius Armeniam defendere poſſet, ſubiectam ſuo regno, quam Cappadociam, longius remotam; quodque omnes tres legiones adducturum Domitium putaſſet; (ex quibus quum duas ad Caeſarem miſſas audiſſet, audacius in Armenia ſubſtitiſſet;) perſeuerare coepit, vt eo quoque regno decederet: neque enim aliud ius eſſe Cappadociae, atque Armeniae: nec iuſto eum poſtulare, vt in Caeſaris aduentum res integra differretur: id enim eſſe integrum, quod ita eſſet, vt fuiſſet. His reſponſis datis, cum iis copiis, quas ſupra ſcripſi, profectus eſt in Armeniam, locisque ſuperioribus iter facere inſtituit: nam ex Ponto a Comanis iugum editum ſilueſtre eſt, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. Cuius itineris has eſſe certas opportunitates, quod in locis ſuperioribus nullus impetus repentinus accidere hoſtium poterat, et quod Cappadocia, his iugis ſubiecta, magnam commeatus copiam erat ſubminiſtratura.

XXXVI Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quae de pace agerent, regiaque munera

commemoratum, et a Comanis Cappadociae (vid. infra cap. 66) diuerſam, concluſit Cellarius e verbis c. 35, *ex Ponto a Comanis iugum eſt*, et res ipſa loquitur.

audacius. Vulgo male, *audaciusque*.

has eſſe cert. opport. videbat, putabat.

nera Domitio ferrent. Ea conſtanter omnia adſpernabatur, nec ſibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi Romani et regna ſociorum recuperare, legatis reſpondebat. Magnis et continuis itineribus confectis, quum aduentaret ad Nicopolim, (quod oppidum poſitum in Armenia minore eſt, plano ipſum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis, ſatis magno interuallo ab oppido remotis,) caſtra poſuit longe a Nicopoli circiter milia paſſuum ſeptem. Quibus ex caſtris quum locus anguſtus atque impeditus eſſet transeundus, Pharnaces in inſidiis delectos pedites omnesque paene diſpoſuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces diſſipari iuſſit; paganosque et oppidanos in iis locis obuerſari: vt, ſi amicus Domitius eas anguſtias tranſiret, nihil de inſidiis ſuſpicaretur, quum in agris et pecora et homines animum aduerteret verſari, tamquam amicorum aduentu; ſin vero vt in hoſtium fines veniret, praeda diripienda milites diſſiparentur, diſperſique caederentur.

Haec quum adminiſtraret, numquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad XXXVII

Nicopolim hanc Armeniae minoris a Pompeio conditam eſſe, victo Mithridate, e Strabonis lib. 12, p. 555, monuit Cellarius. Add. Appianus de B. Mithr. p. 251.

ſi amicus. Conſtanter, vt Oudendorpius teſtatur, habent omnes MSS. et primae edd.: *ſiue amicus, ſiue inimicus Domit.* Bene: nam prima Pharnacis cura erat, ne eſſet ſuſpicio inſidiarum, quocumque demum animo Domitius veniſſet: altera, vt, ſi hoſtili animo veniſſet, eius copiae diſſiparentur. Qui hunc nexum non viderunt, hi mutarunt id, quod codd. habent.

tamquam am. adv. Leg. e codd. veſtigiis: *tam. am. aduentus exſpectaretur:* nam *aduentus* habent libri boni, *exſpectaretur* vnus.

ad Domitium, quum hoc ipſo crederet eum facilius decipi poſſe. At contra ſpes pacis Domitio in eisdem caſtris morandi attulit cauſſam. Ita Pharnaces, amiſſa proximi temporis occaſione, veritus, ne cognoſcerentur inſidiae, ſuos in caſtra reuocauit. Domitius poſtero die propius Nicopolim acceſſit, caſtraque oppido contulit. Quae dum muniunt noſtri, Pharnaces aciem inſtruxit ſuo more atque inſtituto: in fronte enim ſimplici directa acie, cornua trinis firmabantur ſubſidiis. Eadem ratione haec media collocabantur acie, duobus dextra ſiniſtraque interuallis, ſimplicibus ordinibus inſtructis. Perfecit inceptum caſtrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo inſtituta.

XXXVIII Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoſcit, Caeſarem magno in periculo verſari, flagitarique a Domitio, vt quam primum ſibi ſubſidia mitteret, propiusque ipſe Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriae loco ducebat, ſi trahere tempus poſſet, quum diſcedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, qua facillimum acceſſum et aequiſſimum ad dimicandum noſtris videbat, foſſas duas directas, non ita magno interuallo medio relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius conſtituerat ſuam non producere aciem. Inter has foſſas aciem ſemper inſtruebat. Equitatum autem omnem ab lateribus extra foſſam collocabat: qui neque aliter vtilis eſſe poterat, et multum numero anteibat noſtrum equitatum.

XXXVIIII Domitius autem, quum Caeſaris magis periculo, quam ſuo, commoueretur; neque ſe tuto diſceſſu-

inſtituta. v. ind. *quo longius*, vltra quem locum.

ceſſurum arbitraretur, ſi conditiones, quas reiecerat, rurſus adpeteret, aut ſine cauſſa diſcederet; ex propinquis caſtris in aciem exercitum eduxit. Triceſimam ſextam legionem in dextro cornu collocauit, Ponticam in ſiniſtro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen anguſtiſſimum frontis reliquit interuallum, reliquis cohortibus in ſubſidiis collocatis. Sic vtrimque acie inſtructa, proceſſum eſt ad dimicandum.

XI. Signo ſub idem tempus ab vtroque dato, concurritur: acriter varieque pugnatur: nam triceſima ſexta legio quum extra foſſam in equitatum regis impetum feciſſet, adeo ſecundum proelium fecit, vt moenibus oppidi ſuccederet, foſſamque tranſiret, auerſosque hoſtes adgrederetur. At Pontica ex altera parte legio, quum paullulum auerſa hoſtibus ceſſiſſet, foſſam autem circumire (acies) ſecundo conata eſſet, vt aperto latere adgrederetur hoſtem, in ipſo tranſitu foſſae confixa et oppreſſa eſt: Deiotari vero legiones vix impetum ſuſtinuerunt. Ita victrices regis copiae cornu ſuo dextro mediaque acie conuerterunt ſe ad triceſimam ſextam legionem: quae tamen fortiter vincentium impetum ſuſtinuit: magnis copiis hoſtium circumdata, praeſentiſſimo animo pugnans in orbem, ſe recepit ad radices montium: quo Pharnaces inſequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Pontica legione paene tota amiſſa, magna parte Deiotari militum interfecta, triceſima ſexta legio in loca ſe ſuperiora con-

in ſubſidiis. Omnes codices, excepto Dauiſiano, *in inſidiis:* male.

(acies) ſecundo. Verba corrupta: ideoque locus obſcuritate laborare, atque aliquo Guiſchardo interprete indigere videtur. In muſeo non auſim equidem melia explicare.

contulit, non amplius ducentis et quinquaginta deſideratis. Ceciderunt eo proelio ſplendidi atque illuſtres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus diſſipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam ſe in Aſiam recepit.

XLI Pharnaces, rebus ſecundis elatus, quum de Caeſare ea, quae optabat, ſperaret, Pontum omnibus copiis occupauit: ibique, et victor, et crudeliſſimus rex, quum ſibi fortunam paternam feliciore euentu deſtinaret, multa oppida expugnauit, bona ciuium Romanorum Ponticorumque diripuit, ſupplicia conſtituit in eos, qui aliquam formae atque aetatis commendationem habebant, ea, quae morte eſſent miſeriora; Pontumque nullo defendente, paternum regnum ſe recepiſſe glorians, obtinebat.

XLII Sub idem tempus in Illyrico eſt incommodum acceptum; quae prouincia ſuperioribus menſibus retenta non tantum ſine ignominia, ſed etiam cum laude erat. Namque eo miſſus aeſtate cum duabus legionibus Q. Cornificius, Caeſaris quaeſtor propraetore, quamquam erat prouincia minime copioſa ad exercitus alendos, et finitimo bello ac diſſenſionibus vaſtata et confecta, tamen prudentia ac diligentia ſua, quod magnam curam ſuſcipiebat, ne quo temere progrederetur, et recepit et defendit. Nam-

feliciore euentu. Nam pater eius, Mithridates, caeſus fuerat. vid. locos Dionis et Appiani ad cap. 34. indicatos.

bona — diripuit. Hoc Amiſenis in Ponto accidit. Appian. p. 484. Dio Caſſ. 42, 46.

morte miſeriora. Iuuenes exſecuit. Appian. ibid. Vid. infra cap. 70. Multos quoque interfecit. Dio ibid.

obtinebat. Redibit ſcriptor ad res contra Pharnacem geſtas c. 65. ſqq.

Namque et caſtella complura, locis editis poſita, quorum opportunitas caſtellanos impellebat ad decurſiones faciendas et bellum inferendum, expugnauit, eaque praeda milites donauit: (quae etſi erat tenuis, tamen in tanta prouinciae deſperatione erat grata, praeſertim virtute parta:) et quum Octavius ex fuga Pharſalici proelii magna claſſe in illum ſe ſinum contuliſſet, paucis nauibus Iadertinorum, quorum ſemper in rempublicam ſingulare conſtiterat officium, diſperſis Octauianis nauibus erat potitus, vt vel claſſe dimicare poſſet, adiunctis captiuis nauibus ſociorum. Et quum diuerſiſſima parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Caeſar ſequeretur, compluresque aduerſarios in Illyricum propter Macedoniae propinquitatem ſe, reliquiis ex fuga collectis, contuliſſe audiret, litteras ad Gabinium mittit, vti cum legionibus tironum, quae nuper erant conſcriptae, proficiſceretur in Illyricum, coniunctisque copiis cum Q. Cornificio, ſi quod periculum prouinciae inferretur, depelleret: ſin ea non magnis copiis tuta eſſe poſſet, in Macedoniam legiones adduceret: omnem enim illam partem regionemque, viuo Cn. Pompeio, bellum inſtauraturam eſſe credebat.

Gabinius, vt in Illyricum venit, hiberno tempore anni ac difficili, ſiue copioſiorem prouinciam exiſtimans, ſiue multum fortunae victoris Caeſaris tribuens, ſiue virtute et ſcientia ſua confiſus, quam ſaepe in bellis periclitatus, magnas res et ſecundas ductu auſuque ſuo geſſerat, neque prouinciae facultatibus ſubleuabatur, quae partim erat exinanita, partim infidelis; neque nauibus, intercluſo mari XLIII

 tempe-

prouinciae deſperatio, deſperatio de alendo exercitu, quam efficiebat prouinciae vaſtitas et ſterilitas.

tempeſtatibus, commeatus ſupportari poterat; magniſque difficultatibus coactus, non vt volebat, ſed vt neceſſe erat, bellum gerebat: quum duriſſimis tempeſtatibus propter inopiam caſtella aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat; adeoque eſt a barbaris contemtus, vt, Salonam ſe recipiens in oppidum maritimum, quod ciues Romani fortiſſimi fideliſſimique incolebant, in agmine dimicare ſit coactus. Quo proelio duobus milibus militum amplius amiſſis, centurionibus duodequadraginta, tribunis quatuor, cum reliquis copiis Salonam ſe recepit; ſummaque ibi difficultate rerum omnium preſſus, paucis menſibus morbo periit. Cuius et infelicitas viui, et ſubita mors in magnam ſpem Octauium adduxit prouinciae potiundae; quem tamen diutius in rebus ſecundis et fortuna, quae plurimum in bellis poteſt, diligentiaque Cornificii, et virtus Vatinii verſari paſſa non eſt.

XLIIII Vatinius Brundiſii quum eſſet, cognitis rebus, quae geſtae erant in Illyrico, quum crebris litteris Cornificii ad auxilium prouinciae ferendum euocaretur, et M. Octauium audiret cum barbaris foedera percuſſiſſe, compluribusque locis noſtrorum militum oppugnare praeſidia, partim claſſe per ſe, partim pedeſtribus copiis per barbaros; etſi, graui valetudine adfectus, vix corporis viribus animum ſequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturae, difficultatesque hiemis et ſubitae praeparatio-

quum duriſſimis. Hic incipit alia periodus, vnde legendum *Quumque duriſſ.*

in agmine, inter eundum, dum iter faciebat agmen.

morbo periit. Dio Caſſ. 42, 11 huius mortis, omnique harum rerum mentionem obiter fecit.

Vatinius. B. C. 3, 100.

tionis. Nam quum ipſe paucas in portu naues longas haberet, litteras in Achaiam ad Q. Kalenum miſit, vti ſibi claſſem mitteret. Quod quum tardius fieret, quam periculum noſtrorum flagitabat, qui ſuſtinere impetum Octauii non poterant; nauibus actuariis, quarum numerus erat ſatis magnus, magnitudine quamquam non ſatis iuſta ad proeliandum, roſtra impoſuit. His adiunctis nauibus longis, et, numero claſſis aucto, militibus veteranis impoſitis, quorum magnam copiam habebat ex omnibus legionibus, qui numero aegrorum relicti erant Brundiſii, quum exercitus in Graeciam transportaretur, profectus eſt in Illyricum, maritimasque nonnullas ciuitates, quae defecerant, Octauioque ſe transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in ſuo conſilio praeteruehebatur; nec ſibi vllius rei moram neceſſitatemque iniungebat, quin, quam celerrime poſſet, ipſum Octauium perſequeretur. Hunc, oppugnantem Epidaurum terra marique, vbi noſtrorum erat praeſidium, aduentu ſuo diſcedere ab oppugnatione coegit, praeſidiumque noſtrum recepit.

XLV Octauius, quum Vatinium claſſem magna ex parte confectam ex nauiculis actuariis habere cognouiſſet, confiſus ſua claſſe, ſubſtitit ad inſulam Tauridem: qua regione Vatinius inſequens nauigabat; non quod Octauium ibi reſtitiſſe ſciret, ſed quod eum longius progreſſum inſequi decreuerat. Quum propius Tauridem acceſſiſſet, diſtenſis ſuis nauibus, quod et tempeſtas erat turbulenta, et nulla ſuſpicio hoſtis, repente aduerſam ad ſe venientem nauem,

 antem-

His adiunctis. Pro lectione codd. fere omnium, *has adiunctas*, Clarkius ſcribendum eſſe, *ad has adiunctis nauibus longis*, bene monuit.

antemnis ad medium malum demiſſis, inſtructam propugnatoribus animum aduertit. Quod vbi conſpexit, celeriter vela ſubduci, demittique antemnas iubet, et milites armari: et, vexillo ſublato, quo pugnandi dabat ſignum, quae primae naues ſubſequebantur, idem vt facerent, ſignificabat. Parabant ſe Vatiniani, repente oppreſſi: parati deinceps Octauiani ex portu procedebant. Inſtruitur vtrimque acies; ordine diſpoſita magis Octauiana, paratior militum animis Vatiniana.

XLVI Vatinius, quum animum aduerteret, neque nauium ſe magnitudine, neque numero parem eſſe, fortuitae dimicationis fortunae rem committere noluit. Itaque primus ſua quinqueremi in quadriremem ipſius Octauii impetum fecit. Celerrime fortiſſimeque contra illo remigante, naues aduerſae roſtris concurrunt adeo vehementer, vt nauis Octauiana, roſtro diſcuſſo, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis proelium, concurri-

turque

antemnae, id eſt, ligna transuerſa in ſummo malo, quibus velum alligatum eſt, nunc in medio malo figuntur, et ſic demittuntur ad inferiorem locum. Idem mox in altera claſſe fit tum, cum maxime proelium paratur.

fortuitae — noluit. Puto legendum: *fortuitae dimicationi rem committere maluit* Hanc lectionem res ipſa neceſſariam facit. Vulgata lectio, *parem eſſe futurae dimicationi*, *fortunae rem com. maluit*, et ipſa ferri poteſt, etſi non omnino commoda eſt: codices quidem illud *futurae dim.* non habent, ſed *fortuitae dim.* et rurſus ſeruant *fortunae:* duo non habent *fortuitae dimicationis*, ſed *fortunae* ſeruant: vnde putaui, *fortunae* eſſe interpretamentum *fortuitae dimicationis*; vtrumque ſaltem locum non habet. Variatur etiam in *maluit* et *noluit*. In hac confuſione lectionum propoſui, quid mihi veriſimile videretur. Quilibet ipſe iudicet.

turque ad duces maxime: nam quum ſuo quisque auxilium ferret, magnum comminus in anguſto mari proelium factum eſt: quantoque coniunctis magis nauibus confligendi poteſtas dabatur, tanto ſuperiores erant Vatiniani; qui admiranda virtute ex ſuis nauibus in hoſtium naues tranſilire non dubitabant, et, dimicatione aequata, longe ſuperiores virtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur ipſius Octauii quadriremis: multae praeterea capiuntur, aut roſtris perforatae merguntur: propugnatores Octauiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare praecipitantur. Ipſe Octauius ſe in ſcapham confert: in quam plures quum confugerent, depreſſa ſcapha, vulneratus tamen adnatat ad ſuum myoparonem. Eo receptus, quum proelium nox dirimeret, tempeſtate magna velis profugit. Sequuntur hunc ſuae naues nonnullae, quas caſus ab illo periculo vindicarat.

At Vatinius, re bene geſta, receptui cecinit; ſuisque omnibus incolumibus, in eum ſe portum victor recepit, quo ex portu claſſis Octauiana ad dimicandum proceſſerat. Capit ex eo proelio penterem vnam, triremes duas, dicrotas octo, compluresque remiges Octauianos: poſteroque ibi die, dum ſuas captiuasque naues reficeret, conſumto, poſt diem tertium contendit in inſulam Iſſam, quod eo ſe recepiſſe ex fuga credebat Octauium. Erat in ea nobiliſſimum earum regionum oppidum, coniunctiſſimumque Octauio. Quo vt peruenit, oppidani ſupplices ſe Vatinio dediderunt; comperitque, ipſum Octauium paruis paucisque nauigiis XLVII

 vento

velis profugit. Incertum ea lectio ſit, an vtrumque eſt, vtrum *velis*, an *vix* verbum additicium.

vento ſecundo, regionem Graeciae petiſſe, inde vt Siciliam, deinde Africam caperet. Ita breui ſpatio, re praeclariſſime geſta, prouincia recepta, et Cornificio reddita, claſſe aduerſariorum ex illo toto ſinu expulſa, victor ſe Brundiſium, incolumi exercitu et claſſe, recepit.

XLVIII Iis autem temporibus, quibus Caeſar ad Dyrrhachium Pompeium obſidebat, et Palaepharſali rem feliciter gerebat, Alexandriaeque quum periculo magno, tum etiam maiore periculi fama dimicabat, Caſſius Longinus, in Hiſpania propraetore prouinciae vlterioris obtinendae cauſſa relictus, ſiue conſuetudine naturae ſuae, ſiue odio, quod in illam prouinciam ſuſceperat quaeſtor, ex inſidiis ibi vulneratus, magnas odii ſui fecerat acceſſiones; quod vel ex conſcientia ſua, (quum de ſe mutuo ſentire prouinciam crederet,) vel multis ſignis et teſtimoniis eorum, qui difficulter odia diſſimulabant, animaduertere poterat; et compenſare offenſionem prouinciae exercitus amore cupiebat. Itaque,

regionem Graeciae petiſſe. Corcyram fugit. Dio Caſſ. 42, 11.

Palaepharſali. Strabo (lib. 9. pag. 431) duas memorat Pharſalos, παλαιὰν καὶ νέαν, breui ſpatio diſtantes, et lib. 17, p. 796 dicit, Pompeium Palaeopharſalo fugiſſe Peluſium. Cf. Eutrop. 6, 16. Vt autem hi Palaeopharſalus ſcribunt, ſic noſter et Liuius (44, 1) Palaepharſalus. *Cellarius.* De ſcriptura verbi diuerſa vid. Oudendorpius ad Frontin. 2, 3, 22: praefert autem ſcripturam Palaepharſalus.

Q. Caſſ. Longin. Cf. B. C. 2, 21. Diſtinguendus eſt a L. Caſſ. Longino, de quo B. C. 3, 34. Cum his rebus Caſſii Longini, vsque ad c. 65 narratis, cf. Dio Caſſ. 42, 15. 16.

odii ſui (in quo ipſe erat apud alios) *fecerat acceſſ.* auxerat odium Hiſpanorum erga ſe.

mutuo ſentire. Vt ipſe odit Hiſpanos, ſic hi viciſſim eum oderunt.

que, quum primum in vnum locum exercitum conduxit, HS centenos militibus eſt pollicitus: nec multo poſt, quum in Luſitania Medobregam oppidum montemque Herminium expugnaſſet, quo Medobregenſes confugerant, ibique imperator eſſet appellatus, HS centenis milites donauit. Multa praeterea et magna praemia ſingulis concedebat, quae ſpecioſum reddebant praeſentem exercitus amorem; paullatim tamen et occulte militarem diſciplinam ſeueritatemque minuebant.

Caſſius, legionibus in hiberna diſpoſitis, ad ius dicendum Cordubam ſe recepit, contractumque in ea aes alienum grauiſſimis oneribus prouinciae conſtituit exſoluere, et, vt largitionis poſtulat conſuetudo, per cauſſam liberalitatis ſpecioſam plura largitori quaerebantur, pecuniae locupletibus imperabantur; quas Longinus ſibi expenſas ferri non tantum patiebatur, ſed etiam cogebat. In gregem locupletium ſimultatum cauſſae tenues coniiciebantur, neque vllum genus quaeſtus, aut magni et euidentis, aut minimi et ſordidi, praetermittebatur, quo domus et tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modo aliquam iacturam facere poſſet, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita etiam magna ſollicitudo periculorum ad iacturas et detrimenta rei familiaris adiungebatur. XLVIIII

Quibus de cauſſis accidit, vt, quum Longinus imperator eadem faceret, quae fecerat quaeſtor, ſimilia L

HS (ſeſtertios) *centenos*. Sic codd. boni ſcribunt, *ſeſtertios*: altera ſcriptura, *ſeſtertia*, falſa eſt; nam modum excederet largitio.

HS centenis mil. Ante *HS* codd. quidam addunt *iterum*, alii, iique boni, omittunt. Ergo ſuſtulit Oudendorpius, quia Caſſius nuper promiſerat pecuniam, nunc re ipſa donat, ideoque non iterum donat.

ſibi exp. ferri. Cf. c. 56.

ſimilis rurſus de morte eius prouinciales conſilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares eius, qui, quum in illa ſocietate verſarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius nomine peccabant, ſibique, quod rapuerant, acceptum referebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Caſſio adſignabant. Quintam legionem nouam conſcribit: augetur odium et ex ipſo dilectu, et ſumtu additae legionis: complentur equitum tria milia, maximisque ornantur impenſis: nec prouinciae datur vlla requies.

LI Interim litteras accepit a Caeſare, vt In Africam exercitum transiiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiae perueniret; quod magna Cn. Pompeio Iuba rex miſerat auxilia, maioraque miſſurus exiſtimabatur. Quibus litteris acceptis, inſolenti voluptate efferebatur, quod ſibi nouarum prouinciarum et fertiliſſimi regni tanta oblata eſſet facultas. Itaque ipſe in Luſitaniam proficiſcitur, ad legiones arceſſendas auxiliaque adducenda; certis hominibus dat negotium, vt frumentum nauesque centum praepararentur, pecuniaeque deſcriberentur, atque imperarentur; ne qua res, quum rediſſet, moraretur. Reditus eius fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut vigilantia, cupienti praeſertim aliquid, Caſſio deerat.

LII Exercitu coacto in vnum locum, caſtris ad Cordubam poſitis, pro concione militibus exponit, quas

ſibi — acc. ref. Ergo ſic augebant ſuos reditus. *Quod interc. — adſignabant.* Ergo ſic minuebant Caſſii reditus. *Intercidit* id, quod aliquis caſu non poteſt redigere in ſuam poteſtatem: *interpellatur id*, quod quo minus quis in poteſtatem redigat, impeditur ab altero.

ornantur, inſtruuntur rebus neceſſariis. Vulgo *onerantur:* ſed hi equites non onerati ſunt.

quas res Caeſaris iuſſu gerere deberet; pollicaturque eis, quum in Mauritaniam tranſiecissent, HS centenos ſe daturum: quintam fore in Hiſpania legionem. Ex concione ſe Cordubam recepit, eoque ipſo die tempore poſtmeridiano, quum in baſilicam iret, quidam Minutius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quaſi aliquid ab eo poſtularet, vt miles, ei transdit; deinde poſt Racilium, (nam is latus Caſſii tegebat) quaſi reſponſum ab eo peteret, celeriter dato loco, quum ſe inſinuaſſet, ſiniſtra corripit eum, dextraque bis ferit pugione. Clamore ſublato, fit a coniuratis impetus vniuerſis. Munatius Flaccus proximum gladio transiicit lictorem: hoc interfecto, Q. Caſſium legatum vulnerat. Ibi T. Vaſius et L. Mergilio, ſimili confidentia, Flaccum municipem ſuum adiuuant: erant enim omnes Italicenſes. Ad ipſum Longinum L. Licinius Squillus inuolat, iacentemque leuibus ſauciat plagis.

Concurritur ad Caſſium defendendum: ſemper enim berones compluresque euocatos cum telis ſecum LIII

temp. poſtmerid. Vulgo, *meridiana bora.*

corripit eum. Pro *eum* codd. habent *verſus* aut *verſum*, e quo Oudendorpius bene efformat coniecturam, *auerſum.*

Flaccus. Vulgo *Plancus* contra codd.

Italicenſes, nati Italicae in prouincia Baetica, in qua Scipio Punico bello debilitatos milites, ex Italia ortos, depoſuerat. *Cellarius.*

Ad ipſum Long. Leg. *at* e cod. Lovan.

berones. Sic codd. omnes, teſte Oudendorpio; ſed verbum eſt corruptum. Alius voluit legi *Vettones*, alius *Bigerones:* qui ſunt Hiſpaniae populi. Multi maluerunt *barones*, quia ſcholiaſtes Perſii (Sat. 5, 138) dixit, *barones* lingua Gallorum dici ſeruos militum: ſed fides eſto penes ipſum ſcholiaſten. Subſcribo ſententiae Geſneri in Theſ. L. L. in

cum habere conſueuerat: a quibus ceteri intercluduntur; qui ad caedem faciendam ſubſequebantur: quo in numero fuit Calpurnius Saluianus et Manilius Tuſculus. Minutius inter ſaxa, quae iacebant in itinere, fugiens opprimitur, et, relato domum Caſſio, ad eum deducitur. Racilius in proximam ſe domum familiaris ſui confert, dum certum cognoſceret, confectusne Caſſius eſſet. L. Laterenſis, quum id non dubitaret, accurrit laetus in caſtra, militibus vernaculis et ſecundae legionis, quibus odio ſciebat praecipue Caſſium eſſe, gratulatur: tollitur a multitudine in tribunal, praetor adpellatur: nemo enim aut in prouincia natus, aut vernaculae legionis miles, aut diuturnitate iam factus prouincialis, quo in numero erat ſecunda legio, non cum omni prouincia conſenſerat in odio Caſſii: nam legiones triceſimam et viceſimam primam, paucis menſibus in Italia ſcriptas, Caeſar attribuerat Longino; quinta legio ibi nuper erat confecta.

LIIII Interim nunciatur Laterenſi viuere Caſſium. Quo nuncio dolore magis permotus, quam animo perturbatus, reficit ſe celeriter, et ad Caſſium viſendum proficiſcitur. Re cognita, triceſima legio ſigna Cordubam infert ad auxilium ferendum imperatori ſuo: facit hoc idem viceſima prima: ſubſequitur has quinta. Quum duae legiones reliquae eſſent in caſtris; ſecundani veriti, ne ſoli relinquerentur, atque ex eo, quid ſenſiſſent, iudicaretur, ſecuti

in v. *baro*, qui, Fruſtra, inquit, hoc verbum obtruditur Hirtio: praeſtat fateri, locum aut corruptum eſſe, aut non intelligi. Significatio verbi *baro*, nota nobis e ſcriptoribus antiquis, eſt haec, vt ſtupidus et fatuus homo eo exprimatur; illa, quam ſcholiaſtes Perſii tradit, ſi eſt vera, eſt multo recentioris aetatis.

ſecuti ſunt factum ſuperiorum: permanſit in ſententia legio vernacula, nec vllo timore de gradu deiecta eſt.

Caſſius eos, qui nominati erant conſcii caedis, LV
iubet comprehendi: legionem quintam in caſtra remittit, cohortibus triginta retentis. Indicio Minutii cognoſcit, L. Racilium, et L. Laterenſem, et Annium Scapulam, maximae dignitatis et gratiae prouincialem hominem, ſibique tam familiarem, quam Laterenſem et Racilium, in eadem fuiſſe coniuratione. Nec diu moratur dolorem ſuum, quin eos interfici iubeat. Minutium libertis tradit excruciandum; item Calpurnium Saluianum, qui profitetur indicium, coniuratorumque numerum auget; vere, vt quidam exiſtimant; vt nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus adfectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Caſſius interfici iubet, exceptis iis, qui ſe pecunia redemerunt: nam palam HS. X cum Calpurnio paciſcitur, et cum Q. Sextio L. Qui ſi maxime nocentes ſunt multati, tamen periculum vitae dolorque vulnerum, pecuniae remiſſus, crudelitatem cum auaritia certaſſe ſignificabat.

Aliquot poſt diebus litteras a Caeſare miſſas ac- LVI
cipit, quibus cognoſcit, Pompeium, in acie victum,

profitetur (libere proloquitur) *indicium.*

vere, ex animi ſententia, ſine metu ac ſimulatione.

adfectus — plures. Horum verborum incerta lectio eſt: editores putant, e veſtigiis codd. legendum videri, *adfecti Mergilio et Squillus nominant pl.* Sed nec haec eſt certa manus Caeſaris.

HS. X, decies ſeſtertium: et mox *L*, quinquagies. Glandorpius e Valer. Max. 9, 4, 1 pro numero X legi vult LX.

pecuniae (ſic meliores libri: vulgo *pecunia*) *remiſſus*, i. e. imminutus propter pecuniam.

tum, amiſſis copiis fugiſſe. Qua re cognita, mixtam dolore voluptatem capiebat. Victoriae nuncius laetitiam exprimebat; confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, verum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, arceſſit omnes, qui ſibi pecunias expenſas tulerant, acceptasque eas iubet referri: quibus parum videbatur impoſuiſſe oneris, ampliorem pecuniam imperat. Aeque autem Romanorum dilectum inſtituit, quos, ex omnibus conuentibus coloniisque conſcriptos, transmarina militia perterritos, ad ſacramenti redemtionem vocabat. Magnum hoc fuit vectigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum luſtrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, et auxilia mittit ad traiectum: ipſe, claſſem, quam parabat, vt inſpiceret, Hiſpalim accedit, ibique moratur; propterea quod edictum tota prouincia propoſuerat, vt, quibus pecunias imperaſſet, neque contuliſſent, ſe adirent. Quae euocatio vehementer omnes turbauit.

LVII Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum in legione vernacula fuerat, nunciat fama, legio-

licentiam temporum, quam afferunt et permittunt tempora bellica.

tulerant, retulerant in tabulas rationum pecuniariarum. Cf. c. 49.

Aeque — quos. Lectio eſt incerta. Pro *aeque* legitur *quem*, vel *equitum*, vel vulgo, *aequa ratione:* pro *Romanorum* habent quidam *Romae;* falſo: nam ciues romanos in conuentibus et coloniis Hiſpaniae conſcripſit: pro *quos* rurſus, *quosque*. Vitium eſt in verbo *aeque*.

conuentibus, vid. ind.

transmarina militia, in Africa. vid. c. 51.

totum exercitum. Libri boni, *nonum exerc*. ſed altera lectio melior eſt.

nunciat (Caſſio) *fama*, ſola fama impulſus, re non explorata. Vidit ſenſum

Daui-

legionem tricesimam, quam Q. Caſſius legatus ſimul ducebat, quum ad oppidum Leptim caſtra haberet, ſeditione facta, centurionibus aliquot occiſis, qui ſigna tolli non patiebantur, diſceſſiſſe, et ad ſecundam legionem contendiſſe, quae ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum quinque cohortibus vndeuiceſimanorum egreditur, mane peruenit. Ibi eam diem, vt, quid ageretur, perſpiceret, moratus, Carmonam contendit. Hic, quum legio XXX, et XXXI, et cohortes quatuor ex quinta legione, totusque conueniſſet equitatus, audit, quatuor cohortes, a vernaculis oppreſſas ad Obuculam; cum his ad ſecundam perueniſſe legionem, omnesque ibi ſe coniunxiſſe, et T. Thorium Italicenſem ducem delegiſſe. Celeriter habito conſilio, Marcellum Cordubam, vt eam in poteſtate retineret, Q. Caſſium legatum Hiſpalim mittit. Paucis ei diebus adfertur, conuentum Cordubenſem ab eo defeciſſe, Marcellumque aut voluntate, aut

Dauiſius: qui non viderunt, vt Cellarius, hi ediderunt: *Titio nunciat fama.*

Leptim. Sic codd. Sed *Leptis*, vt nemo neſcit, Africae vrbs fuit: cf. B. C. 2, 38. Ergo vnus dicit, legendum eſſe *Uipam;* alter, *Ilurgim;* alius etiam in Hiſpania fuiſſe aliquam Leptin putat. Oudendorpius, dictis a Weſſelingio ad Antonini itiner. p. 411 admonitus, *Laepam* maluit: poterat addere, Suritam ad illum locum voluiſſe legi *Laepam.* Quid, ſi fateamur, nos neſcire? An plane neceſſe eſt, vt, vbi nihil poteſt effici, tamen quiduis tentetur?

vndeuiceſimanorum. Legio vndeuiceſima non adfuit; ſed II, XXX, XXI et V. vt patet e cap. 53. Scribe itaque cum Lipſio, *vnetuiceſimanorum*, vti apud Tac. Ann. 1, 37. *Oudendorpius.* Sunt vnetuiceſimani, milites legionis primae et viceſimae, vt ſecundani dicuntur, et alia.

egreditur Caſſius. Monuit Oudendorpius.

aut neceſſitate adductum, (namque id varie nunciabatur,) conſentire cum Cordubenſibus; duas cohortes legionis quintae, quae fuerant Cordubae in praeſidio, idem facere. Caſſius, his rebus incenſus, mouet caſtra, et poſtero die Segouiam ad flumen Silicenſe venit. Ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoſcit, non ſua, ſed Caeſaris abſentis cauſſa, ſibi fidiſſimos eſſe, nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Caeſari prouincia reſtitueretur.

LVIII Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit: ac, ne diſſenſionis initium natum ſeditioſa militum ſuaque videretur natura, ſimul vt contra Q. Caſſium, qui Caeſaris nomine maioribus viribus vti videbatur, aeque potentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio ſe prouinciam recuperare velle palam dictitabat: et forſitan etiam hoc fecerit odio Caeſaris et amore Pompeii, cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat; ſed, id qua mente commotus fecerit, coniectura ſciri non poteſt; certe hoc prae ſe Thorius ferebat; milites adeo fatebantur, vt Cn. Pompeii nomen in ſcutis inſcriptum haberent. Frequens legio-

Segouiam. Nulla in hoc tractu Segouia nota eſt; Sagontia autem, ſiue Saguntia Plinii, aut Σαγουντία Ptolemaei, infra Hiſpalim eſt Gades verſus, inter Mundam et Nebriſſam. *Cellarius.*

flumen Silicenſe. In his locis nullum flumen Silicenſe; ſed *Singulis* eſt Baeticae fluuius. *Dauiſius.*

ſed, id qua — poteſt. Omnes codd. locum ſic exhibent: *ſed id qua mente, communis erat coniectura:* quae cum non ſint integra, editores vulgatam lectionem efformarant; Oudendorpius ſuſpicatur, legi poſſe, *ſed id qua mente, non vna erat coniectura.*

nomen — inſcriptum. De hoc more egiſſe Lipſium (mil. rom. in analect. ad 3, 2), monuit Dauiſius: alia collegit

legionibus conuentus obuiam prodit; neque tantum virorum, ſed etiam matrum familias ac praetextatorum; deprecaturque, ne hoſtili aduentu Cordubam diriperent: nam ſe contra Caſſium ſentire cum omnibus; contra Caeſarem ne facere cogerentur, orare.

Tantae multitudinis precibus et lacrimis exercitus commotus quum videret, ad Caſſium perſequendum nihil opus eſſe Cn. Pompeii nomine et memoria; tamque omnibus Caeſarianis, quam Pompeianis, Longinum eſſe in odio; neque ſe conuentum, neque M. Marcellum contra Caeſaris cauſſam poſſe perducere; nomen Pompeii ex ſcutis detraxerunt, Marcellum, qui ſe Caeſaris cauſſam defenſurum profitebatur, ducem adſciuerunt, praetoremque adpellarunt, et ſibi conuentum adiunxerunt, caſtraque ad Cordubam poſuerunt. Caſſius eo biduo circiter quatuor milia paſſuum a Corduba, citra flumen Baetim, in oppidi conſpectu, loco excelſo facit caſtra; litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, et ad M. Lepidum proconſulem in Hiſpaniam citeriorem mittit, ſubſidio ſibi prouinciaeque Caeſaris cauſſa quamprimum veniret. Ipſe hoſtili modo Cordubenſium agros vaſtat, aedificia incendit. LVIIII

Cuius rei deformitate atque indignitate legiones, quae Marcellum ſibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt, vt in aciem educerentur, priusque confligendi ſibi poteſtas fieret, quam cum tanta contu- LX

 melia

legit Fabricius ad Dion. Caſſ. 42, 15.

conuentus. vid. ind.

M. Marcellum, cognomine Aeſerninum, quaeſtorem prouinciae. Dio Caſſ. l. l.

educerentur. Poſt hoc verbum vulgo additur *orant*, quod neque ad vſum loquendi opus eſt, neque in codd. bonis exſtat.

multa nobiliſſimae cariſſimaeque poſſeſſiones Cordubenſium in conſpectu ſuo rapinis, ferro, flammaque conſumerentur. Marcellus, quum confligere miſerrimum putaret, quod et victoris et victi detrimentum ad eumdem Caeſarem eſſet redundaturum; neque ſuae poteſtatis eſſe; legiones Baetim transducit, atque aciem inſtruit. Quum Caſſium contra pro caſtris ſuis aciem inſtruxiſſe loco ſuperiore videret, cauſſa interpoſita, quod is in aequum non deſcenderet, Marcellus militibus perſuadet, vt ſe in caſtra recipiant. Itaque copias reducere coepit. Caſſius, quo bono valebat, Marcellumque infirmum eſſe ſciebat, adgreſſus equitatu legionarios ſe recipientes, complures nouiſſimos in fluminis ripis interficit. Quum hoc detrimento, quid tranſitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cognitum eſſet, Marcellus caſtra Baetim transfert, crebroque vterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur propter locorum difficultates.

LXI Erat copiis pedeſtribus multo firmior Marcellus: habebat enim veteranas, multisque proeliis expertas legiones. Caſſius fidei magis, quam virtuti legionum confidebat. Itaque, quum caſtra caſtris collata eſſent, et Marcellus locum idoneum caſtello cepiſſet, quo prohibere aqua Caſſianos poſſet; Longinus, veritus, ne genere quodam obſidionis clauderetur in regionibus alienis ſibique infeſtis, noctu ſilentio ex caſtris proficiſcitur, celerique itinere Vliam contendit: quod ſibi fidele eſſe oppidum

quo bono valebat. Sic libri meliores: eſt ergo bonum, quo valet, equitatus. Sed codd. alii, *quo bene valebat*, quam lectionem non ſpreuerim. Cellarius vero non debebat edere, *qui bene valebat*, quaſi hic quaereretur, an vulneratus nuper Caſſius (cf. c. 52) conualuiſſet.

Vliam, oppidum Hiſpaniae

dum credebat. Ibi adeo coniuncta ponit moenibus caſtra, vt et loci natura, (namque Vlia in edito monte poſita eſt,) et ipſa munitione vrbis vndique ab oppugnatione tutus eſſet. Hunc Marcellus inſequitur, et, quam proxime poteſt Vliam, caſtra caſtris confert; locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, neceſſitate eſt adductus, vt neque confligeret, (cuius ſi rei facultas eſſet, reſiſtere incitatis militibus non poterat,) neque vagari Caſſium latius pateretur; ne plures ciuitates ea paterentur, quae paſſi erant Cordubenſes. Caſtellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu oppidi continuatis, Vliam Caſſiumque munitionibus clauſit. Quae priusquam perficerentur, Longinus omnem ſuum equitatum emiſit: quem magno ſibi vſui fore credebat, ſi pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, ſi clauſus obſidione et inutilis neceſſarium conſumeret frumentum.

Paucis diebus Caſſii litteris acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adiungitque ei legionem, quam ſecum adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hiſpanorum. Namque, vt in ciuilibus diſſenſionibus accidere conſueuit, ita temporibus illis in Hiſpania nonnullae ciuitates rebus Caſſii ſtudebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur vtrimque acriter, crebroque id accidit, fortuna ſae- LXII

niae vlterioris ſeu Baeticae. Codd. habent *Vllam*; ſed Ptolemaeus Οὐλία, quod e numis confirmat Spanhemius p. 766 et 901. Accedit vetus inſcriptio, *Ordo reip. Vlienſium*, apud Gruterum p. 271. n. 1. *Cellarius.*

Marcello fauebant. Codd. quidam, *Marcellum fouebant.*

pe ad vtrumque victoriam transferente; nec tamen vmquam ab operibus depellitur Marcellus.

LXIII Interim Lepidus ex citeriore prouincia cum cohortibus legionariis XXXV, magnoque numero equitum et reliquorum auxiliorum, venit ea mente Vliam, vt ſine vllo ſtudio contentiones Caſſii Marcellique componeret. Huic venienti ſine dubitatione Marcellus ſe credit atque offert: Caſſius contra ſuis ſe tenet praeſidiis; ſiue eo, quod plus ſibi iuris deberi, quam Marcello, exiſtimabat; ſiue eo, quod, ne praeoccupatus animus Lepidi eſſet obſequio aduerſarii, verebatur. Ponit ad Vliam caſtra Lepidus; neque habet a Marcello quidquam diuiſi. Ne pugnetur, interdicit: ad exeundum Caſſium inuitat, fidemque ſuam in re omni interponit. Quum diu dubitaſſet Caſſius, quid ſibi faciendum, quidue Lepido eſſet credendum; neque vllum exitum conſilii ſui reperiret, ſi permaneret in ſententia; poſtulat, vti munitiones disiicerentur, ſibique liber exitus daretur. Non tantum induciis factis, ſed prope iam conſtituta opera quum complanarent, cuſtodiaeque munitionum eſſent deductae, auxilia regis in

Lepidus. Cf. c. 59.

Marcellus ſe credit. Dio Caſſius 42, 15. Marcelli mores ſic deſcribit: eum voluiſſe ita ſe gerere, vt, ſiue Caeſar ſiue Pompeius obtinuiſſet, (quippe nondum fama victoriae Caeſaris in Hiſpaniam perlata) vtrique faviſſe videretur. Etſi vero Caeſarem habuerit aliquamdiu offenſum, quoniam contra Longinum pugnarit; tamen ab eo tandem placato cultum honoratumque eſſe.

ſed prope — complanarent. An, *ſed prope iam conſtituta re, op. qu. compl.* h. e. cum prope de omni controuerſia iam conſenſiſſent, et munitiones complanarent. Quod niſi placeat, opera prope conſtituta h. l. erunt, prope iam abſoluta et perfecta. Erit igitur exemplis opus, quibus haec huius phraſeos ſignificatio confirmetur.

in id caſtellum Marcelli, quod proximum erat regiis caſtris, neque opinantibus omnibus, (ſi tamen in omnibus fuit Caſſius; nam de huius conſcientia dubitabatur,) impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppreſſerunt. Quod niſi celeriter, indignatione et auxilio Lepidi, proelium eſſet diremtum; maior calamitas eſſet accepta.

LXIIII Cum iter Caſſio patefactum eſſet, caſtra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque Cordubam, Caſſius cum ſuis proficiſcitur Carmonam. Sub idem tempus Trebonius proconſul ad prouinciam obtinendam venit. De cuius aduentu vt cognouit Caſſius, legiones, quas ſecum habuerat, equitatumque in hiberna diſtribuit: ipſe, omnibus ſuis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibique aduerſo tempore nauigandi naues conſcendit, vt ipſe praedicabat, ne ſe Lepido, et Trebonio, et Marcello committeret; vt amici eius dictabant, ne per eam prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat; vt ceteri exiſtimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in poteſtatem cuiusquam veniret. Progreſſus ſecunda, vt hiberna, tempeſtate, quum in Iberum flumen noctis vitandae cauſſa ſe contuliſſet, inde paullo vehementiore tempeſtate nihilo periculoſius ſe nauigaturum credens, profectus aduerſis fluctibus, occurrentibus oſtio fluminis, in ipſis faucibus, quum neque flectere nauim propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere poſſet, demerſa naui, periit.

Carmonam. Cf. cap. 57. Male libri veteres *Narbonem* ſ. *Narbonam* exhibent: nec placet *Norba* Rhellicani, longe hinc ad Tagum remota. Bene Scaliger, *Carmonam*, quem plures ſecuti ſunt. *Cellarius.*

LXV Quum in Syriam Caeſar ex Aegypto veniſſet, atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognoſceret, litteriſque vrbanis animaduerteret, multa Romae male et inutiliter adminiſtrari, neque vllam partem reipublicae ſatis commode geri; quod et contentionibus tribuniciis pernicioſae ſeditiones orirentur, et ambitione atque indulgentia tribunorum militum, et qui legionibus praeerant, multa contra morem conſuetudinemque militarem fierent, quae diſſoluendae diſciplinae ſeueritatisque eſſent; eaque omnia flagitare aduentum ſuum videret: tamen praeferendum exiſtimauit, quas in prouincias regionesque veniſſet, eas ita relinquere conſtitutas, vt domeſticis diſſenſionibus liberarentur, iura legesque acciperent, externorum hoſtium metum deponerent. Haec in Syria, Cilicia, Aſia celeriter ſe confecturum ſperabat, quod hae prouinciae nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris videbat ſibi impendere: non enim exceſſiſſe Ponto Pharnacem audierat, neque exceſſurum putabat; quum ſecundo proelio eſſet vehementer inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. Commoratus fere in omnibus ciuitatibus, quae maiore ſunt dignitate, praemia bene meritis et viritim et publice tribuit: de controuerſiis veteribus cognoscit ac ſtatuit: reges, tyrannos, dynaſtas prouinciae, finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant,

Quum in Syriam — Redit narratio ad c. 33.

multa Romae male — vid. Dio Caſſ. 42, 27 — 34. Magna fuit Antonii culpa, vt vrbs militibus, rapinis, caedibus, nequitiaque omni plena eſſet. Cf. Plutarch. c. 8. 9.

content. tribuniciis. Dolabellae et Trebellii. Dio Caſſ. ibid. c. 29.

indulgentia. Codd. plerique *indiligentia*. Bene. Exempla vid. in ind.

Pharnacem. Cf. c. 41.

finitimosque. Oudendorpius deleri vult *que*. Recte.

rant, receptos in fidem, conditionibus impoſitis prouinciae tuendae ac defendendae, dimittit, et ſibi et populo Romano amiciſſimos.

Paucis diebus in ea prouincia conſumtis, Sex. Caeſarem, amicum et neceſſarium ſuum, legionibus Syriaeque praeficit; ipſe eadem claſſe, qua venerat, proficiſcitur in Ciliciam. Cuius prouinciae ciuitates omnes euocat Tarſum, quod oppidum fere totius Ciliciae nobiliſſimum fortiſſimumque eſt. LXVI
Ibi, rebus omnibus prouinciae et finitimarum ciuitatum conſtitutis, cupiditate proficiſcendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacae commoratus, venit Comana, vetuſtiſſimum et ſanctiſſimum in Cappadocia Bellonae templum, quod tanta religione colitur, vt ſacerdos deae eius maieſtate, imperio, et potentia ſecundus a rege conſenſu gentis illius habeatur. Id homini nobiliſſimo Lycomedi Bithynio adiudicauit, qui, regio

eadem claſſe, qua venerat. Atqui venerat Caeſar itinere terreſtri: cf. c. 33. Ergo ſcriptor, nunc de claſſe loquens, ſui oblitus eſt. Haec Dauiſius monuit. Fortaſſe potuiſſet dici, *eadem celeritate*, vt cap. hoc extremo, quia Caeſar, cupidus Romam redeundi, toto hoc itinere feſtinauit. Cf. c. 71. 78.

Comana. Cf. c. 34. Hoc loco Comana Cappadociae intelliguntur. *Cellarius.* De regione et deliciis eius plura apud Strabonem lib. 12. p. 559; de templo pauca p. 536. 557; vbi ſacerdotis Comani Pontici et Cappadocis eamdem religionem, eosdemque ritus ſacrorum eſſe docet. Ergo etiam licebit huc referre, quae p. 575 de Pontico ſacerdote traduntur, prohibitum eſſe a porcina carne, neque vllum in ea regione porcum ali fas eſſe.

Id (ſacerdotium) *hom. nob. Lycomedi.* Sic, Oudendorpio teſte, codd. plures, iique boni, et Strabo (12. p. 558). Contra Appianus (B. Mithr. extr. p. 254. ed. Steph.) Nicomedem adpellauit, vt Ciacconius et Dauiſius monuerunt. Ad haec niſi

Cappadocum genere ortus, propter aduerſam fortunam maiorum ſuorum mutationemque generis, iure minime dubio, vetuſtate tamen intermiſſo, ſacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariarathen, quum bene meritus vterque eorum de republica eſſet, ne aut regni hereditas Ariarathen ſollicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui ſub eius imperio ac ditione eſſet: ipſe iter inceptum ſimili velocitate conficere coepit.

LXVII Quum propius Pontum fineſque Gallograeciae acceſſiſſet, Deiotarus tetraches Gallograeciae tunc quidem

niſi aliud argumentum acceſſerit, manebit lectio incerta.

fratrem Ariob. Ariar. De his Cic. ad D. 15, 2.

Ariobarzani attribuit. Ne turbas moueret Ariarathes, Caeſar illum auctoritate ſua maiori fratri, quem ſenatus confirmauerat, ſubiecit. *Cellarius.* Poteſt tamen quaeri, in quo fuerit illud, quod vnum alteri ſubiecit, et in quantum ſubiecerit. Si nihil niſi fratri parere iuſſit, aut, vt quieſceret, cohortatus eſt: non eſt hoc praemium, bene de republica merito viro dignum, et vereor, vt hic iuſſus, haec hortatio in omne tempus fuerit efficax quietis adminiculum. Accedit ad hanc ex ipſa re ortam dubitationem, quod teſte Oudendorpio codd. omnes, praeter duos, paulo ante hanc lectionem exhibent: *Fratri autem Ariobarzanis Ariarathi:* vt ipſe ille vir doctus fateatur, ſe nolle de hoc loco pronunciare. Licebitne coniecturam proponere? Quid, ſi legerimus: *Fratri autem Ariobarzanis, Ariarathi, quum — terreret, attribuit* (quosdam: hic deleo verbum *Ariobarzani) qui ſub — eſſent* (pro *eſſet*). Ergo Caeſar Ariarathi quasdam vrbes attribuit, vt et ipſe aliquid haberet, neue, etſi haberet ius ſucceſſionis, ante tempus captaret regnum; neu, ſi Ariobarzani heres filius natus eſſet, huic inſidias ſirueret Ariarathes. Sic et bene meritus vir praemium tulit, et, quia tulit, quieſcere potuit.

Deiotarus. Cf. c. 34.

quidem paene totius, quod ei neque legibus; neque moribus conceſſum eſſe ceteri tetrarchae contendebant, ſine dubio autem rex Armeniae minoris ab ſenatu adpellatus, depoſitis regiis inſignibus, neque tantum priuato veſtitu, ſed etiam reorum habitu, ſupplex ad Caeſarem venit, oratum, vt ſibi ignoſceret, quod in ea parte poſitus terrarum, quae nulla praeſidia Caeſaris habuiſſet, exercitibus imperiisque in Cn. Pompeii caſtris fuiſſet: neque enim ſe iudicem debuiſſe eſſe controuerſiarum populi Romani, ſed parere praeſentibus imperiis.

Contra quem Caeſar quum plurima ſua commemoraſſet officia, quae conſul ei decretis publicis tribuiſſet; quumque defenſionem eius nullam poſſe excuſationem eius imprudentiae recipere coarguiſſet; quod homo tantae prudentiae ac diligentiae ſcire LXVIII

ceteri tetrarchae. Pompeius, victo Mithridate, Gallograeciam quatuor tetrarchis diſtribuit (Appian. Mithridat. p. 251), in his Deiotaro, cui plura, quam ceteris, aſſignauit; enumerata per partes a Strabone (12. p. 547), vt adeo ceteri querendi cauſam ſe habere exiſtimarent. Cf. c. 78.

exercitibus imperiisque. Monet Oudendorpius, Marclandum in epiſt. crit. p. 129 legendum cenſuiſſe, *excitusque imperiis*, h. e. euocatus Pompeii iuſſu; et hanc coniecturam probat. Probo et ipſe: et fortaſſe adiuuant eam, quae in Cic. oratione pro Deiot. c. 4 et 5 leguntur. Certe vulgata lectio ſtare non poteſt.

quumque defenſionem — coarguiſſet. Oſtendit Caeſar Deiotaro, defenſionem, qua nunc vtatur Deiotarus, non recipere (admittere) poſſe excuſationem imprudentiae, non poſſe admittere hoc, vt, quia per imprudentiam peccarit, excuſandus videatur. Sic vtcumque poterit hoc explicari; ſed contorte tamen. Cum ergo pro *defenſionem* quidam codd. habeant *defectionem;* Deiotarus autem, ornatus quondam a Caeſare beneficiis, eique tamen poſthaec inimicus, et Pompeii adiutor, commode dici poſſit

ſcire potuiſſet, quis vrbem Italiamque teneret; vbi ſenatus populusque Romanus, vbi reſp. eſſet; quis deinde poſt L. Lentulum, C. Marcellum conſul eſſet; tamen ſe concedere id factum ſuperioribus ſuis beneficiis, veteri hoſpitio atque amicitiae, dignitati aetatique hominis, precibus eorum, qui frequenter concurriſſent hoſpites atque amici Deiotari ad deprecandum; de controuerſiis tetrarcharum poſtea ſe cogniturum eſſe dixit: regium veſtitum ei reſtituit. Legionem autem, quam ex genere ciuium ſuorum Deiotarus armatura diſciplinaque noſtra conſtitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere iuſſit.

LXVIIII Quum in Pontum veniſſet, copiasque omnes in vnum locum coegiſſet, quae numero atque exercitatione bellorum mediocres erant, (excepta enim legione ſexta, quam ſecum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus periculisque functam, multisque militibus partim difficultate itinerum ac nauigationum, partim crebritate bellorum adeo deminutam, vt minus mile hominum in ea eſſet; reliquae erant tres legiones, vna Deiotari,

ſit a Caeſare defeciſſe: libenter cum Clarkio hanc lectionem amplector. Sed ita quoque *eius* poſt verbum *excuſationem* delendum erit.

quis vrbem It. ten. Is erat Caeſar.

vbi ſenatus — h. e. ſenatum non fuiſſe in caſtris Pompeii, ſed Romae. Fuerat enim nuper duplex ſenatus; vnus apud Pompeium, alter . . Caeſari fauens.

conſul. Et hic erat Caeſar.

ſuis beneficiis. An *ſuis* delendum? Si ad Deiotarum referatur, ad quem referendum eſt, debebat eſſe *eius*.

Legionem autem. Add. *eam* e codd.

conſtitutam habebat. Cf. cap. 34.

quam ſec. addux. Conf. c. 33. *Cellarius.*

tari, duae, quae in eo proeſio, quod Cn. Domitium feciſſe cum Pharnace ſcripſimus, fuerant,) legati, a Pharnace miſſi, Caeſarem adeunt, atque inprimis deprecantur, ne eius aduentus hoſtilis eſſet: facturum enim omnia Pharnacem, quae imperata eſſent; maximeque commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Caeſarem Pompeio dare voluiſſe; cum Deiotarus, qui dediſſet, tamen ei ſatisfeciſſet.

Caeſar reſpondet, ſe fore aequiſſimum Pharnaci, ſi, quae polliceretur, repraeſentaturus eſſet. LXX Monuit autem, vt ſolebat, mitibus verbis legatos, ne aut Deiotarum ſibi obiicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia non miſiſſent: nam ſe neque libentius facere quidquam, quam ſupplicibus ignoſcere; neque prouinciarum publicas iniurias condonare iis poſſe, qui [non] fuiſſent in ſe officioſi: id ipſum, quod commemoraſſent, officium vtilius Pharnaci fuiſſe, qui prouidiſſet, ne vinceretur, quam ſibi, cui dii immortales victoriam tribuiſſent. Itaque ſe magnas et graues iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto negotiati eſſent, quoniam in integrum reſtituere non poſſet, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amiſſam vitam, neque exſectis virilitatem reſtituere poſſe: quod quidem ſupplicium grauius morte ciues Romani ſubiſſent. Ponto vero decederet confeſtim, fami-

ſcripſimus. cap. 40.

repraeſent. vid. ind.

[*non*]. Hoc verbum, etſi codd. ſeruant, ſuperfluum eſſe, agnouerunt interpretes omnes. Qui in Caeſarem officioſus fuit, h. e. nullas copias contra eum Pompeio miſit, ei tamen Caeſar condonare nequit iniurias, prouinciis populi romani illatas, quales Pharnaces intulerat Aſiae, Armeniae, Cappadociae, Gallograeciae.

nam neque — poſſe. vid. dicta ad c. 41.

familiaſque publicanorum remitteret, ceteraque reſtitueret ſociis ciuibusque Romanis, quae penes eum eſſent. Si feciſſet, iam tunc ſibi mitteret munera ac dona, quae, bene rebus geſtis, imperatores ab amicis accipere conſueſſent: miſerat enim Pharnaces coronam auream. His reſponſis datis, legatos remiſit.

LXXI At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus, quum feſtinantem ac properantem Caeſarem ſperaret libentius etiam crediturum ſuis promiſſis, quam res pateretur, quo celerius honeſtiusque ad res magis neceſſarias proficiſceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis de cauſſis ad vrbem Caeſarem reuocari,) lentius agere, decedendi diem poſtulare longiorem, pactiones interponere, in ſumma, fruſtrari coepit. Caeſar, cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere conſueuerat, tunc neceſſitate fecit adductus, vt celerius omnium opinione manum confereret.

LXXII Zela eſt oppidum in Ponto, poſitu ipſo, vt in plano loco, ſatis munitum: tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelſiore vndique faſtigio, ſuſtinet murum. Circumpoſiti ſunt huic oppido magni multi-

properantem. In codd. omnibus eſt *praecurrentem*, ſine ſenſu.

Zela. Sic veteres libri, etiam Strabo (12. p. 560. Ζῆλα), et Ptolemaeus, et Plutarchus in Caeſ. cap. 50. Stephanus Ζῆλα Armeniae, Ζίηλα Cappadociae attribuit. Quidam neutro genere, Plutarchus feminino dixit. Plinius H. N. 6, 3. *Ziela* ſcripſit. *Cellarius.* Dauiſius addidit, apud Dionem Caſſ. 42, 47 Ζίλαν ſcribi. Oudendorpius ad Weſſelingii notas in Hieroclis ſynecdemum (p. 701 in Anton. itiner.) lectores amandauit, vbi Zela in noſtro loco defenditur, excluſo altero Ziela. In Pliniano loco editio Harduini *Zela* habet.

multique, intercisi vallibus, colles: quorum editiſſimus vnus, qui propter victoriam Mithridatis, et infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus noſtri, ſuperioribus locis atque itineribus paene coniunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem: nec multo longius milibus paſſuum tribus abeſt ab Zela. Hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium caſtrorum refectis operibus, copiis ſuis omnibus occupauit.

Caeſar quum ab hoſte milia paſſuum quinque caſtra poſuiſſet, videretque eas valles, quibus regia caſtra munirentur, eodem interuallo ſua caſtra muniturum, ſi modo ea loca hoſtes priores non cepiſſent, quae multo erant propiora regis caſtris; aggerem comportari iubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in caſtris relictis, prima luce, neque opinantibus hoſtibus, eum ipſum locum cepit, in quo Mithridates ſecun- LXXIII

Triarius, a Lucullo, Tigranem Armenium perſequente, in Ponto relictus, ingenti clade a Mithridate adflictus eſt. Appian. B. Mithrid. p. 231. et 254. Plutarch. Lucull. cap. 35. *Cellarius*.

ſuperioribus locis — oppido. Haec verba non ſuo loco poſita, ſed poſt verbum *nobilitatem* collocanda puto. Porro *ſuperioribus locis atque itineribus* ſuſpicor dictum eſſe pro, *itineribus per ſuperiora loca* ſ. iuga, vt adeo editiſſimus ille collis paene coniunctus fuerit oppido, quia iter ab eo inde ad oppidum vsque fuit per ſuperiora loca ſ. iuga. Sic et Wagnerus in verſione germanica expreſſit.

nec multo. Leg. *non m.* Procurrit ergo oratio in hunc modum: *quorum editiſſimus vnus, (qui propter victoriam Mithridatis, inf. Tr. detrimentumque exercitus noſtri, magnam in illis partibus habet nobilitatem,) ſuperioribus locis atque itineribus paene coniunctus oppido, non multo — Zela.*

ſecundum proelium aduerſus Triarium fecerat. Huc omnem comportatum aggerem e caſtris ſeruitia agerent iuſſit, ne quis ab opere miles diſcederet, quum ſpatio non amplius mille paſſuum intercisſa vallis caſtra hoſtium diuideret ab opere incepto Caeſaris caſtrorum.

LXXIIII Pharnaces, quum id repente prima luce animaduertiſſet, copias ſuas omnes pro caſtris inſtruxit, quas, interpoſita tanta locorum iniquitate, conſuetudine magis peruulgata militari credebat inſtrui Caeſar; vel ad opus ſuum tardandum, quo plures in armis tenerentur; vel ad oſtentationem regiae fiduciae, ne munitione magis, quam manu, defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterritus non eſt, quo minus, prima acie pro vallo inſtructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces, impulſus ſiue loci felicitate; ſiue auſpiciis et religionibus inductus, quibus obtemperaſſe eum poſtea audiebamus; ſiue paucitate noſtrorum, qui in armis erant, comperta; quum more operis quotidiani magnam illam ſeruorum multitudinem, quae aggerem portabat, militum eſſe credidiſſet; ſiue etiam

Huc omnem — iuſſit. In his non habemus, opinor, genuinam manum ſcriptoris. Habent codd. alii *comportari;* alii *agerentur;* alii *agi;* alii *ſeruitiaque agi.* Quia tamen Oudendorpius ſic, vt edidit, conſenſu MSS. legendum dicit: ſequar hanc lectionem ita, vt *agerent* in *agere* mutem. *Agere aggerem,* rarior loquendi modus, ſignificat, adſerre, aduehere, quocumque modo fieri poteſt adportare materiam aggeris faciundi.

intercisa vallis, h. e. interiecta. Sed *intercisum* non eſt, interiectum; potius id dicitur *intercisum*, quod interuallo ſeiunctum et diuiſum eſt ab altero. vid. ind. Aut ergo h. l. verbo abuſus eſt ſcriptor; aut agnoſcenda erit hypallage; aut, traiectis verbis, legetur, *intercisa* disiuncta) *caſtra hoſtium vallis div.*

etiam fiducia veterani exercitus ſui, quem [cum legione] XXII in acie conflixiſſe, et viciſſe legati eius gloriabantur; ſimul contemtu exercitus noſtri, quem pulſum a ſe, Domitio duce, ſciebat, inito conſilio dimicandi, deſcendere praerupta valle coepit. Cuius aliquamdiu Caeſar irridebat inanem oſtentationem, et eo loco militum coartationem, quem in locum nemo ſanus hoſtis ſubiturus eſſet: quum interim Pharnaces eodem gradu, quo praerupta in proelium deſcenderat valle, adſcendere aduerſus arduum collem inſtructis copiis coepit.

LXXV Caeſar, incredibili eius vel temeritate, vel fiducia commotus, neque opinans imparatusque oppreſſus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciemque inſtruit: cuius rei ſubita trepidatio magnum terrorem attulit noſtris. Nondum ordinibus inſtructis, falcatae regiae quadrigae permiſtos milites perturbant; quae tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Inſequitur has acies hoſtium, et clamore ſublato confligitur, multum adiuuante natura loci, plurimum deorum immortalium benignitate: qui quum

[*cum legione*]. Haec abſunt a tribus codicibus, quorum vnus eſt ex optimis. Iam Scaliger tollenda cenſuerat verba. Tum eſt falſum, Pharnacem cum legione ſecunda et viceſima conflixiſſe (cf. c. 34. 40). Et quae tandem eſſet gloriatio, vnam legionem viciſſe? Monuerunt ergo viri docti, ſenſum eſſe hunc: quem vicies et bis in acie confl. — gloriabantur.

quo praerupta — valle. Sic e coniectura quidem Oudendorpius edidit; probabili tamen et felici, (vt in magna varietate lectionis) nec nimis recedente a codd. ſcriptura. In vulgg. edd. eſt, *quo in praeruptam deſcenderat vallem*, omiſſis verbis *in proelium*.

falcatae quad. Liv. 37, 41. Curt. 4, 9 et 15. *Cellarius.*

quum omnibus caſibus belli interſunt, tum praecipue eis, quibus nihil ratione potuit adminiſtrari.

LXXVI Magno atque acri proelio comminus facto, dextro cornu, quo veterana legio ſexta erat collocata, initium victoriae natum eſt. Ab ea parte quum in procline detruderentur hoſtes; multo tardius, ſed tamen iisdem diis adiuuantibus, ſiniſtro cornu mediaque acie totae profligantur copiae regis: quae quam facile ſubierant iniquum locum, tam celeriter, gradu pulſae, premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim ſuorum ruina oppreſſis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, vallem transgreſſi, nihil ex loco ſuperiore inermes proficere poterant. At noſtri, victoria elati, ſubire iniquum locum, munitionesque adgredi non dubitarunt. Defendentibus autem iis cohortibus caſtra, quas Pharnaces praeſidio reliquerat, celeriter caſtris hoſtium ſunt potiti. Interfecta multitudine ſuorum, aut capta, Pharnaces cum paucis equitibus profugit: cui niſi caſtrorum oppugnatio facultatem attuliſſet liberius profugiendi, viuus in Caeſaris poteſtatem adductus eſſet.

LXXVII Tali victoria toties victor Caeſar incredibili eſt laetitia adfectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat; quodque ſubiti periculi recordatio eſt laetior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus

caſibus belli. Leg. *bellicis*, quia omnes codd. habent *bellis*.

eſt laetitia adfectus. Illo quidem tempore vſus eſt nobiliſſima illa voce: *Veni, vidi, vici.* Plutarch. Caeſ. c. 50. Dio Caſſ. 42, 48. Appian. B. C. 2. p. 485. De celeritate confecti huius belli vid. Sueton. Iul. 35.

quodque — laetior. Vulgo: *eratque ſub. per. recordatione laetior,* ex emendatione.

rebus acciderat. Ponto recepto, praeda omni regia militibus condonata, poſtero die cum expeditis equitibus ipſe proficiſcitur; legionem ſextam decedere ad praemia atque honores accipiendos in Italiam iubet; auxilia Deiotari domum remittit; duas legiones cum Caelio Viniciano in Ponto relinquit.

Ita per Gallograeciam Bithyniamque in Aſiam iter facit, omniumque earum prouinciarum de controuerſiis cognoſcit et ſtatuit, iura in tetrarchas, reges, ciuitates diſtribuit. Mithridatem Pergamenum, a quo rem feliciter celeriterque geſtam in Aegypto ſupra ſcripſimus, regio genere ortum, diſciplinis etiam regiis educatum, (nam Mithridates, rex Aſiae totius, propter nobilitatem Pergamo paruulum ſecum absportauerat in caſtra, multosque tenuerat annos) regem Boſpori conſtituit, quod ſub imperio Pharnacis fuerat; prouinciasque populi Romani a barbaris atque inimicis regibus, interpoſito amiciſſimo rege, muniuit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gallograecorum iure gentis et cognationis LXXVIII

 adiu-

in Aſiam, prouinciam romanam, quae proconſularis Aſia dicta eſt. *Cellarius.*

ſcripſimus. c. 26.

Boſpori, tractus, qui ſupra Pontum Euxinum a Boſporo Cimmerio ad Colchos excurrit, et regnum Boſporanum vocatur, quem Pharnaces beneficio Pompeii, victo Mithridate patre, acceperat. *Cellarius.* Appian. B. Mithr. p. 251.

quod (regnum) *ſub imp.*

[*legibus*]. Hoc verbum interpretes delendum cenſent, incluſitque vncis iam Caſaubonus ad Strabon. 13. p. 625. Sed ſi Deiotaro neque legibus, neque moribus conceſſa fuit (c. 67): poterit dici legibus adiudicata alii.

iure gentis et cognationis. Si Caſaubonus l. d. verum vidit, mater Mithridatis huius fuit filia vnius e tetrarchis Galliae. Brantius et Dauiſius monuerunt, tractaſſe haec Victorium var. lect. 3, 23.

adiudicauit, occupatam et poſſeſſam paucis ante annis a Deiotaro. Neque tamen vsquam diutius moratus eſt, quam neceſſitas vrbanarum ſeditionum pati videbatur. Rebus feliciſſime celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

occupatam et poſſeſſam. Haud dubie fuit ea pars, quam c. 67 ceteri tetrarchae queſti ſunt Deiotaro neque legibus, neque moribus, conceſſam eſſe. Vnam quidem partem Gallograeciae paterno iure tenebat Deiotarus. vid. Strabo p. 547. Locum Cic. de Diuin. 2, 37 Caſaubonus iam contulit.

vrban. ſeditionum. Cf. cap. 65.

in Italiam — venit. His circiter temporibus, Pompeio deuicto, Aegypto ſubacta, Aſiaque pacata, et metus et adulatio Romae decreuit Caeſari non modo ſtatuas, coronas, aliaque id genus plura; ſed etiam ſummam poteſtatem de bello et pace ſtatuendi, conſulatum in quinquennium, dictaturam in annum, et plura, quae infinitam dominationem magis magisque firmarunt. Dio Caſſ. 42, 19. 20. Quae vero Caeſar tum maxime, victo Pharnace redux, egerit, quomodo pecunias corraſerit, militum turbas ſedauerit, plebem ſibi conciliauerit, honores diſtribuerit, ea idem narrat ibid. c. 50 ſq.

DE

DE

BELLO AFRICANO

LIBER SINGVLARIS

INCERTI AVCTORIS

Incertum auctorem eſſe, didicimus a Suetonio in Iul. Caeſ. c. 56. Ergo nomina Oppii, Hirtii, Caeſaris, in codicibus praefixa, vel incerta, vel falſa ſunt. Cf. ad init. libri octaui de B. G. et libri de B. Al. Iuſto Lipſio (Elect. 2, 21) hic liber, vt Brantius monuit, inter pleraque romana ſcripta ſimplicitate, puritate, et omnis generis virtutibus eminere viſus eſt, et dignior Caeſare, quam ipſi illi commentarii de bello Gallico et ciuili. Cui ſententiae equidem ſubſcribere non ſuſtineo, qui plura verba, a Caeſaris oratione abhorrentia, anacolutha duriora, negligentiamque non gratam ei ineſſe ſciam. vid. c. 25. Vel illud *interim* nonne ad taedium vsque occurrit? Ac profecto, ſi quis recens a Caeſaris commentariis ad hunc librum acceſſerit, is, opinor, diuerſitatem non exiguam dictionis ſentiet. Guiſchardus, qui non orationem, ſed rem examinauit, et cuius ſententiam ſuis locis indicaui, etſi ſcriptoris peritiam agnoſcit: tamen ſaepius de obſcura breuitate conqueſtus eſt, multa examinaturis rem relicta eſſe cenſuit, et quaedam adeo alienae manus additamenta ſibi reperiſſe viſus eſt.

LIBER SINGVLARIS
DE
BELLO AFRICANO

Caeſar in Africam proficiſcitur, et Adrumeto tentata, Leptique oppido occupato, auxilia eo conuocat, et ibidem cum Labieno aliquoties confligitur. 1 — 20. *Pompeius filius Aſcurum fruſtra obſidet.* 23. *Rex Numidiae Iuba auxilio Scipioni, ſummo partium Pompeianarum duci, profectus, ad tuendum contra Bogudem regnum reuocatur.* 25. *Bellum exinde varia fortuna ductum, oppida capta, velitatum ſaepius, naues interceptae, plus tamen Caeſari fauentibus fatis. Tandem iuſto proelio ad Thapſum res Scipionis profligatae.* 26 — 86. *Ex quo M. Cato Vticenſis* (88), *rex Iuba et M. Petreius* (94), *et ipſe dux Scipio* (96) *vim vitae ſuae intulerunt. Iubae regnum fit prouincia.* 97.

Caeſar itineribus iuſtis confectis, nullo die intermiſſo, a. d. XIIII Kal. Ian. Lilybaeum peruenit, ſtatimque oſtendit, ſeſe naues velle conſcendere, quum

itineribus iuſtis. vid. ad B. C. 3, 76.

a. d. XIIII Kal. Ian. Annus fuit 707 P. V. C. Temporis vero ratione tum vehementer perturbata, efficitur, hunc diem, qui nunc a. d. XIIII. Kal. Ian. dicitur, fuiſſe e vera ratione triceſimum Septembris, vt Vſſerius in Annal. p. 478., et Guiſchardus (Mémoires militaires ſur les Grecs et les Romains T. 2. p. 244), aliique plures monuerunt. Tractat autem Guiſchardus illo loco vniuerſum hoc bellum Africanum permultis; repetenda partim narratione ſcriptoris noſtri, partim ita omnibus examinandis ac diiudicandis, vt prudentia Caeſaris et dexteritas adpareat, atque pluribus etiam locis huius libri lux adfundatur.

quum non amplius legionem tironum haberet vnam, equites vix ſexcentos. Tabernaculum ſecundum litus ipſum conſtituit, vt prope fluctus verberaret. Hoc eo conſilio fecit, ne quis ſibi morae quidquam fore ſperaret, et vt omnes in dies horasque parati eſſent. Incidit per id tempus, vt tempeſtates ad navigandum idoneas non haberet; nihilo tamen minus in nauibus remiges militesque continere, et nullam praetermittere occaſionem profectionis; quum praeſertim ab incolis eius prouinciae nunciarentur aduerſariorum copiae, equitatus infinitus, legiones regiae quatuor, leuis armaturae magna vis, Scipionis legiones decem, elephanti CXX, claſſesque eſſe complures: tamen non deterrebatur, animoque et ſpe confidebat. Interim in dies et naues longae adaugeri, et onerariae complures eodem concurrere, et legiones tironum conuenire, in his veterana legio quinta, equitum ad duo milia.

II Legionibus collectis ſex, et equitum duobus milibus, vt quaeque prima legio venerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias. Ita maiorem partem nauium antecedere iuſſit, et inſulam petere Aponianam, quae non abeſt a Lilybaeo: ipſe

inſulam Aponianam. Cluverio (Sicil. 2, 15) videtur Aeguſa eſſe, vna e tribus, quae obiacent Lilybaeo. Alii Paconiam Ptolemaei putant eſſe, quae vero longius a Lilybaeo, et extra viam Africanam ſita eſt. *Cellarius.* In cod. Leid. primo *Apononiam* legitur, teſte Oudendorpio. Guiſchardus (Mémoires militaires T. 2. p. 247) eſſe putat eam, quae nunc Flavagnana dicitur.

quae non abeſt a Lilybaeo. Lectio corrupta, et ſine ſenſu. In quibusdam codd. ne additur quidem *non;* in aliis vero etiam *eſt* pro *abeſt* legitur. Sed nihil horum ferri poteſt. Ergo vel cum Cluuerio et Cellario legetur: *quae non longe abeſt a Lilybaeo:* vel cum Ciacconio et Daui-

ipſe parum commoratus, bona paucorum vendit publice: deinde Allieno praetori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus praecipit, et de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipſe nauem conſcendit a. d. VI Kal. Ian. et reliquas naues ſtatim eſt conſecutus. Ita vento certo celerique nauigio vectus, poſt diem quartam cum longis paucis nauibus in conſpectum Africae venit: namque onerariae reliquae praeter paucas, vento diſpeſſae atque errabundae, diuerſa loca petierunt. Clupeam claſſe praeteruehitur, deinde Neapolim: complura praeterea caſtella et oppida non longe a mari relinquit.

III Poſtquam Adrumetum acceſſit, (vbi praeſidium erat aduerſariorum, cui praeerat C. Conſidius,) et a Clupeis ſecundum oram maritimam cum equitatu Adrumeti Cn. Piſo cum Maurorum circiter tribus milibus adparuit: ibi paulliſper Caeſar ante portum commoratus, dum reliquae naues conuenirent, exponit exercitum; cuius numerus in praeſentia fuit peditum III milia, equitum CL; caſtriſque ante oppidum poſitis, ſine iniuria cuiuſquam conſedit; cohibetque omnes a praeda. Oppidani interim muros armatis complent: ante portam frequentes conſidunt ad ſe defendendum: quorum numerus duarum legionum intus erat. Caeſar, circum oppidum vectus,

 natura

Dauiſio dicemus, in illo non latere numeri notam, quae diſtantiam inſulae a Lilybaeo indicauerit.

ipſe parum comm. Sic codex Dauiſii, idque videtur verum: vulgo, *ibique commoratus:* ſed rurſus vnus codex omittit haec *ibique* *commoratus;* quidam *ibique* omittunt.

Adrumeti Cn. Piſo. In mira codd. varietate legerim: *Adrumetum profectus Cn. Piſo cum Mauris circ.* — — Addidi verbum *profectus;* cetera omnia in codd. exſtant.

natura loci perſpecta, redit in caſtra. Non nemo culpae eius imprudentiaeque adſignabat, quod neque certum locum gubernatoribus praefectisque, quem peterent, praeceperat; neque, vt mos ipſius conſuetudoque ſuperioribus temporibus fuerat, tabellas ſignatas dederat, vt in tempore, iis perlectis, locum certum peterent vniuerſi. Quod minime Caeſarem fefellerat: namque nullum portum terrae Africae, quo claſſes decurrerent, pro certo tutum ab hoſtium praeſidio fore ſuſpicabatur; ſed fortuito oblatam occaſionem egreſſus aucupabatur.

IIII L. Plancus interim legatus petit a Caeſare, vti ſibi daret facultatem cum Conſidio agendi, ſi poſſet aliqua ratione perduci ad ſanitatem. Itaque, data facultate, litteras conſcribit, et eas captiuo dat perferendas in oppidum ad Conſidium. Quo ſimul atque captiuus perueniſſet, litteraſque, vt erat mandatum, Conſidio porrigere coepiſſet, priusquam acciperet ille, Vnde, inquit, iſtas? Tum captiuus: Imperatore a Caeſare. Tunc Conſidius, Vnus

neque certum locum — peterent. Hunc ſenſum res ipſa facit neceſſarium: codices tamen *circum loca* pro *certum locum*, et *quid* pro *quem* exhibent.

Imperatore a Caeſare. Sic Dauiſius quidem voluit legi, et ante eum, vt monuit Oudendorpius, iam Caſp. Barthius (Aduerſ. 16, 5): ſed non poſſum probare. Nam primo latina conſuetudo non fert hunc ordinem verborum. Quis, quaeſo, interrogatus, a quo Catilina eiectus ſit, reſponderit: Conſule a Cicerone? Miror, talia ſcriptoribus obtrudi. Deinde nullus codex habet *imperatore;* ſed in iis eſt vel *immo*, vel *ymo.* Rurſus vulgata lectio, *Venio a Caeſare*, nullo codice nititur; ſed eſt ex emendatione. Equidem non video, quid illi *immo* faciam: ſuſpicor tamen, poſt verba *Vnde iſtas?* aliquid excidiſſe. Scilicet, cum ille quaeſiiſſet: *Vnde iſtas?* et addidiſſet: *A Scipione?* (et poterat hoc quae-

Vnus eſt, inquit, Scipio imperator hoc tempore populi Romani. Deinde in conſpectu ſuo captiuum ſtatim interfici iubet, litteraſque nondum perlectas, ſicut erant ſignatae, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V Poſtquam, vna nocte et die ad oppidum conſumta, neque reſponſum vllum a Conſidio dabatur; neque ei reliquae copiae ſuccurrebant; neque equitatu abundabat; et ad oppidum oppugnandum non ſatis copiarum habebat, et eas tironum; neque primo aduentu conuulnerari exercitum volebat; et oppidi egregia munitio, et difficilis ad oppugnandum erat acceſſus; et nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis ſuppetias venire; non eſt viſa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi, ne, dum in ea re Caeſar eſſet occupatus, circumuentus a tergo ab equitatu hoſtium laboraret.

VI Itaque, caſtra quum mouere vellet, ſubito ex oppido erupit multitudo, atque equitatus ſubſidio vno tempore eis caſu ſuccurrit, qui erat miſſus ab Iuba ad ſtipendium accipiendum, caſtraque, vnde Caeſar egreſſus iter facere coeperat, occupant, et eius agmen extremum inſequi coeperunt. Quae res quum animaduerſa eſſet, ſubito legionarii conſiſtunt; et equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audaciſſime concurrunt. Accidit res incredibilis, vt equites minus triginta Galli

quaerere, quia aliquem e ſuis militibus videbat) captiuus reſpondit: *Immo a Caeſare.* Sic et reſponſio Conſidii apta erit, vnum Scipionem eſſe imperatorem; et, quia nunc comperit, eum captum ab hoſtibus eſſe, quia e Caeſaris caſtris venerit, iubet illico interfici.

Vnus — Romani. Ergo nulla Caeſaris mandata agnoſco.

tironum. Cf. c. 1.

ad ſtipend. accip. a Scipione. Cf. c. 8.

Galli Maurorum equitum duo milia loco pellerent, vrguerentque in oppidum. Poſtquam repulſi et coniecti erant intra munitiones, Caeſar iter conſtitutum ire contendit. Quod quum ſaepius facerent, et modo inſequerentur, modo rurſus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas ſecum habebat, in extremo agmine collocatis, et parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere coepit. Ita, quanto longius ab oppido diſcedebatur, tanto tardiores ad inſequendum erant Numidae. Interim in itinere ex oppidis et caſtellis legationes venire, polliceri frumentum, paratosque eſſe, quae imperaſſet, facere. Itaque eo die caſtra poſuit ad oppidum Ruſpinam Kalendis Ianuariis.

VII Inde mouit, et peruenit ad oppidum Leptin, liberam ciuitatem et immunem. Legati ex oppido veniunt obuiam; libenter ſe omnia facturos, quae vellet, pollicentur. Itaque, centurionibus ad portas oppidi et cuſtodiis impoſitis, ne quis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolae, non longe ab oppido ſecundum litus facit caſtra. Eodem naues onerariae et longae nonnullae caſu aduenerunt; reliquae, vt eſt ei nunciatum, incertae locorum Vticam verſus petere viſae ſunt. Interim Caeſar a mari non digredi, neque mediter-ranea

vrguerentque. Quidam codd. *fugarentque*, quod Oudendorpio recte videtur gloſſema.

Kal. Ianuariis, h. e. die 13 Octobris anni P. V. C. 707, vt ad c. 1. ex Vſſerii annalibus monui.

Leptin paruam eſſe, quia haec a Ptolemaeo vicina Ruſpinae et Adrumeto dicitur, monuit Cellarius. Cf. ad B. C. 2, 38.

incertae locorum, neſcientes, quae loca peterent: Caeſar enim non conſtituerat certum locum, quem peterent, vt eſt c. 3.

ranea /potere propter nauium errorem, equitatumque in nauibus omnem continere, vt arbitror, ne agri vaſtarentur; aquam in naues iubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e nauibus exierant, ſubito equites Mauri, neque opinantibus Caeſarianis, adorti, multos iaculis conuulnerauerunt, nonnullos interfecerunt: latent enim in inſidiis cum equis inter conualles, et ſubito exſiſtunt, non vt in campo comminus depugnent.

VIII Caeſar interim in Sardiniam nuncios cum litteris, et in reliquas prouincias finitimas dimiſit, vt ſibi auxilia, commeatus, frumentum, ſimul atque litteras legiſſent, mittenda curarent; exoneratisque partim nauibus longis, Rabirium Poſtumum in Siciliam ad ſecundum commeatum arceſſendum mittit. Interim cum decem nauibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quae deerraſſent, et ſimul mare tuendum ab hoſtibus iubet proficiſci. Item C. Salluſtium Criſpum praetorem ad Cercinam inſulam verſus, quam aduerſarii tenebant, cum parte nauium ire iubet: quod ibi magnum numerum frumenti eſſe audiebat. Haec ita imperabat, ita vnicuique praecipiebat, vti, fieri poſſet nec ne, locum excuſatio nullum haberet; nec moram tergiverſatio. Ipſe interea, ex perfugis et incolis cogni-

tis

exſiſtunt. Reliquae lectiones, *exſiliunt*, *exeunt*, ſunt interpretamenta.

non vt — depugnent. Legerim: *non*, *vt in campo* (vt fieri ſolet in planicie), *comminus depugnant.*

ſecund. commeatum. vid. ind.

Interim cum dec. nav. In verbo *interim* Dauiſius et Clarkius latere putant nomen hominis, quem Caeſar iuſſit proficiſci.

vti, fieret — haberet. Leg. cum Dauiſio et Clarkio e cod. regio: *vt*, *ſi fieri poſſet*, *ne* (immo, *nec*) *locum excuſatio vllum haberet* —

tis conditionibus Scipionis, et qui cum eo contra ſe bellum gerebant, miſerari, (regium enim equitatum Scipio ex prouincia Africa alebat,) tanta homines eſſe dementia, vt malint regis eſſe vectigales, quam cum ciuibus in patria in ſuis fortunis eſſe incolumes.

VIIII Caeſar a. d. III. Non. Ian. caſtra mouet: Leptique ſex cohortium praeſidio cum Sarſena relicto, ipſe rurſus, vnde pridie venerat, Ruſpinam cum reliquis copiis conuertit, ibique ſarcinis exercitus relictis, ipſe cum expedita manu proficiſcitur circum villas frumentatum, oppidanisque imperat, vt plauſtra iumentaque omnia ſequantur. Itaque magno frumenti inuento numero, Ruſpinam redit. Hoc eum idcirco exiſtimo feciſſe, vt maritima oppida poſt ſe ne vacua relinqueret, praeſidioque firmata ad claſſim receptacula muniret.

X Itaque, ibi relicto P. Sarſena, fratre eius, quem Lepti proximo oppido reliquerat, cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quam plurima: ipſe cum cohortibus ſeptem, quae ex veteranis legionibus in claſſe cum Sulpicio et Vatinio rem geſſerant, ex oppido Ruſpina egreſſus, proficiſcitur ad portum, qui abeſt ab oppido milia paſſuum duo, ibique claſſem ſub veſperum cum ea copia conſcendit. Omnibus in exercitu inſciis, et requirentibus imperatoris conſilium, magno metu ac triſtimonia ſollicitabantur. Parua enim cum copia, et ea

vectigales. Scipio Iubae ſtipendium ad equites alendos ſoluebat. Cf. c. 6.

Hoc eum — feciſſe. Codd. *recepiſſe.* Ergo legetur cum Dauiſio: *Huc eum — recepiſſe ſe.*

ad claſſim recept. Leg. *ad claſſis* (vel *claſſium*) *receptacula.*

conſcendit, omnibus — conſilium, quia magno — ſollic. Sic locus diſtinguendus et legendus e cod. Dauiſii. *triſti-*

ea tironum, neque omni expoſita; in Africa contra magnas copias, et inſidioſae ſtationis, equitatumque innumerabilem, ſe expoſitos videbant; neque quidquam ſolatii in praeſentia, neque auxilium in ſuorum conſilio animum aduertebant, niſi in ipſius imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate; animum enim altum et erectum prae ſe gerebat. Huic adquieſcebant homines, et in eius ſcientia et conſilio omnia ſibi procliuia omnes fore ſperabant.

XI Caeſar, vna nocte in nauibus conſumta, iam caelo albente, quum proficiſci conaretur, ſubito nauium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Caeſar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atque armatos in litore reliquos aduenientes milites exſpectare. Itaque, ſine mora nauibus eis in portum receptis, et aduectis militum equitumque copiis, rurſus ad oppidum Ruſpinam redit, atque ibi caſtris conſtitutis, ipſe cum cohortibus expeditis triginta frumentatum eſt profectus. Ex eo eſt cognitum Caeſaris conſilium, illum cum claſſe nauibus onerariis, quae deerraſſent, ſubſidio ire clam hoſtibus voluiſſe, ne caſu imprudentes ſuae naues in claſſem aduerſariorum inciderent: neque eam rem eos voluiſſe ſcire, qui in praeſidiis relicti ſui milites fuiſſent, vti nihil propter ſuorum paucitatem et hoſtium multitudinem metu deficerent.

XII Interim, quum iam Caeſar progreſſus eſſet a caſtris circiter milia paſſuum tria, per ſpeculatores et anteceſſores equites nunciatur ei, copias hoſtium haud longe ab ſeſe viſas. Et hercule cum eo nuncio

triſtimonia e codd. reuocavit Oudendorpius pro vulg. *triſtitia*.

vti nihil. Sic codices: vulgo, *ne illi.*

nuncio puluis ingens conſpici coeptus eſt. Hac re cognita, Caeſar celeriter iubet equitatum vniuerſum, cuius copiam habuit in praeſentia non magnam, et ſagittarios, quorum paruus numerus, ex caſtris arceſſi, atque ordinatim ſigna ſe leniter conſequi: ipſe antecedere cum paucis armatis. Iamque, quum procul hoſtis conſpici poſſet, milites in campo iubet galeari, et ad pugnam parari. Quorum omnino numerus fuit triginta cohortium, cum equitibus quadringentis, et ſagittariis CL.

XIII Hoſtes interim, quorum dux erat Labienus, et duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, ſed equitum, confertam; et inter eos leuis armaturae Numidas et ſagittarios pedites interpoſuerant, et ita condenſauerant, vt procul Caeſariani pedeſtres copias arbitrarentur; et dextrum ac

Hac re cognita Caeſar — Sequitur narratio, de qua Guiſchardi iudicium (Mém. milit. T. 2. p. 273) adſcripſi: Tout le récit que fait Hirtius de cette action, eſt extrêmement embrouillé, et l'on ne peut le comprendre qu'après une longue méditation. Paullo poſt (p. 288) ſcriptorem rurſus dicit ſummam rei ita ſtrinxiſſe, vt lectoribus multa cogitanda et explicanda relinqueret. Ac dedit ille vir doctus operam, vt, quoad fieri poſſet, peritis rei militaris omnem modum atque rationem rei gerendae demonſtraret: ſed cum ſuo cuidam aduerſario non omnia probaſſet, vberius ea defendit in altero opere (Mémoires critiques et hiſtoriques T. 4. p. 180), vbi narrationem hanc a c. 12 vsque ad 17 vertit et interpretatus eſt.

ſagittarios — arceſſi. Sic codd boni. Addiderim *erat* poſt *numerus*. Vulgo: *ſag. quorum paruus e caſtris exierat numerus*, *arc.*

ordinatim, ordinibus inſtructis, rangés en bataille. *Guiſchardus* (T. 4. p. 185 ſqq.)

ſagittariis CL. Numerum CL felici coniectura addidit Oudendorpius, quia in codd. inter verba *ſagittariis* et *Hoſtes* legitur *et* ſeu *ei*.

ac ſiniſtrum cornu magnis equitum copiis firmauerant. Interim Caeſar aciem dirigit ſimplicem, vt poterat, propter paucitatem: ſagittarios ante aciem conſtituit: equites dextro ſiniſtroque cornu opponit, et ita praecipit, vt prouiderent, ne multitudine equitatus hoſtium circumuenirentur: exiſtimabat enim, ſe cum pedeſtribus copiis acie inſtructa dimicaturum.

Quum vtrimque exſpectatio fieret, neque Caeſar ſe moueret, et cum ſuorum paucitate contra magnam vim hoſtium artificio magis, quam viribus, decernendum videret; ſubito aduerſariorum equitatus ſeſe extendere, et in latitudinem promouere, collesque complecti, et Caeſaris equitatum extenuare, ſimulque ad circumeundum comparare ſe coeperunt. Caeſariani equites eorum multitudinem aegre ſuſtinebant. Acies interim mediae quum concurrere conarentur, ſubito ex condenſis turmis pedites Numidae leuis armaturae cum equitibus procurrunt, et inter legionarios milites iacula coniiciunt. Hic quum Caeſariani in eos impetum feciſſent, illorum equites refugiebant: pedites interim reſiſtebant, dum equites rurſus, curſu renouato, peditibus ſuis ſuccurrerent. XIIII

Caeſar, nouo genere pugnae oblato, quum animum aduerteret, ordines ſuorum in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longius ab ſignis XV

Caeſar ac. dir. ſimpl. Il corangea ſes troupes ſur une ſeule ligne. *Guiſchard.* T. 4. p. 191. Cf. Al. B. c. 37.

colles complecti, ita circuire, vt eſſent ſimul colles in eo ſpatio, quod ille extenſus equitatus occupabat.

equitatum extenuant, cogunt eum ſe extendere in latitudinem, ne ſtet amplius denſus.

legion. milites. Sic cod. Dauiſii: reliqui codices, *pedites.* Sed et *milites* et *pedites* eſt recentius aſſumentum.

ſignis perſequuntur, latere nudato, a proximis Numidis iaculis vulnerabantur; equites autem hoſtium pilum militis curſu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles ab ſignis quatuor pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni, ſuorum multitudine confiſus, Caeſaris paucitatem circumire conatur: equites Iuliani pauci, multitudine hoſtium defeſſi, equis conuulneratis, paullatim cedere: hoſtis magis magisque inſtare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hoſtium equitatu circumuentis, Caeſarisque copiis in orbem compulſis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur.

XVI Labienus in equo, capite nudo, verſari in prima acie; ſimul ſuos cohortari, nonnumquam legionarios Caeſaris ita adpellare: Quid tu, inquit, miles tiro, tam feroculus es? Vos quoque iſte verbis infatuauit. In magnum mehercule vos periculum impulit. Miſereor veſtri. Tum miles: Non ſum, inquit, tiro, Labiene; ſed de legione X veteranus. Tum Labienus: Non agnoſco, inquit, ſigna decumanorum. Tum miles, Iam me, qui ſim, intelliges: ſimul caſſidem de capite deiecit, vt cognoſci ab eo poſſet, atque ita pilum, viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi grauiter aduerſo pectori adfixit, et ait: Labiene, decumanum militem, qui te petit, ſcito eſſe. Omnium tamen animi in terrorem coniecti, et maxime tironum: circumſpicere enim Caeſarem, neque amplius facere, niſi hoſtium iacula vitare.

Caeſar

intra cancellos coniecti, cincti, incluſi — Atque hoc tempus Caeſari per omnem vitam vnum omnium periculoſiſſimum fuit.

Caeſar interim conſilio hoſtium cognito, iubet acie in longitudinem quam maximam porrigi, et alternis conuerſis cohortibus; vt vna poſt alteram ante ſigna tenderet. Ita coronam hoſtium dextro ſiniſtroque cornu mediam diuidit; et vnam partem ab altera excluſam equitibus intrinſecus adortus cum peditatu, telis coniectis in fugam vertit; neque longius progreſſus, veritus inſidias, ſe ad ſuos recipit. Idem altera pars equitum peditumque Caeſaris facit. His rebus geſtis, ac procul hoſtibus repulſis conuulneratisque, ad ſua praeſidia ſeſe, ſicut erat inſtructus, recipere coepit. XVII

Interim M. Petreius et Cn. Piſo cum equitibus Numidis MC electis, peditatuque eiusdem generis ſatis grandi, ex itinere recta ſubſidio ſuis occurrunt. Atque hoſtes, ſuis ex terrore firmatis, rurſusque renouatis animis, legionarios, conuerſis equitibus ſe recipientes, nouiſſimos adoriri et impedire coeperunt, quo minus ſe in caſtra reciperent. Hac re animaduerſa, Caeſar iubet ſigna conuerti, et medio campo redintegrari proelium. Quum ab hoſtibus eodem modo pugnaretur, nec comminus ad manus rediretur, Caeſarisque equites iumenta, ex nauſea recenti, ſiti, languore, paucitate, vulneribus defatigata, ad inſequendum hoſtem perſeuerandumque curſum tardiora haberent, dieique pars exigua iam reliqua eſſet: cohortibus equitibusque circumdatis, XVIII

Tt 2 cohor-

alternis — tenderet. Haec ego non intelligo propter ignorationem rei militaris. Diligenter rem exſecutus eſt Guiſchardus (Mém. mil. T. 2, p. 279. 288), e cuius diſputatione intellexi, nimiam breuitatem ſcriptoris neceſſario ei obſcuram eſſe, qui rem ignorat.

ad ſua praeſidia. cap. 18 dicit, *ad caſtra.*

MC. In omnibus codd. CCC ſcriptum eſt.

cohortibus equitibusque circumdatis. An, circumſtan-

cohortatus imperat, vt vno ictu contenderent, neque remitterent, donec vltra vltimos colles hoſtes repuliſſent, atque eorum eſſent potiti. Itaque ſigno dato, quum iam hoſtes languide tela negligenterque mitterent, ſubito immittit cohortes turmasque ſuorum: atque puncto temporis hoſtibus nullo negotio campo pulſis, poſt collemque deiectis, nacti locum, atque ibi paulliſper commorati, ita vti erant inſtructi, leniter ſe ad ſuas recipiunt munitiones: itemque aduerſarii, male accepti, tum demum ſe ad ſua praeſidia contulerunt.

XVIIII Interim, ea re geſta; et proelio diremto, ex aduerſariis perfugae plures ex omni hominum genere, et praeterea intercepti hoſtium complures equites peditesque: ex quibus cognitum eſt hoſtium conſilium, eos hac mente et conatu veniſſe, vti nouo atque inuſitato genere proelii tirones legionariique pauci perturbati, Curionis exemplo, ab equitatu circumuenti opprimerentur: et ita Labienum dixiſſe pro concione, tantam ſeſe multitudinem auxiliorum aduerſariis ſubminiſtraturum, vt etiam caedendo in ipſa victoria defatigati vincerentur, atque a ſuis ſuperarentur; quippe qui in illorum ſibi confideret

ſtantibus, cingentibus Caeſarem?

vno ictu, omnes vno eodemque ictu telorum, vna omnes, vno impetu.

perfugae plures. Deeſt verbum, quo illud *perfugae* referatur. *Oudendorpius.*

Curionis exemplo. B. Civ. 2, 40. *Dauiſius.*

Labienum dix. Omnes codices habent *Iubam*. Sed Iuba aliquamdiu poſt venit. Cf. c. 25.

quippe qui — — multitudine. Vix duo codices in lectione huius loci conſpirant, ac ſinguli propemodum ſingulas varietates exhibent. Vulgatam, *in multitudine ſibi confidere*, Oudendorpius dubitat latinitati conſentaneam; et caret hic loquendi modus exemplis.

ſiui

ſideret multitudine; primum, quod audierat, Romae legiones veteranas diſſentire, neque in Africam velle tranſire: deinde, quod triennio in Africa ſuos milites conſuetudine retentos fideles iam ſibi effeciſſet, maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum leuisque armaturae. Praeterea ex fuga proelioque Pompeiano Labienus, quos ſecum a Brundiſio transportauerat, equites Germanos Gallosque, ibique poſtea ex hibridis libertinis ſervisque conſcripſerat, armauerat, equoque vti frenato condocuerat. Praeterea regia auxilia, elephantes centum et viginti, equitatusque innumerabilis: deinde, legiones conſcriptae ex cuiusquemodi generis amplius duodecim milibus. Hac ſpe atque ea audacia inflammatus Labienus, cum equitibus Gallis Germanisque MDC, Numidarum ſine frenis octo milibus, praeterea, Petreiano auxilio adhibito, equitibus MC, peditum ac leuis armaturae quater tanto, ſagittariis ac funditoribus hippotoxotisque compluribus; his copiis pridie Non. Ian.

 poſt

Etſi ergo nihil certi a me quidem dici poteſt; tamen verbum *multitudine* ſine dubio ſpurium eſt, et in prioribus verbis codices conſtanter habent, vel *qui non illorum*, vel *qui nullo illorum*.

leg. vet. diſſentire. Promiſſa illis praemia Caeſar, nondum finito bello, dare noluerat. Inde Romae ſeditionem mouerunt. Appian. 2, p. 485.

hibridis, ex patre romano et matre peregrina natis. *Glandorpius*.

duodecim milibus. Verbum *milibus* ſtare non poſſe, poſt Lipſium (Elect. 2, 22) monuit Cellarius: nam Labienus habuit legiones amplius duodecim. Sic pro *generis* cum quibusdam codd. legetur *genere*, et intelligetur *hominum*.

atque ea audacia. Tollatur *ea*, quod a tribus Oudendorpii codd. abeſt.

pridie Non. Ian. Eſt dies 16 Octobris, vt Vſſerius in Annal. p. 478 monuit. De cauſa vid. ſupra ad c. 1.

poſt diem tertium, quam Africam attigit, in campis planiſſimis puriſſimisque ab hora diei quincta vsque ad ſolis occaſum eſt decertatum. In eo proelio Petreius grauiter ictus ex acie receſſit.

XX Caeſar interim caſtra munire diligentius, praeſidia firmare maioribus copiis, vallumque ab oppido Ruſpina vsque ad mare deducere, et a caſtris alterum eodem, quo tutius vltro citroque commeare, auxiliaque ſine periculo ſibi ſuccurrere poſſent: tela tormentaque ex nauibus in caſtra comportare: remigum partem ex claſſe, Gallorum, Rhodiorum, epibatarumque armare, et in caſtra euocare, vti, ſi poſſet, eadem ratione, qua aduerſarii, leuis armatura interiecta inter equites ſuos interponeretur: ſagittariisque ex omnibus nauibus, Ityreis, Syriis, et cuiusque generis ductis in caſtra compluribus, frequentabat ſuas copias: (audiebat enim, Scipionem poſt diem tertium eius diei, quo proelium factum erat, adpropinquare, copias ſuas cum Labieno et Petreio coniungere, cuius copiae legionum octo, et equitum trium milium eſſe nunciabantur) officinas ferrarias inſtruere, ſagittas telaque, vti fierent complura, curare, glandes fundere, ſudes comparare, litteras in Siciliam nunciosque mittere, vt ſibi crates materiemque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa eſſet: praeterea ferrum plumbumque mitteretur. Et animum etiam aduertebat, frumento ſe in Africa, niſi importatitio, vti non poſſe: priore enim anno, propter aduer-

Africam attigit ſc. Caeſar: quod nomen h. l. male omiſſum eſt, vt omnino periodus tota perturbatior: vid. *copiis Labienus — eſt decertatum.*

commeare. Quidni potius e codd. *commeatus auxiliaque?* ſublatis verbis, *ſine periculo.*

aduerſariorum dilectus, quod ſtipendiarii aratores milites eſſent facti, meſſem non eſſe factam: praeterea ex omni Africa frumentum aduerſarios in pauca oppida et bene munita comportaſſe, omnemque regionem Africae exinaniſſe frumento: oppida, praeter ea pauca, quae ipſi ſuis praeſidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri; et eorum incolas intra ſua praeſidia coegiſſe commigrare; agros deſertos ac vaſtatos eſſe.

Hac neceſſitate Caeſar coactus, priuatos ambiendo et blande adpellando aliquantulum frumenti numerum in ſua praeſidia congeſſerat, et eo parce vtebatur. Opera interim ipſe quotidie circumire, et ad ternas cohortes in ſtatione habere, propter hoſtium multitudinem. Labienus ſaucios ſuos, quorum maximus numerus fuit, iubet in ploſtris deligatos Adrumetum deportari. Naues interim Caeſaris onerariae errabundae male vagabantur, in- XXI

ſtipendiarii aratores, qui colunt agros ea lege, vt tributum annuum ſoluant. vid. Erneſti Clav. Cic. in *Stipendiarius* et *Arator*.

aliqu. frum. num. Verbum *numerum* tolli vult Clarkius, quia verbo *aliquantulum* boni auctores vix vt adiectiuo vtantur: et abeſt a cod. Leid. primo; adſcriptum tamen ab alia manu eſt. In plerisque vero codd. legitur *aliquantum num. frum.* quod verum puto, et, vt rarius, mutatum. Exempla collegit Oudendorpius ad B. C. 1, 67.

ad ternas. Sic pro vulg. *alternas*, quod et cod. Leid. pr. exhibet, ſcribi voluit Lipſius (Mil. rom. 5, 8, p. 262), quem ſecutus eſt Oudendorpius. Ceteri codd. vel *ad trans*, vel *ad tras*, vel *ad terras*, vel *alteras* habent.

deligatos, quorum vulnera faſciis deligata erant: nam *vulnus* et *membrum deligare* et e Celſo notum eſt, et dixit Quinctilianus 2, 17, 9 et alibi. Quidni ergo ſaucius dicatur deligatus? Miror, interpretes cogitaſſe de ſauciis vel conſtrictis hoſtiliter, vel alligatis, ne excuterentur. Ceterum a paucis codd. abeſt hoc verbum.

certae locorum atque caſtrorum ſuorum: quas ſingulas ſcaphae aduerſariorum complures adortae incendebant, atque expugnabant. Hac re nunciata, Caeſar claſſes circum inſulas portusque diſpoſuit; quo tutius commeatus ſupportari poſſet.

XXII M. Cato interim, qui Vticae praeerat, Cn. Pompeium filium multis verbis aſſidueque obiurgare non deſiſtebat. Tuus, inquit, pater iſtuc aetatis quum eſſet, et animaduertiſſet, rempublicam ab audacibus ſceleratisque ciuibus oppreſſam, bonosque aut interfectos, aut exſilio multatos, patria ciuitateque carere, gloria et animi magnitudine elatus, priuatus atque adoleſcentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, paene oppreſſam funditus et deletam Italiam vrbemque Romanam in libertatem vindicauit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus ſibi eam dignitatem, quae eſt per gentes clariſſima notiſſimaque, conciliauit; adoleſcentulusque atque eques Romanus triumphauit. Atque ille non ita amplis rebus patris geſtis, neque tam excellenti maiorum dignitate parta, neque tantis cliente-

M. Cato. Etiam hic poſt Pharſalicam pugnam in Africam effugit, interque Pompeianos ſemper fuit magnae auctoritatis. Sed cum oblatum ſibi imperium non ſuscepiſſet, ne Scipioni proconſuli eripuiſſe videretur: effecit, vt Pompeiani, non optimo duce Scipione vſi, eo facilius vincerentur. Vticam quidem cui praeerat, egregie muniuit, omni bellico adparatu inſtruxit, ducendoque bello Caeſarem debilitari voluit; ſed Scipio non obtemperauit. Plutarch. in Caton. c. 56. ſqq.

ab aud. ſcel. civ. Mario, Cinna, Carbone. *Cellarius.* Pro *audacibus* in codd. legitur vel *arduis*, vel *nardiis*, vel *varduis*. Ergo neſcimus, quid ſcriptor ipſe h. l. dederit.

triumphauit. Cic. Leg. Man. 12. 21. *Cellarius.*

clientelis nominisque claritate praeditus, in rempublicam eſt ingreſſus: tu contra et patris nobilitate, et dignitate, et per te ipſe ſatis animi magnitudine diligentiaque praeditus, nonne eniteris, et proficiſceris ad paternas clientelas, auxilium tibi reique publicae atque optimo cuique efflagitatum?

His verbis hominis grauiſſimi incitatus adoleſcentulus, cum nauiculis cuiusquemodi generis triginta, inibi paucis roſtratis, profectus ab Vtica eſt in Mauritaniam, regnumque Bogudis eſt ingreſſus; expeditoque exercitu, numero ſeruorum, liberorum, duorum milium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Aſcurum accedere coepit: in quo oppido praeſidium fuit regium. Pompeio aduenïente, oppidani, vsque eo paſſi propius accedere, donec ad ipſas portas ac murum adpropinquaret, ſubito eruptione facta, proſtratos perterritosque Pompeianos in mare paſſim nauesque compulerunt. Ita re male geſta, Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neque poſtea litus attigit, claſſemque ad inſulas Baleares verſus conuertit. XXIII

Scipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonſtrauimus, Vticae grandi praeſidio relicto, profectus, primum Adrumeti caſtra ponit: deinde paucos dies ibi commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii et Labieni copiis ſe coniungit: atque vnis caſtris factis, tria milia paſſuum longe conſidunt. Equitatus interim eorum circum Caeſaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progreſſi eſſent, excipere; ita XXIIII

Tt 5 omnes

inibi paucis roſtr. in quibus erant paucae roſtratae. *tria milia paſſuum longe*, trium milium paſſuum intervallo a Caeſare. *Clarkius.*

omnes aduerſarios intra munitiones continere. Quare Caeſariani graui annona ſunt conflictati, ideo, quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus ſupportatus erat; neque per anni tempus in mari claſſes ſine periculo vagari poterant, neque amplius milia paſſuum ſex terrae Africae quoquo verſus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua neceſſitate coacti veterani milites equitesque, qui multa terra marique bella confeciſſent, et periculis inopiaque tali ſaepe eſſent conflictati, alga e litore collecta, et aqua dulci eluta, et ita iumentis eſurientibus data, vitam eorum producebant.

XXV Dum haec ita fierent, rex Iuba, cognitis Caeſaris difficultatibus copiarumque paucitate, non eſt viſum, dari ſpatium conualeſcendi, augendarumque eius opum. Itaque, comparatis equitum magnis peditumque copiis, ſubſidio ſuis, egreſſus e regno, ire contendit. P. Sitius interim et rex Bochus, coniunctis ſuis copiis, cognito regis Iubae egreſſu, propius eius regnum copias ſuas admonere, Cirtamque, oppidum eius regni opulentiſſimum, adorti paucis diebus pugnando capiunt, et praeterea duo oppida Gaetulorum: quibus quum conditionem ferrent, vt oppido excederent, idque ſibi vacuum transderent, conditionemque repudiaſſent, poſtea

rex Iuba — non eſt viſum. Perquam durum ἀνακόλουθον.

P. Sitius, Italia pulſus, exſilium in Mauritania tolerauit, et collectis aliis exſulibus, ac manu quadam a Boccho impetrata, Caeſari auxilio venit, nullo ab eo beneficio affectus. Dio Caſſius 43, 3. *Cellarius.*

Bochus. Hoc nomen, propter locos Dionis 43, 3 et Appiani Civ. 2. p. 488, recepit Oudendorpius e codicibus, etſi in edd. quibusdam *Bogud* legebatur.

conditionemque repudiaſſent. Videt quidem vnusquisque, haec verba de oppidanis intelligenda eſſe; ſcriptor

poſtea ab eis capti interfectique ſunt omnes. Inde progreſſi, agros oppidaque vexare non deſiſtunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, quum iam non longe ab Scipione atque eius ducibus abeſſet, capit conſilium, ſatius eſſe, ſibi ſuoque regno ſubſidio ire, quam, dum alios adiuturus proficiſceretur, ipſe ſuo regno expulſus, forſitan vtraque re expelleretur. Itaque rurſus ſe recipere, atque auxilia etiam a Scipione abduxit, ſibi ſuisque rebus timens, elephantisque triginta relictis, ſuis finibus oppidisque ſuppetias profectus eſt.

XXVI

Caeſar interim, quum de ſuo aduentu dubitatio in prouincia eſſet, neque quisquam crederet, ipſum, ſed aliquem legatum cum copiis in Africam veniſſe, conſcriptis litteris circum prouinciam, omnes ciuitates facit de ſuo aduentu certiores. Interim nobiles homines ex ſuis oppidis profugere, et in caſtra Caeſaris deuenire, et de aduerſariorum eius acerbitate crudelitateque commemorare coeperunt. Quorum lacrimis querelisque Caeſar commotus, quum antea conſtitiſſet in ſtatiuis caſtris, aeſtate inita, cunctis copiis auxiliisque actis, bellum cum aduerſariis ſuis gerere inſtituit, litterisque celeriter in Siciliam ad Allienum et Rabirium Poſtumum

ſcriptor tamen non eſt diligens, qui in vna eademque periodo de diuerſis ſubiectis, vt ſcholae loquuntur, tamquam de vno eodemque ſcribit, nec diſerte ſignificat, quid de quoque dicat.

vtraque re, et regno ſuo, et opportunitate auxilii aliis ferendi.

copiis — actis. Hoc e tribus codd. recepit Oudendorpius, et defendit exemplo e libris de B. G. 8, 7. Ceteri codd. habent *agitis*, *auctis*, *cogitatis*, *aggregatis*; quaedam edd. *accitis*. Mihi placet cum Dauiſio, *coactis*.

literisque cel. Delendum eſt *que*. De Allieno cf. c. 2. De Rabirio, c. 8.

num conſcriptis, et per cataſcopum miſſis, vt ſine mora, aut vlla excuſatione hiemis ventorumque, exercitus ſibi quam celerrime transportaretur: Africam prouinciam perire, funditusque euerti ab ſuis inimicis: quod niſi celeriter ſociis foret ſubuentum, praeter ipſam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo ſe reciperent, ab illorum ſcelere inſidiisque reliquum futurum. Atque ipſe in tanta erat feſtinatione et exſpectatione, vt poſtero die, quam miſiſſet litteras nunciumque in Siciliam, claſſem exercitumque morari diceret, noctes diesque oculos mentemque ad mare diſpoſitos directosque haberet. Nec mirum: animaduertebat enim, villas exuri, agros vaſtari, pecus diripi, trucidari, oppida caſtellaque dirui deſerique, principes ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obſidum nomine in ſeruitutem abripi; iis ſe in miſeriis ſuamque fidem implorantibus auxilio propter copiarum paucitatem eſſe non poſſe. Milites interim in opere exercere, caſtra munire, turres, caſtella facere, molesque iacere in mare non intermittere.

XXVII Scipio interim elephantos hoc modo condocefacere inſtituit. Duas inſtruxit acies: vnam funditorum contra elephantos, quae quaſi aduerſariorum

cataſcopum h. l. non puto eſſe hominem ſpeculatorem et exploratorem; ſed nauigium ſpeculatorium, vt de B. G. 4, 26 dicitur. Non modo enim Gellius (N. A. 10, 26) inter nauigiorum genera nominat *cataſcopium*, quod aut nihil differt a *cataſcopo*, aut adeo, ſi graeca origo (κατάσκοπος) ſpectetur, in *cataſcopum* mutandum eſt; ſed et Iſidorus (Orig. 19, 1), *Scafa*, inquit, *quae* κατάσκοπος, *nauigium eſt, quod latine ſpeculatorium dicitur.* Hunc Iſidori locum debeo Ciacconio ad h. l. Quod autem Ciceronis quoque locum (ad Att. 5, 11) huc referunt, id fruſtra fit, quia ibi non niſi ex quorumdam emendatione *cataſcopium* legitur.

rum locum obtineret, et contra eorum frontem aduerſam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos conſtituit: poſt illos autem aciem ſuam inſtruxit, vt, quum ab aduerſariis lapides mitti coepiſſent, et elephanti perterriti ſe ad ſuos conuertiſſent, rurſus a ſua acie lapidibus miſſis, eos conuerterent aduerſus hoſtem; quod aegre tardeque fiebat: rudes enim elephanti, multorum annorum doctrina vſuque vetuſto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur.

Dum haec ad Ruſpinam ab vtriſque ducibus administrantur, C. Virgilius, praetorius, qui Thapſo oppido maritimo praeerat, quum animaduertiſſet, naues ſingulas cum exercitu Caeſaris, incertas locorum atque caſtrorum ſuorum, vagari, occaſionem nactus, nauem, quam ibi habuit actuariam, militibus complet et ſagittariis, et eidem ſcaphas de nauibus adiungit, ac ſingulas naues Caeſarianas conſectari coepit. Et quum plures adortus, pulſus fugatusque inde diſceſſiſſet, nec tamen deſiſteret periclitari, forte incidit in nauem, in qua erant duo Titii, Hiſpani adoleſcentes, tribuni legionis quintae, quorum patrem Caeſar in ſenatum legerat, et cum his T. Salienus, centurio legionis eiusdem, qui M. Meſſallam legatum obſederat Meſſanae, et ſeditioſiſſima oratione apud eum eſt vſus; idemque pecu- XXVIII

rudes elephanti, qui nondum proeliis interfuerunt, poſtquam longo demum tempore, et aegre quidem, potuerunt condocefieri, tamen, cum ventum eſt ad proelium, et ſuis et hoſtili aciei ſunt periculoſi. Forſitan hic eſt ſenſus loci. Pro *rudes* habent quidam codd. *audes*; editiones vero *audere*.

adortus. Leg. e codd. veſtigiis: *Et quum plures adortus eſſet*, *pulſus* — *diſceſſit*. *Sed quum nec ſic deſiſteret*.

Salienus. Cf. c. 54.

et ſediti. — *eſt vſus*. Delendum

pecuniam et ornamenta triumphi Caeſaris retinenda et cuſtodienda curauerat, et ob has cauſſas timebat ſibi. Hic propter conſcientiam peccatorum ſuorum perſuaſit adoleſcentibus, ne repugnarent, ſeſeque Virgilio transderent. Itaque deducti a Virgilio ad Scipionem, cuſtodibus transditi, et poſt diem tertium ſunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem, petiſſe dicitur maior Titius a centurionibus, vti ſe priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetraſſe, atque ita eſſe interfectos.

XXVIIII Turmae interim equitum, quae pro vallo in ſtationibus eſſe ſolebant ab vtrisque ducibus, quotidie minutis proeliis inter ſe depugnare non intermittunt: nonnumquam etiam Germani Gallique Labienani cum Caeſaris equitibus, fide data, inter ſe colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui praeerat Saſerna cum cohortibus tribus, oppugnare, ac vi irrumpere conabatur: quod ab defenſoribus, propter egregiam munitionem oppidi et tormentorum multitudinem, facile et ſine periculo defendebatur. Quod vbi ſaepius eius equitatus facere non intermittebat; et quum forte ante portam turma denſa adſtitiſſet; ſcorpione accuratius miſſo, atque eorum decurione percuſſo, et ad decumanam defixo, reli-

lendum *et* atque *eſt* in hoc commate, propter codd. et ipſam ſeriem orationis.

ab vtrisque ducibus, ex partibus vtriusque ducis. *Clarkius*.

Saſerna. Cf. c. 9.

ſcorpione. de B. G. 7, 25.

ad decumanam. Cum in quibusdam codd. legatur *ad terram*; in pluribus vero *ab decuma*, *a decumana*, *ad decumam*, *de decuma*: incertam eſſe lectionem intelligimus. Illi vehementer errant, qui *decumanam* interpretantur ſimpliciter ſcutum, quia ſcuta magna dicta fue-

reliqui perterriti, fuga ſe in caſtra recipiunt. Quo facto poſtea ſunt deterriti oppidum tentare.

Scipio interim fere quotidie non longe a ſuis caſtris paſſibus CCC inſtruere aciem, ac maiore diei parte conſumta, rurſus ſe in caſtra recipere. Quod quum ſaepius fieret, neque ex Caeſaris caſtris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet; deſpecta patientia Caeſaris exercitusque eius, vniuerſis copiis productis, elephantisque turritis triginta ante aciem inſtructis, quam latiſſime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, vno tempore progreſſus, haud ita longe a Caeſaris caſtris conſtitit in campo. XXX

Quibus rebus cognitis, Caeſar iubet milites, qui extra munitiones proceſſerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallem petierant, quique ad eam rem opus erant, omnes intra XXXI

fuerint decumana. Quaſi vero, quia fluctus, pomum, et alia dicuntur decumana propter magnitudinem, ideo verbum decumana per ſe ſignificet pomum, fluctum, et alia. Et quid ſcutum permagnum ad equitem?

reliqui perterriti — recipiunt. Guiſchardus (Mém. milit. T. 2, p. 303) cauſam hanc fugiendi adpellat ridiculam, omninoque narrationem de hac oppugnatione cenſet eſſe omni ex parte obſcuram, et ab eodem interpolatam, a quo multos huius libri locos ita corruptos eſſe addendo, detrahendo, explicando exiſtimat (p. 214), vt nullo modo potuerint vel a perito rei, vel a teſte ac ſpectatore belli huius ſic conſcribi.

non longe. Leg. *non longius*, vt Dauiſius monuit.

quique pabul. — — opus erant. Haec non ſunt ſatis perſpicua; nec leguntur vbiuis eodem modo: *vallem* quidem codd. conſtanter habent, etſi in edd. quibusdam *vallum* legitur; item *quique* altero loco in codd. ſcribitur, cum in edd. paſſim *quaeque* legatur; ſed deinde in codd. eſt, *ad eius rei opus erant*, aut *ad eam rem*, aut *ad ea.* Si vallem petierunt muniendi gratia, con-

tra munitiones minutatim modeſteque ſine tumultu aut terrore ſe recipere, atque in opere conſiſtere: equitibus autem, qui in ſtatione fuerant, praecipit, vt vsque eo locum obtinerent, in quo paullo ante conſtitiſſent, donec ab hoſte miſſum telum ad ſe perueniret: quod ſi propius accederetur, quam honeſtiſſime ſe intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, vti ſuo quisque loco paratus armatusque praeſto eſſet. At haec non ipſe per ſe coram, quum de vallo proſpecularetur; ſed mirabili peritus ſcientia bellandi, in praetorio ſedens, per ſpeculatores et nuncios imperabat, quae fieri volebat: animaduertebat enim, quamquam magnis eſſent copiis aduerſarii freti, tamen ſaepe a ſe fugatis, pulſis perterritisque, et conceſſam vitam, et ignota peccata; quibus rebus numquam tanta ſuppeteret ex ipſorum inertia conſcientiaque animi victoriae fiducia, vt caſtra ſua adoriri auderent. Praeterea ipſius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam: tum egregiae munitiones caſtrorum, et valli foſſarumque altitudo, et extra vallum ſtili caeci, mirabilem in modum

contulerunt ſe in eam, vt inde materiam valli et aggeris comportarent in caſtra. Verba, *quique ad eam rem opus erant*, Oudendorpius intelligit de lixis calonibusque, qui vna cum militibus extra munitiones proceſſerint. Cohaerebit ergo, *milites, qui — proceſſerant, quique — petierant:* ab his diuerſi erunt ceteri, qui ad pabulandum lignandumque opus erant.

At haec. Malim cum edd. nonnullis, *ad haec*, i. e. praeterea.

quibus rebus, in quibus rebus, quae cum ita eſſent.

inertia, pulſi fugatique erant; *animi conſcientia*, veniam impetrauerant.

ſtili non videntur differre a ſtimulis et liliis, de B. G. 7, 73 deſcriptis: ſuntque *caeci*, quia non poſſunt cerni. vid. ind.

dum conſiti, vel ſine defenſoribus aditum aduerſariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, ceterorumque telorum, quae ad defendendum ſolent parari, magnam copiam habebat. Atque haec propter exercitus ſui praeſentis paucitatem et tirocinium praeparauerat; non, hoſtium vi et metu commotus, patientem ſe timidumque hoſtium opinioni praebebat. Neque idcirco copias, quamquam erant paucae tironumque, non educebat in aciem, quod victoriae ſuorum diffideret; ſed referre arbitrabatur, cuiusmodi victoria eſſet futura: turpe enim ſibi exiſtimabat, tot rebus geſtis, tantisque exercitibus deuictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis aduerſariorum ſuorum, ex fuga collectis, ſe cruentam adeptum exiſtimari victoriam. Itaque conſtituerat, gloriam exſultationemque eorum pati, donec ſibi veteranarum legionum pars aliqua in ſecundo commeatu occurriſſet.

XXXII Scipio interim, paullisper, vt ante dixi, in eo loco commoratus, vt quaſi deſpexiſſe Caeſarem videretur, paullatim reducit ſuas copias in caſtra, et, concione aduocata, de terrore ſuo deſperationeque exercitus Caeſaris verba facit; et cohortatus ſuos, victoriam propriam ſe eis breui daturum pollicetur. Caeſar

patientem e c. 30 ſcribendum eſſe, Ciacconius docuit, etſi omnes codd. habent *ſapientem*, quod eſt alienum ab h. l.

gloria exſultatioque, geſtiens gloriatio.

in ſecundo commeatu. vid. cap. 8.

victoria propria, vt et c. 82 dicitur, eſt, ſi verbi vis ſpectetur, quae non communicatur cum hoſtibus, h. e. iis non contingit, nec contingere poteſt: ſi res et ſenſus, intelligitur ea, quae nobis eripi non poteſt, cuius ſpem alter habere non poteſt, ideoque nobis certa et explorata. Sic cap. 61

 gau-

Caeſar iubet milites rurſus ad opus redire, et per cauſſam munitionum tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidae Gaetulique diffugere quotidie ex caſtris Scipionis, et partim in regnum ſe conferre, partim, quod ipſi maioresque eorum beneficio C. Marii vſi fuiſſent, Caeſaremque eius adfinem eſſe audiebant, in eius caſtra perfugere cateruatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus illuſtrioribus, Gaetulis, et litteris ad ſuos ciues datis, cohortatus, vti manu facta ſe ſuosque defenderent, et ne ſuis inimicis adverſariisque dicto audientes eſſent, mittit.

XXXIII Dum haec ad Ruſpinam fiunt, legati ex Achilla, ciuitate libera, etiam vndique ad Caeſarem veniunt,

gaudium proprium, quod nobis tantum contingit, cuius non poteſt alter particeps fieri. Erit ergo interdum idem, quod *perpetuum;* ſed neque in ſe, quaſi haec eſſet ſignificatio verbi, neque omnibus in locis.

beneficio C. Marii, in bello Iugurthino. *Cellarius*. Cf. cap. 35.

electis hom. illuſtr. Gaetulis. Verbum vltimum deleuerim. Omnino codd. et edd. multum variant, veluti qui pro ablatiuis ſemel exhibent accuſatiuum, aut *electos homines*, aut *illuſtres Getulos*, vt (id quod vidit Oudendorpius) Syntaxi ſuccurrerent. Lectio, a viro illo docto recepta, eſt in tribus codd. bonis.

Achilla. Nuſquam huius nominis ciuitas adparet in Africa. Non ergo dubitant eruditi, eſſe *Achollam* Strabonis (lib. 17. p. 831), Livii (33, 48), Stephani, in eodem litore ſitam, quo Ruſpina, Leptis, Thapſus. Accedit, quod et Strabo ἐλευθέραν πόλιν dicit. *Cellarius*. In quibusdam edd. eſt *Acilla*. — Guiſchardus (Mém. mil. T. 2. p. 304) ex ipſa re, ac ratione itineris, quod Conſidius hoc capite Adrumeto Achillam feciſſe dicitur, negat, illam Achollam Strabonis poſſe h. l. intelligi. Adparet etiam e c. 43, Achillam et Adrumetum longe diſſitas fuiſſe, et Achillam in vicinia Thapſi quaeri non poſſe.

etiam vndique. Nimis laxe hoc dictum videtur Phil. Rube-

niunt, ſeque paratos, quaecumque imperaſſet, et libenti animo facturos pollicentur: tantum orare et petere ab eo, vt ſibi praeſidium daret, quo tutius id et ſine periculo facere poſſent: ſe et frumentum, et quaecumque res eis ſuppeteret, communis ſalutis gratia ſubminiſtraturos. Quibus rebus facile a Caeſare impetratis, praeſidioque dato, C. Meſſium, aedilitia functum poteſtate, Achillam iubet proficiſci. Quibus rebus cognitis, Conſidius Longus, qui Adrumeti cum duabus legionibus et equitibus ſeptingentis praeerat, celeriter, ibi parte praeſidii relicta, cum octo cohortibus ad Achillam ire contendit. Meſſius, celerius itinere confecto, prior Achillam cum cohortibus peruenit. Conſidius interim, quum ad vrbem cum copiis acceſſiſſet, et animaduertiſſet, praeſidium Caeſaris ibi eſſe, non auſus periculum ſuorum facere, nulla re geſta pro multitudine hominum, rurſus Adrumetum ſe recipit: deinde, paucis poſt diebus equeſtribus copiis a Labieno adductis, rurſus Achillitanos, caſtris poſitis, obſidere coepit.

Per id tempus C. Salluſtius Criſpus, quem pau- XXXIIII
cis ante diebus miſſum a Caeſare cum claſſe demon-
ſtrauimus, Cercinam peruenit. Cuius aduentu
C. Decimius, quaeſtorius, qui ibi cum grandi fa-
miliae ſuae praeſidio praeerat commeatui, paruu-

Rubenio (Elect. 2, 4): nec Fuluii Vrſini codex, in quo *et iam* legitur, rem explicat. Quapropter coniicit Rubenius, *et immuni* legendum. *Cellarius*.

paratos. Placet Dauiſii coniectura, *parato*, vt ad *animo* referatur.

Conſidius. Cf. c. 3.

periculum ſuorum facere. Vulgata, *periculo ſuo rem facere*, ferri nequit.

demonſtrauimus. Conf. cap. 8.

familiae ſuae, ſeruos ſuos militiam facere iuſſerat, vt Cato ſeruorum delectum habuit

lum nauigium nactus conſcendit, ac ſe fugae commendat. Salluſtius interim praetor, a Cercinatibus receptus, magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarum ibi ſatis magna copia fuit, complet, atque in caſtra ad Caeſarem mittit. Allienus interim proconſul e Lilybaeo in naues onerarias imponit legiones XIII et XIIII, et equites Gallos DCCC, funditorum ſagittariorumque mile, ac ſecundum commeatum in Africam mittit ad Caeſarem: quae naues, ventum ſecundum nactae, quarto die in portum ad Ruſpinam, vbi Caeſar caſtra habuerat, incolumes peruenerunt. Ita Caeſar, duplici laetitia ac voluptate vno tempore auctus, frumento auxiliisque, tandem ſuis exhilaratis annonaque leuata, ſollicitudinem deponit, legiones equitesque, ex nauibus egreſſos, iubet ex languore nauſeaque reficere; dimiſſos in caſtella munitionesque diſponit.

XXXV Quibus rebus Scipio, quique cum eo erant comites, mirari et requirere: C. Caeſarem, qui vltro conſueſſet bellum inferre ac laceſſere proelio, ſubito commutatum non ſine magno conſilio ſuſpicabantur. Itaque

buit cap. 36, et ſaepenumero his temporibus factum eſt.

Allienus proconſul. Sed c. 2. dictus eſt praetor. Ergo ex compendio ſcribendi PR videtur per errorem ortum eſſe verbum *proconſul*

ſecundum commeatum. Cf. cap. 8.

tandem ſuis exhil. — equitesque. Sic Dauiſius edidit, ſecutus ſuum codicem, in quo haec ipſa leguntur, praeterquam quod ibi *hilaratus*, et *annonaeque leuata ſollicitudine* exſtat. Vulgata lectio fuit: *tandem ſuis exhilaratis, annonaeque leuata ſollicitudine, deponit legiones, equitesque* — Sed, quod et Oudendorpius monuit, *legiones deponere* quid erit?

comites, mirari. Pro his duobus verbis legendum eſt e codd. quibusdam et edd. antt. *commirari.*

Itaque ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex Gaetulis duos, quos arbitrabantur ſuis rebus amiciſſimos, magnis praemiis pollicitationibusque propoſitis, pro perfugis ſpeculandi gratia in Caeſaris caſtra mittunt. Qui ſimul ad eum ſunt deducti, petierunt, vt ſibi liceret ſine periculo verba proloqui. Poteſtate facta, Saepenumero, inquiunt, imperator, complures Gaetuli, qui ſumus clientes C. Marii, et propemodum omnes ciues Romani, qui ſunt in legione quarta et ſexta, ad te voluimus in tuaque praeſidia confugere; ſed cuſtodiis equitum Numidarum, quo id ſine periculo minus faceremus, impediebamur. Nunc, data facultate, pro ſpeculatoribus miſſi a Scipione, ad te cupidiſſime venimus, vt perſpiceremus, num quae foſſae aut inſidiae elephantis ante caſtra portasque valli factae eſſent, ſimulque conſilia veſtra contra easdem beſtias comparationemque pugnae cognoſceremus, atque ei renunciaremus. Qui collaudati a Caeſare, ſtipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur: quorum orationem celeriter veritas comprobauit. Namque poſtero die ex legionibus iis, quas Gaetuli nominauerunt, milites legionarii complures a Scipione in caſtra Caeſaris perfugerunt.

Dum haec ad Ruſpinam geruntur, M. Cato, qui Vticae praeerat, dilectus quotidie libertinorum, Afrorum, ſeruorum denique, et cuiusquemodi generis hominum, qui modo per aetatem arma ferre poterant, habere, atque ſub manum Scipionis in caſtra ſubmittere non intermittit. Legati interim XXXVI

 ex

C. Marii. Cf. c. 32.

M. Cato. Cf. c. 22.

ſub manum, promte, celeriter. Contulit Oudendorpius Sueton. Aug. 49.

ex oppido Tiſdrae, in quo tritici modium milia CCC comportata fuerant a negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Caeſarem venere, quantaque copia frumenti apud ſe ſit, docent; ſimulque orant, vt ſibi praeſidium mittat, quo facilius et frumentum et copiae ſuae conſeruentur. Quibus Caeſar in praeſentia gratias agit, praeſidiumque breui tempore ſe miſſurum dixit; cohortatusque ad ſuos ciues iubet proficiſci. P. Sitius interim, cum copiis Numidiae fines ingreſſus, caſtellum, in monte loco munito locatum, in quod Iuba belli gerendi gratia et frumentum et res ceteras, quae ad bellum vſui ſolent eſſe, comportauerat, vi expugnando eſt potitus.

XXXVII Caeſar poſtquam legionibus veteranis duabus, equitatu, leuique armatura, copias ſuas ex ſecundo commeatu auxerat, naues ſex onerarias ſtatim iubet Lilybaeum ad reliquum exercitum transportandum proficiſci: ipſe VI kal. Febr. circiter vigilia prima imperat, ſpeculatores apparitoresque omnes vt ſibi praeſto eſſent. Itaque, omnibus inſciis neque ſuſpicantibus, vigilia tertia iubet omnes legiones ex caſtris educi, atque ſe conſequi ad oppidum Ruſpinam verſus, in quo ipſe praeſidium habuit, et quod primum ad amicitiam eius acceſſit. Inde paruu-

Tiſdrae. Alii *Tiſdrum* dicunt.

aratoribus. Cf. c. 20.

Sitius. cap. 25.

caſtellum — locatum — eſt potitus. Sic codd. boni: vulgo, *caſtello locato*, ex emendatione non neceſſaria.

Potiri aliquid, tralatitium eſt. Vtrum *in monte*, an *in montis loco* ſcribendum ſit, dubium eſt per codices, qui fere *montes* habent.

VI kal. Febr. Is eſt ſextus Nouembris dies, monente Vſſerio in Annal. p. 478. Cf. c. 1.

paruulam procliuitatem digreſſus, ſiniſtra parte campi propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planitie patet milia paſſuum quindecim; quem iugum ingens, a mari ortum, neque ita praealtum, velut theatri efficit ſpeciem. In hoc iugo colles ſunt excelſi pauci; in quibus ſingulae turres ſpeculaeque ſingulae perueteres erant collocatae: quarum apud vltimam praeſidium et ſtatio fuit Scipionis.

Poſtquam Caeſar ad iugum, de quo docui, adſcendit, atque in vnumquemque collem turres caſtellaque facere coepit, atque ea minus ſemihora effecit; et poſtquam non ita longe ab vltimo colle turrique fuit, quae proxima fuit caſtris aduerſariorum, in qua docui eſſe praeſidium ſtationemque Numidarum; paulliſper commoratus, perſpectaque natura loci, equitatu in ſtatione diſpoſito, legionibus opus attribuit, brachiumque medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, vsque ad eum, vnde egreſſus erat, iubet dirigi ac muniri. Quod poſtquam Scipio Labienusque animaduerterunt, equitatu omni ex caſtris educto, acieque equeſtri inſtructa, a ſuis munitionibus circiter paſſus mile progrediuntur, pedeſtremque copiam in ſecunda acie, minus paſſus CD a caſtris ſuis, conſtituunt. XXXVIII

 Caeſar

paruulam procliuitatem. An, *per parv. procliv.?*

atque ea minus ſemihora effecit. Hoc propemodum incredibile eſt, etiamſi ſingula caſtella ſingulis ſemihoris effecta dicamus, etiamſi perveteres turres, quae iam aderant, quodammodo reaedificatas aptatasque putemus. Guiſchardus (Mém. mil. T. 2, p. 314) haec verba cenſet aſſuta, non modo propter difficultatem efficiendorum huiusmodi operum; ſed et ideo, quia hoc ſpatio ne ad collem quidem perveniri potuerit, nedum tanta opera perfici.

brachium. vid. ind.

XXXVIIII Caeſar in opere milites adhortari, neque aduerſariorum copiis moueri. Quum iam non amplius paſſuum MD inter hoſtium aciem ſuasque munitiones eſſe animaduertiſſet, intellexiſſetque, ad impediendos milites ſuos et ab opere depellendos hoſtem propius accedere, neceſſeque haberet, legiones a munitionibus deducere: imperat turmae Hiſpanorum, ad proximum collem propere adcurrerent, praeſidiumque inde deturbarent, locumque caperent; eodemque iubet leuis armaturae paucos conſequi ſubſidio. Qui miſſi celeriter, Numidas adorti, partim viuos capiunt, nonnullos equites fugientes conuulnerauerunt, locoque ſunt potiti. Poſtquam id Labienus animaduertit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie inſtructa equitatus ſui prope totum dextrum cornu auertit, atque ſuis fugientibus ſuppetias ire contendit. Quod vbi Caeſar conſpexit, Labienum ab ſuis copiis longius iam abſceſſiſſe; equitatus ſui alam ſiniſtram ad intercludendos hoſtes immiſit.

XL Erat in eo campo, vbi ea res gerebatur, villa permagna, quatuor turribus exſtructa, quae Labieni proſpectum impediebat, ne poſſet animum advertere, ab equitatu Caeſaris ſe intercludi. Itaque non prius vidit turmas Iulianas, quam ſuos caedi a tergo ſenſit. Ex qua re ſubito in terrorem converſo equitatu Numidarum, recta in caſtra fugere contendit. Galli Germanique, qui reſtiterant, ex ſuperiore loco et poſt tergum circumuenti, fortiterque reſiſtentes, conciduntur vniuerſi. Quod vbi legio-

villa, turribus exſtructa. Inde factum eſt, vt eiusmodi domus, in qua eſſent vna pluresue turres ad proſpiciendum, ipſa quoque turris diceretur. vid. Intt. Tibulli 1, 8, 19. Erneſti ad Sueton. Neron. c. 38.

legiones Scipionis, quae pro caſtris erant inſtructae, animum aduerterunt: metu ac terrore obcaecatae, omnibus portis in ſua caſtra fugere coeperunt. Poſtea, Scipione eiusque copiis campo collibusque exturbatis, atque in caſtra compulſis, quum receptui Caeſar cani iuſſiſſet, equitatumque omnem intra ſuas munitiones recepiſſet, campo purgato, animaduertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim eius auctoritatem erant ex Gallia ſecuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum ſe contulerant; nonnulli, qui ex Curionis proelio capti conſeruatique parem gratiam in fide partienda praeſtare voluerant. Horum corpora, mirifica ſpecie amplitudineque, caeſa toto campo ac proſtrata diuerſe iacebant.

His rebus geſtis, poſtero die Caeſar ex omnibus praeſidiis cohortes eduxit, atque omnes ſuas copias in campo inſtruxit. Scipio, ſuis male acceptis, occiſis, conuulneratisque, intra ſuas continere ſe munitiones coepit. Caeſar, inſtructa acie, ſecundum infimas iugi radices, propius munitiones leniter acceſſit. Iamque minus mile paſſuum ab oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianae, quum Scipio, veritus, ne oppidum amitteret, vnde aquari reliquisque rebus ſubleuari eius exercitus conſuerat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie inſtructa ex inſtituto ſuo, prima equeſtri turmatim directa, elephantisque turritis interpoſitis armatisque, ſuppetias ire contendit. Quod vbi Caeſar animaduertit, arbitratus, Scipionem XLI

Vv 5

Curionis proelio. B. C. 2, 40 ſqq.

fide partienda. Partiebantur fidem, quia antea Curioni, adeoque partibus Caeſaris; nunc Scipioni, adeoque Pompeianis ſe addixerant. *Oudendorpius.*

nem ad dimicandum paratum ad ſe certo animo venire, in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum conſtitit, ſuamque aciem mediam eo oppido texit; dextrum ſiniſtrumque cornu, vbi elephanti erant, in conſpectu patenti adverſariorum conſtitit.

XLII Quum iam prope ſolis occaſum Caeſar exſpectaviſſet, neque ex eo loco, quo conſtiterat, Scipionem progredi propius ſe animaduertiſſet, locoque ſe magis defendere, ſi res coegiſſet, quam in campo comminus conſiſtere audere; non eſt viſa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi praeſidium grande Numidarum eſſe cognoverat, hoſtesque mediam aciem ſuam oppido texiſſe; ſibique difficile factu eſſe intellexit, ſimul et oppidum vno tempore oppugnare, et in acie in cornu dextro ac ſiniſtro ex iniquiore loco pugnare, praeſertim quum milites a mane diei ieiuni ſub armis ſtetiſſent defatigati. Itaque reductis ſuis copiis in caſtra, poſtero die propius eorum aciem inſtituit exporrigere munitiones.

XLIII Interim Conſidius, qui Achillam octo cohortibus ſtipendiariis Numidis Gaetulisque obſidebat, vbi C. Meſſius cohortibus praeerat, diu multumque expertus,

ante oppidum conſtitit, non Caeſar; ſed Scipio. Cf. c. 42. Eſt ergo ſcriptoris negligentia, quod non ſatis diſtinxit, nominibus addendis, de quo quidque diceretur. Sed talia plura ſunt et in hoc libro, et alibi.

Conſidius. c. 33. vnde patebit, vulgo male legi, *Achillam et octo cohortes ſtipendiarias.*

vbi C. Meſſius coh. praeerat. Leg. *vbi C. Meſſius praeerat.* Quidquid his in codd. additur, eſt interpolatio: additur autem ſic, vt vel *vbi C. M. cohortibus pr.*, vel *vbi C. M. parte Caeſaris cohortibus praeerat praeſidio miſſis*, vel *vbi C. Meſſius qui coh. praeerat*, legatur. Comparetur modo cap. 33, et adparebit, illa eſſe aſſumenta

pertus, magnisque operibus ſaepe admotis, et iis ab oppidanis incenſis, quum proficeret nihil, ſubito nuncio de equeſtri proelio adlato commotus, frumento, cuius in caſtris copiam habuerat, incenſo, vino, oleo, ceterisque rebus, quae ad victum parari ſolent, corruptis, Achillam, quam obſidebat, deſeruit; atque, itinere per regnum Iubae facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum ſe recepit.

Interea ex ſecundo commeatu, quem a Sicilia miſerat Allienus, nauis vna, in qua fuerat Q. Cominius, et L. Ticida eques Romanus, ab reſidua claſſe quum errauiſſet, delataque eſſet vento ad Thapſon, a Virgilio ſcaphis nauiculisque actuariis excepta eſt, et ad Scipionem deducta. Item altera nauis trieris ex eadem claſſe, errabunda, ac tempeſtate ad Aegimurum delata, a claſſe Vari et M. Octauii eſt capta, in qua milites veterani cum vno centurione et nonnulli tirones fuerunt: quos Varus, adſeruatos ſine contumelia, deducendos curavit ad Scipionem. Qui poſtquam ad eum peruenerunt, et ante ſuggeſtum eius conſtiterunt, Non veſtra, inquit, ſponte vos, certo ſcio, ſed illius ſcelerati veſtri imperatoris impulſu et imperio coactos, ciues et optimum quemque nefarie conſectari. Quos quoniam fortuna in noſtram detulit poteſtatem, ſi, id quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoque defendetis, certum eſt, vobis vitam et pecuniam donare. Quapropter, quid ſentiatis, proloquimini. XLIIII

Hac

menta interpretantium marginalia.

Achillam — deſeruit. vid. ad cap. 33.

Allienus. Cf. c. 34.

Virgilius. Cf. c. 28.

XLV Hac habita oratione, Scipio, quum exiſtimaſſet, pro ſuo beneficio ſine dubio ab iis gratias ſibi actum iri, poteſtatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis quartae decimae, Pro tuo, inquit, ſummo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te adpello) quod mihi vitam incolumitatemque, belli iure capto, polliceris: et forſan iſto vterer beneficio, ſi non ei ſummum ſcelus adiungeretur. Egone contra Caeſarem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiusque exercitum, pro cuius dignitate victoriaque amplius XXXVI annis depugnaui, aduerſus armatusque conſi[illegible]am? Neque ego iſtud facturus ſum, et te magnopere, vt de negotio deſiſtas, adhortor. Contra cuius enim copias contendas, ſi minus antea expertus es, licet nunc cognoſcas. Elige ex tuis cohortem vnam, quam putas eſſe firmiſſimam, et conſtitue contra me: ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes poteſtate, non amplius decem ſumam: tunc ex virtute noſtra intelliges, quid ex tuis copiis ſperare debeas.

XLVI Poſtquam haec centurio praeſenti animo aduerſus opinionem eius eſt locutus, ira percitus Scipio, atque animi dolore incenſus, adnuit centurionibus, quid fieri vellet; atque ante pedes centurionem interficit, reliquosque veteranos a tironibus iubet ſecerni. Abducite, inquit, iſtos nefario ſcelere contaminatos, et caede ciuium ſaginatos. Sic extra vallum

amplius XXXVI annis. Quia vero Caeſar nondum per ſex et triginta annos exercitibus praefuerat; ſed inde ab eius praetura ſedecim anni nunc effluxerant: multi poſt Glandorpium monuerunt, XVI legendum eſſe. Aliis placuit, XIV legi — De centurione hoc cf. Valer. Max. 3, 8, 7, quod et ipſum Glandorpius monuit.

vallum deducti ſunt, et cruciabiliter interfecti. Tirones autem iubet inter legiones diſpertiri, et Cominium cum Ticida in conſpectum ſuum prohibet adduci. Qua ex re Caeſar commotus, eos, quos in ſtationibus cum longis nauibus apud Thapſum cuſtodiae cauſſa in ſalo eſſe iuſſerat, vt ſuis onerariis longisque nauibus praeſidio eſſent, ob negligentiam ignominiae cauſa dimittendos ab exercitu, grauiſſimumque in eos edictum proponendum curauit.

Per id tempus fere Caeſaris exercitui res accidit XLVII
incredibilis auditu. Namque Virgiliarum ſigno confecto, circiter vigilia ſecunda noctis, nimbus

cum

Virgiliarum ſigno confecto. Veteres dicunt, ſidus confectum eſſe tum, cum certum curſum abſoluit, et, ad quam metam certo tempore peruenire et ſolet et debet, ad eam peruenit. Sic a Plinio (H. N. 2. ſect. 41, T. 1. p. 93. 94. ed. Hard.) *ſidus cum tempeſtatibus confici* dicitur, h. e. tempeſtas eſſe tum, cum ſidus certum curſum abſoluit: vbi vid. Harduinus. Idem alibi (H. N. 16. ſect. 36, T. 2. p. 16) dicit: *Hoc argumento intelligitur ſidus confectum*, h. e. ſolem perueniſſe eo, quo cum peruenit, ſolſtitium eſt. (Poteram addere, loquendi modum fluxiſſe inde, quia etiam tempus anni certum, atque dies, veluti aequinoctium, ſolſtitium, bruma, dicuntur confecta tum, cum dies, qui ſenſim ſenſimque adpropinquauit, iam plane adeſt: vt Columella de re ruſt. 9, 14 aliquoties locutus eſt.) Igitur etiam haec verba: *Virgil. ſ. confecto:* ſignificare debent, poſtquam Virgiliae certum curſum abſoluerant, et ad metam certam peruenerant: et cum tempus, quo ſidus conficitur, hominibus ſit nota, qua aliquid adeſſe, aut futurum aut ſuſcipiendum eſſe agnoſcant, etiam h. l. talis nota a ſcriptore expreſſa eſt. Quem ergo curſum Virgiliae illo tempore, quo haec procella ingruit, abſoluerant? et ad quam metam venerant? et cuius rei nota fuit ille curſus abſolutus? Scilicet peruenerant eo, vt mane, cum diluculo, occiderent. Nam procella haec,

e vera

cum ſaxea grandine ſubito eſt exortus ingens. Ad hoc autem incommodum acceſſerat, quod Caeſar non, more ſuperiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, ſed in tertio quartoque die, procedendo propiusque hoſtem accedendo, caſtra communiebat; opereque faciendo, milites ſe circumſpiciendi non habebant facultatem. Praeterea ita ex Sicilia exercitum transportauerat, vt, praeter ipſum militem et arma, neque vas, neque mancipium, neque vllam rem, quae vſui militi eſſe conſueuit, in naues imponi pateretur. In Africam autem

e vera ratione anni, in Nouembrem incidit (vid. ad c. 37); et annus fuit ſextus atque quadrageſimus ante aeram chriſtianam (vid. Vſſerii annal. p. 479); et regio, vbi res accidit, eſt Tunetanum et Algerienſe regnum. Iam docuerunt me periti, in illa regione, illo anno, die decimo Nouembris Virgilias mane occidiſſe: et Guiſchardus (Mémoires militaires T. 2. p. 349) vndecimum Nouembris edit. Ergo hoc vno ſenſu nunc Virgiliae confectae dicuntur, quia ad hanc vsque metam ſui curſus peruenerant, vt cum diluculo occiderent. Sed et quaerendum eſt, quaenam haec fuerit temporis notatio. Igitur veteres, quotiescumque de hoc occaſu (matutino) Virgiliarum loquuntur (alius enim, praeter hunc, non eſt menſe Nouembri), toties hoc faciunt, e populari ratione, ſignum ineuntis hiemis. (vid. Plin. H. N. 18, 74. T. 2, p. 143. et tabulas in Pontederae antiquitatibus graecis ac latinis pag. 192. 339: vbi etiam p. 203 de hoc Virgiliarum occaſu plura diſſeruntur.) Si quis ergo veterum aliquid eueniſſe dicat poſt hunc Virgiliarum occaſum, idem eſt, vt ſi diceret, *ſub initium hiemis*. Quare verbis his, *Virg. ſ. confecto*, tempus anni; et reliquis, *vigilia ſecunda*, tempus diei ſignatur — Dauiſius commendat diſputationem Aſhtoni in bibl. liter. no. 8. art. 3, quam nanciſci non potui.

ſuperiorum imper. Marclandus in Explic. vett. auct. p. 279 legi mauult, *ſup. temporum*. Idem iam Glandorpio viſum erat.

In Africam. Sic quidem plures

tem non modo ſibi quidquam non adquiſierant, aut parauerant; ſed etiam propter annonae caritatem ante parata conſumſerant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci ſub pellibus adquieſcebant: reliqui, ex veſtimentis tentoriolis factis, atque arundinibus ſcopisque contextis, permanebant. Itaque, ſubito imbre grandineque conſecuta, gravati pondere, tenebris aquaque omnes ſubruti disiectique, nocte intempeſta, ignibus exſtinctis, rebusque

plures codices; ſed malim nunc cum paucis, *in Africa*. Etſi ſcio, talia permutari; debet tamen eſſe modus et ratio permutationis: quae ſi non eſt, vitium eſt, non permutatio.

oppido perquam pauci. Pro his omnibus e cod. Leid. primo legetur, *quam pauci*, h. e. quam pauciſſimi. Exempla vid. in ind. in *quam*. Hoc alius explicauit per *oppido pauci*; alius, adſcripto *perquam pauci*; e quibus interpretamentis male conflata eſt vulgata, *oppido perquam pauci*.

ſcopis. In Leidenſi primo eſt *copiis*, quod ſenſum non habet; in Leid. ſec. *coriis*; ſed paucis illo tempore pelles et coria ſuppetebant: in edd. antt. eſt *arundinum copiis*, quae lectio vtcumque ferri poſſet, niſi in codd. omnibus, praeter vnum, *arundinibus* ſcriberetur. Eſt ergo veriſimilis Lipſii (de milit. rom. 5, 5) opinio, cui videtur legendum: *arundinibus ſtoriisque* (cf. B.C. 2, 9): id quod loco Liuii (30, 3) firmatur, vbi Numidae hibernacula arundine texunt, et ſtoria tegunt. Vulgata vero lectio, *ſcopis*, monente Oudendorpio, Scaligero eiusque codici debetur, quam defendere velle malae foret ſedulitatis. Scilicet dixerit aliquis, ſcopam eſſe plantam, deſcriptam a Plinio (H. N. 23. extr.), a Bauhino autem (in Pinace p. 470) ruſcorum generi adnumeratam, et Linneo ruſcum aculeatum dictam; viderique homines faſciculis illius ruſci vſos ad differciendas aut reuinciendas arundines. Sed plura hic diſpicienda eſſent de ſolo natali et magnitudine plantae, antequam aliquid cum ſpecie veri dici poſſet. Adquieſcamus ergo Lipſii coniectura, et exemplo, quod e Liuio protuli.

Itaque, ſubito — nocte — Milites non dici poſſunt *ſubruti*,

que ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per caſtra paſſim vagabantur, ſcutisque capita contegebant. Eadem nocte quintae legionis pilorum cacumina ſua ſponte arſerunt.

XLVIII Rex interim Iuba, de equeſtri proelio Scipionis certior factus, euocatusque ab eodem litteris, praefecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, vt ſecum ipſe aliquid auctoritatis adderet exercitui Scipionis, ac terrorem Caeſaris, cum tribus legionibus equitibusque frenatis octingentis, Numidis ſine frenis, peditibusque leuis armaturae grandi numero, elephantisque triginta egreſſus e regno, ad Scipionem eſt profectus. Poſtquam ad eum peruenit, caſtris regiis ſeorſum poſitis, cum eis copiis, quas commemoraui, haud ita longe a Scipione

ruti. Sunt et variae lectiones, veluti *grauata — omnia ſubruta disiectaque*, vt ad tentoria referatur: bene: vnus habet *tenebrarum:* vnus *aquamque:* pro *omnes* in tribus eſt *vel.* Ergo facile quidem adparet, tentoria grauata et ſubruta et disiecta eſſe pondere et aqua, militesque miſere circumerraſſe; ſed ipſa verba ſcriptoris, ipſa ſeries periodi et ſyntaxis non conſtat. Potuiſſet ita ſcribere, vt Oudendorpius ſuſpicatur: *Itaque — grauatis pondere tentoriis, aquarumque vi ſubrutis disiectisque, omnes nocte —:* an ita ſcripſerit, dubium eſt.

contra Sitium. Cf. c. 25.

vt ſecum — Caeſaris. Sic edidit Oudendorpius: quae etſi eſt lectio neque certa, (nam *ipſe* abeſt a codice bono; in alio, et ipſo bono, *ad terrorem* legitur; in tribus non optimis *ac terrore)* neque perſpicua; tamen vir ille doctus multo preſſius ſecutus eſt codicum veſtigia, quam ceteri editores, qui varie interpolando hanc lectionem procuderant: *vt ſic, quum ipſe aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore Caeſaris liberaretur, cum tribus —* Fortaſſe legi poterit: *vt ſecum aliquid auctoritatis accederet exercitui Scipionis ad terrorem Caeſaris.*

Scipione conſedit. Erat in caſtris Caeſaris ſuperiori tempore magnus terror; et, exſpectatione copiarum regiarum, exercitus eius magis ſuſpenſiore animo ante aduentum Iubae commouebatur: poſtquam vero caſtra caſtris contulit, deſpectis eius copiis, omnem terrorem deponit. Ita, quam antea abſens habuerat auctoritatem, eam omnem praeſens dimiſerat. Quo facto cuiuis facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciamque regis aduentu: nam poſtero die vniuerſas ſuas regisque copias, cum elephantis ſexaginta productas in aciem, quam ſpecioſiſſime potuit, inſtruxit: ac paullo longius progreſſus ab ſuis munitionibus, haud ita diu commoratus, ſe recepit in caſtra.

XLVIIII Caeſar poſtquam animaduertit, Scipioni auxilia fere, quae exſpectaſſet, omnia conueniſſe, neque moram pugnandi vllam fore, per iugum ſummum cum copiis progredi coepit, et brachia protinus ducere, et caſtella munire, propiusque Scipionem capiendo loca excelſa occupare contendit. Aduerſarii, magnitudine copiarum confiſi, proximum collem occupauerunt, atque ita longius ſibi progrediendi eripuerunt facultatem. Eiusdem collis occupandi gratia Labienus conſilium ceperat, et quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.

Erat

et exſpectatione — commouebatur. Huius quoque loci ſcriptura perturbata eſt. Legerim ductu codicum: *Erat — terror et exſpectatio cop. regiarum; exercitusque eius ſuſpenſione animi ante adv. I. commouebatur.*

capiendo. Fortaſſe delendum hoc verbum. *Oudendorpius.*

ſibi progred. Leg. *ibi progrediendi.* Nam hoſtes non ſibi, ſed Caeſari facultatem progrediendi eripuerunt: atqui hoc ſenſu dicendum fuiſſet *ei*, ſi ſcriptor pronomen voluiſſet addere. Sed non addidit, cui facultas procedendi ſit erepta, quia lector ipſe poteſt intelligere.

gratia. Hoc tolli vult

L Erat conuallis, ſatis magna latitudine, altitudine praerupta, crebris locis ſpeluncae in modum ſubrutis, quae erat transgredienda Caeſari ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perueniretur; vltraque eam conuallem oliuetum vetus, crebris arboribus condenſum. Hic quum Labienus animaduertiſſet, Caeſarem, ſi vellet eum locum occupare, prius neceſſe eſſe conuallem oliuetumque transgredi, eorum locorum peritus in inſidiis cum parte equitatus leuique armatura conſedit: et praeterea poſt montem collesque equites in occulto collocauerat, vt, quum ipſe ex improuiſo legionarios adortus eſſet, ex colle ſe equitatus oſtenderet, et re duplici perturbatus Caeſar eiusque exercitus, neque retro regrediundi, neque vltra procedendi oblata facultate, circumuentus concideretur. Caeſar, equitatu ante praemiſſo, inſcius inſidiarum quum ad eum locum veniſſet, abuſi ſiue obliti praeceptorum Labieni, ſiue veriti, ne in foſſa ab equitibus opprimerentur, rari ac ſinguli de rupe prodire, et ſumma petere collis: quos Caeſaris equites conſecuti partim interfecerunt, partim viuorum ſunt potiti: deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decuſſo Labieni praeſidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte equitum vix fuga ſibi peperit ſalutem.

LI Hac re per equites geſta, Caeſar legionibus opera diſtribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, caſtra muniuit. Deinde ab ſuis maximis caſtris per medium campum, e regione oppidi Vzitae, quod inter ſua caſtra et Scipionis in planitie poſitum

Clarkius. *Idem collis* nunc eſt, idem ille, quem Caeſar occuparat, vt Clarkius vidit.

abuſi. Verbum corruptum. Glandorpius eiici vult.

tum erat, tenebaturque a Scipione, duo brachia inſtituit duci, et ita erigere, vt ad angulum dextrum ſiniſtrumque eius oppidi conuenirent. Id hac ratione opus inſtruebat, vt, quum propius oppidum copias admouiſſet, oppugnareque coepiſſet, tecta latera ſuis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitudine circumuentus, ab oppugnatione deterreretur; praeterea, quo facilius colloquia fieri poſſent; et, ſi qui perfugere vellent, id quod antea ſaepe acciderat magno cum eorum periculo, tum facile et ſine periculo fieret. Voluit etiam experiri, quum propius hoſtem acceſſiſſet, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas cauſſas, quod is locus depreſſus erat, puteique ibi complures fieri poterant: aquatione enim longa et anguſta vtebatur. Dum haec opera, quae ante dixi, fiebant a legionibus, interim pars acie ante opus inſtructa ſub hoſte ſtabat. Equites barbari leuisque armaturae proeliis minutis comminus dimicabant.

Caeſar ab eo opere quum iam ſub veſperum copias in caſtra reduceret, magno incurſu, cum omni equitatu leuique armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt. Equites Caeſariani, vi vniuerſae ſubitaeque hoſtium multitudinis pulſi, parumper ceſſerunt: quae res aliter aduerſariis cecidit. Namque Caeſar, ex medio iti- LII

Xx 2 nere

erigere. Immo, *dirigere,* vt Lipſius vidit. Eſt autem *dirigere* h. l. nihil niſi certa linea et ad locum certum ducere, vt c. 56, *brachia promouere vsque ad locum.*

colloquia fieri poſſent. Cf. c. 56. De *aqu. anguſta* v. ind.

pars acie, pro, aciei, forma antiqua.

in legionarios. Non in legionarios, ſed in equites impetum fecerunt, vt ex ſequentibus ſit manifeſtum. Iulius Celſus p. 223, *vt equitatum eius inuaderent.* Vnde *in equites* vel *equitatum* reſcribendum. *Dauiſius.*

nere copiis reductis, equitibus ſuis auxilium tulit: equites autem, aduentu legionum animo addito, conuerſis equis in Numidas, cupide inſequentes diſperſosque, impetum fecerunt, atque eos conuulneratos vsque in caſtra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. Quod ni in noctem proelium eſſet coniectum, puluisque vento flatus omnium proſpectu offeciſſet, Iuba cum Labieno capti in poteſtatem Caeſaris veniſſent, equitatusque cum leui armatura funditus ad internecionem deletus eſſet. Interim incredibiliter ex legionibus quarta et ſexta Scipionis milites diffugere, partim in caſtra Caeſaris, partim in quas quisque poterat regiones peruenire: itemque equites Curioniani, diffiſi Scipioni eiusque copiis, complures ſe eodem conferebant.

LIII Dum haec circum Vzitam ab vtrisque ducibus adminiſtrantur, legiones duae, nona et decima, ex Sicilia nauibus onerariis profectae, quum iam non longe a portu Ruſpinae abeſſent, conſpicatae naues Caeſarianas, quae in ſtatione apud Thapſum ſtabant, veriti, ne in aduerſariorum, vt inſidiandi gratia ibi commorantium, claſſem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt, ac diu multumque iactati, tandem multis poſt diebus ſiti inopiaque confecti, ad Caeſarem perueniunt.

LIIII Quibus legionibus expoſitis, memor in Italia priſtinae licentiae militaris ac rapinarum certorum hominum, paruulam modo cauſſulam nactus Caeſar, quod C. Auienus, tribunus militum decimae legionis, nauem commeatu familia ſua atque iumentis

equites Curioniani. Cf. cap. 40.

nauem commeatu. Leg. *nauem pro comm.* Senſus eſt, ab Auieno nauem, loco commeatus, h. e. militum

tis occupauiſſet, neque militem vnum ab Sicilia ſuſtuliſſet, poſtero die de ſuggeſtu, conuocatis omnium legionum tribunis centurionibusque, Maxime vellem, inquit, homines ſuae petulantiae nimiaeque libertatis aliquando finem feciſſent, meaeque lenitatis, modeſtiae, patientiaeque rationem habuiſſent. Sed quoniam ipſi ſibi neque modum, neque terminum conſtituunt; quo ceteri diſſimiliter ſe gerant, egomet ipſe documentum more militari conſtituam. C. Auiene, quod in Italia milites populi Romani contra rempublicam inſtigaſti, rapinasque per municipia feciſti; quodque mihi reiquepublicae inutilis fuiſti, et pro militibus tuam familiam iumentaque in naues impoſuiſti; tuaque opera militibus tempore neceſſario reſpublica caret; ob eas res ignominiae cauſſa ab exercitu meo te remoueo, hodieque ex Africa abeſſe, et, quantum poteſt, proficiſci iubeo. Itemque te, A. Fontei, quod tribunus militum ſeditioſus malusque ciuis fuiſti, ab exercitu dimitto. T. Salieue, M. Tiro, C. Cluſinas, quum, ordines in meo exercitu beneficio non virtute conſecuti, ita vos geſſeritis, vt neque bello fortes, neque pace boni aut vtiles fueritis, et magis in ſeditione concitandisque militibus aduerſus veſtrum imperatorem, quam pudoris modeſtiaeque fueri-

tum transportandorum (vid. ind. in *commeatus)*, repletam eſſe ſeruis eius ac iumentis. Sic mox diſertis verbis: *pro militibus familiam iumentaque in naues impoſuit*. Hanc emendationem puto eſſe certam, etſi nemo de ea monuit.

ab Sicilia ſuſtuliſſet, impoſitos nauibus deduxiſſet.

tuaque opera, per id, quod tu feciſti. Hunc ſenſum qui non viderant, mox *militibusque* ediderunt, quaſi respublica diceretur caruiſſe et opera ſtudioque Auieni, et militibus.

Salieue. Cf. c. 28.

aduerſus veſtrum imperatorem.

et ei, qui a populo Romano honores accepiſſet, incolumi patria fortuniſque omnibus, Iubae barbaro potius obedientem fuiſſe, quam aut Scipionis obtemperaſſe nuncio, aut, caeſis eiusdem partis ciuibus, incolumem reuerti malle! Atque etiam ſuperbius Iubae factum non in M. Aquinium, hominem nouum paruumque ſenatorem, ſed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribus praeſtantem. Nam quum Scipio ſagulo purpureo ante regis aduentum vti ſolitus eſſet, dicitur Iuba cum eo egiſſe, non oportere illum eodem vti veſtitu, atque ipſe vteretur. Itaque factum eſt, vt Scipio ad album ſeſe veſtitum transferret, et Iubae, homini

erit ergo intelligi, *eſtne credibile, hoc vſu venisse?*

honores accepiſſet. Mox dicitur ſenator.

eiusdem partis, in qua fuit ille ipſe ciuis romanus. *incolumem reuerti*, a Caeſare ſeruatum potius in patriam redire, quam Iubae beneuolentiam captare. Sed Oudendorpius monet, haec verba *caeſis* — *malle* tantummodo in Leidenſi primo exſtare; in aliis quibusdam et edd. primis eſſe *Caeſaris* pro *caeſis*, quod in ſe ſenſu caret; ſed ſi addatur, in aliis rurſus duobus hoc verbum *Caeſaris* legi, illa vero omnia, *ei. part. civ. inc. rev. m.*, penitus abeſſe, facile oritur ſuſpicio interpolationis; eſtque nobis ſenſus horum verborum, *aut caeſis* — *malle*, incertus.

Atque etiam — *factum* ſc. exſtat, narratur.

paruum ſenatorem Dauiſius noue dictum putat, et librario tribuit, vultque *pedarium ſeu.* legi, de quo Gell. N. A. 3, 18. Contra Oudendorpius in Addendis bene defendit eo, quia Horatius in Epod. 4, 15 dixit, *in primis magnus eques.*

ſagulo purpureo, paludamento. Cf. B. G. 7, 88 — Plutarchus in Caton. c. 57 etiam notat ſuperbiam Iubae, qui aliquando in colloquio cum Scipione et Catone ſuam ſellam mediam poni voluerit; a Catone tamen ita ſit correctus, vt, transpoſitis ſellis, Scipio medius ſederet. Conqueritur idem Plutarchus de adulatione, qua Scipio captarit Iubae fauorem.

homini ſuperbiſſimo inertiſſimoque, obtemperaret.

Poſtero die vniuerſas omnium copias de caſtris omnibus educunt; et ſupercilium quoddam excelſum nacti, non longe a Caeſaris caſtris aciem conſtituunt, atque ibi conſiſtunt. Caeſar item producit copias, celeriterque iis inſtructis ante ſuas munitiones, quae erant in campo, conſiſtit; ſine dubio exiſtimans, vltro aduerſarios, quum tam magnis copiis auxiliisque regis eſſent praediti, promtiusque proſiluiſſent, ante ſe concurſuros, propiusque ſe acceſſuros. Equo circumuectus, legionesque cohortatus, ſigno dato, acceſſum hoſtium aucupabatur: ipſe enim a ſuis munitionibus longius non ſine ratione non procedebat, quod in oppido Vzitae, quod Scipio tenebat, hoſtium erant cohortes armatae; eidem autem oppido ad dextrum latus eius cornu erat oppoſitum; verebaturque, ne, ſi praetergreſſus eſſet, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Praeterea haec quoque eum cauſſa tardauit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem ſuis impedimento ad vltro occurrendum fore exiſtimabat. LVIII

Non arbitror eſſe praetermittendum, quemadmodum exercitus vtriusque fuerint in aciem inſtructi. LVIIII

 Scipio

ſupercilium, locus editus, collis. Cellarius Virg. Georg. 1, 108 comparauit; ſed multa exempla ſunt in Gesneri theſauro collecta. Etiam graece ſic dicitur ὀφρύς, de quo multis egit Wetſtenius ad Euang. Lucae 4, 29.

quemadmodum — inſtructi. Hunc quoque locum tractauit Guiſchardus (Mém. milit. T. 2, p. 340), ſuamque explicationem ab aduerſarii dubitationibus ita defendit (Mém. crit. et hiſtor. T. 4, p. 226), vt caput 60 totum verteret, et propemodum verbum de verbo inter-

Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte ſuas et Iubae legiones: poſtea autem Numidas in ſubſidiaria acie ita extenuatos, et in longitudinem directos, vt procul ſimplex eſſe acies media ab legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex eſſe exiſtimabatur. Elephantos dextro ſiniſtroque cornu collocauerat, aequalibus inter eos interuallis interiectis: poſt autem elephantos armaturas leues Numidasque ſubſtituerat auxiliares. Equitatum frenatum vniuerſum in ſuo dextro cornu diſpoſuerat; ſiniſtrum enim cornu oppido Vzita claudebatur, neque erat ſpatium equitatus explicandi. Praeterea Numidas leuisque armaturae infinitam multitudinem ad dextram partem ſuae aciei oppoſuerat, fere interiecto non minus mile paſſuum ſpatio; et ad collis radices magis adpulerat, longiusque ab aduerſariorum ſuisque copiis promouerat: id hoc conſilio, vt, quum acies duae inter ſe concurriſſent initio certaminis, paullo longius eius equitatus circumuectus ex improuiſo clauderet multitudine ſua exercitum Caeſaris, atque perturbatum iaculis configeret. Haec fuit ratio Scipionis eo die proeliandi.

LX Caeſaris autem acies hoc modo fuit collocata, vt ab ſiniſtro eius cornu ordiar, et ad dextrum perueniam. Habuit in ſiniſtro cornu legionem VIIII, VIII

interpretaretur, et in altero libro tabula aeri inciſa illuſtraret. Inde ergo rei cognoſcendae ſtudioſi adiumentum ſibi petent.

e ab legionariis. Delendum eſt *ab*. Acies media Scipionis videbatur legionariis Caeſaris eſſe ſimplex.

ordiar — legionem. Haec ita ſunt mutilata in codicibus, vt neceſſario coniectura ſubueniendum fuerit lectioni. Eam ex parte protulit ingenium Rhellicani, quae eſt ſenſim recepta in editiones. Res ipſa declarat, nihil aliud ſcribi ab Hirtio potuiſſe.

VIII; in dextro cornu XXX, XXVIII; XIII, XIIII, XXVIIII, XXVI in media acie; ipſum autem dextrum cornu, ſecundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocauerat; praeterea ex tironum legionibus paucas adiecerat. Tertiam autem aciem in ſiniſtrum ſuum cornu contulerat, et vsque ad aciei ſuae mediam legionem porrexerat, et ita collocauerat, vti ſiniſtrum ſuum cornu triplex eſſet. Id eo conſilio fecerat, quod ſuum dextrum latus munitionibus adiuuabatur; ſiniſtrum autem, equi-

tuiſſe. Eſt autem in Leid. pr. *ordinaret peruſeniam. Habuit legionem IX VIII in ſiniſtro cornu, XX XXXVIII,* ceteris omiſſis. In aliis eſt, *ordinaret ad dextrum legionem IX et VIII, in ſiniſtro cornu XXX, XXXVIII.* Nec in reliquis numeris conſentiunt codd. et edd. antt. Tum verba, *ipſum autem — collocauerat,* quis non videt ſenſu deſtituta eſſe? Itaque Guiſchardus (Mém. mil. T. 2, p. 344. et Mém. cr. et hiſt. T. 4, p. 237) dicit, ex hac diuerſitate lectionum locum ſibi videri ſic conſtituendum: *Habuit in ſiniſtro cornu legionem IX, VIII. In dextro cornu XXX, XXVIII. In media acie XIII, XIIII, XXVIIII, XXVI. In media autem acie ipſum dextrum cornu; ſecundam aciem fere — collocauerat.* Itaque verba, *in media acie,* a librariis altero loco omiſſa putat. Iam hanc lectionem, ab ſe conſtitutam, ita vertit: „La neuvieme et la huitieme étoient à l'aîle gauche. La trentieme et la vingthuitieme à la droite. La treizieme, la quatorzieme, la vingt-neuvieme, la vingtſixieme dans le corps de bataille. Mais l'aîle droite étoit encore compriſe dans ſon corps de bataille, et il ſe ſervoit de ſa ſeconde ligne pour en former la droite à la place des cohortes qui avoient été attribuées au corps de bataille.“ Quodſi verbulum de lectione addere licet, in extremis verbis, *in ear. leg. par. coh. collocauerat,* nondum eſſe lectionem genuinam puto.

et vsque ad — porrexerat. Locum Guiſchardus (T. 4, pag. 243) ſic vertit: Aïant transporté ſa troſieme ligne à ſon aîle gauche, il prolongea cette aîle jusqu'à la légion qui partageoit la gauche de ſon corps de bataille.

equitatus hoſtium multitudini vti reſiſtere poſſet, laborabat, eodemque ſuum omnem contulerat equitatum: et quod ei parum confidebat, praeſidio his equitibus legionem quintam praemiſerat, leuemque armaturam inter equites interpoſuerat. Sagittarios varie paſſimque, locis certis, maximeque in cornibus collocauerat.

LXI Sic vtrorumque exercitus inſtructi, non plus paſſuum trecentorum interiecto ſpatio, quod forſitan ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, a mane vsque ad horam decimam diei perſtiterunt. Iamque Caeſar dum exercitum reducere intra munitiones ſuas coepiſſet, ſubito vniuerſus equitatus vlterior Numidarum Gaetulorumque ſine frenis ad dextram partem ſe mouere, propiusque Caeſaris caſtra, quae erant in colle, ſe conferre coepit; frenatus autem Labieni eques in loco permanere, legionesque diſtinere: quum ſubito pars equitatus Caeſaris cum leui armatura, contra Gaetulos iniuſſu ac temere longius progreſſi, paludemque transgreſſi, multitudinem hoſtium pauci ſuſtinere non potuerunt; leuique armatura deſerti, ac pulſi conuulneratique, vno equite amiſſo, multis equis ſauciis, leuis armaturae XXVII occiſis, ad ſuos refugerunt. Quo ſecundo equeſtri proelio facto, Scipio laetus in caſtra nocte copias reduxit. Quod

praeſidio — praemiſit, il plaça devant la cavalerie ſa cinquieme légion pour la protêger. Nec incommode confert Guiſchardus hanc Feſti deſcriptionem: *Praeſidium eſt, quod pro vtilitate et ſalute alicuius auxilii gratia praeponitur; ſubſidium, quod poſtpoſitum eſt ad ſubueniendum laborantibus.*

horam decimam. Eſt circiter tertia aut quarta pomeridiana — Mox pro *dum* legendum eſt *quum.*

equitatus vlterior, quem, vt eſt c. 59, Scipio longius a ceteris copiis promouerat.

Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decreuit: namque poſtero die Caeſar cum parte equitatus ſui Leptim, frumenti gratia, miſit. In itinere praedatores equites Numidas Gaedulosque ex improuiſo adorti circiter centum partim occiderunt, partim viuorum potiti ſunt. Caeſar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque et foſſam per medium campum ducere, aduerſariorumque excurſionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, et, ne iugo a Caeſare excluderetur, adproperare. Ita duces vtrique et in operibus occupati erant, et nihilo minus equeſtribus proeliis inter ſe quotidie dimicabant.

Interim Varus claſſem, quam antea Vticae hiemis gratia ſubduxerat, cognito legionis VII et VIII ex Sicilia aduentu, celeriter deducit, illamque Gaetulis remigibus epibatisque complet; inſidiandique gratia ab Vtica progreſſus, Adrumetum cum LV nauibus peruenit. Cuius aduentus inſcius Caeſar, L. Ciſpium cum claſſe XXVII nauium ad Thapſum verſus in ſtationem, praeſidii gratia commeatus ſui, mittit: itemque Q. Aquilam cum XIII nauibus longis Adrumetum eadem de cauſſa praemittit. Ciſpius, quo erat miſſus, celeriter peruenit: Aquila, tempeſtate iactatus, promontorium ſuperare non potuit, atque angulum quemdam tutum a tempeſtate nactus, cum claſſe ſe longius a proſpectu remouit. LXII

Reli-

proprium gaudium. vid. ad c. 32.

cum parte equit. Leg. *quum partem* (ſic quidam codd.) *equitatus* — *miſiſſet* (ſic vnus codex), *in itinere* —

iter officere. Vel *iter* deleo, vel *ita* lego. *Dauiſius.*

nactus, cum claſſe nauium longarum. Sic paulo ante.

Reliqua claſſis in ſalo ad Leptim, egreſſis remigibus, paſſimque in littore vagantibus, partim in oppido victus ſui mercandi gratia progreſſis, vacua a defenſoribus ſtabat. Quibus rebus Varus ex perfuga cognitis, occaſionem nactus, vigilia ſecunda Adrumeto ex cothone egreſſus, cum primo mane Leptim

Reliqua claſſis nauium onerariarum. Sic diſerte paulo poſt. Aliis aliter videtur, quia verba *cum claſſe* in edd. quibusdam paulo ante ponuntur ante verbum *promontorium*, et ante verbum *ſe* abſunt, vnde poſt alios Oudendorpius ſic legit: *Aquila, temp. iactatus, cum claſſe promontorium ſup. n. potuit. Atque ang. — nactus, ſe* (nauem ſuam) *long. a p. rem. Reliqua —*

ex cothone. Verbum hoc etiam c. 63 occurrit. Si Seruium (ad Virg. Aen. 1, 427) et Feſtum (in Cothones, ſeu, vt quaedam edd. vitioſe exhibent, *Catones*) audiamus, iuxta hunc portus in mari interiores, arte et manu facti, adpellantur cothones; et iuxta Seruium cothones ſunt portus non naturales, ſed arte et manu facti: cuiusmodi foſſitios portus Salmaſius (ad Solin. pag. 794) a Latinis foſſas, a Graecis χαράδρας dictos eſſe monuit. Sin vlterius quaeramus, non abhorret a vero coniectura Cellarii, (ad quam ipſam fere Salmaſius inclinat) exiſtimantis, Adrumetinos ſuum hoc nauale cothonem dixiſſe, ad ſimilitudinem cothonis Carthaginienſis. Scilicet e Strabone (17, p. 832 ſq.) ſcimus, vicinum fuiſſe Carthagini τὸν Κώθωνα, quam dicit eſſe inſulam rotundam, canali cinctam, et vtrimque naualia habentem. Quem quidem locum Appianus (Punic. p. 57. ed. Steph.) ſic deſcribit: intra vnum portuum Carthaginienſium fuiſſe inſulam, atque cum portum tum inſulam habuiſſe crepidines, in quibus fuerint naualia. — Satis ex his intelligi poteſt, qui fuerit cothon Carthaginienſis, ſiue totum illud opus omnino; ſiue nauale, quod ibi fuit; ſiue canalis dictus ſit cothon: potuit enim vſus verbi variari: nec mirum eſt, alios etiam, ob Carthaginienſis operis ſimilitudinem, ſuum nauale cothonem nominaſſe. His certiora de nomine non habeo; et ſufficit, rem omnino intellexiſſe. Interpretes noſtri loci locis Seruii,

Leptim vniuerſa claſſe vectus, naues onerarias, quae longius a portu in ſalo ſtabant, incendit, et penteres duas vacuas a defenſoribus, nullo repugnante, cepit.

Caeſar interim celeriter per nuncios in caſtris, quum opera circuiret, certior factus, quae aberant a portu milia paſſuum ſex, equo admiſſo, omiſſis omnibus rebus, celeriter peruenit Leptim: ibique hortatus, omnes vt ſe naues conſequerentur, primum ipſe nauigiolum paruulum conſcendit; in curſu Aquilam, multitudine nauigiorum perterritum atque trepidantem, nactus, hoſtium claſſem ſequi coepit. Interim Varus, celeritate Caeſaris audaciaque motus, cum vniuerſa claſſe, conuerſis nauibus, Adrumetum verſus fugere contendit. Quem Caeſar in milibus paſſuum quattuor conſecutus, recuperata quinqueremi cum omnibus ſuis epibatis, atque etiam hoſtium cuſtodibus CXXX in ea naue captis, triremem hoſtium proximam, quae in repugnando erat commorata, onuſtam remigum epibatarumque cepit; reliquae naues hoſtium promontorium ſuperarunt, atque Adrumetum in cothonem ſe vniuerſae contulerunt. Caeſar eodem vento promontorium ſuperare non potuit, atque in ſalo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum LXIII

Seruii, Feſti, et Strabonis iam vſi erant. Illud non bene fieri putem, ſi quis graecum verbum κώθων comparet, et ſimilitudinem figurae poculi ſuſpicetur nominis cauſam eſſe: quidni enim Carthaginienſis cothon Punicum, aut omnino orientis verbum fuerit? id quod interpretibus Stephani Byz. in καρχηδών iam in mentem venerat — De ſitu loci Shawianum iter conferendum eſt T. 1, p. 237.

hortatus. Al. *moratus*; ſed, vt monuit Oudendorpius, huic celeritati Caeſaris mora non conuenit.

metum accedit, ibique nauibus onerariis, quae erant extra cothonem, incenſis, omnibusque reliquis aliis aut ſubductis, aut in cothonem compulſis, paulliſper commoratus, ſi forte vellent claſſe dimicare, rurſus ſe recepit in caſtra.

LXIIII In ea naue captus eſt P. Veſtrius, eques Romanus, et P. Ligarius, Afranianus, quem Caeſar in Hiſpania cum reliquis dimiſerat, et poſtea ſe ad Pompeium contulerat; inde ex proelio effugerat, in Africamque ad Varum venerat: quem ob periurium perfidiamque Caeſar iuſſit necari; P. Veſtrio autem, quod eius frater Romae pecuniam imperatam numerauerat, et quod ipſe ſuam cauſſam Caeſari probauerat, ſe, Naſidii claſſe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari eſſe ſeruatum, poſtea facultatem ſibi nullam datam tranſeundi, ignouit.

LXV Eſt in Africa conſuetudo incolarum, vt in agris et in omnibus fere villis ſub terra ſpecus condendi frumenti gratia clam habeant, atque id propter bella maxime hoſtiumque ſubitum aduentum praeparent. Qua de re Caeſar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones duas cum equitatu mittit ab caſtris ſuis milia paſſuum decem, atque inde magno numero frumenti onuſtos recipit in caſtra. Quibus rebus cognitis, Labienus, progreſſus a ſuis caſtris milia paſſuum ſeptem per iugum et collem, per quem Caeſar pridie iter fecerat, ibi caſtra duarum legionum facit; atque ipſe quotidie, exiſtimans, Caeſarem eadem ſaepe frumentandi gratia com-

reliquis aliis. Deleuerim *aliis*.

Afranianus, qui ſub Afranio, Pompeii legato, in Hiſpania militauerat. *Cellarius*.

dimiſerat. Cf. B. C. 1, 86. 87.

Naſidii. Cf. B. C. 2, 3.

commeaturum, cum magno equitatu leuique armatura, inſidiaturus locis idoneis conſedit.

Caeſar interim de inſidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hoſtes quotidiano inſtituto, ſaepe idem faciendo, in negligentiam adducerentur, ſubito mane imperat, porta decumana legiones ſe octo veteranas cum parte equitatus ſequi; atque equitibus praemiſſis, neque opinantes inſidiatores ſubito, in conuallibus latentes, leui armatura concidit circiter quingentos; reliquos in fugam turpiſſimam coniecit. Interim Labienus cum vniuerſo equitatu fugientibus ſuis ſuppetias occurrit. Cuius vim multitudinis quum equites pauci Caeſariani iam ſuſtinere non poſſent, Caeſar inſtructas legiones hoſtium copiis oſtendit. Quo facto perterrito Labieno ac retardato, ſuos equites recepit incolumes. Poſtero die Iuba Numidas eos, qui, loco amiſſo, fuga ſe receperant in caſtra, in cruce omnes ſuffixit. LXVI

Caeſar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in caſtra conducit; atque praeſidio Lepti, Ruſpinae, Achillae relicto, Ciſpio Aquilaeque claſſe transdita, vt alter Adrumetum, alter Thapſum mari obſiderent, ipſe caſtris incenſis, quarta noctis vigilia, acie inſtructa, impedimentis in ſiniſtra parte collocatis, ex eo loco proficiſcitur, et peruenit ad oppidum Agar; quod a Gaetulis ſaepe antea oppugnatum, ſummaque vi per ipſos oppidanos erat defenſum. Ibi in campo caſtris vnis poſitis, ipſe frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, redit in caſtra. Scipio interim, cognito LXVII

Ciſpio Aquilaeque. Cf. c. 62.

cognito Caeſaris diſceſſu, cum vniuerſis copiis per iugum Caeſarem ſubſequi coepit; atque ab eius caſtris milia paſſuum ſex longe, trinis caſtris diſpartitis copiis, conſedit.

LXVIII Oppidum erat Zeta, quod aberat ab Scipione milia paſſuum decem, ad eius regionem et partem caſtrorum collocatum, a Caeſare autem diuerſum ac remotum, quod erat ab eo longe milia paſſuum XVIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia miſit. Quod poſtquam Caeſar ex perfuga cognouit, caſtris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi praeſidio relicto, ipſe quarta vigilia egreſſus, praeter hoſtium caſtra proficiſcitur cum copiis, et oppidum potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: et, quum eo contendere conaretur, animaduertit, copias hoſtium iis legionibus occurrere ſuppetias. Quae res eius impetum retardauit. Itaque, capto C. Mutio Regino, equite Romano, Scipionis familiariſſimo, qui ei oppido praeerat, et P. Atrio, equite Romano de conuentu Vticenſi, et camelis duobus et viginti regis adductis, praeſidio ibi cum Oppio legato relicto, ipſe ſe recipere coepit ad caſtra.

LXVIIII Quum iam non longe a caſtris Scipionis abeſſet, quae eum neceſſe erat praetergredi, Labienus Afraniusque, cum omni equitatu leuique armatura ex inſidiis adorti, agmini eius extremo ſe offerunt, atque ex collibus primis exſiſtunt. Quod poſtquam Caeſar

ad eius regionem — collocatum. Haec mihi non ſunt ſatis perſpicua; puto tamen commode verſa eſſe in itinere Shawiano T. I. p. 265. „Zeta étoit ſituée près du territoire de Scipion, et près de laquelle il y avoit un corps de ſon armée.“

coll. primis. An, *proximis?*

Caeſar animaduertit, equitibus ſuis hoſtium vi oppoſitis, ſarcinas legionarios in aceruum iubet comportare, atque celeriter ſigna hoſtibus inferre. Quod poſtquam coeptum eſt fieri, primo impetu legionum equitatus et leuis armatura hoſtium nullo negotio loco pulſa, et deiecta eſt de colle. Quum iam Caeſar exiſtimaſſet, hoſtes pulſos deterritosque finem laceſſendi facturos; et iter coeptum pergere coepiſſet; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Caeſaris legionarios impetum faciunt Numidae leuisque armaturae, mirabili velocitate praediti, qui inter equites pugnabant, et vna pariterque cum equitibus accurrere et refugere conſueuerant. Quum hoc ſaepius facerent, et Iulianos proficiſcentes inſequerentur, et refugerent, ſtantes propius non accederent, et ſingulari genere pugnae vterentur, eosque iaculis conuulnerare ſatis eſſe exiſtimarent; Caeſar intellexit, nihil aliud illos conari, niſi vt ſe cogerent, caſtra in eo loco ponere, vbi omnino aquae nihil eſſet; vt exercitus eius ieiunus, qui a quarta vigilia vsque ad horam decimam diei nihil guſtaſſet, ac iumenta ſiti perirent.

Quum iam ad ſolis occaſum eſſet, et non totos LXX
centum paſſus in horam [IV] eſſet progreſſus; equi-

et refugerent. Fortaſſis excidit aliquid, legendumque eſt, *conuerſos refugerent.* Cf. c. 70. Sic tria dicuntur, quae dicenda erant: inſequuntur proficiſcentes, refugiunt conuerſos, non accedunt propius ſtantes. Edd. vulgg. habent, *inſtantes*, vt *refugere inſtantes* cohaereat; e correctione.

horam decimam. Ea eſt circiter quarta pomeridiana. *in horam* [*IV*]. Haec eſſet circiter decima antemeridiana. Quorſum ergo diceret, quousque *mane* Caeſar eſſet progreſſus, cum iam eſſet ad ſolis occaſum? Veriſſima lectio eſt codd. Leidenſis primi et Scaligerani, *in horam*, h. e. in horas ſingulas,

tatu ſuo propter equorum interitum extremo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat. Ita vim hoſtium, placide leniterque procedens, per legionarium militem commodius ſuſtinebat. Interim equitum Numidarum copiae dextra ſiniſtraque per colles praecurrere, coronaeque in modum cingere multitudine ſua Caeſaris copias; pars agmen extremum inſequi. Caeſaris autem non amplius tres aut quatuor milites veterani ſi ſe conuertiſſent, et pila viribus contorta in Numidas infeſtos conieciſſent, amplius duum milium numero ad vnum terga vertebant, ac rurſus ad aciem paſſim, conuerſis equis, ſe colligebant, atque in ſpatio conſequebantur, et iacula in legionarios coniiciebant. Ita Caeſar, modo procedendo, modo reſiſtendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes ſuos ad vnum in caſtris incolumes, ſauciis decem factis, reduxit. Labienus, circiter trecentis amiſſis, multis vulneratis, ac defeſſis inſtando omnibus, ad ſuos ſe recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante caſtra in acie terroris gratia in conſpectu Caeſaris collocauerat, reducit in caſtra.

LXXI Caeſar contra eiusmodi hoſtium genera copias ſuas, non vt imperator exercitum veteranum victoremque maximis rebus geſtis, ſed vt laniſta tirones

gulas, et numeri nota delenda eſt. Alii habent *in horis IV*, quod et ipſum ferri poteſt: eſt enim, intra ſpatium quatuor horarum.

extremo agmine remoto, ex agmine extremo remouet, diſcedere iubet. — Etiam in hoc capite, omnineque hac narratione c. 68—71. Guiſchardus ſibi viſus eſt manum interpolatricem detexiſſe: negat enim, haec ita, vt ſcripta ſunt, ab homine militaris rei perito ſcribi, ac ne fieri quidem ſic potuiſſe. vid. Mémoires milit. T. 2, p. 362.

nes gladiatores condocefacere: quo pede ſe reciperent ab hoſte, et quemadmodum obuerſi aduerſariis, et in quantulo ſpatio reſiſterent; modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum; ac prope, quo loco et quemadmodum tela mitterent, praecipit. Mirifice enim hoſtium leuis armatura anxium exercitum noſtrum atque ſollicitum habebat: quia et equites deterrebat proelium inire propter equorum interitum, quod eos iaculis interficiebant; et legionarium militem defatigabant propter velocitatem: grauis enim armaturae miles ſimul atque ab his inſectatus conſtiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci curſu facile periculum vitabant.

LXXII Quibus ex rebus Caeſar vehementer commouebatur; quia, quodcumque proelium quoties erat commiſſum, equitatu ſuo ſine legionario milite hoſtium equitatui leuique armaturae eorum nullo modo par eſſe poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum hoſtium legiones cognouerat, et quonam modo ſuſtinere ſe poſſet ab eorum equitatu leuique armatura, quae erat mirifica, ſi legiones quoque acceſſiſſent. Accedebat etiam haec cauſſa, quod elephantorum magnitudo multitudoque militum animos detinebat in terrore: cui vni rei tamen inuenerat remedium. Namque elephantos ex Italia transportari iuſſerat, quo et miles noſter

Quibus ex rebus — quoties — Quaecumque hic occurrunt variae lectiones, (vel abeſt *quia*, vel *commotus* legitur, vel *veb. comm. quia quodc.* omittitur) eae ſunt vel ab emendandi ſtudio, vel, vt omiſſio plurium verborum, a feſtinatione librarii.

ex Italia. Sic ſcribendum eſſe, Ciacconius ad h. l. et Lipſius (Elect. 2, 22) docuerunt: nam conſtantem codd. et vett. edd. lectionem, *in Italiam*, redarguit non modo

ſter ſpeciemque et virtutem beſtiae cognoſceret, et cui parti corporis eius telum facile adigi poſſet; ornatusque ac loricatus quum eſſet elephantus, quae pars eius corporis nuda ſine tegmine relinqueretur, vt eo tela coniicerentur; praeterea, vt iumenta beſtiarum odorem, ſtridorem, ſpeciem, conſuetudine captarum non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat conſecutus: nam et milites beſtias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoſcebant, equitesque in eos pila praepilata coniiciebant; atque in conſuetudinem equos patientia beſtiarum adduxerat.

LXXIII Ob has cauſſas, quas ſupra commemoraui, ſollicitabatur Caeſar, tardiorque et conſideratior erat factus, et ex priſtina bellandi conſuetudine celeritateque exceſſerat. Nec mirum. Copias enim habebat in Gallia, bellare conſuetas locis campeſtribus, et contra Gallos, homines apertos minimeque inſidioſos, qui per virtutem, non per dolum, dimicare

modo res ipſa; ſed et locus Dionis Caſſii (43, 4), vbi diſertis verbis eſt, Caeſarem et milites et elephantos *ex Italia* arceſſiiſſe. Hoc omnes fere interpretes monuerunt.

ſine tegmine. Videtur interpretamentum.

captarum. Si elephanti capti erant a Caeſare, cur ex Italia transportat? Leg. e cod. Dauiſii, *capta:* ſic iumenta dicuntur capta eſſe conſuetudine, ne reformidarent beſtias.

largiter erat conſecutus. Vel intelligetur, vel addetur, *quod optauerat.* Monuit Cellarius.

praepilata, non cuſpide praefixa, ſed obtuſo acumine, et inſtar pilae rotundo. Lipſii Poliorc. 4, 4. *Cellarius.*

patientia beſtiarum, dum coguntur equi, perpeti indolem beſtiarum, adducuntur in conſuetudinem earum.

non per dolum. Multos tamen Gallorum dolos ipſe Caeſar in ſuis commentariis deſcripſit.

micare conſuerunt: tum autem erat ei laborandum, vt conſuefacerent milites, hoſtium dolos, inſidias, artificia cognoſcere, et quid ſequi, quid vitare conueniret. Itaque, quo haec celerius conciperent, dabat operam, vt legiones non in vno loco contineret, ſed per cauſſam frumentandi huc atque illuc raptaret: ideo quod hoſtium copias ab ſe ſuoque veſtigio non diſceſſuras exiſtimabat. Atque poſt diem tertium productas accuratius ſuas copias ſicut inſtruxerat, propter hoſtium caſtra praetergreſſus, aequo loco inuitat ad dimicandum. Poſtquam eos abhorrere videt, reducit ſub veſperum legiones in caſtra.

Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit Zetae, cuius Caeſarem potitum eſſe demonſtrauimus, veniunt; petunt et obſecrant, vt ſibi praeſidium mittat; ſe res complures, quae vtiles bello ſint, adminiſtraturos. Per idem tempus, deorum voluntate ſtudioque erga Caeſarem, transfuga ſuos ciues facit certiores, Iubam regem celeriter cum copiis ſuis, antequam Caeſaris praeſidium eo perueniret, ad oppidum adcucurriſſe, atque, adueniente multitudine circumdata, eo potitum, omnibusque eius oppidi incolis ad vnum interfectis, dediſſe oppidum diripiendum delendumque militibus. LXXIIII

Caeſar interim, luſtrato exercitu a. d. XII kal. Apriles, poſtero die productis vniuerſis copiis, pro- LXXV

demonſtrauimus. c. 68.

deorum. Vulgo, *de eorum*, ſine ſenſu: et *deorum* codd. ſatis firmant.

ſuos ciues, h. e. Vacceuſes legatos, qui cum Caeſare erant. *Cellarius.*

a. d. XII kal. Apr. Eſt dies 21 Ianuarii iuxta Vſſerii Annales p. 479. Sed ex ratione Guiſchardi in Mém. milit. Tom. 2. p. 368, erit dies 17 Decembris. vid. ad cap. 1.

progreſſus a ſuis caſtris milia paſſuum quinque, a Scipionis circiter duum milium interuallo ſpatio, in acie conſtitit. Poſtquam ſatis diuque aduerſarios, a ſe ad dimicandum inuitatos, ſuperſedere pugnae animaduertit, reducit copias. Poſtero die caſtra mouet, atque iter ad oppidum Sarſuram, vbi Scipio Numidarum habuerat praeſidium, frumentumque comportauerat, ire contendit. Quod vbi Labienus animaduertit, cum equitatu leuique armatura agmen eius extremum carpere coepit: atque ita lixarum mercatorumque, qui plostris merces portabant, interceptis ſarcinis, addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones; quod exiſtimabat, milites ſub onere ac ſub ſarcinis defatigatos pugnare non poſſe. Quae res Caeſarem non fefellerat: namque expeditos ex ſingulis legionibus trecenos milites eſſe iuſſerat. Itaque eos, in equitatum Labieni immiſſos, turmis ſuorum ſuppetias mittit. Tum Labienus, conuerſis equis, ſignorum conſpectu perterritus, turpiſſime contendit fugere, multis eius occiſis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad ſua ſe recipiunt ſigna, atque iter inceptum ire coeperunt. Labienus per iugum ſummum collis dextrorſus procul ſubſequi non deſiſtit.

Poſt-

progreſſus. Sic Rhellicanus voluit legi, et editores e codd. quibusdam receperunt: nam alterum, *proceſſus*, quod plerique codd. habent, in illius aetatis ſcriptore vix defendi poteſt, etſi Cellarius e Scribonio Largo defendit, qui *proceſſam aetatem* dixerat.

ſuperſedere pugnae. Leg. *pugna*, vt latinitas flagitat. *Dauiſius.*

habuerat praeſidium. Leg. e cod. Dauiſ. *habebat*: nam eo ipſo tempore praeſidium ibi erat. c. 76. Monuit Dauiſius.

procul ſubſequi. Vulgo, *procul milites ſubſequi.*

Poſtquam Caeſar ad oppidum Sarſuram venit, inſpectantibus aduerſariis interfecto praeſidio Scipionis, quum ſuis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio, euocato Scipionis, qui ibi praeerat, atque a multitudine circumuento interfectoque, oppido potitur; atque ibi frumento exercitui dato, poſtero die ad oppidum Tiſdram peruenit, in quo Conſidius per id tempus fuerat cum grandi praeſidio, cohorteque ſua gladiatorum. Caeſar, oppidi natura perſpecta, atque inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter milia paſſuum quatuor ad aquam facit caſtra, atque inde quarto die egreſſus, redit rurſus ad ea caſtra, quae ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua caſtra copias reducit. LXXVI

Thabenenſes interim, qui ſub ditione et poteſtate Iubae eſſe conſueſſent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio praeſidio, legatos ad Caeſarem mittunt; rem a ſe geſtam docent; petunt orantque, vt ſuis fortunis populus Romanus, quod bene meriti eſſent, auxilium ferret. Caeſar, eorum conſilio probato, M. Criſpum tribunum cum cohorte, et ſagittariis tormentiſque compluribus, praeſidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cum ſignis non potuerant ante tranſire in Africam, ad mi- LXXVII

atque inopia. Lipſius (Elect. 2, 22) *aquae inopia* legi vult, quod locus caſtrorum, de quo proxime dicitur, ſuadet. *Cellarius.*

rem a ſe geſtam. Haec eſt coniectura Lipſii Elect. 2, 22. Omnes codices, *rem male geſtam*: inepte prorſus. *Daviſius.*

commeatu dato, data venia ad ſuos vel alio abeundi a ſignis. *Cellarius.* Mox *vnus commeatus* eſt, multitudo vna venientium, ein Transport.

lia IV, equites CD, funditores ſagittariique mile, vno commeatu Caeſari occurrerunt. Itaque cum his copiis, et omnibus legionibus eductis, ſicut erat inſtructus, octo milibus paſſuum ab ſuis caſtris, ab Scipionis vero quatuor milibus paſſuum longe conſtitit in campo.

LXXVIII Erat oppidum infra caſtra Scipionis, nomine Tegea, vbi praeſidium equeſtre circiter CD numero habere conſuerat. Eo equitatu dextra ſiniſtraque directo ab oppidi lateribus, ipſe, legionibus ex caſtris eductis, atque in iugo inferiore inſtructis, non longius fere mile paſſus ab ſuis munitionibus progreſſus, in acie conſtitit. Poſtquam diutius in vno loco Scipio commorabatur, et tempus diei in otio conſumebatur; Caeſar equitum turmas ſuorum iubet in hoſtium equitatum, qui ad oppidum in ſtatione erat, facere impreſſionem; leuemque armaturam, ſagittarios, funditoresque eodem ſubmittit. Quod vbi coeptum eſt fieri, et equis concitatis Iuliani impetum feciſſent; Pacidius ſuos equites exporrigere coepit in longitudinem, vt haberent facultatem turmas Iulianas circumfundi, et nihilo minus fortiſſime acerrimeque pugnare. Quod vbi Caeſar animaduertit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos conſueuerat, ex proxima legione, quae ei proelio in acie conſtiterat, iubet equitatui ſuccurrere. Labienus interim ſuis equi-

circumfundi. Sic e codd. Oudendorpius edidit. Eſt idem, quod circumfundere ſe circa turmas. Vulgo, *circumfundere*.

quos ex legionibus — conſueuerat. vid. c. 75.

ex proxima leg. — conſtiterat. Leg. *ex legione, quae proxima ei pr. in ac. conſt.* Proelium eſt illa velitatio equeſtris, quae nunc fit. Ergo legionem, quae in acie (inſtructa) ſtat proxima illi velitationi, iubet Caeſar ſuccurrere equitatui.

equitibus auxilia equeſtria ſubmittere, ſauciisque ac defatigatis integros recentioribusque viribus equites ſubminiſtrare. Poſtquam equites Iuliani CD vim hoſtium, ad quatuor milia numero, ſuſtinere non poterant, et a leui armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Caeſar alteram alam mittit, qui ſatagentibus celeriter occurrerent. Quo facto ſui ſublati vniuerſi, in hoſtes impreſſione facta, in fugam aduerſarios dederunt, multis occiſis, compluribus vulneratis: inſecuti per tria milia paſſuum, vsque in colles hoſtibus adactis, ſe ad ſuos recipiunt. Caeſar in horam decimam commoratus, ſicut erat inſtructus, ſe ad ſua caſtra recepit, omnibus incolumibus: in quo proelio Pacidius, grauiter pilo per caſſidem caput ictus, compluresque duces, ac fortiſſimus quisque, interfecti vulneratique ſunt.

LXXVIIII Poſtquam nulla conditione cogere aduerſarios poterat, vt in aequum locum deſcenderent, legionumque periculum facerent; neque ipſe propius hoſtem caſtra ponere propter aquae penuriam ſe poſſe animaduertebat; aduerſarios non eorum virtute confidere, ſed aquarum inopia fretos deſpicere ſe intellexit: pridie Non. Apr. tertia vigilia egreſſus ab Agar, XVI milia nocte progreſſus, ad Thapſum, vbi Virgilius cum grandi praeſidio praeerat, caſtra ponit, oppidumque eo die circumuenire coepit, locaque idonea opportunaque complura praeſidiis occupare; hoſtes ne intrare ad ſe, ac loca interiora capere poſſent. Scipio interim, cognitis Caeſaris conſiliis, ad neceſſitatem adductus dimicandi,

ſublati, animo elati. *non eorum virtute*, non ſua ipſorum virt. *Cellarius.*

pridie Non. Apr. Vſſerius in annal. p. 479 haec quarto Februarii diei aſſignat.

candi, ne per ſummum dedecus fidiſſimos ſuis rebus Thapſitanos et Virgilium amitteret; confeſtim Caeſarem per ſuperiora loca conſecutus, milia paſſuum octo a Thapſo binis caſtris conſedit.

LXXX Erat ſtagnum ſalinarum, inter quod et mare anguſtiae quaedam non amplius mile et quingentos paſſus intererant; quas Scipio intrare, et Thapſitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Caeſarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco caſtello munito, ibique trino praeſidio relicto, ipſe cum reliquis copiis lunatis caſtris Thapſum operibus circummuniuit. Scipio interim, excluſus ab incepto itinere, ſupra ſtagnum, poſtero die et nocte confecto, coelo albente, non longe a caſtris praeſidioque, quod ſupra commemorauimus, MC paſſibus, ad mare verſus conſedit, et caſtra munire coepit. Quod poſtquam Caeſari nunciatum eſt, milite ab opere deducto, caſtris praeſidio Aſprenate proconſule cum legionibus duabus relicto, ipſe cum expedita copia in eum locum citatim contendit: claſſisque parte ad Thapſum relicta, reliquas naues iubet poſt hoſtium tergum quam maxime ad litus adpelli, ſignumque ſuum obſeruare; quo ſigno dato, ſubito clamore facto, ex improuiſo hoſtibus auerſis

ſtagnum ſalinarum. Ambitum eius definit itineris Shawiani deſcriptio Tom. 1. p. 244.

trino praeſidio. Lectio incerta: quidam libri ſcripti et editi pro *trino* exhibent *magno*; Scaligeri codex habet III; et Leid. pr. *cohor. tibus tribus.* Ergo putat Oudendorpius, legi poſſe, *cohortium trium praeſidio.*

confecto. Vulgo, *confecta.* Mox pro *paſſibus* legetur *paſſus.*

proconſule dicitur, qui proconſulari imperio eſt, licet modo ſit propraetor. Sic c. 97. Et ita ſaepe *propraetore* de quaeſtore, vel eo, qui nullum geſſit magiſtratum. *Oudendorpius.*

aduerſis incuterent terrorem, vt perturbati ac perterriti reſpicere poſt terga cogerentur.

Quo poſtquam Caeſar peruenit, et animaduertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro ſiniſtroque cornu collocatos, et nihilominus partem militum caſtra non ignauiter munire; ipſe, acie triplici collocata, legione decima ſecundaque dextro cornu, octaua et nona ſiniſtro, oppoſitis quinque legionibus in quarta acie, ante ipſa cornua quinis cohortibus contra beſtias collocatis, ſagittariis, funditoribus in vtrisque cornibus diſpoſitis, leuique armatura inter equites interiecta, ipſe pedibus circum milites concurſans, virtutesque veteranorum proeliaque ſuperiora commemorans, blandeque adpellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui numquam in acie dimicaſſent, hortabatur, vt veteranorum virtutem aemularentur, eorumque famam, nomen, locumque, victoria parta, cuperent poſſidere. LXXXI

Itaque in circumeundo exercitum animaduertit, hoſtes circa vallum trepidare, atque vltro citroque pauidos concurſare, et modo ſe intra portas recipere, modo inconſtanter immoderateque prodire. Quum idem a pluribus animaduerti coeptum eſſet; ſubito legati euocatique obſecrare Caeſarem, ne dubitaret ſignum dare: victoriam ſibi propriam a diis immortalibus portendi. Dubitante Caeſare, atque eorum ſtudio cupiditatique reſiſtente, ſibique, erup- LXXXII

oppoſitis quinque legionibus. Nunc addendum eſſe *in media acie,* et ſic pergendum, *in quarta acie ante ipſa — collocatis,* oſtendit Guiſchardus. vid. Mémoires crit. et hiſtor. T. 4, p. 238. Sed iam ante eum hoc monuerat Glandorpius ad h. l. Ceteri interpretes omnes neglexerant.

victoriam propriam. vid. cap. 32.

eruptione pugnari, non placere clamitante, et etiam atque etiam aciem ſuſtentante, ſubito dextro cornu, iniuſſu Caeſaris, tubicen a militibus coactus canere coepit. Quo facto, ab vniuerſis cohortibus ſigna in hoſtem coepere inferri; quum centuriones pectore aduerſo reſiſterent, vique continerent milites, ne iniuſſu imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent.

LXXXIII Quod poſtquam Caeſar intellexit, incitatis militum animis reſiſti nullo modo poſſe, ſigno Felicitatis dato, equo admiſſo, in hoſtem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores ſagittariique concita tela in elephantos frequentes iniiciunt. Quo facto, beſtiae, ſtridore fundarum lapidumque perterritae, ſeſe conuertere, et ſuos poſt ſe frequentes ſtipatosque proterere, et in portas valli ſemifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, praeſidio deſerti, principes fugiunt. Ita celeriter beſtiis circumitis, legiones vallo hoſtium ſunt potitae: et paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in caſtra, vnde pridie erant egreſſi, confugiunt.

LXXXIIII Non videtur eſſe praetermittendum de virtute militis veterani quintae legionis. Nam quum in ſiniſtro cornu elephantus, vulnere ictus, et dolore concitatus, in lixam inermem impetum feciſſet, eumque ſub pede ſubditum, deinde genu innixus, pondere ſuo, proboſcide erecta vibrantique, ſtridore maximo premeret atque enecaret; miles hic non potuit

eruptione. Probat Oudendorpius coniecturam Schelii ad Hygin. p. 41, *irruptione*, quia Caeſar iam e caſtris exierat.

ſigno Felic. dato. Teſſeram ſuis dedit verbum Felicitas. *Cellarius.*

potuit pati, quin ſe armatum beſtiae offerret. Quem poſtquam elephantus ad ſe telo infeſto venire animaduertit, relicto cadauere, militem proboſcide circumdat, atque in ſublime extollit armatum. Qui in eiusmodi periculo quum conſtanter agendum ſibi videret, gladio proboſcidem, qua erat circumdatus, caedere, quantum viribus poterat, non deſtitit: quo dolore adductus elephantus, milite abiecto, maximo cum ſtridore curſuque conuerſus ad reliquas beſtias ſe recepit.

LXXXV Interim Thapſo qui erant praeſidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt, et, ſiue vt ſuis ſubſidio occurrerent, ſiue vt, oppido deſerto, fuga ſalutem ſibi pararent, egrediuntur; atque ita per mare vmbilici fine ingreſſi, terram petebant: qui a ſeruitiis puerisque, qui in caſtris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rurſus ſe in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis proſtratis, paſſimque toto campo fugientibus, confeſtim Caeſaris legiones conſequi, ſpatiumque ſe non dare colligendi. Qui poſtquam ad ea caſtra, quae petebant, perfugerunt, vt, refectis caſtris, rurſus ſeſe defenderent, ducem aliquem requirunt, quem reſpicerent, cuius auctoritate imperioque rem gererent. Qui poſtquam animaduerterunt, neminem eſſe ibi praeſidio, protinus, armis abiectis, in regia caſtra fugere contendunt. Quo poſtquam peruenerunt, ea quoque ab Iulianis teneri vident.

Deſpe-

vmbilici fine. Cf. ind. in *finis*.

ducem requirunt. Nam Afranius, Scipio, alii, aufugerant. Cf. cap. 91. 96. Dio Caſſ. 43, 9. 10.

armis abiectis, non omnibus; ſed quae impedimento fugae erant, ſcuto maxime: nam ſequitur, *armis demiſſis ſal. fac.* Ergo habuerunt adhuc quaedam arma *Cellarius*.

Deſperata ſalute, in quodam colle conſiſtunt, atque, armis demiſſis, ſalutationem more militari faciunt. Quibus miſeris ea res paruo praeſidio fuit. Namque milites veterani, ira et dolore incenſi, non modo, ut parcerent hoſti, non poterant adduci, ſed etiam ex ſuo exercitu illuſtres vrbanos, quos auctores adpellabant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt: in quo numero fuit Tullius Rufus, quaeſtorius, qui, pilo traiectus conſulto a milite, interiit: item Pompeius Rufus, brachium gladio percuſſus, niſi celeriter ad Caeſarem adcucurriſſet, interfectus eſſet. Quo facto complures equites Romani ſenatoresque perterriti ex proelio ſe receperunt, ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam ſibi adſumſiſſent immoderate peccandi, impunitatis propter maximas res geſtas ſpe, ipſi quoque interficerentur. Itaque omnes Scipionis milites, quum fidem Caeſaris implorarent, inſpectante ipſo Caeſare, et a militibus deprecante, eis vti parcerent, ad unum ſunt interfecti.

Caeſar

auctores moderandae irae conſeruandorumque hoſtium. Viderat ſenſum Rhellicanus.

impunitatis ſpe eſt in codd. Norvic. et Petav. Vulgo neglexerunt *ſpe*, et *impunitate* poſuerunt — De inſigni hoc proelio cf. Plutarch. Caeſ. c. 53, qui ab aliis negari tradit, Caeſarem ipſi conflictui interfuiſſe, quoniam tum maxime, cum aciem inſtruxerit, correptus epileptico morbo depoſitus ſit in locum remotum. Appianus (p. 488) vix operae pretium fecit: adeo paucis verbis tantam rem complexus eſt. Etiam Dio Caſſius (43, 7. 8) feſtinat. Guiſchardus (Mém. mil. T. 2, p. 380) queritur, Hirtium, aut quicumque demum libri huius auctor fuerit, in hoc proelio deſcribendo non ſatis diligentem fuiſſe: adſperſis enim quibusdam minutiis, neglectoque eorum indicio, vnde de tota re iudicium ferri poſſet, eſſe effectum, vt non niſi aliquid de hoc proelio cognoſceremus.

Caeſar trinis caſtris potitus, occiſisque hoſtium decem milibus, fugatisque compluribus, ſe recepit, quinquaginta militibus amiſſis, paucis ſauciis, in caſtra, ac ſtatim ex itinere ante oppidum Thapſum conſtitit, elephantosque LXIV ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante oppidum inſtructos conſtituit: id hoc conſilio, ſi poſſet Virgilius, quique cum eo obſidebantur, rei male geſtae ſuorum indicio a pertinacia deduci. Deinde ipſe Virgilium adpellauit, inuitauitque ad deditionem, ſuamque lenitatem et clementiam commemorauit. Quem poſtquam animaduertit reſponſum ſibi non dare, ab oppido receſſit. Poſtero die, diuina re facta, concione aduocata, in conſpectu oppidanorum milites collaudat: totumque exercitum veteranum donauit, praemia fortiſſimo cuique ac bene merenti pro ſuggeſtu tribuit: ac ſtatim inde digreſſus, Rebilo proconſule cum tribus ad Thapſum legionibus, & Cn. Domitio cum duabus Tisdrae, vbi Conſidius praeerat, ad obſidendum relictis, M. Meſſalla Vticam ante praemiſſo cum equitatu, ipſe eodem iter facere contendit. LXXXVI

Equi-

trinis caſtris Afranii, Iubae, Scipionis. Plutarch. d. l. ſic deſcribit: Scipionem conſtitiſſe ad lacum (conf. c. 80), et reliquiſſe in caſtris aliis Iubam (cf. c. 85), in aliis Afranium (quod factum eſſe tum videtur, cum Thapſum mouit, c. 78. extr. caſtra vero videntur intelligi, vnde pridie erant egreſſi. c. 83 extr.)

proconſule. cf. ad c. 80.

Vticam — contendit. Ardebat enim Caeſar cupiditate Catonis, qui Vticae praeerat, viui capiendi (Plutarch. Caeſ. 54): et confugerant Vticam permulti e Scipionis exercitu (vid. mox c. 88, et Dio Caſſius 43, 10).

LXXXVII Equites interim Scipionis, qui ex proelio fugerant, quum Vticam verſus iter facerent, perueniunt ad oppidum Paradae. Vbi quum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Caeſaris praecucurriſſet; vi oppido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibusque rebus eorum congeſtis, ignem ſubiiciunt, atque eius oppidi incolas cuiusque generis aetatisque viuos conſtrictosque in flammam coniiciunt, atque ita acerbiſſimo adficiunt ſupplicio: deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Vticenſibus propter beneficium legis Iuliae parum in ſuis partibus praeſidii eſſe exiſtimauerat, plebem inermem oppido eiecerat, et ante portam Bellicam caſtris foſſaque paruula dumtaxat munierat, ibique cuſtodiis circumdatis, habitare coegerat: ſenatum autem oppidi cuſtodia tenebat. Eorum caſtra ii equites adorti expugnare coeperunt, ideo quod eos partibus Caeſaris fauiſſe ſciebant, vt, his interfectis, eorum pernicie dolorem ſuum vlciſcerentur. Vticenſes, animo addito ex Caeſaris victoria, lapidibus fuſtibusque equites repulerunt. Itaque poſteaquam caſtra non potuerant potiri, Vticam ſe in oppidum coniecerunt, atque ibi multos

quod Vticenſibus — parum in ſuis partibus — Leg. *quod in Vtic. — parum ſuis partibus*. Hanc admonitionem Faerni protulit Ciacconius; Clarkius et Oudendorpius probant; et loquitur ipſa res.

propter benef. leg. Iuliae de libertate, ciuitatibus prouinciarum antea liberis conſervanda. Cic. in Piſon. c. 16: *Lege Caeſaris iuſtiſſima atque optima populi liberi plane et vere erant liberi.* Sic poſt Rhellicanum Cellarius h. l. explicat. Sperabant igitur, vt Fabricius ad Dion. Caſſ. 43, 10 dicit, ſe libertatem lege Caeſaris ſeruaturos.

nos Vticenſes interfecerunt; domosque eorum expugnauerunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato perſuadere nulla ratione quiret, vt ſecum oppidum defenderent, et caede rapinisque deſiſterent; et, quid ſibi vellent, ſciret; ſedandae eorum importunitatis gratia ſingulis HS C diuiſit. Idem Sulla Fauſtus fecit, ac de ſua pecunia largitus eſt: vnaque cum iis ab Vtica proficiſcitur, atque in regnum ire contendit.

Complures interim ex fuga Vticam perueniunt. LXXXVIII
Quos omnes Cato conuocatos, vna cum trecentis, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, vt ſeruitia manumitterent, oppidumque defenderent. Quorum quum partem adſentire, partim animum mentemque perterritam atque in fugam deſtinatam habere intellexiſſet; amplius de ea re agere deſtitit, nauesque iis attribuit, vt, in quas quisque partes vellet, proficiſceretur. Ipſe, omnibus rebus diligentiſſime conſtitutis, liberis ſuis L. Caeſari, qui tum ei proquaeſtore fuerat, commendatis, et ſine ſuſpicione, vultu at-

quum Cato — quiret. Quaedam de his ſunt in Plutarch. Caton. c. 62. 63.

HS C. Non eſt in antiquis libris *HS;* vix tamen intelligi poteſt aliud, quam *ſeſtertios centum,* idque confirmat Petav. codex, in quo *C. ſeſtertia* legitur, quod tamen modum excedit.

in regnum. H. l. regnum pro regno Iubae κατ' ἐξοχὴν ponitur, vt c. 92. 93. *Dauiſius.* Ergo neque *regnum Iubae* legendum, neque *Iubae* pro *ire* ponendum eſt. Cf. ad c. 95.

cum trecentis Erant romani ciues, in Africa mercaturam et foenus exercentes, quorum conſilio et opera Cato vtebatur. Cf. c. 90. Plutarch. Cat. cap. 59. 61. *Cellarius.* Omnino Plutarchus illo loco ſtudia conatusque Catonis, et omnem rem diligenter perſecutus eſt.

que ſermone, quo ſuperiore tempore uſus fuerat, quum dormitum iſſet, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita ſe transiecit. Qui quum anima nondum exſpirata concidiſſet, et, impetu facto in cubiculum ex ſuſpicione, medicus familiaresque continere, atque vulnus obligare coepiſſent, ipſe ſuis manibus vulnus crudeliſſime divellit, atque animo praeſenti ſe interemit. Quem Vticenſes, quamquam oderant partium gratia, tamen propter eius ſingularem integritatem, et quod diſſimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Vticam mirificis operibus munierat, turresque auxerat, ſepultura adficiunt. Quo interfecto, L. Caeſar, vt ali-

ita ſe transiecit. De morte Catonis vtique legendus idem Plutarchus d. l. c. 67 ſqq. Nempe curatis omnibus publicis priuatisque negotiis, balneo vtitur; tum coena, in qua cum philoſophis multa de ſapientis libertate diſputat; ſic cubitum it. Ibi gladio deſiderato, quem filius remouerat, (nam multa erat ſuſpicio necis, quam Cato inferre ſibi moliretur) tamdiu ſeruis inſtat, donec ei adferatur, atque vnum ſeruorum recuſantium pugno percutit. Dum ergo Platonis Phaedonem legit, obdormiſcit: expergefactus varia mandat, remotisque omnibus tandem ſe transficit.

concidiſſet. E lecto decidit, quia vulnus non ſatis alte deſcenderat in ventrem. Ergo ſtrepitus acciuit eos, qui ante cubiculum erant.

ſe interemit, non repetito ictu; ſed quia faſcias et vulnus diuulſerat. Conferri poteſt Appianus pag. 489. ſq. Dio Caſſ. 43, 11, qui eum cognomen Vticenſis tuliſſe addit, quia et Vticae obiit, et ab Vticenſibus publice ſepultus eſt. Reliquos ſcriptores multos nominare, non attinet.

L. Caeſar — pararet. Optime Petauianus: *L. Caeſar, aliquid ſibi ex ea re auxilii ratus:* quod reponendum arbitror. *Oudendorpius.* In aliis quibusdam eſt: *vt aliquid ſibi ea res auxiliaretur.* Vulgata eſt e cod. Vrſini, et eſt vera.

aliquid ſibi ex ea re auxilii pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, vt portae aperirentur: ſe in Caeſaris clementia magnam ſpem habere. Itaque, portis patefactis, Vtica egreſſus, Caeſari imperatori obuiam proficiſcitur. Meſſalla, vt erat imperatum, Vticam peruenit, omnibusque portis cuſtodias ponit.

Caeſar interim, a Thapſo progreſſus, Vſcetam peruenit, vbi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, ceterarumque rerum, cum paruo praeſidio habuerat. Id adueniens potitur: deinde Adrumetum peruenit. Quo quum ſine mora introiiſſet, armis, frumento, pecuniaque conſiderata, Q. Ligario, C. Conſidio filio, qui tum ibi fuerant, vitam conceſſit. Deinde eodem die Adrumeto egreſſus, Liuineio Regulo ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit. Cui in itinere fit obuius L. Caeſar, et ſubito ſe ad genua proiecit, vitamque ſibi, neque amplius quidquam, deprecatur: cui Caeſar facile et pro ſua natura, et pro inſtituto, conceſſit: item Caecinae, C. Ateio, P. Atrio, L. Cellae, patri et filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damaſippique liberis ex ſua conſuetudine tribuit; circiterque [noctem] luminibus accenſis Vticam peruenit, atque extra oppidum ea nocte manſit. LXXXVIIII

Poſtero die mane oppidum introiit; concioneque aduocata, Vticenſes incolas cohortatus, gratias pro eorum erga ſe ſtudio agit; ciues autem Romanos XC

Zz 3

Meſſalla. Cf. c. 86.

Q. Ligario, pro quo Ciceronis oratio exſtat. *Cellarius.*

item Caecinae. Leg. *idem*: nam ſequitur *tribuit.* Mox *noctem* a plurimis libris abeſt.

nos, negotiatores, et eos, qui inter trecentos pecunias contulerant Varo et Scipioni, multis verbis accuſatos, de eorum ſceleribus longiore habita oratione, ad extremum, vt ſine metu prodirent, edicit: ſe eis dumtaxat vitam conceſſurum; bona quidem eorum ſe venditurum, ita tamen, qui eorum bona ſua redemiſſet, ſe bonorum venditionem inducturum, et pecuniam multae nomine relaturum, vt incolumitatem retinere poſſet. Quibus metu exſanguibus, de vitaque ex ſuo promerito deſperantibus, ſubito oblata ſalute, libentes cupidique conditionem acceperunt: petieruntque a Caeſare, vt vniuerſis trecentis vno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis millies ſeſtertio his impoſito, vt per triennium ſex penſionibus populo Romano ſoluerent, nullo eorum recuſante, ac ſe

trecentos. Cf. c. 88.

ita tamen, qui. Vulgo, *ita tamen, vt, qui* — Sed *vt* auctoribus codd. quibusdam bonis et edd. antiquioribus ſuſtulit Oudendorpius, nec admittit ſyntaxis. Legerim: *ita tamen, ſi quis* —

bona ſua. Leg. *bona ipſe ſua*, quia codd. boni et edd. vett. habent, *bona ipſa ſua.* Monuerunt Clarkius et Oudendorpius.

inducturum, aboliturum. Vt enim, qui ſcripſit, ſcriptum ſtilo conuerſo inducit, h. e. delet: ſic, qui decreuit, decretum inducit, h. e. irritum facit et abolet. Habent autem, teſte Oudendorpio, codd. optimi *inducturum*, pro quo in aliis eſt *indicturum*, ſenſu plane contrario.

incolumitatem, vitam. Sic et c. 95.

bis millies. Abeſt *bis* a codd. bonis: erit ergo hoc incertum. Illud conſtat, alteram lectionem, *mille ſeſtertiis impoſitis*, falſam eſſe, quia ſumma foret nunc perexigua. Cellarius iam dixit, Gronouio (de ſeſtert. p. 150) legendum videri, *millies ſeſtertio bis* (vel *bis*) *impoſito*: laudauitque Graeuium ad Cic. ad Div. 11, 10.

ſe eodem die demum natos praedicantes, laeti gratias agunt Caeſari.

Rex interim Iuba, vt ex proelio fugerat, vna cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum peruenit; atque ad oppidum Zamam, vbi ipſe domicilium, coniuges, liberosque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam cariſſimasque res comportauerat, quodque inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem oppidani, antea rumore exoptato de Caeſaris victoria audito, ob has cauſſas oppido prohibuerunt, quod, bello contra populum Romanum ſuſcepto, in oppido Zamae lignis congeſtis, maximam in medio foro pyram conſtruxerat; vt, ſi forte bello foret ſuperatus, omnibus rebus eo coaceruatis, dehinc ciuibus cunctis interfectis, eodemque proiectis, igne ſubiecto, tum demum ſe ipſe inſuper interficeret, atque vna cum liberis, coniugibus, ciuibus, cunctaque gaza regia cremaretur. Poſtquam Iuba ante portas diu multumque primo minis pro imperio egiſſet cum Zamenſibus; deinde, quum ſe parum proficere intellexiſſet, precibus quoque oraſſet, vti ſe ad ſuos deos penates admitterent; vbi eos in ſententia perſtare animaduertit, nec minis nec precibus ſuis moueri, quo magis ſe reciperent; tertio petit ab eis, vt ſibi coniuges liberosque redderent, vt ſecum eos abſportaret. Poſtquam ſibi nihil omnino oppidanos reſponſi reddere animaduertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama diſcedit, atque ad villam ſuam cum M. Petreio paucisque equitibus ſe confert. XCI

Zamenſes interim legatos de iis rebus ad Caeſarem Vticam mittunt, petuntque ab eo, vti ante, XCII

quam rex manum colligeret, ſeſeque oppugnaret, ſibi auxilium mitteret: ſe tamen paratos eſſe, ſibi quoad vita ſuppeteret, oppidum ſeque ei reſeruare. Legatos collaudatos Caeſar domum iubet antecedere, ac ſuum aduentum praenunciare. Ipſe, poſtero die Vtica egreſſus, cum equitatu in regnum ire contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Caeſarem veniunt, orantque, vt ſibi ignoſcat. Quibus ſupplieibus venia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamam perueniunt ad Caeſarem, ab eoque ſunt metu periculoque liberati.

XCIII Dum haec vtrobique geruntur, Conſidius, qui Tisdrae cum familia ſua, gladiatoria manu, Gaetuliſque praeerat, cognita caede ſuorum, Domitiique et legionum aduentu perterritus, deſperata ſalute, oppidum deſerit, ſeque clam cum paucis barbaris pecunia onuſtus ſubducit, atque in regnum fugere contendit; quem Gaetuli, ſui comites, in itinere, praedae cupidi, concidunt, ſeque in quaſcumque potuere partes conferunt. C. interim Virgilius, poſtquam terra marique clauſus ſe nihil proficere intellexit, ſuoſque interfectos aut fugatos, M. Catonem Vticae ſibi ipſum manus intuliſſe, regem vagum, ab ſuiſque deſertum ab omnibus adſpernari, Saburam eiusque copias ab Sitio eſſe deletas, Vticae Caeſarem ſine mora receptum, de tanto exercitu reliquias eſſe nullas, quae ſibi ſuiſque liberis prodeſſent; a Caninio proconſule, qui eum obſidebat, fide accepta, ſeque et ſua omnia et oppidum proconſuli transdit.

Rex

Conſidius. c. 86. *Virgilius.* ibid. *Sitius.* c. 36. 48.

Rex interim Iuba, ab omnibus ciuitatibus exclusus, deſperata ſalute, quum iam coenatus eſſet cum Petreio, ut per virtutem interfecti eſſe viderentur, ferro inter ſe depugnant: atque firmior imbecilliorem Iuba Petreium facile ferro conſumſit. Deinde ipſe ſibi quum conaretur gladio transficere pectus, nec poſſet, precibus a ſeruo ſuo impetrauit, vt ſe interficeret, idque obtinuit. XCIIII

P. Sitius interim, pulſo exercitu Saburae, praefecti Iubae, ipſoque interfecto, quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Caeſarem faceret, forte incidit in Fauſtum Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Vticam diripuerant, iterque in Hiſpaniam intendebant, et erant numero circiter MD. Itaque celeriter nocturno tempore inſidiis diſpoſitis, eos prima luce adortus, praeter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut inter- XCV

 ficit,

coenatus. Sic Rubenius (Elect. 1, 10) vulgatum *conatus* emendauit, probantibus Dauiſio et Oudendorpio. Et eſt neceſſe, vt ſic legatur, ſiue Florum (4, 2, 69) audiamus, quem Cellarius contulit; ſiue Arrianum (p. 490), qui Iubam et Petreium in coenaculo (*ἐπὶ τῇ διαίτῃ*) mutuis ſe caedibus interemiſſe dicit.

impetrauit, impetrare coepit: alias redundarent verba, *idque obtinuit*.

in Fauſtum. Cf. cap. 87 extr.

qua Vticam diripuerant. An, *quae Vticam diripuerat?* Nam ſi Sulla Fauſtus huic manui equitum de ſua pecunia largitus eſt, ne diriperent Vticam (cap. 87): non dici poteſt ipſe per hos equites diripuiſſe Vticam.

iter in Hiſpaniam. Sed c. 87 in Iubae regnum ſe contuliſſe hi omnes dicuntur: et hoc poſtulat res, quia, profecti Vtica, nunc obuiam fiunt aduerſariis in Mauritania. Quare cum codex Leid. primus, qui eſt e melioribus, non habeat haec verba, *iterque in H. int.*, iure ea poſſunt ſuſpecta dici. Nolui haec praetermittere, quia nemo monuit; vt alii quoque quaerant.

ficit, aut in deditionem accipit; Afranium et Fauſtum viuos capit cum coniuge et liberis. Paucis poſt diebus, diſſenſione in exercitu orta, Fauſtus et Afranius interficiuntur; Pompeiae cum Fauſti liberis Caeſar incolumitatem ſuaque omnia conceſſit.

XCVI Scipio interim cum Damaſippo et Torquato et Plaetorio Ruſtiano, nauibus longis, diu multumque iactati, quum Hiſpaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, vbi claſſis P. Sitii per id tempus erat: a qua pauciora ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur; ibique Scipio cum iis, quos paullo ante nominaui, interiit.

XCVII Caeſar interim, Zamae auctione regia facta, bonisque eorum venditis, qui ciues Romani contra populum Romanum arma tulerant, praemiisque Zamenſibus, qui de rege excludendo conſilium ceperant, tributis, vectigalibusque regiis abrogatis, ex regnoque prouincia facta, atque ibi Criſpo Salluſtio proconſule cum imperio relicto, ipſe Zama egreſſus Vticam ſe recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui ſub Iuba Petreioque ordines duxe-

diſſenſione in exercitu orta. Sed Florus (4, 2, 90) et Eutropius (6, 18) Caeſaris iuſſui tribuunt. Suetonius (Iul. cap. 75) dubitat. *Cellarius.*

Pompeiae. Eſt Pompeii Magni filia, quae Fauſto, Sullae dictatoris filio, nupſerat. *Idem.* Appianus p. 490.

Hiſpaniam peterent. Ibi Pompeius filius erat, colligens copias aduerſus Caeſarem. Dio Caſſ. 43, 9.

interiit. Se ita confodit, vt inter ictum corpus in mare praecipitaretur. Appian. p. 491.

contra populum Roman. h. e. contra Caeſarem.

Salluſtio. Cf. cap. 34. Eſt autem is, cuius hiſtoria belli Catil. et Iug. hodienum exſtat. Prouinciam foede expilauit, perpetuamque famae maculam adſperſit. Dio Caſſ. 43, 9. Conf. Fabricii bibl. latin. lib. 1. cap. 9.

duxerant, item Thapſitanis HS viceſies, conuentui eorum HS triceſies; Adrumetinis HS triceſies, conuentui eorum HS quinquagies, multae nomine imponit: ciuitates bonaque eorum ab omni iniuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum ſuperioribus annis Iuba bona diripuerat, et ad ſenatum queſti per legatos, atque arbitris a ſenatu datis ſua receperant, tricies centenis milibus pondo olei in annos ſingulos multat, ideo quod initio, per diſſenſionem principum, ſocietatem cum Iuba inierant, eumque armis, militibus, pecunia iuuerant. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti multat.

His rebus geſtis, idibus Iun. Vticae claſſem conſcendit, et poſt diem tertium Carales in Sardiniam peruenit. Ibi Sulcitanos, quod Naſidium eiusque claſſem receperant, copiisque iuuerant, HS centies multat; et pro decumis octauas pendere iubet, bonaque paucorum vendit, et ante diem III. kal. Quinct. naues conſcendit; et a Caralibus ſecundum terram prouectus, duodetriceſimo die, eo quod tempeſtatibus in portubus cohibebatur, ad vrbem Romam venit. XCVIII

item, ſimiliter. Nempe hos quoque poena adfecit.

HS viceſies. Vulgo, *HS XX millia*. Quia vero codd. et edd. primae non habent illud *millia*, ſed tantum notas numerorum: poſt Glandorpium Oudendorpius edidit *viceſies*, *triceſies* etc. laudauitque notiſſimum Gronovii locum de pec. vet. 3, 2.

Leptitanos. Cf. B. C. 2, 38.

et ad ſenatum. Leg. *et qui ad ſenatum*. Deinde deleuerim *atque*.

idibus Iun. die 14 Aprilis. Mox, *ante d. III kal. Quinct.* eſt dies 29 Aprilis. vid. Vſſerii Annales p. 479.

Romam venit. Ibi quatuor triumphos egit, de Gallis, Pharnace, Aegypto, Iuba (Appianus p. 491. Vellei. Paterc. 2, 56. Dio Caſſ. 43, 19): ſenatum, milites et populum oratione (Dio ibid.

15-19), praemiis, largitionibus, ludis deleniuit: cenſum egit (Plutarch. Caeſ. 55): alios honores, propemodum nimios, ſibi decretos accepit, alios plane immodicos declinauit (Dio Caſſ. 43, 14): multis de cauſis clementiae laudem tulit: perturbatam deniſque temporum annorumque rationem digeſſit (Fabricius ad Dion. Caſſ. 43, 26). Interea praemiſit C. Didium cum claſſe in Hiſpaniam aduerſus Pompeii filios (Dio 43, 14. 28) — Equidem vt in hoc quoque Africano bello Caeſaris prudentiam, celeritatem, patientiam et fortitudinem admiror, ita tamen perſentiſco, eum fortunae illo tempore permultum debuiſſe: adeo nihil bene ceſſit eius aduerſariis; adeo ſaepe, cum vidéretur vel propter copiarum paucitatem, vel rerum temporumque difficultatem, facile penitusque deleri poſſe, ſaluus euaſit. Sed nimirum placuerat prouidentiae diuinae, hanc romanarum rerum conuerſionem hoc potiſſimum tempore efficere — Liceat hoc quoque monere, multa eſſe in Shawiani itineris deſcriptione, quae huius libri geographiam illuſtrent, maxime vbi T. 1. de regno Tunetano exponitur: vnde haec excerpſi: Adrumetum non eſſe hodiernum Hammamet, ſed potius Herkla (p. 204, 237); Sarſuram eſſe nunc Surſeff (p. 265), Ruſpinam vero Sahaleel (p. 242); Agar cum Boohadiar, Leptin paruam cum Lemta, Thapſum cum Demaſs (p. 243), Cercinam cum Querkynes (p. 248), Zetam cum Menzil, Vaccam cum Monzil Heire (p. 264), Tegeam cum limmel (p. 265), Tisdram cum lemme (p. 266) comparari poſſe — Vnum addam: ſi quis cum extremis praeſertim huius libri, ſatis illis ad ſimilitudinem Caeſarianae orationis compoſitis, comparauerit caput 19 aut 25, vel alium locum, ab illa facilitate longe remotum, hunc miraturum eſſe, vnius eiusdemque ſcriptoris in eodem libro tam diuerſum reperiri genus dicendi; aut adeo in ſuſpicionem additamentorum mutationumve venturum, quarum cauſa hodie quidem detegi nequeat. Legi poterit Dodwelli diſſertatio de auctore huius libri, quam huic editioni inſerendam curaui.

DE

DE
BELLO HISPANIENSI
LIBER SINGVLARIS
INCERTI AVCTORIS

Iam Suetonii aetate lectum eſſe librum de bello Hiſpanienſi, certum eſt (Sueton. Iul. c. 56). Credibile etiam ſit e loco Suetoniano, huius libri eumdem fuiſſe auctorem, qui de bello Alexandrino, Africano, et de Gallici belli extremis ſcripſerat. Sed illud non credibile eſt, librum de bello Hiſpanienſi eum, qui hodie circumfertur, ſic, vt circumfertur, ab auctore ceterorum librorum confectum eſſe: tanta eſt diſſimilitudo et orationis, et modi, quo ſingula narrantur. Etiamſi enim paſſim probabilior oratio eſt, vt c. 15 et 17: tamen pleraque adeo inculta ſunt, vt auctorem, quem Oudendorpius ad c. 22. ineptulum dicit, aut non potuiſſe, aut noluiſſe bene ſcribere adpareat. Ac minuitur quidem auctoris culpa eo, quod liber adeo deprauatus eſt, vt permulti loci plane non, complures vix intelligi poſſint, haud paucorum lectio omnino incerta ſit, atque Iulius Celſus, qui de vita Caeſaris ſcripſit, paſſim expedire ſe non potuerit: multa enim vitio ſcriptorum confuſa vix intelligi poſſe queritur (p. 241); eaque de cauſa multa ab ſe praeterita eſſe fatetur (p. 246). Verum ibi quoque, vbi corruptio nulla eſt, non magna ſcriptoris facultas elucet. Rurſus modus narrandi eſt is, vt, grauioribus fere neglectis, ea, quae ſcire paucorum intererat, conſignata reperiantur: vt auctor exiſtimaſſe videatur, quae ipſi nota fuerint, eadem lectoribus, vel procul monſtrata, eodem modo perſpicua fore: vt digna denique ſit oratio teſte et ſpectatore rerum occupato, qui in tabulas ſuas retulerit quotidie res, ſibi memorabiles viſas; ceterum eas in ordinem redigere, iuſtaque orationis forma induere, non operae pretium duxerit. Fieri ergo potuit, vt antiquus ille et genuinus de Hiſpanienſi bello liber, quem Suetonius legit, ab aliquo in breuem ſummam contractus mutilatusque ad poſteros veniret; aut vt plane intercideret, et alius cuiusdam hominis ephemerides de hoc bello ſeruarentur. Cum autem in hoc libro, qui non tironibus ad elementa linguae diſcenda, ſed prouectioribus ad exercitationem diligentiae, iudicii et laboris proponendus eſt, neque lectores hiſtoriae ſtudioſos magnopere aut alliciet, aut tenebit, ſed cum in libro tali fere vnum illud quaeratur, quid a ſcriptoris manu ſit; cur id neſciamus; vbi codicibus deſtituamur; vtrum ſpes inueniendi reliqua, an praeciſa ſit: omnes propemodum animaduerſiones lectionis varietati deſtinaui, non neglecta tamen illuſtratione rei ex aliis hiſtoriae ſcriptoribus; etſi omnes, praeter Dionem Caſſium, in his rebus breuiores fuerunt. Intelligent ergo harum rerum ſtudioſi, codices duos antiquos et bonos, Petauianum et Noruicenſem, non modo vbiuis fere conſentire; ſed et veram vt plurimum lectionem continere, e qua quomodo ceterae deprauatae ſint, interdum facile cognoſcitur: quamquam alibi tanta eſt diuerſitas horum codicum ac ceterorum, vt haud dubie duplex fons fuiſſe videatur, e quo diuerſi recenſionum velut riui fluxerint.

LIBER SINGVLARIS
DE BELLO HISPANIENSI
QVOD ADVERSVS POMPEII FILIOS GESTVM EST

Cum Caeſar in Hiſpaniam veniſſet, a Cordubenſibus inuitatur, Vliae auxilia mittit, Cordubam oppugnat, Vliam liberat. 2 — 5. *Caſtra Caeſaris et Pompeii conferuntur, et Ategua, oppugnata diu, tandem Caeſari deditur.* 5 — 20. *Res ad Vcubim geſtae: vbi de Burſauolenſibus, et Turpionis Nigrique ſingulari certamine narratur.* 20 — 27. *Tum proelium ad Mundam fit, quo Pompeiani ad internecionem vincuntur.* 27 — 33. *Corduba, Hiſpalis, Carteia deduntur Caeſari.* 33 — 39. *Tandem Pompeius interficitur.* 39.

Pharnace ſuperato, Africa recepta, qui ex iis proeliis cum adoleſcente Cn. Pompeio profugiſ-

Pharnace ſuperato. Cf. B. Al. c. 76. Quod autem in cod. Leid. pr. eſt, *Scipione ſuperato*, hoc vtrum vulgato praeferam, an emendationi potius tribuam, non ſatis ſcio. Si *Scipione ſuperato* legitur, optime cohaeret cum ſuperiore libro extremo, vbi de Scipione victo & Africa recepta narratum eſt. Sin Scipionis nomen ab emendatione eius eſt, qui non tam ad remotiora (B. Al. 76), quam proxima reſpiciendum eſſe exiſtimauerit; ideoque *Pharnace ſuperato*, antiquior lectio videtur: fortaſſe cum Dauiſio dici poterit, breuiter h. l. repeti, quae nuper Alexandrino bello in Ponto, et nuperrime in Africa geſta ſint. Sed praeplacet Leidenſis libri, eiusque boni, lectio. Cur enim ſcriptor, ſi ſummam rerum geſtarum repetere voluit, neglecto bello Alexandrino grauiore, videatur bellum, in Ponto geſtum, idque et conatu et effectu multo expeditius, nominare voluiſſe?

Cn. Pompeio. Hic, taedio rei

fugiſſent, quum et vlterioris Hiſpaniae potitus eſſet, dum Caeſar muneribus dandis in Italia detinetur, quo facilius praeſidia contra compararet Pompeius, in fidem vniuscuiusque ciuitatis confugere coepit. Ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, prouinciam vaſtare. Quibus in rebus non-

rei ab ſe male geſtae, Africa relicta, ad Baleares inſulas ſe conuerterat (B. Afr. 22. 23), vt Hiſpaniae opibus vteretur, in qua permulti Pompeiani ſupererant, atque etiam exercitus contra Caeſarem comparabatur. Sed morbo correptus in inſulis illis aliquamdiu haerere coactus eſt. A quo morbo poſtquam conualuerat, in Hiſpaniam venit, eſtque magnis hominum ſtudiis exceptus, et imperator ſalutatus. Dio Caſſ. 43, 29. 30.

qui ex iis proeliis — profugiſſent. Ex his proeliis, quibus Africa recepta eſt, nemo cum Pompeio effugit: nam Pompeius iam ante proelium ad Thapſum, quo Scipio victus eſt (B. Afr. c. 85. ſqq.), diſceſſerat, vt modo dixi. Sed ex his proeliis multi *ad hunc Pompeium* in Hiſpaniam fugerunt. Et ſic vertit Wagnerus — Deinde, quid fecerunt hi, qui profugerant? Non ſequitur verbum, quod referatur ad hos, qui profugerant, poſitumque eſt hoc comma ſine nexu. Nam quod infra ſequitur *vaſtare*, id non ad hos, ſed ipſum Pompeium pertinet. — Denique, quod vtitur coniunctiuo *profugiſſent*, id ſaepe fit ab hoc ſcriptore hoc modo, (vt c. 13, *Valgius, cuius frater in caſtris fuiſſet.* cap. 19, *turris, quae noſtra fuiſſet.* c. 32, *Pompeius, qui Cordubae fuiſſet,*) vbi nulla cauſa coniunctiui vſurpandi adparet. Exempla Cellarius ad c. 11 collegerat.

vlterioris Hiſpaniae potitus. Legendus eſt Dio Caſſ. 43, 28-32.

muneribus dandis. vid. ad cap. vlt. de B. Afr.

in fidem — coepit. Et hoc a Dione Caſſio deſcribitur, et Iulius Celſus in vita Caeſ. p. 238 ſic loquitur: *premebatur, fortunam ſuam miſerabatur, patris memoriam renouabat.*

vaſtare. Qui ei fauere nolebant, hos quocumque modo in ſuam poteſtatem redegit. Dio Caſſ. 43, 30 — Poſt *vaſtare* vulgo additur *coepit.*

nonnullae ciuitates ſua ſponte auxilia mittebant, item nonnullae portas contra cludebant. Ex quibus ſi qua oppida vi ceperat, quum aliquis ex ea ciuitate optime de Cn. Pompeio meritus ciuis eſſet, propter pecuniae magnitudinem aliqua ei inferebatur cauſſa, vt, eo de medio ſublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoſte hortato, maiores augebantur copiae. Ob hoc crebris nunciis in Italiam miſſis, ciuitates contrariae Pompeio auxilia ſibi depoſtulabant.

C. Caeſar dictator III, deſignatus IV, multis II
itineribus ante confectis, quum celeri feſtinatione
ad bellum conficiendum in Hiſpaniam veniſſet, legati Cordubenſes, qui a Cn. Pompeio diſceſſerant, III
Caeſari

item ſimpliciter nectit, vt *porro*, *rurſus*, *etiam*.

portas contra cludebant. Abeſt *contra* a vulgg. Sed cf. c. 27.

quum aliquis ex ea civ. etiamſi quis de Cn. Pomp. (patre) bene meritus eſſet.

Ita paucis commodis. An, *Ita haud paucis commodis?*

hoſte hortato. Quisquis erat hoſtis Caeſaris, alliciebatur his commodis, vt ſe Pompeianis aggregaret.

ob hoc recepit Oudendorpius, quia in Petav. cod. ſic eſt, in aliis tantum *hoc*. Vulgo, *ideoque*.

nunciis in Italiam miſſis. Legati Caeſaris, in Hiſpaniam praemiſſi (c. 2), eum monebant, vt aduentum acceleraret. Dio Caſſ. 43, 31.

deſignatus IV. Omnes codd. *deſignatus dictator IV*, praeter Petauianum, in quo tantummodo C. *Caeſar dictator IV*. legitur. Oudendorpio videtur legendum: *dictator III, deſignatus conſul IV*: et hoc confirmat locus Plutarchi in Caeſ. c. 56.

multis itineribus — veniſſet. Lectio haec non eſt ſatis certa, et eius tanta varietas, vt ne conſtitui quidem poſſit. Res eſt haec, vt Dio Caſſ. 43, 32, et Appianus p. 492 tradunt, tam inuſitatam itineris celeritatem fuiſſe, vt Caeſar, relicta in itinere parte exercitus, longiſſimam viam viceſimo ſeptimo die abſolueret, omnibusque improuiſus adeſſet.

diſceſſerant, defecerant.

Caeſari obuiam veniunt: a quibus nunciabatur, nocturno tempore oppidum Cordubam capi poſſe, quod nec opinantibus aduerſariis eius prouinciae potitus eſſet, ſimulque captos tabellarios, qui a Cn. Pompeio diſpoſiti omnibus locis eſſent, quo certiorem Cn: Pompeium de Caeſaris aduentu facerent. Multa praeterea veriſimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui praefecerat, Q. Pedium et Q. Fabium Maximum, de ſuo aduentu facit certiores, vt, quem ſibi equitatum ex prouincia feciſſent, praeſidio mitterent. Ad quos celerius, quam ipſi opinati ſunt, adpropinquauit, neque, vt ipſe voluit, equitatum ſibi praeſidio habuit.

III Erat idem temporis Sextus Pompeius frater, qui cum praeſidio Cordubam tenebat, quod eius prouinciae caput eſſe exiſtimabatur: ipſe autem Cn. Pompeius adoleſcens Vliam oppidum oppugnabat, et fere iam aliquot menſibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Caeſaris aduentu, legati, clam praeſidia Cn. Pompeii, Caeſarem quum adiſſent, petere coeperunt, vt ſibi primo quoque tempore ſubſidium mitteret. Caeſar eam ciuitatem omni tempore optime de populo Romano meritam eſſe ſciens,

ſimulque captos tabellarios, qui — Vellem Oudendorpius ſeruaſſet lectionem codd. Norvic. et Petav. quae eſt haec: *ſimulque tabellarii capti eſſent, qui — diſpoſ. erant, vt cert.* Sed vulgata, *ſimulque, quod tabellarii a Cn. P. — — locis eſſent, qui*, et manca et ſenſu deſtituta eſt.

vt, quem ſibi — Codd. Petav. et Norvic. exhibent: *vt ſibi cum equitatu, qui ex prouincia fuiſſet, praeſidio eſſent.* Ac ita lego. *Dauiſius.* Vulgatum confirmat Dorvillianus, quod non temere muto. *Oudendorpius.* Ceteri codd. valde diſcrepant.

neque, vt ipſe. Vulgo, *atque, vt ipſe*, contra libros bonos et ipſam rem.

ſciens, celeriter ſex cohortes ſecunda vigilia iubet proficiſci, parique equites numero: quibus praefecit hominem eius prouinciae notum, et non parum ſcientem, L. Iunium Paciecum. Qui quum ad Cn. Pompeii praeſidia veniſſet; incidit idem temporis, vt tempeſtate aduerſa vehementique vento adflictaretur: quem vis tempeſtatis ita obſcurabat, vt vix proximum agnoſcere poſſet. Cuius incommodum ſummam vtilitatem ipſis praebebat. Ita quum ad eum locum venerunt, iubet binos equites incedere, et recta per aduerſariorum praeſidia ad oppidum contendere: mediisque eorum praeſidiis quum quaereretur, qui eſſent; vnus ex noſtris reſpondit: vt ſileat verbum facere; nam id temporis conari ad murum accedere, vt oppidum capiant: et partim tempeſtate impediti vigiles non poterant diligentiam praeſtare, partim illo reſponſo deterrebantur. Quum ad portam adpropinquaſſent: ſigno dato, ab oppidanis ſunt recepti; et pedites equitesque, clamore facto, diſpoſitis ibi partim, qui remanſere, eruptionem in aduerſariorum caſtra fecerunt. Sic illud quum inſcientibus accidiſ-

 ſet,

adflictaretur: quem vis — In Leid. ſic eſt, *aditusque vis*. Ciacconius ait, in ſuo etiam addi *aditus*. Opinor legendum, *adflictaretur aditus, quem* — Haec ſunt verba Oudendorpii, qui mox mauult *poſſes*.

iubet binos equ. incedere. Res eſt plana. Altera lectio, *conſcendere*, videtur ab iis inuecta, qui equitem *incedentem* ferre non poſſent; nec poterit defendi, niſi cum Heinſio legatur, *iubet binos* (equitem cum pedite) *equum conſcendere*, vt c. 4.

reſpondit: vt — Miram latinitatem!

partim, qui remanſere. An, *paſſim, qui remanerent?* Sed nihil efficitur emendatione. Tanta eſt varietas verborum, *ſunt recepti* — *eruptionem*, vt nihil definiri poſſit. . . .

ſet, exiſtimabat magna pars hominum, qui in iis caſtris fuiſſent, ſe prope captos eſſe.

IIII Hoc miſſo ad Vliam praeſidio, Caeſar, vt Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit; ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu ante praemiſit: qui ſimul in conſpectum oppidi ſe dederunt, in equis recipiuntur. Hoc a Cordubenſibus nequaquam poterat animum aduerti. Adpropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exiſſent, loricati, vt ſupra ſcripſimus, ex equis deſcenderunt, et magnum proelium fecerunt, ſic vti ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum ſe reciperent. Hoc timore adductus Sextus Pompeius litteras fratri miſit, vt celeriter ſibi ſubſidio veniret, ne prius Caeſar Cordubam caperet, quam ipſe illo veniſſet. Ita Cn. Pompeius, Vlia prope capta, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere coepit.

V Caeſar, quum ad flumen Baetim veniſſet, neque propter altitudinem fluminis tranſire poſſet, lapidibus corbes plenos demiſit. Ita inſuper ponte facto,

in equis recip, Leg. *in equos recip*. Equites receperunt viros loricatos in equos ſuos. Lege modo ea, quae ſequuntur. Propter varietatem lectionis poterit etiam, *equis recipiuntur*, legi, modo ſenſu hoc, vt ſit, *in equos*.

corbes demiſit. De hac ratione faciendi pontis apud veteres multa diſputauit Guiſchardus (Mém. crit. et hiſtor. T. 1, p. 116) vbi p. 124 et noſter locus tractatur, et ex Arriano (de exp. Alex. 5, 7) et Suida in Ζεῦγμα illuſtratur. Scilicet, vt pauciſſimis ſummam Eunapianâ loci apud Suidam tradam, corbes illi loco ancorarum fuerunt. Nam demiſſi ex naue in fluuium, alligati ſunt fune ex naui, vt fere ancora ex naui alligata eſſe ſolet. Sic conficitur ſerie nauium, per flumen deinceps nexarum, pons temporarius.

facto, copias ad caſtra tripartito transduxit. Tenebant aduerſus oppidum e regione pontis trabes, vt ſupra ſcripſimus, bipartito. Huc quum Pompeius cum ſuis copiis veniſſet, ex aduerſo pari ratione caſtra ponit. Caeſar, vt eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere coepit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duo fit contentio, vter prius pontem occuparet; ex qua contentione quotidiana minuta proelia fiebant, vt modo hi, modo illi ſuperiores diſcederent. Quae res quum ad maiorem contentionem veniſſet, ab vtrisque comminus pugna inita, dum cupidius locum ſtudent tenere, propter pontem coangustabantur, et fluminis ripas adpropinquantes coangustati praecipitabantur. Hic alteri alteris non ſolum mortem morti exaggerabant, ſed tumulos tumulis exaequabant. Ita diebus compluribus cupiebat Caeſar, ſi qua conditione poſſet, aduerſarios in aequum locum deducere, et primo quoque tempore de bello decernere.

VI Id quum animaduerteret aduerſarios minime velle, quos ideo a via retraxerat, vt in aequum deduceret, copiis flumen transductis, noctu iubet ignes fieri

Tenebant — bipartito. Haec, quia ſunt corrupta, non poſſunt intelligi. Abſunt adeo haec omnia a cod. regio, Noruicenſi, Petauiano. *Tendebant* in quibusdam edd. (quod alius eſſe vult, *in tentoriis erant*; alius trabes tendere coniungit) eſt ab emendatione.

Pari idem. Leg. cum Vrſino, *item*.

pugna inita, dum. Leg. e cod. Noruic. *pugna fiebat, in qua dum* — Haec lectio eſt dupliciter corrupta: nam, omiſſo *fiebat*, tranſiit *in qua* in *iniqua*, et hoc Ciacconius in *inita* mutauit.

a via retraxerat. Reclamantibus omnibus, quos viderim, libris, lego, *ab Vlia retr.* Haec ſunt Ciacconii verba. Cf. c. 4.

ſieri magnos. Ita firmiſſimum eius praeſidium Ateguam proficiſcitur. Id quum Pompeius ex perfugis reſciſſet, ea die per viarum anguſtias carra complura multosque laniſtas retraxit, et ad Cordubam ſe recepit. Caeſar munitionibus Ateguam oppugnare, et brachia circumducere coepit. Cuius rei Pompeio quum nuncius eſſet adlatus, eo die proficiſcitur. Cuius in aduentum, praeſidii cauſſa, Caeſar complura caſtella occupauit, partim vbi equitatus, partim vbi pedeſtris copia in ſtatione et in excubitu caſtris praeſidio eſſe poſſent. Hic in aduentu Pompeii incidit, vt matutino tempore nebula eſſet craſſiſſima. Itaque in illa obſcuratione cum aliquot cohortibus et equitum turmis circumcludunt Caeſaris equites et concidunt, ſic, vt vix in ea caede pauci effugerent.

Inſe-

Ita firmiſſimum — id eſt, vt ego quidem exiſtimo: Caeſar Ateguam, quod erat firmiſſimum Pompeii praeſidium, proficiſcitur. *Clarkius.*

per viarum anguſt. MS. Noruic. exhibet: *per viat. difficultatem et anguſtias*, quae ſana et ſincera eſt lectio. *Daviſius.* Et ex hac ceterae omnes ſunt deprauatae, veluti, *ea die nactus facultatem anguſt.* aut, *ea die nactus facultatem per viarum anguſtias.*

multosque laniſtas. Sic codd. et edd. priores, teſte Oudendorpio. Ac ſaepe ſunt in libris de ciuili bello familiae gladiatoriae commemoratae, quas vnus et alter coegerat militiam facere; ſed quorſum etiam laniſtae? Nam nunc milites erant, neque ad rem gladiatoriam exercebantur. Et quorſum multi laniſtae? Et cur horum nominatim mentio fit? Praefero igitur vulgatum, *multasque baliſtas*, a quocumque demum inuectum ſit. Lipſius *lixas* voluit legi.

partim vbi equitatus, partim vbi. Sic tres codd. boni. Ceterae lectiones ex hac detortae ſunt.

circumcludunt. Ambiguum eſt, vtrum Pompeiani Caeſaris equites circumcluſerint, an Caeſariani Pompeia-

peia-

Inſequenti nocte caſtra ſua incendit Pompeius, et trans flumen Salſum per conualles caſtra inter duo oppida, Ateguam et Vcubim, in monte conſtituit. Caeſar in munitionibus ceteriſque, quae ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineasque agere inſtituit. Haec loca ſunt montuoſa, et natura edita ad rem militarem; quae planitie diuiduntur Salſo flumine, proxime tamen Ateguam, vt ad flumen ſint circiter paſſuum duo milia. Ex ea regione oppidi in montibus caſtra habuit Pompeius, in conſpectu vtrorumque oppidorum, neque ſuis auſus eſt ſubſidio venire. Aquilas et ſigna habuit tredecim legionum; ſed, ex quibus aliquid firmamenti ſe exiſtimabat habere, duae fuerunt vernaculae, quae a Trebonio transfugerant; vna, facta ex coloniis, quae fuerunt in his regionibus; quarta fuit Afraniana ex Africa, quam ſecum adduxerat; reliquae ex fugitiuis auxiliares conſiſtebant: nam, de leui armatura et equitatu, longe et virtute et numero noſtri erant ſuperiores. VII

peianos. At cum praecedentia, tum ſubſequentia, magis arguunt, Pompeianos a Caeſareanis concifos eſſe. Modo enim ait, caſtella a Caeſare in hoc occupata eſſe, vt Pompeii inſultum reprimeret: mox ſubiungitur, Pompeium fugiſſe, quod minime facturus fuerat, ſi qualicumque victoria potitus eſſet. *Rhellicanus.* Quare ſub initium periodi legetur, *cum* (non, *cum*) *aliquot coh*, vt Goduinus monuit. Sed ſi hic ſenſus eſt, plane repugnat loco Dionis Caſſ. 43, 33, qui Pompeio feliciter ceſſiſſe conatum narrat.

natura edita ad rem militarem. Hoc ipſe ſcriptor c. 8 explicat, dum plenius dicit.

vernaculae. Caeſari victori traditae erant (de B. C. 2, 20), qui eis Longinum praefecit, et hoc mortuo Trebonium: a quo defecerunt, et rurſus cauſam Pompeii tueri ſuſceperunt. Dio Caſſ. 43, 29. Haec Cellarius ad h. l. monuit.

de leui armatura, quod attinet leuem armat.

VIII Accedebat huc, vt longius bellum duceret Pompeius, quod loca ſunt edita, et ad caſtrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius vlterioris Hiſpaniae regio, propter terrae fecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, et non minus copioſam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excurſiones omnia loca, quae ſunt ab oppidis remota, turribus et munitionibus retinentur, et, ſicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur; ſimulque in his habent ſpeculas, et propter altitudinem longe lateque proſpiciunt. Item oppidorum magna pars eius prouinciae montibus fere munita, et natura excellentibus locis eſt conſtituta, vt ſimul aditus adſcenſuſque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci diſtinentur, vt ciuitates Hiſpaniae non facile ab hoſte capiantur: id quod in hoc contigit bello. Nam vbi inter Ateguam et Vcubim, quae oppida ſupra ſunt ſcripta, Pompeius habuit caſtra conſtituta in conſpectu duorum oppidorum, ab ſuis caſtris circiter milia paſſuum quatuor grumus eſt excellens natura, qui adpellatur caſtra Poſtumiana: ibi praeſidii cauſſa caſtellum Caeſar habuit conſtitutum.

VIIII Pompeius, qui eodem iugo tegebatur loci natura, et, quod remotum erat a caſtris Caeſaris, animaduertebat loci difficultatem, et, quod flumine Salſo intercludebatur, non eſſe commiſſurum Caeſarem,

propter terrae fecunditatem. Monuit Dauiſius, praeeunte Lipſio, *infecunditatem*, et paulo poſt *non nimis copioſam aqu.* legendum videri, et confert Strabon. l. 3. in.

retinentur ab incolis in poteſtate, defenduntur.

rudere. B. Alex. c. 1.

diſtinentur hoſtes.

intercludebatur. Poſt verbum hoc intelligendum erit, *puta-*

ſarem, vt in tanta loci difficultate ad ſubſidium ſubmittendum ſe mitteret. Iſta fretus opinione, tertia vigilia profectus, caſtellum oppugnare coepit, vt laborantibus ſuccurreret. Noſtri, quum adpropinquaſſent, clamore repentino telorumque multitudine iactus facere coeperunt, vti magnam partem hominum vulneribus adficerent. Quo peracto, quum ex caſtello repugnare coepiſſent, et maioribus caſtris, Caeſaris nuncius eſſet adlatus, cum tribus legionibus eſt profectus, et quum ad eos adpropinquaſſet, fuga perterriti multi ſunt interfecti, complures capti; in quibus duo * multi praeterea armis exuti fugerunt; quorum ſcuta ſunt relata octoginta.

Inſequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is ſigna Saguntinorum retulit quinque, quae ab oppidanis cepit. Suo loco praeteritus eſt, quod equites ex Italia cum Aſprenate ad Caeſarem veniſſent. Ea nocte Pompeius caſtra ſua incendit, X

putabat, quod eruendum eſt e ſuperiore *animaduertebat*.

ad ſubſidium ſubmittendum ſe mitteret. Mira loquendi ratio, cum potius demittere ſe ad duram conditionem dicatur, qui difficilem rem ſuſcipit, ſeque periculo exponit. Sed in cod. Noruic. et Petav. legitur, *ad ſubſidium veniret*; quamquam nec hoc ſatis latinum eſt.

caſtellum opp. — coepiſſent. Haec ita ſcripta ſunt, vt non ſatis adpareat, quis, quid, quomodo fecerit aut perpeſſus ſit. Omnes explicationes non tam in verbis ſunt, quam importatae.

caſtellum vt eſt Caeſarianorum, ita qui ſint *laborantes*, et vbi, ex verbis non poteſt cognoſci. *Noſtri* ſunt, obſeſſi a Pompeio. Ergo, *cum adpropinquaſſent* non ad noſtros, ſed Pompeianos referendum eſt, *cum Pompeiani adprop.* niſi *Noſtris quum adpropinquaſſet* legere malimus.

Saguntinorum. Ergone hos in itinere oppreſſit?

Suo loco — veniſſent. Inexplicabilis locus. Alii habent *praeterritus* aut *perterritus*.

et ad Cordubam verſus iter facere coepit. Rex, nomine Indo, qui cum equitatu ſuas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduerſariorum inſequitur, a vernaculis legionariis exceptus eſt, et interfectus.

XI Poſtero die equites noſtri longius ad Cordubam verſus proſecuti ſunt eos, qui commeatus ad caſtra Pompeii ex oppido portabant; ex iis capti L cum iumentis ad noſtra adducti ſunt caſtra. Eodem die Q. Marcius, tribunus militum qui fuiſſet Pompeii, ad nos transfugit, et noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum eſt, ignemque multum miſerunt, ſic vt omne genus, quibus ignis per iactus ſolitus eſt mitti, exerceretur. Hoc praeterito tempore, C. Fundanius, eques Romanus, ex caſtris adverſariorum ad nos transfugit.

XII Poſtero die ex legione vernacula milites ſunt capti ab equitibus noſtris duo, qui dixerunt, ſe ſervos eſſe. Quum venirent, cogniti ſunt a militibus, qui antea cum Fabio et Pedio fuerant, et a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoſcendum nulla eſt data facultas, et a militibus noſtris interfecti ſunt. Idem temporis capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium miſſi erant, perperamque ad caſtra noſtra peruenerant, praeciſis manibus miſſi ſunt facti. Pari conſuetudine, vigilia ſecunda ex oppido ignem multum telorumque multitudinem iactando, bene magnum tempus conſumſerunt, compluresque vulneri-

vitus. Aſprenas quidam B. Afr. cap. 8. commemoratus eſt.

vernaculi ſunt Pompeiani: c. 7. Ergo ille rex Indo Caeſarem adiuuit.

omne genus (telorum), *quibus* — Cf. B. Al. 14, de malleolo.

Pari conſuetudine, qua et antea vſi erant, c. 11.

neribus adfecerunt. Praeterito noctis tempore, eruptionem in legionem ſextam fecerunt, quum in opere noſtri diſtenti eſſent, acriterque pugnare coeperunt: quorum vis repreſſa a noſtris, etſi oppidani ſuperiore loco defendebantur. Hi, quum eruptionem facere coepiſſent, tamen virtute militum noſtrorum * qui, etſi inferiore loco premebantur, tamen repulſi aduerſarii bene multis vulneribus adfecti in oppidum ſe contulerunt.

XIII Poſtero die Pompeins ex caſtris ſuis brachium coepit ad flumen Salſum ducere: et quum noſtri equites pauci in ſtatione fuiſſent a pluribus reperti, de ſtatione ſunt deiecti, et occiſi tres. Eo die A. Valgius, ſenatoris filius, cuiuus frater in caſtris Pompeii fuiſſet, omnibus ſuis rebus relictis, equum conſcendit, et fugit. Speculator de legione ſecunda Pompeiana captus a militibus, et interfectus eſt: idemque temporis glans miſſa eſt, inſcripta, quo die ad oppidum capiendum accederent, ſeſe ſcutum eſſe poſiturum. Qua ſpe nonnulli, dum ſine periculo murum adſcendere, et oppidum potiri poſſe ſe ſperant, poſtero die ad murum opus facere coeperunt, et bene magna prioris muri pars deiecta eſt. * Quo facto ab oppidauis, ac ſi ſuarum par-

ſuperiore loco defend. ipſa altitudo loci, e quo pugnabant, defenſionem eorum faciliorem reddebat aduerſus hoſtes, in inferiore loco vrbem oppugnantes.

tamen virtute — repulſi — Nihil deeſt; quaedam potius redundant. Legerim: *tamen virt. mil. noſtrorum, qui inferiore loco premebantur, repulſi aduerſ. —*

ducere. Sic Noruic. et Petav. cod. Alii *facere.* Vtrumque recte dicitur.

ſeſe — poſiturum. Is, qui glandem inſcripſerat, de ſe vno ſcripſerat: *Scutum ponam:* poteratque ex vnius profeſſione coniectura de reliquorum voluntate ſimili fieri. Non male tamen Lipſio placuit: *poſituros.*

deiecta eſt. Quia in reliquis

partium eſſent, conſeruati, miſſos facere loricatos, quique praeſidii cauſſa praepoſiti oppido a Pompeio eſſent, orabant. Quibus reſpondit Caeſar, ſe conditiones dare, non accipere, conſueuiſſe. Qui quum in oppidum reuertiſſent, relato reſponſo, clamore ſublato, omni genere telorum emiſſo, pugnare pro muro toto coeperunt: propter quod fere magna pars hominum, qui in caſtris noſtris eſſent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die eſſent facturi. Ita corona circumdata, pugnatum eſt aliquamdiu vehementiſſime, ſimulque balliſta miſſa a noſtris turrem deiecit: qua aduerſariorum, qui in ea turre fuerant, quinque deiecti ſunt, et puer, qui balliſtam ſolitus erat obſeruare.

XIIII Eo praeterito tempore, Pompeius trans flumen Salſum caſtellum conſtituit: neque a noſtris prohibitus, falſaque illa opinione gloriatus eſt, quod prope in noſtris partibus locum tenuiſſet. Item inſequenti die eadem conſuetudine dum longius proſequitur, quo loco equites noſtri ſtationem habuerant, aliquot turmae cum leui armatura, impetu facto, loco ſunt deiectae, et propter paucitatem noſtrorum equitum ſimul cum leui armatura inter turmas aduerſariorum protritae. Hoc in conſpectu vtrorumque caſtrorum gerebatur: et maiore Pompeiani exſultabant gloria, longius quod, noſtris cedentibus, proſequi coepiſſent. Qui quum aliquo loco a noſtris recepti eſſent, vt conſueſſent, ex

liquis huius loci modus rei geſtae non ſatis adparet, haud dubie h. l. aliquid excidit. Inde aſteriſcus in edit. Oudendorp.

falſaque. Potius *falſa*, e Norv. et Petav. cod.

ſimul cum leui armatura. Sic libri boni. Vulgo, *ſimulque l. a.* male.

recepti. Glandorpius malit, *excepti.*

ex ſimili virtute clamore facto, auerſati ſunt proelium facere.

Fere apud exercitus haec eſt equeſtris proelii conſuetudo: quum eques ad dimicandum, dimiſſo equo, cum pedite congreditur, nequaquam par habetur. Id quod in hoc accidit certamine. Quum pedites, ex leui armatura lecti, ad pugnam, equitibus noſtris nec opinantibus, veniſſent, idque in proelio animaduerſum eſſet, complures ex equis deſcenderunt. Ita exiguo tempore eques pedeſtre, pedes equeſtre proelium facere coepit, vſque eo, vt caedem proxime a vallo fecerint. In quo proelio aduerſariorum ceciderunt CXXIII, compluresque armis exuti, multi vulneribus adfecti in caſtra ſunt redacti: noſtri ceciderunt III; ſaucii XII pedites, equites V. Eius diei inſequenti tempore, priſtina conſuetudine pro muro pugnari coeptum eſt. Cum bene magnam multitudinem telorum ignemque noſtris defendentibus inieciſſent, nefandum crudeliſſimumque facinus ſunt adgreſſi, in conſpectuque noſtro hoſpites, qui in oppido erant, iugulare, et de muro praecipites mittere coeperunt, ſicuti apud barbaros: quod poſt hominum memoriam numquam eſt factum. XV

Huius diei extremo tempore a Pompeianis clam [ad] noſtros tabellarius eſt miſſus, vt ea nocte tur- XVI

res

ex ſimili virtute. Quid hoc ſibi vult? Verum ad ſuperiora referendum, *noſtri eos exceperunt ſimili virtute,* non ceſſerunt iis? An clamorem dicuntur ſuſtuliſſe propter ſimilem noſtrorum virtutem? quia noſtros videbant et ipſos audere aliquid.

[*ad*]. Hoc *ad* ſenſu plane nullo additur, quare neceſſario reiiciendum eſt. Mens auctoris manifeſta eſt: *a Pompeianis* (Pompeii exercitu extra vrbem) *clam noſtros tabellarius* (in oppidum) *miſſus eſt.* Haec ſunt Clarkii ad h. l. verba, quem ſecuti ſunt Dauiſius et Oudendor-

dor-

XVIII Remiſſis legatis, quum ad portam veniſſet Tib. Tullius, et quum eum introeuntem C. Antonius inſecutus non eſſet, reuertit ad portam, et hominem adprehendit. Quod Tiberius quum fieri animaduertit, ſimul pugionem eduxit, et manum eius incidit. Ita refugerunt ad Caeſarem. Eodemque tempore ſignifer de legione prima transfugit, et nunciauit, quo die equeſtre proelium factum eſſet, ſuo ſigno periſſe homines XXXV, neque licere caſtris Cn. Pompeii nunciari, neque dici, periſſe quemquam. Seruus, cuius dominus in Caeſaris caſtris fuiſſet, vxoremque et filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, et ita clam a Caeſaris praeſidiis in Pompeii caſtra diſceſſit, et indicium glande ſcriptum miſit, per quod certior fieret Caeſar, quae in oppido ad defendendum comparentur. Ita litteris acceptis, quum in oppidum reuertiſſent, qui mittere glandem inſcriptam ſolebant, inſe-

omnia additamenta poſt verbum *depoſcimus* ſpuria iudicanda erunt?

Remiſſis legatis — ad Caeſarem. Miram profecto rem, ſi ſic geſta ſit. Hanc obſcuritatem bene diſiicit codex ille Dauiſii, in quo ſic legitur: *Remiſſis legatis, quum ad portam veniſſent, Tib. Tullius, quum introeuntem C. Antonium ſecutus non eſſet, reuertit ad portam* (ſc. Antonius) — — *animaduertit, ſimu pugionem eduxit* — Sed et porro *refugit* legendum eſt.

ſuo ſigno. Leg. *e ſuo ſigno*, h. e. manipulo.

fuiſſet — reliquerat. Quanta haec eſt ſcribendi negligentia!

glande ſcriptum: vt cap. 13.

Caeſar. Cur vero non dixit ipſe Caeſari tum, cum in eius caſtris fuit?

literis acceptis. Quis accepit? Vnde? Quales?

qui mittere — ſolebant. Ergo nunc plures mittebant? Mihi totus locus obſcurus eſt: nihil ſatis diſtincte narratum reperire poſſum. Multa hic exciderunt, aut ſcriptor ſcribere quidem voluit, ſed non potuit.

inſequenti tempore duo Luſitani fratres transfugae nunciarunt, quam Pompeius concionem habuiſſet: quoniam oppido ſubſidio non poſſet venire, noctu ex aduerſariorum conſpectu ſe deducerent ad mare verſum: vnum reſpondiſſe, vt potius ad dimicandum deſcenderent, quam ſignum fugae oſtenderent: eum, qui ita locutus eſſet, iugulatum. Eodem tempore tabellarii eius deprehenſi, qui ad oppidum veniebant, quorum litteras Caeſar oppidanis obiecit, et, qui vitam ſibi peteret, iuſſit turrem ligneam oppidanorum incendere: id ſi feciſſet, ei ſe promiſit omnia conceſſurum. Quod difficile erat factu, vt eam turrem ſine periculo quis incenderet. Ita * facturus de ligno, quum propius acceſſiſſet, ab oppidanis eſt occiſus. Eadem nocte transfuga nunciauit, Pompeium et Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos eſſe.

Vigilia ſecunda propter multitudinem telorum turris lignea, quae noſtra fuiſſet, ab imo vitium fecit, vsque ad tabulatum ſecundum et tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, et turrim noſtram, vt ſuperiorem, incenderunt, idcirco, quod ventum oppidani ſecundum habuerunt. Inſequenti luce materfamilias de muro ſe deiecit, et ad nos tranſiliit, dixitque, ſe cum familia conſtitu- XVIIII

deſcenderent, oſtenderent. Videtur numerus ſingularis e duobus codd. ſemper conſpirantibus recipiendus.

*Ita * facturus de ligno.* Res quidem vtcumque poteſt intelligi, aliquem ita facere, h. e. ligneam turrem incendere voluiſſe; ſed nec vulgata lectio latina, nec ſcriptura codicum, *ita fume crure de ligno*, ſana eſt.

vt ſuperiorem. An, vt eam, de qua ante dictum eſt? Sed ea non incenſa eſt. Quo ſenſu igitur ſuperior dicitur?

cum familia. Leg. *famula*, quia in Iul. Celſo p. 241 eſt, *cum ancilla.* Monuit Dauiſius.

ſtitutum habuiſſe, vt vna transfugerent ad Caeſarem; illam oppreſſam et iugulatam. Hoc praeterea tempore tabellae de muro ſunt deiectae, in quibus ſcriptum eſt inuentum: L. Minatius Caeſari. Si mihi vitam tribues, quoniam ab Cn. Pompeio ſum deſertus, qualem me illi praeſtiti, tali virtute et conſtantia futurum me in te praeſtabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Caeſarem adierunt, ſi ſibi vitam concederet, ſeſe inſequenti die oppidum eſſe dedituros. Quibus reſpondit, ſe Caeſarem eſſe, fidemque praeſtaturum. Ita, ante diem XI Kalend. Martii oppido potitus, imperator eſt adpellatus.

XX Quod Pompeius ex perfugis quum deditionem oppidi factam eſſe ſciſſet, caſtra mouit Vcubim verſus, et circum ea loca caſtella diſpoſuit, et munitionibus ſe continere coepit. Caeſar mouit, et propius caſtra caſtris contulit. Eodem tempore mane loricatus vnus ex legione vernacula ad nos transfugit, et nunciauit, Pompeium oppidanos Vcubenſes conuocaſſe, eisque ita imperauiſſe, vt, diligentia adhibita, perquirerent, qui eſſent ſuarum partium, itemque aduerſariorum victoriae fautores. Hoc praeterito tempore, in oppido, quod fuit captum, ſeruus eſt prehenſus in cuniculo, quem ſupra demon-

Minatius. Hunc Pompeius praefecerat vrbico praeſidio. Dio Caſſ. 43, 33. Add. Valer. Max. 9, 2, 4, vbi culpa omnis erga Ateguam crudelitatis, cuius exempla ſcriptor noſter hactenus paſſim expoſuit, in hunc Minatium Flaccum confertur. Al. falſo *Minutius*.

futurum poterat abeſſe.

imperator. vid. ad B. C. 2, 26.

Quod Pomp. Vulgo, *Et Pomp*. Sed *quod* eſt, *in quo*, *qua in re*, et nectitur cum illo *quum*, vt *quod ſi*, *quod niſi*. v. ind.

in opp. qu. fuit captum. Eſt Ategua, quam ſcriptor ab

demonſtrauimus, dominum iugulaſſe: is viuus eſt combuſtus. Idemque temporis centuriones loricati octo ad Caeſarem transfugerunt ex legione vernacula, et equites noſtri cum aduerſariorum equitibus congreſſi ſunt, et ſaucii aliquot occiderunt ex leui armatura. Ea nocte ſpeculatores prehenſi ſerui tres, et vnus ex legione vernâcula. Serui ſunt in crucem ſublati, militi ceruices abſciſſae.

Poſtero die equites cum leui armatura ex aduerſariorum caſtris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores noſtros excucurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios viuos abduxerunt. Ex equitibus capti ſunt equites VIII. Inſequenti die Pompeius ſecuri percuſſit homines LXXIIII, qui dicebantur eſſe fautores Caeſaris victoriae: reliquos in oppidum iuſſit deduci, ex quibus effugerunt CXX, et ad Caeſarem venerunt. XXI

Hoc praeterito tempore, qui in oppido Ategua Burſauolenſes capti ſunt, legati profecti ſunt cum noſtris, vti rem geſtam Burſauolenſibus referrent, quid ſperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hoſpites iugulari, praeterea multa ſcelera ab iis fieri, qui praeſidii cauſſa ab his reciperentur. Qui quum ad oppidum veniſſent, noſtri, qui fuiſſent equites Romani et ſenatores, non ſunt auſi introire in oppidum, praeterquam qui eius ciuitatis fuiſſent. Quorum reſponſis vltro citroque acceptis et redditis, quum ad noſtros ſe reciperent, qui extra oppidum XXII

ab Vcubi diſcerni vult — — De ſeruo erat cap. 15. 16.

Ex equitibus. In Leidenſi primo eſt, *e quibus.*

hoſpites iugulari c. 15. *ab iis, qui — reciperentur*, vt a Munatio. vid. ad cap. 19.

qui fuiſſent. Voluit dicere, *qui erant.*

ad noſtros, qui extra opp. fuiſſent, qui ſubſtiterant extra oppidum.

dum fuiſſent, illi de praeſidio inſecuti ex auerſione legatos iugularunt: duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Caeſari rem geſtam detulerunt, et ſpeculatores ad oppidum Ateguam miſerunt. Qui quum certum comperiſſent legatorum reſponſa, ita eſſe geſta, quemadmodum illi retuliſſent, ab oppidanis concurſu facto, eum, qui legatos iugulaſſet, lapidare, et ei manus intentare coeperunt: illius opera ſe periſſe. Ita vix periculo liberatus petiit ab oppidanis, vt ei liceret legatum ad Caeſarem proficiſci: illi ſe ſatisfacturum. Poteſtate data, quum inde eſſet profectus, praeſidio comparato, quum bene magnam manum feciſſet, et nocturno tempore per fallaciam in oppidum eſſet receptus, iugulationem magnam facit; principibusque, qui ſibi contrarii fuiſſent, interfectis, oppidum in ſuam poteſtatem recipit. Hoc praeterito tempore, ſerui transfugae nunciauerunt, oppidanorum bona vendere, nec cui extra vallum licere exire, niſi discinctum; idcircoque, ex quo die oppidum Ategua eſſet captum, metu conterritos complures profugere in Baeturiam, neque ſibi vllam ſpem victoriae propoſitam habere: et, ſi qui ex noſtris transfugerit, in leuem armaturam conici, eumque non amplius XVI accipere.

Inſe-

miſerunt. Burſauolenſes miſerunt ſpeculatores Ateguam. Hunc ſenſum poſtulat ſeries narrationis. Sed peſſime neglexit ſcriptor dicere, *quis* miſerit ſpeculatores.

Qui quum certum comperiſſent de legatorum reſponſis, ſiue de his, quae ipſi nuper cum legatis eſſent collocuti, ita geſta eſſe omnia — Hic eſt ſenſus, aut ſaltem debet eſſe.

vendere. Boni codd. habent *vendi.* Recte.

non amplius XVI (aſſibus) *accipere* (haud dubie, in diem). Aſſes intelligi, vbi de militari ſtipendio ſermo eſt,

Inſequenti tempore Caeſar caſtris caſtra contulit, et brachium ad flumen Salſum ducere coepit. Hic dum in opere noſtri diſtenti eſſent, complures ex ſuperiore loco aduerſariorum decucurrerunt: nec detinentibus noſtris, multis telis iniectis complures vulneribus adfecere. Hic tamen, vt ait Ennius, *Noſtri ceſſere parumper*. Itaque praeter conſuetudinem quum a noſtris animaduerſum eſſet, cedere, centuriones ex legione quinta flumen transgreſſi duo reſtituerunt aciem; acriterque eximia virtute plures quum agerent, ex ſuperiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita quum is compar proelium facere coepiſſet, et quum vndique ſe circumueniri animum aduertiſſet, parumper ingreſſus, pedem offendit. Huius concidentis viri caſu paſſim audito, quum complures aduerſariorum con- XXIII

eſt, conſtat. vid. Taciti Annal. 1, 17. Lipſii Excurſus ad h. l. ſiue potius Lipſii Electa 1, 2. An numerus XVI ſit genuinus; cur vt exiguus h. l. tradatur; ea eſſe omnia obſcura, ex ipſo illo Lipſii loco intelligitur.

nec detinentibus noſtris. Puto ſenſum eſſe, quum noſtri eos detinere ſ. prohibere non poſſent. Al. *deſinentibus:* ſic ſenſus erit, quem Glandorpius vidit, Caeſarianos non deſiiſſe ſ. perſtitiſſe in muniendo. Et hoc verius eſt.

Hic tamen — parumper. Sic Leidenſis primus, niſi quod pro *tamen* eſt *dum*. Ceteri codd. ſunt valde deprauati. Si quis cum Glandorpio *Hic tum* malit, erit dictum, vt *ibi tum* apud Ciceronem, vbi narrat, et tranſit ad aliud.

Ita quum is — Vitium eſt in verbo *is*, pro quo duo codd. habent *eis*. Sed ne ſic quidem conſtat de ſenſu. Glandorpius maluit *alter* pro *ita*.

viri caſu paſſim audito. Pro his eſt in tribus bonis codd. *temporis aquari fortis inſignia*. Quis haec extricet? Saltem talia incredibilem huius libri corruptionem, et perantiquam, arguunt.

curſum facerent, equites noſtri transgreſſi interiore loco aduerſarios ad vallum agere coeperunt. Ita dum cupidius intra praeſidia illorum ſtudent caedem facere, a turmis et leui armatura ſunt intercluſi. Quorum niſi ſumma virtus fuiſſet, viui capti eſſent: nam et munitione praeſidii ita coanguſtabantur, vt eques, ſpatio intercluſo, vix ſe defendere poſſet. Ex his vtroque genere pugnae complures ſunt vulneribus adfecti, in quis etiam Clodius Aquitius: inter quos ita comminus eſt pugnatum, vt ex noſtris, praeter duos centuriones, ſit nemo deſideratus, gloria ſe efferentes.

XXIIII Poſtero die ab Soricaria vtrorumque conuenere copiae. Noſtri brachia ducere cōperunt. Pompeius quum animaduerteret, caſtello ſe excludi Aſpavia, quod eſt ab Vcubi milia paſſuum V, haec res neceſſario deuocabat, vt ad dimicandum deſcenderet: neque tamen aequo loco ſui poteſtatem faciebat, ſed ex grumo excelſum tumulum capiebat, vsque eo, vt neceſſario cogeretur iniquum locum ſubire. Quo [de] facto, quum vtrorumque copiae tumulum excellentem petiſſent, prohibiti a noſtris ſunt, deiectique planitie. Quae res ſecundum noſtris efficiebat proelium. Vndique autem cedentibus adverſariis, noſtri magna in caede verſabantur. Quibus

interiore loco. Fortaſſe, *ex inferiore loco.*

deuocabat. Ita libri boni. Vulgo, *vocabat.*

planitie. An priſca forma pro *planiciei?* h. e. in planiciem. Certe hic eſt ſenſus. Dauiſius *planitiae* eodem ſenſu maluit.

noſtri magna. Verbum *noſtri* dubium eſt, quia omnes Oudendorpii codd. habent: *non parum magna* — Ergo legerim: *Vnd. a. ced. aduerſariis, non parum magna in c. verſabantur* (aduerſarii caedebantur), *quibus* — Syntaxis eſſe debebat, *cedentes aduerſarii verſabantur*, ſed ſaepe ſic ablatiui abſo-

bus motus, non virtus, ſaluti fuit: quo ſubſidio tunc, niſi adueſperaſſet, a paucioribus noſtris omnique auxilio priuati eſſent: nam ceciderunt ex leui armatura CCCXXIIII, ex legionariis CXXXVIII, praeterquam quorum arma et ſpolia ſunt adlata. Ita pridie duorum centurionum interitio hac aduerſariorum poena eſt litata.

Inſequenti die, pari conſuetudine quum ad eundem locum eius praeſidium veniſſet, priſtino illo ſuo vtebantur inſtituto: nam, praeter equites, nullo loco aequo ſe committere audebant. Quum noſtri in opere eſſent, equitum copiae concurſus facere coeperunt: ſimulque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, vt conſueti inſequi exiſtimare poſſent, ſe paratiſſimos eſſe ad dimicandum, noſtri ex humili conualle bene longe ſunt egreſſi, et planitie iniquiore loco conſtiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in aequum locum non ſunt auſi deſcendere, praeter vnum Antiſtium Turpionem, qui, fidens viribus, ex aduerſariis ſibi parem eſſe neminem agitare coepit. Hic, vt fertur Achillis Memnoniſque congreſſus, XXV

abſolute ponuntur, vt h. l., et paſſim monuerunt interpretes.

omnique auxilio. Haec delenda ſunt.

interitionem dixit etiam Cic. Verr. 3, 54. Legerim: *ita pridie facta duorum centur. int.* —

nullo loco aequo. An *nulli?* vt ſit nominatiuus: *nulli, praeter equites.*

et planit. in. loco. Fortaſſe legendum, *et in planitiei aequiore loco.* Varietas eſt multiplex, videturque res ipſa ſequenda eſſe.

procul dubio coniunxerim cum *deſcendere,* vt ſit, ſine mora et cunctatione deſcendere.

agitare, iactare. Sic codd. boni. Vulgo *cogitare,* quod eſt interpretamentum.

Achill. Memnon. Horum ſingulare certamen ad Troiam, quo Memnon periit, copioſe deſcriptum eſt a

Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicenſis, ex acie noſtra ad congrediendum progreſſus eſt. Quoniam ferocitas Antiſtii omnium mentes conuerterat ab opere ad ſpectandum, acies ſunt diſpoſitae: nam inter bellatores principes dubia erat poſita victoria, vt prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita auidi cupidique ſuarum quisque partium,* expertorum virorum fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem ſe contuliſſent, ſcutorumque laudis inſignis praefulgens opus caelatum, quorum * pugna eſſet prope profecto diremta, niſi propter equitum * conceſſum, vt ſupra demonſtrauimus, leuis armatura praeſidii cauſſa non longe ab opere caſtrorum conſtitiſſet. Vt noſtros equites in receptu, dum ad caſtra redeunt, [r] aduerſarii cupidius ſunt inſecuti, vniuerſi, clamore facto, impetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fuga eſſent, multis amiſſis, in caſtra ſe recipiunt.

XXVI Caeſar ob virtutem turmae Caſſianae donauit milia XIII, et praefecto torques aureos V, et leui armaturae milia X. Hoc die A. Baebius, et C. Flauius, et A. Trebellius, equites Romani Aſtenſes, argento prope tecti equites ad Caeſarem transfugerunt; qui nunciarunt, equites Romanos coniuraſſe omnes, qui in caſtris Pompeii eſſent, vt tranſitio-

nem

Quinto Calabro Paralipom. 2, 395 ſqq. Attigit etiam Dictys Cretenſis 4, 6. *Cellarius.*

[r] *acies ſunt diſpoſitae*, ſtabant inſtructae, ſed ſpectandi cauſa, vt Liv. 1, 25, qui locus omnino quaedam habet huic noſtro ſimilia, vt nominatim *fautores*, qui fauentes ſpectant — Sed locus eſt foede laceratus.

conceſſum. An, *concurſum?* Sic ſupra dixit.

tecti equites. Leg. *tectis equis* cum Glandorpio, aut *tecti equos* cum codice Dauiſii.

nem facerent; ſerui indicio omnes in cuſtodiam eſſe coniectos, e quibus, occaſione capta, ſe transfugiſſe. Item hoc die litterae ſunt deprehenſae, quas mittebat Vrſaonem Cn. Pompeius. S. V. G. E. V. Etſi, prout noſtra felicitas, ex ſententia aduerſarios adhuc propulſos habemus, tamen, ſi aequo loco ſui poteſtatem facerent, celerius, quam veſtra opinio fert, bellum confeciſſem. Sed exercitum tironem non audent in campum deducere, noſtriſque adhuc freti praeſidiis bellum ducunt; nam ſingulas ciuitates circumſederunt; inde ſibi commeatus capiunt. Quare et ciuitates noſtrarum partium conſeruabo, et bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo habeo ad vos mittere. Profecto noſtro commeatu priuati, neceſſario ad dimicandum deſcendent.

Inſequenti tempore quum noſtri temere in opere diſtenti eſſent, equites in oliueto, dum lignantur, interfecti ſunt aliquot. Serui transfugerunt, qui nunciauerunt, a. d. III. Nonarum Martii proelium, ad Soritiam quod factum eſt, ex eo tempore metum eſſe magnum, et Attium Varum circum caſtella praeeſſe. Eo die Pompeius caſtra mouit, et contra Hiſpalim in oliueto conſtitit. Caeſar priusquam eodem eſt profectus, luna hora circiter VI viſa eſt. Ita caſtris motis Vcubim, Pompeius praeſidium, quod reliquit, iuſſit incenderent, et deuſto XXVII

 oppi-

S. V. G. E. V. Si valetis, gaudeo: ego valeo.

prout noſtra felicitas, quae noſtra eſt felicitas.

noſtris — praeſidiis, noſtris adminiculis belli gerendi, v. c. commeatu, quibus inſidiantur, ſperans ſe ducturos bellum.

proelium ad Sorit. vid. c. 24. Ergo vel *Soricaria*, vel *Soritia* vtroque loco ponendum erit — Syntaxis loci eſt durior.

hora VI. Eſt ipſe meridies. Narratur, vt prodigium.

iuſſit incend. Sic vnus codex.

oppido in caſtra maiora ſe reciperent. Inſequenti tempore Ventiſponto oppidum quum oppugnare coepiſſet, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contraque Pompeium caſtra poſuit. Pompeius oppidum, quod contra ſua praeſidia portas clauſiſſet, incendit; milesque, qui fratrem ſuum in caſtris iugulaſſet, interceptus eſt a noſtris, et fuſti percuſſus. Hinc itinere facto, in campum Mundenſem quum eſſet ventum, caſtra contra Pompeium conſtituit.

XXVIII Sequenti die quum iter facere Caeſar cum copiis vellet, renunciatum eſt ab ſpeculatoribus, Pompeium de tertia vigilia in acie ſtetiſſe. Hoc nuncio adlato, vexillum propoſuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Verſaonenſium ciuitati fuiſſent fautores: antea literas miſerat, Caeſarem nolle in conuallem deſcendere, quod maiorem partem exercitus tironem haberet. Hae litterae vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita, hac opinione fretus, totum ſe facere poſſe exiſtimabat: etenim et natura loci defendebatur, et ipſius oppidi muni-

codex. Al. *iuſſit vt incend.* Al. *iuſſit incendi.* Nomina vrbium, quae ſequuntur, corrupta ſunt. *Carula* placet Weſſelingio ad Antonini itiner. p. 410, vt Oudendorpius monuit.

vexillum. vid. ind.

quod Vrſaonenſium ciuitatis qui fuiſſent fautores. Sic legendum puto. Senſus eſt, miſerat literas his ciuitatis Vrſ. (in ciuitate Vrſ.), qui huius ciuitatis fautores Pompeii fuiſſent, h. e. erant, vt ſolet hic ſcriptor loqui. De literis eſt c. 26. Ergo vtroque loco vel *Vrſaon.* vel *Verſaon.* legetur; ſed prius eſt rectius. Quia vero edd. vett. *Fauſto* ante verbum *antea* inſerunt, maluit Oudendorpius: *quod, qui Vrſa. civ. praefuiſſet, Fauſto, antea l. m.* Nihil certum eſt in hoc libro.

totum facere, facere, quae vellet. Duker. de latin. Iuriſconſ. p. 353. Oudendorpius.

munitione, vbi caſtra habuit conſtituta. Namque, vt ſuperius demonſtrauimus, loca excellentia tumulis contineri; interim nulla planitia diuidit.

XXVIIII Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter vtraque caſtra intercedebat, circiter milia paſſuum quinque, vt auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelſi et loci natura. Hinc dirigens proxima planities aequabatur, cuius decurſum antecedebat riuus, qui ad eorum acceſſum ſummam efficiebat loci iniquitatem: nam paluſtri et voraginoſo ſolo currens erat ad dextrum. Et Caeſar, quum aciem directam vidiſſet, non habuit dubium, quin media planitie in aequum ad dimicandum aduerſarii procederent. Hoc erat in omnium conſpectu. Huc accedebat, vt locus illa planitie equitatum ornaret, et diei ſoliſque ſerenitas; vt mirificum et optandum tempus prope ab diis immortalibus illud tributum eſſet ad proelium committendum. Noſtri laetari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunaeque omnium deducerentur, vt, quidquid poſt horam caſus tribuiſſet, in dubio poneretur. Itaque noſtri ad dimicandum procedunt, id quod aduerſarios exiſtimabamus eſſe facturos; qui tamen a munitione oppidi

Namque — diuidit. Et haec corrupta ſunt.

planities aequabatur, aequa erat ſ. aequa procurrebat. Quid ſit dirigens, neſcio.

currens erat (vulg. *currebat) ad dextrum* (vulgo *dextram partem*). *Et.* Pro *partem Et* in codd. eſt *id quod.* Ergo legetur: *currens erat ad dextrum. Quod* *Caeſ. quum ac. dir.* Sic *quod quum* coniungitur. vid. ind. in *quod.*

ornaret. Res poſtulat; *adiuuaret*, aut ſimile verbum.

caſus. Sic edidiſſe Scaligerum, monet Oudendorpius: nam in codd. eſt *cauſas, curas, cras.* Quaedam edd. *p. hor. caſtris fieret.*

oppidi mile paſſibus longius non audebant procedere: in quo ſibi prope murum aduerſarii proeliandum conſtituebant. Itaque noſtri procedunt. Interdum aequitas loci aduerſarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi a ſua conſuetudine decedebant, vt aut ab excelſo loco, aut ab oppido diſcederent. Noſtri pede preſſo propius riuum quum adpropinquaſſent, aduerſarii patrocinari loco iniquo non deſinunt.

XXX Erat acies XIII aquilis conſtituta, quae lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura milibus ſex: praeterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Noſtra praeſidia LXXX cohortibus et VIII milibus equitum. Ita quum in extrema planitie iniquum in locum noſtri adpropinquaſſent, paratus hoſtis erat ſuperior, vt tranſeundi ſuperius iter vehementer eſſet periculoſum. Quod quum a Caeſare eſſet animaduerſum, ne quid temere culpa ſua ſecus admitteretur, eum locum definire coepit. Quod quum hominum auribus eſſet obiectum, moleſte et acerbe accipiebant, ſe impediri, quo minus proelium conficere poſſent. Haec mora adverſarios alacriores efficiebat, Caeſaris copias timore impediri ad committendum proelium. Ita ſe efferentes iniquo loco, ſui poteſtatem faciebant, vt magno tamen periculo acceſſus eorum haberetur.

Hic

in quo. An, *quod?* vt ſit, quia.

patrocinari (ſibi) *loco in.*

Noſtra praeſidia (noſter exercitus, conſtitutus erat, h. e. conſtabat) *LXXX cohort.*

tranſeundi. Duo illi codd. boni, fere conſpirantes in hoc libro, habent *tranſire.*

ſecus ac voluerat, contra ſpem et exſpectationem.

locum definire erit, hunc locum facere et conſtituere terminum, ad quem vſque progrediantur.

vt magno — haberetur, vt, quamuis ad eos Caeſariani

Hic decumani ſuum locum, cornu dextrum, tenebant, ſiniſtrum tertia et quinta legio, itemque cetera auxilia et equitatus. Proelium clamore facto committitur.

XXXI Hic etſi virtute noſtri antecedebant, aduerſarii ſe e loco ſuperiore defendebant acerrime, et vehemens fiebat ab vtrisque clamor, telorumque miſſu concurſus, ſic, vt prope noſtri diffiderent victoriae: congreſſus enim et clamor, quibus rebus maxime hoſtes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex vtroque genere pugnae, quum parem virtutem ad bellandum contuliſſent, pilorum miſſu fixa cumulatur et concidit aduerſariorum multitudo. Dextrum demonſtrauimus decumanos cornu

riani accedere poſſent, at magno tamen id cum periculo fieret. *Clarkius.*

diffiderent victoriae. De ſumma Caeſaris in hoc proelio inopia et deſperatione Plutarchus (Caeſ. cap. 56) haec narrat, vix ab eo milites compelli potuiſſe, vt perſeuerarent in proelio, ipſumque dixiſſe, alias ſe de victoria, hoc die de vita certaſſe. Cf. Vellei. Paterc. 2, 55. Florus 4, 2, 82. Sueton. Iul. 36. Eadem leguntur in Appian. Civ. 2. p. 493, ſed graui errore dicuntur ad Cordubam accidiſſe, pro quo, in reliqua Appiani diligentia, πρὸς Μοῦνδαν neceſſario ponendum eſt: nam non modo ceteri omnes ſic referunt, et conſtat ex omni hiſtoria; ſed ipſe Appianus dicit, hoc proelium commiſſum eſſe, poſtquam Pompeius Caeſari metum et ignauiam exprobrauerat. Atqui hoc factum eſt per illas literas, de quibus paulo ante (c. 26), et quibus ſcriptor noſter (c. 28) irritatum ad proelium eſſe Caeſarem monuit. Ergo Appianus de *Mundenſi* pugna egit. Copioſus eſt de hoc proelio Dio Caſſ. 43, 36. 37. 38.

Itaque ex vtroque genere. Delendum *ex*. Senſus eſt: in vtroque genere pugnae, pedeſtri et equeſtri, parem eminuiſſe virtutem; ſed Caeſarianos pilis viciſſe, h. e. pedites ſ. legiones Caeſaris viciſſe.

cornu tenuiſſe: qui etſi erant pauci, tamen propter virtutem magno aduerſarios timore eorum opera adficiebant, quod a ſuo loco hoſtes vehementer premere coeperunt, vt ad ſubſidium, ne ab latere noſtri occuparent, legio aduerſariorum transduci coepta ſit ad dextrum. Quae ſimul eſt mota, equitatus Caeſaris ſiniſtrum cornu premere coepit. At ii eximia virtute proelium facere incipiunt, vt locus in acie ad ſubſidium veniundi non daretur. Ita, quum clamori eſſet intermiſtus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore praepediebat. Hic, vt ait Ennius, *Pes pede premitur, armis teruntur arma*, aduerſarioſque vehementiſſime pugnantes noſtri agere coeperunt; quibus oppidum fuit ſubſidio. In ipſis Liberalibus fuſi fugatique non ſuperfuiſſent, niſi in eum locum confugiſſent, ex quo erant egreſſi. In quo proelio ceciderunt milia hominum circiter XXX, et ſi quid amplius: praeterea Labienus, Attius Varus; quibus occiſis vtriſque funus eſt factum: itemque equites Romani, partim ex vrbe, partim ex prouincia, ad milia III. Noſtri deſiderati ad hominum mile, partim peditum, partim equitum, ſaucii ad quingentos. Aduerſariorum aquilae ſunt ablatae XIII, et ſigna et faſces: praeterea duces belli XVII capti ſunt. Hos habuit res exitus.

XXXII Ex fuga hac quum oppidum Mundam ſibi conſtituiſſent praeſidium, noſtri cogebantur neceſſario eos circumuallare. Ex hoſtium armis pro ceſpite cada-

occuparent in libris bonis: recte: *occuparentur*, in vulgatis edd. plerisque.

Pes pede — Brantius Homerum (Iliad. 13, 131) et Virgilium (Aen. 10, 361) iam comparauit. Cui non dictus Hylas?

Ex hoſtium armis — *compарunt*. Haec ſunt miſere diſcerpta. *Scimus e Dione* Caſſio (43, 38), congeſta eſſe cada-

cadauera collocabantur, ſcuta et pila pro vallo,* inſuper occiſi, et gladii, et mucrones, et capita hominum ordinata, ad oppidum conuerſa vniuerſa hoſtium timorem, virtutisque inſignia * propoſita viderent, et vallo circumcluderentur aduerſarii.* Ita Galli tragulis iaculisque oppidum ex hoſtium cadaueribus ſunt circumplexi, oppugnare coeperunt. Ex hoc proelio Valerius adoleſcens Cordubam cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubae fuiſſet, rem geſtam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniae ſecum habuit, eis diſtribuit; et oppidanis dixit, ſe de pace ad Caeſarem proficiſci; et ſecunda vigilia ab oppido diſceſſit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis nonnullisque peditibus ad nauale praeſidium parte altera contendit Carteiam, quod oppidum abeſt a Corduba milia paſſuum CLXX. Quo quum ad octauum miliarium veniſſet, P. Caluitius, qui caſtris antea Pompeii praepoſitus eſſet, eius verbis nuncium mittit, quum minus belle haberet, vt mitterent lecticam, qua in oppidum deferri poſſit. Litteris miſſis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores eſſent, conueniunt in domum, quo erat delatus, (qui arbitrati ſunt clanculum veniſſe,) vt ab eo, quae vellet, de bello requirerent. Quum frequentia conueniſſet, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit.

Caeſar,

cadauera, vt, veluti vallum circa oppidum, coaceruarentur: ex Appiano (p. 493), cadauera haſtis affixa eſſe terrae circa oppidum.

Cognito hoc negotio, quos equites ſecum habuit, his, quod habuit ſecum pecuniae, diſtribuit. Sic legendum e Noruic. et Petav.

XXXIII Caeſar, ex proelio Munda munitione circumdata, Cordubam venit. Qui ex caede eo refugerant, pontem occupauerunt. Quum eo eſſet ventum, conuiciari coeperunt, nos ex proelio paucos ſupereſſe: quo confugeremus? Ita pugnare coeperunt de ponte. Caeſar flumen transiecit, et caſtra poſuit. Scapula, totius ſeditionis familiae et libertinorum caput, ex proelio Cordubam quum veniſſet, familiam et libertos conuocauit, pyram ſibi exſtruxit, coenam adferri quam opimam imperauit, item optimis inſternendam veſtimentis: pecuniam et argentum in praeſentia familiae donauit. Ipſe de tempore coenauit, reſinam et nardum idemtidem ſibi infundit. Ita nouiſſimo tempore

Munda mun. circumdata. Editores nomen *Munda* contra codd. addiderunt. Bene, ſi hiſtoriam ſpectes: etſi fortaſſe non opus fuit: nam e c. 32 ſatis intelligitur, poſt proelium Mundam eſſe cinctam.

Scapula iam ante, quam Cn. Pompeius in Hiſpaniam venerat, audita Scipionis ad Thapſum clade, a militibus in Hiſpania lectus eſt cum Aponio dux, omnemque Hiſpaniam Baeticam a Caeſare abduxit, poſthaec ſe cum Pompeio coniunxit. Dio Caſſ. 43, 29. 30. Haec Cellarius iam dixit, et Cic. ad D. 9, 13 contulit. *Familia* ſunt ſerui.

opimam. Codd. fere *optimam* habent manifeſto errore. Cf. ind. in *quam.*

inſternendam. Leg. e bonis libris, *inſternendum*, vt ſit imperſonale, *imperauit, vt inſterneretur.* Alia lectio, *ſuperadditis*, eſt interpretamentum. Veſtimenta ſunt h. l. tapetes tricliniorum, veſtes ſtragulae.

de tempore, ante veſperum, quod alibi eſt *de die coenare:* vnde tempeſtiua conuiuia.

reſinam et nardum. In aliis eſt, *vinum et nardum;* in aliis, *vinum, reſinam et nardum;* in aliis *ficam* vel *ſitam.* Haec de lectione incerta: pauca de re, ſi modo de tantula re dicere operae pretium eſt. Si vinum et reſina coniungatur, vinum reſinatum intelligetur, quod Plinius (H. N. 14, 24. 16, 22 et 23, 24) eſſe dicit reſina et

pore ſeruum iuſſit et libertum, qui fuiſſet eius concubinus, alterum ſe iugulare, alterum pyram incendere.

Oppidani autem, ſimul Caeſar caſtra contra oppidum poſuit, diſcordare coeperunt vſque eo, vt clamor in caſtra noſtra perueniret fere, inter Caeſarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones, quae ex perfugis conſcriptae; partim oppidanorum ſerui, qui erant a Sex. Pompeio manumiſſi, tunc in Caeſaris aduentum deſcendere coeperunt. Legio XIII oppidum defendere coepit: nam, quum iam repugnarent, turres ex parte et murum occuparunt. Denuo legatos ad Caeſarem mittunt, vt ſibi legiones ſubſidio intromitteret. Hoc quum animaduerterent homines fugitiui, oppidum incendere coeperunt. Qui ſuperati a noſtris ſunt, interfecti, hominum milia XXII, praeterquam extra murum qui perierunt. Ita Caeſar oppido potitus. Dum hic detinetur, ex proelio quos circummunitos ſuperius demonſtrauimus, eruptionem fecerunt, et bene multis interfectis, in oppidum ſunt redacti. XXXIIII

Caeſar

et, pice conditum mitigatumque. Sed non puto dici h. l. vini genus; verum Scapulam capiti infudiſſe vnguentum, vt eo delicatius coenaret; et, neglecto verbo *vinum*, deſcribi reſinam et nardum, h. e. reſinam nardi, adeoque vnguentum nardinum reſinoſius. Si quis in illo *ficam* tricari velit, poterit *ſpicam* legere, vt ſpica et nardus ſit *ſpica nardi*, intelligaturque vngentum, e ſpica nardi expreſſum — De interitu Scapulae verbo dixit Appianus p. 493.

conſcriptae. Add. *fuerant* e cod. Noruic. *Dauiſius.*

in Caeſaris aduentum deſcendere. Quid hoc eſt? Ex loco Dionis Caſſii 43, 39 video, oppidanos Caeſari faviſſe, manumiſſos ei reſtitiſſe, et oppidum defendiſſe. Ergo ſaltem *deſcendere* in *defendere* mutandum eſt; ſed plura eſſent porro mutanda, vt orationi ſenſus perſpicuus tribui poſſet. Sufficit rem indicaſſe.

ſuperius demonſtrau. c. 33. Sunt Mundenſes.

XXXV Caeſar Hiſpalim quum contendiſſet, legati deprecatum venerunt. Ita quum oppidum ſeſe tueri dixiſſet, Caninium legatum cum praeſidio intromittit. Ipſe caſtra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianarum partium praeſidium, quod Caeſaris praeſidium receptum indignaretur clam quemdam Philonem, illum, qui Pompeianarum partium fuiſſet defenſor acerrimus. Is tota Luſitania notiſſimus erat. Hic clam praeſidia Luſitaniam proficiſcitur, et Caecilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium conuenit; qui bene magnam manum Luſitanorum haberet. Rurſus in Hiſpalim oppidum denuo noctu per murum recipitur; praeſidium vigilesque iugulant, portas praecludunt, de integro pugnare coeperunt.

XXXVI Dum haec geruntur, legati Carteienſes renunciarunt, quod Pompeium in poteſtatem haberent. Quod ante Caeſari portas praecluſiſſent, illo beneficio ſuum maleficium exiſtimabant ſe lucrifacere. Luſitani Hiſpali pugnare nullo tempore deſiſtebant. Quod Caeſar quum animaduerteret, ſi oppidum capere contenderet, vt homines perditi incenderent,

et

Ita quum opp. E codd. ſic legendum: *Ita ad oppidum tuendum Can. leg.*

Erat bene — proficiſcitur. Et haec, mire in codd. variata, ſic vtcumque conſtituerunt viri docti. Rem attigit Dio Caſſ. 43, 39. Quilibet videt, recepto Caeſaris praeſidio, Philonem clam profectum eſſe ad colligendum exercitum, eoque collecto reuerſum noctu caedem Caeſarianorum feciſſe.

nomine Barbarum. Leg. *hominem barbarum.* Sic Glandorp. et Manutius ad h. l.

Pompeium in poteſtatem haberent. Cf. c. 32.

Hiſpali pugnare. Sic Norvic. et Petav. Vulgo, *Hiſpalim oppugnare:* falſo. Nam Luſitani in vrbe erant, eamque defendebant, vt c. 35 narratum eſt. Monuerat hoc etiam Cellarius poſt Goduinum.

vt homines perd. incend. h. e. futurum eſſe, vt homines perditi incenderent.

et moenia delerent, ita conſilio habito noctu, patitur, Luſitanos eruptionem facere: id quod conſulto non exiſtimabant fieri. Ita erumpendo naues, quae ad Baetim flumen fuiſſent, incendunt. Noſtri dum incendio detinentur, illi profugiunt, et ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Aſtam iter facere coepit, ex qua ciuitate legati ad deditionem venerunt, Mundenſesque, qui ex proelio in oppidum confugerant, quum diutius circumſiderentur, bene multi deditionem faciunt; et quum eſſent in legionem diſtributi, coniurant inter ſe, vt noctu ſigno dato, qui in oppido fuiſſent, eruptionem facerent: illi caedem in caſtris adminiſtrarent. Hac re cognita, inſequenti nocte vigilia tertia teſſera data, extra vallum omnes ſunt conciſi.

XXXVII

Carteienſes duces, dum Caeſar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium diſſentire coeperunt. Pars erat, quae legatos ad Caeſarem miſerat, pars, qui Pompeianarum partium fautores eſſent. Seditione concitata, portas occupant: caedes fit magna: ſaucius Pompeius naues XX occupat longas, et profugit. Didius, qui Gadis claſſi praefuiſſet, (ad quem ſimul nuncius adlatus eſt,

 con-

patitur — facere. Dio Caſſ. 43, 39. Ἀμελέςερον προσεδρεύων ὁ Καῖσαρ, ἐλπίδα σφίσιν ὡς διαφυγεῖν δυνησομένοις παρέσχε· κἀκ τούτου περιορῶν δὴ τοὺς ἐκ τοῦ τείχους ἐξιόντας, ἐκείνους ἐλόχισε καὶ ἀπώλλυε.

Carteienſes duces. Olim in edd. erat hoc nexum cum ſuperiore capite, et legebatur hoc modo: *omnes ſunt conciſi Mundenſes duces. Caeſar in itinere — oppugnat, quae pr. P. d. coep.* Sed Dauiſium codex Norv. admonuit, vt inde ederet: *omnes ſunt conciſi. Carteienſes, dum Caeſar — oppugnat, propter —* Idem ex Petav. et Leid. pr. protulit Oudendorpius, niſi quod hi *Carteienſes duces*, vno verbo auctiorem locum, exhibent. Et ſic iam Cellarius ediderat, conuenitque hiſtoriae.

Gadis. Leg. *Gadibus*, vt alii monu-

confeſtim ſequi coepit: partim peditatus et equitatus ad perſequendum celeriter iter faciebant:) item quarto die nauigatione confecta, conſequitur eos. Quod imparati a Carteia profecti ſine aqua fuiſſent, ad terram adplicant. Dum aquantur, Didius claſſe occurrit, naues incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit, et locum quemdam munitum natura occupat.

XXXVIII Equites et cohortes, quae ad perſequendum miſſae eſſent, ſpeculatoribus ante miſſis certiores fiunt: diem et noctem iter faciunt. Pompeius humero et ſiniſtro crure vehementer erat ſaucius. Huc accedebat, vt etiam talum intorſiſſet: quae res maxime impediebat. Ita lectica a turre, qua eſſet adlatus, in ea ferebatur. Luſitanus more militari, quum a Caeſaris praeſidio fuiſſet conſpectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat acceſſus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter ſuos a noſtro praeſidio fuiſſet conſpectus, celeriter munitum locum natura, quem ceperat ſibi Pompeius, quamuis magna multitudine deducti homines ex ſuperiore loco defendere poſſent, ſubeunt. In aduentu noſtri depelluntur telis: quibus cedentibus, cupidius inſequebantur aduerſarii, et confeſtim tardabant ab acceſſu. Hoc ſaepius facto, animaduer-

monuerunt. Didius claſſi Caeſaris praefuit. cf. c. 40. et Dio Caſſ. 43, 18. 20. Quae ſequuntur, in *partim* et *item* non videntur ſcripturae vitio carere. *Conſequitur eos:* forſan *eas;* ſcil. naues Pompeii.

Ita lectica. In Norv. et Petav. tantum haec leguntur: *ita in lectica ferebatur.* Fortaſſe ſenſus eſt, lecticam a turre (villa: v. ad B. Afr. 40) adlatam eſſe, et in ea Pompeium geſtatum, quaſi ſcriptum fuerit: *Ita, lectica a turre quae eſſet adlata, in ea ferebatur.* Sed non eſt tanti, quaerere. Cf. c. 32.

Luſitanus, milites Luſitani, Pompeium ſtipantes. Cf. c. 40. *Clarkius.*

Nam idcirco — Haec vsque ad finem capitis obſcura, et varie deprauata ſunt.

aduertebatur, noſtro magno id fieri periculo. Opere circummunire inſtituit, pari autem et celeri feſtinatione circummunitiones in iugo dirigunt, vt aequo pede cum aduerſariis congredi poſſent. A quibus quum animaduerſum eſſet, fuga ſibi praeſidium capiunt.

Pompeius, vt ſupra demonſtrauimus, ſaucius XXXVIIII
et intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci difficultatem neque equo, neque vehiculo ſaluti ſuae praſidium parare poterat. Caedes a noſtris vndique adminiſtrabatur, excluſa munitione, amiſſisque auxiliis. Ad conuallem autem atque exeſum locum, vt in ſpeluncam, Pompeius ſe occultare coepit, vt a noſtris non facile inveniretur, niſi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Caeſar Gadibus fuiſſet, Hiſpalim pridie id. Aprilis caput adlatum et populo datum eſt in conſpectum.

Interfecto Cn. Pompeio adoleſcente, Didius, XL
quem ſupra demonſtraujmus, illa adfectus laetitia, proximo ſe recepit caſtello, nonnullasque naues ad reficiendum ſubduxit. Luſitani, qui ex pugna ſuperfuerunt, ad ſignum ſe receperunt, et bene magna manu comparata, ad Didium ſe reportant. Huic etſi non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnunquam ex caſtello propter eorum crebras excurſiones eliciebatur: et ſic prope quotidianis pugnis inſidias ponunt, et tripartito ſigna dis-

excluſa munitione. Res poſtulat hunc ſenſum, munitionem, in qua Pompeius latuerit, expugnatam, et Pompeium ea excluſum eſſe. In iis, quae ſequuntur, conſentiunt et reliqui ſcriptores, Pompeium latitantem detectum caeſumque eſſe. Dio Caſſ. 43, 40. Appian. 2, p. 493 ſq.

Gadibus fuiſſet. Sic codd. boni: altera lectio, *cum Caeſar gradiebatur Hiſpalim*, etiam ferri poteſt.

eliciebatur. Hoc pro vulg. *eiiciebatur* Glandorpius reſtituit.

tribuunt. Erant parati, qui naues incenderent, incenſisque, qui ſubſidium repeterent. Ii ſic diſpoſiti erant, vt a nullo conſpecti omnium ad pugnam contenderent. Ita quum ex caſtello Didius ad propellendum proceſſiſſet cum copiis, ſignum a Luſitanis tollitur, naues incenduntur, ſimulque, qui in caſtello ad pugnam proceſſerant, eodem ſigno fugientes latrones dum perſequuntur, a tergo inſidiae clamore ſublato circumueniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur: nonnulli ea pugna ſcaphas, quae ad litus fuerant, occupant: item complures nando ad naues, quae in ſalo fuerunt, ſe recipiunt: anchoris ſublatis, pelagus remis petere coeperunt. Quae res eorum vitae ſubſidio fuit. Luſitani praeda potiuntur. Caeſar Gadibus rurſus ad Hiſpalim recurrit.

XLI Fabius Maximus, quem ipſe ad Mundam praeſidium oppugnandum reliquerat operibus aſſiduis, hoſtesque circum ſeſe interclusi, inter ſe decernere, facta caede bene magna, * eruptionem faciunt. Noſtri ad oppidum recuperandum occaſionem non praetermittunt, et reliquos viuos capiunt, XIIII milia, ac deinde Vrſaonem proficiſcuntur: quod oppidum magna munitione continebatur, ſic, vt ipſe locus non ſolum opere, ſed etiam natura editus, ad oppugnandum hoſtem auerteret. Huc accedebat,

repetérent. Legendum eſſe *repellerent*, Glandorpius vidit. Idem mox pro *omnium* ponit *omnino.*

in caſtello. Vtique leg. *e caſtello.*

ad Mundam praeſ. opp. Leg. *Mundae ad praeſ. opp.* Vidit Dauiſius; praeiuerat Glandorpius. De re conſ. cap. 32.

hoſtesque — faciunt. Mutilata ſunt haec omnia.

ad oppugnandum. Leg. cum Goduino et Cellario, *ab oppugnando.* Pro *appeteret*, quod in codd. eſt, bene editores *auerteret* poſuerunt.

bat, vt aqua, praeterquam in ipſo oppido Munda, circumcirca nusquam reperiretur propius milia paſſuum octo. Quae res magno erat adiumento oppidanis. Tum praeterea accedebat, vt agger materiesque, vnde ſolitae ſunt turres agi, propius milia paſſuum VI non reperiebantur. Ac Pompeius, vt oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum ſucciſam intro congeſſit. Ita neceſſario deducebantur noſtri, vt a Munda, quam proxime ceperant, materiem illo deportarent.

XLII Dum haec ad Mundam geruntur et Vrſaonem, Caeſar, quum a Gadibus ad Hiſpalim ſe recepiſſet, inſequenti die, concione aduocata, commemorat, initio quaeſturae ſuae eam prouinciam ex omnibus prouinciis peculiarem ſibi conſtituiſſe, et, quae potuiſſet eo tempore, beneficia largitum eſſe. Inſequenti praetura ampliato honore, vectigalia, quae Metellus impoſuiſſet, a ſenatu petiſſe, et eis pecuniis prouinciam liberaſſe: ſimulque, patrocinio ſuſcepto, multis legationibus ab ſe in ſenatum inductis, ſimul publicas priuatasque cauſſas, multorum inimicitiis ſuſceptis, defendiſſe: ſuo item in conſulatu abſentem, quae potuiſſet, commoda provinciae tribuiſſe: eorum omnium commodorum eſſe et immemores, et ingratos in ſe et in populum Romanum, hoc bello et in praeterito tempore cognoſſe. Vos, iure gentium et ciuium Romanorum inſtitu-

vt aqua — octo. Sic Oudendorpius: ſed alii exhibuerant: *quod aqua, praeterquam in ipſo oppido, non erat: nam circumcirca riuus nusquam reperiebatur* —

agi. Res *fieri* poſtulat.

reperiebantur Huius ſyntaxeos culpam ſcriptori ipſi nemo, opinor, tribuet.

oppidi oppugnat. Saltem *propugnationem* legetur, vt multi dixerunt.

quaeſturae ſuae. Sueton. Iul. c. 7. De praetura ibid. c. 18. *Cellarius.*

legationibus. Vulgo male, *legibus.*

tis cognitis, more barbarorum, populi Romani magiſtratibus ſacroſanctis manus ſemel et ſaepius attuliſtis, et luce clara Caſſium in medio foro nefarie interficere voluiſtis. Vos ita pacem ſemper odiſtis, vt nullo tempore legiones deſitae populi Romani in hac prouincia haberi. Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem vllo tempore retinere potuiſtis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adoleſcens a vobis receptus, faſces imperiumque ſibi adripuit: multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum Romanum comparauit: agros prouinciamque veſtro impulſu depopulauit. In quo vos victores exiſtimabatis? An, me deleto, non animum aduertebatis, decem habere legiones populum Romanum, quae non ſolum vobis obſiſtere, ſed etiam coelum diruere poſſent? quarum laudibus et virtute * * *

ſemel et ſaepius. Sic codd. Sed vulgo, *ſaepe et ſaepius.*

Caſſium. vid. B. Al. 52.

imperium adripuit. Dio Caſſ. 43, 30.

In quo vos — Quibus in rebus, quae cum ita eſſent, num vos victores fore ſperabatis?

coelum diruere Haec iactantia eſt a Caeſaris ingenio alieniſſima, et ſunt haec verba recentius adſuta. Similiter in quibusdam libris antiquis inepte adſuitur: quarum laudibus et virtute *totus in orbe terrarum mundus exſultat.* Ceterum plures codices verbo indicant, multa hic deeſſe, vt adeo hic de bello Hiſpanienſi liber omnibus modis mutilus ſit — His rebus geſtis, Caeſar eas Hiſpaniae ciuitates, quae ipſum adiuuerant, agris, immunitate, iure ciuitatis ornauit; inimicas agris priuauit, iisque grauiora tributa conſtituit. Romam reuerſus menſe Octobri anni 709 P. V. C. (Vellei. Paterc. 2, 56), non ſine inuidia de *ciuibus* victis triumphauit, cum antea (B. Afr. cap. vlt.) non niſi de exteris triumphos agere ſolitus fuiſſet. Dio Caſſius 43, 39-43.

INDEX

INDEX HISTORICVS

Numeri, quibus litera nulla praepoſita eſt, ad libros de bello Gallico referuntur: C. ad B. Ciuile; A. ad Alexandrinum; Af. ad Africanum; H. ad Hiſpanienſe.

A

Abducillus C. 3, 59
Acarnania Caeſari ſubiecta C. 3, 55
Acco, Senonum princeps 6, 4. 44
Achaia C. 3, 55
Achilla, vrbs Af. 33. 43
Achillas, aulicus Aegyptiacus C. 3, 104. 108. 110. A. 4
Achillis et Memnonis congreſſus H. 25
Actius Peligmus C. 1, 18
Actius Rufus C. 3, 83.
Actius Varus C. 1, 12. 31. 2, 23. 25. 33. 35. 3, 12. H. 27. 31.
Adeantuannus 3, 22
Admagetobria 1, 31
Adrumetum C. 2, 23. Af. 3. 89. 97
Aduatici 2, 4. 16. 29. 30. 33. 5, 38. 39. 56. 6, 2. 32. 35
Aeduorum res cum Ariouiſto 1, 33. cum Aruernis 1, 31. cum Biturigibus 7, 5. cum Heluetiis 1, 11. 14. cum Sequanis 6, 12. cum Romanis 1, 11. 16. 32. 35. 43. 5, 7. 54. 6, 4. 7, 32. 54. 63. Eorum lex de magiſtratibus 7, 33. clientes 1, 31. 7, 75.
Aeginium C. 3, 79
Aegus C. 3, 59. 60
Aegypti munimenta A. 26
Aes apud Britannos non naſcitur 5, 12
Aetolia C. 3, 35.
Afraniana legio H. 7
Afranii et Petreii res C. 1, 38
Agar, vrbs Af. 67. 76
Agendicum 6, 44. 7, 10
Alba, vrbs C. 1, 15
Albici C. 1, 34. 56. 57. 2, 2
Alces, ferae 6, 27
Aleſia 7, 68. 69. 72 ſqq. 8, 34. C. 3, 47
Alexandria A. 1. 5. C. 3, 111
Alexandrini belli initia C. 3, 113
Alexandrinorum indoles C. 3, 110. A. 2. 3. 24
Allienus Af. 2. 34
Allobroges 1, 6. 11. 28. 7, 64
Alpes 1, 10. 3, 1
Amantia C. 3, 40
Amanus mons C. 3, 31
Ambacti 6, 15
Ambarri 1, 11
Ambialiti 3, 9
Ambiani 2, 4. 15
Ambiorix 5, 24. 27. 34. 6, 2. 5. 29. 30. 8, 24.
Ambiuareti 7, 75
Ambiuariti 4, 9
Ambracia C. 3, 36
Amphilochi C. 3, 55
Ana, vrbs C. 1, 38
Anartes 6, 25
Ancalites 5, 21
Ancona C. 1, 11
Andes 2, 35. 3, 7. 7, 4
Androſthenes C. 3, 80
Annius Scapula A. 55
Antebrogius 2, 3
Antiochus Commagenus C. 3, 4.
Antiſtius Turpio H. 25

Antonius Caeſarianus 8, 50. C. 1, 2. 3, 24. 29. 40
Apollonia C 3, 11. 12. 75. 79
Aponiana inſula Af. 2
Apſus C. 3, 13
Apulia C. 1, 23. 3, 2
Aquilaria C. 2, 23
Aquileia 1, 10
Aquitania 1, 1. 39. 3, 20. 21. 27. 8, 46
Aquitius H. 23
Arar 1, 12
Arduenna ſilua 5, 3. 6, 29
Arecomici 7, 46. C. 1, 35
Arelate C. 1, 36
Arguetius H. 10
Ariarathes A. 66
Ariminum C. 1, 8
Ariobarzanes C. 3, 4
Ariouiſtus 1, 31 ſqq. proelium cum eo 1, 52. 5, 19. 6, 12
Armatum concilium 5, 56
Armenia minor A. 67
Armoricae ciuitates 5, 53. 7, 75. 8, 31
Arretium C. 1, 11
Arſinoe regina A. 4
Aruerni 1, 31. 45. 7, 7
Aſculum C. 1, 16
Aſcurum Af. 23
Aſparagium C. 3, 30
Aſpauia H. 24
Aſprenas Af. 80
Aſta H. 36
Ategua H. 8. 22
Atrebates 2, 4. 16. 23. 7, 75
Attius. v. Actius
Auaricum 7, 13. 31. 47
Auienus Af. 54
Aulerci Eburones, Cenomani, Brannouices 2, 34. 3, 17. 7, 75
Aulus Baebius H. 26
Aulus Clodius C. 3, 90
Aulus Fonteius Af. 54
Aulus Gabinius C. 3, 4
Aulus Trebellius H. 26
Aulus Valgius H. 13
Aulus Varro C. 3, 19
Auſci 3, 27
Auſetani C. 1, 60
Auximum C 1, 15
Axona 2, 5. 9

B

Bacenis ſilua 6, 10
Baculus 2, 25
Baetis A. 59. 60. H. 5
Baeturia H. 22
Bagrada C. 2, 38
Baleares inſulae Af. 23
Batauorum inſula 4, 10
Belgae 1, 1. 2, 1. 4. 10. 11. 5, 12. 8, 54
Belgium 5, 24. 25
Bellica porta Vticae C. 2, 25. Af. 87
Bellocaſſi 7, 75
Bellonae templum Commagenum A. 66
Bellouaci 2, 4. 13. 7, 59. 75. 8, 7. 14
Berones A. 53
Beſſi C. 3, 4
Bibracte 1, 23. 7, 55. 63
Bibrax 2, 6
Bibroci 5, 21
Bibulus C. 3, 8. 14. 16. 18. 110
Bigerriones 3, 27
Bituriges 8, 3. A. 7.
Biuius Curius C. 1, 24
Boduognatus 2, 23
Bogud A. 59. 60. Af. 23. 25
Boia 7, 14
Boii 1, 5. 25. 28
Bosporus A. 78
Brannouii et Brannouices 7, 75
Bratuſpantium 2, 13
Britannia 4, 21. 5, 8. 12. 6, 13. oppida Brit. qualia 5, 21. reges quatuor 5, 22
Brundiſium C. 1, 24. 26. 3, 2. 24
Brutus 7, 9. C. 2, 3. 5. 6. 22
Bullis, vrbs C. 3, 12. 40
Burſauolenſes H. 22
Buthrotum C. 3, 16

C

Cabillonum 7, 42. 90
Caburus 7, 65
Cadaueribus circumuallatur vrbs H. 32
Cadetes 7, 75
Cadurci 7, 4. 75
Caecilius Niger H. 35
Caecina Af. 89

Caeraeſi

Caeraeſi 2, 4
Caeſar contra Aduatucos 2, 16. 17. 29. Alexandrinos C. 3, 111. Ambianos 2, 18. Ariouiſtum 1, 33. Belgas 2, 2. Bellouacos 2, 13. Britannos 4, 20. 5, 8. Germanos 4, 6. 14. Aeduos 7, 40. Labienum Af. 14. Maſſilienſes C. 1, 35. Neruios 2, 17. 5, 46. Pharnacem A. 71. Scipionem Af. 1. 4. 34. Sotiates 3, 20. Sueſſiones 2, 12. Venetos 3, 9. Vercingetorigem 7, 7
Caeſar Antonio adeſt in petendo auguratu 8, 50. Deiotaro ignoſcit A. 68. Pompeio conciliari vult C. 1, 26. 3, 10. 16. 17. 57. ad Scipionem de pace mandata dat C. 3, 57. nando euadit A. 21
Caeſar dictator C. 2, 21. 3, 2. H. 2
Caeſar ad Aleſiam 7, 69. 72. ad Alexandriam A. 1. 2. ad Brundiſium C. 1, 25. ad Ilerdam C. 1, 41. ad Maſſiliam C. 2, 15. ad Dyrrhachium C. 3, 43. ad Pharum A. 19. ad Vzitam Af. 41. cum Afranio pugnat C. 1, 41
C. Antiſtius Rheginus 6, 1
C. Auienus Af. 54
C. Caluiſius Sabinus C. 3, 34
C. Caninius 8, 33
C. Caſſius, claſſi Pompeianae praefectus C. 3, 5
C. Conſidius C. 2, 23. Af. 3. 4. 33
C. Curio, trib. pl. 8, 52
C. Fabius, legatus 5, 24. 8, 27. C. 1, 37
C. Fundanius H. 11
C. Fuſius Cotta 7, 3
C. Gallonius C. 2, 18
C. Marcellus C. 3, 5
C. Marius 1, 40. Af. 35
C. Meſſius Af. 33
C. Pletorius A. 34
C. Salluſtius Criſpus Af. 8. 34. 97
C. Saſerna Af. 57
C. Trebonius legatus 5, 17. 6, 40. 7, 11. C. 1, 36. C. 3, 20
C. Triarius C. 3, 5. 92
C. Valerius Caburus 1, 47
C. Valerius Donotaurus 7, 65
C. Valerius Flaccus 1, 47
C. Valerius Procillus 1, 19. 47. 53
C. Virgilius Af. 28. 93
C. Volcatius Tullus 6, 29
C. Voluſenus 3, 5. 4, 21. 8, 23. 48. C. 3, 60
Calagurritani C. 1, 60
Calenus C. 3, 14. Calenus Fuſius C. 1, 87. Calenus legatus 8, 39
Caletes 2, 4. 8, 7
Calpurnius Saluianus A. 53
Calydon C. 3, 35
Camerinum C. 1, 15
Camulogenus 7, 57. 62
Candauia C. 3, 11. 79
Caninius Rebilus C. 1, 26
Canopus A. 25
Cantabri C. 1, 38
Cantium Britanniae 5, 13. 22
Canuſium C. 1, 24
Cappadoces in exercitu Pompeii C. 3, 4. cf. A. 34
Capua C. 1, 10. 14
Carales Af. 98
Caralitani C. 1, 30
Carmona A. 57
Carmonenſes C. 2, 19
Carnutes 5, 25. 56. 6, 2. 4. 7, 2. 8, 31
Carruca H. 27
Carſulenus A. 31
Carteia H. 32
Caruilius 5, 22
Caſſi, populus 5, 21
Caſſiuellaunus 5, 11. 18
Caſſius conſul, ab Heluetiis victus 1, 7. 12
Caſſius Longinus C. 3, 36. 74. A. 48. 52. 53. 54. 60. eius obitus A. 64
Caſſius, Pompeianus C. 3, 101
Caſticus, Sequanus 1, 3
Caſtor Tarcondarius C. 3, 4
Caſtra Poſthumiana, locus H. 8
Caſtulonenſis ſaltus C. 1, 38
Caturmantaledes 1, 3
Catiuolcus 5, 24. 6, 31
Cato Vticenſis Caeſaris hoſtis C. 1, 4. 30. 32. Af. 22. 36. eius mors Af. 88
Caturiges 1, 10
Cauarillus 7, 67
Cauarinus 5, 54. 6, 5
Celtae 1, 1

Celti-

Celtiberia 1, 61. 38
Celtillus 7, 4
Cenimagni 5, 21
Centrones 1, 10. 5, 39
Ceraunii C. 3, 6
Cercina Af. 8. 34
Ceuenna 7, 8
Ceutrones 5, 39
Chara, radix C. 3, 48
Cherroneſus apud Aegyptum A. 10
Cheruſci 6, 10
Cicero, legatus Caeſaris 5, 39. 40. 43. 48
Cilicia C. 3, 102. A. 65. 66
Cimberius 1, 37
Cimbri 1, 33. 40. 7, 77
Cinga, fluuius C. 1, 48
Cingetorix 5, 3. 45. 56. 57. 6, 8.
Cingulum C. 1, 15
Cirta Af. 25
Ciſalpina Gallia 6, 1
Ciſpius Af. 67
Claſſis Pompeii C. 3, 5. Caeſaris C. 3, 7. Caeſariana inceditur C. 3, 101. claſſis Gallorum 3, 14
Cleopatra C. 3, 103. A. 33
Clodii caedes 7, 1. C. 3, 21
Clodius Aquitius H. 23
Clupea C. 2, 23. Af. 2 3
Cn. Domit. Caluinus C. 2, 42. 3, 34. Af. 86
Cn. Magius C. 1, 24. 26
Cn. Pompeius, Titurii interpres 5, 36
Cn. Pompeius, Pomp. Magni filius Af. 23. H. 39
Cocoſates 3, 27
Coelius, tribunus pl. C. 3, 20. 21. 22
Coelius Vinicianus A. 77
Colonicae cohortes C. 2, 19
Colonorum delectus C. 1, 14
Comana A. 34. 56. 66
Cominius Af. 46
Commius Atrebas 4, 21. 27. 35. 6, 6. 7, 76. 8, 6. 23. 47. 48
Concilium armatum 5, 56
Condruſi 1, 6. 2, 4. 6, 32
Conetodunus 7, 3
Confluens Moſae et Rheni 4, 15
Conſidius 1, 21
Conſidius Longus Af. 4. 33. 43. 93
Conuictolitanes 7, 32. 33. 55. 67
Corduba C. 2, 19. A. 49. 57. H. 3. 4
Corfinium C. 1, 16
Corneliana caſtra, locus Africae C. 2, 24. 37
Cornelius Balbus C. 3, 19
Cornificius A. 42
Correus 8, 6. 19
Coſa, vrbs C. 3, 22
Coſanus ſinus C. 1, 34
Cotho Af. 62
Cotta Aurunculeius 5, 33
Cotus, Aeduus 7, 32. 33. 67
Cotys, Thrax C. 3, 4. 36
Craſtinus, centurio 3, 91. 99
Critognatus 7, 77
Curio, trib. pl. 8, 52. C. 1, 3. 23. 2, 42
Curioniani Af. 40. 52
Curioſolitae 2, 34. 3, 7. 7, 75
Cyclades C. 3, 3
Cyprus C. 3, 102

D

Daci 6, 25
Damaſippus Af. 39. 96
Danubius 6, 25
Dardani C. 3, 4
Decetia 7, 33
Decimus Brutus 3, 11. C. 1, 36. 56
D. Laelius C. 3, 5. 40. 100
Deiotarus C. 3, 4. A. 34. 67. 70. 78
Delphi C. 3, 55
Delta Aegypti A. 27
Deuoti ſ. Soldurii 3, 22
Diablintes 3, 9
Diana Epheſia C. 3, 32. 105
Didius H. 37. 40
Dii Gallorum 6, 17. Germanorum 6, 21
Dioſcorides Aegyptius C. 3, 109
Diuico 1, 13
Diuitiacus 1, 3. 16. 18. 19. 41. 51. 2, 4. 5. 6, 12
Domicilia Gallorum 6, 14
Domitius Ahenobarbus C. 1, 15. 19. 34. 56. C. 2, 22
Domitius Caluinus 3, 34. 78. 83. A. 34
Donilaus C. 3, 4
Drappes 8, 30. 44

Druides

Druides 6, 13
Dubis 1, 38
Dumnacus 8, 26. 31
Dumnorix 1, 3. 9. 5, 6. 7
Duracius 5, 26
Durocorturum 2, 3. 6, 4. 44
Dynaſtae A. 65
Dyrrhachium C. 3, 13. 14. 41. 57. 71. 72. 89

E

Eburones 2, 4. 4, 6. 5, 28. 6, 24. 34. 36. 43
Eburouices 3, 17
Elaver, flumen 7, 34
Elephanti, in proeliis Af. 27. 48. 72. 83. 84
Eleutheri 7, 75
Elis C. 3, 105
Eluſates 3, 27
Enipeus C. 3, 88
Ennius poeta H. 23. 31
Epasnactus 8, 44
Ephippia Suenis contemta 4, 2
Epidaurus C. 3, 12. 42. A. 44
Epirus C. 3, 80
Epiſtola, telo alligata mittitur 5, 48
Eporedorix 7, 54. 63. 67
Equites Galli 6, 15
Equites Germani pedibus proeliantur 4, 2
Eratoſthenes geographus 6, 24
Ergaſtula ſoluuntur C. 3, 22
Eſſeda 4, 24. 33
Eſſui 5, 24
Eſubii 3, 7
Euphranor A. 15. 25

F

Fabius legatus C. 1, 37. 40. centurio 7, 47. Pelignus C. 2, 35. Maximus 1, 45
Factiones Gallorum 6, 12
Fagum Britannia non habet 5, 12
Fanum, oppidum C. 1, 11
Fauonius C. 3, 58
Fauſtus Sulla C. 1, 6. Af. 95
Feminae Germanorum fatidicae 1, 50
Ferrariae Biturigum 7, 22
Ferrariae officinae Pompeii Af. 29
Ferrum in Britannia non naſcitur 5, 12
Frentani C. 1, 23
Fuſius Calenus C. 3, 8. 55
Fugitiui a ſaltu Pyrenaeo C. 3, 19
Fuluius Poſthumus C. 3, 63
Funera Gallorum 6, 19

G

Gabali 7, 64. 75
Gabiniani milites C. 3, 4. 103. 110
Gabinius, Illyrici praeſes A. 42
Gabinius Ptolemaeum reſtituit C. 3, 103. A. 3
Gades H. 37
Gaditani C. 2, 18
Gaetuli Af. 25. 32. 35. 55. 61. 93
Galba, legatus 3, 1
Galba, Sueſſionum rex 2, 4. 13
Galliae diuiſio 1, 1. mores et diſciplina 1, 31. 6, 11. Gallia diſciplinam a Britannis petit 6, 13. Graecis literis vtitur 6, 16. Gallorum corpora procera 2, 30. Af. 40. religio 6, 16. factiones 6, 12. Druides et equites 6, 13. coniugia 6, 19. Gallicae naues 3, 13. Gallici muri, 7, 23
Gallograecia A. 67
Ganymedes, aulicus Aegypt. A. 4. 23. 33
Garumna, fluuius 1, 1
Garumni 3, 27
Geiduni 5, 39
Genabum 7, 3. 11. 28. 8, 5
Geneua 1, 7
Genuſum C. 3, 75. 76
Gergouia 7, 4. 9. 34. 36
Germaniae mores 4, 1. 6, 11. 21 ſqq. populi plures 2, 4. ſortes et vaticinationes 1, 50. Germani in Galliam tranſeunt 1, 31. 4, 16. eorum corpora procera 1, 39. hoſpitalitas 6, 23. aciei ratio 1, 51. equeſtre proelium 1, 48. 4, 2. 7, 18. 8, 36. in Caeſaris exercitu 7, 13. Af. 29. a Caeſare vincuntur 1, 53. 4, 12. 14

Glans

Glans inſcripta pro epiſtola mittitur H. 13. 18
Glaſto ſe inficiunt Britanni 5, 14
Gobanitio 7, 4
Gomphi expugnati C. 3, 80
Gorduni 5, 39
Graecis literis Galli vtuntur 1, 29. 6, 14. Neruii graece neſciunt 5, 48
Graioceli 1, 10
Grando ſaxea ingens Af. 47
Grudii 5, 39
Guturuatus 8, 38

H

Haliacmon, fluuius C. 3, 36
Harudes 1, 31. 37. 51
Heluetiorum virtus 1, 1. pagi 1, 12. mos in iudiciis 1, 4. victoria de Romanis 7, 4. ipſi vincuntur 1, 12. 26. Graecis literis vtuntur 1, 29
Heluii 7, 7. 75. C. 1, 35
Heraclea Sentica C. 3, 79
Herculis fanum Gaditanum C. 2, 18. 21
Hercynia ſilua 6, 24
Herminius mons A. 48
Hibernia 5, 13
Hiempſal Af. 56
Hippo regius Af. 96
Hiſpalis C. 2, 18. 20. H. 27. 35. 36. 42
Hiſpaniae fecunditas H. 8, 1
Hiſpanorum pugna C. 1, 44
Homines immolantur 6, 16

I

Iacetani C. 1, 60
Iadertini A. 42
Iberus C. 1, 60
Iccius Gallus 2, 3
Iccius portus 4, 23
Igilium C. 1, 34
Iguuium C. 1, 12
Ilerda C. 1, 41. 43. 45
Illurgauonenſes C. 1, 60
Illyricum 2, 35. 3, 7. A. 42
Imanuentius 5, 20
Imperatoris adpellatio C. 2, 26
Inducioinarus 5, 3. 26. 53. 55. 58
Interceſſio tribunitia C. 1, 5. 7
Iſſa C. 3, 9
Iſthmus C. 3, 55
Italica Hiſpaniae C. 2, 20. Italicenſes A. 52. H. 25
Itius portus. v. Iccius.
Ityrei Af. 20
Iuba C. 2, 25. A. 5, 51. Af. 25. 30. C. 2, 26. vincit Curionem C. 2, 42. crudelis C. 2, 44. Af. 66. 74. ſuperbus Af. 57. moritur Af. 94. eius regnum publicatur C. 2, 25. &c. Af. 25. 36. 55. 91

L

Labienus, Caeſaris legatus 1, 21. 5, 58. 6, 7. 7, 60. 62. ad deſerendum Caeſarem ſollicitatur 8, 52. ad Pompeium deficit C. 3, 13. crudelis in Caeſarianos C. 3, 71. pugnat cum Caeſare Af. 13. fugatur Af. 40. 50. 69. 75. moritur H. 31. ab eo Cingulum aedificatum eſt C. 1, 15
Lacus Lemannus 1, 2
Larinates C. 1, 23
Lariſſa C 3, 80. 97
Latinae feriae C 3, 2
Latobrigi 1, 5. 28. 29
Legatus pro praetore 1, 21
Legati Caeſaris fuerunt Antiſtius 6, 1. 7, 83. M. Antonius 7, 81. Cotta 2, 11. 4, 22. Calenus 8, 39. Caninius Rebilus 8, 24. Q. Cicero 5, 24. C. Fabius 5, 24. 8, 24. Ser. Galba 3, 1. Labienus 1, 10. 21. Qu. Pedius 2, 2. Munat. Plancus 5, 24. 25. L. Roſcius 5, 53. T. Sextius 6, 1. M. Silanus. ibid. Titurius Sabinus 2, 5. 3, 17. 4, 22. Sulpicius Rufus 4, 23. C. Trebonius 7, 81. 8, 46. Vatinius 8, 46
Legio decima, fortiſſima 1, 40
Lemannus lacus 1, 2
Lemouices 7, 4
Lenium H. 35
Lentulus C. 1, 15. 23
Lentulus conſul 8, 50. C. 1, 1. 4. 14. C. 3, 83
Lentulus Marcellinus C. 3, 62
Lepidus A. 59

Lepon-

Lepontii 4, 10
Leptis C. 2, 38. Af. 7. 10. 29. 97. A. 57
Leuaci 5, 39
Leuci 1, 40
Lex Iulia C. 1, 14
Lexouii 3, 9. 11. 17
Lex Pompeia de ambitu C. 3, 1
Leges Coeliae C. 3, 20. 21
Liberalia, feſti dies H. 31
Libertini, militiae adſcripti Af. 19
Libo C. 3, 16. 23. 24
Liburnica claſſis C. 3, 5
Licinius Damaſippus C. 2, 44
Ligarius Af. 64
Liger, fluuius 3, 9. 7, 5. 55
Lilium, munimentum 7, 73
Lilybaeum Af. 1. 37
Limonum 8, 26
Lingones 1, 26. 40. 4, 10
Liſcus 1, 16. 17
Liſſus C. 3, 26
Litauicus 7, 37 ſqq. 54
Liuineius Regulus Af. 89
Longinus A. 48
Lucani C. 1, 30
Luceria C. 1, 24
Lucretius C. 3, 7
Lucterius Cadurcus 7, 5
Lugotorix 5, 22
Luna, cauſa aeſtus marini 4, 29 ante lunam nouam Germani non pugnant 1, 50
Luſitania C. 1, 38. A. 51
Luſitani C. 1, 48. H. 36
Lutetia Pariſiorum 6, 3. 7, 57
Lycomedes A. 66

M

Macedones in exercitu Pompeii C. 3, 4
Macedoniae pars libera C. 3, 34
Machinae Alexandrinae A. 2
Magius Cremonenſis C. 1, 24
Malaca vrbs A. 64
Malchus Nabataeus A. 1
Mandubii 7, 68. 78
Mandubratius 5, 20
Manilius A. 53
Marcellus 8, 53. 57
M. Criſpus Af. 77
Marcomanni 1, 51
Marius Af. 32
Marrucini C. 1, 23. 2, 34
Mars 6, 17
Marſi C. 1, 15. 26. 2, 27
Maſſilienſes C. 1, 34 ſqq. 56 ſqq. C. 2, 22. Eorum quindecim primi C. 1, 35
Matiſco 7, 90
Matrona flumen 1, 1
Mauri equites Af. 7
Mauritania Af. 22. C. 1, 6. 39
Mazaca A. 66
Mediomatrici 4, 10. 7, 75
Medobrega A. 48
Meldae 5, 5
Melodunum 7, 58
Menapii 2, 4. 3, 9. 10. 4, 4. 6, 2. 6.
Menedemus, Macedo 3, 34
Mercurius Gallorum 6, 17
Meſſala 1, 2 35. cf. Af. 88
Meſſana C. 2, 3. 3, 101
Metioſedum 7, 58. 61
Metropolis, nomen proprium C. 3. 80
Mettius 1, 47. 53
Milo C. 3, 21. 22
Minerua Gallorum 6, 12. Eius templum C. 3, 105
Minutius Rufus C. 3, 71
Minutius Silo A. 49. 52
Mithridates Pergamenus A. 26. 27. 28. rex Bospori conſtituitur 78
Mona inſula 5, 13
Monomachia H. 25
Morini 2, 4. 3, 9. 28. 4, 22. Caeſarem oppugnant 4, 37. vincuntur 1, 38. Atrebatibus attribuuntur 7, 76. ab his in Britanniam breuis traiectus 4, 20
Moritaſgus 5, 54
Moſa, flumen 4, 10
Mulieres Germanicae in proeliis 1, 51. cf. c. 50 Gallicae 7, 48.
Munatius Plancus A. 52
Munda vrbs H. 32. campus Mundenſis H. 27. cf. c. 36
Muri Gallici 7, 23
Muſculus, machina 7, 84. C. 2, 10
Myoparo A. 46
Mytilene C. 3, 102

N

Nabataea A. 1
Nannetes 3, 9
Nantuates 3, 1. 4, 10
Narbo, vrbs 3, 20. 7, 7
Naſidii claſſis Af. 64. 98. C. 2, 7
Neſua Sueuus 1, 37
Nauale certamen Rom. et Gall. 3, 13. Maſſil. et Caeſar. C. 2, 6. Vatinii et Octauii A. 46
Nauium Gallicarum forma 3, 13
Naupactus C. 3, 35
Neapolis Ital. C. 3, 21. Zeugitana Af. 2
Nemetes 1, 51
Nemetocenna 8, 47
Nero, pater imperatoris A. 25
Neruii 2, 17. feroces 1, 4. graece neſciunt 5, 48. Ciceronem obſident atque fugiunt 5, 42. eorum clientes 5, 39. mores 2, 15. 5, 51. multitudo 5, 42. rebellio 2, 17. 18. 5, 39 deditio 2, 27. 6, 3
Nicomedes Bithynus A. 66
Nicopolis A. 36
Nili aqua turbida A. 5
Nitiobriges 7, 7. 31
Noctem diei praeponunt Galli in numerando 6, 18
Noctes in Britannia breues 5, 13
Nocturna Gallorum concilia 5, 53
Noreia vrbs 1, 5
Noricus ager 1, 5. rex Noricus C. 1, 18
Nouiodunum Sueſſionum 2, 12. Biturigum 7, 12. Aeduorum 7, 55
Nox dierum triginta in inſulis Britann. 5, 13
Numeius Heluetius 1, 7
Numidae ſagittarii 2, 7. in Scipionis exercitu Af. 32. Curionem fallunt C. 2, 41. celerrimi Af. 69. equis ſine frenis vtuntur Af. 61. vincuntur C. 2, 25. 38. a Iuba in crucem tolluntur Af. 66
Nymphaeum C. 3, 26

O

Obucula A. 57
Ocelum 1, 10
Octauius Pompeianus oppugnatur C. 3, 9. cum Vatinio proeliatur A. 45. 46
Octodurus vicus 3, 1. 6
Octogeſa C. 1, 61
Ollouico, rex Nitiobrigum 7, 31
Oppidi Britannici ratio et modus 5, 21
Oppius, Caeſaris legatus Af. 68
Orchomenus C. 3, 55
Orcinia ſilua 6, 24
Orgetorix Heluetius 1, 2. 3. 26. moritur 1, 4
Oricum oppidum C. 3, 11. 12. 78. 8, 4. 40
Oſcenſes C. 1, 60
Oſiſmii 2, 34. 3, 9. 7, 75
Otacilius Craſſus C. 3, 28

P

Pacidius Pompeianus A. 78
Paemani 2, 4
Pagi Heluetiorum 1, 12. Sueuorum 1, 37. 4, 1. pagi Tigurini robur 1, 12
Palaepharſalica victoria A. 48
Palaeſte C. 3, 6
Palma e pauimento enata C. 3, 105
Paludamenti color 7, 88. Af. 57
Paludes Morinorum 4, 38
Parada vrbs Af. 87
Paraetonium A. 8.
Pariſii 6, 3
Parthi 3, 31
Parthicum bellum molitur Caeſar 8, 54
Parthini C. 3, 11. 41. 42
Pedites Germani inter equites proeliantur 1, 48. 7, 65. cf. 8, 19. 36. Af. 69
Peligni C. 1, 15
Pelles pro velis 3, 13. pelles veſtitus Sueuorum 4, 1. 6, 21
Peluſium adit Pompeius C. 3, 103. capit Mithridates A. 26
Petra, locus C. 3, 42
Petreius, Pompeianus C. 1, 38. 75. 76. A. 19. 34. Petr. Theſſalus C. 3, 35

Petre-

Petrocorii 7, 75
Pharnacis res A. 34. clades A. 76
Pharſalus C. 3, 6
Pharus C. 3, 112. Pharitae A. 14. 17
Philippus trib. pl. C. 1, 6
Philo Pompeianus H. 35
Picenus ager C. 1, 12
Pictones 3, 11. 8, 26. 7, 4
Piruſtae 5, 1
Piſaurum C. 1, 11. 12
Piſo Aquitanus 4, 12
Piſo Cenſor C. 1, 3
L. Piſo 1, 12.
M. Piſo 1, 2. 35
Pletorius Ruſtianus Af. 96
Pleumoſii 5, 39
Plumbum album Britanniae 5, 12
Pompeia lex de ambitu C. 3, 1
Pompeia, filia Pompeii M. Af. 95
Pompeius filius C. 3, 40. H. 1 ſqq. vincitur H. 32. cf. Sextus P.
Pompeius Caeſaris amicus 6, 1. Caeſari infeſtus 8, 53. 55. C. 1, 3. arrogans C. 1, 32. 44. gratioſus apud ſenatum C. 1, 14. apud Hiſpanos C. 2, 18. exercitum cogit C. 1, 3. 4. 5. Dyrrhachio excluditur C. 1, 42. vincitur C. 3, 94. eius caſtra expugnata C. 3, 96. interficitur C. 3, 104
Pompeius Rufus Af. 85
Pomponius Caeſarianus C. 3, 101
Pons in Rheno factus 4, 17. 6, 9
Pontus a Pharnace occupatus A. 41. a Caeſare recipitur A. 77
Portenta C. 3, 105
Portus Iccius 4, 25. ſuperior 4, 18. vlterior 4, 23
Poſtumiana caſtra H. 8
Pothinus, procurator Aegypti C. 3, 108
Praeciani 3, 27
Ptolemaei patris teſtamentum C. 3, 103. 108. A. 33
Ptolemaeus puer et Cleopatra C. 3, 107. a Caeſare tenetur C. 3, 109. vincitur A. 30. occiditur A. 31. ad eum Pompeius fugit C. 3, 103
Putei a Caeſare effoſſi A. 9
Pyrenaei montes 1, 1
Pyrenaeus ſaltus C. 1, 37. 3, 19

Q

Quadrigae falcatae Pharnacis A. 75

R

Rabirius Poſthumus Af. 8
Raſcipolis, Pompeianae factionis C. 3, 4
Rauenna C. 1, 5
Rauraci 1, 5. 6, 25. 7, 75
Rebilus C. 2, 34
Reges a Sen. rom. adpellati 1, 3. 43. C. 1, 4
Remi ſ. Rhemi 2, 3. eorum cum Caeſare amicitia 5, 54. 6, 4. 7, 63. cf. 8, 12
Rhedones 2, 34. 7, 75
Rheni fluuii natura 4, 10. 16. ponte iunctus 4, 17. 6, 9
Rhodanus 1, 1
Rhodia claſſis C. 3, 5. A. 11
Ros pellibus excipitur C. 3, 15
Roſcillus Allobrox C. 3, 59
Roſcius, legatus C. 1, 10
Ruſpina Af. 6. 53
Ruteni 1, 45. 7, 7. 75
Rutilius Lupus C. 1, 2

S

Sabis flumen 2, 16. 18
Sabura, dux Iubae C. 2, 38. 40. 95
Sacerdotes Galli 6, 13
Sadales Thrax C. 3, 4
Saguntum captum H. 10
Salinarum ſtagnum Af. 80
Salona vrbs C. 3, 8. 9. A. 43.
Salluſtii res Af. 8, 34. 97
Salſum, flumen H. 9
Salutatio militaris Af. 85
Samarobriua 5, 24. 46. 53
Santones 1, 10. 3, 11
Sardinia C. 1, 30
Sarſura oppidum Af. 75
Saſerna Af. 10. 29
Saturninus et Gracchus C. 1, 7
Scaeua, centurio C. 3, 53
Scaldis flumen 6, 33
Scapula ſeditioſus H. 33
Scipio veſtitum iuſſu Iubae mutat Af. 57. imperatorem ſe adpellat C. 3, 31. Af. 4. Pompeio fauet C. 3, 4. 7. 82. auariſſimus C. 3, 31. 32. crudelis Af. 46.

eius copiae A. 1. elephanti condocefacti A. 27. victoria Af. 61. fuga C. 3, 37. clades Af. 52. mors Af. 96
Scorpio, machina 7, 25. Af. 31
Scribonius Libo C. 1, 26. 3, 5. 16
Scuta e cortice facta C. 2, 33. caelata H. 25
Sedulius Lemouix 7, 88
Seduni 3, 1
Seduſii 1, 51
Segni 6, 32
Segonax 5, 22
Segontiaci 5, 21
Segouia Baetica A. 57
Seguſiani 1, 10. 7, 64
Senatus rom. extra vrbem C. 1, 6. in Caeſaris poteſtatem redigitur C. 1, 23
Senatusconſultum contra Caeſarem 8, 53. 54. C. 1, 5. 7
Senones 5, 54. 56. 6, 4
Septimius Pomp. percuſſor C. 3, 104
Sequana 1, 1
Sequani 1, 9. 31. 32. 33. 35. Germanos in Galliam inuitant 6, 12
Serapion Alexandrinus C. 3, 109
Sergius Galba 3, 1. 8, 50
Sertorius 3, 23
Serui armantur C. 1, 24. manumittuntur, vt arma capiant C. 3, 9
Seruilis tumultus 1, 40
Seruilius conſul C. 3, 21
Seruius Sulpicius C. 2, 4
Seſuuii 2, 34
Sextus Caeſar C. 2, 20. A. 66
Sextus Pompeius H. 3. 4
Sibuzates 3, 27
Sicilia et Sardinia a Caeſare recipiuntur C. 1, 30
Sicoris fluuius C. 1, 40. 48. 63
Sigambri 4, 16. 18
Signorum militarium conferendorum mos Gallicus 7, 2
Silanus 6, 1
Siliceuſe flumen A. 57
Sitius Iubae fines inuadit Af. 36. cf. 48. 93. 95
Soldurii 3, 22
Soricaria H. 24
Soritia H. 27
Sortes mulierum Germanar. 1, 50
Sotiates 3, 20. 21
Squillus A. 55
Statius Murcus C. 3, 15
Stilus coecus in munitione Af. 31
Stimuli in munitione 7, 73
Stipendium duplex bene meritorum C. 3, 53
Stipendium victis imponitur 1, 44
Storiae C. 2, 9
Sueſſiones 2, 3. 13. 8, 6
Sueuorum pagi 1, 37. cf. 1, 51. 54 Rhenum tranſire volunt 1, 37. bellicoſi 3, 7. 4, 1. cf. 4, 19
Sulcitanorum mulcta Af. 98
P. Sulla C. 3, 51
Sulla Fauſtus Af. 87
Sulmonenſes C. 1, 18
Sulpicius legatus Caeſaris C. 1, 74
Supplicatio XV dierum 2, 35. XX dierum 4, 38
Supplicia more Gallorum 6, 16
Supplicum ritus A. 32
Surus Aeduus 8, 45
Syriacae res Caeſaris A. 65

T

Tabulae graecae Heluetior. 1, 29
Tabulae nouae C. 3, 1. 21
Taleae 7, 73
Tameſis fluuius 5, 11. 18
Tarbelli 3, 27
Tarcundarius Caſtor C. 3, 4
Tarraconenſes C. 1, 60. 2, 21
Tarſus Ciliciae A. 66
Taruſates 3, 23. 27
Taſgetius 5, 25
Tauris inſ. A. 44
Taurois C. 2, 4
Taxi arboris venenum 6, 31
Taximagulus 5, 22
Tectoſages Volcae 6, 24
Tegea Af. 78
Tenchteri 4, 1
Tergeſtini 8, 24
Teſtamenta militaria 1, 39
Teſtamentum Ptolemaei Aeg. C. 3, 108. A. 33
Tetrarchia Deiotari A. 78
Teutomatus 7, 31. 46
Teutoni 1, 33. 40. 2, 4. 7, 77
Thabenenſes Af. 77
Thapſus vrbs Af. 28. 44. 46. 79. 97
Thebae Boeot. C. 3, 55
Theophanes C. 3, 18

Ther-

Thermus praetor C. 1, 12
Theſſalia C. 3, 36. 81
Theſſali in copiis Pomp. C. 3, 5. 34
Thurii C. 3, 21. 22
Tib. Nero A. 25
Tib. Tullius H. 18
Ticida Af. 46
Tigurinus pagus 1, 12
Tisdra ſ. Tisdrus Af. 36. 76. 86. 93. 97
Titurius Sabinus 5, 33
Togata Gallia 8, 24. 52
Toloſa 3, 20
Toloſates 1, 10. 3, 20. 7, 7
Torquatus C. 3, 11. Af. 96
Torques aureus, praemium H. 26
Tralles C. 3, 105
Transrhenani 2, 35. 4, 16
Trebonius legatus 5, 24. 7, 81. 8, 46. proconſul A. 64. Cf. C. 3, 20. 21
Treuiri 1, 37. 3, 11. equitatu praeſtant 2, 24. 5, 3. Germanos ſollicitant 5, 2. 55. feroces 8, 25. eorum clades 6, 8. 7, 63. 8, 45
Triboci ſ. Tribuci 1, 51. 4, 10
Tribuni cohortium C. 2, 20
Trinobantes 5, 20
Triobantes 5, 20
Tubero C. 1, 31
Tulingi 1, 5
Tullius legatus H. 17
Turones 2, 35. 7, 4. 75. 8, 46
Turicanus C. 3, 71

V

Vacca vrbs Af. 74
Vahalis 4, 10
Valerius C. 1, 30. 3, 53
Valerius Praeconinus 3, 20
Vangiones 1, 51
Varenus 5, 44
Varro C. 1, 38. 2, 17. 19. 20
Varum fluuius C. 1, 86. 87
Varus in Africa Af. 64. eius res cum Iuba C. 2, 34. 35. 44. Af. 63
Vatinius 8, 46. C. 3, 100. A. 41. 46
Vbii 1, 54. 4, 3. 16. 19. 6, 9
Vcubis H. 7
Vedeliacus 7, 32
Velauni 7, 75
Vellaunodunum 7, 11
Velocaſſes 2, 4. 8, 7
Venetia Gall. 3, 9
Veneti Gall. 2, 34. 3, 8. 16. 7, 75. 4, 21
Ventiſponte vrbs H. 27
Veragri 3, 1
Vercingetorix 7, 4. 8. 20. 28. ſqq. 89.
Vergaſillaunus 7, 76. 83. 88
Vergiliarum ſidus Af. 47
Vergobretus magiſtratus Aeduorum ſummus 1, 16
Veromandui 2, 4
Vertico 5, 49
Vertiſcus 8, 12
Verudoctius 1, 7
Veſontio 1, 38
Vettones C. 1, 38
Vexilli proponendi mos 2, 20
Vibo C. 3, 101
Vibullius C. 1, 15. 23. 34
Vienna 7, 9
Virgilius Thapſo praefectus Af. 79
Viridomarus 7, 38. 40. 54. 63
Viridouix 3, 17
Vlcilles Pompeianus C. 1, 15
Vlia oppidum A. 61. H. 3
Vnelli 2, 34. 3, 17. 7, 75
Vocates 3, 23. 27
Vocio, Noricorum rex 1, 53
Vocontii 1, 18
Volcae Arecomici 7, 7. C, 1, 35. Tectoſages 6, 24
Voluſenus 4, 21. 8, 23
Voſegus 4, 10
Vrbigenus pagus 1, 27
Vrſao, oppidum H. 41. cf. 28
Vrus, fera 6, 28
Vſceta Af. 89
Vſipetes 4, 1. 16
Vtica C. 1, 31. 2, 24. 36. Af. 7. 87. 88
Vtrium vſus in bello C. 1. 48
Vxellodunum, oppidum 8, 32. 40. 43
Vzita, oppidum Af. 41. 51. 56. 58

Z

Zama, oppidum Af. 91. 92
Zela vel Ziela Ponti A. 72
Zetta Af. 68

NOMINA
POPVLORVM, OPPIDORVM, FLVVIORVM ETC.
QVAE APVD CAESAREM REPERIVNTVR, A S. CLARKIO ORDINE ALPHABETICO DIGESTA

A

Acarnania, regio Epiri. *Carnia*

Achaia, reg. Peloponneſi. *le Duché de Clarence*

Acilla, *ſiue* Achilla, *ſiue* Acholla, vrbs Africae

Adduasdubis. *vid.* Dubis

Adrumetum, oppid. Afr. *Toulba*, ſiue *Mahometta*, ſiue *Hercla*

Aduatici. *vid.* Atuatici

Aedui, pop. Galliae. *l'Autunois*

Aegimurus, inſula maris Africi. *la Galetta*

Aeginium, oppid. Theſſaliae

Aegyptus

Aetolia, regio Graeciae. *Artinia*, al. *il Deſpotato*

Agar, oppid. Africae. Neſcitur

Agendicum, vrbs Senonum. *Sens*

Alba, oppid. Latij in Italia. *Albano*

Albici, pop. Galliae. Qui ſint, neſcitur. Quibusdam, *ceux de Viviers*.

Aleſia, *ſiue* Alexia. Mandubiorum oppidum: *Aliſe.* *vide* Mandubii.

Alexandria, vrbs Aegypti. *Scanderia*

Allobroges, *Sabaudi*

Alpes. *Montes*

Amagetobria, vrbs Gall. Neſcitur

Amantia, oppid. Macedoniae. *Porto Raguſeo*

Amanus, mons Syriae. *Monte di Scandirona*

Ambarri, pop. Galliae. Incertum

Ambialites, pop. Galliae. *Ceux de Lamballe en Bretagne.* Sed *creditur corruptum ex* Ambiani

Ambianum, oppidum Belgarum. *Amiens*

Ambibari, pop. Galliae. *Ceux d'Ambié en Normandie*

Ambiuareti, pop. Galliae. *Le Vivarais*

Ambiuariti, *Brabantini.* Incertum

Ambracia, vrbs Epiri. *l'Arta*

Amphilochi, pop. Epiri. *Anfiloca*

Amphipolis, vrbs Macedoniae. *Chriſtopoli* ſeu *Emboli*

Anartes, pop. Germaniae. *Walachi, Seruii, Bulgari.* Incertum

Anas, fluv. Hiſpan. *Guadiana* ſiue *Rio Roydera*

Ancalites, Britanni. *The hundred of Henley*, Camdeno

Ancona, vrbs Italiae. *Ancona*

Andes, pop. Galliae. *Le Duché d'Anjou*

Antiochia, vrbs Syriae. *Antachia*

Antuates. *vide* Nantuates

Apollonia, vrbs Macedoniae. *Piergo*

Aponiana. Inſula prope Lilybaeum, promontorium Siciliae. Sed lectio incerta. B. Afr. 2.

Apſus,

Apſus, fluv. Macedoniae. *Aſpro.* Al. *Vreo.* Al. *Spirnaza*
Apulia, reg. Italiae. *Puglia*
Aquilaria, opp. Africae, prope Clupeam
Aquileia, vrbs Italiae. *Aquilegia*
Aquitania, regio Galliae. *Guienne*
Arar, fluv. Galliae. *Le Saone,* vel *Sône*
Arduenna, ſilua. *Foreſt d'Ardenne*
Arecomici. *vide* Volcae
Arelate, vrbs Galliae. *Arles*
Ariminum, vrbs Italiae. *Rimini*
Armenia minor, regio Aſiae. *Aladuli*
Armoricae ciuitates. *La Bretagne*
Arretium, vrbs Hetruriae in Italia. *Arezo*
Aruerni, pop. Galliae. *Le Pays d'Auvergne*
Aſculum, opp. in agro Piceno. *Aſcoli*
Aſcurum, oppid. maritim. Mauritaniae
Aſparagium, oppid. Macedoniae
Aſpauia, oppid. Hiſpan. Baet. *Eſpejo*
Aſta, oppid. Hiſpan. Baet. Vnde Aſtenſis. *Maſſa de Aſta.* Al. *Xerez de la Fontera*
Ategua, oppid. Hiſpan. Baet. *Tebala Veja*
Atrebates, pop. Galliae. *Le Pays d'Artois*
Atuatici, *Leodicenſes.* Al. *le Comté de Namour.* Al. *Boſtedac*
Atuatuca, pag. Belgii. *Tongern, Tungri*
Auaricum, vrbs Aquitaniae. *Bourges*
Aulerci Eburonices, pop. Galliae. *Le Pays d'Evreux, en Normandie*
Aulerci Diablintes, pop. Galliae. Regio dicta *le Perche*
Aulerci Cenomanni, pop. Galliae. *Le Pays du Maine*
Aulerci Brannouices, pop. Galliae. *Le Morienne*
Auſci, pop. Galliae. *Ceux d'Auchs* vel *Aux en Gaſcogne*
Auſetani, pop. Hiſpaniae ſub Pyrenaeis
Auximum, oppid. Italiae. *Oſimo* ſiue *Oſmo*
Axona, fluv. Gall. Belg. *Aiſne*

B

Bacenis, ſilua German. *Thüringer Wald.* Al. *der Harz Wald*
Baetis, fluv. Hiſpan. *Guadalquivir*
Baeturia. *vide* Bethuria
Bagrada, fluv. Africae, prope Vticam
Baleares inſulae. *Maiorca* et *Minorca*
Batauorum inſula, pars Geldriae. *Betuwe*
Belgae. *Les Pays Bas*
Bellocaſſi, *ſiue* Velocaſſes, pop. Galliae. *La Païs de Bayeux en Normandie.* Al. *le Vexin*
Bellovaci, pop. Galliae. *Le Beauvaiſis*
Beſſi, pop. Thraciae
Bethuria, regio Hiſpan. Luſit. *Eſtremadura*
Betones, *ſiue* Berones, pop. Hiſpan. Tarracon. *Briones*
Bibracte, vrbs Aeduorum. *Beuray d'Autun.* Al. *Beuvrect.* Al. *Beaulne*
Bibrax, Rhemorum oppid. *Braine* ſiue *Breſne.* Al. *Bray*
Bibroci, Britanni. *The hundred of Bray.* Camdeno.
Bigerriones, pop. Galliae. *Le Comté de Bigorre en Gaſcogne.* Incertum
Bithynia, regio Aſiae
Bituriges, pop. Galliae. *Le Duché de Berry*
Boii, pop. Galliae. *Les Bourbonnois*
Boſporus, regio prope Pontum Euxinum
Brannouices. *vide* Aulerci
Bratuſpantium, oppid. Bellouacorum. *Beauvais*
Britannia
Brundiſium, vrbs Italiae. *Brindiſi*
Brutii, pop. Italiae. *Calabri*
Bullis, oppid. Macedoniae
Burſauolenſes, popul. Hiſpan. Baet.

Baet. Creduntur iidem, qui Vrſaonenſes
Buthrotum, vrbs Epiri. *Butrinto* ſiue *Botrento*

C

Cabillonum, vrbs Galliae. *Chalons ſur Saone*
Cadetes, pop. Galliae. Neſcitur
Cadurci, pop. Galliae. *Le pays de Quercy*
Calagurritani, pop. Hiſp. Tarracon. *Calaborra*
Caletes, pop. Galliae. *Le pays de Cauls en Normandie*
Calydon. Vrbs Aetoliae. *Ayton*
Camerinum, vrbs Vmbriae, in Italia. *Camerino*
Candauia, reg. Macedoniae. *La Canovia*
Canopus, vrbs Aegypti. *Bochir*
Cantabri, pop. Hiſp. Tarracon. *Biſcaya*
Cantium, pars Britanniae. *Kent*
Canuſium, vrbs Apuliae, in Italia. *Canoſa*
Cappadocia, reg. Aſiae
Capua, vrbs Italiae. *Capoa*
Carales, Sardiniae vrbs. *Cagliari*
Carcaſo, vrbs Galliae. *Carcaſſone*
Careſi, pop. Belgii. Incertum
Carmona, oppid. Hiſpan. Baet. *Carmone*
Carnutes, pop. Galliae. *Le Pays du Chartrain*
Carruca, oppid. Hiſpan. Neſcitur
Carteia, oppid. Hiſpan. *Algezira*. Al. *Tariffa*
Caſilinum, oppid. Italiae. *Caſtelluzzo*
Caſſi, Britanni. *The hundred of Caishow*. Camdeno
Caſtulonenſis ſaltus, a Caſtulo, vrbe Hiſpan. Tarracon. *Caſtona la vieja*
Catuaci, pop. Galliae. *Ceux de Douay*. Sed *creditur corruptum ex* Atuatici
Caſtra Poſthumiana, oppid. Hiſpan. Baet. *Caſtro el Rio*
Caturiges, pop. Galliae. *Le pays d'Embrun*. Al. *Charges*
Cebenna, mons. *vide* Gebenna
Celtae, pop. Galliae
Celtiberia, reg. Hiſpaniae
Cenimagni, Britanni. *Iceni*, Camdeno. *Suffolk, Norfolk* et *Cambridgeſhire*
Cenomanni, pop. Galliae. *Le pays du Maine* ſiue *Mans*
Centrones, pop. Galliae. *Le pays de Tarantaiſe*
Centrones, Neruiorum clientes, pop. Belgii. *Ceux de Courtray*. Al. *de S. Truyen*. Al. *Gandauenſes*
Cerauni, montes Epiri. *Monti di Chimera*
Cercina, inſula Af. *Chercara, Carcare*
Cherroneſus, peninſ. Afr. prope Alexandriam
Cheruſci, pop. Germaniae. *Luneburgenſes*. Al. *Mansfelder*
Cilicia, reg. Aſiae min. *La Caramanie*
Cimbri, pop. Germaniae. *Jutlanders*
Cinga, fluv. Hiſpan. *Cinca* ſiue *Senga*
Cingulum, oppidum Piceni, in Ital. *Cingoli*
Cirta, oppid. Afr. *Conſtantina*, ſiue *Coſantina*. Al. *Tesel*
Clupea, vrbs Afr. marit. *Quipia*
Cocoſates, pop. Galliae. Neſcitur
Comana, Pontica. *Com*, ſiue *Tabachzan*
Comana, Cappadociae. *Arminacha*
Compſa, vrbs Ital. *Conza* ſiue *Conſa*
Condruſi *ſiue* Condruſones, pop. Belgii. *Condrotz*
Confluens Moſae et Rheni. *Coblentz*
Corcyra, inſula Epiri. *Corfu*. Sed et alia fuit, de qua B. C. 3, 10
Corduba, vrbs Hiſpan. Baet. *Cordova*
Corfinium, oppid. Pelignorum, in Ital. *St. Pelino*. Al. *Pentima*, vicus Aprutii
Corneliana caſtra, vrbs Afr. inter Carthaginem et Vticam

Coſa.

Coſa. *vide* Compſa
Coſanum, vrbs Calabriae, in Ital. *Caſſano*
Cretenſes. *Ceux de l'Iſle de Candie*
Curioſolitae, pop. Galliae. *Cornoüalle en Bretagne*
Cyclades, inſ. Aegaei maris. *l'Iſole dell' Archipelago*
Cyprus, inſula. *Cipro*

D

Daci. *Tranſyluani*, *Moldaui* et *Valachi*
Danubius, fluv. *Donau*
Durdani, pop. Myſiae. *Raſcia et pars Seruiae*
Decetia, opp. Galliae. *Deciſe ſur Loire*
Delphi, vrbs Achaiae. *Delfo*. Al. *Salona*
Delta, pars Aegypti, in oſtiis Nili. de B. Alex. c. 27
Diablintes, pop. Galliae. Regio dicta *le Perche*. Al. *Diableres en Bretagne*. Al. *Linter*, Brabantiae
Dubis, fluv. Burgundiae, *le Doux*.
Duracium, *vulgo*, vrbs Galliae, in Pictauienſi prouincia. Sed apud Caeſarem reuera eſt nomen Viri nobilis
Durocorturum, vrbs Gall. *Reims*
Dyrrhachium, vrbs Macedoniae. *Durazzo*, *Drazzi*

E

Eburones, pop. Belgii. *Tongres*. Al. *Liégeois*
Eburouices. *vide* Aulerci
Elauer, fluv. Galliae. *Allier*
Eleutheri. *vide* Cadurci *et* Sueſſiones
Elis, vrbs Peloponneſi. *Belvedere*
Eluſates, pop. Galliae. *Le pays d'Euſe en Gaſcogne*
Epheſus, vrbs Aſiae min. *Efeſo*, *Figena*
Epidaurus, vrbs Dalmatiae marit. *Raguſa*, *Dobronicha*
Epirus, regio Graeciae. *Chimera* et *Larta*

Eſſui, pop. Galliae. *Ceux de Sees.* Sed *potius creditur corruptum ex* Aedui
Euſubii, creditur corruptum ex *Vnelli* vel *Lexouii*

F

Fanum, vrbs Vmbriae, in Italia. *Fano*
Frentani, pop. Italiae

G

Gabali, pop. Galliae. *Le pays de Givaudan*
Gaditani, pop. Hiſpan. *Ceux de Cadis*
Galli
Gallograecia, regio Aſiae min. *Galatia*
Garites, pop. Galliae. *Le pays de Gavre* ſiue *Gavardan*. Al. *Agennois*
Garoceli *ſiue* Graioceli, pop. Galliae. *Ceux de Mont Cenis*. Al. *de la val de Morienne*. Al. *du Mont Geneure*
Garumna, fluv. Galliae. *La Garonne*
Garumni, pop. Galliae circa Garumnam
Gebenna. *Montagnes de Cevennes*
Genabum, opp. Galliae. *Orleans*
Geneua
Genuſus, fluv. Macedoniae
Gergouia, Boiorum et Aruernorum, vrbes Galliae. Incertum
Germania
Getuli, pop. Africae
Gomphi, opp. Theſſaliae. *Genſi*
Gorduni, pop. Belgii. *Gandauenſes*. Al. *ceux de Courtray*. Incertum
Graioceli. *vide* Garoceli
Grudii, Neruiorum clientes, pop. Belgii. *Ceux de Bruges*. Al. *de Louvain*

H

Haliacmon, fluv. Macedoniae.
Harudes, pop. Germaniae. Neſcitur
Heluetii. *Les Suiſſes*

Heluii, pop. Galliae. *Le pays de Vivarez*
Heraclea Sentica, oppid. Macedoniae
Hercynia ſilua, in Germania. *Foreſt de Boheme.* Olim multo amplior
Herminius, mons Luſitaniae. *Monte Armino.* Al. *Monte della Strella*
Hibernia
Hippo, vrbs Africae. *Bona*
Hiſpalis, vrbs Hiſp. Baet. *Sevilla*
Hiſpania

I

Iacetani. *vide* Laccetani
Iadertini (*ſiue* Hiadertini), Iadera, vrbs Illyrici. *Zara*
Iberus, fluv. Hiſpan. Tarracon. *Ebro*
Iccius *ſiue* Itius portus, opp. Galliae. *Viſſent*, ſiue *Waſant*. Al. *Calais*
Igilium. *Il Giglio: l'Isle du Lys*, in mari Tyrrheno
Iguuium, vrbs Vmbriae, in Italia. *Gubio*
Ilerda, vrbs Hiſpan. Tarracon. *Lerida*
Illurgauonenſes, pop. Hiſpan. prope Iberum
Illyricum. *Sclavonia*
Ilurgis, opp. Hiſpan. Baet. *Illora*
Iſſa, inſula maris Illyrici. *Liſſa*
Italia
Italica, vrbs Hiſpan. Baet. Vnde Italicenſis. *Sevila la veja.* Al. *Alcala del Rio*
Ityrea *ſiue* Ituraea, reg. Palaeſtinae (Afr. 20)
Iura, mons Galliae. *Le Mont Juras*

L

Lacetani, pop. Hiſp. ſub Pyrenaeis
Larinates, Larinum, vrbs Italiae. *Larino*
Lariſſa, vrbs Theſſaliae. *Larizza*
Latobriges *ſiue* Latobrigi. Neſcitur
Lemanus lacus. *Le Lac de Geneve*
Lemonum. *vid.* Limo
Lemouices, pop. Galliae. *Le Limoſin*
Lemouices Armorici. *Ceux de St. Paul de Leon*
Lenium, opp. Luſitaniae. Neſcitur
Lepontii, incolae vallis Lepontinae, inter Alpes
Leptis, oppid. Africae. *Lebeda* ſiue *Lepeda*
Leuaci, pop. Belgii. Incertum
Leuci, pop. Galliae Belgicae. *Le Toulois*
Lexouii, pop. Galliae. *Liſieux en Normandie.* *Le Lieuvin*
Liburni, pop. Illyrici
Ligeris, fluv. Galliae. *Le Loire*
Lilybeum, promont. Siciliae. *Capo Coco.* Al. *Capo Boeo*
Limo *ſiue* Limonum, vrbs Galliae. *Poitiers*
Lingones, pop. Galliae. *Ceux de Langres*
Liſſus, vrbs Macedoniae. *Aleſſio*
Lucani, pop. Italiae
Luceria, vrbs Italiae. *Lucera*
Luſitania. *Portugal*
Lutetia. *Paris*

M

Macedonia
Magetrobia *ſiue* Amegetrobia, vrbs Galliae. Incertum
Malaca, vrbs Hiſpan. Baet. *Malaga*
Mandubii, pop. Galliae. *vide* Alexia. *L'Auxois en Bourgogne.*
Marcomanni, popul. Germaniae. *Mark.* Al. *Bohemia*
Marrucini, pop. Aprutii, in Italia
Marſi, pop. Italiae. *Ducato de Marſi*
Maſſilia, vrbs Galliae. *Marſeille*
Matiſco, vrbs Galliae. *Maſcon*
Matrona, fluv. Galliae. *La Marne*
Mauritania, reg. Africae. *Barbarie*
Mazaca, vrbs Cappadociae. *Tiſaria*
Mediomatrices. *Ceux de Metz en Lorraine*
Medobrega, vrbs Luſitan. *Armenna*

Meldae,

Meldae. *Ceux de Meaux.* Sed *creditur corruptum ex* Belgae

Melodunum, oppid. Galliae, ſupra Luteriam. *Melun*

Menapii, pop. Germaniae, in ora Flandriae maritima. Incertum

Meſſana, vrbs Siciliae. *Meſſina*

Metioſedum, oppid. Galliae ad Sequanam infra Luteriam. *Corbeil*

Metropolis, vrbs Theſſaliae, inter Pharſalum et Gomphos

Mitylena, vrbs Lesbi inſ. *Metelin*

Mona, inſula. *Man.* Al. *Anglesey*, minus recte

Morini, pop. Galliae. *Ceux de Teroanne en Artois*

Moſa, fluv. Galliae Belgicae. *La Meuſe*

Munda, vrbs Hiſpan. *Munda.* Al. *Ronda la Veja*

N

Nabataei, pop. Arabiae

Nannetes, pop. Galliae. *Ceux de Nantes*

Nantuates, pop. Galliae. Incertum

Narbo, vrbs Galliae. *Narbonne*

Naupactus, vrbs Aetoliae. *Lepanto*

Neapolis. *Napoli*, vrbs Italiae

Neapolis, vrbs Africae, inter Clupeam et Adrumetum

Nemetes, pop. German. *Ceux de Spire*

Nemetocenna, oppid. Belgii. Incertum. Quibusdam, *Arras*

Neruii. *Le Haynault.* Al. *ceux de Tournay.* Incertum

Nicopolis, oppid. Armeniae min. *Gianich.* Al. *Chiorme*

Nilus, fluv. *le Nil*

Nitiobriges, pop. Galliae. *l'Agenois*

Noricum *ſiue* Noreia, vrbs Germaniae. *Nuremberg.* Incertum

Noricum regnum, vbi eſt Auſtriae pars, Salisburgum, Stiria, Carinthia

Nouiodunum Aeduorum. *La ville de Nevers*

Nouiodunum Belgarum. *Noyon.*

Nouiodunum Biturigum. *Neuvy* ſiue *Neufvy*

Nouiodunum Sueſſionum. *Soiſſons*

Numidae, pop. Africae.

Nymphaeum, promontorium Macedoniae, in confinibus Illyrici

O

Obucula, oppid. Hiſpan. Baet. Incertum

Ocelum, oppid. Alpinum Galliae. *Exilles.* Al. *Oulx*

Octodurus, oppid. Heluet. *Martenach*, *Martigny*, *St. Maurice*

Octogeſa, oppid. Hiſpan. Tarracon. *Mequinenza*

Orchomenus, oppid. Baeotiae. *Orcomeno*

Oricum, oppid. Epiri. *Orco* ſiue *Orcha*

Oſcenſes, pop. Hiſpan. Tarracon.

Oſiſmii, pop. Galliae. Incertum

P

Paemani. *Ceux de Pemont*, in territorio Leodienſi. Incertum

Palaepharſalus. *vide* Pharſalus

Palaeſte, oppid. Epiri, prope Oricum

Parada, oppid. Africae, non longe ab Vtica

Paraetonium, vrbs Afr. marit. *Albertou* ſiue *Bertou*

Pariſii. *l'Isle de France*

Parthi, pop. Aſiae

Parthini, pop. Macedoniae

Peligni, pop. Italiae, in Aprutio

Peluſium, vrbs Aegypti. *Belbais*

Pergamus, vrbs Myſiae. *Pergamo*

Petra, oppid. Macedoniae

Petrogorii, reg. Gall. *le Perigord*

Pharſalus, vrbs Theſſaliae. *Farſa*

Pharus, olim inſula Aegypti. *Farion*

Picenum, reg. Italiae. *La Marca d'Ancona*

Pictones, pop. Galliae. *Le pays de Poitou*

Piruſtae, pop. Illyrici. *Albaneſi.* Incertum

Piſaurum, vrbs Vmbriae in Italia. *Peſaro*
Pleumoſii, pop. Belg. circa Tornacum. Incertum
Pontus, reg. Aſiae, ad mare Euxinum
Poſthumiana caſtra. *vide* Caſtra
Preciani, pop. Galliae. *Precius.* Incertum
Prouincia Romanorum. *La Provence*
Ptolemais, vrbs Africae. *St. Jean d'Acre*
Pyrenaei montes

R

Rauenna, vrbs Italiae. *Ravenna*
Rauraci, pop. Heluetiis finitimus. *Ceux de Bâle*
Rhedones, pop. Galliae. *Ceux de Rennes en Bretagne*
Rhemi, pop. Galliae. *Le Remois*
Rhenus, fluv. *Le Rhein*
Rhodanus, fluv. Galliae. *Le Rhône*
Rhodii. *Ceux de Rhodes*
Roma
Ruſpina, vrbs Africae marit. *Souſa.* Al. Mahadia
Rutheni, pop. Galliae. *La Rouërgue; le Rhodais*

S

Sabis, fluv. Belgii. *Sambre*
Saguntini, pop. Hiſpan. Tarracon. *Morvedre*
Salona, vrbs Dalmatiae. *Salona.* Al. *Spalatro*
Salſum, fluv. Hiſpan. Baet. *Rio Salado* ſiue *Guadajos*
Samarobriua, pagus Galliae Belgicae. *Amiens*
Santones, pop. Galliae. *La Saintongne*
Sardinia, inſula. *Sardegna*
Sarſura, oppid. Africae. Neſcitur
Scaldis, fluv. Belgii. *L'Eſcaut; Scheld*
Seduni, pop Gall. *Le haut Valais*
Seduſii, pop. Germaniae. Neſcitur
Segni, pop. Belgii. Neſcitur
Segontiaci, Britanni. Incertum
Segouia, vrbs Hiſpan. Baeticae. *Segovia la menor*
Seguſiani, pop. Gall. *Le Lyonnois*
Senones, pop. Galliae. *Le Senonois*
Sequana, fluv Galliae. *La Seyne*
Sequani, pop. Galliae. *La Franche Comté*
Seſuuii, pop. Galliae. *Ceux de Seez.* Incertum
Siburzates, pop. Galliae. *Le pays de Buch.* Incertum
Sicilia, inſula
Sicoris, fluv. Cataloniae. *Segre*
Sigambri *ſive* Sicambri, pop. Germaniae. Neſcitur
Siliceuſis, fluv. Hiſpan. Baet. *Rio de las Algamidas.* Al. creditur corruptum ex *Singuli; Xenil.*
Soricaria, oppid. Hiſp. Neſcitur
Soritia, oppid. Hiſpan. Neſcitur
Sotiates *vel* Sontiates, pop. Gall. *Solz. Le pays alentour d'Aire.*
Sueſſiones, pop. Galliae. *Le Seiſſonnois*
Sueui, pop. Germaniae. *Schwaben*
Sulcitani, pop. Sardiniae
Sulmo, vrbs Italiae. *Salmona*
Syria

T

Tameſis, fluv. Britann. *Thames*
Tarbelli, pop. Galliae, prope Pyrenaeos montes. *Ceux d'Ays et de Bayonne au pays de Labourd*
Tarracina, oppid. Italiae
Tarraconenſes, Tarraco, vrbs Hiſpan. *Tarragone*
Tarſus, vrbs Ciliciae. *Tarſo*
Taruſates, pop. Galliae. *Le Teurſan.* Incertum
Tauris, inſula in mari Illyrico. Neſcitur
Taurois, caſtellum prope Maſſiliam. B. C. 2, 4
Tectoſages. *vide* Volcae
Tegéa, oppid. Africae. Neſcitur
Tenchtheri, pop. Germ. Neſcitur
Tergeſtini. *Ceux de Trieſte.* In confinibus Iſtriae et Carnorum
Teutoni, pop. German. *Teutſch*
Thabena, vrbs Africae
Thapſus, oppid. Africae marit.

Thebae, vrbs Boeotiae. *Tiba* ſiue *Stibes*

Theſſalia, regio Macedoniae

Thurii *ſiue* Turii, pop. Italiae, *Terre Brodognete*

Tigurinus pagus. *Canton de Zurich*. Al. *ceux d'Avenches*

Tiſdra *ſiue* Tiſdrus, vrbs Africae. *Cairoan*

Toloſates, pop. Galliae. *Ceux de Thouloſe*

Tralles, vrbs Aſiae min. in Lydia. *Chora*

Treuiri. *Le Trevirois; ceux de Triers*

Triboces *ſiue* Tribocci, pop. Germaniae. *Alſace*

Trinobantes, pop. Britanniae. *Middleſex*

Tulingi, pop. Germaniae. Incertum

Turmus ager. *vide* Thurii

Turones, pop. Galliae. *La Touraine*

V

Vacca, oppid. Africae. Neſcitur

Vahalis *ſiue* Walis, fluuius, pars Rheni. *Wael*

Vangiones, popul. Germaniae. *Wormes*

Varus, fluv. Galliae. *Le Var*

Vbii, pop. Germaniae. *Ceux de Cologne*

Vcubis, oppid. Hiſpaniae Baet. *Lucubi*

Velauni, pop. Galliae. *Le Velai*

Vellaunodunum, oppid. Galliae. *Auxerre*. Al. *Coſteau Landon*. Al. *Villeneuve en Loraine*. Al. *Veron*

Velocaſſes. *vide* Bellocaſſes

Veneti, pop. Galliae. *Vannes en Bretagne*

Ventiſponte, oppid. Hiſpaniae. Neſcitur

Veragri, pop. Galliae. *Le pays de Gavot*. Al. *Chablais*

Verbigenus *ſiue* Vrbigenus pagus, pop. Heluet. *Le pays alentour d'Orbe*

Veromandui, pop. Galliae. *Le Vermandois*

Verſaonenſes. *vide* Vrſao

Veſontio, vrbs Galliae. *Bezançon*

Vettones, pop. Hiſp. *Extremadura*

Vibo ad fretum, oppid. Italiae, prope fretum Siculum

Vienna, vrbs Galliae Narbonenſis. *Vienne en Daufiné*

Vlla *ſiue* Vlia, opp Hiſpan. Baet. *Monte mayor*. Al. *Vaena*. Al. *Velia*

Vnelli, pop. Galliae. Neſcitur

Vocates, pop. Galliae, in finibus Lapurdenſium. *Buchs*. Incertum

Vocontii, pop. Galliae. *Ceux de Die en Daufiné, et de Vaiſon au Comtat de Veniſſe*

Vogeſus. *Le Mont de Vauge en Loraine*. Al *de Faucilles*

Volcae Arecomici et Tectoſages, pop. Galliae. *Le bas et le haut Languedoc*

Vrſao, oppid. Hiſp. Baet. *Oſſuna*

Vſcera, opp. Afr. Neſcitur

Vſiperes, pop. Germaniae. Incertum

Vtica, vrbs Africae. *Biſerte*

Vxellodunum, oppidum Galliae. Incertum. Quibusdam *Vſſoldun*

Vzita, oppid. Afr. Incertum

X

Xantones. *vide* Santones

Z

Zama, vrbs Africae, *Zamora*

Zeta, vrbs Africae marit. *Zerbi*

Ziela *ſiue* Zela, vrbs Ponti

INDEX LATINITATIS

Litera A, numeris praefixa, refertur ad librum de Bello Alexandrino: litera C. ad libros de Bello Ciuili: literae Af. ad librum de Bello Africano: litera H. ad librum de Hiſpanienſi Bello. Numeri, quibus nulla litera praefixa eſt, pertinent ad libros de Bello Gallico.

A

A porta, ea parte, qua porta eſt 6, 37. Sic *a nouiſſimo agmine* 1, 23. *ab labris* 6, 28. *ab Sequanis* 1, 1. *a Delta*, ea parte, qua Delta incipit A 27. item *ab ramis*, ea parte, qua rami incipiunt 7, 73. *ab* (ex) *aliqua re cognoſcere*, vt e ſigno 1, 22. *a domo ducere* 1, 53. *vnus ab* (ex) *nouiſſimis* 2, 25. *ab re frumentaria* (ratione rei fr.) *laborare* 7, 10. *a duobus millibus paſſuum*, interuallo duorum milium p. remoti 5, 31. 6, 7

Abditus (remotus) *ab aliquo loco* 7, 79

Abeſſe, non longe abeſt, quin 3, 18. 5, 2. *longe mihi abeſt haec res*, nihil mihi prodeſt 1, 36: nam quod nobis adeſt, quod in promtu et ad manum eſt, id eſt vtile, et habet aliquid adiumenti. Exempla collegerunt ad h. l. Ciacconius et Oudendorpius.

Abiunctus, ſeparatus, remotus ab altero. vid. ad 7, 56

Abripere quid ab aliquo C. 1, 2. Quod plerique codd. h. l. *corripere* habent, id videtur a correctoribus eſſe.

Abrogare alicui fidem, eum non dignum fide habere, ei nihil credere 6, 23

Abſtinere ſe cibo 8, 44

Acceptas referre pecunias, ſcribere in tabulis, pecunias alicui ſolutas nunc redditas domino eſſe A. 56

Accidere, telum accidit naui, adlabitur ad eam, eam ferit 3, 14. 25. *ſpecies accidit alicui*, oculis eius offertur 8, 8. *male alicui accidit*, de exitu, quem res habet 1, 31

Accipere calamitatem 1, 31. *detrimentum* 5, 22. *iniuriam ab aliquo* 2, 33. *dolorem ex aliqua re* A. 25. *orationem alterius*, probare 5, 1. *in deditionem* 1, 28

Acciſae copiae, imminutae, debilitatae 8, 31

Accurate aedificare, cum cura et diligentia 6, 22. Opponitur caſis, ad tempus ſtructis.

Accuſare aliquem, de eo conqueri 1, 16

Acies oculorum, ſplendor eorum, alteri adfulgens 1, 39. *acie triplici inſtructa venit*, en trois colonnes 1, 49. 4, 14. C. 1, 41 et omnino c. 64. vid. Mémoires crit. et hiſtor. par Guiſchard. T. 1. p. 191. *aciem ſimplicem dirigere*, milites ita in acie collocare, vt vnus tantum ordo ſit A. 37. Af. 13

Actuaria nauis remis impellitur 5, 1. C. 1, 27. A. 9. 44. Af. 28. Eſt ἐπίκωπος. vid. Gellius N. A. 10, 26

Ad, motus ad vſum expeditus, quod ad vſum attinet 4, 25. *ad ſpem*, quod ad eam attinet C. 1, 29. *nullum tempus intermittitur ad laborem*, quo non labor fiat 5, 11. 40. *impedimento eſt ad pugnam*, quo minus poſſint pugnare 1, 25. *ad numerum* (praeſcriptum) 5, 20. *eſſe ad* (apud) *aliquem* 1, 31. vbi interpretes multa exempla collegerunt. *Legatus ad* (apud) *omnes ſanctus inuiolatusque* 3, 9. *magna opinio ad* (apud) *omnes nationes* 4, 16. *electi ad pernicitatem*, propter eam, ratione eius habita C. 3, 84. *ad hunc modum locuti ſunt* 2, 31. *ad*, vocabulis numerorum iunctum, eſt *circiter* 1, 5. *numero ad duodecim*. Sed pluribus modis variatur ſyntaxis: nam 1, 15 legitur, *equitatus ad numerum quatuor milium*: rurſus 2, 33 eſt, *occiſis ad hominum milibus quatuor*, quocum Cellarius conſulit e Sueton. Iul. c. 20 haec verba, *ad viginti milibus ciuium diuiſit*. Rurſus de B. G. 3, 53, *ad duorum militum numero ceciderunt*. v. intt. ad h. l. In tanta varietate, quae ſermoni vitae communis debetur, nihil temere corrigendum, et ad certas regulas reuocandum eſt.

Adaequare 6, 12 verbum neutrum.

Adaquare C. 1, 66, et *aduquari* 8, 41, pro ſimpl. aquare.

Adcommodare, aptare, adligare 2, 21

Addicere bona in publicum, aerario addicere C. 2, 18

Adducere ſe in conſuetudinem, adſuefacere ſe 4, 1. Sed 3, 14 *adducere* eſt ad ſe trahere, rem verſus pectus incuruare, vt qui neruum arcus adducunt.

Adequitare ad locum 1, 46

Adfici difficultate 7, 6. 17. cum, vt eſt 7, 10, res difficultatem conſilii capiendi adfert.

Adfirmatio, certiſſima promiſſio 7, 30

Adflictare, tempeſtas adflictat (vexat) *naues* 4, 29. *adflictari*, velut haerentem teneri 3, 12

Adflictus, proſtratus 6, 27. *adflictae naues*, colliſae et diffractae 5, 10

Adfligere, vexare, vaſtare, aut potius euertere, humi proſternere 4, 35. *adfligere arborem*, humi proſternere 6, 27

Adgregare ſe aliis, ſocium et comitem ſe adiungere 4, 26. *adgr. ſe ad alicuius amicitiam* 6, 12

Adhibere aliquem, vt teſtis ſit 1, 20. *adhibitis omnibus*, cum omnibus 4, 13

Adigere telum aliquo C. 3, 51. 56. *adigere aliquem* (ad) *iusiurandum*, poſtulare vt iuret C. 1, 76. 2, 18. Hac in formula loquendi omittitur fere τὸ ad. *fiſtuca adigere* 4, 17

Adiicere telum in litus 4, 23. Cf. 2, 21. 3, 13. 14. in his locis eſt, iacere vsque ad certum terminum. *Adiicere aggerem ad munitiones hoſtium*, eum facere prope caſtra 5, 9

Adire in ius ad magiſtratum C. 1, 87

Aditus ſermonis, occaſio et venia adeundi alterum et cum eo colloquendi 5, 41. *aditus ad conandum*, occaſio C. 1, 31. *aditum non habere ad aliquem*, nullis meritis eſſe, ob quae precari ſuſtineas 1, 43. *aditus commendationis ad aliquem*, venia adeundi, ſeque alteri commendandi C. 1, 74

Adiuuare, hoc adiuuat ad illud 5, 1

Adlegere 6, 13

Admaturare 7, 54

Adminiſtrare naues, gubernando, remigando 4, 29. C. 3, 14. A. 21. *adminiſtrare claſſem* C. 3, 18. *adminiſtrare imperia omnia*, omnia iubere et conſtituere 2, 22. *adm. caedem*, patrare H. 36

Adminiſtratio portus tribuitur ei, qui portu vtitur, vt vult C. 1, 25

Admittere equum, ei frena dare C. 2, 34. *admiſſus equus*, concitatus 1, 22. Af. 63

Admo-

ſunt Af. 12. Turneb. Aduerſ. 24, 16
Antecurſores exercitus C. 1, 16. 3, 36. ſunt iidem, qui *anteceſſores.*
Antenna, lignum tranſuerſum, per malum nauis tranſiectum, vt funes et vela ex eo nectantur 3, 14. A. 45
Apertum corpus, nudum 4, 1. *apertus humerus*, ſcuto non tectus C. 2, 35. *aperta nauis* A. 11. 13. oppon. *conſtratae* aut *tectae*. *apertum caſtrorum latus*, vbi nulli ſunt defenſores 2, 23. *apertus locus*, non ſiluoſus 1, 41. 2, 18. 7, 18. *apertus campus*, planicies 3, 26. *apertum et planum litus* 4. 23. 5, 9. *apertum latus*, nullo monte aut munimento tectum 4, 25. *apertum mare* 3, 8. 9. 12. *apertus cuniculus* 7, 22
Aqua, menſura ex aqua 5, 13
Aquatio 4, 11. *aquator* H. 21. *aquari* C. 1, 68. 73. 78. H. 37.
Aratores Af. 20. 36
Arcano aduerb. C. 1, 19. Sic ibi in codd. ſcribitur.
Arceſſire 5, 11
Ardet animus ad vlciſcendum 6, 34
Aridum, terra continens 4, 29
Aries, trabs, ferro praefixa, qua muros quaſſant 2, 32
Argilla fuſilis 5, 43
Arma nauis 3, 14, ſiue *armamenta* 4, 29, quidquid ad eam inſtruendam pertinet. Similiter *armare nauer*, adparare, inſtruere neceſſariis rebus 3, 13. 5, 1. C. 1, 36, et *armare elephantum Af.* 41
Arta ſilua, arboribus denſiſſima 7, 18
Arx, rudiore ſtructura ſic inſtituta fuit, vt aliquis mons muro cingeretur. Ea ergo fuit arx 1, 38
Aſſeres, tigna tenuiora, quam trabes eſſe ſolent, vt ſi trabes diſſectae eſſent in tigna tenuiora. Vtcumque verti poterit ſtarcke Stangen C. 2, 2. A. 13. cf. Liv. 38, 5. *aſſeres falcati.*
At refertur ad *ſi*, et eſt *tamen, ſaltem* 1, 43
Atque, *eſt hoc loco aedificium non diſſimile atque altero*, non aliter atque altero loco ſtructum, non diſſimile his, quae ſunt in altero loco A. 18. *vtitur veſte eadem, atque alter* Af. 57. cf. *par.*
Attingere locum, ei finitimum eſſe 4, 3
Attributus. Cf. *praefecti equ.*
Auctior 1, 43
Auctor caedis, cuius ſuaſu, hortatu, opera, caedes fit 5, 25
Auctoritas, cohortatio eius, qui perſuadet 1, 3. exemplum 3, 8
Aucupari, exſpectare et obſeruare, donec fiat Af. 58
Audacter, ſine metu 1, 18
Auditio, ſermo, rumor 4, 5. 7, 42
Auerſus, fugiens 1, 26. 2, 26. *auerſi vulnerantur*, a tergo A. 30
Auertere flumen foſſis C. 1, 61. *auertere iter ab hoſte*, eum non diutius inſequi 1, 23. *auertere iter ab loco*, contendere alіorſum 1, 16
Auxiliarius 8, 5
Auxilium hortandi deeſt, deeſt aliquid, quod cohortationi vim addat, eam efficacem reddat A. 10
Axis C. 2, 9

B

Baliſta, machina bellica, qua trabes et aſſeres, et lapides, omninoque tela maxima, ſumma vi mittuntur. Veget. de re mil. 4, 22. C. 2, 2. vt Tac. A. 2, 20, miſſae e tormentis haſtae.
Baſilica, publicum aedificium, magnifice exſtructum, praeſertim columnis ſ. porticibus exornatum, in quo, praeter alia, iudicia habentur A. 52
Belle, *minus belle habet*, de aegroto H. 32
Bellum agere 3, 28. *bellum facere* 3, 29 7, 2
Bene magnus H. 1, 4. et ſaepiſſime in hoc libro.

Bene-

Beneficiarii milites, qui beneficio ducis vacationem a duriore militiae labore habent C. 1, 75 3, 88. Eſt ergo genus honeſtioris militiae. Vegetius de r. m. 2, 7, cum eos dixiſſet inde adpellatos, quod beneficio tribunorum promouerentur (ad altiorem locum), refert eos inter milites, qui priuilegiis muniri ſolent. Cf. Lipſ. de milit. rom. 5, 6. Guiſchard Mémoires crit. et hiſtor. T. 2. p. 190

Berones A. 53. Sed lectio dubia eſt.

Bipedalis trabs 4, 17

Bonitas agrorum 1, 28

Brachium eſt genus munitionis, v. c. aggeris, foſſae, vt plurimum reliquae munitioni ſuperadditum, ita coniungens duos locos, vt ab vno procurrat transuerſim ad alterum A. 30. Af. 38. (qui locus omnino videndus) 48. Dicitur brachium *duci*. v. Lipſius Poliorc. 2, 2. Drakenborch. ad Liv. 22, 52

Breuitas, parua corporis ſtatura 2, 30. Ex hoc loco verbum repetiit Vegetius de r. m. 1, 1

C

Calit, accidit, euenit A. 11

Caecum vallum, ſudes et ſtipites, ante foſſam defixi, iidemque terra obtecti, ne cerni poſſint C. 1, 28. cf. c. 27. *caecus ſtilus*, occultus Af. 31. Ergo in talibus *caecum* eſt, quod cerni non poteſt.

Caelatum opus, H. 25, conſtat figuris ſculptis, quae alicui rei, vt h. l. ſcuto, illigantur ſ. affiguntur. Eſt vero etiam omnino opus, quod figuras inſculptas habet.

Caeruleus color 5, 14

Calones 6, 36 dicuntur c. 37 *mercatores*. cf. C. 1, 52

Capere locum 5, 8, et *portum* 4, 36, in eum venire. Sed *capere locum* 3, 23, eligere. *ceperat opinionem*, conſecuta erat 8, 8. *capere damnum de re aliqua* 8, 30

Caprea 6, 27

Capreolus C. 2, 10

Captus ſubſt. 4, 3. *vt eſt captus Germanorum*, vt pro ipſorum natura, indole, inſtitutis, fieri poteſt et ſolet, vt inter eos locum habet.

Caput fluminis, oſtium 4, 10. *tigni*, extremitas C. 2, 9. *capita*, ipſi homines 1, 29

Carina, infima trabs nauis, fundus 3, 13. C 1, 54

Carpere agmen, inſectando minuere, paſſim interficere et capere C. 1, 63. 68. cf. c. 64, vbi idem agmen *praelio premi* dicitur, et c. 78, *carpere et impedire*.

Carrus 1, 3. 4, 14. 6, 24, aut *carrum* H. 6, eſt vehiculum Gallorum et Germanorum.

Caſtellani, praeſidium caſtelli A. 42

Caſtellum. vid. ad 7, 69. C. 3, 43

Caſtigare, grauius reprehendere C. 1, 3. 3, 57

Caſtra, hiberna 3, 3. *caſtra naualia*, in quibus et tentoria ſunt, et naues ſubductae, vno vallo comprehenſae 5, 22. cf. 5, 11. *quintis caſtris eo peruenit*, quinto die, cum quinquies milites ſub tentoriis noctu fuiſſent 7, 36. vid. Ciacconius ad h. l. *caſtra ſtatiua*, in quibus aliquamdiu morantur C. 3, 30. 37. Af. 26. Cf. Lipſ. de mil. rom. 5, 1.

Caſus, caſu magno accidit, pro quo paulo poſt legitur, *magnae fuit fortunae* 6, 30. Cf. ibid. c. 35

Catapulta, machina bellica, vnde lapides torquentur Af. 31. Cf. Vitruv. 10, 15 ſqq.

Cataſcopus, *κατάσκοπος*, vid. ad Af. 26

Cauſa, *in eadem cauſa* (conditione) *fuerunt* 4, 4. Omittitur poſt genitiuos, vt cum dicitur, *deſtruendi operis cauſa* A. 17. 5, 8. vid. Oudendorp. ad 4, 1.

Sic et Graeci omittunt *ἕνεκα*. Cf. C. 1, 82

Capſula paruula Af. 54

Celeberrimus locus, hominibus abundans A. 2

Cenſus, quo hominum numerus initur 1, 29

Cento, vilior pannus, quo quid tegitur C. 2, 9. 10. C. 3, 44

Cerimonia grauis 7, 2

Certus ventus, ex eadem plaga ſpirans, qui non mutatur in horas Af. 2

Ceruices, numero plurali pro ſingulari, vt antiquiſſimi plerumque vſurparunt H. 20

Ceruus in re militari 7, 72

Cetratus C. 1, 39. 48, qui geſtat cetram, h. e. ſcutum loreum, idque leuius. Serv. ad Virg. Aen. 7, 732

Chara, radix quaedam C. 3, 48. Sed lectio eſt incerta.

Cibaria molita, farina 1, 5. In gr. metaphraſi ἄλφιτα. Contra Liu. 21, 49, *cib. cocta*.

Cippus 7, 43. Pr. eſt truncus erectus, deinde columella, lapis erectus, in ſepulcris, terminis agrorum.

Circinus, inſtrumentum, quo circulus deſcribitur 1, 38

Circulari dicuntur, qui conſiſtunt in circulis colloquendi cauſa C. 1, 64. Cic. Brut. c. 54.

Circumcidere ceſpitem ferramentis 5, 42. *circumciſus collis*, ἀπότομος, ſteil 7, 36

Circumcludere argento 6, 28

Circumiicere milites moenibus 2, 5

Circummunire 2, 30. *circummunitio* C. 1, 19

Circumſcribere aliquem, coercere, ne ſuo iure, ſuaque libertate poſſit vti C. 1, 32

Circumſpicere ſe, reſpicere ad ſe, proſpicere ſibi Af. 47

Circumuenire vrbem vallo, cingere C. 1, 18. Sic h. l. codd.

Citatus, celer 4, 10. *citatim*, celeri itinere Af. 80

Ciuitas, der Staat 1, 2: nam ciuitates Gallicae in pagos ſunt diuiſae, pagi continent oppida.

Clam aliquem, H. 3. et ſaepe alibi.

Claſſem facere, parare 4, 21

Claſſiarii, milites in claſſe A. 20

Claſſicum in re militari eſt ſignum, quod tuba datur aut cornu, non ſemper proelii committendi, ſed et aliorum negotiorum. Vbi autem datur, ibi neceſſe eſt imperatorem praeſentem eſſe: eſt enim ſignum imperii C. 3. 82. Veget. de re mil. 2, 22

Claudere, acies clauditur oppido, finitur prope muros, non poteſt vlterius extendi, tegiturque muro Af. 59. Veget. de r. m. 3, 6. *impedimenta a lateribus claudere* (tegere) *manu armatorum*.

Clementer ius dicere, leniſſime C. 3, 20. *clementia*, lenitas punientis 2, 14

Cliens. Cum multi homines in Gallia clientes vnius dicuntur, ſunt iidem, qui alio nomine ambacti et ſoldarii adpellantur 6, 15. Atque hos etiam 6, 19 puto intelligi. Sed cum integrae gentes dicuntur alterius gentis clientes, intelligendi ſunt ſocii, et qui ſub alterius gentis imperio ſunt 5, 39, qui in eius fide ſunt 6, 4, ſe ad amicitiam eius adgregarunt 6, 12. Cf. inuicem 1, 31 et 6, 12, vbi eadem res deſcribitur. Hinc *clientelae* Aeduorum 6, 12, ſunt ſocii eorum.

Coactu alicuius aliquid facere 5, 27

Coactum (opus), e lana aut potius pilis, arte denſatis, τὸ πιλητόν C. 3, 44. (Matratzen von Haaren.)

Coagmentum lapidum C. 3, 105

Cogere, congregare 2, 5. *naues* 3, 9. *milites* 1, 5, quod 1, 4 eſt *conducere*.

Cognitus virtute 1, 28

Cognoſcere iter, de exploratoribus 1, 21. *controuerſias* de proconſulis iurisdictione 8, 46

Cohors praetoria, quam veluti ſuam ſibi delegit praetor, i. e. ſummus dux, vt proxima ei ſit 1, 40.

Res exemplo illuſtratur 1, 42. Cf. Liv. 2, 20. *dictator cohorti ſuae, quam delectam manum praeſidii cauſa circa ſe habebat, dat ſignum. Cohors legionaria*, quae peditibus conſtat 3, 11

Collatio, comparatio 8, 8

Collatus (armorum), ipſa pugna H. 31

Collocare alicui mulierem 1, 18. ibid. *nuptum collocare. Rem colloc.* 3, 4. vid. not.

Colonicae cohortes. vid. ad C. 2, 19. cf. H. 7

Colonus C. 1, 34. Eſt homo liber, cui dominus fundi aliquam ſui fundi partem colendam mercede elocat. Cf. 1, 56 vbi coloni paſtoresque dicuntur coniunctim, etſi paſtores ſunt ſerui. cf. c. 57

Columnarium C. 3, 32

Comitatus, eine Caravane C. 1, 48. 51. 54. Sic verti poteſt ἡ συνοδία in euang. Luc. 2, 44

Comitialis dies C. 1, 5

Commeare, ire et redire 7, 36. de mercatoribus 1, 1

Commeatus, ſignificat interdum omnes eos, qui vna meant, commeant, aut qui vna nauibus transportantur (ein Transport) 5, 23. A. 25. Af. 8. vbi *ſecundus commeatus* dicitur 31. 34. 37. 44. *commeatus datus*, venia abſentiae Af. 77

Comminari Af. 71

Comminus ſ. *cominus*, e propinquo 1, 52. Veget. de r. m. 3, 23 explicat, *manu ad manum.*

Commirari Af. 35

Commode pugnare, ſine impedimento 1, 25

Communis lex 5, 56

Comparatio pugnae, adparatus, praeparatio Af. 35. Liv. 1, 36. Sic *fugam comparare*, adparare 4, 18

Compendium, lucrum 7, 43. C. 3, 32

Complecti locum (opere), circummunire 7, 72. C. 3, 112, *complexus loca praemunit*, ambitum ſ. ſpatium, in quo ſunt illa loca, munit. Sic *complecti colles* Af. 14

Complere, his rebus completis, perfectis C. 3, 46

Complexus, in complexum alicuius venire C. 3, 8. vid. not.

Complures, multi 1, 18. 2, 17. 4, 4. Sic differt a verbo *plures.*

Compoſitio controuerſiarum C. 1, 26. 32. C. 3, 15. 17

Comprehendere ignem, de ſtramine 5, 43. *comprehendere aliquem*, eius manum prehendere rogandi cauſa 5, 31

Comprimere lacrimas alicuius, conſolando A. 24

Conata, orum 1, 3

Concedere factum beneficiis, veniam facti dare propter beneficia A. 68

Concertare, certare 6, 5

Conceſſu alicuius 7, 20

Concidere animis, animum abiicere, minus ſpei habere 8, 19

Concidere, occidere 1, 12. 2, 11. *via conciſa*, paſſim impedita 3, 9

Conciliare aliquem alicui (fauorem alicuius) 5, 4. *conciliari alicui* 8, 52

Concilium, conuentus 1, 18. 30

Concionari cum aliquo, apud aliquem 7, 47

Concipere (animo), capere, diſcere Af. 63

Concitatio, irritatio ad tumultus C. 3, 106

Concitator multitudinis 8, 21. *concitator belli* 8, 38

Conclamare, clamare, de vno 1, 47. vbi interpretes plura exempla collegerunt. *conclamare ad arma* (capienda) C. 1, 69. *conclamare* (ad) *vaſa* (colligenda), clamare et ſtrepitum facere vaſorum colligendorum cauſa C. 1, 66. 3, 37. *conclamare victoriam* 5, 37

Concluſio, obſidio C. 2, 22

Concluſum mare, non late patens, anguſtum, vt fretum 3, 9. cf. ibid. c. 8

Concrepare armis 7, 21. Mos Gallicus, cum armis collidendis

ſ. com-

ſ. complodendis ſtrepitum cient, vt hoſtibus terrorem iniiciant.
Concubinus H. 33
Concurrere contra aliquem Af. 6
Concurſus nauium, quae procella colliduntur 5, 10
Condenſus, denſus Af. 90
Conditio ſeruitutis, vitae ratio, qua quis eſt ſeruus 3, 10, vt *conditio iuris et libertatis*, vitae ratio externa, quae conſtet iure et libertate 1, 28. *bona conditione* (unter vortheilhaften Umſtaenden) *confligere* C. 1, 85. *pari conditione*, eodem conſilio H. 5
Condocefacere tirones Af. 71. *beſtias* Af. 27, abrichten.
Condocere, conſuefacere Af. 19
Condonare, donare 8, 4, *cond. iniuriam precibus*, quia alter precatus eſt, veniam dare 1, 20. *cond. iniur. fratri*, veniam dare propter fratrem. ibid.
Conducere homines, congregare, συνάγειν 2, 1. 2. cf. 1, 4
Conferre timorem in ſimulationem 1, 40. vid. not. *conf. aliquid in tempus longius*, differre. ibid. Nimirum is *conferre aliquid in tempus aliud*, qui decernit rem alio tempore facere. *Conferre caſtra oppido*, iuxta oppidum ponere A. 37: quod ibid. c. 37 eſt, *coniuncta moenibus caſtra ponere*. Sic *caſtra caſtris conferre*, propinqua e regione ponere 8, 9. C. 3, 79 et omnino A. 61 bis.
Conferta (denſa) *acies* 1, 24
Conficere numerum militum 2, 4. *conficere obſides*, numerum obſidum 8, 23. *conficere* (conſignare) *tabulas literis graecis* 1, 29. *confecta vigilia*, finita 7, 3. *confectus dies*, finitus Af. 83. *ſidus confectum*, vid. ad Af. 47. *confectus aetate*, debilitatus 7, 57
Confidere ſibi in aliqua re Af. 19, ſi lectio certa eſt.
Confieri, fieri 7, 58
Configere clauis 5, 13. *configere turrim*, conſtruere, componere fabricando A. 2
Confirmare, perſuadere 1, 3. *confirmare ſe*, firmiter ſibi proponere 2, 19. *confirmare animos verbis*, conſolari, vt adquieſcant 1, 33. *confirmare aliquem libertati*, ei concedere, vt fruatur libertate: ſi lectio vera eſt C. 1, 14. *confirmare ſe auxiliis*, ſibi robur addere C. 1, 29 *confirmatis rebus*, conſtitutis, confectis 6, 6
Conflatum bellum, ſubinde ortum 8, 6. A. 1
Confluens Moſae et Rheni 4, 15. locus, vbi confluunt.
Confugere in fidem alicuius H. 1
Congredi aliquo C. 1, 40
Coniicere homines in locum, eo ducere, vt ibi tuti ſint et abditi 2, 16. cf. ad 8, 5. Sic 6, 40. *coniici in manipulos*, recipere ſe eo, vt ſint tuti. Sed 3, 24 ſimpliciter eſt, collocare aliquo loco, locum iis adſignare. *Coniici in noctem* dicitur is, quem poſt diuturnum itineris errorem nox tandem opprimit C. 3, 28. *coniectum in noctem proelium*, eo vsque tractum Af. 52
Coniungere noctem diei, de eo, qui diu noctuque ſine intermiſſione iter facit C. 3, 13. *regio oceano coniuncta*, finitima, conterminа 8, 46
Coniurare de militibus 7, 1
Colligata ſcuta, quae cohaererent, quia plura vno pilo transfixa ſunt 1, 25
Conquiſitor militum A. 2
Conſanguinei populi, quorum alter ab altero in coloniam miſſus eſt, aut qui mutuum habent connubii ius 1, 11. 2, 3
Conſcendere in naues 5, 7
Conſcius mei, qui mecum eandem rem nouit, conſiliorum particeps C. 3, 108
Conſequi, praeeuntes ſequi, vt accedas ad eos 1, 13. *conſ. naues*, ad eas venire, eas aſſequi A. 20

Conſ-

Conſidere dicitur exercitus, vbi caſtra ponit 1, 48. 3, 17. 5, 9

Conſiliari; conſultare C. 1, 19. 73. Sic in codd. omnibus ſcribitur priore in loco, in poſteriore quidam habent *conſultare*.

Conſilium inerat rebellare (rebellandi) 8, 44. *conſilium capit profugere* 7, 26. *conſilium capit dimittere* 7, 71: *conſilium*, coetus deliberantium 3, 3. 23. 5, 28. 31. it. 7, 40, vbi militare conſilium ſ. praetorium intelligitur. In his locis plerumque eſt var. lect. *concilium*; ſed hoc ſignificat quemlibet coetum; *conſilium* vero eſt multitudo deliberantium. *Conſilio publico*, totius ciuitatis conſenſu 5, 1

Conſimilis, ſimilis 2, 11. 5, 12

Conſiſtere aliquo loco, ibi morari, vt peregrinum 7, 3. *conſiſtere in re*, perſeuerare, perſtare in ſententia de hac re 5, 36

Conſpirati, coartati C. 3, 46

Conſtanter nunciant, qui omnes magno cum conſenſu nunciant 2, 2. Hinc *conſtat inter omnes*, omnes idem dicunt 7, 44

Conſternere paludem ponte 8, 14. *pontes conſternuntur*, trabes imponuntur in modum pontis 8, 9

Conſtituere diem cum aliquo 1, 8. *conſtituere oppidum*, efficere, vt meliore ſit, quam antea, conditione C. 1, 15

Conſtrata nauis C. 2, 23. 3, 7. A. 11. cf. *tectus*.

Conſueſco. Perfectum *conſueui* (ſc. me) eſt, ſoleo 1, 14. 43. 5, 7

Contabulatio, tabulati extructio, ſ. tabularum collocatio ſuper tignis transuerſis C. 2, 9. Synon. eſt *contignatio*. Ergo *contabulare turres* 5, 40. Liv. 24, 34. eſt facere, vt ſint in turribus ſummis contabulationes ſ. tabulata (Böden), in quibus milites, pugnantes e turri, conſiſtunt. Fortaſſis etiam *contabulare turres* interdum eſt id, quod 8, 9 legitur, *pontibus transiectis conſtratisque coniungere turres*. Alibi, 7, 22, *murum turribus contabulare*, videtur ſignificare, murum turribus contabulatis cingere.

Contegere ſcaphas cratibus et pluteis C. 3, 24. *contegere naues*, quo conſilio fiat, traditur C. 2, 4. cf. *tectus*. *contegere arma* C. 2, 14. cf. B. G. 2, 21

Contendo ire in locum 1, 23. *contendo aliquid*, efficere volo 4, 17

Conteſtari deos 4, 25

Contexere tigna 4, 17

Continenter, ſine intermiſſione 1, 26. 3, 5

Continens. Ita ſimpliciter adpellat Caeſar Galliam, cum in Britannia eſt, eamque Britanniae opponit. vid. ad 4, 38 et 5, 20. *continens impetus*, continuus 7, 38. *continentes ſiluae*, continuae, tractus ſiluarum 3, 28. *continens flamma*, quae non intermittit 8, 15. *collis continens ripae* C. 1, 54 citra omnem dubitationem ſignificat, cohaerens cum ripa, ideoque contiguus, vicinus. *continentes dies*, ſequentes deinceps 3, 84

Continere, coercere 8, 2. 46. *contineri*, includi 1, 2. C. 2, 23. *Gallia continetur flumine Oc. Belg.*, hi ſunt termini, intra quos eſt, quibus includitur 1, 1. *Vicus continetur* (includitur, cingitur) *montibus* 3, 1. *Mare continetur montibus*, montes ſunt ad mare circumcirca 4, 23. *Pons continet oppidum*, tangit oppidum, ei vicinus eſt 7, 11. Maluit tamen Oudendorpius h. l. *contingebat*, et Ruhnkenius ad Vellei. Paterc. p. 12 ſignificationem latinis inauditam dicit, ſi quis *continere* interpretetur *contingere*. *Mons continet ſpatium*, occupat, in eo eſt 1, 38. *Agger non poteſt contineri altiore aqua*, durare non poteſt, cum altior aqua eſt C. 1, 25. ſed vid. notas.

Continuatio imbrium 3, 29

Contra atque, ſecus ac 4, 13. C. 3, 12.

3, 12. *contra*, e regione 3, 9. *contra hoſtem conſiſtere* 2, 17. *portas contra aliquem claudere* H. 1. 27

Contrahere caſtra, facere anguſta, minoris ambitus 5, 49. 7, 40. cf. *anguſtus*.

Contraria alicui ciuitas, hoſtilis H. 1

Contributa ciuitas cum alia ciuitate, ei attributa, cum ea coniuncta ſic, vt ab ea, vt maiore, pendeat (dazu geſchlagen) C. 1, 60

Contubernium C. 3, 76

Contumelia, quam nauis perferet 3, 13, i. e. vis, quam infert tempeſtas, ſcopulus, hoſtis. Similiter dicitur iniuria ſ. inclementia tempeſtatis.

Conualeſcere, vires capere, de hoſte debilitato Af. 25

Conuenae, colluuies hominum A. 24. σύγκλυδες.

Conuentus (1, 54. 5, 1, et alibi) ſunt conuentus hominum prouincialium in certas vrbes, quae et ipſae *conuentus* dicuntur (8, 46), et e primariis prouinciae vrbibus ſunt, vt coram proconſule, per prouinciam iurisdictionis cauſa iter faciente, et in certis illis vrbibus ius dicente, in foro compareant. Cum autem non oppida dicuntur conuentus; ſed *conuentus oppidorum quorumcumque prouincialium*, cum ſunt ciues Romani, qui, praeter indigenas ſ. inquilinos, aliqua de cauſa in oppidum conuenerunt, vt ibi habitent, negotientur, ibique commorentur. Sic *conuentus Vticenſis* Af. 68. C. 2, 26. it. Af. 97 et 90, vbi incolae Vticenſes diſtinguuntur a Romanis negotiatoribus. *Conuentus portas claudit* C. 2, 19. cf. c. 21, vbi ciues Romani hoc feciſſe dicuntur. Similiter 7, 55. C. 1, 15. 3, 9. 21. 29. 32. 40. A. 57. 58. Cf. Gronou. Obſeru. 2

Conuertere iter, alio rſum ire 1, 23. Hinc *conuertere ſigna*, alio rſum ferre 1, 25, et *ſigna conuerſa in hoſtes inferre* 2, 26. *conuerſus ad hoſtem*, verſus hoſtem 3, 29. *conuerſa mens*, mutata 1, 41. *conuertere caſtra caſtris* C. 1, 81

Conuicium, clamores C. 1, 2

Conuincere, *auaritia conuincitur*; aliquis conv. auaritiae 1, 40

Conuulnerare, vulnerare Af 6. 7. et ſaepe in libris de B. Af et H.

Copia, multitudo hominum 1, 48. Af. 10, vbi *copia parua* dicitur. *copia expedita* Af. 80. *copia pedeſtris* Af. 38. H. 6. vid. Dauiſ. ad C. 1, 45

Copioſus ad alendos homines locus, victu abundans A. 42. *copioſum oppidum*, rebus omnibus abundans 1, 23

Copulae, vid. ad 3, 13

Coronae vid. ad 8, 9. *corona hoſtium*, acies, cingens incluſos Af. 17. cf. c. 70. *corona cingere*, circumdare 7, 72. *corona* in obſidione vrbis H. 13. *ſerui ſub corona venditi*, i. e. bello capti et venditi 3, 16: nam antiquitus bello capti coronis induti vendebantur, quo ſigno adparebat, haec venalia mancipia bello capta eſſe. Gell. N. A. 7, 4

Correptus conuicio, grauiter obiurgatus C. 1, 2

Corripere, capere C. 1, 66. comprehendere C. 3, 109

Caurus ventus, e regione ea, quae inter occidentem et ſeptentriones eſt, ſpirans 5, 7

Cothon Af. 62. 63

Crates, opus plexile e viminibus 4, 17. 5, 40. 7, 81

Creſcere per aliquem, maiores opes accipere 1, 20. *creſcit flumen ex niuibus* 7, 55

Cruciabiliter Af. 46. Caeſar ſolet dicere, *cum cruciatu*.

Cruciatus, *ſupplicium cum cruciatu*, cum excruciatum tormentis interficiunt 6, 17. cf. 6, 19.

Sed

Sed 1, 31. *cruc.* et *ſupplicium* ſynon. ſunt.
Cultus, vitae genus humanius 1, 31, ibidem *conſuetudo victus* dicitur. Vitae ratio, ab omni ruditate remota 1, 1
Cunctum (vniuerſum) *regnum* Af. 91
Cuneus, genus aciei, cum milites in formam cunei conſiſtunt 6, 40. 8, 14. Hinc *cuneatim conſiſtere* 7, 27.
Cuniculus 3, 21. *cuniculus apertus* 7, 22
Cupa, dolii genus 8, 42. C. 2, 11
Cupere alicui 1, 18, quod apud Cic. eſt, *omnia alicuius cauſa velle.*
Curſum tenere, in eadem via, quam inſtiteras, manere, ab ea non demoueri 4, 28. 5, 5. 8. Oppon. *reiici.*
Cuſtodia, de militari praeſidio 2, 29. 4, 4

D

Dare aliquem in fugam 2, 23. *dare* (concedere) *alicui iter per locum* 1, 8 *malum malo dat remedium*, continet remedium, fit remed. C. 1, 81. *datur alicui dubitatio*, eſt, cur aliquis dubitet 1, 14. *dare iusiurandum*, iurare 7, 2. *dare inter ſe fidem et iusiurandum*, iureiurando ſibi inuicem promittere, coniurare 1, 3. *dare manus* (victas), cedere alteri 5, 31
De tertia vigilia, paulo poſt initium eius, magna eius parte reliqua 1, 12, vt 2, 7, *de media nocte*, et Horat. Epiſt. 1, 2, 32, *de nocte.* Non omnibus tamen in locis ita intelligi poteſt.
Decedere alicui via 6, 13
Deceſſus aeſtus, refluxus maris, quod vltra litora effuſum fuerat 3, 13
Decumana porta, porta caſtrorum, ab hoſtibus auerſa, ceteriſque maior 2, 24. 3, 25. *decumani*, decimae legionis milites Af. 16. H. 30
Decuriones, municipiorum ſenatores C. 1, 13. 23. De his nuperrime diligenter expoſuit Georg. Henr. Martini in Propemptico p. 30 ſqq. *decurio* turmae equeſtris, qui ei praeeſt, vt centurio centuriae 1, 23. Af. 29 Veget. de re mil. 2, 14
Decurrere in portum Af 3
Decurſio, incurſio hoſtilis in agros 8. 24. A. 42. Saepius dicitur *incurſio.*
Decutere praeſidium colle Af. 50. Vſitatius *deiicere.*
Dedere ſe, ſe, res ſuas ac vitam plane permittere arbitrio et clementiae victoris: vnde *deditio* et *dediticii*: 1, 27, et *in deditionem venire*, de qua forma loquendi egit Verheyk ad Eutrop. 2, 2. *dedere ſe amicitiae alterius* 3, 22, quod ibidem eſt, *denouere.*
Deducere naues e litore in mare, κατάγειν 5, 2. Af. 62. cf. *ſubducere. deducere ſe e conſpectu* H. 18. *deduci in aliquem caſum* 2, 31. *deduci in periculum* C. 1, 19
Deductus praemio, vid. ad 7, 37, C. 1, 7
Deeſſe occaſioni, ea non vti, committere aliquid, quare manibus elabatur C. 3, 79
Defendere bellum, arcere, prohibere, ſe ab iniuriis et impetu belli defendere 1, 44. 6, 23. *defendere hoſtem a loco*, arcere 8, 9
Defenſores, ſublicae, veluti paries contra fluminis vim infixae 4, 17
Defici a viribus C. 3, 64: ſic enim, cum praepoſitione *a*, h. l. codices. Vſitatius omittitur *a.* Inde *defectus* (viribus), fatigatus C. 3, 40. *res deficit alicui* 3, 5. *deficit nauis*, quae rimas egit, vt prouehi nequeat A. 13
Definire, *definit locum*, qui eum facit terminum, vltra quem non procedatur H. 30.
Deformata vrbs incendiis A. 24
Deiectus, ſubſtant. 2, 8. 22

Deiectus, qui caeſus procubuit 2,27. *deiectus ſpe* 1,8. *deiectus opinione* 5,48. *deiectus locus*, inferior, ad radices collis C. 1,46. Sic et *deductus* et *demiſſus* dicitur.

Deiici dicitur nauis, quae deorſum fertur 4,28. cf 4,36. *infra delatae ſunt naues. deiicere praeſidium*, pellere C. 3,23. *deiicere aliquem* (equo) 4,12

Delegare (tribuere) *alicui cauſam*, coniicere culpam in eum 8,22. Liv. 9,29. *delegare miniſterium alicui*, ab ſe amoliri, et in alium transferre.

Delibratus, decorticatus 7,73

Deligare (adligare) *ad ripam* 1,53. *deligare ſuncius* Af. 21

Demigrare de oppidis 4,19

Deminuere de voluptate 1,53

Deminutio capitis C. 2,32

Demiſſus locus, humilis 7,72. C. 3,49, vbi oppon. *editus. demiſſa ripa*, non alta A. 29

Demittere caſtra e monte in vallem 8,36. *demittere ſe animo*, abiicere animum 7,29. *demittere arma*, das Gewehr ſtrecken. Af. 85

Demonſtrare, narrare, indicare 5,38. ſexcenties eſt in his libris, *quod antea demonſtrauimus*, pro *diximus.*

Demorari iter, morari, impedire 3,6

Demotus (loco), cedere coactus C. 2,32

Denarius, tres circiter groſſi noſtri C. 1,52

Denique, in ſumma, vno verbo 7,64. Sic quoque 2,33. Tacit. Ann. 1,26. 28

Deperdere, perdere, amittere 1, 43. 3,28

Deponere (detrahere) *onera iumentis* C. 1,50

Depopulare H. 42. *depopulatus* paſſ. 1,11

Deprecari dominum, precando placare, veniam ab eo petere A. 32. *deprecari ſibi vitam* Af. 89

Deprecator, qui nobis aliquem conciliat, pro nobis intercedit 1,9. 6,4

Deprimere nauem, facere, vt mergatur C. 1,58. 2,6. *deprimere foſſam*, fodere, facere 8,9.40. *deprimi*, obteri et proculcari C. 2,43. *vallis in altitudinem depreſſa*, profunda 8,9

Derectus v. c. paries, qui ad perpendiculum factus eſt, linea perpendiculari deſcendit 4, 17. 8,9. cf. *directus.*

Deſcribere vecturas, ſingulis praeſcribere, quid et quantum vehant C. 3,41. *deſcribere pecunias*, ſingulis praeſcribere, quid et quantum ſoluant A. 51

Deſecare aures 7,4. Saepius dicitur reſecare, praeſecare.

Deſerere ſe, ab ſua indole recedere, ſui diſſimilem eſſe C. 1,75

Deſiderare, cupere, adpetere 4,2. Plerumque eſt, cum aegritudinis ſenſu cupio id recuperare, quod habui, ſed amiſi.

Deſignare aliquem oratione, ſic deſcribere, vt agnoſci poſſit 1,18

Deſilire (de equo) *ad pedes* 4,12

Deſpectus e loco edito in inferiorem 3,14. *mons deſpectum habet*, ex eo deſpici poteſt 2,29. Contra *proſpectus* fere eſt, cum recta per loca patentia oculus fertur.

Deſperare aliquid 2,24. *re aliqua* 3,12. *deſperatus homo*, perditus, peſſimus 7,3

Deſpoliare, ſpoliare 2,31

Deſtinare, figere, firmare, vt *ratem ancoris* C. 1,25. *antennas ad malum deſtinare*, adligare 3,14. rem prehenſam immotam tenere 7,22. vbi vid. Ciacconius. Cf. Bergerus de nat. pulcr. orat. p. 461. Hinc fluxit metaphora, cum deſtinare eſt decernere, conſtituere, vt certum ſit, vt Graecorum *πέπηγε, conſtitutum eſt.*

Deſtinata mens in fugam Af. 88

Deſtitutus 1,16

Deſtringere gladium 1, 25. Non, *diſtringere*.
Deſuper vulnerare, cum aduerſarius eum, qui ex aduerſo ſtat, non recta ferit; ſed pedum digitis leuatus ſuper ſcutum ictum infert ei 1, 52
Detendere tabernacula C. 3, 85. Pr. *tentoria detenduntur*.
Detergere remos C. 1, 58. A. 15
Deteſtari precibus, diris deuouere 6, 30
Detrahere equites equis, iubere deſcendere 1, 42
Detrimentoſus 7, 33. Verbum alibi non occurrere, multi monuerunt, voluerunt que corrigi, et legitur pro eo in codd. duobus *detrimento ſuo*, aut in vno *detrimentum ſummum*. Prior lectio eſt nihili, altera ferri poteſt. Sed ſi verbum hoc analogiae conuenit, quidni Caeſar videatur hoc poſuiſſe? Formatum eſt, vt *portentoſus* a *portentum*.
Deuehere (in) *equis milites*, equitantes ſ. equo inſidentes in locum deducere 1, 43. Non eſt, *ex alto in planiciem*.
Deuocare fortunas in dubium, vocare in dubium, periculo exponere 6, 7
Deuotus 3, 22
Deurere oppidum, comburere H. 27
Dicere (definire, conſtituere) *diem* 1, 6. *dicere locum colloquio* 1, 34. cf. *ſacramentum*.
Dicrota nauis, biremis, δίκροτος A. 47
Dictio, cauſae dictio, defenſio 1, 4. Sic *teſtamenti factio* et alia.
Diducere, in partes exiguas diuidere 3, 23
Differtus, paſſim repletus C. 3, 32
Difficilis (aditu) *palus* 7, 19
Diiudicata fortuna, non amplius dubia et anceps C. 2, 32
Dilectus militum 6, 1. Ita fere codd. Caeſaris, non, *delectus*.
Dimittere principatum 6, 12. *auctoritatem* Af. 48. *oppidum* 8, 5. *ſpem* C. 1, 73. In his locis eſt idem quod *amittere*. Cf. Cic. Tuſc. 1, 6, *morte fortunas dimittere*. *dimittere oppugnationem*, omittere, relinquere 7, 17. C. 3, 73. *dimittere ripas*, relinquere, ab iis diſcedere 5, 18. *dimittere iracundiam reipublicae*, eius cauſa deponere iras C. 1, 7
Directus locus C. 1, 45. *directa trabs* 7, 23. *directum latus foſſae* 7, 72. 8, 9. (niſi forraſſe in his locis *derectus* legendum eſt.) *directum iter* C. 3, 79. *directa platea* A. 2. *Directum* eſt, quod linea recta procurrit ſ. extenditur, gerade; ſed *derectum* dicunt, quod linea perpendiculari deſcendit, ſenkrecht. Hinc *directum cornu* 6, 26 *curuato* opponitur, vt Cic. N. D. 2, 57 *iter directum* et *flexuoſum*, et Veget. de r. m. 3, 6, *tuba directa eſt*, *buccina in ſemet flectitur*.
Dirigere opera, in obſidione, foſſas v. c. et aggerem producere ad locum aliquem 7, 28. *dirigere aciem mira longitudine* Af. 13, quod c. 17 eſt, *porrigere aciem in longitudinem*. Conf. c. 51. 78
Diſcedere, ſpes diſcedit alicui, euaneſcit ex animo 2, 7
Diſceptator, qui litem dirimit, iudex 7, 37
Diſciplina Druidum 6, 13. *Habere incommodum pro diſciplina et praeceptis*, ex eo diſcere cautius mercari C. 3, 10
Diſcludere trabes, diſtinere, ne conuergant 4, 17. *mons hos ab illis diſcludit*, diſiungit, intermedius eſt 7, 8
Diſcutere niuem altam 7, 8
Diſiicere omnino eſt coniuncta diſiungere, vt ſol nubes diſiicit. Hinc *diſiicere aciem* 1, 24. cf. *perfringere*. *Diſiecti*, ſparſi, palantes 3, 20, et 8, 3, nondum collecti. *Diſiecta pabulatio*, vid. ad 8, 7. *Diſiecta aedificia*, non continuata, aut vno loco

 multa,

multa, ſed paſſim aedificata 8, 10

Diſpar proelium, quo pedites cum equitibus confligunt 5, 16

Diſparare, diſiungere, ſeparare, vid. ad 7, 28

Diſponere (diuerſis iisque certis locis ponere) *praeſidia* 1, 8, vnde *equites diſpoſiti* C 3, 101, per quos nuncius adfertur.

Diſtinere multitudinem, impedire, ne plures eumdem in locum conueniant 2, 5. 3, 11. A. 17. Hinc *diſtineri ab oppugnatione*, prohiberi, defendi, ne poſſis oppugnare H. 8, et *diſtentus* (ab aliis negotiis abſtractus et totus occupatus) *in munitione* H 11. *Diſtenſae naues*, quae tempeſtate diſſociantur, ne vna vehantur A. 45

Diſtribuere exercitui hiberna 8, 54

Diuerſum proelium, diuerſis in locis 8, 19

Docere, pluribus dicere 1, 43

Doctrina, ars et peritia nauium adminiſtrandarum A. 15

Documentum conſtituere, exemplum poenae edere in aliquem Af. 54

Dolabratus 7, 73. Sed verbum dubium eſt.

Domeſticum iudicium, internus ſenſus e factis ortus C. 3, 60

Domum concurſus C. 1, 53. *domum reditio* 1, 5

Dorſum montis aequum, planicies in ſummo monte 7, 44

Ducere bellum, protrahere 1, 38. *ducere bellum in hiemem* C. 1, 61. *ducere bellum longius* 7, 11. H. 8. *ducere aliquem*, promittendo efficere, vt fruſtra exſpectet 1, 16. Ibidem *ducere diem ex die*, rem ab vno die in alium differre.

Durum, valde periculoſum et moleſtum 5, 29

Duumuiri municipii, ſummi magiſtratus C. 1, 23. 30

E

Edere in aliquem omnia exempla et cruciatus 1, 31

Editus locus, altior, vt collis, tumulus.

Effarcire 7, 23

Efferre ſe gloria, eminere velle ſtudio gloriae H. 23. *efferre in vulgus* 1, 46. 6, 13

Efficere ſpatium curſu et viribus, abſoluere 4, 35. *efficere numerum militum* 7, 4. cf. *conficere*.

Effodere domum, vi aperire, aufbrechen C. 3, 42

Effundere ſe in agros, per eos ſpargi, vagari 5, 19

Eiicere ſe ex ſiluis, inde eruptionem facere 5, 15. *eiicere ſe ex oppido* 5, 21, et *ex caſtris* 4, 15, inde aufugere, vt Liv. 1, 40. *foras ſe eiicere*. *eiicere nauem in terram*, adpellere C. 3, 24. 25. 28. *eiicitur nauis in litore* (in litus) *tempeſtate* 5, 10. cf. *elidere*.

Elidere, *naues tempeſtate eliduntur*, ad litus et ſcopulos adliduntur C. 3, 27

Eludere aliquem, eius conata irrita reddere C. 1, 58

Emigrare domo 1, 31

Emittere pilum 2, 23

Emolimentum 1, 34

Enim, enimuero 5, 7. C. 1, 81. C. 2, 32. Gronouius ad Liv. 34, 32

Enunciare, quod clam fuerat geſtum, eloqui palam 1, 4. 17

Ephippiatus eques, qui ephippio vtitur 4, 2

Epibata A. 11. Af. 20. 63. Eſt verbum graecum ὁ ἐπιβάτης, quod ex etymologia ſignificat eum, qui conſcendit nauem; ſed ex vſu loquendi nominatim militem claſſiarium, qui e naui pugnat, oppoſitum ceteris, qui in naue ſunt. vid. Duckerus ad Thucyd. 6, 43

Ergaſtulum ſoluere, locum in villa, in quo incluſi ſunt gladiatores

tores, aperire, eos educere ad bellum C. 3, 22
Ericius C. 3, 67
Eripere (liberare) *ſe*, *me* — 1, 4. *eripere e periculo* 4, 12
Erumpere ſe portis, eruptionem inde facere C. 2, 14. cf. *eiicere*, *incitare*. *Erumpere iram in aliquem* C. 3, 8 Gronov. ad Liv. 36, 7
Eſſe, *quantum in ratione eſt* 8, 6. *eſſe ſummi laboris*, laborem ferre poſſe 4, 2
Eſſedum 4, 33. 5, 9. *eſſedarius* 4, 24. Quantum e primo loco iudicare licet, currus bellicus fuit, qui nihil niſi rotis impoſitam ſellam (δίφρον) habuit, in qua miles et auriga ſederent. Fortaſſe ſimilia fuerunt bigis et quadrigis Circenſibus.
Et item, atque etiam 1, 29. 3, 5
Eteſiae C. 3, 107
Etiam ante comparatiuus, vt *etiam libentius*, *etiam grauius* 1, 16. C. 1, 53. A. 71. Reſpondet graeco ἔτι. Vulgo *adhuc libentius* dicunt, ſed hoc nullo modo ferri poteſt.
Euidens quaeſtus, inſignis, quem facere operae pretium eſt A. 49. Oppon. *ſordidus*.
Euocati, qui in re militari κατ' ἐξοχὴν dicuntur, ſunt, qui iuſtis ſtipendiis factis honeſte miſſi fuerant, ſed denuo rogati inuitatique ſunt, vt rurſus militiam faciant. Sic Dio Caſſ. 45, 12 deſcribit. 7, 65. C. 1, 3. 17, vbi pari ſunt honore cum centurionibus. C. 1, 27, vbi Voſſius eos a centurionibus diverſos fuiſſe docet. C. 1, 85, vbi aetate confecti belliſque ſuperioribus probati euocantur. C. 3, 88. 91. Af. 76
Ex, *ſoror ex matre* 1, 18. *dies ex die*, alius poſt alium 1, 16. *ex vinculis cauſam dicere*, vinctum catenis 1, 4. *ex equo colloqui* 1, 43. *ex inſidiis ponere*, inſidiandi cauſa 3, 20. *ex proelio*, poſt proelium H. 34. *ex praetura*, poſt praeturam C. 1, 22. 31. 85. *ex rupibus*, iis ſuperatis C. 1, 70. *ex vſu eſt*, vtile eſt 1, 50. *ex vſu alicuius accidit*, vtiliter ei 1, 30. *Aquitania aeſtimanda ex tertia parte Galliae*, habenda pro t. p. G. 3, 20. *praeruptus ex adſcenſu locus*, ibi, vbi adſcenditur 7, 86. *ex itinere adgredi*, inter eundum, in itinere 1, 25. *ex itin. oppugnare*, in tranſitu, ita vt non diu moreris, non multum temporis impendas 2, 6. 12. Eſt graecum ἐξ ὁδοῦ. *ex itinere venerit*, in medio itinere, antequam veneris eo, quo volueras 2, 29
Exacta aeſtas, finita 3, 28
Exaggerare mortem morti, caedem aliam ſuper aliam facere, et ita augere caedes et cadavera H. 5
Exagitare, e loco alio in alium pellere, aut omnino vexare 4, 1
Exanimatus curſu, qui omnem fere ſpiritum effudit 2, 23. 3, 19
Exaudire, ſonum procul audire 7, 61. C. 3, 87
Excedere e conſuetudine, eam deponere Af. 73. cf. *orbis*.
Exceptare aliquem attollendi cauſa 7, 47
Excidere portas, perrumpere 7, 50. *excidere feram*, capere 8, 28.
Excipere, *nauis excipit vadum*. vid. ad 3, 13
Excitare turres, erigere 3, 14
Excubitus, excubiae H. 6. Veget. de r. m. 3, 8
Exculcare, conculcando replere 7, 73
Excurſionem facere 2, 30
Excurſus, de acie, procurſus quorumdam ex acie verſus hoſtem, vt primi impetum faciant C. 3, 92
Exemplum tabularum teſtamenti, Abſchrifft C. 3, 108. Ergo *tabulae eodem exemplo* ſunt, eine gleichlautende Abſchrifft des Teſtaments. Cf. *edere*.
Exercitata bellis regio 8, 25

Exigue habere frumentum, cum parcius diuidendum eſt, cum aegre ſufficit 7, 71

Exiguitas temporis 2, 21. 33. *exiguitas copiarum*, numerus exiguus 3, 23. *exiguitas pellis*, breuitas 4, 1

Eximia opinio 2, 8

Exiſtimare, pro aeſtimare, h. e. diiudicare, ſtatuere C. 3, 102

Expedire naues, vt ad proelium paratae ſint C. 2, 4. *expedire rem frumentariam*, eius difficultatem minuere C. 1, 54

Expeditus motus, facillimus 4, 25. *expeditus omnibus membris*, qui nihil geſtat neo humero, nec manu etc. 4, 24. *expediti*, qui nihil niſi arma geſtant 1, 49. 2, 19. it. qui ſine impedimentis iter faciunt 6, 25. 8, 14. C. 3, 6. vbi ſic explicatur: *ſine mancipiis et impedimentis. Iter expod.* in quo nulla occurrunt impedimenta 1, 6. *locus expeditus* C. 1, 27

Expelli re, de eo, qui ſpe et conſilio excidit Af. 25

Expenſas alicui ferre pecunias, ſcribere in tabulis expenſarum, ſolutas eſſe alicui pecunias A. 49. 56

Experiri, ſc. quid poſſint 1, 44. *experiri euentum*, vſu et experiendo cognoſcere, qualis ſit 3, 3. *experiri auxilium* 3, 5

Explere, *expletur iuſta altitudo* 7, 23

Explicare rem frumentariam, modum eius comparandae faciliorem reddere 8, 4. *explicare ſumtus*, remouere difficultates ſumtuum faciendorum, curare, vt ſumtus commode fieri poſſint A. 34. Similiter *explicare conſilium* et *explicitum conſilium*, facile effectu, paucis difficultatibus obſeptum, εὔπορα C. 1, 78. Sed C. 3, 78 *explicabat conſilium rei totius his rationibus*, i. e. omnem rem, cauſis agendi probe cogitatis, ſic inſtruebat. Nempe conſilium agendi difficultatibus *impeditum* eſt, cum fieri poſſit, vt alio atque alio modo agendum ſit: has difficultates multiplicemque belli gerendi rationem ſigillatim cogitando rem *expedimus et explicamus*, dum, quid et quare agendum ſit, cogitamus. *Explicatur acies*, cum ſic inſtruitur, vt in iuſtam latitudinem extenſi ſint ordines, non eo amplius modo, quo in itinere aut anguſtiis fuerant C. 2, 26. 3, 93. it. C. 1, 58 eſt idem, quod *producere longius in latiore ſpatio*. *Agmen explicare*, confuſam turbam quodam ordine diſponere 9, 14

Explicitior, comparatiuus rarus C. 1, 78

Exporrigere equites in longitudinem Af. 78, i. e. aciem explicare. *Exporrigere munitiones*, extendere Af. 42

Exprimere (alicui) *vocem* 1, 32. *exprimere aquam machinationibus e mari* A. 5. *agger exprimit turres altius* 7, 22

Exquirere, explorare 1, 41. *exquirere ſententias*, rogare 3, 3

Exſequi ius ſuum, defendere, tueri, ne amittatur 1, 4

Exſertus humeris, non tectus veſte 7, 50

Exſpoliare honorem alicuius, eum priuare honore 8, 50

Extendere ſe (progredi) *magnis itineribus* C. 3, 77

Extenuare equites, eo redigere, vt diducti ſtent, non denſi Af. 14. *acies extenuata*, in latitudinem magis, quam longitudinem directa Af. 59

Exterrere, terrere C. 1, 41. 2, 4

Extra (contra, praeter) *conſuetudinem* C. 3, 85. Sic apud Horat. *extra numerum et modum agere*.

Extrahere diem dicendo, abſumere eum dicendo ad ſolis vſque occaſum C. 1, 32. cf. c. 33. *extrahitur tempus*, quod cunctando elabitur 5, 22

Extremus caſus, quo nullus eſſe magis aduerſus poteſt 3, 5. *extremae res*, de quibus fere actum eſt 2, 25
Extruſum mare, cui acceſſus, aggere oppoſito, intercluſus eſt 3, 12
Exturbare Af. 40
Exuere aliquem armis 3, 6

F

Fabri legionum 5, 11, quorum originem Liv. 1, 43 deſcripſit, munus autem Veget. de r. m. 2, 11. Hinc *praefectus fabrum* C. 1, 24.
Facere caſtra 1, 48. A. 49. *coniurationem*, eius auctorem eſſe 1, 2. Sed 8, 1 eſt coniurare. *ſementem* 1, 3. *ſalutationem* Af. 85. *pacem* 1, 13. *proelium* 1, 18. *pontem in flumine* 1, 13 *magnam iagulationem* H. 22. *cohortes*, legere, colligere, ſibi comparare C. 3, 87. Sic *f. ſibi milites ex prouincia* H. 2, et *legio facta ex coloniis*, ibid. 7. *f. claſſem*, aedificare et inſtruere 4, 21. *f. bellum* 3, 29, et *facere alicui bellum*, moliri et ſuſcipere contra aliquem 5, 28. Sic 7, 2
Facultas pugnare (pro gerundio) Af. 78. cf. *conſilium*. *Facultates Italiae*, numerus militum 6, 1
Falcata quadriga A. 75
Falces murales videntur fuiſſe conti, praefixi ferro, in falcis formam incuruato, vt murus, iis iniectis, dirueretur 3, 14. (Strabo, de eadem re loquens, δορυδρέπανα adpellat) 5, 42. 7, 22. 84. 86, quo loco earum vſus deſcribitur. A. 75
Fallere, *hoc eum fefellit*, hoc ei per ignorantiam aut negligentiam accidit, ei inſcio et parum cogitanti obrepſit Af. 3
Familia, ſerui 1, 4. Sic *familia gladiatoria*, ſerui, qui ſunt gladiatores C. 3, 21. *mater familiae* aut *familias* 1, 50. 7, 26. 47. C. 2, 4. *pater familiae* aut *familias* 6, 19
Fas, quod per religionem diuinasque leges licet 1, 50
Faſtigatus collis, a latiore baſi in acutius cacumen ſurgens. Omnino eſt *proclinatum* C. 2, 10. 2, 8. vid. etiam ad 4, 16
Faſtigium infimum 7, 73. vid. not.
Fauces portus, aditus C. 1, 25. anguſtiae A. 36
Felicitas conſequitur (comitatur) *aliquem* 8, 31.
Feneſtra, foramen in pariete relictum C. 2, 9
Feriae Latinae C. 3, 2. Eſt commune ſacrum omnium ſociorum Latinorum ad vinciendam conſeruandamque eorum ſocietatem, in monte Albano celebrari ſolitum, quo nondum peracto, non licuit conſuli ad bellum proficiſci. Liv. 21, 63. 22, 4.
Feroculus, inepte ferox, adfectans ferociam Af. 16
Ferrariae ſc. fodinae 7, 22
Ferre alicui conditionem, offerre, deliberandam proponere 4, 11. *ferre aliquid omnibus ſermonibus* C. 2, 17. *ventus fert nauem aliquo* 3, 15
Ferrefacta iacula 5, 43
Ferus, nullo vitae cultu, aſperior 2, 15
Fibula 4, 17
Fidelitas 8, 46
Fides anguſta, cum nemo ſuas pecunias alteri mutuas dare vult, quia nemo par eſt ſoluendo C. 3, 1. *fidem alterius ſequi*, ei ſe permittere 4, 21
Fiduciaria opera C. 2, 17. *regnum fiduciarium* A. 23
Fingere vultum, fictam f. ſimulatam fiduciam vultu prae ſe ferre, et metum hilaritate vultus tegere 1, 39, die Miene in der Gewalt haben. Hinc *vultus falſus* Tac. A. 3, 3
Fines Treuirorum, ipſa terra, ipſum regnum 5, 3. *quem ad finem*, quousque, de loco 2, 19.

paſtoris fine, paſtore tenus 7, 47. Sic *umbilici fine* Af. 85
Finire ſiluam, menſura definire latitudinem 6, 25. *f. temporis ſpatia*, metiri, definire 6, 18
Firmitudo operis, de ponte 4, 17
Firmus populus 1, 3, et *firma ciuitas* 5, 19, potens, quae non facile vinci poteſt. *Firma cohors* C. 3, 88, quae 7, 60 plenius dicitur *firma* (valida) *ad dimicandum cohors*.
Fiſtuca 4, 17
Fores, die Thüren der Thore 8, 9
Forma, typus, ad quem quid imitando exprimitur 5, 1. cf. *modus*.
Fors (caſus, fortuna) *offert* 2, 21
Forte lignum, durum C. 2, 2
Fortiter dicere ſententiam, nullo timore impeditum C. 1, 1
Fractus, debilitatus 1, 81
Fratres et conſanguinei, de duobus populis 2, 3. cf. *conſanguineus; neceſſarius.*
Fraudare ſtipendium equitum, in eo fraudem facere, equites eo fraudare C. 3, 59
Fremitus, clamor 4, 14
Frequentare copias militibus, earum numerum augere additis militibus Af. 20
Frons pontis, pars hoſtibus adverſa 8, 9. montis 2, 8
Fructuoſus locus, fertilis, fecundus 1, 30
Fructus agrorum 1, 28. Vſitatius, *fruges*.
Frumentarius locus, vnde frumenti copia eſt 1, 10. *frumentarii*, qui frumentum adportant 8, 35
Fruſtra mittere telum, quod non ferit aduerſarium 3, 4
Fugitiuus ſc. miles 1, 23
Fundere, vincere proelio, efficere, vt diffugiant 1, 44. *fundere glandes*, ſchmelzen, gieſſen Af. 20
Funditor 2, 7
Fuſilis argilla 5, 43

G

Gaeſum 3, 4
Galea. Cf. *induere*.
Galeati, galea indui Af. 12
Gemella legio. C. 3, 4
Generatim, per gentes ſ. nationes, ſingulae gentes et nationes ſingulatim 1, 51, vbi in metaphr. gr. eſt κατὰ φυλάς. Cf. 7, 19 et Homer. Iliad. 2, 362, vbi κατὰ φῦλα et κατὰ φρήτρας eſt *generatim*, ſingulos populos et ſingulas gentes ſingulatim. Explicatur hoc 7, 28 aliis verbis, *cuique ciuitati ſua pars caſtrorum obuenerat*; erant ergo generatim diſtribuei per caſtra — Per ſingula genera hominum et rerum, C. 3, 32. *Gen. gratias agere*, ſingulis auditorum generibus C. 2, 21: nam deinceps enumerantur ſingula eorum genera, quibus gratias egit.
Genus, gens, natio 4, 3. 7, 22
Gerere, *geritur* (fit) *in caſtris* 1, 17. *quae de eo geſta erant*, ei acciderant 8, 39. vid. not. *prae ſe gerere* Af. 10
Glans, globulus, qui funda mitti ſolet 5, 43. 7, 81. Af. 20. Interdum literis inſcripta mittebatur H. 13
Grando ſaxea, e magnitudine concretorum globulorum Af. 47
Gratiam referre, in partem deteriorem; male gratum eſſe 1, 35. *gratiam* (fauorem, amorem) *alicuius velle* 4, 7
Grauis fortuna, de magna miſeria 1, 32. *grauior aetas*, de ſenectute 3, 16. *graue quid ſtatuere*, de poena 1, 20. *graue nauigium*, onuſtum 5, 7
Grauitas ciuitatis, opes, quae ei dignitatem conciliant 4, 3
Grauiter, verbis iis, quae rei magnitudinem demonſtrant 1, 16. *grauiter de aliquo iudicare* C. 2, 32. *grauiter decernere*, de aſperitate ſententiae C. 1, 15
Grumus, collis H. 8. Caeſar *terrenum*

tumulum adpellare ſolet. Feſtus: *Grumus, terrae collectio, minor tumulo:* quae verba locum alterum H. 24 illuſtrant.

H

Habeo coactum 1, 15. *habeo redemtum* 1, 18. *habeo neceſſe hoc facere* Af. 39. *habeo iter aliquo*, poſſum eo iter facere C. 3, 11. contendo eo C. 1, 51. C. 3, 106. *non habuit* (putauit) *dubium* H. 29. *res habet celerem et inſtabilem motum*, mutatur celerrime 4, 23. cf. *proceſſus*.

Harpago 7, 81. C. 1, 57. H. 16, contus, vnco ferreo praefixus, auctore Liuio 30, 10. cf. 24, 34. Inſeruiunt harpagones muris diruendis, et nauibus attrahendis. Videntur quodammodo, ſi non vſu, at fabrica a *manu ferrea* differre; etſi mihi quidem non conſtat de diſcrimine. Plinius H. N. 9, 57 extr. et Caeſar B. C. 1, 57 vtrumque verbum coniunxerunt, quod non videntur commode feciſſe, ſi haec duo ſimpliciter eamdem rem indicarent. Cf. Frontin. Strateg. 2, 3, 24

Haſtatus primus, primus ordo (centuria) haſtatorum C. 1, 46. Conſtabat autem legio haſtatis, principibus, triariis. Liv. 8, 8.

Hibridus libertinus Af. 19

Hippotoxotae, ſagittarii equites C. 3, 4. Af. 19

Homo adoleſcens 6, 28. *homo Gallus* 2, 30. *homo honeſtus* 1, 53

Honeſte, non ignominioſe Af. 31

Honeſtus, qui ſummo loco eſt in ciuitate 1, 53. nobili familia ortus, vt ſenatoria, equeſtri C. 1, 51. 2, 5. *honeſtus miles* C. 1, 20

Horae diei 1, 26

Hortari paſſ. H. 1. Gell. N. A. 15, 13

Hortatio A. 10

Humanitas gentis, mores non barbari, non feris digni, ſed quales ſunt gentium cultarum 1, 1

Humilitas eſt eius, qui, fractus vltimis miſeriis, ſubiectiſſime loquitur C. 1, 85. Item eius, qui viribus inferior eſt altero 5, 27. Hinc *ciuitas humilis* 4, 3. 5, 28, cui *ampla et fortunata* 7, 54 opponitur. Πόλις ταπεινή, Iſocr. Paneg. c. 26

I

Iacere. Cf. *agger*.

Iactare, liberius et palam dicere, vt innoteſcat 1, 18. *iactare brachium*, vehementius mouere 1, 25

Iactura (pecuniarum), de profuſa largitione 6, 12. C. 3, 112. Sic Graeci dicunt προΐεσθαι, de honeſta etiam liberalitate: Thuc. 2, 43, et προετικὸς Xen. Mem. 3, 1, 6

Idoneum, opportunum, vtile 4, 21

Ignotum peccatum, condonatum Af. 31.

Illigata, inuicem colligata 4, 17

Impedimenta, animalia, quae geſtant impedimenta, et in impedimentis ſunt 7, 45

Impedire, *palus impedit locum*, reddit iter per locum difficile 7, 57. Hinc *impeditus locus*, ſiluis paludibusque plenus 3, 28. *imp. ſilua*, ad quam propter paludes difficulter adiri poteſt 5, 21. *imp. manus*, quae aliquid prehenſum tenet 1, 25. *imp. nauigatio*, difficilis 3, 9. *Impediti*, in flumine haerentes 2, 23 et 9. cf. ibid. c. 10, *in medio flumine tardius ire*. Rurſus 4, 26, qui in aqua haerentes firmiter inſiſtere nequeunt: item 1, 12, qui, flumine traiiciendo occupati, ad proelium non parati ſunt. *Animus impeditus* 5, 7

Imperare, *arma imperat*, qui armatos ad bellum conuenire iubet C. 1, 5. *milites imperat*, qui eos mitti, ſ. exhiberi iubet 1, 7.

Imperator poſt victoriam adpellatus C. 2, 26. H. 19. vid. Tac. A. 3, 74
Imperia noua, cum forma ciuitatis mutatur, alius rex eligitur 2, 1
Impetrare, rogata accipere 1, 9
Implorare auxilium ab aliquo 1, 31
Importare de mercibus, εἰσάγειν 1, 1. 4, 2. *importaticium frumentum* Af. 20
Importunitas Af. 87
Impotenter regnare A. 33
Impreſſionem (impetum) facere in aliquem Af. 78
Imprudens, neſcius 3, 29
Impuberes 6, 21
In quatuor milibus paſſuum, intra qu. m. Af. 63. cf. 6, 36. *in circuitum oppidi*, circa opp. 8, 33. *in poteſtatem habere* C. 1, 25. *in ſpatio*, per aliquod interuallum Af. 70. *in colloquium venire* 1, 35
Inaedificare, dranbauen, dranſbauen 8, 9. ibi, illo loco aedificata 8, 5. *inaed. plateas*, verbauen, zubauen, verſchütten, ne aditus pateat C. 1, 27. hart dran anbauen C. 2, 16.
Inaequare, aequare C. 1, 27
Incertus (ratione) *loci*, qui neſcit, quem locum petat Af. 7
Incidere arbores, vt inflecti poſſint 2, 17
Incidit malum alicui 8, 12. *incidit*, accidit Af. 1
Incitare nauem remis 4, 25. *incitare curſum* 2, 26. *inc. ſe ex aliquo loco*, ex eo celerius prodire C. 2, 14. *inc. ſe in aliquem*, irruere C. 2, 6. 3, 24. *vis aquae ſe incitat*, aqua cum vi irruit 4, 17. cf. *aeſtus*. *Res incitat* (auget) *cogitationes ſtultas* 8, 10, de homine arroganti. *Incitatur aliquis* ad arrogantiam 8, 12
Incitatus equus 4, 12
Increpitare, obiurgare 2, 15. ibid. c. 30. vanitatem et ſtultitiam alicui exprobrare.
Incurſiones 5, 1. 46, 10
Incuſare, exprobrare alicui 1, 40
Indago, rete, quo ſiluae v. c. a venatoribus cinguntur 8, 18
Indicere concilium in diem certum 1, 30
Indignitates, iniuriae maximae, quibus non dignus erat alter 2, 14
Indiligentia eius eſt, qui *nullo ſtudio* rem *agit* 7, 17. C. 3, 8. cf. A. 65. vbi ſic legendum eſt. *Indiligens* 7, 71. *indiligenter* 2, 33
Inducere ſcutum pelle loco ferreae laminae 2, 33. vid. ad Af 90
Induere galeam, capiti imponere 2, 21. cf. Virg Aen. 2, 393. 5, 674. Hactenus milites Caeſaris caſtra munierant, vbi non opus fuit galeis; nunc ita repente confligendum eſt, vt ne tempus quidem ſuperſit galeis e tentorio petendis, et capiti imponendis. Similiter aliquis apud Gell. N. A. 7, 4 dixit, *corona indutus*. *Induere ſe vallis*, irretiri 7, 73. 82
Indulgere, benignum eſſe 7, 40
Induſtrie 7, 60. C. 3, 95
Inermus 1, 40
Infatuare, ſtultum reddere Af. 16
Inferior animo, qui minore eſt virtute et fiducia, quam alter 2, 8. 3, 24. *inferioris vrbis partes*, die Niederſtadt C. 3, 112
Inferre merces extrinſecus, non natas domi 2, 15. *inferre ſigna*, in hoſtem ferre 1, 25. *inf. alicui vulnus* 1, 50. cf. *vulnus*. *Cauſam inferre*, ea vti, eam commemorare 1, 39. *cauſam alicui inferre*, culpam conicere in eum, comminiſci crimen, quod obiiciatur ei H. 1. *inferre aliquem in equum*, imponere equo, ἐπιβιβάζειν 6, 30
Infidelitas 8, 25. C. 2, 33
Infirmus arbor, accisa 6, 27
Infirmitas animi, mobilitas 4, 5. 13
Inflare (facta) 8, 10. 12. Sueton. Ner. 37. *inflatus*, incitatus C. 3, 108
Inflate loqui, ita, vt res verbis augeantur C. 2, 17. 39. 3, 79

Infra, in locum inferiorem 4, 36

Infulae, vittae ſ. faſciae laneae, ramo oleagino adligatae C. 2, 12. Liv. 30, 36. Talem ramum geſtare, fuit ſignum ſupplicis.

Ingredi intra fines 2, 4. *ingreſſus in eam orationem*, qui in hanc ſententiam dixerat C. 1, 2

Inibi Af. 23

Iniicere ſtudium, excitare, commovere in animo 1, 46

Iniquitas rerum, difficultas a multitudine incommodorum 2, 22

Iniquus locus 2, 10

Inire bellum, incipere 8, 1

Inita aeſtate, cum vix coepiſſet, prima aeſt. 2, 2

Iniuſſu meo. *iniuſſu alicuius* 1, 19

Innata menti cupiditas, perſuadendo nata ſ. orta in animo 1, 41, quod ibid. c. 46 eſt, *ſtudium narrando iniectum*. *Innatum naturaliter*, ab ipſa natura menti inditum C. 3, 92. Ergo *innatum* apud Caeſarem eſt, quocumque modo illatum in animum, quod animo quacumque de cauſa inhaeret.

Innocentia eſt eius, qui ab auaritia ſibi temperat, ne iniuſte agat 1, 40. Cic. Leg. Man. 13

Inſcientia 3, 19. *inſcientia locorum* 3, 9. *inſcientia vſus*, ignoratio modi, quo modo re vtendum ſit 3, 13

Inſectatus paſſiv. Af. 71

Inſeruire alicui rei, ei operam dare A. 12

Inſidiae, fraudes 1, 13

Inſigne, ſignum 7, 50. *inſigne nauis praetoriae* C. 2, 6. *inſignia galearum*, ornamenta aduenticia, vt galeae fulgerent eo magis 2, 21. 7, 45. Etiam 1, 22 intelligenda ſunt armorum ornamenta. Tales ſunt apud Tac. Ann. 1, 24 milites ſeditioſi, non fulgentes inſignibus, h. e. non addiderunt galeis et armis ſuis ornamenta, quia volebant miſeri et moeſti videri. Lipſius tamen in Excurſu ad illum locum aliam interpretationem ſecutus eſt

Inſiſtere rationem pugnae 3, 14, vt *inſiſtere viam*. *Animo inſiſtere* (incumbere) *in aliquid* 6, 5

Inſolens, qui, inflatus animo, petulantius et ſuperbius ſe gerit 8, 13. oppon. *timidus*. Sed *belli inſolens* C. 2, 36, ei non adſuetus. cf. *inſolitus* Salluſt. C. 3, *animus malarum artium inſolens*. *Inſolens voluptas*, inuſitata A. 51

Inſolenter gloriari, cum aliorum contumelia et irriſione 1, 14. *inſolenter inſequi* C. 1, 45. A. 27. cf. *intoleranter*

Inſolentia, ὕβρις C. 1, 32

Inſolitus ad laborem exercitus, non adſuetus labori C. 3, 85

Inſtabilis motus tribuitur rei, quae non diu eadem manet, ſed omnibus horae momentis mutatur 4, 23

Inſtar, ſimilitudo, praeſertim ratione magnitudinis et multitudinis. Hinc A. 19, *inſtar trium cohortium*, numerus, tres cohortes aequans, numerus tantus, quantus eſt trium fere cohortium, h. e. tres circiter cohortes.

Inſtituere remiges ex aliquo loco, arceſſere, comparare 3, 9 *inſtituere aciem*, inſtruere 3, 24. Sic Al. 37, *partem copiarum inſtituit*, inſtruxit, vt acies eſſet. *vt inſtituerat*, vt ſolebat 6, 3. 44

Inſtruere tigna parieti, ſtruendo inſerere parieti, einmauern C. 2, 9. *inſtruere aggeres*, ſtruere 8, 41. cf. *agger*.

Inſtrumentum hibernorum, ſupellex, vaſa 5, 31

Inſuefactus, adſuefactus 4, 24

Integere C. 1, 25

Integrum A. 35 definitur, *quod ita eſt, vt fuit*. *Vires integrae*, nondum imminutae pugnando 3, 4, aut currendo et laborando 3, 19. Hinc *integri* defeſſis opponuntur 5, 16 7, 41. Af. 78. *integer locus*, nondum exhauſtus

ſtus pabulando C. 1, 49. *Omnia ſunt integra ad pacem*, nihil eſt in vlla re impedimenti, quo minus pax fiat C. 1, 85. cf. C. 2, 42

Intelligitur ſignum aliqua re 8, 3

Intendere, conari 3, 26

Inter (per) *tredecim annos* 1, 36, vt Liv. 1, 10, *inter tot annos*, in decurſu tot annorum. *Inter manus* C. 2, 2

Intercidere, *iugum*, *valle a caſtris interciſum*, diuiſum 8, 14. *colles vallibus interciſi*, diuiſi, disiuncti A. 72. cf. ad A. 73

Intercipere pila, excipere, arripere 2, 27

Intercludi re frumentaria, arceri ab iis locis, vnde frumentum peti poterat 1, 23

Interdicere alicui re aliqua 1, 46. *interdicere aqua et igni*, in exſilium mittere 6, 44. Sed 5, 58, *interdicere* eſt iubere, edicere.

Interiicere, interponere, immiſcere 7, 36. *interiicere ſentes arboribus* 2, 17

Interior. vid. ad 2, 2. cf. 5, 12. 13. 14. *interiores*, qui intra moenia ſunt 7, 82

Interitio, interitus, caedes H. 24

Intermittere tempus a labore (vacuum) C. 1, 32. cf. *ad. intermittunt ſubeuntes*, deſinunt accedere, παύονται προσερχόμενοι 2, 25. *flumen intermittit*, vacuum ſpatium relinquit, quod aqua non offuſum eſt 1, 38. *intermiſſum ſpatium*, interuallum 7, 72. *intermiſſa vallis*, intermedia 8, 9. *intermiſſo triduo*, tribus diebus elapſis 1, 27, vt *nocte intermiſſa*, interea dum nox labitur. ibid. *intermiſſa collibus planities*, media inter colles, interiecta, non recta colle 7, 70. cf. ibid. c. 17. *intermiſſae* (diſtantes, ſic paulo ante) *paribus ſpatiis trabes* 7, 23, quae hypallage eſt: nam ſpatia ſ. interualla intermittuntur ſ. relinquuntur.

Internecio, omnium omnino interitus et caedes 1, 13. 2, 28

Interpellare. vid. ad A. 50

Interponere moram 4, 9. *interponere cauſſam*, proferre cauſſam, quae rem impediat, excuſatione vti 1, 42. *interponere alicui fidem*, ei fidem facere iurando, obteſtando 5, 6. *interpoſita ſuſpicio*, iniecta, excitata ab aliis 4, 31

Interrumpere pontem, reſcindere 7, 19

Interſcindere pontem, reſcindere 2, 9. *interſcindere aggerem*, eius partem diruere 7, 24

Intextum viminibus ſcutum, textum e viminibus 2, 33

Intoleranter ſequi, acerrime, vt alter vehementiam ſequentis vix ferre poſſit 7, 51

Intorſit aliquis talum, talus eius luxatus eſt H. 38. *intortus talus*, ibid. 39

Intritus ab labore, non attritus ſ. debilitatus labore 3, 26

Inuenire ex aliquo, cognoſcere, quaerendo comperire 2, 16

Inuiſus, non ante oculos poſitus C. 2, 4

Inuitare C. 1, 74

Inuolare in aliquem A. 52

Inutilis ad pugnam, de pueris 2, 16. *inutiliter*, damnoſe A. 65

Irridicule, *non irridicule*, ſatis facete 1, 42

Irrumpere pontem, occupare C. 1, 16

Ita, *non ita multum* 5, 47

Iterum, ſecundum 1, 44

Iudicia reddere in aliquem, de eo, qui ius dicit C. 2, 18.

Iugum currus, locus, quo currus temoni iungitur 4, 33. *ſub iugum mittere*, ritus contumelioſus, quo indicatur, hoſtes victos et in ſeruitutem redactos eſſe 1, 7. 12. Deſcripſit Liuius 3, 28. cf. 9, 5. 6

Iungere equum equo, proxime aliquem adequitare 8, 48

Iuniores, qui aetatem militarem habent 7, 1. C. 3, 102. Liv. 1, 43. Dionyſ. Halic. p. 221 ed. Sylb.

Sylb. ſic definit, qui nondum attigerunt annum aeratis quintum et quadrageſimum.

Ius. cf. *adire.*

Iuſta cauſſa, idonea, propter quam meremur, vt aliquid fiat 1, 43. *iuſtum diei iter*, vid. ad C. 3, 76

Iuſta funebria 6, 19

L

Labor operis, moleſtia muniendi et oppugnandi 7, 20. 28

Laborantes, qui periculum vix prohibere poſſunt 1, 52. *laborat animo*, quouis modo curat et cogitat 7, 31

Labra foſſae 7, 72, et *poculi* 6, 28 ſunt margines.

Laceſſere hoſtem proelio, ſagittis iaculisque conticiendis aut adequitando irritare hoſtem et cogere, vt ſe defendat 1, 15. 23. *laceſſere proelium*; laceſſere hoſtes ad proelium 4, 34

Laetatio 5, 52

Languidus, timidus A. 25

Laniſta, gladiatorum magiſter Af. 71. H. 6

Largiter poſſe, multum valere 1, 18. in gr. metaphr. eſt, πλεῖστον δύναται. *largiter conſequi*, Af. 72

Laureatae literae et faſces C. 3, 71

Laxare aciem, ita milites collocare, vt ne amplius denſi ſtent 2, 25

Legatus, proximus ab imperatore dux, qui, eo abſente et nomine eius, res gerit 1, 10. Eius officia C. 3, 51. hibernis praeficitur 1, 54. cum praeſidio relinquitur 2, 6. Quid ei abſente imperatore non liceat 3, 17. *Legatus pro praetore* 1, 21

Lenitas fluminis labentis 1, 12

Leniter adclinis 2, 29. 7, 19. C. 2, 24. 29. *leniter* (pedetentim) *iter facere* Af. 6

Lenunculus, paruum nauigium C. 2, 43

Lex. vid. ad 1, 3

Liberaliter, vt decet hominem magno animo 4, 21. vt decet eum, qui beneficii magnitudinem agnouit 2, 5. *liberaliter reſpondere*, comiter, benigne, humaniter C. 3, 104

Libra, *ad libram factum*. vid. ad C. 3, 40

Librilia 7, 81

Lignator, qui ligna colligit in vſus valli 5, 26. Vnde *lignatio* 5, 39

Lilium, in munitione 7, 73

Lingula 3, 12

Lintres 1, 53, paulo poſt nauiculae dicuntur C. 1, 28. Interdum iunguntur in modum pontis 1, 12

Liqueſcens aqua, quae, excreto ſenſim limo, liquida et limpida fit A. 3. Ibidem aqua dicitur *ſubſidere*, cuius limus ſubſidit.

Lis, *litem aeſtimare*, conſtituere, quanti ſit damnum, ab altero datum 5, 1. Lis ergo eſt id, de quo orta eſt controuerſia, res violata.

Litare, *caedes litatur* (expiatur, luitur) *poena* H. 24

Locus dignitatis 5, 44. *locum* (altum) *amicitiae tenere apud aliquem* 1, 20

Longinqua conſuetudo 1, 47. et *longinqua obſidio* 5, 29. C. 3, 80 eſt diuturna. *Longinquitas temporis* C. 1, 29

Longurius ſ. *longurium*, contus longior 3, 14. 4, 17. 7, 84. C. 2, 11

Lorica turrium 5, 40. *valli* 7, 72. cf. *pluteus.*

Loricatus elephantus, gepanzerte A. 72

Loricula valli 8, 9. *turris* ibid.

Lucrifacere maleficium beneficio, efficere, ne maleficium noceat, damnum maleficii amoliri H. 35

Lunata caſtra, in lunae (ſemicirculi) formam poſita Af. 80

M

Maceria, ſepimentum 7, 69. In Gr. metaphr. eſt τεῖχος.
Machinatio, machina 2, 31. 4, 17
Magiſter nauis, qui curam et adminiſtrationem nauis habet C. 2, 43
Magnitudo venti 5, 43. *magnitudo copiarum*, multitudo A. 26
Magno opere, magnopere 1, 13. Solet poſt *nihil*, *nullus*, *vllus*, *quidquam* poni, rei minuendae cauſa. *magnae fuit fortunae* 6, 30
Malacia 3, 15, cum mare nullo, vel lenioris aurae flatu commouetur.
Maleficium, iniuria ſ. damnum, quod hoſtes hoſtium agris oppidisque inferunt 1, 7. 9. C. 1, 22. C. 2, 20. τὸ κακουργεῖν.
Malleolus A. 14
Malus, tignum longius 7, 22
Mandare ſe fugae 1, 12. 2, 24
Mandata, quod alicui commiſſum eſt 4, 27
Mane dici Af. 42
Manipulus, duabus centuriis conſtat 2, 25. *Manipulares* 7, 50
Manus, hominum multitudo 1, 37. 2, 2. 3, 11. *manus ferrea* C. 1, 57. Eius vſus ib. c. 58 et C. 2, 6 indicatur. cf. *harpago*. *Manu* (opere, arte) *munitus* 3, 23. 5, 57. *manus dare*, victum ſe confiteri, non reſiſtere diutius 5, 30. *ſub manum mittere*, celeriter m. Af. 36. cf. Sueton. Aug. 49. *inter manus* C. 2, 2
Mare Oceanum, Oceanus 3, 7. Sic et Tacitus locutus eſt An. 1, 9. et Pompon. Mela 2, 6. Sed hos alioſque locos collegit Dauiſius ad locum Caeſaris.
Matara 1, 26
Materia, arbores in ſiluis 5, 12. Sed 3, 29 ſunt arbores caeſae. *materia bipedalis*, tigna bipedalia C. 2, 10
Materiari, ligna colligere 7, 73
Matura hiems 4, 20
maturrime 1, 33
…ia (tempore) *patrum* 1, 12. 2, 4. *paulo ſupra hanc memoriam*, paulo ante haec tempora 6, 19. cf. *ſudare*.
Menſura ex aqua 5, 13
Merces, quidquid copiis auxiliaribus ſtipendii loco datur 1, 31
Merere odium, inuiſum aliis reddi, etiam inuito 6, 5. *merere* (ſtipendia) 7, 17
Metata caſtra paſſ. 8, 15
Metiri militibus frumentum 1, 16
Minuere. cf. *aeſtus*. *Controuerſias minuere*, dirimere 5, 26. 6, 23.
Minutatim, ſingulatim et lente Af. 31. 78
Miſera memoria, triſtis 8, 34.
Miſerari, verbis conqueri et lugere 1, 39: vnde *miſeratio*, oratio, miſericordiam commouens C. 1, 85
Miſſio de militibus, der Abſchied C. 1, 86
Mittere ſe ad aliquid agendum H. 9. *mittere* (dare) *ſignum timoris* C. 1, 71. *miſſa coniux*, de diuortio 1, 53
Mobilis in conſiliis capiendis, inconſtans et varius 4, 5
Mobilitas animi, inconſtantia 2, 1. *mobilitas equitum*, celeritas 4, 33
Mobiliter, vt nunquam agere deſinas, omnibusque in locis verſeris A. 17. *mobiliter excitari ad bellum*, ſic excitari, vt repente a pacis conſiliis ad arma transeas, h. e. facillime impelli ad arma capienda 3, 10. cf. cap. 8. *ſubita et repentina conſilia*.
Modeſtia militum, obedientia 7, 52. *modeſte* Af. 31. de his, qui non ſunt perturbati, non tumultuarie opus agunt.
Modus et forma aedificandi, das Modell 5, 1
Molle littus, nullis collibus aſperum et inuium 5, 9. cf. *mollire cliuum* 7, 46
Momentum, quidquid efficit et confert, vt aliquid fiat, cuius eſt magna vis et dignitas, magnum item pretium: *tempus magnum ad ſalutem momentum adſert*

adfert, multum confert ad ſal. C. 1, 51. *momento leui rem aeſtimare*, parui facere, quaſi nihil pertineat ad ſalutem et opes ciuitatis 7, 39. cf. ad 7, 85, et C. 1, 21
Montuoſus C. 1, 66. Sic codices; non *montoſus* C. 3. 42. H. 7.
Moror (cunctor) *aliquid facere* 8, 34
Mos et exemplum populi, mos maiorum 1, 8
Motus fortunae, commutatio C. 2, 17
Mouere ſe, de homine mutabili C. 2, 16. cf. *mobilis*.
Multa nox 1, 26. *multo die*, de tempore, quod primam lucem ſequitur 1, 22. *multa lingua Gallica vti*, gallice ſatis doctum eſſe 1, 47
Munire ſe, praeſidio ſe tueri 1, 44. *munire caſtra*, vallo et foſſa cingere 1, 49. *munire montem*, vallo et foſſa 1, 24. *munire iter*, reddere expeditum 7, 58
Munitio operis, opus (murus), quo locus munitus eſt, ne iter pateat 1, 8
Murale pilum 5, 40. 7, 82. cf. *falx*.
Muſculus, machina bellica, ſub qua ſteterunt, qui muros aut vallum oppugnarunt. Veget. de re mil. 4, 16. Commemoratur a Caeſare 7, 84. C. 2, 10. vbi multis deſcribitur, etſi hunc muſculum puto multo artificioſius ſtructum fuiſſe eo, quo Galli (7, 84) vſi ſunt. Occurrit etiam C. 3, 80. A. 1
Myoparo, genus nauigii velociſſimi, quod veteres grammatici dicunt ad piraticam faciendam ſtructum fuiſſe A. 46

N

Naſci, *collis naſcitur*, ſurgit, attollit ſe, 2, 18
Natura loci, ſitus, quem ipſa natura talem eſſe voluit 1, 2. *ſecundum naturam fluminis*, dem Strome nach 4, 17. Itaque natura fluminis eſt curſus naturalis. *Ea rerum natura erat*, de ponte aedificato, opus per naturam rerum ita comparatum (firmum) erat 4, 17
Naturaliter A. 8
Nauale, locus, vbi ſubductae naves ſtant, aut naues fabricantur C. 2, 1. 3, 4. 22
Naualia caſtra 5, 22. claſſis, vno loco congregata.
Nauis longa, bellica 3, 9. 4, 21. 25. *oneraria*, mercibus vehendis deſtinata 4, 22. 25. *inſtructa* 5, 2. *tecta pellibus* C. 3, 15
Ne, *ne*, encliticum, pro vtrum, an 7, 14
Neceſſarium tempus, quo neceſſe eſt aliquid facere aut pati 1, 16. *neceſſarii populi* iidem, qui conſanguinei.
Neceſſario coactus, neceſſitate coactus 1, 17
Neceſſitates C. 1, 17
Neceſſitudo, gratia et amicitia, quae alterum nobis obſtringit 8, 53
Necubi, ne alicubi 7, 35
Negligere iniurias, non punire 1, 35
Negotiari, de equitibus Rom. in prouinciis, pecuniaria re quaeſtum facientibus 7, 3. C. 3, 103. Vnde *negotiatores* ibid. et Af. 36. Cf. Erneſti diſp. de negotiatoribus romanis, in eius opuſc. philol. et crit.
Negotium, *non eſt quidquam negotii*, non eſt difficile 2, 17. *magno negotio*, multa cum difficultate A. 8
Neque — et 4, 29. 5, 19. A. 38. Cf. C. 3, 28. 60
Nequidquam, fruſtra 8, 19
Nerui, poteſtas eius, qui in magna auctoritate eſt 1, 20
Neu, *neu*, pro ne vel, vel 7, 14
Niſi ſi 1, 31. *Si* redundat.
Nodi crurum ſunt eo loco, quo articuli nexi ſunt, qui veluti nodo iuncti videntur 6, 27. Etiam caulium nodi ſunt, quo loco

loco plurium vaſorum plexus et ganglion eſt, et duae partes nodo coniungi videntur.
Nomen dare (militiae) C. 3, 110
Nominatim, nominibus ſingulorum poſitis 1, 29
Non modo (non), *ſed ne quidem* 2, 17. 3, 4. 8, 33
Notus regionis, peritus regionis H. 3. Ergo *notus* h. l. eſt, qui nouit.
Nouus aduentus, inopinatus C. 3, 63. *nouiſſimum* (vltimum) *agmen* 1, 15, vnde *nouiſſimi* 1, 25
Nudata defenſoribus caſtra 2, 6. 3, 4. Hinc per ellipſin *nudata caſtra* 2, 23
Nudum corpus, ſcuto non tectum 1, 25
Numerus: obſidum numero, h. e. loco 5, 27. *hoſtium numero* 6, 6. *legatorum numero* C 2, 44
Nummi ſunt iidem, qui ſeſtertii 8, 4
Nuper de interuallo aliquot annorum 1, 40
Nutricius pueri, cui cura pueri educandi demandata eſt C. 3, 108. 112, Al. 4

O

Obaeratus, debitor 1, 4
Obducere foſſam ab latere 2, 8
Obiectatio, exprobratio C. 3, 60
Obiicere (iungere) *iumenta curri*, vt currui, plane vt in noſtro ſermone, Pferde vorlegen A. 2. opponere 1, 26
Obſcuratio nebulae H. 6
Obſequium A 63, et *obſequentia* 7, 29 eſt eius, qui alterius voluntati conſiliisque facile ſe accommodat.
Obſeruare (reuereri) *alterius iudicium*, non recedere ab eo, quod iudicauit alter 1, 45
Obſtin te negare 5, 6
Obſtruere portas ceſpitibus 5, 51
Obtinere, incolere, tenere 1, 1. in poteſtate (perpetuo) tenere 1, 17. *obtinere regnum* 1, 3, quod ibidem eſt, habere. cf. 1, 18
Occultus, in occulto 1, 31. v. not.
Occupare regnum, regiam poteſtatem ſibi vindicare 1, 3. *occupatur* (repletur) *porta multitudine* C. 2, 35
Occupatio C. 3, 23
Occupatus et ſublatus eſt C. 3, 109. vid. not. Eſt autem *occupare aliquem* idem, quod praeuenire, ideoque citius agendo, quam alter poteſt, impedire, quo minus alter faciat aut patiatur aliquid. Niſi *occupatum* h. l. velimus correptum, arreptum a ſuis intelligere, quo ſui potiti ſunt.
Occurrere rebus, caſu in eas incidere, iisque negotiis improviſo impediri 3, 6 Hinc *occurrere bello*, eo implicari 4, 6. *occurrit iis ad animum*, ſubit eos cogitatio, in animum iis venit 7, 85
Oceanus cf. mare.
Offendere, non proſpere rem gerere C. 3, 72. *offenditur*, incidit aliquid aduerſi 6, 36. *offendere in aliquo* C. 2, 32
Offenſio, infauſtus ſucceſſus, contra quam ſperaueramus C. 3, 47. odium, in quo quis eſt C. 3, 60. A. 48. *offenſio animi* 1, 19
Offerre, fors offert 2, 21
Officere excurſioni, eam impedire Af. 61
Officium maritimum, cura totius claſſis C. 3, 5. *Eſſe in officio* 5, 3, quod ibidem c. 4 eſt, *permanere in officio*. Sed *offic. praeſtare* 8, 50 eſt, Gefälligkeit erweiſen. Sic A. 70 officium eſt gratificatio, vnde ibidem *officioſus*, qui alteri gratum facit.
Omittere alterius conſilium, negligere, eo non vti 2, 17
Omnino (ſi omnem ſummam computes) *vnus* 1, 7. *omnino duo* 1, 6. Sed 4, 38 *omnino duae* ſunt, ex omni numero tantum duae.
Onus nauis, nauis permagna 3, 13
Opima coena H. 33

Opper-

Opportunitates, ſitus opportunus, commoda cum ſitu coniuncta 3, 12

Opus, aedificatio 3, 3. opificium, *ἔργον*, vt Minerua Ἐργάνη dicitur 6, 17. munitio caſtrorum 1, 49. murus et foſſa ducta 7, 8. Hinc *opera*, circumuallatio 8, 40, et *opera adminiſtrare*, vrbem circumuallare 8, 37. *opera*, res geſtae C. 1, 32. H. 31. machinae oppugnandarum vrbium 2, 12. cf. *labor*.

Opus eſt facere aliquid 7, 54

Orare cum aliquo, per preces agere cum eo, eum precari C. 1, 22

Orbis in proelio Af. 15. *orbem faciunt* 4, 37, aut *in orbem conſiſtunt* 5, 33, aut *in orbem pugnant* A. 40, qui, vbi ab hoſtibus cincti ſunt, iis quaquauerſum frontem obuertunt, vt ex omnibus partibus pugnent. Interdum ſic in orbem pugnabant, vt vna cohors paululum *procurreret* aduerſus hoſtem 5, 34, ſiue *excederet ex orbe* 5, 35

Ordinatim, ordinibus inſtructis Af. 12

Ordo, centuria 1, 40. 41. C. 1, 13. 2, 28. Hinc *ordines primi* 5, 28. 44, centuriae primae alicuius legionis: et *inferiores*, quibus opponuntur *ſuperiores* 6, 40: et *infimi* C. 2, 35, quibus *honeſti* opponuntur. *Cf. amplus. Spes ordinis* olim ducendi, facit iis ſpem, fore vt ordini ſ. centuriae praeficiantur C. 1, 3. Sed 5, 30. 6, 7 *ordo primus* eſt per metonymiam, centurio primi ordinis. Rurſus *ordines*, ſeries militum in acie 4, 33, et *primi ordines*, qui primum in acie locum occupant. *Ordines* (ſtrata) *ceſpitum* 5, 51. *ordines* (ſtrata) *cratium* C. 2, 2

Oriri, Belgae oriuntur ab extremis finibus G. ibi eſt initium Belgiae 1, 1

Ornamenta elephantorum, adparatus omnis, quo inſtrui ſolent Af. 86. Ibidem *ornatus elephantus*.

Ornare equites, inſtruere rebus, ad equeſtrem militiam neceſſariis A. 50. Vnde *ornata omni genere armorum nauis* 3, 14

Oſtentare aliquem 5, 41

Oſtiarium C. 3, 32

P

Pabulum, alimenta iumentorum 1, 16. Hinc *pabulari*, *conquirere pabulum* 1, 15. 8, 10 et *pabulatio*.

Pacatus, coactus pacem facere et ſeruare, et quieſcere 1, 6. 2, 1

Pagus, pars ciuitatis 1, 12. 37. 6, 11. Et 1, 12 permutantur inuicem *pagus Helueticus*, et *pars ciuitatis Helueticae*. Metaphraſtes graecus φυλὰς interpretatus eſt.

Paludamenti color 7, 88. Af. 57.

Panicum C. 2, 22. Omnino eſt gramen, ferens ſpicam, ſeminibus ſ. granulis locupletatam, e quibus, vt e milio (Hirſen, Schwaden), cibus parari poteſt varius.

Par atque 1, 28, vt *pariter ac*.

Paratus, animo adfectus, *ſic paratus*, eo animo C. 1, 75. cf. 8, 28

Parentare, in mortui honorem ſacra facere, vt placetur: vnde 7, 7, mortuum caede alterius vlciſci.

Pars, regio 4, 31. ciuitas, natio 3, 10. *meae partes conſtant in miſericordia* C. 1, 85

Partim, *item* H. 37. *Partim*, *et* A. 29

Paruus ſenator Af. 57

Patefacere iter, facere, vt per locum et in eum libere commeare liceat mercandi cauſa 3, 1

Patens locus, non munitus 1, 10

Pater familiae 6, 19

Patiens Af. 31. *Patientia*, ſi quis parco victu et duro vitae genere vtitur 6, 24

Patrocinari H. 29

Paucus numerus Af. 67

Pauimentum C. 3, 105. A. 1

Paulatim adcliuis 2, 8. 3, 19. *paulatim diſtributus*, in exiguas partes 8, 15
Paulo, non ſequente comparatiuo 7, 45. *paulo infra* 4, 36. Viitatius eſt, paulo inferius.
Peccare, de iniuria, quae alteri fit 1, 47
Pedalis, aequans magnitudinem pedis 3, 13
Pedeſtre, terreſtre A. 26. oppon. maritimo.
Pellis, *milites ſub pellibus*, in tentoriis, pellibus enim tentoria integuntur 3, 29. *ſub pellibus hiemare* C. 3, 13
Penſio Af. 90
Penteris, *πεντήρης*, quinqueremis A. 47. Af. 62, et c. 63 dicitur illa ipſa *quinqueremis*.
Per ſe, ipſe 5, 33. *per concilium*, tempore concilii 6, 21. *per fidem falli* 1, 46. *per manus tradere* C. 1, 68. *per manus* (manibus) *trahere* 6, 38
Peragitare C. 1, 80, quod alibi eſt, *hoſtem premere*.
Percipere. vid. *vſus*.
Perdiſcere, penitus memoriae mandare 6, 14
Perducere murum 1, 8. *res ad extremum perducta caſum* 3, 5
Perendinus dies 5, 30
Perforare nauem A. 25
Perſringere aciem, efficere, vt confertim ſtantes diſcedant 1, 25
Periclitari (experiri), *quid aliquis poſſit* 7, 36, vt *periculum hoſtis facere*, cognoſcere velle, experiri, quam validus ſit 1, 40
Peritus ſcientia Af 31
Permittere ſe in poteſtatem alicuius 2, 3. *permittere ſe in aliquem*, ſe immittere, irruere 8, 48. *permittere tela*, vsque ad metam mittere 8, 9
Perpendiculum, *ad perpendiculum derectum tignum* 4, 17. cf. *derectus*.
Perperam, imprudenter, ſuo cum damno H. 11
Perpetua ſilua, continua 6, 5. *perpetuae ſtationes*, quae ſe inuicem contingunt C. 1. 21. *perpetuus in longitudinem* 7, 23
Perſcribitur Senatusconſultum C. 1, 5, es wird niedergeſchrieben. Cf. Erneſt. Cl. Cic.
Perſequi bella, gerere, adminiſtrare 8, 1
Perſeuerare curſum, continuare Af. 18
Perſuadere alicui praemiis 3, 18
Pertendere ad locum, eo contendere A. 30
Pertinere, *Aquitania pertinet ad montes*, extenditur, porrigitur vsque ad montes, qui eius termini ſunt 1, 1. 6. 3, 1. C. 3, 49. *ſilua pertinet introrſus* 6, 10. *hoc pertinet eodem*, fit aut dicitur eodem conſilio, eamdem vim habet 1, 14. 4, 11
Petere fugam in locum 2, 24. *petit propinquitatem fluminis*, qui ſolet ad ripas aedificare 6, 30
Phalanga C. 2, 10. Cf. Harles in ind. Theocrit. in v. *ἐρείσματα*.
Phalanx 1, 24. 52
Pilum 1, 25. Polybii aetate (hic enim deſcripſit 6, 21) haſtile ligneum trium cubitorum fuit, ferro eiusdem longitudinis ita praefixum, vt ferrum in medio haſtili inciperet. Vegetius de r. m. 1, 20, pro temporum diuerſitate, ferrum trigonum et pedale fuiſſe tradit. Hinc adparebit, quare apud Caeſarem 1, 52 pila abiecta ſint a militibus. Cf. *murale*.
Pilus, *primus pilus*, primus ordo (centuria) triariorum, qui pilis pugnant 3, 5. Sed 2, 25 *primus pilus*, ſi lectio bene habet, ſignificat centurionem primi pili (C. 1, 13) ſ. primipilarem, h. e. centurionem, *qui primum pilum ducit* 5, 35. cf. etiam ad 5, 30. et ad C. 3, 64. et *ordo primus*.
Pinna 5, 40. 7, 72
Plebes, *plebei* 6, 13
Plena legio 3, 2 (*complet*).
Plene perfectus 3, 3. de aedificando. Cic.

Cic. de diuin. 2, 1. *plene cumulateque perfecta quaeſtio*, omni ex parte abſoluta. *Plenius aliquid perſcribere*, augere verbis, maius, quam reuera eſt, deſcribere C. 1, 53. c. *inflate*.

Plumbum album, ſtannum 5, 12

Pluries C. 1, 79. v. not.

Plus minus, circiter, fortaſſe paulo plus, aut paulo minus 8, 20

Pluteus, cum eſt machina per ſe, (vt C. 2, 9. *pluteos abducere ad alium locum*) eſt opus plexile e viminibus, non abſimile cratibus, quo miles, murum oppugnans, contegere ſe ſolebat. Feſtus, *Plutei*, inquit, *crates corio crudo intentae, quae ſolebant adponi militibus, opus facientibus*. Deſcripſit Vegetius de re m. 4, 15, rotulisque ſubiectis eos promoueri potuiſſe tradidit. Sed cum Plutei adduntur ſ. imponuntur vallo 7, 41. 72, videntur tabulae fuiſſe, vallo tecti inſtar impoſitae. Idem Feſtus: *Nunc etiam tabulae, quibus quid praeſepitur, eodem nomine* (plutei) *dicuntur*. Sic ceperim *turrium pluteos* 7, 25, h. e. turrium tecta e tabulis, στέγη, vt metaphr. graec. expreſſit. Intelligitur etiam, quare 7, 72 plutei aggeris adpellentur lorica eius: lorica enim eſt, quidquid rem praeſepit. C. 1, 25 opus protegitur *cratibus et pluteis*.

Pollicitatio 3, 18

Ponere, exponere, narrando ob oculos ponere C. 3, 79. *ponere alicui cuſtodes*, conſtituere, qui eum diligenter obſeruent 1, 20

Pons interrumpitur 7, 19. *interſcinditur* 2, 9. *eſt in flumine* 2, 5

Ponto C. 3, 29

Porrectum, quod in longitudinem extenſum eſt, ſ. procurrit 2, 19

Porticus in re militari ſunt vineae C. 2, 2. Vt enim porticus conſtat columnis, tecto impoſito iunctis: ſic vinea conſtat trabibus, tecto impoſito iunctis.

Portorium, vectigal, quod in portu ſoluitur: tum omnino, quod pro mercibus importatis aut pro venia tranſeundi aliquam regionem ſoluitur 1, 18. 3, 1

Portus. Cf. *capere*.

Poſitus (ſitus) *oppidi* A. 72

Poſt paullum, paullo poſt 7, 50

Poſtulare de eo, qui alterum implorat 1, 31

Potentatus 1, 31

Poteſtatem ſui facere hoſtibus, offerre ſe iis, non detrectare proelium 1, 40. 50. cf. 1, 48. *pro caſtris — deeſſet*.

Potiri aliquid Af. 36. *potiri alicuius* Af. 50

Praeacutus 2, 29

Praecauere, *ne quid fiat* 1, 38

Praecepta ducis, quid faciendum ſit, militibus praeſcribunt, die Ordre 6, 36. 8, 28. cf. 1, 22, *vt tribuno a Caeſare praeceptum erat*. Sed aliter *praecepta amicorum et propinquorum* C. 2, 6. 7, vbi ſunt adhortantium voces.

Praecipere pecuniam, ante diem praefinitam accipere, aut ſolui iubere C. 3, 31. *praecipere laetitiam*, ante ſentire 8, 51

Praecipitare, *hiems praecipitauit* (ſe), fere tota tranſiit C. 3, 25

Praedicare, narrare 4, 34. C. 1, 32. dicere, aſſeuerare C. 3, 106

Praeducere murum 7, 46. vt praetendere, praetexere.

Praeeſſe, v. ad 8, 24. cf. C. 3, 13. 28. Af. 33. Ponitur ergo *praeeſſe*, omiſſo datiuo, quo indicetur id, cui quis praeſit.

Praefecti equitum, qui ſaepe commemorantur, vt 3, 26. 4, 11. 7, 66. videntur etiam quibusdam in locis intelligendi, vbi ſimpliciter *praefecti* dicuntur, vt 1, 39. 3, 7. Fuerunt autem legatis attributi 8, 48, h. e. cum iis mitti conſueuerunt, vt illi peditibus, hi equitibus praeeſſent. Sed 4, 22 curam nauium habent cum legatis et quaeſtore. Add. Af. 3. Cf. *Faber*.

Praefectura, munus praefecti 8, 12. Aliter C. 1, 15: nam h. l. eſt oppidum Italiae, a coloniis et municipiis diuerſum, quod non habebat ſuum magiſtratum, ſed in quod quotannis Roma mittebantur praefecti iuris dicundi cauſa. vid. Feſtus in h. v.
Praeferre ſe alieni, praeſtantius et fortius ſe gerere 2, 27
Praeiudicium C. 2, 32
Praemetuere 7, 49
Praeoccupare 6, 41. 7, 26. C. 2, 17. 34. 42. A. 4. 63
Praeoptare, malle 1, 25
Praepilatus Af. 72
Praerupta ripa 6, 7
Praeſcriptio honeſta, excuſatio honeſta, nomen honeſtum, quod praetexitur turpitudini C. 3, 32. Vulgo dicunt titulum honeſtum.
Praeſidia, exercitus H. 27. copiae auxiliares A. 25. ipſa acies H. 30. caſtra Af. 17. 18. H. 23 fin. Hinc *in praeſidiis* (caſtris, exercitu) *alienius eſſe* A. 23. 33. Locus, vbi praeſidium collocatur 6, 34. C. 3, 45. 49. *praeſidio literarum*, literis ſ. ſcriptura, quae memoriae eſt adiumento, ne omnia ediſcenda ſint 6, 14. *praeſidium ſibi capere fuga*, fuga ſalutem petere H. 38. *amicitia praeſidio mihi eſt*, bona et iura mea mihi conſeruat atque auget 1, 44. *praeſidium* (Succurs) *mittere* H. 4
Praeſtaturus H. 19
Praeſtolari, exſpectare C. 2, 23
Praetextati, pueri, qui nondum virilem togam ſumſerunt A. 58
Praetor Theſſaliae C. 3, 80
Praetorium, pars caſtrorum, vbi ducis ſummi tentorium eſt C. 1, 76. ipſum tentorium ſummi ducis C. 3, 82. 94. cf. *cohors*.
Praeuallare locum A. 19, *vallum* praeducere, oppoſitum illi loco, ante locum illum ducere.
Praeuertere alicui rei, occurrere, praeuenire, ne fiat 7, 33
Prauum inmentum, vile, inutile 4, 2
Preces, dirae, imprecationes 6, 30
Prehenſio, genus machinae C. 2, 9
Premere, vexare, in anguſtias redigere, magnis moleſtiis adficere, vt cum euntes inuadimus 5, 32, aut fugientibus inſtamus 2, 24. quod cap. ſq. in eadem re eſt *vrguere*. *Premere hoſtem* 1, 52. *premere haeſitantem* 7, 19. *pr. obſidione* C. 3, 9. *pr. aliquem bello* 4, 1. *pr. proelio* C. 1, 64. *pr. telis* 5, 43. *premi re frumentaria*, inopia frumenti laborare 5, 28. *premi anguſtiis ab aliquo*, in anguſtias redactum vexari 3, 18
Primus. Cf. *Pilus*.
Princeps, primus 1, 12. qui ſumma inter ſuos eſt auctoritate et dignitate 1, 19. cf. *honeſtus*. *Princeps conſilii*, auctor et ſuaſor 2, 14. *princeps belli inferendi*, qui initium b. inf. fecit 5, 54. 7, 2. *princeps prior* in re militari C. 3, 64
Principatum factionis tenere, eius principem eſſe 1, 31
Pro ſcelere (pro eius magnitudine) *vlciſci* 1, 14. *pro caſtris* (ante caſtra) *producere* 1, 48. 4, 35. *pro perfuga*, tamquam perf. 3, 18. Af. 35. *facit hoc pro amico*, tamquam amicus C. 3, 109. *pro ſano facit*, vt ſanus et ſapiens 5, 7. *pro viſo* (vt viſum) *renunciat*, *quod non vidit* 1, 22. *pro occiſo ſublatus* C. 3. 109. cf. c. 110
Probare, perſuadere 1, 3. *pr. virtutem*, efficere, vt ſpectata ſit 5, 44
Proceſſus, *virtus habet proceſſum*, virtus eſt cauſa, vt procedamus, vlterius progrediamur, h. e. virtute proficitur aliquid A. 29
Proclinata res, inclinata, vergens ad interitum 7, 42
Procline (facile) *ei eſt* hoc facere C. 1, 48. *procline* (ad efficiendum), facile Af. 10
Procliuitas, locus decliuis Af. 37

Procurrere. Cf. *orbis*.
Prodere aliquem C. 1, 74. 76. vnde *proditus* et *conſeruatus* C. 2, 32 opponuntur. Cf. *proiicere*. *Pr. memoria* 5, 12. *prodere* (ad poſteros propagare) *memoriam* 1, 13
Producere copias e caſtris ad proelium 3, 17. *prod. aciem* C. 1, 58, idem quod *explicare*. *Producere aliquem longius*, allicere fraude, vt longius progrediatur 8, 48. allicere vt veniat C. 3, 104
Proferre, vlterius prouehere 8, 41
Proficere, *ſatis profectum eſt ad laudem*, ſatis factum eſt ad laudem 4, 19
Profiteri indicium, libere et ſine haeſitatione indicare reos A. 55
Prohibere finibus, arcere 1, 1. *prohibere ſe ab iniuria*, ea abſtinere, ne alii inferas iniuriam 2, 28
Proiicere aliquem, ſaluti eius non conſulere, eum pati in miſerias incidere C. 1, 20. 30. 2, 32. *pr. ſe ex naui*, deſilire 4, 25. *proiicere lacrimas* A. 24. ſynon. *profundere*.
Proinde ac C. 3, 1. 72
Prolatio diei, dilatio C. 3, 32
Proluere, *tempeſtas* (pluuia) *proluit niues* C. 1, 48
Promeritum, *ex promerito* Af. 90
Promouere caſtra 1, 48
Pronunciare, enarrare 4, 5. proloqui C. 2, 12. *ſignum pronunciare*, verbis indicare, nunc eſſe tempus, clamando ſignum dare 8, 15. *pronunciatur*, indicitur militibus (iter) 5, 31
Pronus 4, 17
Propellere, repellere 1, 15
Propria victoria Af. 32. 82. *proprium gaudium* Af. 91. *propr. praeſidium* C. 1, 40
Propter (pone) *mare iter facere* Af. 37. *propter caſtra praetergreſſus*, pone, praeter Af. 73
Prora erecta, altior 3, 13
Proruere munitiones, diruere vallum et aggerem 3, 20
Proſequi aliquem verbis benigne 2, 5
Proſpectus, locus, vnde proſpici poteſt A. 15
Proteri, pedibus conculcari 8, 48
Proterritus 5, 58 idem quod *territus*.
Proturbare, propellendo remouere 2, 19, vt *pede proturbare aliquem*.
Prouentus, id quod fit, accidit, caſus, C. 2, 38. *ſuperioris temporis prouentus*, quae ei antea feliciter euenerant 7, 29. Sic res *prouenit*, quae proſpere ceſſit, Tac Ann. 1, 20, vbi Erneſti quaedam exempla collegit. Sed 7, 80 eſt ſimpliciter euentus.
Prouidere aliquid, curare, vt adſit 2, 2
Prouincias (munera) *partiri* 8, 35
Prouolare e ſiluis 2, 19
Prout C. 3, 61
Proxime, de tempore praeterito nuperrimo 1, 24
Proximus (ad) *mare* 3, 7
Publicare regnum, lege ereptum regi vindicare populo Romano, et aerario addicere C. 2, 25
Publice polliceri, conſenſu et nomine totius ciuitatis 1, 16
Publicus, qui munere publico fungitur 6, 13, ſi vera lectio eſt. *Publicum*, aerarium C. 2, 18
Pudens, verecundus C. 2, 31
Purgatus alicui, excuſatus 1, 28
Purus campus, nullis arboribus arbuſtisue conſitus Af. 19

Q

Quadratum agmen 8, 8
Quam ante poſitiuum, *quam late* 6, 26. *quam opimus* H. 33. *quam magnus*, perquam magnus C. 1, 55. cf. 8, 11. Af. 47
Qui, *ſi qui*, pro ſi quis 1, 48. 6, 13
Quincunx 7, 73. In figura quincuncis maxime ſpectatur ſeries plurium rerum, ita deinceps collocatarum, vt vbique figura literae V efficiatur, quae eſt nota numeri quinarii.
Quoad, donec 4, 11. 12
Quod, *nunciauit*, *quod haberet* H. 36. *quodniſi* 7, 88. A. 11. 27.

63. Af. 26, redundante *quod*, vt in *quod ſi*. *Quod quum*, qua in re quum C. 3, 68. H. 20. 36
Quum primum, ſimul ac 2, 2. 3, 9.

R

Rari 5, 16. oppon. *conferti*.
Ratio belli (gerendi), diſciplina bellica 4, 1. *rationem inire*, modum excogitare 7, 24. *ratio inſequendi* C. 1, 30. *non maiore ratione* (prudentia, conſilio) *bellum adminiſtrari poteſt* 7, 21. *ab ratione*, ideo 1, 28
Ratis, trabes plures, in pontis modum iunctae, ſed nullis ſublicis nixae, vt, ſi nullus pons in flumine ſit, hic temporarius pons immittatur aquae, et ad alteram ripam transnatet 1, 8. 12. cf. Liv. 21, 28
Receptus, facultas revertendi 4, 33. *receptum habeo ad aliquem*, poſſum me ad eum conferre C. 1, 1
Recidere poteſt caſus ad aliquem, poteſt ei res accidere, rei expoſitus eſt 7, 1
Recipere ſe, vires colligere, de ſaucio 3, 4. animum colligere 4, 27. vt *recipere ſe ex pavore* 2, 12. 4, 34. *recipere defeſſos*, recreare, ἀναλαμβάνειν C. 1, 45. *res recipit* (admittit, capit) *caſum*, poteſt exitum in vtramque partem habere C. 3, 51. *res recipit multos caſus*, expoſita eſt multis viciſſitudinibus C. 1, 78. *recipere* etiam eſt, in ſe ſuſcipere, polliceri C. 3, 17. vnde C. 3, 8. *recipio alicui*, recipio in me, me alicui aliquid praeſtiturum, promitto alicui.
Reconcinnare, collapſa reaedificare, ruinas detrimentis mederi C. 2, 15. Synon. c. 16 eſt, *reficere*.
Redemtio ſacramenti, cum aliquis neceſſitatem militandi redimit A. 56
Redigere (reddere) *infirmum* 4, 3. vt *redigere quid facile e difficili* 2, 27. *redigi* (repelli) *in caſtra* H. 15, vt *redigi in oppidum* H. 34.
Redimere (emere) *amicitiam alicuius morte alterius* 1, 44
Redintegrare animum 2, 25. 27. *redintegrare copias deminutas*, ſupplere 7, 31
Redire ad gladios, eos ſtringere C. 3, 93
Reducere. vid. ad 7, 72
Referre de republica C. 1, 1. *referre pecuniam multae nomine*, das Geld als Strafe in Einnahme bringen Af. 90
Reges, rex et ſoror eius. vid. ad C. 3, 107
Regio agri, ſolum 7, 13
Regnum occupare, tyrannidem adfectare 1, 3
Regula C. 2, 10
Reiicere (repellere) *equitatum* 1, 24. Sic *reiicere in vrbem* 2, 33. *reiici tempeſtate*, de navibus 5, 5. 23. cf. *curſus*.
Relanguescere, *rel. animus*, vires amittit 2, 15
Religare, figere, fixum tenere, ne poſſit elabi C. 2, 6. adligare G. 2, 9
Religio iuriiurandi, officii neceſſitas (obligatio), quam efficit iusiurandum C. 1, 76. *religiones*, omina, auſpicia 5, 6. cf. ad 6 37. Dicitur autem numero plurali *religiones*, quia omnes omnino caerimoniae et modi colendorum deorum, quos pagana religio habuit, ſimul intelliguntur, ſuntque adeo *religiones*, omnes partes religionis. *Sacrorum religione aliquem precari*, per vaſorum ſacrorum religionem et ſanctitatem alicui reuerentiam iniicere, et ei ita rem perſuadere A. 32
Relinquere, *animus eum relinquit* 6, 38, vnde vulgo *animi deliquium*.
Reliquum, *nihil ſibi reliqui fecerunt*, nihil, quod facerent, reliquerunt 2, 26
Remittere alicui, concedere ei, per-

permittere, non vrguere, non pugnare de re 7, 20. *remittere dolorem pecuniae*, propter pecuniam acceptam A. 55. cf. *condonare.*

Remolleſcere, molleſcere 4, 2

Rempublicam gerere de militibus C. 1, 6

Remulcus, funis, quo nauis religata alteri trahitur. Fortaſſis etiam omnis machinatio, ad trahendam hoc modo nauem religatam, remulcus dicta eſt C. 2, 23. 40. ad quem locum Voſſius, fortaſſe iuſto operoſius, diſputat. A. 11. Res perſpicue intelligi poteſt e Polyb. 1, 27, coll. c. 26, nam naues, ex aliis ope funium religatae, dicuntur ab his ῥυμυλκεῖσθαι, remulco trahi.

Renouatus animus poſt terrorem Af. 18

Renumerare, wieder zuzählen C. 3, 53

Renunciare, nunciare 1, 10. H. 35

Reperire, comperire 1, 18. 2, 14. *reperire* (adquirere, parare) *ſibi ſalutem* 1, 53. Sic et graece, εὑρέσθαι ἀγαθόν. vid. Valkenar. ad Herodot. 9, 6

Repetere, denuo petere 5, 49

Repertare ſe ad aliquem, reuerti H. 40

Repraeſentare, facere ante conſtitutam diem 1, 40. facere illico, ſine mora, (vt res ipſa et veritas ſtatim adpareat) A. 70

Reprimere fugam, fugiendi finem facere 3, 14

Reſcindere pontem 1, 7. 4, 19

Reſcribere pedites ad equum, e catalogo peditum in equitum catalogum transſcribere, equitibus accenſere, equitum loco iis vti 1, 42

Reſina H 33

Reſpuere conditionem, non probare 1, 42

Reſtagnare, ſtagnis plenum eſſe C. 2, 24

Reſtitui proelium dicitur, cum, qui propemodum fuerant victi, ſe colligunt, et proelium inſtaurant 1, 53

Reſtitutus in antiquum locum honoris 1, 18

Retineri. vid. ad H. 8.

Retorqueri, retrorſum ire C. 1, 69

Reuincire ancoram, adligare 3, 13. *reuincire trabes*, copulando firmare 4, 17. 7, 23. cf. 7, 73, vbi eſt, figere, firmare.

Reuocare, auocare 3, 17

Rheda, minus vehiculum Gallorum et Germanorum 1, 51

Rhenones 6, 21

Rogare. Cf. *ſacramentum*.

Roſtra imponere nauibus A. 44. *diſcutere*, frangere A. 46

Rudus A. 1. H. 8

Ruina, caſus eorum, qui alius ſuper alium praecipitantur A 31

S

Sacramentum eſt iusiurandum militare. Hinc *ſacramento milites rogare*, ſiue, vt eſt apud Feſtum, *interrogare*, ſignificat rogare, an velint iurati nomen dare militiae 6, 1. Liv. 32, 26. 35, 2. 40, 26. Hinc miles *dicit ſacramentum* C. 1, 23, aut *dicit ſacramento* C. 1, 86, h. e. interpoſito ſacramento dicit, ſe eſſe velle militem, ſeu vno verbo, iurat.

Sagulum, ſagum 5, 42. Veſtimentum militare, quod ceteris veſtibus ſuperinduebatur.

Salum, mare Af. 46

Sancire, munire rem, vel poenis conſtituendis, vel iurisiurandi religione, vt rata ſit, a nemine mutetur 1, 30. *ſanctum* (ſancitum) legibus 6, 20

Sanitas, ſana mens 1, 42

Sarcina. Cf. *ſub*. *Sarcinaria iumenta* C. 1, 81

Satagere, bene multum laborare, in re difficili Af. 78

Satisfacere alicui, excuſare ſe alteri 1, 41. 5, 54. ea vti defenſione, qua alter adquieſcit A. 69. H. 22

Satiſfactio eſt eorum, qui ſui purgandi cauſa legatos miſerant 6,9. *ſatiſfactionem accipere*, excuſatione adquieſcere 1, 41
Scapha nauis, das Boot 4, 26
Scelus concipere in ſe C. 1, 74
Scindere vallum, vallos aggeri ſ. vallo infixos reuellere, vt via pateat 3, 5. 5, 51
Scindulae 8, 42, ſunt tabellae ligneae, quibus tecta aedium ſolent tegi (e. c. Schindeln, Spähne). Scribitur etiam *ſcandulae*.
Scorpio, machina bellica 7, 25. Af. 29. 31. *ſcorpio ante caſtra poſitus* Af. 56
Scrobs, fouea 7,73
Scutula C. 3, 40
Scutum: eius formandi ratio 2, 33. eius tegumenta 2,21
Sectio 2, 33. cf. *corona*.
Sectura aeraria, de metalli fodina 3, 21
Secundanus, ſecundae legionis miles A. 57
Secundiores res 1, 14. *ſecundius proelium* 2,9
Secundum (pone) *radices montis* Af. 41, et *ſec. litus*, ibid. 1, 7. *ſec. flumen*, ad ripas fluminis (an dem Ufer hin) 2, 18. 7, 34. *ſec. mare* C. 3, 65, am Meere hin: vt *ſec. oram maritimam* Af. 3. *ſecundum ea*, poſt ea 1, 33
Secundus, *flumen ſecundum* oppon. aduerſo 7, 58. 60
Seducere, ſeiungere ab alterius amicitia C. 1, 6
Sementis magna, cum multi agri conſeruntur 1, 3
Semifacta porta Af. 83
Semihora Af. 38
Sentire, *hoſtes ex fremitu ſenſerunt de profectione* 5, 32
Separatus ager, qui alicui proprius adſignatus eſt, non communis aliis 4, 1. Additur *priuatus*.
Sequi commutationem aeſtus, ei ſe accommodare 5, 8. *ſequi poſſe animum viribus corporis*, corpore tantum valere, quantum animo A. 44
Sero, *ſeriſſime* C. 3, 75
Seruare, cuſtodire 2, 33. *ſeruare* (obſeruare) *iter* 5, 19
Seruire rumoribus, iis ſe accommodare, eos in conſiliis capiendis ſequi 4, 5
Seruitus eorum, qui imperio alterius parent 1, 33
Seſquipedalis, aequans pedem cum dimidio 4, 17
Seuum, pinguedo beſtiarum, ad domeſticos vſus parata 7, 25. 8, 42
Sexcenaria cohors C. 3, 4. Drakenborg. ad Liv. 7, 7
Si: *conantur*, *ſi* (num) *poſſint* 1, 8. 2, 9. *ſin*, ſi vero, ſi contra ea 1, 13
Signata tabella, obſignata Af. 3
Significare alicui de re aliqua 7, 26. Sueton, Iul. 9.
Significatio, indicium voluntatis per ſigna externa C. 1, 86. Hinc *ſignificationem facere* 2, 33
Signum dare, de teſſera 2, 20. Af. 83. *ſign. tuba dare* 2, 20. *ſignum*, manipulus ipſe H. 18. Sed *ſigna ferre* eſt, e caſtris propius hoſtem proficiſci 1, 39. *cum ſignis ire*, cum vniuerſo exercitu Af. 77
Sileo verbum facere, ne hiſco quidem H. 3
Simplex acies, vna ſeries, vnus ordo militum Af. 59. Conſ. *acies*, vbi alia exempla collecta ſunt.
Simul, ſimul ac 4, 26. *ſimul, ſimul*, ἅμα μὲν, ἅμα δὲ 4, 13
Singularis homo, vnus, vt cum ſinguli ſingulatim eunt per anguſtias 7, 8. cf. 4, 26
Societas publicanorum C. 3, 103
Soluere ſc. naues 4, 23: plene legitur 4, 36. Sed et *nauis ſoluit* (ſe), cum proficiſcitur 4, 28
Solum agri, Grund und Boden 1, 11
Sors incommodi 8, 1 *ſors mali* 8, 12. malum, quod alicui accidit, mali pars, ei deſtinata, μοῖρα.
Speciarium donum C. 3, 53, ſi lectio vera eſt.
Speciose inſtruere aciem Af. 48
Spectare in (verſus) *ſeptemtriones* 1, 1

Speculatorium nauigium. Cf. *catascopus.*
Specus de canali ſubterraneo A. 5. cf. ad C. 3, 49
Spiritus, ſenſus animi, faſtu ferociaque pleni C. 3, 72, vnde *ſpiritus ſumere* 1, 33. 2, 4
Stabilitas peditum, tardior motus 4, 33. cf. *mobilitas.*
Statumina, coſtae nauium, quae, vt ſtatumina, (i. e. pedamenta ſ. adminicula, quibus vites fulciuntur) e carinae vtroque latere adfixae ſunt C. 1, 54
Status commodus rerum 7, 6. *res eſt eo ſtatu* 6, 12
Stilus caecus, in caſtrorum munitione Af. 31
Stimulus in obſidione 7, 73
Stipendium, tributum, quod victi ſoluunt 1, 36. 44: vnde *ſtipendiarius populus* 1, 30. 36. v. ad Af. 20. *ſtip. octauum*, annus octauus, quo quis miles eſt 8, 8
Storia C. 2, 9
Stramenta mulorum, ſarcinae iis impoſitae, clitellae, ea, quibus muli inſternuntur 7, 45. vid. exempla quaedam ex Apuleio apud Ciacconium et Oudendorp. ad h. l. Lectio tamen dubia eſt, et voluit Vrſinus legi *ferramenta*, male: Hotomannus *ſtrata*, quod ferri poteſt.
Stramenticia caſa H. 16
Stratum (menſis) *coenaculum.* vid. ad C. 3, 96
Struere copias, aciem inſtruere C. 3, 37. cf. Oudendorp ad C. 1, 43
Studere memoriae, eam exercere 6, 14
Sub ſarcinis eſſe 2, 17. 3, 24, aut *ſub onere eſſe* C. 1, 66, de militibus, qui ſarcinas geſtant. *Sub armis*, armatus, in armis C. 1, 41. 42. *ſub ſeptemtrionibus poſitus*, in plaga ſeptemtr. 1, 16. *ſub vexillo mitti*, cum vexillo, quod praefertur 6, 36. *ſub hoſte* Af. 51 videtur eſſe, prope hoſtem. Sic *ſub vallo*, ad, prope vallum 6, 37. cf. *manus. pellis.*
Subducere in collem, ſurſum ducere 1, 22. 24. *ſubd. naues in aridum*, aut ſimpliciter, *ſubd. naues vel claſſem*, ἀνάγειν 4, 29. 5, 1. 11. Af. 62. cf. *deducere.*
Subeſſe, propinquum eſſe 1, 25. 5, 29. C. 1, 65
Subfodere equum, equum alterius haſta aut ſtimulo pungere, vt ferociat et calcitret, ſeſſoremque excutiat 4, 12
Subiecta Armenia regno Pharnacis, vicina A. 35
Subiectiſſime loqui, infra dignitatem, humiliter C. 1, 84
Subiicere, ſubornare C. 1, 33. inter duas res medium quid tranſiicere 1, 26. *ſubi. legiones caſtris*, proxime caſtra ducere C. 3, 37. 56. *ſub. aciem collibus*, ad collium radices adducere C. 3, 84. *ſubi. ſe loco*, ad eum accedere C. 3, 85. *ſubi. nauigationem hiemi*, exponere iter caſibus hiemis incertis 4, 36
Subire, accedere 2, 25. 8, 15. cf. *ſuccedere.*
Subitum conſilium 3, 8
Subleuatus iuba equi, qui, prehenſa iuba, attollitur, et ex ea pendens ab equo portatur 1, 48
Sublica, trabs, ſolo infixa, fulcrum pontis 4, 17
Subluere, ima parte adluere, vt *montem fluuius ſubluit* 7, 69. C. 3, 97
Submiſſus, qui nihil audet, et patienter imperium perfert 8, 31
Submittere ſubſidium 2, 25. *ſubm. ſubſidio* 2, 6, (vbi c. 7 permutatur, *mittere ſubſidio*) 5, 58
Submoti, diſcedere coacti 1, 25
Subruere murum, caedere dolabra, donec collabatur 2, 6. Dolabra eſt genus ſecuris, v. Intt. Flori ad 4, 10 ed. Graev.
Subſidiari, ſubſidio ire, in ſubſidiis eſſe 8, 13
Subſidium, qui auxilio mittuntur iis, quorum vires non ſufficiunt 1, 52. cf. omnino 2, 6. *Subſidia collocare* 2, 22. *ſubſidium ferre alicui*, auxilio venire 2, 26

Subſi-

Subſiſtere, eſſe rei parem (vt qui onus ſubiit, ſubſtitit), eſſe idoneum et ſatis validum, durare poſſe 5, 10. Oudendorpius notam Gronov. ad Liv. 27, 7 indicauit.

Subſtructiones theatri, parietes magni C. 2, 25

Subuehere nauibus, aduehere 1, 16: vnde *ſubuectio frumenti* 7, 10, κομιδή.

Succedere, inſequi 1, 25. Hinc 4, 3, *iis Vbii ſuccedunt*, finitimi ſunt. *Succ. portas*, ad eas accedere 2, 6. 8, 41. vnde *ſucceſſus* 2, 20. *ſucced. munitionibus*, adpropinquare A. 27. 29. *mare ſuccedit*, accedit magis magisque ad hos, qui ſunt in continenti, es nähert ſich; breuius, expanditur litore toto C. 2, 24

Succidere arbores 5, 9. *ſuccidere frumenta* 4, 19. 37

Sudes, pali, fuſtes 5, 18

Suffigere in cruce Af. 66

Sumere tempus ad deliberandum 1, 7. *ſumere frumentum ex agris*, comportare 1, 16. *ſ. quid argumenti loco*, eo vti loco argumenti C. 1, 67. *ſ. laborem*, ſuſcipere 3, 14. *ſ. arrogantiam*, fieri arrogantem 1, 33

Summa rerum, id, vnde iam omnia pendent C. 1, 21. Hoc quid ſit, ſingulis in locis definiendum eſt. Sed C. 3, 51 eſt, das Ganze. *Summa totius belli*, quidquid ad adminiſtrandum bellum pertinet 1, 41. 2, 4. ibid. ſynon. eſt, *imperium totius b.* *Summa exercitus*, totus exercitus 6, 34. Sed C. 1, 67 eſt, das Heer im Ganzen, vt ibid. c. 82. *ſumma victoriae*, der Sieg im Ganzen.

Summe cupere, vehementiſſime C. 3, 15

Summus mons, cacumen 1, 21. *ſumma voluntas* (beneuolentia) *in aliquem* 1, 19. Sed C. 3, 16 eſt acerrima cupiditas. *Summae res*, quae alibi eſt ſumma rerum 1, 34. *ſummae copiae* 5, 17, numeroſiſſimae. Gronov. ad Liv. 38, 50 ſic explicat: omnis exercitus, omnes vires adunatae, ſic vt ſumma res ſemel agatur. *Bellum ſummum* 8, 6, grauiſſimum, difficillimum.

Superare, ſine accuſat. eſſe ſuperiorem, victorem 1, 40. *vita ſuperare* (aliquem), überleben 6, 19. Tac. Ann. 1, 17

Supercilium, collis Af. 58

Superior aetas, ſenectus, vltra iuventutem ſ. militarem aetatem prouecta C. 2, 5. *ſuperiores vrbis partes*, die Oberſtadt C. 3, 112. *ſuperiora loca*, colles 1, 10. 23. 2, 23. 3, 3. cf. 3, 2, vbi *montes* dicebantur. 4, 23

Superſedere aliqua re, eam omittere, intactam relinquere 2, 8. Af. 75

Suppetere, *ſuppetit copia*, ad manum eſt, parata eſt 1, 3

Suppetias (ad ſupp. ferendas) *proficiſci* Af. 25. *ſupp. venire* Af. 5. *ire* Af. 39. *accurrere* Af. 66. 68

Supplicatio, dies feſti, vel ad gratias diis agendas, vel ad eorum iram auertendam (Liv. 22, 1); quibus diebus omnia totius vrbis templa cuiuis patent, omnibusque ſacra omnis generis et lectiſternia fiunt 2, 35

Supplicium pati, de iis, qui, deditione facta, multam ſubeunt ignominiam C. 2, 30. vltima miſeria famis et inopiae, quam quis fert, et interpretatur poenam ſuam C. 1, 84. Ib. eſt *ad vltimum ſupplicium progredi*, ſe ipſum prae deſperatione omnium rerum interficere. cf. C. 1, 82

Supportare, adportare 1, 39. 48. cf. 2, 5, vbi *portare* poſuit.

Supprimere iter, coeptum iter omittere C 1, 66. *ſuppr. inſequentem*, reprimere, remorari C. 1, 45, vnde *ſuppreſſus*, impeditus, cui mora obiecta eſt 8, 42

Suſtentare, retinere, cohibere impetum Af. 82. *ſ. bellum*, grauitatem eius et difficultatem perferre poſſe 2, 14

Suſtinere, perferre 4, 11. durare C. 1, 71. *ſuſt. impetum* 1, 24. *ſuſt. equum*, retinere 4, 33. *ſuſt. ſe*, ſc. ſtantem et erectum 2, 25. *premi ab hoſte, et aegre ſuſtinere* (eum) 4, 32. *ſuſt. ſe ab aliquo*, ſe tueri Af. 72. *vires ſuſtinent* (labores) C. 1, 71. cf. Oudendorp. ad 2, 25.

T

Tabulae nouae C. 3, 1. ſeu nouae rationes pecuniarum debitarum et creditarum (neue Rechnungs- oder Schuldbücher) lege conficiebantur, ſi quando fides publica (der Credit) laboraret; remittebatur enim lege debitoribus aliquid, vt omnes in ciuitate debitores minorem ſummam, quam quantam mutuo ſumſerant, in libros rationum nouos referrent, minusque ſoluerent. Dicuntur gr. χρεῶν ἀποκοπαί et σεισάχθεια. Cum ergo Caeſar id nunc fieri nollet (Appian. Civ. 2. p. 458): non legem ea de re tulit, ſed arbitros conſtituit, qui, aeſtimatione facta, ex aequo et bono de debitis creditisque ſtatuerent. Sed Coelius legem de hac re tulit C. 3, 21

Tabulatum fit e tabulis, quae tranſverſis tignis imponuntur 6, 29. cf. *turris* et *contabulatio*.

Talea, ramus reciſus, qui terra defoditur. Ad huius ſimilitudinem taleae 7, 73 dicuntur. Cf. 5, 12

Tametſi — tamen 1, 30. 7, 43. 50. 8, 20. C. 3, 67. *tamen etſi — tamen* 8, 10. v. Oudend. ad 5, 34.

Tardari, depon. C. 2, 43, etſi cod. optimus ibi habet, *tardarent*.

Taxus, arbor, cuius baccae acriorem letiferumque ſuccum habent 6, 31.

Tecta nauis, quae tabulis tegitur, ſ. tabulata habet, e quibus milites pugnent, et ſub quibus remiges tuti ſint C. 1, 56. 2, 4. Eadem eſt *conſtrata*, *contecta*, κατάφρακτος, Polyb. 1, 20. Oppon. *aperta*. Cf. Erneſti Cl. Cic. in *aphractus*.

Tegimenta ſcutorum 2, 21, *galearum* C. 3, 62.

Temere, *non temere*, non facile 4, 20

Tendere, in tentoriis eſſe 6, 37

Tenere montem 1, 22. *t. ſe caſtris* 1, 40. *teneri* (ad officium praeſtandum) *iureiurando* 1, 31. *locus egregius ad tenendas ancoras*, iactas ancoras firmiter retinet A. 9. cf. *curſus*.

Tentare fortunam belli, permittere incerto euentui 1, 36

Tenue faſtigium, non latum cacumen C. 1, 45. v. Oudend. ad h. l.

Tenuitas, paupertas 7, 17

Terra Gallia 1, 30, vt Liv. 38, 58, terra Hiſpania.

Terreus tumulus 1, 43. γεώλοφος. In omnibus fere codd. ſcribitur h. l. *terrenus*.

Teſtata virtus, omnibus conſpicua 8, 42. *teſtata poena* 8, 44

Teſtudo, (quod omnino eſt conclaue cameratum, et genus tecti concaui conclauium,) fit in re militari, cum milites ſcuta capitibus imponunt, ne telis coniici poſſint 2, 6. 5, 9. Sed 5, 43. C. 2, 2. eſt machina oppugnandarum vrbium, conſtans trabibus parallelis, quibus tectum impoſitum eſt, quod milites ſubtus ſtantes defendit ab ictu telorum.

Tolerare vitam, moleſtius viuere in inopia, modo vita conſeruetur 7, 77. καρτερεῖν *Tol. equos*, in magna penuria eos vtcumque ſuſtentare C. 3, 49. 58. Af. 24. *tol. famem fructibus*, vtcumque minuere 1, 28

Tollere, *nauis ſuſtulit* (excepit, continet, fert) *homines* 4, 28. C. 3, 28

Tormentum, machina, cuius ope tela, lapides praeſertim, in hoſtes et muros mittuntur 2, 8. 4, 25. *t. adigere* C. 3, 51. 56. *t. mittere* C. 2, 9 extr. 3, 51: vbi *tormentum* aut eſt id, quod torquetur, ipſum telum; aut potius *tormenta mittere* dicitur per compendium, pro, ope tormenti telum

lum mittere. v. Clark. et Oudendorp. ad poſteriorem locum. Sic *telis tormentisque defendere* C. 2, 11 videtur eſſe, telis, e tormento miſſis: et C. 3, 51, *telum tormentumue mittere*, tormento telum mittere. Et ſic H. 13 *baliſta mittitur*, telum ope baliſtae mittitur. C. 3, 56 per codd. Incertum eſt, vtrum *telum tormento adigere*, an *telum tormentumue ad.* legendum ſit. Sed 7, 22 et C. 3, 9 ſunt funes contorti.

Totae copiae C. 3, 42 Al. 76

Tragula, genus iaculi 1, 26. 5, 35. 48. C. 1, 57. Lipſii Poliorcet. 4, 4. Turneb. Aduerſar. 21, 14

Traiectus, locus, vnde traiicitur mare A. 56

Transcurrere de nauibus C. 1, 58

Transferre ſe ad alium veſtitum, mutare veſtes Af. 57

Transiicere milites flumen, transducere, iubere tranſire C. 1, 54. 55. 83

Transmiſſus, traiectus, ſubſt. 5, 2. 13

Transportare exercitum Rhen. 4, 16

Transſcendere vallem, multa cum moleſtia ire per vallem C. 1, 68

Tranſtra, trabes confixae, in quibus remiges ſedent 3, 13

Transuerſarium tignum, transuerſum C. 2, 15

Tribunus cohortis C. 2, 20

Trichila C. 3, 96

Trieris nauis, τριήρης, triremis Af. 44

Trini, tres 1, 53

Triquetrus 5, 13

Triſtimonia Af. 10

Tumultuari paſſ. 7, 61

Tumultuarii milites, raptim collecti A. 34

Turris villae Af. 40. *turres* in re militari, quas deſcripſit Vegetius 4, 7, conſtant trabibus; plura habent tabulata, vt quatuor 6, 29, in quibus oppugnantes ſic diuiſi ſtant, vt in ſummo ſint, qui tela mittant, in inferioribus, qui murum quatiunt, et ponte, qui eſt in turri, tranſeunt in muros; altiſſimae interdum ſunt, vt muros ſuperarent; quadratae potius, quam rotundae; conſtituuntur in aggere, vt promoueri poſſint et altiores ſint 2, 30. *turris ambulatoria*, quae rotis ſubiectis e loco in locum transfertur ſ. promouetur A. 2. Exiguas fuiſſe, quae 5, 40 commemorantur, e celeritate aedificandi adparet.

Turritus elephantus Af. 30

Tutari inopiam, ab ea tutos praeſtare homines C. 1, 52. Sic *defendere tela, aeſtum* (ab aliquo).

V

Vacare, agri vacant incolis et cultu 4, 3

Vacuus, nullo certo negotio occupatus A. 2

Vadimonium, tenetur vadimonio, qui, datis vadibus, in iudicio comparere obſtrictus eſt A. 49

Vadum, locus fluuii, vbi tranſiri poteſt 1, 6. cf. c. 8. loca, non altis aquis offuſa 3, 12. Vnde *vadoſum mare*, non profundum C. 1, 25

Valles, is 7, 47. v. Oudendorp. ad h. l. de hac forma nominatiui.

Vallus, palus 7, 73. cf. *ſcindere*. Sed C. 3, 63, et A. 2 *vallus* eſt pro neutro, *vallum*, poſitum.

Vaſtare terram ciuibus, pecore, vacuefacere 8, 24. Virg. Aen. 8, 8. *vaſtant cultoribus agros*,

Vectigalis, qui vectigal ſoluere tenetur 3, 8

Vectis, contus, ad leuanda et promouenda onera C. 2, 11 (ein Hebebaum).

Vectoria nauis, oneribus vehendis deſtinata 5, 8. cf. Suet. Iul. 63

Vecturae, Fuhren C. 3, 32. 42

Velle aliquem aliquid, ab eo poſtulare 1, 34

Venire in ſpem, concipere ſpem 3, 6, *venire in cruciatum* 1, 31

Vereri alicui, ſollicitum eſſe de aliquo, ne damnum capiat 5, 9

Vergobretus 1, 16

Vernacula legio, quae conſtat indigenis A. 53. 54. H. 20

Verſare, fortuna eos ſic verſauit in certamine, effecit, vt modo hoc, modo illud iis accideret, vt per

vices

vices auxilio egerent, et auxilium ferrent 5, 44
Verſus, oppidum verſus petere Af. 7. *ad inſulam verſus* Af. 8
Verum, aequum 4, 8
Verutum 5, 44. Eſt genus iaculi.
Veſtigium temporis, punctum temporis 7, 25. C. 2, 26
Veſtire trabes aggere, obtegere, obruere terra 7, 23
Vexillum proponere ante proelium 2, 20. H. 27, et *vexillo ſignum dare* C. 3, 89. A. 45. Vexillum eſt velum minus, tela, linteum, e conto ſuſpenſum, idque rubrum, quod proponitur in tentorio ſummi ducis (praetorio), vt vndique conſpici poſſit. Sed et praefertur militibus, in expeditionem proficiſcentibus: vnde *ſub vexillo mitti* 6, 36
Viae caſtrorum, interualla inter ordines tentoriorum 5, 49. die Gaſſen im Lager.
Viator, qui in itinere eſt 5, 5
Vicus urbis, numerus certus aedificiorum vicinorum C. 1, 27
Vindicare (vindicta vti) *in aliquem* 3, 16. Veget. de r. m. 1, 1
Vinea conſtat lignis tenuioribus, impoſito tecto iunctis, quod tectum tabulis, viminibus cratibusque contexitur, ſub quo tuti ſtant, qui murum ſubruunt 2, 12, 30. 3, 21. 7, 27. Adparet ex his, quare contexta viminibus dicatur C. 2, 2, quod ad eius tectum referendum eſt, quamquam etiam latera viminibus obſtructa ſunt. Veget. de re mil. 4, 15. *vinea agitur*, cum in aggere promouetur.
Virgiliae, ſidus, alio nomine Pleiades Af. 47
Virilitas, erepta exſecto A. 70
Virtus, bellica fortitudo 1, 1. 2, 15. *virtus elephanti*, robur et dexteritas Af. 72
Vis (copia) *magna pulueris* C. 2, 26. ſimiliter *vis magna aquae* A. 9
Vitium ſentinae, vitioſa exhalatio C. 3, 28. *turris fecit vitium*, labefactata et concuſſa hiare coepit H. 19
Vitrum Britannorum 5, 14
Vltima natio, remotiſſima 3, 27
Vnus, *in una* (ſola) *virtute* 2, 33. 3, 13. *una* (aliqua) vallis C. 2, 27. In plurali, *una caſtra* C. 1, 74
Vocabula armamentorum, nomina C. 1, 58
Voluntarii (ſocii) 5, 56
Voluntate alicuius aliquid facere 1, 7
Vox, de integra formula ſolenni C. 1, 6. *voces*, rumores 1, 39
Vrbana dignitas, quam quis habet in vrbe C. 3, 83. Oppon. militari. *Vrbanae literae*, Roma miſſae A. 65
Vrus, der wilde Ochs, der Auerochs 6, 25
Vſus (exercitatio) *in caſtris* 1, 39. *vſus eſt*, opus eſt 4, 2. 6, 15. *vſui eſt*, opus eſt 5, 1. *vſus venit*, incipit opus eſſe 7, 80. *vſus adeſt*, neceſſitas incidit C. 3, 84. *vſu venire*, euenire 7, 8. *vſum* (experientiam) *percepit*, adeptus eſt 6, 40. C. 3, 84
Vterque vtrique inſidiatur A. 4. *Vterque* plur. numero de duabus mulieribus, *vtraeque mulieres*, i. e. ambae 1, 53
Vti pace, ea frui perpetua 1, 44. *vti ſuis legibus* de eo, cui victor nullas imponit leges, αὐτόνομον εἶναι 1, 45
Vulgo, ab omnibus et vbique 1, 39
Vulnus inferre 1, 50, vt Veget. de re mil. 1, 16. vulnus importare alicui.

INDEX
RERVM ET VERBORVM MEMORABILIVM
DE QVIBVS IN NOTIS ADMONITVM EST

Numerus prior paginam indicat.

A

Aborigines, quinam ſint 207, 1
Accidere, pro offerri, afficere 322, 1
Achilla vrbs 674, 1
Aeſtuarium 80, 2
Agere aggerem, rar. 640, 1
Agere bellum, rar. 108, 1
Agmen quadratum 322, 2
Alces, animalia 219, 1
Alterae, obſoleta datiui forma 159
Ambacti 200, 2 ſ. Scripſit de his van Citters in ſpecimine iuris publici de toparchiis et ambactis, quod Traiecti 1774 prodiit.
Antemnae 616, 1
Armoricae ciuitates 181
Aſſes ſoluuntur militibus ſtipendium 756, 2
Augere praeſidia 343, 1
Auguria ex homine immolato capta 201, 2. 202

B

Baleares 65, 1
Baro 621, 2
Boſporus 643, 1

C

Capitis deminutio 459, 1
Capreoli 438, 2
Caput fluminis pro oſtio flum. 117, 2
Cataſcopus 668, 1
Cauſſa, pro re 216, 1
Cerui, inſtrumentum bellicum 292, 2
Chara, radix 517, 1
Columnarium 502, 2
Comana Cappadociae 633, 1
Comana, vrbs Ponti 607, 2
Communicare cum aliquo 488, 1
Compendium 503, 1
Coniungere turres 324, 2
Coniurare, i. e. ſimul iurare 235, 2
Conſpirari 515, 2
Contabulare murum turribus 251, 2
Copulae nauium 96, 1
Corbium vſus in ponte faciendo 740, 1
Coronae 324, 1
Coſa, Etrur. opp. 493, 1
Cothon 702, 1

D

Datiuus quartae declinat. in U 20, 2
Deligare vulnus 662, 3
Detergere remos transcurrendo 406, 2
Deuoti, ſ. Soldurii 103 ſ.
Diſparare, ſeparare 257, 1
Diſſenſus Caeſaris et Tac. in deſcript. Germ. 213, 1
Dolare 293, 2
Druidae Gallorum 196, 2. differunt a ſacerdotibus Germ. 210

E. Eleu-

E

Eleutheri Cadurci 296, 1
Emolimentum 39. 40
Ericius 532, 1
Excipere vada 95, 1

F

Familia 418, 1
Fiduciarium regnum 596, 2
Fiſtuca, machina 122 ſ.
Fuſilis argilla 171, 1

G

Gaeſa, iaculorum genus 88, 1
Gallica numina graecis et lat. nominibus appellata 203 ſ.
Gallorum temporis definiendi ratio 207 ſ.
Genitivi declinationis quintae forma antiqua 76, 2
Genuſus, flum. 539, 1
Germanorum fatidicae mulieres 56, 1. religio 212, 1. dii 212. ſacrificia 211, 1. phalanx 27, 1
Glandes ex argilla fuſili ferventes 171, 1
Graecarum literarum vſus apud Gall. 32 ſ. 199
Gratia, quomodo dicatur a bonis ſcript. 201, 2

H

Horarum apud veteres deſcriptio 29, 1

I

Immortalitas animorum iuxta Druidas 199. 200
Imperatoris appellatio 453, 1
Imperfecti temporis vſus poſt praeſens 8, 2
Impotens 605. 606
Inſcitia 92, 2
Integer 468, 1
Iuſta facere 209, 2
Iuſtum iter diei 540, 1

L

Laetatio, pro laetitia 180, 1
Legatus pro Praetore 24, 1
Lenunculus 469, 2
Libera Macedoniae pars 505, 1
Libra, ad libram factum 509
Librilia, inſtrument. bell. 303, 1
Lingula, ſ. lingua 94, 1
Loricae ex cratibus 168, 2
Loricula 324, 1

M

Malleoli igniti 588, 1
Matara, teli gallici genus 29, 1

N

Ne duplex pro *Virum* et *an* 245, 2
Noctes numerant Galli, non dies 207
Non ſtudere alicui rei 214, 2

O

Orare (agere) cum aliquo 381, 1
Oſtiarium 502, 2

P

Pagi et partes 194, 2
Pagus 42, 1
Palaepharſalus 618, 1
Pavimentum 567, 1. 578, 2
Phalangae 439, 1
Pinnae 168, 1
Potentatus, rar. 36, 1
Praecipere 484, 2
Praedicare, narrare 390, 1
Praeiudicium quid ſit 458, 1
Preces, pro Imprecatione 224
Prehenſio, machinae genus 437
Primus pilus 78, 1
Princeps prior 530, 1
Proconſul, quisquis eſt imperio proconſulari, etſi non fuit conſul 716, 2
Proelium impar 602, 1
Pronunciare ſententiam 363, 1
Propria victoria 673, 1
Pudentes, quinam ſint 457, 1

R. Re-

INDEX IN NOTAS.

R

Regulae 438, 2
Religio Gall. 203 ſqq.
Reſcribere 49, 1
Reſina et nardus 769, 2
Rheno animal 214, 1. 218 ſq.
Rudus 578, 2

S

Scorpio, machina bellica 254, 1
Scuta capitibus impoſita 28, 1
Scutulae, machina bellica 510, 1
Sectionem vendere 84, 1
Secturae 103, 1
Seriſſime 538, 2
Soldurii 103, 2. Prodierunt Bremae 1775 Io. Petri Ancherſenii opuſcula minora, vbi T. 2 et 3 de Solduriis prolixe diſputatur.
Sortes 56, 2
Speciaria dona 522, 2
Specus, canales 518, 1. 580, 2
Storia 437, 1
Supplicatio 85, 2

T

Tegimenta ſcutorum 76, 1
Theologia Gallorum 203 ſeqq. Scripſit Moeſerus de veterum Gallorum et Germanorum theologia myſtica et populari, qui libellus Oſnabrugi 1749. 4. prodiit. In eo, vt vno vtar, exiſtimat, Caeſarem, e migratione animorum loquentem (B. G. 6, 14), de populari theologia loqui, Pomponium Melam (3, 2) in ea re ſequi myſticam theologiam.
Togata Gallia, vnde nomen habeat 336, 1
Totum facere 762, 2
Trichilae 557 ſ.
Turres ad libram factae 509, 1

V

Venire in complexum alicuius, (proelio confligere) 479, 2
Vinum reſinatum 768, 2
Virgiliarum occaſus, initium hiemis 685, 1
Vitrum 150, 1
Vrbigenus pagus 31, 1
Vſu manuque 551, 1

Z

Zela, oppid. Ponti 638, 1

3 9015 02263 88

Reviewed by Preservation 1991

Subſiſtere, eſſe rei parem (vt qui onus ſubiit, ſubſtitit), eſſe idoneum et ſatis validum, durare poſſe 5, 10. Oudendorpius notam Gronov. ad Liv. 27, 7 indicauit.
Subſtructiones theatri, parietes magni C. 2, 25
Subuehere nauibus, aduehere 1, 16: vnde *ſubuectio frumenti* 7, 10, κομιδή.
Succedere, inſequi 1, 25. Hinc 4, 3. *iis Vbii ſuccedunt*, finitimi ſunt. *Succ. portas*, ad eas accedere 2, 6. 8, 41. vnde *ſucceſſus* 2, 20. *ſucced. munitionibus*, adpropinquare A. 27. 29. *mare ſuccedit*, accedit magis magisque ad hos, qui ſunt in continenti, es nähert ſich; breuius, expanditur litore toto C. 2, 24
Succidere arbores 5, 9. *ſuccidere frumenta* 4, 19. 37
Sudes, pali, fuſtes 5, 18
Suffigere in cruce Af. 66
Sumere tempus ad deliberandum 1, 7. *ſumere frumentum ex agris*, comportare 1, 16. *ſ. quid argumenti loco*, eo vti loco argumenti C. 1, 67. *ſ. laborem*, ſuſcipere 3, 14. *ſ. arrogantiam*, fieri arrogantem 1, 33
Summa rerum, id, vnde iam omnia pendent C. 1, 21. Hoc quid ſit, ſingulis in locis definiendum eſt. Sed C. 3, 51 eſt, das Ganze. *Summa totius belli*, quidquid ad adminiſtrandum bellum pertinet 1, 41. 2, 4. ibid. ſynon. eſt, *imperium totius b.* *Summa exercitus*, totus exercitus 6, 34. Sed C. 1, 67 eſt, das Heer im Ganzen, vt ibid. c. 82. *ſumma victoriae*, der Sieg im Ganzen.
Summe cupere, vehementiſſime C. 3, 15
Summus mons, cacumen 1, 21. *ſumma voluntas* (beneuolentia) *in aliquem* 1, 19. Sed C. 3, 16 eſt acerrima cupiditas *Summae res*, quae alibi eſt ſumma rerum 1, 34. *ſummae copiae* 5, 17, numeroſiſſimae. Gronov. ad Liv. 38, 50 ſic explicat: omnis exercitus, omnes vires adunatae, ſic vt ſumma res ſemel agatur. *Bellum ſummum* 8, 6, grauiſſimum, difficillimum.
Superare, ſine accuſat. eſſe ſuperiorem, victorem 1, 40. *vita ſuperare* (aliquem), überleben 6, 19. Tac. Ann. 1, 17
Supercilium, collis Af. 58
Superior aetas, ſenectus, vltra iuventutem ſ. militarem aetatem pronecta C. 2, 5. *ſuperiores vrbis partes*, die Oberſtadt C. 3, 112. *ſuperiora loca*, colles 1, 10. 23. 2, 23. 3, 3. cf. 3, 2, vbi *montes* dicebantur. 4, 23
Superſedere aliqua re, eam omittere, intactam relinquere 2, 8. Af. 75
Suppetere, *ſuppetit copia*, ad manum eſt, parata eſt 1, 3
Suppetias (ad ſupp. ferendas) *proficiſci* Af. 25. *ſupp. venire* Af. 5. *ire* Af. 39. *accurrere* Af. 66. 68
Supplicatio, dies feſti, vel ad gratias diis agendas, vel ad eorum iram auertendam (Liv. 22, 1); quibus diebus omnia totius vrbis templa cuiuis patent, numinibusque ſacra omnis generis et lectiſternia fiunt 2, 35
Supplicium pati, de iis, qui, deditione facta, multam ſubeunt ignominiam C. 2, 30. vltima miſeria famis et inopiae, quam quis fert, et interpretatur poenam ſuam C. 1, 84. Ib. eſt *ad vltimum ſupplicium progredi*, ſe ipſum prae deſperatione omnium rerum interficere. cf. C. 1, 82
Supportare, adportare 1, 39. 48. cf. 2, 5, vbi *portare* poſuit.
Supprimere iter, coeptum iter omittere C 1, 66. *ſuppr. inſequentem*, reprimere, remorari C. 1, 45, vnde *ſuppreſſus*, impeditus, cui mora obiecta eſt 8, 42
Suſtentare, retinere, cohibere impetum Af. 82. *ſ. bellum*, grauitatem eius et difficultatem perferre poſſe 2, 14

Suſtinere, perferre 4, 11. durare C. 1, 71. *ſuſt. impetum* 1, 24. *ſuſt. equum*, retinere 4, 33. *ſuſt. ſe*, ſc. ſtantem et erectum 2, 25. *premi ab hoſte, et aegre ſuſtinere* (eum) 4, 32. *ſuſt. ſe ab aliquo*, ſe tueri Af. 72. *vires ſuſtinent* (labores) C. 1, 71. cf. Oudendorp. ad 2, 25

T

Tabulae nouae C. 3, 1. ſeu nouae rationes pecuniarum debitarum et creditarum (neue Rechnungs- oder Schuldbücher) lege conficiebantur, ſi quando fides publica (der Credit) laboraret; remittebatur enim lege debitoribus aliquid, vt omnes in ciuitate debitores minorem ſummam, quam quantam mutuo ſumſerant, in libros rationum nouos referrent, minusque ſoluerent. Dicuntur gr. χρεῶν ἀποκοπαί et σεισάχθεια. Cum ergo Caeſar id nunc fieri nollet (Appian. Civ. 2. p. 458): non legem ea de re tulit, ſed arbitros conſtituit, qui, aeſtimatione facta, ex aequo et bono de debitis creditisque ſtatuerent. Sed Coelius legem de hac re tulit C. 3, 21

Tabulatum fit e tabulis, quae tranſverſis tignis imponuntur 6, 29. cf. *turris* et *contabulatio*

Talea, ramus reciſus, qui terra defoditur. Ad huius ſimilitudinem taleae 7, 73 dicuntur. Cf. 5, 12

Tametſi — tamen 1, 30. 7, 43. 50. 8, 20. C. 3, 67. *tamen etſi — tamen* 8, 10. v. Oudend. ad 5, 34.

Tardari, depon. C. 2, 43, etſi cod. optimus ibi habet, *tardarent*.

Taxus, arbor, cuius baccae acriorem letiferumque ſuccum habent 6, 31.

Tecta nauis, quae tabulis tegitur, ſ. tabulata habet, e quibus milites pugnent, et ſub quibus remiges tuti ſint C. 1, 56. 2, 4. Eadem eſt *conſtrata*, *contecta*, κατάφρακτος, Polyb. 1, 20. Oppon. *aperta*. Cf. Erneſti Cl. Cic. in *aphractus*.

Tegimenta ſcutorum 2, 21, *galearum* C. 3, 62

Temere, *non temere*, non facile 4, 20

Tendere, in tentoriis eſſe 6, 37

Tenere montem 1, 22. *t. ſe caſtris* 1, 40. *teneri* (ad officium praeſtandum) *iureiurando* 1, 31. *locus egregius ad tenendas ancoras*, iactas ancoras firmiter retinet A. 9. cf. *curſus*.

Tentare fortunam belli, permittere incerto euentui 1, 36

Tenue faſtigium, non latum cacumen C. 1, 45. v. Oudend. ad h. l.

Tenuitas, paupertas 7, 17

Terra Gallia 1, 30, vt Liv. 38, 58. terra Hiſpania.

Terreus tumulus 1, 43. γεώλοφος. In omnibus fere codd. ſcribitur h. l. *terrenus*.

Teſtata virtus, omnibus conſpicus 8, 42. *teſtata poena* 8, 44

Teſtudo, (quod omnino eſt concaue cameratum, et genus tecti concaui conclauium,) fit in re militari, cum milites ſcuta capitibus imponunt, ne telis coniici poſſint 2, 6. 5, 9. Sed 5, 43. C. 2, 2. eſt machina oppugnandarum vrbium, conſtans trabibus parallelis, quibus tectum impoſitum eſt, quod milites ſubtus ſtantes defendit ab ictu telorum.

Tolerare vitam, moleſtius viuere in inopia, modo vita conſeruetur 7, 77. καρτερεῖν. *Tol. equos*, in magna penuria eos vtcumque ſuſtentare C. 3, 49. 58. Af. 24. *tol. famem fructibus*, vtcumque minuere 1, 28

Tollere, *nauis ſuſtulit* (excepit, continet, fert) *homines* 4, 28. C. 3, 28

Tormentum, machina, cuius ope tela, lapides praeſertim, in hoſtes et muros mittuntur 2, 8. 4, 25. *t. adigere* C. 3, 51. 56. *t. mittere* C. 2, 9 extr. 3, 51: vbi *tormentum* aut eſt id, quod torquetur, ipſum telum; aut potius *tormenta mittere* dicitur per compendium, pro, ope tormenti telum

lum mittere. v. Clark. et Oudendorp. ad poſteriorem locum. Sic *telis tormentiſque defendere* C. 2, 11 videtur eſſe, telis, e tormento miſſis: et C. 3, 51, *telum tormentumue mittere*, tormento telum mittere. Et ſic H. 13 *baliſta mittitur*, telum ope baliſtae mittitur. C. 3, 56 per codd. Incertum eſt, vtrum *telum tormento adigere*, an *telum tormentumue ad.* legendum ſit. Sed 7, 22 et C. 3, 9 ſunt funes contorti.
Totae copiae C. 3, 42 Al. 76
Tragula, genus iaculi 1, 26. 5, 35. 48. C. 1, 57. Lipſii Poliorcet. 4, 4. Turnéb. Aduerſar. 21, 14
Traiectus, locus, vnde traiicitur mare A. 56
Transcurrere de nauibus C. 1, 58
Transferre ſe ad alium veſtitum, mutare veſtes Af. 57
Transiicere milites flumen, transducere, iubere tranſire C. 1, 54. 55. 83
Transmiſſus, traiectus, ſubſt. 5, 2. 13
Transportare exercitum Rhen. 4, 16
Transſcendere vallem, multa cum moleſtia ire per vallem C. 1, 68
Tranſtra, trabes confixae, in quibus remiges ſedent 3, 13
Transuerſarium tignum, transuerſum C. 2, 15
Tribunus cohortis C. 2, 20
Trichila C. 3, 96
Trieris nauis, τριήρης, triremis Af. 44
Trini, tres 1, 53
Triquetrus 5, 13
Triſtimonia Af. 10
Tumultuari paſſ. 7, 61
Tumultuarii milites, raptim collecti A. 34
Turris villae Af. 40. *turres* in re militari, quas deſcripſit Vegetius 4, 7, conſtant trabibus; plura habent tabulata, vt quatuor 6, 29, in quibus oppugnantes ſic diuiſi ſtant, vt in ſummo ſint, qui tela mittant, in inferioribus, qui murum quatiunt, et ponte, qui eſt in turri, tranſeunt in muros; altiſſimae interdum ſunt, vt muros ſuperent; quadratae potius, quam rotundae; conſtituuntur in aggere, vt promoueri poſſint et altiores ſint 2, 30. *turris ambulatoria*, quae rotis ſubiectis e loco in locum transfertur ſ. promouetur A. 2. Exiguas fuiſſe, quae 5, 40 commemorantur, e celeritate aedificandi adparet.
Turritus elephantus Af. 30
Tutari inopiam, ab ea tutos praeſtare homines C. 1, 52. Sic *defendere tela, aeſtum* (ab aliquo).

V

Vacare, *agri vacant* incolis et cultu 4, 3
Vacuus, nullo certo negotio occupatus A. 2
Vadimonium, *tenetur vadimonio*, qui, datis vadibus, in iudicio comparere obſtrictus eſt A. 49
Vadum, locus fluuii, vbi tranſiri poteſt 1, 6. cf. c. 8. loca, non altis aquis offuſa 3, 12. Vnde *vadoſum mare*, non profundum C. 1, 25
Valles, is 7, 47. v. Oudendorp. ad h. l. de hac forma nominatiui.
Vallus, palus 7, 73. cf. *ſcindere*. Sed C. 3, 63, et A. 2 *vallus* eſt pro neutro, *vallum*, poſitum.
Vaſtare terram ciuibus, pecore, vacuefacere 8, 24. Virg. Aen. 8, 8. *vaſtant culteribus agros*,
Vectigalis, qui vectigal ſoluere tenetur 3, 8
Vectis, contus, ad leuanda et promouenda onera C. 2, 11 (ein Hebebaum).
Vectoria nauis, oneribus vehendis deſtinata 5, 8. cf. Suet. Iul. 63
Vecturae, Fuhren C. 3, 32. 42
Velle aliquem aliquid, ab eo poſtulare 1, 34
Venire in ſpem, concipere ſpem 3, 6, *venire in cruciatum* 1, 31
Vereri alicui, ſollicitum eſſe de aliquo, ne damnum capiat 5, 9
Vergobretus 1, 16
Vernacula legio, quae conſtat indigenis A. 53. 54. H. 20
Verſare, *fortuna eos ſic verſauit in certamine*, effecit, vt modo hoc, modo illud iis accideret, vt per

vices auxilio egerent, et auxilium ferrent 5,44
Verſus, oppidum verſus petere Af. 7. *ad inſulam verſus* Af. 8
Verum, aequum 4,8
Veratum 5,44. Eſt genus iaculi.
Veſtigium temporis, punctum temporis 7,25. C. 2,26
Veſtire trabes aggere, obtegere, obruere terra 7,23
Vexillum proponere ante proelium 2,20. H. 27, et *vexillo ſignum dare* C. 3,89. A. 45. Vexillum eſt velum minus, tela, linteum, e conto ſuſpenſum, idque rubrum, quod proponitur in tentorio ſummi ducis (praetorio), vt vndique conſpici poſſit. Sed et praefertur militibus, in expeditionem proficiſcentibus: vnde *ſub vexillo mitti* 6,36
Viae caſtrorum, interualla inter ordines tentoriorum 5,49. die Gaſſen im Lager.
Viator, qui in itinere eſt 5,5
Vicus vrbis, numerus certus aedificiorum vicinorum C. 1,27
Vindicare (vindicta vti) *in aliquem* 3,16. Veget. de r. m. 1,1
Vinea conſtat lignis tenuioribus, impoſito tecto iunctis, quod tectum tabulis, viminibus cratibusque contexitur, ſub quo tuti ſtant, qui murum ſubruunt 2,12,30. 3,21. 7,27. Adparet ex his, quare contexta viminibus dicatur C. 2,2, quod ad eius tectum referendum eſt, quamquam etiam latera viminibus obſtructa ſunt. Veget. de re mil. 4,15. *vinea agitur*, cum in aggere promouetur.
Virgiliae, ſidus, alio nomine Pleiades Af. 47
Virilitas, erepta exſecto A. 70
Virtus, bellica fortitudo 1,1. 2,15. *virtus elephanti*, robur et dexteritas Af. 72
Vis (copia) *magna pulveris* C. 2,26. ſimiliter *vis magna aquae* A. 9
Vitium ſentinae, vitioſa exhalatio C. 3,28. *turris fecit vitium*, labefactata et concuſſa hiare coepit H. 19
Vitrum Britannorum 5,14
Vltima natio, remotiſſima 3,27
Vnus, *in una* (ſola) *virtute* 2,33. 3,13. *vna* (aliqua) vallis C. 2,27. In plurali, *vna caſtra* C. 1,74
Vocabula armamentorum, nomina C. 1,58
Voluntarii (ſocii) 5,56
Voluntate alicuius aliquid facere 1,7
Vox, de integra formula ſolenni C. 1,6. *voces*, rumores 1,39
Vrbana dignitas, quam quis habet in vrbe C. 3,83. Oppon. militari. *Vrbanae literae*, Roma miſſae A. 65
Vrus, der wilde Ochs, der Auerochs 6,25
Vſus (exercitatio) *in caſtris* 1,39. *vſus eſt*, opus eſt 4,2. 6,15. *vſui eſt*, opus eſt 5,1. *vſus venit*, incipit opus eſſe 7,80. *vſus adeſt*, neceſſitas incidit C. 3,84. *vſu venire*, euenire 7,8. *vſum* (experientiam) *percepit*, adeptus eſt 6,40. C. 3,84
Vterque vtrique inſidiatur A. 4. *Vterque* plur. numero de duabus mulieribus, *vtraeque mulieres*, i. e. ambae 1,53
Vti pace, ea frui perpetua 1,44. *vti ſuis legibus* de eo, cui victor nullas imponit leges, αὐτόνομον εἶναι 1,45
Vulgo, ab omnibus et vbique 1,39
Vulnus inferre 1,50, vt Veget. de re mil. 1,16. vulnus importare alicui.

INDEX
RERVM ET VERBORVM MEMORABILIVM
DE QVIBVS IN NOTIS ADMONITVM EST

Numerus prior paginam indicat.

A

Aborigines, quinam ſint 207, 1
Accidere, pro offerri, afficere 322, 1
Achilla vrbs 674, 1
Aeſtuarium 80, 2
Agere aggerem, rar. 640, 1
Agere bellum, rar. 108, 1
Agmen quadratum 322, 2
Alces, animalia 219, 1
Alterae, obſoleta datiui forma 159
Ambacti 200, 2 ſ. Scripſit de his van Citters in ſpecimine iuris publici de toparchiis et ambactis, quod Traiecti 1774 prodiit.
Antemnae 616, 1
Armoricae ciuitates 181
Aſſes ſoluuntur militibus ſtipendium 756, 2
Augere praeſidia 343, 1
Auguria ex homine immolato capta 201, 2. 202

B

Baleares 65, 1
Baro 621, 2
Boſporus 643, 1

C

Capitis deminutio 459, 1
Capreoli 438, 2
Caput fluminis pro oſtio flum. 117, 2
Cataſcopus 668, 1
Cauſſa, pro re 216, 1
Cerui, inſtrumentum bellicum 292, 2
Chara, radix 517, 1
Columnarium 502, 2
Comana Cappadociae 633, 1
Comana, vrbs Ponti 607, 2
Communicare cum aliquo 488, 1
Compendium 503, 1
Coniungere turres 324, 2
Coniurare, i. e. ſimul iurare 235, 2
Conſpirari 515, 2
Contabulare murum turribus 251, 2
Copulae nauium 96, 1
Corbium vſus in ponte faciendo 740, 1
Coronae 324, 1
Coſa, Etrur. opp. 493, 1
Cothon 702, 1

D

Datiuus quartae declinat. in U 20, 2
Deligare vulnus 662, 3
Detergere remos transcurrendo 406, 2
Deuoti, ſ. Soldurii 103 ſ.
Diſparare, ſeparare 257, 1
Diſſenſus Caeſaris et Tac. in deſcript. Germ. 213, 1
Dolare 293, 2
Druidae Gallorum 196, 2. differunt a ſacerdotibus Germ. 210

E

Eleutheri Cadurci 296, 1
Emolimentum 39. 40
Ericius 532, 1
Excipere vada 95, 1

F

Familia 418, 1
Fiduciarium regnum 596, 2
Fiſtuca, machina 122 ſ.
Fuſilis argilla 171, 1

G

Gaeſa, iaculorum genus 88, 1
Gallica numina graecis et lat. nominibus appellata 203 ſ.
Gallorum temporis definiendi ratio 207 ſ.
Genitiui declinationis quintae forma antiqua 76, 2
Genuſus, flum. 539, 1
Germanorum fatidicae mulieres 56, 1. religio 212, 1. dii 212. ſacrificia 211, 1. phalanx 27, 1
Glandes ex argilla fuſili feruentes 171, 1
Graecarum literarum vſus apud Gall. 32 ſ. 199
Gratia, quomodo dicatur a bonis ſcript. 201, 2

H

Horarum apud veteres deſcriptio 29, 1

I

Immortalitas animorum iuxta Druidas 199. 200
Imperatoris appellatio 453, 1
Imperfecti temporis vſus poſt praeſens 8, 2
Impotens 605. 606
Inſcitia 92, 2
Integer 468, 1
Iuſta facere 209, 2
Iuſtum iter diei 540, 1

L

Laetatio, pro laetitia 180, 1
Legatus pro Praetore 24, 1
Lenunculus 469, 2
Libera Macedoniae pars 505, 1
Libra, ad libram factum 509
Librilia, inſtrument. bell. 303, 1
Lingula, ſ. lingua 94, 1
Loricae ex cratibus 168, 2
Loricula 324, 1

M

Malleoli igniti 588, 1
Matara, teli gallici genus 29, 1

N

Ne duplex pro *Vtrum* et *an* 245, 2
Noctes numerant Galli, non dies 207
Non ſtudere alicui rei 214, 2

O

Orare (agere) cum aliquo 381, 1
Oſtiarium 502, 2

P

Pagi et partes 194, 2
Pagus 42, 1
Palaepharſalus 618, 1
Pauimentum 567, 1. 578, 2
Phalangae 439, 1
Pinnae 168, 1
Potentatus, rar. 36, 1
Praecipere 484, 2
Praedicare, narrare 390, 1
Praeiudicium quid ſit 458, 1
Preces, pro Imprecatione 224
Prehenſio, machinae genus 437
Primus pilus 78, 1
Princeps prior 530, 1
Proconſul, quisquis eſt imperio proconſulari, etſi non fuit conſul 716, 2
Proelium impar 602, 1
Pronunciare ſententiam 363, 1
Propria victoria 673, 1
Pudentes, quinam ſint 457, 1

R

Regulae 438, 2
Religio Gall. 203 ſqq.
Reſcribere 49, 1
Reſina et nardus 769, 2
Rheno animal 214, 1. 218 ſq.
Rudus 578, 2

S

Scorpio, machina bellica 254, 1
Scuta capitibus impoſita 28, 1
Scutulae, machina bellica 510, 1
Sectionem vendere 84, 1
Secturae 103, 1
Seriſſime 538, 2
Soldurii 103, 2. Prodierunt Bremae 1775 Io. Petri Ancherſenii opuſcula minora, vbi T. 2 et 3 de Solduriis prolixe diſputatur.
Sortes 56, 2
Speciaria dona 522, 2
Specus, canales 518, 1. 580, 2
Storia 437, 1
Supplicatio 85, 2

T

Tegimenta ſcutorum 76, 1
Theologia Gallorum 203 ſeqq. Scripſit Moeſerus de veterum Gallorum et Germanorum theologia myſtica et populari, qui libellus Osnabrugi 1749. 4. prodiit. In eo, vt vno verbo dicam, exiſtimat, Caeſarem, e migratione animorum loquentem (B. G. 6, 14), de populari theologia loqui, Pomponium Melam (3, 2) in ea re ſequi myſticam theologiam.
Togata Gallia, vnde nomen habeat 336, 1
Totum facere 762, 2
Trichilae 557 ſ.
Turres ad libram factae 509, 1

V

Venire in complexum alicuius, (proelio confligere) 479, 2
Vinum reſinatum 768, 2
Virgiliarum occaſus, initium hiemis 685, 1
Vitrum 150, 1
Vrbigenus pagus 31, 1
Vſu manuque 551, 1

Z

Zela, oppid. Ponti 638, 1